LATVIEŠU LITERATURAS VĒSTURE

IV

LATVIEŠU LITERATURAS VĒSTURE

IV

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VALODAS UN LITERATURAS INSTITUTS

LATVIEŠU LITERATURAS VĒSTURE

SEŠOS SĒJUMOS

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS IZDEVNIECĪBA, RĪGĀ
1 9 5 7

8
939 IV

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VALODAS UN LITERATURAS INSTITUTS

LATVIEŠU LITERATURAS VĒSTURE

IV

BURŽUAZISKI DEMOKRATISKO REVOLUCIJU PERIODS

NO 20. GS. SĀKUMA LĪDZ 1917. GADAM

DĀVINĀJUMS
H. Demakova
LNB

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS IZDEVNIECĪBA RĪGĀ
1 9 5 7

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

58-48.101
0306047600

SĒJUMU SARAKSTĪJUŠI

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS VALODAS UN LITERATŪRAS INSTITŪTA DARBINIEKI:

M. Ābola — Anna Brigadere. Plūdonis. Fricis Bārda.

M. Dombrovska — Augusts Deglavs. Jānis Akuraters. Jānis Jaunsudrabiņš.

J. Kalniņš — Eduards Vulfs.

K. Kundziņš — Skatuves māksla.

V. Labrence — Kārlis Skalbe.

M. Mauriņa — Mākonis.

A. Sliede — Augusts Brūklenājs.

E. Sokols — Literatūras virzieni un metodes. Tautas dzejnieks Jānis Rainis.

B. Šīra — Lindulis.

J. Upītis — Laikmeta sabiedriski politiskie apstākļi. Latviešu kultūras un mākslas dzīves īss raksturojums. Periodika kā literatūras tribīne. Progresīvās kritikas attīstība. Literatūras vēsturnieku darbs. Buržuaziskās literatūras īss raksturojums. Sudrabu Edžus. Pēteris Blaus. Teodors Lejas-Krūmiņš. Augusts Baltpurviņš. Jānis Kleinberģis. Atis Ķēniņš. Mārtiņš Liepa. Birznieku Sofija. Jānis Kļaviņš. Pāvils Gruzna. Juris Kosa. Jūlijs Dievkociņš. Augusts Bračs. Apsesdēls. Eduards Cālītis. Jānis Kārstenis. Emilija Krišjāne. Jānis Gulbis. Arveds Švābe.

A. Vilsons — Progresīvās dzejas, prozas un dramaturģijas vispārīgs raksturojums. Antons Birkerts.

REDAKCIJAS KOLEĢIJA

K. Graudiņš, I. Kiršentāle, K. Kundziņš, V. Labrence, E. Sokols (atb. redaktors).

PIRMĀ DAĻA

VISPĀRĪGIE JAUTĀJUMI

LAIKMETA SABIEDRISKI POLITISKIE APSTĀKĻI ○ LATVIEŠU KULTŪRAS UN MĀKSLAS DZĪVES ĪSS RAKSTUROJUMS ○ PERIODIKA KĀ LITERATŪRAS TRIBĪNE ○ PROGRESĪVĀS KRITIKAS ATTĪSTĪBA ○ LITERATŪRAS VĒSTURNIEKU DARBS ○ PROGRESĪVĀS DZEJAS, PROZAS UN DRAMATURĢIJAS VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS ○ BURŽUAZISKĀS LITERATŪRAS ĪSS RAKSTUROJUMS

O. Skulmes «V. I. Ļeņins LSD IV kongresā»

LAIKMETA SABIEDRISKI POLITISKIE APSTĀKĻI

Laika posmam no 20. gs. sākuma līdz 1917. gadam bija ārkārtīgi svarīga nozīme kā visas Krievijas, tā arī latviešu tautas dzīvē. Šajā periodā norisinājās tie izšķirošie vēsturiskie notikumi, kas līdz pašiem pamatiem satricināja cariskās valsts ekonomisko un politisko iekārtu un sagatavoja ceļu socialistiskās revolucijas uzvarai 1917. gada oktobrī un apspiesto tautu atbrīvošanai.

Daudzveidīgie sabiedriski politiskās dzīves procesi šajā buržuaziski demokratisko revoluciju periodā atstāja dziļu ietekmi arī uz literaturas attīstību. Vēl vairāk nekā Jaunās strāvas periodā nostiprinājās latviešu demokratiskā literatura. Turpretī reakcionarajā literaturā, atspoguļojot buržuaziskās ideoloģijas degradēšanos, arvien kroplākā veidā izpaudās pagrimums. Pati raksturīgākā parādība latviešu literaturas vēsturē šajā periodā bija ar proletariatu un tā partiju cieši saistītās revolucionarās literaturas izaugšana un jaunas, novatoriskas daiļrades metodes — socialistiskā realisma veidošanās.

Kapitalisma attīstība Latvijā, tāpat kā visā Krievijā, 20. gs. sākumā jau bija iegājusi savā augstākajā un pēdējā pakāpē — imperialismā. Stipri saasinātās dažādās šķiru pretrunas vēl vairāk padziļināja 1900. gadā iesākusies ekonomiskā krize un 1904. gadā — krievu-japaņu karš. Plašas darbaļaužu masas grima nabadzībā. Tās nomāca cara valdības despotisms, saglabājušās feodalās privileģijas un nežēlīgā kapitalistiskā ekspluatacija. Stāvokli Latvijā bez tam pasliktināja divkāršie — krievu carisma un vācu muižniecības nacionalie spaidi, kas ievērojamā mērā traucēja latviešu kulturas attīstību.

Smagos ekonomiskos un politiskos apstākļos vareni auga strādnieku kustība Krievijā. Šķiriskajā apziņā nobriedušais

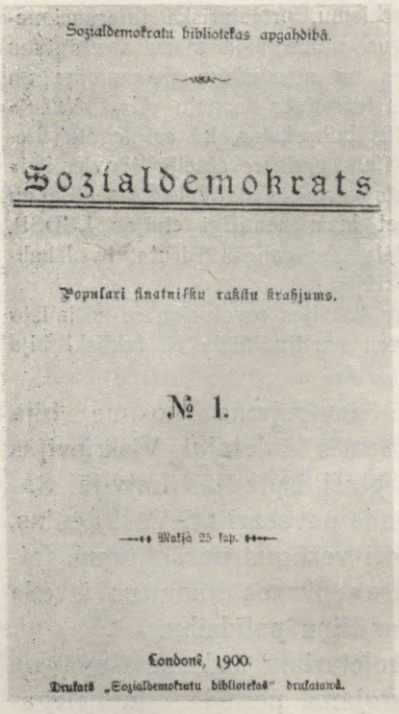
Sozialdemokratu bibliotekas apgahdībā.

Sozialdemokrats

Populari finatniſku rakſtu ſrahſjums.

№ 1.

Maksà 25 kap.

Londonē, 1900.

Drukats „Sozialdemokratu bibliotekas" drukatawē.

«Socialdemokrata» 1. numura titullapa

u. c. apcerējumi, tāpat daiļliteratura ar revolucionaru saturu (Ed. Veidenbauma «Dzejas», «Dzejoļu krājums Davida Bundžas piemiņai», G. Hauptmaņa lugas «Audēji» tulkojums u. c.).

Nemitīgi augot strādnieku kustībai un socialdemokratisko organizaciju kadriem, 1905. gada revolucijas priekšvakarā nobrieda nepieciešamība radīt nelegalu revolucionarās preses organu Latvijā. Baltijas latviešu socialdemokratiskā strādnieku organizacija ļoti grūtos pagrīdes apstākļos 1904. gada martā sāka izdot laikrakstu *«Cīņa»*. Tā bija izveidota pēc Ļeņiniskās avīzes «Iskra» parauga un sekoja tās boļševistiskajām tradicijām.

Nelegalo marksistisko izdevumu vidū tieši «Cīņai» bija vislielākā nozīme Latvijas proletariata revolucionarās kustības vēsturē. «Cīņas» mērķi deklarēti redakcijas paziņojumā 1. numurā, kur uzsvērts, ka laikraksts «sargās strādnieku īstās intereses, apgaismos dzīvi no viņu stāvokļa, modinās snaudošos, iedrošinās bailīgos, sauks un pulcinās latviešu apzinīgo proletariatu uz cīņu un uz uzvaru!». Šajā nolūkā «Cīņā» tika iespiesti vispārinoši teoretiski apcerējumi, raksti par partijas dzīves jautājumiem, ziņojumi par strādnieku kustību iekšzemē un ārzemēs.

Neraugoties uz nikno vajāšanu no cariskās žandarmerijas puses un bargajiem sodiem, visu nelegalās «Cīņas» iznākšanas laiku tās izdošanas un izplatīšanas darbā ar lielu pašaizliedzību piedalījās paši strādnieki. Par šī laikraksta milzīgo popularitati masās liecina tā lielā tiraža, kādas nebija nevienam

citam nelegalajam izdevumam Latvijā. Piemēram, «Cīņas» 1. numurs 1904. gadā iznāca 3000 eksemplaros, bet 24. numurs 1905. gadā — jau 18 000 eksemplaros.

1905. gada revolucijas priekšvakarā «Cīņa» veica ievērojamu darbu daudzo socialdemokratisko organizaciju un grupu saliedēšanā vienotā, centralizētā proletariata partijā un latviešu socialdemokratisko organizaciju I kongresa sagatavošanā. Sākot ar šo kongresu, 1904. gada jūnijā, kad nodibinājās LSDSP, «Cīņa» kļuva par partijas centralo organu Latvijā.

1905. gada buržuaziski demokratiskās revolucijas priekšvakarā LSDSP izvērsa daudzpusīgu darbību. Partijas propagandisti izmantoja itin visas legalās iespējas, lai priekšlasījumos, dažādu kulturas un izglītības biedrību sapulcēs utt. apgaismotu masas. Nesamierinoties tikai ar to, organizētais proletariata priekšpulks pastāvīga terora un katorgas draudos attīstīja varonīgu nelegalo cīņu. Partija izplatīja marksistisko literaturu, iekārtoja slepenas tipografijas, kurās iespieda uzsaukumus un proklamacijas, tāpat vadīja streikus, organizēja nelegalas sapulces utt., tā praktiski audzinot strādniekos solidaritates apziņu un parādot organizēta spēka stiprumu. Proletariskā cīņa sakustināja arī plašos sīkburžuazijas slāņus pilsētās un laukos un aktivizēja tos. Kā Latvijā īpatnējs cīņas veids, kam lieli panākumi bija jau pirms 1905. gada revolucijas uzplūdiem, minama baznīcu izmantošana, īpaši laukos, revolucionarajai aģitacijai un propagandai. Socialdemokrati organizēja baznīcās dievkalpojumu laikā mītiņus, kuros uzstājās ar politiskām runām. Šo mītiņu laikā bieži tika dziedātas revolucionaras dziesmas garīgo dziesmu meldijās. Viena no populārākajām dziesmām bija «Tā biedrošanās stipra pils» (autors A. Birkerts), kuru dziedāja pēc meldijas «Dievs kungs ir mūsu stipra pils».

1905. gadā Krievijā uzliesmoja revolucija, kas sakustināja visas kapitalistiskās sabiedrības šķiras un spieda tās parādīt savu īsto seju un attieksmi pret notikumiem. Vedot aiz sevis zemniecību kā spēcīgu sabiedroto, revolucijas priekšgalā gāja boļševiku vadītais proletariats. Revolucijas saturs bija divi atšķirīgi, dažāda veida sociali kari, par kuriem Ļeņins 1905. gadā

teica: «... viens — mūslaiku patvaldnieciski dzimtbūtnieciskās iekārtas dzīlēs, otrs — nākamās, mūsu acu priekšā jau dzimstošās buržuaziski demokratiskās iekārtas dzīlēs. Viens ir visas tautas cīņa par brīvību (par buržuaziskās sabiedrības brīvību), par demokratiju, t. i., par tautas patvaldību, otrs ir proletariata šķiras cīņa pret buržuaziju par socialistisku sabiedrisko iekārtu.»[1]

Revolucijas straujie uzplūdi turpinājās visu 1905. gada vasaru un augstāko pakāpi sasniedza decembrī, kad sākās bruņotā sacelšanās. Pēc Maskavas sacelšanās sakāves sākās revolucijas pakāpeniski atplūdi, kad cara valdība pārgāja pretuzbrukumā un centās galīgi salauzt revoluciju.

Latvijā 1905. gada revolucija izpaudās ar sevišķu spēku, un tā bija Krievijas buržuaziski demokratiskās revolucijas organiska sastāvdaļa. Revolucijas uzplūdu laikā visās Latvijas malās notika grandiozas masu demonstracijas un mītiņi, laukstrādnieku un pilsētas proletariata streiki. Laukos tika gāztas budziskās pagastu valdes un to vietā dibinātas rīcības komitejas, izdemolētas un nodedzinātas ienīsto muižnieku pilis. Dažādās Latvijas vietās 1905. gada novembrī un decembrī norisinājās bruņotas cīņas pret cariskā karaspēka daļām un baronu noorganizētajām kontrrevolucionarajām bandām (piemēram, Tukumā, Talsos, Kokneses—Skrīveru—Lielvārdes rajonā u. c.). Beidzot atkāpšanās periodā, trakojot soda ekspedicijām, sākās partizaņu — toreiz saukto «meža brāļu» — kustība. Norādot savā rakstā «Partizaņu karš» uz šīs jaunās cīņas formas sakaru ar 1905. gada decembra bruņoto sacelšanos, Ļeņins uzsvēra, ka tieši Latvijā partizaņu kustība visvairāk attīstīta.[2]

Revolucijas gados nostiprinājās latviešu un krievu proletariata draudzība un ciešā vienotība. Augstu novērtējot latviešu proletariatu un tā lomu revolucijā, Ļeņins savā rakstā «Cīņas» jubilejas numuram («Cīņa», 1910., 100.) pasvītroja: «Revolucijas laikā latviešu proletariats un latviešu socialdemokratija ieņēma vienu no vissvarīgākajām, pirmajām vietām cīņā pret

[1] *V. I. Ļeņins*, Raksti, 9. sēj., 261. lpp.
[2] *V. I. Ļeņins*, Raksti, 11. sēj., 178. lpp.

patvaldību un visiem vecās kārtības spēkiem.»[1] Un tālāk: «viņš gāja bruņotās sacelšanās avangardā, viņš vairāk par visiem līdzēja pacelt kustību uz visaugstāko pakāpi, proti, uz sacelšanās pakāpi. Viņš vairāk par visiem ievilka lielajā revolucionarajā cīņā pret carismu un pret muižniekiem latviešu lauku proletariatu un latviešu zemniecību.»[2]

Zihņa.

Bij Latw. Sozialdemokr. Strahdneeku Organisaz. dsimuse.

№ 1 Martā, 1904.

No redakzijas.

Motto: Schurp strahdneeki, kā putnes bahlijas,
Nu sweta gihņa jahtrro dsihst.
Jauw tautjeß tahrpß pirmdsimußeß.
Nu tautu semi atpreht.
Ko saule, gaiß un seme dod.
Ko finatne lihdß ißgudrot
To wißai tautai pee dsihwes gahdam.
Tad augßpuß mehrkis mußu gihņam:
Tas sozialismßs tohs nihß,
Mums jaußmi, mums tautu lihdß.

«Cīņas» 1. numurs

Jāatzīmē, ka revolucijas gados ļoti svarīgus uzdevumus veica LSDSP preses organs «Cīņa». Tā mobilizēja un virzīja proletariata partiju un tautas masas uz bruņotu sacelšanos. Tai bija lieli nopelni partijas kadru idejiskā audzināšanā, cariskās patvaldības, muižniecības, buržuazisko liberaļu un melnsimtnieku atmaskošanā.

Partija turpināja «Cīņas» izdošanu Latvijā arī neitīgas vajāšanas un provokaciju apstākļos no 1906. gada februara līdz 1909. gada rudenim. Soda ekspedicijām nežēlīgi trakojot, «Cīņa» aicināja revolucionarus nepagurt un turpināt pretošanos kontrrevolucijai, atmaskoja cara kalpus, spiegus un nodevējus, noskaidroja partizaņu cīņas uzdevumus un deva norādījumus «meža brāļiem». Izcilu vietu «Cīņā» ieņēma arī svarīgie partijas iekšējās dzīves jautājumi 1905.—1907. gada revolucijas periodā: dažādo tautību socialdemokratisko organizaciju grupu apvienošana Rīgā teritoriali vienotā partijas organizacijā un

[1] *V. I. Ļeņins*, 16. sēj., 230—231. lpp.
[2] Turpat, 231. lpp.

LSDSP apvienošanās ar KSDSP. 1906. gada augustā sasauktais LSDSP III kongress izlēma jautājumu par apvienošanos uz proletariskā internacionalisma pamatiem ar KSDSP. Līdz ar to šis kongress ir iegājis vēsturē kā Krievijas socialdemokratiskās strādnieku partijas Latvijas Socialdemokratijas I kongress. Sākot ar 1906. gada jūliju (46. nr.), «Cīņa» iznāca kā Latvijas Socialdemokratijas izdevums. Lai stiprinātu latviešu un krievu proletariata brālību un cīņas savienību, Latvijas Socialdemokratija no 1906. gada septembra līdz 1909. gada vidum Rīgā nelegali izdeva «Cīņu» arī krievu valodā — «Борьба».

1905.—1907. gada revolucija Latvijā bija pirmā organizētā tautas masu cīņa pret ekspluatatoriem. Tanī spilgti atklājās atsevišķo šķiru izturēšanās un nolūki. Tā pierādīja, ka carisms un muižniecība ir tautas niknākie ienaidnieki, ka buržuazija meklē izlīgšanu ar caru, bet vienīgi proletariats ar zemniecību kā spēcīgu sabiedroto ir tautas kvēlāko interešu konsekvents aizstāvis.

1905.—1907. gada revolucijas laikā Latvijā tomēr vēl nebija ciešas strādnieku un zemnieku savienības, arī armijas lielākā daļa bija caram uzticīga un palīdzēja apspiest tautas masu kustību. Stingras vienprātības nebija arī pašā strādnieku šķirā, kuru daļēji ietekmēja meņševiki ar savu izlīgšanas taktiku, lai gan revolucijas laikā LSD nebija vēl ne meņševiku, ne boļševiku frakcijas. Šie un vēl citi svarīgi apstākļi veicināja revolucijas sakāvi. Neraugoties uz to, 1905.—1907. gada revolucija bija liela politiskās audzināšanas skola strādnieku šķirai un zemniecībai, Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas ģenerālmēģinājums.

Ar kontrrevolucionaro spēku masveida uzbrukumiem strādnieku šķiras dzīvības interesēm sākās smagais Stolipina reakcijas laiks. Latvijā, kur revolucija bija norisinājusies sevišķi vētraini un kur reakcionaro spēku priekšgalā atradās vācu baroni, kas atriebās par savu īpašumu un privileģiju aizskaršanu, šie gadi bija vēl smagāki nekā pārējā Krievijā. Cara patvaldība un vācu muižnieki ar latviešu buržuazijas tiešu palīdzību vērsās pret latviešu darba tautu ar nepiedzīvotu teroru,

izlietoja visus līdzekļus, lai izrēķinātos ar revolucijas aktiviem dalībniekiem un līdzjutējiem. Tika noslepkavoti, notiesāti, aizdzīti trimdā tūkstoši labāko cilvēku.

Stolipina reakcijas gados lielus zaudējumus cieta Latvijas Socialdemokratija un citas proletariata organizacijas. Ja LSD 1907. gadā bija 14 000 biedru, tad 1909. gadā — vairs tikai 3500. Tika aizliegtas demokratiskas kulturas un izglītības biedrības, slēgti strādnieku preses izdevumi. Nesaudzīga nelegalās revolucionarās un tāpat arī legalās progresivās preses vajāšana sākās jau ar 1906. gadu. Jo bieži tika konfiscēti vai pavisam aizliegti tiklab Rīgas cenzurai, kā arī Pēterburgas galvenajam cenzuras aparatam pakļautie laikraksti, kas pauda kaut cik brīvāku domu vai sniedza faktus par soda ekspediciju darbu.

Stolipina reakcijas periodā norisinājās ļoti asas cīņas ideoloģiskajā laukā. Reakcionarā nometne izmantoja katru iespēju, lai stiprinātu savu varu un salauztu proletariata pretošanos. Tika pastiprinātā veidā laistas darbā frazes par «tautas vienkopu», par «idealo sajūsmību priekš visas tautas lietas», kurām latviešu buržuazija pati, protams, neticēja, bet izlietoja vienīgi darbaļaužu apmānīšanai.

Inteliģences vidū valdīja neredzēta šķelšanās un apjukums. Buržuazijai dedzīgi sāka kalpot no revolucijas atkritušie sīkburžuaziskie inteliģenti, to skaitā arī rakstnieki, kas grima pesimismā un dekadentismā, tā vairojot depresijas noskaņas masās. Cenzdamies pielāgoties reakcijai, viņi (piemēram, M. Valters, J. Jankavs u. c.) vai nu atklāti pārgāja buržuazijas nometnē, vai maskētā veidā ar «tīrās mākslas» principu u. tml. propagandu (J. Akuraters, K. Skalbe u. c.) faktiski veica proletariata interesēm kaitīgu darbu.

«Uz laiku apspiestā proletariata cīņa, — raksta A. Upīts, — šķita atsvabinām visus sacelšanās kustības pārsteidzīgos līdzskrējējus inteliģentus no pienākuma joprojām turēties pie revolucionarās strādniecības idealiem, kas likās Stolipina karātavu un katorgas aprakta uz visiem, vismaz ilgiem laikiem. Tie bij pretīguma un nelietības pilnie gadi ar dekadentiskā renega-

tisma uzplūdiem literaturā un reakcionarā buržuaziskā idealisma putekļiem sabiedriskā un filozofijas ideoloģijā.»[1]

Stolipina reakcijas nomāktās Latvijas darbaļaužu masas boļševiku vadībā nepārtrauca pretestību. Joprojām iznāca nelegālā «Cīņa», kurai šais apstākļos bija jo svarīga loma idejiskās skaidrības saglabāšanā partijas rindās, pareizās cīņas taktikas nospraušanā. Proletariata cīņas spars pakāpeniski atjaunojās, palielinājās LSD rindas. Ar ekonomiskiem un politiskiem streikiem, pret carismu vērstiem revolucionariem lozungiem 1911. gada beigās no jauna atdzima strādnieku masu kustība.

1912. gada vasarā strādnieku politiskā cīņa jau sasniedza tādus apjomus, ka Ļeņins noteikti secināja: «Grandiozais Viskrievijas proletariata maija streiks un ar to saistītās ielu demonstracijas, revolucionarās proklamacijas un revolucionarās runas strādnieku masās skaidri parādīja, ka Krievijā sācies revolucijas uzplūdu posms.»[2]

Latviešu proletariats strādnieku kustības jaunu uzplūdu laikā, neatlaidīgi sekodams krievu boļševiku un «Pravdas» paraugam, parādīja lielu aktivitati cīņā pret meņševikiem, likvidatoriem un visiem citiem reakcijas spēkiem. Strādnieku šķiras pieaugošā revolucionarā kustība Latvijā sāka modināt jaunai cīņai pret ekspluatatoriem arī citus iedzīvotāju slāņus.

Līdz pirmā imperialistiskā kara sākumam kapitalisma attīstība Latvijā jūtami pavirzījās uz priekšu, sekmējot šķiru tālāko diferencēšanos. Vācu muižniecība kā Krievijas troņa stiprākais balsts saglabāja savus lielos zemes īpašumus, privileģijas un ievērojamo lomu valsts pārvaldīšanā. Ekonomiskās pozicijas ar nežēlīgas ekspluatacijas palīdzību turpināja nostiprināt arī latviešu lauku un pilsētu buržuazija. Tai pašā laikā strādnieku un darba zemnieku stāvoklis nemitīgi pasliktinājās.

Boļševiku vadītā strādnieku kustība 1914. gada vasarā sasniedza visai augstu pakāpi, un plašā Krievija, kā atzīmēja Ļeņins, būtībā jau atradās apslēptā pilsoņu kara stāvoklī. Revo-

[1] *Andrejs Upīts*, Socialistiskā realisma jautājumi literaturā, LVI, 1957., 492. lpp.

[2] *V. I. Ļeņins*, Raksti, 18. sēj., 80. lpp.

M. Pukitss «Sodekspedicijas Vidzemē 1905. gadā»

lucijas uzplūdus pārtrauca imperialistiskais pasaules karš, kurā cara valdība meklēja glābiņu no revolucijas.

Kara sākumā Krievijā un visās pārējās karojošās valstīs sacēlās spēcīgs šovinistiska patriotisma vilnis, kas aptvēra ne tikai valdošās šķiras, bet skāra arī sīkburžuaziju un meņševiku nodevīgās politikas apmuļķoto strādnieku daļu. Latviešu reakcionārā buržuazija atklāti apsveica karu, jo tā, rībinot kroņa patriotisma bungas un zvērējot uzticību cara ērglim, klusībā cerēja pildīt savus makus un ieņemt baronu un vietējo vācu kapitalistu pozicijas. Latvijas darbaļaužu apzinīgākajā daļā turpretī valdīja pretkara noskaņojums, kas izpaudās jau pirmajās mobilizacijas dienās notikušajos streikos, mītiņos, uzsaukumos un proklamacijās. Šie protesti, lai gan acumirklī nespēja aizkavēt notikumu vispārīgo norisi, skaidri parādīja boļševiku vadītā proletariata nelokāmo antiimperialistisko nostāju. Plaši iedzīvotāju slāņi Latvijā savā pirmajā apmulsumā vēl pakļāvās iluzijām, ka karš ar Vāciju ir visas tautas lieta dzimtenes aizstāvēšanas labā, ka uzvara pār ienaidnieku nāks viegli un sagraus arī šejienes vācu muižnieku varu un atnesīs dažādas, pagaidām neskaidri apjaustas demokratiskas brīvības. Tas viss vairāk vai mazāk spilgti atspoguļojās arī daudzos nacionalistiski noskaņotu latviešu rakstnieku daiļdarbos kopš kara sākuma.

Mobilizacija atrāva lauksaimniecībai un rūpniecībai darbaspēku, bet tūkstošiem ģimeņu — apgādniekus. Sakarā ar ostu blokadi, ārējās tirdzniecības izbeigšanos un lielajām satiksmes grūtībām iekšzemē daudzi Latvijas rūpniecības uzņēmumi sašaurināja vai pārtrauca darbību. Sākās bezdarbs, un tuvojās bads. Nepieciešamo pārtikas produktu un preču cenas nemitīgi kāpa. Lauku budži un pilsētu tirgotāji šai sakarā iedzīvojās lielos kapitalos. Auga masu nemiers, pret kuru cara valdība vērsās ar kara stāvokļa bardzību, laižot darbā lauku kara tiesas, kara cenzuru utt.

Vācu armijai 1915. gadā iebrūkot Kurzemē, bet Vidzemei, ieskaitot Rīgu, nokļūstot piefrontes joslā, Latvijas iedzīvotāji masveidīgi devās bēgļu gaitās uz attālākajiem Krievijas apgabaliem. Svarīgākās Rīgas fabrikas un rūpnīcas līdz ar strādniekiem

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA
58-48.101

tika evakuētas. 1916. gada sākumā Rīgā bija palikuši tikai daži tūkstoši strādnieku. Lielais vairums viņu biedru atradās dažādās Krievijas pilsētās, ieplūda krievu proletariata rindās un piedalījās kopā ar viņiem revolucionarajā cīņā.

Lai izpelnītos vēl lielāku cara labvēlību un sev noderīgas privileģijas, latviešu reakcionārā buržuazija Valsts domē un presē neskopojās ar uzticības un padevības apliecinājumiem patvaldībai. 1915. gadā buržuaziskie nacionalisti ar valsts domniekiem J. Goldmani un J. Zālīti priekšgalā izkaulēja atļauju dibināt latviešu strēlnieku bataljonus, no kuriem vēlāk izveidoja 8 pulkus. Realizējot šādu pasākumu, buržuazija spekulēja uz tautas nacionālā lepnuma jūtām un latviešu mūžseno naidu pret vācu muižniekiem, lai nosargātu savus apdraudētos īpašumus un varu, kā arī atturētu zemniekus un strādniekus no šķiru cīņas. Paši «patrioti» turpretī pacentās iekārtoties drošās aizmugures dienesta vietās, kā arī bēgļu apgādāšanas komitejās, gūstot pie tam krietnu peļņu.

Latviešu strēlnieki parādīja izcilu varonību cīņās pret vāciešiem Tīreļa purvā un Nāves salā, bet nespēja grozīt stāvokli visā frontē un velti noasiņoja cara ģeneraļu nodevības un nemākulīgās vadības rezultatā. Pašu pieredzē un boļševiku aģitacijas ietekmē strēlnieki pārliecinājās, ka viņus dzen nāvē imperialisma interesēs. Pēc Februara revolucijas latviešu strēlnieku vairums sekoja boļševiku lozungiem. Viņi cīnījās Krievijas pilsoņu kara frontēs, ieguldot savu neaizmirstamo daļu padomju varas izcīņā.

Neraugoties uz nepārtrauktajiem arestiem un nāves sodiem, Latvijas boļševiki kara laikā darīja visu iespējamo, lai izkliedētu šovinisma tvaikus un aicinātu masas gatavoties izšķirošām revolucionarām cīņām. «Tas bija Latvijas socialdemokratijas nopelns, — atzīmēja «Cīņa» savā 1915. gada 135.—138. numurā, — ka tā tik draudošā brīdī stājās pretī patriotiskajam trakumam un latviešu pilsonības lojalitatei stādīja pretī nesamierināmo revolucionaro šķiru cīņu. Latvijas soc. dem. nesaudzīgi kliedēja visas aplamās iluzijas.»

Karš soli pa solim sagrāva Latvijas ekonomiku un saasināja

it visas dziļi slēptās pretrunas. Darbaļaudis pārliecinājās, ka ir tikai viena izeja — revolucija. Strādnieku, zemnieku un inteliģences masās auga naids pret carismu. To veicināja armijas vadības nemākulīgās rīcības un arī nodevības rezultatā augošās sakāves frontē, saimnieciskais sabrukums un bezdarbs aizmugurē. Liela revolucionizējoša nozīme bija boļševiku pastiprinātai rosībai karaspēka daļās.

Revolucionarās kustības uzplūdi cēlās visā Krievijā. Boļševiku partija, vadīdama milzīgo masu cīņu, izvirzīja lozungus par imperialistiskā kara pārvēršanu pilsoņu karā, tās aģitacija bija vērsta pret carismu. Arī latviešu proletariats sekoja krievu boļševiku līnijai, lai ciešā savienībā ar zemniecību gāztu carismu.

1917. gada februarī Krievijā norisinājās buržuaziski demokratiskā revolucija, kas gāza cara patvaldību. Vispirms Pēterburgā, tad citās Krievijas malās nodibinājās Strādnieku, zemnieku un zaldātu deputatu padomes, kas bija tautas varas organi. Balstīdamies uz sīkburžuaziskajām masām, vairākumu padomēs ieguva eseri un meņševiki, kas nedomāja par revolucijas turpināšanu līdz galīgai uzvarai. Kopā ar liberaļiem viņi vienojās par varas nodošanu buržuazijai Pagaidu valdības personā. Boļševikiem vajadzēja veikt pacietīgu izskaidrošanas darbu masās, lai parādītu tām Pagaidu valdības kontrrevolucionaro raksturu un eseru un meņševiku nodevības šķirisko būtību.

Latvijā Februara revolucija norisinājās ar savām īpatnībām, kam cēlonis bija ne tikai kara apstākļu radītās izmaiņas iedzīvotāju šķiriskajā sastāvā, bet arī tas apstāklis, ka Kurzemi bija okupējis vācu karaspēks un Vidzeme un Latgale atradās piefrontes joslā.

LATVIEŠU KULTURAS UN MĀKSLAS DZĪVES ĪSS RAKSTUROJUMS

Buržuaziski demokratisko revoluciju periodā Latvijā jo spilgti izpaudās Ļeņina darbā «Kritiskas piezīmes nacionalajā jautājumā» norakstūrotās parādības: «*Katrā* nacionalā kulturā ir, kaut vai neattīstīti, demokratiskās un socialistiskās kulturas *elementi,* jo *katrā* nacijā ir strādājošā un ekspluatējamā masa, kuras dzīves apstākļi nenovēršami rada demokratisku un socialistisku ideoloģiju. Bet *katrā* nacijā ir arī buržuaziskā kultura (un lielāko tiesu vēl melnsimtnieciska un klerikala) — turklāt ne tikai «elementu» veidā, bet *valdošās* kulturas veidā.»[1]

Buržuaziskā kultura Latvijā visā šai grāmatā aplūkotajā periodā bija valdošā. Taču socialistiskās kulturas elementu uzkrāšanos un attīstību tā nespēja apturēt, jo objektivi šo augšanas procesu nosacīja visas Krievijas vēsturiskās attīstības gaita.

Tautas izglītība

Vēršoties plašumā proletariata revolucionarajai kustībai, cēlās darbaļaužu masu sabiedriskās apziņas līmenis un pieauga tieksmes pēc īstām un vispusīgām zināšanām. Cīņa par tautas izglītību šā vārda plašākā nozīmē bija svarīga sastāvdaļa darba tautas atbrīvošanās kustībā. V. I. Ļeņins uzskatīja, ka viens no svarīgākajiem priekšā stāvošās revolucijas uzdevumiem ir plašu tautas masu izglītības līmeņa pacelšana. Viņš norādīja arī, ka līdzšinējā izglītības sistema cieši saistīta ar pastāvošo iekārtu un kalpo bagāto interesēm, un izvirzīja prasību pēc vispārējas, obligatas un bezmaksas skolas: «Tikai *visu bērnu* bezmaksas un obligata skolas mācība varēs kaut arī pa daļai glābt tautu

[1] *V. I. Ļeņins,* Raksti, 20. sēj., 8. lpp.

no tagadējās tumsības. Bet lauku trūcīgie ļaudis sevišķi cieš no tumsības, un viņiem izglītība sevišķi vajadzīga. Bet, protams, mums vajadzīga īsta, brīva izglītība un nevis tāda, kādu grib ierēdņi un popi.»[1]

Latvijas darbaļaudis LSDSP vadībā jo plaši izvērsa cīņu par tautas izglītību 1905.—1907. gada revolucijas laikā. Svarīga nozīme bija tautskolotāju kongresam, kas sanāca Rīgā 1905. gada rudenī. Šis kongress pieņēma plašu rezoluciju, kurā prasīja vispārēju obligatu bezmaksas izglītību dzimtajā valodā, skolas šķiršanu no baznīcas utt. Šīs prasības tūdaļ sāka realizēt daudzās skolās. Jaunās tautskolu programas izstrādāšanā aktivi piedalījās progresivais sabiedriskais darbinieks un kritiķis J. Asars. Kā īsti tautas audzinātāji un darbaļaužu interešu aizstāvji progresivie skolotāji (to vidū bija arī skolotāji-rakstnieki Sudrabu Edžus, Mākonis, J. Dievkociņš u. c.) revolucijas laikā darbojās rīcības komitejās, uzstājās kā iecienīti aģitatori un propagandisti vai pat piedalījās bruņotajās sadursmēs ar cara kalpiem. No inteliģences pārstāvjiem Latvijā tieši skolotāji visvairāk cieta sekojošās reakcijas periodā.

Arī vidusskolu jaunatnes un studentu labākā daļa 20. gs. sākumā aktivi piedalījās revolucionarajā kustībā. Rīgas Politechniskā instituta studentu daudzie streiki un demonstracijas notika boļševiku vadībā, ciešā sakarā ar strādnieku cīņu. 1905.—1906. mācību gadā daudzas skolas represiju dēļ tika slēgtas.

Tautas masu neatlaidīgās uzstāšanās ietekmē cara valdība bija spiesta kaut cik paplašināt zemāko skolu tīklu un atvēlēt vairāk līdzekļu to uzturēšanai. Sākot ar 1912. gadu, skolēnu skaits Latvijā sāka pieaugt diezgan jūtami, taču līdz pat Lielajai Oktobra socialistiskajai revolucijai darbaļaužu bērniem laukos un pilsētās tikai retos gadījumos izdevās iekļūt augstāka tipa skolās. Trūcīgo apstākļu dēļ daudzi bērni joprojām palika bez pabeigtas sistematiskas izglītības.

Zināma loma strādnieku jaunatnes izglītības veicināšanā bija arī dažādo kulturas biedrību noorganizētajām un uzturēta-

---

[1] *V. I. Ļeņins*, Raksti, 6. sēj., 350. lpp.

jām skolām. Viena no vecākajām un populārākajām šī tipa skolām 20. gs. sākumā bija Jonatana biedrības skola. Strādājot ļoti grūtos apstākļos un ciešot represijas, tās progresivie skolotāji centās izaudzināt proletariatam uzticīgus jauniešus. Jonatana skolas skolotāji veica arī propagandas darbu masās; vairākās Rīgas skolās viņi 1905. gada revolucijas priekšvakarā noorganizēja socialdemokratiskus skolotāju pulciņus.

Biedrības

Lielu ārpusskolas izglītības darbu masās veica izglītības, kulturas un profesionalās biedrības, kuru skaits buržuaziski demokratisko revoluciju periodā ievērojami pieauga. Rīgā vien bija daudzi desmiti šāda veida biedrību: Latviešu izglītības biedrība, Latvijas Skolotāju biedrība, žurnalistu un rakstnieku biedrība «Ideja», Strādnieku kulturas biedrība, izglītības biedrības «Sēkla», «Prometejs», «Gaisma», «Atvases» u. c. Raksturīgi, ka izglītības biedrības nodibinājās ne tikai Rīgā, bet arī provinces pilsētās un lauku pagastos. Tās rīkoja kursus, lekcijas un populari zinātniskus priekšlasījumus, noorganizēja bibliotekas un lasāmgaldus, kā arī teatra izrādes, korus u. c. pašdarbības pasākumus. Socialdemokrati visas šīs biedrības centās izmantot marksisma propagandai un sakaru nostiprināšanai ar masām, daudzas pilnīgi pārņemdami savā vadībā.

Kā ļoti rosīgi lektori kulturas biedrību sarīkojumos piedalījās daudzi labākie rakstnieki un kritiķi. J. Asars, piemēram, pirms 1905. gada Rīgā un provincē desmitām reižu nolasīja referatu «Patiesība un meli rakstniecībā un dzīvē», kurā pauda progresivus uzskatus par literaturas lomu sabiedriskajā dzīvē. A. Birkerts Stolipina reakcijas laikā vien nolasīja visās Latvijas malās vairāk nekā simt popularu lekciju par literaturu, mākslu un dažādiem sabiedriskiem jautājumiem. Rīgā bieži vien uzstājās A. Upīts ar referatiem par latviešu literaturas aktualām problemām.

No plašāk pazīstamām progresiva rakstura biedrībām buržuaziski demokratisko revoluciju periodā minama Latvijas Skolotāju biedrība. Šī 1907. gadā nodibinātā arodnieciskā organizacija pirmām kārtām rūpējās par skolotāju dzīves un darba

apstākļiem, ik gadus rīkoja metodiskus kursus un zinātnisku lekciju ciklus tautskolotājiem, sāka organizēt skolu muzeju utt. Taču Latvijas Skolotāju biedrība neaprobežojās vienīgi ar arodnieciska rakstura darbību — tā centās nest tautas masām zinātni, izdeva mēnešrakstu «Izglītība» (1909.—1911.) utt. Uz latviešu reakcionarās buržuazijas denunciaciju pamata cariskā administracija šo biedrību 1911. gadā slēdza.

Rīgā 1913. gadā tika nodibināta arī pirmā latviešu žurnalistu un literatu biedrība «Ideja», kas mēģināja apvienot visus demokratiski noskaņotos žurnalistus un rakstniekus un par savu goda biedru ievēlēja Raini. Rosīgi te darbojās A. Upīts, kas bija viens no «Idejas» programas autoriem; viņš uzstājās ar referatiem literarajos vakaros un cīnījās par marksistiskas līnijas realizēšanu biedrībā. «Idejā» nepārtraukti risinājās uzskatu cīņa starp boļševistiski un meņševistiski noskaņotajiem biedriem. «Idejai» līdz savai slēgšanai 1915. gada sākumā izdevās paveikt zināmu darbu rakstnieku un žurnalistu organizēšanā un idejiskajā audzināšanā, tāpat latviešu demokratiskās kulturas veicināšanā.

No gada gadā palielinājās pilsētas strādnieku nodibināto kulturas un izglītības biedrību skaits. Šo organizaciju mērķis bija biedru šķiriskās apziņas audzināšana, zinātniska pasaules uzskata izveidošana, progresivās literaturas un mākslas popularizēšana utt. Minēto biedrību darbībai lielus šķēršļus ceļā lika cariskā administracija, un to mūžs parasti bija visai īss.

Visplašākā Rīgas strādnieku biedrība pirms pirmā imperialistiskā pasaules kara bija «Atvases» — nodibināta 1910. gadā. 1911. gadā tai bija jau 500 biedru, taču drīz vien ar ģenerālgubernatora pavēli «Atvases» aizliedza. Žandarmi uzlauza biedrības telpas, izdarīja kratīšanu un arestēja pat nejauši ieradušos apmeklētājus. Laikraksts «Mūsu Domas», informēdams 1912. gada 29. aprilī par šiem notikumiem, atzīmēja: «Bez šaubām, Rīgas strādnieki zinās smelt vienu otru mācību no biedrības «Atvases» likteņa.»

«Atvasēm» radniecīga biedrība bija «Sēkla», kas 1912. gadā abonēja bez latviešu progresivajiem izdevumiem arī krievu

boļševiku laikrakstu «Правда» un žurnalu «Просвещение». Turklāt šī biedrība materiali pabalstīja latviešu strādnieku laikrakstus.

Stolipina reakcijas laikā Rīgā nodibinājās Strādnieku kulturas biedrība, kas bija domāta kā latviešu strādnieku biedrību centrs. 1912. gadā tā apvienoja gandrīz visas šī rakstura biedrības Rīgā (skaitā 33), lai saskaņotu un mērķtiecīgi virzītu to darbību. Jau 1913. gadā patvaldība slēdza tiklab šo centru, kā arī tanī apvienotās organizacijas.

Plaši attīstīto progresivo biedrību tīklu Latvijā pilnīgi iznīcināja pirmais imperialistiskais pasaules karš.

Bibliotekas

Pie daudzām biedrībām tika nodibinātas bibliotekas, kuru skaits Latvijā kara priekšvakarā sasniedza 150. Daļa no tām bija pieejama tikai biedriem, turpretim vairums lauku biedrību iekārtoto biblioteku bija domātas visiem lasītājiem. Nesaņemot nekādu palīdzību no valsts, šīs bibliotekas nevarēja izaugt plašas, taču tām bija ievērojama nozīme daiļliteraturas un zinātnes novadīšanā līdz plašām lasītāju masām.

Grāmatniecība

Viena no raksturīgākajām pazīmēm, kas liecināja par tautas kulturas līmeņa celšanos, bija lasītāju augošā interese par literaturu. Publicēto grāmatu skaits pastāvīgi pieauga, un, piemēram, 1912. gadā uz katriem 100 Latvijas iedzīvotājiem iznāca 138 eksemplari dažāda satura grāmatu — pārsvarā beletristika.

Laikā no 1900. līdz 1917. gadam latviešu lasītāji saņēma ievērojamu daudzumu dzejas, prozas un dramaturģijas darbu, kā arī literaturzinātniskus pētījumus. To vidū bija idejiski un mākslinieciski augstu vērtējami latviešu autoru sacerējumi, kā arī tulkojumi no citām valodām, kuri papildināja un bagātināja latviešu progresivās kulturas krājumus, paplašināja un nostiprināja literaturas sakarus.

Buržuaziski demokratisko revoluciju periodā tulkoto daiļdarbu skaits sasniedza nebijušu augstumu. Visvairāk latviešu valodā tika tulkota krievu klasiskā un modernā literatura, lai gan Latvijā kā cariskās Krievijas sastāvdaļā iedzīvotāju vai-

rums prata krievu valodu, ko apguva jau ar pirmajiem skolas gadiem. Lasītā krievu progresivā literatura palīdzēja nostiprināt abu tautu daudzveidīgās draudzības un kulturas saites.

Joprojām ļoti daudz tulkojumu parādījās no vācu valodas, bet nemitīgi palielinājās tulkojumu skaits no citu Eiropas un arī pārējo pasaules daļu tautu valodām. Visi tie parādījās ne tikai grāmatās, bet vēl jo vairāk dienas laikrakstos un žurnalos, kas tulkojumiem parasti atvēlēja krietni daudz telpu. Ievērojama loma, iepazīstinot latviešus ar visu labāko un noderīgāko cittautu literaturā, bija politiskajiem emigrantiem, kuri pēc Jaunās strāvas un 1905. gada revolucijas sagrāves, tāpat pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā bija izkaisīti pa daudzām jo daudzām ārvalstīm. Par savu pienākumu darboties tulkošanas laukā uzskatīja arī katrs redzamākais latviešu rakstnieks.

Latviešu grāmatniecības attīstībā viena no galvenajām lomām bija grāmatu izdevējiem. Lielāko tiesu tie bija privatas personas un, kādu retu atskaitot, pirmajā vietā izvirzīja savas veikala intereses. Ar to arī izskaidrojams, ka līdzās krietnām grāmatām vairums toreizējo izdevēju laida klajā mazvērtīgus kalendarus, lubu un sēnalu literaturas ražojumus, kuri atrada noietu mazāk attīstītajos lasītāju slāņos un atmeta krietnu peļņu. Progresivajai kritikai nācās neatlaidīgi cīnīties pret lubu literaturu un tās izdevējiem, kaut gan, kā 1910. gadā norādīja A. Upīts, šādas parādības «galīgi izskaust izdosies tikai tad, kad... pasaulē izzudīs nabadzība, muļķība, sabiedriska netaisnība»[1].

Viena no lielākajām izdevniecībām aplūkojamā vēstures posmā bija Derīgu grāmatu nodaļa, kas piederēja Rīgas Latviešu biedrībai jau kopš pagājušā gadsimta beigām. Derīgu grāmatu nodaļas daiļliteraturas izdevumi daļēji bija ar seklu vai reakcionaru raksturu, tomēr tā sniedza arī samērā daudzas labas grāmatas — ne tikai redzamāko latviešu rakstnieku darbus un folkloras publicējumus, bet arī Puškina, Krilova, Gorkija, Šekspira, Šillera u. c. tulkojumus. Nozīmīga parādība latviešu

[1] *A. Upīts*, Grāmatas un lasītāji, «Jaunības Tekas», 1910., 12.

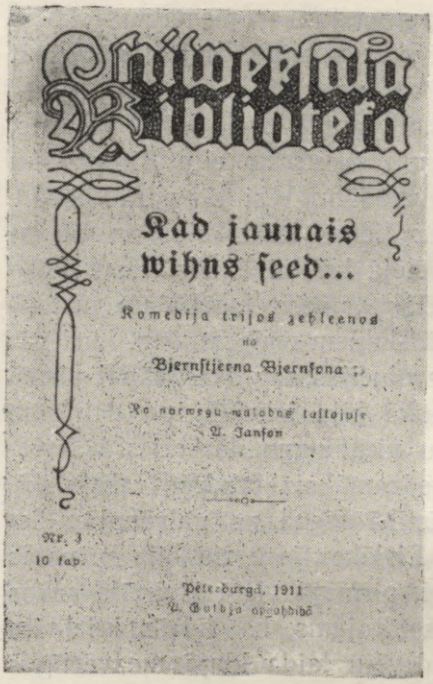

«Universālās bibliotekas» izdevums

kulturas dzīvē bija arī nodaļas izdotā «Konversacijas vārdnīca» (pirms 1917. gada gan netika pabeigta — iznāca 3 sējumi no paredzētajiem 4).

No redzamākajiem individualajiem latviešu grāmatu izdevējiem vispirms minams A. Gulbis, kas darbību uzsāka 1903. gadā ar Gētes «Dzeju» publicējumu Raiņa un Aspazijas tulkojumā. Turpmāk sekoja citi Gētes darbi («Jaunā Vertera ciešanas», «Egmonts», «Ifiģenija» u. c.), bet 1905. gadā pirmo reizi latviešu valodā — G. Merķeļa «Latvieši». A. Gulbis izdeva arī pirmos Aspazijas, Doku Ata, Pērsieša, A. Pumpura kopotos rakstus. Šī grāmatu izdevēja plašākais pasākums bija lētās grāmatu serijas «Universalā biblioteka» izdošana. No 1911. līdz 1914. gadam iznāca ap 200 šās serijas numuru. Labos tulkojumos lasītāji te iepazinās ar Gētes, Šillera, Puškina, Ibsena, Ļermontova u. c. krievu un aizrobežu klasiķu darbiem, kā arī ar Raiņa, A. Upīša, Aspazijas, E. Birznieka-Upīša, K. Skalbes u. c. latviešu rakstnieku jaunākajiem stāstiem, lugām un dzejoļiem.

Īpaši progresiva nozīme bija rakstnieka E. Birznieka-Upīša 1908. gadā nodibinātajai izdevniecībai «Dzirciemnieki». Līdz pirmā pasaules kara sākumam «Dzirciemnieki» izdeva 60 labu grāmatu: Raiņa kopoto rakstu pirmizdevumu 2 sējumos un virkni atsevišķu darbu, tāpat A. Upīša, E. Birznieka-Upīša, Sudrabu Edžus, Linduļa, J. Kļaviņa, J. Akuratera u. c. stāstus, dzejoļus, kritiskus apcerējumus, bez tam A. Upīša redakcijā rakstu krā-

jumu «Vārds» (1. sēj. — 1912., 2. sēj. — 1913.). Izdevējs nedomāja par peļņu, jo piemaksāja vēl klāt lielākas sumas no saviem personīgajiem ietaupījumiem, bet gan par demokratiskās sabiedrības interesēm. «Dzirciemnieki» nodrošināja Raiņa, Sudrabu Edžus u. c. rakstnieku — politisko emigrantu eksistenci un literaro darbību. Kopš Stolipina reakcijas gadiem izdodams lielāku skaitu L. Tolstoja, A. Čechova, N. Gogoļa u. c. krievu autoru darbu, E. Birznieks-Upītis popularizēja krievu klasisko literaturu, palīdzēja pārvarēt dekadentiskās literaturas kaitīgo ietekmi.

Provinces grāmatu izdevējs Jānis Ozols (1859.—1906.) Cēsīs jau 19. gs. sāka izdot pirmos brāļu Kaudzīšu kopotos rakstus (līdz 1903. g. iznāca 6 sējumi) un palīdzēja nodibināt T. Zeiferta vadīto «Jauno Ražu». Viņa izdevumā 20. gs. parādījās Raiņa, Aspazijas, J. Janševska, E. Treimaņa, Zeiboltu Jēkaba, K. Skalbes u. c. darbi, tāpat vairākas antoloģijas, rakstu krājumi un populari zinātniski raksti.

J. Ozolu nošāva soda ekspedicija 1906. gadā.

Arī O. Jēpe Cēsīs izdeva virkni labu grāmatu, piemēram, M. Gorkija rakstus četrās burtnīcās (1906.—1907.).

Latviešu literatura buržuaziski demokratisko revoluciju periodā cieši saistīta ar latviešu teatra, muzikas un tēlotājas mākslas attīstību, kur vērojamas līdzīgas tendences un parādības. Tāpēc literaturas attīstības izpratnes labad nav lieki īsi pakavēties pie dažiem svarīgiem momentiem mūsu mākslas vēsturē.

Skatuves māksla

Latviešu skatuves mākslas progresivākie meklējumi un labākie sasniegumi 1905. gada revolucijas priekšvakarā un revolucijas laikā veidojās tuvībā ar demokratisko masu noskaņām un centieniem. Iezīmējās jaunas takas latviešu teatra gaitās, kas veda skatuves mākslas attīstību augšup.

Revolucijai tuvojoties, demokratisko centienu spēks kļuva tik liels, ka tie ielauzās pat «māmuļnieku» vadītajā Rīgas Latviešu teatrī un melnsimtnieciskie teatra komisijas vīri, lai nezaudētu skatītājus, jutās spiesti atļaut izrādīt arī Maksima Gorkija lugas — «Sīkpilsoņi» 1904. gadā, «Dibenā» un «Saules bērni»

1906. gadā, «Barbari» 1907. gadā. Tās atstāja revolucionizējošu ietekmi un ieviesa jaunus, vērtīgus momentus latviešu skatuves mākslā. Paverot nedaudz durvis progresivām vēsmām, Rīgas Latviešu teatris, kuru 1903.—1905. gadā vadīja J. Duburs, šai posmā sasniedza augstāko pakāpi savā pusgadsimtu ilgajā pastāvēšanas laikā. Tais gados teatrī notika tādu vērtīgu jaunu lugu pirmiestudējumi kā R. Blaumaņa «Indrāni» (1904.) un «Ugunī» (1905.), A. Brigaderes «Sprīdītis» (1903.).

Kad sākās Stolipina reakcija, «māmuļnieki» aizcirta durvis progresivākām tendencēm un teatrī iestājās panīkums, tas arvien vairāk un vairāk zaudēja prestižu un nevarēja vairs atgūt kādreizējo vietu teatra dzīvē.

Revolucijas priekšvakarā (1902.) nodibinājās otrs profesionalais latviešu teatris Rīgā — Jaunais latviešu teatris. To atbalstīja progresivās aprindas. Šai teatrī 1903. gadā skatītāji iepazinās ar Raiņa pirmo lugu «Pusidealists», kur satiriski atmaskotas latviešu buržuazijas nacionalistiskās «tautiskuma» idejas. 1905. gada revolucijas laikā Jaunais teatris atrada ciešu saskari ar masām. Dažas izrādes izvērtās par politiskām manifestacijām un revolucionariem mītiņiem, teatra telpās notika vēsturiskie revolucijas laika kongresi.

Tikko patvaldība uzsāka asiņaino revolucijas apspiešanu, tā pasteidzās reakcijas ienīsto Jauno teatri slēgt un telpās nometināja zaldātus. Padzītie aktieri noorganizēja izrādes Apollo teatra telpās Pērnavas ielā, tagadējā 1905. gada parka pakājē. Darbodamies grūtos, nenodrošinātos apstākļos, Apollo teatris saglāba aktieru kadrus, kamēr radās atkal iespēja atjaunot Jauno teatri.

1905. gada revolucijas periodā, latviešu un krievu proletariatam cīnoties plecu pie pleca, strauji padziļinājās latviešu un krievu kulturas sakari. Teatra mākslā tas redzams jo spilgti. Repertuarā strauji sāka pieaugt krievu lugu skaits, īpaši Apollo teatrī. Progresivie latviešu skatuves mākslinieki šai laikā pievērsās rūpīgām krievu skatuves mākslas studijām. Krievu teatrī viņi atrada vērtīgākās ierosmes, labāko skolu, savu meklējumu ceļvedi. 1898. gadā bija nodibinājies K. Staņislavska un V. Ņe-

miroviča-Dančenko vadītais Maskavas Dailes teatris, jaunu ceļu cirtējs pasaules teatra mākslā. Drīz vien arī latviešu mākslas darbinieki sāka pievērst uzmanību Maskavas Dailes teatrim, interesēties par tā metodi un virzienu, sākās tā ietekme, kas pussimt gadu laikā kļuvusi arvien dziļāka un auglīgāka.

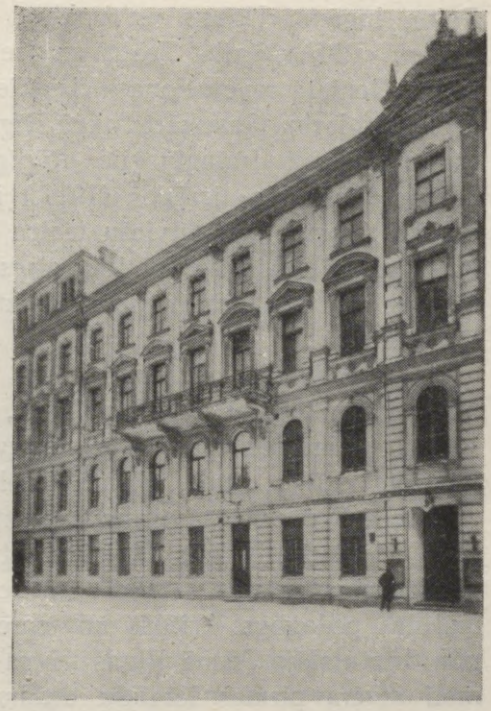

Jaunā Rigas teatra nams

Lielu nozīmi ieguva Rigas Krievu teatris. 1902. gadā kļuvis par pilsētas teatri, tas drīz izveidojās par labāko tā laika Rīgas teatri. Arvien vairāk to apmeklēja latviešu skatītāji. Latviešu aktieri uzmanīgi vēroja labu krievu mākslinieku spēli. Krievu teatra paraugs sekmēja realisma principu nostiprināšanos, realistiskas daiļrades paņēmienu izkopšanos latviešu teatrī.

1908. gadā sākās Jaunā Rīgas teatra neilgais, bet ārkārtīgi nozīmīgais darbības posms (1908.—1915.). Stolipina reakcijas un sekojošos strādnieku kustības uzplūdu gados Jaunais Rīgas teatris izveidojās par ievērojamu progresivu kulturas iestādi ar lielu sabiedrisku ietekmi. Veidodams idejiski vērtīgu repertuaru, enerģiski un sekmīgi celdams savas daiļrades māksliniecisko līmeni, kāpinādams darba intensitati, Jaunais Rīgas teatris drīz vien izauga par tā laika vadošo latviešu teatri un kļuva par plašu skatītāju masu, īpaši strādniecības un darba inteliģences iemīļotu teatri. Latviešu skatuves māksla tur pacēlās jaunā, augstākā pakāpē.

Vislielākos panākumus Jaunais Rīgas teatris sasniedza ar

Raiņa lugām «Uguns un nakts», «Zelta zirgs», «Indulis un Arija», «Pūt, vējiņi!». Teatri ar dzejnieku saistīja radoša draudzība. Ģenialā revolucionarā dzejnieka daiļrade apgaroja teatra kolektiva darbu. Savukārt Jaunā Rīgas teatra panākumi rosināja Raiņa daiļradi dramaturģijā. Rūpīgi un talantīgi sagatavotās «Uguns un nakts» izrādes (1911.) izvērtās par īpaši izcilu notikumu. Pirmo reizi latviešu teatra vēsturē lugu vienā iestudējumā izrādīja vairāk nekā 100 reizes. Neparasti lielā sabiedrības interese par šīm izrādēm izraisīja kritikas aktivitati un sekmēja tās attīstību.

Sadarbodamies ar Jauno Rīgas teatri, aktivāk sāka pievērsties dramaturģijai Andrejs Upīts, kura «Balss un atbalss» (1911.) pirmo reizi pavēra uz skatuves latviešu rūpniecības proletariata dzīves ainas, skarot revolucionarās cīņas problemas.

Jaunā Rīgas teatra pirmais direktors bija J. Duburs (1866.—1916.), autoritatīvākais tā laika latviešu skatuves mākslinieks, daudzpusīgs talants — aktieris, režisors, dziedonis, skatuves mākslas pedagogs, kritiķis un teoretiķis, arī dramaturgs. Viņš gan drīz atstāja Jaunā Rīgas teatra vadību un kopā ar E. Zeltmati atvēra pirmos latviešu dramatiskos kursus (1909.), kas izaudzināja daudzus jaunus skatuves māksliniekus. Duburs neatlaidīgi cīnījās pret diletantismu, par augstu profesionalu līmeni teatra mākslā.

Pēc Dubura Jauno Rīgas teatri vadīja Aleksis Mierlauks (1866.—1943.), ievērojams aktieris un režisors, kas stipri sekmējis realistiskās metodes attīstību latviešu teatrī. Viņam pieder vislielākie nopelni Jaunā Rīgas teatra izaugsmē par vadošo teatri. «Uguns un nakts» bija viņa inscenējums.

Ap Mierlauku pulcējās spēcīgs aktieru kolektivs, kur līdzās plaši pazīstamiem vecākās paaudzes spēkiem atbildīgā daiļrades darbā ātri attīstījās jauni, spilgti talanti. Tur bija B. Rūmniece, O. Muceniece, T. Banga, L. Ērika, M. Šmitchene, G. Žibalts, A. Amtmanis-Briedītis, E. Smiļģis u. c.

Jaunā Rīgas teatra darbā latviešu skatuves māksla jau sasniedza tādu līmeni, ka tā pietiekami labi spēja veikt sarežģītus uzdevumus. Ar savu darbības virzienu un repertuaru Jaunais

Rīgas teatris lielā mērā ietekmēja citus progresivi noskaņotus profesionalus un pašdarbības kolektīvus visā Latvijā.

Periferijā šai periodā nodibinājās profesionali teatri Liepājā, un bija mēģinājumi tādus nodibināt Jelgavā un Ventspilī.

Pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā, kad 1915. gadā Liepāja krita vācu okupantu rokās, bet Rīgu evakuēja, minētie teatra kolektīvi saira. Jaunā Rīgas teatra trupas kodols pārcēlās uz Pēterburgu un darbojās tur līdz 1918. gadam kā Jaunais Pēterpils Latviešu teatris. Vēl vairākās citās pilsētās, kur bija saplūdis daudz bēgļu (Maskavā, Charkovā u. c.), nodibinājās latviešu teatri. Aktieri grūtajos evakuacijas apstākļos izmantoja izdevību tuvu iepazīties ar krievu teatriem. Nekad saskare ar krievu teatri nebija vēl bijusi tik tieša un intensiva. Daudziem latviešu skatuves māksliniekiem šo gadu vērojumi un studijas izšķirīgi ietekmējuši viņu turpmāko daiļradi.

Muzika

Latviešu muzika 20. gs. turpināja attīstīties uz J. Cimzes, Baumaņu Kārļa, E. Vīgnera, A. Jurjāna, J. Vītola u. c. izcilāko 19. gs. komponistu iedibināto tradiciju pamata. Izmantojot viņu vērtīgo pieredzi un balstoties uz tautas muziku, ievērojami papildinājās profesionalo muzikas darbinieku saime. Glinkas, Rimska-Korsakova, Čaikovska u. c. krievu komponistu paraugs palīdzēja latviešu muziķiem droši virzīties pa realistiskās mākslas ceļu.

Ar tautas masu demokratiskajiem centieniem bija saistīta ne tikai latviešu muzikas klasiķu — A. Jurjāna (1856.—1922.), J. Vītola (1863.—1948.) u. c. darbība, kas turpinājās arī 20. gs., bet tāpat jauno autoru — E. Dārziņa (1875.—1910.), E. Melngaiļa (1874.—1954.), A. Kalniņa (1879.—1951.) u. c. daiļrade. Visi viņi specialo izglītību bija ieguvuši Krievijā, galvenokārt Pēterburgas konservatorijā. Šie komponisti sniedza idejiski nozīmīgus, augstas meistarības skaņdarbus, kas strauji pavirzīja uz priekšu latviešu kora un solo dziesmas, tāpat klavieru, simfoniskās un kamermuzikas žanru attīstību. Turpinājās un padziļinājās muzikas folkloras vākšanas un pētīšanas darbs, kurā īpaši nopelni E. Melngailim.

Latviešu muzikas attīstība buržuaziski demokratisko revoluciju periodā cieši saistījās ar revolucionaro dzeju, visvairāk Raiņa daiļradi. Tā ierosināja komponistus radīt izcilas solo un kora dziesmas, kas bagātināja muziku ar jaunām tēmām un spilgtiem tēliem. Radās tādas saviļņojošas dziesmas ar Raiņa tekstiem kā J. Vītola «Karaļmeita», E. Dārziņa «Lauztās priedes», E. Melngaiļa «Pastarā diena» u. c.

1905.—1907. gada revolucijas periodā strauji uzplauka revolucionarā masu dziesma, kas arī vēlākajos vēstures posmos palīdzēja iedvesmot uz cīņu pret apspiedējiem. Lielu popularitati ieguva gan dziesmas ar latviešu dzejnieku tekstiem («Ar kaujas saucieniem uz lūpām», «Kam skaniet jūs, drūmajie zvani» u. c.), gan krievu un starptautiskās revolucionarās dziesmas. Tās ne tikai dziļi ietekmēja masas, bet sekmēja arī visas latviešu dziesmu kulturas attīstību.

Pēc revolucijas sakāves latviešu muzikā daļēji bija jūtamas depresijas noskaņas. Īslaicīgs pesimisms atbalsojās, piemēram, E. Dārziņa daiļradē, bet atsevišķos J. Zālīša u. c. komponistu skaņdarbos bija jūtamas arī dekadences pazīmes. Individualisma tendences pastiprinājās vēl citu muziķu darbībā, īpaši vokalajā muzikā, kas cieši saistīta ar dzeju. Veselīgo attīstības virzienu muzika tomēr nezaudēja arī Stolipina reakcijas gados. Latviešu muzikas kulturu bagātināja J. Vītola, E. Dārziņa, A. Kalniņa, E. Melngaiļa u. c. vokalās un instrumentalās muzikas izcili sasniegumi. Turpināja veidoties progresivā muzikas kritika, un nozīmīgu darbību šai laukā īpaši attīstīja E. Dārziņš.

Sevišķi intensivi latviešu muzikas kulturas augšupeja norisinājās strādnieku kustības jauno uzplūdu laikā. Nāca klāt jauni komponisti, palielinājās profesionalo izpildītāju — dziedoņu, pianistu, diriģentu utt. kadri. Sākās regulari simfoniskie koncerti. 1913. gadā P. Jurjāns Rīgā nodibināja pirmo patstāvīgo latviešu operas trupu (pastāvēja līdz 1915. g.). Repertuaru, ar dažiem izņēmumiem (piemēram, Verdi operas), sastādīja krievu klasiskās operas — Čaikovska «Jevgeņijs Oņegins» un «Pīķa dāma», Rubinšteina «Demons« u. c.

V. Purviša «Pavasaris»

Pirmais imperialistiskais pasaules karš un vācu okupacija gandrīz pilnīgi paralizēja latviešu muzikas attīstību. Darbību turpināja tikai tie muziķi, kas bija evakuējušies uz Krieviju vai pastāvīgi dzīvoja un strādāja Krievijas muzikas centros.

Tēlotāja māksla Latviešu tēlotāja māksla, kas sāka strauji attīstīties pagājušā gadsmita vidū, buržuaziski demokratisko revoluciju periodā sasniedza jau ievērojamu uzplaukumu. Progresivās sabiedrības aktivitates ietekmē, apkarojot reakcionaro «tīrās mākslas» teoriju, visos tēlotājas mākslas galvenajos veidos — gleznieciībā, grafikā, skulpturā — droši nostiprinājās tās realisma un tautiskuma tradicijas, ko bija aizsākuši J. Rozentāls, J. Valters, V. Purvītis u. c. meistari.

Liela nozīme latviešu tēlotājas mākslas attīstībā bija ciešajiem sakariem ar krievu kulturu un mākslu. Lielākā daļa latviešu mākslinieku savu profesionalo izglītību ieguva Krievijā, galvenokārt Pēterburgā. Turienes mākslas akademijā un Štiglica mākslas skolā izauga talantīgi gleznotāji, grafiķi, skulptori, lietišķās un dekorativās mākslas darbinieki. Viņi radoši apguva savu skolotāju pieredzi, krievu klasiskās mākslas, it sevišķi «peredvižņiku» realistiskās tradicijas, daudzi papildināja savu meistarību Parizē, Romā, Drezdenē u. c. Rietumeiropas kulturas centros.

Kopš gadsimta sākuma latviešu demokratiskie mākslas pārstāvji deva lielu ieguldījumu kā nacionalās kulturas līmeņa pacelšanā, tā arī tautas atbrīvošanās centienu sekmēšanā. Spēcīgus realistiskus darbus, kuros izpaudās augsta meistarība un tuvums tautai, sniedza gleznieciībā — J. Rozentāls (1866.—1916.), V. Purvītis (1872.—1945.), J. Valters (1869.—1932.), J. R. Tilbergs (dz. 1880. g.), J. Libergs (1862.—1933.) u. c.; grafikā — R. Zariņš (1869.—1939.), Ed. Brencēns (1885.—1929.) u. c.; skulpturā — G. Šķilters (1874.—1954.), T. Zaļkalns (dz. 1876. g.), K. Rončevskis (1875.—1935.) u. c.; lietišķajā mākslā — J. Madernieks (1870.—1955.) u. c. No šiem māksliniekiem daudzi darbojās vairākos tēlotājas mākslas veidos, piemēram, Ed. Brencēns grafikā un grāmatu ilustrēšanā, gleznieciībā un dekoraciju mākslas nozarē.

Lielus panākumus tēlotāja māksla guva 1905.—1907. gada revolucijas laikā. Šai posmā sākās aizvien plašāka tēlotājas mākslas popularizēšana un cīņa par to, lai darītu mākslu pieejamu tautai. To sekmēja gan daudzi raksti par mākslu, lai celtu un izkoptu tautas māksliniecisko izpratni un gaumi, gan gleznu izstādes ne tikai Rīgā, bet arī provincē (Koknesē, Majoros, Tukumā u. c.). Revolucijas ietekmē sevišķi uzplauka politiskās karikaturas žanrs, kas vērsās pret cara patvaldību, vācu muižniekiem un latviešu melnsimtniekiem. Izplatījās anonimas karikaturas atklātņu veidā, bet veselus politiski asu un iedarbīgu karikaturu ciklus publicēja satiriskie žurnali un krājumi. Kā zīmīgākā parādība minams ilustrētais satiriskais žurnals «Svari» (1906.—1907.), ko izdeva latviešu mākslinieku grupa Pēterburgā.

Tēlotājas mākslas ciešie sakari ar literaturu izpaudās arī daudzajās talantīgi veidotajās grāmatu ilustracijās, kas jo spilgti izcēla saturu, kā arī atsevišķo darbu un žurnalu vāku zīmējumos. Ne mazāk šī saistība parādījās teatru dekoraciju darināšanā; Raiņa, Aspazijas u. c. lugu skatuviskie panākumi ir lielā mērā arī dekoratoru (J. Kugas u. c.) nopelns.

Stolipina reakcijas periodā tēlotājā mākslā pastiprinājās buržuaziskā nacionalisma un dekadentisko strāvojumu kaitīgā ietekme. Pat vairāku izcilu mākslinieku (piemēram, J. Rozentāla un V. Purvīša) daiļradē sāka parādīties buržuaziskajai mākslai raksturīgie simbolisma un misticisma motivi, pastiprinājās dekorativisma un stilizacijas tendences atsevišķos darbos. Šie mākslas meistari visumā tomēr palika uzticīgi realismam, turpretī J. Valters pēc 1906. gada pilnīgi novirzījās formalismā. Demokratiskā māksla savas pozicijas šai laikā saglabāja sīvā cīņā pret mākslinieku grupām, kas noliedza mākslas sakaru ar dzīvi, sludināja formalismu, radošās personības absoluto «brīvību» un visādus citus reakcionarus uzskatus.

Mākslinieku idejiskā diferencēšanās turpinājās strādnieku revolucionarās kustības jauno uzplūdu un pirmā pasaules kara laikā. Mistikā un formalismā nomaldījās vairāki apdāvināti gleznotāji, kas neatrada kopīgu ceļu ar sabiedrības progresivajiem

spēkiem. Daiļrades krizi piedzīvoja, piemēram, T. Ūders (1868.—1915.), kas dažās gleznās bija izteiksmīgi atspoguļojis vienkāršās tautas dzīvi, bet vēlāk jau iegrima idealistiski filozofiskās temās un pesimismā. Kā dekadentiskās estetikas un formalisma sludinātāji uzstājās J. Matvejs, J. Kazaks u. c. Labākie tēlotājas mākslas meistari (J. Rozentāls, V. Purvītis, G. Šķilters u. c.) joprojām balstījās uz demokratiskās mākslas principiem, un viņu ietekmē auga jauno realistiskās mākslas pārstāvju rindas.

PERIODIKA KĀ LITERATURAS TRIBINE

Buržuaziski demokratisko revoluciju laikmetā latviešu periodikas attīstība sasniedza agrāk nepieredzētu vērienu. To raksturo, starp citu, šādi aptuveni dati: kopš latviešu avīžniecības sākuma 1822. gadā, kad sāka iznākt «Latviešu Avīzes», līdz 1900. gadam pavisam tika nodibināti 30 laikraksti, turpretī no 1900. gada līdz 1917. gada Februara revolucijai — jau 130. No 1797. gada, kad tika izdots pirmais žurnals latviešu valodā — «Latviska Gada Grāmata», līdz 1900. gadam parādījās 15 žurnali, bet šeit aplūkojamā periodā — 120. Cenzuras spaidu un konfiskaciju, tāpat materialo sarežģījumu u. c. apstākļu ietekmē daudzi periodiskie izdevumi pastāvēja neilgu laiku — dažas dienas vai mēnešus. Pirmā imperialistiskā pasaules kara priekšvakarā vēl iznāca ap 60 legalo laikrakstu un žurnalu, kas toreizējos Latvijas apstākļos bija ievērojams skaits.

Nelegalie un puslegalie marksistiskie periodiskie izdevumi

Revolucionarā, marksistiskā strādnieku prese attīstījās vēl straujākos tempos. Ja 19. gs. beigās tā spēra tikai pirmos soļus un bija pārstāvēta vienīgi ar diviem ārzemju izdevumiem («Auseklis» un «Latviešu Strādnieks»), tad tagad pienāca klāt vēl 35 citi laikraksti un žurnali. Šī revolucionarā prese varēja pastāvēt tikai nelegalā veidā. Neraugoties uz cariskās birokratijas nežēlīgajām represijām, strādnieku periodiskie izdevumi plaši izplatījās masās un mobilizēja tās cīņai. Kā ļoti ietekmīgu aģitacijas un propagandas līdzekli minētie izdevumi iespēju robežās izmantoja daiļliteraturu, īpaši 1905.—1907. gada revolucijas periodā.

Savā rakstā «Partijas organizacija un partijas literatura» Ļeņins 1905. gadā formulēja literaturas partejiskuma principus un norādīja, ka literatura nav šķirama no proletariata cīņas un

tai «...jākļūst par organizētā, plānveidīgā, apvienotā socialdemokratiskā partijas darba sastāvdaļu»[1]. Šiem ļeņiniskajiem principiem sekojot, veidojās latviešu revolucionarā daiļliteratura nelegalajos izdevumos.

Nelegalajā periodikā uzstājās kā profesionalie rakstnieki (piemēram, Rainis, A. Birkerts u. c.), tā arī maz pazīstami autori no tautas vidus. Pēdējie revolucionaro ideju izpausmi mākslinieciskos tēlos parasti mācījās no labākajiem legalās literaturas paraugiem. Gandrīz visu šo revolucionaro pagrīdes autoru daiļrade veidojusies vairāk vai mazāk stiprā Raiņa un Veidenbauma, tāpat krievu revolucionarās dzejas ietekmē.

Šīs daiļliteraturas idejisko saturu, žanrus un apjomus noteica nelegalo izdevumu īpatnējais raksturs. Tā bija pret pastāvošo iekārtu vērsta cīņas literatura, kuras nolūks — atmaskot un graut valdītāju šķiru kundzību, stiprināt strādnieku šķiras apziņu un saukt viņus revolucionarajā cīņā. Ja mākslinieciskā brieduma ziņā nelegalā daiļliteratura bieži atpalika no legalās progresivās literaturas, tad savā idejiskajā saturā, nepakļauta cariskās cenzuras spaidiem, tā bija daudz asāka, partejiskāka un skaļi izteica darba tautas kvēlākās jūtas un cīņas gribu.

Kā galvenie nelegalajā daiļliteraturā izveidojās apjoma ziņā nelielie žanri — liriski dzejoļi, kuru vidū izcilu vietu ieņēma revolucionarās masu dziesmas, satiriski feļetoni, anekdotes un sentences ar politiski aktualu tematiku. Blakus oriģinalsacerējumiem nelegalajā presē parādījās arī daudzi tulkojumi un lokalizējumi. Izcila vieta te bija starptautiskajām strādnieku dziesmām un krievu revolucionaro dziesmu tulkojumiem.

Revolucionara rakstura daiļliteraturu sāka publicēt jau pirmie latviešu socialdemokratu ārzemju izdevumi «Auseklis» (1898.—1901.) un «Latviešu Strādnieks» (1899.—1900.). Šo nelegalo izdevumu daiļliteraturas tradicijas 20. gadu sākumā turpināja Fr. Roziņa rediģētais žurnals *«Socialdemokrats»* (1900.—1905.) un rakstu serija *«Socialdemokratu biblioteka»* (1900.—1905.).

---

[1] *V. I. Ļeņins*, Raksti, 10. sēj., 27. lpp.

Žurnalā «Socialdemokrats» bija ievietoti galvenokārt dzejoļi, feļetoni, tāpat daži apraksti par dzīvi Latvijā. «Socialdemokratā» ievietotā oriģinallirika veltīta it īpaši cariskās iekārtas un tās ideoloģijas atmaskošanai. Tā atsedza cariskā galma un augstāko aprindu izšķērdīgo dzīvi, parādīja darba tautas postu un nomāktību (piemēram, J. Vilka (J. Akuratera) «Zemes tēvam», A. Ābola (A. Birkerta) «Cik labs ir mūsu cars» un «Griezies kur gribi»). Raksturīgs šai ziņā 1903. gada 11. numurā ievietotais dzejolis «Griezies kur gribi»:

Griezies kur gribi — zemajos ļaudis
Kalpina, spīdzina, vajā un spiež.
Neļauj tiem domāt, neļauj tiem runāt,
Neļauj tiem izteikt, ko vēlas, ko cieš.

Tai pašā laikā «Socialdemokratā» iespiestie dzejoļi aicināja strādniekus uz revolucionaru cīņu un izvirzīja tiem jaunas, gaišākas nākamības perspektivas. Ar sevišķu iedvesmes spēku partijas kaujinieciskie aicinājumi un cīņas lozungi izskanēja «Socialdemokratā» iespiestajās popularajās 1905. gada revolucionarajās masu dziesmās, kas vēlāk vairākkārt pārdrukātas arī citos partijas izdevumos: «Ar kaujas saucieniem uz lūpām», «Kritušo varoņu piemiņai» («Pār līķiem vēl pēdējie šāvieni kūp»), «Pie ķeizara pils» («Tur drūmajās marmora sienās») u. c. Ievietotas te arī popularās strādnieku revolucionarās dziesmas: «Sarkanais karogs», «Varšavjanka», «Strādnieku maršs» u. c.

Samērā plašu vietu «Socialdemokrats» ierādīja antireliģisko uzskatu propagandai; pret baznīcu un mācītājiem vērsās virkne dzejoļu, piemēram, Zeideļa «Iz debess klēpjiem tāliem» (tulkojis Ars), A. Ābola «Vēlējumies» un «Baznīca», Brīvdomja «Par slepkavām lūdz Kristus kalpi, anonimais «Darba rūķim» u. c.

Kā svarīgs satiras ierocis aktuālo politisko notikumu apgaismošanai «Socialdemokratā» izmantots arī feļetons. Pret F. Veinbergu un «Rīgas Avīzi» vērsās feļetons «Smirdoņas izsmirdināšana», pret cara ministru Plevi — «Pirmo reizi uz precībām»,

pret caru un žandarmeriju — dramatiskā formā veidotais feļetons «Skati un ārijas», «Kā latviešu birģeļi gribēja tēvzemi glābt» u. tml. «Socialdemokrata» visai izplatīts paņēmiens bija iepīt literarus motivus politiskos rakstos (piemēram, tautas dziesmu pārfrazējumus, citatus no Saltikova-Ščedrina darbiem).

«Socialdemokratā» ievietoti arī daži krievu literaturas tulkojumi, piemēram, Saltikova-Ščedrina «Īsa Krievijas vēsture», anonimu autoru feļetoni «Miera valstī», «Razbainieku mode» u. c.

Nozīmīga vieta revolucionarās daiļliteraturas popularizēšanā bija *«Socialdemokratu bibliotekai»*. Kā svarīgākie daiļliteraturas izdevumi šai virknē minami: 1) Ed. Veidenbaums, «Dzejas» (1900.), kur ievietoti arī viņa «Marseljezas», Šillera «Jātnieku dziesmas» un Heines «Belzacara» tulkojumi; 2) «Dzejoļu krājums Davida Bundžas piemiņai», kur sakopots vairums jau «Latviešu Strādniekā» un «Socialdemokratā» publicēto tulkojumu un oriģinaldzejoļu, kā arī dažas baznīcas dziesmu parodijas u. c. Apmēram trešo daļu no visa minētā krājuma aizņem A. Birkerta (A. Ābola) revolucionarie dzejoļi.

No citiem «Socialdemokratu bibliotekas» daiļliteraturas publicējumiem atzīmējami: G. Hauptmaņa luga «Audēji» (ar virsrakstu «Vēveri») P. Stučkas tulkojumā, N. Ņekrasova tēlojums «Ko tu tādiem izdarīsi?», tulkotu un lokalizētu tēlojumu krājumiņš «Mazi stāstiņi» ar strādnieku dzīves tematiku.

«Cīņā» iespiestie oriģinaldzejoļi atspoguļoja tieši aktualos revolucijas notikumus — strādnieku revolucionaro cīņu un kontrrevolucionaro spēku pretuzbrukumus. Ar 1906. gadu «Cīņai» bija pat īpašs literarais pielikums, kas deva iespēju vēl vairāk popularizēt revolucionaro daiļliteraturu. Ar spēcīgu revolucionaru patosu un aicinājumiem uz strādnieku šķiras solidaritati it īpaši izcēlās 1. Maija svētkiem veltītie dzejoļi, sevišķi Atvara (J. Raiņa) dzejojumi, ko dzejnieks iesniedzis «Cīņai» regulari gandrīz katru gadu. Tā, piemēram, pārliecību par darba tautas nesalaužamo spēku un revolucijas uzvaru pauž spraigos jambos uzrakstītais un «Cīņas» 1907. gada 71. numurā publicētais Raiņa dzejojums «Strādnieku maijs» (dziedams ar «Marseljezas» melodiju):

Bez mums nav kulturas un maizes,
Bez mums viss daiļums zūd kā tvaiks,
Bez mums pat mitas tecēt laiks —
Kā mums par uzvaru būs raizes?

Revolucionaro cīnītāju pārdzīvojumus un reakcijas trakošanu atspoguļoja 1906. gadā «Cīņā» publicētie dzejoļi: J. Signala (A. Birkerta) «Birokratiem», «Latvija», anonima autora Centralcietumā sacerētie «Pusnakts stundā», «Par velti raudāt», «13. janvarī 1905. g.» un «Fabrikā» (ar parakstu «V-ls»). Šie motivi atbalsojās arī 1907. gadā «Cīņā» iespiestajā anonimajā dzejolī «Mātei», kas veltīts nošautajiem Tukuma revolucionariem, kā arī «Feniksa dēla» dzejolī Centralcietumā nošautās Emmas Dosteres piemiņai.

Šajos dzejoļos jūtama Raiņa un krievu revolucionarās dzejas ietekme; cauri reakcijas šausmu un tautas ciešanu atspulgam te vijas Raiņa vārsmām līdzīgi spraigi mobilizējoši aicinājumi, doma par tautas atriebi varmākām un nepieciešamību turpināt cīņu. Piemēram, dzejolī «Par velti raudāt»:

Ne raudāt jums par kritušiem būs —
Vairs necelsies mūžam tie — zināt jūs,
No viņu nāves tik spēkus smelties,
Lai spētu no jauna uz cīņu celties...

Cara Nikolaja «pēdējā» bailes no revolucijas, no tautas dusmām, tēlo 1905. gadā «Cīņā» publicētais anonimais dialogs «Ça ira» («Tuvojas atmaksas brīdis...»), kas veidots pēc franču buržuaziskās revolucijas laikā populārās dziesmas motiviem.

Partijas nelegalajā laikrakstā *«Arājs»* (1906.) iespiests garāks R-a (J. Raiņa) dzejojums «Saruna bez lieciniekiem» — par soda ekspediciju nežēlīgo izrēķināšanos ar latviešu revolucionariem.

Grupa anonimu revolucionaru dzejoļu ievietota vienlaikus pirmajā LSDSP legalā laikraksta *«Pēterburgas Latvietis»* (iznāca no 1905. g. oktobra līdz 1906. g. 1. janvarim) literarajā pielikumā un partijas izdotajā *«Latviešu strādnieku kalendarā 1906. gadam»*. Tādi ir dzejoļi: «Darba rūķim», «Cērt mežu», «Vai tā ir laime?», «Ko tu vari?», «Lieciniekiem», «Latvija, mosties» (Karpentera «England, arise» lokalizējums) un humoris-

tiskais «Šaušalīgs notikums ar kādu tautu». Visi šie dzejoļi atspoguļo revolucionarās cīņas augšanu un pašu cīnītāju rūdīšanos, masu optimismu un ticību nākotnes uzvarām.

Bez tam «Pēterburgas Latvietī» publicēts krievu progresivā rakstnieka Stepņaka-Kravčinska garais stāsts «Mājiņa uz Volgas krasta» — par revolucionaro narodņiku cīņu pret patvaldniecisko režimu pagājušā gadsimtā.

Revolucionara satura daiļdarbi iespiesti arī *proklamacijās*. 1905. gada 13. janvara notikumu piemiņai veltītajā proklamacijā (10 000 eksemplaru) iespiestas vēlākās masu dziesmas «Ar kaujas saucieniem uz lūpām» un «Pār līķiem vēl pēdējie šāvieni kūp», kas radušās šo notikumu ietekmē.

Izdevumā *«Pirmais Maijs 1906. g.»* iespiesti J. Signala (A. Birkerta) dzejoļi «Pirmais Maijs 1906. g.» un «Caram». Pēdējā dzejolī cariskā Krievija raksturota kā valsts, kurā plosās «asiņains ārprāts». Tautas biedinošos draudus muižniecībai pauž A. J. satiriskais tēlojums «Aina iz pekles salona».

Izdevumā *«Pirmais Maijs 1907. g.»* iespiests Atvara (Raiņa) spēcīgais dzejolis «Asins parādnieki», Nātres «Maija dziesmas», «Darba dziesma» (parakstīta ar šifru — «atas»), kā arī garāks dramatisks fragments «Pirmais Maijs».

Izcila loma 1905. gada revolucijas periodā un vēlākajos cīņu posmos bija *masu dziesmai,* kas atspoguļoja revolucionaro masu domas un jūtas, latviešu un krievu proletariata vēsturisko draudzību. Revolucionarās dziesmas bija iemīļotas gan krievu, gan latviešu proletariatā. Tās tika dziedātas gan demonstracijās, gan deklamētas mītiņos. Par revolucionaro dziesmu popularizēšanu tautā rūpējās partija, izdodot tās gan nelegalu lapiņu veidā, gan ar notīm īpašos masu dziesmu izdevumos.

1903. gadā LSDSP izdeva *«Dziesmas»* 850 eksemplaros un hektografētu lapiņu veidā dzejoļus «Uz priekšu, strādnieki!», «Strādnieku maršs» (1. izd. — 138 eks., 2. izd. ar notīm — 130 eks.), «Mostieties, jūs, darba ļaudis» (1. izd. — 220 eks., 2. un 3. izd. — 786 eks., kopā ar dziesmu «Tā biedrošanās stipra pils» — 100 eks.), «Poļu revolucionaru maršs» (ar notīm — 120 eks.), «Jātnieku dziesma» (165 eks.), «Nost kungus!» (ar notīm — 165 eks., kopā ar dziesmu «Ienaida negaisi» — 220 eks.), «Uz priekšu!» (500 eks.).

Partijas uzdevumā 1905. gada revolucijas laikā plašā tiraža iznāca krājumi *«Strādnieku dziesmas»*, *«Cīņas dziesmas»* un *«Darbaļaužu dziesmas»* (daži izdevumi arī ar notīm). Te sakopots vairums jau agrāk publicēto dziesmu — «Varšavjanka», «Marseljeza», «Sarkanais karogs», «Uzmostiet!», «Maršs», «Nost kungus!», «Mostieties, jūs, darba ļaudis» u. c., arī revolucionari dzejoļi — «Streiks», «Naida dziesma», «Kārtības sargiem» u. c. Krājumā «Strādnieku dziesmas» (1905. g. decembrī) pirmo reizi latviešu tulkojumā parādījās «Internacionale», kura pēc tam daudzkārt pārdrukāta partijas preses organos. Iespiestas tajos arī jaunas, 1905. gada revolucijas uzplūdu laikā radušās dziesmas, piemēram, E. Treimaņa-Zvārguļa «Mosties, mosties, mana tauta», Zvanpūša (K. Viļķera) «Strādnieku kokle» u. c. Masu dziesmas raksturu šai laikā ieguva arī Raiņa «Lauztās priedes».

1905. gada latviešu revolucionaro dziesmu izdevumos iespiesti un latviešu proletariatā kļuva populari arī krievu revolucionaro dziesmu tulkojumi, piemēram, L. Radina «Biedri, nu celieties kājās!», A. Koca «Proletariešu dziesma» (dziedama «Marseljezas» melodijā), V. Archangelska «Par upuriem kritāt jūs cīnīdamies», V. Bogdanova «Dubinuška» (latviskos pārrakstījumos pazīstama ar nosaukumu «Ozolrunga» vai «Vāles dziesma») u. c. Ļoti populara kļuva arī M. Gorkija «Saule lec un saule noriet», kas izplatījās vairākos variantos gan krievu, gan latviešu valodā, tāpat N. Ņekrasova «Vienu vienīgu vietu man rādi». Daudzas no šīm pazīstamajām dziesmām ievietotas krājumos, kas iznāca 1917. gadā, drīz pēc Februara revolucijas: *«Strādnieku cīņas dziesmas»* («Cīņas» izdevums, Petrogradā, 1917. g. aprilī). *«Strādnieku dziesmas»* (LSD CK vairākkārtīgi izdevumi, Rīgā, 1917. gadā) u. c.

Samērā daudz daiļliteraturas bija *«Latviešu strādnieku kalendarā»*, kas iznāca 1906. gadā kā LSD izdevums, bet 1907. un 1908. gadā, minot tikai redaktoru Āzi. Šos kalendarus ikreiz konfiscēja. Tajos sakopoti revolucionara satura dzejoļi, feļetoni, anekdotes, kas palīdzēja apgaismot aktualos notikumus. No kalendaros ievietotajiem dzejoļiem minami satiriskie dzejojumi: «Gaismas nesēji» (autors R. Blaumanis), kurā tēlota cara varas izrēķināšanās ar kādas sādžas «Ķomnoruskas» iedzīvotājiem, «Ķēniņa asinis», kurā izsmieti latviešu dekadenti, un «Kungam pieder gaiss», kur asā parodiskā stilā izzobota privileģiju kārā vācu muižniecība un parādīts tās tuvais gals.

Viena no iezīmīgākajām tēmām šajos kalendaros bija kontrrevolucionaro spēku atmaskojums. Vācu muižniecības un tās organizēto «zelbstšucnieku» zvērisko izrēķināšanos ar latviešu zemniekiem un strādniekiem tēlo vairāki satiriski dzejoļi paro-

diju stilā, piemēram, Vecā Stendera pārfrazējumā 1907. gada kalendarā:

Asins plūdi visur nāce,
Spiegi, foni, kazaki,
Pēc tam Orlovs trakot sāce,
Lodes, uguns, draguni,
Varmākiem zūd pēdējs prāts,
Tāds bij pērnais asins gads...

«Latviešu strādnieku kalendaros» ievietots arī krietns skaits politiski satirisku feļetonu, no kuriem daļa tulkojumi un lokalizējumi. No oriģinaldarbiem kā nozīmīgākie minami «Ķomnā jeb lielā bēte», kas atmasko vācu reakcionarās muižniecības un latviešu buržuazijas sadarbību kontrrevolucijas periodā; «Nedomā smieties», kas vēršas pret meņševiku, eseru un anarchistu oportunistisko uzskatu paudējiem, arī «Miroņu sarunas», «Satversmes saeima» u. c. Kalendarā 1906. gadam ievietota baznīcas lūgšanas «tēvreizes» parodija, kas vērsta pret caru.

Nozīmīga vieta šais kalendaros ierādīta arī politiskām anekdotēm, bieži pievienojot karikaturiskus zīmējumus, piemēram, «Garderobes jautājums», «Iekšējais ienaidnieks», «Savienību ideals», «Šķiru harmonija», «Labdaris», «Viskrievijas iepriecinātājs», «Pēdējā cerība» u. c.

No tulkojumiem minami Saltikova-Ščedrina «Lapiņa iz Krievijas vēstures» (fragments no «Mūslaiku idiles»), M. Gorkija tēlojums «Priekš dzīves vaiga» u. c.

«Latviešu strādnieku kalendariem» bija visai svarīga sabiedriska loma revolucijas atplūdu laikā. Tie ietekmēja arī citus revolucionarās satiras un humora krājumus, vispirms Raiņa «Virpuļu kalendaru».

Raiņa sastādītais un Pēterburgā izdotais «Virpuļu kalendars» (1907. un 1908. g.), sekojot «Latviešu strādnieku kalendara» paraugam, sniedza daudz aktualu dzejoļu, satiriskus stāstiņus un feļetonus. Kā autori dažiem darbiem minēti progresivi Rietumeiropas rakstnieki, pārējie visi anonimi, bet tos sacerējis galvenokārt Rainis.

Daiļliteraturas darbi latviešu nelegalajā marksistiskajā presē turpināja parādīties arī pēc 1905. gada revolucijas sakāves. Laikraksts «Cīņa», piemēram, strādnieku svētku vai nozīmīgu atceres dienu gadījumā ikreiz ievietoja pa kaujinieciskam dzejolim. «Cīņas» Pirmā Maija numuros vien atrodami šādi dzejoļi: F. Freiligrata «Revolucija» (1908. g., 93. nr.), anonimā «Maija dziesma»[1] (1911. g., 113. nr.), «Internacionale» (1914. g., 132. nr.). «Cīņas» jubilejas (100.) numurā (kura metienu 1908. g. sagrāba policija Rīgā, bet kas iznāca 1910. g. Briselē atkārtotā izdevumā) pirmajā lappusē bija nodrukāts speciali šim gadījumam uzrakstītais Raiņa veltījuma dzejolis «Sarkanais simts». Minētais dzejolis iesākas ar kvēlu aicinājumu:

Ej, cīņas liesmu kop!
Ej pirmais, ej, tu sarkans simts,
Aiz tevis tūkstošiem tā brīves dzimts
Lai top!

Visumā nelegalajā presē ievietoto daiļdarbu skaits pēcrevolucijas laikā kļuva mazāks. Tas izskaidrojams galvenokārt ar to, ka pagrīdes izdevumu apjomi bija ļoti ierobežoti un partija pastiprināti sāka izmantot legalos laikrakstus un žurnalus, lai revolucionarajai daiļliteraturai sagādātu plašāku tribini masu idejiskai un estetiskai audzināšanai.

Legalie socialdemokratiskie izdevumi

Legali socialdemokratiski izdevumi sāka regulari parādīties ar 1905. gadu, bet turpmāk, neraugoties uz visai smagiem eksistēšanas apstākļiem, tie atkal un atkal nāca klajā. Kā visai rosīgs šādu pasākumu līdzstrādnieks vai arī redaktors minams Rainis. Viņa vadībā jau pirms «Virpuļu kalendara» iznāca socialdemokratiski noskaņotais rakstu krājums *«Darbs»* (Rīgā, 1905., 110 lpp.). Bez sabiedriski politiska satura rakstiem šeit ievietoti daudzi Raiņa dzejoļi: «Jaunais laiks», «Šķirti ceļi», «Zemnieka pacietība», «Ķīniešu priesteris», «Mūsu varoņu kapi», kuros izteikts neslēpts

[1] «Maija dziesmas» autors ir Rainis. Ar citu virsrakstu — «Strādnieku maijs» un parakstu «Atvars» šis dzejolis iespiests jau agrāk «Cīņas» 1907. gada 71. numurā.

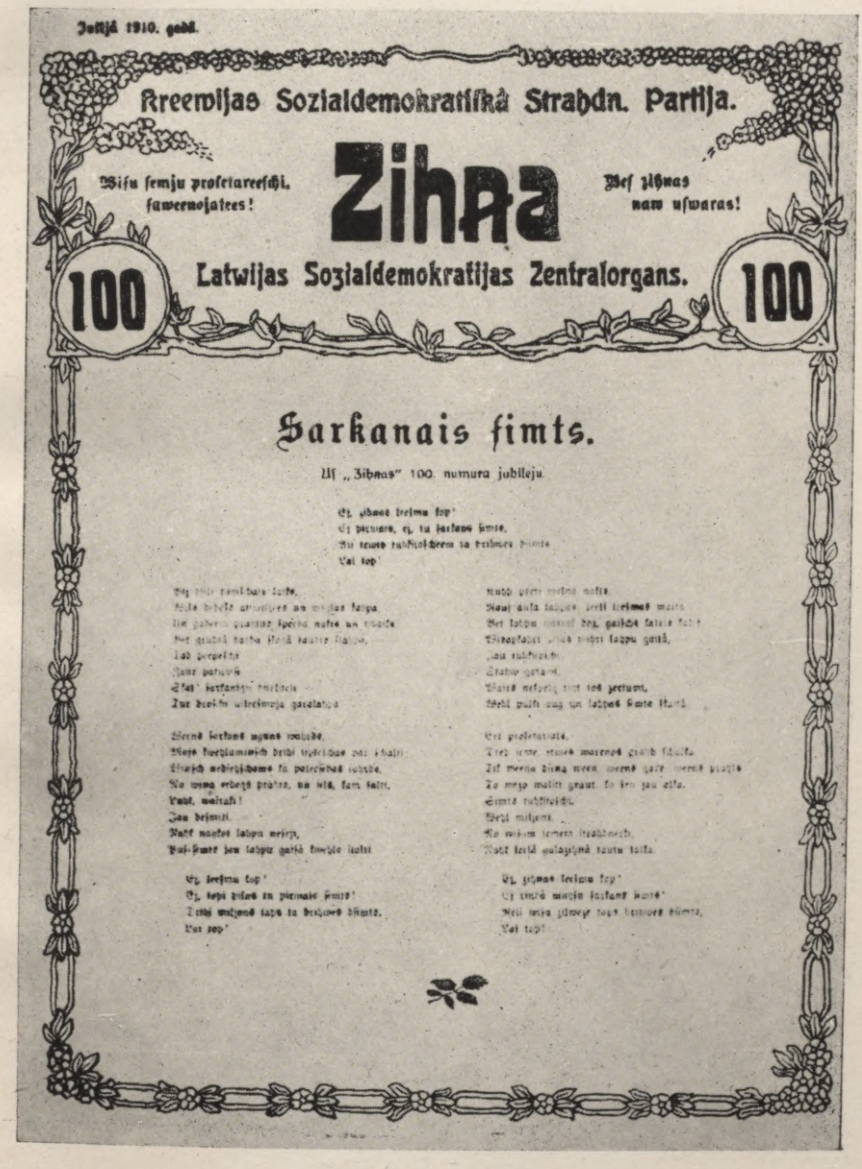

Jukļā 1910. gadā.

Kreewijas Sozialdemokratiskā Strahdn. Partija.

Wisu semju proletarieschi, sawermojatees!

Zihņa

Bes zihņas naw uswaras!

100 Latwijas Sozialdemokratijas Zentralorgans. 100

Sarkanais fimts.

Uf „Zihņas" 100. numura jubileju.

Cz. gihmes Ieschu top'
Cz pecnaw, cz. tu Jaukme fimte,
Tu tautu tuhkstoschem ta Brihwes fihmte
Tad top'

Tu esi zaurstihta lohte,
Kahds behdz atmodinot ar mirdsi Latwju
Un gahwes gaischas Spehku naktē un rihtōs
Tef gaischi kahda ihsta tautas fihmte,
Lai pastahwi
Jaunz paaudzēm
Zihņ' Latwijas Strahdn.
Tew Brihwes wehrdsiņa gaismiņa.

Zihņā Latwiņ mannas mohdse,
Kahds Darbiņsch ihsti Brihwi tizkohsu sai schkiņi
Strahdn. arbirdsdamē tā patreisnā mohdse,
Ne wiņa erbeģā prahta, na ikā fam faltu,
Kaut, maltah!
Jau bejumi.
Nahk naudai Latwju meerā,
Pee-Kumst jau Latwju gaischā Brihwibe ihstā

Cz. Brehma top'
Cz. tapi pilnā sa pirmais fimts!
Tautu mohdsenē tapi tu Brihwes fihmte,
Tad top'

Kahds pehrn mehnesi fahka,
Nauj dsihwa Latwiņ Brihwi Brihwai mahte
Bet Latwju mannai Dehl gaischā Saules Gaismā
Tihrsnēdami wisi nahsi Latwju gannā,
Lai rahdahs
Strahdn. gahtawā
Wiņai nefpēj tiht tee pretumi,
Kahdi puhsch wiņ un Latwiņ Kemte ihstā.

Tew proletarusta,
Tew wiņa, stiprā mannē gaischā tizībā
Zif mehnu Zihņa mehn, mehnē gahs mehnē pehdās
Tu mehs mahsi graut, to Ko jau ahsi.
Kamē rahdahs
Dehl mihļem.
Ne mihļam tumsas Brahlohwēs.
Nahk Brihļi gulatajiņā tautu Latwiņa.

Cz. gihmes Ieschu top'
Cz tautu mannā Jaukmē Kemte'
Wisi mira gihmeņi tapa Brihwes fihmte,
Tad top!

«Ciņas» 100. numurs

aicinājums uz cīņu. Stipri vājāki toties Ed. Treimaņa un Vēsmiņu Kārļa dzejoļi, kuros sabiedriskā tematika izpaužas miglaini nekonkretā veidā. Atzīmējama arī krājumā ievietotā J. Jansona-Brauna kritika «Raiņa dzeja» (par «Tālām noskaņām»), kur izceltas dzejnieka paustās revolucionarās idejas. Krājumu aizliedza un turpinājuma ar šo nosaukumu vairs nebija.

Raiņa redakcijā izdeva arī zinātnisku un beletristisku rakstu krājumu *«Kopums»* (iznāca tikai 1. sējums, Rīgā, 1907. g., 101 lpp.). Šeit pirmo reizi iespiests E. Birznieka-Upīša stāsts «Zem ābeles», tāpat spēcīgais Raiņa dzejolis «Kalpu manta». Līdzīgi kā iepriekšējā krājumā («Darbs») pārējo autoru (J. Miķelsona, Apsesdēla, Aspazijas) dzejoļi vāji sasaucās ar aktualo momentu. Krājuma lielāko daļu aizņem divi J. Jankava publicistiskie raksti par sabiedriski politiskām temām.

Rainis, P. Dauge, Fr. Roziņš, P. Stučka, J. Jansons-Brauns u. c. partijas biedri bija tuvākie līdzstrādnieki populari zinātniskajā rakstu krājumā *«Atvases»* (iznāca Pēterburgā, 1. sēj. — 1907. g., 88 lpp.; 2. sēj. — 1908. g., 95 lpp.). Redaktora vārds nav minēts, bet, pēc Raiņa piezīmes dienasgrāmatā, tas bijis P. Stučka. 1. sējumā daiļliteraturas nav, tikai aktuali sabiedriski politiski raksti, tai skaitā O. Brauna (t. i., J. Jansona-Brauna) vēsturiski kritiskais apcerējums «Baltieši»; 2. sējumā daiļliteratura jau sastāda galveno saturu. Ievadam likts M. Gorkija tēlojums «Cilvēks», seko Raiņa dzejoļi un epigramas ar līdzjūtības apliecinājumiem revolucionarajiem cīnītājiem («Cilvēcības gads») un uzbrukumiem liberaļiem («Ideals»). J. Jansona-Brauna kritiskais apcerējums «Pret dekadentiem» būtībā ir plašāks fragments no viņa grāmatas «Fauni vai klauni?» (1908.). Revolucionarā satura dēļ krājuma 2. sējumu konfiscēja, un «Atvases» vairs neiznāca.

Ar kādām grūtībām vajadzēja sastapties legalajai strādnieku dienas presei, uzskatāmi parāda socialdemokratiskās partijas tiešā ietekmē izdotās *«Laika Balss»* liktenis. Šīs sabiedriskās un literarās avīzes 1. numurs iznāca Rīgā 1911. gada 1. martā, bet jau pēc 53. numura iznākšanas izdevumu aizliedza. Avīze nekavējoties atjaunoja darbību, mainot redaktorus un izdevējus

Daži no aizliegtajiem laikrakstiem

(kā tādi konspiracijas nolūkā parakstījās sabiedrībā nepazīstamas personas), tāpat nosaukumu. Līdz 1914. gada augustam «Laika Balsij» bija šādi turpinājumi: 1) «Jaunais Laiks», 2) «Laika Atbalss», 3) «Dzīves Balss», 4) «Dzīves Atbalss», 5) «Jaunā Balss», 6) «Dzīves Spēks», 7) «Jaunā Balss», 8) «Strādnieku Balss», 9) «Strādnieku Atbalss». No pēdējā turpinājuma iznāca 1914. gadā tikai 1. un 2. numurs (4. un 5. augustā). «Laika Balsī» un tā turpinājumos kā pastāvīgie literarie līdzstrādnieki piedalījās Rainis, R. Pelše, J. Jansons-Brauns, V. Knoriņš, A. Upīts u. c. Šeit, piemēram, publicēta A. Upīša drama «Balss un atbalss» (1911.), kā arī daudzi kritiski raksti.

Dažas attīstības līnijas 20. gs. periodikā

Ar 20. gs. sākumu latviešu legalā periodika — dažādu virzienu laikraksti, nedēļas žurnali un mēnešraksti, tāpat regulari iznākušie literarie rakstu krājumi arvien vairāk kļuva par šķiru cīņas arenu. Periodikā norisinājās jo asas pretēju šķirisku poziciju, uzskatu un centienu sadursmes. Tās izpaudās gan tieši — diskusijās un polemikās starp progresivās un reakcionarās nometnes politiskajiem darbiniekiem, gan netieši — idealistisku vai materialistisku estetikas principu popularizēšanā, ievietojamo daiļdarbu izvēlē, kā arī zināma virziena rakstnieku vai to grupu piesaistīšanā utt. Progresivie rakstnieki bieži vien apzinīgi izmantoja ne tikai populārākos sīkburžuaziskos, bet pat buržuaziskos periodiskos izdevumus, lai ietekmētu un pievērstu demokratiskām idejām lasītājus.

Plašām masām 1905. gada revolucijas priekšvakarā mostoties cīņai, strauji auga to interese par sabiedriski politiskajiem jautājumiem, literaturu un mākslu. Arvien skaidrākas atbildes uz aktualajām problemām darbaļaudis meklēja legalajā periodikā un prasīja arī, lai tā sniegtu patiesi vērtīgus, ierosinošus un mobilizējošus daiļdarbus. Modri sargādama pastāvošās sabiedriskās iekārtas intereses, cariskā cenzura vērīgi sekoja, lai pat beletristikā «īstie iemesli, kuri šo dzīvi noteic un rada tās ciešanas, nemaz nevar parādīties drukas krāsā»[1]. Tieši cenzuras spaidi bija viens no tiem galvenajiem «neatkarīgajiem apstāk-

[1] *J. Asars,* Kopoti raksti, 3. sēj., 119. lpp.

ļiem», ar ko nenovēršami vajadzēja rēķināties un izlietot gan «Ezopa valodu», gan citus paņēmienus, lai izdevumi netiktu slēgti. Īpaši socialdemokratiskajai presei bija vajadzīga liela pašaizliedzība un prasme, lai zināmu laiku noturētos legali. «Laika Balss» un citu līdzīgu avīžu sīksto cīņu par eksistenci un milzīgo sabiedrisko nozīmi raksturodams, A. Upīts 1914. gadā rakstīja: «Kuram numuram izdodas izsprausties caur adatas aci, tas nes plašajās strādnieku masās skaidrību par neatliekamiem dienas jautājumiem un plašus pārskatus par apzinīgo strādnieku kustību lielajā tēvijā un kaimiņu zemēs.»[1]

Represijas neskāra vienīgi melnsimtnieciskos preses organus, kuri uzticīgi kalpoja valdošo šķiru interesēm. Tā, ironizēdams par «Latviešu Avīzēm», R. Blaumanis pirms 1905. gada revolucijas «Pēterburgas Avīzēs» rakstīja: «Tās ļaudīm mieru sludina Un kungus neuzbudina.» Dažādie sīkburžuaziskie izdevumi, kas centās ieturēt «neitralu» virzienu, maz pamazām zaudēja daudzus lasītājus. Samērā ilgi noturēties izdevās vienīgi «Dzimtenes Vēstnesim», kas spekulēja uz lasītāju šķirisko neapzinību un izlietoja visādus veikalnieciskus paņēmienus lasītāju pievilkšanai.

Redzamākie legalās preses izdevumi

Chronoloģiskā secībā aplūkojot raksturīgākos šī laikmeta legalos periodiskos izdevumus, to daiļliteraturas sniegumi uzrāda stipri raibu un atšķirīgu raksturu.

Savu kādreizējo 80. gadu progresivo nozīmi revolucijas priekšvakarā pilnīgi bija zaudējis mēnešraksts *«Austrums»*, kas Andrieva Niedras īpašumā un vadībā kļuva gluži melnsimtniecisks. Uzstādamies ar kontrrevolucionaru ideju propagandu, sniegdams galvenokārt Niedras reakcionaros stāstus un romanus, «Austrums» palika bez lasītāju atbalsta un ar 1906. gada 1. numuru pārtrauca savu darbību.

Bijušo jaunstrāvnieku preses organu *«Dienas Lapa»* 1898. gadā ieguva savā īpašumā vācietis Arnolds Platess, kas nodeva to redaktora P. Zālīša vadībā. Kopā ar nedēļas laikrakstu *«Mā-*

[1] *A. Upīts*, Latviešu žurnalistika gadu maiņā, «Domas», 1914., 1.

jas Viesis» un žurnalu *«Mājas Viesa Mēnešraksts»* šo vīru rokās 20. gs. sākumā tādējādi atradās vesels preses koncerns. Veikalniecisku apsvērumu dēļ viņi izlikās par «māmuļas» opozicionariem un tautas atbrīvošanās kustības sekmētājiem. Nerunājot nemaz par šo izdevumu laipošanas taktiku sabiedriski politiskajos jautājumos, arī daiļliteraturas un kritikas nozaru vadībā tiem nebija nekādas konsekvences. Te tika dots vārds gan proletariskajiem rakstniekiem (Rainim), gan visādiem dekadentiem (V. Eglītim u. c.). Tāpat arī tulkotās literaturas izvēlē bija redzama liela nenoteiktība: blakus ievērojamiem pasaules klasiķu darbiem šajos preses organos bieži parādījās arī pavisam nevērtīgi nepazīstamu autoru sacerējumi. Neraugoties uz šiem trūkumiem, minētie trīs izdevumi tomēr paveica zināmu pozitivu darbu demokratiskās kulturas un literaturas attīstībā, jo tajos ilgāku laiku darbojās daudzi ievērojamākie latviešu rakstnieki.

Platesa un Zālīša periodiskie izdevumi rakstniekiem sāka maksāt regularus un diezgan augstus honorarus, tā nodrošinot viņu radošā darba iespējas. Jāatzīmē, ka iepriekšējie laikrakstu izdevēji par to nemaz nerūpējās un, piemēram, «Baltijas Vēstneša» vīri liekulīgi pauda uzskatu — tas neesot nekāds rakstnieks, kas par savu darbu gaidot samaksu. Pēc tam, kad, tuvojoties Rīgas pilsētas domes vēlēšanām, 1901. gadā «Dienas Lapas» izdevējs pieprasīja aģitēt par vācu birģeļu un latviešu namsaimnieku kompromisa sarakstu, no laikraksta aizgāja labākie līdzstrādnieki (R. Blaumanis, Plūdonis, J. Poruks u. c.). Viņu vietā «Dienas Lapas» redakcijā iestājās Aspazija un J. Asars, kas centās piesaistīt jaunus līdzstrādniekus un arī dažus izstājušos. Galvenokārt J. Asara popularzinātniskie raksti un jūsmīgie apcerējumi par literaturu un mākslu, tāpat J. Poruka un vēl citu pazīstamāko autoru daiļdarbi «Dienas Lapas» prestižu atkal uzlaboja.

«Dienas Lapu» 1903. gada beigās cara valdība aizliedza uz 8 mēnešiem. Laikrakstu slēgt ierosināja latviešu buržuazija ar «Rīgas Avīzi» priekšgalā. Šis laikraksts, kas vairākos rakstos apgalvoja, ka «Dienas Lapa» rīdot strādniekus pret pilsoņiem un gribot dibināt strādnieku partiju, pēc konkurentu izdevuma

aizliegšanas izteica lielu prieku un uzskaitīja visus tā grēkus un pārkāpumus. Ar 1904. gadu «Dienas Lapai» ir citi izdevēji.

Abi pārējie Platesa izdevumi revolucijas laikā pilnīgi atmaskoja sevi un zaudēja pat tos lasītājus, kurus, kā atzīmē A. Upīts, «tie līdz tam bija maldinājuši ar savām gaismas un patiesības frazēm»[1]. «Mājas Viesa Mēnešraksta» izdošanu Platess izbeidza 1905. gadā, bet laikraksta «Mājas Viesis» — 1908. gadā.

1905. gada oktobrī «Dienas Lapa» kļuva par LSD legalu laikrakstu ar J. Jansonu-Braunu kā redaktoru. Tagad te parādījās partijas uzsaukumi un vadoši norādījumi, plaša informacija par revolucijas norisi Latvijā un visā Krievijā. Lai gan laikraksta politiskā seja nebija konsekventi boļševistiska, tomēr te spēcīgi atskanēja sacēlušās tautas uzvaras griba un naids pret kontrrevolucionariem. «Dienas Lapā» no 1905. gada oktobra līdz decembrim bez tam atrodami daudzi vērtīgi daiļliteraturas darbi, kritikas un recenzijas, ko sniedza Rainis, Aspazija, Plūdonis, A. Birkerts, J. Jansons-Brauns u. c. Ar ģeneralgubernatora pavēli «Dienas Lapu» kā partijas izdevumu slēdza 1905. gada decembra beigās.

Savu darbību ar līdzšinējo nosaukumu «Dienas Lapa» vairs neatjaunoja, bet iznāca virkne citu demokratisku laikrakstu, kas uzskatāmi par tās pēctečiem. Pirmais no tiem bija *«Jaunā Dienas Lapa»* (no 1905. g. 24. decembra līdz 1906. g. 28. janvarim), tad «Mūsu Laiki» (sākot ar 1906. g. 13. februari, iznāca 115 nr.). Ar 1907. gada 21. maiju atkal iznāca *«Jaunā Dienas Lapa»* (tikai 17 nr.), tās vietā stājās *«Mūsu Dzīve»* (sākot ar 1907. g. 13. jūniju, iznāca 26 nr.), tad *«Baltija»* (tikai 2 nr., sākot ar 1907. g. 20. augustu) un *«Rīgas Apskats»* (no 1907. g. 15. decembra līdz 1908. g. decembra beigām). Ar 1908. gada 29. decembri atkal iznāca *«Jaunā Dienas Lapa»*, kas pastāvēja līdz 1918. gadam (sīkāk par to sk. turpmāk). Iepriekš minētajos un īslaicīgi pastāvējušos laikrakstos bieži mainījās redaktori, to skaitā pazīstamākais bija E. Pīpiņš-Vizulis. Šajās avīzēs darbojās samērā daudz rakstnieku ar progresīvākiem uzskatiem, bet lielākus darbus viņi te nepaguva publicēt.

1901. gada beigās Pēterburgā sāka iznākt jauns nozīmīgs latviešu laikraksts — *«Pēterburgas Avīzes»*, kas ar pārtraukumiem noturējās līdz 1905. gada decembrim. Šo avīzi izdeva

[1] *A. Upīts*, Latviešu literatura, I, Rīgā, 1951., 208. lpp.

Sestdeen, 15. (27.) decembri 1901.
PĒTERBURGAS AWISES
№ 1.

«Pēterburgas Avīžu» 1. numurs

O. Rāviņš, bet pirmie redaktori bija: V. Olavs (politiskai daļai), R. Blaumanis (satiras nodaļai) un A. Niedra (literarajam pielikumam). Vēlāk redakcijas locekļu sastāvs izmainījās.

Laikraksts iznāca ar tautas progresivāko slāņu dzīvā atmiņā saglabājušos jaunlatviešu preses organa «Pēterburgas Avīzes» (1862.—1865.) nosaukumu, un tāpēc to sāka dēvēt par «jaunajām Pēterburgas avīzēm». Jaunais izdevums atgādināja kādreizējās «Pēterburgas Avīzes» ne tikai nosaukumā, bet zināmā mērā uzlūkojams par to tradiciju turpinātāju. It sevišķi tas redzams muižnieku, mācītāju un reakcionarās buržuazijas apkarošanā, cīņā pret visu to, kas kavē latviešu tautas vairākuma ekonomisko un kulturalo attīstību.

«Pēterburgas Avīzes» uzsāka gaitu kā mēreni demokratisks laikraksts, bet tuvojošās revolucijas apstākļos pakāpeniski kļuva stipri radikals.

Tautas revolucionarā noskaņojuma straujo augšanu atspoguļoja un arī savukārt sekmēja «Pēterburgas Avīžu» plašā un saturīgā literarā nodaļa. Sākumā tās vadītājs formali skaitījās reakcionarais A. Niedra, taču faktiskais noteicējs līdz 1904. gada sākumam bija R. Blaumanis. Tieši viņa un daļēji E. Treimaņa-Zvārguļa nopelns, ka laikrakstā tika piesaistīti visi redzamākie demokratiskie un arī daži revolucionarie rakstnieki. Atzīmējams, ka «Pēterburgas Avīzes» ar 1905. gada 17. maiju sāka publicēt kā īpašu pielikumu Raiņa revolucionaro dzejoļu krājumu «Laika šalkas». Nenoskaidrotu iemeslu dēļ pēc trīs loksnēm krājuma

«Pēterburgas Avižu» literārā pielikuma 1. numurs

publicēšanu tomēr pārtrauca. Kā zināms, «Laika šalkas» bija Raiņa krājuma «Vētras sēja» pirmais, nepilnīgais publicējums un bija nozīmīgs ar ļoti aktualo, kaujiniecisko raksturu. Jau pirms tam avīzes literarajā pielikumā (1902. g. 104. nr.) Rainis ar pseidonimu Henricus Lettus bija publicējis satirisku dzejoli «Baltiešiem», kas vērsts pret vācu muižniecību Latvijā. A. Upīts šeit (sākot ar 1902. g. 45. nr.) sniedzis savu satirisko feļetonu virkni «Mazo cilvēku vēstules».

«Pēterburgas Avīžu» humora un satiras pielikumā «Purva Mala», ko vadīja R. Blaumanis un E. Treimanis-Zvārgulis, tāpat parādījās liels skaits idejiski un mākslinieciski spēcīgu dzejoļu un feļetonu, kā arī politiski asu karikaturu.

Ar 1903. gadu mācītājs J. Veismanis (Pavasaru Jānis) kā reakcionaro «Latviešu Avīžu» (1822.—1915.) redaktors pārvērta šī laikraksta literaro pielikumu patstāvīgā mēnešrakstā — *«Vērotājs»*. Šo žurnalu «sirds un prāta izglītošanai» viņš izdeva un vadīja Jelgavā no 1903. līdz 1905. gadam. Žurnals plašu vietu ierādīja latviešu literaturai un pulcināja par līdzstrādniekiem redzamus dzejniekus un rakstniekus. Te iespiesti R. Blaumaņa «Indrāni» un «Laimes klēpī», A. Upīša, Plūdoņa, Sudrabu Edžus, J. Poruka, E. Birznieka-Upīša stāsti u. c. darbi.

«Vērotājs» centās atklāti neiejaukties politikā, tikai no malas vērot notikumu attīstību. Taču 1905. gada beigās Pavasaru

Jānis bija spiests atzīties, ka ar vērošanu vien nepietiek, ka jāieņem noteikta pozicija — ar vai pret tautu. Par labāko izeju viņš atzina žurnalu ar 1905. gada 12. numuru apturēt, līdz iestāsies «mierīgāki laiki». Žurnala darbība tomēr vēlāk netika atjaunota.

«Vērotāja» 1. numurs

1905. gada beigās lielu aktivitati sāka izrādīt latviešu dekadenti. Kamēr darbaļaudis ar ieročiem rokās uzstājās pret caru un muižniekiem, dekadenti organizēja savas grupas un sāka laist klajā paši vai ar eseriskās latviešu socialdemokratu savienības palīdzību žurnalus un periodiskus rakstu krājumus. Viņu pirmie izdevumi vēl nebija izturēti dekadentiski: tajos piedalījās ne tikai tādi dzejnieki, kam ar to principiem nebija nekā kopīga, — arī pašu dekadentu sacerējumi sākumā atspoguļoja zīmīgo pārejas periodu, kad «jaunā virziena taisītāji instinktivi spraucas laukā no vecā novalka, bet jaunais dekadentisma tērps nav vēl pienācīgi apaudzis»[1]. Tomēr caur «Kāviem» un «Ziemas naktīm», «Pret Sauli» iedami, dekadenti nonāca pie savas duļķaini netīrās «Dzelmes».

Žurnals *«Kāvi»* uzsāka gaitas 1905. gada decembrī (uz 1. nr. vāka gan minēts 1906. g.) K. Skalbes vadībā un D. Zeltiņa izdevumā. Pēc 2. numura iznākšanas — 1906. gada sākumā žurnals bija spiests apstāties. «Kāvu» organizētāji presē bija publicējuši sludinājumus, ka jaunais žurnals kalpos «skaistumam un nemieram», kā arī tam nākotnes cilvēkam, «pār kura galvu patlaban šķeļas rīta mākoņi». Pirmajā «Kāvu» burtnīcā tiešām ir diezgan daudz vērtīgu darbu, kas ļoti konkreti atspoguļo revolucionarās tautas cīņas noskaņojumu: Raiņa dzejoļi «Sirds pukstieni» un «Lielais acumirklis», tāpat A. Austriņa dzejolis «Sarkanmelnais pūķis» un dramatiskais fragments «Debesīs pa revolucijas laiku Krievijā». Daudzos citos darbos toties vērojama revolucionara fražainība (Zemgaliešu Birutas, K. Skalbes

[1] *A. Upīts,* Latviešu literatura, I, LVI, Rīgā, 1951., 273. lpp.

u. c. dzejoļos). J. Akuratera poemā «Pestītājs» izskan nīčšeaniskais individualisms, bet viņa alegoriskā tēlojuma ««Pārcilvēks» un suns» saturs pavisam miglains. 1. numuru kritizēja «Kāvos» nepieaicinātie dekadenti (V. Eglītis u. c.), ka te cenšoties pieglaimoties rupjajam pūlim un nodibināt kontaktu ar to. «Kāvu» 2. numura saturs jau stipri citāds — visumā tam rezignēts, pat pesimistisks raksturs un ar dekadentisku ievirzi. V. Eglītis uzstājas ar stāstu «Davids», kura varonis ir «revolucionārs», kas ik rītus trīs stundas «maisījies pa klasiķiem un reliģijām», tad astoņas stundas «mocījies un rakstījis traģedijas», bet, lai kopā ar citiem kļūtu «cīnītājs», tad: «Kā zodomisti rūdījāmies visos nāves grēkos, lai zustu jeb atdzimtu kā varoņi.» K. Krūza dzejo par to, ka «skaidrās domas saēd tvaiks, cerība uz laimi lieka», bet A. Austriņš soļās vērt «noslēpuma durvis» un kā ārprātīgs pār galvu degošu pagali celt, jūsmo par lieliem gariem, kas zina, kur «nešķīstība slēpjas» utt. Anonimajā apcerējumā «Individualisms jaunākajā latviešu dzejā» uzsvērta mākslas neatkarība no dzīves un nosodīti dzejnieki, kas grib iegūt «pūļa piekrišanu».

Apstājušos «Kāvu» vietā sāka iznākt K. Skalbes rediģētais un D. Zeltiņa izdotais periodiskais rakstu krājums *«Ziemas naktis»* (iznāca ar «Kāvu» vāka zīmējumu, 1. sēj. — 1906. g., 2. sēj. — 1907. g.). Arī šeit visi darbi nav dekadentiski: K. Štrāls ievietojis spēcīgi uzrakstītu realistisku stāstu «Dieviņa ļaudis», V. Plūdonis un E. Treimanis domu bagātus dzejoļus utt. Toties V. Eglītis, K. Skalbe, K. Dišlers u. c. pievērsušies dvēseļu kaušanas un nemirstības, miroņu saukšanas, ārprāta dzimšanas, demonu, mūžības u. tml. dekadentiskām tēmām.

Savās «Literarajās piezīmēs» «Ziemas nakšu» otrā sējumā K. Skalbe noteikti vēršas pret socialismu un marksistisko kritiku, kā arī klaji pasludina, ka proletariata dzīve un psicholoģija «nav diezgan komplicēta, lai tiktu par problemu, pie kuras rakstnieks var izlietot visus savus spēkus». Programatiskais apcerējums labi parāda K. Skalbes un citu revolucijas līdzskrējēju romantiskās pacilātības izzušanu un ceļu uz individualismu un «tīro mākslu».

1906. gada janvarī sāka iznākt mākslas un literaturas žurnals *«Pret Sauli»*. Pirmo numuru izdeva latviešu socialdemokratu savienība un redaktors bija J. Akuraters, bet par otrā un trešā numura izdevēju un redaktoru parakstījās J. Jaunsudrabiņš. Tad žurnals apstājās.

Minētajā žurnalā daudz vietas aizņem K. Jēkabsona «simfoniskais romans» «Uguns», V. Eglītis sniedzis Materlinka, Baļmonta, Vj. Ivanova atdzejojumus, bez tam te ir O. Vailda un Fr. Nīčšes darbu tulkojumi. Ar dzejoļiem piedalījušies daudzi latviešu dekadenti. Runādams par mākslu un kritiku, J. Akuraters nosauc mākslu par reliģisku kultu un apgalvo, ka dekadenti esot visīstākie revolucionāri, jo viņi stāvot... par revoluciju mākslā.

Latviešu dekadentu vadošais žurnals bija *«Dzelme»* (1906.—1907.). To

izdeva uz kooperativiem pamatiem līdzstrādnieku grupa, bet kā izdevējs un redaktors līdz 1907. gada vidum parakstījās K. Štrāls, tad par vadītāju kļuva K. Jēkabsons.

Ja iepriekšējos trīs izdevumos bija saskatāmi tikai mēģinājumi uzstāties ar dekadentiskās mākslas principu izklāstiem, tad «Dzelmē» (1906. g. 5. nr.) jau publicēts īpašs «manifests» ar nosaukumu «Mūsu mākslas motivi». To parakstījuši deviņi rakstnieki (pievienodami arī grupas fotouzņēmumu) sekojošā kārtībā: Ed. Cālītis, K. Krūza, Zemgaliešu Biruta, J. Akuraters, J. Jaunsudrabiņš, K. Štrāls, A. Baltpurviņš, K. Jēkabsons, K. Skalbe. Šī sacerējuma autori (pēc stila spriežot, tas gan ir J. Akuratera darbs) visai miglainā formā izsakās, ka tagad viņu mākslai nebūs nekā kopīga ar «aklo pūli», ar sabiedrības šķirām un to konkretajām vajadzībām. Viņiem māksla neesot ne «priekš dzīves», ne arī «priekš mākslas», bet gan... «pats mērķis». Mākslas uzdevums — kļūt «par jaunu dievlūgšanu — reliģisku mākslas kultu», kur «viss savienosies lielā vispārējā misterijā». Kā dekadentiskā māksla varētu stāties oficiālās reliģijas vietā, to nu dzelminieki nemēģina zīlēt, tikai padižojas ar nekonkretu solījumu «vest tautu pie patiesas skaistuma un mākslas atzīšanas». Raksturīgi arī, ka «manifestā» absoluti trūkst saskares ar pārdzīvojamo laikmetu, toties līdz apnikumam tiek pļāpāts par mūžības bezdibeņiem un dievības dvesmu.

«Dzelmes» 1906. gada 8. numurs

«Dzelmes» teoretiskie un kritiskie raksti popularizēja krievu dekadentisko žurnalu «Факелы» un «Весы» paustos uzskatus, kā arī nopulgoja marksismu, strādnieku šķiru un revoluciju, atkal un atkal centās iegalvot lasītājiem, ka vienīgā īstā māksla esot dekadentiskā.

«Dzelmes» daiļliteraturas devumu, kādu retu darbu atskaitot, raksturo dekadentu barvežu un viņu sekotāju sacerējumi, kuri bezjēdzīgu simbolu un mistikas, erotisma vai krasa individualisma pilni.

Sākumā no pārējiem dekadentu žurnaliem virziena ziņā neatšķīrās arī *«Stari»* (1906.—1908.). So mēnešrakstu literaturai un mākslai (ar nodaļu fotografijai) izdeva M. Buclers (pēc profesijas fotografs), bet literaro daļu vadīja J. Jaunsudrabiņš. «Staros» līdz 1907. gada beigām pa lielākai daļai

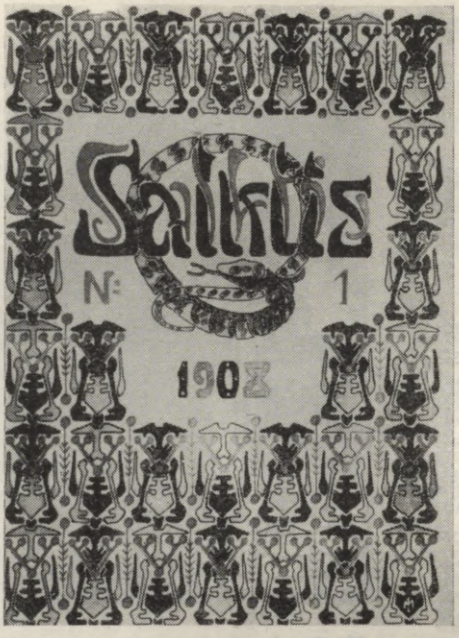

«Zalkša» 1908. gada 1. numurs

publicējās tie paši «Dzelmes» līdzstrādnieki. Tad žurnals pārgāja E. Ķ. īpašumā, kas uzdeva tā vadīšanu H. Asaram[1]. Līdz ar to «Stari» izmainīja virzienu un pārvērtās par samērā progresivu izdevumu, lai arī ar lielām pretrunām. 1908. gadā «Staros» publicēti, piemēram, šādi izcili darbi: Raiņa poemas «Ave, sol!» pēdējie divi dziedājumi un A. Upīša romana «Jauni avoti» sākums. A. Upītis bez tam vēl publicēja vairākus plašus kritiskus rakstus, kuros nesaudzīgi uzbruka dekadentiem. Izdevēja vainas dēļ «Stari» sāka nīkuļot un 1908. gada beigās apstājās.

Formalas norobežošanās mēģinājumi no pārējo dekadentu grupu un to izdoto žurnalu skaļuma, ārišķībām un «bezpamata modernisma» vērojami «Zalkša» grupas izdotajā almanachā un vēlākajā žurnalā *«Zalktis»*, taču lielu atšķirību šeit nav.

No 1906. līdz 1908. gadam iznāca četri «Zalkša» almanachi, kurus izdeva grāmatu apgādniecība «Zalktis», A. Ķēniņa, A. Saulieša un J. Rozentāla vadībā. 1908. gadā almanachs pārvērtās par žurnalu un līdz 1910. gadam iznāca 8 numuri. Par redaktoru un izdevēju žurnalam parakstījās A. Ķēniņš. Arī «Zalktis» uzstājās ar savu programu, kura uzskatāma par «Dzelmes» principu variantu un zināmu turpinājumu. Nepietiek ar individualisma kultu, kaitīgi ziedot mākslu «politikas elkam» — mākslai jāstāv pāri sabiedriskajām cīņām, jāiet «zelta vidus ceļš» un pilnām burām jāsteidzas uz klasicismu. Nekāds «klasicisms» «Zalktī» tomēr nav atrodams, bet daudzu līdzstrādnieku un viņu darbu ziņā gan redzama cieša radniecība ar tiem pašiem nokritizētajiem dekadentiem.

«Zalktī» nav sastopams viens otrs no «mūžības praviešiem», taču V. Eglīša, Zemgaliešu Birutas, bet jo sevišķi Fallija sacerējumi te labprāt uzņemti. Te publicējušies arī A. Brigadere, A. Saulietis, V. Plūdonis u. c.

[1] H. Asars (dzim. 1882. g.) — kritiķa J. Asara brālis. Sākumā H. Asars kā līdzskrējējs piedalījās revolucionarajā kustībā un aktivi strādāja progresivajā presē, bet vēlāk kļuva krasi reakcionars.

redzami rakstnieki, taču tiem ar klasicismu nebija nekā kopīga, toties ar dekadentiem atsevišķos darbos — nepārprotami (piemēram, Plūdoņa «Fantazija par puķēm» u. c.). Plaši te popularizēti arī Fr. Nīčšes darbi un uzskati.

Daļai «Zalkša» daiļliteraturas ir vērtība. Nozīmīgākos kritiskos apcerējumus te publicējuši J. Rozentāls par gleznieciību un E. Dārziņš par muziku.

Pēc Krievijas cara 1905. gada 17. oktobra manifesta radās stipri apcirptā veidā zināma preses brīvība. Presei atcēla iepriekšējo cenzuru un smagos noteikumus izdošanas koncesiju iegūšanā. Tāpēc arī 1905. gada beigās ļoti strauji sakuploja preses organi. Taču šī «brīvība» bija ļoti īslaicīga. Cara valdība itin drīz sāka pastiprināti izrēķināties ar demokratisko presi, nerunājot nemaz par socialistisko. Pat reakcionaro avīzi «Baltijas Vēstnesis», kas revolucijas laikā vienu otru faktu lūkoja apgaismot objektivāk, ģeneralgubernators aizliedza 1906. gada janvarī tāpēc, ka tā iespiedusi «veselu rindu nepatiesu un tendenciozu ziņu par soda ekspediciju darbību».

Reakcijas spiedienam vēl pastiprinoties, kaut cik ilgāk noturēties izdevās vienīgi tiem progresivajiem latviešu laikrakstiem, kas iznāca Pēterburgā. Taču arī tur socialdemokratiskās nokrāsas izdevumiem neklājās viegli — laikraksts *«Pēterburgas Atbalss»*, piemēram, laikā no 1906. līdz 1910. gadam tika reizes desmit aizliegts, tomēr ikreiz turpināja iznākt ar citu nosaukumu. Visrosīgāk tanī darbojās talantīgais publicists un kritiķis J. Asars. 1907. gadā viņš vadīja arī A. Gulbja Pēterburgā izdoto zinātnes un rakstniecības žurnalu *«Rīts»* (pavisam iznāca 48 numuri). Savus darbus tajā publicēja J. Rainis (dramu «Ģirts Vilks», stāstu «Suņa mūžs» un dzejoļus), A. Upīts, bet visvairāk J. Asars. «Rīts» sniedza arī Garliba Merķeļa autobiografiju. Žurnalā ievietoti gan oriģinali, gan tulkoti raksti par literaturas teoriju un kritikas jautājumiem (daži ar marksistisku nokrāsu), bet kā pielikumu pa atsevišķām loksnēm abonenti saņēma J. Asara «Pasaules rakstniecības vēsturi».

Ar 1906. gadu Pēterburgā iznāca arī satirisks mēnešraksts *«Svari»*. To vadīja gleznotājs J. R. Tilbergs u. c., un te aktivi darbojās vēl vairāki tautā pazīstami mākslinieki (G. Šķilters,

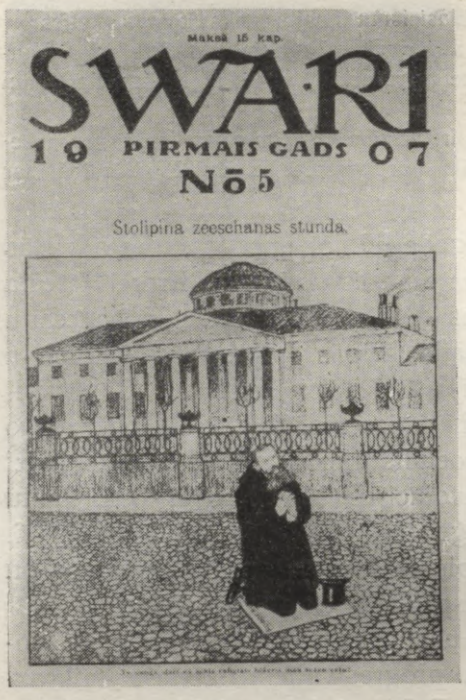
Maksā 15 kap.

SVARI

1907 PIRMAIS GADS

Nō 5

Stolipina zeeschanas stunda.

«Svaru» 1907. gada 5. numurs

A. Romans u. c.) un rakstnieki (J. Rainis, A. Alunāns, J. Jaunsudrabiņš, J. Vainovskis u. c.). «Svari» sniedza karikaturas (bieži vien vairākās krāsās) par aktuaļiem politiskiem tematiem un izpelnījās ar tām lielu ievērību. Dažkārt «Svaru» humors un satira, tāpat arī karikaturas, tomēr bija sekla satura, kas mazināja šī izdevuma vērtību. 1907. gadā «Svari» bija spiesti pārtraukt darbību.

Revolucijas laikā Pēterburgā un Rīgā iznāca vēl virkne citu satirisku žurnalu un krājumu («Rīkstes», «Pēriens», «Ar smalkiem bērza žagariem» u. c.), kam vairāk vai mazāk politiski radikals raksturs. Lai gan tos ātri nomāca cenzura, vairāku specialu satirisku izdevumu parādīšanās tieši lielo cīņu dienās liecina, ka carisma un tā kalpu apkarošanai masas prata izmantot aso un ietekmīgo satiras ieroci. Tepat jāatzīmē, ka turpmāk, līdz pat 1917. gada Februara revolucijai, radās vienmēr jauni satiriski žurnali, bet tikpat ātri arī iznīka. Savās programās tie deklarēja (piemēram, «Gailis», «Dadzis»), ka būs «objektivi un bezpartejiski», nesaistīsies ne ar vienu partiju, bet cirtienus izdalīs pa labi un pa kreisi. Pārsvarā tie nodarbojās ar dažādu sadzīves trūkumu izsmiešanu, bet vienā otrā gadījumā vērsās arī pret galēji reakcionārām parādībām sabiedriskajā dzīvē un literaturā. Visumā tomēr šie vēlākie satiriskie izdevumi bija neprincipiali «vidus ceļa» gājēji.

Runājot par satiriskajiem izdevumiem šai periodā, jāmin arī

daži ļoti populari kalendari. Viens no tiem bija *«Adolfa Alunāna Zobgaļa kalendars»* (1892.—1912.), bet otrs — *«Zvārguļa Zobgaļa kalendars»* (1901.—1913.). Atšķirībā no daudziem citiem tie izcēlās ar daudzpusīgo un interesanto saturu, kā arī vērību pret satirisko sacerējumu formu. Abi kalendari sniedza daudz dzejoļu un prozas darbu, kuros izsmietas ne tikai skaužamas sadzīves puses, bet bieži vien kritizētas arī reakcionaras parādības sabiedrībā un literarajā dzīvē.

Buržuaziski demokratisko revoluciju periodā vairāki plašāk pazīstami periodiskie izdevumi iznāca arī provinces pilsētās — Jelgavā, Liepājā un Ventspilī, kas bija kļuvušas par ievērojamiem kulturas centriem. Jelgavā, piemēram, bez «Latviešu Avīzēm» iznāca ar 1908. gadu samērā liberals laikraksts *«Sadzīve»* (pastāvēja līdz 1915. gadam). Kādu laiku to vadīja pazīstamais rakstnieks J. Kleinberģis, kas centās sniegt paplašu literaro nodaļu. Liepājā pēc 1905. gada revolucijas radās vairākas īsu laiku pastāvējušas avīzes, piemēram, «Biedris», «Liepājas Avīze», «Liepājas Vēstnesis» u. c. Ilgāks mūžs bija avīzei *«Liepājas Atbalss»* (1907.—1915.), ko vadīja kopš Jaunās strāvas laikiem pazīstamais žurnalists J. Kovaļevskis (1873.—1921.). Turpat iznāca diezgan progresivs laikraksts *«Dzīve»* (1908.—1914.). Ventspilī bez konservatīvās avīzes *«Ventspils Apskats»* (1907.—1914.) iznāca dažus gadus arī demokratiskā garā vadīti nedēļas laikraksti *«Ventas Straume»* (1911.—1914.) un *«Jaunā Avīze»* (1912.—1915.).

Sekojot Rīgas lielo laikrakstu tradicijām, arī provinces izdevumi publicēja savās slejās daiļliteraturu (visvairāk tulkojumus vai iesācēju darbus) kā arī kritikas un recenzijas.

Revolucijas atkāpšanās posmā, bet sevišķi Stolipina reakcijas gadu sākumā, latviešu periodikā radās jauni buržuaziski laikraksti. «Rīgas Avīzei» un «Latviešu Avīzēm» drīz piebiedrojās jauns, plašs dienas laikraksts *«Latvija»* (1906.—1915.). Tā dibinātāji bija Rīgas Latviešu biedrības vadošo virsotņu vīri, redaktori — advokati Fr. Alberts un V. Zāmuels, bet no 1906. gada maija līdz 1907. gada jūlijam R. Blaumanis, vēlāk daudzi citi. Sākumā «Latvija» bija latviešu konstitucionalo

RIKŠTES
POLITISKS-SATIRISKS ILLUSTRĒTS № 4. HUMORISTISKS SKURNALS
Novembrī 1906.

Satiriskā žurnala «Rikstes» 4. numurs

demokratu («kadetu») partijas oficials izdevums, vēlāk, saņemot pastāvīgu materialu pabalstu no Rīgas Latviešu biedrības krājaizdevu sabiedrības, kļuva par «neatkarīgu» buržuazijas organu. Konkurences dēļ ķildojoties ar Fr. Veinberga vadīto melnsimtnieku kliķi, «Latvija» pilnīgi sapratās ar to kopīgajā naidā pret marksismu un strādnieku šķiru.

«Latvijas» literaro daļu samērā liberalā virzienā vadīja R. Blaumanis, tad A. Brigadere, E. Vulfs u. c. Ne tikai katrā «Latvijas» numurā parādījās dzejoļi, stāsti, recenzijas utt., bet ik sestdienu tai bija arī specials literarais pielikums. Bez tam šai laikrakstā bija īpaša satiras nodaļa — «Skaidiena», ko nodibināja un vadīja R. Blaumanis (pseidonims — «Pulieris»), pēc tam E. Vulfs (atzīdams sevi par Blaumaņa mācekli, parakstījās — Puliera padēls). «Latvijā» pirmo reizi parādījās R. Blaumaņa dramas «Ugunī» un «Sestdienas vakars», J. Jaunsudrabiņa stāsti «Vēja ziedi» un «Aija», vairāki A. Brigaderes stāsti, te iespiesti agrīnie J. Sudrabkalna un L. Paegles dzejoļi un daudz citu oriģinaldarbu. Atzīmējami arī G. Hauptmaņa, G. Flobera u. c. tulkojumi. «Latvijas» literarajā sniegumā bija stipri daudz nekonsekvenču, «Skaidienas» humors visumā nesniedzās tālāk par sadzīves trūkumu atsegšanu, bieži vien iztopot lētai publikas gaumei.

Par vienu no latviešu buržuazijas vadošajiem laikrakstiem pakāpeniski kļuva *«Dzimtenes Vēstnesis»* (1907.—1917.).

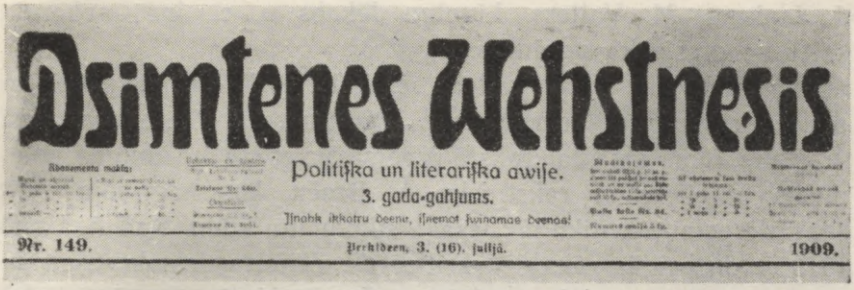

Dsimtenes Wehstnesis

Politiſka un literariſka awiſe.

3. gada-gahjums.

Jznahk ikkatru deenu, iſņemot ſwinamas deenas!

Nr. 149. Pirmdeen, 3. (16). julijā. 1909.

«Dzimtenes Vēstnesis»

Sākumā avīzes redaktors bija «māmuļnieks» Augusts Reinholds Krūms (1859.—1908.), kas iepriekš bija aktivs līdzstrādnieks «Baltijas Vēstnesī» un «Balsī» (Krūmu 90. gadu notikumos A. Upīts spilgti notēlojis romanā «Plaisa mākoņos»). Avīze nāca klajā kā «bezpartejisks centra» izdevums un ar prāviem honorariem piesaistīja plašus pastāvīgu līdzstrādnieku kadrus — rakstniekus un žurnalistus. Ar savu raibo saturu tā centās iemantot daudz lasītāju. Pirmajos gados avīzes literarajā daļā bija ne mazums vērtīgu latviešu rakstnieku darbu un tāpat tulkojumu, bet tai pašā laikā netrūka arī visādu sēnalu.

Ar 1910. gadu par «Dzimtenes Vēstneša» atbildīgo redaktoru kļuva Āronu Matīss. Īsti ar šo laiku sīkburžuaziskā avīze izveidojās par reakcionaru «tautas viskopas» organu, kas tomēr savu seju pūlējās nomaskēt ar liberalām frazēm. Laipojot pa labi un pa kreisi, «Dzimtenes Vēstnesis» kļuva par visādu revolucijas atkritēju un nodevēju tribini. J. Jankavs te, piemēram, uzstājās ar saviem ķengu rakstiem pret marksismu, proletariata dzejnieku Raini utt. Te darbojās izbijušo dekadentu grupu dalībnieki J. Akuraters, K. Skalbe u. c. Te publicējās arī Aspazija, uzstādamās ne tikai ar daiļdarbiem, bet demonstrativiem «paskaidrojumiem» par savu «pāršķiru» poziciju u. tml. «Dzimtenes Vēstnesis» nikni polemizēja ar progresivo presi — «Jauno Dienas Lapu», «Laika Balsi» u. c. ne tikai sabiedriskās dzīves, bet tāpat arī literaturas un mākslas jautājumos. Galvenie literaturas kritiķi Āronu Matīsa vadītajā «Dzimtenes Vēstnesī» bija

J. Jankavs, M. Valters, Līgotņu Jēkabs u. c., kuri apkaroja katru progresivāku parādību.

No 1907. līdz 1910. gadam «Dzimtenes Vēstnesī» publicēja daudz kritiku pret dekadentisko literaturu un diletantismu arī A. Upīts. Viņš šajā laikrakstā izvērsa vairākas nozīmīgas polemikas, vispirms ar rakstnieku A. Braču, kas negribēja atzīt saņemto pelnīto kritiku un uzsāka sīkumainu ķildu. Kad A. Upīts 1910. gada beigās sāka šeit kritizēt T. Zeiferta demokratijas interesēm pretējo darbību, redaktors Āronu Matīss centās nogludināt asumus, lai faktiski izjauktu principialo polemiku. Tad A. Upīts no šī laikraksta izstājās, polemiku pret Zeifertu turpinot «Izglītībā» un «Jaunajā Dienas Lapā». 1911. gadā viņš laida klajā aktuali nozīmīgu publicistisku brošuru ««Dzimtenes Vēstnesis» un viņa loma latviešu sadzīvē» (1911.), par moto tai liekot vārdus: «Maskas nost!» A. Upīts savā brošurā tiešām norāva dažādās maskas «Dzimtenes Vēstnesim» un parādīja tā redaktora Āronu Matīsa laipošanas taktiku, uzsverot, ka, nelūkojoties uz viņa liberalajām frazēm, naids pret marksismu šajā avīzē izpaužas aizvien neslēptākā veidā.

Daudzas reizes savu virzienu mainījusī un cara valdības aizliegtā «Dienas Lapa» atdzima 1908. gada 29. decembrī kā *«Jaunā Dienas Lapa»*. Līdz 1914. gadam tā bija radikalākais latviešu lauku un pilsētu sīkburžuazijas un demokratiskās inteliģences laikraksts. Tajā publicējās liels skaits progresivo rakstnieku un kritiķu, sniedzot ne mazums nozīmīgu darbu.

«Jaunās Dienas Lapas» redaktori bija dažādu sabiedrisku grupējumu pārstāvji, un avīzes virziena noteikšanā visu laiku valdīja pretrunas. 1914. gadā notika dziļa šķelšanās, un radikalāko līdzstrādnieku grupa ar E. Pīpiņu-Vizuli priekšgalā izstājās. Pēc tam «Jaunā Dienas Lapa» kļuva par stipri mērenu, liberalu avīzi, it sevišķi, kad tā 1915. gadā pārcēlās uz Pēterburgu un tās vadību uzņēmās A. Deglavs un Fr. Mierkalns. Laikraksts iznāca līdz 1918. gada oktobrim.

Ar 1911. gadu «Dzimtenes Vēstnesim» un citām buržuaziskajām avīzēm radās konkurents — dienas laikraksts *«Jaunākās Ziņas»*, ko izdeva Emīlija Elks, bet vadīja Antons Benjamiņš

Jaunà
Deenas Lapa.
3. gada-gahjums.
Nr. 3. Pirmdeen, 5. (18.) janwari. 1909.

«Jaunā Dienas Lapa»

(viņu rokās «Jaunākās Ziņas» atradās līdz pat likvidēšanai 1940. g.).

«Jaunākās Ziņas» iekaroja lasītājus ar savu lēto cenu (numurs maksāja tikai 1 kapeiku — t. i., daudzkārt lētāk par citām avīzēm) un sevišķi — raibo saturu. Avīze sniedza visādas sensacijas, plašu sīko ikdienas notikumu chroniku, ievietoja dažādus «bulvaru» literaturas ražojumus. Dezorientējot lasītājus sabiedriski politiskos jautājumos un kropļojot estetiskās jūtas ar lubenieciskas literaturas palīdzību, «Jaunākās Ziņas» jau pirmsoktobra periodā veica kaitīgāku darbu nekā klaji reakcionarā prese.

1913. gada 17. decembrī Lauksaimnieku centralbiedrība, kas bija budžu organizacija, sāka izdot Rīgā politisku, sabiedrisku un literaru laikrakstu *«Līdums»*. Sākumā tas iznāca divas reizes nedēļā, vēlāk ik dienas. Redaktori bija redzami buržuaziskie sabiedriskie darbinieki. Kara laikā avīze iznāca Valkā un 1917. gadā kļuva par tikko nodibinātās budžu politiskās partijas — Zemnieku savienības preses organu.

Gaitas sākot, «Līduma» redakcija uzsvēra, ka centīsies strādāt «demokratisku ideju gaismā»; īstenībā tomēr laikraksts strauji izvirzījās par vienu no vadošajiem reakcionarās preses organiem, kas pastiprinātā veidā pauda buržuaziskā nacionalisma idejas.

«Līduma» literarā daļa pašā sākumā bija niecīga, bet ar

Jaunais Wahrds

Politiſks, ſabeedriſks un literariſks deenas laikrakſts.

Pirmais gads.

Telefons 102-31.

Nr. 1. Peeſtdeen, 2. (15.) janwari 1915. g.

«Jaunais Vārds»

1915. gadu, kad laikraksts no Rīgas pārcēlās uz Valku, izauga plaša un daudzpusīga. Kara laika apstākļos, kad publicēšanās iespējas sašaurinājās, «Līdums» kļuva par literaro tribini ļoti lielam rakstnieku skaitam. Tanī darbojās, piemēram, J. Akuraters, A. Austriņš, A. Baltpurviņš, J. Ezeriņš, V. Eglītis, J. Jaunsudrabiņš, K. Krūza, L. Laicens, Plūdonis, P. Rozītis, E. Treimanis-Zvārgulis, T. Zeiferts, J. Vainovskis, E. Vulfs u. c. Tik dažādu uzskatu un virzienu rakstnieku sadarbošanās vienā laikrakstā nevarēja neatstāt ietekmi uz tā saturu. Jāatzīst, ka kritikas un recenzijas «Līdumā» bija reakcionaru ideju pilnas: J. Lapiņš, piemēram, apmeloja J. Jansonu-Braunu un A. Upīti, cenšoties noliegt viņu nozīmi, bet V. Eglītis sniedza plašu un ārkārtīgi tendenciozu rakstu par latviešu progresivo literaturu. Daiļliteratura toties «Līdumā» bija stipri pretrunīga: līdzās dekadentiskiem V. Eglīša vai Ed. Virzas darbiem var minēt Plūdoņa, K. Skalbes, E. Treimaņa u. c. dzejoļus, kas dziļi un patiesi atspoguļoja tautas postu un meklēja tā cēloņus. Netrūka «Līdumā» arī vērtīgu tulkojumu, piemēram, H. Heines «Vāczeme», Servantesa «Dons Kichots», G. Mopasana noveles u. c.

1915. gada 2. janvarī sāka iznākt jauns dienas laikraksts *«Jaunais Vārds»* (1915.—1918.). Izdevēji bija E. Birznieka-Upīša «Dzirciemnieki» un A. Gulbis, bet redakcijas sastāvā — E. Pīpiņš-Vizulis, A. Upīts, A. Birkerts u. c., kuri piesaistīja laikrakstam lielu skaitu progresivo rakstnieku. Virziena ziņā laik-

raksts līdz 1917. gadam bija radikalāks nekā «Jaunā Dienas Lapa», noteiktāk aizstāvēja darba tautas intereses. Nelūkojoties uz kara laika apstākļiem, «Jaunais Vārds» ātri izplatījās un iemantoja plašu demokratisko slāņu atsaucību un atbalstu kā ar sabiedriski politiskajiem rakstiem, tā arī daudzajiem daiļdarbiem un kritikām. Viens no visrosīgākajiem līdzstrādniekiem «Jaunajā Vārdā» bija A. Upīts, kas regulari publicēja dažāda žanra darbus. Atzīmējams viņa romans «Renegati» (laikraksta 1915. un 1916. g. numuros), kā arī viņa tulkotais Flobera romans «Salambo» (1915.).

«Jaunības Teku» 1. numurs

Pēc Februara revolucijas «Jaunais Vārds» tomēr izvērtās par buržuazisku organu. Progresivākie darbinieki ar A. Upīti priekšgalā tad avīzi atstāja.

Šai periodā iznākušo žurnalu vidū īpaši izceļas Rīgas skolotāja Andreja Jesena (dz. 1873. g.) izdotais un rediģētais mēnešraksts *«Jaunības Tekas»* (1910.—1915.), kas pēc pārtraukuma kara laikā atjaunoja darbību 1920. gadā un iznāca līdz 1930. gadam.

«Jaunības Tekas» bija demokratiskā garā vadīts žurnals, ievērojams ar daudzpusīgo saturu un glīto ārējo ietērpu. Daudzajos populari zinātniskajos rakstos žurnals atspoguļoja tā laika zinātnes sasniegumus, mācīja novērot un izprast dzīvo un nedzīvo dabu, modināja interesi par savas tautas vēsturi utt. Šie raksti veicināja materialistiskā pasaules uzskata attīstību jaunajos lasītājos. Daiļliteraturas nodaļā iespieda Raiņa, E. Birz-

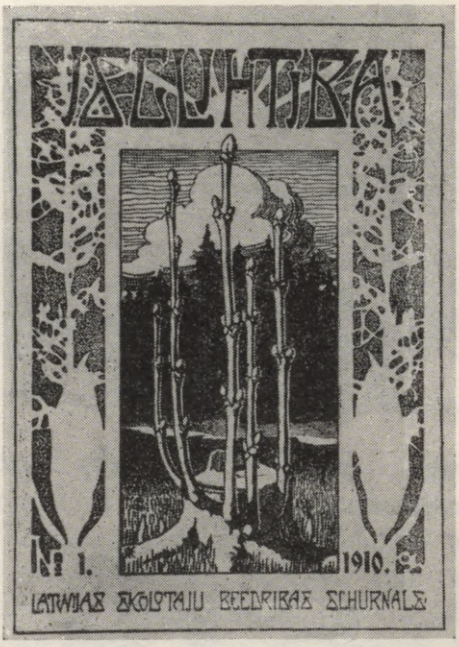

«Izglītības» 1. numurs

nieka-Upīša, L. Paegles, Sudrabu Edžus, Plūdoņa, Aspazijas u. c. latviešu rakstnieku dzejoļus un prozu. Jo plaša vieta bija ierādīta arī vērtīgiem tulkojumiem, it sevišķi no krievu valodas, un te atzīmējami M. Gorkija, A. Čechova, Ļ. Tolstoja, A. Serafimoviča, D. Mamina-Sibirjaka, N. Telešova u. c. darbi. «Jaunības Tekas» nereti sniedza arī monografiskus apcerējumus par rakstniekiem (piemēram, Ļ. Tolstoju, Doku Ati u. c.), rakstus par literaturu (piemēram, A. Upīša plašo apskatu «Grāmatas un lasītāji» — par jaunatnei ieteicamiem latviešu rakstnieku darbiem), kā arī jaunāko grāmatu recenzijas. Žurnalā ievietotajai daiļliteraturai bija vērtīga audzinoša nozīme, tā attīstīja jaunatnē mākslas gaumi un izpratni.

Stolipina reakcijas režima apstākļos sāka iznākt progresivs literari zinātnisks mēnešraksts *«Izglītība»* (1909.—1911.). To izdeva Latvijas Skolotāju biedrība, bet redakcijas koleģijā bija E. Pīpiņš-Vizulis, T. Zeiferts, A. Upīts u. c. T. Zeifertam vēlāk aizejot, žurnala idejiskā seja kļuva skaidrāka un noteiktāka. T. Zeiferts «Dzimtenes Vēstnesī» pat apgalvoja, ka «Izglītība» nu kļuvusi pilnīgi marksistisks izdevums. Tik konsekventa «Izglītība» nebija, tomēr tā popularizēja materialistiskus uzskatus par dabu un sabiedrību, ievietoja marksistisko un demokratisko kritiķu rakstus (R. Pelšes, J. Jansona-Brauna, A. Upīša, A. Birkerta, E. Pīpiņa-Vizuļa u. c.). Rainis, A. Upīts, Sudrabu Edžus,

Plūdonis, E. Birznieks-Upītis u. c. plaši pazīstami rakstnieki te publicēja dzejoļus un stāstus.

Uz latviešu buržuazijas denunciaciju pamata Latvijas Skolotāju biedrību slēdza, un tās žurnals «Izglītība» bija spiests 1911. gada vasarā darbu pārtraukt.

«Izglītībai» bija ļoti rosinoša nozīme smagajos reakcijas gados kā demokratiskās literaturas tribinei, progresivās sabiedriskās domas paudējai, cīnītājai pret dekadenci, jauno talantu audzinātājai.

1911. gada beigās E. Pīpiņa-Vizuļa ierosmē nodibinājās literatu biedrība «Domas», kas ar 1912. gadu sāka izdot mēnešrakstu *«Domas»* (1912.—1915.). Žurnals iznāca E. Pīpiņa-Vizuļa un A. Upīša faktiskajā vadībā (atbildīgie redaktori parakstījās vienīgi formali) un apvienoja agrākos «Izglītības» līdzstrādniekus. Arī virziena ziņā «Domas» turpināja «Izglītības» sākto ceļu, iemantojot lielu atsaucību masās (pirmo burtnīcu drukāja pat trīs reizes).

«Domas» propagandēja materialismu, vērsās pret reliģiju, iztirzāja dialektiskā materialisma pamatjautājumus. «Domas» neatlaidīgi uzstājās pret galēji reakcionarām teorijām un bija māmuļnieciskās «Druvas» tiešs pretstats. Taču «Domās» parādījās arī atsevišķi apcerējumi, piemēram, Rožkova u. c., kuros izpaudās machisms un marksisma «revizijas» mēģinājumi.

«Domu» daiļliteraturas nodaļa bija īsti plaša, un vairumā te publicētie dzejoļi, stāsti un romani pauda demokratiskus centienus un idealus. Te atrodami Raiņa, Sudrabu Edžus, A. Brūklenāja, J. Sudrabkalna, L. Paegles u. c. revolucionaru un demokratisku rakstnieku dzejoļi, A. Upīša romani «Pēdējais latvietis», «Zelts» u. c. darbi. «Domās» tomēr uzņemti arī vairāku buržuazisko žurnalu pastāvīgo līdzstrādnieku (Līgotņu Jēkaba u. c.) sacerējumi, kas nekādi neatbilda žurnala sejai.

Arī kritikas un literarās chronikas nodaļās žurnals bija savā laika progresivās sabiedriskās domas paudējs, cīnītājs pret buržuazisko kulturu un mākslu. Nopietnus apcerējumus te publicēja A. Upīts, R. Pelše, J. Jansons-Brauns, A. Birkerts u. c. Daļai kritisko rakstu bija marksistisks raksturs, un tie palīdzēja no-

«Domu» 1915. gada 1. numurs

skaidrot proletariskās mākslas principus un uzdevumus, audzināja jaunos talantus un lasītāju masas.

Pateicoties A. Upīša mērķtiecīgai vadībai, «Domas» pamazām izauga par svarīgu demokratiskās preses organu. 1915. gadā to apklusināja kara laika apstākļi.

«Domu» idejiskais pretpols bija žurnals *«Druva»* (1912.—1914.), ko izdeva Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa. Redaktori bija pazīstami buržuaziskie literaturas darbinieki — sākumā Fr. Adamovičs, tad L. Bērziņš un beidzot T. Zeiferts (no 1913. g.).

Līdzstrādnieki galvenokārt bija reakcionarās nometnes pārstāvji, tai skaitā nesen izirušo dekadentu grupu dalībnieki. Te publicējās arī viens otrs iesācējs, kas savu īsto idejisko ceļu vēl nebija atradis (L. Paegle, J. Sudrabkalns u. c.) un darbojās reizē arī «Domās».

Žurnals «Druva» pasvītroja, ka vadīsies tikai no tīrām mākslas interesēm un nejauksies sabiedriskajās cīņās. Faktiski tas tomēr vērsās pret progresivajām idejām dzīvē un literaturā. Te jo bieži parādījās reliģiska satura apcerējumi un karaļu dzīves apraksti, te pazīstamais dekadentu teoretiķis M. Valters uzstājās ar rakstiem pret marksismu. Kritikā «Druva» aizstāvēja idealistiskus mākslas principus.

Neraugoties uz šauri šķiriskiem nolūkiem, «Druvai» bija arī zināma pozitiva literara vērtība. Tanī publicēti R. Blaumaņa un Doku Ata vairāku darbu pirmiespiedumi, J. Jaunsudrabiņa «Baltās grāmatas» tēlojumi, lielāks skaits vērtīgu tulkojumu

(Ļermontova, Mopasana, Tagores, Ševčenko, Puškina, Šellija u. c.). Nopietnus valodnieciskus rakstus te sniedza J. Endzelīns, K. Mīlenbachs u. c.

Pirmā latviešu žurnalistu un rakstnieku biedrība «Ideja» 1913. gadā sāka izdot mēnešrakstu *«Tagadne»* rakstnieka K. Augenberga - Ezerieša vadībā. Žurnala programā uzsvērts, ka redakcijas nolūks — sekmēt strādnieku šķiras jauno atmodu. Ar dzejoļiem un stāstiem te piedalījās Rainis, A. Upīts, Šalkonis u. c., bet sabiedriski politiskus rakstus sniedza R. Pelše (galvenokārt par Rietumeiropas strādnieku darbu un cīņu), T. Draudiņš u. c. Žurnala 5. numurs bija veltīts Starptautiskajai sieviešu dienai, par ko redaktors tika sodīts. Pavisam iznāca 8 numuri, tad žurnalu administratīvā kārtā slēdza, un tas nepaguva izveidot savu idejisko seju.

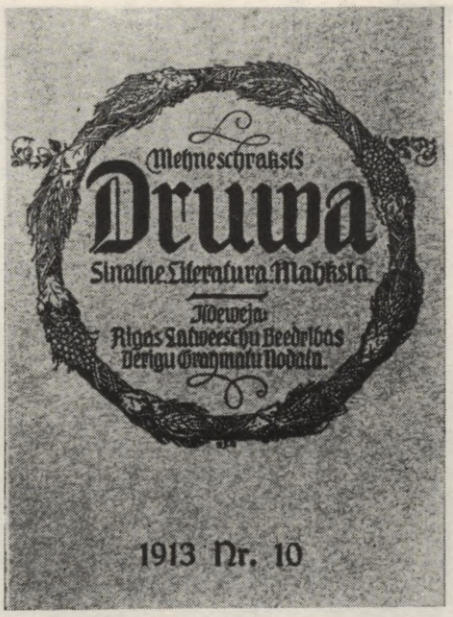

«Druvas» 1913. gada 10. numurs

Skatuves mākslai veltītais žurnals *«Skatuve un Dzīve»* iznāca no 1913. gada februara līdz 1915. gada aprilim. To izdeva Jaunais Rīgas Teatris (Latviešu skatuves biedrība) K. Freinberga vadībā. Te ievietoti daudzi apcerējumi un recenzijas par dramaturģijas un teatra jautājumiem, jaunāko lugu izrādēm utt. Visai daudz rakstu žurnalā sniedza K. Freinbergs, atsevišķus — daudzi citi autori.

Ievērojamākais rakstu krājums visā šeit aplūkojamā periodā bija E. Birznieka-Upīša izdotais un A. Upīša rediģētais *«Vārds»*, kura 1. sējums iznāca 1912. gadā, bet otrs — 1913. gadā. Atšķirībā no citiem, nedaudz gadus agrāk iznākušajiem krājumiem

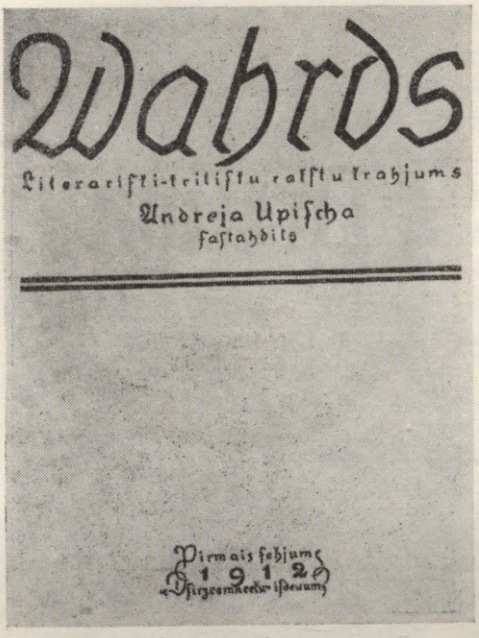

«Vārda» 1. sējuma tituļlapa

(«Jauna Raža», «Cittautu Raža» u. c.), kas galvenokārt bija veltīti daiļliteraturai, «Vārds» centās bez tam ar teoretiskiem apcerējumiem noskaidrot proletariskās mākslas jautājumus un audzināt darbaļaudīs mākslas izpratni. Kritikas un literarās chronikas nodaļas krājumā aizņēma lielāko pusi.

«Vārda» daiļliteraturas nodaļā ievietotie Raiņa, A. Upīša, A. Brūklenāja, L. Paegles dzejoļi un stāsti patiesi atspoguļoja kapitalistisko īstenību, audzināja protestu pret to. Turpretī tepat atrodamie Līgotņu Jēkaba, K. Ieviņa, J. Grīna u. c. darbi no «Vārda» deklarētās programas bija stipri tālu. Daudz viengabalaināka bija «Vārda» kritikas nodaļa, kur A. Upītim izdevies piesaistīt visus tā laika latviešu marksistiskos kritiķus.

Krājumam «Vārds» bija ievērojama nozīme topošās latviešu proletariskās literaturas un mākslas attīstības veicināšanā.

Zināma progresiva nozīme buržuaziski demokratisko revolūciju periodā bija arī T. Zeiferta rediģētajam almanacham *«Jauna Raža»*, kas regulari iznāca jau ar 1898. gadu. Līdz 1910. gadam T. Zeiferts laida klajā pavisam 12 almanacha sējumus, kuros publicēts daudz latviešu rakstnieku un kritiķu darbu. Viens no almanacha uzdevumiem bija jauno talantu audzināšana. Sākumā T. Zeiferts uzņemtos darbus sijāja diezgan stingri, bet pēdīgi almanachā atrodami jau daudzi stipri diletantiski sacerējumi. Almanacha līdzstrādnieku sastāvs bija ļoti nevienāds. Te 20. gs. publicējās Rainis, V. Dermanis, A. Upīts, R. Blau-

manis, Plūdonis u. c. revolucionari un demokratiski literati. Līdzās viņiem tomēr atrodami arī dekadentu V. Eglīša, H. Eldgasta u. c. darbi, it īpaši pēc 1905. gada revolucijas.

«Jaunas Ražas» XI sējuma titullapa

Almanacha «Jauna Raža» kritikas nodaļā parasti uzstājās T. Zeiferts ar plašiem vispārīgiem latviešu literaturas apskatiem, kā arī atsevišķām recenzijām. T. Zeiferta raksti atspoguļo viņa objektivistisko nostāju, kā arī pāreju «tīrās mākslas» aizstāvja un sabiedriski nozīmīgās, realistiskās literaturas apkarotāja pozicijās. Ar kritikām un recenzijām almanachā regulari piedalījās arī E. Pīpiņš-Vizulis, vēlāk arī R. Klaustiņš, Zeltmatis u. c.

Jāpiemin arī Zeltmata sastādītais *«Rakstniecības almanachs»*, kas iznāca divus gadus — 1907. un 1908. gadā. Almanachs bija veltīts, kā sacīts titulā, kritikai un rakstniecībai. Saturā plaši apskati par latviešu literaturas žanriem (autori — Zeltmatis, Art. Bērziņš un 1. sēj. arī A. Upīts). Vispārīgos apcerējumus par latviešu kulturas jautājumiem sniedza tādi dekadentiski autori kā V. Eglītis, H. Eldgasts u. c. Rakstu vairums idejiskā ziņā stipri nenoteikts. Almanacham sevišķas nozīmes un popularitates nebija.

Latviešu periodikas attīstību ievērojami traucēja pirmais imperialistiskais pasaules karš. Drīz pēc tā izcelšanās tika aizliegti visi socialdemokratiskie izdevumi, daudzi citi bija spiesti izbeigt darbību paši. Vairāki pazīstami dienas laikraksti pārcēlās uz citām Krievijas pilsētām un turpināja iznākt, piemēram,

«Jaunā Dienas Lapa» ar 1915. gada 24. septembri Pēterburgā, «Dzimtenes Vēstnesis» ar 1915. gada 6. oktobri Pleskavā. Izauga toties vesela virkne jauna tipa žurnalu un periodisku rakstu krājumu, kas bija bagātīgi ilustrēti un atspoguļoja kara un aizmugures dzīves ainas, sniedza cīņu aprakstus un pret vāciešiem vērstas karikaturas, dzejoļus un īsos stāstus. Šādi izdevumi bija: *«Nedēļa»*, *«Karš»*, *«Zem Tēvijas Karoga»*, *«Kara Greizais Spogulis»*, *«Latviešu Strēlnieks»*, *«Varavīksne»* u. c. Starp tiem lielāka literara un dokumentala vērtība bija žurnalam *«Varavīksne»*, kas sāka iznākt Rīgā 1914. gada augustā J. A. Kukura izdevumā. Pirmajā gadā daiļliteraturas šeit bija ļoti maz un kā labākie darbi minami J. Sudrabkalna un L. Paegles dzejoļi. No 1915. gada septembra līdz 1916. gada sākumam šis žurnals iznāca Pēterburgā. Kādu laiku tā paplašinājušos literaro daļu vadīja K. Skalbe.

Kara laikā dažādās Krievijas pilsētās, kur saplūda daudz latviešu inteliģences, parādījās arī jauni laikraksti un žurnali latviešu valodā. Ievērojamākie no tiem — nedēļas laikraksts *«Jaunās Pēterpils Avīzes»* un dienas laikraksts *«Baltija»* (Pēterburgā), nedēļas laikraksts *«Dzimtenes Atbalss»* un žurnals *«Taurētājs»* (Maskavā).

«Dzimtenes Atbalss» — politisks, sabiedrisks un literars laikraksts — iznāca no 1915. gada 5. septembra līdz 1918. gada 6. martam Maskavā. Laikrakstam bija nacionalistiska nokrāsa. Kā literarie līdzstrādnieki te darbojās dažādu virzienu un uzskatu rakstnieki un dzejnieki: J. Akuraters, L. Laicens, Fallijs, A. Ķēniņš, V. Eglītis u. c.

Progresivāks laikraksts par iepriekšējo bija *«Jaunās Pēterpils Avīzes»*, kas iznāca Pēterburgā no 1915. gada 3. oktobra līdz 1916. gada 8. aprilim. To nodibināja pazīstamais grāmatu izdevējs A. Gulbis, bet rediģēja A. Būmanis. Neilgajā pastāvēšanas laikā šeit publicēto daiļdarbu skaits ir neliels. Kā ievērojamākais minams Raiņa «Jāzeps un viņa brāļi» 1. un 2. cēliena pirmpublicējums 1915. gada 1.—25. numurā.

Iepriekš minēto laikrakstu pārņēma savās rokās Latviešu bēgļu apgādāšanas centralkomiteja un no 1916. gada 14. maija

līdz 1917. gada februarim izdeva ar nosaukumu *«Baltija»*. Nacionalistiskā garā vadīto «Baltiju» izdevēju sabiedrības vārdā parakstīja V. Olavs un J. Čakste, bet kā redaktori — A. Bergs un A. Būmanis. Literaro daļu vadīja rakstnieks E. Vulfs.

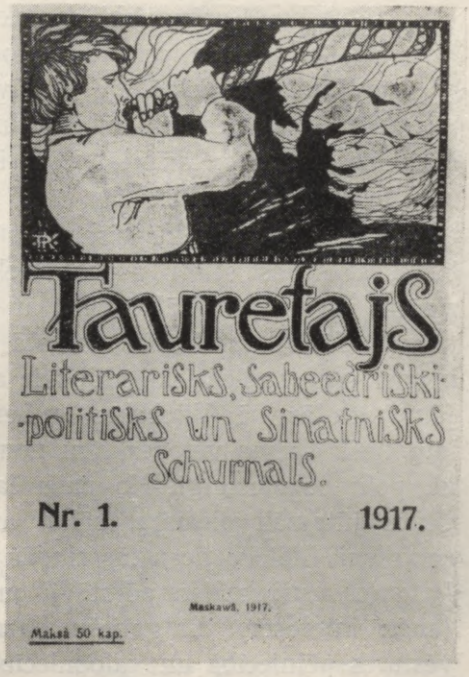

«Taurētāja» 1917. gada 1. numurs

«Taurētājs» — literarisks, sabiedriski politisks un zinātnisks žurnals — sāka iznākt Maskavā 1916. gadā K. Freinberga izdevumā un vadībā. Pēc Februara revolucijas «Taurētājs» iznāca Rīgā un pastāvēja līdz 1920. gadam.

«Taurētājs» sniedza aktualus politiskus rakstus, kuros redaktors K. Freinbergs lūkoja sargāt demokratisko masu intereses pret melnsimtnieciskās ideoloģijas ietekmi. Žurnala literaro līdzstrādnieku skaitā bija galvenokārt agrākie «Domu» darbinieki, un šeit pirmā pasaules kara apstākļos vienkopus parādījās daudzu progresivo latviešu rakstnieku darbi. «Taurētājā» iespiesta Raiņa luga «Spēlēju, dancoju», virkne viņa dzejoļu, te atrodami arī A. Upīša, L. Paegles, J. Sudrabkalna u. c. stāsti un dzejoļi. No kritiskajiem apcerējumiem kā vērtīgākie atzīmējami: A. Upīša «Pilsētas dzeja», A. Birkerta «Rainis kā mākslinieks» un «Raiņa dzeja», tāpat V. Knoriņa «Emils Verharns un latviešu dzeja». Tajos sniegts bagātīgs faktu materials, izdarīti nopietni secinājumi par latviešu revolucionaro dzeju un tās turpmākajiem uzdevumiem.

Periodiskie izdevumi latgaliešu dialektā

Buržuaziski demokratisko revoluciju periodā iznāca vairāki periodiski izdevumi arī latgaliešu dialektā, jo iedzīvotāju vairums Latgalē, kas gadsimtiem ilgi bija atšķirta no Vidzemes un Kurzemes, neprata lasīt latviešu literarajā valodā un gotu burtiem iespiestus rakstus.

Periodika, tāpat kā visa rakstītā literatura latgaliešu dialektā, attīstījās stipri gausāk nekā pārējā Latvijas daļā, un zināms uzplaukums sākās tikai ar 1905. gada revolucijas priekšvakaru. Šādas atpalicības pamatā vispirms bija tie smagie ekonomiskie un sabiedriski politiskie apstākļi, kādos Latgale joprojām atradās kā Vitebskas guberņas sastāvdaļa. Nabadzīgās latgaliešu masas vēl bez tam nomāca vietējā poļu muižniecība un poļu baznīckungi. No pašu latgaliešu vidus nākusī inteliģence jūtamāk pieauga, sākot ar pagājušā gadsimta pēdējo ceturksni. Lielāko tiesu tās rindās atradās baznīckungi, kas bija Latgales buržuazijas pārstāvji un atradās tālu no vienkāršo ļaužu interesēm. Latgaliešu baznīckungu darbībai literaturā, vēstures pētniecībā un valodniecībā visumā bija stipri klerikals raksturs. Viņu daiļliteraturas sacerējumiem visu laiku piemita šauri utilitari nolūki, jo tie bija rakstīti, lai stiprinātu lasītāju reliģisko pārliecību, ieaudzinātu baznīcas morali, apkarotu žūpību u. tml. Šādā garā viņi mēģināja vadīt vai ietekmēt arī pirmos latgaliešu periodiskos izdevumus.

Līdz pat 1904. gadam Latgalē bija spēkā cara valdības 1865. gadā izdotais aizliegums iespiest un izplatīt drukas darbus dialektā un latiņu burtiem. Drukas aizlieguma nolūks bija sekmēt varmācīgo pārkrievošanas politiku. Šajā laikā Latgalē oficialas iestādes mēģināja izplatīt latviešu valodā krievu burtiem iespiestas ābeces un kalendarus, taču tādiem pasākumiem cerēto panākumu nebija.

Drukas aizliegums vairākus gadu desmitus aizkavēja latgaliešu preses un literaturas attīstību. Lai apmierinātu iedzīvotāju prasības pēc dialektā iespiestām grāmatām, tās izdeva pārējā Latvijas daļā vai arī ārzemēs un nelegali ieveda Latgalē.

Pirmais periodiskais izdevums latgaliešu dialektā, kas iznāca

pēc drukas aizlieguma atcelšanas 1904. gada aprilī, bija *«Daugawas latwišu kalendars»* 1905. gadam. To izdeva Pēterburgas students un latgaliešu sabiedriskais darbinieks Francis Ķemps, bet drukāja J. Ozols Cēsīs. Kalendaram bija diezgan plaša literarā nodaļa ar oriģinaliem un tulkotiem stāstiņiem un dzejoļiem. Savā laikā daudz lasīts un deklamēts tika šeit nodrukātais Fr. Ķempa dzejolis *«Uz jaunu godu»*:

Vasaly, Latviši, vasaly, Broli,
Jaunajā laimīgā godā!
Sveicynu vysus, kas dorbūs.
kas vorgūs,
Sveicynu džeibstušus bodā.

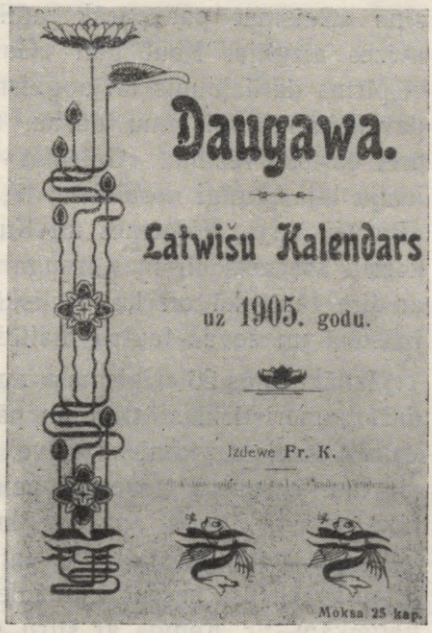

«Daugavas» kalendars 1905. gadam

«Daugavas» kalendars Fr. Ķempa vadībā gāja tautā desmit gadus (1905.—1914.).

Fr. Ķempa kalendaram bija labi panākumi: 4000 eksemplari tika izplatīti īsā laikā un atnesa izdevējam krietnu peļņu. Tagad viņš varēja realizēt nodomu — izdot latgaliešiem arī savu avīzi. 1905. gada oktobrī Fr. Ķemps izdabūja attiecīgu koncesiju un, sākot ar tā paša gada 27. novembri, Pēterburgā izdeva nedēļas laikrakstu *«Gaisma»*. Tā bija pirmā avīze latgaliešu dialektā, pie tam ar daudzpusīgu saturu. Laikraksta mērķis bija: tautas, ticības un dzimtās valodas sargāšana, latgaliešu saimnieciskā stāvokļa nostiprināšana, izglītības veicināšana un draudzības uzturēšana starp tautām. Līdzstrādnieki bija galvenokārt Pēterburgas studenti (Francis Ķemps, Ontons Laizāns, Ontons Skrinda u. c.), tāpat viens otrs Latgales zemnieks (Ed. Krustāns, Vimbars u. c.), bet sākumā arī daži baznīckungi (Francis Trasuns, Kazimirs Skrinda). Pēdējie tomēr at-

zina «Gaismu» par pārāk radikalu izdevumu un itin drīz no avīzes aizgāja. Kaut gan «Gaisma» pasvītroja, ka aizstāvēs vispirms darbaļaudis un apgaismos to grūto dzīvi, šai ziņā arī paveikdama atzīstamu darbu, taču tā ir nedomāja uzstāties pret carisko režimu. «Gaismas» nostāja pret 1905. gada revoluciju bija pilnīgi noraidoša; tā, piemēram, 4. numurā uzsvērts: «Baltīšu (t. i., Vidzemes un Kurzemes latviešu — Red.) pōrōk korstu sasaceļšonu mes īraugam par oplomeibu un, vīnōdamīs ar jim tautyskā un kulturaliskā dorbā, navaram vīnotīs ašņa izlīšonā un sovas tautas maitōšonā.»

Iznākušajos 26 «Gaismas» numuros atrodami 14 pagari stāsti, daži humoristiski stāstiņi un pāris desmit dzejoļu. Stāstos visvairāk notēlota zemnieku dzīve, nereti atsedzot arī tās grūtumus un tumšās puses. Ievērību pelnī O. Skrindas (Indr. Leidumnīka) stāsts *«Vylku Jākups»*, kurā atspoguļojas 1905. gada revolucijas notikumi Latgalē: lai atriebtos zemniekiem, kas bez atļaujas cirtuši baļķus, muižnieks uzkūda viņiem dragunus ar nagaikām. Fr. Kempa ar šifru (Sk.) parakstītajā stāstā «Nūdevējs» kāds sādžinieks aiz skaudības nodod savus kaimiņus, ar kuriem tāpat draguni asiņaiņi izrēķinās. «Gaismā» atrodami arī daži tulkoti stāsti: *«Tymseiba»* (pēc Čechova), V. Veresajeva *«Zvaigzne»* u. c. Starp dzejoļiem ir dialektā iespiestie Raiņa *«Labdaris»*, Teodora (Zeiferta) *«Ir jauks tys dorbs»*, bez tam daudzu latgaliešu autoru — O. Skrindas (Leidumnīka), Vimbara, Krustāna u. c. sacerējumi. Pēdējie 1914. gadā pārdrukāti arī O. Skrindas sastādītajā pirmajā latgaliešu antoloģijā *«Kūkle»*.

Neraugoties uz pašauro apgaismes raksturu un centieniem samierināt zemniekus ar kungiem, avīzei «Gaisma» bija zināma progresiva nozīme latgaliešu nacionalās apziņas modināšanā un literaturas veicināšanā — īstenībā tā bija pirmā plašākā tribine Latgales rakstniekiem. Poļu muižnieki drīz sāka apmelot avīzi, it kā tā kūdot ļaudis uz dumpi, bet pašu latgaliešu baznīckungi ar Fr. Trasunu priekšgalā no savām kancelēm pieteica avīzei boikotu un draudzes locekļiem noliedza šo «ķecerīgo» izdevumu lasīt. 1906. gada 15. jūnijā «Gaismai» bija darbs jāpārtrauc.

Otrs latgaliešu laikraksts bija baznīckunga Nikodema Rancāna izdotā un vadītā *«Sākla»*. Šī klerikalā avīze iznāca Pēterburgā no 1906. gada 15. februara līdz 28. aprilim, pavisam 10 numuri. To pierakstīja gandrīz vienīgi pats N. Rancāns, tikai daži raksti pieder citam baznīckungam — K. Skrindam. Avīzes programā uzsvērts: ««Sākla» stōsteis, kaidas ir tī bazneicas, kaidi veiskupi, bazneickungi, kļašteri, zakonniki; kaidas goreigas bīdreibas un brolestes — ar vīnu vordu stōsteis, kai tī dzeivoj katoļu ļaudis.» Katolicisma propaganda bija laikraksta galvenais saturs. Daiļliteratura «Sāklā» stipri trūcīga un nav gandrīz neviena kaut cik vērtīgāka stāsta vai dzejoļa. Visvairāk te paša N. Rancāna satirisko feļetonu, kuros viņš uzbrūk «Gaismai» un personīgu iemeslu dēļ strīdās ar baznīckunga Fr. Trasuna lapu «Auseklis». Lasītāju trūkuma dēļ «Sāklas» izdošanu drīz pārtrauca.

Nedaudz vēlāk par «Sāklu» parādījās trešais latgaliešu laikraksts *«Auseklis»*. Arī tas iznāca Pēterburgā no 1906. gada 17. marta līdz 1907. gada 21. jūnijam, pavisam ap 70 numuru. Kā atbildīgais redaktors parakstījās Latgales zemnieks Jezups Trasuns, taču faktiskais redaktors bija viņa brālis baznīckungs Francis Trasuns. Avīzes īstie izdevēji bija latgaliešu nacionalistiski noskaņotie garīdznieki, kuru uzdevumā tad arī darbojās Fr. Trasuns. «Auseklis» solījās sargāt ticību un tikumību, rūpēties par zemnieku vajadzībām un gādāt par «latvīšu apgaismōšonu un škołom». Visi šie jautājumi laikrakstā apgaismoti no buržuaziskā nacionalisma viedokļa, daudzreiz polemizējot ar «Gaismu». «Ausekļa» līdzstrādnieki bija galvenokārt Latgales baznīckungi — P. Tukišs (Pōvuls Vōrgulis), kā arī daži studenti, piemēram, Aloizs Trasuns u. c. Visvairāk rakstīja Fr. Trasuns — par politiskiem jautājumiem un īpaši par Valsts domi, kurā viņš bija ievēlēts.

«Ausekļa» beletristikas nodaļā redzami gandrīz tikai tulkojumi — stāsti ar reliģisku nokrāsu. Numuru lielākajā daļā atrodams garais stāsts «Irena» Fr. Trasuna tulkojumā. Vēl var nosaukt stāstus «Putniņu dzīsma», «Svēteiga Andreja Bobolias

dzeive». Pašu latgaliešu oriģinalliteraturas veicināšanā šai avīzei nav nekādu nopelnu, gluži tāpat kā preses attīstībā.

No šiem pirmajiem trīs laikrakstiem neapšaubāmi pats «gaišākais» ir «Gaisma». Bez citiem sasniegumiem tai pieder nopelni arī latgaliešu dialekta ortografijas nostabilizēšanā. «Gaismas» valoda ir skaidrāka, latviskāka nekā abos pārējos laikrakstos.

Visilgāk pastāvēja laikraksts *«Drywa»*, ko izdeva un rediģēja baznīckungs Kazimirs Skrinda. Avīze iznāca Pēterburgā no 1908. gada 15. maija līdz 1917. gada beigām. Sākumā «Drywa» iznāca tikai vienu reizi mēnesī, vēlākajos gados jau ik nedēļas. Avīzes redaktors izmantoja iepriekšējo latgaliešu periodisko izdevumu pieredzi un vadīja «Drywu» mērena liberalisma un tikpat mērena klerikalisma garā. Tādējādi viņam izdevās iemantot gan Latgales katoļu garīdzniecības visāda veida atbalstu, gan arī liberali noskaņotās inteliģences un zemniecības labvēlību. «Drywa» daudz nodarbojās ar reliģiskiem jautājumiem, bet atzina arī, ka «cylwākam wajag dzeiwot na tik win pa dabasim, bet ari pa zemes wersu», un tāpēc apdomīgi uzstājās pret tumsonību, slinkumu, bailību u. c., lai pamudinātu latgaliešus «ar stypru ticibu un dzimtenes milestibu pi dorba, pi monta un slawes». Zīmīgs šai sakarā ir redaktora Skrindas norādījums kādā avīzes rakstā par to, ka gada laikā Latgales iedzīvotāji nopērk dažādas «svētuma lietas» par 25 000 rubļiem, turpretī grāmatas tikai par kādiem 3000 rubļiem. Šis baznīckungs pats bija spiests atzīt, ka tas nenormali un «līcynojūt par tautas gora timseibu».

«Drywa» piesaistīja par literarajiem līdzstrādniekiem turpat visus pazīstamākos latgaliešu rakstniekus un deva vārdu arī iesācējiem. Daudz dzejoļu avīzē publicējis ārsts Ontons Skrinda: *«Dzārōju sapns»*, *«Jyura un dzeiwe»*, *«Vijolīte»* u. c., kas liecina par īsta dzejnieka talantu un pieder pie labākajiem darbiem sava laika latgaliešu literaturā. Viņš sniedzis arī vērtīgus tulkojumus: Puškina «Skumju dzīsme», Ļermontova «Par kū es na putns» u. c. Vēlākajos gados «Drywā» ar dzejoļiem un stāstiem bieži uzstājās baznīckungs Pīters Apšinīks (pseidonims Apse).

Dzejoļiem gan stipri reliģiska nokrāsa, turpretī dažos viņa stāstos netrūkst realistiski veidotu sadzīves ainu un parādās labas novērotāja spējas («Borgō sīva», «Pi pogosta tīsas»). Daudz tulkotu stāstu no krievu valodas publicējis Ontons Laizāns: Čechova «Nasalūbe», «Bāda», «Bēglis», Ļ. Tolstoja «Mōtes sirds», «Divi brōli» u. c. Viņa paša stāstiņos reizēm pavīd satiriski zīmētas dzīves ainas, bet literara vērtība tiem maza. «Drywa» sniedza arī vairākus latgaliešu tautas dziesminieka Andrīva Jurdža dzejoļus, tautas dziesmu pārstrādājumus un arī stāstiņus: «Žeids myužeigs klaidūņs», «Dzīdōtōja krūneiši» u. c. «Drywā» publicēti arī talantīgā latgaliešu dzejnieka Seimaņa Putana pirmie dzejoļi, sākot ar 1912. gadu. Tāpat rakstnieka un publicista gaitas te sācis Juris Pabērzs, ievietodams pirmos romantiskos dzejoļus un nelielus stāstiņus. J. Pabērza dzejoļi 1913. gadā iznāca krājumā «Pawasara skanias».

«Drywai» regulari bija vairāki pielikumi: «Goreigais pīlykums», «Ziniskais pīlykums» u. c.

Progresivā latgaliešu inteliģence, nevarēdama samierināties ar baznīckungu izdoto «Drywu», 1912. gadā nodibināja jaunu laikrakstu *«Jaunas Zinias»*. Avīze iznāca Pēterburgā no 1912. gada 3. septembra līdz 1914. gada 22. augustam, sākumā 2 reizes mēnesī, tad reizi nedēļā. Pavisam iznāca 81 numurs. Par izdevēju un redaktoru parakstījās Vladislavs Krops, patiesībā avīzi izdeva īpaša paju sabiedrība ar 135 dalībniekiem (no tiem Latgalē dzīvoja tikai 20). Avīzes tiraža maza — katrs numurs caurmērā tikai 619 eksemplaros. Tas izskaidrojams ne tikai ar latgaliešu trūcīgajiem apstākļiem, bet vairāk ar baznīckungu intrigām. Saniknoti par to, ka viņu «Drywai» radies spēcīgs konkurents, tie visādi traucēja laikraksta izplatīšanu un stājās arī pie tolaik iedarbīgā līdzekļa — no kanceles pasludināja, ka šī avīze vēršoties pret katoļu ticību. Īstenībā «Jaunas Ziņias» pret pašu reliģiju neuzstājās, tomēr reizēm diezgan asi kritizēja atsevišķus baznīckungus, kas vairāk rūpējoties par savām muižām un baznīcas krogiem nekā par iedzīvotāju vajadzībām. Jāatzīmē arī, ka «Jaunas Zinias» bija pirmais latgaliešu laikraksts, kura darbības programā nav mi-

nēti reliģijas jautājumi, toties pasvītrots nodoms — padarīt laikrakstu par tautas balsi, aizstāvot zemniekus un «myusu strōdnīku vajadzeibas piļsātos pa fabrikom un darbneicom». Šos nodomus avīze centās realizēt, apgaismojot notikumus ne tikai Latgalē, bet pārējā Latvijā un Krievijā, arī stāstot par zemnieku vajadzībām, par strādnieku un kalpu dzīvi pilsētās un laukos utt.

Kaut arī «Jaunas Zinias» nemēģināja vērsties pret pastāvošo sabiedrisko iekārtu, to paustās domas un uzskati, salīdzinot ar reakcionarajiem baznīckungu laikrakstiem, saucami par visai radikaliem. Šis gars parādās arī avīzes daiļliteraturas devumā, kur redzami diezgan daudzi «pasaulīgās» inteliģences pārstāvju dzejoļi, stāsti, satiriski sacerējumi. Raksturīgs Fr. Kempa dzejolis «Drywas jūki», kur satiriski izsmieta «Drywa» ar tās sekļajiem jokiem. Jūsmīgu stāstu par kurzemnieku, vidzemnieku un latgaliešu vēsturisko likteni — «Trejs mōsas» publicējis Aloizs Kikučs no Viļakas, bet ne mazāk jūsmīgu dzejoli par dzimteni — «Cik meilas man Latvijas vītas» — S. Cunskis. Vēl laikrakstā daiļdarbus snieguši D. Vuguļs, I. Asāns, J. Pabērzs, J. Mukōns, V. Krops, K. Daugule-Kempa (Skaidreite) u. c. Jāatzīmē, ka dažkārt šais sacerējumos pavīd socials protests, kaut arī izplūdušā, neizkoptā formā.

Laikā no 20. gs. sākuma līdz 1917. gada februara revolucijai bija arī mēģinājumi izdot latgaliešu dialektā žurnalus, tomēr nesekmīgi. Vispār tika nodibināti tikai divi mēnešraksti: *«Austra»* un *«Ticiba un Dzeiwe»* — abi 1908. gadā. «Austru» izdeva un rediģēja Fr. Kemps, kas viens pats arī aizpildīja žurnala pirmā numura 16 lappuses ar rakstiem par sabiedrisko dzīvi un zinātni, daiļliteraturas darbiem un recenzijām. Te ir daži stāstiņi, nepabeigts garais stāsts un vairāki dzejoļi. Dzejolī «Dzeives skritulis» autors pauž pārdomas par dzīvi, kuras gaita virzoties tikai pēc to cilvēku prāta, kuri «tikai ād un guļ un otkon ād». Tādas pašas pārdomas izskan arī citā dzejolī «Kai dzeivē ir» — pasaulē valda netaisnība, godā un cieņā ir vienīgi bagātie, bet nabadzīgajiem jāsamierinās ar to, ka «viņā pasaulē laime byus, tik tur byus cīsšonas gols».

Materialo grūtību dēļ Fr. Kemps spēja izlaist tikai vienu «Austras» numuru.

No 1908. gada marta līdz decembrim Pēterburgā iznāca otrs mēnešraksts ar pilnīgi reliģiski moralisku saturu — «Ticiba un Dzeiwe». Izdevējs bija poļu tautības baznīckungs Okolo-Kulaks, bet redaktors — latgalietis Kazimirs Skrinda. Iznāca pavisam desmit žurnala numuru, katrs 16 lappušu biezs. Literarā daļa diezgan plaša, bet te visvairāk didaktiska satura tulkojumu. Nevienam šajā žurnalā sniegtajam dzejolim vai stāstam nav mākslinieciskas vērtības — tie visi ir literarā ietērpā pasniegti baznīckungu morales spredikļi.

Aplūkotie periodiskie izdevumi atspoguļo latgaliešu socialo diferencēšanos un izmaiņas atsevišķo šķiru savstarpējās attieksmēs. Tajos redzama īpatnējās formās divu kulturu cīņa, kuras gaitā soli pa solim savu absoluti noteicošo lomu latgaliešu garīgās kulturas laukā zaudē katoļu garīdzniecība, bet noteiktus panākumus gūst demokratiskā inteliģence. Latgaliešu literatura, kuras galvenā tribine aplūkojamā vēstures posmā bija tieši periodika, vairāk un vairāk atbrīvojās no baznīckungu aizbildniecības un ideoloģijas.

KRITIKAS ATTĪSTĪBA UN LITERATURAS VĒSTURNIEKU DARBS

Progresivā kritika

Jaunās strāvas laikā ievērojami uzplaukusī latviešu literaturas kritika buržuaziski demokratisko revoluciju periodā strauji attīstījās tālāk. Šo procesu sekmēja tādi svarīgi faktori kā revolucionarās kustības augšupeja un līdz ar to šķiru cīņas saasināšanās, marksisma-ļeņinisma ideju pastiprināta izplatīšanās — sevišķi ar nelegalās preses palīdzību, tautas kulturas līmeņa nemitīga celšanās un inteliģences rindu pieaugums.

Kritikas attīstība 20. gs. nebija vienmērīga, un tajā saskatāmi vairāki posmi, kas atšķirīgi gan pēc cīņā iesaistījušos spēku samēriem un attiecībām, gan arī valdošajiem virzieniem. Pamatvilcienos šie posmi saskan ar revolucionarās kustības posmiem.

No gadsimtu mijas līdz 1907. gadam pārsvarā bija demokratiskā kritika, kura gan nebija saistīta ar revolucionaro proletariatu un nebalstījās uz marksistiskās ideoloģijas, tomēr atspoguļoja plašu demokratisko masu intereses. Šai laikā visai aktivi darbojās, piemēram, E. Pīpiņš-Vizulis un J. Asars, kuri zināmā mērā uzlūkojami par Jaunās strāvas tradiciju turpinātājiem. Daļēji viņiem sekoja kādreiz populārais kritiķis T. Zeiferts, kurš tomēr sasprindzinātas cīņas apstākļos līdzīgi dažiem jauniem iesācējiem (Līgotņu Jēkabam, J. Jankavam u. c.) drīz pārgāja buržuazijas pusē. Šajos gados marksistiskā kritika Latvijā turpināja veidoties un nostiprināties. Parādījās nozīmīgi J. Raiņa apcerējumi legalajā un Fr. Roziņa — nelegalajā presē, daži talantīgā iesācēja V. Dermaņa raksti, bet ar 1905. gadu kritiķa darbību atjaunoja J. Jansons-Brauns, kam ievērojami nopelni marksistiskās kritikas attīstībā. 1902. gadā kritiķa gaitas iesāka Andrejs Upīts, kopš 1905. gada — Antons Birkerts, Stolipina reakcijas gados — Roberts Pelše.

Centralais jautājums, ar kuru šajā posmā nodarbojās tiklab demokratiskā, kā marksistiskā kritika, bija realisma problema. Tā pārnāca kā mantojums no iepriekšējā laikmeta. Jau 90. gadu progresivie kritiķi (J. Jansons-Brauns un citi) realisma vārdā bija nesaudzīgi atmaskojuši «tīrās mākslas» nolūkus un spēcīgi ierosinājuši sabiedrisko domu, kā arī rakstniekus uz jauniem, radošiem meklējumiem un sasniegumiem. Cīņa par realistisku literaturu, kas dotu patiesu īstenības atspoguļojumu un, apkarojot socialo ļaunumu dzīvē, kalpotu tautas vairākuma interesēm, ar pieaugošu spēku risinājās jaunā gadsimta sākumā.

Tuvojoties 1905. gada revolucijai, aktivizējās buržuaziskā kritika, kas izvirzīja un popularizēja visdažādākās idealistiskās estetikas teorijas. A. Niedra, Pavasaru Jānis, dekadentu barvedis V. Eglītis u. c. savās kritikās uzbruka realismam un visādi centās atturēt literaturu no socialo problemu risināšanas, jo tai esot vienīgi estetiskas funkcijas. Progresivā kritika veica atbildīgus uzdevumus, atvairot reakcionaro teoriju ietekmi. Gan sīkās recenzijās iztirzājot atsevišķus daiļdarbus un izceļot to sakaru ar dzīvi un atgādinot arvien no jauna īsta rakstnieka uzdevumus, gan arī sniedzot plašus vispārinošus apcerējumus un risinot tajos svarīgas daiļrades problemas, latviešu labākie kritiķi audzināja rakstniekus un lasītājus.

Cīņa par realismu kļuva vēl nozīmīgāka 1905.—1907. gada revolucijas periodā. Realistiskā virziena kritikā tad izveidojās virkne jaunu īpašību, tika skarti ne tikai literarās prakses un estetikas jautājumi, bet bieži vien šajā sakarā risinātas aktualas sabiedriski politiskas temas. Marksistiskās ideoloģijas pārstāvji izmantoja kritiku kā tribini, lai cariskā despotisma apstākļos iedvesmotu masas un parādītu jaunas nākotnes perspektivas.

Latviešu progresivajai kritikai pirmās Krievijas revolucijas laikā nācās uzstāties arī pret dekadentiem un viņu prettautisko mākslu. Daudzos rakstos viņus kritizēja A. Upīts, kas šai laikā idejiski un mākslinieciski strauji izauga, pret viņiem recenzijās kaujinieciski vērsās J. Jansons-Brauns. Ar lielu skaļumu dekadentiem uzbruka J. Jankavs savā grāmatā «Vecie elki mūsu jaunākajā literaturā« (1907.), neapšaubāmi pareizi uzrā-

dot atsevišķas negatīvas parādības jaunā virziena taisītāju daiļradē. Tomēr viņu uzskati bija juceklīgi, un vulgarā socioloģisma pilnie spriedelējumi deva ierosmi pretiniekiem ķengāties par progresīvās kritikas šablonisko pieeju literaturai.

Stolipina reakcijas periodā, kad latviešu literaturā attīstījās dažādas dekadentiskas strāvas, cīņa pret tām kļuva par progresīvās kritikas galveno uzdevumu, ko tā arī sekmīgi veica. Kaut gan vairāki redzami kritiķi (J. Jansons-Brauns, J. Rainis u. c.) atradās emigracijā, citi bija gājuši bojā (piemēram, J. Aşars), cīņa pret reakciju literaturā turpinājās. Par vadošu kritiķi kļuva Andrejs Upīts, kas pakāpeniski apguva marksistisko pasaules uzskatu un pulcēja demokratiskos spēkus latviešu literaturas labāko tradiciju nosargāšanai un tālākai attīstībai.

Uzvarējušās reakcijas laikā progresīvā kritika turpināja aizstāvēt realismu un pasvītrot literaturas sakarus ar dzīvi, ar tautas masām. Šī kritika deva graujošus triecienus dekadentu teorijām un viņu daiļdarbiem, audzināja lasītājos īstas mākslas izpratni, atgādināja rakstniekiem viņu pilsonisko pienākumu — kalpot tautai. Demokratiskā un marksistiskā kritika izmantoja katru iespēju, lai, polemizējot ar pretiniekiem, viņus pilnīgi atmaskotu un noskaidrotu būtiski svarīgas estetikas un sabiedriskās dzīves problemas. Izcila nozīme šajā ziņā bija J. Jansona-Brauna grāmatai «Fauni vai klauni?» (1908.), tāpat arī daudziem desmitiem A. Upīša kritiku, kas nesaudzīgi pienagloja pie kauna staba dekadentus, spilgti parādīja buržuaziskās, reakcionarās literaturas satura un formas degradēšanos un visas valdošo šķiru kulturas lejupeju. Izcilākie kritiķi plaši popularizēja latviešu klasiskās literaturas mantojumu un pasvītroja krievu un cittautu progresīvās kulturas lomu jaunas, revolucionaras literaturas radīšanā.

Zīmīga liecība par marksistiskās kritikas spēku augšanu Stolipina režima laikā bija ne tikai recenzijas un apcerējumi, bet arī daudzās literarās polemikas un diskusijas, kas tika izcīnītas periodiskajā presē ar ievērojamu idejisku asumu.

Viens no dedzīgākajiem literaro diskusiju dalībniekiem bija A. Upīts. Jauno talantu un lasītāju mākslas izpratnes audzi-

nāšanā nozīme bija jau viņa pirmajām polemikām ar A. Braču un Zeltmati (no 1905. līdz 1910. g.). Tās parādīja minētos rakstniekus kā demokratiskas un realistiskas literaturas pretiniekus, atsedza diletantismu atsevišķos viņu darbos. Vēl principialāka bija A. Upīša polemika ar T. Zeifertu 1910. gadā, kura sekoja abām iepriekšējām. Vairākos plašos rakstos A. Upīts parādīja T. Zeiferta atteikšanos no realisma principiem un pāreju «tīrās mākslas» nometnē, kā arī šādas uzskatu maiņas sabiedriskos cēloņus. Sākot ar 1910. gadu, J. Jansons-Brauns, R. Pelše un A. Upīts uzstājās ar polemikām pret dekadentu teoretiķiem un marksisma «kritizētājiem», īpaši M. Valteru un J. Jankavu. Šīs polemikas ne tikai atmaskoja abus renegatus, kuri agrāk bija mētājušies ar progresivām frazēm, bet atklāja progresivajai sabiedrībai arī buržuaziskās mākslas un tās aizstāvju prettautisko lomu. Ievērojama nozīme bija plašajai un vairākus gadus ilgstošajai diskusijai par Aspazijas literaro un politisko nostāju. Minētajai diskusijai ierosmi deva Aspazijas demonstrativais paziņojums «Dzimtenes Vēstneša» 1911. gada 247. numurā, ka viņa, neraugoties uz redzamu rakstnieku aiziešanu no šīs lapas, turpinās te darboties. Aspazijas rīcību apsprieda strādnieku un Pēterburgas latviešu marksistisko studentu pulciņi, publicējot protestus «Jaunajā Laikā», «Dzīvē», «Arodniekā», «Jaunajā Dienas Lapā». Sākot ar 1912. gadu, diskusijā ļoti aktivi iesaistījās A. Upīts. Uz visiem šiem rakstiem ļoti satrauktā veidā reaģēja Aspazija un «Dzimtenes Vēstneša» redakcija. Izraisījās diskusija, kas skāra daudzas svarīgas problemas.

Jau diskusijas sākumā pacēlās jautājums par Aspazijas politiskajiem uzskatiem. Noteiktu atbildi deva dzejniece pati: «Man ... jāatbild, ka es esmu ne vien bijusi, bet vēl tagad esmu tikai demokrate.» Tālāk Aspazija pasvītroja, ka viņu vispār neinteresējot to izdevumu virziens, kur publicēti viņas dzejoļi, jo īstai mākslai jāceļoties «pāri jebkuras partijas robežām».

A. Upīts īpaši asi reaģēja uz Aspazijas nicinošo attieksmi pret realismu. Atsaukdamās uz atsevišķiem V. Dermaņa un J. Asara kritiskajiem izteicieniem par realistisko mākslu, Aspazija apgalvoja, ka realisms savu laiku pārdzīvojis un neapmie-

rina patiesus mākslas draugus. Reizē viņa uzbruka J. Jansonam-Braunam, cenšoties diskreditēt viņu pašu un iznīcināt viņa nopelnus realisma popularizēšanā Jaunās strāvas periodā. Raksturīgi, ka visiem šiem Aspazijas izteicieniem ar lielu prieku pievienojās reakcionārā prese un buržuaziskie kritiķi.

Aspazija drīz vien atteicās no mēģinājumiem atspēkot savu oponentu pārmetumus pēc būtības, toties viņa uzsāka ķengāties par strādnieku biedrību un pulciņu lēmumiem un rezolucijām, nosauca savus marksistiskos kritizētājus par dogmu un dresuras saistītiem «anonimu kungu» kalpiem utt. A. Upītim vajadzēja asi norādīt Aspazijai, ka tā ir pati strādnieku šķira, kas diskusijas gaitā pateikusi: «Jūs esat nomaldījusies, Jūs kalpojat tautas tumsībai un verdzībai.»

Diskusija ar Aspaziju pilnīgi atmaskoja kādreiz strādnieku atbrīvošanās cīņai tuvu stāvējušās dzejnieces tagadējo seju un juceklīgos idealistiskos uzskatus par literaturu. Diskusijas gaitā tika uzsvērts, ka proletariska rakstnieka attieksmēm pret savu šķiru jābūt skaidrām un noteiktām, bet, iztirzājot rakstnieka ētikas jautājumus, atgādināta nepieciešamība norobežoties no reakcionarās preses. Skarot daudzas principialas revolucionarās literaturas problemas, diskusija saasināja uzmanību uz dziļu un partejisku īstenības atspoguļojumu.

Stolipina reakcijas gados latviešu marksistiskā kritika iztureja lielu pārbaudi un ieguva vērtīgu cīņas pieredzi. Līdz ar strādnieku revolucionarās kustības jaunajiem uzplūdiem šī kritika strauji attīstījās un posmā no 1912. līdz 1917. gadam pilnīgi noformējās, kļūdama par visai ievērojamu literaru un sabiedrisku spēku.

Nelūkojoties uz patvaldnieciskā režima pūlēm aizsprostot ceļu marksistiskajai kritikai, tā nesaudzīgi atsedza reakcionaro parādību būtību, mācīja literaturas šķiriskuma un partejiskuma izpratni. Lai gan kritiķi bija spiesti runāt pusvārdiem vai aplinkus, darbaļaužu masas tos saprata. Daudz grūtāk pašiem kritiķiem bija pārvarēt milzīgos šķēršļus marksistiskā pasaules uzskata pilnveidošanā un estētisko studiju padziļināšanā, tāpēc arī radās atsevišķas, vēsturisko apstākļu nosacītas kļūdas viņu darbībā.

Carisma apstākļos legali pieejami bija tikai nedaudzi marksisma klasiķu — Marksa, Engelsa, Ļeņina apcerējumi par politisko ekonomiju, vēsturi un filozofiju, tāpat krievu boļševiku izdevumi «Правда» un «Просвещение». Estetikas jautājumos daudzkārt nācās izlīdzēties ar dažādu nekonsekventu krievu marksistu un Rietumeiropas socialistu (galvenokārt vācu, ko Latvijā lasīja arī oriģinalvalodā) rakstiem, kuros parasti bija daudz idealistiskās estetikas sārņu. Piemēram, holandietes Roland-Holstes apcerējumi par estetiku, arī Lunačarska «Pozitivās estetikas pamati» u. c. darbi, kurus dzīvi lasīja Latvijā, nebija bez dažāda rakstura kļūdām. Marksistiskās literaturas teorijas jautājumiem diezgan bieži pieskārās arī progresivie krievu žurnali «Образование», «Журнал для всех» u. c., taču tie nedeva sistematiskus iztirzājumus, bet visvairāk recenzijas un polemikas. Nozīmīgs atbalsts marksistiskās estetikas apgūšanā latviešu kritiķiem visā pirmsoktobra periodā bija G. Plechanovs. Viņa labākie apcerējumi par literaturu un mākslu tad arī palīdzēja augt latviešu marksistiskajiem kritiķiem — A. Upītim, J. Jansonam-Braunam, V. Dermanim u. c.

Imperialistiskā kara gados marksistiskās kritikas attīstība tika stipri traucēta un arī vājināta. Daudzu periodisku izdevumu slēgšana šai kritikai atņēma galveno tribini, bet palikušajos laikrakstos un žurnalos to centās apklusināt kara cenzura. Kaujinieciskās kritikas balsi pilnīgi nomākt carismam tomēr nebija pa spēkam.

Buržuaziski demokratisko revoluciju periodā latviešu marksistiskā kritika pārvarēja augšanas grūtības un deva vērtīgu ieguldījumu tiklab realisma attīstībā, kā arī jaunās, revolucionarās literaturas veidošanā. Marksistiskie kritiķi pamatvilcienos sekoja ļeņiniskajiem literaturas principiem.

Ermanis Pīpiņš-Vizulis

Savu iepriekšējā periodā iesākto kritiķa darbību E. Pīpiņš-Vizulis (1873.—1927.) turpināja arī 20. gs. sākumā.

E. Pīpiņš-Vizulis stāvēja tālu no marksisma, taču viņa kritikās atspoguļojās plašu demokratisku slāņu centieni. Kopš Stolipina reakcijas perioda apklusis kā kritiķis, viņš kļuva par

ievērojamu progresivu periodisku izdevumu noorganizētāju un redaktoru. Jau 1905. gada revolucijas laikā viņš bija «Dienas Lapas» redakcijas loceklis, vēlāk vadīja žurnalus «Izglītība» un «Domas», kā arī laikrakstus «Jaunā Dienas Lapa» un «Jaunais Vārds». Pats sevi atzīdams par «lojalu pilsoni», t. i., buržuazijas pārstāvi, E. Pīpiņš-Vizulis kā redaktors tomēr centās piesaistīt tā laika redzamākos latviešu progresivos rakstniekus, kritiķus un publicistus. Viņš visādi veicināja viņu cīņu par realismu, pret buržuaziskās mākslas pagrimumu.

Raksturīgi E. Pīpiņa-Vizuļa realistiskās kritikas paraugi ir viņa monografiskie apcerējumi — par Maksimu Gorkiju (1901.), Pērsieti (1901.), Sudrabu Edžu (1903.) un Doku Ati (1904.). Aplūkojot viņu dzīves un daiļrades ceļus, Vizulis izvirzīja prasības, lai rakstnieki vienmēr «ķertu sociaļajā dzīvē», būtu patiesi un risinātu nozīmīgas problemas. Vizulis, piemēram, atzina Doku Ata un Sudrabu Edžus prasmi realistiski un pievilcīgi attēlot atsevišķus notikumus un raksturus, tomēr secināja, ka viņi nav spējuši pavērt plašāku ieskatu tagadnes dzīves pretrunās. Turpretī par Maksima Gorkija daiļrades sākumu Vizulis runāja ar lielu sajūsmu, nosaucot Gorkiju par ģenialu rakstnieku, pareizi uztverot viņa baskāju tēlus kā protestu pret buržuazisko sabiedrību. Vizulis popularizēja arī Gorkija daiļradi, savā «Cittautu Ražā» ievietojot tēlojumu «Bijušie cilvēki» utt.

Gadskārtējos apskatos «Iz mūsu jaunākās stāstu rakstniecības» (almanachā «Jauna Raža») Vizulis izcēla realistiskās literaturas sabiedrisko lomu un kritizēja reakcionaru ideju paudējus, piemēram, A. Niedru.

Vizulis bija pirmais A. Upīša darbu kritiķis. Viņš jau 1903. gadā saskatīja A. Upīša daudzsološo talantu un «mazo cilvēku» tematikas sabiedrisko nozīmi. «Šāda mazo cilvēku tēlošana, — uzsvēra Vizulis, — vairāk vai mazāk ķer socialajā dzīvē, kādēļ ir daudz simpatiskāka nekā nezin kāda lidošana pa sapņu un jūsmu valsti, no kā «mirstīgie» bieži nekā nespēj saprast.»[1]

[1] «Jauna Raža», 5. sēj., 1901., 185. lpp.

Vizuļa pēdējā recenzija parādījās 1909. gadā par A. Upīša romanu «Jauni avoti». Paplaši iztirzājot šo darbu, viņš atzina, ka tas aptver daudz nopietnu jautājumu socioloģiskā ziņā un «liek mums ieskatīties mūsu zemnieku dzīvē ne no virspuses vien, bet rāda arī, kādi pārveidojumi tur notiek pašos dziļumos».[1]

J. Asars

Jānis Asars

20. gs. sākumā ievērojama nozīme latviešu progresīvās kulturas, literatūras un mākslas attīstībā bija J. Asaram. Vairākos simtos publicistisko rakstu, kritiku un recenziju viņš mazāk bija patstāvīgs pētnieks un domātājs, vairāk citu uzskatu un sasniegumu popularizētājs, taču šai ziņā paveica tiešām atzinības cienīgu darbu. Savos politiskajos un estetiskajos uzskatos J. Asars tiecās uz marksismu; sevišķi straujš šis attīstības gājiens bija revolucionaro uzplūdu laikā. Par marksistu viņš tomēr nekļuva. Viņa kritikās un recenzijās atspoguļojās pretrunas un svārstības.

J. Asars (1877.—1908.) dzimis kalpa ģimenē, beidzis ģimnaziju, studējis Rīgas Politechniskajā institutā ķīmiju (1896.—1899., 1900.—1902.). Kā students viņš nodevās vispusīgam pašizglītības darbam un ieguva plašas zināšanas ļoti daudzās zinātņu nozarēs, kā arī iemācījās daudz svešvalodu. Savas zinā-

[1] «Izglītība», 1909., 2.

šanas J. Asars centās nest masās, publicējot kopš studiju gadiem daudz populari zinātnisku rakstu un uzstājoties kā iecienīts lektors Rīgā un provincē. Par «pretvalstisku aģitaciju» referatos J. Asaru 1903. gadā apcietināja. Pēc atbrīvošanas viņš satuvinājās ar strādnieku revolucionaro kustību un izvirzījās par masu aģitatoru un propagandistu. 1905. gadā J. Asars bija viens no revolucijas vadošajiem darbiniekiem un decembra beigās bija spiests emigrēt. Uzturēdamies Somijā, viņš darbojās vairākos Pēterburgas latviešu laikrakstos un vadīja žurnalu «Rīts». Somijā J. Asars smagi saslima un bija jāpārved uz psichiatrisko slimnīcu Rīgā, kur viņš 1908. gadā mira.

Literaturas un mākslas kritikā J. Asars parādījās pagājušā gadsimta beigās, taču redzamākos panākumus guva tikai 20. gs. Visos viņa rakstos izpaudās protesta pilna nostāja pret muižniecību un reakcionaro buržuaziju, tieksme aizstāvēt jauno, progresivo. J. Asars jau agrīnajos darbos («Patiesība un meli rakstniecībā un dzīvē», «Mākslas un kulturas sakars 19. gs.») mākslu uzlūkoja par sabiedrisku parādību, saistīja tās attīstību ar sabiedriski ekonomiskiem apstākļiem. Viņš uzsvēra, ka «tīrās mākslas» lozungi ir tukšas frazes, jo īsts mākslinieks smeļ ierosmi dzīvē, cīnās par tanī izaugušām idejām.

Daudzajos apcerējumos par krievu literaturu no Gogoļa līdz Gorkijam («Gogolis» 1902.; «Čechovs» 1904.; «M. Gorkija luga «Dibenā»» 1903. u. c.) J. Asars balstījās uz revolucionaro demokratu estetiskajiem uzskatiem. Viņš pasvītroja, ka labāko krievu realistu darbos ar lielu mākslinieciskū spēku un meistarību izteiktas apspiesto masu kvēlākās ilgas un centieni. J. Asars vienmēr norādīja uz latviešu un krievu demokratiskās kulturas ciešajiem sakariem, izteica pārliecību, ka nākotnes literaturas laukā «pats krāšņākais zieds būs krievu literatura».

Ļoti uzmanīgi J. Asars sekoja ārzemju literaturas un mākslas dzīves notikumiem. Recenzijās vai plašākos apcerējumos viņš jūsmīgi atsaucās par visu, kas viņam šķita jauns un vērtīgs. Daudziem J. Asara rakstiem šai sakarā bija nozīme kulturas sakaru nostiprināšanā, latviešu lasītāju garīgā apvāršņa paplašināšanā. Atzīmējami, piemēram, tādi saturīgi apcerējumi

kā «Par Knutu Hamsunu un moderno rakstniecību vispārim» (1900.), «Vēstules par ārzemju rakstniecību» (1902.—1903.), «Holandiešu jaunākā māksla» (1901.). Daudziem J. Asara rakstiem tomēr piemīt jūtami trūkumi, īpaši tiem, kuros viņš aizraujas ar Rietumu modernās literaturas nekritisku cildināšanu. Tā par itaļu dekadentu d'Annuncio viņš runā ar lielu cieņu kā par smalku stilistu un izcilu personību, nākotnes cīnītāju utt.

J. Asars 1905. gada revolucijas periodā ar saviem rakstiem par latviešu literaturu atmaskoja reakcionarus, sevišķi A. Niedru (kopā ar V. Dermani viņš sarakstīja brošuru «Ko Andrievs Niedra mums sludina?»), sāka kritizēt, kaut arī ne konsekventi, dekadentus. Literaturu kā idejisku cīņas ieroci viņš tomēr novērtēja pārāk zemu un galvenokārt uzsvēra tās estetiski audzinošo nozīmi un formalo pusi.

J. Asars bija pirmais, kas sāka rakstīt latviešu valodā pasaules literaturas vēsturi (nepabeigts darbs «Pasaules rakstniecības vēsture» 1907. g.).

Vilis Dermanis

Vilis Dermanis (dz. 1875. g.) bija viens no redzamākajiem latviešu marksistiskās kritikas pārstāvjiem buržuaziski demokratisko revoluciju periodā.

Ar marksisma idejām V. Dermanis iepazinās, mācīdamies Baltijas skolotāju seminarā Kuldīgā (1893.—1897.), jo bija nodibinājis sakarus ar Liepājas ģimnazistu pulciņu un saņēma no tā nelegalo literaturu. Vēlāk kā Jonatana biedrības skolas skolotājs viņš sāka propagandēt marksismu darba biedru un Rīgas strādnieku vidū. 20. gs. pirmajos gados V. Dermanis bija jau plaši pazīstams kritiķis un progresivs sabiedrisks darbinieks (viņa popularitati izmantoja pat Rīgas Latviešu biedrība, piesaistot viņu par Zinību komisijas vasaras sapulču referentu). Rainis 1903. gadā rakstīja par V. Dermani: «Viņam sevišķas dāvanas kā kritiķim-popularizatoram; reti kādu plašākā publika tik ātri un pilnīgi saprot kā viņu, un reti kāds tālākas aprindas tā spēj iejūsmināt priekš jauniem uzskatiem kā viņš ar savu sparīgo garu, ar labākā nozīmē demokratiskām runas dāvanām.»[1]

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., Rīgā, 1925., 309. lpp.

V. Dermanis

1905. gadā V. Dermanis bija viens no revolucionarās kustības vadoņiem Latvijā. 1906. gadā viņam nācās emigrēt, bet atgriežoties sekoja arests, katorga un nometināšana Sibirijā. No trimdas V. Dermanis 1914. gadā aizbēga uz ASV, kur viņš studēja angļu valodu un tieslietas, kā arī nodevās žurnalistikai.

Pirmajos apcerējumos «Eduards Veidenbaums savā dzejā» un «Pesimisms dzejā, sevišķi latviešu lirikā» (abi 1901. g.) V. Dermanis atsedza latviešu 90. gadu lirikā raksturīgā pesimisma cēloņus. RLB Derīgu grāmatu nodaļas izdotajā krājumā «Gorkija stāsti» (1901.) Dermanis deva plašu un nopietnu M. Gorkija dzīves un daiļrades aplūkojumu. Apcerējumā «Inteliģentu tipi A. Niedras ražojumos» (1902.) viņš parādīja A. Niedras daiļrades šauri šķirisko un reakcionaro raksturu. 1903. gadā V. Dermanis, kā pirmais recenzējot Raiņa «Tālas noskaņas zilā vakarā», pasvītroja, ka šim krājumam ir augsts idejiskais līmenis un liela mākslinieciska pilnība. Vēsturiskajā pārskatā par latviešu dramas attīstību — «Latviešu oriģinaldrama» (1904.) V. Dermanis sniedza saistošu un sakarīgu ainu par šī žanra attīstību, izskaidrojot to ar dziļām pārmaiņām tautas ekonomiskajā un kulturas dzīvē. Liela sabiedriski politiska nozīme bija V. Dermaņa un J. Asara kopīgi uzrakstītajai brošurai «Ko Andrievs Niedra mums sludina?» (1905.).

Iepriekš minētajos rakstos V. Dermanis centās atsegt literāru parādību socialo sakņojumu un aizstāvēt sabiedriski nozīmīgu mākslu. Tajos redzams, ka viņam tuva tā literatura, kas cīnās par apspiesto šķiru idealiem, bet nesaudzīgi apkarojami reakcionarie vai tukšam laika kavēklim domātie daiļdarbi. V. Dermaņa pirmās kritikas un recenzijas uzrakstītas ļoti populari, un tajās lūkots vispusīgi aptvert satura un formas jautājumus.

Ievērojamākais V. Dermaņa literaturteoretiskais raksts ir *«Modernais proletariats un māksla»* (1913.), kur visskaidrāk atklājas marksistiskās estetikas principu izlietojums viņa kritikās. Sākumā analizēti atšķirīgi estetiski un filozofiski uzskati par daiļuma jēdzienu mākslā, tad sniegts sīkāks šī jautājuma aplūkojums marksistiskās estetikas gaismā. Pēdīgi V. Dermanis noskaidro proletariata attieksmes pret dažādām mākslas nozarēm un literaturu. Viņš uzsver arī, ka M. Gorkijs, Rainis u. c. rakstnieki, kas stāv uz socialisma pamatiem un no zinātniska pasaules uzskata viedokļa attēlojuši modernā proletariata un pārējās sabiedrības dzīvi, saucami par proletariskās vai socialistiskās mākslas pārstāvjiem. Šī māksla, kā norāda V. Dermanis, ar savu pasvītroto socialo saturu rosina domu un jūtu aktivitati, rada lielu idejisku saviļņojumu un kļūst par savas šķiras politisko audzinātāju.

Latviešu progresivās literaturas un marksistiskās kritikas attīstībā šajā periodā V. Dermaņa darbiem bijusi ievērojama nozīme. Kopš 20. gadiem viņš dzīvoja PSRS, kur līdz 1938. gadam rosīgi strādāja literaturas kritikā un sabiedriskajā darbā.

J. Jansons-Brauns 20. gs.

J. Jansona - Brauna galvenais darbības lauks 20. gs. bija politiskā cīņa. Viņš bija viens no LSDSP organizētājiem un vadītājiem laikā no 1904. līdz 1907. gadam un pirmais «Cīņas» redaktors. Kā vadošam 1905. gada revolucijas darbiniekam J. Jansonam-Braunam nācās emigrēt uz Rietumeiropu. Te viņš sākumā ieņēma samierinātāja poziciju, bet 1915. gadā iestājās krievu boļševiku grupā Londonā. Pēc 1917. gada Februara revolucijas viņš kuģī devās uz Pēterburgu, bet vācu zemūdenes uzbrukumā gāja bojā. Sakarā ar J. Jansona-

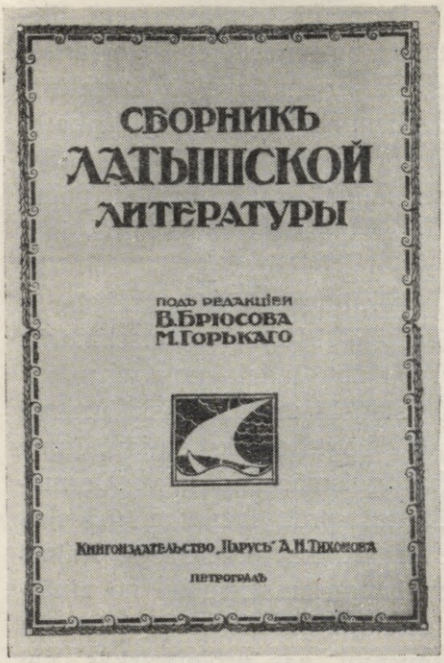

V. Brjusova un M. Gorkija rediģētā krājuma vāks

Brauna nāvi «Правда» rakstīja, ka viņš kara laikā kļuvis internacionalists un Ļeņina pozicijas piekritējs.

Ar 1905. gadu J. Jansons-Brauns pēc pārtraukuma atjaunoja darbu literaturas kritikā, uzskatot kritiku par svarīgu līdzekli masu idejiskajā ietekmēšanā. Ar šo pašu gadu viņš uzsāk cīņu arī pret dekadenci. Vispirms te minami raksti «Tautiska birģelība un māksla», kā arī «Viktora Eglīša pirmie stāsti», bet jo sevišķi grāmata *«Fauni vai klauni?»* (1908.). J. Jansons-Brauns savā grāmatā no marksistiskām pozicijām atsedza dekadences vēsturisko izaugšanu, kaujinieciski asi novērtēja latviešu dekadentu literaros ražojumus un parādīja to reakcionaro būtību. J. Jansons dekadentu teorijām deva graujošu triecienu un grāmatu nobeidza ar secinājumu, ka buržuaziskās pagrimuma mākslas vietā jārodas jaunai, uzvarošā proletariata radītai mākslai.

1910. gadā J. Jansons-Brauns publicēja rakstu «Par estetiskas sajūtas elementiem», kur kritizēja dažādas nezinātniskas teorijas par mākslas būtību. Te viņš pirmo reizi latviešu kritikas un literaturas teorijas vēsturē mēģināja apgaismot marksistiskās estetikas pamatprincipus.

Pēc vairākiem gadiem publicētajā rakstā «Vai gaidāma mums proletariska māksla?» (1913.) J. Jansons-Brauns jau pavisam noteikti atzina, ka tā sāk veidoties un attīstīties. Viņš mēģināja te noskaidrot tiklab proletariskās mākslas teoretiskos principus, kā arī vistuvākās nākotnes praktiskos uzdevumus.

Bez tam J. Jansona-Brauna spalvai pieder pirmais plašākais apcerējums krievu valodā par latviešu literaturu, kas ievietots M. Gorkija un V. Brjusova rediģētajā krājumā.[1] Viņa kritiskie raksti, kuros aplūkotas svarīgas un aktuālas problemas, bija nozīmīgi soļi latviešu marksistiskās kritikas laukā un ievērojami palīdzēja cīņā pret reakcionaro nometni, sekmēja revolucionarās literaturas augšanu.

Andrejs Upīts

A. Upīts (dz. 1877. g.) iesāka kritiķa gaitas 1902. gadā kā jauns rakstnieks. Šai laikā viņa pasaules uzskats un estetiskie principi vēl nebija noformējušies un tāpēc pirmie kritiskie raksti un recenzijas bija pretrunīgas. Taču jau šinī meklējumu posmā pamanāmas dažas raksturīgas līnijas, kas turpmāk strauji attīstījās: asi noraidošā attieksme pret dekadenci un prasība pēc dzīves īstenības patiesa atspoguļojuma literaturā.

1905.—1907. gada buržuaziski demokratiskās revolucijas ietekmē A. Upīts sāka iepazīties ar marksismu, nopietni studēja krievu klasisko literaturu. Tas viss A. Upīša talanta un pasaules uzskata attīstību ievirzīja īstajā gultnē, un viņš mācījās saprast, ka īsta rakstnieka un kritiķa pienākums ir kalpot apspiestās tautas interesēm, izteikt tās domas un jūtas.

Ar 1907. gadu A. Upīša darbība kritikā strauji paplašinājās. Cīņa pret latviešu dekadentu prettautisko, izvirtušo, formalistisko mākslu ieņēma jo svarīgu vietu viņa kritikās Stolipina reakcijas posmā, kad viņš kļuva par vienu no latviešu progresīvās kritikas vadošajiem darbiniekiem. Padziļinādams marksisma un krievu revolucionaro demokratu estetikas studijas, A. Upīts ieguva arvien stingrāku teoretisku pamatu savai sīvajai, satiriski ievirzītajai cīņai pret visu reakcionaro. Apkarodams dekadentismu, diletantismu un dažādas citas kaitīgas parādības, viņš arvien vairāk un vairāk pievērsās demokratiskās un revolucionarās literaturas principu noskaidrošanai un aizstāvēšanai. Stolipina režima beigās (1911.) viņš publicēja

[1] И. Янсон, Латышское общественно-культурное развитие и латышская литература. — «Сборник латышской литературы под редакцией В. Брюсова, М. Горького». Изд. «Парус», Петроград [1916].

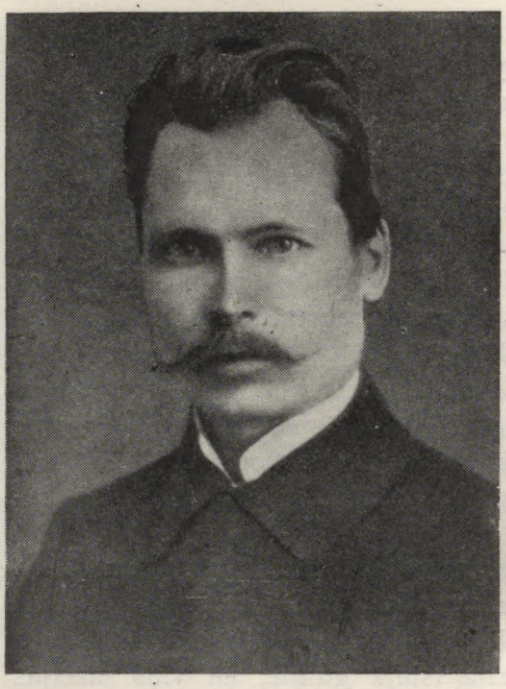

A. Upīts 1910. gadā

grāmatu «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885.—1910.)». Šis darbs raksturoja ne vien A. Upīša idejisko izaugsmi, bet iezīmēja arī jaunu, augstāku pakāpi latviešu literatūras vēstures pētniecībā.

Sākoties strādnieku kustības jauniem uzplūdiem, A. Upīts bija cieši saaudzis ar proletariatu un attīstīja ļoti daudzpusīgu un nozīmīgu kritiķa darbību. Viņš audzināja darbaļaudīs pareizu attieksmi pret literaturu, palīdzēja latviešu demokratiskajai literaturai straujāk virzīties uz priekšu.

Pats galvenais A. Upīša ieguldījums kritikā no 1912. līdz 1917. gadam bija sistematisks proletariata revolucionārās literaturas principu noskaidrojums un neatlaidīgā cīņa par tās attīstību. Šai ziņā viņš kļuva par M. Gorkija cīņu un domu biedru Latvijā. Liela nozīme bija A. Upīša plaši izvērstajam krievu un Rietumeiropas progresivās kulturas un literaturas popularizēšanas darbam. Tādā veidā viņš uzstājās pret buržuaziskā nacionalisma ideju kaitīgo ietekmi masās un veicināja realisma nostiprināšanos. Arī kā jauno talantu rūpīgs audzinātājs periodiskajos izdevumos A. Upīts paveica ievērojamu darbu. Vienmēr viņš uzsvēra, ka proletariskajiem rakstniekiem dziļi jāpazīst daudzveidīgā dzīve un jāatspoguļo tā partejiski, māksliniecisku augstvērtīgā formā. Literaturu viņš novērtēja kā svarīgu un nepieciešamu līdzekli proletariata uzvaras izcīņā.[1]

[1] Monografisku *A. Upīša* vērtējumu sk. «Latviešu literaturas vēsture», V sēj.

Antons Birkerts

Kā visai rosīgs progresivās kritikas darbinieks minams arī Antons Birkerts (dz. 1876. g.). Kopš 1905. gada viņš sistematiski sekoja latviešu literaturas attīstībai, publicēja gan recenzijas par grāmatām, gan monografiskus apcerējumus par atsevišķiem autoriem, gan arī sniedza veselu laikmetu aplūkojumus.

Vislielākā nozīme bija A. Birkerta plašajiem pētījumiem: «Andrejs Upīts kā rakstnieks un kritiķis» (1910.), «J. Rainis» (1912.), latviešu kritikas vēstures skicei «No tautiskā romantisma līdz vēsturiskajam materialismam» (1912.), «Strādnieks latviešu literaturā» (1913.).

Iepriekš minētajos A. Birkerta apcerējumos izpaužas nepārprotamas simpatijas marksismam un strādnieku šķirai. Kaut gan teoretisku vispārinājumu tajos nav daudz, kā bagātīgu un pirmreizīgi savāktu faktu kopojumi tie ir noderīgi tālākiem pētījumiem.[1]

Roberts Pelše

Stolipina reakcijas gados izauga jauns marksistisks kritiķis — Roberts Pelše (1880.—1955.), kas parasti parakstījās ar pseidonimu P. Roberts. Viņš bija izcils latviešu un krievu strādnieku kustības darbinieks: socialdemokratiskās partijas biedrs no 1898. gada, LSD CK loceklis 1905.—1907. gada revolucijas un tai sekojošās reakcijas laikā, 1907. gadā KSDSP V (Londonas) kongresa delegats.

Literaturas kritikai R. Pelše pievērsās no 1909. gada. Būdams teoretiski labi sagatavots profesionals revolucionars, viņš asi un principiali uzstājās 1910. gadā pret latviešu dekadentu lideri un Rietumeiropas idealistisko filozofu skolnieku Miķeli Valteru. R. Pelše aktivi darbojās latviešu strādnieku presē un demokratiskajos laikrakstos un žurnalos: «Jaunais Laiks», «Laika Balss», «Jaunā Dienas Lapa», «Izglītība», «Domas», «Vārds», «Tagadne» u. c.

Virknē kritisku apcerējumu R. Pelše ar lielu izpratni analizēja Raiņa un A. Upīša darbus, izceļot to nozīmi proletariata atbrīvošanās cīņā. Augstu novērtēdams Raiņa lugas,

[1] Monografisks A. Birkerta novērtējums sniegts nodaļā «Antons Birkerts» (šajā sējumā).

R. Pelše

R. Pelše meklēja katrā tēlā un situacijā apslēptu socialo saturu un reizēm nonāca pretrunās ar sevi vai arī deva nepareizu tēlu izskaidrojumu (piemēram, «Uguns un nakts» analizē). Viņa labākie latviešu revolucionarās literaturas apskati ir šādi: «Proletariskā un neproletariskā māksla» (1911.), «Kas ir «Uguns un nakts?»» (1911.), «Nelaika tvanos» (par A. Upīša lugu «Balss un atbalss» 1911.), «Antiņš vai Spīdola?» (1912.), «Negaisa dvesmā» (par A. Upīša romanu «Zīda tīklā» 1912.).

R. Pelše vairākkārt vērsās arī pret dekadentiem un uzsvēra, ka pret tiem strādnieku šķirai jāieņem cīņas pozicijas. Dekadentus kritizējot, viņš pilnīgi pievienojās A. Upītim un J. Jansonam-Braunam.

Lielu ieguldījumu R. Pelše deva, iztirzājot aktualas proletariata revolucionarās mākslas problemas. Apcerējumā «Proletariskā un neproletariskā māksla» (1911.) viņš dedzīgi aizstāvēja uzskatu, ka proletariskā māksla spēj veidoties jau kapitalisma apstākļos un pamatoti kritizēja pretēja viedokļa paudējus. Mākslas šķiriskuma un kulturas mantojuma problemām veltīts plašais raksts «Šķiru elementi mākslā» (1912.). Tanī R. Pelše kritizēja idealistiskās mākslas teorijas, prasīja mākslas darbu analizē lietot marksistisko metodi. Vērtējot pagātnes mākslu, autors tomēr piegāja tai vienpusīgi un faktiski kulturas mantojuma lomu noniecināja.

Visu mūžu palikdams uzticīgs revolucionarajam proletariatam, R. Pelše nenogurstoši turpināja darboties arī kā padomju zinātnieks un kritiķis, dzīves pēdējos gados būdams LPSR Zinātņu akademijas īstenais loceklis.

Antons Krauja

A. Krauja (īstā vārdā Antons Balodis, dz. 1880. g.) no 1912. līdz 1914. gadam uzstājās «Vārdā», «Domās» un «Jaunajā Dienas Lapā» ar daudziem kritiskiem apcerējumiem. A. Krauja sīki analizēja A. Upīša un Aspazijas, bet galvenokārt Raiņa daiļradi («Vēja nestas lapas», «Zelta tvaiks», «Tie, kas neaizmirst», «1905. gads Raiņa dzejā» u. c.). Atsevišķā brošurā iznāca viņa apcerējums «Raiņa «Pusidealists»» (1912.).

Īpatnēji iecerētajās kritiskajās skicēs (autora terminoloģijā — «sintetiskajās analizēs») A. Krauja mechaniski mēģināja izmantot dialektikas principus, lai parādītu Raini kā ģenialu pamatšķiras dzejnieku, kura darbus cieši vieno materialistiski monistiska pasaules un sabiedriskās dzīves izpratne. Ar lielu sajūsmu, gleznaini un saistoši uzrakstītie darbi A. Kraujam toreiz sagādāja ne visai pelnītu atzinību kā Raiņa mākslas labākajam pazinējam, sapratējam un kritiķim. Lai gan Kraujam nenoliedzami bija zināmi nopelni Raiņa popularizēšanā, viņa daiļrades marksistisku un dziļu vērtējumu tas nespēja sniegt. Iztulkojot Raiņa idejiskos un mākslinieciskos nodomus, atšifrējot viņa simbolus un alegorijas, A. Krauja rīkojās visai subjektivi. Viņš saskatīja tur nereti tādu apslēptu saturu un tādas kopsakarības, kam trūka jebkāda sociala un mākslinieciska pamatojuma.

Pēc Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas A. Krauja kā kritiķis pamazām apklusa un pievērsās buržuaziska valstsvīra darbībai.

Vilhelms Knoriņš

V. Knoriņš (dz. 1880. g.) iesāka kritiķa gaitas 1912. gadā kā Straupes draudzesskolas skolotājs. Viņa pirmie kritiskie apcerējumi un recenzijas publicēti «Vārdā», «Domās» un «Jaunajā Dienas Lapā». Šo izdevumu pastāvīgs līdzstrādnieks viņš bija, arī pārnācis skolotāja darbā uz Rīgu.

V. Knoriņš jau sākumā parādījās kā ļoti apdāvināts iesācējs, nopietns marksistisks domātājs un spējīgs mākslas izpratējs. J. Jansons-Brauns 1913. gadā nosauca V. Knoriņu par A. Upīša audzēkni, kāds viņš toreiz arī bija.

Savā lietišķi uzrakstītajā apcerējumā «Māksla un dialektika» (1912.) V. Knoriņš iztirzāja svarīgos jautājumus par mākslas būtību un uzdevumiem marksistiskā skatījumā. Jaunais autors te galvenokārt popularizēja Plechanova uzskatus, bet to konkretizēšanai analizēja arī vairāku latviešu rakstnieku darbus, un tieši šeit izpaudās V. Knoriņa patstāvība un prasme izlietot marksistiskos principus kritiķa praksē. Šis raksts palīdzēja izprast mākslas un ekonomikas sarežģītās attiecības, vērsās pret tolaik ieviesušos fražainību atsevišķu proletarisko rakstnieku un kritiķu darbos.

Nozīmīgs bija arī V. Knoriņa apcerējums «Saturs un forma» (1913.), kurā uzsvērts, ka idejiskais saturs vien vēl nenosaka mākslas darba vērtību, bet vajadzīga atbilstoša, pilnvērtīga forma. Satura un formas dialektisko vienotību V. Knoriņš apgaismoja jo plaši un pamatīgi, savus slēdzienus pastiprinādams ar daudzu krievu un Rietumeiropas mākslas teoretiķu atzinumiem.

V. Knoriņa daudzās recenzijas starp 1912. un 1914. gadu bija daudzsološi mēģinājumi latviešu marksistiskās kritikas laukā.

Ierauts pirmā imperialistiskā pasaules kara virpulī, V. Knoriņš vairs Latvijā neatgriezās. Kara laikā viņa vērtīgākais raksts bija «Emils Verharns un latviešu dzeja» (1916.). Novilcis karavīra šineli, viņš palika Padomju Krievijā, kur pēc Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas izvirzījās vadošā partijas darbā, kā arī publicēja daudz kritisku rakstu latviešu un krievu presē.

Literaturas vēsturnieku darbs Buržuaziski demokratisko revoluciju periodā sākās arī nopietns darbs literaturas vēstures laukā un parādījās pirmās plašās literaturas vēstures grāmatas, kas iezīmēja šīs zinātnes nozares uzplaukumu. Ceļu tām sagatavoja pašas literaturas straujā attīstība kopš 19. gs. vidus un

daudzie apcerējumi un monografijas par atsevišķiem laikmetiem vai rakstniekiem (īpaši T. Zeiferta, E. Pīpiņa-Vizuļa, V. Dermaņa, J. Asara, A. Upīša u. c. darbi).

Kā pirmā 20. gs. iznāca **Līgotņu Jēkaba** (Jēkaba Rozes, dz. 1874. g.) *«Latviešu literatura. Materiali latviešu rakstniecības vēsturei»* (Rīgā, 1906., 352 lpp.). Pēc 1905. gada revolucijas buržuazijas nometnē pārgājušais grāmatas autors toreiz vēl bija rosīgs demokratisko kritiķu līdzgaitnieks, un viņa iepriekš publicētās recenzijas un apcerējumi arī sastāda šo materialu krājumu. Ievadā teikts, ka materiali domāti nākošajai literaturas vēsturei un reizē kā rokasgrāmata skolotājiem, tomēr šos nodomus autors neattaisno. Grāmatā vispirms apskatīta folklora, tad rakstītās literaturas vecie un jaunie laiki. Par latviešu literaturas aizsācējiem Līgotnis uzskatījis vācu mācītājus, lai gan tālāk visai atzinīgi novērtējis arī «tautiskās atmodas» perioda darbiniekus. Rakstnieku monografiskajos apskatos ir liela nesamērība, piemēram, J. Fridenbergam-Mieriņam ierādītas 12 lappuses, bet Apsīšu Jēkabam — nepilna viena u. tml. Noteikta vērtējumu kriterija grāmatai trūkst: reizēm autors balstās uz Lunačarska t. s. «pozitivās» estetikas principiem, reizēm atkal atsaucas uz dažādiem idealistu uzskatiem. Atsevišķie apcerējumi ir paviršī, neprecizi, žurnalistiskā stilā rakstīti.

Pārskatāmu un sakarīgu attīstības ainu Līgotņu Jēkabs mēģinājis izveidot savā darbā *«Latviešu literaturas vēsture»* (Rīgā, 1908., 448 lpp.). Grāmatas iedalījums: tautas dzeja, vecie laiki, jaunie laiki un visjaunākie laiki. Latviešu literaturas sākotne arī te meklēta Vecā Stendera un viņa laika biedru sacerējumos, tos nedibināti pārvērtējot un pilnīgi noklusējot to negativo ietekmi. Virzieni, strāvas, metodes u. c. parādības visvairāk izskaidrotas ar analoģijām Rietumeiropā, vāji parādot nacionalās īpatnības. Šajā grāmatā ietilpināta arī pirmā Raiņa lugas «Uguns un nakts» analize, kuras autors ir A. Birkerts. Minētās grāmatas pārstrādāts izdevums — *«Mazā latviešu literaturas vēsture»* (Rīgā, 1911., 210 lpp.) — domāts skolām.

Kaut gan Līgotņu Jēkaba grāmatām bija daudz trūkumu un kļūdu un tās atspoguļoja dažādas idealistiskas koncepcijas,

salīdzinot ar iepriekšējām latviešu literaturas vēsturēm (U. E. Cimermaņa, B. Dīriķa un Pavasaru Jāņa), tās bija krietns solis uz priekšu.

Vēl minama **Roberta Klaustiņa** (dz. 1875. g.) *«Latviešu rakstniecības vēsture skolām»* (Rīgā, 1907., 350 lpp.). Folklora tanī nemaz nav apskatīta, literatura pēc 90. gadiem arī konspektivi un nepilnīgi, galvenais akcents likts uz vecākajiem laikiem. Arī Klaustiņš līdzīgi Līgotņu Jēkabam uzlūkojis vācu mācītājus par latviešu literaturas nodibinātājiem un tos pārmērīgi plaši un atzinīgi novērtējis. Tādi rakstnieki kā Fr. Brīvzemnieks, E. Treimanis-Zvārgulis, K. Skalbe un vēl citi pavisam noklusēti. Klaustiņa grāmatā ļoti daudz faktu kļūdu un neizstrādātu vietu, tā uzrakstīta smagā un neveiklā stilā. Par latviešu literaturas attīstību tā nedod pareizu priekšstatu, tāpat kā par atsevišķiem rakstniekiem un viņu darbiem.

Daudz vērtīgāka par visiem iepriekšējiem darbiem ir **Plūdoņa** vidusskolām sarakstītā *«Latvju literaturas vēsture, sakarā ar tautas vēsturisko atīstības gaitu»*, 1. daļa — Patstāvības periods, 2. — Verdzības periods (Jelgavā, 1908. un 1909., 245 un 383 lpp.). Pirmajā daļā sniegtas ļoti plašas vēsturiskas ziņas par latviešiem pirms vācu iebrukuma, cīņām ar krustnešiem un Livonijas nodibināšanu. Tāpat plaši un pamatīgi raksturota folklora ar tās žanriem un to īpatnībām. Otrais sējums satur dzimtbūšanas laikmeta (Plūdoņa apzīmējumā tas ir verdzības periods) vēsturisko raksturojumu un literaturas apskatu no Manceļa līdz Ansim Leitānam. Folkloru Plūdonis novērtē ļoti cildinoši, tomēr vairāk kā vēsturisku parādību — «mūsu senču kapa pieminekli». Latviešu literaturas nodibinātāji, pēc viņa uzskata, ir mācītāji — «mūsu garīgie dziesminieki», bet to darba tiešie turpinātāji — «dziesminieki-paštautieši».

Plūdonis literaturas attīstību mēģināja saistīt ar tautas vispārīgo vēsturi, parādot kopsakarības un ietekmes. Autors prasmīgi izcēlis zīmīgākās rakstnieku personības un viņu darbus, piegājis literaturai kā mākslai. Plūdoņa grāmatas tomēr pārblīvētas ar vēstures vielu, plašiem apcerējumiem par valodniecību un literaturas teoriju, tā aizvirzoties pārāk tālu no literaturas pašas

un jaunākās parādības tanī nemaz neskarot. Zemāka tipa skolām Plūdonis izdeva minētā darba saīsinātu izdevumu ar nosaukumu *«Plūdoņa Latvju literaturas vēsture»* (Jelgavā, 1. — 1910., 152 lpp.; 2. — 1912., 274 lpp.). Bez tam Plūdonis skolām un pašizglītībai sastādīja daiļliteraturas chrestomatiju *«Latvju rakstnieki»* (Rīgā, 1.—4., 1907.—1912.), kur pārstāvēti rakstnieki, sākot ar Veco Stenderu un beidzot ar Ķārli Krūzu.

Lietpratīgi sakārtota un ar rakstnieku dzīves un darbības apskatiem papildināta ir **Teodora Zeiferta** (1865.—1929.) sastādītā *«Latviešu rakstniecības chrestomatija ar literaturvēsturiskām piezīmēm»* (3 daļās, 5 sējumos, Rīgā, 1905.—1907.). T. Zeiferta sastādītā chrestomatija ir pirmais šāda veida pasākums latviešu literaturas popularizēšanā, un viņam drīz sekoja Plūdonis u. c. Ļoti plašais Zeiferta sakopotais materials (pāri par 1000 lpp.) atspoguļo latviešu valodā uzrakstīto, sākot ar Simona Grunava tēvreizi (1530.) un beidzot ar pašiem jaunākajiem laikiem (Ķ. Skalbi un R. Kļaustiņu). Šajā periodā T. Zeiferts kā literaturas kritiķis savu kādreizējo popularitati pakāpeniski zaudēja, taču viņa chrestomatija ir atzīmējama kā progresivas nozīmes darbs. Chrestomatijā ietvertās literaturvēsturiskās piezīmes, bet sevišķi apcerējumu krājums *«Tautas rakstnieki»* (1913.) liecināja, ka T. Zeiferts veic rūpīgus priekšdarbus savai «Latviešu rakstniecības vēsturei», kura iznāca tikai buržuaziskās Latvijas laikā.

No visiem iepriekšējiem darbiem radikali atšķiras **A. Upīša** *«Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture* (1885.—1910.)» (1911.). Vispirms tā ir pašu jaunāko laiku vēsture, kura atspoguļo latviešu revolucionarās literaturas augstākos sasniegumus (īpaši ar Raiņa mākslas dziļu novērtējumu) un tiem pretī buržuaziskās literaturas dekadenci. A. Upīts savu grāmatu uzrakstījis nevis kā bezkaislīgs faktu reģistrators, bet kā cīnītājs par progresivās literaturas augšupeju, tāpēc arī viņa darbā ir daudz asi polemisku vietu. Konspektivajā grāmatas ievadā A. Upīts latviešu literaturas sākotni saskata tautas mutvārdu poezijā, kā arī asi kritizē Veco Stenderu, toties spilgti pasvītro latviešu nacionalās literaturas veidotāju nopelnus 19. gs. 50.—

70. gados. A. Upīša sarakstītajā vēsturē nav rakstnieku biografiju un bibliografiju, skopi aplūkotas dažas nozīmīgas parādības (piemēram, Jaunā strāva) un atsevišķi autori (Ed. Veidenbaums u. c.). Visumā A. Upīša darbs ir novatorisks kā pirmais mēģinājums uzrakstīt latviešu literaturas vēsturi, balstoties uz marksistiskiem principiem.

PROGRESIVĀS DZEJAS, PROZAS UN DRAMATURĢIJAS ĪSS VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Buržuaziski demokratisko revoluciju periodā latviešu literaturā vispirmajā vietā minami revolucionarā proletariata ideju lielie paudēji un literaturas attīstības darba galvenie veicēji Rainis un A. Upīts. Kaut gan Rainis sāka rakstīt krietni agrāk un jau iepriekšējā periodā sasniedza augstu idejiski mākslinieciskо līmeni, viņa daiļrades lielākā un vērtīgākā daļa radusies tieši šai sējumā apskatītajos gados. Zināmā mērā atšķirīgi ritēja A. Upīša darbība, kuras ilgākais un bagātākais laiks norisa pēc Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas, taču savus pirmos lielos sasniegumus tā uzrādīja tūliņ pēc 1905. gada.

Apmēram ar 1905. gadu revolucionaro rakstnieku rindās skaitāms jau 80. gados pazīstamais Sudrabu Edžus, kā arī vesela plejade jaunu dzejnieku, prozaiķu un dramaturgu — Mākonis, A. Brūklenājs, J. Lindulis, A. Arājs-Bērce u. c. Ar savas daiļrades labāko daļu revolucionarus centienus pauž arī A. Birkerts.

Revolucionarā literatura, kas 19. gs. beigās vēl tikai sāka veidoties, 20. gs. jau pirmajos gadu desmitos kļuva daudz plašāka un spēcīgāka. Tā literaturas vēsturē ir buržuaziski demokratisko revoluciju perioda pati lielākā vērtība.

Nozīmīgu progresu uzrāda arī demokratiskā literatura, kuru pārstāvēja tiklab jau līdz gadsimtu mijai nopietnu brieduma pakāpi sasnieguši autori — R. Blaumanis, E. Birznieks-Upītis, V. Plūdonis, J. Poruks, Aspazija, A. Deglavs, A. Brigadere, A. Saulietis u. c., kā arī ražena jaunā paaudze — K. Skalbe, J. Akuraters, Fr. Bārda, J. Jaunsudrabiņš, E. Vulfs, A. Austriņš, J. Vainovskis u. c., to vidū nākošais Tautas dzejnieks J. Sudrabkalns.

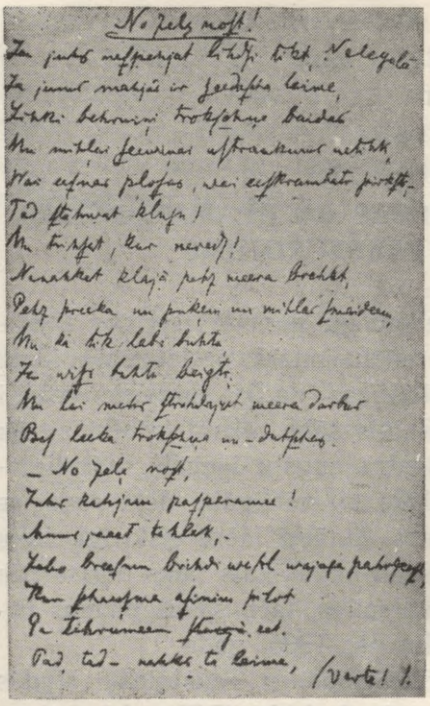

J. Raiņa dzejolis, rakstīts kādam nelegalam izdevumam 1904. vai 1905. gadā

Vispār — rakstnieku kadri bija plašāki un spēcīgāki nekā agrāk un turpināja attīstīties tālāk; saskaņā ar to arī ievērojamu literaru sasniegumu bija daudz un dažādi — gan temu izvēlē un to idejiskajā risinājumā, gan literaturas veidu un žanru ziņā.

Pārskatot te aplūkojamo periodu chronoloģiskā secībā, atklājas, ka tas latviešu literaturas vēsturē viens no pārmaiņām visbagātākajiem. Atbilstoši saimnieciski politiskās dzīves straujajai un nevienmērīgajai gaitai arī literaturas attīstības līniju raksturo vairāki asi pavērsieni. Tie cits no cita norobežojas ne vien ar smalki niansētām īpatām noskaņām, bet nereti arī ar diezgan radikalām atšķirībām, kuras visskaidrāk saskatāmas revolucionarās literaturas attīstībā.

No gadsimta sākuma līdz 1905. gadam ir revolucijas priekšvakars, ko raksturo, pirmkārt, revolucionaro tendenču spēcīgs uzzēlums, it īpaši dzejā; tas ir Raiņa «Tālu noskaņu» laiks. Bet saskaņā ar divu kulturu cīņu tas ir arī laiks, kad reakcija arvien intensivāk izvirzīja literaturas laukā jaunus pārstāvjus — dekadentus.

Liesmainie 1905.—1907. gadi ir revolucijas laiks. No vienas puses to raksturo Raiņa «Vētras sēja», «Uguns un nakts» un revolucionarās literaturas vispārīgs ziedu plaukums, no otras, ievērojot tumsas spēku satracināto pretošanos un revolucijas pašreizējo nespēju uzvarēt, — līdz cinismam atklāta dekadentu bravura.

Stolipina reakcijas ilgā nakts (1908.—1912.) bija ne tikai tautas ciešanu, bet reizē neapslāpējamu revolucionaru cīņu posms, un vienu no spilgtākajām liecībām par to dod tieši literatura, kas uzrāda ne vien kritušo varoņu piemiņai rakstīto Raiņa «Kluso grāmatu», bet arī brīvās nākotnes cerību apstaroto tā paša dzejnieka poemu «Ave, sol!». Šai laikā tikai vēl īsti atraisās A. Upīša spēki. Dekadence tiek pilnīgi atmaskota un tik smagi sakauta, ka līdz tam pazīstamajā veidā vairs tālāk attīstīties nespēj.

Revolucionarās kustības jauno uzplūdu gadi (1912.—1914.) literaturas attīstībā iezīmējas ar progresivo spēku spēcīgu tālāko izaugsmi, ko pirmkārt pārstāv Raiņa dramaturģija un A. Upīša proza. Vesela plejade jaunu dzejnieku un prozaiķu (J. Sudrabkalns, A. Arājs-Bērce, L. Paegle u. c.), kas savus pirmos soļus literaturas laukā bija spēruši revolucijas vai tai sekojošās reakcijas gados, pamazām ievingrina spārnus arvien augstākam lidojumam. Turpretim reakcija, pēc tam, kad dekadence tās sākotnējos veidos bija nobankrotējusi un meklējumi pēc t. s. jaunklasicisma panākumus nedeva, nekādas jaunas programas literaturā izvirzīt nespēja. Idejiski tai atlika tikai kaut kā izlāpīties ar jau labi pazīstamo kroņa patriotisma un buržuaziskā nacionalisma propagandu.

Pret to progresa nometnei bija jo smagas cīņas arī pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā, kad literaturā dzīves īpašo skaņu noteica lielgabalu dunoņa. Tā ienesa literaturā jaunas temas, tuvināja nākošās revolucijas uzdevumus, taču rakstnieku darbību lielā mērā kavēja, nereti pat paralizēja.

Atkal jaunas skaņas — jūsmu par carisma sagrāvi u. c. — un jaunus priekšnoteikumus literaturas tālākajai attīstībai ienesa neilgais Februara revolucijas posms, kas reizē iezīmēja pāreju uz nākošo periodu — Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas periodu.

Salīdzinot buržuaziski demokratisko revoluciju perioda sākumu un beigas, redzams, kādu lielu ceļa gabalu šais nepilnajos divos gadu desmitos nemitīgās divu kulturu cīņās veikusi progresivā literatura no buržuaziski demokratisko revoluciju saga-

tavošanas gadsimta sākumā līdz Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas priekšpavasarim 1917. gadā. Plašāk un konkretāk to rāda apskats par idejiski tematiskā satura attīstību.

Raksturīgākās iezīmes idejiski tematiskajā saturā

Lielās vēsturiskās pārmaiņas, kādas līdz ar buržuaziski demokratisko revoluciju perioda iestāšanos notika dzīvē, iezīmēja jaunas tipiskas īpatnības arī literaturas idejiski tematiskajā saturā resp. galveno temu izvēlē un to risinājumā. Šīs daudzās un daudzveidīgās bagātības var iedalīt trīs galvenajās, parasti savstarpīgi cieši saistītās grupās: šai sējumā raksturojamā laikmeta temas, pagātnes temas, dažādas ar konkretu literaturas vēstures periodu samērā mazāk saistītas temas (filozofiskās, sadzīves, individualo jūtu u. tml.).

Vispirms — par aktualajām laikmetiskajām temām. Atsaukšanās uz sava laika sabiedriskajām cīņām ieņēmusi vienu no galvenajām vietām latviešu progresivajā literaturā labāko tradiciju vidū vienmēr un visos periodos, tikai, ievērojot šo cīņu rakstura nemitīgo maiņu, arī literaturā attiecīgo temu risinājums arvien ieguva jaunus veidus un saturu.

Tā kā dzīvē buržuaziski demokratisko revoluciju periodā pati galvenā parādība bija strādniecības vadītās revolucionarās kustības lielais tālākais pacēlums, tad arī literaturā saskaņā ar progresivo rakstnieku centieniem pareizi atspoguļot realo īstenību revolucionarās cīņas attēlojums izvirzījās priekšplānā. Jaunās strāvas periodā šīs cīņas vēl tikai iedegās, buržuaziski demokratisko revoluciju periodā tās jau no paša sākuma risinājās ar plašu un varenu vērienu, nepilnos pāris gadu desmitos pieaugdamas tik tālu, ka tika sagatavoti visi priekšnoteikumi Lielajai Oktobra socialistiskajai revolucijai. Minētā attīstības procesa atspoguļošana un līdzdalība tajā ir perioda literaturas centralais motivs.

Tas reizē ir arī būtiskais priekšnosacījums, kādēļ galvenais pozitivais varonis laikmetiskās tematikas darbos ir revolucionarais cīnītājs. It īpaši redzamu vietu tā tēls ieņem Raiņa lirisko varoņu vidū. Salīdzinot ar tiem sasniegumiem, kādi šī tēla veidošanā bija gūti jau iepriekšējā periodā (piemēram, nele-

galajā revolucionarajā dzejā), laikā no 1900. līdz 1917. gadam jāatzīmē liels progress: revolucionarā cīnītāja tēls parādīts daudz plašāk, vispusīgāk un arī mākslinieciski spēcīgāk, turklāt tas redzams jaunā vēsturiskā situacijā un vairāk nekā agrāk vēsturiskā materialisma ideju gaismā.

Izsekojot šā tēla gaitām un attīstībai, redzam tautas atbrīvošanās kustības izaugsmi no 1905. gada priekšvakara līdz cariskā režima sagrāvei, redzam sabiedrības likteņus no nebrīves un valdošā virsslāņa patvaļas līdz tālas, skaistas nākotnes perspektivām, no sīkiem personiskās dzīves faktiem līdz plašiem vispārinājumiem utt. Kapitalisma un saglabājušos feodalisma privileģiju palieku atmaskojuma tema, tāpat kā revolucionaro cīņu tema, kam sākumi latviešu literaturā jau 19. gs., laikā no 20. gs. sākuma līdz Februara revolucijai bija daudz populārāka nekā agrāk, tika risināta mākslinieciski spēcīgāk un principialāk. Raksturojums, ko šādā sakarā A. Upīts devis par Raini, attiecināms arī uz latviešu revolucionarās literaturas attīstību vispār: «Rūgtie piedzīvojumi pierādīja Rainim, ka arī jaunstrāvnieciskās gaismas izplatīšana nav iespējama, kamēr tauta nav atbrīvojusies no patvaldības un policejiskā režima važām. Un tā viņš no inteliģenta zinātnes, gaismas un patiesības jūsmotāja tika par politisku cīnītāju.»[1]

No daudziem perioda nozīmīgākajiem darbiem dvesmo Krievijas pirmās revolucijas priekšpavasara elpa. To pauž tiklab liels skaits pirmsrevolucijas gados sarakstīto Raiņa «Tālu noskaņu» un «Vētras sējas» dzejoļu, kā arī vēlāk sacerētās tā paša dzejnieka poemas «Ave, sol!» pirmais dziedājums, A. Upīša «Zīda tīklā» u. c., to skaitā daiļliteraturas sacerējumi nelegalās revolucionarās preses izdevumos. Viens no spilgtākajiem piemēriem te nezināma autora sarakstītais bezvirsraksta dzejolis, kas likts par moto «Cīņas» pirmajam numuram:

Šurp strādnieki, lai pulkos stājas,
Nu lielā cīņa sāksies drīz.

---

[1] *A. Upīts,* Raiņa dzeja. J. Rainis, Kopoti raksti. 1. sēj., 1947., LXVIII lpp.

Jau kaujas karogs plivinājas,
Nu tauta sevi atpestīs.
. . . . . [1]

Revolucijas priekšvakara notēlojums perioda progresivajā literaturā plašs un daudzpusīgs. Redzam tur gan strādnieku šķiras apziņas pirmo modinātāju tēlus ar viņu pašaizliedzīgo sirdsdedzi, gan organizētās socialdemokratijas apzināti mērķtiecīgo vadītājas lomu, gan plašo tautas masu stichisko protestu, par kuru Rainis rakstīja:

Ikviens, i pats rāmākais nemierā,
Pajautā tam tikai klusumā.
(«Pats rāmākais» 1905.)

A. Upīša «Zīda tīklā» notēlota nelegalā meža sapulce, individuālā aģitacija, pagrīdes preses darbs, materialistiskā skatījumā noraksturots viss neatturamais un aizraujoši cildenais revolucijas tapšanas process. Ne velti Rainis, par gadsimta sākumu runājot, teica: «Bija nobriedis brīdis, un visi dvašojām drausmīgi skaistā priekšsajūtā un gatavojām lielo 1905. gadu.»[2]

Spēcīgais progresivās sabiedriskās domas uzplūdums, kas gadsimta sākumā saviļņoja plašas tautas masas, aizrāva un pacēla arī demokratiskos rakstniekus — V. Plūdoni, Aspaziju, K. Skalbi, J. Akurateru u. c. Jaunas vērtības nesdami, arī viņu darbos šalca jauni, spirgti vēji, izpaudās gaidāmo lielo notikumu priekšvakara īpatā noskaņa, nemiera, trauksmes un cerību pilnā atmosfera, kādu jūtam, piemēram, K. Skalbes pasakā «Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties» (1904.).

Tūliņ ar revolucijas sākumu līdzīgi varenam vētras brāzienam latviešu literaturā ienāca 1905. gada revolucijas tema. Tās pirmais un lielākais paudējs — revolucionarā proletariata ģenialais tribuns Rainis. Nekad vēl viņa dzeja nebija pacēlusies tik augstu, nekad vēl līdz tam latviešu literatura nebija sasniegusi tādu mākslas līmeni un mobilizējošu spēku kā Raiņa daiļradē 1905.—1907. gadā. Jāpievienojas A. Upīša spriedumam,

[1] «Cīņa», 1904., 1.
[2] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 1. sēj., 1925., 367. lpp.

ka — «Visām revolucijām pasaulē ir bijusi sava saucēja un iedvesmētāja dzeja, bet nevienai propagandiskie iedvesmētāji saucieni nav iekļāvušies tādā mirdzošā mākslas aptērpā kā Latvijas piektajam gadam Raiņa dzejā.»[1]

Te jārunā vispirms par Raiņa «Vētras sēju», no kuras dzejoļiem apmēram puse sarakstīta tieši revolucijas pirmo cīņu dienās, kā arī par vēlāk radušos «Kluso grāmatu» un «1905. gada epu», par daļu no krājuma «Muza cīņās» un «Ave, sol!» otro dziedājumu. Salīdzinot šos Raiņa darbus ar viņa agrākajiem, redzams, ka revolucionaro cīņu temas risinājumā dzejnieks spēris nozīmīgu soli uz priekšu. Daudz kas no tā, kas iepriekš bija pavīdējis tikai kā tālas nākotnes vizija, te jau sasniegts, tālās noskaņas pienākušas tuvu jeb, dzejnieka paša vārdiem runājot:

Kas reiz iztālim
Sēri skanēja,
Līksmi ziedonim
Dzied no tuvuma.
(«Tālas noskaņas» 1905.)

Revolucijas notēlojums Raiņa dzejā aptver notikumus no strādnieku šķiras apziņas pirmās nedrošās pamošanās līdz revolucionaras aizrautības vētrainam uzbangojumam, no rītausmai līdzīgas sarkano karogu liesmas grandiozajās masu demonstracijās līdz soda ekspediciju ugunsgrēku blāzmai, no «zelbstšuca» upuru asinīm mirkušas zemes līdz vēstures objektivo likumu izpratnē pamatotai tēraudcietai pārliecībai par revolucijas taisnību un tās nākošās uzvaras neatturamību. Krītušā tautas brīvības cīnītāja piemiņai rakstītā Raiņa dzejolī par to teikti zīmīgi vārdi:

Mēle, izrautā, man atkal runās,
Roka, nocirstā, man atkal celsies,
Krūtis, pāršautās, man atkal viļņos,
Sirds kā liesma atkal augšā celsies.
(«Kalna galā nesat mani guldīt . . .» 1906.)

[1] *A. Upīts,* Raiņa dzeja. J. Rainis, Kopoti raksti, 1. sēj., 1947., XVI lpp.

Šīs gaišās perspektivas doma atkārtota tik daudz un spēcīgi, ka līdzīgi vadmotivam vijas cauri tiklab Raiņa dzejai, kā visai perioda revolucionarajai literaturai.

Pareizi saskatot ne tikai mērķi, bet arī ceļu uz to, Rainis pilnīgā saskaņā ar Ļeņinisko domu par varas saņemšanu kā revolucijas centralo jautājumu rakstīja:

Cik varas būs,
Tik tiesības, —
Tās ļaudis gūs,
Tik jācīnās.
(«Vairs naudas nav...» 1905.)

Tāpat pareizi, it kā par paraugu visai latviešu revolucionarajai literaturai, dzejnieks risinājis temu par dažādo šķiru vēsturisko lomu buržuaziski demokratiskajā revolucijā, piemēram, ironizējot par revolucijas līdzskrējēju īsredzību un nodevīgo gļēvulību piespiestas atkāpšanās brīdī:

«Nu viss ir beigts, un velti bija celties.
Tā mūžam bijis, un tā mūžam paliks.»
Kas nezin liberaļus? Guļat vien!
(«Jaungada dziesma» 1907.)

Turpretim zemniecība rādīta kā apspiesta un grūti iekustināma masa, kas tomēr ir revolucionarā proletariata sabiedrotais. Šķiru pretrunām pieaugot, savu dzīvības interešu aizstāvēšana bija objektivais priekšnosacījums, kas virzīja zemniecību uz revolucijas ceļa. Dzejolī «Zemnieka pacietība» (1905.) Rainis, vispirms pareizi parādījis neciešamo ekspluataciju, kādai bija pakļauta zemniecība, galavārdā pasaka: «Tad zemnieks cēlās un rungu grāba.»

Vislielākā nozīme tam, ka Raiņa dzeja, nevērojot 1905. gada revolucijas buržuaziski demokratisko raksturu, pauda jau proletariskās revolucijas idejas, piemēram, pievienojoties Ļeņiniskajai domai, ka pēc cariskās patvaldības sagrāves ne visi šā režima gāzēji ies līdzi tautas atbrīvošanās cīņas tālākajām gaitām uz socialistisko revoluciju. Dzejnieks par to saka:

Tik šodien līdzi visiem iet:
Tos vārtus vērt, kas mūžam ciet!

Lai mūsu ceļi šķiras rīt,
Kad šodien pirmie šķēršļi krīt!

Jums rīt iet līksmā atdusā,
Mums tālāk darbā un cīņā,
Jo mums šī kauja nav pēdējā.
(«Šķirti ceļi kopā» 1905.)

Šī doma konkretizēta, norādot par tālāko cīņu mērķi — visas ekspluatatoriskās iekārtas iznīcināšanu:

Mums zobi jauni,
. . . . .
Tie pašu zelta
Pamatu pamatu
Pārgrauzīs pušu.
(«Izaicins» 1907.)

Revolucionarā cīnītāja tēls Raiņa 1905. gada dzejā un arī vairāku citu autoru darbos ir reizē arī nākošās socialistiskās revolucijas cīnītāja tēls.

Nav citas temas visā latviešu literaturā, ko dzejā būtu apstrādājusi tik ģeniala mākslinieka un domātāja roka kā 1905. gada cīņu atspoguļojums Raiņa daiļradē. Turklāt šie darbi ir ne tikai daudzkrāsains un daudzkārtīgs revolucijas atspulgs, bet arī viens no pašiem nozīmīgākajiem tās ieročiem visplašāko tautas masu revolucionizēšanai kā pirmpublicējumu laikā, tā arī vēlāk.

Rainis bija izcilākais, bet ne vienīgais 1905. gada revolucijas dzejnieks. Līdz ar viņu par tiem pašiem motiviem rakstīja daudzi citi, pa lielākajai daļai vārdā nezināmi revolucionarā proletariata literarās frontes cīnītāji galvenokārt Latvijas Socialdemokratijas pagrīdes izdevumos. Viens no daudzajiem piemēriem te dzejolis *«Pie ķeizara pils»*, kur dzejnieks Zvanpūtis izteicis gan darba tautas cerības un sāpes, gan arī iezīmējis ceļu, kā šīs cerības realizēt. Dzejolī lasām:

Tur drūmajās marmora sienās,
Kur ļautiņu darbsviedri riest,
Tur varmākas plītē un cienās
Steidz laupītos miljonus šķiest.
. . . . . .

Man rādas, ka nava vairs tālu
Šīs paļvaras mocību gals,
Kad atskanēs nospiesto brāļu
Sen gaidītā pastarā balss.[1]

Kaut gan pie tā milzu darba, ko 1905. gada revolucijas temu risinājumā paveicis Rainis, bija grūti pielikt klāt vēl ko jaunu, pārējo revolucionaro rakstnieku un dzejnieku kolektivs to tomēr izdarīja. Lai arī tam nebija pa spēkam sasniegt Raiņa mākslinieciskо līmeni, ne vienu vien nozīmīgu temu (piemēram, «meža brāļu» temu[2], cietuma temu[3]) tas attīstīja plašāk un konkretāk un, par visām lietām — jo spēcīgi akcentēja masveida raksturu, ar kādu norisa revolucionarās literaturas atsaukšanās uz lielajiem sava laika vēsturiskajiem notikumiem. Principi un uzdevumi, kādus 1905. gadā rakstniekiem bija izvirzījis V. I. Ļeņins savā rakstā «Partijas organizacija un partijas literatura», lielā mērā tika realizēti arī latviešu revolucionarajā literaturā.

Jāmin arī, ka revolucijas uzplūdu labvēlīgajā ietekmē stipri izauga daudzi demokratiskie rakstnieki, likdami lietā savas vislabākās, citkārt neatraisītās un nomāktās spējas un atsevišķos darbos pauzdami revolucijas idejas. Tas sakāms par V. Plūdoni, E. Birznieku-Upīti, Aspaziju, J. Akurateru, K. Skalbi, R. Blaumani, Zvārguli u. c. Viens no spilgtākajiem šīs patiesības apliecinājumiem ir 1905. gada 13. janvara kritušajiem veltītais, par revolucionaru masu dziesmu kļuvušais kvēlais J. Akuratera dzejolis «Ar kaujas saucieniem uz lūpām» (1905.).

1905. gada revolucijas un tās sagatavošanas tema skanēja jo spēcīgi vēl ilgi pēc tam, kad darbaļaudīm atkal lielā mērā bija jau uzspiests vecais jūgs, un pilnīgi noklususi tā nebija nekad. Vēlākajos gados to risina A. Upīts «Ziemeļa vējā» un

[1] «Socialdemokrats», 1905., 31.

[2] Nezināmu autoru stāsti «Meža brāļu vēstule» un «Miliči» (sākums abiem žurnalā «Nākotne» 1906. g., turpinājums rakstu krājumā «Pūrs» 1906. g.) u. c.

[3] *A. Arāja-Bērces* dzejoļi; daudzi dzejoļi revolucionaro politieslodzīto cietuma kladēs u. c.

lugā «1905.», Rainis — «Talsu tiesā», V. Plūdonis — «Uz saulaino tāli» un «Portarturas varonī», E. Birznieks-Upītis — «Tēvs, brālis un māsiņa», J. Ezeriņš — «Piezīmēs dēlam», A. Freinats — «Tukums 1905. gadā», J. Grīziņš — «Vārnu ielas republikā», P. Rozītis — «Valmieras puikās» utt. Minētajiem darbiem pievienojas D. Beikas «Mežabrāļu gads», A. Sakses «Darba cilts», R. Sēļa «Gaiss viļņo» un vairāki citi latviešu padomju rakstnieku sacerējumi. Kopsumā revolucijas aina parādīta plaši un daudzkrāsaini gan no revolucionarā proletariata, gan no plašo demokratisko slāņu viedokļa.

Stipri atšķirīgs bija 1905. gada traktējums buržuaziskajā literaturā. Par niknu revolucijas ienaidnieku jau pirms tās sākuma uzstājās melnsimtnieks A. Niedra. Tūliņ pēc pirmajiem patvaldības prettriecieniem buržuazijas nometnē pārgājušie bijušie revolucijas līdzskrējēji pretēji rainiskajam «Tie, kas neaizmirst» motivam savu salmu ugunij līdzīgo kādreizējo sajūsmu nožēloja kā kļūmīgu jaunības aizraušanos, kāda radusies, nomaldoties no t. s. gara revolucijas ceļa mazliet uz sociālās revolucijas pusi. Revolucijas tema tika vai nu apieta un noklusēta, vai arī, ievērojot tās popularitati tautas masās, risināta tādā veidā, ka dažs labs buržuazijas literats, kas līdz ar savu šķiru revolucijas cīņu laikā bija stāvējis malā vai pat stājies revolucijai ceļā, pēc cariskā režima sagrāves melīgi reklamēja pilnīgi izdomātus savus un savas šķiras «nopelnus» 1905. gadā (piemēram, V. Eglītis savā «Pelēkajā baronā»).

Lai cik liela un neizsīkstoša nozīme bija 1905. gada temai latviešu darbaļaužu dzīvē un literaturā, tomēr līdz ar vispārīgo dzīves attīstību rakstnieku darbības priekšplānā arvien vairāk izvirzījās jauni aktuali uzdevumi. Tos risinot, rakstnieki vispirms pievērsās revolucijai sekojošās Stolipina reakcijas drūmo dienu notēlojumam. To sniedz liela daļa Raiņa «Klusās grāmatas» dzejoļu, Sudrabu Edžus emigrantu stāsti un daudz citu darbu. Piemēram, kāda politieslodzītā piezīmju kladē 1908. gadā ierakstīta dziesma, kurā, radoši pārveidojot pazīstamās tautas dziesmas «Kas tie tādi, kas dziedāja» motivu, nezināms autors nedaudzās rindās parādījis raksturīgu laikmeta ainu:

Kas tie tādi, kas tur smaka
Cara tēva cietumos?
Tie ir visi mūsu brāļi,
Brīvīb's cīņas karotāji.[1]

Cietums, kas visu iepriekšējo periodu latviešu literaturā tikpat kā nebija tēlots, tikai dažreiz pieminēts kā apkaunojoša soda vieta ļaundarim-kriminalnoziedzniekam, revolucionaro rakstnieku darbos dod vielu īpašas temas — cietuma temas — izveidei. Šī tema, kas ir revolucionaro cīņu temas daļa, palaikam saistās pie nelielas krēslainas telpas starp četrām kameras sienām, un tomēr — cik daudz tur ideju gaismas un dvēseles lieluma, kādus plašumus aptver domas un cik dziļi vēstures objektivo likumu izpratnē sniedzas skats ieslodzītajam tautas brīvības cīnītājam!

Reakcijas gadu smagās noskaņas no prozaiķiem vispilnīgāk atbalsojis A. Upīts. Viņa noveļu krājums «Nemiers» arvien no jauna atgādina tautas asarām un asinīm slacītās zemes klusās elsas, kurām cauri saklausām uz drupām un pelniem mostošās jaunās dzīves pukstus. Pretstatā darbaļaužu ciešanām dzirdam pašapmierinātās buržuazijas trokšņaino klaigāšanu dažādās spekulacijās, kārtējos veikala darījumos un uzdzīvē, par ko vēstī A. Upīša garais stāsts «Pilsoņi», romans «Zelts» u. c.

Viena no lielākajām buržuazijas spekulacijām bija tās politiskais lozungs par t. s. «tautas viskopas» lietu, pret ko it īpaši vēršas A. Upīša garais stāsts «Pēdējais latvietis». Visos šajos un vēl daudzos citos darbos noraksturotajā sasmakušajā atmosfērā omulīgi iekļāvušies arī dažnedažādi sīkpilsoniski elementi, renegati un dekadenti, ar kuru pretīgo seju iepazīstamies tā paša rakstnieka satiriskajos viencēlienos «Pārcilvēki», vairākās «Mazo komediju» novelēs, romanos «Renegati», «Sieviete» u. c.

Stipri redzamā vietā buržuazija izvirzīja t. s. «sava kaktiņa, sava stūrīša» ideju, un arī tā A. Upīša darbos tika atmaskota pilnīgi, piemēram, ar vecā Robežnieka bezcerīgi veltīgo pūļu un nožēlojami smieklīgā «saimnieka lepnuma» notēlojumu. Tāpat

[1] ZA Valodas un literaturas instituta Folkloras sektora archivs (908,1106).

pretstatā nodevīgajām kompromisa tendencēm, kādas pauda buržuazija, meklējot un atrodot kopīgu valodu ar tautas vēsturisko ienaidnieku — muižniekiem, rakstnieks «Zīda tīklā» u. c. parāda, ka baltvācu baronu kundzība joprojām liela un bīstama.

Dzejā reakcijas laika sāpju motivus pauž Plūdoņa balade «Tīreļa noslēpums», daudzi dzejoļi Aspazijas lirikas krājumā «Izplesti spārni» u. c.; pret buržuaziju vērstas satiras rakstīja E. Vulfs, Zvārgulis u. c., bet vislielākā nozīme arī visos šais jautājumos ir revolucionarajiem autoriem, pirmkārt Rainim.

Raiņa «Tie, kas neaizmirst» iezīmē vienu no raksturīgākajām un vērtīgākajām līnijām progresivās sabiedriskās domas attīstības vēsturē, līniju, kuru nosaka bezgalīga uzticība tautas atbrīvošanās cīņu idejām. Te jāpieskaita arī daudzi citi Raiņa darbi, pirmkārt «Ave,sol!» trešais dziedājums, kura galavārdā skan lielajam dziesminiekam vispār raksturīgā, neapslāpējamas revolucionaras pārliecības iedvesmotā sauksme —

Rādies, rādies, jaunā saule!

Šī pat visgrūtākajos apstākļos izturētā stingrā principialitate reizē iezīmē pāreju uz revolucionarās kustības jaunajiem uzplūdiem, kuru spilgts atspulgs literaturā ir A. Upīša dramas «Balss un atbalss», «Viens un daudzie», Sudrabu Edžus dzejolis «Es nešaubos» (1913.) u. c. Raksturīgs te arī liels skaits nezināmu autoru darbu, kas atrodami revolucionarās preses izdevumos un politieslodzīto piezīmju kladēs. Piemēram, kādā no šiem manuskriptiem Rīgas guberņas cietumā 1911. gadā ierakstīta ironiska satira par valdošā virsslāņa pārstāvju bailēm no revolucionarās kustības augošā spēka:

Grūts laiks mums ir atnācis,
Tie sociaļi aug,
Tos nespēj elles lācis
Vairs izbaidīt! — raug, raug!
Tie nedzer vairs to alu,
Sāk krogus cieti slēgt,
Viss, viss nu iet uz galu,
Cits neatliek, kā bēgt.[1]

[1] ZA Valodas un literaturas instituta Folkloras sektora archivs (908,1121).

Mākslas tēlos šo domu par revolucijas jauno priekšpavasari vispilnīgāk izteicis Rainis, piemēram, dzejoļos «Sarkanais simts» (1910.), «Lielais Maijs» (1912.), «1913.» (1913.), «Bāru dziesma» (1913.) u. c. Dzejolī «Laiks» (1912.) viņš zīmīgi saka:

Atkal ir atnācis laiks,
Laižat, lai darbojas tvaiks!

Tālākajā attīstības gaitā iezīmējās jauns, visu tautas dzīvi satricinošs faktors — pirmais imperialistiskais pasaules karš. Kurzeme imperialistiskās Vācijas iebrucēju jūgā, tūkstoši kritušo frontē, desmit tūkstošu no mājām izdzīto mierīgo iedzīvotāju bēgļu gaitās utt. — viss šis tautas posts dziļi satrauca ikviena progresiva rakstnieka sirdi un, pārspējot kara apstākļu radītos šķēršļus, daļēji izpaudās arī daiļdarbos.

Daudzi no tiem uzrakstīti vai publicēti vēlāk, bet to sākums, kaut arī tikai pirmās ieceres vai pieredzes uzkrāšanas veidā, meklējams jau kara gados. To rāda, piemēram, vesela virkne plaša apmēra prozas sacerējumu: A. Upīša «Pērkona pievārtē» un «Zem naglotā papēža», V. Lāča «Zītaru dzimta», K. Štrāla «Karš», L. Paegles «Nāves cilpa», A. Freinata «Vāczemē» u. c.

Rinda darbu par kara temām radusies tieši postu un nāvi nesošo cīņu gados. Pa lielākajai daļai tie ir apjomos nelieli dzejas vai prozas sacerējumi ar īpaši satrauktu, ciešanu un apsūdzības pilnu intonaciju.

Vislielāko uzmanību kara temai veltījis Rainis. Dzīvodams emigrācijā Šveicē, tālu no tiešās kara pieredzes avotiem, viņš sarakstīja fantastikas pilno lugu «Spēlēju, dancoju», kurā ar folkloras tēlu palīdzību atklāja Kurzemes okupētāju tumšos mērķus un zvērisko dabu. Raiņa paša vārdiem runājot, «Pagātne un elle, un miroņu vara bija jāpārvar šinī laikā»[1], un tādā cīņā stājās arī «Spēlēju, dancoju».

Īpats, lielā mērā dokumentals raksturs ir K. Štrāla poemai «Kauja pie Glemu liepas» (1915.), kur autors, pats ierindas virsnieks un frontinieks būdams, jau kara sākumā lietišķi un emocionali parādījis vienkāršo karavīru smagās cīņu gaitas un

[1] *J. Rainis*, Dzīve un darbi, 7. sēj., 1925., 147. lpp.

bezjēdzīgo asins izliešanu. Posta pilnās bēgļu gaitas notēlojis L. Paegle stāstā «Straujupu māte» (1916.), dzejolī «Bāra bērni» (1916.) u. c.

Izjusti tautas sāpes izteica Plūdonis (krājumā «Via dolorosa») un Fr. Bārda (dzejoļos «Rudens 1915. g.», «Trīs biķeri», «Sauciens tālē» u. c.). Tādā pašā sakarā jāatzīmē arī vairāki J. Jaunsudrabiņa, K. Skalbes, J. Akuratera darbi.

Pretstatā buržuaziskajai literaturai, kas karu attēloja «kroņa patriotisma» garā, revolucionarie un demokratiskie daiļdarbi atmasko tā patieso, prettautisko raksturu. Par visām lietām — tie nosoda drausmīgās, ne ar ko neattaisnojamās masu slepkavības kauju laukos, notēlo nelaimju pilnās bēgļu gaitas un citas nesaskaitāmi daudzās vienkāršo darbaļaužu ciešanas, kā arī dažādo saimniecisko un politisko spekulantu un citu aizmugures «varoņu» tumšos veikalus.

Īpaši jāmin toreizējais jaunais dzejnieks un frontinieks J. Sudrabkalns, kurā kara šausmas radīja sevišķi kvēlu protestu pret skaistiem vārdiem maskētajām bezgalīgajām masu slepkavībām frontē un modināja nerimtīgas ilgas pēc cilvēcības. Kaut gan viņa sapņi tad vēl sasaucās ar buržuazisko pacifismu, Sudrabkalna humanismā bija daudz progresiva, visvairāk — cenšanās pēc tautu draudzības.

Teoretiski vispareizāk, dziļāk un skaidrāk kara kurinātājus atmaskoja un tautu draudzības ideju skaidroja partijas publicisti. Piemēram, R. Pelše jau kara priekšvakarā Latvijas Socialdemokratijas legalajā presē rakstīja: «Pilnā sparā rīb atkal šovinisma bungas, un naudas vīri priecīgi berzē savas tuklās rokas: būs veikali un peļņa no armijas palielināšanas. Bet te nu paceļas trešā šķira un saka: nē, mēs negribam kalpot par lielgabalu gaļu jūsu strīdu un veikalu dēļ! Mēs patiesi mīlam savu dzimteni un tāpēc negribam viņu gāzt kara briesmās. Mēs gribam brālīgi dzīvot ar vācu tautu.»[1]

Saskaņā ar šiem ļeņiniskajiem principiem tautu draudzību un ceļus uz to skatīja revolucionarā proletariata rakstnieki.

[1] «Jaunā Avīze», 1914., 76.

Tautu draudzības ideju paušana mākslas tēlos ir viena no nozīmīgākajām progresivajām tradicijām visā latviešu demokratiskajā un revolucionarajā literaturā, sākot jau ar folkloru, bet tikai 19. gs. pašās beigās šī tema pirmoreiz tika risināta būtiskā saistībā ar strādnieku revolucionarās cīņas temu. Buržuaziski demokratisko revoluciju periodā tāds risinājums izvirzījās arvien redzamākā vietā. 1904. gadā dzejnieks Zvanpūtis («-tis») partijas presē pareizi paredzēja — «Uz patvaras drupaču kaudzēm... Sirds cilvēces kopdarbam sils»[1]; tādā pašā garā rakstīja Rainis (piemēram, dzejoļos «Tautas nāve» 1909.— 1910. g.; «Lielākā dzimtene» 1910. g.) un citi. Sevišķi lielu nozīmi šāda rakstura darbi ieguva kara gados, kad pretstatā pseidopatriotiskajiem kauju bungu rībinātājiem un žēlabainiem vaimanātājiem Rainis droši un mierīgi pateica, ka līdz ar cīņu pret kapitalismu «nāks karam karš, — tad lielais ziedons»[2] (1915.). Tikpat nekļūdīgi lielais dzejnieks un domātājs bija izpratis arī, ka šis mērķis sasniedzams, proletariskā internacionalisma un savas tautas patriotisma garā, ejot «visu tautu brīves karā».[3] Tādā pašā garā darbojās L. Paegle, A. Brūklenājs, Sudrabu Edžus, Šalkonis, Astra u. c. revolucionarā proletariata dzejnieki un rakstnieki.

Imperialistiskā kara tema pārauga par jaunas buržuaziski demokratiskas revolucijas temu un tālāk par socialistiskās revolucijas temu. L. Paegle 1917. gada 3. martā, apsveicot cariskās patvaldības sagrāvi, dzejolī «Lielā atmoda» rakstīja:

Sārti karogi kā liesmu kvēles
Izšaujas un pāri drupām zied,
Zvani, dabūjuši jaunas mēles,
Lielam acumirklim slavu dzied.

. . . . . .

Ieroci no jauna rokā tverot,
kārām krūtīm brīvo gaisu dzerot,
līdzi cīnās kroplis invalids,
mirdz ap piedurkni tam sarkans zīds.[4]

[1] «Socialdemokrats», 1905., 31.
[2] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 2. sēj., 1947., 534. lpp.
[3] Turpat, 532. lpp.
[4] «Taurētājs», 1917., 2.

Un turpat tālāk dzejoļa turpinājumā lasām:

Mūsu cīņa vēl nav galā, —
dziļi ievilkusies alā,
tumsa dzemdē jaunu meitu —
Delilu ar čūskas rokām,
lai no jauna gāztu postā
Simsonu, kas atpestījies
pats no tūkstošgadu mokām.
Mūsu cīņa vēl nav galā!

Revolucionaro cīņu temas un līdz ar to kapitalisma atmaskojuma tēmas risinājums literaturā veidojās ciešā kopsakarā ar progresivās sabiedriskās domas attīstību, guva no tās būtiski nozīmīgas ierosmes un savukārt sekmēja tās tālāko progresu. Lielā mērā tas sakāms arī par citām galvenajām tēmām.

Bez revolucionaro cīņu temas laikmeta atspoguļojumā nozīmīgas daudzas citas, pirmkārt — tema par darbu un vairākām ar to būtiski saistītām parādībām. Galvenokārt te jārunā par A. Upīša rakstiem, kurš gan tematiskos apcerējumos izvirzīja prasību ierādīt literaturā pienācīgu vietu cilvēku galvenajam dzīves uzdevumam — darbam, gan savā daiļradē realizēja šo principu praktiski, piemēram, noveļu krājumā «Darba laikā» (1915.).

Līdzīgi viņam minētos jautājumus apgaismoja daudzi revolucionarie rakstnieki: Rainis — novelē «Susutis», A. Arājs-Bērce — dzejoļu ciklā «Klusais okeans», A. Brūklenājs — stāstā «No tumsas tumsā», L. Paegle — stāstu krājumā «Darba bērni» u. c. Īpaši plaši un daudzpusīgi visu šo temu risinājums izvērsts meistariskajā A. Upīša romanā «Zīda tīklā» (1912.).

Visplašāk un veiksmīgāk A. Upīts parādījis nebrīvā darba smagumu un pretīgumu. Viens no spilgtākajiem piemēriem te grāvraču notēlojums «Zīda tīklā»: «Vairāk par simts cilvēku strādā tīrelī... Visiem pelēki, dūņu lāsumiem notraipīti krekli, dubļiem sakaltušas, nokretušas, ceļgaliem pāri uzritinātas nātnas bikses. Pa pusdienas tveici lielais vairums strādā bez biksēm — tikai aiz odiem tad glābiņa nav. Visiem melnganbrūnas, saulē iedegušas, rāvas ūdens krāsotas, sviedriem strīpotas, odu dzēlienu pumpainas sejas. Puspūrvietu tālu nav iespējams

izšķirt, kam bārda, kam gluda seja. Visi vienlīdz melni. Savādi, kad klātpienācis ieskatās un redz, ka vēl ūsas nav dīgušas tam, ko no tālienes turēja par sešdesmit gadus vecu veci, ka sirms un krunkains tas, kas izskatījās pēc samocīta, pakropla jaunekļa.»

A. Upīts atmaskoja arī buržuazijas ideologu aplamās un kaitīgās mācības, pie kurām strādnieks un vienkāršais kalpotājs «ar centīgu darbu» vien varot tikt pie labklājības. «Zīda tīklā» rakstnieks liek darba jūga nomāktajam strādniekam dzirdēt pavisam citus vārdus: «Četrdesmit, piecdesmit gadu jūs jau tā plēšaties. Bet ko esat panākuši? Kur jūsu kapitals? Un, ja jums būtu trīsreiz vairāk spēka, tāpat staigātu vīzēs un caurā kreklā. Tā nekas nav panākams. Darba augļus paņem darba devējs, jums tikai drupatas paliek.»

Jau Jaunās strāvas perioda daiļdarbos bija atspoguļota laukstrādnieku plūšana uz pilsētām, bet tikai buržuaziski demokratisko revoluciju periodā šī nozīmīgā tema guva pareizu idejisku apgaismojumu. «Zīda tīklā» Mārtiņš Robežnieks buržuazijas pārstāvjiem saka: «Jūsu laikrakstu algotie melotāji sviedriem sejā pūlas iestāstīt, ka tie slinkākie un vieglprātīgākie nāk uz pilsētām. Bet patiesībā tie ir tie čaklākie un dzīvākie... Pašā dzīvē ir apstākļi, kas laukstrādniekus sadzen pilsētā... pilsētas strādnieks savā darbā un sāpēs nekad nav viens... Še mostas atziņa, ka tas vēl nav darbs, kas kalpo tikai vēderam un dzīvnieciskam ģimenes idealam, ka darba nolūki daudz tālāki un augstāki...» Līdz ar to literaturā pieaug pilsētas temu nozīme.

Nozīmīgu ieguldījumu aplūkoto temu risinājumā devuši arī citi perioda progresivie rakstnieki. Piemēram, strādnieka bezizejas stāvokli mūža vakarā notēlojis R. Blaumanis viencēlienā «Sestdienas vakars», E. Birznieks-Upītis stāstu krājumā «Pret vakaru», vienkāršo darbaļaužu trūkuma pilno dzīvi apdziedājis Fr. Bārda dzejoļu ciklā «Nabadzība» un V. Plūdonis dzejoļos, kas vēlāk apvienoti ciklā «Trūkumcilvēka dziesmas».

Jāatzīmē arī nabadzības un mietpilsonības nomāktās darba inteliģences neciešamās dzīves notēlojums (J. Poruka «Klavieru spēlētājs»), skolas un audzināšanas jautājumu risinājums

(A. Birkerta «Pedagogi») u. c., vispār — inteliģences tema ieņēma literaturā arvien lielāku vietu.

Jau iepriekšējā periodā bija gūts daudz nozīmīgu panākumu darba cilvēka tēla veidošanā, bet ja apzinīgā darba cilvēka tēlu iepriekšējā periodā kaut cik varam saskatīt tikai revolucionarās dzejas liriskajā varonī, tad buržuaziski demokratisko revoluciju periodā šis tēls, dabiski saplūzdams ar revolucionarā cīnītāja tēlu, runā arī no prozas un dramaturģijas darbu lappusēm. It īpaši tā ir A. Upīša daiļradē, piemēram, Mārtiņa Robežnieka tēls romanā «Zīda tīklā» un Zelmas tēls dramā «Viens un daudzie».

Salīdzinot ar iepriekšējo periodu, darba tautas dzīves un darba temas risinājumā tika sperts nozīmīgs solis uz priekšu. Nebrīvā darba jūgs, bezdarba posts, vienkāršā darba cilvēka bezcerīgā nākotne ekspluatatoriskajā iekārtā u. c. parādības, kas bija gan notēlotas arī jau agrāk, tagad saistījušas rakstnieku uzmanību daudz vairāk, un marksistiskais pasaules skatījums, kas šo temu risinājumā 19. gs. beigu literaturā vēl maz manāms, buržuaziski demokratisko revoluciju periodā, galvenokārt ar Raiņa un A. Upīša daiļradi, ieņem latviešu progresivajā literaturā dominējošo vietu.

Nozīmīgs progress atzīmējams arī pagātnes temu risinājumā, ko apliecina, piemēram, tik izcila parādība kā 90. gadu atspoguļojums A. Upīša romanā «Jauni avoti».

Saskaņā ar vispārīgo literarās dzīves attīstību bija izauguši daudzi jauni rakstnieki, kuri nāca ar jauniem bagātiem pieredzes materiāliem, kādus deva viņu dzīve, tai skaitā — bērnības un jaunības atmiņas. Tieši 20. gs. sākums latviešu literaturā ir stipri bagāts ar vairāk vai mazāk autobiografiskiem bērnības un jaunības atmiņu notēlojumiem, kādus rakstīja tiklab jaunie, kā vecie rakstnieki. Te minami gan atsevišķi stāsti vai noveles (A. Upīša «Iebūvieša dēls», Raiņa «Spītnieks», J. Poruka «Odžinkas purvs» u. c.), gan veseli cikli un grāmatas — Plūdoņa «Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas», Apsīšu Jēkaba «No bērnības brīnumdārza», J. Jaunsudrabiņa «Baltā grāmata», A. Brigaderes «Ganu diena» un vairākas citas viņas autobio-

grafiskās triloģijas nodaļas, Aspazijas «No atzīšanas koka» utt., zināmi autobiografiski momenti ir arī A. Deglava «Rīgas» otrā daļā.

Pievēršanās pagātnes temām, kas, piemēram, A. Niedras romanā «Kad mēness dilst» un it īpaši daudzos buržuaziskās Latvijas laika darbos nozīmēja izvairīšanos no aktualu sabiedrisku problemu risināšanas, nule minētajos gadījumos vedusi pie pozitivi vērtējamu darbu sacerēšanas, no kuriem daudzi pieder latviešu literaturas klasikai. Vairums no tiem sniedz arī nozīmīgu laikmeta sabiedriskās dzīves raksturojumu, sākot ar 60. gadiem A. Deglava «Rīgā» un beidzot ar 90. gadu beigām A. Upīša «Jaunos avotos». Tomēr tā īsti par vēsturiskās temas attīstību varam runāt tikai nākošajos periodos.

Īpaši jāatzīmē progresivās sabiedriskās domas augstākais līmenis, kas deva iespēju jau agrāk notēlotas dzīves puses izprast dziļāk un radikali citādāk. Piemēram, A. Upīša «Jaunos avotos» vēstures objektivo likumu izpratne jautājumā par zemnieku plūšanu uz Rīgu nesalīdzināmi pareizāka nekā iepriekšējā perioda Apsīšu Jēkaba stāstā «Uz pilsētu».

Pārvarēts bija stāvoklis, kad ar pagātnes notēlojumu saprata pirmkārt un galvenokārt idealizētas senatnes apjūsmošanu, pret kuru progresivajai sabiedrībai, protams, bija iebildumi. Daudz plašāk un pamatīgāk nekā agrāk revolucionarajā un demokratiskajā kritikā bija noskaidrots jautājums, ka arī par pagātni var un vajag rakstīt tā, lai reizē risinātu aktualas tagadnes problemas. Rainis visas savas galvenās lugas sacerējis, izmantojot uz vēstures un vēl jo vairāk folkloras motiviem balstītus sižetus, kas, ievērojot carisko cenzuru, pavēra brīvākas iespējas viņa lielo revolucionaro domu iemiesošanai konkretos tēlos. Senas dziesmas skanēja jaunās skaņās, agrākās temas, motivi un tēli ieguva otru dzīvību, pagātne ienāca tagadnē, un vēsturiskās tradicijas kļuva par tās līdzcīnītāju ceļā uz tautas brīvību un laimi nākotnē. Ne velti Rainis rakstīja:

Seno brīvo domu pavedieni —
Mēs tos atkal uzņemam par jaunu,
Lai tos brīvi šķetinātu tālāk.

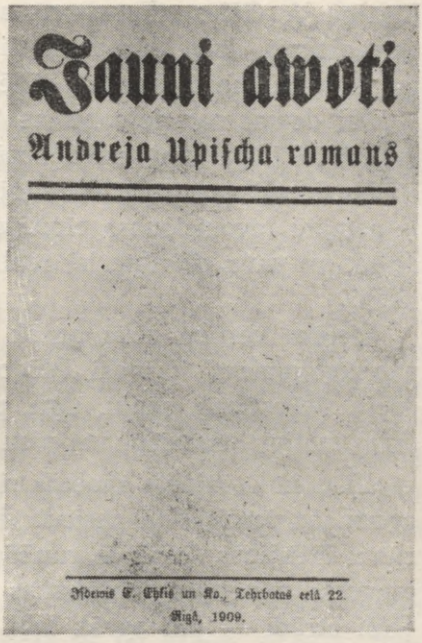

A. Upīša «Jaunu avotu» pirmizdevums

Tiklab pagātnes, kā tagadnes temu risinājumos nozīmīga vieta individualo pārdzīvojumu attēlojumiem. Redzamu vietu šajā tematikā ieņem tādu pārdzīvojumu notēlojumi, kas saistās ar ilgām un cenšanos pēc pilnvērtīgas, cilvēcīgas dzīves.

«Jaunos avotos» zemnieka nabadzības, beztiesības un ticības māņu nomāktais Robežnieks puritaniskā pieticībā sludina, ka darba cilvēka laimei pietiekot ar to godu, ko dod tulznainas rokas un sviedriem melnots krekls. Taču viņa dēli ar savu nesakropļoto, veselīgo dzīves uztveri nostājas kategoriski pret cilvēka cieņas un tiesības aizskarošo pazemības un pieticības sludināšanu, prasa un meklē sev pilnskanīgu dzīvi. «Zīda tīklā» Jānis Robežnieks iet pa personiskas karjeras ceļu, kuras tālākās konsekvences netieši redzamas tā paša rakstnieka romanā «Zelts»; turpretim Mārtiņš Robežnieks, pārvarējis šauri personiskās, egoistiskās labklājības ilgas, atrada laimi un dzīves jēgu cīņā par visas darba tautas atbrīvošanu no ekspluatacijas jūga. Tieši tādā veidā šo temu atrisinājis arī Rainis un citi revolucionarie rakstnieki. Piemēram, nezināms dzejnieks 1905. gada revolucionarajā presē iespiestā dzejolī «Vai tā ir laime?»[1] cildena idejiskuma apgarotā pašaizliedzībā jo asi nostatīja jautājumu tā:

Ja miegains, staipīdamies lēnkrēslā,
Tu mīti omulīgā pilnībā,
Vai tā ir laime?

[1] «Pēterburgas Latvietis», 1906., 1

Līdzīgi V. Gētes «Faustam» atbilde skan, ka īstā laime arī personiskajā dzīvē atrodama tikai saskaņā ar darbu un cīņu tautas labā, kaut arī pašam tādēļ jācieš.

Šai domai par personiskas labklājības centienu pakļaušanu augstākai idejai nav nekā kopēja ar kaut kādu slimīgu, pārspīlētu idealismu, nedz ar reliģijas sludināto dzīves noliegšanu; te pamatā revolucionara cīnītāja gatavība ziedot, kad tas vajadzīgs, arī savu dzīvību, lai realizētu lielo darba tautas brīvības ideju.

Lielāka vērtība nekā agrāk perioda literaturā veltīta dabas pārdzīvojumiem, it īpaši Plūdoņa, K. Skalbes un Fr. Bārdas dzejā. Mīlestības, sāpju, ilgu, prieka un daudzu citu pārdzīvojumu motivi raksturīgi vai visu redzamāko autoru darbiem.

Visu nule minēto motivu risinājumā daudz vērtīgu sasniegumu jau iepriekšējā perioda darbos, un par kādu krasāku lūzumu attīstības līnijā te runāt nenākas, taču tas nenozīmē, ka progress minētajos jautājumos būtu apstājies vai palēninājies. Tieši otrādi — jau agrāk labi pazīstamo rakstnieku — Raiņa, R. Blaumaņa, Plūdoņa, J. Poruka, Aspazijas u. c. tālākais briedums, kā arī daudzu jaunu spēku — A. Upīša, J. Sudrabkalna, K. Skalbes, A. Brigaderes, J. Akuratera, Fr. Bārdas u. c. — izaugsme vairoja un daudzveidoja arī individualo pārdzīvojumu notēlojumu. Dabas skaistuma un mīlestības laimes izjūtas Raiņa lirikā (piemēram, dzejolī «Pļāvēja diendusa») pieder pie latviešu literaturas labākajiem sasniegumiem. Sievietes īpatnējo dvēseli samērā plaši parādījuši A. Brigadere, meklētāja cilvēka nemitīgo trauksmi apdziedājis Fr. Bārda «Skaidu spilvenā» («Mūžam mēs nemiera bērni. Mūžam mums asinīs dūc nemiera sarkanā dziesma. Mūžam alkst nemiera krūts . . .»).

Ja reakcionarajā literaturā mīlestības u. c. individualo jūtu apdziedājumi orientēja projām no aktualajiem sabiedriskajiem jautājumiem, tad revolucionaro un demokratisko rakstnieku darbos tie palīdzēja saskatīt cilvēka dvēseles bagātības un dzīves skaistumu, stiprināja darbam un cīņām. Vairāki nozīmīgi sasniegumi buržuaziski demokratisko revoluciju perioda literaturā jāatzīmē arī filozofisko temu risinājumā.

Filozofiskas atziņas atrodam visu labāko demokratisko rakstnieku darbos. Tās paustas gan skaidri un koncentrēti noformulētu aforistisku izteicienu un epigramu veidā, gan izlobāmas no plašiem dzīves gaitu notēlojumiem. Tur risināti jautājumi gan par mūža vērtību un pareizā ceļa izvēli laimes un dzīves jēgas meklējumos, gan par dažādiem cilvēku raksturiem utt.

Demokratisko rakstnieku veikums filozofisko problemu risināšanā ir plašs un vērtīgs; arī tas turpina vienu no progresivajām tradicijām, kas jo noteikti iezīmējusies jau līdz ar latviešu nacionalās literaturas sākumiem. Taču galvenokārt filozofisko temu attīstība kopš 19. gs. beigām saistās ar revolucionaro literaturu, ar marksistiski ļeņiniskās domas arvien pieaugošo izplatību. Aizsākumi šai parādībai bija 80. un 90. gados, bet pirmā īsti lielā uzplauksme — tikai ar gadsimtu miju un 1905. gada revoluciju, kā to liecina Raiņa, A. Upīša, A. Arāja-Bērces u. c. socialistiskās ideoloģijas rakstnieku darbi.

Būdami marksistiski ļeņinisko ideju paudēji, proletariskie rakstnieki filozofiskās temas risināja ne no dzīves atrautas teoretizēšanas ceļā, bet ciešā saistībā ar revolucionaro praksi. Ne velti Rainis rakstīja:

Topi asa doma!
Topi niknis vārds!
Topi skaidrs, lai rūsa nespēj kost,
Lai vīrs tevi droši var sānos jost,
Ka akmens sienas vari cirst,
Lai tērauda bruņas un važas irst —
(«Topi cieta doma» 1905.)

Filozofija ne tikai dzīves izpratnei, bet dzīves pārveidošanai — tā visas šīs literaturas būtiska pazīme.

Sevišķi akcentēts filozofisks raksturs ir Raiņa daiļradei. Viscaur filozofiski sacerējumi ir tādi brīnišķīgi viņa dzejas darbi kā lirikas krājums «Gals un sākums» (1912.), traģedijas «Uguns un nakts» (1905.), «Jāzeps un viņa brāļi» (1919.) u. c., nozīmīgus filozofisku problemu risinājumus atrodam vai jebkurā Raiņa grāmatā.

Viena no raksturīgākajām to īpatnībām — materialistiskās dialektikas varenības apliecinājums ar dzejas un dramaturģijas tēlu palīdzību. Doma par dzīves nemitīgo ritēšanu un maiņu pretstatu cīņas rezultatā, par dialektiskās attīstības likumu nesalaužamo spēku dabā, visā kosmā un cilvēces vēsturē Raiņa darbos izteikta ar sevišķu neatlaidību un spēku, atkārtota atkal un atkal jaunos spožos formulējumos. Raiņa «Uguns un nakts», «Gals un sākums», «Ave, sol!» u. c. ievērojami ne vien kā mākslas darbi, bet reizē arī kā izcili dzīves dialektiskās attīstības principu izteicēji, kas Latvijas progresivās sabiedriskās domas vēsturē ieņem vienu no pašām redzamākajām vietām. Tādi spārnoti lielā dzejnieka izteicieni kā «Tie visvairāk apspiestie ir vistuvāk uzvarai» («Uguns un nakts»), «Mainies uz augšu» («Uguns un nakts») u. tml. kļuvuši plaši pazīstami un iemīļoti.

Motivs par dialektiskās attīstības varenību ir viena no spilgtākajām rainiskajām tradicijām, uz kurām balstījies gan A. Arājs-Bērce, L. Paegle u. c. revolucionarā proletariata pārstāvji literarajā frontē, gan, ievērojot zināmas atšķirības, arī vairāki demokratiskie dzejnieki, pirmkārt J. Sudrabkalns.

Otrs raksturīgāks filozofisks motivs progresivajā literaturā saistās ar revolucionarā humanisma tendencēm, kas izteiktas tiklab A. Upīša, kā Raiņa u. c. darbos.

Kaislīgs protests pret cilvēcību nomācošo apstākļu varu un ilgas pēc tīras, skaistas dzīves izskan Mārtiņa Robežnieka — A. Upīša romana «Zīda tīklā» galvenā pozitivā varoņa — stāstījumā par nabadzības un naudas varas žņaudzošo roku zemnieka sētā: «Riebīgi klausīties tās gaudas par veco māti vai tēvu, kas negrib un negrib mirt, bet velti barojami un kopjami. Tikai tas zemniekiem der, no kā var ko izspiest. Tikai viena vērtība viņam — tā, ko kapeikām sver. Dabas bērns viņš esot, idealists. Ko viņš redzējis no kalnu skaistuma, ko viņš dzirdējis no mežu skanīguma? Neprasiet viņam, vai viņa birzē šogad dziedāja lakstīgala. Paraustīs plecus un sāks stāstīt, ka viņam šopavasar spradži kāpostus noēduši un cūkai trīs sivēni nosprāguši... Zemnieku dzīve samaitā cilvēku, žņaudz šaurā pašlabuma kārē,

līdzcilvēku skaudībā un naidā, gara vientulībā un tumsībā, un sabiedriskā aklībā.»

Mīlot cilvēku un ticot tam, sāpīgi izjūtot tā pazemojumu un labāko cilvēcisko īpašību nomāktību ekspluatacijas jūgā, kā arī dziļi izprotot morales un visas garīgās dzīves būtisko saistību ar socialekonomisko iekārtu, A. Upīts un tāpat citi proletariski rakstnieki savus humanistiskos centienus būtiski saista ar revolucionaro cīņu par socialismu. Pretstatā dažādiem utopiskiem morales sludinājumiem Rainis šo problemas nostādni raksturojis tā:

Un netaps cilvēks par cilvēku,
Un velti to sludināt mīkstām sirdīm, —
Līdz būs vēl vergi, kas visu nes,
Un būs vēl tie, kas nest liek,
Un būs vēl no laikiem krājama vara,
Kas stāvēs caur krāto.
. . . . . .
Kad atnāks tas laiks,
Kas nāk tik vedams,
Tad lēni no cilvēkiem atkritīs zemums,
Tad rokas nebūs asiem nagiem,
Būs pirksti mīksti glaudīt,
Būs acis maigas žēlot
. . . . . .
Kad atnāks laiks.

(«Rokas» 1906.)

Šis laiks, kas «nāk tik vedams», bija Lielā Oktobra socialistiskā revolucija, kuras sagatavošanā nozīmīgu darbu veica progresivā literatura.

Dzeja

Vispārīgais latviešu literaturas pacēlums, kāds notika buržuaziski demokratisko revoluciju periodā, vispirms izpaudās dzejā.

Laikmeta sabiedriskās cīņas pareizi, daudzpusīgi un dziļi atspoguļotas arī prozā un dramaturģijā, bet paši krasākie momenti šo cīņu norisē vistiešāk, asāk un ātrāk parādīti dzejā. Tāds tās pirmais lielais nopelns pārējo literaturas veidu vidū, kas izskaidrojams gan ar objektiviem priekšnoteikumiem — dzejas īpatajām izteiksmes iespējām, gan arī ar dažādiem sub-

jektiviem, it īpaši — ar revolucionarā proletariata ģenialā dziesminieka Raiņa talanta lielumu.

Raiņa dzeja, kas kalngalus sasniedza tieši buržuaziski demokratisko revoluciju periodā, galvenokārt tā pirmajos desmit gados, ir pati nozīmīgākā parādība te aplūkojamā laika dzejas attīstībā un viena no visaugstākajām virsotnēm latviešu literaturā vispār. A. Upīts par to pareizi teicis: «Revolucionarā strādniecība dziļākā būtībā uztver cīņas taurētāja saucienus un ar pilnām tiesībām skaita Raini par savu dzejnieku, savu līdzcīnītāju, savu idejisko vadoni. Viss, ko viņš saka par tautas cīņām ar naidīgām pretvarām... visa socialā simbolika rod dzīvu, iedvesmojošu, aktivizējošu atbalsi strādniecības dvēselē, jo viņa toreiz pati ieveido un apvieno sevī visu to labāko, dzīvības spējīgo, spēkam un cīņai izaugušo, ko latvju tauta sevī glabā.»[1]

Visspēcīgāk attīstījās *sabiedriskā dzeja*. Ne mazo ieguldījumu tās krājumos deva arī demokratiskie rakstnieki (piemēram, kritizēdami mietpilsoniskumu vai vērsdamies pret baltvācu muižnieku kundzību un izteikdami tautas ciešanas pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā), taču centralajā vietā vēl jo daudz noteiktāk nekā iepriekšējā periodā izvirzījās revolucionarā sabiedriskā dzeja.

Līdz ar to galvenais liriskais varonis bija revolucionarais cīnītājs, kas ciešā sakarā ar vispārīgo vēstures gaitu izauga no 1905. gada priekšvakara jauneklīgā drosuļa-pārgalvja par visdziļākās ciešanās rūdītu, grūtībās pārbaudītu un dažādu idejisku nomaldu jūklī marksistiski-ļeņinisku virzienu ieturošu Lielā Oktobra sagatavotāju. Pretstatā tam visā savā ļaunumā un pretīgumā parādīts pret tautas ciešanām vienaldzīgais egoists — viltīgais divkosis liberalis vai rupjais varmāka melnsimtnieks, kā arī trulais un bailīgais mietpilsonis.

Revolucionarie motivi galvenokārt izteicās sabiedriski laikmetiskās tematikas dzejā, bet ne tikai tajā. Tie ieaudās arī individualo jūtu lirikā un vēl jo vairāk filozofisko pārdomu dzejoļos,

[1] *A. Upīts,* Raiņa dzeja. J. Rainis, Kopoti raksti, 1. sēj., 1947., XXXIX lpp.

izpaudās dažādos veidos, sākot ar īsiem aforistiskiem pantiem un beidzot ar plašiem episkiem dziedājumiem. Revolucionarā dzeja attīstījās spēcīgi un vispusīgi.

Atbilstoši saasināto sabiedrisko cīņu pilnajam laikam vienu no redzamākajām vietām daudzkrāsainajā, raženajā dzejas sakuplojumā, it īpaši ap 1905. gadu, ieņēma revolucionarā satira (nodaļa «Piekvēpis gaiss» «Tālās noskaņās» un «Pārejas laiks» «Klusajā grāmatā», daudzi dzejoļi nelegalajā revolucionarajā presē u. c.), kas uzplauka gan kā epigrama, gan kā fabula, gan vēl dažā citā veidā. Izvirzījās tāds satiras veids kā baznīcas dziesmu parodijas, pa lielākajai daļai nezināmu autoru sacerētas. Atsevišķos gadījumos tādas pazīstamas jau 19. gs., bet jo sevišķi populāras tās kļuva ap 1905. gada revoluciju, piemēram, «Šis tiešām ir pats pēdējs laiks», «Klusa nakts, svēta nakts, Visi dus cietumā», «Cars slikti dar ko darīdams» u. c. Lūk, pirmie divi panti no parodijas «Žēlīgs dievs, ak nesodi», ko sacerējis Pēteris Pekmanis («P-manis»):

Žēlīgs dievs, ak nesodi
Manu vāju miesu;
Bargais cars ar pātagu
Darījis to liesu:
Kad es vaidu,
Ēsti gaidu —
Dabūn suņa tiesu,
Mērdē manu miesu.

Agri ceļos augšā es,
Vēlu gulēt eju,
Augu dienu jūgs jānes,
Nakti as'ras leju,
Bet, kad vaidu,
Ēsti gaidu —
Dabūn suņa tiesu,
Mērdē manu miesu.[1]

Baznīcas dziesmu parodijas dzejas žanra ziņā pieder pie revolucionarajām masu dziesmām. Šis žanrs ir daudzveidīgs un pelna ievērību ne vien ar savu revolucionaro idejisko saturu,

[1] «Socialdemokrats», 1904.. 25.

bet daudzkārt arī ar augsto mākslinieciskо meistarības līmeni. Par revolucionaro masu dziesmu palaikam kļūst tikai nedaudzi darbi; no visas 19. gs. latviešu dzejas gandrīz tikai Ed. Veidenbauma «Mosties, mosties reiz, svabadais gars». Buržuaziski demokratisko revoluciju periodā, it īpaši 1905. gada revolucijas laikā, revolucionaro masu dziesmu latviešu literaturā radās samērā daudz. Te jāatzīmē Raiņa «Lauztās priedes» un «Tos kapus, tos kapus pieminat», Zvārguļa «Pilī un būdā», Zvanpūša «Kam zvanat jūs, drūmajie zvani» u. c.

Vairāk nekā satiriskā dzeja jaunus vērtīgus sasniegumus uzrāda liriskā dzeja. Jau Raiņa «Tālās noskaņās», «Vētras sējā» un «Klusajā grāmatā» plašāko daļu aizņem ne satira, bet liriskā dzeja, un dzejnieka nākošie krājumi «Tie, kas neaizmirst» un «Gals un sākums» ir viscaur liriski. Revolucionarā lirika, kas pauž jau socialistiskās revolucijas idejas, par dominējošo citu dzejas veidu vidū kļuva tieši te aplūkojamā periodā.

Nozīmīgus jaunus darbus, kaut arī kvantitativi samērā mazāk, uzrāda episkā dzeja. Pirmkārt te atkal jānosauc Raiņa sacerējumi: nepabeigtais «1905. gada eps» un poema «Ave, sol!». Nepieciešams atzīmēt arī augsti meistariskās dzejnieka demokrata V. Plūdoņa poemas un balades. Zīmīgi, ka labākās no tām (piemēram, «Uz saulaino tāli», «Tīreļa noslēpums») radušās revolucijas ierosmē.

Individualajā dzejā atšķirība no iepriekšējā perioda nav tik asa kā sabiedriskajā, kurai kopsakars ar strauji mainīgajiem laikmeta revolucionaro cīņu notikumiem ciešāks. Taču daudz jaunu vērtīgu sacerējumu rāda, ka līdz ar sabiedrības attīstību veidojušies arī personiskā dzīve un tās atspoguļojums dzejā.

Nereti, pat visgrūtākajos apstākļos dzīvodami, revolucionarie dzejnieki palaikam tomēr prata savienot pašaizliedzīgu nodošanos cīņai par tautas brīvību un laimi ar rūpēm par iekšējā cilvēka izkopšanu, par personiskās mīlestības, dabas skaistuma uztveres u. c. jūtu attīstīšanu, piemēram, nodaļa «Zelta tvaiks» Raiņa «Tālās noskaņās». Cīņas skarbums un dvēseles maigums dialektiskā vienībā saistās ne vien Raiņa, bet arī A. Arāja-Bērces u. c. revolucionaro autoru dzejā.

Augstu vērtējams arī demokratisko autoru devums, kas individuālās dzejas novadā ir samērā lielāks nekā sabiedriskajā.

Kaut gan V. Plūdonis, J. Poruks, Aspazija, R. Blaumanis un vairāki citi aplūkojamā periodā strādājošie dzejnieki savu īpatnējo dzīves skatījumu un izteiksmi lielā mērā bija izveidojuši jau iepriekšējā periodā, viņu izaugsme joprojām turpinājās. Piemēram, latviešu literaturā līdz pat 20. gs. tikpat kā nebija bērnu dzejas; tad Aspazija nāca klajā ar saviem bērnības pārdzīvojumu un atmiņu notēlojumiem krājumā «Saulainais stūrītis» (1910.). Vairākus labus bērnu dzejoļus sacerēja arī Plūdonis, J. Poruks, Fr. Bārda, K. Skalbe u. c.

Šie un vēl daudzi citi dzejnieki nozīmīgi papildināja arī dabas un mīlestības liriku. Atsevišķi te jāatzīmē rinda jauno dzejnieku, kas nāca ar stipri citādu, vēl nebijušu dzīves skatījumu, ar jaunām, svaigām krāsām un noskaņām, ar īpatnējiem ritmiem, formām un līnijām. Te minams gan J. Sudrabkalna jūtu un domu dziļums, gan K. Skalbes sīrsnība un vienkāršā gleznainība, gan Fr. Bārdas fantazijas bagātība.

Bagātinājās un pilnveidojās arī dzejas *tēlu veidošanas paņēmieni.* Lūk, daži piemēri.

Jau demokratisko apgaismotāju perioda dzejā bija pazīstama progresivu sabiedrisku ideju izteikšana ar dabas gleznu palīdzību, bet tur parastā paralele tautas atbrīvošanās cīņai ir rīts (J. Alunāna «Latvieši, uz jums arī rīts jau gaida»), turpretim Raiņa u. c. revolucionārā proletariata dzejnieku darbos tādos gadījumos palaikam dzejots par pavasari. Tāds pretstats ir asāks un daudzveidīgāks, jo kontrastē ne tikai miegu un atmodu, bet nāvi un dzīvību, paver iespējas daudz lielākas izteiksmes bagātībai. Briestošie pavasara ūdeņi, kas salauž ledus žņaugus, brīvie pavasara vēji, kas satricina vecos torņus, bija priekšstati, kas īsti ienāca latviešu dzejā tikai ar 1905. gada revoluciju. Tādi tēli kā saule un pavasaris revolucijas un tautas brīvības apzīmēšanai Raiņa dzejā ir tik spilgti un populari, ka var runāt jau par īpašu simbolu veidu — pastāvīgajiem simboliem.

Jau Veidenbaums bija ieviesis un nostiprinājis latviešu dzejā

īpaši skarbu satiru un vispār asi kaujiniecisku sabiedriskās cīņas dzeju, saukdams īstajā vārdā tādas parādības kā «svētos liekuļus», «blēžus riebīgus» u. tml. Tāda tieša un asa izteiksme, paužot revolucionarus uzskatus, nereti sastopama arī Raiņa dzejā («Ko jūs brēcat, ka liktens jums skarbs», «Lai spļauj tev acīs, tu noslauki vien» u. tml.), un ne mazāk tā raksturīga nelegalajai revolucionarajai dzejai. Arī tā bija Veidenbauma tradicija un pie tam ne vien ar savu skarbo patiesību, bet vēl jo vairāk ar revolucinarās pārliecības degsmi.

Saskaņā ar filozofiskās dzejas attīstību tika izkopta un daudzveidota arī tās izteiksme. Raksturīgs piemērs te — latviešu literaturā agrāk nesastopamā panta forma — divieši. «Divietis» ir Raiņa dots nosaukums viņa paša izkoptajam epigramas veidam, ko sastāda divi eleģiski distichi, no kuriem katrs sadalīts divās rindās ar cezuras vietu kā šķirtni. Pirmajās divās rindās izteikta kāda teze, kas vēlāk pamatota un papildināta. Katra četrrinde un nereti pat katra tās puse var eksistēt arī kā patstāvīga epigrama, bet visas kopā tās dod domai īpašu pastiprinājumu — argumentaciju un emocionalu kāpinājumu, neatlaidīgu vienas un tās pašas pārliecības apliecinājumu. Vairums šāda veida pantu sakopots «Kļusajā grāmatā» — īpašā nodaļā ar virsrakstu «Divieši». Raksturīgs piemērs te dzejolis «Spēka avoti»:

Izmisums bēg manas dziesmas,
Un nāve tur neatrod vietas:
Cerība, pretspars un spēks,
Dusmas un uguns, un spīts.

Kā tu to spēji šais dienās,
Kad nelaime staigā pa mājām?
Nākotnes doma — mans sargs,
Darbnieku tauta — mans spēks.

Arī tās panta formas un citi dzejas izteiksmes līdzekļi, kas pazīstami jau no agrākajiem periodiem, attīstījās tālāk, nostabilizējās un pilnveidojās. Raiņa saīsinātais sonets, kas pāris gadījumos bija lietots jau 90. gados, 20. gs. sākumā lielajam dzejniekam kļuva par vienu no visvairāk iemīļotām formām.

Jāatzīmē arī folkloras tēlu plašā un virtuozā izmantošana, piemēram, Raiņa un Plūdoņa dzejā. Šie tradicionalie izteiksmes līdzekļi tika izlietoti arī jaunā satura izteikšanai. Rainis līdzīgi folkloras teicējiem dzejoja par gaismas pilīm, par baltām dienām, kādas piedzīvos tauta; šie tēli viņa daiļradē pauda revolucionarā proletariata idejas.

Jo spilgti to redzam arī nezināma dzejnieka sacerētajā popularajā dzejolī «Kritušo varoņu piemiņai», kur sastopam gan tradicionalos folkloras motivus par cīņas karogu izrakstīšanu un Daugavu kā latviešu darba tautas likteņupi, gan iepriekšējo periodu progresivo dzejnieku (Ausekļa, Pumpura, R. Blaumaņa u. c.) sauksmes atdot, kad vajadzīgs, par tautas brīvību pat savu dzīvību. Dzejoļa nobeigumā lasām:

Par Latvijas vergu Daugavu
Ceļ debesis sarkanu karogu!
Tas tālu pār krastiem izplešas,
Pār mirēju pierēm pārlaižas!
Pār kritušo vaigiem sārts spožums spīd:
Slava, slava tiem, kas par brīvību krīt!
. . . . . .
Ko gaidīt tad vēl, ko domāt tad vēl!
Lai nav mums ne sevis, ne mīļo žēl!
Lai vīri kaļ sevim zobenus,
Lai jaunavas raksta karogus![1]

Latviešu nacionalās kulturas labākās tradicijas spēcīgi turpinājās tālāk, pacēlās jaunā, augstākā idejiskuma pakāpē.

Turpinot citu progresivo tradiciju, dzejnieki joprojām lielu vērību veltīja tautas valodas bagātību apgūšanai, kā arī jaunu atvasinājumu veidošanai un vispār novatoriskiem meklējumiem dzejas valodā. Spilgts piemērs šai ziņā ir rainiskais proletariata apzīmējums — pamatšķira, kā arī tā paša dzejnieka ieviestie jaunvārdi — jausma, tversme u. tml. Šāda tipa īsās formas kļuva arvien populārākas.

Jārunā arī par vispārīgo dzejas kulturas pacēlumu. To veicināja vairāki iemesli, starp citu, cittautu labāko dzejnieku stu-

[1] «Socialdemokrats», 1905., 30.

dēšana un pieaugošās prasības no kritikas un lasītāju puses. Lielu darbu šai ziņā veica Andrejs Upīts, kas oriģinalvalodā sistematiski sekoja krievu, vācu un franču literaturai un ar savu aso satiriķa spalvu cīnījās pret diletantismu un provincialismu, kā arī pret dekadenci u. c. reakcijas izpausmēm dzejā. Rainis turpināja savu lielo darbu cittautu klasiķu atdzejošanā. Aizrautīgi cittautu dzejas plašumos metās jaunais J. Sudrabkalns, drīzvien kļūdams par vienu no kulturalākajiem latviešu dzejniekiem; īpaši tuva viņam bija krievu un franču literatura. Plašas zināšanas cittautu dzejas laukos bija arī Plūdonim, Aspazijai u. c.

Sevišķi jārunā par M. Gorkiju, kura simboli un alegorijas revolucionarās cīņas notēlošanai veidoja tradiciju, ar kuru saskaņā attīstījās arī latviešu revolucionaru dzeja.

Līdzīgi M. Gorkijam ierosmes deva starptautiskās revolucionarās masu dziesmas, kuru atdzejošanā savus spēkus patstāvīgai daiļradei vingrināja daudzi socialdemokratiskās pagrīdes dzejnieki. Arī Raiņa «Maija dziesmas» (1911.) sacerētas atbilstoši tolaik populārās «Strādnieku marseljezas» («Lai pērkoņi un sniegi jaucas, Lai krāc un ūdens gāž . . .») melodijai.[1]

Nozīmīgu darbu dzejas attīstības sekmēšanā un popularizēšanā paveica arī kritika, gan apkarodama dekadenci u. c. reakcionaros virzienus, gan ar lielu spēku cīnīdamās par progresivu idejiskumu un mākslinieciskumu. Te minama, gan J. Jansona-Brauna kritika par Raiņa «Tālām noskaņām»[2] un A. Upīša grāmata «Raiņa dzeja» (1912.), gan R. Pelšes, J. Asara, V. Knoriņa, A. Birkerta, E. Pīpiņa-Vizuļa u. c. progresivo kritiķu darbība, kuru palīdzība it īpaši nozīmīga dekadences atmaskošanā un jauno un vēl nenobriedušo dzejnieku izaugsmē.

Izmantojot kritikas atbalstu, apgūstot cittautu pieredzi, paceļot augstākā pakāpē savas tautas literaturas labākās tradicijas un, par visām lietām — ejot ciešā kopsolī ar dzīves attīstību, latviešu progresivā dzeja buržuaziski demokratisko revolu-

[1] *J. Niedre,* Raiņa tradicijas latviešu literaturā. Krājumā J. Raiņa daiļrade, 1954., 74.—75. lpp.

[2] Rakstu krājumā «Darbs», 1905.

ciju periodā spēcīgi veidojās tālāk par vienu no mūsu nacionalās kulturas lielākajiem dārgumiem.

Proza

Lielās līnijas, kādas raksturo visu buržuaziski demokratisko revoluciju perioda latviešu literaturu, noteica arī prozas attīstību, kādēļ tā zināmā mērā norisa analoģiski dzejai. Protams, bija arī nozīmīgas atšķirības, piemēram, revolucionarā proza, sākumā atpaliekot no dzejas, īsti sāka veidoties vēl tikai 1905. gada revolucijas laikā un pēc tās (E. Birznieka-Upīša «Zem ābeles» 1907., Raiņa «Suņa mūžs» 1907., Plūdoņa «Pasaka par vilku» 1907., A. Birkerta «Kā viņi mirst» 1908., A. Upīša «Jauni avoti» 1909. u. c.). Taču pats galvenais ir tas, ka, pārskatot periodu visumā, kā dzejā, tā prozā vērojams stiprs, daudzveidīgs uzplaukums, kur centralajā vietā tāpat izvirzījās revolucionarie autori; to vidū līdzīgi Rainim dzejā paceļas lielais prozas meistars A. Upīts.

No atsevišķiem prozas žanriem visspēcīgāk attīstījās *romans* — Andreja Upīša visvērtīgākās darbības lauks. Jau te aplūkojamā periodā vien lielā prozas meistara spalvai pieder tādi izcili romani kā «Jauni avoti» (1909.), «Zīda tīklā» (1912), «Zelts» (1914.), kā arī vēl citi («Sieviete» 1910., «Renegati» 1916.). Viņa romani palaikam veltīti aktualām sabiedriskām problemām, kuras risinātas revolucionaro ideju gaismā. Te aplūkojamā periodā tie notēlo 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma dzīvi Latvijas pilsētās un laukos, visdažādākos ļaužu slāņus no revolucionarā proletariata līdz nacionalistiskajai buržuazijai. Visos minētajos A. Upīša darbos spēcīgi notēlotas arī sadzīves un psiholoģiskās parādības. Vispār — rakstnieka māksliniecisķā meistarība izkopta augstu un vispusīgi.

Izcilais talants, plašās cittautu literaturas studijas, sistematiskais darbs, viscaur rūpīgais māksliniecisķais veidojums arī paceļ A. Upīša romanus tālu pāri iepriekšējā perioda augstākajiem sasniegumiem šai žanrā (A. Deglava, J. Zeibolta). Piemēram, ja salīdzinām A. Deglava 90. gadu romanu izplūdušo, vietām sentimentalo stilu un daudzos samākslojumus sižeta veidojumā ar A. Upīša tēraudcieto izteiksmi un uz vēstures objektivo likumu izpratnes pamata stingri motivēto notikumu risinā-

jumu, tad jo spilgti redzam lielo attīstības soli, kāds latviešu romanu rakstniecībā sperts 20. gs. sākumā.

Īpaši jāatzīmē A. Upīša prasme parādīt cilvēkus, spilgti notēlot tiklab pozitivos, kā negativos raksturus. Tādi lieliski izveidoti raksturošanas mākslas piemēri ir romanā «Jauni avoti» trīs galvenie tēli — atpalikušais patriarchalais saimnieks vecais Robežnieks, topošais apzinīgais strādnieks Mārtiņš Robežnieks un gļēvais, egoistiskais Jānis Robežnieks — nākošais sīkburžuaziskais inteliģents.

«Zīda tīklā» agrāko stichisko protestētāju Mārtiņu Robežnieku redzam revolucionarās cīņas ceļa apzinīgās strādniecības pārstāvja idejiski moraliskajā diženumā un spēkā. Šis tēls ir viens no te aplūkojamā perioda literaturas lielākajiem sasniegumiem.

Ievērību pelnī arī A. Upīša satira, kas viņa daiļradē ieņem redzamu vietu visos žanros. Romanos tā jo plaši un ar lielu veiksmi lietota, piemēram, vecā Robežnieka reliģiskā fanatisma un Jāņa Robežnieka mietpilsonisko tendenču atmaskošanai. A. Upīts — viens no latviešu lielākajiem satiriķiem. Viņa satira ir asa, nicinoša, precizi tēmēta pret pašām galvenajām reakcijas izpausmēm.

No citiem buržuaziski demokratisko revoluciju perioda romaniem pirmkārt nosaucams A. Deglava «Rīga», kam pirmā daļa iespiesta 1911.—1912. gadā (2. d. — 1922.). Tas ir apmēros ļoti plašs vēsturisks romans par latviešu sabiedrības veidošanos Rīgā 19. gs. otrā pusē. Salīdzinot ar tā paša autora agrākajiem romaniem iepriekšējā periodā, «Rīga» ir viņa augstākais sasniegums. Minami arī A. Birkerta «Pedagogi» (1908.), L. Paegles «Gāju putni» (1912.) un «Purva tvaiki» (1913.), kuros visos realistiski notēlota darba inteliģences dzīve uz lauku vai pilsētas sabiedriskā fona.

Zināmi sasniegumi jāatzīmē arī romanam tuvu radniecīgajā *garā stāsta žanrā,* piemēram, A. Upīša «Pilsoņi» (1907.) un «Pēdējais latvietis» (1912.), Sudrabu Edžus «Svešumā» (1910.) un «Zem dienvidu debesīm» (1911.), J. Akuratera «Degošā sala» (1912.), J. Zeibolta «Barons Bundulis» (1916.) u. c. Salīdzinot ar labākajiem šā žanra darbiem iepriekšējā periodā, arī te vēro-

jams progress, it īpaši tematikas un stila daudzveidības ziņā. J. Akuraters nāk ar ļoti akcentētu, agrāk nesastopamu lirismu un skatījumu no stipri emocionala, nabadzības iedragāta inteliģenta pozicijām, Sudrabu Edžus — ar 1905. gada revolucijas emigrantu dzīves tematiku, A. Upīts — ar labi trāpīgu pilsētas buržuazijas kritiku utt.

Turpināja attīstīties arī *noveles žanrs.*

Šā žanra nodibinātājs latviešu literaturā R. Blaumanis darbojās līdz 1908. gadam, un kaut gan viņš savas labākās noveles bija sacerējis jau 19. gs., sagatavojot iepriekšējā perioda darbus kopotajiem rakstiem, rakstnieks tajos atrada daudz ko pārstrādājamu, visvairāk sižeta vienkāršošanas, stila precizēšanas un koncentrēšanas ziņā.

Buržuaziski demokratisko revoluciju perioda redzamākais novelists bija A. Upīts. Viņa pirmās noveļu grāmatas ir: «Mazas komedijas» (1. d. — 1909., 2. d. — 1910.), «Nemiers» (1912.), «Darba laikā» (1915.).

Noveles žanra specifikas pārzināšanā un vispār realisma meistarības izkopšanā A. Upīts daudz mācījies no A. Čechova un M. Gorkija, kā arī no A. Fransa u. c. Turklāt kā novelists A. Upīts arī no agrākās latviešu literaturas saņēma bagātāku mantojumu nekā romana žanrā. Galvenokārt te jārunā par R. Blaumaņa novelēm — par to meistarisko sižeta veidojumu, izkopto valodu un dziļo psiholoģiju. A. Upīts šīs tradicijas pārņēma un attīstīja tālāk, bet idejiskajā ziņā pamazām ienesa pavisam citas — revolucionaras tendences.

Viens no raksturīgākajiem A. Upīša jaunienesumiem latviešu novelistikā ir darba tema, piemēram, noveļu krājumā «Darba laikā».

Atšķirībā no R. Blaumaņa A. Upīts priekšplānā izvirza ne tik daudz sadzīves kā sabiedriskās dzīves jautājumus. Piemēram, R. Blaumaņa «Purva bridējā» un A. Upīša «Medībās» (1903.) notēlota muižas ļaužu dzīve, bet, kamēr R. Blaumanis vairāk akcentē atsevišķu cilvēku individualās izjūtas, A. Upīts — muižas kalpu socialo stāvokli. Blaumanis tikai vienā novelē («Andriksons») spēcīgāk izsakās pret muižu kā zemnieku

ekspluatētāju, A. Upītim, nevērojot visus cenzuras liktos ierobežojumus, šis jautājums risināts daudz vairāk un drošāk (piemēram, novelē «Cirtumā» 1904. g.).

Vairāk vērības nekā R. Blaumanis A. Upīts veltījis inteliģences un pilsētas dzīves temām, it īpaši mietpilsoņu atmaskojumam; turklāt A. Upīša novelēs lielāka vieta ierādīta satirai: Sakarā ar šīm īpašībām viņa novelēs (arī stāstos, romanos, lugās) sastopam jaunus, nozīmīgus rakstura veidojumus. Viens no spilgtākajiem to vidū — īslaicīgais stichiskais protestētājs no sīkburžuaziskās inteliģences vai buržuazijas vidus, kas pēkšņi saceļas pret apkārtējo mietpilsonisko trulumu, bet tad savā sajūsmā izdeg kā salmi, un viss viņa karagājiens ir bijis, A. Upīša vārdiem runājot, tikai «vistas lidojums».

Turpinādams agrāko tradiciju, A. Upīts daudz uzmanības veltījis naudas varas atmaskošanai, pretstatā zelta varas kalpībā pagrimušajiem notēlodams cilvēkus, kas paceļas pāri zemiskajai mantkārībai. Blaumanim šo pozitivo raksturu galerija palaikam aprobežojas ar vienkāršajiem lauku darbaļaudīm, kas nostājas pret naudas varu stichiski, klausot savas mīlestības balsij; turpretim A. Upīts ieved jaunu tēlu — inteliģentu, kurš protestē jau apzināti un par kuru jūtam, ka tas ir vismaz ceļā uz revolucionaru pasaules uzskatu. Novelē «Dēls no svešuma» (1904.) šauri personiskās labklājības iekārē aprobežotais saimnieks strostē savu studēto, šķietami paklīdušo dēlu: «Kur katrs, kas kaut cik var kustēt, pelna savus divus trīs rubļus dienā, izskolots cilvēks nodzīvo sešus gadus un viņam nav tikdaudz kā godīgas drēbes mugurā. To es nesaprotu.» Bet dēls — citas, labākas dzīves meklētājs — atsaka: «Tev tik tās nabaga kapeikas prātā. Taisni tajā ziņā es esmu ticis tālāk: atsvabinājies no tavas kapeiku verdzības.» Arī patriarchalisma palieku sairšanas motivu R. Blaumanis apstrādājis jau kopš 80. gadiem, bet atšķirībā no viņa A. Upīts parāda skolotus jauniešus, kam izglītība un dzīves pieredze pilsētā atvērusi acis uz tēva sētas un tanī valdošo personiskās labklājības centienu šaurību, piemēram, novelēs «Bērni» (1904.) un «Kļavu tēvs» (1904.).

Jauna tipa cilvēku, kāds līdz ar tautas atbrīvošanās cīņas

proletariskā perioda tālāko attīstību bija ienācis dzīvē, latviešu novelistikā un vispār latviešu prozā pirmais parādījis A. Upīts.

Noveles rakstījuši arī vairāki citi aplūkojamā perioda rakstnieki, tomēr to galvenais darbības lauks prozā šai periodā bija stāsts. Te jārunā par L. Paegli, L. Laicenu, J. Poruku, A. Brigaderi, K. Skalbi, A. Austriņu u. c. Sevišķu ievērību pelnī vairāki stāsti par revolucionarās cīņas temām, kas atrodami nelegalajā revolucionarajā presē.

Lieli nopelni *īsā stāsta žanra* izveidē ir E. Birzniekam-Upītim. Viņa pirmās stāstu grāmatas, neskaitot jau 1900. gadā iznākušos «Upīša stāstus», ir šādas: «No rīta» (1912.), «Pret vakaru» (1913.), «Pelēkā akmens stāsti» (sarakstīti 1893.—1907. g., grāmatā izdoti 1914. g.). Rakstnieka literarie skolotāji visvairāk bijuši A. Čechovs un D. Mamins-Sibirjaks.

E. Birznieks-Upītis šai periodā, tāpat kā pirmie īsā stāsta meistari latviešu literaturā — Apsīšu Jēkabs un R. Blaumanis, notēlo galvenokārt savas tautas zemnieku dzīvi, galveno vērību veltīdams bezzemniekiem un citiem nabadzīgajiem darbaļaudīm viņu dzīves grūtajos brīžos. Daudz uzmanības viņš pievērsis arī bērnu dzīvei un pārdzīvojumiem.

Kopš gadsimtu mijas rakstnieks sāk strādāt pie «Kaukaza stāstu» cikla (piemēram, «Sadursme» 1901. g., «Viņās dienās» 1913. g.), kas 20. gados izveidojas par vienu no viņa plašākajiem un vērtīgākajiem darbiem. Šie stāsti (daļa no cikla ir noveles vai mākslinieciski apraksti) ienes latviešu literaturā jaunu tematiku — Kaukaza tautu dzīvi, kā arī pieder pie vērtīgākajiem tautu draudzības ideju popularizētājiem visā latviešu literaturā.

Pie stāstiem — īsajiem vai garajiem — pieskaitāmi arī vairāki darbi bērniem un jaunatnei: A. Upīša «Iebūvieša dēls», «Ozols» (abi 1902. g.), «Jaunā dzērve» (1910.), Sudrabu Edžus «Pusmāsas dēls» (1904.), «Laimzemes skola» (1905.), L. Paegles stāstu krājums «Darba bērni» (sarakstīts 1910.—1919., bet izdots 1922. g.) u. c. Šo attīstību sekmēja arī tas, ka vairāki rakstnieki, kas nosvērās nacionalistiskās buržuazijas pusē un līdz ar to daudz zaudēja arī kā mākslinieki, kādu laiku vēl

sekmīgi apstrādāja pagātnes tematiku, galvenokārt uzrakstīja spilgtus bērnības un jaunības atmiņu notēlojumus. A. Brigadere ap 1905. gadu sāka savu autobiografisko triloģiju, J. Jaunsudrabiņš pabeidza «Baltās grāmatas» 1. daļu (1914.). Latviešu bērnu un jaunatnes proza kļuva stipri bagātāka, pie tam parasti būdama tāda veida, kas atbilda tiklab pieaugušā, kā arī jaunā lasītāja interesēm.

Jau 19. gs. latviešu literaturā bija sastopamas arī *oriģinalpasakas* (Doku Ata, J. Poruka u. c.), taču īsti šis žanrs izveidojās un nostiprinājās tikai tad, kad tanī sāka darboties K. Skalbe — lielākais pasaku meistars latviešu literaturā. «Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties» (1904.), «Pasaka par vērdiņu» (1912.), «Milzis» (1913.) u. c. labākās Skalbes pasakas ir stipri gleznainas, piestrāvotas ar sirsnīgu lirismu, un tajās paustas humanistiskas tendences, bet nereti arī filozofiskā idealisma maldi.

Pasaku novadā iegriezušies arī vairāki citi rakstnieki, sacerēdami nedaudzus, bet vērtīgus darbus. Pirmajā vietā te minams jau atzīmētais Raiņa «Suņa mūžs» (1907.) un V. Plūdoņa «Pasaka par vilku» (1907.), kas abi ir revolucionari un meistariski darbi.

Cīņā pret daudzajām reakcijas izpausmēm sazaļoja *satiriskais feļetons*. Redzamākais pārstāvis te bija Andrejs Upīts, parakstīdamies parasti ar pseidonimu Tāravas Anniņa: «Mazo cilvēku vēstules» (1902.), «Pie cittautu kulturas avota» (1915.) u. c. Šai žanrā darbojās arī pazīstamais partijas darbinieks Fr. Roziņš-Āzis, sarakstot satirisko feļetonu «Kā velns strādnieku parāvis» u. c. Jāatzīmē vēl anekdotes, īsi stāstiņi u. tml. satiriski darbi, kuri it īpaši uzplauka 1905. gada revolucijas laikā. Viens no labākajiem to kopojumiem bija Raiņa «Virpuļu kalendari» 1907., 1908. un 1909. gadam. Feļetonus rakstīja arī R. Blaumanis, E. Vulfs u. c. demokratiskie rakstnieki, risinādami ne tikai sabiedriskās, bet arī sadzīves temas. Progresivie rakstnieki izmantoja vai visu veidu izteiksmes iespējas.

Liela nozīme prozas attīstībā progresivajai *kritikai*, kas vienlīdz intensivi un neatlaidīgi cīnījās tiklab par demokratisku un

revolucionaru idejisko saturu, kā par pilnvērtīgu māksliniecisko veidojumu. Lūk, daži piemēri.

Novērtējot 19. gs. beigu socialo motivu atspoguļojumu Apsīšu Jēkaba, R. Blaumaņa, Zvārguļa, Pērsieša darbos, J. Jansons-Brauns pareizi norāda uz to idejisko ierobežotību un izvirza tālākos uzdevumus progresivo sabiedrības attīstības spēku atspoguļošanā un veicināšanā. Kritiķis raksta: «... bij vecīši un ubagi sava sakropļotā mūža beigās, bet te nebij darbaļaužu aprindas, kas ar nesalaužamu spēku iet nākotnei pretim; te bij asaras un nopūtas, bet nebij ugunīgas centienu drosmes; te bij kapu krusti, bet nebij cīņas karogu. No dzīves te bij tikai viens stūris atspoguļots, nevis viss viņas plašums. Tad tālāk: te nu bij — kā toreiz teica — atsegti «sadzīves augoņi», te atkal un atkal tika minēti *«apstākļi»*, kas nosloga un izposta cilvēka dzīvi, bet te netika izteikts un uzsvērts, ka šie apstākļi ir *grozāmi*. Un tas taču ir mūsu vadošā zvaigzne, mūsu kopējā darba un cīņas mērķis! Kā Markss kādā vietā izsakās: «Filozofi līdz šim pasauli tikai izskaidrojuši, bet svarā taisni krīt to — pārgrozīt!».»[1]

Tieši šo prasību virzienā attīstījās aplūkojamā perioda revolucionarā proza ar A. Upīti priekšgalā, kurš ne vien ar savu daiļradi ierāva dziļu gultni socialā romana, noveles un feļetona attīstībai, bet nostiprināja un vispārināja sasniegto teoretiski ar saviem literaturkritiskajiem rakstiem.

Daudzo virzienu savstarpīgo cīņu mutulī A. Upīts ar skaidru skatu samanīja dažādo sugu pseidonovatoru nomaldus, droši un lietpratīgi nošķīra diletantu un dekadentu pašreklamas klaigas no nopietna darba dunoņas. Izcīnīdams nemitīgas sīvas kaujas pret dažādām reakcijas izpausmēm literaturā un pats jo stingri stāvēdams realisma pozicijās, viņš pretēji vulgarizatoru dogmatismam saskatīja patiesas, vērtīgas mākslas daudzveidību un ar saviem autoritativajiem, labi argumentētajiem un spoži noformulētajiem spriedumiem veicināja tās tālāko uzplaukumu.

Augstu vērtēdams tēlu izveides prasmi, A. Upīts nekad neaizraujas līdz formalistiskai literarās izdomas un izteiksmes

[1] *J. Jansons*, Fauni vai klauni?, 1908., 21.—22. lpp.

spēju apjūsmošanai, bet vienmēr par galveno vērtības kriteriju izvirza pareizību dzīves īstenības atspoguļošanā un ietekmes spēju, kāda ir daiļdarbam sekmēt attīstību progresa virzienā. A. Upīša kritikām ir noteikta sociala virzība — uz šķiru mākslu, uz darba tautas interešu aizstāvēšanu.

Progresivā proza attīstījās nemitīgā divu kulturu cīņā, attīstījās spēcīgi, strauji un daudzveidīgi.

Dramaturģija

Ar progresivo sabiedrisko spēku attīstību būtiski saistītā vispārīgā revolucionarās un demokratiskās literaturas izaugsme apskatāmajā periodā izpaudās arī dramaturģijā. Liela daļa latviešu pirmspadomju lugu klasikas radusies tieši no gadsimta sākuma līdz 1917. gadam. Turklāt tikai vēl šai periodā īsti izveidojās un nostiprinājās revolucionarā dramaturģija.

Pirmkārt, šai sakarā minams lielākais latviešu dramaturgs Rainis, kurš kā lugu rakstnieks izauga un savus augstākos sasniegumus guva gadsimta pirmajos divos gadu desmitos. Tai pašā laikā savus pirmos dramatiskos darbus sacerēja arī A. Upīts. Citu revolucionaro dramaturgu vidū atzīmējams J. Lindulis.

Demokratisko lugu rakstnieku pirmajā rindā, tāpat kā iepriekšējā periodā, noteikti izvirzījās R. Blaumanis. No pārējiem jau agrāk pazīstamajiem dramaturgiem joprojām darbojās Aspazija, A. Alunāns, bet no jaunajiem — E. Vulfs, J. Akuraters, J. Jaunsudrabiņš, J. Vainovskis, R. Tautmīlis-Bērziņš u. c. Arī A. Brigadere, kas prozā pazīstama jau kopš 90. gadiem, pirmos sekmīgos soļus dramaturģijā spēra tikai īsi pirms 1905. gada.

Perioda ievērojamākais dramatiskais darbs ir Raiņa «Uguns un nakts» (1905.). Pamatojoties uz A. Pumpura «Lāčplēša» sižeta un tēlu sistemas un radoši pārstrādājot tos, Rainis izveidojis monumentalu dramatisku darbu, kur varenā vispārinājumā atspoguļojas latviešu tautas atbrīvošanās cīņas no sirmas senatnes līdz tālai brīvas un laimīgas nākotnes perspektivai. Lāčplēsis kļuva par perioda progresīvāko ideju paudēju. Teiksmainā tautas varoņa tēls, kas pazīstams jau no folkloras, izauga par cīnītāju, kas pavadījis latviešu darba tautu visās tās turpmākajās likteņgaitās.

Dramaturģijas žanra ziņā «Uguns un nakts» ir savdabīgs darbs. Tas uzrakstīts dzejas valodā un tāpat kā Gētes «Fausts» tuvu radniecīgs dramatiskai poemai ar filozofisku raksturu un stiprām traģedijas iezīmēm. Pie tam šis traģiskums ir optimistisks; tas būtiski saistās ar marksistiski-ļeņinisko pasaules uzskatu, ar dzīves dialektiskās attīstības domu.

Rainis nodibināja latviešu dramaturģijā traģediju, pie tam uzreiz īsti liela stila, augsti idejisku un mākslinieciski pilnveidotu. Tādi darbi ir arī viņa «Indulis un Arija» (1911.), «Jāzeps un viņa brāļi» (pilnīgi pabeigta 1919. g., sarakstīta galvenokārt jau agrāk). Tāpat kā Raiņa lugu vairums, tās rakstītas dzejā, sižetu un galvenos raksturus veidojot pēc vēstures un folkloras motiviem.

Rainis plašos apmēros un meistariski izlietojis savās lugās folkloras elementus. Bez «Uguns un nakts» te jāatzīmē vēl «Pusidealists» (1901.), «Zelta zirgs» (1909.), «Pūt, vējiņi!» (1913.), «Spēlēju, dancoju» (1915.) un «Kraukļītis» (1917.). Folklora te izmantota ne tikai sižeta un galveno raksturu veidošanai, bet vēl daudzpusīgāk — personu valodā, darbības vietas raksturošanā, lugas žanra specifikas iezīmēšanā.

Sevišķi jāpiemin dzidri liriskā un reizē psiholoģiski un filozofiski dziļā, visā Padomju Savienībā iemīļotā luga «Pūt, vējiņi!», kur atklājas vienkāršās darba sievietes jūtu smalkums un skaidrība, vienoti ar nesalaužamu rakstura stingrību.

Raiņa sasniegumi, veidojot lugas pēc folkloras motiviem, latviešu literaturā ir nepārspēti un pelnī ievērību visplašākā mērogā. Tas pats sakāms par viņa veiksmi rakstīt lugas saistītā valodā. Šie panākumi gūti, pieejot folkloras materialiem radoši — paceļot augstākā, t. i., marksistiski-ļeņinisko ideju līmenī folkloras tautiskumu, plaši apgūstot citu tautu lielāko dramaturgu pieredzi tēlu veidošanas paņēmienos, novatoriski attīstot to tālāk.

Pēc folkloras motiviem veidotās Raiņa lugas, tāpat kā visa viņa daiļrades labākā daļa, pieder pie izcilākajiem latviešu nacionalās kulturas dārgumiem un reizē pie spilgtākajiem latviešu nacionalās specifikas paudējiem.

Teiku un pasaku lugu žanrā sekmīgi darbojušies vēl citi, visvairāk A. Brigadere, galvenokārt ar savu «Sprīdīti» (1903.). Ja neskaita dažus vājus A. Alunāna sacerējumus, tad «Sprīdītis» ir latviešu bērnu dramaturģijas sākums. Panākumus guvusi arī Brigaderes «Princese Gundega un karalis Brusubārda» (1912.). 1905. gada revolucijas laikā lielu sajūsmu un pat revolucionaru pacilātību radīja Aspazijas teiksmainais «Sidraba šķidrauts» (1905.). Bez tam vēl jāatzīmē nepabeigtie R. Blaumaņa darbi «Dzīvais ūdens» un «Genoveva», kā arī L. Paegles «Dievi un cilvēki» (1914.).

Salīdzinot labākās aplūkojamā perioda teiku un pasaku lugas ar agrāk sarakstītajām (A. Alunāna «Mūsu senči», Aspazijas «Vaidelote», «Ragana»), atklājas liels un daudzpusīgs progress tiklab idejiski tematiskajā saturā (revolucionaras idejas), kā arī temu un tēlu daudzpusības, žanru dažādības un mākslinieciskā līmeņa ziņā.

Visi buržuaziski demokratisko revoluciju perioda redzamākie dramaturgi rakstīja arī lugas, kurās tēloja sava laika sabiedrisko dzīvi un sadzīvi vēsturiski konkretā skatījumā. Atturoties no stipri sīka sadalījuma pa dažādiem žanru paveidiem, tās iedalāmas dramās un komedijās.

Iepriekšējā perioda lielākais dramaturgs R. Blaumanis vairākas no savām labākajām dramām sarakstījis tieši 20. gs. sākumā. Tās bija daudzcēlienu lugas «Indrāni» (1904.), «Ugunī» (1905.) un viencēliens «Sestdienas vakars» (1907.). Kaut gan jau viņa 90. gadu dramas «Ļaunais gars» un «Pazudušais dēls» rakstītas ar meistara roku, jaunie darbi attīstībā iezīmē soli uz priekšu. Klāt nākusi jauna tematika, piemēram, muižas dzīve («Ugunī») un kalpavīra bezcerīgais mūža vakars kapitalisma apstākļos («Sestdienas vakars»), izveidoti jauni spilgti tēli, piemēram, morali skaidrā un stiprā, savā mīlestībā cildenā Kristīne un lielo kaislību cilvēks Edgars, asāk saskatīta kapitalisma zvēra morale («Indrāni») utt. Zināms progress redzams arī lugu māksliniecisķajā veidojumā, piemēram, sižeta risinājums «Indrānos», salīdzinot ar «Pazudušo dēlu», ir vienkāršāks

un notikumi motivēti stingrāk, vairāk balstoties uz sabiedriskās dzīves attīstībā valdošo likumību.

Vairākas dramas sarakstīja arī A. Brigadere (piemēram, «Raudupiete» 1914. g. u. c.), E. Vulfs («Rožainās dienas» 1906., «Meli» 1916.) u. c. Meistarības ziņā šīs lugas par R. Blaumaņa klasiskajiem darbiem vājākas, toties tās ienes dažus jaunus momentus latviešu dramas tematikā un tēlu galerijā. Piemēram, R. Blaumanis notēlojis gandrīz tikai lauku dzīvi un lauku cilvēkus, A. Brigadere un E. Vulfs — arī pilsētu, it īpaši pilsētas buržuaziju. R. Blaumanis daudzpusīgi apgaismojis ciešanas, kādas rada zaudēta vai neiegūta laime, E. Vulfs «Rožainās dienās» liek saprast arī traģismu, ar kādu nereti jau spēka gados jāraugās pretī nāvei.

Sabiedriski idejiskajā ziņā spēcīgu pacēlumu pēc iepriekšējā perioda revolucionarā dramaturga J. Paleviča iezīmēja darbi, kas nāca ar revolucionarām tendencēm: Raiņa viencēliens «Ģirts Vilks» (1905. g., sākums no nepabeigtas pieccēlienu lugas), A. Upīša «Balss un atbalss» (1911.), «Viens un daudzie» (1914.), J. Linduļa «Dižūdru Māle» (1912.) u. c. A. Upīts pirmais latviešu dramaturģijā būtībā pareizi parādījis revolucionarā rūpniecības proletariata pārstāvjus.

A. Upīša «Balsī un atbalsī» galveno pozitivo varoņu lomā redzam revolucionaros strādniekus — veco Avotu un viņu meitu Rasmu, kas renegatisma uzplūdu viļņos stingri stāv savā cīnītāju vietā, būdami vieni no daudzajiem, par kuriem Rainis teicis — «tie, kas neaizmirst». A. Upīts pats atceras: «Tas bij mans pirmais ievērojamākais panākums dramatiskajā rakstniecībā. Skatītāji lugu saņēma ar ovacijām. Trīspadsmit reizes no vietas viņa tika izrādīta Jaunajā teatrī, pēc tam apceļoja visu Latviju. Pēc manas nepilnīgās statistikas viņa jau pirmajā sezonā piedzīvoja ap 100 izrāžu.»[1]

Vēl jo spēcīgāk revolucionaro kustību atspoguļoja A. Upīša «Viens un daudzie». Lugas izrādi gan aizliedza, bet, publicēta iespiestā veidā, tā tomēr veica lielu darbu masu revolucionizēšanā, modinot uzticību ne vien revolucijas taisnībai, bet arī

[1] *A. Upīts*, Rīta cēliens, 1923., 52. lpp.

tās uzvarai. Cildens paraugs te ir apzinīgās strādniecības darbinieces Zelmas Laiviņas tēls un vēl jo vairāk tikai sarunās noraksturotais, bet cenzuras dēļ atklātā darbībā neparādītais streika organizētāja Rasuma tēls — pirmais profesionala revolucionara tēls latviešu dramaturģijā.

Ļoti strauji, tomēr vājāk nekā drama, attīstījās komedija. R. Blaumanis sarakstīja savu jautrāko, dzīves priekā dzirkstošo joku lugu «Skroderdienas Silmačos» (1902.), kas, salīdzinot ar viņa pirmajām komedijām — «Zagļi» un «Trīnes grēki», ir nozīmīgs solis uz priekšu meistarības ziņā, it īpaši sižeta izveidē. A. Brigadere sacerēja satirisku viencēlienu «Čaukstenes» (1907.), E. Vulfs — daudzcēlienu lugas «Sensacija» (1916.), «Svētki Skangalē» (1916.) un vairākus viencēlienus, J. Vainovskis — satirisku komediju «Mūsu teļos mūsu nākotne» (1914.) u. c. Vērā ņemamu komediju skaits auga ātrāk nekā jebkad agrāk.

Satiriskajai komedijai, pagaidām gan tikai vēl viencēlieniem, pievērsās arī A. Upīts, sarakstīdams tādus darbus kā «Dzimumdienas rītā» (1905.), «Pārcilvēki» (1909.) u. c. Turpmāk tieši šī viņa līnija kļuva latviešu dramaturģijā par vienu no spēcīgākajām.

Liela nozīme dramaturģijas attīstībā intensivajai teatru dzīvei. Jaunās strāvas periodā latviešiem bija tikai viena t. s. lielā skatuve, t. i., Rīgas Latviešu teatris, un tas pats atradās nacionalistiskās buržuazijas rokās. Buržuaziski demokratisko revoluciju periodā nodibinājās un sekmīgi strādāja otra liela profesionala skatuve — Jaunais Rīgas teatris (1908.—1915.), kas izveidoja sava laika latviešu teatra mākslas progresivākās tradicijas. Gadsimta sākumā darbojās progresivais Jaunais latviešu teatris (1902.—1905.), vēlāk arī Apollo teatris un vairākas mazākas pašdarbības un pusprofesionalas trupas Rīgā un periferijā. Teatriem vajadzēja oriģinālugu, tas stimulēja rakstniekus veltīt vairāk darba dramaturģijai.

Cieši sakari ar Rīgas Latviešu teatri bija E. Vulfam. Tieši šā teatra vajadzībām sacerēts A. Brigaderes «Sprīdītis», kā arī vairākas no rakstnieces vēlākajām lugām. R. Blaumanim cieša

sadarbība ar Rīgas Latviešu teatri bija kļuvusi jau par tradiciju, tā ka daudzas lomas viņa lugās veidotas atbilstoši tieši zināma aktiera īpatnībām, piemēram, Pičuka loma «Skroderdienās Silmačos» — P. Rudzītim, vecā Indrāna — J. Duburam, Kristīnes — D. Akmentiņai utt. Šie un tāpat daudzi citi aktieri (piemēram, Edgara tēlotājs Rūdolfs Bērziņš, Indrānmātes — B. Rūmniece, Kārlēna — D. Akmentiņa) veica lielu darbu, lai lugas iespaids uz skatītāju būtu jo spēcīgāks un vērtīgāks.

Vēl jo lielāka nozīme latviešu dramaturģijas attīstībā bija Jaunajam Rīgas teatrim. Ja Rainis un A. Upīts šai periodā daudz pievērsās lugu rakstīšanai, tad lielā mērā tādēļ, ka Jaunais Rīgas teatris šos darbus no autoriem prasīja un ar aizraujošām izrādēm savas prasības pilnā mērā attaisnoja. Raiņa «Zelta zirgs», «Indulis un Arija» rakstīti tieši Jaunajam Rīgas teatrim, tāpat A. Upīša «Balss un atbalss» un «Viens un daudzie». A. Amtmaņa-Briedīša un E. Smiļģa tēlotais Raiņa Indulis, T. Bangas un L. Ērikas — Arija, B. Skujenieces un M. Šmitchenes — Vizbulīte, A. Mierlauka — Mintauts u. c. spoži skatuves tēli palīdzēja aizvadīt rakstnieka idejas līdz skatītājam un līdz ar to sekmēja tā turpmāko daiļradi.

Progresīvā teatra kritika pretstatā reakcijas paustajām melu interpretacijām un noķengājumiem sniedza būtībā pareizus un nereti dziļus vērtējumus par Raiņa, A. Upīša u. c. revolucionaro dramaturgu darbiem, izvirzīja kā pret R. Blaumani, tā pret citiem demokratiskajiem rakstniekiem prasības pēc augstāka idejiskuma utt. Liela nozīme, piemēram, bijusi A. Upīša, R. Pelšes u. c. kritiskajiem rakstiem par Raiņa lugām, kuru neparasti lielie, vēsturiski nozīmīgie panākumi Jaunajā Rīgas teatrī nostiprināja visa šā teatra eksistenci un līdz ar to veidoja priekšnoteikumus progresīvās dramaturģijas tālākajai attīstībai.

Dramaturģijas tāpat kā visas revolucionarās un demokratiskās literaturas izaugsme, kas norisa asā divu kulturu cīņā, bija spēcīga un strauja. Iepriekšējā perioda vispārīgais līmenis, kuram vēl nebija ne Raiņa dramaturģijas, ne viņa dzejas galvenās daļas, ne A. Upīša prozas un literaturkritisko rakstu, tika tālu pārsniegts, un šī attīstība turpinājās tālāk.

Literarie virzieni un metodes

Literaro virzienu un metodu attīstība latviešu literaturā 20. gs. sākumā un vēlāk ir ļoti sarežģīta, ar daudzām un dažādām īpatnībām un pretrunām.

No vienas puses, vērojama romantisma un realisma metodes tālāka attīstība, bagātinoties ar sava laika cittautu, īpaši krievu literaturas iegūto pieredzi un jaunajiem meklējumiem, kā arī tālāk attīstot latviešu literaturas tradicijas. Parādās un uz īsāku vai ilgāku laiku mūsu literaturā ieviešas dažādas modernistiskas literaturas strāvas un strāvojumi — impresionisms, ekspresionisms u. c. Daudzi izcili latviešu vārda mākslinieki dod nopietnu, pozitivi vērtējamu ieguldījumu kā romantisma, tā realisma attīstībā. Saasinātās šķiru cīņas apstākļos, bet it īpaši Krievijas pirmās revolucijas ietekmē aizvien vairāk dominē kritizētāja realisma novirziens. Tieši divu revoluciju posmā latviešu literaturā ienāk tās lielākais kritizētāja realisma mākslinieks A. Upīts, savus izcilākos darbus tad saraksta E. Birznieks-Upītis.

No otras puses, paraleli romantisma un realisma tālākajai attīstībai un tieši abu metodu izkoptības dēļ, vēsturisko apstākļu nosacīta, latviešu literaturā sāk veidoties socialistiskā realisma metode.

No visiem šiem sarežģītajiem procesiem visnozīmīgākais ir jautājums par socialistiskā realisma metodes veidošanos, par realisma un romantisma lomu un vietu tā laika latviešu literaturā un jaunās metodes sākumos.

Sevišķi pretrunīga ir romantisma attīstība. No vienas puses, izveidojas diezgan nošķirts un noteikts pasīvā romantisma novirziens jeb strāva, kas bieži vien vairāku rakstnieku daiļradē iegūst īsti reakcionaru nokrāsu un dažkārt tieši piekļaujas dekadencei vai pat pāriet tajā. No otras puses, latviešu romantismā šai laikā vērojama aktivā jeb demokratiskā romantisma tālākā attīstība un augšupeja. Daži šā virziena rakstnieki demokrati (K. Skalbe, J. Akuraters, V. Plūdonis u. c.) pirmās revolucijas priekšvakarā un tās norises laikā saraksta pat atsevišķus revolucionari nozīmīgus darbus. Šie un citi rakstnieki vēlāk no

aktivā romantisma pievēršas pasivajam, pat atklāti reakcionārajam romantismam. Tāpēc šai laikā nevar runāt par romantismu bez noteikta nosacījuma — kāda novirziena jeb strāvas romantisms. Romantisms latviešu literaturā nav viengabalains, dažkārt vieni un tie paši rakstnieki romantiķi dažādos laika posmos divu literaturu, divu kulturu cīņā atrodas pretējās nometnēs un ar savu daiļradi apliecina gluži pretējus — gan demokratiskus, gan antidemokratiskus idealus.

Demokratiskais un revolucionārais romantisms nav pretstats realistiskajai literaturai. Tieši otrādi — šim romantismam bijusi būtiska loma realisma attīstībā. Realisma attīstībai vispār piemīt raksturīga īpatnība — *mākslinieciskо tradiciju sinteze,* tiekšme radoši uzņemt sevī labāko, kas bijis un pastāv citos virzienos un metodēs. Šai sintezē īpaša vieta ir romantismam. Arī latviešu realisms savos aizsākumos un tālākajā izveidē no t. s. naivā jeb vērotāja realisma līdz kritizētājam un socialistiskajam realismam izmanto un attīsta romantisma uzkrāto estetisko pieredzi.

Piemēram, demokratiskie un revolucionārie rakstnieki 20. gs. pirmajos gadu desmitos novatoriski turpina jau Ausekļa daiļradē aizsākto nacionālo tradiciju. Vispirmā nozīme šai secībā ir literaturas pirmelementam — valodai, kā arī poetiskajai formai. Uzskatot tautas daiļrades valodas, motīvu un priekšstatu radošu izmantojumu par profesionālās literaturas pamatu, Auseklis lieliski izmantoja tautas dziesmu un tautas dzīvās valodas brīvo plūdumu, tēlainību un muzikalitāti, labākās leksiskās un stilistiskās tradicijas. Radoši izmantojot folkloras materiālus, tautas poetiskās izteiksmes līdzekļus un pasaules klasiskās dzejas labākos paraugus, Auseklis bagātināja dzimto literaturu ar jauniem mākslinieciskiem paņēmieniem, ar tīru un daiļskanīgu tautas dzejas valodu, ar dzīvo tautas runu. Pēc Ausekļa neviens no mūsu redzamākajiem dzejniekiem nav gājis secen viņa tradicijām un pieredzei nacionālās formas izveidē, īpaši tas sakāms par Raini. Savās pārdomās par filozofisko liriku, tautas dziesmu un teiku motiviem, kā tas redzams no

dzejnieka piezīmēm, viņš vairākkārt atsaucas uz Ausekli, Pumpuru un tautisko romantismu.

Ne mazāk nozīmīga vieta ir Pumpura «Lāčplēsim». Tanī aizsāktais dzejiskais stāstījums literaturas tālākajā gaitā iegūst vairāku žanru un temu kuplu sazarojumu. Folkloras un vēstures materiala savijums dažās Aspazijas lugās, Sudrabu Edžus poemās un Plūdoņa baladēs, K. Skalbes pasakās, Raiņa teiku lugās — tas viss liecina par daudzveidīgu, bet kopsakarīgu, jauno vēsturisko apstākļu ietekmētu tendenci kā vienu no raksturīgākajām literarās attīstības parādībām tautas atbrīvošanās cīņas proletariskajā posmā.

Jau Raiņa jaunības dzejas romantika ir folkloras satura, ir formas izmantojumā dod daudz ko principiali jaunu. Vispirms tā ir jau revolucionara romantika, kurā izpaužas jaunā dzejnieka revolucionari demokratiskais pasaules uzskats. Vēlākajos ar folkloras motiviem piesātinātajos Raiņa dzejoļos, kad dzejnieks jau bija pievērsies marksismam, socialais moments izvērsts ar noteiktu socialistisku tendenci. Radās īpaša vajadzība it kā ātrāk izlauzties uz rītdienu, spilgti un aizraujoši tēlot jaunā cīņu ar veco, patetiski izcelt cilvēka cildenās īpašības, tēlot ārkārtējus raksturus ārkārtējos apstākļos, teiksmaini heroiski apliecināt pozitivos sākumus tautas dzīvē un ceramās nākotnes humanistiskos, demokratiskos un socialistiskos centienus. Tāpēc gluži dabiski, ka buržuaziski demokratisko revoluciju periodā, partijas un tautas cīņas laikā par socialistisko revoluciju, romantisms un romantiskais tēlojums ieguva vēsturisku nozīmīgumu, jo saskanēja ar sabiedriskās attīstības tendencēm, sabiedriskās dzīves likumībām. Tieši tāpēc šīs sabiedriskās vajadzības dēļ romantisms arī ietekmēja literaturas attīstību. Visskaidrāk šie meklējumi pēc spilgtas, krāšņas izteiksmes izpaudušies Raiņa daiļradē, tomēr ne tikai tanī. Tie vērojami arī Aspazijas dramaturģijā, īpaši lugā «Sidraba šķidrauts», J. Akuratera u. c. revolucijas priekšvakara un uzvaras dienu lirikā.

Kritizētājā realismā, īpaši Raiņa un A. Upīša daiļradē, ap šo laiku jau bija pastiprinājušās vēsturiskās perspektivas, jaunu apvāršņu meklējumi un apliecinājumi.

Bija nobrieduši visi priekšnoteikumi, lai rastos jauna mākslas metode — socialistiskais realisms.

Jaunās metodes raksturīgā īpatnība un principiālā atšķirība no agrākajām metodēm ir *partejiskums* kā jauna sociali vēsturiska estetiska īpašība, kā tautas interešu, ilgu un cerību augstākā izpausme. Jaunā metode kļūst par agrāko klasisko realistisko un romantisko tradiciju organisku savienotāju socialistiskā kvalitatē.

Spožā daudzveidīgā romantiskā stilā, iemiesojot sevī realistisko pamattendenci, attīstās Raiņa daiļrade. Viņa mākslinieciskais vēriens apbrīnojami plašs, ļoti dažāds ir realistisko formu savienojums ar pārnestās nozīmes formām — simboliem un alegorijām. Smalki niansētā lirika un aktualas sabiedriskas nozīmes dzejoļi parasti veidoti mazās formās. Monumentali liels, dažkārt patetiski episkā stāstījumā ieturēts kļūst Raiņa augstās poezijas stils teiku lugās, garākos dzejojumos (piemēram, «Fiat justitia!», «Jauna gadu simteņa nakts domas»), «1905. gada epā», poemā «Ave, sol!».

Daudzveidīgs, tomēr viscaur konsekventi realistiski izturēts ir A. Upīša stils. Viņa daiļradē meistarīgi izlietotas gan mazās, gan lielās formas — mazās komedijas un daudzcēlienu lugas, stāsti un noveles, romani un romanu serija «Robežnieki». Latviešu realistiskās prozas episko tradiciju A. Upīts attīsta līdz socialai epopejai plašos monumentala stila romanos. Viņa realismā radoši izmantotas pasaules romanu labākās tradicijas, tai skaitā E. Zolā naturalistisko romanu tradicijas un mākslinieciskie paņēmieni. Zināmi naturalisma un impresionisma progresivie elementi vērojami pat viņa vēlākajos, padomju laikā sarakstītajos romanos.

Romantiskajam tēlojumam A. Upīts pievēršas ļoti atturīgi, tikai sevišķos gadījumos; īstenības romantika viņa daiļradē uzņemta realistiskā skatījumā. Rakstnieka kritiskā realisma metodes pārveidošanās socialistiskajā ir ilgstoša un dziļa. Te zināma atšķirība no Raiņa, kura daiļradē dziļās pārvērtības pirmās revolucijas priekšvakarā un norises laikā notiek straujāk. Tautas rakstniekam kā kritiskā realisma lielmeistaram latviešu litera-

turā ir savs īpatnējs ceļš uz socialistisko realismu. Vislabāk to raksturo «Robežnieku» virknes romani, īpaši pirmie trīs. Tie gan visumā rakstīti ar kritiskā realisma metodi, tomēr te jau vērojami socialistiskā realisma aizsākumi. Plaši izvērstajā zemnieku dzīves un sadzīves notēlojumā, kāds ir šais romanos, ievērpjas arī cīņas tema par socialismu. Jau «Zīda tīklā» (1912.), bet īpaši «Ziemeļa vējā» (1921.), kas uzrakstīts pēc agrā padomju pavasara Latvijā, notēloti revolucionarie cīnītāji, socialistiskā ideala iedvesmotas personības. Tur redzami jaunā tipa cilvēki, kādi rodas un veidojas socialisma izcīņā, kādus spēj patiesīgi notēlot vienīgi socialistiskā realisma māksla. Tāpēc nebūtu pareizi par A. Upīti runāt tikai kā par kritizētāju realistu priekšpadomju posmā, nesaskatot jaunās metodes aizsākumus vairākos viņa tā laika darbos.

Jauns, sevišķi nozīmīgs posms socialistiskā realisma metodes attīstībai bija no 1917. līdz 1919. gadam, kad latviešu proletariata, revolucionaro strēlnieku un darba zemniecības varonīgās cīņas laikā par socialistiskās revolucijas uzvaru radās mūsu padomju literaturas pirmsākumi.

BURŽUAZISKĀS LITERATURAS ISS RAKSTUROJUMS

Latviešu buržuaziskajā literaturā jau iepriekšējā posmā jūtamais pagrimums strauji turpinājās 20. gs. Baidīdamās no augošās strādnieku kustības un tuvojošās revolucijas, šī literatura arvien krasāk novērsās no tautas masām un grima reakcijas purvā. «Tīrās mākslas» kults, realisma nomaiņa ar reakcionaro romantismu, dzīves vēsturisko procesu ignorēšana — šīs un vēl citas pazīmes raksturoja buržuaziskās literaturas krizi un neapturamo trūdēšanas procesu. Šī literatura tomēr nebija tikai bojā ejošās šķiras pesimistisko noskaņu paudēja, bet reizē arī dziļi naidīga visam progresivajam dzīvē un tādā kārtā jūtams šķērslis darbaļaužu masu apziņas un kulturas attīstības ceļā.

Reakcionarie rakstnieki, vārdos dažkārt gan apliecinot savu apolitiskumu, faktiski uzticīgi kalpoja buržuazijai. Savā daiļradē, tāpat kā kritiskajos un teoretiskajos rakstos, viņi idealizēja šīs šķiras ieraušanas kāri, visādi izskaistināja un attaisnoja kapitalistisko ekspluataciju. Dažs neapzinīgi, bet vairums pavisam apzinīgi duļķoja proletariata šķiras apziņu un lūkoja paralizēt tā cīņas garu. Taču latviešu progresivā literatura un kritika 20. gs. bija kļuvusi jau tik spēcīga, ka varēja sekmīgi stāties pretī visādiem reakcijas izpaudumiem, apkarot buržuaziskās literaturas dažādās strāvas.

Raksturīgākās strāvas latviešu 20. gs. buržuaziskajā literaturā bija «jaunnacionalisms» un dažādie dekadentiskie novirzieni — tai skaitā «jaunklasicisms». Šīm strāvām bija zināmas atšķirības ārējās izpausmes ziņā, bet socialā sakņojuma un idealistiskās estetikas principu aizstāvēšanas ziņā tās bija cieši radniecīgas.

«Jaunnacionalismu» ap gadsimtu miju nodibināja un propagandēja Andrievs Niedra (1871.—1943.). Par «jaunnaciona-

lismu» viņš nosauca paša savārstīto programu «latviešu materialās un garīgās labklājības pacelšanai», kurā bija ietverti kā sabiedriski politiskie, tā arī literaturas jautājumi. Šī programa bija piemērota izkārtne buržuazijas egoistisko mērķu nomaskēšanai un sekmēšanai jaunajos vēsturiskajos apstākļos.

«Jaunnacionalisma» politiskie principi jo spilgti izpaužas A. Niedras apcerējumā «Morituri» (1902.). Tajā uzsvērts, ka Baltijas vācu baroni deģenerējas un pamazām izmirst. Viņu muižu pircēji būs latvieši un igauņi, kas tādā veidā kļūs paši par muižniekiem. Ekonomiskās sacensības process gan būšot ilgstošs, toties «dabisks» un, galvenais, noritēšot bez jebkādas varmācības. Šie A. Niedras prātojumi atbilda latviešu buržuazijas cerībām un tai pašā laikā mēģināja spekulēt uz bezzemnieku ilgām pēc zemes, lai atturētu masas no revolucionarās cīņas.

«Jaunnacionalismu» literaturā raksturo īsti agresivs reakcionarais romantisms. Pilnīgi ignorējot realos apstākļus un šķiru attieksmes tagadnē, šīs strāvas pārstāvji idealizēja neseno patriarchalo ekspluataciju, kā arī pūlējās buržuazijas augošo varas un mantas kāri apvīt ar valdzinošas romantikas spožumu un iztēlot to kā «visas tautas lietu».

Šauro un neilgu laiku pastāvējušo novirzienu pārstāvēja galvenokārt A. Niedra, viņa sekotājiem (piemēram, Tirzmalietei) trūka spilgtāka talanta un «skolotāja» dedzības, un tie nekā savdabīga nedeva. A. Niedras daiļrade, publicistika un kritiskie raksti 20. gs. nepieredzēti nekautrīgā veidā pauda buržuaziskā nacionalisma idejas. Dzejoļu krājumā «Ceļinieka dziesmas» (1900.), lugā «Zeme» (1903.), nepabeigtajā romanā «Zem sarkanā karoga» (1906.), daudzos stāstos un humoreskās viņš variēja «Līduma dūmos» (1899.) risinātos tematus. Teoretiski aizstāvēdams «tīro mākslu», praktiski viņš šos savus sacerējumus izmantoja, lai apmelotu socialismu un slavētu nacionalismu, ar izsmieklu un naidu vērstos pret tautas atbrīvošanās kustību.

Dekadence kā buržuaziskās literaturas deģenerēšanās un sairuma izpausme sāka parādīties Latvijā jau 19. gs. beigās. Ar 20. gs. pirmajiem gadiem bija redzami mēģinājumi izveidot

īpašas dekadentiskas rakstnieku grupas. Šai ziņā lielu rosību attīstīja V. Eglītis, kas laida klajā savus dekadentiskos sacerējumus, tulkoja krievu dekadentu dzejoļus, poemas un teoretiskus rakstus, nemitīgi atgādināja mācīties no šiem «lielajiem ledaino šausmu dzejniekiem». Īsti ar 1905. gadu Latvijā sāka izveidoties dekadentiski novirzieni literaturā ar savām deklarācijām un manifestiem. Visos šais grupējumos, kas pastāvēja Latvijā tikai nedaudz gadu, izpaudās dažādas estetiskas un sabiedriskas tendences. Šo grupu socialais sastāvs vispār bija stipri raibs. Dekadentu rindās pēc 1905. gada, piemēram, nokļuva revolucijas nobaidītie sīkburžuaziskie līdzskrējēji, te savu īsto vietu atrada visādu pasugu renegati un nodevēji. Kā jaunas literaras «modes» pārstāvjiem tiem pieslējās arī dažs neapzinīgs iesācējs.

Latviešu dekadentu daiļrade un teoretiskie raksti savā būtībā bija dziļi naidīgi ne tikai revolucijai, bet kurai katrai progresīvai parādībai dzīvē un literaturā.

Raksturodams dekadentus, J. Jansons-Brauns 1908. gadā uzsvēra, ka viņiem nebija spēka, lai ietu līdzi proletariata cīņai, paši garīgi augtu un sniegtos savā mākslā uz augšu. J. Jansons-Brauns norāda, ka, pārejot reakcijas pusē, viņi spēj gan uzbrukt aiz muguras tiem, kas patlaban stāv cīņas ugunīs, un tur viņu trulās spalvas vēl varēja noderēt.[1] Dekadenti noliedza mākslas sakarus ar dzīvi, bet propagandēja principu «mākslu mākslai», kas pirmām kārtām nozīmēja atteikšanos no realisma un iegrimšanu formalismā. Dekadentisko sacerējumu prettautiskais raksturs sevišķi parādījās, sekojot cilvēknīdēja Nīčšes mācībai, «zemā» un «melnā» pūļa nicināšanā un aristokratiskā «pārcilvēka» kultā.

Dekadenti centās nomaskēt savu reakcionaro seju ar skaļām frazēm par individa brīvības aizstāvēšanu un atbrīvošanu no dogmu važām. Viņu darbi bija pilni mistikas, seksualisma un pornografijas, deģenerēta individa zemisko instinktu apjūsmošanas. Visam tam bija konkrets nolūks — novirzīt masas no

[1] *J. Jansons,* Fauni vai klauni?, Pēterburgā, 1908., 7. lpp.

revolucijas un radīt tajās paniku, aizstāvēt valdošās šķiras, propagandēt buržuazisko nacionalismu.

Marksistisko kritiķu nesaudzīgi atmaskotie, tautas masu nicinātie un savu buržuazisko «maizes tēvu» par nepietiekamo palīdzību peltie dekadenti ap Stolipina reakcijas perioda beigām sāka pārkārtoties, un viņu grupas izira. Viņi atteicās no viena otra kliedzošāka lozunga, no dekadentiskās lidošanas pa mūžības bezdibeņiem un zvaigžņu jūrām, lai tieši un atklāti kalpotu pilsētu buržuazijas un lauku budžu interesēm.

Kā īpaša dekadences grupa Stolipina reakcijas gados minama «jaunklasicisms». Tā pārstāvji solījās dibināt «akadēmisko centru» un izredzēto literatu salonus, lai kultivētu tur klasisko mākslu. «Jaunklasiķu» idealistiskie mākslas principi pamatos neatšķīrās no citu dekadentisko grupu principiem, atskaitot vienīgi nerealizētās prasības pēc mērenības, nopietnības un klasicisma. Nekāds klasicisms vai «jaunklasicisms» tomēr nav atrodams pat programas autora A. Ķēniņa daiļradē; grupas dalībnieku vairums bija tie paši dekadenti (V. Eglītis, Fallijs u. c.).

Aktivākie dekadentisko grupējumu pārstāvji bija V. Eglītis, H. Eldgasts, Fallijs, K. Jēkabsons u. c.

Dekadentu barvedis bija *Viktors Eglītis* (1877.—1945.), kas uzstājās ne tikai ar mistikas pilniem stāstiem un dzejoļiem, bet, lai rādītu ceļu saviem sekotājiem literaturā, centās sameistarot pēc krievu dekadentu parauga arī teoretiskos principus. Lai apmuļķotu lasītājus un pievērstu sev uzmanību, viņš centās savos apcerējumos pārspēt pārējos dekadentus skaļumā un tādās ākstībās, kādas līdz tam latviešu literaturā nebija piedzīvotas.

V. Eglīša pirmais stāsts *«Grūta nakts»* publicēts 1899. gadā. Šajā un vēl dažos sākuma darbos jaunais rakstnieks parādīja nenoliedzamas tēlotāja spējas. Kaut gan viņa varoņi jau šeit samāksloti, tie vismaz darbojās realās dzīves robežās. Ar 20. gs. pirmajiem gadiem V. Eglīša daiļradē strauji izpletās dekadentisms vai, viņa paša vārdiem sakot, sākās «piedzīvojumu, šaubu un visādu kulturas esenču un ģifšu piesavināšanās laikmets».

Prozā to jo sevišķi raksturo stāstu krājums *«Vērtības pārvērtējot»* (1911.), dzejā — krājums *«Eleģijas»* (1907.) un vēl virkne citu.

V. Eglītis vēlākā darbības posmā daļēji atteicās no dekadentiskajiem trikiem un nodevās buržuazijai noderīgākas «nacionali klasiskās» mākslas radīšanai, par ko 20. gados tika atalgots ar piešķirto muižas centru.

Haralds Eldgasts (īstajā vārdā Jānis Miķelsons, 1882.—1926.) bija otrs skaļākais dekadents, kas no sākuma līdz beigām palika uzticīgs dekadentiskajiem principiem. Eldgasts vienmēr uzstājās kā dedzīgs buržuaziskā individualisma piekritējs, viņš pulgoja realismu un apmeloja tautas masu centienus.

H. Eldgasta sacerējumu skaits ir krietni liels. 1905. gadā viņš laida klajā romanu *«Zvaigžņotās naktis»* ar teoretisku savārstījumu «Pa mūžības ceļiem» kā ievadu. Šī grāmata ļoti krasi vērsta pret progresiviem centieniem un realistisko mākslu. Līdzīga pamattendence visiem pārējiem H. Eldgasta darbiem — dramatiskajiem tēlojumiem *«Demona paradizē»* un *«Uz Venus altara»*, stāstu krājumam *«Vižņi»*, biografiskajai skicei *«Lords»*, bet jo īpaši romanam *«Sudrabotā saulē»*. H. Eldgasta grāmatu varoņi ir pārdabiski cēli un skaisti cilvēki, dzīvo viņi greznās pilīs, runā pārsmalcinātā izteiksmē. Vairums to ar ārzemnieciskiem vārdiem, taču sastopami arī «latviski» grafi un lordi. Smieklīgi patetiskā stilā apjūsmodams šo parazitu bezdarbīgo dzīvi, kur vienīgā izklaidēšanās mīlas dēkas, H. Eldgasts netaupa žulti, lai tieši vai aplinkus nenoķengātu proletariatu un revolucionaro kustību.

Fallijs (Konrads Bullāns, 1877.—1915.), kas savas daiļrades sākumā uzrakstīja nedaudzus skaistus dzejoļus, drīz nokļuva dekadentu ietekmē un pilnīgi sabojāja talantu. Viņš palika par V. Eglīša līdzgaitnieku, un tāpēc šis dekadentu barvedis savos kritiskajos rakstos «iecēla» viņu latviešu klasiķu godā, kā arī pielīdzināja pasaules ievērojamākiem dzejniekiem. Falliju daļēji savā pusē pārvilka arī «jaunklasiķi», izpelnoties tāpēc «īsto» dekadentu pārmetumus. Savu domu biedru pārcildināts, rietumu idealistiskās filozofijas izskolots, Fallijs uzrakstīja daudz lirisku

dzejoļu, dramaturģijas un prozas darbu, kuros pauda individualismu, reliģiju un mistiku, seksualismu un pornografiju. Piemēram minami Fallija plašākie sacerējumi: *«Ziedoņa sapnis»* (1901.) — pamfletisks dzejojums par latviešu kulturas dzīvi, pornografiskais stāsts *«Nellija»* (1902.), poema *«Daimons»* (1905.) u. c.

Viņa darbos parasta parādība bija nejēdzīgi izkropļota vai samocīta valoda, jo autors centās arī tādā veidā parādīties oriģinals un kļūt vēl redzamāks citu dekadentu vidū.

Kārlis Jēkabsons (1879.), bieži parakstījies arī K. Jakobsons vai ar pseidonimu Roberts Skarga, darbojies kā rakstnieks, kritiķis un tulkotājs. Aizraudamies ar visādām buržuaziskās literaturas modes strāvām, viņš centies rakstīt gan impresionisma, gan simbolisma un dekadentisma manierē. Daudzos viņa darbos atspoguļojas viss dekadentu mākslai raksturīgais.

K. Jēkabsona pirmais dzejoļu krājums *«Uz mūsu zemes»* (1904.) chronoloģiski ir pati pirmā dekadentiskā grāmata mūsu literaturā. Jāatzīmē, ka vēlāk viņam ir arī atsevišķi dzidri skanoši dabas dzejoļi, kas brīvi no dekadentiskiem samākslojumiem (piemēram, krājumā *«Dziļš miers»* 1913.).

K. Jēkabsonam ir vairākas mazvērtīgas lugas, kā arī virkne prozas darbu, tai skaitā dekadentiski bezjēdzīgais «simfoniskais» romans *«Demona slāpes»* (1907.), lubenieciskais burtnīcu romans *«Kristīne un Zigfrīds»* (1936.) u. c. Diezgan pieņemami viņš pārtulkojis dažas H. Ibsena lugas, M. Materlinka, V. Vitmena u. c. dzejoļus.

Buržuaziskās literaturas un mākslas pagrimums laikā no 20. gs. sākuma līdz Lielajai Oktobra socialistiskajai revolucijai izpaudās ne tikai programatiskos rakstnieku grupējumos. Atteikšanās no realisma, nespēja izvirzīt progresivas idejas, cilvēka kā sabiedriskas būtnes nicinājums, iegrimšana formalismā utt. šajā literaturā pieņēmās plašumā visā aplūkojamā periodā. Šīs parādības kopumā raksturodams, A. Upīts jau 1912. gadā uzsvēra: «Tā, bez šaubām, ir lielākā mākslas krize, plašākā un dziļākā mākslas dekadence. Bet viņa stāv tiešā atkarībā no

vispārējās sabiedriskās kulturas krizes, no buržuaziskās sabiedrības dekadences.»[1]

Cīņa pret reakciju un dekadenci turpinājās, tā atbalsojās arī latviešu socialdemokratijas nelegalajos izdevumos, pirmām kārtām laikrakstā «Cīņa». Tie vērsās pret reakcionarām parādībām latviešu literaturā, sauca uz cīņu par proletariata uzvaru un varenu kulturas dzīves uzplaukumu.

LITERATURA

V. I. Ļeņins, Par revolucionaro kustību Latvijā, Rakstu, vēstuļu un dokumentu krājums, Rīgā, 1947.

V. I. Ļeņins, Raksti, 6., 10., 18. sēj.

Par boļševistisku idejiskumu, VK(b)P CK galveno lēmumu un A. A. Ždanova runu krājums par ideoloģiskajiem jautājumiem, Rīgā, 1950.

Krievijas pirmās revolucijas piecdesmit gadi (Tezes), «Cīņa», 1955., 15

E. Andersone, XIX gs. 90. gadi un XX gs. sākums latviešu literaturā, Rīgā, 1950.

E. Andersone, Latviešu padomju literatura, I, Andrejs Upīts, Rīgā, 1951.

E. Andersone, 1905.—1907. gada revolucijas atspoguļojums latviešu dzejā, «Cīņa», 1955., 15.

A. Birkerts, Kopoti raksti, 5. sēj., Literaturzinātniski apcerējumi, Rīgā, 1928.

«Cīņai» 50 gadi (1904.—1954.), Rīgā, 1954.

K. Egle, Kā radās Andreja Upīša vadītais «Vārds», LPSR ZA Vēstis, 1947., 5.

O. Grāvītis, Izcilāko latviešu komponistu īsas biografijas, Rīgā, 1953.

A. Grigulis, Tautas rakstnieks Andrejs Upīts un viņa daiļrade, Rīgā, 1952.

J. Jansons-Brauns, Kopoti raksti, 1.—3., Rīgā, 1921.—1923.

J. Jansons-Brauns, «Fauni vai klauni?», Pēterburgā, 1908.

J. Krastiņš, 1905. gada revolucija Latvijā, Rīgā, 1955.

K. Kundziņš, Latviešu teatra repertuars līdz 1940. gadam, Rīgā, 1955.

Latvijas PSR vēsture, II sēj., Rīgā, 1955.

Latviešu revolucionarās periodikas rādītājs (1898.—1919.). Sastādījuši: *K. Egle, E. Peile, A. Brempele, J. Paegle,* LPSR ZA Vēstis, 1955., 12.

Latviešu tēlotāja māksla, Rīgā, 1955.

Latviešu Izglītības biedrības Gadagrāmata, 1.—4., Rīgā, 1909.—1912.

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 17. sēj., 467. lpp.

M. Losberga, Revolucionarā daiļliteratura pirmajos latviešu strādnieku izdevumos, «Karogs», 1953., 8.—9.

M. Losberga, 1905. gada revolucionarās dziesmas Latvijā, «Karogs», 1955., 1.

V. Miške, Kas bija latviešu buržuaziskie nacionalisti? Rīgā, 1954.

R. Pelše, Latviešu un krievu kulturas sakari, Rīgā, 1951.

J. Raiņa daiļrade, Rakstu krājums J. Niedres red., Rīgā, 1954.

E. Sokols, Reakcionarie novirzieni latviešu buržuaziskajā literaturā, «Literatura un Māksla», 1947., 44.

A. Upīts, Latviešu literatura, I, Rīgā, 1951.

A. Upīts, Kopoti raksti, 17. sēj. (literaturzinātniski raksti); 18. sēj. (publicistiski raksti), Rīgā, 1951.—1952.

A. Upīts, Maksima Gorkija loma latviešu revolucionarās domas un literaturas attīstībā, Kopoti raksti, 20. sēj., 331.—340. lpp.

A. Upīts, Ko man devusi krievu literatura, Kopoti raksti, 20. sēj., 547.—560. lpp.

A. Upīts, Rīta cēliens, Autobiografija, Kopoti raksti, 21. sēj., 885.—953. lpp.

A. Upīts, Socialistiskā realisma jautājumi literaturā, Rīgā, 1957.

T. Zeiferts, Latviešu rakstniecības vēsture, 3. sēj., Rīgā, 1925.

А. Волков, М. Горький и литературное движение конца XIX и XX веков. М., 1954.

А. Волков, Очерки русской литературы конца XIX и начала XX веков. М., 1952.

М. Горький, О литературе. М., 1954.

История русской литературы, т. X. Изд. АН СССР, М., 1954.

OTRĀ DAĻA

BURŽUAZISKI DEMOKRATISKO REVOLUCIJU PERIODA RAKSTNIEKI

SUDRABU EDŽUS ○ ANNA BRIGADERE ○ AUGUSTS DEGLAVS ○ LINDULIS ○ PLŪDONIS ○ ANTONS BIRKERTS ○ JĀNIS AKURATERS ○ JĀNIS JAUNSUDRABIŅŠ ○ MĀKONIS ○ KĀRLIS SKALBE ○ FRICIS BĀRDA ○ EDVARDS VULFS ○ AUGUSTS BRŪKLENĀJS

(PĒTERIS BLAUS. TEODORS LEJAS-KRŪMIŅŠ. AUGUSTS BALTPURVIŅŠ. JĀNIS KLEINBERĢIS. ATIS ĶENIŅŠ. MĀRTIŅŠ LIEPA. BIRZNIEKU SOFIJA. JĀNIS KĻAVIŅŠ. PĀVILS GRUZNA. JURIS KOSA. JŪLIJS DIEVKOCIŅŠ. AUGUSTS BRAĆS. APSESDĒLS. EDUARDS CĀLĪTIS. JĀNIS KĀRSTENIS. EMILIJA ĶRISJĀNE. JĀNIS GULBIS. ARVEDS SVĀBE.)

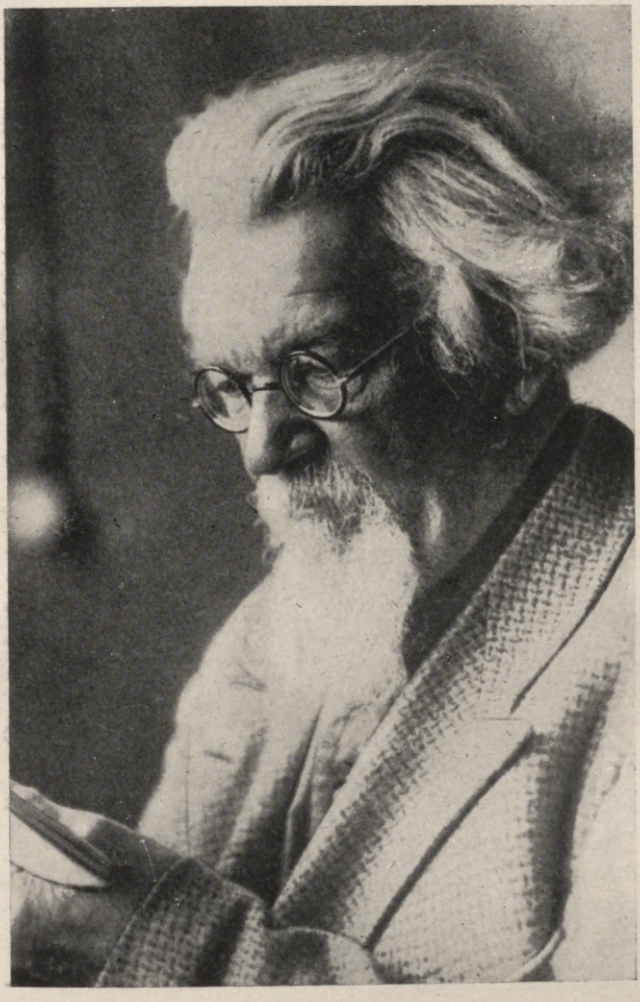

Sudrabu Edžus

SUDRABU EDŽUS

(1860.—1941.)

Savos sešdesmit literarā darba gados Sudrabu Edžus nostaigājis garu attīstības gaitu, no sākotnējā pasivā romantiķa beidzot izaugdams par padomju rakstnieku. Kā liroepiķis, jaunatnes rakstnieks un klasiķu tulkotājs viņš ieguldījis paliekamas vērtības latviešu progresivajā kulturā.

Dzīve un daiļrades ceļš

Sudrabu Edžus (īstā vārdā Eduards Zilbers) dzimis 1860. gada 15. (v. st. 3.) augustā Meņģeles pagasta Siliņos[1] kā skolotāja dēls. Pirmo izglītību guvis pie tēva, viņš mācās Madlienas draudzesskolā, bet pēc tās beigšanas dažus gadus papildinās krievu valodas zināšanās tuvējā Aderkašu pareizticīgo skolā. No 1878. līdz 1882. gadam Sudrabu Edžus apmeklē Baltijas skolotāju seminaru Rīgā. Viņa mīļākie priekšmeti te ir dziedāšana, vēsture un literatura. Jau draudzesskolā labi iepazinies ar Gēti, Šilleru un Heini, Sudrabu Edžus seminarā nopietni iedziļinās krievu klasiskajā literaturā. Ļermontovs, Puškins, Gogolis un Turgeņevs kļūst viņam vistuvākie rakstnieki, un to ietekmē sākas jaunā seminarista literarie mēģinājumi. 1880. gadā publicētais Sudrabu Edžus pirmais dzejolis «Nakts klusums» būtībā ir Ļermontova «Горные вершины» brīvs atdzejojums. Tai pašā gadā viņš publicē arī pārtulkoto nodaļu «Tamaņa» no Ļermontova «Mūsu laiku varonis». Iesācēja neveiklību pārvarējis, jaunais dzejnieks no krievu klasiķiem turpmāk mācās radoši, un tie lielā mērā pasargā viņu no iegrimšanas 80. gadu literaturas salkanībā.

Kā seminaristu Sudrabu Edžu raksturo dedzīga tieksme pēc plašām zināšanām, intensivs pašmācības darbs un sabiedriska

[1] Tagadējā Ērgļu rajona Meņģeles ciemā.

rosme. Viņš apmeklē dažādo Rīgas biedrību rīkotos priekšlasījumus, teatra izrādes utt., kā arī vāc un iesūta Fr. Brīvzemniekam Maskavā folkloras materialus. Seminarista gados Sudrabu Edžū briest iekšējs nemiers pret direktora Zemceviča kultivēto pārkrievošanas režimu un tautai uzvelto vācu baronu jūgu. Konservatīvās audzināšanas metodes seminarā un saskare ar latviešu reakcionarās buržuazijas paustajām idejām uz laiku tomēr aizkavē viņa progresivo uzskatu attīstību. Pastāvīgi apmeklējot Rīgas Latviešu biedrības sapulces un Zinību komisijas apspriedes, kā arī personīgi iepazīstoties ar «tautas dabiskajiem vadoņiem», Sudrabu Edžus nobeidz seminaru, paša vārdiem sakot, kā «dedzīgs tautībnieks»[1].

1882. gadā Sudrabu Edžus sāk strādāt par skolotāju Dzērbenes draudzesskolā, kuru vada «māmuļnieks» Toms Gailītis (1843.—1917.) — «Baltijas Vēstneša» un «Balss» ilggadīgs līdzstrādnieks (ar pseidonimu Gaidulis). Tas mudina jauno dzejnieku uz literaru darbību tautas «vienprātības un saprašanās» sekmēšanai, bez tam ieinteresē pievērsties Lietuvas vēsturei, kuru pats nemitīgi studē un krāj par to visus pieejamos publicējumus.

Sudrabu Edžus pirmajos gados Dzērbenē uzraksta nedaudzus skanīgus, bet saturā sentimentalus liriskus dzejoļus («Lakstīgala», «Nāra», «Staburaga meitene» u. c.), taču jau tad rodas ierosme un uzkrājas materiali vēlākajiem liroepiskajiem darbiem. Gailīša bibliotekā Sudrabu Edžus atrod ne tikai vēstures grāmatas, bet arī diezgan daudz latviešu daiļliteraturas, tāpat laikrakstu un žurnalu gada gājumus. Aizraudamies ar lietuviešu vēsturi un lasīdams kā J. Alunāna rakstus par to, tā arī J. Lautenbacha-Jūsmiņa un E. Zeibota dzejojumus par Marģeri, Baņutu, Jagaiļa galu u. c., viņš vēl vairāk sajūsminās par brāļu tautas senatni un teiku apvītajiem varoņiem. «Iedvesmots no šiem rakstiem, — atceras Sudrabu Edžus, — arī es sāku dzejot par lietuviešu pagātni.»[2] Pirmais solis šai virzienā ir jau Dzērbenē uzrakstītā poema «Gudmina sapnis» (1884.), kurai

[1] «Komunaru Cīņa», 1935., 51.

[2] Turpat.

drīz seko daudzas citas. Sudrabu Edžus tajās slavina Lietuvas senatni, jūsmo par lietuviešu karavīru varoņgaru cīņās ar iebrucējiem, cildina varoņus. Taču allaž dzejniekam acu priekšā ir latviešu tautas likteņi: poemās viņš atkal un atkal mudina ņemt paraugu no brāļu tautas vēstures un cīnīties par laimi un brīvību. Lai gan par brīvību Sudrabu Edžus runā buržuaziskā izpratnē un viņa cīņas aicinājumiem stipri nekonkrets raksturs, tomēr šajos darbos var saklausīt kaut ko progresivu. Sudrabu Edžus savās poemās neseko Lautenbacha un citu buržuazisko dzejnieku 80. gados kultivētai nogrimšanai pagātnē. Viņam pagātnes apjūsmojumi kalpo, lai sauktu uz priekšu, uz nākotni. Šai ziņā viņš ir Ausekļa sekotājs.

Dzīve Dzērbenē drīz atklāj Sudrabu Edžum nesaskaņu starp šejienes «tautiešu» vārdiem un darbiem. Viņš sāk iesūtīt laikrakstiem korespondences par krodzinieka un tirgotāja blēdībām, bet mācītāju uzdrošinās pazobot kādā izrīkojumā nolasītā dzejolī. Dižmaņu acīs Sudrabu Edžus kļūst gandrīz vai par dumpinieku, lai gan viņš apgaismojis vienīgi konkretus faktus. Lai izvairītos no gaidāmām sekām, Sudrabu Edžus dodas uz Ufas guberņu, kur viņu aicina par skolotāju latviešu kolonijā.

No 1884. līdz 1887. gadam Sudrabu Edžus darbojas Austrumciema kolonijā, kur iedzīvotāju vairums ir turīgi budži ar savu pārākuma apziņu un ļoti mazām garīgām interesēm. No šejienes viņš sūta «Baltijas Zemkopim» un «Austrumam» savus ceļojuma aprakstus un svešuma dzīves vērojumus («No Rīgas līdz Ufai» u. c.), dzimtenes ilgu pilnus dzejoļus, kā arī vairākas poemas («Ķeistuta loms», «Lietuvas virsaitis» u. c.).

Nespēdams iedzīvoties Ufas guberņā, Sudrabu Edžus atkal atgriežas par skolotāju Dzērbenē, bet drīz ar Fr. Brīvzemnieka gādību dabū pārziņa vietu Gramzdas ministrijas skolā, netālu no Lietuvas robežas. Tur viņš intensivā pedagoģiskā, rakstnieka, tulkotāja un sevis veidošanas darbā pavada septiņpadsmit gadus (1888.—1906.).

Gramzdas posms Sudrabu Edžus dzīvē un daiļradē ir visai nozīmīgs. Te viņš kļūst plaši pazīstams rakstnieks, te pamazām nobriest viņa pasaules uzskats.

90. gadu sākumā Sudrabu Edžus sadraudzējas ar kreiso jaunstrāvnieku Fr. Roziņu, tad arī ar Raini, taču nekļūst to cīņas biedrs un «Dienas Lapas» līdzstrādnieks, jo viņam vēl trūkst stingras pārliecības un ciešas apņēmības. Arī marksistisko literaturu, ko piegādā pagasta rakstvedis — Doku Ata brālis, viņš lasa bez dziļākas intereses.

Par Sudrabu Edžus pasivo sabiedrisko nostāju 90. gados E. Pīpiņš-Vizulis 1902. gadā izsakās: «Kamēr mūsu gara dzīvē sāka pūst jaunas vēsmas, kas bija atbalss no vispārības, kad katram, kas kaut cik bija nomodā, vajadzēja sevi pārbaudīt, pa to laiku Sudrabu Edžus mierīgi sēd savā Kurzemes nomalā un cīnās ar turienes «traniem» un poļu vokabuļiem.»[1] Poļu u. c. valodu studijās un rūpēs par eksistenci iegrimis, Sudrabu Edžus tiešām stāv patālu no Jaunās strāvas un vāji izprot augošo socialo pretrunu cēloņus un būtību. Taču zināma Jaunās strāvas atbalss viņa daiļradē ir vērojama, sevišķi pēc J. Jansona-Brauna pazīstamā referata, kur asi nokritizēts arī Sudrabu Edžus.

Ar 1894. gadu Sudrabu Edžus sāk publicēt savus lauku dzīves stāstus, kuros nereti ar labu prasmi attēlotas tuvākajā apkārtnē novērotās parādības un raksturīgi tipi. Prozā būdams realists, viņš nevēršas pret pastāvošo sabiedrisko iekārtu, bet apkaro sadzīves trūkumus, parāda atsevišķus ierāvējus un tumsoņus, ar kuriem tiek galā godīgi un enerģiski censoņi, parasti — skolotāji. Pirms 1905. gada revolucijas demokratiskās tendences spēcīgi izpaužas arī Sudrabu Edžus jaunatnes stāstos («Dullais Dauka», «Čauksts», «Par sulaini» u. c.). Te redzam rakstnieku-pedagogu, labu jaunatnes psiholoģijas pazinēju, kam tuvas nabadzīgo jauniešu tieksmes pēc zināšanām, kas skumst līdz ar viņiem par nepārvaramos apstākļos izirušajiem nākotnes nodomiem. Realisms pastiprinās arī Sudrabu Edžus 90. gadu dzejā, kas tematiski jau vairāk saistās ar tagadnes dzīvi. Tomēr kā dzejnieks viņš visumā paliek romantiķis un vēl 1900. gadā publicē pasivā romantisma garā uzrakstītu poemu «Konrads Vallenrods».

[1] *Vizulis*, Sudrabu Edžus Literariska studija «Apskats», 1902., I

Gramzdā dzīvodams, Sudrabu Edžus pārtulko un publicē «Austrumā», «Mājas Viesa Mēnešrakstā» u. c. daudzus poļu rakstnieku darbus, piemēram, A. Mickeviča poemu «Konrads Vallenrods» (1896.) un «Pans Tadeušs» (1899.) fragmentus, L. Kondratoviča «Maizes kumoss» (1898.), «Marģers» (1899.), A. Maļčevska «Marja» (1900.), kā arī H. Senkeviča romanu «Krustneši» (1901.) u. c. Bez tam viņš sniedz «Mājas Viesa Mēnešrakstā» apcerējumus par poļu rakstniekiem. Poļu demokratiskās literaturas popularizēšanā Latvijā Sudrabu Edžum ievērojami nopelni.

1905. gada buržuaziski demokratiskajai revolucijai tuvojoties, arī Sudrabu Edžus apziņu stipri ietekmē tautas atbrīvošanās kustības radītais saviļņojums. Iepazīstoties ar socialdemokratiskās partijas aģitatoriem un propagandistiem (Štrausu u. c.), kas darbojas Gramzdā, rakstnieka pasaules uzskats strauji pārveidojas. Izceļoties revolucijai, viņš aktivi iesaistās cīņā pret eksploatatorisko režimu: uzstājas mītiņos ar runām, darbojas pagasta rīcības komitejā utt. Savās atmiņās par šo laiku rakstnieks pastāsta: «1905. gadā manā dzīvoklī bija vai vesels štabs... Kopā ar Štrausu un citiem rīkojām mītiņus, braucām konfiscēt muižu īpašumu, vācām naudu un ieročus. Starp citu, piedalījos Dižda mas muižas nodedzināšanā.»[1] Visi šie fakti jo izteiksmīgi atspoguļoti Padomju Savienībā uzrakstītajā Sudrabu Edžus poemā «Aizpūta, aizsniga...» (1925.).

Glābjoties no soda ekspedicijas, Sudrabu Edžus 1906. gada janvarī slepus atstāj Gramzdu un dodas uz Iekškrieviju. Vairāk nekā gadu viņš klejo no vienas vietas uz otru un pārtiek no dažādiem gadījuma darbiem. Sibirijā viņš saņem arī ziņu, ka neseno cīņu biedrs Štrauss Latvijā arestēts un pakārts. Smagie dzīves apstākļi un pārdzīvojumi rakstnieku nomāc fiziski un garīgi. Klejojumos viņš gan sastopas ar dažādu uzskatu un tautību ļaudīm, tā uzkrājot bagātīgu pieredzes materialu, kas noder vēlākajiem «emigrantu» stāstiem.

E. Birznieka-Upīša aicināts, Sudrabu Edžus 1907. gadā atrod drošāku patvērumu un pastāvīgu darbu Kaukazā. Vairākās

[1] «Komunaru Cīņa», 1935., 51.

Baku skolās kā dziedāšanas skolotājs viņš darbojas līdz pat Oktobra revolucijai. Dzīvodams Baku pilsētā, Sudrabu Edžus drīz pārvar depresiju un piedalās latviešu emigrantu sanāksmēs, kurās risinās pretēju uzskatu sadursmes starp boļševikiem un meņševikiem. Te viņš boļševiku idejiskajā ietekmē padziļina savu marksistisko pasaules uzskatu un atjauno literaro darbību.

Stolipina reakcijas laikā Sudrabu Edžus veic svarīgu darbu kā krievu klasiķu tulkotājs. Viņa tulkojumus izdod E. Birznieka-Upīša «Dzirciemnieki» atsevišķos izdevumos[1].

Ar 1910. gadu Sudrabu Edžus kļūst progresivo latviešu laikrakstu un žurnalu «Jaunā Dienas Lapa» un «Izglītība», vēlāk «Domas» un «Tagadne» līdzstrādnieks. Te parādās viņa īpatnējie «emigrantu» stāsti, tāpat dzejoļi, kur grūtsirdīgo motivu vietā drīz vien ierodas spēcīgs optimisms, noteikta pārliecība par darbaļaužu drīzo uzvaru.

Pirmā pasaules kara gados Sudrabu Edžus uzraksta ļoti maz un kopš 1915. gada neko nepublicē. Pēc Oktobra revolucijas parādās tikai divi 1916. gadā radušies dzejoļi («Šausmu bakchanalija» un «Viņa nāk») ar krasi antiimperialistisku saturu. Strādnieki un zemnieki tajos aicināti pavērst ieročus pret ekspluatatoriem, lai uzvarētu darbaļaužu taisnība.

Oktobra socialistisko revoluciju Sudrabu Edžus apsveic kā apspiesto darbaļaužu masu atbrīvotāju, kvēlāko centienu un idealu piepildītāju. Viņš aktivi iesaistās Komunistiskās partijas vadītajā socialisma celtniecības darbā Baku pilsētā un iestājas sarkanajos gvardos, lai ar ieroci rokā piedalītos revolucijas iekarojumu nosargāšanā.

Jaunības draugam Fr. Roziņam 1918. gada pavasarī rakstītajā vēstulē Sudrabu Edžus ziņo par savu ļeņinisko nostāju un apvaicājas par darba izredzēm Maskavā. «Biju tīri pār-

---

[1] *L. Tolstojs*, Pasaka par muļķo Jāni un viņa diviem brāļiem, Rīgā. 1908.

A. Čechovs, Raksti, 1.—5., Rīgā, 1910.

V. Garšins, Raksti, 1.—2., Rīgā, 1910.

N. Gogolis, Stāsts par to, kā Ivans Ivanovičs sakļildojās ar Ivanu Ņikiforoviču, Rīgā, 1910.

steigts, — atbildot saka Roziņš, — saņemdams šorīt tavu vēstuli, zināju gan, ka tu kaut kur Kaukazā dzīvo, bet nezināju, kurā barikades pusē tu stāvi pēc Oktobra revolucijas. Tagad liels prieks dzirdēt, ka varu apsveikt tevi kā mūsējo. Pats par sevi saprotams, ka tev te Maskavā darba netrūktu. Skolotāju mums vajadzīgs, un rakstnieku mums vajadzīgs.»

Drīz tomēr Kaukazā varu uz laiku sagrābj ārzemju interventi un buržuaziskie nacionalisti, tā ka uz Maskavu Sudrabu Edžum neizdodas nokļūt. Maskējies ar Sirmā vārdu, viņš atstāj Baku un visu intervencijas periodu, kaudamies ar badu un slimībām, pavada kā skolotājs Azerbaidžanas nomalē — Nuchā un Saljanos.

Baltā terora apstākļos rakstniekam nav nekādu publicēšanās iespēju. Viņš pārstrādā vienīgi savu poemu «Atmiņas par divām dzimtām...» un uzkrāj pieredzi par tautas ienaidnieku nodevīgo rīcību, izmantojot to vēlākajos darbos.

Padomju varai atjaunojoties, Sudrabu Edžus atstāj Kaukazu un dodas uz Maskavu. Dažus gadus pavadījis Ļeņingradā un Pleskavā izdevniecības un pedagoģiskajā darbā, viņš 1924. gadā apmetas uz pastāvīgu dzīvi Maskavā, kur paliek līdz savai nāvei.

Lai papildinātu un padziļinātu zināšanas, labāk izprastu sabiedriskās dzīves likumsakarības, Sudrabu Edžus vairākkārt studē Ļeņingradas un Maskavas universitatēs marksismu-ļeņinismu, Padomju valsts tiesības un valodniecību. Kaut arī gadu nastas liekts, sirmais rakstnieks jūtas jauneklīgi spirgts un dzīvo līdzi spraigajam jauncelsmes darbam Padomju Savienības pilsētās un laukos, ar modru interesi seko notikumiem buržuaziskajā Latvijā. Ciešs kontakts viņam nodibinās ar padomju sabiedrību, sevišķi skolu jaunatni, pionieriem, kuru vidū viņš pastāvīgi gaidīts viesis.

Kad buržuaziskajā Latvijā uzzina, ka Sudrabu Edžus atteicies atgriezties no Padomju Savienības un sācis tur publicēt komunistisku ideju piestrāvotus darbus, sākas pret viņu reakcionarās nometnes melu kampaņa. Viņa padomju laika darbi «demokratiskajā» Latvijā tiek aizliegti un tikai daļēji, nelegalā ceļā, pārvar cenzuras sprostus un sasniedz latviešu darbaļaudis.

Lai gan mākslinieciskā ziņā ar trūkumiem, tie kā kvēli cīņas pieteikumi kapitalistiskajai iekārtai un dedzīgi aicinājumi pavērst dzīvi jaunā gultnē audzināja latviešu strādnieku šķiras apziņu, sauca izšķirošā kaujā par socialismu, par Padomju Latviju.

Aktuālā un kaujinieciskā spara pilnā Sudrabu Edžus daiļrade veidojas ciešā sakarā ar viņa rosmīgo sabiedrisko darbu, vēsturiskajiem procesiem socialisma zemē un padomju daudznacionalās literaturas attīstības gaitu. Pirms revolucijas rakstnieks tikai aizgūtnēm, maizes darba starplaikos, varēja pievērsties literaturai, bet turpretim ar padomju valdības piešķirto pensiju un kārtējiem honorariem materiali nodrošināts, Sudrabu Edžus var visus radošos spēkus veltīt rakstniecībai. Cits pēc cita Padomju Savienības latviešu periodikā parādās viņa jaunie darbi, nāk klajā atsevišķas grāmatas un kopotie raksti.

Gandrīz visi Sudrabu Edžus padomju laika stāsti un dzejoļi radušies atjaunošanas periodā (1921.—1925.) un pirmajos cīņas gados par socialistisko industrializaciju (1926.—1930.) — tātad sevišķi saasinātas šķiru cīņas apstākļos. Tos visus raksturo komunistiskā pārliecība, neapslāpējams naids pret proletariata ienaidniekiem.

20. gadu stāstos («Vecā režima lāstā», «Maitas putni» u. c.), sižetiskajos dzejoļos un dzejojumos («Darbrūķu tēvreize Baltlatvijā», «Baltlatvija» u. c.) Sudrabu Edžus izvērš cīņu pret vecā režima paliekām padomju dzīvē, satiriski atmasko plutokratisko Latviju. Viņa daiļrades mērķis šai posmā apkarot atmirstošo, reakcionaro. Mēģinājumi atspoguļot jaunā uzvaru, parādīt jauno cilvēku tēlus gan ir redzami, bet mazāk izvērsti un pārliecinoši.

30. gados rodas spēcīga patosa pilnie Sudrabu Edžus dzejojumi («Uralos», «Dņeprostrojs» u. c.) par socialistiskās rūpniecības un lauksaimniecības temām ar reljefāk iezīmētiem padomju darbaļaužu tēliem. Šo darbu izaugšanu sekmē tā bagātīgā pieredze, ko Sudrabu Edžus manto studiju ceļojumos pa Uralu rūpniecības rajoniem, daudziem kolchoziem, iepazīstoties ar vareno Dņeprostroju.

1936. gada janvarī Maskavā svinīgi atzīmē Sudrabu Edžus 75 gadu dzīves un 55 gadu literarās darbības atceri. Jubilaru sveic PSRS Rakstnieku savienība, daudzi kulturas un mākslas darbinieki, strādnieki, skolu jaunatne. Sirmo meistaru Padomju Savienībā dzīvojošie latvieši pelnīti sāk dēvēt par savu tautas rakstnieku.[1]

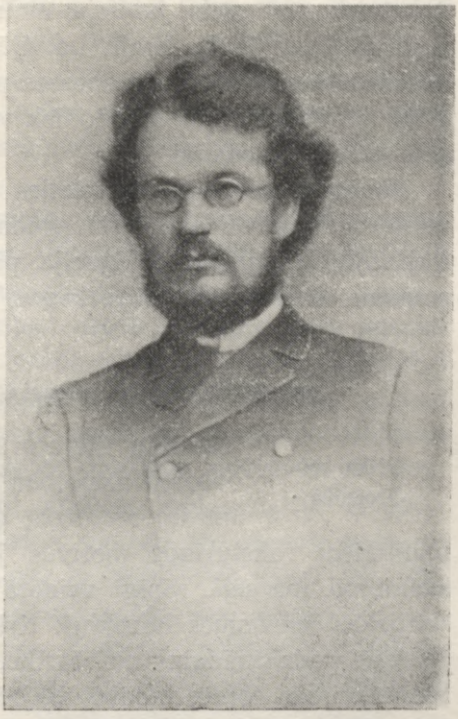

Sudrabu Edžus jaunībā

Mūža vakarā Sudrabu Edžu māc slimība, bet lielā darba trauksme neatslābst līdz pēdējam brīdim. Viņš sāk publicēt atmiņas par savu dzīvi, tāpat interesantas piezīmes par dažu stāstu tapšanas gaitu («Kā es uzrakstīju «Dullo Dauku»», «Ainas no manas dzīves» u. c.), rodas arī vairāku poemu uzmetumi.

Beidzot 1940. gada jūlijā pienāk Sudrabu Edžus ilgi gaidītais vēsturiskā pagrieziena brīdis Latvijā — tur nodibinās padomju vara. Rakstnieks nekavējoties sāk posties uz Rīgu, bet sliktās veselības dēļ brauciens jāatliek. Sakarā ar 80 gadu dzimšanas dienu Sudrabu Edžu Maskavā apsveic īpaša Latvijas padomju rakstnieku delegacija ar J. Niedri un A. Griguli priekšgalā.

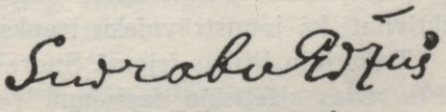

Sudrabu Edžus autografs

[1] Dažkārt Sudrabu Edžus latviešu padomju literaturas zinātnieku apcerējumos ir dēvēts par Latvijas PSR Tautas rakstnieku, bet šāds tituls viņam oficiali nav piešķirts.

Rakstnieka 80 gadu jubileju atzīmē ne tikai Maskavā, bet jo plaši arī jaunajā Padomju Latvijā, kuras presē parādās daudzi Sudrabu Edžus raksti un apceres par viņu. Lielos metienos Rīgā iznāk viņa jaunatnes stāsti, tiek veikti sagatavošanas darbi kopotu rakstu izdošanai.

Nepagūdams vairs atgriezties tagad brīvajā jaunības dienu zemē, Sudrabu Edžus 1941. gada 30. janvarī Maskavā mirst. Padomju rakstnieku delegacija pārved uz Rīgu urnu ar viņa pelniem, ko novieto Raiņa kapos.

PRIEKŠPADOMJU POSMA LITERARĀ DARBĪBA

Lirika un liroepika

Latviešu literaturā Sudrabu Edžus ienāk ar liriskiem dzejoļiem par lakstīgalu nakts klusumā, nārām un meža gariem. Pseidotautiskajiem romantiķiem raksturīgos motivus jaunais dzejnieks tomēr spēj skandināt īpatnēji, rūpīgi veidotā formā un prasmīgi izlietojot dzejiskās izteiksmes līdzekļus. Krievu, vācu un arī poļu klasiķu ietekmē padziļinādams meistarību, Sudrabu Edžus jau 80. gadu vidū izvirzās toreiz labāko dzejnieku skaitā. Viņa liriskie dzejoļi «Rudens vēsmas», «Es nevaru aiziet tā dusēt» u. c. kļūst visai populari un tiek uzņemti daudzās antoloģijās.

Sasniedzis atzīstamu meistarības pakāpi, Sudrabu Edžus kā liriķis līdz pat 20. gs. sākumam paliek uz vietas. Pievērsdamies liroepikai un prozai, vairāk vai mazāk tur skardams socialas temas un palīdzēdams risināt aktualus sabiedriskus jautājumus, savu liriku viņš kā klusu stūrīti saglabā subjektivo izjūtu izteikšanai. Eleģiskā noskaņā uzrakstītie dabas un mīlestības dzejoļi gan spēj dažreiz emocionali ieviļņot lasītāju, tomēr neizraisa aktivitati kā jaunstrāvnieku trauksmīgā dzeja.

Tīrās jūtu lirikas iejomā Sudrabu Edžus nepaliek ilgi — itin drīz rodas sižetiskie dzejojumi («Bārene», «Dzejnieks» u. c.), kas iezīmē noteiktu pievēršanos liroepikai. Sākumā garajos dzejojumos izskan samērā sentimentala līdzjūtība dzīves pabērniem, turpmāk pieaug realistiski sadzīves vērojumi un vērtējumi. Kā dedzīgs tautībnieks viņš vēršas pret zemnieku izceļošanu uz

Krieviju («Latvju gājējiem» 1885.), taču galu galā to attaisno — varbūt svešumā tomēr būs biezāks maizes rieciens... Vēl dziļāk dzīvē tver drusku idealizētais dzejojums par kalpa zēnu Jēci, kas ar lielu centību iegūst augstāko izglītību un kļūst «savu brāļu sūras dzīves dziesminieks» («Kalpa vīra lolojums» 1889.).

Ar 1884. gadu parādās Sudrabu Edžus romantiskās poemas par Lietuvas senatnes tematiem. Viņš nebeidz tais cildināt brāļu tautas vēsturi, lai tās spožums modinātu arī latviešus, iedvesmotu uz dižiem darbiem tautības druvā un cīņu pret apspiedējiem. Gandrīz visu Sudrabu Edžus 80. gadu poemu vadmotivs ir jau «Gudmina sapnī» izteiktais kvēlais aicinājums: «Laiks atmosties, tauta, vairs nebūs tev snaust!» Dzejnieks atkārtoti uzsver, ka jāciena vēsture, jāsargā «tautības svētums» un «tautības draugiem» jāpošas atgūt brīvību, kas senatnē «laupīta kļuva». Viņa poemu varoņi allaž ir cīnītāji par tautas laimi un brīvību, tie atsakās no personīgā, ja pienākums sauc. Tas viss šiem senatnes apdainojumiem piešķir progresivu nokrāsu.

Pati vērtīgākā no pirmajām Sudrabu Edžus poemām ir *«Ķeistuta loms»* (1885.), kas vēstī par lietuviešu varonīgajām cīņām senatnē pret iebrucēju — Vācu ordeni.

Mākslinieciski spēcīgi poemas ievadā dzejnieks sniedz seno kauju vietas aprakstu:

> Pie Prūsijas robežām vienatnē šņāc
> Uz pakalnes senlaiku priedes;
> Pie kājām tām Baltija rādamās krāc
> Un redzamas kaušanās sliedes.
> Tur smiltenī kareivju atliekas snauž,
> Tās aukstums ar karstumu balo,
> Un bangas tur naidīgi vairogus grauž
> Un šķēpus iz kapenēm skalo...

Tālāk seko dramatisma pilnie cīņu attēlojumi — Ķeistuta vadītie lietuviešu karavīri, pāvesta draudu un lāstu nebīdamies, smagi sakauj iebrukušos laupītājus un kolonizatorus. Kā salmi lūst bruņinieku šķēpi, kā čaumalas sadrūp ordeņa pilis... Poemas episko plūdumu pārtrauc liriski iestarpinājumi par

Ķeistuta ilgām pēc klusas laimes, par viņa un vaidelotes Birutas mīlestību.

«Ķeistuta lomā» sižets ir diezgan viengabalains, ko nevar sacīt par citām viņa poemām, kaut arī šai darbā ir zināma novirze blakus epizodēs.

Sudrabu Edžus šai poemā visumā sasniedzis tādu valodas kuplumu, formas veiklību un skanīgumu, ka turpmāk šo meistarības līmeni tikai nedaudz pārspējis.

Jaunās strāvas kritiķu neatlaidīgā prasība pēc realisma un tagadnes dzīves attēlojuma liek pārdomāt arī Sudrabu Edžum. Laikam gan manīdams savus trūkumus, viņš no 1889. līdz 1895. gadam nepublicē nevienu poemu, bet pēc pārtraukuma tomēr atsāk ar senatnes apdzejojumiem («Iz sirmas senatnes» u. c.), un tikai pašās gadsimta beigās sāk rakstīt par lietuviešu un arī latviešu neseno pagātni vai pat tagadni («Atmiņas par divām dzimtām...» u. c.).

Ar saviem 90. gadu stāstiem noteikti virzīdamies pa realisma ceļu, liroepikā Sudrabu Edžus pamatos paliek romantiķis, kaut gan realisma pastiprināšanās arī te jūtama. Nereti poemās tagad izmanāmas dzejnieka pretrunas un šaubas par agrākajiem idealiem, senatne dažkārt kļūst par nesaskaņu izlīdzinātāju un patvēruma vietu paguruma brīžos. Tā, piemēram, poemā *«Marģers»* (1899.)[1] viņš veltī senatnei rindas:

Tik pievilcīga tu priekš dziesminieka liras,
Jo tevī skaņas dzird no pagājības tīras.

. . . . . .

Lai sirds, kad gurusi, no dzīves turpu bēgtu,
No dzīves pelēkās un patvērumu rastu.

Ievērojamākā poema, kādu vispār Sudrabu Edžus uzrakstījis, ir viņa «nostāsts no Gaujmalas» — *«Atmiņas par divām*

[1] «Marģers» ir poļu dzejnieka L. Ķondratoviča (Sirokomļas) līdzīga nosaukuma poemas pārstrādājums. Sudrabu Edžus savā poemā pieticīgi iepinis šādu paskaidrojumu: «No Sirokomļas šoreiz šo to tapināju, Kad vietām Marģeri pēc viņa skandināju. Vai tas par nopelnu vai rājienu man kļuvis?»

«Ķonradā Vallenrodā» (1900.) Sudrabu Edžus savukārt izmantojis A. Mickeviča līdzīga nosaukuma poemas sižetu un daudzas detaļas.

dzimtām, veco Dūdaku un mani pašu» (1898.). Te autors parādās kā tiešām labs sadzīves norišu attēlotājs, krietns formas meistars. Plaši izmantotais bērnības un jaunības atmiņu materials, kā arī pirmajā personā sniegtais stāstījums, poemai zināmā mērā piešķir autobiografisku nokrāsu.

Poemā šķetināts atmiņu kamols par divām nesaticīgu kaimiņu dzimtām, kurās valda patriarchalas attieksmes un brāļu draudžu gars. Plašāku skatu 70. un 80. gadu saimnieciskās un sabiedriskās noslāņošanās procesos nemezdams, Sudrabu Edžus ierobežo stāstījumu tikai abu turīgo saimnieku sētu sadzīves jomā. Dzīve vecu tradiciju varā tur rit tik vienmuļu gaitu, ka pat vecajam savādniekam Dūdakam jāiesaucas: «Kā pagrabā bez loga jūs visi dzīvojat, ne gaismas te, ne gaisa!» Vai arī: «...jūs ticat tikai tam, kas kaklā mauc jums sakas.» Šādas vides fonā risinās stāstītāja un kaimiņa Bierņa meitas, sauktas «mazās cielaviņas», romantisku sarežģījumu pilnais mīlestības stāsts, kur vecajam Dūdakam daudzreiz nākas iejaukties un kārtot. Stāstītājam aizbraucot uz augstskolu, uzplaukusī mīlestība tomēr novīst pusziedā un viņa «cielaviņa» aiziet pie cita.

Poemā labi padevušās realistiskas sadzīves ainas, tāpat reljefi veidotais atjautīgā un gudrā Dūdaka tēls, kurā tomēr nav ne mazāko sabiedriskās aktivitates pazīmju.[1] Sevišķi pievilcīgi ir sižeta metos ieaustie detalizētie dzimtenes dabas gleznojumi. Tēlodams Gaujas līču ziedošās pļavas, bērzu birzis un egļu mežus, Sudrabu Edžus sajūsminās pats un ar savu sirsnīgo iejūtu, izteiksmes sulīgumu aizrauj lasītāju. Dzimteni slavinot, viņš, piemēram, raksta:

Ai mīļā dzimtene, tu tēvu zeme svētā,
Ne smilšu kāpām vien tu izredzēta!
Gan nav tev jaukumu, kas citām zemes malām,
Kur kalni ledoti ar tumšām klinšu alām,
Kur lejas brīnišķas dod strauja vīna augus,
Un zaļas jūrmalas vāķ kopā dabas draugus.

[1] Dūdakam radniecīgi savādnieku tēli Sudrabu Edžus darbos sastopami vairākkārt, piemēram, skroderis Galups poemā «Kā Petrs izlīga ar Mozu», ārsts Pirtsdakteris stāstā «Velnu dzinējs» u. c. Tiem visiem pamatā konkrets prototips — kāds izbijis muižas sulainis.

Gan viss tas tevīm trūkst. Bet arī tev ir rotas,
Ko ļaudis redzēt skrien. Un, ja tās tevīm ņemtu,
Ne mazāk mīļa man kā tagad tāpēc kļūtu...

Poemas valoda izteiksmīga, lirisma pilnajos dabas vērojumos īpaši izceldamās ar leksiskā materiala un nianšu bagātību:

...Klau, bruceklis jau skandri
Gar izkapts zobiem žvīkst. Vēl pļauj tik jāņu zāli,
Bet parīt gāzīsies jau cirsnī lieli vāli,
Tad gandri aizlidos...

1899. gadā Sudrabu Edžus publicē «stāstu no leišu dzīves» — poemu *«Kā Petrs izlīga ar Mozu»*. Labi pazīdams kaimiņtautas nacionalās īpatnības un paražas, autors izveidojis dzīvu fonu sižeta risinājumam, kura centrā atkal mīlestības tema. Poema ir pārpilna sadzīves notikumiem, daudz tanī dēkainības, saista tā ar valodas ritmisko plūdumu un labskanību.

Arī pārējās Sudrabu Edžus poemās (pēdējā 1913. g.) saskare ar aktualajiem, tautas masu dzīlēs briestošajiem jautājumiem vāja. Redzams, ka problemu un pretrunu pilnā tagadnes dzīve Sudrabu Edžu kā liroepiķi maz saistījusi, īstajās mājās viņš juties, tikai senatni vai savas jaunības laikus tēlodams un tur kā tālai atblāzmai likdams pavērties jauniem apvāršņiem.

Sudrabu Edžus ir minams kā viens no pirmajiem liroepiskās poemas izkopējiem un meistariem latviešu literaturā.

Pēc ilgāka pārtraukuma Sudrabu Edžus atsāk arī liriķa gaitas ar grūtsirdīgiem, dzimtenes ilgu pilniem dzejoļiem — *«Domas par dzimteni»* (1910.), *«Emigranta sapnis»* (1911.), kuros atspoguļojas dzejnieka personīgās dzīves sāpes un neveiksmes.

Strādnieku kustības jauniem uzplūdiem ceļoties, Sudrabu Edžus lirikā iesākas lūzums. Programatiskajā dzejolī *«Pie sienas karājas kokle»* (1913.) dzejnieks atzīstas, ka pie viņa agrākā dzejas koka «pēc lapas lapiņa ļimst» un koklei apklusušas tās stīgas, kas dziedājušas par mīlu, tautību un romantiskām iedomām. Citā dzejolī — *«Tu raudi asiņu, tu raudi vaidu»* (1913.) — šī doma vēl vairāk pasvītrota:

Jauns laikmets dzimst!...
Triec drupās veco kokli, nav ko žēlot! — —
Un jauno kokli viņa krāsām svaidi,
Un ziedoni par dvēseli tai liec...

Sudrabu Edžus turpmākajos dzejoļos tiecas atspoguļot darbaļaužu ilgas un tieksmes. Viņš māca drosmi un izturību, gatavojoties briestošajai revolucijai, kurai jānāk drīz jo drīz. Lietojot simbolus un alegorijas, viņš runā par stindzinošu salu, ledus gālēm, par šļūdoņiem, kas grūst no klintīm, par laiku, kad «pāri jūrām dunēs lielais zvans» un izzudīs atsevišķas laimīgas oazes, lai «tuksnešu smiltīs vispāri zeltu viens krāšņs dārzs», par to, ka, «lai nez' cik liels ir tumsas spēks, pēc trešiem gaiļiem saule lēks!».

Kaukazā, domādams par Latvijas strādniekiem, Sudrabu Edžus dzejolī «Vairs rožu nav» (1913.) tiem atgādina:

Tas ceļš ir: dzīvot, cīnīties un cerēt
Un gaidot lāstus vienā — lielā lāstā dvest.

Atceroties 1905. gadu un domājot par Latvijas darbaļaužu nākotni, Sudrabu Edžus dzejolī *«Es nešaubos»* (1913.) raksta paļāvības un pārliecības pilnus vārdus:

Es nešaubos, ka manas acis vienreiz vēros
Tās debesis, kas liela rīta blāzmā zvēros,
Kad atnāks laiks, kas jau tik tuvu bija,
Bet savu staru vaigu mums vēl nerādīja.

Ar šo pantu Sudrabu Edžus iesāk arī 1940. gadā publicēto veltījumu *«Sarkanai Latvijai, Padomju Dzimtenei»* kad Latvijas darba tauta, nodibinādama padomju varu un realizēdama savus sapņus, bija piepildījusi arī dzejnieka paredzējumu.

Pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā Sudrabu Edžus drosmīgā protesta pilnā lirika cenzuras spaidu dēļ nevarēja parādīties. Divi saglabājušies dzejoļi, kas uzrakstīti 1916. gadā — *«Viņa nāk»* un *«Šausmu bakchanalija»*, publicēti tikai pēc Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas. Pēdējā no tiem, ar skarbos pretstatos veidotām ainām parādot vienkāršo un nabadzīgo ļaužu postu un bakchantisko uzdzīvi kapitalistu nometnē,

dzejnieks dedzīgi uzstājas pret netaisno imperialistisko karu, aicina pavērst ieročus pret tiem, kas masas sūta nāvē. Sudrabu Edžus šeit uzrunā karavīru:

Bet saki, kurp skriet liksi lodei?
Taisni uz priekšu pa ierastai modei;
Akls, tu akls, nudien!
Neredzi, mulsais, kas šaipus tā loka,
Kurp tev dod mājienu špagotā roka?
Ieskaties, ieskaties vien!

Pirmsoktobra periodā Sudrabu Edžus kā liriķis gausi attīstījies no pasiva un nekonkreta sapņotāja par spēcīgu protesta dzejnieku, tā idejiski tālu pārsniegdams 80. gadu līmeni. Formas ziņā turpretī novatorisku meklējumu un sasniegumu viņam ir maz.

Stāsti

Līdz pirmajam imperialistiskajam pasaules karam, kas uz ilgāku laiku pārtrauc Sudrabu Edžus literaro darbību, viņš publicējis ap četrdesmit stāstu. Iesākdams ar realistiskiem lauku sadzīves stāstiem, ap gadsimtu miju viņš uzraksta virkni jaunatnes stāstu, kam Stolipina reakcijas gados seko īpatnējais «emigrantu» stāstu cikls. Šādas lielas tematiski un visumā arī uzrakstīšanas laika ziņā nošķiramas grupas raksturo viņa prozu.

Sudrabu Edžus sadzīves stāstus ievada *«Pēteris Kains»* (1894.), kur uz atpalikušas nomales fona tēlota enerģiska skolotāja darbība. Tikko seminaru nobeigušajam Pēterim Kainam ir mērķis: «... iemantot pastāvīgu vietu, nodibināt skolu par apkārtējās sadzīves centru prātu izkopšanas, tikumības un laimības ziņā.» Galu galā Kainam izdodas pārvarēt dažādas intrigas un aizspriedumus, uzlabot skolas darbu, pacelt kulturas līmeni savā pagastā. Pēkšņa slimība un nāve tomēr pārtrauc viņa rosmīgo darbu.

Šis Sudrabu Edžus stāsts gan nav nekāds izcilais meistardarbs, taču ir zīmīga parādība demokratiskajā literaturā ar svaigo tematiku un autora paceltajiem sadzīves jautājumiem. Stāsta varonis nav vienīgi skolotājs, bet tautas audzinātājs plašākā

nozīmē. Rakstnieks te tēlo arī lauku gājēju bēdīgo dzīvi, kuras tumsā skolotājs Kains cenšas mest gaismas staru un lūko izskaust kalpos verdziskumu un padevību. Pētera Kaina pasākumiem ir vienīgi apgaismošanas raksturs, tomēr viņš iemanto dumpinieka un musinātāja apzīmējumu, līdz pāragrā nāve pārtrauc viņa darbību. Šajā stāstā, neraugoties uz diezgan izplūdušo sižetu un atsevišķu detaļu apgaismojumā vērojamo naturalismu, autoram visumā izdevies sniegt realistisku toreizējās sadzīves notēlojumu. Te redzam arī rakstnieka pirmo sekmīgo mēģinājumu pozitīvā varoņa veidošanā.

Tematiski un idejiski šim stāstam radniecīgs arī nākošais — *«Kā gāzenieši tika pie jauna skolas nama»* (1896.). Skolotājs Siliņš māca kalpu bērnus pavisam novārtā pamestā skolā, jo bagātie budži savus bērnus šeit nesūta un neinteresējas par to. Ar priekšzīmīgu darbu, neatlaidīgi rūpējoties par skolas eksistenci, Siliņš beidzot uzvar, jo, būdams kautrs un pieticīgs personīgajā dzīvē, viņš ir nepiekāpīgs, aizstāvot kalpu bērnu izglītības tiesības. Skaidrais un priekšzīmīgais Siliņš atmasko arī neliešus un panāk to, ka pagasta valdes loceklis sektants Vīķis tiek padzīts. Gāzeniešu saimnieki, kaimiņu pagastu izsmiekla apnikuši, sava skolotāja nesavtīgās darbības netieši mudināti, nolemj celt lielu un gaišu skolas namu. Izlīdzinošā noskaņā, ar laimīgām beigām apraujas stāsts.

Lauku dzīves stāstos Sudrabu Edžus attēlojis ne tikai skolotājus uz plašāka vai šaurāka socialās vides fona, bet arī citu profesiju pārstāvjus, raksturojis šķirās saskaldījušos zemniecību. Pretrunās ritošo dzīvi vērodams, Sudrabu Edžus bieži apstājas pie negativām parādībām, tēlodams reliģisko murgotāju darbību, māņticības tumsu un tās sekas (stāstos *«Murgoņi»* 1896., *«Tumsības varā»* 1899. u. c.), budžu plēsonību un ļaužu egoismu, rupju mantrausības kāri (*«Dienišķā maize»* 1896., *«Mūsu Līze»* 1898. u. c.), blēžus un vieglas dzīves tīkotājus (*«Uz Sibiriju»* 1897., *«Medņieki»* 1900.).

Stāstos rakstnieks parāda valdošo slāņu brutalitati, intrigas, garīgo interešu sēklumu un visādas nebūšanas, kas saduļķo vienkāršo ļaužu dzīvi. Stāstiem tomēr vairumā atsevišķa gadī-

«Dullā Dauka» pirmizdevuma vāks

juma vai spilgta tipa atspoguļojuma raksturs — «sadzīves dubļu» cēloņus, parādību socialās saknes autors neatklāj.

Raksturīga ir Sudrabu Edžus stāstu mākslinieciskā līmeņa nevienādība: blakus nedaudziem kompozicionali labi izveidotiem, sižetiski viengabalainiem darbiem itin bieži atgadās izplūduši, formas ziņā neizstrādāti. Piemēram, stāsts *«Mans atvaļinājums»* (1904.) ir ne tikai sekls saturā, bet vēl vājāks formā un stipri atgādina Purapuķes banalās humoreskas. Turpretī tajos gadījumos, kur Sudrabu Edžum vielu izdevies koncentrēt, īsti redzam viņu kā labu psichologu un dzīvu raksturu tēlotāju. Kā diezgan dziļa rakstura studija minams stāsts *«Dzeguzes bērns»* (1898.), kur mazā Ede, bez tēva augdama un palamas pavadīta, izveidojas par spītīgu, iedomīgu un atriebīgu jaunavu. Apprecējusi mantas dēļ vecu atraitni, bagātu mājas īpašnieku, viņa atriebjas visiem vajātājiem un nelabvēļiem. Edes raksturs, sabiedriskās vides kropļots, spēcīgu kaislību izvagots, stāstā atklāts pārliecinoši.

20. gs. sākumā Sudrabu Edžus kļūst pazīstams ar vairākiem jaunatnes stāstiem. Pieredzējuša rakstnieka un pedagoga, laba bērnu psicholoģijas un tieksmju pazinēja veidotie stāsti — *«Dullais Dauka»* (1900.), *«Čauksts»* (1900.), *«Pusmāsas dēls»* (1904.) u. c. sniedz ieskatu nabadzīgo ļaužu dzīvē un sava laika skolā, bet galvenokārt ir iezīmīgi un pievilcīgi ar aktivo un zinātkāro zēnu tēliem. Populārākais un vērtīgākais stāsts ir

«Dullais Dauka»[1], kas nav novecojis piecdesmit gadu laikā un paliek mūsu kulturas mantojumā kā viens no labākajiem pirmspadomju jaunatnes literaturas paraugiem.

Dauka ir nemierīgs, izdomas un atjautas pilns zvejnieka atraitnes dēls, apkārtējo cilvēku nesaprasts un neatbalstīts, nepelnīti iemantojis palamu «Dullais». Viņam ir nepārvarama kāre visu zināt un saprast, viņu nemitīgi nodarbina jautājumi, vai zeme ir apaļa un kas īsti ir tur, kur debess velve saskaras ar jūru. Ar stirnas kāju un pamācību «neesi tik gudrs!» skolotājs cenšas zēnam «dullumu» izdzīt, bet velti. Dauka nolemj pats pārliecināties, un, kad nesekmējas laivas brauciens jūrā, viņš kājām dodas pa ledu «uz turieni, kur vajadzēja redzēt, ka zeme ir apaļa». Sacēlusies vētra aizdzen ledu no malas, un Dauka vairs nepārnāk.

Daukas tēlā padomju jaunieši redz visus tos sava vecuma biedrus, kam kapitalistiskā iekārta neļāva izaugt un realizēt drosmīgos sapņus un ieceres. Viņi jūt līdzi Daukam un paši lūkojuši rakstīt stāstam citas beigas un turpinājumu.[2]

Pārējie Sudrabu Edžus jaunatnes stāsti sižetiski un kompozicionali veidoti pēc «Dullā Daukas» parauga un tajos sastopamie zēni ir Daukam līdzīgi gan ar dzīvo fantaziju, gan sarežģījumiem dzīvē: dabas vērotājs un pētītājs Inga «Pusmāsas dēlā», puķu mīļotājs Mičis «Eņģelīšu skolā» utt.

Atsevišķu tematiski vienotu grupu veido pieci «emigrantu» stāsti, kurus Sudrabu Edžus uzrakstījis, Kaukazā dzīvodams, un, sākot ar 1910. gadu, publicējis Latvijas periodiskajos izdevu-

---

[1] Stāstam ir savdabīga radniecība ar poļu rakstnieka Boļeslava Prusa «Anteku». Sudrabu Edžus pats atzīst: «Var teikt, ka šis stāstiņš man deva ierosinājumu rakstīt «Dullo Dauku» (laikrakstā «Darba Bērni», 1935., 5). piebilstot gan, ka «atsevišķi sīkumi abos stāstos saskan». Alv. Augstkalns jau pirms tam (savā 1931. gadā publicētajā rakstā) uzrādīja diezgan daudzas gandrīz burtiski saskanošas frazes un veselas rindkopas, tāpēc secināja, ka, «Dullo Dauku» rakstot, Sudrabu Edžum nepārprotami «ir bijis acu priekšā B. Prusa stāsts». Neraugoties uz šādu neparastu saskaņu detaļās, «Dullais Dauka» tomēr nav plaģiats, jo sižetā, kompozicijā, stilā u. c., salīdzinot ar «Anteku», ir dziļas atšķirības.

[2] Sk., piemēram, «Jaunais Komunars», 1941., 40.

mos. Tie vispirms ir autobiografiski atmiņu tēlojumi par rakstnieka pieredzējumiem patvēruma un darba meklētāja gaitās plašajā Krievijā, pievilcīgi ar dažādu svešumā vērotu tipu zīmējumiem. Šie stāsti tai pašā reizē ir cariskās Krievijas dzīves un noskaņu atspoguļojums pēcrevolucijas posmā.

Stāstīdams par izbijuša katordznieka un citu dzīves sēklī izmestu latviešu gaitām tālā Sibirijas novadā, par viņu nepiepildītiem nodomiem un dzimtenes ilgām, ko palīdz klusināt alkohols (stāstā «Aizpieters» 1910.), Sudrabu Edžus paver toreizējam lasītājam neparastas lappuses. Citur rakstnieks tēlo politisko bēgļu, dažādu darba un laimes meklētāju braucienu uz Austrumsibiriju, no raibā pasažieru pūļa spilgtāk izceldams atsevišķus cilvēkus. Vienāds liktenis uz laiku tos satuvinājis, bet mērķis un intereses katram savas, drīz tie izšķiras kā svešinieki («Svešumā» 1910.).

Satura ziņā no minētajiem neatšķiras tēlojums par darba meklētāju atgriešanos no Sibirijas, viņu grūtsirdības pilno noskaņojumu («Grūtsirdība» 1911.). Ar veiksmīgo mākslinieciskō formu šis tēlojums pārspēj iepriekšējos. Autors pratis pasvītrot cilvēku sajūtu nomāktību, pretstatā zīmējot mostošos dabu. Lirisma pilnie taigas apraksti padevušies realistiski īsti spilgti.

Divos stāstos («Zem dienvidu debesīm» 1911. un «Komunā» 1914.) uz paplaši izvērsta sabiedriska fona un asi akcentējot personažu socialos vaibstus, rakstnieks parāda emigrantu dzīvi Kaukaza rūpniecības centros. Te ir raibu raibā tipu galerija: cilvēki ar kriminalu pagātni, blēži, spekulanti, filozofējoši klaidoņi utt. Īpaši izdalās ar satirisku piekrāsojumu raksturotie emigranti — 1905. gada revolucijas līdzskrējēji, kas svešumā rūgti nožēlo aizraušanos. Te ir Kurzemes saimniekdēls Zemītnieks, reiz nejaušības dēļ iejaukts Tukuma notikumos un tāpēc vajāts, tagad īsts parazits un baskājis, kas nicina darbu un tos, kas cīnās par kapitalisma važu salaušanu. «Es strādnieku neaizstāvu ne tik, cik aiz naga melnuma,» atzīstas Zemītnieks. Vēlāk, atgriezdamies dzimtenē, viņš nodibina kaut kādu sektantu apvienību. Cits saimniekdēls Kalnberģis, «ar taukainu seju un pastāvīgā dzērumā iekaisušām acīm», piedalījies 1905. gadā deg-

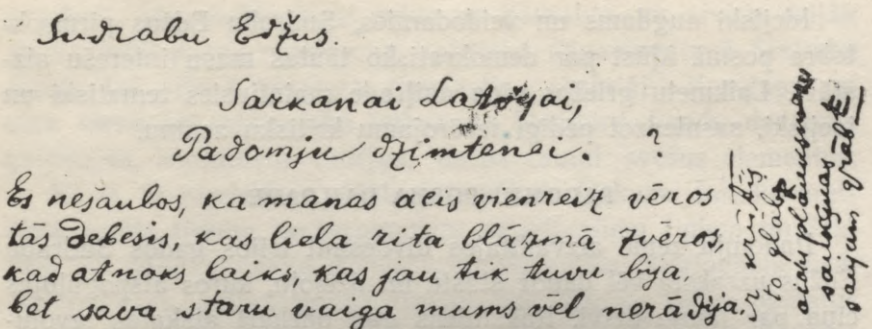
Sudrabu Edžus.

Sarkanai Latvijai,
Padomju Dzimtenei.

Es nešaubos, ka manas acis vienreiz vēros
tās Debesis, kas liela rita blāzmā zvēros,
kad atnaks laiks, kas jau tik tuvu bija,
bet sava staru vaiga mums vēl nerādīja.

Sudrabu Edžus rokraksts

vīna noliktavas demolēšanā un pēc paša izteicieniem no pudeles iesūcis visas «idejas». Ar deklasēto un deģenerēto tipu raksturojumiem un nepievilcīgajām kapitalistiskās rūpniecības ainām Sudrabu Edžus kritizē ne tikai sadzīves ēnas puses, bet jau pašu cariskās Krievijas katordzniecisko iekārtu, kas strādniekam izsūc pēdējos spēkus un atmet «pēc kvēpiem, dūmiem, sviedriem un asinīm» sīvi garšojošu maizes kumosu.

Šais stāstos Sudrabu Edžus skopi parādījis arī dažus apzinīgo, revolucionaro strādnieku pārstāvjus. Atmiņā paliek 1905. gada cīnītājs, emigracijas grūtību idejiski nesalauztais, bet diloņslimais Stepis, kas svešumā nebeidz sapņot par nākamo uzvaru un cilvēces ziedoni. Rakstnieks ieminas arī par diviem socialdemokratiskās partijas biedriem — Grozgalvi un Mierkalnu, kas popularizē marksismu un vēršas pret idejiskiem pretiniekiem, sarkastiski izsmej «pelēko baronu» Zemītnieku. Šie nedaudzie kontrastējošie tēli rāda, ka Sudrabu Edžus domas rosās revolucionarā virzienā, ka viņš pats ir kopā ar nākotnes nesēju — pamatšķiru.

Sudrabu Edžus «emigrantu» stāsti ar savu demokratisko saturu bija vērtīgs ieguldījums tai laikā, kad daudzi svešumā klīstošie revolucijas atkritēji nerimās nožēlot savu aizraušanos 1905. gadā un grima pesimismā. Sudrabu Edžus neskumst par glēvuļu un karjeristu atkrišanu, gluži otrādi, — viņa «emigrantu» stāsti pauž atziņu, ka tādējādi proletariats kļūst vēl saliedētāks un stiprāks.

Idejiski augdams un veidodamies, Sudrabu Edžus pirmsoktobra posmā kļūst par demokratisko tautas masu interešu aizstāvi. Laikmetu griežos viņa daiļrade mainījusies tematiski un idejiski, sasniedzot pēdīgi ievērojamu kritisku asumu.

PADOMJU POSMA DAIĻRADE

Padomju zemē aizvadītajos divdesmit trijos gados Sudrabu Edžus uzraksta vēl daudz stāstu un dzejoļu, kuros atspoguļojas cīņa par jauno dzīvi. Rakstnieks gan dažkārt atskatās revolucionaro cīņu pagātnē, tomēr viņa daiļradei galveno saturu sniedz tagadne. Viss, ko viņš publicē pēc Oktobra revolucijas, ir cīņas pieteikums vecajai, kapitalistiskajai pasaulei, lai straujāk nostiprinātos padomju vara. Kaut gan daļa šo darbu ir mākslinieciski neizstrādāta un nav izturējusi laika pārbaudi, to kādreizējā aktualā nozīme ievērojama. Tāpēc Sudrabu Edžus stāstus un dzejoļus pareizi izprast un novērtēt var, ikreiz paturot vērā to vēsturisko situaciju, kādā tie radušies.

Stāsti

Sudrabu Edžus padomju posma daiļrades kodols ir stāsti. Tajos visbiežāk risinātas divas temas: cīņa pret vecā režima paliekām Padomju Savienībā un buržuaziskās Latvijas nesaudzīgs atmaskojums.

Pirmās grupas stāstos viņš tēlo egoistus un melnsimtniekus, kuri chameleoniski piemērojas jaunajai padomju varai, bet būtībā cenšas tai kaitēt kā mācēdami («Chameleons» 1923.). Viņa stāstos redzami karjeristi, kas domā tikai par sevi, vecie birokratiskie ierēdņi, kas atgādina Čechova «cilvēku futrālī» («Ierēdņa dvēsele» 1923.). To skaitā ir īsti divkoši, kas izmanto pārejas laika situaciju, lai ar ārēju spožumu un bravuru tēlotu jaunās iekārtas dedzīgus aizstāvjus («Divticībnieki» 1922., «Peticijas vēl rakstījāt» 1925.).

Stāstā *«Vecā režima lāstā»* (1921.) atspoguļojas intervencijas periods Azerbaidžanā. Te rakstnieks tiesā ne tikai atsevišķu pretīgu tipu, bet visu to vecās inteliģences daļu, kas nespēj izkļūt no vecā režima lāsta un, ja nav vairs cara, tad gaida baltgvardus kā pestītāju... «Ārpus cara režima tie staigāja kā slimi, — saka autors par šiem ļaudīm. — Paši viņi bija pārāk

gaudeni, lai meklētu citus ceļus un pamatus, un arvien dziļāk grima vecā purva muklājos.» Satiriskā apgaismojumā Sudrabu Edžus šai stāstā raksturo ģimnazijas skolotāju Ķosolapu un viņa sievu kā «veco labo laiku» un Deņikina bandu dedzīgus gaidītājus, komunistu nīdējus, darba tautai svešus elementus.

Kā šī, tā iepriekšējo stāstu jūtamākais trūkums tas, ka pretstatā toreiz tiešām sastopamajiem negatīvajiem tipiem un faktiem īsti nejūt padomju dzīves uzvarošo spēku. Attēlodams visādus neliešus, autors vairāk uzsver, ka viņi — vecos pamatus zaudējuši cilvēki, kurus dzīve, kā mutuļojoša straume plūzdama savu jauno gaitu, izskalojusi krastā. Aizmirst viņš parādīt, ka agresīvi noskaņotie elementi nevis netraucēti un brīvi turpina darboties, bet jaunā strādnieku-zemnieku valsts tos atmasko un padara nekaitīgus.

Nedaudzos Sudrabu Edžus stāstos atspoguļojas arī socialisma celtniecības darbs un jauno cilvēku tēli. Plašajā stāstā *«Purva tvaikos»* (1925.) attēlota kādas latviešu kolonijas dzīve tūliņ pēc pilsoņu kara. Tēlojuma centrā notikumi kādā valsts muižā, tuvējā bērnu patversmē un skolā. Ne tikai apvidus šeit purvains, bet kapitalistiskā purva sīvie tvaiki valda vēl daudzu cilvēku apziņā. Mēlnesība, atpalicība, karjerisms ir parādības, ar ko šeit jāsastopas ik brīdi. Soli pa solim tomēr izdodas ne tikai purvu pārvērst auglīgos tīrumos, bet izvēdināt pagātnes paliekas arī cilvēkos.

Neapšaubāmi skaidra te Sudrabu Edžus padomju iekārtas aizstāvja pozīcija, taču viņa stāsts nesniedz dziļāku un plašāku ieskatu jaunās dzīves kopsakaros. Notikumi risinās it kā izolētā, vientuļā saliņā, redzam atsevišķus cilvēkus, kur vieni labi, otri slikti, vieni paceļ kolektīva dzīvi, otri sasniegumus izārda. Lokalajām parādībām, atsevišķajiem tēliem nav vispārinājuma, pozitīvie varoņi iznākuši stipri deklarativi.

Savdabīgi ir Sudrabu Edžus stāsti, kuros viņš attēlojis kādreizējo emigrantu, sevišķi pirmā imperialistiskā pasaules kara bēgļu atgriešanos uz nesen nodibinājušos buržuazisko Latviju un asi kritizējis ne vien aizbraucējus, bet arī pašu «Baltlatvijas pundurvalsti».

Plašākais un vērtīgākais no tiem ir *«Maitas putni»* (1923.), kur Sudrabu Edžus izmantojis savus bagātīgos dzīves vērojumus Baku pilsētā. Rakstnieks spēcīgās krāsās parādījis dažādu profesiju un socialo slāņu pārstāvjus — blēžus un ierāvējus, kuri 1920. gadā kā maitas putni, laupījumu juzdami, «spārnus plivinādami un knābjus klabinādami», traucās uz buržuazisko Latviju.

«Maitas putni» ir Sudrabu Edžus padomju laika stāstu vidū idejiski asākais darbs. Pārliecinošo tēlojumu tomēr nevajadzīgi pārtrauc autora biežie un pārāk garie teoretiskie un publicistiskie prātojumi. Šai stāstā pilnībā atklājas viņa māksliniecis-kais vēriens gan spilgtajos satirisko tēlu zīmējumos, gan arī Baku tirgus drūzmas un ceļojuma ainu krāsainajos un raksturīgajos notēlojumos.

Cīnītāja degsmes pilni arī tie Sudrabu Edžus stāsti, kuros viņš lūkojis tēlot dzīvi buržuaziskajā Latvijā. Autors mēģinājis parādīt šīs valsts koruptivo raksturu, valdošo virsotņu nebeidzamās aferas un machinacijas, jūgu kādā tiek verdzināta darba tauta. Autors centies atspoguļot arī divu naidīgu ideoloģiju sadursmes dažādās formās («Pelēko baronu valstī» 1926.—1927., «Kā Pēteris Putrinieks ar svaini izbrauca no Baltlatvijas» 1932. u. c.). Tēlu veidojumā tomēr vērojams šablonisms, un konkreto vēsturisko apstākļu raksturojumā sajūtams tiešas pieredzes trūkums.

Vēl atzīmējams, ka Sudrabu Edžus Padomju Savienībā pārstrādājis vairākus savus jaunatnes stāstus («Kaukšķītis», «Eņģelīšu skola» — ar jaunu nosaukumu «Laimzemes skola» u. c.), skaidrāk izceļot dažādo konfliktu šķirisko raksturu.

No jauna uzrakstīto stāstu vidū labākais ir *«Velnu dzinējs»* (1925.), kura varonis Jāzepiņš, dažās rakstura līnijās atgādinot nerimstošo meklētāju Dullo Dauku, izaug par revolucionaru cīnītāju. Zēna idejisko attīstību autors gan nav viscaur pienācīgi motivējis.

Dzeja

Pavisam jaunu, konkretās īstenības saturu padomju laikā ieguvuši Sudrabu Edžus nedaudzie sižetiskie dzejoļi, tāpat garie dzejojumi un poemas. Tā visa ir

kaujinieciski asa, aģitējoša dzeja, un socialistiskās celtniecības patoss tanī daudz spēcīgāks nekā stāstos.

Dzejoļos Sudrabu Edžus sveic uzvarējušo proletariatu un tā uzvaru simbolu — spožo, sarkano zvaigzni, kuras gaisma rāda ceļu uz nākotnes apvāršņiem. Bet dzejnieks arī brīdina, ka pēc lielām vētrām un aukām nevar vēl pa puķēm bradāt un tūliņ augļus gūt, vēl celmu un sakārņu daudz, vēl cirvjiem un laužņiem ilgs darbs:

Bet vīri pa gruvekļiem darbu veic,
Lai ziemelis kož vai saule tveic...
Zūd drupas no zemes seja.
Reiz būs tur ziedu leja.

Kā brīvās Padomju zemes pilsonis Sudrabu Edžus nerimst domāt arī par saviem tautas brāļiem Latvijā. Kvēlos dzejoļos viņš sveicina tos, mudina un sauc cīņā par brīvību.

Kodīgajās satirās un pamfletos viņš atkal un atkal vēršas pret darba tautas izsūcējiem Latvijā, pret kapitalistiem un viņu interešu sargiem ar ministru portfeļiem padusē, pret strādnieku vienības jaucējiem meņševikiem. Viņš, runādams par buržuazisko Latviju, smagu sirdi vēro, ka pat skaistā Gauja te bezdarbniece, strādniekiem smagi elpu tver nospiestā krūts («Darbrūķu tēvreize Baltlatvijā» 1926., «Baltlatvijas vanckariem» 1932. u. c.).

Garajos dzejojumos un poemās par Padomju Savienību Sudrabu Edžus patriota sajūsmā tēlo, kā atbrīvoto darbaļaužu spēcīgās rokas ceļ fabrikas un vareno Dņeprostroju, kā atpalikušo viensētu un sādžu vietā izaug spēcīgi kolektivi. Stāsta par to, kā veidojas jaunas sadzīves normas un izmainās attieksmes pret darbu — jaunā cilvēka tēlu pilnā augumā tomēr neparādot. Padomju zemes plašumam un varenībai, komunisma cēlāju slavai skan Sudrabu Edžus kvēlo dzeju vārsmas. Tā dzejolī «Uralos» viņš saka:

Te plašums ir, kur jaunai dzīvei zelt
Un viņas sparam, viņas dziņai straujai
Un visam, kas spēj komunismu celt...

Sudrabu Edžus padomju dzejā viscaur dominē celtniecības procesu cildinošs apraksts, kur reizēm atgadās arī gluži pro-

zaiskas rindas, ielauzītas dzejas ritmos bez emocionala pacēluma. Jaunajam saturam atbilstošu jaunu formu Sudrabu Edžum nenākas viegli atrast. Tiesa, viņa dzeja kļuvusi realistiska, leksika papildinājusies ar jauniem socialistiskās īstenības radītiem jēdzieniem un terminiem, bet agrākais valodas vijīgums un daiļskanība pavīd tikai detaļās.

Sudrabu Edžus padomju laika daiļrades ievērojams trūkums ir bieži sastopamais deklarativisms un ne visai augstā valodas kultura. Pakļaudamies formalistu kaitīgajai ietekmei, viņš dažādi eksperimentē, gan izkropļojot valodu un nevajadzīgi ieviešot jaunvārdus, gan pārmērīgi lietodams senvārdus, barbarismus un provincialismus. Visa šī leksika mazāk lietota kā raksturojuma līdzeklis attiecīgas vides vai laikmeta atdzīvināšanai, bet visbiežāk, tiecoties pēc oriģinalitates un pat vienkārši atskaņu labad.

Kur Sudrabu Edžus no visa tā atsakās, tur viņa dzeja atgūst jauneklīgu spēku un izteiksmes mirdzumu. Pat vienā no vispēdējiem dzejoļiem — «Padomju Latvijai, Sarkanai Dzimtenei, Jaunajiem Komunariem» («Jaunais Komunars», 1940., 46.) — rakstnieks heroikas pilno domu iemiesojis emocionali pacilātā formā:

Lai Padomjzeme zied, lai dzīvo!
Lai mūsu karogs augstu plīvo,
Kur vien tik ceļas proletars!
Es redzu spožas darba liesmas,
Es dzirdu skanam spēka dziesmas,
Cik tālu plešas zemes ārs.

Kā padomju rakstnieks Sudrabu Edžus veltījis visus savus radošos spēkus socialisma uzcelšanai, cīņai par Padomju Latviju. Latviešu literaturas vēsturē viņš ieņem cienījamu vietu.

LITERATURA

Sudrabu Edžus darbi. Kopoti raksti, 1.—6., Maskavā, 1926.—1936. Izlase, LVI, Rīgā, 1952. (ar J. Niedres apcerējumu par Sudrabu Edžu); Atmiņas («Jaunais Komunars», 1941., 29., 32., 34., 35., 37., 38., 40.).

Par Sudrabu Edžu. Берзс Арвидс — Великий старик (Воспоминания) («Советская Латвия», 1941, 1.—2.; R. Pelše — Sudrabu Edžus kā jaunatnes rakstnieks («Celtne», 1936., 12.); E. Birznieks-Upītis — Sudrabu Edžus («Jaunais Komunars», 1940., 15.); Sudrabu Edžus Kaukazā («Atpūta», 1940., 832.); E. Pīpiņš-Vizulis — Sudrabu Edžus, Literara studija («Apskats», 1902., 1.); Andrejs Upīts — Sudrabu Edžus piemiņai («Cīņa», 1941., 29.); Sudrabu Edžus, grāmatā «Latviešu literatura», 1., LVI, 1951. Nozīmīgs monografisks apcerējums ir P. Vīksnes «Sudrabu Edžus. Dzīve un darbs» («Prometeja» izd., 1935., 80 lpp.).

ANNA BRIGADERE

(1861.—1933.)

Anna Brigadere, darbodamās literaturā no 1893. līdz 1933. gadam, devusi darbus dramaturģijā, prozā un lirikā. Viņas literarā mantojuma nozīmīgāko daļu sastāda galvenokārt pasaku lugas un autobiografiskā triloģija.

Dzīve un daiļrades ceļš

Anna Brigadere dzimusi 1861. gada 1. oktobrī (v. st. 19. septembrī) Kalnamuižas pagasta[1] Baļļu mājās. Viņas tēvs Krišjānis cēlies no saimnieku ģimenes, bet, lai jaunākajam brālim nebūtu jāiet karadienestā, atsacījies no tēva mājām un uzsācis priekšstrādnieka gaitas. Krišjāņa Brigadera socialā izcelšanās, stiprā reliģiozitate, kā arī apstāklis, ka viņš lielāko tiesu strādā radu mājās, ir galvenie iemesli, kādēļ viņā nav ne mazākās kalpu šķiras apziņas. Mazajai Annai tēvs ir mīļākais cilvēks un liela autoritate. Tēva stiprā ietekmē bērnībā veidojas viņas pasaules uztvere. Anna agri izbauda kalpa bērna grūto dzīvi, bet nemācās uztvert to kā socialu netaisnību. Tēva un daudz lasītās bībeles iespaidota, viņa jau bērnībā kļūst dziļi reliģioza. Ietekmē arī tēva čaklums, darba mīlestība. Šīs īpašības iesakņojas nākošās rakstnieces raksturā; vēlāk darba cildinājums radis izpausmi daudzos viņas darbos.

Annas Brigaderes māte Līze ir mežsarga meita, liela dziesmu, pasaku, teiku un nostāstu zinātāja. Mazā Annele viņā kāri klausās, iemantodama interesi par tautas gara mantām.

Līdzīgi citiem gājējiem Brigaderiem vairākkārt nākas Jurģos mainīt saimniekus. Rakstnieces pirmās spilgtākās atmiņas saistās ar tēvatēva mājām Kalnamuižas Iļēniem, kur vecāki salīgst,

[1] Tagadējā Dobeles rajona Tērvetes ciemā.

kad viņai četri gadi. Mājas atrodas skaistā vietā, meža, Skujenes upes un plašo Zemgales tīrumu ieskautas. Iļēnos Annele nodzīvo līdz deviņu gadu vecumam. Te sākas viņas pirmās darba gaitas. Atmiņas par šo laiku rakstniece attēlojusi autobiografiskās triloģijas pirmajā daļā.

A. Brigadere

Attīstītajai meitenei ir lielas zināšanu slāpes. Agri ielauzījusies grāmatā, viņa lasa visu, kas pagadās. Kad Annelei vienpadsmit gadu, viņa sāk mācīties Kalnamuižas pagastskolā. Nākošajā vasarā viņa iestājas Auces skolā, kur mācās ar lielu centību un aizrautību, drīz vien izvirzīdamās par labāko skolnieci. 1874. gadā mirst A. Brigaderes tēvs. Pēc tēva nāves meitene vēl tikai gadu var iet skolā. Tad materialie apstākļi spiež no tās izstāties. Viņai jāapgūst amats, lai varētu pati sev nopelnīt maizi.

A. Brigadere dodas uz Jelgavu pie māsas, kas pelnās ar šūšanu. Arī Annele mācās šūt, jo adata, kā izsakās kāds viņas darba devējs, «jau ir tā nabagu meiteņu maize».

Jelgavā strādādama, viņa labi iepazīst pilsētas dažādas aprindas, kuru pārstāvjus vēlāk notēlo autobiografiskās triloģijas III daļā, vairākos stāstos un lugās.

1877. gadā māsa apprecas ar sīktirgotāju un pārceļas uz Ventspili. Anna

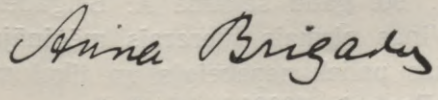

A. Brigaderes autografs

dodas viņai līdzi un dienu strādā māsas veikalā, bet vakaros neatlaidīgi mācās. Gan ņemdama privatstundas, gan pašmācības ceļā apgūdama valodas un citas zināšanas, viņa nopietni gatavojas skolotājas eksameniem. Sadraudzējusies ar kādu turīgu ģimeni, viņa izmanto tās bibliotēku, tā iepazīdamās ar vācu klasiķu — Gētes, Šillera u. c. darbiem, kā arī Šekspira dramaturģiju. Tuvi rakstnieki A. Brigaderei ir Ibsens un Bjernsons. No krievu rakstniekiem viņas uzmanību visvairāk saista L. Tolstojs ar romana «Anna Kareņina» pirmo daļu, kas A. Brigaderei kļūst par vienu no mīļākajām grāmatām. Pasaules literaturas klasiķu, īpaši krievu rakstnieku darbu rūpīgās studijas, agrās darba gaitas auglīgi ietekmējušas Brigaderes daiļradi, rosinājušas un stiprinājušas tajā progresivās tendences.

1879. gadā A. Brigadere dodas uz Rīgu pie brāļa Jāņa, kas ir pārdevējs kādā lielākā veikalā. Viņa turpina mācīties šūt, bet, kad brālim izdodas atvērt pašam nelielu pārtikas preču tirgotavu, palīdz tirgoties. Kad veikals izput, A. Brigadere pelnās ar šūšanu.

Kaut gan pašmācības ceļā ieguvusi diezgan plašas zināšanas, Brigadere nekādi nevar dabūt vietu, kas nodrošinātu daudzmaz labāku dzīvi, un nolemj izmēģināt laimi Maskavā, uz kurieni aizbrauc 1882. gada rudenī. Viņa pavada divus gadus Maskavā un Jaroslavļā, lielāko tiesu strādādama par audzinātāju bagātnieku ģimenēs un brīvajā laikā turpinādama neatlaidīgi paplašināt izglītību. Te Brigadere labi iepazīstas ar krievu literaturu un kulturu. Gūtos aristokratu un citu aprindu dzīves novērojumus viņa vēlāk izmantojusi savos stāstos, piemēram, «Vīra māte» (1900.), «Kņaze Irēne» (1901.) u. c.

Atgriezusies Rīgā, A. Brigadere iestājas Reinšes augstākās sieviešu skolas pedagoģiskajā klasē, kuru pēc gada beidz, iegūdama mājskolotājas diplomu, un turpmāk kādu laiku strādā šajā specialitatē.

90. gadu sākumā A. Brigadere sāk nodoties rakstniecībai. Viņas pirmais literarais mēģinājums ir kādas operas librets, kas paliek nepabeigts un tikai mūža beigās pārstrādāts lugā «Pastari» (1931.).

A. Brigaderes dzīves vieta «Spridīši»

1893. gadā A. Brigadere saraksta stāstu «Slimnīcā». 1896. gadā tas iespiests «Baltijas Vēstneša» 290. numurā.

Jau šajā pirmajā stāstā rodamas dažas īpatnības, kas raksturīgas arī Brigaderes turpmākajai daiļradei — stingrā reliģiozitate, prātošana par ciešanu svētīgumu, pievēršanās etisko problemu risināšanai.

Kā rakstniece A. Brigadere gūst ievērību jau 90. gadu beigās, kad publicēti vairāki viņas stāsti: «Vecā Karlīne» (1897.), «Lūcija Dunkere» (1898.), «Pīpes galviņa» (1899.), «Mare» (1900.), «Patversmē» (1899.) u. c., bet patiesu popularitati izpelnās ar 1903. gadā sarakstīto pasaku lugu «Sprīdītis», kas kļūst par vienu no visbiežāk izrādītajām latviešu lugām.

Gadsimta sākumā A. Brigadere nopietnāk pievēršas lirikai. Viņas dzejas tematika ir sievietes jūtu pasaule, daba, bērnības atmiņas. Brigaderes lirika vājāka par viņas stāstiem un lugām. Pie labākā viņas lirikā pieder pazīstamie sirsnīgie bērnu dzejolīši: «Mūs' brālītis» (1908.), «Mūs' māsīte» (1908.), patriotiskais dzejojums «Uguns milna» (1919.), kas stāsta par zemgaļu

virsaiša Viestura varonīgo cīņu pret vācu iebrucējiem, tāpat vairāki iejūtīgi dabas dzejoļi: «Miežu druva», «Pēdas sniegā», «Starp kalniem», «Tā stāsta», kā arī daži citi dzejoļi.

A. Brigaderes lirika iznākusi krājumos «Dzejas» (1913.) un «Paisums» (1922.).

Īsi pirms 1905. gada revolucijas A. Brigadere darbojas progresivajā atturības biedrībā «Auseklis» par dāmu komitejas priekšnieci. Kad strādnieku kustība, revolucijai tuvojoties, kļūst spēcīgāka un biedrības progresivā darbība rosīgāka, A. Brigadere no tās izstājas. Pašu 1905. gada revoluciju pareizi izprast viņa nespēj. 1906. gadā sarakstītajā lugā «Ausmā» viņa noķengā revolucionaros cīnītājus, parādīdama tos kā dēkaiņus.

Ar 1907. gadu A. Brigadere strādā buržuaziskā laikraksta «Latvija» literarajā pielikumā. Kopš 1898. gada viņai nodibinājusies ciešāka draudzība ar pielikuma vadītāju R. Blaumani. Šī pazīšanās labvēlīgi ietekmē Brigaderes jaunradi. Pēc R. Blaumaņa nāves 1908. gadā A. Brigadere apmēram gadu strādā par literarā pielikuma vadītāju, bet pēc tam nododas tikai daiļradei, ziemu lielāko tiesu dzīvodama Rīgā, bet vasaru uz laukiem.

1911. gadā viņa pabeidz savu pasaku lugu «Princese Gundega un karalis Brusubārda».

Pirmā pasaules kara gados Brigadere dzīvo Maskavā un Rīgā. Šajā laikā viņa saraksta daudzus dzejoļus un tēlojumus, kuros atspoguļojas kara laika iespaidi. Vairākos savos tēlojumos viņa asi vēršas pret vācu muižniekiem, to varmācību. 1920. gadā Brigaderes tēlojumi par pirmo pasaules karu, vācu okupacijas laiku iznāk krājumā «Dzelzs dūre».

Lielo Oktobra socialistisko revoluciju A. Brigadere neizprot un nostājas pret to naidīgi. Reakcionarajā romanā «Kvēlošā lokā» (1928.) viņa parāda padomju varu Latvijā 1919. gadā greizā spogulī, padomju varas pārstāvjus iztēlo kā nežēlīgus, asinskārus barbarus.

Kopš 1922. gada rakstniece vasaru dzīvo Tērvetē savās lauku mājās «Sprīdīši». Te viņa saraksta savu labāko prozas sacerējumu — autobiografisko triloģiju (1926.—1932.) un vairākus citus darbus.

Buržuaziskās Latvijas laikā Brigadere sarakstījusi arī daudzas lugas — «Ilga» (1920.), «Maija un Paija» (1922.), «Heteras mantojums» (1924.), «Sievu kari ar Belcebulu» (1925.), «Dievišķā seja» (1926.), «Lolitas brīnumputns» (1927.), «Šuvējas sapnis» (1930.) u. c.[1]

1933. gada 24. jūnijā A. Brigadere Sprīdīšos mirst. Rakstniece apbedīta Rīgā, Meža kapos.

A. Brigaderes daiļrades vispārīgs raksturojums

Annas Brigaderes daiļradei stipri pretrunīgs raksturs. Viņas darbos daudz reakcionaru tendenču. Cēlonis tam meklējams gan tēva ietekmē, gan draudzīgajās attiecībās, kādas tai parasti vienmēr izveidojās ar darba devējiem, gan pastāvīgajā atkarībā no materiali labi nodrošinātiem radiem un labvēļiem. Dzīvi viņa savos darbos centusies notēlot realistiski, taču, simpatizēdama buržuazijai, ne katrreiz spējusi būt pilnīgi patiesa un bieži vien mēģinājusi kapitalistiskajā sabiedrībā esošās pretrunas mazināt.

Tā lugā *«Pie latviešu miljonara»* A. Brigadere idealizējusi ekspluatatoru Siltaru. Šo darbaļaužu izsūcēju rakstniece parādījusi kā labsirdīgu, izpalīdzīgu filantropu, kas izdala naudu pa labi un pa kreisi visiem, kas tikai prasa, savā vientiesībā un paļāvībā dažkārt kļūdams par upuri veikliem krāpniekiem. Ne acu galā tas neierauga līdējus, savas tautības noniecinātājus. Mūža beigās Siltars visu mantu novēl saviem bijušajiem strādniekiem vecuma dienu nodrošināšanai, skolu ierīkošanai, zinātnes un mākslas attīstībai. Protams, ka šādi noraksturots liela mēroga kapitalista tips neatbilst dzīves īstenībai. Rakstniecei nav nācis ne prātā kaut mazliet realistiski atsegt, kā no izstrādināto darbaļaužu sviedriem izaugusi viņa bagātība. Siltars, kā lugā sacīts, vienkārši pratis redzēt, kur nauda guļ uz ielas, un to pacelt.

Vairākos Brigaderes darbos izpaužas viņas stiprā reliģiozitate, uzskati, ka sāpes ir «pamats visam», jo tās palīdz sasniegt iekšēju pilnību, kas, pēc Brigaderes domām, ir cilvēka galvenais dzīves mērķis. Domu par cilvēka pāraugšanu ciešanās pauž tādi

[1] A. Brigaderes lugām uzrādīts gads, kad tās pirmoreiz parādījušās uz skatuves.

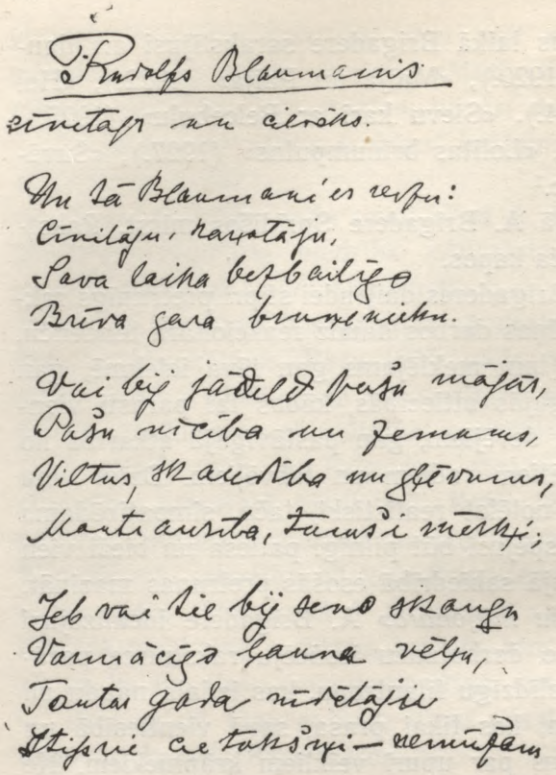

Rudolfs Blaumanis
zīmētajs un cieņas.

Un tā Blaumaņa'es vēļu:
Cīnītāju, karotāju,
Sava laika bezbailīgo
Brīva gara bruņinieku.

Vai bij jādzīd pašu mājas,
Pašu mīlība un ļaunums,
Viltus, skaudība un ļaunums,
Mantkārība, tumši mērķi;

Jeb vai šie bij seno skaņu
Vāmaču gaumu vēļu,
Tautas gaŗa nīdētājus
Stipri cietsirdīgi — nemūžam

A. Brigaderes rokraksts

Brigaderes darbi kā stāsti *«Mare»*, *«Vira māte»*, luga *«Pastari»* u. c. Šai Brigaderes ciešanu filozofijai ir dziļi reakcionars raksturs. Tā pamudina uzņemt trūkumu un postu, kas kapitalistiskajā sabiedrībā vajā darbaļaudis, ar pateicību, kā līdzekli savas iekšējās pilnības izveidošanai, novirza uzmanību no pastāvošajām sociālajām netaisnībām.

Vairākos darbos, kuros A. Brigaderes reakcionarie uzskati izpaužas ļoti vāji vai nemaz, rakstniece spējusi radīt patiesu dzīves attēlojumu, atstādama paliekamas vērtības latviešu literaturā.

Brigadere ir viena no meistarīgākajām sieviešu raksturu notēlotājām latviešu literaturā. It īpaši viņa iemīļojusi un daudzos savos darbos parādījusi skaidro, cēlo sievietes tipu (stāstos *«Nieka dēļ»*, *«Precinieki»* u. c., lugās *«Ceļa jūtis»*, *«Ilga»* u. c.). Spilgtu iemiesojumu Brigaderes sievietes idealtēls ieguvis pameitā Maijā pasaku lugā *«Maija un Paija»*. Tā ir čakla, pazemīga, izpalīdzīga, labu, skaidru sirdi, spējīga uzupurēties un sevi nežēlot. Pretēju lielāku tēlu grupu Brigaderes darbos veido ļaunās, garīgi tukšās, vieglprātīgās sievietes. Tāda ir Raudupiete (lugā *«Raudupiete»*), Lūcija Dunkere (stāstā *«Lūcija Dun-*

kere») u. c. Parasti A. Brigadere tām agri vai vēlu liek uzvarēt sevi, sākt jaunu dzīvi.

Brigadere labi izprot bērnu domu un jūtu pasauli un meistariski attēlojusi to savos darbos, it īpaši autobiografiskajā trilogijā.

Pirmspadomju laikā Anna Brigadere ir viena no vispopulārākajām latviešu dramaturģēm. Kopš 1903. gada, kad uz skatuves parādās Brigaderes luga *«Sprīdītis»* un gūst lielus panākumus, viņas dramaturģiskie darbi līdz pat 1940. gadam gandrīz bez izņēmuma ik gadus ir teatru repertuarā.

Brigaderes atstātais dramaturģiskais mantojums ir 28 lugas — dramas, komedijas, pasaku un teiku lugas, viencēlieni.[1]

Brigaderes dramaturģijas labākā daļa ir pasaku lugas. Viņa ir šī žanra nodibinātāja latviešu literaturā. Vienmēr dzīvi interesējusies par latviešu tautas pasakām un teikām, sakārtojusi vairākus to krājumus, A. Brigadere spēj pilnīgi iejusties pasaku fantastikā, teicami izmantot dažādus folkloras motivus. Līdzīgi latviešu tautas mutvārdu daiļradei, Brigaderes pasaku lugas pauž optimisku atziņu, ka labam allaž jāuzvar ļaunais, domu par cilvēka augšanu un rūdīšanos darbā. Tās cildina skaidru, krietnu sirdi, čaklību, izpalīdzību.

---

[1] «Aiz līdzcietības», viencēliens, 1897.; «Izredzētais», drama 4 cēlienos, 1901.; «Sprīdītis», pasaku luga 7 tēlojumos, 1903.; «Ritenis», joku luga 1 cēlienā, 1903.; «Čaukstenes», skice 1 cēlienā, 1904.; «Ceļa jūtīs», skatu luga 4 cēlienos, 1906.; «Pazaudētais šņudauks», groteska (Rīgas Latviešu teatra vakaram), 1907.; «Pie latviešu miljonara», komedija 4 cēlienos, 1909.; «Zvanīgs zvārgulītis», liriska komedija 1 cēlienā, 1909.; «Princese Cundega un karalis Brusubārda», pasaka 5 cēlienos, 1912.; «Mazā māja», viencēliens, 1913.; «Raudupiete», drama 5 cēlienos, 1914.; «Ilga», drama 3 cēlienos, 1920.; «Maija un Paija», pasaka 7 tēlojumos, 1922.; «Ausmā», drama 5 cēlienos, 1922.; «Heteras mantojums», drama 3 cēlienos, 1924.; «Sievu kari ar Belcebulu», komedija 3 cēlienos, 1925.; «Lielais loms», jautra spēle 5 cēlienos, 1926.; «Dievišķā seja», drama 3 cēlienos, 1926.; «Sniegputenī», divi cēlieni skolēnu skatuvei, 1927.; «Lolitas brīnumputns», pasaku luga 7 tēlojumos, 1927.; «Kad sievas spēkojas», komedija 4 cēlienos, 1929.; «Šuvējas sapnis», dzīves spēle 5 cēlienos, 1930.; «Pastari», traģedija 4 cēlienos, 1931.; «Karaliene Jana», teiku drama 5 cēlienos, 1932.; «Ķekatas nāk», ziemassvētku spēle vienā cēlienā, 1932.

A. BRIGADERES DRAMATURĢIJA

Pasaku lugas

Vērtīgākā A. Brigaderes pasaku luga «*Sprīdītis*» iecerēta un sarakstīta 1903. gadā, neparasti ātrā laikā — deviņās dienās un naktīs.

Ierosmi tās sacerēšanai devis Rīgas Latviešu teatra direktora J. Dubura lūgums pārtulkot kādu lugu, ko iestudēt uz ziemassvētkiem. Rakstniecei nav paticis stāties pie sentimentalajiem vācu pasaku dramatizējumiem un radusies ideja sarakstīt pašai pasaku lugu.

«Sprīdīša» sižets izveidots patstāvīgi, no tautas pasakām paņemot atsevišķus motivus (Sprīdītis, vecais vīriņš, milzis, velns, kas nāk pēc ķēniņmeitām, svilpīte, sprungulīņš). Realās dzīves momenti tajā mijas ar pasaku fantastiku.

Luga stāsta par mazu lauku zēnu Sprīdīti, kam pie pamātes grūta dzīve. Tādēļ viņš nolemj doties projām pasaulē, iet uz lielo silu, kur nauda žāvējas, lai, izracis to, sasniegtu labākus apstākļus. Pēc dažādiem raibiem piedzīvojumiem viņš atgriežas atkal mājās, kļuvis gudrāks.

Lugas galveno varoni Sprīdīti A. Brigadere izveidojusi ļoti veiksmīgi. Tas ir patiesi dzīvi, realistiski noraksturots zēns. Tāpat kā pasaku Sprīdītim, viņam mazs augums, liela uzņēmība, prasme no vissarežģītākajiem apstākļiem iziet sveikā. Dzīve viņam nav viegla. Pamāte izstrādina no rīta līdz vakaram, skaita katru kumosu, ko tas bāž mutē. Grūtības ieaudzinājušas Sprīdītī ņiprumu, enerģisku pretsparu visiem pāridarījumiem. Šis pretspars, nepadošanās apstākļiem arī aizvada Sprīdīti pasaulē, kur, izturot dažādus pārbaudījumus, viņš norūdās vēl vairāk, iemācās būt izturīgs un pacietīgs.

Pievilcīgu Sprīdīša tēlu dara arī viņa sirsnība, labsirdība, griba palīdzēt citiem. Bez kādas gudrošanas viņš gatavs pārciest Sīkstuļa mocības, kad tas apsolās atļaut vecajam vīriņam pārnakšņot, nedzīt to lietū un vētrā. Sprīdītis ir gājis pasaulē meklēt mantu, taču tā viņam nav pašmērķis. Sprīdītī nav skopuma. Nokļuvušu ķēniņa galmā, viņu nevaldzina tā greznība, neapmulsina par velna uzveikšanu apsolītā princese un pus-

Luga «Princese Gundega» Dailes teatrī 1923.—1924. g.

ķēniņvalsts, jo viņš redz, ka galma dzīvē trūkst patiesa sirsnīguma un cilvēcības. Bez nožēlas viņš šķiras no tā un atgriežas mājās.

No bērniem, kas darbojas lugā bez Sprīdīša, visvairāk izveidots spriganās, atjautīgās Lienītes tēls. Viņa gan ķildojas ar Sprīdīti, ķircina to, taču tie ir tikai strīdi, kādi parasti norisinās starp bērniem. Patiesībā Lienīte ir laba, mīl Sprīdīti un aizstāv, kad vajadzīgs.

Brigadere lugā veiksmīgi pratusi atklāt bērnu psiholoģiju. Kā Sprīdīti, tā Lienīti tai izdevies noraksturot ļoti pārliecinoši un dzīvi, ar bērniem raksturīgām interesēm, domāšanu, spriešanu un savstarpējām attieksmēm.

Sprīdīša pamāte ir skopa, īgna sieva. Padēlu viņa neieredz, jo allaž liekas, ka saimniecībā no viņa maz labuma. Tomēr viņa nav tik nežēlīga, raganai līdzīga kā pasaku pamātes. Kad Sprīdītis aiziet pasaulē, arī viņa noraizējusies par tā likteni un, kad Sprīdītis pēc ilgas gaidīšanas atgriežas, nav vairs pret viņu ļauna.

Pretstats pamātei ir Sprīdīša vecmāmiņa, kuru galvenokārt raksturo labsirdība, rūpēšanās par mazdēlu.

Lugā darbojas vairāki fantastiski pasaku tēli — labsirdīgi zobgalīgā Vēja māte, rāmā Meža māte, vientiesīgais milzis Lutausis, vecais vīriņš, ragana un velns. Ikvienam no tiem lugā savs pamatojums — tie kalpo vienas vai otras Sprīdīša rakstura īpašības atklāsmei. Paša Sprīdīša raksturs lugā nav statisks, bet parādīts attīstībā un atklājas tieši saskarē ar fantastiskajiem pasaku tēliem. Katra sastapšanās ar tiem iezīmē jaunu Sprīdīša attīstības pakāpi.

«Sprīdītī» Brigadere, tēlus veidojot, izmantojusi arī satiru. Satiriski hiperbolizēts ir sīkstulis, kas kalponei liek ar tauku picku, kas reiz atņemta pelei, iztikt sešas ziemas, jo vasaru jau tauku nevajag. Satiriskā gaismā lugā parādīts viss ķēniņa galms. Te rakstniece piegājusi ļoti tuvu folklorai. Par galmu Brigadere runā zobgalīgi, kā to ļoti bieži darījusi tauta savā daiļradē. Nevienā no galma ļaudīm neredzam kaut ko pozitivu. Galma kungi ir bailīgi pašlabumnieki. Sava āda tiem dārgāka par visu citu. Galma dāmas — ļaunas, glaimīgas iztapoņas. Skaistā princese Zeltīte ir izlutināta, cietsirdīga, prātā daudz mazāk attīstīta nekā Sprīdītis. Tāpat kā folklorā, vienkāršās tautas pārstāvji ar savu prātu, savu raksturu nesalīdzināmi pārāki par šīm augstajām aprindām.

Luga «Sprīdītis» uzrakstīta ļoti spraigi. Jau kopš pirmā cēliena pirmā skata sižets risinās vienos konfliktos (konflikts ar pamāti, ar Lienīti), un skatītāja vai lasītāja uzmanība ir nemitīgi sasprindzināta. Konflikti mērķtiecīgi virza darbību uz priekšu. Tā pirmajā cēlienā katrs nākošais konflikts arvien vairāk un vairāk tuvina pirmā cēliena kulminacijas momentam, kad Sprīdītis šķiras no mājām un aiziet pasaulē. Konfliktiem bagāti arī pārējie cēlieni.

Valoda «Sprīdītī» raita un atjautīga. Spraigie, koncentrētie dialogi labi raksturo personas un situacijas. Tēlu atsegšanai A. Brigadere labi pratusi izmantot valodas individualizaciju. Visā lugā bagātīgi lietoti tautas izteicieni. Īpaši bagāta ar tiem ir pamātes runa, piemēram, trešajā skatā: «... Nu mēs esam

šķirti ļaudis! Nu tu vari kārt zobus vadzī. Prasīsi tik tu man ēst! Nekā, kundziņ! Trīsreiz pa dienu pērienu, to tu dabūsi. Tad tu paliksi kā pūpēdis, tad tu — —.»

Visā ļugā iepītas vairākas tautas dziesmu četrrindes, kas pavairo tās folkloristisko nokrāsu. Atsevišķas Brigaderes pašas sacerētas dziesmas tuvas folklorai, kā, piemēram, Meža mātes dziesma.

«Sprīdītī» Brigadere visciešāk iedzīvojusies folkloras materialā. Tādēļ tajā spēcīgāk nekā Brigaderes pārējās pasaku lugās izpaužas folkloras optimisms un demokratisms, asprātīgā zobgalība.

Ar savu realistisko, optimistisko dzīves skatījumu, veiksmīgi izmantoto pasaku fantastiku, dzīvajiem, bērnu uztverei tuvajiem tēliem un sižetu «Sprīdītis» pieder pie labākajām latviešu bērnu lugām. Tā tulkota arī krievu, lietuviešu, igauņu, vācu, somu, angļu un ungaru valodā, izrādīta ne vien uz latviešu, bet arī igauņu, leišu, somu, krievu un angļu skatuvēm.

Pasaku lugas *«Princese Gundega un karalis Brusubārda»* (1912.) centrā ir doma par cilvēka pāraugšanu, rūdīšanos dzīves grūtībās.

Izlutinātā, augstprātīgā, untumainā un lepnā princese Gundega dzēlīgi atraida daudzos bildinātājus un par nepaklausību tēvam tiek atdota pirmajam garāmgājējam — ubagam Mārīm. Izraudzīto problemu rakstniece risinājusi psiholoģiskā tvērumā. Soli pa solim atsegta Gundegas pāraugšana, pārdzīvojot dažādas ciešanas, pazemojumus, izbaudot nabadzīgo ļaužu dzīves sūrumu, aizvien dziļāk iekvēlojoties mīlestībā uz ubagu Mārikarali Brusubārdu. Abu šo faktoru — grūtās darba dzīves un mīlestības ietekmē — Gundega atbrīvojas no negativā, ko radījusi dīkā, bezrūpīgā princeses dzīve. Viņa iemīļo darbu, pārvar savu egoismu, augstprātību, kļūst nesavtīga, spējīga ziedoties citu labā.

Cēlu, vīrišķīgu, varonīgu un gudru Brigadere savā lugā izveidojusi karali Brusubārdu. Tas ir viens no spilgtākajiem viņas radītajiem pozitivajiem vīriešu tēliem.

Kompozicionali luga «Princese Gundega un karalis Brusubārda» veidota greznās galma un vienkāršās darba tautas dzīves pretstatos. Lugā asi atsegta galma aprindās valdošā lišķība, egoisms, mantrausība un garīgais seklums. Neviena no šīm negatīvajām īpašībām nepiemīt darba ļaudīm, kurus lugā pārstāv nabadzīgo ļaužu meitene Sniedze. Tā ir sirsnīga, līdzcietīga, izpalīdzīga.

Gundegas pāraugšana lugā izriet no rakstnieces filozofijas par cilvēka šķīstīšanos ciešanās. Taču šis moments lugā neiegūst tādu raksturu, ka darītu to nepieņemamu mūsdienu skatītājam. Doma par garīgo izaugsmi grūtas darba dzīves un mīlestības jūtu ietekmē pārliecina.

«Princese Gundega un karalis Brusubārda» sarakstīta skaistās, gleznainās, atjautīgās vārsmās.

Par čaklo pameitu un slinko mātesmeitu stāsta pasaku luga *«Maija un Paija»* (sarakstīta 1921. g., pirmoreiz inscenēta 1922. g.). Tās pamatā ir pasaku motivi par bārenītes grūto likteni pie ļaunās pamātes, kas vairāk par visu lutina un mīl savu īsto meitu. Līdzīgi latviešu folkloras bārenītei Maija ir laipna, izpalīdzīga, čakla, paklausīga un pazemīga. Ar savu labo sirdi Maija uzvar visu ļauno, kas stājas tās ceļā. Maijas pretstats lugā ir egocentriskā, izlutinātā, cietsirdīgā un slinkā mātesmeita Paija. Rakstniece liek tai lugas beigās iet «ērkšķu ceļu», lai «bēdu mūros, bēdu sienās» Paija ciešanās pāraugtu, mainītos uz augšu.

Kā blakus tema lugā ir risināts Brigaderes iemīļotais motivs par sievieti, kas uzupurēdamās pāraudzina vīrieti, atgriež to uz īstā ceļa. Sevi nežēlodama, Maija atpestī slinko puisi Vari no velna varas, tas pārvar savu slinkumu, kļūst atkal par īstu cilvēku.

«Maija un Paija» uzrakstīta dramatiski spraigi. Ar savu optimismu, darba tikuma un krietnas sirds cildinājumu tā sekmē šo īpašību iesakņošanos jaunatnē. «Maija un Paija» pēc «Sprīdīša» vēl šodien ir viena no visvairāk izrādītajām latviešu bērnu lugām.

Kā idejiskā, tā mākslinieciskā ziņā vājākā no A. Brigaderes

pasaku lugām ir *«Lolitas brīnumputns»* (sarakstīta 1926. g., pirmoreiz inscenēta 1927. g.), kurai pamatā ir daudzās tautās sastopamie pasaku motivi par trim tēva dēliem un ugunsputnu. Šīs pasaku lugas idejiskajā saturā rakstniece no folkloras atkāpusies vistālāk. Lugas vērtību mazina pārlieku uzsvērtais liktenīgums, iepriekšējā nolemtība, kas nosaka trešā ķēniņdēla Aļņa un princeses Lolitas gaitas. Izceļot kā lugas galveno pamatmotivu labā uzvaru pār ļauno, «Lolitas brīnumputns», tāpat kā pārējās A. Brigaderes pasaku lugas, izrādīts arī padomju laikā.

Pārējās lugas

No pārējām A. Brigaderes lugām kā nozīmīgākais atzīmējams viņas pirmais lielākais dramatiskais darbs — realistiskā skatu luga četros cēlienos *«Ceļa jūtis»* («Tēva noziegums»), ko cenzura 1899. gadā aizliedz izrādīt, motivējot, ka tā «ārda ģimenes principus un cieņu pret vecākiem». Uz skatuves luga parādās tikai 1906. gadā. Tajā parādītais tipiskais latviešu lielkapitalists fabrikants Zanders Vāls ir īsts plēsoņa, kam savas bagātības iegūšanai un vairošanai nekas nav svēts. Bez lielas gudrošanas viņš kādreiz nozadzis naudu, vainu uzvēlis citam un tā pavēris sev ceļu uz turību. Lugas vērtību mazina melodramatiskais nobeigums.

No A. Brigaderes realistiskajām sadzīves lugām ievērību vēl pelnī satiriskais viencēliens *«Čaukstenes»*, kurā A. Brigadere hiperbolizētos, spilgtos tēlos asprātīgi izsmējusi mietpilsonisko madamiņu aprobežotās intereses, tenku kāri. Pārējās A. Brigaderes lugās dzīves realitate atspoguļota vāji.

Savā dramaturģijā A. Brigadere parādījusi dažādu aprindu dzīvi, izvirzot, tāpat kā pārējos darbos, centrā galvenokārt dažādus sieviešu raksturus.

A. BRIGADERES PROZA

Autobiografiskā triloģija

No Annas Brigaderes prozas darbiem nozīmīgākais ir viņas autobiografiskā triloģija (1926.—1932.). Tajā rakstniece izmantojusi bērnības un agrās jaunības atmiņas. Dzīve un cilvēki triloģijā visumā notēloti realistiski.

Triloģijas pirmā daļa *«Dievs, daba, darbs»* stāsta par mazas meitenes Anneles agro bērnību. A. Brigadere pilnīgi iejutusies tās psiholoģijā. Tādas nodaļas kā «Gājēji», «Pirkstiņš sāp», «Zemes meklētāja», «Bērzu kalni» u. c. valdzina ar vienkāršo, realistisko, bērnišķīgi naivo mazās Anneles pasaules skatījumu un gleznaino valodu.

Stāstot par mazās Anneles gaitām, rakstniece samērā pareizi parādījusi arī socialo vidi, kādā tā dzīvo. Asi izjūtams pretstats starp trūcīgajiem Anneles vecākiem — gājējiem un pārtikušajiem saimniekiem. Attēlojot pareizi dzīvi tādu, kādu to skatīja mazā Annele, rakstniece atsedz arī kalpos briestošo protestu pret pastāvošās iekārtas netaisnīgumu, kaismīgās ilgas pēc savas zemes, kas sevišķi spēcīgi laužas uz āru pagājušā gadsimta 60. gados, kad dzīvi norisinājās saimnieku māju iepirkšana par dzimtu.

«Nav taisnības pasaulē, nav, — saka Rudmetu Vilis tēlojumā «Zemes meklētāja», — ja būtu taisnība, būtu arī katram savs zemes stūris. Bet tagad: tam ir un man nav. Kāpēc nav arī man?»

Brigadere nav vairījusies arī parādīt pretsparu, kāds ir latviešu zemniekos pret muižu, viņu naidu pret saviem sensenajiem izsūcējiem — vācu baroniem. Šis naids triloģijā ieskanas vairākkārt. Tā Rudmetu Vilis jau sapratis, ka taisnību, ko latviešu bezzemniekiem atņēmuši saimnieki un muižnieki, var atrast tikai cīņā: «Ar rungu rokā viņa jāmeklē. No kā spīd muižas? Vai ne no mūsu sviedriem, ko? Kas dos nabagam taisnību, ja pats to nemeklēs? Un es tik saku, ka ar rungu.»

Triloģijas otrās daļas *«Skarbos vējos»* sākumā Annele jau ir apmēram 8 gadus veca. Viņa skatās dzīvē un vērtē tās parādības jau kritizējošām acīm. Līdz ar to parādot šo periodu savā dzīvē realistiski, A. Brigadere divu dažādo socialo pasauļu pretstatus atsegusi te vēl krasāk. Anneles tēvs visu dienu no agra rīta līdz vēlam vakaram pavada smagā darbā. «Cilvēkam jādara savs darbs, bet tu dari pāri par mēru. Tu neprasi: vai man būs pa spēkam vai ne, tu tikai gāzies iekšā kā lācis,» saka Anneles māte. Taču nopelnīt neiznāk pat tik daudz, lai

varētu apziest visu Annelei ganos līdzdodamo maizes riku ar sviestu. Par Laukmaļu aitu visas vasaras ganījumu Annele rudenī saņem algu — kurpju pāri. Bet tās nav vis mīkstas un vieglas kā Laukmaļu Ancītei. Anneles kurpes ir «melnas, cietas un smagas kā kluči». Kājās nevelkamas, tās vēlāk pelē «uz skapjaugšas kā divas saīgušas bekas». Citā tēlojumā lasām, kā šie paši Laukmaļi, izmantodami Anneles tēva mīksto, lēno raksturu, iegrūduši viņam vissliktāko zirgu. «Vai Laukmalim cita zirga nebij? — saka Anneles māte. — Bet viņš zina, kam var iegrūst tādu čigāna kraķi.»

«Skarbos vējos» pirmizdevuma vāks

Tēlojumā «Rīgas māsīca» lasām par tā laika Rīgu. Ciemos atbraukusī Anneles māsīca Milda stāsta par greznajiem namiem, spožajiem skatu logiem, lepnajiem kungiem un skaistajām dāmām. Taču ir arī cita Rīga, Smilšukalnos, tur, kur dzīvo Milda. Te ceļ namus jaunā latviešu buržuazija. Ap skaidām, kas atkrīt būvējoties, plēšas bērni, cenzdamies dabūt rupjākās un labākās, jo strādnieku ģimeņu rocība tik šaura, ka iegādāties malku grūti. Šķiriski apzinīgajiem strādniekiem, kas neluncinās ap darba devējiem, nav viegli nopelnīt maizi. Milda stāsta Annelei: «Paps pelna tik maz. Kā mēnesis cauri, viss jau iepriekš noēsts, un tā no parādiem nevaram izkulties. Paps jau varētu ieņemt daudz lielāku vietu, bet viņam nedod. Kā nāk labāka vieta vaļā, ieliek citu, pavisam muļķi kādu, pavisam nederīgu cilvēku, paps paliek bešā. Visu laiku, kad no darba mājās, paps par to vien rūc un pukojas, bet tas neko nelīdz.

Mamma domā, ka papam ietu labāk, ja būtu laipnāks un izpaticīgāks, bet viņš tāds nevar būt.»

«Skarbos vējos» notēlotas arī Anneles skolas gaitas, viņas neatlaidība, uzcītība, nerimtīgās zināšanu alkas.

Triloģijas trešajā daļā *«Akmeņu sprostā»* redzam Anneli Jelgavā, kur tā palīdz māsai, kas pelnās ar šūšanu. Te paveras raksturīgas ainas tā laika mietpilsoniskās pilsētas dzīvē. Ik uz soļa saklausāma kārkluvācietiskā buldurēšana. Rakstniece asi izzobo tādus bezmugurkaulaiņus kā švaukstīgo rūtainbiksi Kasparsonu, kas visādi cenšas līdzināties vācu kungiem un pat uz laukiem, brālēna bērēs dižodamies, saka runu vācu valodā, nevērodams, ka neviens viņa nesaprot («Pilsētas pavasaris», «Mākslas centieni»). A. Brigadere parāda vairākus spilgtus latviešu sīkburžuazisko aprindu pārstāvjus, izsmej viņu interešu seklumu.

Darbaļaudīm kapitalistiskajā pilsētā maizes kumosu nav vieglāk nopelnīt nekā uz laukiem. Annele un viņas māsa Līziņa, muguras neatliekdamas, strādā no astoņiem rītā līdz astoņiem vakarā, allaž izjuzdamas darba devēju nicināšanu. Baroniete pat neatņem Anneles sveicienu, viņas skats aizslīd tai pāri «ar tādu māku, it kā viņas vietā būtu tikai gaiss» («Darba gaitās»). «Vai tad es nemaz neesmu cilvēks?» ar rūgtumu domā Annele.

Galvenie tēli, ar kuriem sastopamies triloģijā, ir Annele, viņas tēvs, māte un māsa Līziņa.

Annele triloģijā parādīta no pavisam mazas, tikko četrus gadus vecas meitenes līdz pusaudzei, kurai dzīvē jau jānostājas patstāvīgi uz kājām. Iepazīstam viņu kā apdāvinātu meiteni ar bagātu fantaziju un lielām zināšanu slāpēm. Pati ielauzījusies grāmatā, Annele tajā atrod lielāko prieku. Skolā ar savu uzcītību un apdāvinātību viņa izvirzās par labāko skolnieci. Jau agri meitenē izveidojusies stipra pienākumu un atbildības sajūta. Kad uznāk liels negaiss un mazā Annele pārskrien mājās, viņa neraud, ka izmirkusi slapja līdz ādai, ka krusa to sasitusi zili melnu, viņai sāp, ka nav varējusi izpildīt doto uzdevumu, nav varējusi noganīt un lopi izklīduši.

Jau kā mazai meitenei Annelei ļoti jūtīga sirds, liela taisnības izjūta. Kad, gribot slepus pamieloties ar reti baudīto krējumu, trauks izrādās tukšs, nokrīt zemē un saplīst, Annele smagi pārdzīvo bailes, ka viņas «noziegumu» atklās, mokās pašpārmetumos par savu rīcību. Kad neviens Anneles pārkāpumu nepamana, izturas pret viņu mīļi un labi, Annele nevar klusēt, bet skrej pie mātes, lai izstāstītu savu nodarījumu.

Dziļi jo dziļi Annele izjūt dabas skaistumu. Tā viņai sagādā lielu estetisku prieku. Stundām viņa var sēdēt, iegrimusi dabas krāšņuma vērošanā.

Annele ir ņipra un dūšīga, skarbo dzīves vēju norūdīta. Rakstniece meistariski pratusi parādīt viņas psiholoģiju gan agrā bērnībā, gan pusaudzes gados. Triloģijā lasītājs redz pasauli Anneles acīm.

Anneles tēvs pēc rakstura ir tipisks vienas latviešu darba zemnieku daļas pārstāvis, radniecīgs sirdsšķīsto ļaužu tipam. Nekurnēdams viņš lēnprātīgi panes netaisnību, ko tam nodara sabiedriskā iekārta un cilvēki. Šādas pazemības un lēnprātības reakcionarisms labi saredzams tēlojumā «Zemes meklētāja», kur Anneles tēvs apvalda tos, kas dedzīgi uzstājas par aktivu cīņu savu tiesību dēļ. Viņš ieteic pasivi gaidīt, kamēr taisnība pati atnāks: «Vai pumpurs uzziedēs, ja tu viņu atplēsīsi ar varu, priekšlaikā? Vai tu vari piespiest, lai tīrums dod rudzus pļaut pa Jurģiem? Visam ir savs laiks. Es tikai tev saku, vienreiz taisnība nāks un zeme būs.»

Skarbāka ir Anneles māte, lielā dziedātāja un stāstītāja, kas nevar samierināties ar netaisnībām, kuras tiem nākas ciest, un ne vienreiz vien kurn par vīra plēšanos citu labā, lēnību, ļaujot brāļiem un citiem sevi izmantot.

Gaišs ir Anneles māsas, sirsnīgās, apdāvinātās un skaistās Līziņas tēls, kurai pastāvošajā iekārtā nav nekādu iespēju attīstīt savas spējas. Agri uzsākusi darba gaitas, tā palīdz ģimenei, nesavtīgi rūpēdamās, lai brālis un jaunākā māsa varētu iet skolā.

Kompozicionali triloģija sastāv no daudziem nelieliem tēlojumiem, kas zīmē atsevišķas ainas no rakstnieces dzīves. Savā starpā tos saista triloģijas galvenās personas, viņu attīstība.

Kā galvenie, tā epizodiskie tēli izveidoti dzīvi. Apveltīti katrs ar savām spilgtām īpatnībām, tie dziļi iegulstas atmiņā. Triloģijas darbības personu plastiskumu Brigadere panākusi, dodot tām ne vien sīku, zīmīgu ārējo portretu, bet prasmīgi noraksturojot tās darbībā, veiksmīgi izmantojot valodas individualizaciju. Savas valodas īpatnības ir ne vien galvenajām, bet arī daudzajām epizodiskajām personām.

Valoda triloģijā ir vienkārša, bet gleznaina. A. Brigadere tajā bieži domas labākai raksturošanai iepinusi salīdzinājumus. Tajos pārfrazētā veidā daudzkārt izmantoti tautā sastopami izteicieni. Piemēram: «Barons pilns niķu kā kažoks akotu», «Annele... apsviedās apkārt un bij kā zibens laukā pa durvīm», «Viņš iet pa grāmatu kā cālis pa pakulām» u. tml.

Triloģijā daudz skaistu, caur mazās meitenes Anneles uztveres prizmu atspoguļotu dabas gleznu. Tās ir ļoti konkretas un tēlaini nostājas lasītāja acu priekšā, pauzdamas dzimtās zemes skaistumu. Dabas gleznas A. Brigadere meistariski prot izmantot Anneles psiholoģijas raksturošanai. Piemēram, tēlojumā «Ganu diena»:

«Krācei vienā pusē lielais sils, līdz pašai laukmalei pieaudzis biezs kā mūris, otrā — bērzu kalni, noauguši jaunu smuidru smalci.

Meža garajā ēnā zāle vēl pilna baltas rasas. Annele aizskrien, izbradā rasaino zāli, kas paliek izrakstīta platām, melnām vīlēm. — Viss birums tai apavos. Bet prāts tai nav mierīgs. Aizskrien līdz bērzu kalniem. Bērzu galotnes stāv nolīkušas debesīs kā zilā ezerā, tik šur tur, kur uzlec putns, zars sašūpojas, citādi ne lapiņa nedreb.

Annelei tā kņud kājas, ka vajadzētu un vajadzētu kur vēl aizskriet. Tik daudz jau ir nokavēts, tik žēl, ka nav agrāk būts augšā, rīts kaut ko atnesis, kas nav vēl redzēts, nav nekad vēl bijis tik brīnišķas dienas kā šodien, jāskrien, jāskrien būtu saulei priekšā, lai tā slepus neizdara savus brīnumus, iekām nevar būt pats klāt un visu redzēt.»

A. Brigaderes labākais prozas darbs — autobiografiskā triloģija — visumā realistiski parāda raksturīgas dzīves ainas

pagājušajā gadsimtā Latvijas laukos un pilsētā. Tomēr arī šai darbā vietumis ieaustas reakcionaras tendences. Tās galvenokārt izpaužas reliģiozitatē, kas vijas cauri visām triloģijas daļām.

Stāsti

A. Brigadere rosīgi darbojusies arī stāstu rakstniecībā. Liela daļa no tiem ir ar pilsētas dzīves tematiku (*«Vīra māte»*, *«Lūcija Dunkere»* u. c.). Vairāki stāsti ieved arī zemnieku (*«Precinieks»*, *«Šķēres»*, *«Pīpes galviņa»* u. c.), vācu muižnieku (*«Pēdas»*) un krievu aristokratu dzīvē (*«Kņaze Irēne»*). Būdama laba novērotāja, Brigadere parādījusi ļoti daudzus un dažādus spilgtus tipus. Brigaderes stāstiem ir spriegi risināts sižets, asi dialogi, reljefi izveidoti tēli.

Šo stāstu vidū idejiski un mākslinieciski kā viens no labākajiem minams *«Precinieks»* (1901.). Saimniekdēls Pēteris Sūna, kas runājis tik daudz skaistu vārdu par cēliem idealiem, apprec nemīlamu, aprobežotu saimniekmeitu Mīli Lempi tādēļ, ka tā ir bagātu māju mantiniece, un novēršas no nesalīdzināmi skaistākās, garīgi pārākās, bet mazāk bagātās Ilmas. Rakstniece liek apstākļiem sagadīties tā, ka vecais Sūna sarunājis dēlam tikšanos ar Mīli Ilmas mājās, kur tad pēdējā nepārprotami saskata, ka vīlusies mīļotajā cilvēkā.

Stāstā saasināti parādīti divi pilnīgi pretēji sieviešu tipi. Mīle visu vērtē tikai no kaili materiālā viedokļa, ir bezgaumīga, pastulba. Viņā nav it nekā simpatiska. Turpretī Ilmā dominē garīgās intereses. Kā ar savu ārējo izskatu, tā inteliģenci viņa krasi atšķiras no vides, kurā tai nākas dzīvot.

Pats precinieks Pēteris Sūna ir gļēvs, patukšs vīrietis, kas ar patosu runā cēlus vārdus, pēc kuriem pats ne spēj, ne arī grib savā dzīvē rīkoties.

Otrs meistariskākais A. Brigaderes stāsts *«Kņaze Irēne»* (1901.) izaudzis no vērojumiem, ko viņa guvusi mājskolotājas gaitās. Tāpat kā savos citos stāstos, kuros parādīta aristokratu dzīve, Brigadere atsedz nežēlību, cietsirdību, vēso aprēķinu, kārtu aizspriedumus, kas valda šajās aprindās. Sirmajam kņazam ir tikai viena doma, kas viņu nodarbina: atgūt reiz ievērojamo stāvokli, kuru tas zaudējis līdz ar izšķērdēto bagātību.

Par savu lielāko kapitalu viņš uzskata meitu — skaistuli Irēni, cerēdams to izdevīgi izprecināt. Stāsta konfliktu veido kņaza aprēķinu sadursme ar Irēnes skaidro dziļo mīlestību uz mājskolotāju Nubertu. Nespēdama no tās atteikties, Irēne noslīcinās.

Spēcīgi, kā apsūdzība notēloto aprindu naudas un godkārei, kas nomākusi cilvēcību, izskan stāsta beigas. Ne bojā gājušās meitas ir sirmajam kņazam žēl. Viņš nožēlo, ka sabrukušas cerības sasniegt turību un stāvokli sabiedrībā.

Pie labākajiem A. Brigaderes stāstiem pieder arī *«Patversmē»*, *«Šķēres»*, *«Bruņurupucis»* u. c.

*

Buržuaziskajā Latvijā Anna Brigadere bija viena no visatzinīgāk vērtētajām latviešu rakstniecēm. Dažādie buržuaziskie literaturas kritiķi, cildinādami viņas darbus, dēvējuši Brigaderi pat par «tautas rakstnieci», «tautas vienotāju» (Paula Jēgere-Freimane) u. tml. Šie vērtējumi nedod pareizu ieskatu par Brigaderes pretrunīgo daiļradi. Viņa nepieder pie rakstniekiem, kas cīnījušies par sava laika progresivajām idejām. Daudzi viņas darbi novirza uzmanību no sabiedrībā esošajām šķiru pretišķībām, izkropļo dzīves īstenību un līdz ar to nekalpo tautas interesēm. Tomēr vairākos Brigaderes darbos reālistiski notēlotā dzīve runā savu valodu neatkarīgi no autores moralfilozofiskajiem uzskatiem un idejiskajiem nodomiem. Ar šiem sacerējumiem viņa atstājusi ievērojamas paliekamas vērtības latviešu pirmspadomju laika literaturas mantojumā.

LITERATURA

A. Brigaderes darbi sakopoti 20 sējumos ar virsrakstu: Anna Brigadere, «Raksti». Tie neaptver visu viņas daiļradi. Ārpusē palikušas vairākas viņas lugas un daži citi darbi. A. Brigaderes «Rakstu» pirmais sējums iznāk 1912. gadā, pēdējais — 1939. gadā. Vairāki A. Brigaderes «Rakstu» sējumi iznākuši atkārtotos izdevumos.

Par A. Brigaderi. Rakstniece pati sarakstījusi «Biografisku dzeju» («Biografiska skice», «Uz baznīcas ceļa», «Izraksts no Sprīdīšu viesugrāmatas»), kas ievietota viņas rakstu 11. sējumā. Padomju laikā par Annu Brigaderi rakstījis J. Kalniņš — «A. Brigaderes pasaku lugas» (diplomdarbs, LVU, 1951.) un E. Andersone brošurā «XIX gs. 90. gadi un XX gs. sākums», LVI, 1949., 112.—132. lpp. 1948. gadā Annas Brigaderes literarais mantojums apspriests LPSR Padomju rakstnieku savienībā. Apspriedes atreferējums publicēts laikrakstā «Literatura un Māksla», 1948., 12.

AUGUSTS DEGLAVS

(1862.—1922.)

Augusts Deglavs — 19. gs. beigu un 20. gs. pirmo gadu desmitu realists, stāstu un romanu autors. Viņa ievērojamākais darbs ir romans «Rīga» — plašākais latviešu buržuazijas tapšanas un attīstības ceļa notēlojums.

Dzīve un daiļrades ceļš

Augusts Deglavs dzimis 1862. gada 9. augustā (v. st. 28. jūlijā) Šķibes pagasta[1] Vīgantos. Viņa tēvs bijis muižnieka sulainis, tad saimnieks prāvās, bet nolaistās mājās.

Pirmā un vienīgā skola, ko apmeklē Deglavs, ir Auru pagastskola, kurā viņš mācās no 1870. līdz 1876. gadam. Vēlāk viņš izglītību papildinājis pašmācības ceļā.

Beidzis skolu, Deglavs paliek strādāt tēva mājās. Tēvs no viņa — četrpadsmitgadīga zēna prasa to pašu, ko no pārējiem strādniekiem. Grūtā darba dzīve un tēva despotiskais raksturs rada zēnā neapmierinātību un atsvešināšanos no ģimenes. Viņa rakstura veidošanos ietekmē arī kāds brīvdomātājs audējs, kurš dzīvo Vīgantos un kura antireliģisko uzskatu dedzīgs piekritējs kļūst jaunais Deglavs. Par to viņam rodas konflikts ne vien ar tēvu, bet arī ar vietējo mācītāju. Tā Deglava biografijā jau samērā agri iezīmējas zināmas progresivas tendences.

Pēc tēva nāves Deglavs kļūst par māju saimnieku. Tas viņam dod lielāku brīvību, iespēju piedalīties pagasta sabiedriskajā dzīvē. Darbodamies līdzi vietējās pašdarbības izrādēs, viņš sāk interesēties par teatri. Tāpat viņš iegūst arī pirmos ierosinājumus literarajai darbībai. Ap 1880. gadu Deglavs iepazīstas ar Māteru Juri, kas ierosina to rakstīt korespondences viņa re-

[1] Tagadējā Tukuma rajonā

diģētajam «Tiesu Vēstnesim» un tulkot kādu stāstu. Šīs ierosmes rada Deglavā, paša vārdiem runājot, «ilgas pēc plašākas pasaules». Parādiem apkrautā saimniecība materialā ziņā ir neizdevīga, tādēļ viņš nolemj nepalikt mājās par saimnieku.

A. Deglavs

1887. gada pavasarī Deglavs ar labām nākotnes cerībām un saviem literarajiem mēģinājumiem dodas uz Rīgu, lai kļūtu par rakstnieku un aktieri. Cerības tādā veidā nodrošināt savu eksistenci viņu pievil. Viņa sacerējumus, no kuriem pirmais publicētais oriģinaldarbs ir 1888. gadā «Dienas Lapā» iespiestais stāstiņš «Precību bēdas», avīzes gan nodrukā, bet honoraru nemaksā.

Tad Deglavs iestājas par strādnieku kādā koku fabrikā. Darba apstākļi ir smagi — bieži pat garajās vasaras dienās no tumsas līdz tumsai, bez svētdienām. Te jaunais rakstnieks iepazīstas ar pilsētas proletariata dzīvi un vēlāk kā viens no pirmajiem mūsu literaturā parāda to savos darbos (romanos «Jaunā pasaule», «Zeltenīte», «Liesma»). Tai pašā laikā Deglavs ir korists Rīgas Latviešu biedrības teatrī. Tomēr drīz viņš, sarūgtināts par

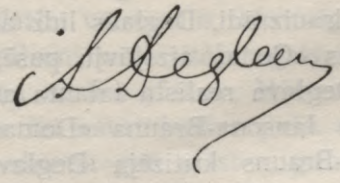

A. Deglava autografs

netaisno honorara sadalījumu, teatri atstāj. Ar Rīgas Latviešu biedrību viņš sakarus vēl ilgi nepārtrauc, tikai ar laiku mācās saskatīt tās reakcionaro raksturu.

Pakāpeniski Deglava dzīves apstākļi uzlabojas: 1888. gadā viņš tiek par mazu ierēdnīti, bet nākamajā gadā — par līdzīpašnieku kādā kokzāģētavā. Pēc tam viņš intensivāk sāk pievērsties literarajai darbībai un ātri kļūst populars rakstnieks.

Pirmais Deglava stāsts, kas rada vispārēju interesi, ir 1890. gadā publicētais *«Vecais pilskungs»* — viens no viņa popularākajiem darbiem. Dažādos preses izdevumos un kalendaros publicēta virkne stāstu, kuriem, tāpat arī pirmajiem romaniem — *«Starp divām ugunīm»* (1891.), *«Jaunā pasaule»* (1897.—1898.), *«Liesma»* (1898.), — literarā vērtība ir zema. Labs jaunā rakstnieka sasniegums ar svaigu temu — strādnieku dzīves tēlojumu — ir romans *«Zeltenīte»* (1896.).

No 1891. gada Deglavs darbojas arī žurnalistikā. Vispirms viņš strādā reakcionarās buržuazijas laikrakstā «Baltijas Vēstnesis», tad P. Zālītes vadītajā «Mājas Viesī», kura sīkburžuaziskais, svārstīgais raksturs labi atbilst Deglava idejiskajai nenoteiktībai. Ar jaunstrāvnieku laikrakstu «Dienas Lapa», ap kuru 90. gados grupējas progresivā inteliģence, Deglavs nesaistās. Rakstnieka publicistikas kvalitate tiklab idejiski, kā meistarības ziņā ir zema.

1893. gadā sakarā ar Rīgas Latviešu biedrības 25 gadu jubileju Deglavs publicē vēsturisku apskatu «Latviešu attīstības solis no 1848. līdz 1875. g.». Tā ir slavas dziesma Rīgas Latviešu biedrībai, bet var interesēt kā materialu krājums un priekšdarbs romanam «Rīga».

Jaunā strāva, kas šai laikā saviļņo sabiedrību, ietekmē arī Deglavu. Kad 1894. gadā notiek diskusija par Zudermaņa lugas «Gods» izrādi, Deglavs līdz ar progresivo sabiedrības daļu nostājas «Goda» aizstāvju pusē.

Deglava realista talanta attīstību, domājams, pozitivi ietekmēja Jansona-Brauna «Domas par jaunlaiku literaturu». Jansons-Brauns kritizēja Deglava un pārējo rakstnieku darbos sentimentalismu, bet atzina arī viņa realista talantu.

Dziļākas izpratnes par Jauno strāvu, tāpat arī par proletariata revolucionaro kustību Deglavam, kā to liecina viņa daiļrade un publicistika, trūkst. Visu mūžu viņš paliek svārstīgs savos uzskatos, no vienas puses, ar reālista skatu redzēdams pastāvošās iekārtas ļaunumus, no otras, utopiski sapņodams par socialisma sasniegšanu reformu un pārliecināšanas ceļā un līdz ar to arī savos darbos, sevišķi romanos, bieži pauzdams kaitīgus uzskatus.

Ilgus gadus Deglavs ir aktivs pretalkohola kustības darbinieks. Pievērsdams uzmanību alkoholam kā vienam no strādnieku posta cēloņiem, Deglavs to nepareizi izceļ kā galveno. Cīņu pret alkoholismu viņš ne savā sabiedriskajā, ne literarajā darbībā neprot saistīt ar cīņu pret kapitalistisko iekārtu.

1905. gada revolucionarie notikumi Deglavu gan saviļņo, tomēr viņa literarā darbība liecina, ka dziļākas pēdas tie rakstniekā nav atstājuši. Pozitivi šajā periodā jāvērtē Deglava cīņa pret dekadentiem satiriskajos stāstos *«Mazais dekadents»* (1904.), *«Skaidri principi»* (1906.), *«Kredits»* (1908.) u. c. Viņš piedalās Raiņa «Virpuļu» kalendaros. Laikā pēc 1905. gada Deglavs sāk realizēt savu plašāko episko ieceri — latviešu pilsētas buržuazijas tapšanas vēstures — romana «Rīga» radīšanu. «Rīgas» pirmā daļa grāmatā publicēta 1912. gadā.

Pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā Deglavs aizbrauc uz Pēterpili, kur no 1915. līdz 1917. gadam vada laikrakstu «Jaunā Dienas Lapa». Laikmeta politisko notikumu izpratne Deglavam nav skaidra; nodibinoties buržuaziskajai Latvijai, viņš nenovērtē tās reakcionaro būtību. Buržuaziskajā Latvijā Deglavs raksta «Rīgas» otru daļu, ko tomēr nepaspēj nobeigt.

Deglavs miris 1922. gada 3. aprilī Rīgā. Apglabāts Meža kapos, kur viņam uzcelts piemineklis (tā autors — K. Jansons).

Deglava stāsti

Deglava pirmo darbu vairumam raksturīga piemērošanās mietpilsonisko lasītāju, galvenokārt buržuazijas seklajai gaumei. Viņa darbos jūtama Māteru Jura pliekano romanu ietekme. Tomēr tai cauri laužas paša autora realistiskā dzīves uztvere, kas redzama gan stāstos, gan atsevišķās viņa pirmo romanu detaļās.

A. Deglava piemineklis Meža kapos

Lielākā daļa Deglava stāstu tēlo lauku dzīvi. Dažos no tiem autors parādās kā veikls stāstītājs, zīmīgu raksturu un etnogrāfiskām īpatnībām pilnu tautas dzīves ainu notēlotājs. Jo sevišķi tas sakāms par stāstu *«Vecais pilskungs»* (1890.). Vecā pilskunga prototips ir muižnieks, pie kura Deglava tēvs savā laikā kalpojis par sulaini. Šis stāsts veidots pēc tautā un no tēva dzirdētiem nostāstiem. No vienas puses, te pareizi tēlota klaušu zemnieku beztiesība, viņu atkarība no muižnieka un tā dienderiem, sevišķi vagara, parādītas klaušu gaitas, zemnieku pēršana. No otras puses, stāstā ir ideoloģiska rakstura kļūdas, un te jau parādās Deglava tieksme izlīdzināt pretrunas, jo vecā pilskunga tēls idealizēts.

Tautas dzīves atsevišķas labas ainas un raksturi ir arī vairākos citos Deglava stāstos — *«Paserā»* (1891.), *«Žīdu meitiņa»* (1893.), *«Tēte»* (1896.), *«Kalpa sieva»* (1904.) u. c. Vairums šo Deglava stāstu tomēr nav meistarības ziņā viengabalaini, salkanība nomāc realistiskās ainas.

Pret dekadenci vērstajā satirā *«Mazais dekadents»* (1904.), dekadentu «mākslas teoretiķi» gleznotāja Virupa dēlēna notriepto audeklu uzskata par mākslinieka ģenialāko darbu tieši tā bezjēdzības dēļ. Deglavs izsmej dekadentu frazes: «Bezgalīgais krāsu dzirkstošais fluidums... Neizzināmība un tomēr mūžīga patiesība» utt.

Stāstā *«Skaidri principi»* dots raksturīgs buržuaziskā veikalnieka tēls Kļēmanis, žurnala «Literarā Glodene» izdevējs (1906.). Pat Kļēmaņa ārējais izskats mainījies laikam līdz: sākumā viņš nēsāja «tautisko, kuplo krīva bārdu», tad «Nīcšes pārcilvēciskās ūsas», «dekadentu kazas bārdiņu» un beidzot, tuvojoties revolucijai, uzaudzē «ikdienēju darba vīra bārdu bez liekas frizuras». Atbilstoši tam mainījušies arī viņa «principi». Viņa veikali zeļ, un nauda nāk.

Romani

«Zeltenīte» (1896.) — romans, kas pieskaitāms labākajiem Deglava prozas sacerējumiem. Latviešu literaturā tas ir pirmais plašākais proletariešu dzīves tēlojums, turklāt dots īpatnējā tvērumā, izvirzot centrā kapitalisma visvairāk nomākto cilvēku — darba sievieti. Tā šis Deglava darbs netieši sasaucas ar tā sarakstīšanas laikā aktualo cīņu par sievietes tiesībām.

Drūmās ainās autors parāda nabadzīgas strādnieku nomales dzīvi, smago apstākļu nospiesto un alkohola saindēto cilvēku moralo pagrimumu. Uz šī fona risinās vienkāršās, skaidrās darba sievietes — šuvējas Zeltenītes traģiskais dzīves stāsts. Zeltenīte ir vientuļa pusmūža sieviete. Slimības sekas — bakurētas tai laupījušas agrāko skaistumu un līdz ar to — izredzes nodibināt ģimenes dzīvi. Kā «veca meita» viņa ir apkārtējo ļaužu zobgalības objekts, arī šuvējas darbs turīgo pilsoņu ģimenēs ir pazemojumu pilns. Pretstatā apkārtnei, kur visas savstarpējās attieksmes nosaka rupjš apziņkins un dzīvnieciski instinkti, Zeltenīte tiecas pēc īstām, cilvēciski siltām attieksmēm un mīlestības. Viņa iemīl jauno strādnieku Sašu, kurš to apprec, klausīdams aplamām baumām par it kā iekrāto Zeltenītes bagātību. Nelaimīgajā ģimenes dzīvē atklājas Zeltenītes moralais cēlums, gan pašlepnums, ar kādu viņa pārcieš atziņu, ka Saša to nav mīlējis, gan pašaizliedzīgā mīlestība, glābjot uzdzīvē galīgi paklīdušo vīru. Taču pakāpeniski dzīve brutalajā vidē viņu salauž, un viņa sajūk prātā.

Lai gan Deglavs nespēj dziļākā kopsakarā parādīt, ka strādnieku posta īstā sakne ir kapitalistiskā iekārta, tomēr Zeltenītes pretnostatījums apkārtējai «tumsas valstij», viņas ilgas pēc

cilvēciskas, gaišas dzīves un viņas traģiskā bojā eja ir smaga apsūdzība tai iekārtai, kas sakropļojusi šos ļaudis, kas neļauj tiem dzīvot cilvēka cienīgu dzīvi.

Būtisks romana trūkums ir tas, ka Deglavs nav parādījis strādnieku šķiras apziņas mošanos, kas šai laikā bija raksturīga. Tēlojums dažviet noslīd naturalismā un visumā nespēj sniegt pilnīgu 19. gs. beigu strādnieku dzīves ainu.

Dažas realistiskas ainas no pilsētu strādnieku dzīves sniedz arī pārējie Deglava romani. Te atzīmējams vispirms romans *«Starp divām ugunīm»* (1891.), kur sastopams pirmais plašākais strādnieku dzīves notēlojums latviešu prozā, tālāk arī romani *«Jaunā pasaule»* (1897.—1898.), *«Liesma»* (1898.) un pēdējā dramatizējums — *«Vienpadsmitā stundā»*[1]. Minētajos darbos Deglavs, balstoties uz paša darba gaitās gūto smago pieredzi, notēlo kokzāģētavu strādnieku — krāvēju dzīvi. Tāpat kā «Zeltenītē», arī te viņš izceļ strādnieku dzīves drūmās ainas. Raksturīgas ir nodaļas «Jaunlaiku verdzība» un «Tikai strādnieks» romanā «Starp divām ugunīm». Blakus fabrikantam, kura kabatā ieplūst strādnieka darba augļu lauvas tiesa, strādniekus ekspluatē arī krodzinieks. Algu izmaksā krogā, kur strādnieks tūlīt atstāj tās lielāko daļu, savā rūgtumā aizmirsdams ir raudošo sievu, ir slimo bērnu. Ārsti negrib palīdzēt slimajam, jo tas ir «tikai strādnieks», kas daudz nespēs maksāt. Arī «Jaunajā pasaulē» dots šo ekspluatacijas jūgā galīgi nomākto, vēl neapzinīgo strādnieku raksturojums. Tomēr realistisko ainu kritikas spēku mazina kļūdas tipizacijā — strādnieks, kas samērā viegli kļūst par direktoru (Brīvnieks «Jaunajā pasaulē»), idealizēts kapitalists (Lejnieks «Liesmā»). Šāds atrisinājums izriet no autora oportunistiskajiem uzskatiem. Bez tam strādnieku dzīves ainas minētajos romanos ir tikai atsevišķas detaļas; šo romanu sižeta veidojuma un tēlojuma pamatā ir neciešama salkanība, īsti tā laika sazēlušās lubenieciskās literaturas garā.

---

[1] Divreiz cenzura aizliegusi: 1906. gadā ar virsrakstu «Pārcilvēks un sabiedriskie», 1912. gadā ar virsrakstu «Vienpadsmitā stundā».

«Rīga»

Romans «Rīga» ir Deglava plašākais un vērtīgākais darbs. Autors to iecerējis kā liela apjoma triloģiju. Pirmā daļa saucas «Patrioti», otra — «Labākās familijas», kas autora nāves dēļ nav gluži pabeigta, bet pavisam neuzrakstīta palikusi trešā daļa — «Pa labi un pa kreisi».

«Patrioti» — uzrakstīts 1908.—1909. gadā, publicēts pirmo reizi «Jaunajā Dienas Lapā» 1910. un 1911. gadā, grāmatā — 1912. gadā. Romana pamattema — latviešu buržuazijas veidošanās Rīgā 19. gs. 60. gadu beigās un 70. gadu pirmajā pusē.

Deglavs savā romanā visumā pareizi, plašās ainās ar bagātu faktu materialu parāda buržuazisko nacionalo kustību.

60. gados Rīga strauji veidojas par kapitalistisku lielpilsētu. Uzplaukst tirdzniecība, sāk attīstīties rūpniecība. Ātri aug iedzīvotāju skaits — no laukiem Rīgā, bēgot no muižnieku patvaļas, meklējot labākus dzīves apstākļus, ieplūst daudz zemnieku. To tēlo meistariski izveidotā romana ekspozicija — aina uz Rīgas—Jelgavas šosejas.

Neliela daļa Rīgā ienākušo zemnieku strauji augošajā lielpilsētā kļūst turīga un veido jauno iedzīvotāju slāni — latviešu buržuaziju, kuras attīstību atklāj virkne galveno tēlu — Krauklīšu Pēteris, Mikumi u. c. Deglavs tēlo gan viņu cīņu par personisko labklājību, gan ar to saistīto cīņu par savas — Rīgas Latviešu biedrības izveidošanu, cīņu pret feodalisma žņaugiem, par līdztiesību ar vāciešiem visās dzīves nozarēs. Pareizi Deglavs atsedz ir tā laika augošās buržuazijas progresivās iezīmes (cīņu pret feodalismu), ir tās mērķu šaurību, ierobežotību un ātro deģenerēšanos.

Tomēr ne visiem Rīgā izdodas tikt pie turības. Tie, kuriem nav cita kapitala kā pašu fiziskais spēks, pa lielākai daļai kļūst proletarieši, romanā, piemēram, Lauris Sutums. Proletariats par apzinīgu šķiru šai laikā vēl nav izveidojies, taču šķiru diferencēšanās pašu latviešu vidū jau saasinās — to autors atsedz «Patriotu» nobeigumā.

«Rīgas» lielākā vērtība ir laikmeta spilgtais un visumā pareizais noraksturojums. Laikmets, kuru tēlo Deglavs, ir latviešu buržuazijas veidošanās posms, kas tā laika sabiedriskajā dzīvē

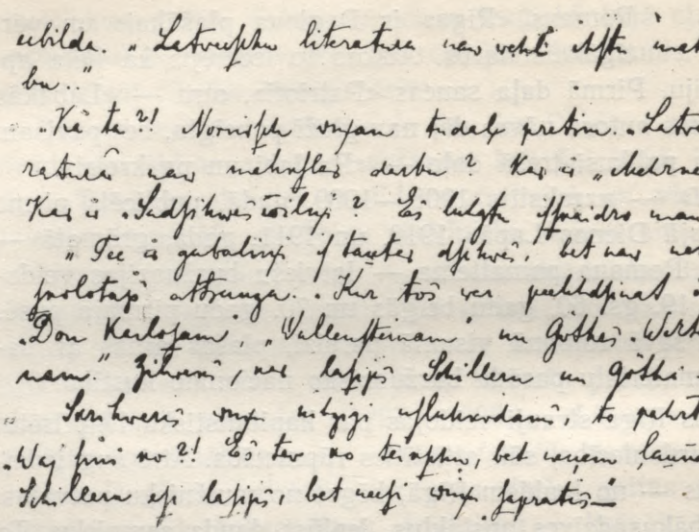

A. Deglava rokraksts — fragments no romana «Rīga»

un arī romanā sižetiski saistās ap Rīgas Latviešu biedrību. Tā arī nostājas visa darba centrā un saistās tiklab ar galveno tēlu — Krauklīšu Pēteri, kā arī ar pārējiem.

Agrāk Rīgā ienākušie latvieši, kas kaut cik tikuši pie turības, ir pārvācojušies. 60. gados, pieaugot latviešu skaitam Rīgā, mostas to nacionalā pašapziņa. Vispirms tam ir tīri ekonomiski pamati. Rīgā ienākušie latvieši savā saimnieciskajā rosībā viscaur saduras ar dažādām no viduslaikiem saglabātām privileģijām. Amatnieks Lauris Sutums nevar ierīkot pats savu darbnīcu, jo latvietis nevar būt par meistaru. Arī pārējie latviešu amatnieki, tirgotāji, krodzinieki, kučieri, strādnieki jūt kā žņaugus ap sevi dažādās privileģijas, pie kurām, no konkurences bīdamies, tik sirdīgi turas vācieši. Tas pamudina latviešus domāt par savas biedrības organizēšanu, par apvienošanos, lai spētu pretoties vāciešiem. Viņi slepeni pulcējas, pārspriež savas tautas likteni. Biedrības nodibināšanai ir dažādi šķēršļi. Vācieši visus aktivākos latviešus uzskata par bīstamiem dumpiniekiem, jo jūt savu varu apdraudētu. Šai laikā cīņa par savas biedrības

dibināšanu prasa zināmu idealismu, kāds arī piemīt tiklab Krauklīšu Pēterim, kā viņa domu biedriem.

Pārvarot dažādus šķēršļus, biedrību nodibina 1868. gadā. Jau pašā sākumā tai ir buržuazisks raksturs. Zīmīga ir pirmā sanāksme Krauklīšu Pētera vīnūzī, kur piedalās dažādu profesiju un aprindu ļaudis. Jau te vienkāršie strādnieki, juzdami savu atšķirību no turīgākajiem tautiešiem, neiet sapulces istabā, bet paliek ārpusē, lai gan ar dzīvu interesi seko visam, ko tur spriež. Tāpat zīmīgs ir kāds moments drīz pēc biedrības dibināšanas: ««Ja tikai mēs esam vienprātīgi, mums viss ir iespējams!» Tā visi vienā korī sauca. «Ja tikai esam vienprātīgi!» Un vēl tai pašā dienā tie taisīja nolēmumu, kurš uz visiem laikiem izslēdza biedrības ķelnerus no biedru skaita. Jo atrada, ka nav iespējams, ka sulaiņi skaitās par tās pašas biedrības locekļiem kā kungi, kurus tie apkalpo.»

Tomēr sākumā vēsts par to, ka latviešiem beidzot ir sava biedrība, saviļņo visplašākos slāņus. Pat vecais sētas puisis Mārtiņš ierodas pieteikties biedrībā: «Viņa mums, latviešiem, dos lielus labumus!... Vairāk es nezinu... Vairāk es nekā nezinu...»

Sākuma posmā biedrībai arī ir zināma pozitiva loma dažādu kulturas pasākumu organizēšanā. Deglavs notēlo tās rīkotās teatra izrādes un teatra tēvu Adolfu Alunānu, priekšlasījumus, parāda pirmos vispārīgos latviešu Dziesmu svētkus 1873. gadā, kā arī virkni vēsturisku personu, biedrības vīrus, kulturas darbiniekus u. c. Deglavs saredz arī konfliktus un uzskatu dažādību pašā biedrībā. Viņš rāda tās buržuazisko vairākumu, ko pārstāv tādas reali eksistējušas personas kā R. Tomsons, B. Dīriķis, Kr. Kalniņš, J. Baumanis u. c. un lielākā daļa romana centralo tēlu — Mikums, Kreilis, romana beigu daļā arī Krauklīšu Pēteris. No otras puses, radikalākas nostājas izteikšanai Deglavs vēsturiski pareizi izvēlas Kasparu Biezbārdi un no nevēsturiskajiem romana tēliem Lauri Sutumu.

Šķiru diferenciacijas saasināšanās rezultatā nobriest konflikts, un progresivākie cilvēki biedrību atstāj. Spilgti un pareizi

Deglavs to atklāj romana beigu ainās, kur Lauris Sutums skaidri un asi izvirza jautājumu: «Vai esam visi vieni un tie paši tautieši — mums visiem vienādas tiesības? Vai jūs gribat vest tautu no tumsas pie gaismas, no verdzības uz laimīgu nākotni? Redziet, to mums vajag likt uz dienas kārtības un par to spriest!» Šis jautājums ir nepatīkams biedrības reakcionarajam vairākumam. Lauri un viņa domu biedru izmet no zāles — tā ir skaidrākā negatīvā atbilde uz Laura jautājumu. Ugunīgu skatu uzlūkodams apkārt esošos, viņš ar vārdiem «Nāks laiks... nāks laiks...» atstāj zāli. Latviešu buržuazija ir pilnīgi norobežojusies no tautas, Rīgas Latviešu biedrība no sava īsā nozīmīgās darbības posma iegājusi nākamajā, kļuvusi par reakcijas un mietpilsonības citadeli.

Pēteris Krauklītis, romana centralais tēls, ir nabadzīgs lauku zēns, kas dodas uz Rīgu, jo lauku gājēja nākotnes perspektivas ir pārāk nepievilcīgas. Apmēram desmit gados viņš izvēršas par kungu, kas brauc ekipažā un kam pieder vairāki nami.

Krauklītis romana sākumā ir darba dzīves rūdīts, izturīgs, attapīgs un acīgs puika, pilns enerģijas un stipras gribas Rīgā tikt uz augšu: «Jā... viņš arī pārnāks liels un bagāts... tik tiešām, kā viņš stāv... Tikai acis turēt rokā... acis rokā...» Darba gaitas Rīgā viņš sāk, strādādams par kroga apkalpotāju. Blakus paša dzīves grūtībām viņam ik uz soļa jāsaduras ar nicinošu izturēšanos pret latviešiem vispār. Tāpēc arī viņam «prāts uz to vien nesās — uzdabūt kur kādu tautieti un ar to no visas sirds par savas tautas likteni izrunāties». Cīņā par latviešu nacionalās apziņas modināšanu un tātad — par savas biedrības dibināšanu Krauklītim ir pozitiva loma, tai viņš pieķeras ar visu sirdi.

Paša veiklība, bagātā tēvoča protekcija un izdevīgā saimnieciskā konjunktura strauji augošajā Rīgā izvirza Krauklīti par vienu no tiem, kam izdodas pamazām iegūt turību. No kroga kalpotāja viņš kļūst par tā nomnieku, tad par kroga īpašnieku un namu spekulantu un tā aizvien vairāk nostiprina savu labklā-

jību. Pakāpeniski par viņa spilgtāko interesi kļūst savas mantas vairošana, un «Patriotu» beigās viņš biedrības sapulcē uzsauc saviem agrākajiem domu biedriem — strādniekam Laurim Sutumam un viņam līdzīgiem, kas kritizē biedrības reakcionaro politiku: «Klusu, jūs plikadīdas!... Ko jūs te aizvien: tauta un tauta!... Pirms nopelniet sev godīgi maizi, tad runājiet.» Te Krauklītis jau solidarizējas ar buržuazijas reakcionaro daļu.

Vēl skaidrāk nekā Krauklītis buržuazijas mērķu un interešu seklumu un ierobežotību rāda Mikumu ģimene, kas reizē ar viņu ienāk Rīgā. Nebūdami gluži tukšinieki, Mikumi iesāk tirgošanos un samērā ātri tiek pie mantas. Viņi ierīko dzīvokli «ar mīkstām grīdsegām un polstētām mēbelēm, visādām bildēm, «nipzachēm» un klavierēm» — īstu mietpilsoniskas bezgaumības paraugu. Mikumu meita sāk valkāt «hūtes» un iemācās lauzīt latviešu valodu. Laikmeta progresivās noskaņas viņus gan ietekmē, bet tikai tīri ārēji. Pamatos paliek peļņas kāre, «tautiskums» der tiktāl, ciktāl tas izdevīgs veikaliem. Tādi ir ne vien Mikumi, bet lielais vairums buržuazijas. Labs piemērs ir viens no Rīgas Latviešu biedrības vadošajiem vīriem — fabrikants Richards Tomsons, kurš «ļoti skaisti runā, kad tam vīna glāze rokā, bet tautas brāļiem tomēr pie skunstes mēsliem pieber smilšis».

Latviešu dabiskā pretiniece ir vācu muižniecība un buržuazija. Tā Deglava romanā grupēta ap Rabemaņu ģimeni. Georgs Rabemanis, kādreizējais latviešu zemnieku puisis Krauklīšu Jurka, Rīgā ienācis tajā laikā, kad turība un izglītība vēl likās nesavienojama ar latvieša vārdu. Tādēļ arī viņš, ar tirgošanos ticis pie naudas, pabijis laiciņu ārzemēs, atgriežas kā «ārzemnieks»-vācietis un apprec pārvācotu sievu, kurai lielākais apvainojums šķiet viņas zemnieciskās pagātnes atgādinājums. Viņi izvirzās par vienu no ietekmīgākajām Rīgas patriciešu ģimenēm, vācu varas balstiem. Viesības pie Rabemaņiem izvēršas par Rīgas vāciešu neoficiālām politiskām apspriedēm, kuru tēlojumā Deglavam izdodas atmaskot baltvācu politiku, parādīt to nostāju pret latviešiem. Vairums baltvācu akli grib turēties pie sava «kontinuitates» principa, t. i., saglabāt visas vecās privileģijas

un latviešus redzēt tikai sulaiņu, kučieru, istabmeitu un tamlīdzīgos amatos. Tikai tālredzīgākie no vāciešiem, piemēram, Rabemanis, aptver vēstures nenovēršamo attīstības gaitu, kapitalisma attīstības radītās pārmaiņas un to, ka vāciešiem savā varā būs turpmāk jādalās ar latviešu buržuaziju. Sevišķi raksturīga baltvācu uzskatu paudēja ir Rabemaņu bērnu audzinātāja Faustine Švīchelbeina — viens no spilgtākajiem satiriskajiem tēliem romanā — «smalkjūtīga un dievbijīga» savās aprindās, bet tīri zooloģiska naida pilna pret latviešiem.

Pretstatā vācu muižniecībai un latviešu buržuazijai, kas aizvien vairāk deģenerējas, sabiedrības attīstības augšupejošā līnija jau saistīta ar proletariatu. Zīmīgākais topošā proletariata pārstāvis ir Lauris Sutums romana beigu daļā. Viņš par jaunlatvieša darbību ir sodīts, bijis trimdā un atgriezies materiali izpostīts laikā, kad Pēteris Krauklītis un citi viņa agrākie līdzgaitnieki jau kļuvuši par īstiem buržujiem. Lauris un viņam līdzīgie ir tie, kas neaizmirst tautu, kas laikā, kad «tautiskie» bodnieki spriež par saviem veikaliem, tiešām ar tīru sirdsapziņu var sacīt: «Es mīlu savu tautu jau gadiem, mīlu viņu vairāk nekā savu dzīvību. Bet, jo vairāk es to mīlu, jo grūtāki man iet...» Te nedaudz vilcieniem iezīmējas tās šķiras veidošanās, kas pārņems savās rokās cīņu par tautas labāku nākotni — to cīņu, ko nodevusi buržuazija.

«Patrioti» nobeidzas ar zīmīgu ainu: Lauris ar saviem biedriem aiziet no Rīgas. Laurim ir kopīgs ceļš ar vācu amatnieku Gerli, bet ar bijušo draugu Krauklīšu Pēteri, kas brauc pretī lepnā ekipažā, viņu gaitas šķiras. «Ne mēs paši, ir kaut kas stiprāks, kas mūs šķir,» saka Lauris. Rūgta, bet arī sava spēka pilna ir aizejošo proletariešu atbilde Krauklītim: «Mums tāda Rīga visur! Tev viņa tēvu zeme, mums ne... Mēs esam tie, kuriem nekā nav.»

«Labākās familijas» — «Rīgas» otrā daļa — rakstīta ilgāku laika posmu un palikusi nenobeigta, publicēta periodikā 1920. gadā, grāmatā — 1921. gadā. Tēlojums aptver laiku no 19. gs. 80. gadu vidus līdz 90. gadu vidum, kad Rīgā nostiprinājies

kapitalisms, latviešu buržuazija kļūst arvien vairāk reakcionara un tai pretī kā revolucionārā šķira veidojas proletariats.

Sižeta risinājums romana otrā daļā nav tik spraigs un mērķtiecīgs kā pirmajā. Arī «Labākās familijas» sākas ar plaši izvērstu ekspoziciju, kur autors noraksturo kapitalisma tālāko attīstību laukos un tos apstākļus, kas spiež daļu lauku iedzīvotāju doties uz Rīgu. Daudziem bezzemniekiem, mašīnām aizstājot cilvēku darbu, laukos trūkst darba un maizes. Sakarā ar lauksaimniecības krizi daļa saimniecību nonāk parādos un zemnieku jaunatnei jāatrod eksistences iespējas citur. Tās meklē arī «Rīgas» 2. daļas centrālais tēls Ērgļu Kārlis. Ir izveidojies jau lauku turīgās buržuazijas slānis, tās jaunā paaudze dodas uz Rīgu studēt vai vienkārši tiecas pēc vieglas dzīves — to pārstāv studenti Perlants, Pudiķis u. c.

Notēlojot tā laika Rīgu, Deglavs rāda galvenokārt latviešu buržuaziju un tās dažādos pasākumus, uz kuru fona darbojas virkne iezīmīgu tēlu — gan vēsturisku, gan autora radītu.

Arī otrā daļā notēlota Rīgas Latviešu biedrība. Tautai biedrība nekā pozitiva vairs nevar dot, tā ir kļuvusi par tādu naudasmaisu pulcēšanās vietu, kāds ir viens no tās «balstiem» — bagātais un nekulturalais tirgotājs Starpiņš. Viņš saka: «Tā mums, labākām un turīgākām aprindām, visiem jāturas kopā. Kas mums kait, mēs varam dzīvot. Mums nevajag nekādas politikas, nekādas blēņas. Mēs te iedzeram glāzi alus, uzkožam, palasāmies laikrakstus, parunājamies, citu mēs neko te nedarām. Kam mums vajag tādu nemiera garu?» Aiz šī šķietamā «apolitiskuma» slēpjas tautas interešu nodevība. Politikā šie vīri sadarbojas pat ar vāciešiem, ja vien tas kalpo viņu veikalu interesēm. Skarbs un pareizs ir Ērgļu Kārļa vērtējums par biedrību: «Neviena dzīva jūta, neviena patiesa doma! Neviens nebija izpratis sava laika garu, neparedzēja, kas var nākt, nesaprata tautas mērķus un centienus.»

Romans tēlo arī sīkburžuazisko opoziciju, kas grupējas ap Latviešu amatnieku palīdzības biedrību un tās kasi. Pareizi Deglavs parāda, ka šāda veida opozicijai nav nekādu idejisku motivu, to izraisa vienkārši sīvā konkurences cīņa.

Viena no asākajām un pārliecinošākajām sižeta līnijām romanā saistās ar reakcionaro studentu organizaciju — korporaciju atmaskojumu. Deglavs tēlo gan iedzeršanas, t. s. «kneipvakarus» kā korporeļu svarīgāko «sabiedrisko darbību», gan arī naudas aizņemšanos no turīgajiem «tautiešiem», gan to, kā viņi tīko ar izdevīgu precību palīdzību nostiprināt savu stāvokli sabiedrībā. Sevišķi asi Deglavs vēršas pret korporeļu kroplo morali. Tāpat kā visa reakcionarā buržuazija, arī korporeļi pastāvīgi atsaucas uz «tautiskajiem» idealiem, tos galīgi izkropļodami. Korporelis «ar tautieti... saprata tādu cilvēku, kas apmeklējis augstskolu un piederējis pie kādas korporacijas». Tautas dzīve viņam ir sveša, uz darba cilvēkiem viņš skatās no augšas. Divkosīgā morale viņam atklāti atļauj saieties tikai ar «labākajām familijām», bet «slepenībā viņš gribētu apkampt visas nekvalificējamās sievietes un nopumpēt visus nekvalificējamos onkuļus».

Korporaciju atmaskojums ass, kaut gan dziļāku, ar vispārējo buržuazijas pagrimumu saistītu vērtējumu Deglavs nav spējis dot. Nepilnība arī tā, ka pretstatā korporacijām nav parādīti progresivie studentu pulciņi.

Deglavs dod zīmīgas ainas, kas raksturo latviešu rakstnieku stāvokli. Tiem, kas negrib kļūt buržuazijas kalpi, lemta bada maize. Laikrakstu redaktori sacerējumus gan pieņem, bet maksāt negrib. Lai iegūtu vārdu, vajadzīgi sakari. Honorarus izdala nevienlīdzīgi. Grāmatu izdošana neatmaksājas. Labi var dzīvot tādi kā «dzejnieks» Lautenbachs-Jūsmiņš, pseidotautiskā romantisma spilgtākais pārstāvis, kas «iedzer savu kausu un pēta savus dieviņus, un tiek dzīvē uz priekšu». Tas ir «dzejnieks», kāds noder buržuazijai, — tāds, kas ar savu dzeju orientē prom no aktualajiem dzīves jautājumiem.

Laikmetam raksturīga parādība ir tā, ka latviešu buržuazija, attālinādamās no tautas, arvien vairāk sāk just vācu muižniecībā un buržuazijā sev sabiedrotos cīņā pret kopējo augošo ienaidnieku — proletariatu. Arī vācieši savukārt 80. gados gan politisku, gan ekonomisku apsvērumu dēļ jau meklē kopīgu valodu ar latviešu buržuaziju. Kaut arī abu starpā vēl

notiek cīņa par varu, ko redzam, piemēram, pilsētas domes vēlēšanās, tomēr arvien spēcīgāk skan izlīgšanas tedences. To pierāda gan runas kopējās sanāksmēs un rautos, gan arī jo zīmīgas epizodes, kas raksturo dažu niknāko latviešu nīdēju uzskatu maiņu. Vācu taktika tagad ir — pārvilkt latviešu buržuaziju savā pusē. Tā lepnā Rabemaņa kundze ir pat ar mieru notēlot «draudzeni» savai bijušajai ķēkšai, tagad bagātajai Starpiņa kundzei. Faustīne Švīchelbeina, kas ar īstu baltvācietes naidu un stulbumu runā par latviešiem, kuri «ar savu zemnieku smaku sagāna augstskolas gaisu» un kuriem vieta tikai pie arkla un ecēšām — pat šī vecā baltvāciete uzskata par savu pienākumu apmeklēt latviešu dziesmu svētkus, jo jūt, ka kurss pret latviešiem ir mainījies.

Students Kuniberts Rabemanis, asākais baltvācu «patriots» un šovinists, galu galā sajūt savu likteņa kopību ar latviešu buržuaziju, brāļojas ar latviešu korporeļiem, pareizi paredzot kopīgas drūmās nākotnes perspektivas: «Mūsu lieta ir zaudēta ... un tamlīdz arī jūsu ...»

Deglava tēlotajām buržuazijas dzīves ainām bieži pietrūkst vispārinājuma un dziļākas cēloņsakarības, tomēr ar savu konkretību un asumu tās ir pats vērtīgākais «Rīgas» otrā daļā.

Liels romana trūkums ir tas, ka progresivo Rīgu Deglavs notēlo daudz bālāk. Jaunajai strāvai viņš pieskaras, tikai garāmejot. Jaunstrāvnieku laikrakstu «Dienas Lapa» Deglavs pareizi raksturo tās sākuma posmā — 80. gadu otrā pusē — kā sīkburžuaziskās opozicijas organu; tā izaugšanu 90. gados par marksistisko ideju paudēju un tā lielo progresivo nozīmi šajā laikā autors nav spējis izprast un notēlot. Nedaudz Deglavs parāda ar Zudermaņa «Goda» izrādi saistītos strīdus, tāpat tai laikā populāros un nozīmīgos jautājumu vakarus. Fragmentāri atspoguļota pirmo nelegālo strādnieku pulciņu organizēšanās. Proletariatu Deglavs savā darbā tomēr tēlo maz, salīdzinot ar lomu, kādu tas šajā laikā iekaroja dzīvē.

«Labāko familiju» plašāk izveidotais tēls ir Ērgļu Kārlis, kurā Deglavs dod daudz autobiografiska materiala. Kārlis ir lauku saimniekdēls, kas tēva mājās bijis kalpa stāvoklī un reli-

ģiskās brīvdomības dēļ sanaidojies arī ar vietējo mācītāju. Tāpēc viņš, atstājot tēva mājas, ir nemiera pilns. Tomēr plašāka, kritiska vērtējuma viņam vēl nav.

Rīgā Ērgļu Kārlis nokļūst Latviešu biedrības un studentu korporeļu aprindās. Sākumā viņš uzsāk biedrībā aktivu darbību, jo uzskata to tiešām par tautas apvienotāju, nesaskata šķiru pretrunas, kas aizvien saasinās. Pakāpeniski viņš nonāk pie cita, asāka vērtējuma. Tomēr Ērgļu Kārlis neaiziet pavisam no biedrības; viņa nostāja pret to nav konsekventa, viņa raksturā vispār iezīmējas tieksme samierināt pretrunas. Tā, piemēram, viņš uzraksta kritisku apcerējumu par Rīgas Latviešu biedrību, «tomēr viņš neizgāja uz to, lai viņus galīgi pazudinātu, bet lai uzdabūtu tos atpakaļ uz pareiza ceļa».

Asāka un noteiktāka ir Ērgļa attieksme pret korporacijām. Korporeļu seklā un tukšā dzīve, viņu reakcionarie uzskati, divkosīgā morale — tąs viss Ērgli arvien vairāk no tiem atsvešina. Viņa uzskati, ja arī tie nav konsekventi, tomēr ir demokratiski, viņa simpatijas pieder vienkāršajiem cilvēkiem.

Zīmīgi autoram izdevies notēlot Ērgļu Kārļa rakstnieka gaitas. Viņš dodas uz Rīgu cerību pilns, bet drīz piedzīvo neveiksmes, jo nekļūst par buržuazijas ideju slavinātāju — pati grūtā dzīve pastiprina viņa protestu: «Tiem visiem ir citāds saimnieciskš fundaments nekā viņam... Tie gājuši uz labo pusi, viņš uz kreiso...»

Tādēļ Ērgļu Kārlis kļūst par jaunstrāvnieku. Viņš publicistikā un referatos aizstāv progresivās idejas, piedalās diskusijā, kas saistās ar Zudermaņa «Goda» izrādi, arī organizē vienu no pirmajiem nelegalajiem strādnieku pulciņiem, izvērš tur propagandas darbu. Tomēr viņš ir paša autora lielā mērā oportunistisko uzskatu paudējs, pirmajā vietā liek nevis revolucionaro cīņu, bet utopisko ideju, ka ar socialisma propagandas palīdzību visas šķiras varētu pārliecināt un tā pakāpeniski miera ceļā pārveidot pastāvošo iekārtu. Šī oportunistiskā novirze mazina Ērgļu Kārļa tēla progresivo lomu romanā.

Raksturīgs korporeļa tēls ir Perlants. Viņa liktenī rādīts korporeļu izkropļotais «goda» jēdziens un tā konsekvences.

Viņš ir vislabāko nākotnes cerību pilns students, mājskolotājs turīgajā Krauklīšu ģimenē ar izredzēm iekarot Krauklīšu meitas Magones sirdi un pūru, kad dažādu gadījumu virkne visu viņa karjeru izjauc. Viņu «kompromitē» gan māsīca Ņina, emancipacijas piekritēja, ar saviem brīvajiem uzskatiem, gan draugs Ērgļu Kārlis, kas ne visur grib ievērot «labāko familiju» pieklājības normas, gan arī beidzot tēvoča — naudinieka pašnāvība dažādu machinaciju dēļ. Tas viss izstumj viņu no «labākajām familijām», šīs sabiedrības acīs viņa gods ir aptraipīts, un viņš spiests doties svešumā.

Labāk veicas viņa korporacijas biedram Pudiķim, kas kļūst par bagātā Starpiņa znotu, dabū pūrā krietnu kapitalu un lauku mājas, kurās, protams, pats nestrādā, kļūst par tipisku parazitu.

Romanā notēlotie Latviešu biedrības «dižvīri» — tā ir paaudze, kas kādreiz kā trūcīgi lauku jaunieši ienāca Rīgā. Tieši tie rāda, cik ātri vienas paaudzes laikā latviešu buržuazija kļuvusi galēji reakcionara.

Blakus jau minētajam Starpiņam viens no Rīgas Latviešu biedrības «pīlariem» ir Pēteris Krauklītis, «Patriotu» galvenais tēls, pret kuru autoram visu laiku jūtamas simpatijas. Tomēr, realistiski pareizi tēlojot laikmetu, viņš spiests rādīt, ka arī Krauklītis, kas sākumā ir viens no pozitivākajiem jaunās buržuazijas pārstāvjiem, Rīgas «iekarotājiem», apaug ar mantu un kļūst reakcionārs. Viņam gan vēl daudz enerģijas, lieli nodomi tirdzniecības attīstīšanā, tomēr visas viņa intereses pievērstas tikai savas bagātības vairošanai.

Ļoti dzīvs ir izdevies «Mājas Viesa» redaktora Pētera Zālītes tēls. Zālīte studējis Rietumeiropas idealistisko filozofiju, ieguvis Vācijā filozofijas doktora gradu. Runājot par Zālīti, Deglavs ar jūtamu ironiju uzvārda vietā bieži lieto «Dr. philos.». Atgriezies dzimtenē, viņš cenšas būt cienīgs un gudrs, bet patiesībā ir komiska figura tiklab ar saviem «filozofiskajiem» spriedelējumiem, kā arī ar mēģinājumu savā «Mājas Viesī» apvienot visdažādāko novirzienu rakstniekus. Zālīte ir viens no tipiskākajiem tēliem romanā, kur vispārinājumā satiriski atsegts bur-

žuaziskais «objektivisms» un citas buržuaziskajai inteliģencei raksturīgas iezīmes.

No progresivās Rīgas pārstāvjiem, revolucionarajiem jaunstrāvniekiem jāmin Ernests Sutums un Plaušu Nina. Autors viņus nerāda uz visas kustības fona, bet tikai atsevišķās epizodēs, strīdos ar korporeļiem un vispār buržuaziju. Ernests Sutums ir romana pirmajā daļā tēlotā nemiernieka Laura Sutuma dēls. Studējis Maskavā, krievu progresivo sabiedrisko ideju ietekmēts, viņš pret Rīgas «labākajām familijām» izturas asi un kritiski, skarbi izsmiedams gan korporeļus, gan visas dzīves salkanību un tukšumu un pauzdams nākotnes domu.

Plaušu Ninā Deglavs grib rādīt cīnītāju par sieviešu emancipaciju, taču šis tēls ir kariķēts un idejiski neskaidrs. Ninas skaļās un skarbās frazes, nosaucot sievietes par «slaucamām govīm» un bērnus par «sivēniem», visa viņas ārējā bravura liekas tikai tukša fraze, atskaitot ainu jautājumu vakarā, kur viņa drosmīgi noskaidro klausītājiem, kas ir socialisms.

Deglavs nav bruņots ar marksistisku pasaules uzskatu, tā arī izskaidrojams, ka proletariata un vispār progresivās sabiedrības tēlojums viņam ir padevies idejiski un mākslinieciski vājāks. Tomēr arī «Labākās familijas» kā realistisks sacerējums dveš sava laika elpu, un, ja romana darbības centrā ir buržuazija, tad aiz tās visu laiku jūtam jauno Rīgu, to šķiru, kuru domā Ernests Sutums, sakot buržuazijai: «Mums ceļi šķiras... Brauciet savās ekipažās, mēs dimdošiem soļiem ejam pretim savai nākotnei...»

Mākslinieciskā meistarība romanā «Rīga» nav viengabalaina. Vairāk nekā 1000 lappušu garais darbs ar plašo tajā ietverto laikmeta materialu un daudzajām personām rakstniekam uzliek lielas prasības kompozicijas ziņā. «Rīga» sastāv no diviem atsevišķiem romaniem, ko apvieno darba pamattema — Rīgas latviešu buržuazijas attīstības tēlojums. Lai plašajam materialam piešķirtu vienību, autors katrā romanā izvirza vienu galveno tēlu: pirmajā daļā Krauklīšu Pēteri, otrā — Ērgļu Kārli. Šādā veidā autoram ir izdevies panākt sižetisko vienību katra romana apjomā, bet ne visā darba kopumā. Romana degpunktā

ir latviešu buržuazija, kuras notēlojums saistās ar Rīgas Latviešu biedrību. Baltvācu muižniecība un turīgā buržuazija grupējas ap Rabemaņu ģimeni. Topošais proletariats un otrā daļā arī progresivā inteliģence parādīta samērā mazāk, galvenokārt tikai epizodiski.

Sižeta veidojums ir spriegs un mērķtiecīgs romana pirmajā daļā. Otrā daļā tas izveidots vājāk, tur dažkārt pietrūkst stingras mērķtiecības un vienotāja momenta.

Būtisks trūkums sižeta veidojumā saistās ar tipizacijas kļūdām. Deglavs neievēro proporciju starp svarīgāko un mazāk svarīgo, piemēram, pirmajā daļā nesamērīgi garš ir Pēterburgas brauciena un tam sekojošās tiesas prāvas apraksts, turpretī «Dienas Lapai» u. c. ar jaunstrāvniekiem saistītām sabiedriskām parādībām romana otrā daļā ierādīta nesamērīgi maza vieta. Tas kavē lasītāju iegūt pilnīgu priekšstatu par tēloto laikmetu.

Romanā ir daudz ar meistara realista roku veidotu tēlu un ainu, sevišķi pirmajā daļā — ievads, Rīgas Latviešu biedrības dibināšanas aina, sapulce, kur Lauris Sutums atstāj biedrību u. c. Deglava veidotās laikmeta ainas izceļas ar konkretību un dzīvo, dialogiem piebārstīto tēlojumu. Tā, piemēram, 60. gadu lauku dzīves raksturojumam autors izvēlas sarunu krogā, kur uz naktsmītni apmetušies gan laucinieki, gan rīdzinieki; 80. gadu laikmeta aina atklājas gan sarunā vilcienā, gan mācītāja Konradija groteskajā spredikī. No otras puses, laikmeta tēlojumam netrūkst arī plašuma, lielu līniju. Šo plašumu dod gan daudzās romana darbībā iesaistītās personas (vēsturiskās un nevēsturiskās), kas reprezentē dažādus sabiedrības slāņus un tautības, gan plašais darbā iesaistītais vēsturiskais faktu materials.

Tomēr romanā ir arī daudz chronikala, mākslinieciski nepārkausēta faktu materiala, pat atsevišķi nesvarīgu dokumentu citējumi utt.

Deglavs dod raksturīgus portretus arī blakus personām, piemēram, vecais sētas puisis Mārtiņš ir «garš vīrs, druscin uz priekšu salicis, sirms kā sesks. Lēzenai cepurei širmis uz priekšu tikpat kā pīļu knābis, un baltie mati vēl kupli kā cers plivinājās

vējā. Piesārtušos vaigu galus ierāmēja baltā, savēlusies bakanbārda, acis izdzisušas un pastāvīgi rasoja. Smakris smails un stipri uz priekšu, seja nopietna un drūma...»

Dažas personas raksturojot, autors kā vadmotivu izceļ kādu vienu pazīmi, piemēram, Laurim atkārtoti «acis iemirdzējās», «uzliesmoja» u. tml., tas pasvītro viņa straujo raksturu. Kuniberta Rabemaņa fanatisko dabu raksturo viņa «kailā», «spalgā» balss.

Viena no romana vērtīgākajām līnijām ir satiriskā. Satiriski Deglavs veido gan atsevišķus tēlus (Faustīne Švīchelbeina, Starpiņi, Pēteris Zālīte u. c.), gan plašākas sabiedriskas parādības (korporaciju «Selonija»), gan arī atsevišķas epizodes. Asa satira un ironija ir Starpiņa raksturojumā. Šī tēla ārējā zīmējumā — «tautietis sirmām ūsām, resnu muti, vēl resnāku vēderu, pār kuru karājās resna zelta ķēde» — ironiski skan buržuazijas novazātais «tautieša» vārds, ko labi raksturo trīsreiz atkārtotais apzīmētājs «resns».

Labi Deglavs satirai prot izlietot valodas līdzekļus. Tā buržuaziju atmasko ironiski lietotās «tautiskās» frazes. Piemēram, Kr. Kalniņa bērēs kāds runātājs patetiski apgalvo: «Latvju tauta raud un vaimanā!... Latvju tautai pēkšņi apklusušas prieka un līksmības dziesmas! Kur vien latvju mēle skan, visur ir dzirdamas sēras gaudu skaņas.» Bet tam kontrastā dzirdams tautas vērtējums: «Aizved atkal kādu cepešu ēdēju!», kas buržuazijas skaļās frazes nostāda komiskā gaismā.

Daudz Deglava satira graiza kārkluvāciešus, kam raksturīga iezīme ir latviešu valodas kropļošana. Jau Mikumu Mares valoda liecina, ka viņas ģimene Rīgā iedzīvojusies turībā un kļūst mietpilsoniska. «Vaich, — viņa dzīvi noraustīja plecus, — kas tur tād bauersprāk ko nesaprast! Aber es tagad runā arī par deutsch. Kad grib hutes valkāt, tad vaj'g saprast par deutsch...»

«Rīgu» tātad no meistarības viedokļa raksturo daudzpusīgi izlietoti tēlošanas paņēmieni. Sentimentalismu, kas bojāja Deglava agrākos darbus, «Rīgā» nesastopam. Tas ir labs kritizētāja realisma darbs.

*

Deglavs ir viens no romana žanra izveidotājiem latviešu literaturā. Paliekama vieta ir romanam «Rīga», kas pieskaitāms labākajiem šī žanra darbiem latviešu pirmspadomju literaturā un mākslas tēlos sniedz plašu, samērā pareizu kapitalistiskās Rīgas un latviešu buržuazijas veidošanās tēlojumu. Sava nozīme kā pirmajam plašākajam proletariata dzīves atveidotājam ir romanam «Zeltenīte». Neliela vieta ir arī Deglavam kā stāstu rakstniekam ar dažiem raksturīgiem lauku dzīves notēlojumiem, jo sevišķi stāstā «Vecais pilskungs», un buržuaziju atmaskotājām satirām («Mazais dekadents», «Kredits», «Skaidri principi» u. c.).

LITERATURA

A. Deglava raksti. Pirmpublicējumu vairums ir presē, tad atsevišķās grāmatās. Daudzi darbi izdoti vairākas reizes, «Vecais pilskungs» pat 7 izdevumos. Kopoti raksti 7 sējumos publicēti no 1926. līdz 1935. gadam.

Padomju Latvijā izdots romans «Rīga» 1951. gadā ar A. Grigula komentariem.

Par A. Deglavu. Rakstnieka autobiografija, sarakstīta ap 1906. gadu, publicēta Kopoto rakstu 1. sējumā 1928. gadā. J. Jansons-Brauns — «Domas par jaunlaiku literaturu» (par Deglava stāstiem). A. Upīts recenzijā «Augusta Deglava «Rīga»» 1927. gadā novērtē romana otro daļu — «Labākās familijas» (Kopoti raksti, 17. sēj., 1951.).

Plašs raksts par A. Deglavu ir M. Kalvei 1951. gadā izdotās «Rīgas» priekšvārdā.

LINDULIS

(1870.—1942.)

Latviešu literaturas vēsturē Lindulim paliekama vieta kā dramaturgam, kas ar savām labākajām, galvenokārt emigracijas gados (1905.—1918.) sarakstītajām lugām, atmaskojis kapitalistiskās dzīves netaisnības un sekmējis darbaļaužu cīņu par progresiviem centieniem.

Dzīve un daiļrades ceļš

Lindulis, īstajā vārdā Jānis Linde, dzimis 1870. gada 21. (v. st. 9.) augustā Kurzemē, Engures pagastā[1] Liepiņu mājās kā mežsarga dēls.

Beidzis Engures pagasta un Talsu apriņķa skolu un 1890. gadā ieguvis tautskolotāja tiesības, Lindulis sāk strādāt par skolotāju. Kā palīgskolotājs viņš piecus gadus (1890.—1895.) pavada Uguņciemā un Vandzenē, kur aktivi piedalās vietējos sabiedriskajos pasākumos, sāk mēģināties literaturā. 1894. gadā «Baltijas Vēstnesī» ar virsrakstu «Romani» Lindulis publicē stāstiņu virkni un Turgeņeva «Mednieka piezīmju» stāsta «Čertopchanovs un Ņedopjuskins» tulkojumu. 1895. gadā «Austrumā» seko vairāki dzejoļi. Kā stāsti, tā dzejoļi, kuros jūtama pseidotautiskā romantisma pieskaņa, ir rakstnieka-iesācēja darbi bez paliekošas literaras vērtības. Ap šo laiku Lindulis pabeidz arī savu pirmo lugu «Kas vainīgs?». 1895. gadā tā iesūtīta lugu sacensībai Jelgavā, atzīta par izrādāmu, bet vēlāk gājusi zudumā.

1895. gadā Lindulis aizbrauc uz Maskavu, kur vairākus gadus ir skolotājs un audzinātājs franču zēnu skolā. Maskavā rakstnieks nāk sakaros ar latviešu studentiem-jaunstrāvniekiem, apmeklē to

---

[1] Tagadējā Tukuma rajonā.

sarīkojumus, tuvinās Jaunās strāvas idejām. Jaunstrāvniecisko ideju ietekmē Linduļa daiļradē notiek pavērsiens uz realisma pusi. Dzīvodams Maskavā, viņš saraksta lugu «Pusceļā», kurā cenšas atbalstīt cilvēku tiekšanos pēc zināšanām, jautājumu vakarus u. tml. jaunstrāvnieku pasākumus. Tomēr sava laika aktualās problemas Lindulis nav spējis ietvert augstvērtīgā mākslinieciskā formā, nav vēl stingri nostājies uz realistiskās mākslas pamatiem.

Lindulis

1901. gadā Lindulis atgriežas Talsos, kur atver grāmatu un rakstāmlietu veikalu. 1905. gada revolucijas priekšvakarā Talsos attīstās rosīga socialdemokratu organizacijas pagrīdes darbība. Tajā iesaistās arī Lindulis. Ar sava veikala starpniecību viņš veic galvenokārt nelegalās literaturas piegādāšanas un izplatīšanas uzdevumus. Tā, piemēram, no Rīgas, dodoties uz Dundagas pusi, Antons Austriņš kopā ar Kārli Skalbi, caurbraucot Talsiem, nodod Lindulim «ciema kukuli» — žūksni proklamaciju, kuras ar Linduļa starpniecību savukārt nonāk vietējo revolucionaru rokās tālākai izplatīšanai. Par revolucionaru darbību Lindulis vēlāk atceras: «... mēs neatlaidāmies, rakāmies kā kurmji zem carisma pamatiem. Un panākumi

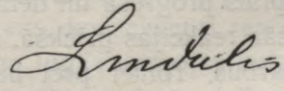

Linduļa autografs

neizpalika. Pirmais un galvenais mūsu cīņas ierocis bija «lapiņas», no Rīgas atsūtītas vai pašu izlaistas. No sākuma daudzi no viņām baidījās, bēga, bet pamazām pierada un tās ķertin ķēra; otrais: personīgās sarunas. Tad grāmatas. Notika arī meža sapulces ar kādu Rīgas runātāju.»

Pēc 1905. gada revolucijas sagrāves Lindulis spiests emigrēt. Viņš uzturas Somijā, Šveicē, Beļģijā, Vācijā, Francijā, Anglijā, ir fabrikas strādnieks, ogļracis, pavārs, naktssargs, rakstvedis utt. Tieši emigracijas gados viņš saraksta savus labākos darbus — lugas: *«Dižūdru Māle»* (1912.), *«Laimes bērni»* (1914.), *«Darbs un maize»* (1915.), *«Kara nebūs»* (publicēta 1923. g.). Salīdzinot ar iepriekšējiem darbiem, pastiprinās socialo attieksmju notēlojums, skarbāku toni gūst buržuazijas atmaskojums. Tas tuvina Linduļa šā perioda lugas kritizētāja realisma darbiem. Bez tam emigracijas gados Lindulis sarakstījis skatu lugu krievu valodā «К новой жизни», kuru 1907. gada 1. janvarī izrādījuši Ženevas emigranti, un pieccēlienu dramu vācu valodā *«Das Ehrenwort des Generals»*. Abas lugas gājušas zudumā. Pēc Linduļa paša izteicieniem, viela tām ņemta no 1905. gada revolucijas notikumiem Latvijā.

Pēc Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas no 1918. līdz 1921. gadam Lindulis dzīvo Padomju Savienībā. Še viņš saraksta divas dramas — *«Pretēji spēki»* un *«Slava kritušiem»* un farsu *«Jēkaba sapnis jeb dievs, velns un kalējs Jēkabs»*. Arī šīs lugas pazudušas.

1921. gadā rakstnieks atgriežas buržuaziskajā Latvijā un apmetas uz dzīvi Rīgā. Ilgus gadus viņš strādā par korektoru, atlicinādams laiku arī rakstniecībai. Buržuaziskās Latvijas laikā Lindulis sarakstījis un publicējis 7 lugas: *«Vairāk gaismas!»* (1923.), *«Ozoldēli, liepu meitas»* (1924.), *«Vecais Gaigals»* (1926.), *«Laimes nesējs»* (1929.), *«Dzīve ir skaista»* (1931.), *«Jaunie Kalnozoli»* (1933.), *«Melnais atvars» (1935.)*. Būdams principials progresa un demokratijas aizstāvis, Lindulis neklanās valdošās reakcijas priekšā, neraksta buržuazijas gaumei atbilstošus darbus. Tomēr pret buržuaziju vērstā kritika, kas visasāk izpaudās emigracijas perioda darbos, buržuaziskās Latvijas laikā

sarakstītajās lugās jau stipri saplakusi. Arī mākslinieciskās meistarības ziņā jūtams rakstnieka pagurums. Viņa šī perioda lugas galvenokārt izrāda pašdarbības, sevišķi lauku skatuves.

Mūža pēdējo cēlienu Lindulis saista ar padomju varas un padomju tautas likteņiem. Jau Lielā Tēvijas kara pirmajās dienās sirmais rakstnieks evakuējas uz Padomju Savienības iekšieni: no sākuma dzīvo Gorkijā, vēlāk, noorganizējoties latviešu mākslas ansamblim, saistās ar to un pārceļas uz dzīvi Ivanovā. Pilns enerģijas, Lindulis atsāk rakstnieka darbu: raksta mazus viencēlienus latviešu mākslas ansambļa vajadzībām, tulko, krāj materialus bērnu stāstiņiem u. c. sacerējumiem, iecer un pasāk vairākas lugas.

Nesagaidījis Latvijas atbrīvošanu, rakstnieks mirst 1942. gada 11. novembrī. Apglabāts Ivanovā.

Linduļa literarās darbības vispārīgs raksturojums

Lindulis atstājis pāri par desmit lugu, dažus maznozīmīgus dzejojumus un prozas sacerējumus, kā arī nepabeigtas autobiografiskas atmiņas *«Mans dzīves ceļš»*. Nozīmīgāko un ievērojamāko vietu viņa literarajā darbībā ieņem dramaturģija.

Savās labākajās lugās Lindulis ir cīnītājs pret kapitalistiskās iekārtas netaisnībām. Smeldams vielu no sava laika dzīves īstenības, Lindulis vēršas pret darba tautas apspiedējiem un izsūcējiem. Viņš devis vairākus spilgtus un tipiskus buržuju un budžu tēlus, ar kuriem centies pasvītrot buržuazijas naidīgo nostāju pret darba tautu un revolucionaro kustību.

Blakus buržuazijas atmaskojumam nozīmīgu vietu Linduļa daiļradē ieņem renegatisma kritika. Šai temai, kas pēc 1905. gada revolucijas sagrāves kļuva sevišķi aktuala, Lindulis vairāk vai mazāk pievērsies ikkatrā emigracijas gados sarakstītā lugā. Renegatus — strādnieku šķiras nodevējus — viņš rāda kā nožēlojamus, kapitalistiem pārdevušos «pseidorevolucionarus, surogatus, imitacijas».

Taču pretstatā kritizētajām kapitalistiskās dzīves parādībām Lindulis nav spējis parādīt īsti pozitivus, konsekventi revolucionarus sabiedrības spēkus. To vietā viņa lugās darbojas izdomāti, mākslīgi konstruēti tēli, kas dzīves īstenību visā tās dziļumā un

daudzveidībā atspoguļot nespēj. Viņa pozitivie varoņi gan redz pastāvošās iekārtas netaisnības, protestē pret tām, bet nostāties aktivās cīņas pozicijās pret reakcijas spēkiem neprot. Viņiem pietrūkst cīņas spara, un savos centienos tie pa lielākai daļai paliek pusceļā.

Linduļa lugās atspoguļotās revolucionarās cīņas mērķi vēl neskaidri un nekonkreti; taču aicinājums cīņu turpināt arī pēc 1905. gada revolucijas sagrāves saklausāms nepārprotami. Tā, piemēram, ticība jaunai revolucijai skan jau 1914. gadā sarakstītajā lugā «Laimes bērni»: «... Krievijā nāk pavasaris, nāk darba laiks. Braukšu strādāt. Ar sajūsmu. Viļņi ceļas. Būs plūdi. Metīšos cīņā kā atvarā.»

«Dižūdru Māle»

Linduļa labākā un populārākā luga ir drama 4 cēlienos *«Dižūdru Māle»* (1912.). Tā iecerēta un veidota kā raksturu drama. Ņemot raksturiem vielu no sava laika dzīves īstenības, autors nav varējis paiet garām arī laikmeta politiskās dzīves notēlojumam. Lugas darbība noris laikā pēc 1905. gada revolucijas sagrāves. Lindulis uzsver, ka tas ir laiks, kuru, no vienas puses, raksturo revolucionarās cīņas turpināšana jaunos — nelegalos apstākļos un, no otras puses — pastiprināta revolucijas līdzskrējēju — renegatu pāriešana buržuazijas nometnē.

Lugas centrā lauku māju īpašniece Dižūdru Māle, kas iekārojusi par vīru jauno kalpu Andreju. Lai to iegūtu, viņa izdomā dažādas viltības. Naktī, kad Andrejs aizgājis uz slepenu revolucionaru sapulci, Māle nodedzina siena šķūni un par vainīgo uzdod Andreju. Ierodoties policijai Andreju apcietināt, viņš nevar pierādīt, kur nakti bijis. Tad Māle ļaužu priekšā apliecina, ka puisis visu nakti pavadījis pie viņas. Andreju atbrīvo, bet viņam jādod Mālei gandarījums un tā jāapprec. Pret savu gribu Andrejs gatavojas kāzām. Māles mēģinājumi iegūt Andreja mīlestību, tāpat kā pūles atturēt to no piedalīšanās revolucionaru sapulcēs, paliek bez sekmēm. Aizvainota savā saimnieces pašlepnumā, ka kalps ir iedrošinājies atraidīt viņas mīlestību un bagātību, Māle Andreju nošauj.

Māli Lindulis notēlojis kā kaislību apmātu sievieti, nežēlīgu savā egoismā un zemisku atriebības jūtās. Par Māles spēcīgo, neatlaidīgo gribu, kurā nav ne mazākās cilvēcības iezīmes, A. Upīts saka: «... pa taisnu līniju viņa noiet līdz mērķim, un, kad tas sašķīst, viņa pasper drupatas ar kāju un iet tālāk.»[1]

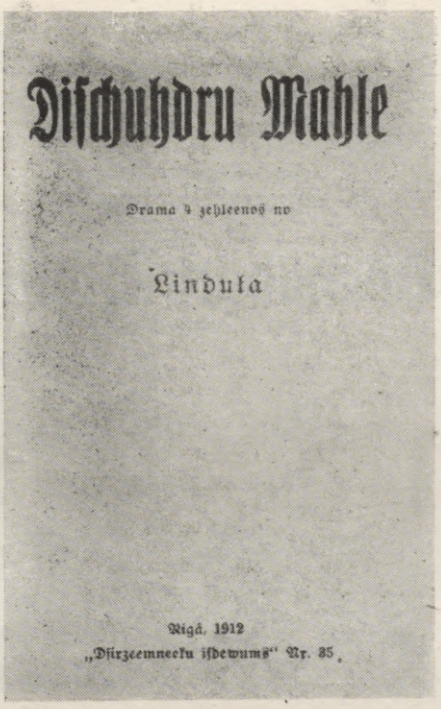
Dischuhdru Mahle

Drama 4 zehleenos no

Linduta

Rigâ. 1912

„Dsirzeemneeku isdewums" Nr. 85.

«Dižūdru Māle» vāks

Ar savu brāzmaino kaislīgumu un neapstāšanos šķēršļu, pat nozieguma priekšā Dižūdru Māle rada Blaumaņa Raudupietei. Taču abos tēlos ir arī nopietnas atšķirības. Ja mākslinieciskās izveides, īpaši psiholoģiskās motivacijas ziņā, Māle stipri atpaliek no latviešu literaturas klasikā iegājušā Raudupietes tēla, tad Māles idejiskā tvērumā Lindulis kā 20. gs. cilvēks aizgājis tālāk par Blaumani.

Atšķirībā no Raudupietes, kas attēlota galvenokārt individualo pārdzīvojumu sferā, Mālē uzsvērtas arī ekspluatatoru šķiras tipiskas iezīmes — žultains, akls naids pret visu progresivo un revolucionaro. Māle kalpus ne vien izstrādina, bet arī neieredz. Viņa saprot, ka šī ekspluatētā šķira «grib sacelt dumpi pret mums, saimniekiem, — streikus... Es viņus visus nodotu policijai... Nezāle jānīdē laukā ar visām saknēm...» Atklājot tos netīros līdzekļus, sākot ar lišķību, beidzot ar draudiem un izspiegošanu, ar kādiem Māle cīnās par Andreja piesaistīšanu savai šķirai, Lindulis skaidri parāda, ka Māli, šo gudro aprēķinātāju,

[1] «Domas», 1912., 10. nr., 1116. lpp.

Jaunais
Rigas Latweeschu Teatris.
Romanowa ielā Nr. 25. (Teicfons 5864.)

Swehtdeen, 23. septembrî 1912. g.
Wakara israhde par paraſtâm zenam.
Ot. Muzeneek weeſoſchanàs.

Diſchuhdru Mahle.
Reſchiſors: Guſtaws Schibalts.

Sahkums taiſni pulkſten 7½ wak.

Luhdſ eewehrot otru puſi!

Direkzija.

Linduļa lugas «Dižūdru Māle» afiša

nevada tik daudz mīlestības jūtas pret Andreju kā budzienes privatīpašnieciska varas apziņa, kas domājas nopirkusi ne tikai kalpu darbaspēku, bet arī viņus pašus.

Par revolucionaru, strādnieku šķiras cīnītāju iecerēts kalpa Andreja tēls. Taču rakstnieks savu nodomu nav spējis realizēt. Andreja mutē gan liktas dažas revolucionaras frazes, tomēr kā aktivu cīnītāju to neredzam. Pa daļai tas izskaidrojams ar lugas kā raksturu dramas ievirzi personisko sadursmju sferā, pa daļai ar rakstnieka pasaules uzskata ierobežotību. Andrejs nav konsekvents arī attieksmē pret Māli. Viņš apzinās, ka, saistoties ar to, rīkojas nepareizi, bet izrauties no Māles intrigu valgiem viņam pietrūkst spēka. Andrejs paliek pusceļā starp revolucionaru cīnītāju un topošu saimnieku.

Tipisks sava laikmeta pārstāvis ir lugā notēlotais Zvaigzne. No 1905. gada revolucijas līdzskrējēja šis kādreizējais tautskolotājs, kas lieliski prot «uzķert laika garu, novērot laika prasības», kļuvis par turīgu saimnieku ar tipiskiem lauku budža uzskatiem: viņš noliedz šķiru pretišķības un līdz ar to arī šķiru cīņu. Sekojot Rietumeiropas paraugam, Zvaigzne mudina turīgos saimniekus apvienoties lauksaimniecības biedrībās, lai nostiprinātu savas šķiras ekonomisko varu, vairotu turību un kopīgiem spēkiem cīnītos pret revolucionaro kustību. Par Zvaigzni, kas ir viens no spilgtākajiem tēliem Linduļa veidoto renegatu

galerijā, A. Upīts saka, ka tas «... viens pats veselas komedijas cienīgs»[1].

«Dižūdru Māle» nozīmīga ar realistisko lauku sadzīves notēlojumu, kā arī ar buržuazijas un renegatisma atmaskojumu. Mākslinieciskā veidojuma ziņā tā ir viena no labākajām Linduļa lugām, kas saista ar raitu darbību un dzīviem raksturiem.

Luga izrādīta gan uz profesionalo teatru, gan uz dažādām lauku pašdarbības skatuvēm. Laika biedrs K. Egle par lugas popularitati atceras: «Izceldamās ar svaigu dzīves uztveri un spraigu tēlojumu, tā saistīja un priecināja skatītājus..., ātri iekarodama lauku skatuves, un turējās teatra mīļotāju pulciņa repertuarā gadiem ilgi gandrīz vienā laidā ar Rūdolfa Blaumaņa un vecā Adolfa Alunana lugām.»[2]

Pārējās Linduļa lugas

Pirmā iespiestā Linduļa luga ir drama *«Pusceļā»* (1904.)[3], kas tēlo lauku dzīvi pagājušā gadsimta 90. gados, parādot, kā turīgā šķira apzinīgi kavē sabiedrības progresivo spēku centienus. «Kamdēļ meklēt jaunus ceļus, — saka viens no reakcijas nometnes pārstāvjiem, — ja pa vecajiem laba braukšana?»

Lugas virsraksts «Pusceļā» attiecas uz galveno varoni Salmiņu, kas savos centienos pēc augstākas izglītības paliek pusceļā. Viņa bērnības un skolas draudzene Austra aiziet uz Šveici studēt. Salmiņam no tā jāatsakās, jo jāsaimnieko tēva mājās un jāapgādā vecā, nevarīgā māte. Salmiņš sajūt tēva atstāto mantojumu — iekoptās, bet vēl neizmaksātās mājas — kā slogu, taču nespēj saslieties pret mātes gribu un tās pārdot. Šis konflikts, kuram savos darbos pievērsies ne viens vien latviešu rakstnieks, ir tipiska parādība mūsu lauku dzīvē attiecīgā laika posmā. Arī Lindulis rāda, ka tēvu iekoptā zeme jaunajai pa-

[1] «Domas», 1912., 10. nr., 1116. lpp.

[2] *J. Lindulis,* Lugu izlase, 1945., 15. lpp.

[3] Luga sarakstīta Jaunās strāvas laikā pagājušā gadsimta 90. gadu otrā pusē. Tās sākotnējo variantu ar virsrakstu «Jaunais Smilga» cariskā cenzura 1899. gadā aizliedza. Ar nosaukumu «Jaunais Kalva» darbs 1900. gadā iesniegts Rīgas Latviešu teatrim lugu konkursā un pieņemts izrādīšanai, bet 1901. gadā tas aizliegts otrreiz. Ar dažiem grozījumiem luga nāca klajā 1904. gadā ar virsrakstu «Pusceļā».

audzei vairs nav elks, kam jāupurē visa dzīve, gluži otrādi, tā ir kavēklis, no kura jāatraisās. Salmiņam tas neizdodas. Zaudējis Austru, viņš apprec nepiemērotu, pastulbu sievu. Tā nostājas pret vīra tieksmēm nodoties zinātnei un sabiedriskam darbam. Nesaprasts un neatbalstīts Salmiņš lugas beigās iet bojā.

Lugā *«Laimes bērni»* (1914.) rakstnieks tēlo latviešu 1905. gada revolucijas emigrantus Rietumeiropā, kuras dzīvē tie nespēj ieaugt. Svešās pasaules, svešo cilvēku, nabadzības un bada nomākti, emigranti nododas alkoholam. Dažs kļūst par padevīgu kalpu ārzemju kapitalistiem, bet apzinīgākie meklē ceļu atpakaļ uz Latviju, lai iesaistītos aktivā revolucionarā pagrīdes cīņā. Luga nozīmīga ar latviešu emigrantu dzīves tematiku, revolucijas renegatu kritiku un aicinājumu iesaistīties revolucionarajā kustībā.

«Darbs un maize» (1915.) ir Linduļa idejiski un politiski visasākā luga, kas atmasko renegatus un latviešu «tautiskos» kapitalistus — darba tautas izsūcējus un apspiedējus.

Kādreiz progresivais skolotājs Bērziņš iestidzis nabadzībā. Bada spiesta, viņa sieva Anna iet pie fabrikanta Vanaga un lūdz pagādāt vīram darbu. Vanags darbu apsola, bet Annai jātop par viņa mīļāko. Bērziņš sāk strādāt pie Vanaga, paliekot par strādnieku izspiegotāju.

Ar Bērziņa tēlu nosodīti tie bezmugurkaulainie inteliģenti, kas savas personiskās labklājības dēļ kļūst par uzcītīgiem kapitalistu rokaspuišiem un revolucijas nodevējiem.

Fabrikanta Vanaga tēlā kritizēta «tautas viskopas» lieta, atsegta latviešu kapitalistu īstā seja; redzam, ka zem viņu «labdarības» maskas slēpjas akls naids pret strādnieku šķiru, pret visiem tiem, kas nepadodas valdošā virsslāņa gribai. Pret proletariata kustību latviešu buržuazija cīnās ar izspiegošanas, neapzinīgo strādnieku uzpirkšanas un sarīdīšanas politiku. Lugā uzskatāmi notēlota kapitalistu vara ne tikai pār proletariatu, bet arī pār kalpojošo inteliģenci.

Tematiski nozīmīgās lugas vērtību mazina nopietni trūkumi mākslinieciskajā apdarē — schematisks tēlu veidojums, atsevišķu situaciju samākslotība, dramatiskās darbības gausums.

Emigracijas gados sarakstīta, bet tikai 1923. gadā izdota luga *«Kara nebūs»*, kas risina pirmā imperialistiskā pasaules kara notikumus Beļģijā. Centrā kāda beļģu tirgotāju ģimene, kuru asiņainie kara notikumi izārda. Lugā atmaskota vācu agresoru un beļģu buržuazisko nacionalistu interešu kopība, nosodīti socialdemokrati kā imperialistiskā kara līdzvaininieki. Bet Lindulis nespēj atšķirt taisnus un netaisnus karus; apkarojot imperialistisko karu, viņš vēršas pret kariem vispār, tādējādi nonākot pie buržuaziskā pacifisma.

Buržuaziskās Latvijas laikā sarakstītajām lugām mazāka vērtība nekā iepriekšējā perioda darbiem. Šai laikā, kad rakstniekam vairs nav saistību ar revolucionaro kustību, viņa literarais devums idejiski un mākslinieciski apsīkst. Kaut arī atsevišķās lugās iezīmējas progresivas, kapitalistisko sabiedrību atmaskojošas līnijas, visumā buržuaziskās Latvijas perioda dramaturģijā Lindulis vairs nespēj risināt aktualas, darba tautas dzīvē un cīņā nozīmīgas sabiedriskas problemas.

Kā labākā šī perioda luga minama *«Vecais Gaigals»* (1926.). Tā sniedz pareizu ieskatu buržuaziskās Latvijas lauku dzīvē šā gadsimta 20. gados. Lugas centralais tēls budzis Gaigals ir tipisks latviešu lielsaimnieks — pelēkais barons, kas nostiprina un izplеš savu ekonomisko varu, iegulda kapitalu ne tikai lielsaimniecībā, bet arī rūpnīcā.

Lielā Tēvijas kara laikā Lindulis sarakstījis 3 lugas, kas palikušas rokrakstos. *«Tvans, kas nāvi nes»*, antireliģiska skatu luga 4 cēlienos, rāda buržuaziskās Latvijas jūrmalas ciemu 30. gados, kura iedzīvotājus savai varai pakļāvuši mācītāji un pātarotāji. Lugā atsegta ticības kalpu liekulība un reliģijas reakcionarais raksturs. Aktualu tematiku risina lugas *«AB partizaņu nodaļa jeb nāve hitleriešiem»* un *«Hitleriešu draudzība»*, kas atmasko fašistu zvērības okupētajā Latvijā un aicina tautu uz cīņu pret iebrucējiem. Lielā Tēvijas kara periodā sarakstīto lugu vērtība neaizsniedz Linduļa labāko darbu līmeni.

Linduļa lugu mākslinieciskās apdares līmenis stipri nevienāds. Vairākām lugām («Dižūdru Māle», «Kara nebūs» u. c.) veiksmīgs skatuviskais apstrādājums: veikls sižeta risinājums,

raita un dramatiski kāpināta darbība, bet blakus tam sastopam virkni lugu ar smagu un gausu darbību, samākslotu sižetu, nepārliecinošām situacijām; daudz viņa lugās vāju psiholoģisku motivaciju.

Arī raksturu veidošanā Lindulis ne visur parāda vienādas spējas. Viņš gan it veiksmīgi prot uztvert un atveidot atsevišķu socialu slāņu pārstāvju tipiskos vaibstus, bet ne katrreiz tos spēj iedzīvināt pilnasinīgos individuali atšķirīgos raksturos. Tas sevišķi sakāms par Linduļa pozitivajiem varoņiem. Mākslinieciski spilgtāki izdevušies negativo raksturu zīmējumi, uz kuriem var attiecināt Andreja Upīša vārdus, ka «Lindulim ir spēja pāra vilcieniem, diviem, trim teikumiem plastiski izcelt vienu otru rakstura īpatnību, ar kuru viss cilvēks tiek dzīvs un saprotams skatītāja acu priekšā».[1] Te atzīmējami Dižūdru Māle, vecais Gaigals u. c.

Vairāki darbi apliecina Linduli par spējīgu satiriķi. Tā, piemēram, jau savā pirmajā lugā *«Pusceļā»* Šmīdera tēlā Lindulis dzēlīgi kritizē korporeļu dzīves seklumu, viņu lakstošanos ap budžu meitām, bārstīšanos ar salkanām tautiskām frazēm, lielīšanos ar dueļiem un uzdzīvi. Sevišķi asu un sabiedriski nozīmīgu raksturu Linduļa satira guvusi lugā *«Darbs un maize»*, kur autors atmasko latviešu buržuazijas skaļi izreklamēto «labdarību» un «humanismu», kā arī «Latviešu vecuma un bāriņu apgādāšanas biedrības dāmu Komitejas» patieso būtību, šīs «komitejas» šķirisko raksturu un smieklīgi niecīgo lomu bezdarbnieku dzīves apstākļu uzlabošanā. Satiriska ievirze īpaši ir tiem Linduļa lugu personažiem, kas pārstāv mietpilsoņu aprindas.

*

Buržuaziskā literaturzinātne Linduļa literarajai darbībai lielu vērību neveltīja, jo kā cīnītāja par darbaļaužu interesēm tā nebija un arī nevarēja būt buržuazijai pa prātam; to pieminēja vai nu garāmejot, vai arī iztulkoja sagrozītā veidā. Taču latviešu progresivie literaturkritiķi, kā A. Upīts un J. Asars, prata saskatīt

[1] *Andrejs Upīts*, Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, 1921., 188. lpp.

jau no paša sākuma Linduļa daiļradē demokratiskas tendences, reizē norādot arī uz trūkumiem viņa darbos.

Padomju lasītājam Lindulis tuvs kā rakstnieks realists, sava laika aktualu sadzīves problemu risinātājs, kas ne tikai vērojis un attēlojis, bet arī nesaudzīgi apkarojis tās reakcionarās parādības, kas kavējušas jaunā, progresīvā attīstību.

LITERATURA

Linduļa lugas iznākušas atsevišķās grāmatās; vairākkārt izdotas dramas «Pusceļā» (1904., 1912., 1925.) un «Dižūdru Māle» (1912., 1923.).

Padomju Latvijā 1945. gadā iznākusi J. Linduļa lugu izlase («Pusceļā», «Dižūdru Māle», «Laimes bērni», «Laimes nesējs»).

Par Linduli. *J. Asars* rakstījis par dramu «Pusceļā» («Jauna Raža», 1907., 8.); *A. Upīts* — par «Dižūdru Māli» («Domas», 1912., 10.; Kopoti raksti, 17. sēj., 1951.) un par Linduļa emigracijas posma daiļradi (Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, 1921.).

Sakarā ar rakstnieka nāvi rakstus par viņu publicējuši *A. Grigulis* («Latviešu Strēlnieks», 1942., 98.), *J. Niedre* («Karogs», 1942., 1. «Cīņa», 1942., 41.). Plašs Linduļa dzīves un darbības apskats, nepabeigta autobiografija «Mans dzīves ceļš», kā arī laika biedru atmiņas par viņu ievietotas grāmatā: J. Lindulis, Lugu izlase (1945.).

PLŪDONIS
(1874.—1940.)

Vilis Plūdonis ir viens no latviešu literaturas klasiķiem — meistariskākais latviešu baladists, izcils liriķis un poemu autors.

Dzīve un daiļrades ceļš

Vilis Plūdonis (Vilis Lejnieks) dzimis 1874. gada 9. martā (v. st. 25. februarī) Bauskas Pilsmuižas nelielajās Lejnieku mājās[1], kurās viņa vecāki ir saimnieki. Plūdoņa tēvs mirst, kad zēnam trīs gadi. Audzināšanas rūpes par nākošo dzejnieku un viņa trim brāļiem gulstas uz māti un vecmāmuļu, kas ir liela pasaku, teiku un tautas dziesmu zinātāja. Klausoties viņas stāstos, agri attīstās mazā zēna fantazija. Iespaido arī skaistā apkārtne, mežiem apaugušie Mēmeles līči. Jau zēna gados viņš dabu iemīļo un stundām ilgi var vērot tās daiļumu. Sevišķi valdzina naktis pieguļā. Šī agri iemantotā mīlestība pret dabu vēlāk izpaužas arī Plūdoņa daiļradē. Kā viņa dzejā, tā prozā sastopam daudz krāšņu, lielisku dabas aprakstu un gleznu, īpaši par ūdeņiem.

Pretī Lejniekiem, Mēmeles otrā krastā, atrodas vieta, kur senatnē esot norisinājusies kauja. Šeit izrakts daudz senlietu. Zēna gados Plūdonim bieži nākas dzirdēt nostāstus par seno zemgaļu varonīgajām brīvības cīņām. Nostāsti izraisa viņā interesi par tautas senatni. Vēlākajos gados Plūdonis sacerējis vairākus dzejas darbus par zemgaļu un kuršu brīvības cīņām.

Agri izpaužas Plūdoņa literarās tieksmes un apdāvinātība. Iemācījies lasīt, viņš jau pirmskolas gados kopā ar brāļiem sarīko mājās teatra izrādes, sacer «varoņeposus», kurus paša meldijā dzied priekšā pieaugušajiem.

1884. gada augustā Plūdonis sāk apmeklēt Pilsmuižas pagastskolu, bet 1887. gada janvarī Bauskas pilsētas skolu. Viņš dzīvi

[1] Tagadējā Bauskas rajonā.

interesējas par literaturu, iepazīstas ar labākajiem tā laika latviešu literaturas darbiem. Nākošo dzejnieku sajūsmina brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laiki», spilgti izveidotie romana tēli, asprātīgais humors.

Uz visu mūžu par mīļāko dzejnieku Plūdonim kļūst Auseklis.

1939. gadā sacerētā piemiņas dzejolī «Auseklim» Plūdonis nosauc Ausekli par savu «mīļo domdraugu», cildina viņa dzejas latvisko daiļumu, cīņu pret tumsoņiem, pravietisko spēku, sludinot tautas brīvības rītausmu. Atceroties iespaidus, kas bērnībā gūti no Ausekļa dzejas, Plūdonis raksta:

> Dzejdārzā tautiskā biji tu pirmais man sējējs un kopējs,
> Biji, kas rādīj' ar' man, dzeja kā īsteni skan.
> Dziesmu pūru tu savu man bērnībā atslēdzi vaļā, —
> Raugoties tanī, man acs apžilba brīnā un sirds.
> Senatnes burvīgās rotas tur spulgoja brīnišķā zaigā:
> Citi par blēņām ko sauc — dārgāks tev bij nekā zelts.

Bauskas pilsētas skolā Plūdonis iemīļo arī krievu literaturu. Dziļāku interesi par to Plūdonī pamodina skolotājs Fricis Adamovičs, kas tulkojis krievu dzeju, sevišķi Krilova fabulas, un ir labs krievu literaturas pazinējs. Īpaši Plūdoni valdzina Puškina un Ļermontova dzeja.

Šajā laikā Plūdonis sāk arī pats cītīgi nodoties rakstniecībai. Viņš sacer vairākus dzejoļus, pārtulko atsevišķus fragmentus no Gētes «Fausta», Ļermontova dzejoļus «Bura» un «Nāra».

Ar teicamām sekmēm 1890. gadā beidzis Bauskas pilsētas skolu, Plūdonis 1891. gadā iestājas Baltijas skolotāju seminarā Kuldīgā. Tur no skolas nodarbībām brīvajā laikā Plūdonis aizrautīgi lasa Puškina, Ļermontova, Gogoļa un citu krievu klasiķu darbus, arī Gēti, Šilleru, Heini, Šekspiru, nozīmīgāko zviedru, norveģu, īru, angļu, poļu, ungaru u. c. tautību rakstnieku dzejas vācu tulkojumā. Viņš iepazīstas ar Beļinska, Brandesa un Tēna teoretiskajiem rakstiem, studē literaturas teoriju un vēsturi, iegūdams plašas, vispusīgas literaturas zināšanas.

Vērīgi Plūdonis seko arī latviešu literarajai dzīvei. Jaunstrāvnieku diskusijas, cīņa par realismu pamudina Plūdoni līdzšinējos

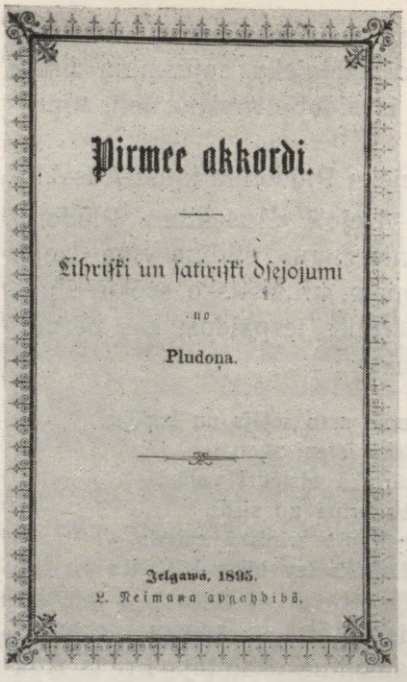
Pirmee akkordi.

Lihriſki un ſatiriſki dſejojumi

no

Pludoņa.

Jelgawā, 1895.

V. Plūdoņa dzejoļu krājuma «Pirmie akordi» pirmizdevuma vāks

latviešu literaturas sasniegumus pārvērtēt kritiski, rakstīt reālistiski.

Baltijas skolotāju seminārā Plūdonis neatlaidīgi strādā, izkopdams dzejas meistarību. Viņš rūpīgi iedziļinās latviešu valodā, vāc retāk sastopamus vārdus, sinonimus. Gribēdams paplašināt savu vārdu krājumu un dzejiskās izteiksmes iespējas, viņš mēģina darināt arī jaunvārdus.

Savus dzejoļus Plūdonis sūta žurnala «Austrums» redakcijai, taču vienmēr tiek noraidīts, tādēļ pēdīgi nolemj sekot Ausekļa priekšzīmei — izdot tos uzreiz veselā krājumā.

1894. gadā Plūdonis nosūta Teodoram Zeifertam sava pirmā dzejoļu sakopojuma manuskriptu un lūdz, lai pazīstamais kritiķis tos novērtētu, aizrādītu uz trūkumiem. «Esiet priekš manis tas, kas priekš Turgeņeva, Ņekrasova un Dostojevska bija Beļinskis,» viņš raksta. Šajā vēstulē Plūdonis arī norāda: «Dzejas mākslu esmu spraudis sev par mērķi, kura sasniegšanai gribu ziedot visu savu mūža gaitu, visas savas gara spējas.»

T. Zeiferts apliecina Plūdoņa dzejnieka talantu, izsaka viņam savas kritiskās piezīmes, atbalsta viņa darbu publicēšanu.

1895. gadā Plūdoņa dzejoļi iznāk krājumā *«Pirmie akordi»*. Ar šo grāmatu Plūdonis ienāk latviešu literaturā kā jaunstrāvniekiem tuvs reālists, dabas un mīlestības liriķis, vairāku satiru autors, kurās galvenokārt izzoboti pseidotautiskie romantiķi, viņu «tautiskās» ākstības. «Pirmie akordi» apliecina Plūdoņa tā laika idejiskos uzskatus — demokratiskos centienus palīdzēt dzīves grūtdieņiem, bet arī sīkburžuazisko ierobežotību — naivo

uzskatu, ka, čakli strādājot, darbaļaudis kapitalisma apstākļos var sasniegt turību, izkļūt no posta. Šo dzejoļu mākslinieciskajā veidojumā vēl jūtama iesācēja roka.

1895. gadā beidzis Baltijas skolotāju seminaru, Plūdonis līdz 1897. gadam strādā par skolotāju Liezērē, pēc tam Bigauņciemā. Dzīvojot vienkāršu jūrmalas darbaļaužu vidū, nostiprinās jaunā dzejnieka simpatijas pret tiem. Plūdonis asāk saskata pastāvošās iekārtas socialās pretrunas. Tur viņš iepazīst zvejnieku skarbo dzīvi. Par Bigauņciemā gūtajiem iespaidiem stāstā «Jūrmalas leģenda» Plūdonis saka: «Ar pirmās reizes redzējumu iemīlēju jūru un tās apkārtni... Arī uz zvejniekiem lūkojos caur dzejiskās sajūsmības prizmu. Tie bij manās acīs tīrie varoņi, un viņu nodarbošanās — īstā varoņu poema.»

Zvejnieku dzīves iespaidi devuši ierosmi vairākiem spēcīgiem realistiskiem Plūdoņa darbiem: stāstiem — «Selgā» (1898.), «Jūrmalas leģenda» (1899.), baladiskajam dzejojumam «Divi pasaules» (1899.) un daudziem liriskiem dzejoļiem.

1898. gadā Plūdonis pārceļas uz Rīgu, kur sākumā ir pagaidskolotājs, bet vēlāk dabū pastāvīgu skolotāja vietu.

90. gadu beigās un 20. gs. sākumā Plūdonis jau izveidojies par vienu no izcilākajiem latviešu rakstniekiem. Tajos gados sarakstīti vairāki viņa nozīmīgākie darbi: *«Rekviems»* (1899.), poema *«Atraitnes dēls»* (1900.), autobiografiskais bērnības atmiņu notēlojums *«Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas»* (1901.) u. c. darbi. Ar «Rekviemu», «Divi pasaulēm» un «Atraitnes dēlu» Plūdonis jau ierindojas redzamāko tā laika latviešu dzejnieku vidū kā liels, savdabīgs mākslinieks.

1905. gada revolucijas notikumus Plūdonis uzņem ar sajūsmu. Plūdoņa revolucionaro aizrautību raksturo dzejolis *«Atmoda»*, kuru viņš nolasa skolotāju kongresā 1905. gada novembrī, apsveikdams tautas sacelšanos un aicinādams:

Mēs, biedri, ausim kājas jauns vai vecs:
Iet klajumā, kur jauna saule lec
Iekš asinīm.
Vai uzvarēt, vai galvu nolikt te —
Lai mūžam dārga mums šī parole.
Tā pirkta asinīm.

Plūdonis piedalās arī kongresa izvēlētajā triju vīru delegācijā, kurai uzdots kongresa vārdā ģeneralgubernatoram pieprasīt atbrīvot apcietinātos revolucionaros skolotājus. Delegacijai izdodas šo uzdevumu sekmīgi veikt.

Stolipina reakcijas laiks izraisa Plūdonī sāpīgus pārdzīvojumus, tomēr viņam ir pārliecība, ka reiz tauta savus cīņas mērķus sasniegs. Šīs izjūtas izteicas alegoriskos dzejoļos, arī 1907. gadā publicētajā alegoriskajā «Pasakā par vilku», kas rāda «meža brāļu» varonīgo pretsparu reakcijas spēkiem. Šajā laikā aizsākta arī poema *«Uz saulaino tāli»* (pabeigta 1912. g.), kurā autora nolūks ir atspoguļot 1905. gada revolucijas norisi Latvijā.

Taču Plūdoņa revolucionarā aizrautība ir sīkburžuaziska rakstura un drīz vien apsīkst. Vairākos Stolipina reakcijas periodā sarakstītajos mistikas pilnajos Plūdoņa dzejoļos («Ārprāta nakts», «Tumšās varas», «Maldu aina», «Rēgi» u. c.) izpaužas buržuaziskās literaturas ietekme. Tie līdz ar Plūdoņa atdzejotajiem vācu dekadentu dzejoļiem, tulkoto E. Renana «Jēzus Kristus dzīvi» un Fr. Nīčšes «Tā runāja Zaratustra» liecina par viņa idejisko uzskatu nekonsekvenci.

Darbodamies par skolotāju, Plūdonis sastāda vairākas chrestomatijas, latviešu valodas mācības grāmatas, kā arī dzejas antoloģijas ar labākajiem latviešu un cittautu rakstnieku dzejoļiem.

1908. gadā iznāk viņa grāmatas *«Latvju literaturas vēsture sakarā ar tautas vēsturisko attīstības gaitu»* pirmā daļa. Pēc gada seko otrā daļa. Šim darbam tajā laikā izcila nozīme, jo tas pirmais dod sistematisku pārskatu par latviešu folkloras žanriem un literaturu līdz pagājušā gadsimta 70. gadiem. Vēlāk Plūdoņa literaturas vēsture, pārstrādāta, piemērojot to skolu mācību programām, iznākusi astoņos izdevumos un aptver arī jaunāko laiku rakstniecību.

Plūdoņa «Latvju literaturas vēsture» ir šķiriski un vēsturiski ierobežota. Tas izpaužas galvenokārt uzskatā, ka vācu mācītāji ir nodibinājuši latviešu literaturu, un arī nacionalās kustības nezinātniskajā izskaidrojumā u. c.

1913. gadā iznāk Plūdoņa baladu un poemu krājums *«Dzīves simfonijas»*. Daļa no šajā laikā sarakstītajām baladēm ievietota arī 1921. gadā iznākušajā krājumā «Tāii taki, tuvi tēli». Plūdonis raksta arī daudz lirisku dzejoļu. No 1905. gada līdz pirmajam pasaules karam sacerētie dzejoļi 1918. gadā iznāk krājumā «111 lirisku dziesmu». Tajā ir daudz labu dabas un bērnu dzejoļu.

Pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā, 1915. gadā, kad skola, kurā Plūdonis strādā, no Rīgas evakuējas, viņš pārceļas uz Jaungulbeni. Neilgi Plūdonis strādā tur par skolotāju ministrijas skolā. Šajā laikā radušies daudzi izjusti dzejoļi par tautas ciešanām bēgļu gaitās. Tie 1918. gadā iznāk krājumā *«Via dolorosa»* («Sāpju ceļš»).

1917. gadā Plūdonis strādā Valkas apriņķa Skolu daļā. Viņš ar prieku, bet no buržuaziski demokratiskām pozicijām, apsveic Februara revoluciju, cara patvaldības gāšanu.

Lielā Oktobra socialistiskā revolucija Plūdoņa uzskatos jaušamas pārmaiņas neienes.

Buržuaziskās Latvijas laikā — no 1920. līdz 1933. gadam — Plūdonis strādā par latviešu valodas skolotāju I Rīgas pilsētas ģimnazijā (tagadējā Leona Paegles vārdā nosauktajā vidusskolā). Literaturā viņš darbojas rosīgi. Taču V. Plūdoņa tā laika darbi vairs visumā neaizsniedz viņa agrāko sacerējumu līmeni.

No sacerējumiem, ko Plūdonis devis buržuaziskās Latvijas gados, paliekama nozīme galvenokārt ir tikai viņa labākajiem bērnu un dabas dzejoļiem. Lielu popularitati izpelnās viņa pasaku poema bērniem «Eža kažociņš» (1921.). Plūdoņa dzejoļi bērniem iznāk krājumos «Bērnu dzejas» (1921.) un «Vītola stabulīte» (1923.).

Kad varu sagrābj Ulmanis ar savu kliķi, Plūdonis kļūst par fašistiskās valdības uzticīgu trubaduru.

Plūdonis mirst 1940. gada 15. janvarī. Viņš apbedīts Bauskas Pilsmuižas Plūdoņa kapos.

Plūdoņa daiļrades vispārīgs raksturojums

Plūdonis ir rakstnieks, kas ar savu daiļradi allaž atsaucies uz nozīmīgākajiem notikumiem latviešu tautas dzīvē. Viņa atstāto darbu plašajā klāstā atrodam sacerējumus, kuros viņš sveic tautas sacelšanos 1905.—1907. gadā, izsaka ticību darbaļaužu uzvarai pār reakcijas spēkiem. Plūdonis devis arī smagu sāpju pilnus dzejoļus par latviešu ciešanām pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā. Viņš ir cildinājis cara patvaldības gāšanu 1917. gada Februara revolucijā, 20. gadu sākumā kritizējis dažādo buržuazisko partiju netīro politiku. Šie Plūdoņa darbi pauž demokratiskas idejas.

Taču Plūdoņa daiļrade ir pretrunu pilna. Tās izaug no viņa neviengabalainā pasaules uzskata. Ar savām svārstībām un idejiskām nekonsekvencēm viņš ir raksturīgs sīkburžuazisks inteliģents. Jau drīz pēc 1905.—1907. gada revolucijas Plūdonis līdzās dzejoļiem, kas pauž patiesi demokratiskas domas par tautas brīvību, devis arī dzejoļus ar nacionalistiskām tendencēm. Tās viņa daiļradē aug un it īpaši sakuplo fašistiskās diktaturas laikā, kad Plūdonis pilnīgi atraujas no tautas.

Viņa labāko darbu lielākais vairums radies buržuaziski demokratisko revoluciju periodā. Pēc tam, Plūdonim pakāpeniski aizvien dziļāk slīgstot reakcijas dūksnājā, viņa daiļrade kļūst aizvien mazvērtīgāka kā idejiskā, tā arī mākslinieciskās meistarības ziņā.

Savas literārās darbības sabiedriski nozīmīgākajā posmā Plūdonis devis daudzus meistariskus dzejas darbus, kas pieder pie latviešu literaturas krāšņākajiem dārgumiem. Viņa sacerējumus raksturo bagāta izdoma, atrodot daudzveidīgas mākslinieciskas iespējas labākai satura izpausmei. Plūdoņa valoda ir ļoti bagāta, apbrīnojami daiļskanīga un muzikala. Viņš ir izcils dzejas formas meistars.

Proza

Galvenais Plūdoņa darbības žanrs ir liroepika un lirika, taču 90. gadu beigās viņš sarakstījis arī dažus nelielus paliekamas nozīmes stāstus un tēlojumus, kuros realistiski parādījis raksturīgas tā laika zvejnieku un lauku dzīves ainas.

Stāstā *«Selgā»* (1898.) strādīgā, sirsnīgā zvejnieku Aigaru ģimene visu mūžu kāvusies ar trūkumu. «Jau no tā laika, — raksta Plūdonis, — kad Aigars kā astoņi gadi vecs puika bija atnācis uz šo ciemu par ganu, ļaunais trūkums viņam piemetās par pastāvīgu līdzbiedri. Tāds pats neatkratāms ciemiņš tas bija palicis Annai, viņa tagadējai laulātai draudzenei...» Aigaru pussakritušajā būdelē posta pēdas ir redzamas ik uz soļa — iebrukušas sienas, iepuvusi grīda, ielīkuši griesti. Neatlaidīgā darbā nav nopelnīta pat labāku drēbju kārta, ko uzvilkt svētkos. Kad Aigars vētrā aiziet bojā, ģimene paliek pilnīgā bezizejas stāvoklī.

Stāstā ieskicētas arī dzīvē valdošās socialās pretišķības. Aigara meitiņa Zane, kas vienmēr valkājusi tikai pastalas, ilgojas pēc kurpēm, kādas bija kungu meitai, kas ciemā atpūtās peldu laikā. Jā, šai meitenei gan bija kurpes — melni nolakotas, spīdošas, zelta sprādzītēm... Zvejnieku meitene par tādām var tikai sapņot.

Stāstā *«Jūrmalas leģenda»* (1899.) — pirmpublicējumā «Grēku nauda» — Plūdonis zvejnieku posta dzīvi noraksturojis vēl asāk. Vecs zvejnieks pastāsta notikumu ar zvejnieku ģimeni, kas nonākusi pilnīgā badā. Rakstnieks atsedz ekspluatatorisko šķiru nežēlību, vienaldzību pret darbaļaužu postu. Paēdušie neēdušā nesaprot. Zvejnieku — darba meklētāju visur noraida, dažkārt izzobo, padzen kā suni. Izmisumā zvejnieks aplaupa atrasto slīkoni, bet vēlāk, māņticības un reliģisko māņu izkropļotās sirdsapziņas mocīts, pārdzēries nomirst. Mirst arī sieva un bērni, pēc badošanās pārēdušies ar maizi.

Plūdoņa prozas darbos bagātīgi ievīti liriski dabas notēlojumi. Īpaši krāšņas ir jūrmalas ainavas stāstos «Selgā» un «Jūrmalas leģenda». Piemēram, saules lēkta apraksts, negaisam tuvojoties, stāstā «Selgā»:

«Saule pašlaik taisījās lēkt. Jūrai vienā pusē, tur aiz zilganajām kāpu priedēm, likās, it kā būtu iekurts milzīgs uguns sārts. No šī sārta izstiepās uz augšu, uz visām pusēm vairāk platu, ugunīgu švītru, — līdzīgi pārdabīgiem asinīm aptraipītiem pirkstiem... Pēc tam sāka plūst kā iz kāda kratera, iz tās vietas pie

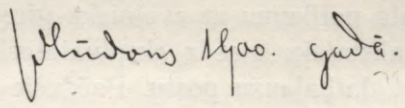

apvāršņa, kur vajadzēja nākt laukā saulei, kvēloša straume. Sarkana, sarkana viņa lēni, bet nemitīgi vilkās arvien augstāk, apņemdama un nokrāsodama lielāko pusi no dižā debesu kupola. Rādījās: pār jūru būtu pārvilkts milzīgs purpura baldachins, kas attēlojās viņas rāmajā ūdens spogulī . . .»

Ar stāstiem «Selgā» un «Jūrmalas leģenda» Plūdonis pirmais latviešu literaturā atsedzis ārkārtīgi smagos apstākļus, kādos nācās dzīvot zvejniekiem. Ik dienas riskējot ar dzīvību, grūtā darbā sabeidzot veselību un pāragri novecojot, tie tomēr nespēj sasniegt daudzmaz nodrošinātākus, daudzmaz cilvēcīgākus dzīves apstākļus.

Autobiografiskās *«Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas»* (pirmpublicējumā «Taivas ciems» 1901. g.) iegājušas latviešu pirmspadomju laika bērnu literaturas klasikā līdzās tādiem realistiskiem darbiem kā Doku Ata «Mans dzīves rīts», Birznieka-Upīša «Pastariņa dienas grāmata», Valda «Staburaga bērni» u. c.

«Mazā Anduļa pirmajās bērnības atmiņās» pievilcīgā stāstījumā attēloti lauku zēna darbi un nedarbi gan viņa drauga kalēja Kļāva smēdē, gan lauzoties ābecē, gan ejot pieguļā, piedaloties zaķu medībās utt.

Darba centrā ir mazais Andulis, apdāvināts zinātkārs zēns. Rakstnieks labi parādījis īpatnējo bērnu pasaules uztveri, naivo, bērnišķīgo spriedelēšanu par dažādām lietām un notikumiem.

Viscaur izjūtam Anduļa dabas mīlestību, dzīvo fantaziju, kas paša iedomas bieži liek uztvert kā īstenību un dziļi pārdzīvot.

Blakus Andulim visvairāk izzīmētais tēls ir kalējs Klāvs, kas garīgi stiprs, apveltīts ar humoru, droši stājas pretī jebkurām dzīves grūtībām. Viņš cīnās pret apkārtējās sabiedrības māņticību, tumsonību, pats krizdams tai par upuri.

Kā alegorisks tēlojums ar sabiedrisku tematiku savdabīgs darbs latviešu literaturā ir Plūdoņa *«Pasaka par vilku»* (1907.). Rakstnieks runā par 1905. gada revolucijai sekojošo reakcijas laiku. Tā ir barga ziema, kas iestājusies pēc īslaicīgā pavasara un atnesusi sev līdzi postu un sērgu, kurai par upuri krīt vienkāršie darba cilvēki. Vecā vilka alegoriskajā tēlā Plūdonis attēlojis «meža brāli», kas droši rāda pretsparu asiņainajiem varmākām, tautas ienaidniekiem, iedzīdams tiem nāves bailes. Plūdonis devis arī raksturīgu ekspluatatora Turlupiņa tēlu. Ne velti pasakā ļaudis, vārdu pārfrazēdami, runā par viņu, ka «tur lupina». Tas ir īsts darbaļaužu izsūcējs, revolucionaru slepkava.

Vēlākajos gados Plūdonis prozas darbus vairs tikpat kā nav rakstījis.

Balades

No visiem latviešu rakstniekiem V. Plūdonis ir visvairāk pievērsies balades žanram.

Pirms Plūdoņa balades rakstījuši jau Auseklis, Blaumanis u. c. Plūdonis sasniedz šajā žanrā patiesi izcilu meistarību. «Plūdoņa spalvai, — raksta J. Sudrabkalns, — pieder visbrīnišķīgākās balades latviešu literaturā.»

Plūdoņa balades raksturojas ar spēcīgu dramatismu, koncentrētību, izteiksmes līdzekļu daudzveidību, prasmi spraigi un mērķtiecīgi risināt sižetu, veiksmīgi izmantot fantastiku un folkloras elementus idejas atklāsmei vai klasiskajām baladēm īpatnējās noskaņas radīšanai.

Vairākas Plūdoņa balades saistās ar revolucijas notikumiem. Tā baladē *«Zagnicas kalējs»* (1907.) Plūdonis vēršas pret nodevējiem. Kalējs Ķirts, nodzēris krogā par nodevību iegūto naudu, ceļā uz mājām pie priedes, kur nošauts viņa nodotais revolucionārs, dzērumā smagi pārdzīvo izdarīto noziegumu un mirst.

Izcilākā no Plūdoņa baladēm, kuru tematika saistīta ar 1905. gada revoluciju, ir *«Tīreļa noslēpums»* (1912.). Episkā plūdumā dzejnieks tajā attēlo vientulīgu tīreli saules tveicē, kur alkšņu paēnā pie rāvaina strauta gans mauc stabuli. Kad stabule gatava, tā dzied par traģisko notikumu, kas norisinājies šeit ar revolucionaru, kurš cīnījies par cilvēces laimi:

Lu, lū!
Pa purvu, pa purvu mellaju,
Pa mežu, pa mežu tumšaju
Zelta papardes ziedu es meklēju,
Ko aizdzīt pasaules trūkumu...
Lu — lū!
Lu — lā!
Melli vīri — varaskalpi man uzkrita,
Līdz asinīm sita, tad nokāva,
Pie grāvja muklājā ieraka,
Zemi līdzenu virsū nomina, —
Neviens manu kapu nezina...

Tālāk stabules dziesma mudina uzlikt uz nobendētā revolucionara kapa akmeni, lai cilvēki zinātu šo vietu. Tā, izmantojot fantastiku, dzejnieks reakcijas periodā, kad žandarmi slēpa un postīja nomocīto tautas brīvības cīnītāju atdusas vietas, aicina neaizmirst tās, atgādina atcerēties kritušos varoņus, turpināt viņu cīņu.

Balade «Tīreļa noslēpums» veidota ar lielu mākslinieciskū meistarību. Dzejnieks virza to pretī kulminacijai spējiem kontrastiem, mainot klusuma un miera brīžus ar pamazām kāpinātu dramatismu. Baladiskās noskaņas radīšanai veiksmīgi izmantoti folkloras motivi. Tā drūmumu jau pašā sākumā balades vēl citādi idiliskajā noskaņā ienes no folkloras pazīstamais nelaimes vēstnesis krauklis, kas riņķo un krauc. Ar folkloru sasaucas strauta pārklāšanās asinīm, aitu pārvēršanās par akmeņiem, gana valodas zaudēšana.

Emocionalā iespaida kāpināšanai bagātīgi izmantota asonanse un aliteracija, īpaši stabules dziesmā.

Nozīmīga ir Plūdoņa balade *«Anss Bantiņš»* (1931.) par atjautīgo, drosmīgo partizani — «meža brāli», kas kopā ar saviem biedriem varonīgi cīnās pret dragunu pārspēku un nošaujas, kad draud gūsts.

Vairāk par visiem latviešu dzejniekiem Plūdonis devis vēsturiskas tematikas balades. Vairāku Plūdoņa baladu tema ir seno zemgaļu un lietuviešu cīņas pret vācu iebrucējiem 13. gs. («Salgales Mada loms», «Anno Domini MCCLXV», «Viesturs ceļā pie pāvesta legata», «Virsaiša Viestura pēdējā vēlēšanās», «Mežotnes taure» u. c.).

Labākā no Plūdoņa vēsturiskajām baladēm — *«Salgales Mada loms»* (1914.) — stāsta par zemgalieti, kas, kaisdams dzimtenes mīlestībā un skaudrā naidā pret vācu iebrucējiem, dodas Viesturam palīgā padzīt bruņiniekus no Mežotnes, bet krīt. Balades galveno daļu sastāda vecā Mada un viņa mazdēla Gaida zvejas attēlojums, gaidot atgriežamies jauno Madi no Mežotnes.

Baladē liela izteiksmes un fabulas risinājuma koncentrētība, dziļš realisms. Plastiski izzīmēti abi tēli — vecais Madis, gauss, stīviem locekļiem, un Gaidis, mazs, kustīgs, sārts kā ābols. Vienkāršām un konkrētām gleznām dota Zemgales ainava, ko dzejnieks meistariski izlietojis noskaņas radīšanai baladē. Pamazām, kāpinot dabas ainavu drūmi baigo nokrāsu, Plūdonis sagatavo balades traģiskajām beigām, kad vecais Madis, pilns līksmas pārliecības par labu lomu, velk to un izvelk sava dēla līķi. Realistiskajā sižeta risinājumā ievīta arī fantastika — noslēpumainais svešinieks, kurš parādās zvejniekiem, un, kuram atnākot, sauli aizsedz melns mākonis, vējš uzpūš trūdu smaku. Svešinieka tēls baladei piešķir noslēpumainību, pastiprina tās drūmo emocionalo iespaidu.

Plūdonis sarakstījis arī vairākas balades ar klaušu laiku, mīlestības, dabas, nostāstu un tautas teiku tematiku. Kā labākās no tām minamas *«Dūkņu sils»* un *«Jumis atriebējs»*.

Vilis Plūdonis meistariski pārtulkojis daudzas citu tautu rakstnieku balades (Puškina «Skotu balade», T. Fontanes «Džons Meinards», H. Longfello «Nēģeris lāstu purvā», skotu tautas baladi «Edvards», O. Tumanjana «Bāri» u. c.).

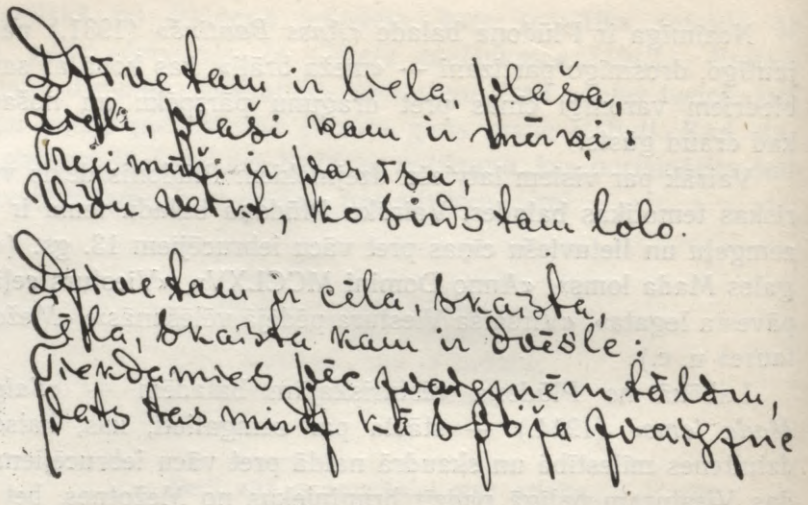

V. Plūdoņa rokraksts

Poemas

Plūdoņa poemas «Atraitnes dēls», «Uz saulaino tāli» gan idejiskā satura, gan meistariski mākslinieciskā veidojuma dēļ pieder pie izcilākajiem darbiem šai žanrā latviešu pirmspadomju laika literaturā.

Poemu *«Atraitnes dēls»* Plūdonis jau iecerējis, strādādams par skolotāju Liezērē, bet sarakstījis to tikai 1900. gadā, dzīvodams Rīgā. Kā dzejnieks pats izsakās, ierosmi šim darbam devusi doma par brāli, kas bija aizbraucis uz Pēterpili mācīties, bet, trūcīgos apstākļos dzīvodams, saslima un tikko nenomira.

Savā poemā Plūdonis stāsta par nabadzīgu zemnieku jaunekli, kas, degsmes pilns, tiecas pēc zinībām, bet, smago dzīves apstākļu salauzts, aiziet bojā. Dzejnieks te attēlojis raksturīgu laikmeta parādību pagājušajā gadsimta otrajā pusē — latviešu tiekšanos pēc izglītības, lai sasniegtu personīgo un tautas labklājību. Tērbatas, Pēterpils u. c. universitatēs pulcējās daudzi latviešu jaunieši. Kamēr budžu dēliņi šķieda tēvu sarausto naudu pa korporacijām un uzdzīvē, nabadzīgie censoņi, ar trūkumu un badu cīnīdamies, pārvarēdami milzu grūtības, neatlaidīgi mācījās, bet bieži, veselību sabeiguši, aizgāja bojā, kā, piemēram, dzejnieks Eduards Veidenbaums.

Poema sastāv no trim galvenajiem posmiem: atraitnes dēla šķiršanās no mātes un brauciens uz Pēterpili, neatlaidīgā mācīšanās un cīņa ar trūkumu, slimība un nāve.

Poemas sākumā Plūdonis lieliski noraksturojis atraitnes dēla jaunības dedzību, gaišo skatienu uz rītdienu. Visas grūtības liekas viegli pārvaramas, visi sapņi sasniedzami. Atraitnes dēls ir trauksmes pilns. Tā ieskanas jau poemas sākumā, nepacietībā ātrāk, ātrāk doties prom no mājām. Tālāk dzejnieks poemā to spēcīgi pasvītro ar vilciena straujās gaitas dinamisko notēlojumu. Tas dodas bez paguršanas uz priekšu — pretī mērķim. Līdzi vilciena gaitai uz mērķi traucas atraitnes dēla domas, aug augumā apņēmība pārspēt visas grūtības, piepildīt savas ilgas:

Krūtīs jūtu briestam milža spēku,
Nebaidos no grūtiem cīniņiem:
Tā kā Atlants visu pasaulsēku
Pacelt spētu sev uz kamiešiem.

Ar skaistu dzejisku gleznainību Plūdonis notēlo jaunekļa sapni par dailes un zinību pili. Dzejnieks izceļ zinātnes visspēcību, atsedz plašās valdzinošās tāles, kādas pavērsies tam, kas, nebaidīdamies grūtību, spēs sasniegt kalngalus, kur verd visu zinību avoti:

Kas trejsešas reizes tur mazgājas,
Tam pasaulē pasaule atveras.
Tas zvaigžņu gaitas iztulkot prot,
Tas mirušām dienām spēj dzīvību dot
Un valodu mēmajam iedvest māk,
Ka burvīgām mēlēm tas runāt sāk...

Atraitnes dēla dzīve ir bijusi skarba un neapskaužama. Viņš atceras:

Auksts ziemelis mani ir saldējis,
Par tēvu — bargs bijis man liktenis,
Un trūkums, un raizes, un rūpesti
Par kūmām pie šūpuļa stāvējuši.

No šīs dzīves atraitnes dēls cieši apņēmies izlauzties uz augšu. Viņa neatlaidīgas, stingras gribas pilnie vārdi kļuva par devizi daudziem jo daudziem latviešu censoņiem:

Es kāpt gribu kalnā visaugstākā,
Ne spēka man pietrūks, ne bail man no kā;
Lai putenis plosās, lai ziemelis elš:
Uz augšu, uz augšu tik ies manim ceļš!

Līdzīgi citiem nabadzīgiem latviešu jauniešiem, kas tiecas pēc izglītības, atraitnes dēla dienas Pēterpilī aizrit vienmuļā, grūtā darbā, cīnoties ar nabadzību un rūpēm. Jaunā censoņa neatlaidību poemā pasvītro lielpilsētas skaistās ziemas nakts notēlojums. Viss vilināt vilina ārā no šaurās jumtistabiņas un mesties dzīves virpulī. Bet atraitnes dēls līdz rītam sēd pie grāmatām:

Kā svina pielieta uz krūtīm galva sveras;
Un rokas slābanas bez spēka zemē krīt,
Un pagurusi acs ar vari kopā veras.
Acs gurdā, atveries! Gars, paliec nomodā!
Tev jāstrādā! Tev jāstrādā!

Trūkums un tā pavadone — slimība — lāsi pa lāsei izsūc jaunā censoņa spēkus. Pavasarī, kad pa Pēterpils ielām lepnās karietēs brauc dīkdienīgas dāmas un franti, gar ielas maliņu lēni pēdējā gaitā aizved atraitnes dēlu ar viņa nepiepildītajiem sapņiem.

Šī aina veidota asiem socialiem pretmetiem. Notēlotā lielpilsētas trauksmainā dzīve, greznā buržuazija, tās tiekšanās pēc izpriecām, vienaldzība pret aizgājēju un viņa idealiem spēcīgi izceļ atraitnes dēla likteņa traģiku.

Tā laika tipiskā latviešu censoņa liktenis poemā ar lielu mākslinieciskū spēku parādīts vienkāršos, bet spilgtos realiski poetiskos tēlos, bieži izmantojot ritma maiņas vajadzīgās noskaņas radīšanai, emocionalā iespaida izraisīšanai. Ar savu izcilo mākslinieciskō meistarību, satura aktualitati tā bija ļoti populara.

Poemā *«Uz saulaino tāli»* Plūdonis stāstījis par 1905.—1907. gada buržuaziski demokratiskās revolucijas norises gaitu Latvijā, romantiskās gleznās alegoriski atainojot to kā gājputnu lidojumu uz siltajām zemēm. Vietām stils poemā ir realistisks.

Poemas prologā dzejnieks runā par putnu dzīvi, viegli ļaudams viņos atšifrēt cilvēku sabiedrību, rāda viņu šauros ap-

vāršņus — tiekšanos pēc baudas, pelēkās raizes dienišķās maizes dēļ, kluso sīkpasaules laimīti. Šauri personiskās, praktiskās rūpēs iestigušo dzīvīti sabango rudens vētra, iezvanīdama pārvērtību laiku, celdama visus cīņai par jaunu dzīvi, aicinādama apzināties savai esamībai plašākus, sabiedriskus mērķus:

Jūs, kas bijāt sīki, ikdienīgi, —
Apzinīgi
Topiet nu un lieli, tālredzīgi! ...
Jūs, kas bijāt šķirti, savrūpīgi, —
Sabiedrīgi
Topiet nu un plaši, viendomīgi!
Topiet stipri! Topiet izturīgi!

Prologa beigās jau izskan konkrets, spēcīgs revolucionars aicinājums:

Pīšļos! drupās! veco brammaņciltī!
Lai jūt vārgie Sauli siltī! siltī! ...

Putni ir sadzirdējuši vētras sauksmi, revolucionarās cīņas sauksmi. Tā izrāvusi viņus no šaurās ikdienības, saliedējusi vienā saimē, kurai vienas domas, vieni mērķi:

Turpu, turp uz balto Saules tālī!

Pirmajā poemas dziedājumā «Pie pīļu dīķa» dzejnieks alegoriski parādījis dažādus sabiedrības nogrupējumus pirmsrevolucijas periodā.

Izcila vieta pīļu dīķa putnu vidū Vecajiem Gulbjiem, kuru tēlos noraksturotas buržuazijas «labākās aprindas». Bez kādām pašu pūlēm tiem nodrošināti pārticīgi dzīves apstākļi. Atkarīgi savā labklājībā no kunga, viņi ir tā verdziski kalpi un nebeidz vien viņam apliecināt padevību. «Kurš ir vēl tam tik uzticīgs kā mēs?» tie lielās. Veco Gulbju morale ir individualisma un egoisma piesātināta. «Sev pašam tuvākais ir paša es» — skan viņu devize. Par visu pasaulē dārgāka viņiem ir pašu ērtā dzīve.

Ar pīļu tēliem izsmietas mietpilsoniskās madamiņas, to tipiskās īpašības. Dzejnieks devis viņām raksturīgu ārējo attēlu, pasvītrodams pūlēšanos izlikties par «smalkām dāmām». Tām

Ap kaklu krādziņi sniegbalta batista
Un greznas šlipsītes zilzaļa atlasa.

Bet aiz šī ārišķīgā spožuma slēpjas stulbums un liekulība, cenšanās izrādīt savu neesošo dižciltību, buldurējot kārkluvāciešu žargonā, kaunēšanās no «prastajiem» radiem un «prastās» tautas. Bez sīkajām personiskajām interesēm viņām citas neeksistē, augstāki mērķi un ideali sveši.

Savtīgumu, iedzīvošanos uz citu rēķina, garīgo interešu ierobežotību dzejnieks atsedzis un izsmējis zvirbuļu tēlos. Raksturīgi ir zvirbuļa vārdi:

Mēs tādi muļķi nebūsim,
Ka gaisa pilis būvēsim,
Ka' vēders pilns, tad pietiek!...

Šajā pašapmierinātības, egoisma un ikdienišķības sasmakušajā atmosferā dzejnieks rāda briestam jaunus spēkus, kas nevar vairs samierināties ar šādu trunošu dzīvi, ar to, ka «Sals bāž te muti visiem ciet, kas runā... Nakts tura sauli tumšā cietumā...», ar to, ka daži dzīvo labklājībā, bet tūkstošiem putnu iet bojā aukstumā un badā. Šos spēkus poemā pārstāv Jaunais Gulbis, kas, nakts, aukas un plēsoņu nebaidīdamies, apņēmības pilns grib mazos brāļus

...vadīt tālē siltā, saulainā,
Kur nebūs tiem vairs jādreb saltumā...

Ar Jauno Gulbi Plūdonis gribējis noraksturot idealu revolucionaro cīnītāju vadoni, kas, briesmu nebīdamies, par personisko labklājību un interesēm nedomādams, sevi visu atdod cīņai, arī vismelnākajā reakcijas naktī nezaudē ticību progresivo spēku uzvarai un iedvesmo citus gūt drosmi pretsparam.

Otrais dziedājums «Pie vistu kūts» ir asa satira par latviešu «aristokratiju» un vācu muižniekiem, viņu morali un tikumiem. Uzpūtīgie gaiļi, kam «izskats lepns un deguns līks», uzskata sevi par visas pasaules sākumu un pamatu. Lūk, kā dižojas viens no šiem lielmaņiem:

— Iesākumā bija Gailis...
Un Gailis bij tas iesākums:
No Gaiļa un caur Gaili viss ir tapis mums.

Tas lielās, ka gaiļu «dzīslās rit asinis labākas kā citiem putniem», ka tie ir augstākas kulturas audzēti, ir «šīs zemes

radījums staltākais, tās krāšņākais zieds, kauls baltākais...». Savā starpā gaiļi nevar vien beigt dižoties ar ciltstēviem, ciltš kroņa žuburiem. Taču visa šī lielīšanās notiek, stāvot uz mēslu čupas, un Plūdonis kodīgi pasaka, ka patiesībā gailis ir tikai «Brīvkungs fon Hāns no Mēslu muižas», bet tā sāņcensis — «Dižkungs fon Gailis no Vistu kūts».

Šo aprindu sieviešu šaura prakticisma un mietpilsoniskuma piesātinātos dzīves uzskatus spilgti noraksturo vistu morales panti:

Nelidot augstāk par Vistu kūts laktu!
Vismīļāki runāt par dējamo kaktu!
Savu perēkli vienumēr turēt siltu!
Ko nevar ar varu, to pajemt ar viltu...

Un par ikkatru olu, jaun'dētu —
Piekladzināt pilnu visu kaimiņa sētu!

Un klukstēt ar lielīgu pašcieņu
Par savas kārtas godu un tikumu.

Arī šis latviešu buržuazijas «zieds» un vācu muižnieki revolucijas priekšvakarā jūt tās tuvošanos un ar īgnumu un naidu veras cēlajā, spēkpilnajā Jaunajā Gulbī.

Poemas turpmākie dziedājumi attēlo putnu lidojumu uz saulaino tāli, vētras trakošanu, mēģinot tos aizturēt, Jaunā Gulbja bojā eju un lidojuma neveiksmi.

Māksliniecisķā ziņā tie visumā vājāki par diviem pirmajiem dziedājumiem, kaut gan arī satur daudzas patiesi meistariski izveidotas vietas, īpaši trešajā dziedājumā «Pa zvaigžņu ceļu». Izmantojot folkloras motivus, te lieliski noraksturots dažādo putnu izskats un dziesmas, spēcīgās gleznās notēlots ļaužu lielais posts, ko putni redz savā lidojumā.

Poemas beigām Plūdonis liek izskanēt možā aicinājumā nepagurt, nezaudēt smagajā reakcijas naktī ticību uzvarai, turpināt cīņu:

Uz saulaino tāli! Uz saulaino tāli!
Kam krūtīs vēl zvaigznes, kam ideali!
Kaut nakts mella krākā, kaut vēji kauc sīvi, —
Mēs esam vēl dzīvi! Mēs esam vēl brīvi!...

V. Plūdoņa pasaku poemas «Eža kažociņš» vāks

Plūdonis sarakstījis arī trīs vēsturiskās un trīs pasaku poemas. Viņa vēsturiskās poemas («Kūri pie Rīgas 1210. g.» 1934., «Kauja pie Saules» 1928., «Kauja Garozas silā» 1939.) stāsta par kuršu, zemgaļu un leišu brīvības cīņām pret vācu bruņiniekiem 13. gs. Tās parāda seno latviešu lielo patriotismu un tā izraisīto varonību, vācu bruņinieku nežēlību, zvērīskumu, bez žēlas iznīcinot sievietes, bērnus un sirmgalvjus.

Plūdoņa pasaku poemās («Eža kažociņš» 1921., «Lapsiņa kūmiņa un vilks znotiņš» 1926., «Brīnumstabulīte» 1937.) radoši izmantoti tautas pasaku motivi. Ar savu skaisto tēlainību, pievilcīgo fantastiku, no pasakām pazīstamajiem tēliem un notikumiem, vienkāršo atjautīgo valodu tās ir saistoša lasāmviela mazajiem lasītājiem.

Lirika

V. Plūdonis ir ne vien lielisks liroepiķis, bet arī meistarisks liriķis. Viņa labākie dzejoļi radušies galvenokārt pagājušā gadsimta beigās un šī gadsimta pirmajos divos gadu desmitos. Vēlākā laikā sacerētie Plūdoņa dzejoļi bieži vien pauž reakcionaru ideoloģiju, Tie visumā vājāki arī mākslinieciskā ziņā, rakstīti dažu labu reizi vairāk ar rutinu, nekā patiesi pārdzīvojot un meklējot jaunas, svaigas, labākas domas izteiksmes iespējas.

Pie izcilākajām virsotnēm visā latviešu dzejā pieder Plūdoņa «Divi pasaules» un «Rekviems».

«Divi pasaules» (1899.) Plūdonis saraksta, dzīvodams zvejnieku vidū, Bigauņciemā, tur iegūto novērojumu rosināts. Trijās ainās, kas aptver pavisam īsu laika posmu — vakaru, pusnakti un rītu, dzejnieks krasās pretstatu gleznās parāda zvejnieku

dzīves dramu. Dota pretmetā bezrūpīgo, izlaidīgo buržuazijas dzīru attēlojumam, tā atstāj spēcīgu dramatisku iespaidu. Šie pretmeti veido sižetiskās līnijas, kas, krustodamās katrā ainā, viena otru izceļ un papildina. Realistiski notēlotā dzīves patiesība izskan kā barga apsūdzība kapitalistiskajai iekārtai.

Vakarā, «kad saule sarkstot kāpu klēpī slīd», bagātnieku vasarnīcās sākas jautras dzīres. Tur «sēd zīdā, zeltā dāmas cēli, glīti, un kavalieri triec, un puto šampaniet's». Tajā pašā laikā jūrā dodas smagā darbā pāragri salīkuši zvejnieki, kas ne vienu reizi vien spēkojušies ar nāvi, lai nopelnītu savu plāno maizes riecienu.

Pusnaktī bagātnieku uzdzīve sit augstāko vilni, bet jūrā ceļas vētra, bangu lauvas kreš savas putu krēpes līdz debešiem un aprij zvejnieku laivas.

Kluss ataust rīts. Ir izskanējis dzīru troksnis, aprimusi vētra. Dūnu cisās bezrūpīgi atdusas jautrie dzīrotāji, bet māla būdā uz auksta akmens klona vaid zvejnieka sieva, lauzīdama rokas par dzimtas vienīgo apgādnieku, ko paņēmusi vētra.

Baladiskā dzejojuma socialos pretmetus labi palīdz izcelt autora idejiskiem nodomiem atbilstoši pieskaņoti poetiskie līdzekļi — jūrmalas dabas gleznas, metaforas, salīdzinājumi, kas bagātnieku dzīves ainām piešķir rotaļīguma, bezrūpības nokrāsu:

Kad saule sarkstot kāpu klēpī slīd
Kā līgaviņa kaunīga un kautra, —
Tad jūrmalā, kur staltas villas spīd,
Verd dzīves straume aizraujoši jautra.

Parks atmostas no dienas snaudiena:
Ap liepu lapām lampu liesmas vijas,
Un viegliem spārniem maiga muzika
Pa gaisu lido debess harmonijās.

Bet attēlotajā zvejnieku dzīvē redzam skaudru dramatismu:

Kā ēnas, atburtas
No garu valstības
Peld melnā tumsā melnās, mēmās laivas,
Ap viņām šausmīgi
Glūn plūdu dziļumi,
Un baigi klaigā izbaidītās kaivas.

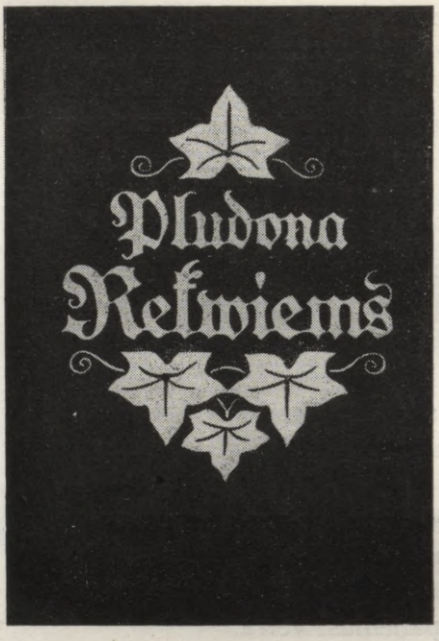

V. Plūdoņa «Rekviema» 1912. gada izdevuma vāks

Labākai satura izcelšanai «Divi pasaulēs» prasmīgi izmantota aliteracija, ritma maiņa. Dzejojuma uzbūve koncentrēta, tā spraigi virza darbību pretī kulminacijai. Autors panācis meistarisku idejiskā satura un mākslinieciskās formas saliedētību.

«Rekviemā» (1899.), ko sarakstīt pamudinājusi brāļa smagā slimība, Plūdonis, tāpat kā poemā «Atraitnes dēls», devis nabadzīga censoņa mūža gaitas notēlojumu. Arī šim jauneklim, kam vienīgais prieks bijusi «ideju pasaule stallā», tāpat kā atraitnes dēlam nācies dzīvot trūkumā, raizēs, kas pāragri izsūkušas viņa spēkus:

Nevis kur parketu mīņā,
Zelta kur pokali skan, —
Dūmainā tumšistabiņā
Karājās šūpulis man.
Bēdas no griestiem tur lija,
Pilns stāvēj' asaru trauks;
Raizes man — mīļākās bija,
Trūkums — vistuvākais draugs.

Dzejnieks liek mirušajam ceļā uz kapsētu it kā vēlreiz skatīt visu, kas tam dzīvē bijis tuvs, mīļš, atvadīties no tā, kavēties pārdomās par cilvēka dzīvi.

«Rekviems» uzrakstīts ar izcilu meistarību. Atbilstoši saturam mainot ritmu — daktilu ar trochaju, kā arī pēdu skaitu strofās, izvēloties piemērotu gleznainību, dzejnieks panācis šajā eleģiskajā dzejojumā lielu emocionalitati un noskaņu dažādību. Krievu valodā «Rekviemu» talantīgi atdzejojis A. Bloks.

Kā «Rekviemu», tā arī «Divi pasaules» augstu vērtējis M. Gorkijs un V. Brjusovs. 1916. gadā abi dzejojumi krievu tulkojumā ievietoti viņu rediģētajā krājumā «Сборник латышской литературы».

Plūdoņa dzejoļos, kas sarakstīti neilgi pēc 1905.—1907. gada revolucijas, laikā, kad viņš vēl gāja kopsolī ar tautu, tematiski daudz kopēja ar Raiņa un nelegalo revolucionaro liriku. Bieži sastopams motivs šajos Plūdoņa dzejoļos ir darbaļaužu ilgas atbrīvoties no savu apspiedēju verdzības. Domu Plūdonis bieži vien izteicis alegoriski. Dzejnieks stāsta par bāra bērniem, kas ilgojas pēc Saules, grib sasniegt Saules pili, Saules kalnu. Reakcijas spēku raksturošanai izmantoti tādi tēli kā pūķi, sumpurņi, jods, ar kuriem tautā saistās priekšstats par dažādiem ļauniem spēkiem. Darbaļaudīs Plūdonis tolaik saskata spēku, kas spēj gāzt pastāvošo netaisno dzīves kārtību, pārveidot dzīvi labāku. Dzejolī «Darbaļaužu dziesma» viņš raksta:

Bez saules palikuši paēnī,
Mēs paši savu laimi kaļam tikuši;
Tā dimdēdama leks,
Kad visa pasaul' asins liesmās degs...

Vai tad! Vai tad! jums rokām baltām, gaidošām,
Jums pierēm lepni smaidošām:
Jums kviešos ziedošajām lilijām, —
Jūs liesmas aprīs līdz ar pelavām...

Līdzīgu domu Plūdonis izsaka arī dzejolī *«Titanu cilts»*.

Daudzi dzejoļi runā par reakcijas asiņaino izrēķināšanos ar revolucionariem. No tiem nozīmīgākie ir dzejoļi *«Pēdējais gājums»* un *«Nakts brauciens»*. Pirmais drīz vien pēc tā publicēšanas ieguva lielu popularitati, kļuva par masu dziesmu. Tā tēlojumā tautas brīvības cīnītājs iet nāvē, varmāku moraliski nesalauzts. Dzejolī izteiktajās stingrā revolucionara izjūtās izpaudās tautas stiprā pārliecība, ka upuri nav bijuši veltīgi:

Pirms gadu simtenis aiztecēs,
Šais svētajās ideju kapenēs
Stalts brīvības templis uzcelts kļūs,
Kur kritušo piemiņu godāsit jūs.

Tā ir mana stingrā ticība,
Kas miršanas stundu man saldina...

Doma, ka progresivie spēki galu galā tomēr uzvarēs, ir arī vairākos citos Stolipina reakcijas laikā sacerētos Plūdoņa dzejoļos («Gāju putnu pavasara dziesma», «Rūķu uguns», «Naktī» u. c.).

Pārdzīvojumi pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā pamudinājuši Plūdoni sarakstīt daudzus sāpju, smagu bēdu pilnus dzejoļus par tautas ciešanām, klīstot bēgļu gaitās, par ilgām pēc dzimtenes. Nozīmīgākie no šiem dzejoļiem ir *«Bēdu rudens»*, *«Pirmie bēgoņi»*, *«Bēgones traģedija trijās dziesmās»*, *«Viena no daudzām»*, *«Nav asarām gala, nav gala»*, *«Koku vaidi»*, *«Pār manas dzimtenes tīreļiem»*.

Sabiedriskās tematikas dzejoļos, kas sacerēti īsi pēc buržuaziskās Latvijas nodibināšanās, Plūdonis sveic buržuazisko «demokratiju». Taču, redzēdams, kā tā tiek realizēta dzīvē, drīz vien jūtas vīlies. Viņa dzejā izskan neapmierinātība. Dzejolī *«Manai tēvzemei»* Plūdonis ar rūgtumu izsaucas:

Latvija, Latvija, kur tu nu esi,
Kādu reiz tevi sirds dziļumos nesu?...
«Gudrie» vāc, kur tie ne ara, ne sēja;
Tautai nest bezgala nastas zūd spēja.
Mamons un mandats — tik mērķi mums vienīgi...

Līdzīga doma ir arī Plūdoņa dzejoļos *«Tautas svētais koks»*, *«Pamirušais mežs»* u. c.

Plašu vietu Plūdoņa tāpat kā K. Skalbes lirikā ieņem dabas dzejoļi. Ja K. Skalbi galvenokārt saistījušas sīkās lietas dabā, Plūdoni visvairāk valdzina pavasara palu straujums, ko viņš meistariski attēlojis dzejojumos *«Ūdeņi runā»* un *«Palu laiks Zemgalē»*. Par pavasara ūdeņiem sarakstīto Plūdoņa dzejoļu būtību labi noraksturojis Andrejs Upīts, kurš saka: «Plūdoņa dzejnieka īpatnība un spēks vislabāk redzams, ja viņa poemu «Palu laiks Zemgalē» salīdzina, piem., ar Purvīša «Pavasara ūdeņiem». Te rāmas atkusušas peļķes ar dzeltenām sniega svīt-

rām gar malu, atsilusi smalksņaiņa birzs iemērkusi savu ēnu pavasara ūdeņos, bet pāri klusi slīd mākoņi. Tur viss viļņo, virmo, putodams šļācas, švīkst un žvakst, čaukst un čakst... Plūdonis ir dzīvības un kustības dzejnieks; viņa dzeja pati virmo un rit, un ritēdama laistās varavīksnes krāsās.»

Daudz Plūdonis dzejojis par Mēmeli, kuras krastos viņš uzaudzis, un jūru.

Daba sagādā Plūdonim dziļu estetisku prieku. Plūdonis jūtas dabā it kā garīgi atdzimis. Tā ir viņam moraliska spēcinātāja, labāko dvēseles spēku atraisītāja («Pa tiem kalniem, pa tām gravām», «Jaukā ziedonī» u. c.). Dzejolī *«Ja gribi, lai sirdi tev pavasars līst»* Plūdonis saka:

Ja gribi, lai sirdī tev pavasars līst,
Tad noglāsti pūpolu galviņas sirmās
Un aplūko elksnīšu lapiņas pirmās,
Kas iz brūnganiem tiniem jau matgalus sprauc.

Ja gribi, lai sirdī tev ziedonis līst,
Tad paveries zemes un debesu sejā
Un nogrimsti dabas dziļdaiļajā dzejā,
Kur brīnumu jaunu un prieku tik daudz.

Plūdonis smalki uztver dabā valdošās noskaņas un meistariski prot likt izjust tās savos dzejoļos. Tā, piemēram, lasot dzejoli *«Tveice tīrelī»*, patiesi it kā sajūtam vasaras pusdienas svelmi, kad iestājas pilnīgs klusums un bezspēcīgi nokarājas iztvīkušās koku lapas. Dzejolī *«Pēc ilgas tveices»* turpretī viegli humoristiskajā skatījumā labi parādīta dabas atplaukšana, nolīstot pēc tveices spirdzinošai lietus šaltij:

Pile pēc piles uz rūtīm jau krīt.
Tālumā gaiss vienās svītrās ņirb balts;
Koki dreb laimē un tīksmīgi šalc.
Lāsītes lakstot pa lapiņām dej;
Lāmiņas laistās un tērcītes skrej.
Burbuļi lāmiņās ceļas un plok;
Zeme kār-alkstoši valgumu lok.
Tīteņi ziedus kā kausiņus ceļ,
Pilnus ar debess veldzi tos smeļ

Un balandām — neprasot: grib tās vai nē —
Izlej uz galvas un aprumulē.
Galā nu galā reiz bula laiks grūts;
Priekpilna uzelpo arāja krūts.

Par dabu rakstot, Plūdonis mēdz bieži lietot pamazināmos vārdus. Tie piešķir viņa dzejoļiem siltu, sirsnīgu nokrāsu.

Līdz ar J. Raini un H. Dorbi Plūdonis ir viens no labākajiem bērnu dzejniekiem latviešu pirmspadomju laika literaturā. Viņš pratis dzejoļus bērniem uzrakstīt bez uzbāzīgas didaktikas, ļoti konkreti un tēlaini, piemēroti mazo pasaules uztverei. Tie visi ir par bērniem pazīstamām lietām: dzīvniekiem, notikumiem — par kaķēnu un peli, stārķi un vardi, circenīti, pirmajām zemenītēm sila saulgozī, pavasara lietutiņu u. tml. Bieži vien Plūdoņa dzejoļus bērniem caurstrāvo viegls humors. Daudzi Plūdoņa bērnu dzejoļi sacerēti pēc tautas pasaku motiviem: par suni, kas apsola vilkam pašūt kažoku, bet piekrāpj, par ezi, kas noskrien zaķi, par lielībnieku āzi, kas dzer pie upes un sakās par pašu vilku nebēdājam u. tml. Šie dzejoļi ir atjautīgi, ar veiklu fabulas risinājumu.

Kā labākie no Plūdoņa bērnu dzejoļiem minami *«Zaķīšu pirtiņa»*, *«Rūķīši un meža vecis»*, *«Sniega virs»*, *«Bērni zemenēs»*. *«Āzis un vilks»*, *«Zirneklis»*, *«Stārks un varde»* un daudzi citi.

Vairāk nekā citi latviešu dzejnieki Plūdonis mīlestības pilns kavējies bērnības dienu atmiņās, dzejojis par dzimto pusi. Šie viņa dzejoļi ir sirsnīgi, idiliska rakstura («Bērnības zeme», «Pēc gadiem tēva mājās», «Izbijušās smaržas» u. c.).

Plūdonis ir arī daudzu mīlestības dzejoļu autors. Tie visumā ir mākslinieciski vājāki nekā viņa pārējā lirika un bieži vien robežojas ar sentimentalu salkanību un erotismu.

Plūdonis — tulkotājs

V. Plūdonis visos savos daiļrades posmos bijis arī ļoti rosīgs tulkotājs. Pārvaldīdams vairākas valodas (vācu, krievu, leišu), Plūdonis spējis atdzejot daudzu dažādu rakstnieku darbus.

Plūdoņa atdzejoto autoru vidū ir krievu literaturas klasiķi: Puškins (prologs poemai «Ruslans un Ludmila», «Pasaka par ķēniņu Saltanu», «Piemineklis», «Rudens», «Ziema», «Spāniešu

V. Plūdonis

romance», «Mazputniņ, dziedonīt» u. c.), Ļermontovs («Trīs palmas», «Borodinas kauja», «Nāra», «Kazbekam», «Odojevska piemiņai» u. c.), Ņekrasovs («Kad kara šausmas apkārt kvēl»).

Tuva Plūdonim vienmēr bijusi ne vien krievu, bet arī vācu literatura. Viņš atdzejojis V. Gētes, Fr. Šillera, H. Heines, L. Ūlanda, N. Lēnava, T. Fontanes, A. Šamiso, E. Mērikes un daudzu jo daudzu vācu modernistu dzejoļus. Pēdējie iznākuši grāmatā «Modernā vācu lirika» (1914.).

Atsevišķā krājumā izdotas arī Plūdoņa atdzejotās leišu tautas dziesmas («Leišu daiņas» 1923.).

Plūdonis atdzejojis arī somu, norveģu, poļu, ungaru, arabu, slovaku, čechu, ukraiņu, turku, bulgaru u. c. tautu dzejnieku dzejoļus. Atdzejojumi liecina par Plūdoņa literaro erudiciju un interešu plašumu. Lielāko tiesu tie veikti augstā līmenī.

Dažkārt Plūdonis ar labām sekmēm tulkojis arī no latviešu uz krievu valodu (savu dzejoli «Sarkanā magone», Raiņa «Bij dziļa ziema» u. c.). Ļoti atzinīgi Plūdoni kā tulkotāju vērtējis Rainis. Tā 1912. gada 7. jūlija vēstulē Rainis Plūdonim raksta: «Jūs brīnišķi skaisti tulkojat krieviski, es gluži sajūsmināts par Jūsu «Еще зима», tik ļoti sajūsmināts, ka Jums jātulko arī «Zelta zirgs».[1]

Dzejas mākslinieciskā meistarība

Plūdoņa labākie dzejas darbi uzrakstīti ar lielu mākslinieciskū meistarību, technisku virtuozitati. Baladu un poemu kompozicija veidota ļoti vienkārši. Sižeta risinājumā parasti liela koncentrētība, prasmīga visu poetisko līdzekļu pakļaušana idejas izpausmei. Tas piešķir Plūdoņa baladēm un poemām lielu viengabalainību.

Ne katrreiz Plūdonis mēdz domu savās baladēs izteikt klaji. Dažreiz sižeta risinājumu klāj it kā noslēpumainības plīvurs un notikušais lasītājam jāatmin pašam pēc konteksta. Tā, piemēram, veidotas balades «Zagnicas kalējs» un «Uz jūras».

Plūdoņa dzejas valoda ir ar vieglu, raitu plūdumu, ļoti daiļskanīga. Viņa vārsmas saista ar muzikalitati, ko parasti rada daudzās no satura it dabīgi izaugušās aliteracijas un asonanses.

[1] Plūdoņa tulkotais Raiņa dzejolis «Еще зима» palicis nepublicēts. Raiņa vēstule Plūdonim atrodas ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzejā.

Kā aliteracijas, tā asonanses V. Plūdoni interesējušas ne tikai kā valodas labskaņas veicinātājas, bet arī kā satura akcentētājas, emocionalās noskaņas pastiprinātājas. Tā «Tīreļa noslēpuma» baladiskajā nokrāsā labi iederas atkal un atkal atkārtotās, nedaudz variētās rindas: «Melns krauklis pār galvu riņķo un krauc.» Kraukļa tēls, ar kuru tautas ticējumos saistās priekšstats par tuvu nelaimi, «k» un «r» skaņas aliteracija ar savu asumu un skarbumu sekmē baigo izjūtu. Īpaši iemīļota Plūdonim ir «l» aliteracija, kas piešķir vārsmām mīkstu, melodisku ritmu: «Ap liepu lapām lampu liesmas vijas.» Zīmīgi, ka parasti viņš savā dzejā līdzskaņu «ln» savienojumu aizstāj ar mīkstāko, plūstošāko «ll» skaņu.

Būdams muzikali apdāvināts, Plūdonis smalki saklausa dažādās skaņas dabā, to nokrāsas un prot labi atveidot tās savā dzejā. Lasām tajā par pavasara straujajiem palu ūdeņiem, kas «*guldz* pa pļavu», lēnas vēsmas kustināto lapu šalkoņu, kas «tik *žūžaini, sapņaini skan*», rudenīgās, nemīlīgās jūras nemierīgajiem viļņiem, kas «pret krastu dusmīgi *šļaukst*», u. tml., un šie skaņas apzīmējošie vārdi izraisa apziņā ļoti realu un konkretu priekšstatu.

Izraugoties vārsmām atbilstošu ritmu, bagātīgi lietojot piemērotas asonanses un aliteracijas, raksturīgus skaņu apzīmējumus, Plūdonis savā dzejā labi pratis izteikt arī dažādas citas skaniskas norises. Piemēram, poemā «Atraitnes dēls» ar «r» aliteraciju, «i» un «a» asonansēm, ritma palīdzību atdarināta vilciena klabošā gaita:

Kā čūska milzīga pa kalnu vilciens lokas,
Un ripu ripām rit aiz rata rats.

Ar atbilstošu vārsmas skanisku un ritmisku organizaciju Plūdonis vairākkārt savos darbos meistariski atdarinājis dažādu putnu balsis, piemēram, vistas kladzināšanu («Uz saulaino tāli»):

Ku't' tāds, tāds te nāca!
Ku't' tāds, tāds, tāds te nāca!
Tāds te nāca, tāds te līda!

Plikadīda!
Zemes loda!
Bez kauna, bez goda...

Šo māku Plūdonis bieži izlietojis arī savos bērnu dzejoļos, padarot tos mazajiem lasītājiem īpaši pievilcīgus («Zosis», «Parudenī», «Pavasara dziesmiņa» u. c.).

Bieži, lai labāk izceltu saturu, radītu vajadzīgo emocionalo iespaidu, Plūdonis pat pavisam nelielā sacerējumā daudzreiz maina ritmu un pēdu skaitu. Raksturīga šai ziņā ir balade «Tīreļa noslēpums». Tā sākas episki plūstošā amfibrachijā:

Pār tīreli vējdzīti mākoņi skrej;
Bars avju tīrelī klīst un blēj,
Saulē kaltušo zālīti grauzdams,
Zem elkšņa, gar kuru tek rāvains strauts,
Gans noliecies cītīgi stabuli mauc.

Lai izceltu gana bezrūpīgo noskaņojumu, dzejnieks tālāk pāriet uz raitāko trochaju:

Viegli, viegli, pamazīt
Atlec, manu stabulīt!

Bet, kad izskanējusi stabules dziesma un gans, līdz nāvei pārbijies, bēg, Plūdonis pāriet uz jambu, dažādo pēdu skaitu vārsmās, tā sasniegdams lielāku dinamiku un ar saraustīto ritmu noraksturodams gana satrauktību:

Līdz nāvei pārbijies,
Gans pēkšņi nosviež jauno stabuli
Un mudīgi
Cik kāju prom uz mājām kliegdams šmauc.

Lielu ritmu dažādību redzam arī Plūdoņa poemās «Atraitnes dēls» un «Uz saulaino tāli». Lieliski, piemēram, mainītos ritmos notēlota brāzmainā vētra un putnu satrauktā šaudīšanās poemas «Uz saulaino tāli» ceturtajā dziedājumā «Pie Mellās jūras».

Plūdoņa dzejas gleznas ir dzidras, bez tropu pārblīvētības un veidotas ļoti konkretiem realistiskiem priekšstatiem. Dzej-

nieka doma skaidri uztverama; gleznas rāda notikuma norises apstākļu vai vietas skaidru izjūtu:

Loma vilināti, zvejotāji
Nejūt, kā jau kārklu kailos krūmos
Sabrūk krēsla; kā pār upi blāzma
Gailēdama pārklāj asins lāmas;
Kā uz dusu upei pāri laižas
Vārnu bari un pa mežiem tāli
Saaurojas izsalkuši vilki.
(«Salgales Mada loms»)

Ar bagātu izdomu Plūdonis pratis atrast daudz svaigu salīdzinājumu, labi pasvītrojot domu. Tā, piemēram, par putniem, kas ātri izgaist debess tālē, Plūdonis saka, ka tie «aizskrēja kā vēja pūtas».

Vairākkārt Plūdonis izmantojis folklorai radniecīgus motivus, gleznas, priekšstatus, figuras. Tā pēc folkloras motiviem veidots sižets baladei «Jumis-atriebējs», sižetiskajiem dzejoļiem: «Lakstīgala un lēlis», «Dzeguze un tautu meita», «Vanags un pūce» u. c. Šo dzejoļu tuvību tautas daiļradei pasvītro arī dainās bieži sastopamās figuras — atkārtojums un sarunas forma, kas dara tos ļoti viegli uztveramus, iegaumējamus.

Folkloras motivos Plūdonis, piemēram, guvis ierosmi notēlojot dažādu gāju putnu ārējo izskatu, poemā «Uz saulaino tāli»:

Ķurliki, pavāri, baltajos priekšautos,
Paceplīši, skroderīši, īsajos kamzoļos,
Ķikuti, kurpnieki, asajiem īleniem,
Baloži, ziņņeši, piebāztiem nesamiem,
Pupuči, miliči, sarkanos bašļikos.

Savos liroepiskajos darbos Plūdonis veiksmīgi izlieto valodas individualizaciju. Spilgti tas redzams poemā «Uz saulaino tāli», kur dažādo putnu individualizētā valoda labi palīdz atsegt ar šiem alegoriskajiem tēliem raksturoto cilvēku sabiedrības slāņu būtību. Tā buržuazijas egoismu, pašlabumnieciskās tieksmes izceļ zvirbuļu dziesmā vairākkārt sastopamais atkārtojums ar personisko vietniekvārdu «man»: «Kas *man* kaiš! Kas *man* kaiš!»

Pīles, ar kurām izsmietas mietpilsoniskās madamiņas, runā kārkluvāciešu žargonā, viņu valoda raksturo prāta stulbumu, interešu ierobežotību.

Jau kopš dzejnieka darbības sākuma Plūdonis lielu vērību pievērsis sava vārdu krājuma paplašināšanai. Viņš rūpīgi iedziļinājies latviešu valodā, vācis retāk sastopamus vārdus, sinonimus, lai pavairotu dzejiskās izteiksmes iespējas. Šai nolūkā viņš visai bagātīgi izmantojis apvidus vārdus (skruzda, krastmalis, vendīgs, krest u. c.).

Līdzīgi Rainim un Sudrabkalnam Plūdonis radījis daudz jaunu salikteņu. Tie palīdzējuši viņa vārsmām lokanāk iekļauties izvēlētajā ritmā, koncentrējuši izteiksmi, bet bieži vien reizē radījuši arī skaistu gleznainību. Viņš runā, piemēram, par «Tauriņspārniem pārslainvārīgiem», par «pili uz sirmsūnu pamatiem» u. tml.

*

V. Plūdonis jau gandrīz kopš savas daiļrades paša sākuma bijis viens no vispopulārākajiem, visvairāk iemīļotākajiem latviešu dzejniekiem un jau savas dzīves laikā uzskatīts par klasiķi. Demokratiskā literaturas kritika Plūdoņa daiļradi vienmēr vērtējusi ļoti augsti. Tā Andrejs Upīts Plūdoņa meistariskos dzejojumus «Divi pasaules» un «Rekviems» nosauc par klasiskiem, bet par poemām «Atraitnes dēls» un «Uz saulaino tāli» raksta: «Latviešu modernās episkās dzejas nozarē nav daudz darbu, kurus realistiska satura dziļumā un izsmalcinātas formas skaistumā varētu pielīdzināt Plūdoņa censoņa gaitas drūmajam tēlojumam «Atraitnes dēls» (1900.) un 1905. gada trauksmju un sabrukuma simboliskajam tēlojumam «Uz saulaino tāli» (1912.).» Ļoti atzinīgi Andrejs Upīts vērtējis arī Plūdoņa liriku.

Buržuaziskie literaturas kritiķi, jūsmīgi cildinādami Plūdoņa daiļradi, dažkārt centās noniecināt, nomaskēt demokratiskās idejas, kas paustas Plūdoņa daiļrades sabiedriski nozīmīgākajā posmā. Tie centās iegalvot, ka vietas, kurās dzejnieks parādījis kapitalistiskajā pasaulē esošos socialos pretstatus, ir mākslinieciski vājas, neatbilst dzīves patiesībai. Tā, piemēram, R. Klaus-

tiņš raksta, ka dzejolī «Divi pasaules» dzīves īstenība nav pareizi atspoguļota, jo dzīvē taču «zvejnieki paši bagāti, vismaz turīgi». Fašistiskajā Latvijā, rakstot par Plūdoni, buržuaziskie skribenti bieži vien ignorēja poemu «Uz saulaino tāli» un pat nepieminēja to, vairoties atgādināt tās progresivās idejas.

Plūdoņa daudzie meistariskie dzejas darbi pozitivi ietekmējuši latviešu literaturas attīstību, dodami ierosmes, un ieiet latviešu literaturas zelta fondā.

LITERATURA

V. Plūdoņa dzejas un prozas darbi, kā arī atdzejojumi, iznākuši 1939. gadā četros sējumos ar virsrakstu «Kopoti daiļdarbi». No plašākajiem Plūdoņa dzejas darbu un atdzejojumu priekšpadomju laika kopojumiem jāmin arī viņa «Daiļdarbu izlase» četros sējumos (1922.—1925.) ar T. Zeiferta ievadu. Plūdoņa dzejas un prozas padomju laika izdevums «Dzeja un proza» iznācis 1955. gadā ar M. Ābolas ievadu.

Plūdonis sarakstījis arī latviešu literaturas vēsturi un latviešu valodas gramatiku, kas vairākus gadus lietotas kā mācības grāmata skolās. Plūdoņa latviešu literaturas vēstures pirmais izdevums iznācis 1908.—1909. gadā ar virsrakstu «Latvju literaturas vēsture sakarā ar tautas vēsturisko attīstības gaitu». Pārlabotā veidā Plūdoņa latviešu literaturas vēsture iznākusi astoņos izdevumos. Plūdoņa latviešu valodas gramatika izdota 1910. gadā ar virsrakstu «Pirmais vadonis praktiski teoretiskā latvju valodas mācībā» un 1921. gadā ar virsrakstu «Jaunais vadonis latvju valodas mācībā».

Plūdonis sastādījis arī daiļliteraturas chrestomatiju skolām un pašizglītībai — Latvju rakstnieki, I — 1903., II — 1907., III — 1911., IV — 1912. 1910. gadā iznāk Plūdoņa monografija «Mīlestības dziesminieks Esenberģu Jānis».

Par V. Plūdoni. Priekšpadomju laikā plašākie raksti par V. Plūdoni ir *A. Upītim* «Latviešu jaunākās rakstniecības vēstures» I daļā, 1921., 119.—127. lpp. un *T. Zeifertam* grāmatā Plūdons, «Daiļdarbu izlase», I daļa, 1922., III—XLVIII lpp. Padomju laikā par Plūdoni rakstījusi *E. Andersone* brošurā «XIX gs. 90. gadi un XX gs. sākums», LVI, 1949.; *M. Ābola* — Ievads grāmatā V. Plūdonis, «Dzeja un proza» 1955.; *E. Damburs* — «V. Plūdoņa dzeja» grāmatā V. Plūdonis, «Poemas» 1954.

ANTONS BIRKERTS

(dz. 1876. g.)

A. Birkerts literarās gaitas sācis pagājušā gadsimta 90. gados kā viens no pirmajiem un redzamākajiem nelegalās revolucionarās preses dzejniekiem. Pēc apmēram desmit gadu veiksmīgas darbības dzejā un prozā viņš pamazām pilnīgi pievēršas literaturzinātnei un kritikai, ieguldīdams tur savu galveno mūža darbu; īpaši jāatzīmē A. Birkerta ilggadīgie nopelni Raiņa, pirmkārt tā biografijas pētniecībā.

*

Antons Birkerts dzimis 1876. gada 3. aprilī (v. st. 22. martā) toreizējā Franksesavas pagasta[1] Jaunbitēnos, kur viņa tēvs Jānis bija saimnieks.

Pēc tradicionalajām trim ziemām (un vēl vienas vasaras) pagastskolā sekoja četri gadi Jelgavas pilsētas skolā (Aleksandra skolā), kur no obligatajām mācībām, A. Birkerta paša vārdiem runājot, vienīgais ieguvums bija tikai «krievu valoda, kura man atvēra jaunu iespaidu pasauli»[2].

Jo daudz jaunieša izaugsmei deva skolnieku pašizglītības pulciņš. Tā dalībnieki jeb t. s. vakarnieki bija nodibinājuši savu biblioteku, izdeva ar roku rakstītu žurnalīti «Druva», bieži rīkoja referatu un pārrunu vakarus, sadarbojās ar citiem tādiem pašiem pulciņiem vietējā klasiskajā ģimnazijā, realskolā un meiteņu ģimnazijā, netieši arī ar «Dienas Lapas» redakciju un Tērbatas studentu Zinātniski literaro biedrību. Minēto pulciņu dalībnieku vidū atradās vēlāk labi pazīstamie revolucionarie

[1] Tagadējā Jelgavas rajonā.

[2] *A. Birkerts*, Kopoti raksti, 1. sēj., 1923., 11. lpp.

A. Birkerts 1950. gados

jaunstrāvnieki Davids Bundža, Kārlis Viļķers (Zvanpūtis) un Ludvigs Pauls, dažkārt ieradās Fr. Roziņš un J. Jansons-Brauns. Tas viss notika 90. gadu pirmajā pusē.

Vakarnieki aizrautīgi lasīja A. Pumpura, Auseklļa, brāļu Kaudzīšu u. c. agrāko latviešu rakstnieku darbus, bet vēl jo daudz vairāk sekoja dzīves un literaturas jaunākajām parādībām. Īpaši liela ievērība un ietekme bija pirmajam revolucionarajam latviešu dzejniekam un domātājam Ed. Veidenbaumam, kura dzejoļu slepeni noraksti minētajos pulciņos izplatījās kopš 1892. gada.

Vakarnieku sastāvs bija neviengabalains, un viņu darbībai trūka noteiktāka politiska rakstura. Pulciņš pastāvēja nelegali. Žandarmerija tam nāca uz pēdām, un A. Birkertu kopā ar daudziem citiem piespieda no skolas izstāties. Sekoja pāris gadu tēva sētā, ejot bezalgas laukstrādnieka gaitās un aizgūtnēm nododoties pašmācībai, sevišķi iemīļojot A. Puškina, M. Ļermontova un H. Heines darbus, ko jauneklis jau varēja lasīt oriģinalā. Tad sākās arī viņa paša pirmie literarie mēģinājumi. Taču dzīve lauku apstākļos visiem šiem centieniem noteica lielus ierobežojumus.

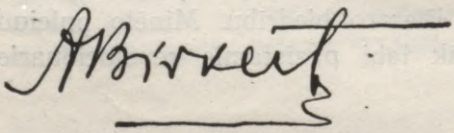

A. Birkerta autografs

Lai gūtu iespēju vairāk pievērsties pašizglītībai un literarajam darbam, A. Birkerts, tāpat kā daudzi tā laika jaunieši, lauzās no

tēva sētas šaurības uz pilsētu. Salūkojis kādu sīku skrīvera vietiņu, viņš ap 1896. gada sākumu pāriet uz Jelgavu un dedzīgi metas progresivajā sabiedriskajā dzīvē, par ko autobiografijā pats raksta: «Jaunā strāva meta augstus viļņus ... mums bija pieejami visi labākie realisti — Saltikovs-Ščedrins, Čechovs, Hauptmanis ... Ibsens, Mopasans. No liriķiem bija modē Heine, Petefi, Hervegs, Veidenbaums, Ņekrasovs ... Pa starpām cirkulēja arī nelegalas brošuras rokrakstā vai hektografētā izdevumā. No kritiķiem un publicistiem bija pieejami Pisarevs, Dobroļubovs, Brandess, vācu Mērings, Berne. Katru dienu notika satikšanās, sarunas, debates. Kur gadījās 3—4, tur tūliņ gāja vaļā strīdi. Par ko? Par politiku, ekonomiju, reliģiju, mākslu, mīlestību, laulību, tautībniekiem, jauno strāvu, sieviešu un strādnieku stāvokli, socialismu — ar vārdu sakot, visa plejade moderno jautājumu.»[1] Ar vislielāko nopietnību un cieņu tika studēti K. Marksa, Fr. Engelsa, A. Bebeļa, G. Plechanova darbi, un viņu «mācības krita uz auglīgu zemi un laida tur stipras saknes»[2].

P. Stučkas vadītajā «Dienas Lapā» (1896., 89.) parādās pirmais A. Birkerta publicētais raksts — ar iniciali A. parakstīta korespondence «No Jaun-Svirlaukas», kur raksturota dzimtā pagasta saimnieciskā un sabiedriski kulturalā dzīve. Jau nākošajā gadā, kad Zvārguļa sastādītajā[3] antoloģijā «Dzejas pūrs» nodrukāti arī daži A. Birkerta dzejoļi, notiek lielie jaunstrāvnieku aresti, un arī jaunajam dzejniekam piesardzība liek doties no līdzšinējās dzīvesvietas prom.

Seko septiņi klejojumu gadi, strādājot par mājskolotāju vispirms Vidzemē, tad Iekškrievijā, beidzot — Tālajos Austrumos. Sakari ar dzimteni un revolucionaro kustību tiek saglabāti un vēl pastiprināti. It īpaši te jārunā par A. Birkerta līdzdalību pirmajos nelegalajos latviešu revolucionarās preses izdevumos «Auseklī», «Latviešu Strādniekā», «Socialdemokratā» u. c.

Vispirms «Auseklī» (1898., 7.) ar pseidonimu *Jānis Pilādze* iespiests A. Birkerta tulkotais H. Heines ievērojamais revolucio-

[1] *A. Birkerts,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1923., 15.—16. lpp.
[2] Turpat, 16. lpp.
[3] Faktiski — kopā ar Zvanpūti un A. Birkertu.

narais dzejolis *«Audēji»* («Nav asaru tiem drūmās acīs...»). Īpaši spēcīgi skan savā laikā tik populārie šā dzejoļa beigu vārdi, paužot dziļu rūgtumu un naidu pret ekspluatatoru kundzību dzimtenē:

Mēs aužam līkautu tēvijai,
Trīskārtējus lāstus tur ieaužam tai —
Mēs aužam, mēs aužam!

Seko vairāki dažviet lokalizēti atdzejojumi (G. Hervega «Vairāk zaldātu» u. c.) un oriģinaldzejoļi («Krievija», «Šurp, biedri», «Cik labs ir mūsu cars?» u. c.), parakstīti ar pseidonimiem *Signals, Ābols, Lauzums, A.* Šajos, kā arī dažos nedaudz agrāk vai vēlāk sarakstītajos dzejoļos redzam A. Birkerta kā realistiska liriķa un satiriķa labākās īpašības — pievēršanos aktuālu sabiedrisku jautājumu risināšanai, asu, materialistisku dzīves skatījumu un skaidru, emocionāli pacilātu izteiksmi, kas nereti pāriet revolucionāras cīņas sauksmē.

Spilgts piemērs te ir pats pazīstamākais A. Birkerta veikums dzejas laukā — jau 1896. gadā izdarītais kādas vācu revolucionāro strādnieku dziesmas atdzejojums *«Tautas dziesma»* («Tā biedrošanās stipra pils...»[1]). Tas sacerēts baznīcas dziesmas parodijas veidā un kļuvis par vienu no iemīļotākajām revolucionārajām masu dziesmām:

Tā biedrošanās stipra pils,
Ar pašu spēkiem celta.
Tā droši vien mūs nepievils,
Teit šaubīšanās velta.
Gan policistu daudz
Mūs' darbu kavēt trauc,
Bet karogs plivinās,
Un cīņa sekmējas
Pret kungu lielo baru.

[1] Pilns teksts pirmoreiz iespiests brošurā «Dzejoļu krājums, izdots Davida Bundžas piemiņai» (Londonā, 1902.). Turpat atrodams arī kāds cits, nedaudz vēlāk nezināma autora veikts tās pašas dziesmas atdzejojums ar virsrakstu «Stipra pils» («Tas socialisms ir stipra pils...»), kas ir cieši pēc oriģinala izdarīts tulkojums. ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora materiāli rāda, ka lielāku popularitāti ieguvis A. Birkerta variants, kurā saturs piemērots mūsu zemes apstākļiem.

Jo straumēm mūsu sviedri plūst
Un rada bagātības.
Viss, viss no mums vien ražots kļūst,
Viss lūst aiz pārpilnības,
Bet algas paliekas
Ikdienas zemākas.
Un vēl lai skatītos,
Kā žņaudz mūs pinekļos?
Nē, citādi tam jābūt!

Šī dziesma bija plaši pazīstama jau Jaunās strāvas laikā. Piemēram, 1897. gadā daudzi Rīgas fabriku revolucionarie strādnieki to dziedāja nelegalā Pirmajam Maijam par godu rīkotā meža sapulcē, par ko kāds laika biedrs atceras: «Līdz vakara krēslai 1. Maija svinību dalībnieki paliek mežā pie Lāčupītes. Sajūsma ļoti liela. To vislabāk izteikt dziesmā. Un vakarpusē arvien biežāk mijas «Dubinuška», «Kas paši staigā driskās»[1], «Tā biedrošanās stipra pils» un daudzas citas to laiku strādnieku dziesmas.»[2]

Arī latviešu socialdemokratiskās strādnieku partijas izdotajās «Strādnieku dziesmās» (1905.), kuras masveidīgi izplatīja mītiņos un uz ielām, ievietoti vairāki A. Birkerta oriģinaldzejoļi un atdzejojumi («Lūdz un strādā», «Tā biedrošanās stipra pils», A. Negri «Streika beigas», Makaja «Gadu simteņiem mēs gaidām» u. c.).

1905. gadā A. Birkerts ir «Dienas Lapas» redakcijā nodaļas vadītājs, pārtulko Fr. Engelsa darbu «Socialisma attīstīšanās no utopijas par zinātni»[3], sniedz virkni savu rakstu par lielajām tautas masu sapulcēm[4] un, pēc toreizējā redaktora J. Jansona-Brauna ierosmes, sāk rakstīt vienu no saviem labākajiem daiļdarbiem — romanu «Pedagogi». Šai laikā sākas arī A. Birkerta darbība kritikas laukā.

---

[1] G. Hervega «Proletariešu dziesmas» («Wer schafft das Gold zutage? Wer hämmert Erz und Stein?...») brīvs tulkojums.

[2] *A.* «Aiz līkās priedes pie Lāčupītes» («Cīņa», 1945., 105.).

[3] «Dienas Lapa», 1905., 245., 251., 257., 266., 272.; «Jaunā Dienas Lapa», 1906., 1.

[4] «Dienas Lapa», 1905., 231.—234.

1906. gada pirmo pusi A. Birkerts kā politiskais ieslodzītais pavada Rīgas Centralcietumā. Nelegalā «Cīņa» 36. numurā iespiež viņa dzejoli *«Birokratiem»*, kurā skan revolucionara pārliecība un kvēle, piemēram:

Tverat un ķerat, sitat un perat,
Brīvības censoņu asinis dzerat,
Drīzi jūs' pēdējā stundiņa sitīs,
Visa jūs' godība putekļos kritīs.

Pierādījumu trūkuma dēļ pēc apmēram sešiem ieslodzījuma mēnešiem A. Birkertu atbrīvo. Seko kādi desmit intensiva darba gadi, strādājot gan par skolotāju Iekškrievijā, gan Latvijā par žurnalistu progresivās avīzes «Mūsu Laiki» redakcijā un par lektoru ārpusskolas izglītības laukā, veicot nozīmīgus uzdevumus progresivās sabiedriskās domas veidošanā. Sevišķi jāatzīmē, ka vairākos rakstos A. Birkerts propagandē vēsturisko materialismu[1]. Kaut gan līdz konsekventas revolucionaras cīņas ceļam A. Birkerts nenonāk, marksistiskā tendence viņa rakstos nereti diezgan spēcīga.

Vērā ņemami sasniegumi viņam arī kā dzejniekam un prozistam. A. Birkerta dzejoļi, atskaitot revolucionaros, izdoti vairākos krājumos («Zem dzimtenes pelēkās debess» 1907. g., «Ziedoņa balsis» 1910. g., «Dzīvības dārzos» 1924. g.). Tajos dominē emocionali un prātnieciski individualo pārdzīvojumu apdziedājumi. Lielākā nozīme viņa prozai, it īpaši romanam «Pedagogi».

Romanā *«Pedagogi»*[2] notēlotas revolucionari noskaņota skolotāja, grāmatu un ideju cilvēka Staburaga gaitas viena mācību

[1] Piemēram, apcerējumā «Vēsturiskais materialisms un dekadentiskais individualisms» («Izglītība», 1909.), recenzijās par J. Jansona-Brauna grāmatu «Vēsturiskais materialisms» un Fr. Roziņa tulkoto H. Gortera tāda paša nosaukuma grāmatu (abas recenzijas «Izglītībā», 1910.) u. c. Šajā sakarā jāatzīmē arī jau agrāk veiktie tulkojumi — P. Stučkas «Latviešu saimniecības attīstība» (tulkots no krievu valodas) un K. Kaucka «Inteliģence un proletariats» (tulkots no vācu valodas), kas abi izdoti atsevišķās brošurās, pirmais — 1905., otrs — 1906. gadā.

[2] «Mūsu Laiki», 1907., atsevišķā izdevumā 1908. un 1924. gadā.

gada laikā kādā periferijas ģimnazijā 1905. gada priekšvakarā, galvenokārt attieksmēs ar saviem darbabiedriem.

Turīgajā privatģimnazijā valda «miegs un garlaicība, druknā muļķība un tukšais birģelisms». Vairums pedagogu nodevušies uzdzīvei un karjerismam, un rakstnieks, ironiski notēlojot šo šauri egoistisko mietpilsoņu vidi, izdara plašus vispārinājumus. Viņš paver skatu uz visas tās mantīgo ļaužu šķiras nākotni, kuras jaunatne aug tādā garā. Romans rada pārliecinošu iespaidu, ka tā dzīve ilgi turpināties nedrīkst un nevar — no iekšpuses to apdraud moralais puvums, no āra — revolucionarā kustība.

Pretstatā izvirtušajai buržuaziskajai sabiedrībai redzam idealistu Staburagu un viņa domu biedrus — apzinīgo skolotāju Valni, jauno meiteni Zinu u. c. Labi uztverta trauksmainā priekšrevolucijas noskaņa, progresivās inteliģences pašaizliedzīgā nodošanās izglītībai un mazākā mērā arī revolucionaras propagandas un aģitacijas darbam.

Starp citu — parādīta arī nelegala meža sapulce un cietuma nesalauztu revolucionaro politieslodzīto tēli: «Te bija cilvēki, kuri nebija bijuši ne universitatēs, ne augstskolās, bet viņu zinātņu krājums, viņu gara dāvanas bija tik neparasti, ka Valnis nevarēja nobrīnīties vien, cik daudz pērļu slēpjas zemākajos tautas slāņos. «Kas iznāktu no šiem cilvēkiem, ja viņiem pašķirtu ceļu uz augstāko izglītību?» tā Valnis jautāja sev klusībā un nožēloja varenos spēkus, kam te bija nolemts dīkā stāvēt vai pavisam pazust.»

Visa romana ideja sakoncentrēta nobeiguma vārdos: «Viņa dzimtene gulēja... Vēl tur arājs neapzinājās savu spēku... Vēl tur pašapziņa gulēja nemodināta... Vēl tur gars — svabadais gars nebij modies... Jā, viņa dzimtene vēl gulēja un izskatījās kā ziedošas kapenes... Viņš brauca to modināt...»

No A. Birkerta neliela apjoma prozas darbiem lielāku ievērību pelnī vēstuļu veidā uzrakstītais stāsts *«Kā viņi mirst»* (1907.). Tas balstīts uz rakstnieka jaunības drauga — pazīstamā revolucionara D. Bundžas biografijas materialiem un notēlo nabadzīga strādnieku jaunieša izaugsmi no pārmērīga darba jūga nomākta kalpa līdz apzinīgam savas šķiras cīnītājam.

Ar apzinātu idejisku mērķtiecību parādīts laukstrādnieka darba smagums un bezcerība: «Saimnieks mūs ceļ augšā pulksten vienpadsmitos vakarā. Tās ir mokas! Deviņos aizej gulēt — pēc divi stundām, vienpadsmitos, ceļos atkal augšā. Tātad diena sākās pulksten vienpadsmitos vakarā. Vienmēr, protams, tas tā nenotiek. Bet par linu mīstāmo laiku gandrīz arvien... Linus paņem saimnieks un beigas. Bet es varu mīstīt, cik mīstīdams — esmu un palieku nabags. Tas vēl nebūtu ļauni. Varbūt ir cerība uz labākiem laikiem? Nē, nav. Kad es paskatos uz savu blakus sēdētāju, tad man jāsaka, ka nav. Man ļoti žēl šī cilvēka. Tas ir gadus četrdesmit vecs, godīgs puisis. Visu savu mūžu viņš uzcītīgi kalpojis saimniekam, bet — kas viņam ir? Gluži nekā.»

Pareizi apzinādamies, ka viņam nekā nav ko zaudēt, jauneklis pamet trulo vergošanu budzim, dodas uz pilsētu un kļūst par dalībnieku revolucionarajā kustībā, no kuras viņu atrauj tikai pāragrā nāve. Taču viņa pēdējie vārdi skan cerību pilni: «Bet es neesmu vienīgais. Vesela tauta guļ aiz manis... Tur dziļumos guļ vēl vesela tauta... Mani nomāca diloņa baciļi, tautu māc sadzīves baciļi... Nē, es neesmu ne pirmais, ne pēdējais... Tikai viens apmierinājums man ir: mans darbs nesīs augļus, simtkārtīgus augļus...»

Vairums A. Birkerta nelielo prozas darbu sakopots krājumos *«Viena vasara»* (1907.), *«Manas meitenes»* (1907.) un *«Pārvērtības»* (1923.). Tur atrodam īsos stāstus, noveles, bet it īpaši emocionalus bezsižeta tēlojumus un skices, kurām A. Birkerts pievērsies vairāk nekā jebkurš cits latviešu rakstnieks.

Jāatzīmē arī A. Birkerta savdabīgais prozas stils, ko raksturo īsi, nereti tikai no diviem, trim vai pat no viena vārda veidoti teikumi, kurus citu no cita atdala daudzpunkti. Piemēram, «Pedagogu» 1. nodaļas nobeigums:

«Un tagad...
Ko darīt?
Iet diedelēt?...
Nomirt badā?
Nošauties?
Nē, vēl viņam bija ceļa nauda kabatā.»

Šāda aprauta, īpati akcentēta, bet reizē arī dažkārt saraustīta un nervoza izteiksme rada emocionalu, satrauktu noskaņu un ārēji atbilst toreiz Rietumeiropā populārajam impresionisma stilam, bet lietišķais dzīves atspoguļojums tāpēc nav mazāk patiess.

Nevērojot savu īpatnējo un diezgan spilgto rakstnieka talantu un aso spalvu dažos publicistiskajos rakstos, pēcrevolucijas gados A. Birkerts par savu īsto darba lauku izvēlas literatūrvēsturi un kritiku, publicējoties galvenokārt progresīvajos preses izdevumos — «Jaunā Dienas Lapa», «Izglītība», «Domas», «Vārds» u. c. Jau pirmskara gados tiek iespiesti A. Birkerta raksti par «Uguni un nakti»[1], plašais pētījums *«Latviešu inteliģences vēsture»*[2], monogrāfija *«Rainis»*[3], kritika par A. Upīša «Zīda tīklā»[4] u. c. ievērības cienīgi sacerējumi («Markss un dzejnieki», «No tautas romantisma līdz vēsturiskajam materiālismam», «Strādnieks latviešu literatūrā»), parakstīti palaikam ar vārdu *Antons*. Visi šie darbi kopā izvirza viņu progresīvo latviešu literatūras vēsturnieku un kritiķu vidū redzamā vietā. Šais gados viņš devis zināmu ieguldījumu arī latviešu marksistiskās literatūras kritikas veidošanā. Kaut gan daži viņa raksti publicēti buržuaziskajā «Dzimtenes Vēstnesī», pēc sava satura arī tie pauž demokratiskus centienus, piemēram, raksts «Andrejs Upīts kā rakstnieks un kritiķis»[5].

1916., 1917. gadā A. Birkerts ir rakstvedis kādā no latviešu strēlnieku pulkiem.

Pēc cariskā režīma gāšanas periodikā parādās rinda viņa rakstu, pa lielākai daļai anonīmu; kuros cildināti revolucijas cīnītāji: «Slava un mūžīga piemiņa brīvības cīņā kritušiem!»[6], «J. Jansons» (nekrologs)[7], «Starptautiskā proletariata svētki»[8],

[1] «Mēnešraksts», 1908.

[2] «Izglītība», 1909. (papildinātā un pārstrādātā veidā atsevišķā izdevumā — «Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās», I, II d. 1927.).

[3] «Domas», 1912. (citādā, vienkāršākā redakcijā arī «Jaunības Tekās»).

[4] Turpat.

[5] «Dzimtenes Vēstnesis», 1910., 154., 161., 173., 184., 185.

[6] «Jaunais Vārds», 1917., 23. III.

[7] Turpat, 1917., 12. IV.

[8] Turpat, 1917., 1. V.

«Ed. Veidenbaums»[1]. A. Birkerta dzejoli *«Caram»* no jauna pārdrukā «Cīņā»[2]. 1919. gada Padomju Latvijas laikā publicēta daļa no A. Birkerta apcerējuma «Latviešu revolucionarā kustība un viņas darbinieki»[3], bet gada beigās atsevišķā izdevumā monografija «J. Rainis» (periodikā jau 1912. g.).

Buržuaziskajā Latvijā A. Birkerts dažus gadus studē filoloģiju (1920.—1926.), bet slimības dēļ kursu nebeidz. Viņa galvenā nodarbošanās — patstāvīgs zinātniski pētnieciskais darbs. Cita pēc citas klajā nāk viņa monografijas — par K. Skalbi (1922., 1923.), G. Merķeli (1923.), Kr. Valdemaru (1925.), R. Blaumani (1927.), vēl otra monografija par R. Blaumani (1930.) u. c. Sadarbojoties ar savu brāli Pēteri, A. Birkerts publicē arī dažus pētījumus par latviešu folkloru. Arī 20. un 30. gadu progresivo literaturas zinātnieku vidū A. Birkerts ieņem vienu no redzamākajām vietām.

Īpaši jāatzīmē A. Birkerta draudzība ar Raini, kura bija sākusies ar sarakstīšanos jau 1908. gadā. Lielā dzejnieka mūža pēdējos gados A. Birkerts ir viens no tā tuvākajiem cilvēkiem. Ne velti Rainis vēstulē A. Birkertam 1926. gadā 25. aprilī raksta: «... agri un vēlu mēs esam bijuši kopīgā darbā, i sabiedriskā, i literariskā, kopīgos uzskatos un virzienā, un mērķos»[4]. Pēc Raiņa nāves A. Birkerts kopā ar Aspaziju un P. Birkertu strādā pie Raiņa manuskriptu kārtošanas un kopoto rakstu pabeigšanas. A. Birkerts uzraksta ievada paskaidrojumu dzejnieka «Dzīves un darbu» 11. sējumam, kā arī sakārto un komentē Raiņa atstāto dzejoļu krājumus — «Sirds devējs» (1935.), «Dvēseles dziesmas» (1935.), «Lielās līnijas» (1936.), «Aizas ziedi» (1937.).

Pats nozīmīgākais A. Birkerta pētījums ir ilggadēju studiju rezultatā sarakstītā plašā un jauniem materialiem bagātā monografija *«J. Raiņa dzīve»* (ievietots Raiņa «Dzīves un darbu» 1. sējumā 1925. un 1937. g.). Galvenā šā darba vērtība — dau-

---

[1] «Taurētājs», 1917., 3.

[2] «Cīņa», 1917., 24. III, pirmiespiedums krājumā «Pirmais Maijs» 1906.

[3] «Taurētājs», 1919., 1., 2. (sākums tai pašā žurnalā 1917., beigas 1920. g.).

[4] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materiali.

dzie vērtīgie un rūpīgi pārbaudītie dati, it īpaši Raiņa paša atmiņu stāstījumi. Tagad plaši pazīstamās ziņas par Raiņa izaugsmi jau kopš bērnības tautu draudzības un internacionalisma garā, par viņa pseidonima atrašanu u. d. c. savācis un publicējis (vispirms jau 1912. gadā) A. Birkerts. Raugoties no mūsdienu viedokļa, monografijā pārāk maz akcentēti revolucionarie momenti, vietām sastopamas objektivisma iezīmes, piemēram, buržuaziskās Latvijas vērtējumos. Taču, lai kādi trūkumi atklātos sīkākās specialās analizēs, lai cik lielus sasniegumus Raiņa pētniecībā guvuši un vēl gūs padomju literaturvēsturnieki, A. Birkerta sarakstītā biografija vienmēr paliks neaizstājama kā viens no pamatdarbiem par Raini.

Kopš 1940. gada, kad Latvijā atkal nodibināta padomju vara, A. Birkerts strādā galvenokārt pie Raiņa atstātā mantojuma. Viņš rediģē un komentē līdz tam reakcijas spaidu dēļ manuskriptā palikušo Raiņa visrevolucionarāko dzejoļu krājumu «Muza cīņās» (1940.), kā arī Raiņa aforismu krājumu «Kalnā kāpējs» (1940.), čakli darbojas pie Raiņa fonda noorganizēšanas un tā faktiskas izveidošanas, bet hitleriskās okupacijas gados — pašaizliedzīgi gādāja par tā saglabāšanu.

A. Birkerta darbība atjaunojas pēc Tēvijas kara, kad viņš, jau prāvu gadu nastu nesdams, ar jauneklīgu dedzību gādā, lai savu bagāto pieredzi nodotu padomju literaturzinātnes izveidei. Līdz pat 50. gadu sākumam viņš strādā par zinātnisko līdzstrādnieku gan toreizējā Raiņa muzejā, gan ZA Valodas un literaturas institutā.

No A. Birkerta pēdējām publikacijām nozīmīgākās ir «Kā Jelgavas vakarnieki iepazinās ar Ed. Veidenbauma dzeju»[1], «Andreja Upīša dzīve»[2], «Rainis krievu literaturas tulkotājs»[3], «Jaunā strāva un jaunstrāvnieki»[4], «Jānis Pelūde, viņa revolucionarā un sabiedriskā darbība»[5], «Jaunatrasti 450 Raiņa

[1] «Karogs», 1947., 6.
[2] «Tautas rakstnieks Andrejs Upīts», 1947.
[3] J. Raiņa daiļrade, 1954.
[4] «Karogs», 1956., 5.
[5] «Karogs», 1957., 1.

raksti»[1]. Daudz vērtīgu memorialu un bibliografisku materialu satur A. Birkerta darbi, kas glabājas manuskriptos, it īpaši atmiņas par Raini un citiem lielajiem laika biedriem.

Lielāks nekā raksturotājs un analitiķis A. Birkerts ir kā materialu vācējs, saglabātājs un pārbaudītājs, kas ievirza viņa darbību ne tik daudz pa kritisko apcerējumu kā pa biografisko pētījumu un bibliografijas gultni. Tādā virzienā meklējams viņa kā literaturzinātnieka vērtīgākais devums, uz kā nereti balstās daudzi citi autori.

LITERATURA

A. Birkerta raksti. A. Birkerta Kopoti raksti iznākuši divas reizes: 1. izdevums divos sējumos (1907., 1908.) ietver tikai daiļdarbus, 2. izdevums deviņos sējumos (1923.—1927.) — arī daļu no literaturzinātniskajiem rakstiem. Daudzi darbi, to skaitā viņa revolucionarā dzeja un vairāki monografiski apcerējumi, palikuši ārpus Kopotajiem rakstiem vai nu atsevišķos izdevumos, vai periodikā.

Par A. Birkertu. *A. Grigulis* — Antonam Birkertam 80 dzīvības un 60 literarās darbības gadi («Literatura un Māksla», 1956., 14.); *A. Vilsons* — A. Birkerta darbs literaturzinātnē («Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1956., 4.). A. Birkerta autobiografija iespiesta viņa Kopoto rakstu 1. sējumā (1923.).

[1] «Literatura un Māksla», 1957., 27.

JĀNIS AKURATERS

(1876.—1937.)

Dzīve

J. Akuraters dzimis 1876. gada 13. (v. st. 1.) janvarī Dignājas pagasta[1] Jaunzemjos mežsarga ģimenē. Beidzis Biržu pagastskolu un Jēkabpils pilsētas skolu, Akuraters vairākus gadus tēva mājās strādā fizisku darbu, brīvajā laikā daudz lasīdams. Šai laikā sākas arī viņa literārā darbība — pirmie dzejoļi (ar pseidonimu Polluks) iespiesti 1895. gadā «Austrumā», pirmais stāsts «Ceļā uz patiesību» — «Dienas Lapas» pielikumā 1899. gadā.

Nokārtojis skolotāja eksamenus, Akuraters strādā vispirms dažus gadus provincē, tad, sākot ar 1901. gadu, Rīgā. No 1903. līdz 1905. gadam viņš dzīvo Maskavā un ir brīvklausītājs Maskavas universitates juridiskajā fakultatē.

1905. gada revolucijas notikumi Rīgā Akurateru aizrauj līdzi, viņš piedalās demonstracijās, sapulcēs. 13. janvara notikumu ietekmē viņš sacerē *«Ar kaujas saucieniem uz lūpām»*, kas ātri kļūst par masu dziesmu. Akuraters ir arī vairāku citu revolucionaru dziesmu autors un tulkotājs.

Tomēr drīz viņš kļūst par vienu no dekadentu vadošajiem rakstniekiem un kopā ar citiem publicē «Dzelmē» dekadentisko mākslas deklaraciju, rediģē žurnalu «Pret Sauli», vispār, propagandē anarchistiskus un individualistiskus uzskatus par mākslu. 1905. gadā publicēts Akuratera pirmais dzejoļu krājums *«Zvaigžņu nakts»*.

1907. gadā Akurateru par piedalīšanos 1905. gada revolucionarajā kustībā izsūta trimdā uz Pleskavu, no kurienes viņam izdodas izbēgt uz Somiju, tālāk uz Norveģiju. Te Akuraters uz-

[1] Tagadējā Jēkabpils rajonā.

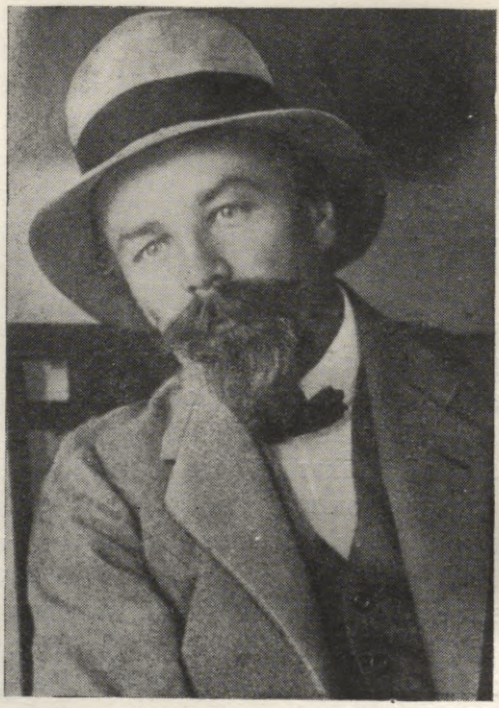

J. Akuraters

raksta savu labāko darbu — stāstu *«Kalpa zēna vasara»*, bet arī vairākus darbus ar tipiskām dekadences iezīmēm — dzejoļu krājumu *«Bez svētnīcas»* (1907.), stāstu *«Maldu zvaigzne»* (1907.) u. c.

1908. gadā Akuraters atgriežas Latvijā, strādā par skolotāju, bet no 1910. līdz 1914. gadam dzīvo Seces pagastā. 1913. gadā viņš apceļo Rietumeiropu, aizraujas ar tās kulturu, sevišķi franču, kas ietekmē viņa daiļradi. Šajā posmā Akuraters daudz raksta — publicēti dzejoļu krājumi *«Astras»* (1909.), *«Sirds varā»* (1911.), stāsts *«Degošā sala»* (1912.), luga *«Kaupo»* (izrādīta 1913. g.) u. c., arī Ibsena *«Branda»* (1911.), *«Pera Ginta»* (1913.) u. c. lugu tulkojumi.

Pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā Akuraters nokļūst latviešu strēlnieku pulkos. Attieksmē pret karu, tāpat arī pret buržuazisko Latviju, viņš nostājas buržuaziskā nacionalisma pozicijās. Viņa šā laika publicistiku, daļēji arī literaro darbību raksturo pilnīga pāreja reakcijas nometnē. Buržuaziskajā Latvijā Akuraters ieņem dažādus amatus — ir Mākslas departamenta direktors 1920. gadā, Radiofona direktors 1930.—1934. gadā, arī saeimas

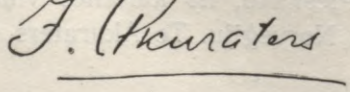

J. Akuratera autografs

deputats, reakcionaru politisku rakstu autors. No šā laika literarajiem darbiem atzīmējami dzejoļu krājumi *«Rožains vējš»* (1922.), *«Eleģiski momenti»* (1925.), *«Neatrastā»* (1932.), lugas *«Šis un tas Itnekas»* (1921.), *«Tautas darbinieki»* (1924.). Akuraters miris 1937. gadā 21. jūlijā Rīgā, apbedīts Meža kapos.

Daiļrades vispārīgs raksturojums

Akuraters darbojies daudzos žanros — rakstījis dzejoļus, poemas, stāstus, pasakas, romanus, lugas.

Viņa daiļradei subjektivi romantiska ievirze, kuras reakcionaro pamatraksturu nosaka autora uzskati. Akuratera mākslinieka personība veidojas 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā — 1905. gada revolucijas priekšvakarā. Viņš, paša vārdiem runājot, «mīl visu, kas protestē, visu, kas jauns», bet, neprotot kritiski vērtēt, uzņem sevī dažādus pretējus strāvojumus. No vienas puses, viņu ietekmē šai laikā augošā revolucionarā kustība, no otras — reakcionaro filozofu Nīčšes, Štirnera u. c. idejas, un pēdējo ietekme izrādās spēcīgāka. Revolucijas atplūdiem sākoties, Akuraters kļūst dekadents un viens no niknākajiem marksisma pretiniekiem.

Akuraters ar savām uzskatu svārstībām, skaļo protestu un tikpat skaļo individa absolutās brīvības sludināšanu nav izņēmuma parādība mūsu literaturā, tikai viena no spilgtākajām. Šāds ceļš vairāk vai mazāk raksturo visu to sīkburžuaziskās inteliģences daļu, kas neatrod kopīgu ceļu ar darba tautu. Revolucijas priekšvakarā tā ar savu romantisko talantu un stichisko protestu, kas gan vairāk vērsts pret mietpilsonību nekā pret pastāvošo iekārtu, ir visai populara, sevišķi progresivajā jaunatnē, un atstājusi redzamas pēdas tā laika literaturā.

Vēlāk, sevišķi pēc pirmā ceļojuma pa Rietumeiropu, Akurateru spēcīgi ietekmē franču kultura, visvairāk dekadenti un romantiķi. Izsmalcinātība, reakcionarais uzskats, ka bauda un skaistums ir augstākās vērtības mākslā un dzīvē, bet arī izkopta forma, īpaši dzejā, panta lokanība un stila vieglums ir Akuratera daiļdarbu iezīmes, kur jūtama franču kulturas ietekme. Buržuaziskajā Latvijā franču dzejas ietekme vispār liela; Akuraters ir viens no pirmajiem tās skolniekiem.

Daiļrades metode — romantisms ar stipri subjektivu un reakcionaru nokrāsu — Akurateram pamatos nemainās. Vienīgi pēdējā posmā — buržuaziskajā Latvijā atsevišķos Akuratera darbos, kur autors dzīves īstenībai pieiet kritiski, sastopams realisms (dažos stāstos, komedijās).

Akuratera māksla ir subjektiva, gandrīz viscaur tajā atspoguļojas paša autora «es». Visvairāk tas redzams viņa stāstos. Raksturīgākais tēls tajos ir sīkburžuaziska inteliģenta tips, bieži mākslinieks ar dekadenta iezīmēm. Te jūtama Nīčšes «pārcilvēka» tieša ietekme. Pretstatā «pūlim», kam Akuraters pieskaita gan buržuaziju, gan darba tautu, kā autora iedomātie nākotnes cilvēki nostādīti «izredzētie», kas ir «vientuļi un sevis pielūdzēji». Sevišķi raksturīgs šis motivs Akuratera daiļrades sākuma posma stāstos, kur tas parasti izskan miglainā retorikā un asi polemizējošā tonī, paužot autora anarchistiskos, darba tautas revolucionarajai cīņai naidīgos uzskatus («Maldu zvaigzne» u. c.). Akuratera prozas tēliem, tāpat kā pašam autoram, ir raksturīga aizraušanās ar dekadentisko Rietumeiropas kulturu (stāsts «Pēters Danga» u. c.), vēlāk arī ar buržuaziskā nacionalisma idejām (romans «Ugunīgi ziedi» u. c.).

Dažos stāstos (raksturīgākais no tiem — «Degošā sala») un daudzos dzejoļos Akuraters pauž pasivu attieksmi pret dzīvi.

Neatkarīgi no visām šīm reakcionarajām tendencēm, kas sastāda Akuratera daiļrades lielu daļu, ir viņam arī dzejoļi, ko raksturo tiešs, silta lirisma pilns cilvēcisko pārdzīvojumu attēlojums ar gaišu, dzīvi apliecinātāju pamatskaņu, tieksme pēc skaistuma un pilnības, protests pret apsīkumu un pagurumu. Tas raksturo arī Akuratera labāko stāstu «Kalpa zēna vasara».

Dzeja

Akuraters ir autors vienam no mūsu revolucionarās lirikas spožākajiem paraugiem — *«Ar kaujas saucieniem uz lūpām»*. Šī dziesma radās 1905. gada revolucijas sākuma posmā sakarā ar asiņainajiem 13. janvara notikumiem Rīgā, kas iezīmēja cīņas sākumu, jau dienu pēc tam iespiesta LSDSP CK izdotajā lapiņā kritušo cīnītāju piemiņai. Ar sērām par kritušajiem saistās kvēls aicinājums sagraut pastāvošo iekārtu, kas izskan aizraujošā cīņas optimismā:

Kas dzīvs, tas ies uz asins kauju,
Un pilis kritīs, troņi grūs...
Jums, kritušiem, lai mūžam slava,
Mēs, dzīvie, ejam atriebt jūs!

Pirmajos Akuratera dzejoļu krājumos *«Zvaigžņu nakts»* (1905.) un *«Ziemeļos»* (1906.) dominējošais motivs ir romantisks, neskaidrs nemiers un trauksme, nākamajā — *«Bez svētnīcas»*

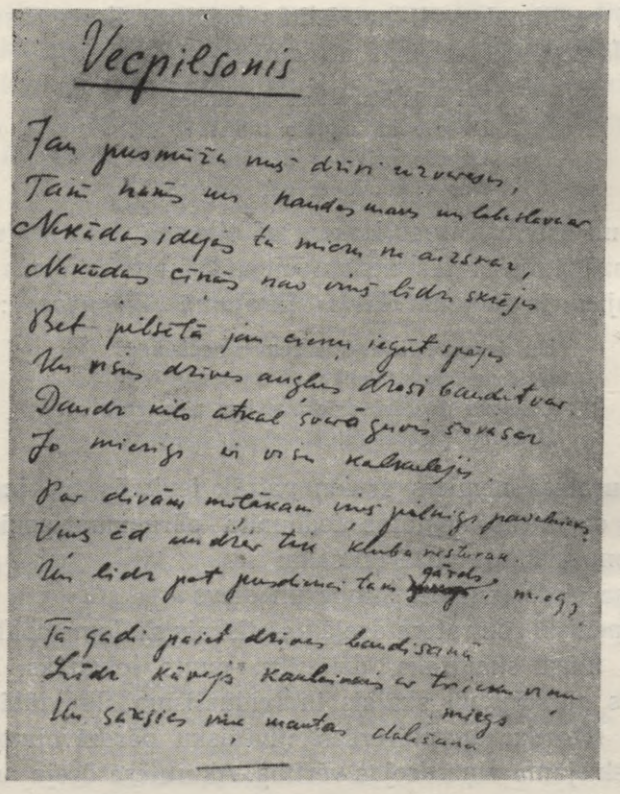

J. Akuratera rokraksts

(1907.) — dekadencei raksturīgās individualistiskās noskaņas, bet ar turpmākajiem krājumiem — *«Astras»* (1909.), *«Sirds varā»* (1911.) u. c. — par vadošajiem motiviem kļūst hedoniskais skaistuma un dzīves baudu slavinājums, mīla un daba.

Akuratera jaunības darbu nemiers un ilgas, kas parasti tēlojas visai abstraktās un retoriskās vārsmās, lielāku konkretību un mākslas spēku sasniedz dzejolī *«Gaidot»* (krājumā «Zvaigžņu nakts»), kur jūtam realās dzīves elpu:

Pagraba dzīvoklī drūmā
Dienas mums atnāk un iet,
Sienas mitras mums aizsedz
Āres, — tur pasaule zied.

Drūmajai realitatei pretī nostādītās brīvības ilgas sasaucas ar 1905. gada revolucijas cīņas noskaņām:

Lai mūs šīs velves ar' smacē,
Dvēs'le kā ugunīs tvīkst...
Degošo brīvības liesmu,
Kas viņu slāpēt gan drīkst?

Nemiers un brīvības ilgas izskan arī citos tā paša krājuma dzejoļos, mazākā mērā tās atskan citos krājumos. Viens no raksturīgākajiem ir dzejolis *«Liels»* (krājumā *«Ziemeļos»*):

Un dziesma liela, kas zemes nepielūdz,
Dziesma pret sauli!
Dziesma degoša, dziesma, kas rītblāzmu sveic,
Dziesma pret sauli!

Taču Akuratera nemiers arvien vairāk ievirzās tīri individuālā plāksnē, dzejnieks nostājas iedomātā pārākuma pozicijā pret dzīvi, lepna vientuļa pozā un saka:

«Mana sirds ir mans kungs un dievs.»

Pakāpeniski Akuratera dzejā patetiskais skaļums apklust, reizē arī stils kļūst skaidrāks, dzidrāks, pants lokanāks. Tur, kur Akuraters pārstāj būt skaļais individualisma sludinātājs, atmet pozu un retoriku un pievēršas cilvēcisku pārdzīvojumu tēlojumam, meklējama viņa dzejas vērtība. Akuratera dzeja arī vēlākajos viņa daiļrades gados mums pieņemama tikai daļēji. Tajā, no vienas puses, ir romantiķiem raksturīgais nemiers, trauksme, nesamierināšanās ar dzīves pelēcību, ko Akuraters pauž daudzos savos dzejoļos, atrazdams šim romantiķu daudz apdziedātajam motivam savu skanējumu. Jo raksturīgs tas krājumā *«Sirds varā»*, piemēram, *«Eleģija»:*

Šī dzīvība tiek mūžīgs gāju-putnis,
Kam asinīs deg ilgas; jaunās malās
Viņš steidz ar spārniem, dziņās nogurušiem,
Kur atmirdz jūru plašums, klusas salas.

No otras puses, raksturīgs motivs viņam ir skeptiskā doma, ka dzīvei nav vērtības, atliek vienīgi meklēt aizmiršanos skaistos acumirkļos. Šī reakcionarā tendence raksturīga vispār daļai buržuaziskās Latvijas dzejas, sevišķi jaunākajai paaudzei. Skaistumu dzejnieks meklē visur — gan mīlestībā, gan dabā. Mīlas lirikā Akuraters devis daudz labu, dzidru romantisku vārsmu.

Akuratera dzejas labāko daļu, viņa dzīves apliecinājumu un nemieru, skaistuma alkas raksturo dzejolis *«Dzīves prieks»* (krājumā «Dienu prieks»):

Kas reizi vien, kas reizi vien
Ir noliecies pie dailes akas,
Vairs mūžam ēnā nenostās,
Tam mostas ilgas spēcīgākas.

To pļava sauc, tam šalko mežs,
Tam katra jauna diena zvana;
Pilns dzidru dziesmu dimd ik strauts
Ir zvaigznēs jauna vizēšana.

Nedaudzos Akuratera buržuaziskajā Latvijā rakstītajos dzejoļos ieskanas konkretāka dzīves kritika. Lai gan Akuraters ir reakcionarās pozicijās, viņš nevar nesaskatīt, cik asā kontrastā dzīves īstenība ir viņa kādreizējiem nākotnes sapņiem. Ar rūgtu vilšanos viņš runā par dzīves apsīkumu:

Izskanējs sauciens, kas reiz
Cīņās kā vētra bij varens un dzīvības pilns.
Līdzīgi upei, kas sīk, dzīve gurdena top,
Gļotām apaug laiki un cilvēki ar.
(«Dusošiem», krājumā «Eleģiski momenti»)

Akuraters iemīļojis klasiskās pantu formas — sonetu, tercinu u. c. un izkopis tās līdz ievērojamai pilnībai.

Akuratera balades nenozīmīgas, lielākoties tās ir autora reakcionaro un nacionalistisko uzskatu paudējas.

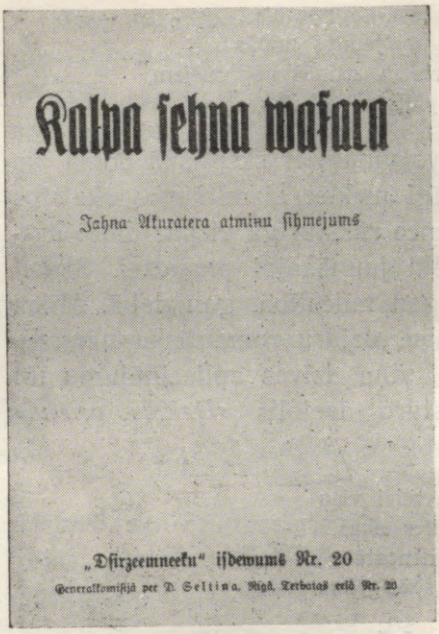

J. Akuratera «Kalpa zēna vasaras» pirmizdevuma vāks

«Kalpa zēna vasara»

Stāsta *«Kalpa zēna vasara»* (1908.) sižets vienkāršs — tas ietver vienu vasaru lauku sētā, tās cilvēkus un darbus. Uz gaišā vasaras dabas fona risinās smagās darba gaitas — pavasara sēja, pieguļa, siena laiks, labības pļauja. Blakus smagajam darbam kā gaiša stīga skan kalpa zēna Jāņa mīlestība pret saimniekmeitu Almu.

Jānis ir kūsājošas enerģijas un dzīvotprieka pilns jaunietis. Lai gan smagais darbs vēl nepieradušajam puisim bieži iet pāri spēkiem, saimnieks tomēr, garām ejot, zina tikai teikt: «Nu, Jān, saņemies, saņemies!» Smagā darba, ekspluatacijas sūrums, saduroties ar jaunieša dzīves prieku, draud to nomākt, izraisa rūgtumu un protestu: «Es esmu kalps, kurš par sešdesmit rubļiem gadā un par ēdienu atdod savu miesu par izmantošanas priekšmetu, par mašīnu. Manas dienas pieder citam, es nevaru pat domāt nekā, manas domas atsitas kā pret sienu. Nakšu laiks man pāiet smagā dusā, un dienās es moku savus locekļus un nedrīkstu pat ne uz sauli paskatīties — arī acis pieder darbam.»

Psiholoģiski smalki un daudzkrāsaini notēlota Jāņa mīlestība pret Almu. Tā it kā uzzied, pat vārdā nenosaukta un neizteikta, līdz ar plaukstošo vasaru, izraisa puisī dziļu laimes un spēka izjūtu, kāpina viņa ilgas pēc plašākas, brīvākas dzīves. Taču Alma ir saimniekmeita, kalpa zēna pašlepnums liedz viņai tuvoties. Jāņa pretrunīgās jūtas pasvītro stāstā to kontrastu, ko rada jau viņa dzīves prieka un skaistuma alku sadursme ar smago, nomācošo darbu.

Nedaudz, bet raksturīgi stāstā notēlots budzis Pēteris Grants. «Kā ķirmis viņš grauza savu dzīvi pamazām un prātīgi. Viņš brauc ik nedēļas pārdienām uz tirgu, ved cāļus, olas, pienu un labību, izdzer šņabi un puspudeli alus un brauc mājās, un skaita naudu.» Atsevišķās epizodēs ieskanas reakcionari toņi — zināmā mērā idealizēts kalps Mārtiņš, padevīgais un mechaniskais darba darītājs, stāstā ir arī pasivi romantiskas atziņas par dzīves nevērtību.

Pirmajā personā rakstītais stāsts rāda lauku dzīvi jaunieša skatījumā, kas tēlojumam piešķir savdabīgumu un pievilcību.

Valdzinoša ir valoda — krāšņa, tēlaina, bet reizē arī vienkārša, sevišķi dabas tēlojumos. Tā paveras lasītāja uztverei ārkārtīgi konkretās un plastiskās redzes, dzirdes, ožas gleznās: «... Mežā tālu rubina rubeņi, un viņu dziesma skan kā kad ūdeni lietu caur pudeles kaklu ārā, skanīga un ātra. Upes kārklos velk vālodzes šmaugi un skaisti, un iz meža purvāja nāk kliedzošas ķīvīšu skaņas, un cīruļi tepat kā apreibuši lej bez mēra ...»

Pievilcīgais darba jaunieša Jāņa tēls un dzimtenes dabas atveidojums mākslinieciski spilgtā formā ir vērtības, ar kurām «Kalpa zēna vasara» izceļas kā labākais no Akuratera darbiem.

Pārējie prozas darbi

Daiļrades sākuma gados rakstītajos Akuratera stāstos (tāpat arī nedaudzās pasakās) raksturīgs protests pret mietpilsoniskās dzīves tukšumu un apsīkumu — protests ar zināmā mērā socialu nokrāsu, kaut arī neskaidrs un subjektivs. Raksturīgs, piemēram, pirmais publicētais Akuratera stāsts *«Ceļā uz patiesību»* (1899.). Tā galvenais tēls — jaunais gleznotājs Leonids Malts, kas meklē dzīves un mākslas jēgu. Asie socialie kontrasti liek viņam domāt, ka māksla nedrīkst novērsties no dzīves, redzēt un tēlot tikai skaisto. Šis ģilvēks nav cīnītājs, viņš iet bojā ceļā uz patiesību, nesasniedzis to.

Rakstnieks Andrejs Bergs stāstā *«Cilvēks»* (krājumā «Iz bijušām dienām» 1913.) rādīts asākā pagriezienā — ne vien iekšējās pārdomās, bet arī attieksmē pret apkārtējo vidi. Neprazdams piemēroties buržuaziskās avīzes tonim, viņš zaudē vietu

redakcijā, neatrod darbu arī citur, draugi un mīļotā sieviete viņu pamet. Arī viņš iet bojā.

Patriarchalo attiecību sabrukuma laikmetam raksturīgs tēls ir Jānis Kalējs stāstā *«Kalēja dēls»* (krājumā «Iz bijušām dienām»). Sirmais tēvs sagaida no skolas atgriežamies dēlu, kurā cer redzēt sava darba turpinātāju, nākošo saimnieku. Bet dēls vairs neder agrākajā dzīvē, lauku mierā. «... Manās grāmatās gan nestāvēja nekas par cilvēkiem un viņu likteni, bet šausmīgu ziņu un rakstu grāmata man bija atvērta ik dienas uz plašās ielas... Tūkstošas mokas, ārprāts, bads un asinis, un nāve, un verdzība mani apmulsināja, un es mocījos dienām un naktīm un prasīju, kur ir izeja no šīs elles?... Un neviens man nekā neteica. Es meklēju kā pa tumsu, es izšķīru simtiem grāmatas, es pētīju visbriesmīgākos dzīves noslēpumus un nācu pie pārliecības, ka mēs visi esam vergi.

Un verga atziņu es negribēju nest arī sevī, un tad es meklēju un atradu citu atziņu: mums vajaga būt brīviem, un šī atziņa mani sauc prom arī no tevis un no visiem, — sauc mani priekš manis...» — saka jaunais Kalējs vecajam.

Šie vārdi, retoriskais stils un pilnīga neskaidrība, ko īsti nozīmē — būt brīvam, kā to sasniegt — raksturīgi vispār Akuratera prozai viņa daiļrades pirmajā gadu desmitā, daļēji vēl ilgāk.

Laikā, kad Akuraters aktivi saistās ar dekadentiem, individualistiskās tendences viņa darbos pastiprinās. Rakstnieks arvien vairāk pievienojas buržuazijas kritikai, viņa darbos pārsvaru ņem naids pret revolucionariem (jau minētais stāsts «Maldu zvaigzne»).

Stāsts *«Degošā sala»* (1912.) rakstīts kā atmiņu tēlojums. Smailis Zimza, pēc gadiem atgriezies dzimtajā pusē, atceras savu skolas laiku mīlestību. Darbam nav noteikta sižeta, tas sadalās atsevišķās epizodēs, kas vairāk atgādina smalki noskaņotu dzeju prozā. Sapņainais Smailis ir radniecīgs Poruka «bālajiem zēniem». Viņam tuvākas par realo dzīvi ir pasakas. To mirdzumā viņš ietērpj arī savu mīlestību pret Rūtiņu, gaida to, kad viņa aizbrauc uz pilsētu skolā. Rūtiņa aiziet par sievu pie bagātā krusttēva, Smailis ar savām ilgām un gaidām paliek viens. Bet

vēl pēc gadiem viņam šķiet, ka šī mīlestība, šīs jaunības tīrās jūtas ir pats skaistākais un dārgākais dzīvē, vienīgais, kam ir vērtība.

Stāstam zināmā mērā pasivā romantisma nokrāsa, bet poetiskais, dziļi apgarotais un dzejiskās gleznās ietvertais jūtu tēlojums piešķir tam īpatnēju valdzinājumu un īstas mākslas lielumu.

Tālākajā attīstības gaitā, sākot apmēram ar pirmo pasaules karu, mainās Akuratera stāstu tematika un izteiksme. Arī tagad raksturīgākais tēls — inteliģences pārstāvis, bieži mākslinieks, bet tas ir izsmalcināts estets, tāls realajai dzīvei. Tāda ir Agate stāstā *«Pelni»*, kas revolucijas viesuļos sapņo par zudušo mierīgo pagātni, kad varēja dzīvot, šķirstot dzejoļu grāmatas zeltītos sējumos. Sastapšanās ar realitati to salauž, iemet kā skaidu atvarā. Visspilgtākais dzīves baudītājas tēls ir Dagdas kundze stāstā *«Apiņi»* (krājumā «Sapņi un likteņi» 1919.). Viņas baltajā namā provinces pilsētiņā apiņiem apvītā dārzā ik vasaras pulcējas mākslinieku sabiedrība. Nelaimīgo, bez mīlestības nodzīvoto jaunību viņai atsver tagadējais materiali nodrošinātais stāvoklis, kad var nodoties mīlestības, mākslas un dzīves baudīšanai. Tādi sapņotāji un baudītāji kā Dagdas kundze un citi līdzīgi tēli ārpus sabiedrības, ārpus darba un dzīves pretrunām — tie jau ir patiesībā pārtikušie pilsoņi, ko Akuraters tik dedzīgi apkaroja savā jaunībā, tikai romantizēti.

Ir arī daži stāsti, kur izpaužas Akuratera negatīvā nostāja pret Oktobra revolucijas radītajām pārvērtībām («Pilsonis Ozolārs», «Jāņa Krauķļa ceļojums»).

Dzīve 20. un 30. gados rāda, ka buržuazijas šaurais praktiscisms neatbilst Akuratera domātajam idealtipam — materiali nodrošinātam cilvēkam, kam galvenais dzīvē ir kulturas vērtību baudīšana. No šī viedokļa tad arī rakstnieks dažos no saviem pēdējiem stāstiem buržuaziju visai asi kritizē, sevišķi krājumā *«Dzīves vārtos»* (1933.), lietojot jau realistiskus izteiksmes līdzekļus. Tādi ir stāsti *«Dzīvības un nāves meklētājs»*, bet jo sevišķi — *«Pilsonis Zandarts»*. Augusts Zandarts — radniecīgs tips Pāvila Rozīša Ceplim — veidots ar jūtamu ironiju. Tas ir vairāku namu un redereju īpašnieks, kura mūžs aizrit stulbā uz-

J. Akuraters 20. gados

dzīvē. Nākdams iereibis mājās, viņš krīt un, gulēdams uz ielas, ierauga zvaigžņoto debesi. Tā pēkšņi viņam atgādina trauksmainos jaunības gadus. Tagad viss mainījies. «Un, lūk, nu viņš iet — bagātais, prātīgais un no visiem respektētais Rīgas pilsonis... Tik resns, ka nevarēja vairs skatīties uz augšu, lai saskatītu zvaigznes. Kas tad īsti ir dzīve? Kāda tam visam jēga?»

Neskatoties uz reakcionarajām iezīmēm Akuratera stāstos, tiem sava vieta literaturas vēsturē kā tā laikmeta dokumentam, jo Akuratera uzskati raksturīgi daļai buržuaziskās inteliģences — tiklab viņa anarchistiskais nemiers sākumā, kā pasivā estetizētāja un «gara aristokrata» pozicija vēlāk.

Akuraters sarakstījis arī divus romanus — *«Pēteris Danga»* (1921.) un *«Ugunīgi ziedi»* (1925.). Centralais tēls abos viens, un otrais romans uzskatāms par pirmā turpinājumu. Abos tajos visplašāk un zīmīgāk izpaužas autora attieksme pret dzīvi, viņa politiskie uzskati, to centralais tēls — Pēteris Danga ir tiešs autora ideju paudējs un reizē — viņa domātais pozitivais varonis.

Abiem romaniem sižets vāji izveidots, lielu vietu aizņem galveno tēlu sarunas un pārdomas, kuru atveidojumā sastopams lirisms, bet vairāk — publicistikas.

«Pēteris Danga» vēstī par galvenā tēla — 1905. gada emigranta — atgriešanos no ārzemēm tēva mājās, kur viņš kļūst

par saimnieku, un viņa dzīvi laukos; te izpaužas viņa attieksme pret apkārtējo sabiedrību, viņa mīlestība pret sev garīgi radniecīgu sievieti — Pēterpils konservatoristi Alisi Kūrenu.

«Ugunīgi ziedi» stāsta par Pētera Dangas tālākajām gaitām kara laikā, kad viņš ir strēlnieku virsnieks. Reizē paveras lappuses strēlnieku cīņu gaitās. Traktējums viscaur parāda Akuratera buržuaziski nacionalistisko viedokli, negatīvo nostāju pret Oktobra revoluciju. Tomēr arī te centrā nav vēsturiskie notikumi, bet galvenais romana tēls.

Pirmā romana sākumā, rādot Pēteri Dangu ārzemēs — Nicā, dodot viņa portretu, autors uzsver tā aristokratiskās manieres. Tāds aristokrats, ārēji smalks, baudījis labu izglītību, Vakareiropas kulturas skolots, Danga atgriežas dzimtenē. Viņa attieksmē pret cilvēkiem dzimtenē, kaimiņiem, viņa ironijā pret tiem ir daudz kodīgas patiesības par lauku buržuaziju, kas aizrāvusies ar šauru prakticismu. Tur plaukst gan lopkopība, bet garīgās intereses atstātas pilnīgi novārtā. Motivs, kas tieši sasaucas ar buržuaziskajā Latvijā raksturīgu tendenci, ir Dangas aizraušanās ar franču dekadenci. «Ugunīgi ziedi» rāda buržuaziskā nacionalista nostāju laikmeta pārvērtībās.

Akuratera dramaturģija

Akuratera dramaturģija kvantitatīvi diezgan bagāta, bet paliekama tajā maz. Kā vērtīgākās jāmin pasaku luga «Šis un tas Itnekas» un komedija «Tautas darbinieki».

Pasaku lugā *«Šis un tas Itnekas»* (1921.) krāšņā, tautas motiviem bagātā fantastikā atveidota sensenā folkloras tema — gaišo un tumšo spēku, labā un ļaunā cīņa.

Gaišajā, brīvajā Saules ķēniņa zemē iebrucis ļaunais ķēniņš-burvis, nobūris dabu un ļaudis, Saules ķēniņa dēlu Dzintaru padarījis par savu kalpu. Lai atbrīvotu savu zemi un līgavu — Saules meitu Magoni, Dzintaram jāveic dažādi uzdevumi. Pēdējais, visgrūtākais, ko viņam uzdod ļaunais ķēniņš, ir: «Dabūt tādu putnu: Šis un tas Itnekas, kas dzīvojot šur un tur, — nezin kur!» Ar dažādu labo būtņu — milža, Lielās Vardes palīdzību Dzintars uzzina teiksmainās būtnes īsto vārdu — Kazaika — un atbrīvo to no joda nagiem. Pārvarējis dažādas grūtības, iemācī-

E. Brencēna ilustracija «Kalpa zēna vasarai»

jies cīņā ziedot visu, arī visdārgāko, Dzintars kopā ar Kazaiku atgriežas mājās, atbrīvo Saules zemi un atgūst Magoni. Priecīgā optimistiskā lugas izskaņa slavina gaišo spēku uzvaru.

Lugas darbība viscaur risinās pasakas plāksnē, raksturīgāki par nedaudzajiem cilvēku tēliem ir fantastiskie: Dzintara palīgi — labsirdīgais milzis un Lielā Varde, ļaunais ķēniņš-burvis u. c., kas tēloti groteski un ienes lugas liriskajā pamatnoskaņā daudz pievilcīga humora.

Savdabīgs ir teiksmainais Kazaika — Šis un tas Itnekas, kurš ietver sevī visu jauno, pavasarīgo, aktivo. «Viņš bija pie mums, ķēniņ, kad mēs jauni bijām,» atceras Lielā Varde. «Viņš visiem asinis karsēja un varoņa darbus lika darīt.»

Lugas uzbūve ir spriega, mērķtiecīga. Tās darbības asi veido Dzintara cīņa pret tumsas spēkiem — ķēniņu-burvi, jodu u. c., par Saules zemes un Magones atbrīvošanu. Lugā arī daudz dzidra lirisma, kas saistās ar Dzintaru un Magoni, bet jo sevišķi ar teiksmaino Kazaiku.

Ar spirgto optimismu un krāsainību pasaku luga «Šis un tas Itnekas» pieder pie labākajām, ko devusi Akuratera spalva.

Akurateram ir arī virkne komediju. Pa lielākai daļai tās ir tā laika buržuaziskajā literaturā raksturīgo seklo lugu līmenī. Tajās tēlota lauku saimnieku dzīve un to jaunās paaudzes mīlestības sarežģījumi («Ķēniņa meita», «Priecīgais saimnieks» u. c.). Atzīmējama luga *«Lāča bērni»* (1910.), kur realistiskās kalpu dzīves ainas tomēr pārmāc mistika.

Vairākas no buržuaziskajā Latvijā rakstītajām lugām ir ar satirisku nokrāsu un paver zīmīgas lappuses tās sabiedrisko darbinieku, spekulantu, jaunbagātnieku dzīvē. Šai sakarā jāmin *«Amora talons»* (1932.), kur tēlots, kā buržuaziskie vēlēšanu kandidati iegūst balsis. Izveicīgākais šajā konkurences cīņā izrādās veikls, jauns advokats, kas iegūst sieviešu labvēlību, un līdz ar to — viņu balsis un uzvar konkurentus.

Vēl nozīmīgāka ir satiriskā luga *«Tautas darbinieki»* (1924.). Pats būdams reakcionārs savos uzskatos, Akuraters tomēr vienmēr ir ienīdis buržuazijas šauro prakticismu. Ja citos savos darbos («Pēteris Danga» u. c.) viņš to kritizēja no izsmalcināta esteta pozicijām, tad «Tautas darbiniekos» Akuratera kritika skan ja arī ne principiali, tad tomēr realistiski un satiriski asi. Lugas galvenais tēls ir Antons Strumpe, kas pa kara laikiem ar netīriem veikaliem ticis pie bagātības. «Tautas darbinieki ir tie, kas prot savākt kapitalus, un mēs to varam,» lielās Strumpe. Ja tēvs rauš naudu, tad jaunā paaudze — viņa bērni korporelis Tālivaldis, meitas Meri un Lilli — kopā ar saviem mīļākajiem rūpējas par tās tērēšanu, ieliekot pat tēvu cietumā, kad tas var viņu uzdzīvi traucēt. Buržuaziskā zelta jaunatne parādīta tipiskās, atbaidošās ainās, situacijās, kas to labi raksturo.

Lugas darbība raita, bagāta komiskām situacijām, kam viscaur satirisks asums. Blakus stāstam *«Pilsonis Zandarts»* tas ir asākais Akuratera kritiskais darbs un rāda, ka pat buržuaziskie rakstnieki nevar nesaskatīt to pagrimuma ceļu, pa kuru iet viņu šķira.

Akuratera vēsturiskās traģedijas *«Kaupo»* un *«Viesturs»* pareizas vēstures izpratnes un progresivu, ar savu laiku sais-

tītu ideju trūkuma dēļ ir maznozīmīgas, atspoguļo Akuratera individualistiskos uzskatus. Tā Kaupo nodevību pret tautu autora uztverē attaisno viņa nelaimīgā mīlestība.

*

Akuraters ar savas daiļrades lielāko daļu ir tipisks buržuaziskās literaturas pārstāvis, individualistisku un nacionalistisku ideju sludinātājs, dekadents. Tomēr atsevišķi viņa darbi paliek mūsu literaturas mantojumā.

LITERATURA

J. Akuratera Kopoti raksti 11 sējumos publicēti no 1923. līdz 1925. gadam. Darbi, kas sarakstīti pēc tam, publicēti atsevišķi un krājumos. Visvairāk izdota «Kalpa zēna vasara».

Par J. Akurateru. *A. Upīša* plašākie raksti periodikā (tagad Kopoto rakstu 17. sēj.): J. Akuratera «Kalpa zēna vasara» (1911.), «Degošā sala» (1913.), «Parādības» (1914.), «Kaupo» (1913.). *P. Rozīša* apcerējums «Kulturas slāpes» («Druva», 1913., 9.).

JĀNIS JAUNSUDRABIŅŠ

(dz. 1877. g.)

Dzīve un daiļrades ceļš

Jānis Jaunsudrabiņš dzimis 1877. gada 25. (v. st. 13.) augustā Neretas pagasta[1] Krodziņos kalpa ģimenē. Kad zēnam ir nepilni trīs gadi, nomirst viņa tēvs. Bērnība nabadzīgās atraitnes dēlam ir pilna trūkuma, bet viņš iegūst arī neaizmirstami spilgtus vērojumus par apkārtējiem ļaudīm, to sadzīvi un ieražām. Jau bērnībā Jaunsudrabiņam īpaši tuva kļūst daba, par kuru viņš vēlāk saka, ka tā viņu «lolojusi maigāk nekā mātes rokas». Dziļā dabas izjūta kļūst par vienu no Jaunsudrabiņa daiļrades raksturīgākajām īpatnībām. Dzimtā puse vairākkārt atspoguļota viņa darbos, sevišķi «Baltajā grāmatā». Tur tēlotās «Mūsmājas» ir Neretas Riekstiņi, kur nākamais rakstnieks pavadījis agrās bērnības gadus. 1886. gadā sākas Jaunsudrabiņa skolas gaitas Neretas pagastskolā un krievu skolā Panemunē. No 1895. līdz 1897. gadam viņš mācās Vecsātu zemkopības skolā. Šai laikā sākas viņa pirmie nopietnākie literarie mēģinājumi, vispirms dzejā. 1896. gadā Jelgavas «Latviešu Avīzēs» iespiests Jaunsudrabiņa pirmais dzejolis — *«Ziemas nakts»*. Beidzis zemkopības skolu, Jaunsudrabiņš dažus gadus strādā par muižas pārvaldnieku. Viņš turpina rakstīt dzejoļus. Vairāki no tiem iespiesti «Latviešu Avīzēs», bet humoristiskie (ar pseidonimu Neizilberlings) — Adolfa Alunāna «Zobgala kalendarā». Līdztekus tam viņš šajā laikā sāk pievērsties gleznlecībai.

No 1899. līdz 1903. gadam Jansudrabiņš apmeklē Blūma zīmēšanas skolu Rīgā. To beidzis, viņš kādu laiku pelnās galvenokārt ar portretu zīmēšanu un gleznu kopēšanu. 1905. gadā

[1] Tagadējā Jēkabpils rajonā.

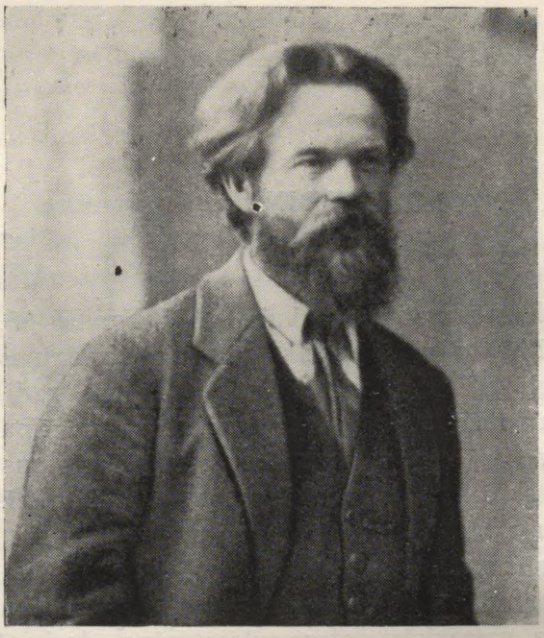

J. Jaunsudrabiņš

jaunais mākslinieks aizbrauc uz Mincheni, kuras gleznu galerija uz viņu atstāj neizdzēšamu iespaidu. Vēlreiz viņš Vācijā studiju nolūkā ierodas 1908. gadā, kad dzīvo Berlinē un papildinās gleznie cībā.

1905. gada revolucijā Jaunsudrabiņš aktivi nepiedalās, tomēr viņa simpatijas ir tautas pusē. Viņa dzīvoklī pulcējas revolucionari. Sākoties reakcijai, tur patvērumu atrod cilvēki, kurus vajā par revolucionaro darbību.

Pēcrevolucijas gados Jaunsudrabiņš kļūst pazīstams kā rakstnieks (ievērību gūst viņa luga *«Traģedija»* 1906. g. un stāsts *«Vēja ziedi»* 1907. g.) un gleznotājs. Pēc 1905. gada viņš uz laiku saistās ar dekadentiem: aktivi darbojas to žurnalā «Pret Sauli», parakstās zem «Dzelmē» publicētās deklaracijas. Tomēr visumā Jaunsudrabiņa talants kā literaturā, tā gleznie cībā veidojas realisma virzienā, gan ar šauru apvārsni; no sabiedriskajām idejām viņš paliek atstatu. Sevišķi rosīgi viņš literaturā darbojas pirmā pasaules kara priekšvakarā, dzīvodams Pļaviņās («Aija» 1911., «Baltā grāmata», 1. d. — 1914., «Atbalss» 1914. u. c.). Kara laikā, 1915. gada vasarā, Jaunsudrabiņš aizbrauc uz Kaukazu, kur dzīvo līdz 1918.

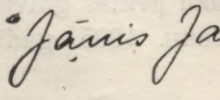

J. Jaunsudrabiņa autografs

gadam, galvenokārt Baku. Turienes dzīve un daba rod atspoguļojumu viņa prozā (stāstu krājumā «Kaukazs» 1920. g., romanā «Nāves deja» u. c.) un gleznās. Padomju varas laikā 1919. gadā Jaunsudrabiņš ievēlēts pagasta padomē Pļaviņās.

Buržuaziskajā Latvijā Jaunsudrabiņš aktivi turpina rakstnieka un gleznotāja darbu. Viņš publicē virkni ievērojamu sacerējumu: «Baltās grāmatas» otru daļu (1921.), *«Ar makšķeri»* (1921.), vairākus stāstu krājumus, romanus, lugas, dzejoļus, aktivi darbojas bērnu literaturā («Mazajās Jaunības Tekās», «Cīrulītī»), publicējot stāstiņus un tēlojumus. Viņš rakstījis arī aprakstus, kuros atspoguļo ceļojumos pa Rietumeiropu redzēto un piedzīvoto, kritikas un apcerējumus par dažādiem mākslas jautājumiem. Padomju Latvijā publicēta jaunā izdevumā 1940. un 1941. gadā bērnu ludziņa *«Sapnis saulītē»* un «Baltās grāmatas» I daļa (saīsināta). «Karogā» 1941. gadā publicēts neliels Jaunsudrabiņa stāstiņš *«Vīrs kā ozols»*. Aktivāk viņš padomju literaturā nav paguvis iesaistīties.

Lielā Tēvijas kara beigās Jaunsudrabiņš emigrē uz Rietumeiropu un apmetas uz dzīvi Vācijas Federativajā Republikā.

*

Stāstā «Vēja ziedi» un vēl dažos Jaunsudrabiņa daiļrades sākumā rakstītajos darbos ir romantiska un simboliska izteiksme, bet ātri rakstnieks atrod savu īsto ceļu, kas ir realistiskā dzīves vērošanā un attēlojumā, galvenokārt sadzīves plāksnē. Šajā ziņā Jaunsudrabiņš ir to tradiciju turpinātājs, ko mūsu literaturā pauž Blaumanis, Birznieks-Upītis u. c. Viņa daiļradē nav asi akcentētas socialās pretrunas, viņa darbos it kā apietas dzīves asākās šķautnes. Tomēr to tematikai un tās risinājumam ir demokratisks raksturs. Galveno vietu viņa mākslā ieņem kapitalistiskās sabiedrības «mazais cilvēks» ar tā pārdzīvojumiem un darbiem, priekiem un bēdām, ko Jaunsudrabiņš tēlo ar lielu siltumu, iejūtu, simpatijām.

Jāatzīmē, ka Jaunsudrabiņš ir arī daudz tulkojis, piemēram: De Kostera «Pūcesspieģeli», vairākus Hamsuna, Kellermaņa u. c. darbus.

«Baltā grāmata»

Autobiografiskā bērnības atmiņu tēlojumu un stāstiņu virkne *«Baltā grāmata»*, ar apakšvirsrakstu «Simts tēlojumu vārdos un līnijās» (1. d. — 1914., 2. d. — 1921.) ir pats labākais Jaunsudrabiņa darbs. Atsevišķās sižetiski patstāvīgās nodaļas apvieno galvenais tēls — nabadzīgas atraitnes dēls Jānis. Viņa skatījumā iepazīstamies ar lauku sētas ļaudīm un darbiem, ieražām un sadzīvi.

Jau agri zēns iepazīstas ar dažādiem darbiem («Pļavā», «Pieguļā» u. c.). Šīs atmiņas ir gaišas, kamēr darbs neiet pāri mazā cilvēka spēkiem. Taču drīz tas sāk kļūt par smagu pienākumu. Tā stāsts *«Astes zvaigzne»* rāda zēnu līdz ar pieaugušajiem jau pusnaktī ceļamies un dodamies pie linu maļamās mašīnas

Vērīgo zēnu saista daba dažādos gadalaikos (*«Pavasaris»*, *«Sulas»*, *«Ziema»* u. c.).

Jaunsudrabiņš viscaur tēlaini un konkreti parāda vidi, kurā dzīvo un darbojas mazais Jānis, zemnieku mājas un to iekārtu (*«Mūsmājas»*), ieražas (*«Jaunsgads»*, *«Jāņi»* u. c.).

Cauri gaišajām atmiņu ainām kā pelēks pavediens aužas agri izjustais posts: «Un bieži ... mums bija jāēd vakariņās ubaģine. Mēs sēdējām savā tumšajā kaktā. Mātei klēpī bija bļodiņa ar ūdeni. Es drupināju maizi tajā. Un tad mēs abi strēbām klusēdami» (*«Piektaļa»*). Siļķe zēnam jau ir neparasts gardums, ko saēsties dabū tikai ciemā (*«Siļķes»*), bet uz āboliem saimnieka dārzā «tu varēji skatīties un rīt siekalas, — neviens par tavu kāri nebēdāja ...» (*«Bites»*). Stāstā *«Viņas skolas Otiņš»* parādīts konflikts starp saimnieku Janci un viņa viesi, kundzisko skolotāja dēliņu, no vienas, un kalpa zēnu, no otras puses. Kalpu Jancis šai sadursmē nonāk pie atziņas — «dubļus liet acīs sev nekad neatļaušu», pat pēriens viņam šo apņemšanos vairs nevar izdzīt.

Interesanta ir virkne «Baltajā grāmatā» notēloto cilvēku. Viens no raksturīgākajiem ir vairākos stāstiņos parādītais klibais Jurks. Spoku stāstus, kam visi tic, viņš izskaidro vienkārši un reali. Viņš neiet baznīcā. Neskatoties uz savu grūto mūžu, Jurks saglabājis daudz humora, atjautības, siltu un atsaucīgu sirdi.

Simpatijas un līdzjūtību zēnā izraisa apkārtceļojošie ebreju sīktirgotāji, viņu nabadzība un sūrais liktenis (*«Joskiene»*, *«Simkis»*, *«Skroderis»*), dažādu nostāstu zinātāja vecenīte (*«Dauņiene»*) u. c. Šīs simpatijas pret «mazajiem cilvēkiem», kas naivā, bērnišķīgā uztverē aužas cauri «Baltās grāmatas» cilvēku tēlojumiem, ir viens no darba pievilcīgākajiem momentiem.

J. Jaunsudrabiņa «Baltās grāmatas» otrās daļas pirmizdevuma vāks (autora zīmējums)

Stāstījums «Baltajā grāmatā» viscaur ļoti dzīvs un spraigs. Darbs sarakstīts pirmajā personā, autors bieži ar jautājumiem, dažkārt arī secinājumiem par tēlojamo griežas tieši pie lasītāja, it kā iesaistot to notikumos. Tā tēlojumu *«Linga»* ievada jautājums: «Vai esat redzējuši, kā ar lingu mests akmens dzied? — Kā nu ne!» Atsevišķo darbiņu apjoms — nedaudzas lappuses, to centrā parasti neliels notikums, kura atveidojumā dialogi mainās ar dzīvu, konkretu, galvenokārt redzes gleznām veidotu stāstījumu. Tas nekur neizplūst bērna uztverei svešā lirismā (kā bieži gadās atmiņu tēlojumos). Visa darba pamatskaņa ir gaiša, bieži humoristiska. «Baltās grāmatas» stilam raksturīgi vienkārši, īsi teikumi bez liekiem izskaistinājumiem. Leksikai lielāku krāsainību un Augškurzemes koloritu piešķir bagātīgi sastopamie apvidus vārdi: dāržine (šķūnītis), kraška (klētsaugša) u. c., tāpat arī sakāmvārdi un parunas.

Ar vienkāršo, realistisko, arī mazo lasītāju uztverei tuvo un

saprotamo lauku bērna dzīves notēlojumu «Baltā grāmata» paliek labākais Jaunsudrabiņa darbs un viens no savdabīgākajiem mūsu rakstnieku bērnības tēlojumiem vispār, pirmais, kas tik plaši tēlo kalpu bērna dzīvi. Tā vērtību vēl ceļ autora zīmētās, bērnu uztverei un darba raksturam ļoti atbilstošās ilustracijas.

Turpinājums «Baltajai grāmatai» ir tā paša žanra darbs *«Skolā»* (1923.). Arī tas ir lielā mērā autobiografisks darbs, kur rakstnieks notēlo savas pirmās skolas gaitas, parādot visai zīmīgi tā laika lauku pagastskolas dzīvi, skolas ēkas, skolotāju un savus biedrus mācībās un sadzīvē. Darbam ir kulturvēsturiska vērtība. Mākslinieciskā spilgtuma ziņā «Skolā» nesasniedz «Baltās grāmatas» līmeni.

Stāsti, noveles tēlojumi

No Jaunsudrabiņa stāstiem plašāku ievērību vispirms ieguva *«Vēja ziedi»* (1907.), apakšvirsraksts — «Rasmas stāsts», kas ar saviem romantiskajiem izteiksmes līdzekļiem stāv viņa daiļradē atsevišķi. Stāsts sarakstīts pirmajā personā, dots kā meitenes Rasmas vēstījums par savu pirmās mīlestības jūtu mošanos un to sabrukumu. Rasmas māti jaunībā piespieduši apprecēt bagātu, nemīlamu vīru, atstāt mīļoto kalpu Valgu. Pēc ilgiem gadiem, būdama atraitne, viņa atkal sastop Valgu un pārdzīvo agrāko jūtu otrreizēju uzplaukumu, bet viņas meita iemīl Valga dēlu Spodri. Tomēr izrādās, ka Rasma ir Valga meita, Spodra māsa, un jauniešu mīlestība ir tikai «vēja ziedi», kam jāizgaist. Kā blakus tema skan jaunā, krietnā kalpa Jāņa mīlestība pret Rasmu. Tā ir nelaimīga mīlestība, tomēr tā spārno viņa nākotnes domas — iegūt izglītību, kļūt par skolotāju. Jāņa sapņi ar savu mērķtiecību ir kontrasts Rasmas nenoteiktībai un neskaidrajām, kaut arī dziļajām jūtām.

Galvenais stāstā ir apbrīnojami smalkais un niansētais Rasmas pārdzīvojumu atveidojums. Īpatnēji rakstnieks tos sakausējis ar dabas ainām. Rasmas mīļākā vieta ir vecie kapi, kas veido savdabīgu kontrastu viņas plaukstošajām jūtām, kapi, «kur tik daudz miera, tik daudz izdegušu siržu. Bet es esmu nemierā ar debesi un nemierā ar zemi, jo man vēl neizkvēlojusi sirds.» Tur ir mežs, kurā Rasma pat tumsā pazīst katru koku, katru ceļa

līkumu, tomēr maldās kā sapnī, savu mulso un pretrunīgo izjūtu vadīta. Visam cauri skan Rasmas aizvien augošā mīlestība pret Spodri. Tā saistās ar vienu vasaru Rasmas dzīvē, izplešas kā pavasara nakts blāzma pār eglēm un beidzas ar rudenīgu tumsu. Šai vasarā Rasma pāraug savu bērnību, pirmo reizi sastopas ar sāpēm. Tomēr stāsta izskaņā jūtams jauns dzīvi apliecinātājs motivs.

«Vēja ziediem» ir zināma radniecība ar Akuratera «Kalpa zēna vasaru», tikai kalpa zēna Jāņa mīlestības stāstā vairāk dzīves skarbuma un vitalitates nekā Rasmai, «saules pusē» augušai saimniekmeitai.

Jaunsudrabiņa īsajos prozas darbos redzamākā vieta ierādīta vienkāršā darba cilvēka dzīves un pārdzīvojumu notēlojumam. Vairāku darbu tematiku rakstnieks smēlies no vērojumiem bērnībā dzimtajā pusē, tāpat arī no tās ļaužu nostāstiem. Interesantākais no šīs tematikas stāstiem ir *«Ubagu kalns»* (krājumā «Sliņķu virsnieks» 1935. g.) ar sulīgo tautas tipu un sadzīves raksturojumu.

Jaunsudrabiņam «mazo cilvēku» tēlojums raksturīgs vispirms ar to, ka viņš diezgan daudz pievēršas pilsētnieku dzīvei. Jaunsudrabiņš prot atrast gluži vienkāršu, no ikdienas dzīves ņemtu sižetu, kas palīdz izgaismot tēlojamo raksturu. Piemēram, vecais drēbnieks Lūciņš («Tā pasaule paiet») stāsta, kā divi veci cilvēki auduši un šuvuši uzvalku dēlam pilsētniekam, kas to noraidījis, un cik dziļi tas vecākus sāpinājis, jo šajās rūpēs viņi ielikuši visu savu mīlestību. Vecā kalpone Līze («Mūžības mīkla») kopā ar skolotāja ģimeni gaida ciemā viņa dēlu — savu kādreizējo auklējumu. Bet atbraucējam viņa nenozīmē vairāk kā vecā kafijas kanna — tās ir tikai senas atmiņas. Vientuļās vecās egļu zaru pārdevējas Kristīnes («Egļu zari» 1922.) posta pilno dzīvi svētku vakarā apmirdz pēkšņa iedoma, ka varētu būt pārnācis viņas pirms septiņiem gadiem karā pazudušais dēls. Cik gaiša ir šī iedoma, tik smaga, sāpīga vilšanās, atgriežoties vientulīgajā, tumšajā mājā, kur negaida neviens.

Daudz iekšēja siltuma un jūtu ir šiem Jaunsudrabiņa atveidotajiem cilvēkiem.

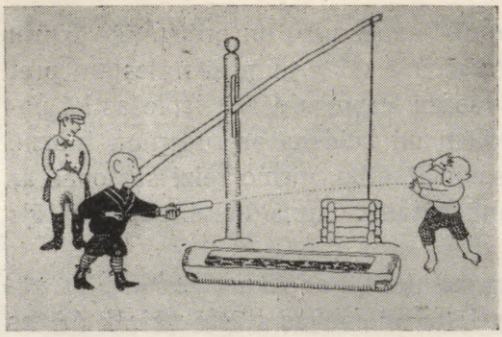

J. Jaunsudrabiņa ilustracija «Baltajai grāmatai» (Viņas skolas Otiņš)

Tādi paši dziļa pārdzīvojuma pilni ir daži pavisam īsi stāstiņi, gandrīz bez sižeta, piemēram, *«Piedzimst puika»* (krājumā «Redzēts, dzirdēts un justs» 1940. g.), kur siltas iekšējas gaismas mirdzumā rādīta māte ar jaunpiedzimušo. «Māte paslējās uz viena elkoņa. Viņai šķita, ka visapkārt stiepjas zilas debesis, bez neviena mākoņa. Pat saules nav. Jeb viņa ir kaut kur tādos augstumos, ka spulgo tikai kā niecīga zvaigzne. Tomēr ir tik gaišs un tik patīkami silts, ka tu, cilvēks, nevēlies ne dzīvot, ne mirt. Roka pati cēlās un nolaidās uz mazā vaidziņa kā bite uz zieda. Lūpas dvesa dažus nesaprotamus vārdus. Tad galva noliecās pār bērnu un sausās lūpas viegli aizskāra plānos plakstus. Jo pēkšņi viņai bija ienācis prātā, ka tās acis, ko māte savā mīlestībā skūpstījusi, nekad tumšas nepaliek.»

Šie darbi pieder visīpatnējākiem, ko radījis Jaunsudrabiņa talants.

Vēl ievērību pelnī daži viņa stāsti ar vairāk vai mazāk satirisku nokrāsu, kas skar pilsētu un lauku buržuazijas tukšumu un trulumu — *«Andrejs»*, *«Jēkabs Gudrais un viņa nelaime»*, *«Pie radiem»* u. c.

Mākslinieciskā veidojuma ziņā jāatzīmē daudzos Jaunsudrabiņa stāstos sastopamā īpatnība stāstīt pirmajā personā, kas vēstījumam piešķir tiešāku, intimāku nokrāsu.

Neliela apjoma darbiņos sevišķi raksturīgs īpatnējs nobeigums ar negaidītu, taču būtībā no attiecīgā stāsta vai noveles izrietošu pavērsienu. Tā, piemēram, novelē *«Māte»* (krājumā «Redzēts, dzirdēts un justs»), kas ar satricinošu dramatismu vēstī par mātes sāpēm, bojā aizejot mazajai meitiņai.

Ne visi Jaunsudrabiņa stāsti ir vienādā līmenī. Ir viņam arī daudz vienkāršu anekdotisku notikumu pārstāstījumu, ir arī, kaut nedaudz, samākslotu psiholoģisku tēlojumu («Noziedznieka acis», «Brāļi Viļņi», abi krājumā «Dzīve»), bet labākie Jaunsudrabiņa darbi rāda, ka rakstniekam, gan nepaceļot lielas problemas, tomēr ir kas īpatnējs un savs.

Starp labākajiem Jaunsudrabiņa darbiem kā ļoti savdabīga minama tēlojumu virkne *«Ar makšķeri»* (1921. g., vēlāk, nedaudz paplašināta, tā izdota ar virsrakstu «Ūdeņi» 1935. g.). Tajā atviz ūdeņi — dzimtenes lielās un mazās, atvarainās un aizaugušās upes, ezeri, jūra, arī straujās Kaukaza kalnu upes, paveras interesanti vērojumi dzīvnieku pasaulē. Daba dažādajos gadalaikos atveidota realistiskās, nokrāsu bagātās gleznās. Pievilcīgs darbā ir tautu draudzības motivs. Īpatnējs siltums caurstrāvo makšķernieka sastapšanos ar vienkāršajiem cilvēkiem, lai cik tālā malā viņš nokļūtu. Kaukaza kalniešu nabadzīgajā būdā sākumā uz viņu raugās ar neuzticību. Rakstnieks stāsta: «Es noņemu cepuri, raugos gaiši visapkārt, smaidu un lieku roku uz sirds. Tā ir valoda, ko runā un saprot visa pasaule.

Tumšās sejas noskaidrojas. Rokas krustojas uz krūtīm. Visu būdu durvis man plaši atveras.

Es esmu mājās arī te.»

«Ar makšķeri» ir viens no labākajiem sasniegumiem tēlojuma žanrā latviešu pirmspadomju literaturā. Jaunsudrabiņa meistarība te parādās realistiskās gleznās, kas izaug no dabas dziļas pazīšanas un prasmes tajā iejusties, uztvert un attēlot no daudzveidīgām ainām pašu raksturīgāko.

Tematikas ziņā atsevišķi stāv virkne Jaunsudrabiņa stāstu un tēlojumu, kas sakopoti krājumā *«Kaukazs»* (1920.). Tiem ierosmi devusi autora uzturēšanās Kaukazā kara laikā. Vairākos no šiem stāstiem sevišķi zīmīgi parādās Jaunsudrabiņa gleznotāja skatījums.

Skaists ir, piemēram, stāsta *«Līdz mūžīgiem sniegiem»* sākums:

«Kā jūra mūs aicina tālēs, tā kalni velk augšup, pie sevis. Šis aicinājums ir sevišķi stiprs rīta agrumā, kad visa kalnu

grēda paceļas aiz mežu tumsas tik skaidri, ka ir redzama klintīs katra plaisa, un katra šķautne tur mūžīgajos sniegos met garu, zilu ēnu. Liekas, ka vajadzētu tikai iziet mežam cauri un tu būtu šai brīnumu pasaulē iekšā.»

Zīmīgi autors uztvēris un aprakstījis arī kalniešus, to dzīves savdabības, nacionalo specifiku («Līdz mūžīgiem sniegiem»), izmantojis folkloru («Teiksmu zemē»). Tāpat kā E. Birznieks-Upītis «Kaukaza stāstos», arī Jaunsudrabiņš runā ar dziļu cieņu un sirsnību par šīs zemes vienkāršajiem cilvēkiem.

No plašākajiem Jaunsudrabiņa prozas darbiem jāatzīmē stāstu triloģija *«Aija»* («Aija» 1911., «Atbalss» 1914., grāmatā 1920., «Ziema» 1925.). Labākā ir triloģijas pirmā daļa ar plašām, labi izvērstām lauku sētas sadzīves ainām. Redzam raksturīgu zemnieku māju ar tās ļaudīm un socialajām pretrunām, ar darbiem un ieražām. Uz šī fona aizšķetinās kalpu jauniešu Aijas un Jāņa mīlestības pavediens, ko asi pārcērt toreiz tik tipiskais notikums: nabadzīgā kalponīte aiziet par sievu pie veca, nemīlama, bet pārtikuša amatnieka. Tā autors Aijas un Jāņa traģedijai dod pareizu socialu pamatojumu.

Tālākajās triloģijas daļās tēlojums aizvirzās galvenokārt psiholoģiskā plāksnē. Otrā daļā tēloti notikumi pēc vairākiem gadiem: Jānis, kā pilsētas strādnieks izgājis smagu dzīves skolu, atgriežas dzimtajā pusē. Atkal autors dod zīmīgas lauku dzīves ainas saimnieku ģimenes un gājēju notēlojumā. Jāni dziļi iemīl krietnā, jaukā kalpone Ieva, un viņam šķiet, ka viņš spēs tās jūtām atbildēt. Tad viņš atkal sastop Aiju, kas kļuvusi atraitne. Senās jūtas atmostas ar agrāko spēku. Lai gan Aija un viņas apkārtne ir ne vien nabadzīga, bet arī netīra un nepievilcīga, Jānis grib dalīties tās dzīvē, pavērst to augšup.

Drūma noskaņa trešajai daļai. Veltas bijušas Jāņa cerības ar savu darbu izvest Aijas saimniecību no nabadzības, ar savu mīlu atbrīvot to no garīgā truluma. Smagā dzīve Aiju padarījusi kustonim līdzīgu, viņa ar savu rupjo, netīro raksturu, neuzticību un meliem velk aizvien dziļāk arī Jāni. Nespēdams ne Aiju atstāt, ne šādu dzīvi panest, viņš nogalinās.

Darba centralais tēls Jānis Balodis raksturots galvenokārt attieksmē pret Aiju: «Viņa sirds atbalsoja vienu vienīgu skaņu, un tā nāca no Aijas.»

Dzīvs, realistisks raksturs ir izlaidīgā, bet sievišķīgi pievilcīgā Aija. Triloģijas sākumā tā ir skaista, rosīga meitene. Viņa ir bārene, agri izjutusi gājēju dzīves sūrumu. Tādēļ arī viņai, tāpat kā vairāku Blaumaņa noveļu sievietēm, galvenais mērķis šķiet ar izdevīgām precībām pacelties no laidara dubļu brišanas vieglākā dzīvē. Tikai Aija atšķirībā no Blaumaņa jaunavām ir viscaur šauri praktiska, bez īstām, dziļām jūtām, tādēļ arī bez konflikta starp sirdi un prātu. Viņā eksistē tikai divas stīgas — erotiskā un aprēķinātāja. Mierīgu sirdi viņa aiziet pie vecā Galdara, kur cer uz vieglāku dzīvi, bet krāpj gan veco vīru, gan vēlāk Jāni, būdama cita mīļākā. Aija ir viens no Jaunsudrabiņa negatīvajiem sieviešu tēliem (tādi ir arī viņa romanos), kas ar egoismu un tikai tīri fizisko pievilcību velk vīrieti lejup. Arī šāds tēls ar visu savu socialo nopamatojumu ir tā laika sabiedrībā tipisks.

Otrs garāka apjoma Jaunsudrabiņa stāsts ir *«Uršulīte»* (1935.). Arī tā tematika ir lauku dzīve, galvenais tēls ir jauna kalpone — Līze, bet tā ir pretēja Aijai, ne vien skaista, bet arī jūtu bagāta meitene. Viņa sader par kalponi pie Dumpānu Augusta, kas apkārtnē pazīstams kā meitu pavedējs. Augusts tomēr īsti iemīl Līzi, arī viņa to, bet abu lepnais raksturs neļauj tiem savienoties. Līzes tālākās gaitas veido visai spraigu, intriģējošu, nejaušībām bagātu sižetu, kurš ietver raksturīgas, krāsām bagātas lauku dzīves ainas un tēlus.

Romani

20. un 30. gados Jaunsudrabiņš sarakstījis virkni romanu. Arī tie, tāpat kā viņa stāsti, paliek galvenokārt sadzīves un psiholoģiskā tēlojuma ietvaros, nesasniedzot labākos šā žanra darbus minētajā periodā (piemēram, Andreja Upīša), tomēr dažviet ar savu realistisko kodolu paceldamies pāri tā laika romanu vairumam.

Jaunsudrabiņa pirmais romans — *«Nāves deja»* (1924.) uz kara un revolucijas sabangotās dzīves fona rāda divu latviešu bēgļu gaitas Kaukazā. Kā vispār Jaunsudrabiņa darbos te ir

glezniecisku spilgts vides tēlojums, saista daži austrumnieku tēli. Mazāk savdabības pašu galveno varoņu psichisko pārdzīvojumu notēlojumā, kur dominē vecu vecā neuzticīgas mīlestības tema.

No Jaunsudrabiņa romaniem visciešākā saskare ar sava laika sabiedrisko dzīvi ir viņa darbam *«Jaunsaimnieks un velns»* (1933.). Idejiskā ziņā tas nav viengabalaini vērtējams. No vienas puses, tajā ir pozitiva attieksme pret buržuazisko agrarreformu un tā laika reakcionarajai literaturai raksturīgais (Virzam u. c.) lauku dzīves apjūsmojums pretstatā pilsētai. No otras puses, ļoti asi un pareizi atmaskota buržuaziskā Rīga ar tās pseidokulturu, aizraušanos ar ārzemniecisko, ar ārišķībām, kā arī valstsvīru zemais veikalnieciskums un korupcijas utt. Bet šī kritika plašāk nav ietverta mākslas tēlos, tā parādīta tikai romana personu — autora pozitivo varoņu — vērojumos, iebraucot pilsētā, un to savstarpējās sarunās.

Romana centrā — jaunsaimnieks Indriķis Krasts. Darba sižets ietver viņa dzīvi un gaitas, ceļot savu saimniecību. Tās iekārtošana, balstoties tikai uz paša un ģimenes darba rokām un visai nelielu rocību, prasa ārkārtīgi daudz izturības un piepūles. Grūtības, kas jāpārvar Krastam, un pašu darba procesu Jaunsudrabiņš tēlo ļoti dzīvi un konkreti. Šai sakarā romana sižetā asprātīgi kā jaunsaimnieka pretinieks ievests fantastiskais velna tēls. Tas ir radniecīgs folkloras velnam — vecais purva iemītnieks, kas grib jaunsaimniekam atriebties, jo tas iztraucējis viņa mieru. Velns personificē grūtības, ar ko jāsastopas Krastam. Daždažādi izmēģinājies, velns atrod līdzekli, kā ārdīt Krasta dzīvi — uzsūta tam skaisto polieti Mangu. Tā ir viens no Jaunsudrabiņa sieviešu tēliem (zināmā mērā līdzīgs Aijai), kas ar savu sievišķību neatvairāmi, liktenīgi piesaista vīrieti. Taču Mangai nav citiem Jaunsudrabiņa negatīvo sieviešu tēliem raksturīgā egoisma un aprēķina. Būdama pilna pirmatnējās kaislības, viņa Krastu iemīl īsti un patiesi. Romana tēlu vidū viņa ir pati spilgtākā.

Mazāk izdevušies pārējie centralie tēli — Krasts un viņa sieva Aina. Salīdzinot ar Andreja Upīša līdzīgas tematikas dar-

biem «Jāņa Robežnieka pārnākšana» un «Jāņa Robežnieka nāve», Jaunsudrabiņa darbam trūkst plašāka socialās pretrunās tverta lauku dzīves notēlojuma. Jaunsaimnieka dzīves grūtības ir galvenokārt individuala rakstura, taču atsevišķas psiholoģiskās līnijas piešķir šim darbam vērtību un spilgtumu. Valdzina skaistās dabas ainas.

Tīri psiholoģiska rakstura ir romans *«Neskaties saulē»* (1936.). Interesanta tā kompozicija — blakus autora stāstījumam dotas galvenā tēla — rakstnieka Andreja Bajāra atstātās piezīmes, vēstules, aforismi, viņa sievas un citu cilvēku atmiņas. Autors psiholoģiski dziļi un motivēti tēlo kādas laulības sabrukumu. Romanam cauri skan doma, ka egoisms, sīkumainība, nepamatotas aizdomas sagandē vislaimīgāk sākto kopdzīvi. Tam pretstatā autors tiecas pēc patiesi cilvēciskām attieksmēm, kas balstītos uz savstarpēju cieņu, uz mīlu, kas grib būt ne ņēmēja, bet devēja. Egoistiskajai Augustei pretstatā ievijas romantiskā jūsma par māsu Antoniju, par to cildeno apgarotāju lomu, kāda sievietei var būt dzīvē. Romans ir domu bagāts, ierosinošs, bet tā vērtību mazina autora pārāk nosodošais tonis, runājot par Augusti, tāpat arī dažviet atkārtotie sīkumi.

Nākošais romans *«Augšzemnieki»* (1937.) vēl spilgtāk kā «Jaunsaimnieks un velns» pauž reakcionaras tendences.

Romana *«Kapri»* (1939.) darbība norisinās Kapri salā, un tas ir interesants vispirmām kārtām kā šīs salas dabas ainavu attēlojums. Salā sastopas dažādi cilvēki: latvieši — Marija Velme, kuras traģiskais liktenis ir romana centrā, gleznotājs Iksens, tiem blakus — dažādu tautību un aprindu pārstāvji, galvenokārt mākslinieki, ko šādā vai tādā kārtā dzīve izsitusi no īstajām sliedēm. Ne sižeta veidojumā, ne raksturu zīmējumā (atskaitot galveno tēlu — Mariju Velmi) Jaunsudrabiņa labāko darbu līmeni «Kapri» nesasniedz.

Plašāka apjoma prozas darbs ir arī romans *«Nauda»* (1942., sarakstīts 30. gados). Tā darbība sākas laikā pēc 1905. gada revolucijas, beidzas — buržuaziskās Latvijas sākuma gados. Tajā ir samērā asa, kaut vienas ģimenes plāksnē risināta buržuazijas kritika. Romana sižets vijas ap jauna gleznotāja And-

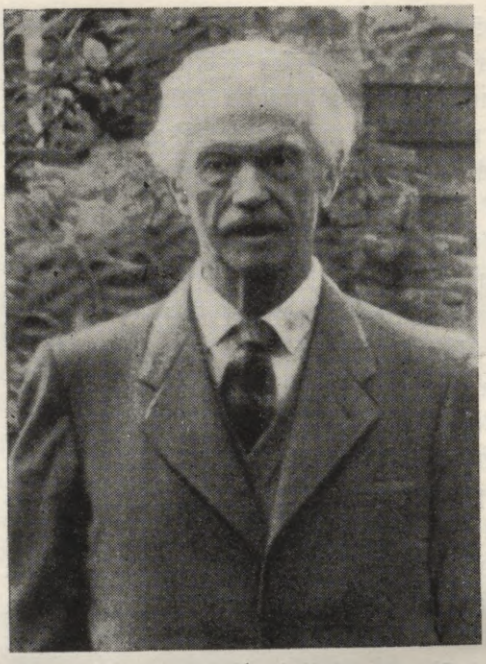

J. Jaunsudrabiņš 1950. gados

reja Lumsta gaitām, rāda viņa māksliniecisko talanta izaugsmi. Viņš tēlots cīņā ar materiālām grūtībām, lai varētu iegūt izglītību, īstā dzīves uzdevuma meklēšanā, kas viņam var būt vienīgi mākslā. Šis ceļš viņam liek atsacīties no mājinieku pabalsta, iemīļotās meitenes. Andreja Lumsta dzīvi sarežģī apprecēšanās ar sievu no lielburžuazijas aprindām — Floru Resgali. Šīs aprindas — veco namīpašnieku Resgali, viņa meitu, egoistisko, valdītkāro Floru, nedaudz arī citus bagātniekus — Jaunsudrabiņš notēlojis visai raksturīgi, Florai rūp tikai nauda. Dažādie saimnieciskie pienākumi uz laiku atrauj mākslai arī Andreju Lumstu. Tikai pārtraucot sakarus ar sievu un atgriežoties pie vienkāršajiem cilvēkiem — saviem tuviniekiem, savas tautas, Andreja Lumsta talants atkal var īsti uzplaukt. Pamatdoma, ka mākslai nepieciešams tuvums tautai, romanā risināta pareizi. Tāpat izdevies arī dažu tēlu veidojums, jo sevišķi Andrejs Lumsts, kura mākslinieka psiholoģiju Jaunsudrabiņš, pats būdams gleznotājs, spējis notēlot ļoti savdabīgi un pārliecinoši. Lai gan arī te ir zināma lauku dzīves idealizacija un kritiskais materials nav dots plašākā vispārinājumā, tomēr romans sniedz ieskatu tiklab tēlojamā laikmeta dzīvē, kā arī gleznotāja talanta izaugsmes īpatnējos ceļos.

Dzeja

Jaunsudrabiņš rakstījis arī liriku, visvairāk savas daiļrades pirmajos gadu desmitos (plašākais krājums «Dzejas» 1921. g.). Arī te jūtam viņa īpatnējo

gleznieciisko dzīves skatījumu, kas izpaužas vispirmām kārtām zīmīgu redzes priekšstatu izveidošanā. Jaunsudrabiņa dzeja ir vienkārša, to caurstrāvo sirsnīgas jūtas. Zināmā mērā tā radniecīga Blaumaņa, arī Štrāla, Ezeriņa un Austriņa dzejai. Visiemīļotākās dzejniekam ir rudens ainavas ar savu krāsu bagātību, klusajām skumjām, kas ieaužas dabā un dvēselē (dzejoļi «Rudenī», «Skats no kalna rudenī», «Vēlā rudenī» u. c.). Jaunsudrabiņa dzejas gleznas ir ļoti vienkāršas, realistiskas, bet dzejnieks tajās prot ielikt noskaņu, atrast svaigu un vienreizēju dabas un pārdzīvojumu sasaistījumu. Tāds ir, piemēram, dzejolītis *«Mežā nakts ir ienākusi»:*

Lēni lēni,
Klusi klusi
Mežā nakts ir ienākusi.
Nu iz melna priekšautiņa
Baltu rasu laista viņa:
Apber apses, apber bērzus,
Apber manu šauro taku —
Vēsām asarām.

Vienkāršā, nelielā personifikacijā dzejnieks parāda nakti, ar nobeiguma vārdiem «vēsām asarām» ievijot tajā paša pārdzīvojumu.

Uz dabas fona dzejnieks glezno arī mīlu. Pat tik daudz lirikā apdzejotam priekšstatam kā maija vakaram viņš prot atrast savu skanējumu:

Ir viens vakars maigā maijā,
Mēnesgaišs un smaržots vakars,
Sirds kad sāp tev, sāp aiz laimes,
Tīksmē trīc ik zieda pakars.
(«Ir viens vakars»)

Dabas notēlojumu dzejnieks saista ne vien ar saviem pārdzīvojumiem, bet tajā ievij arī nelielas žanra gleznīņas. Tāds ir, piemēram, sirsnīga lirisma pilnais lauku vakara tēlojums ar arāja atgriešanos no darba dzejolī *«Idile»*. Sāpīgs mīlas stāsts nedaudzos pantos paveras *«Kalpa puiša dziesmā»*. Dzejolī

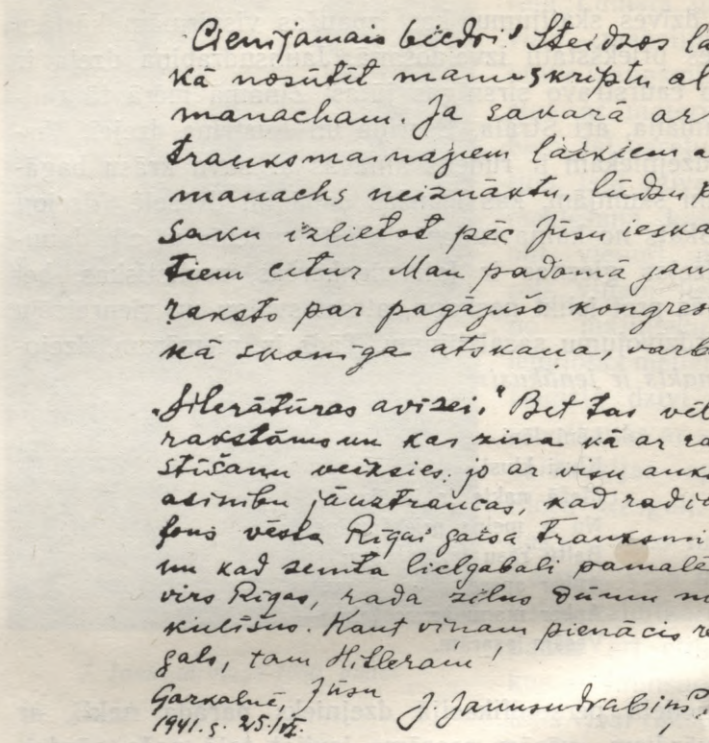

J. Jaunsudrabiņa vēstule, rakstita 1941. gadā

«*Kā sniegi kalnu galotnēs*» skaistā, vienkāršā dabas paralelē ietverta autora tieksme pēc etiskas skaidrības:

Kā sniegi kalnu galotnēs,
Lai mūžam balti būtu mēs.

Dziļas dzimtenes mīlestības un varonības caurausta, liela savā vienkāršībā ir balade «*Kalējs Kalvis*» (1919.). Savā smēdē Tīreļpurva malā kalējs Kalvis, pretojoties vācu iebrucējiem, pēdējo reizi pacēlis veseri — cīņai:

Lielais āmurs kalējam vēl rokā,
Cēli stāv viņš, saulei lecot, durvīs,
Rāmi raugās melnos plinšu stobros.
Mierīgs var viņš nāvei acīs vērties:
Mūža beigas sīki neizsīka.
Pēdējs kalums bija — tēvuzemei.

Jaunsudrabiņš gan neievelk jaunas, spilgtas līnijas mūsu dzejas vēsturē, taču nedaudzos labākajos paraugos dod samērā nozīmīgus sasniegumus realistiskajā lirikā.

Dramaturģija

Jaunsudrabiņš darbojies arī dramaturģijā. Atzīmējama viņa satiriskā traģikomedija *«Invalids un Ralla»* (1934.) — savdabīga, skatuviski interesanta luga ar visai kodīgu buržuazijas kritiku. Lugas darbība rit it kā divās plāksnēs — uz skatuves un dzīvē, kas tai piešķir negaidītus pavērsienus, reizē komedijas vieglumu un realās dzīves rūgtumu. Spilgta ir virkne satiriski veidoto tēlu — namsaimnieks un deputats Ripa, viņa ekscentriskā meita Ralla un tās pielūdzēji studenti, veikalnieks Kacenkleinenkels, neveiksmīgais mīlestības dzejnieks Susurs ar savu nikno sievu. Tiem pretstatā — Invalids, pasaules kara dalībnieks, cilvēks, kuru buržuaziskā sabiedrība apbrīno kā unikumu — ne viņš pats, bet viņa protezes saista uzmanību. Kodīgās, asprātīgās replikās daudz patiesības par buržuaziju. Un tad, kad Invalidu domā mirušu, viņš paceļas dzīvs un saka: «Kamēr jūs celsiet karus, Invalids vienmēr būs dzīvs un staigās jūsu vidū. Viņš staigās jūsu vidū un ar savām sāpēm maitās jūsu labsajūtu.»

Jaunsudrabiņa komedijām («Ansis Auns» 1911., «Jo pliks, jo traks» 1926. u. c.) dziļākas vērtības nav.

*

Tautas dzīves ainas, raksturus un konfliktus Jaunsudrabiņš atveidojis savdabīgā, vienkāršā un iejūtīgā, realistiskā mākslinieciskā rokrakstā un ieguvis ar saviem labākajiem darbiem neatņemamu vietu mūsu literaturā. Viņa mākslas augstākais sasniegums — «Baltā grāmata», ko pamatoti pieskaitām mūsu bērnu un jaunatnes literaturas klasikai.

LITERATURA

J. Jaunsudrabiņa raksti. Jaunsudrabiņa Kopotu rakstu 1.—8. sēj. (1927.—1931.) ietver līdz tam laikam sarakstītos dzejas un prozas darbus. Ārpus Kopotajiem rakstiem palikuši vēlāk izdotie darbi. No tiem kā nozīmīgākie jāmin stāsts «Uršulīte» (1935.), stāstu krājumi «Sliņķu virsnieks»

(1935.), «Redzēts, dzirdēts un justs» (1940.), romani «Neskaties saulē» (1936.), «Kapri» (1939.), «Nauda» (1942.), luga «Invalids un Ralla» (1934.).

Daļa pēdējo darbu palikusi periodikā. Visvairāk izdevumu piedzīvojusi «Baltā grāmata» un «Aija».

Autobiografija «Mana dzīve» (1921.).

Par J. Jaunsudrabiņu. *A. Upīts* — Jānis Jaunsudrabiņš (krājumā «Studijas un kritikas» 1910., 1. sēj.); *A. Krauja* — Jānis Jaunsudrabiņš («Vārds» 1912., 1.); *P. Ērmanis* — Jānis Jaunsudrabiņš (Jaunsudrabiņa Kopotu rakstu 1. sējumā, 1927.); *P. Rozīts* — Baltais miers (krājumā «Kulturas slāpes» 1924.).

MĀKONIS

(1879.—1918.)

Mākonis ir viens no rakstniekiem revolucionariem, kas latviešu literaturā ienāk no proletariata cīņas frontes, savos darbos risina revolucijas tematiku, bet mākslinieciskās personības izveidē paliek pusceļā.

Dzīve

Mākonis — īstajā vārdā Jēkabs Kalniņš — dzimis 1879. gada 16. (v. st. 4.) aprilī Suntažu pagastā,[1] galdnieka ģimenē. Mācījies Suntažu pagastskolā, pēc tam Viršņukalna draudzesskolā, no 1895. līdz 1899. gadam Baltijas skolotāju seminarā Kuldīgā.

Seminarā Mākonim izveidojas cieši sakari ar progresivi noskaņotiem audzēkņiem, kas nostājas opozicijā pret valdošo reakcionaro politiku un cariskās skolas režimu. Viņi interesējas par progresivajām parādībām literaturā, rīko nelegalus literarus vakarus. Līdz seminaram nokļūst arī Jaunās strāvas idejas. Tas viss ievērojamā mērā ietekmē Mākoņa pasaules uzskata attīstību. Jau kā skolotāju seminara audzēknis viņš dzīvi seko sabiedriskajai un literarajai dzīvei, visumā pareizi orientējas dažādos sabiedriskos nogrupējumos, preses izdevumos un literaturas virzienos. Savās vēstulēs Zeifertam viņš asi izsakās par «Baltijas Vēstnesi» u. c. reakcionarajiem preses izdevumiem un rakstniekiem, kas grupējas ap tiem: par Falliju, par A. Niedras «tendenciozo teoloģisko virzienu literaturā», kritizē diletantiskos Zeltmata sacerējumus, cildina Raini, Sudrabu Edžu, deklarē savu solidaritati ar «Dienas Lapu» utt.

Literarajam darbam Mākonis sāk pievērsties seminara laikā. 90. gadu beigās «Dienas Lapā», «Jaunā Ražā» un «Austrumā» publicēti viņa pirmie prozas darbi — īsie stāsti un tēlojumi,

[1] Tagadējā Ogres rajonā.

Mākonis

kurus autors pats nosaucis par skicēm («Sniega putenis» 1897., «Klaidonis», «Starp lopu dzinējiem», «Noziedzies» 1899.).

Pēc seminara beigšanas Mākonis vienu gadu strādā pareizticīgo draudzesskolā Kandavā. Pēc tam 1900. gadā aizbrauc uz latviešu koloniju Kubaņā, kur strādā par skolotāju līdz 1904. gadam. Šai laikā viņš saraksta lielāku skaitu stāstu («Divas ubadzes», «Grūtas dienas», «Negribu mācīties», «Pa straumei», «Pēdējā mārka», humoresku «Mans draugs Pimberis» 1901., stāstu «Tēvs» 1902.). Kolonijas dzīves iespaidus Mākonis izmantojis daudzos šai laikā un vēlāk sarakstītajos stāstos («Izglābti», «Mežainis», «Kā rozes vīst» (1903.), «Uz leju», «Dzīves vakarā» (1904.), «Ataṁans» (1906.), «Ērgļu Jānis» (1907.), «Slamstu Ģierds» (1911.) u. c.). Autoram bijis nodoms apvienot tos krājumā «Kubaņas stāsti». Kubaņas laikā rakstnieks intensivāk pievēršas arī lirikai, iecer dzejoļu krājumu «Stepes vēji». Tomēr ne viens, ne otrs no šiem krājumiem nerealizējas.

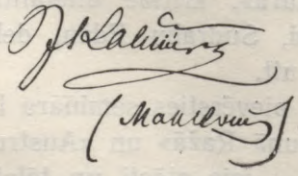

Mākoņa autografs

1904. gadā Mākonis atgriežas Latvijā un strādā par skolotāju Ķēču pagastskolā. Sākoties 1905. gada revolucijai, viņš kļūst par aktivu cīņas dalībnieku. Revolucijas atplūdu laikā

Mākonis ir partizanis, pēc tam darbojas nelegali Liepājā. 1907. gadā viņu apcietina. Vairāk nekā gadu Mākonis pavada Liepājas un Jelgavas cietumā. Pēc notiesāšanas uz 15 gadiem katorgā 1909. gadā viņu pārved uz katorgas cietumu Smoļenskā. Cik vien katorgas apstākļos iespējams, rakstnieks turpina pašizglītību, studē matematiku, angļu, vācu un poļu valodu un nododas literarajam darbam. Daļu no saviem darbiem, galvenokārt dzejoļus, Mākonim izdodas izsūtīt no cietuma, daži no tiem publicēti («Mūsu Domās», «Jaunajā Dienas Lapā», «Sadzīvē», «Jaunā Ražā» u. c.), liela daļa palikusi rokrakstos.

Dzejniekam brīvību atdod 1917. gada Februara revolucija. Desmit cietuma gadi iedragājuši Mākoņa veselību, smacējuši viņa talanta attīstību, taču nav spējuši salauzt revolucionarā cīnītāja un dzejnieka garīgos spēkus un ticību nākotnei. No cietuma iznācis, 1917. gadā Mākonis raksta kādā savā vēstulē: «Garā stiprs jūtos, zinu, kas darāms un kā jādara.» Revolucijas un pilsoņu kara laikā Mākonis aktivi iesaistās sabiedriski politiskajā dzīvē. Pēc atbrīvošanas no cietuma viņš kādu laiku dzīvo Jaroslavļā, bet drīz aizbrauc uz Sibiriju, kur strādā par rajona pārtikas lietu komitejas sekretaru Omskā. Pēc tam viņu ieceļ par Kalačinskas pilsētas komandantu. Ar lielu degsmi Mākonis darbojas sabiedriskajā un politiskajā dzīvē. Šajā laikā sarakstīti vairāki dzejoļi, kas pauž sajūsmu par revolucijas uzvaru, par atgūto dzīvi.

1918. gadā, Kolčaka baltgvardu bandām uzbrūkot Kalačinskas pilsētai, Mākonis organizē pilsētas aizstāvēšanu. Bet ienaidnieka pārspēka dēļ pilsētas aizstāvētāji cīņu zaudē. Negribēdams krist gūstā, Mākonis nošaujas.

Daiļrade

Mākoņa literarais devums nav visai bagāts, taču tas iezīmē dažu raksturīgu vilcienu latviešu progresivajā literaturā. Mākonis, tāpat kā Brūklenājs, nepaspēj izveidot savu talantu. Kā politisks domātājs un cīnītājs viņš aizgājis daudz tālāk nekā rakstnieks. Tomēr Mākoņa darbos var izsekot noteiktai attīstības līnijai virzībā uz lielāku idejisku skaidrību un mākslinieciskū gatavību.

Mākoņa pirmie prozas darbi — īsie stāsti jeb skices, kā autors pats tos dēvē, ir nelielas realistiskas sadzīves ainas, «mazo cilvēku» raksturu un viņu pārdzīvojumu tēlojumi. Samērā šaurs vēl rakstnieka dzīves skatījums, bet ieskicētās epizodes dažkārt iezīmīgas un spilgtas. Jau pirmajā stāstā «Sniega putenis» nelielā epizodiskā tēlojumā parādīta vaļinieku posta dzīve kapitalistiskajā iekārtā; stāstā «Malkas cirtēji» (1900.) realistiskiem izteiksmes līdzekļiem veiksmīgi ieskicēti meža strādnieku tēli.

Mākonim tuva nabadzīgo ļaužu, grūtdieņu tema. Stāstā *«Laimes brīdis»* (1900.) notēlota kroplīte bārene, stāstā *«Klaidonis»* (1899.) — akls kroga muzikants. Īpatnējs stāsts ir *«Divas ubadzes»* (1901.). Grūtdieņa tēls Mākoņa tā laika prozā gan bieži idealizēts.

Mākonis vairākkārt pievērsies skolas dzīves tēlojumam, kur izmantojis atmiņas no saviem skolas gadiem un pieredzi skolotāja darbā. Stāstos *«Pusceļā»* (1900.), *«Tēvs»* (1902.), *«Uz beigām»* (1903.) autors notēlo apdāvināto, centīgo darbaļaužu bērnu neremdināmo tieksmi pēc izglītības. Mākonim asiņo sirds par katru apdāvinātu jaunieti, kas materialo apstākļu dēļ nevar iegūt pat elementarāko izglītību («Tēvs»), bet vēl vairāk par tiem, kas, spītēdami apstākļiem, ar pārcilvēcīgām pūlēm tuvojas savam mērķim, bet kurus sagaida «atraitnes dēla» liktenis («Pusceļā», «Uz beigām»). Tomēr īsto socialo sakni tam, kādēļ viņa notēlotais centīgais skolotāju seminara audzēknis Darbiņš un citi paliek «pusceļā», rakstnieks nespēj atsegt. Apzināts sabiedriskās dzīves šķirisks vērtējums Mākoņa darbos vēl neparādās.

Mākoņa Kubaņas laika stāstos vērtīgākie ir viņa raksturu zīmējumi: Vārpu Andrejs, kas nodzer savas mājas («Uz leju»), Mežainis, — tāda paša nosaukuma stāstā, Davids un Liene («Dzīves vakarā») u. c. Raksturīgs šais stāstos ir protests pret kolonistu, staņicas kulaku trulo garīgo dzīvi. Dziļāki socialas dabas motivi te neieskanas. Ka arī latviešu kolonijā Kubaņā pastāv šķiru interešu pretrunas, tas uztverams tikai no stipri vēlāk cietumā sarakstītā stāsta «Slamstu Ģierds» (1911.), kur

sadzīves tēlojums plašāks. Te notēlota nabadzīgo zemes rentnieku un vaļinieku dzīve kolonijā. Šajā stāstā Mākonis pieskaras arī inteliģenta, skolotāja nožēlojamai dzīvei kolonijā, «kas šodien nezin, kur radīs darbu un maizi rītu».

Zināms pavērsiens Mākoņa daiļradē vērojams ap 1905. gada revoluciju. Šai laikā viņa prozā ienāk jauni idejiski motivi, literarajā fonā skaidrāk iezīmējas sabiedriskās dzīves pretrunas, pieaugusi rakstnieka realista prasme. Te minams stāsts «Bārenis» (1904.), kur notēlota neliela epizode vilcienā ar zēnu baskāji centrā. Starp pasažieriem, dažādu socialu slāņu pārstāvjiem, brauc noskrandis zēns, bārenis, kura klātbūtne traucē bagāto pasažieru labsajūtu. Mākoņa darbos bieži sastopamā grūtdieņu tema šai stāstā guvusi dziļāku socialu saturu. Ekspluatatoriskās iekārtas skaudrā īstenība asiem vilcieniem iezīmēta arī stāstā *«Upuris»* (1906.), kur rakstnieks parāda sievieti strādnieci, ko savās pretrunu dzirnavās samaļ kapitalistiskā lielpilsēta.

Viens no raksturīgākajiem šā perioda stāstiem ir *«Dzīves ironija»* (1906.), kas vēršas pret renegatismu. Stāsts parāda divus nejauši sastapušos jaunības draugus — Žoržu un Paulu. Jaunībā viņi cīnījušies par sabiedrības progresu, bet dzīve sadragājusi viņu jaunības idealus. Draugu sarunās autors atsedz kapitalistiskās iekārtas pretrunas, darba cilvēka postu, bezdarbu, inteliģences nožēlojamo likteni buržuaziskajā sabiedrībā. Abi draugi ir inteliģenti, kas zaudējuši darbu. Lai nenomirtu badā, Žoržs pārdevies reakcionāram preses izdevumam, kļūdams par tā līdzstrādnieku. Žoržu moka viņa godīgā cilvēka sirdsapziņa, bet iespēju dzīvot saskaņā ar saviem uzskatiem un pārliecību viņš neredz. «Kur gan ir iespējams strādāt pēc savas pārliecības? — viņš jautā draugam. — Parādi man šo laimes zemi! Es esmu sava vēdera kalps, un gara slepkava es esmu.» Pauls nosoda drauga renegatismu, bet pareizu izeju nespēj norādīt, jo arī pats to nesaskata. Viņš domā, ka labāk nošauties nekā kļūt renegatam, bet šaubās — «ja tikai tas būtu tas īstākais ceļš».

Autora izvirzītā socialā tema te skaidrāk nekā pārējos Mākoņa stāstos ļauj izprast rakstnieka uzskatus un atziņas. Māko-

nis saskata kapitalistiskās iekārtas pretrunas, nosoda renegatismu, bet skaidrus cīņas mērķus un izeju no kapitalistiskās dzīves purva, kurā iestiguši viņa varoņi, autors arī pats vēl nespēj parādīt.

Idejiskās skaidrības, sabiedrisko parādību izpratnes ziņā Mākonis daudz tālāk aizgājis kā dzejnieks. Mākoņa dzeja daudz ciešāk nekā proza saistās ar viņa revolucionarā cīnītāja uzskatiem un pārdzīvojumiem. Mākoņa sākuma perioda daiļradē viņa lirikai, salīdzinot ar stāstiem, ir mazāka nozīme. Tā ir dabas un mīlestības dzeja, bieži pat pasīvu, subjektīvu izjūtu paudēja, formas apdare vēl neizkopta. Tomēr arī šai žanrā vērojama virzība uz konkretību un aktivitati («Heisā-hopsā» 1901., «Cīņu un rūpestu laikā» 1903. u. c.).

Katorgas laikā Mākoņa lirika kļūst par viņa daiļrades galveno nozari. Pamazām viņa protests top dziļāks. Izaug šķiriski apzināts naids pret kapitalistisko iekārtu, ticība netaisnās pasaules sagrāvei. Blakus dabas un personisko pārdzīvojumu dzejai, kur reizēm kā smagās katorgas radītas noskaņas iezogas pesimisms, rezignacija un šaubas, arvien spēcīgāk sāk skanēt socialie motivi. Dzejnieks noteiktāk vēršas pret renegatismu («Te, redzi, viens jau projām gāja un otrs zeltam pārdevās»), un, pārliecināts par jaunas cīņas un uzvaras iespējām, viņš saka:

Es darba nezinu, kas būtu man par grūtu.

(*«Arājs»*)

Kaut arī «cietuma pagalmā drūmajā skan griezīga ķēžu žvadzoņa», Mākonis cauri tai sadzird dzīves progresa straumes neapturamo gaitu, un viņam liekas, ka viņš atrastos «dzīves strautu vidū».

Līst man pār galvu saules zelts,
Man šaubu slogs no krūtīm velts,
Es nejūtos vairs nolādēts,
Bet dzīves strautu vidū.

Jo dzejnieks pārliecināts, ka cietumi sagrūs līdz ar citiem vecās pasaules balstiem,

Kad lielie ūdens plūdi nāks
Un visas upes putos, krāks,
Kad ūdeņi krastiem pāri ies.
(«Strautu vidū»)

Nākotne Mākonim, tāpat kā daudziem citiem dzejniekiem revolucionariem, saistās ar dabas atmodas priekšstatiem, pavasara vētrām, saules uzvaru pār ziemas tumsu. Revolucionaros cīnītājus dzejnieks pielīdzina pavasara vēstnešiem putniem. Gleznainās personifikacijās rakstnieks izteicis savu cīnītāja likteni Stolipina reakcijas laikā sarakstītajā dzejolī *«Pirmās bezdelīgas»* (1910.):

Mēs pirmās bezdelīgas,
Kas agri cēlušās,
Uz tālām ledus zemēm
Nest ziedoni ņēmušās.
Mēs atskrējām par agru,
Še ziema vēl un sals.
Vēl šinī tumsā un salā
Tūkstoši bojā ies.

Dažreiz autors savu domu ietērpj alegorijās un teiku motivos, tā mēģinādams pateikt ko vairāk, nekā katorgas cietumniekam atļauts ekspluatatoriskajā iekārtā («Vampirs», «Asins puķe» u. c.).

Lielākā daļa Mākoņa cietuma dzejoļu palikusi rokrakstos. Tie visskaidrāk liecina par Mākoni kā cīnītāju. Cietumā vēl ciešāk nobriedusi dzejnieka pārliecība par sava izvēlētā cīņas ceļa pareizumu, par taisnības uzvaru. Tas izteikts 1911. gadā uzrakstītā dzejolī *«Bābele»:*

Vēl paceļas vecie pīlari
Pret debesīm lepni un stalti,
Bet āmuri, kas tos salauzīs,
Sen tautas darbnīcā kalti.

Atgūtā brīvība un revolucionarā proletariata izcīnītās uzvaras Februara un Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas laikā spārno Mākoni jaunam radošam darbam. 1917. gadā sarakstīti vairāki dzejoļi, kas pauž spirgtu optimismu un izsaka dzejnieka

nākotnes nodomus (daļa no tiem publicēti laikrakstā «Jaunais Vārds»: «Kad beigsies lielie sabiedriskie plūdi», «Jau gadus deviņus», «Maz maz ir to, kas zīda diegus vērptu» u. c.). Bet pārāk īss ir brīvībā un jaunajos padomju apstākļos ar entuziasmu atsāktais Mākoņa darba cēliens. Maz no saviem jaunrades nodomiem dzejnieks paspēj realizēt. Viņš mirst, sava talanta briedumu neaizsniedzis.

LITERATURA

Mākoņa darbi periodiskajos izdevumos un rokrakstos (ZA Fundamentalās bibliotekas rokrakstu fonds). 1957. gadā LVI izdeva Mākoņa «Izlasi».

Par Mākoni: *A. Grigulis* — Dzejnieks un revolucionars («Karogs», 1952., 6.); *V. Austrums* — Jēkabs Kalniņš-Mākonis («Zvaigzne», 1954., 20.); *I. Bērsons* — Rakstnieks un revolucionars. (Ievads «Izlasei» 1957.)

KĀRLIS SKALBE

(1879.—1945.)

Kārlis Skalbe — ievērojams liriķis un lielākais pasaku meistars latviešu literaturā. Viņa daiļradei bija progresiva sabiedriska nozīme 1905. gada revolucijas sagatavošanas periodā. Arī vēlākā laika Skalbes daiļradē, kas veidojusies individualisma un pasivā romantisma virzienā, tomēr ir daudzas paliekamas vērtības.

Dzīve un daiļrades ceļš

Kārlis Skalbe dzimis 1879. gada 7. novembrī (v. st. 26. oktobrī) Vecpiebalgas pagasta[1] Incēnos, kur viņa tēvs, agrākais muižas kalējs, bija uzcēlis pats sev mājiņu un smēdi. Kad Kārlim astoņi gadi, tēvs nomirst. Dzejnieka māte Skalbes paša raksturojumā ir «sirsnīgas, bezbēdīgas un priecīgas dabas. Viņai veikla, bagāta un viegli plūstoša valoda. Viņa arī liela dziedātāja.»[2]

Skalbe mācās Veļķu pagastskolā, pēc tam Vecpiebalgas draudzesskolā, ko beidz 1895. gadā. Ģimenes materialie apstākļi ļoti trūcīgi, un, aizvadot pirmdienās dēlu uz skolu, māte dažkārt varējusi nedēļas uzturam dot līdzi tikai dažus kāļus.

Skolas laikā Skalbe aizrautīgi lasa. «Es atceros, ar kādu izsalkumu mēs meklējām grāmatu. Viņa gāja no rokas rokā kā labdiena, kā dāvana, kā sveiciens no lielās, skaistās pasaules,»[3] stāsta Skalbe savās atmiņās. Viņš lasa gan pašu mājās un kaimiņos sameklētos vecos kalendarus un lubu romanus, gan skolas bibliotekā dabūjamās grāmatas, gan arī latviešu pirmā revolucionarā dzejnieka Veidenbauma dzejoļus, kas

---

[1] Tagadējā Ērgļu rajonā.

[2] Kārļa Skalbes daiļradīšanas psicholoģija, «Ritums», 1923., 2.

[3] *K. Skalbe,* Kopoti raksti, 8. sēj., Rīgā, J. Rozes izd., 1939., 93. lpp.

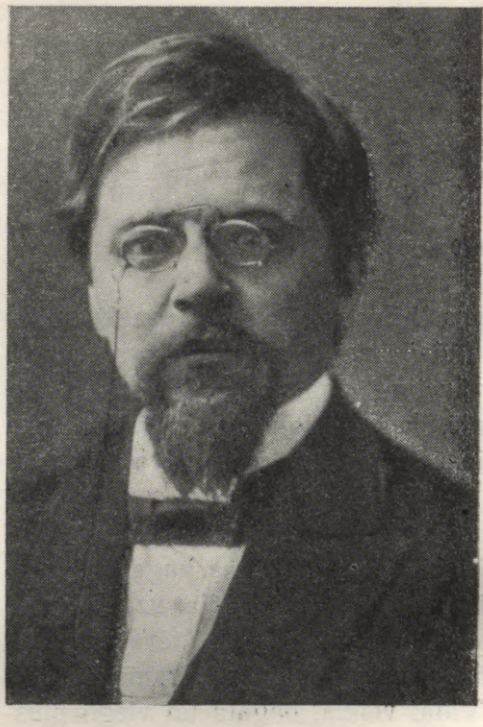

K. Skalbe

izplatījās rokrakstos. Skalbes klases biedrs A. Avens savās atmiņās stāsta: «Kad gāju draudzesskolā, Skalbe man iedeva Veidenbauma necenzētos dzejoļus, lai dodot norakstīt arī citiem skolēniem... Rakstīdami tos visus bijām iemācījušies no galvas.»[1] Veidenbauma dzejoļi, kā liecina pats Skalbe, skolas laikā viņam ir spēcīgākais literarais iespaids. «Šīs lapas dega manās rokās, tās bija pilnas liesmaina nemiera, pārsteidzošas drosmes, dziļa dvēseles rūgtuma... Šīs rindas uzvandīja domas, lika jautāt un atbildēt.»[2]

Jau skolas laikā Skalbe sāk dzejot, un 1896. gadā «Balsī» ar parakstu Austris parādās viņa pirmais iespiestais dzejolis *«Sapnis»*.

Beidzis draudzesskolu, Skalbe gan sapņo kļūt par jūrnieku vai virsnieku, bet diena bez darba viņam nozīmē arī dienu bez maizes, tādēļ no sapņiem jāatsakās un tūlīt jāmeklē darbs. No 1896. līdz 1900. gadam Skalbe strādā gan par laukstrādnieku, gan kolportieri, vēršu dzinēju, jēru tirgotāja kasieri un beidzot par skrīvera palīgu Raunā, pēc tam Ērgļos. Darba devēji parasti

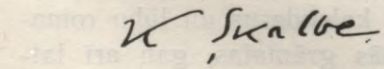

K. Skalbes autografs

[1] *K. Skalbe,* Kopoti raksti, 1. sēj., Rīgā, «Kulturas Balss» apg., 1922., 66. lpp.

[2] *K. Skalbe,* Kopoti raksti, 8. sēj., Rīgā, J. Rozes izd., 1939., 179. lpp.

ar Skalbi nav apmierināti, jo jaunais dzejnieks vairāk domā par literaturu nekā savu maizes darbu. 1898. gadā atsevišķā grāmatiņā iznāk Skalbes dzejojums *«Pie jūras»*.

Visu laiku Skalbem jācīnās ar materiālām grūtībām. Nespēdams pats iegādāties visas grāmatas, ko gribētu izlasīt, Skalbe aizraksta M. Gorkijam, A. Čechovam un L. Tolstojam un lūdz atsūtīt grāmatas. Vēstulē Čechovam 1900. gadā Skalbe raksta: «Apzinos, ka Jūs esat ievērojams rakstnieks, kas ieguvis lielu slavu, bet manā sirdī Jūs dzīvojat līdzās manai mātei un vissirsnīgākajiem draugiem.»[1] M. Gorkijs un A. Čechovs arī atsūta Skalbem savas grāmatas.

Ap 1900. gadu, dzīvodams Ērgļos, Skalbe iepazīstas un sadraudzējas ar R. Blaumani, kas izjūt pret jauno dzejnieku sevišķas simpatijas. Blaumanis ļoti rūpējas par Skalbi viņa slimības (plaušu karsoņa) laikā. Strādādams «Dienas Lapas», vēlāk «Pēterburgas Avīžu» redakcijā, Blaumanis ievieto minētajos laikrakstos Skalbes dzejoļus, tā pašķirdams ceļu jaunajam talantam.

1901. gadā Skalbe noliek skolotāja eksamenu un no 1901. līdz 1904. gadam strādā Ērgļos par skolotāju, tajā laikā jau izveidodamies par ievērojamu dzejnieku. Skalbe ir jūsmīgi noskaņots sapņotājs, kas nespēj samierināties ar pretišķību pilno dzīvi, jūtas tajā kā cietumā un grib traukties uz nezināmām tālēm. Šādas protesta pilnas noskaņas ir viņa pirmajā dzejoļu krājumā *«Cietumnieka sapņi»* (1902.).

Neapmierinātība un protests rod izpausmi arī Skalbes sabiedriskajā darbībā. Kopā ar skolotāju Liepiņu un dažiem citiem biedriem viņš 1901. gadā nodibina nelegalu pulciņu «Trubaduri Vidzemē». Tā sastāvs dažāds, darbībai nav stingri noteiktas politiskas līnijas. Svētdienās sapulcējušies kopā, «trubaduri» dzied revolucionaras dziesmas, izkaisa arī hektografētas proklamacijas, kurās vēršas pret izsūcējiem muižniekiem, mācītājiem, vietējiem pagasta varasvīriem un reakcionariem skolotājiem. Pulciņam gan ir zināmi sakari ar socialdemokratiskajām

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja mat. (inv. Nr. 65042).

strādnieku organizacijām Rīgā, bet tie ir vāji un nenoteikti. Pulciņā viens no tuvākajiem Skalbes biedriem ir Jānis Bērziņš (Ziemelis) — vēlākais Komunistiskās partijas darbinieks un Padomju Latvijas izglītības tautas komisars 1919. gadā.

Kad šķiru pretrunas, tuvojoties 1905. gada revolucijai, arvien vairāk saasinās, pulciņa dalībnieku starpā rodas nesaskaņas un tas izjūk. «Trubaduru» pulciņā, kā norāda E. Eferts-Klusais[1], vēl pēdējo reizi Malienas lauku proletariats un sīkburžuazija gāja kopā, lai tad izšķirtos uz visiem laikiem.

1903. gadā Skalbe personīgi iepazīstas ar Raini un ir sajūsmināts par revolucionaro dzejnieku. «Pēterburgas Avīžu» literarajā pielikumā iespiesta plaša Skalbes recenzija par Raiņa «Tālām noskaņām zilā vakarā». Tajā ne tikai ļoti atzinīgi novērtēts Raiņa dzejoļu krājums, bet atklājas arī paša recenzenta sabiedriskie un estetiskie uzskati. Skalbe gan saskata sabiedrības attīstību, bet nemaz neizprot, kas ir šīs attīstības pamatā, kādi spēki virza cilvēces vēsturi. Tomēr viņš pareizi izceļ dzejas sabiedrisko nozīmi un polemizē ar tīrās mākslas aizstāvi A. Niedru, kas «Austrumā» vērtēja Raiņa dzeju kā individualistisku.

Raiņa ietekme jūtama Skalbes nākošajā dzejoļu krājumā *«Kad ābeles zied»* (1904.), kur vairākos dzejoļos ieskanas sabiedrisko cīņu tematika.

1904. gadā iznāk arī Skalbes pasaka *«Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties»*, kurā izteiktā satira par buržuazijas «Miera un pieticības malu», ilgas pēc labākas, pilnīgākas dzīves ātri padara to popularu progresivajā sabiedrībā.

1904. gada vasarā policijas rokās nonāk daļa proklamaciju, ko Skalbe vedis no Ērgļiem uz Piebalgu. Lai izvairītos no aresta, viņš no Ērgļiem aiziet un dzīvo dažādās vietās, kādu laiku arī pie Raiņa Rīgas Jūrmalā. 1905. gada vasarā Skalbe kopā ar Raini, Aspaziju un Blaumani piedalās rakstnieku vakarā Vecpiebalgā. Ar sevišķu sajūsmu publika uzņem Raiņa uzstāšanos, visvairāk viņa dzejoli «Zemnieks». Saviļņo arī Skalbes dzejoļi.

[1] *Klusais*, Trubaduri Vidzemē, «Strādnieku kalendars 1919. gadam», Latv. Nac. Lietu Komisariata Kult. un izglīt. nod. izd. Maskavā, 1918.

Sarīkojumā ir klāt toreiz 11 gadus vecais Arvīds Peine (vēlākais dzejnieks Jānis Sudrabkalns), kam uz visu mūžu palicis atmiņā dzirdētais Skalbes dzejolis *«Priekš pusnakts ap pavasari»*[1], kurā dzejnieks aicina celties, sākt nākotnes dziesmu.

1905. gada rudenī Skalbe sarīko mītiņu Baldonē, uzstājas ar runu skolotāju kongresā, kopā ar A. Austriņu revolucionara J. Dreimaņa pagraba dzīvoklītī Rīgā uz hektografa izgatavo proklamacijas. Kad notiek atklāta pieteikšanās LSDSP, arī Skalbe, revolucijas uzplūdu viļņa aizrauts, pierakstās tajā, bet darbojies nav. 1905. gada beigās Skalbe nodibina žurnalu «Kāvi». Žurnala idejiskā seja pretrunīga. Pirmajā numurā ievietoti vairāki Raiņa dzejoļi, Riļejeva dzejolis «Dekabristu piemiņai» un daži raksti ar socialdemokratisku tendenci. Sevišķi ass ir Skalbes raksts *«Krievijas revolucija»* («Kāvi», 1.), kurā autors īsi atstāsta revolucijas gaitu, izceļot domu, ka atmodinātos revolucionaros tautas spēkus vairs nesalauzīs nekādas soda ekspedicijas. «Tā diena nav tālu, — saka Skalbe, — kad visā savā spēkā un burās pacelsies Jaunā Krievija un grūdīs šķēpu reakcijas krūtīs... Āmuri skan, ēzes kvēlo, dzirkstis šķīst — drīz viņa būs to izkalusi!»

Taču jau 1. numurā ievietoti arī idejiski neskaidri darbi. Žurnala 2. numurā dominē dekadentiski darbi. Tomēr varas organi žurnalu slēdz un pret redaktoru uzsāk prāvu. 1906. gada sākumā Skalbe ir spiests emigrēt.

Līdz 1906. gada maijam Skalbe dzīvo Somijā, Zviedrijā, Vācijā, Šveicē. Šajā laikā Skalbe pilnīgi novēršas no revolucionārās cīņas ceļa un pāriet reakcijas nometnē. Skalbe nekad nebija pievērsis nopietnu vērību sabiedriski teoretiskiem jautājumiem. Vēsturiskā materialisma būtība viņam vienmēr bija sveša. 1905. gada revolucijas priekšvakarā Skalbes romantiskās ilgas pēc labākas dzīves, neapmierinātība ar grūtajiem apstākļiem saskanēja ar visas progresivās sabiedrības noskaņojumu un radīja zināmu pamatu viņa revolucionarajai darbībai. Taču

[1] *J. Sudrabkalns,* Daži vārdi par Kārli Skalbi, «Literaturas Avīze», 1940., 5.

K. Skalbes dzimtā vieta «Incēni»

jau pirmais reakcijas pretsitiens novirza Skalbi uz renegatisma ceļa, kas viņu aizved aizvien dziļāk buržuazijas nometnē. Somijā Skalbe nonāk eseriskās Latvijas Socialdemokratu savienības līdera Miķeļa Valtera ietekmē.

Pārbraucis dzimtenē, Skalbe publicē «Literarās piezīmes»[1], kurās pretēji recenzijā par Raiņa «Tālām noskaņām zilā vakarā» izteiktajām atziņām prasa individualismu mākslā. Viņš paraksta deviņu rakstnieku dekadentisko deklaraciju «Mūsu mākslas motivi» (žurnalā «Dzelme», 1906., 15.), kas vēršas pret mākslas sabiedrisko raksturu.

Reakcijas terors Latvijā 1906. gadā vēl nebūt nemazinās, Skalbem kā bijušajam «Kāvu» redaktoram ik brīdi draud arests, tādēļ viņš 1906. gada rudenī atkal dodas emigracijā. Trīs gadus Skalbe pavada Somijā un Norveģijā. Dzīvodams Norveģijā, Skalbe pētī dažādu tautu (norveģu, krievu, indiešu, beļģu u. c.) pasakas, studē Ļ. Tolstoja un F. Dostojevska darbus. Šajā laikā viņu spēcīgi ietekmē Tolstoja mācība par nepretošanos ļaunu-

[1] «Ziemas naktis», 1906., 2.

mam. Pasivitate un nepretošanās ļaunumam turpmāk izveidojas par vienu no galvenajām idejiskām līnijām Skalbes daiļradē.

1906. gadā iznākušajā dzejoļu krājumā «Zemes dūmos» vēl sastopami atsevišķi revolucionaras cīņas dzejoļi, turpretim «Veļu laikā» (1907.) un «Emigranta dziesmās» (1909.) cīņas motivu vairs nav. «Emigranta dziesmās» vairākkārt saklausāmi gluži dekadentiski toņi.

1909. gadā Skalbe atgriežas dzimtenē un rosīgi nododas rakstnieka darbam. Viņa dzejoļu krājums *«Sirds un saule»* (1910.) liecina, ka arī no dekadences Skalbe ātri novēršas. Par viņa dzejas galveno saturu kļūst idiliskas jūtu noskaņas un dabas ainas.

1911. gadā iznāk pasaku krājums *«Pazemīgās dvēseles»*, kur jūtama rakstnieka neapmierinātība ar netaisnajiem socialajiem apstākļiem, bet nav protesta, tā vietā kā galvenās cilvēka pozitivās īpašības izceltas pazemība un pacietība.

1911. gadā Skalbi arestē un kā «Kāvu» redaktoru par «musināšanu uz dumpi» notiesā uz vienu gadu un 6 mēnešiem cietumā.

Neraugoties uz cietuma apstākļiem, Skalbe turpina literaro darbu. Tā rezultatā rodas divi jauni krājumi: dzejoļu krājums ar raksturīgu virsrakstu *«Sapņi un teikas»* (1912.) un pasaku kopojums *«Ziemas pasakas»* (1913.). Šajās grāmatās Skalbes talants izpaužas sevišķi spilgti, un tās gūst augstu novērtējumu arī progresivajā kritikā, kas tajā pašā laikā pareizi atklāj arī autora pretrunas un idejiskās aplamības. Cietuma laikā Skalbe pārtulko A. Gulbja Universalajai bibliotekai veselu virkni krievu un aizrobežu rakstnieku darbu: vairākus Puškina, Turgeņeva, Tolstoja stāstus, Heines dzejoļus, divus Hamsuna romanus («Sapņotājs» un «Bads») un vairākas Oskara Vailda pasakas.

Pirmā pasaules kara laikā Skalbe ir dažādu buržuazisko laikrakstu: «Dzimtenes Vēstneša», «Līduma», pēc tam «Jaunāko Ziņu» līdzstrādnieks. Kā kara korespondents viņš bijis frontē. 1915. gadā Skalbe vada Maskavas kulturas biroja Mākslas nodaļu un rediģē žurnalu «Varavīksne». 1916. gadā viņš iestājas latviešu strēlnieku bataljonā, kur strādā kancelejas darbu.

Kara laikā rakstītajos Skalbes tēlojumos un aprakstos vairākkārt izskan sauciens pēc cilvēcības, mīlestība uz savu tautu, bet tajā pašā laikā arvien noteiktāk viņa publicistikā, daļēji arī daiļradē, izpaužas buržuaziskā nacionalisma tendences.

1917. gada Februara revoluciju Skalbe nosauc par «lielo brīvības pavasari» («Atspīdumi»), bet pret socialistisko revoluciju nostājas naidīgi. Kopā ar citiem buržuaziskajiem nacionalistiem Skalbe cīnās par «neatkarīgu» Latviju, utopiski sapņodams par vienotu tautu, kurā, pastāvot kapitalistiskajai iekārtai, nebūs naidīgu šķiru. Skalbes publicistiskajos rakstos, ko A. Upīts pamatoti nosauc par ērmīgu jucekli, ir daudz pretrunu un neskaidrību. Tās izpaužas arī viņa rediģētajā žurnalā «Laiks» (1917.). Vācu okupacijas laikā 1918. gadā iznāk Skalbes dzejoļu krājums *«Daugavas viļņi»*, kur blakus jau agrākajos krājumos sastopamajiem motiviem izpaužas dzejnieka sāpes par tautas ciešanām, klīstot bēgļu gaitās.

1918. gadā Skalbe kā viens no dedzīgākajiem nacionalistiem aktivi piedalās buržuaziskās Latvijas radīšanā, kā nacionaldemokratu partijas loceklis ieiet Latviešu nacionalajā padomē.

1919. gadā Padomju Latvijas laikā Skalbe atrodas Liepājā tautas ienaidnieku nometnē un publicē vairākus rakstus, kuros vēršas pret padomju varu un boļševikiem.

Buržuaziskās Latvijas laikā Skalbe ir «Tautas partijas» deputats Satversmes sapulcē (1920.—1922.), pēc tam «Demokratiskā centra un bezpartejisko sabiedrisko darbinieku» deputats pirmajā (1922.—1925.) un ceturtajā (1931.—1934.) saeimā. Viņa runās saeimā, tāpat kā publicistiskajos rakstos, ir daudz pretrunu. Viņš vēršas pret komunistiem, bet nosoda arī fašistisko tendenču izpausmi, kritizējot nacionalismu, kas «no labās puses tiek audzināts» un kam «ir pārāk liela apetite»[1]. Visu buržuaziskās Latvijas laiku Skalbe skaitās laikraksta «Jaunākās Ziņas» literaturas nodaļas vadītājs, taču algu viņš saņem galvenokārt par to, lai ar savu vārdu nebalstītu avīzes izdevēju konkurentus. No 1928. līdz 1935. gadam Skalbe sīkburžuaziski demokratiskā garā vada daiļliteraturas žurnalu «Piesaule».

[1] Latvijas republikas saeimas stenogramas, 1924., 635. lpp.

1930. gadā viņu ievēlē par Rakstnieku un žurnalistu arodbiedrības valdes priekšsēdētāju.

Savos politiskajos uzskatos visumā stingri stāvot buržuaziskā nacionalisma pozicijās, Skalbem tomēr rodas kritiska attieksme pret dažām negatīvajām parādībām buržuaziskajā Latvijā, sevišķi tās kulturas dzīvē. Redzēdams, ka arī tajā noteicošās kļūst veikalnieciskās intereses, Skalbe izsaucas: «Un man gribētos, kaut man būtu tikai maza dēļu laiviņa, ar kuru es varētu tikt nost no šā krasta.»[1]

1930. gadā savā runā rakstnieku dienā Skalbe norāda, ka pār Latviju valda garīgi trula mietpilsonība, ar sašutumu runā par to, ka avīzes nodrukā katru ministra vārdu, bet literatural uzliek žņaugus. A. Upīts rakstā «Mazi komentari pie Skalbes lielās runas» pareizi aizrāda, ka Skalbem ir daudz patiesības attiecībā uz literaturas nebrīvo stāvokli Latvijā, bet Skalbe nesaredz, ka nevis mietpilsonība, bet gan reakcionara buržuazija valda Latvijā.

1934. gadā žurnalistu delegacijā Skalbe apmeklē Padomju Savienību un pēc tam «Jaunākajās Ziņās» publicē virkni ceļojuma piezīmju. Šajās piezīmēs, neraugoties uz to, ka Skalbe nav izpratis padomju dzīves pamatus, tomēr izteiktas vairākas pareizas atziņas, piemēram: «Padomju Krievijai ir vajadzīgs miers radošam darbam. Viņa ir radījusi armiju, lai apsargātu savu celtniecību. Viņas iekšējie mērķi nosaka viņas ārējo politiku. Tā var būt tikai miera politika. Padomju Krievija var kļūt par stiprāko miera faktoru Austrumeiropā ... Arī mums, latviešiem, vajadzīga stipra un draudzīga Krievija kā pretspars rietumu draudošām tieksmēm uz austrumiem.»[2]

Buržuaziskās Latvijas laikā iznākušajos dzejoļu («Pēclaikā» 1923., «Vakara ugunis» 1927., «Zāles dvaša» 1931.) un pasaku («Manu bērnības dienu mēnesis» 1926., «Mātes leģenda» 1928., «Muļķa laime» 1932., «Garā pupa» 1937.) krājumos Skalbe variē agrākos motivus. «Jaunākajās Ziņās» viņš regulari publicē nelielus tēlojumus («Mazās piezīmes»), no kuriem labākie

[1] *K. Skalbe,* Kopoti raksti, 9. sēj., Rīgā, J. Rozes izd., 1939., 68. lpp.
[2] *K. Skalbe,* Kopoti raksti, 8. sēj., Rīgā, J. Rozes izd., 1939., 338. lpp.

K. Skalbe 30. gados

ir nacionālā kolorita caurstrāvotie dabas un latviešu Līgo svētku tēlojumi.

1940. gadā, kad Latvijā atjaunojas padomju vara, Skalbe nav starp aktiviem jaunās dzīves cēlājiem, bet arī nenostājas pret to. Viņš nespēj pareizi saprast lielos vēsturiskos notikumus, tomēr ir vērojama zināma griba iekļauties padomju dzīvē. 1940. gada novembrī Skalbi uzņem LPSR Rakstnieku savienībā.

Dzejolī *«Rudens vējš»* Skalbe saka, ka «sirdī mostas jauni vārdi»[1], taču tie ir klusi un grūti sadzirdami. 1941. gadā iznāk viņa *«Pasakas»*, kurās ievietotas labākās no agrāk uzrakstītajām un arī dažas jaunas. Par nopelniem 1905. gada revolucijas laikā un kā latviešu literaturas klasiķim Padomju Latvijas valdība piešķir Skalbem personalpensiju.

Lielā Tēvijas kara laikā Skalbe paliek vācu okupētajā teritorijā un atkal iet kopā ar latviešu buržuaziskajiem nacionālistiem. Viņš ir literarā žurnala «Latvju Mēnešraksts» redaktors. Vācu okupacijas laikā iznāk viņa lirikas krājums «Klusuma meldijas» (1941.), dzejoļu un stāstu izlases. Reizēm Skalbes dzejoļos pavīd it kā protests (laikraksta «Līdums» 1944. gada 6. aprīļa numurs tiek konfiscēts Skalbes dzejoļa «Tēvzemei» dēļ, kurā autors pauž sāpes par tautas ciešanām un postu), bet

[1] «Karogs», 1940., 4.

tam raksturīga buržuaziskajam humanismam tipiskā nevarība.

1944. gadā Skalbe aizbrauc uz Zviedriju. Skalbe miris Stokholmā 1945. gada 14. aprilī.

K. Skalbes daiļrades vispārīgs raksturojums

«Latviešu lielākais dzejnieks un latviešu sirsnīgākais dzejnieks,» šādiem vārdiem 1903. gadā Blaumanis personiski iepazīstināja Raini un Skalbi, ar to asprātīgi pateikdams tā laika progresivajā sabiedrībā pastāvošo vērtējumu par abiem dzejniekiem.

Ienācis latviešu literaturā 1905. gada revolucijas priekšvakarā, Skalbe savā īpatnējā veidā pauž sabiedrības progresivās noskaņas. Ne viņa lirikā, ne stāstos un pasakās nav tā dziļā un dialektiskā dzīves skatījuma un nākotnes perspektivu, kas raksturīgi proletariata dzejnieka Raiņa darbiem. Skalbe protestē pret savu mietpilsonisko apkārtni, protestē pret socialām netaisnībām, jūsmīgi aicina cīņā, sapņo par labāku dzīvi, bet dara to no sīkburžuaziska inteliģenta pozicijām. Neapmierinātība ar esošo, dziļa sirsnība un cilvēcība raksturo Skalbes daiļrades pirmo posmu (līdz 1906. gadam).

Otrs Skalbes daiļrades periods ilgst no 1907. gada līdz mūža beigām.

Šajā periodā Skalbe ar savas daiļrades lielumlielo daļu pilnīgi aiziet īpatnējā individualisma un subjektiva estetisma pasaulē. Kapitalistiskajā iekārtā pastāvošās šķiru pretrunas viņš saskata, nepieņemama viņam ir buržuaziskā vilku morale, bet Skalbe neredz un arī nemeklē izeju no pastāvošajām pretrunām. Sabiedriskus jautājumus viņš necenšas atrisināt sabiedriskā plāksnē, bet novirzās īpašā sapņu un teiku pasaulē, kurā galvenais autora ierosmes avots ir paša sirds. «Tik sirds un saule man tuvi,» saka Skalbe krājuma «Sirds un saule» (1910.) ievaddzejolī. Šo līniju viņa daiļradē pareizi raksturo A. Upīts, teikdams: «Skalbes romantika nav cīņas, pavisam jau ne sabiedriskas cīņas, bet sapņu romantika. Tāpēc viņam tik drīz atriebusies «dzīves briesmīgā kņada», viņš kāpj sapņu laivā un brauc «tajā saliņā, kas guļ viņa ezera vidū aiz sudrabainām

rozēm». Viņš novēršas un sapņodams aiziet pa taciņu, pa audekli, kas uz pļavas balināt klāts... Sapņi un teikas — tas ir viņa dvēseles dzīves elements. Protams, nevar sacīt, ka arī sapņiem un teikām nebūtu it nekāda sakara ar dzīvi... Bez dziļa riebuma pret brutalo varmācīgo dzīvi nav domājami Skalbes idiliskie sapņi.

Uz katra soļa, ko viņš sper tālāk nost no plašajiem dzīves lielceļiem, viņam atveras maziņa, bet jauna un skaista pasaulīte. Tur ir klusa zaļa pļaviņa, tur dzintartīrs strautiņš tek un tauriņi lidinājas, tur aiz bērziņiem baltiem linu lauks zied, tur jaunas apsītes galā putniņš dzied — un tā joprojām. Ikkatrā pantā, ikkatrā gleznā ir pa vienai tādai pasaulītei. Un kas viņas reiz ar dzejnieku skatījis, tas neaizmirst. Īpatnēji tautiskas krāsas un dziļi latviski vilcieni ir ikkatrā viņa sīkā veidojumā.»[1]

Spēja mākslinieciski meistariskā veidā parādīt šo sīko pasauli ir Skalbes daiļrades, īpaši viņa dzejas raksturīgākā īpatnība.

Otra raksturīga līnija, kas vijas cauri visai Skalbes daiļradei pēc 1905. gada revolucijas līdz mūža beigām, ir rakstnieka paustā nepretošanās ļaunumam, pazemība un lēnprātība. Skalbe vienmēr ir saglabājis tās dziļās simpatijas jūtas vienkāršajam cilvēkam, kas izpaudās jau viņa daiļrades sākuma posmā. Viņš cietējus žēlo, bet necīnās, lai ciešanas novērstu, sludina pazemību un panesību. Skalbes daiļradē spilgti izpaužas buržuaziskais humanisms.

Neatrazdams moralas vērtības buržuaziskajā sabiedrībā, Skalbe pat estetizē nabadzību kā īpašu moralu vērtību nesēju. Šīs reakcionārās līnijas (nepretošanās ļaunumam, buržuaziskais humanisms) Skalbes daiļradē vijas kopā ar patiesajā dzīvē novēroto un uz folkloras tradicijām izaugušo.

Skalbes galvenie žanri ir lirika un pasakas. Kā vienā, tā otrā viņš sasniedzis lielu mākslinieciskū meistarību. Viņa labā-

[1] *Andrejs Upīts,* Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, Rīgā, D. Zeltiņa un A. Golta apgādā, 1921.. 267.—268. lpp.

kajiem darbiem raksturīga nacionala specifika, tēlu un gleznu bagātība un tai pašā laikā liela vienkāršība.

Dzeja

Andrejs Upīts par Skalbes dzeju saka, ka tā pirms 1905. gada revolucijas ienāk latviešu literaturā klusi un intimi, bet tomēr ir «tālu sadzirdama un neaizmirstama paliek atmiņā»[1]. Klusums un intimitate ir meistariski veidotās Skalbes lirikas raksturīgākā pazīme. Galvenie motivi tajā ir socialie, dabas un subjektivu jūtu motivi, pie kam kvantitativs pārsvars ir abiem pēdējiem, kas bieži ir savstarpīgi cieši savijušies un saauguši.

Socialie motivi Skalbes lirikā izpaužas galvenokārt viņa daiļrades sākuma periodā. Priekšrevolucijas gadu nebrīvības sloga sajūta, augošs protests un brīvības tieksme raksturo Skalbes pirmo krājumu («Cietumnieka sapņi» 1902. un «Kad ābeles zied» 1904.) saturu. Kaut cik konkretāka dzīves aina tajos pavīd tikai vietumis. Romantiskā stilā veidotie dzejoļi atspoguļo autora izjūtas un vērojumus galvenokārt metaforiskās gleznās. Purvs, muklājs, auksta migla, melnas apkvēpušas debesis, pelēkas cietuma sienas ir raksturīgākie komponenti ainās, kurās attēlotas ne tikai paša autora izjūtas, bet simbolizēta cariskās Krievijas nebrīvā dzīve. Taču dzejnieka sirds alkst prieka, laimes, kaut arī gaišie saules lielceļi ir nesasniedzami un jādzīvo pelēkā purva namiņā («Mans namiņš»). Dziļi nelaimīgs, pat traģisks tādos apstākļos izskan jautājums: «Vai laime nāks?» («Vai laime nāks?»).

Skalbem ir tuvs vienkāršais, «mazais cilvēks», kas dzīves ceļu var iet «tik pa maliņu» («Pa maliņu») un ko lepnie dzīves ceļa braucēji, garām aulodami, var nesodīti ievainot. Skalbes 1905. gada priekšvakara dzejā tikpat kā nemaz nav jūtams augošās strādnieku šķiras spēks, tomēr dzejnieka līdzjūtība ekspluatacijas jūgā nomāktajam «mazajam cilvēkam», kāds viņš savā jaunībā bija arī pats, ir dziļi patiesa un sirsnīga.

Izjustākais un labākais darba cilvēka likteņa tēlojums Skalbes lirikā ir dzejolis *«Līdumnieka šķiršanās»* (1902.). Visu mūžu

[1] *Andrejs Upīts,* Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, 2. sēj., Rīgā, 1921., 266. lpp.

līdumnieks ir grūti strādājis, mežus pārvērtis par auglīgu tīrumu. Kad viņš to vairs nespēj, kā ubagam viņam jāaiziet no mājām, jo pašam nekas nepieder.

Kur ir mana zaļā jaunība,
Mans spēks, mana mūža centība?

Tur, kalnā, sīkstuļa pagrabā
Tā dzelžu lādēs gul ieslēgta.

Pa pilienam viņu tur aiznesu.
Viņa bagātos kausos salēju,

Tad ņēma mani un izmeta
Kā augli, kam sula ir izsūkta.

Pretstatā šādai dzīvei paceļas dzejnieka gaišie sapņi, kas traucas skaistā, bet ļoti nekonkretā nākotnē, kur «aiz viņiem kalniem» jau saule spīd, kur būs «ziedos mirdzoši lauki ar tāli skanošām dziesmām» un ļaudis uzcels jaunu sadzīves ēku («Šurp, brāļi!»).

Krājuma «Kad ābeles zied» dzejoļos Skalbes trauksme iegūst arvien noteiktāku revolucionaru skanējumu. Viņa muza aicina: «Ej, un par viņiem cīnies!» («Mana muza»). Līdzīgi Rainim priekšrevolucijas noskaņas Skalbe izsaka ar dabas ainu palīdzību.

Debesis pinas jau sarkanu liesmu,
Ticiba sauc: «Ak, celies un nāc!
Ceļš tev ar blāzmas purpuru klāts.»

. . . . . .

Uz ledus kalna dimdoša
Brauc saules pavasars.
(«Priekš pusnakts ap pavasari»)

Ar Raiņa aicinājumu: «Uz priekšu, priekšā saules tāles plūst» tuvu sasaucas Skalbes vārdi: «Uz priekšu, kur tumsa saulē sadeg!» («Mana muza» 1904.).

Trauksmains nemiers un protests izskan veselā virknē no 1902. līdz 1905. gadam rakstīto dzejoļu — *«Mana muza»*, *«Šurp, brāļi!»*, *«Tautai»*, *«Līdumnieka dziesma»*, *«Priekš pusnakts ap pavasari»*, *«Grēku plūdi»*.

Spēcīgāk nekā tiešos cīņas aicinājumos («Tautai», «Līdumnieka dziesma») Skalbes īpatnējais talants izpaužas tajos dze-

joļos, kur tēlota kāda neliela dzīves ainiņa, ko autors apvij savām jūtu noskaņām. Tā dzejolī *«Rīts»* (1904.) Skalbe tēlo jauna līdumnieka pamošanos un došanos darbā tik dzīvi un izjusti, ka dzejolis lasītājā emocionali izraisa ne tikai darba gribu, bet asociējas arī ar domām par lielāku darbu un cīņām sabiedrības labā. Izcelt dzejoļa idejisko saturu palīdz kompozicija, kurā straujš kāpinājums un kontrasti. Pirmajā pantā tēlotajai sapņu meitiņai pretstats ir jaunais līdumnieks, kam spožs cirvis uz rokas zib un «pār pleciem saules stari tam līst». Dzejoļa nobeigums izskan kā himna darbam:

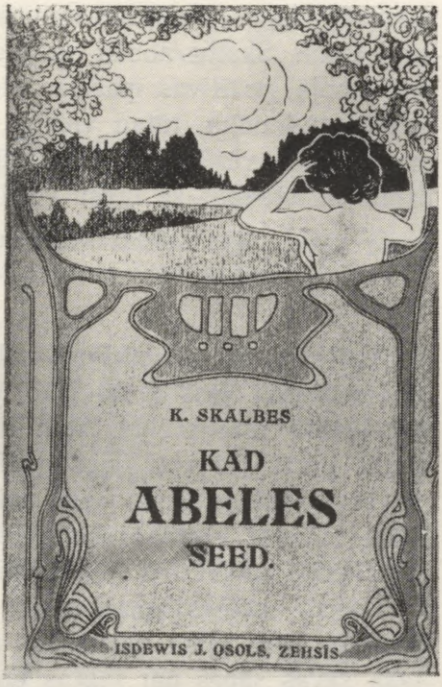

K. Skalbes dzejoļu krājuma «Kad ābeles zied» pirmizdevuma vāks

Sveiks, sveiks, tu varenais darba rīts!
Nu iesim mežā līdumus līst,
Lai egļu skaidas šņākdamas šķīst!

Kaut arī Skalbes dzejā izskan galvenokārt tikai sīkburžuaziska inteliģenta protests un viņa aicinājums cīņā par brīvību ir pārāk vispārīgs, 1905. gada revolucijas atmosferā tam bija revolucionizējoša nozīme, jo emocionali Skalbes dzeja ir ļoti iedarbīga.

Reakcijas noskaņas pēc 1905. gada revolucijas Skalbe arī parasti tēlo ar dabas alegoriju palīdzību. Reakciju izsaka aizgājusī saule, akla un baiga tumsa, zirneklis Daugavas krastā, kas «dzelzis, dzelzis tin».

Sākot ar 1907. gadu, socialiem motiviem Skalbes dzejā ir citāds raksturs: protesta vietā skan smeldze un sāpes par cil-

vēku ciešanām. Redzēdams buržuazijas moralo pagrimumu un zemiskumu, Skalbe nonāk pie secinājuma: bagātība cilvēku morali sabojā, pozitivas īpašības piemīt tikai vienkāršajiem, nabadzīgajiem ļaudīm, tātad vienīgi trūcīgos cilvēkos vēl meklējamas etiskas vērtības. Skalbe sāk idealizēt un estetizēt nabadzību un ciešanas kā īpašu vērtību kategoriju.

Būt nabagam, cik saldi šinī laikā,
Kad katris vērdiņu ar līkiem pirkstiem dzen.
(«Būt nabagam»)

Aiziešanu no sabiedrības, nobēgšanu «kaut kurā ceļa malā» autors cenšas tēlot kā kaut ko īpaši skaistu un vērtīgu. Blakus nabadzības estetizacijai skan mierinājums buržuaziskā humanisma garā. Turpretī tajos gadījumos, kur dzejnieks tikai tēlo dzīves parādības, tiešā veidā neizsakot savu attieksmi pret tām, rodas izjustas gleznas, kas atklāj vienkāršo ļaužu likteni kapitalistiskajā sabiedrībā («Ielas puika» 1909., «Fejai» 1912.).

Sociali motivi izpaužas arī vairākos pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā rakstītajos Skalbes dzejoļos, kuros viņš izsaka savas sāpes par tautas postu, kad

...tauta cieš pie krusta koka,
Vēl viņas miesas plosa karš.
(«Lieldienās 1917.»)

Skalbe aicina cīnīties par Latviju, runā par laiku, kad Latvija «augšā celsies», grib prasīt «Latvijas tiesu un daļu», taču savā dzejā nekur skaidri nepasaka, kas tā ir par Latviju. Spriežot pēc tajā laikā rakstītajiem publicistiskajiem rakstiem, autors te domājis buržuazisku republiku. Savos kara laika dzejoļos Skalbe viscaur runā it kā par vienotu tautu, neievērojot to saasināto šķiru cīņu, kāda Latvijā pastāvēja, tuvojoties socialistiskajai revolucijai.

Visplašākā vieta Skalbes lirikā ir *dabas dzejoļiem.* Attēlojot dabu, Skalbe pievēršas visdažādākajām tās parādībām: gadalaikiem, dienas un nakts maiņai, saulei, vējam, lietum, mežam, laukam, puķēm utt. Viņa dabas dzejoļus raksturo liela tēlu un gleznu bagātība. Dzejnieks prot visparastākiem vārdiem dažās

rindās radīt veselu gleznu. Piemēram, dzejolī «Rudens» (1910.) pirmās divas rindas, kas veido vienu poetisku frazi, jau sniedz rudens noskaņu laukos:

Jau druvas paliek kailas,
Un kuļmašīna dīc.

Bieži pat ikkatra rinda sniedz jaunu gleznu, kas visas kopā rada attiecīgo noskaņu, piemēram:

Dej padebeši riņķa dejas,
Un apriļ' vējš pa birzēm smejas.
Viņš vecās lapas jauc un tīra krūmus,
Pūš gaisā vieglus sapņu dūmus.
Un nes pret sauli jautro cīruli,
Kas vieglās skaņu vijās smejas;
Un uzpūš zilas ziedu sejas,
Uz pakalniem dveš vieglu zaļu zāli
Un sila priedēs auro tāli.

(*«Apriļa vējš»*)

Šāds tēlošanas paņēmiens, kur ap vienu dabas parādību (minētajā piemērā — vēju) sasaistītas citas, kas parasti izteiktas ne tikai raksturīgiem salīdzinājumiem, bet jo sevišķi ar personifikaciju, sastopams daudzos Skalbes dzejoļos.

Lielā tēlu bagātība Skalbes dzejā iespējama, pateicoties prasmei visvienkāršākajiem līdzekļiem radīt jau veselu gleznu, pateikt galveno. Savā vienkāršībā tieši klasisks ir Skalbes īsais idiliskais dzejolis *«Agrā vasara»* (1920.):

Ielās, namos, dārzos —
Visur ceriņi.
Ziediem nobiruši
Visi celiņi.
Bišu sanēšana
Dārziem cauri slīd,
Gaiša svīnēšana
Kastaņsvecēs spīd.

Skalbe neraksta par ceriņu ziedos slīgstošiem dārziem, par ceriņiem vāzēs uz galda un meiteņu rokās pilsētas ielās, bet

visu to pasaka jau divās pirmajās dzejoļa rindiņās, piesātinot īso teikumu ar bagātu gleznainu saturu. Dzejoļa kopējo noskaņu rada ne tikai tēlu bagātība, bet arī kompozicija, kuras pamatā emocionala kāpinājuma princips. Dzejoļa otrais teikums vairs nesniedz neko gluži jaunu, bet it kā piešķir jau lasītāja acu priekšā esošai gleznai siltu apakštoni. Nākošās divas rindas veido atkal jaunu gleznu, kurā redzes priekšstati apvienojas ar dzirdes priekšstatiem, līdz ar to it kā paverot to pašu ainu plašākā diapazonā, liekot tai pašai melodijai ieskanēties jaunu instrumentu skaņās. Dzejolis nobeidzas svinīgā pacēlumā, ko rada ne tikai ar metaforu iesaistīts jauns priekšstats (kastaņsveces), bet jo sevišķi paša autora piedalīšanās parādību vērtējumā. Ja iepriekšējās rindās dzejnieks tikai uzgleznoja zināmas redzes un dzirdes ainas, tad pēdējā frazē izsaka arī savas izjūtas — lūk, kastaņsveču spīdumā ir gaiša svinēšana. Īsais dzejolītis ir rūpīgi izslīpēts, atmests viss liekais, paturot tikai nepieciešamo attiecīgās ainas un jūtu noskaņas radīšanai.

Kaut arī dažkārt Skalbes dabas dzejā ieskanas zināmas panteisma idejas, tomēr nekad viņš nenonāk tik tālu kā Bārda, kam daba ir «dievišķā» izpausme, pilna mistikas. Skalbem daba nav arī tikai fons savām izjūtām kā Porukam. Tā ir tuvāka Plūdoņa dabas dzejai, kuras galvenais nolūks — dabas gleznas attēlot valodas krāsās un muzikā.

Skalbe dabas dzejoļos ietver arī savas izjūtas, bet tās pretēji romantiķu lielam vairumam nenomāc dabas tēlojumu. Psiholoģiskie un peizažas komponenti viņa dzejā saliedējas kā līdzvērtīgi, un tieši šajā meistariskajā saliedētībā izpaužas daudzu Skalbes dzejoļu emocionalā iedarbība. Viens no populārākajiem šāda veida Skalbes dzejoļiem ir «Sila pulkstenīši». Visvienkāršākās dabas parādības un priekšmetus Skalbe vienmēr notēlo ar realistisku patiesīgumu. Autora izjūtas gandrīz nekad nav izteiktas tieši, bet izpaužas pašā dabas parādību uztverē. Tādējādi Skalbe liek lasītājam vērot dabu it kā ar savām acīm.

Dziļa smeldze par aizgājušo vasaru un gaistošu mīlestību izskan «Barkā ar sienu». Nedaudzās rindās Skalbe rada veselu agra rudens gleznu:

Rudeņa viļņos, kad vakars dzēš dienu,
Līgo uz leju barka ar sienu.
Ūdenī melnā kā vasaras ēna
Siena kaudze šūpojas lēna.

Dzejolī tēlotais jaunais laivinieks, kurš «viens uz tumšiem ūdeņiem sēro», viņa atmiņas par vasaras nakšu reibumu, kas «vēl dūc pār viņu kā aizsmacis zvans», rada kāpinājumu, kam dzejoļa kadencē seko straujš kritiens — atkārtojas minorais rudens viļņu motivs. Tā vairs nav tikai dabas aina, bet raksturīga glezna, kur ik līnijas veidojumā un krāsu salikumā redzam ne tikai kādas lietas atveidu, bet arī autora dvēseli.

Subjektivu jūtu motivi Skalbes dzejā izpaužas ne tikai savienojumā ar dabas tēlojumu. Tie aizņem lielu viņa lirikas daļu. Dzejā atveidoto subjektivo izjūtu loks Skalbem krietni plašs, sākot ar dzirkstošu prieku («Čigāna dejas dziesma») un beidzot ar smagām grūtsirdības un nāves izjūtām («Nāves laivā», «Nāves vara», «Mirējs» u. c.). Noteikts kvantitativs pārsvars ir šī izjūtu loka otrai pusei, bet visgarām to apvij sapņu motivi. Tā ir tipiska pasivā romantisma dzeja. No šīs subjektivo izjūtu lirikas paliekoša nozīme ir tikai nedaudziem patiesi dziļas sirsnības caurstrāvotiem, meistariski izveidotiem dzejoļiem («Bērnības rīti», «Māte» u. c.) un gandrīz visai viņa mīlestības lirikai.

Mīlestības motivs blakus dabas motivam ir viens no spēcīgākajiem Skalbes dzejā. Viņa mīlas lirikā tikpat kā nav lielu kaislību, ilgstošu jūtu tēlojuma, bet galvenokārt mīlas vieglas impresijas, it kā garāmejot tvertas noskaņas. A. Upīts par Skalbes mīlas liriku saka, ka to var dot katram bērnam lasīt, viss tajā tik tīrs un spodrs — ar šo īpašību Skalbe atšķiras no citiem romantiķiem — individualistiem.

Skalbe meistariski prot attēlot ļoti plašu mīlas noskaņu gammu, sākot no viegla, tikko noprotama acu glāsta («Garāmejot») līdz dziļi saviļņojošām laimes jūtām, kas atraisa cilvēka spēkus («Biķeris»). Dažāda ir ne tikai Skalbes tēloto mīlas jūtu stipruma pakāpe, bet arī to tembrs. Klusu prieku, pavisam liegu mīlas jūtu ieviļņošanos pauž dzejolis «Piano»:

Viņa nāca man pretim smiedamās,
Kā putniņš sirdī man ielaidās,
Manā vientuļā sirdī ielaidās
Un zīda spārniņiem apskāvās.

No silto spārniņu pieduršanās
Sirds maija zvaniņi pamodās,
Tie galviņas līksmi šūpoja
Un zelta mēlītēm zvanīja.

Tikpat maigas jūtas izteiktas dzejolī «Meitēns», taču noskaņa pavisam cita: meitenes bizīte ar sārto lentu, ko tā vien gribas noglaudīt, rada zināmu draiskulības noskaņu.

Skalbes dzejoļu vienkāršība, bagātā tēlainība ir priekšnoteikums iejūtīgai *bērnu lirikai*. Tieši bērniem domātu dzejoļu, salīdzinot ar iepriekš apskatīto temu apjomu, Skalbem nav daudz, tomēr arī šajā novadā ir paliekošas vērtības. Autors izmantojis gan tautas pasaku motivus («Manam puikam»), gan tēlojis bērna gaitas dabā, gan rakstījis šūpļa un vieglas rotaļu dziesmiņas. Bērnu dzejoļos Skalbe sevišķu vērību pievērš valodas rotaļīgumam, vijīgumam, pastiprināti lietojot deminutivus, aliteracijas, asonanses un dažādas figuras, piemēram:

Miglas muiža — miega muiža...
Brien pa smilti kumeliņš.
Egles aijā, bērzi aijā,
Aijā, ceļa braucējiņš!

. . . . . .

Mirgā zelta uguntiņš,
Lēni lingā pulkstentiņš.

(«Ģiģis brauc uz miega muižu»)

Vairums Skalbes bērnu dzejoļu piemēroti bērna psihei, viegli uztverami un atmiņā paturami. Atsevišķos dzejoļos («Dziesmiņa bērnam», «Bērna sapņi») tomēr pārāk akcentēts sapņu moments, kas vairs nesaderas ar bērna izjūtu pasauli.

Savas lirikas labākajā daļā Skalbe atklājas kā dziļi nacionals dzejnieks. Nacionālā specifika Skalbes dabas dzejoļos, no vienas puses, izpaužas pašā tēlojuma objektā: smalkās niansēs Skalbe veido Latvijas dabas ainavas ar tās bērzu birzīm, pakalniem, sīku pelēku lietiņu rudeņos, nemiera pilnajiem zilajiem kalniem, rāmiem linu laukiem, baltajiem lielceļiem, Daugavas

viļņiem un Kokneses skanīgajiem krastiem. No otras puses, nacionala īpatnība izpaužas Skalbes pieejā tēlojamām parādībām, jo sevišķi dzimtenes dabai. Daudz mācījies no folkloras, Skalbe paturējis savas tautas vērīgo pieeju vissīkākajām dabas parādībām. Piemēram, Skalbes tēlotie sila pulkstenīši ir tuva rada tautas dziesmās apdziedātajām smildziņām, kas zied sudraba ziediem.

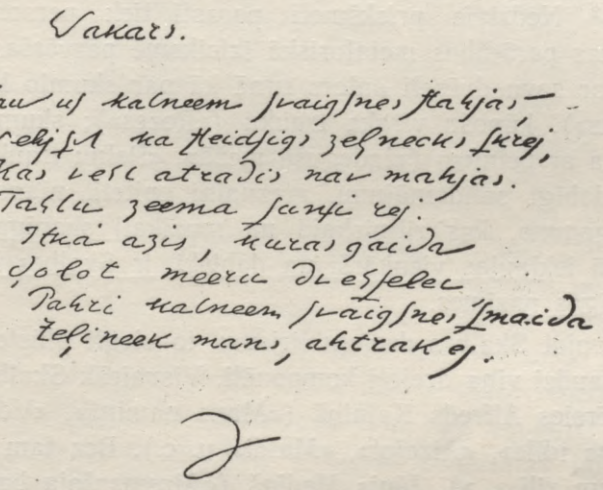

K. Skalbes rokraksts

Skalbe plaši izmantojis tautas dziesmās raksturīgos stila paņēmienus. Viņa dzejoļos daudz pamazināmo vārdu: autors runā par vizbuļu *pumpurīti* («Ziedoņa brīnums»), *teciņu* kā linu audeklu («Ziedoņa idile»), ziedošu *ābelīti* («Ziedoņa vakarā»). Bieži sastopams paralelisms dabas un cilvēku dzīves tēlojumā, kā arī tautas dziesmu pantmērs ar neatskaņotajām rindām («Aizsmaržoja baltās ievas» u. c.).

Skalbes dzejas valoda vienkārša, ļoti gleznaina. Katrs vārds viņa dzejā palīdz radīt mākslinieciski tēlu. To dzejnieks panāk, ar lielu rūpību izvēloties tikai visraksturīgākos vārdus attiecīgās parādības vai jūtu noskaņas izteikšanai. Par pareizi atrasta un vietā pateikta vārda emocionalo nozīmi Skalbe pats tēlaini

saka, ka «jāpatur vārds uz lūpām, kamēr viņš paliek silts no mūsu dvašas un viņā kā mīkstā vaskā iespiežas skaidra patiesības atziņa».[1]

J. Sudrabkalns, runājot par tēlu un gleznu lielo bagātību Skalbes dzejā, norāda: «Skalbe kā burvis pakrata piedurkni un no turienes izbirst visfantastiskākās mantas. Un tūliņ var redzēt... tās ir savā vietā, katrs salīdzinājums pielāgojas kā uzliets.»[2] Nedzīvie priekšmeti parasti tiek personificēti, bet abstraktas parādības metaforiskā izteiksmē pārvēršas konkretos tēlos. Par savu dvēseli autors runā kā par skumjo bērnu («Aicinājums»), kūpošu vīraka trauku («Rozes»); skumjas parasti salīdzina ar pelniem («Izdegušā mežā», «Pelnu trauks») u. tml.

Savdabīgi salīdzinājumi, gleznaini epiteti, niansēm bagāta krāsu gamma, kas ritmiskajā un muzikali skanīgajā valodas plūdumā iekļaujas vienkārši un dabiski, ir Skalbes lirikas stila raksturīgas pazīmes.

Ievērojot Skalbes dzejoļu lirismu, to viegli plūstošo muzikalitati, daudzi viņa dzejoļi komponēti. Visvairāk Skalbes tekstiem ir pievērsies Alfreds Kalniņš («Mans namiņš», «Vecā pirtiņa», «Ziedoņa idile», «Aizejot», «Maldi» u. c.). Bez tam E. Dārziņš («Mūžam zili...»), Jānis Mediņš («Aizsmaržoja baltās ievas», «Pa maliņu»), J. Vītols («Bārenīts», «Piano») un citi komponisti.

Proza

No prozas žanriem Skalbe rakstījis galvenokārt pasakas, mazāk stāstus un īsos tēlojumus. Rakstnieks norāda: «Visbiežāk prozas darbiem ierosinājumu man dod kāda atziņa. Tamdēļ es arī rakstu pasakas. Pirmā vietā stāv tēlojums. Atziņas rodas personiskos pārdzīvojumos. Ierosinājumus dod arī tautas gara mantas.»[3] Šo atziņu dēļ prozā daudz vairāk nekā dzejā atspoguļojas autora uzskati.

---

[1] *K. Skalbe,* Kopoti raksti, 7. sēj., izd. J. Roze, Rīgā, 1939., 18. lpp.

[2] *J. Sudrabkalns,* Trīs mazas piezīmes, Rakstu krājumā «Kārlis Skalbe», sakārt. A. Austriņš, Rīgā, 1929., 135. lpp.

[3] *K. Skalbe,* Kopoti raksti, 5. sēj., Rīgā, «Kulturas Balss» apg., 1923., 442. lpp.

Daiļrades pirmajā periodā (līdz 1906. g.) Skalbes prozā, tāpat kā lirikā, izpaužas progresivi centieni. Stāstos «Skaņas iz tālumiem» (1902.) un «Skolotājs Ābeltiņš» (1903.) galvenos varoņus raksturo protests pret mietpilsonisko apkārtni, trauksme pēc labākas, pilnīgākas dzīves, bet kā skrīvera palīgs Upītis («Skaņas iz tālumiem»), tā skolotājs Ābeltiņš savā protestā vēl ir pārāk nevarīgi. Šie pirmie Skalbes stāsti uzskatāmi galvenokārt tikai par literariem mēģinājumiem. Stāstus Skalbe rakstījis arī vēlāk, bet viņa dzejas un pasaku līmeni tie nesasniedz.

Visā spilgtumā Skalbes talants uzdzirkstī pasaku žanrā. Viņš ir modernās, sava laika ideju caurstrāvotas literarās pasakas nodibinātājs un izveidotājs latviešu literaturā. Pirmo reizi pasaku žanrā latviešu literaturā sava laika progresivi centieni izteikti Skalbes *«Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties»* (1904.). Par pasakas tapšanu autors saka: «Manī modās nemiers un protests pret visu šo šaurību un ikdienību tiklab tuvākā apkārtnē, kā visā Latvijā. Šī protesta noskaņa manī arī ierosināja «Ziemeļmeitas» ideju.»[1] Skalbe veido satiru par priekšrevolucijas gadu mietpilsonisko sabiedrību, par visiem tiem, kas, atmetuši jaunības karstgalvībā sapņotos sapņus, iestiguši materialās labklājības omulībā. Miera un Pieticības mala jeb Trekno Cūku zeme, kurā nonāk jaunais jūrnieks, ir alegoriski tēlota latviešu sīkpilsoniskā sabiedrība. Miera un Pieticības malas iedzīvotāju raksturīgākās īpašības: garīgs trulums, paēduša dzīvnieka omulīga apmierinātība, naids pret visiem tiem, kas viņu mieru varētu traucēt. Kādreizējie jaunu ceļu meklētāji visi te ir «apvēlušies», tērpušies mīkstos mētelīšos, viņu lielākā dzīves gudrība — labi paēst un mierīgi gulēt.

Jau šajā pasakā spilgti iezīmējas raksturīga Skalbes pasaku īpatnība — neko nepārstāstīt, neko neraksturot tieši, bet visu izteikt tēlos. Autors nerunā par Miera un Pieticības malas iedzīvotāju trulumu un plašāku centienu trūkumu, bet stāsta par zemajām debesīm, pie kurām var piekārt teļādiņu žāvēšanai un

[1] K. Skalbes daiļrades psicholoģija, «Ritums», 1923., 2.

karotes aizbāzt. Saimniekmeitu Vabulīti rakstnieks sauc cildinošos vārdos par mīlīgu, labu, jauku, bet īsto raksturojumu par viņu nodod medus pilīte zoda bedrītē un sārtā guļamistaba, kas viņai liekas paradize.

Pasakā tēlotais jaunais jūrnieks ir radniecīgs Skalbes pirmo stāstu varoņiem — skrīvera palīgam Upītim un skolotājam Ābeltiņam, bet savā protestā neatlaidīgāks un spēcīgāks. Viņš izraujas no biezās miglas apņemtās Miera un Pieticības malas «siltās, šaurās aizgaldiņas» un, sekojot Ziemeļmeitas aicinājumam, dodas īstajā dzīvē, kas ir «liela kā pasaule un augsta kā debess».

Pretēji nepārprotamajai un trāpīgajai satirai par mietpilsoņiem Ziemeļmeitas tēls un jaunā jūrnieka sapņi un ieceres ir pārāk romantizēti un neskaidri. Jaunais jūrnieks ir nemierā ar dzīvi Trekno Cūku zemē un protestē pret to, bet autors nepasaka, kādai īsti jābūt tai zemei, kur piestās viņa laiva, kāda būs ilgotā «īstā dzīve». Taču protests pret šauro aizgalda dzīvi Miera un Pieticības malā, aicinājums mosties, nākt «ārā no šām žņaudzošām velvēm», sauciens «lai viss dimd un trīc!» — 1905. gada revolucijas priekšvakarā, kad progresīvā sabiedrība atsaucās katram spēcīgam un īstam protestam, skanēja kā aicinājums uz revolūciju.

Pēc 1905. gada revolucijas Skalbes prozā arvien dziļākas pēdas atstāj reakcionārās filozofiskās idejas, jo sevišķi doma par nepretošanos ļaunumam, par pasivitati kā pozitivu moralu kategoriju. Pretstatā reakcionārām atziņām Skalbes pasakās daudz folkloras motivu, līdzjūtība vienkāršajiem ekspluatacijas jūgā nomāktajiem cilvēkiem. Savus pasaku galvenos varoņus, ko autors tēlo ar dziļu mīlestību, viņš nosauc raksturīgā vārdā par pazemīgajām dvēselēm. Pirmais un viens no konsekventākajiem šai tēlu grupā ir Karaļa krāsnkuris, kura laime un viss dzīves saturs ir pazemīga kalpošana savam karalim («Karaļa krāsnkuris» 1909.).

Skalbes idejiskā nostāja visspilgtāk izpaužas viņa populārākajā krājumā *«Ziemas pasakas»* (1913.). Pasakā *«Kaķīša dzirnaviņas»* Skalbe, no vienas puses, atklāj dzīves patiesību: buržuaziskā morale ir vilku morale, kur galvenais ir nevis cilvēcis-

K. Skalbes «Ziemas pasaku» pirmizdevuma vāks

kas jūtas un gods, bet nauda un manta. Zaudējis savas dzirnaviņas ar riekstu un mandeļu gaņģiem, kaķītis spiests iet ubagot, jo bagātās meitas neliekas par viņu zinis — viņš ir nabags, no viņa nevarēs gūt nekādu labumu. Tik tālu Skalbe atklāj buržuaziskās sabiedrības atsevišķas tipiskas īpašības, bet dzīves patiesība Skalbes pasakā cauraudusies ar reakcionarām moralām atziņām. Kaķīša panesībā, visu piedevējā mīlestībā autors skaidri izpauž reakcionaru domu par pilnīgu nepretošanos ļaunumam, pasivitati un mīlestību pret ienaidnieku. Kad ķēniņš jautā kaķītim, ko lai dara ļaunajam melnajam runcim un nepateicīgajām meitām, kaķītis atbild, lai nepiemin ļaunu, lai dara meitām tikai labu. Arī nerātnajiem puikām, kas kaķīti slīcināja, viņš atrod attaisnojumu. Ar šādām īpašībām Skalbes kaķītis atgādina Apsīšu Jēkaba Andra tēvu un J. Poruka sirdsšķīstos ļaudis (Zalkšņu tēvu, Kukažiņu). Taču Skalbem lēnprātības un visumīlestības idejas nesaistās ar reliģiju kā Apsīšu Jēkabam un Porukam, kuru sirdsšķīstie ļaudis ilgojas pēc labākas dzīves viņsaulē, kur saņems algu par ciešanām zemes virsū. Skalbes «pazemīgās dvēseles» nepazīst šādas ilgas pēc viņpasaules. Viņu pasivitati un lēnprātību autors izvirza kā īpašu pašvērtību pretstatā buržuazijas «kampt un rīt» moralei.

Buržuaziskās morales atmaskojums un nepretoties ļaunumam sludināšana ļoti plaši sastopama arī Skalbes turpmākajās pasakās. *«Pelnrušķīte»*, *«Ķēniņa dēla trīs dārgumi»*, *«Degoša sirds»*, *«Pieticīgais zvejnieks»* un daudzas citas pasakas, kaut

arī formā gleznainas, dažkārt folkloras elementiem apvītas, ir tikai ilustracijas autora pasivitates mācībai.

Turpretī, kad par galveno neizvēršas reakcionarās filozofijas radītais, bet gan realā dzīvē novērotais, rodas īsti meistardarbi. Piemēram, *«Pasakā par vērdiņu»* Skalbe pareizi parāda, ka bagātība un mantkāre izkropļo cilvēka raksturu. Nabaga pirtnieks Ansis, kļuvis bagāts, domā vairs tikai par mantas vairošanu un pat aizmirst savu veco māti, kurai kādreiz, nabags būdams, solīja uzcelt siltu priežu istabiņu.

Socialie pretstati un buržuaziskā morale spilgti atklājas atsevišķos tēlos pasakā *«Ūdens māte»*.

Nonācis Ūdens mātes valstībā, zēns ir pārsteigts par Lielās Zuvs dzīves gudrību «kampt un rīt, kampt un rīt». «Vai! tad jau te apakšā tāda pati gudrība kā augšā, tur arī visi kampj un rauj, ko var,» zēns prāto. Miera un Pieticības malas iedzīvotājus atgādina vēzis, kas nezina «nekā labāka par siltu alu un labu kumosu».

Pretrunīgi uzskati izpaužas tajās Skalbes pasakās, kurās autors pievērsies cilvēku attieksmēm pret darbu un dzīves jēgas problemām. Vislielākie pretstati šo pasaku grupā ir bramins («Nabaga bramins») un Milzis («Milzis»). Pasakā *«Nabaga bramins»* bramina ideals ir pilnīgi aiziet no dzīves, patverties tikai lūgšanu un sapņu pasaulē. Rūpes par maizi un apģērbu, ko tīko viņa sieva, ir kaut kas zemāks, pēc kā tiekties var tikai parija. Savas lūgšanas bramins pat neizsaka vārdos, jo skaistāka un vērtīgāka viņam liekas klusēšana. Skalbes tēlojumā bramins pretstatā savai praktiskajai sievai pacelts kā kāda augstāka tipa cilvēks, zināms ideals. Idealistiska kontemplacija, pārdomas un sapņi «Nabaga braminā» izvirzīti kā svarīgākais un augstākais dzīvē.

Turpretī pasakā *«Milzis»*, smeļoties ierosmi folklorā, Skalbe pauž pilnīgi pretēju domu. Milzis ir laimīgs tikai tad, kad strādā — tur kalnu, kurā «skan rūķu laktas, ēzes elso un dūc». Milža gājienā pa pasauli, sacensībā ar ganu zēnu, kas ar atjautību uzvar lielo, neveiklo Milzi, izpaužas ne tikai tautas pasaku motivi, bet arī to stāstījuma koncentrētība un dinamika. Stipri-

nieks milzis — koku rāvējs un kalnu turētājs, atjautīgais ganu zēns ir raksturīgi folkloras tēli, kuru raksturos darba tauta ieveidojusi savas īpašības, un Skalbe tās ir paturējis arī savā pasakā.

Līdzīga doma pausta *«Labuma meklētājā»* un citās pēc folkloras motiviem rakstītajās pasakās. Negribēdams strādāt nekādu darbu, labuma meklētājs aiziet garām īstajai dzīvei un laimei.

Skalbes pasakās dažkārt izpaužas nosliece uz panteismu («Jūras vārava» u. c.).

Skalbes pasaku mākslinieciskajā izveidē ļoti svarīga loma ir bagātīgi izmantotajiem tautas pasaku motiviem un tēliem. Blakus minētajam Milzim un ganu zēnam arī bārenīte, trešais tēva dēls, Laima, Māra, Ūdens māte, Meža māte, dažādi dzīvnieku tēli ir pazīstami jau no tautas pasakām. Līdzīgi tautas pasakām galveno varoni parasti atbalsta dzīvnieki un personificēti dabas spēki. Stāstījumā autors nereti iesaista arī dažādu teiku, sevišķi radīšanas teiku elementus («Pasaka par pelīti», «Nogrimušā baznīca» u. c.). No folkloras rakstnieks ņem ne tikai atsevišķus motivus pasaku sižetiem, bet dažkārt radoši atstāsta tautas pasakas («Sarkangalvīte») un, dziļi iejūtoties folkloras teicēja stilā, izveido visās niansēs izslīpētus pasaku paraugus.

Folkloras elementi izpaužas arī Skalbes pasaku kompozicijā un atsevišķu detaļu mākslinieciskā izveidē. Tautas pasaku kompozicijai raksturīgās trīs daļas, ievada un nobeiguma formulas rakstnieks prasmīgi izlieto daudzām savām pasakām.

Skalbes pasakām daudz kopīga ne tikai ar latviešu tautas pasakām, bet arī dziesmām. Vairākas viņa pasakas radītas pēc tautas dziesmu motiviem. Jaunā un skaistā Ezerieša meita, kas nevar iedomāties dzīvi pie bagātā, bet pretīgā Dūņu Vēža, ir rada ezerieša meitai tautas dziesmā:

Ezerieša meita biju
Putiņās mazgājos.
Laucinieki, dūņu vēži,
Neņems manu vainadziņu.

Dažkārt Skalbe pēc tautas dziesmu motiva neveido visu pasaku, bet tikai kādu tās daļu. Piemēram, pasakā «Malēja» epizodei

par gailīti un vistiņu, kas pa dziļu sniegu brien uz salmu gubeni, autors, bez šaubām, ierosmi guvis populārajā tautas dziesmā par gailīti un vistiņu.

Īsti latviska nacionala specifika Skalbes pasakās izpaužas ne tikai folkloras materiālā, bet arī meistariski izveidotajos tautas dzīves un dzimtenes dabas tēlojumos, uz kuru fona norisinās pasaku darbība.

J. Akuraters, A. Austriņš un K. Skalbe

Atšķirībā no tautas pasakām Skalbem pasaku veidojumā nav tik spēcīga darbības kāpinājuma, mazāks dramatisms, bet vairāk lirisma.

Skalbes pasaku valoda līdzīga tautas pasaku valodai. Dzīvāka stāstījuma labad autors bieži lieto tautas pasakās daudzkārt sastopamo laiku maiņu, piemēram: «Milzis gāja, gāja un

uzgāja kalnu. Iet nu no kalna lejā, redz, viens puika gana aitas» («Milzis»).

Valoda ļoti gleznaina un bagāta tēliem. «Pēc salīdzinājumiem un metaforām man nav jāmeklē — tie paši bāžas virsū un pat jāturas viņiem pretī, lai par daudz nenokļūtu viņu varā,»[1] saka rakstnieks.

Raksturīga Skalbes pasaku īpatnība ir tā, ka autors personificē pat tādus priekšmetus, kam galvenajā darbības norisē nav nozīmes. Tā «Kaķīša dzirnaviņās» kaķītis uzlec uz krāsns, kur to pašapzinīgi uzrunā sāls grauds, un pat lupatas iejaucas sarunā. Bet baltā tējkanna «pūta tvaiku caur nāsīm» un sīca: «Ziemu es mīlu piemiegt acis, piemiegt acis un sapņot. Es redzu zemi, kur tējas koks zied...»

Šāda pievēršanās vissīkāko blakus priekšmetu personifikācijai ļauj Skalbem arī detaļās izveidot spilgtas gleznas, kur katram visikdienišķākajam priekšmetam ir sava raksturīga krāsa, savs skanējums.

Skalbe ir ne tikai pasaku žanra izveidotājs, bet arī pasaku meistars latviešu priekšpadomju literaturā. Viņa pasakas tautā ļoti izplatījušās un dažas («Pasaka par vērdiņu», «Pasaka par neizdodamo dālderi») pat folklorizējušās.

*

Īsā pašraksturojumā 1924. gadā Skalbe raksta: «Par manu dvēseles dzīvi lai stāsta manas dzejas un pasakas. — Tas nava daudz, un es nožēloju, ka neesmu strādājis plašiem realista paņēmieniem. Priekš tam man ir trūcis pacietības... Es esmu dzīvojis kādai rītdienai, es esmu sities kā putns gar dienu stikliem un glabājis sevī tikai kādas dedzinošas ilgas priekš rītdienas.»[2]

---

[1] *K. Skalbe,* Kopoti raksti, 5. sēj., «Kulturas Balss» apg., Rīgā, 1923, 443. lpp.

[2] Atziņas. Latvju rakstnieku autobiografijas, 3. d., K. Egles sakārtojums, O. Jēpes izd., 1924., 5. lpp.

Sava laika progresivā kritika atzinīgi vērtē Skalbes daiļrades pirmā perioda darbus (līdz 1906. g.), izceļot Skalbi kā jaunu īpatnēju talantu, kura daiļradi caurstrāvo protests pret visu sastingušo un nomācošo sabiedriskajā dzīvē.

Vēlākā laikā marksistiskie kritiķi (A. Upītis, V. Knoriņš) augstu vērtē Skalbes darbu meistarību, bet principiali vēršas pret reakcionarajām tendencēm viņa mākslā. Ar visu savu meistariskās satiras asumu A. Upīts jau 1917. gadā vērsās pret Skalbi kā politiķi un publicistu. A. Upīts atklāj pretrunas un reakcionaras līnijas Skalbes daiļradē, bet tai pašā laikā izceļ tajā arī visu vērtīgo un paliekošo. Savā «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsturē» (1921.) A. Upīts raksta, ka Skalbes darbi «mākslas vērtības ziņā pārsver daudzus sējumus latviešu rakstniecībā».

Buržuaziskā kritika vienmēr centās Skalbes darbos kā pozitivas izcelt viņa reakcionarās tendences, uzskatot pazemību un panesību par īpaši «latviskām» īpašībām. Progresivos socialos motivus viņa darbos buržuaziskā kritika noklusē vai vērtē kā Skalbem nepiemērotus un neizdevušos.

Padomju cilvēkam ir nepieņemama un nosodāma Skalbes sludinātā kaitīgā pasivitate, nepretošanās ļaunumam, iegrimšana sapņu pasaulē, kas orientē projām no sabiedriskās dzīves un tādēļ bija tik izdevīgs ierocis latviešu buržuazijas rokās. Atsijājot visu negativo, Skalbes literarajā mantojumā tomēr paliek skaistas vērtības. Pie tām pieskaitāma socialo protesta motivu cauraustā un sirsnīgu jūtu apdvestā Skalbes daiļrade pirms 1905. gada revolucijas, grupa dabas, mīlas un bērnu dzejoļu vēlākā laikā, kā arī socialo pretrunu un buržuaziskās morales atmaskojums meistariski veidotajās pasakās. Kā maigam jūtu liriķim un pasaku autoram Skalbem latviešu priekšpadomju literaturā ir ievērojama vieta.

LITERATURA

K. Skalbes darbi. K. Skalbes Kopotos rakstus pirmoreiz izdevis D. Zeltiņš Rīgā (1. sēj. — 1906., 2. sēj. — 1910.). Tajos uzņemts viss nozīmīgākais, ko Skalbe līdz tam sarakstījis.

Otrs Skalbes Kopoto rakstu izdevums piecos sējumos iznāca 1922. un 1923. gadā Rīgā «Kulturas Balss» apgādībā. Tajā uzņemti visi Skalbes daiļdarbi, kas līdz 1922. gadam iznākuši atsevišķos krājumos. Darbi, kas iespiesti tikai periodikā, publicistiskie tēlojumi «Kara gleznas» (1914.) un «Mazās piezīmes» (1920.) nav te ievietoti.

Trešais, visplašākais Skalbes Kopoto rakstu izdevums 10 sējumos iznāca 1938. un 1939. gadā Rīgā J. Rozes izdevumā. Tanī ievietoti visi Skalbes daiļdarbi, ārpusē palikusi tikai daļa publicistisko rakstu un runas Latvijas saeimā.

Atsevišķos krājumos un izlasēs Skalbes darbi iznākuši daudzos izdevumos. Vairāki Skalbes darbi tulkoti krievu, vācu, igauņu, somu u. c. valodās.

K. Skalbes pašraksturojums «Kārļa Skalbes daiļrades psiholoģija» ar P. Birkerta ievadu iespiests žurnalā «Ritums» 1923. gada 2. numurā nodaļā «Rakstnieki un mākslinieki par sevi».

Par K. Skalbi. *A. Birkerts* — Kārlis Skalbe, Biografiski-kritiska skice. K. Skalbes Kopoti raksti, 1.—5. sēj., Rīgā, «Kulturas Balss» apgādībā, 1922.—1923., A. Birkerta monografiskais pētījums ir apjomā plašākais, faktu ziņā bagātākais darbs par K. Skalbi.

R. Egle — Kārlis Skalbe, Rīgā, «Literaturas» izd., 1936.

R. Egle — Kārļa Skalbes dzejas māksla. (Analitisks raksturojums.) K. Skalbes Kopoti raksti, 10. sēj., Rīgā, izd. J. Roze, 1939.

V. Knoriņš — K. Skalbes «Ziemas pasakas», «Domas», 1914., 4.

P. Rozītis — Sāpju estetika, «Druva», 1913., 6.

J. Sudrabkalns — Trīs mazas piezīmes. Rakstu krājumā «Kārlis Skalbe», Rīgā, A. Austriņa sakārtojumā, 1929.

J. Sudrabkalns — Daži vārdi par Kārli Skalbi, «Literaturas Avīze», 1940., 5.

A. Upīts — K. Skalbes «Sapņi un teikas», «Jaunā Dienas Lapa», 1913., 85.

A. Upīts — Liriskā politika. (Par K. Skalbes rediģēto žurnalu «Laiks».) «Jaunais Vārds», 1917., 125.

A. Upīts — Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, 1. sēj., Rīgā, D. Zeltiņa un A. Golta apgādībā, 1921. (Par «Cietumnieku sapņiem», «Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties», «Skaņām iz tālumiem».)

A. Upīts — K. Skalbe. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, 2. sēj., Rīgā, D. Zeltiņa un A. Golta apgādībā, 1921., 265.—274. lpp.

T. Zeiferts — K. Skalbe. Latviešu rakstniecības vēsture, 3. d., Rīgā, A. Gulbja apg., 1925., 364.—374. lpp.

FRICIS BĀRDA

(1880.—1919.)

Dzīve un daiļrades ceļš

Viens no talantīgākajiem latviešu pasivajiem romantiķiem Fricis Bārda dzimis 1880. gada 25. (v. st. 13.) janvarī Pociema Rumbiņu[1] saimnieka ģimenē. Nākošais dzejnieks uzaug patriarchalā lauku sētā, kurā stingri ievēro reliģiskās tradicijas. Dziļi reliģiozā vide atstāj neizdzēšamas pēdas zēna garīgajā attīstībā, sekmē viņa pasaules uztveres ievirzi idealistiskā gultnē.

Pirmo izglītību Fr. Bārda iegūst Pociema pagastskolā, pēc tam mācās Umurgas draudzesskolā un Limbažu pilsētas skolā, tad Valkas skolotāju seminarā Rīgā (1898.—1901.), kurā mācās arī vēlākais rakstnieks Antons Austriņš. Fr. Bārda ir klusa, noslēgta rakstura, turas nomaļus no seminara sabiedriskās dzīves un laikmeta progresivajiem centieniem. Jau seminara gados viņā ir spēcīgas literaras intereses. Viņš daudz lasa — ne vien daiļliteraturu, bet arī filozofiskus rakstus, nododas dažādo reliģiju un ar tām saistīto filozofisko uzskatu studijām, klusībā dzejo.

Pēc seminara beigšanas Fr. Bārda no 1901. līdz 1905. gadam ir palīgskolotājs Katlakalna draudzesskolā. Šai periodā sāk parādīties pirmie iespiestie Fr. Bārdas darbi. Viņa pirmais dzejolis — *«Raibais pavediens»* — iespiests 1902. gadā laikraksta «Rīgas Avīze» 100. numurā. Tajā ir romantiķiem bieži vien tik raksturīgais dzīvības un nāves motivs, kā arī Fr. Bārdas visai turpmākajai daiļradei īpatnējais gleznainais, personifikacijām bagātais dabas skatījums.

1905. gada rudenī Fr. Bārda dodas uz Tērbatu, lai noliktu ģimnazijas gala eksamenus, iestātos Tērbatas universitatē un

[1] Tagadējā Limbažu rajonā.

Fr. Bārda

studētu filozofiju. Revolucija šos nodomus izjauc — Tērbatas universitati slēdz. Fr. Bārda atgriežas Rīgā. Pret 1905. gada revoluciju viņš izturas noraidoši, vēstulē brālim izteikdamies, ka latviešu tautai šis gads nolādams, ka revolucionaru rīcība ir briesmīgākā ļuvredzība un neapdomība.

Dzīvojot Rīgā, pieaug Fr. Bārdas literarās tieksmes. To veicina tuvāka iepazīšanās un saiešanās ar vairākiem latviešu rakstniekiem — A. Ķēniņu, A. Saulieti, J. Jaunsudrabiņu u. c. Fr. Bārda intensivi nododas daiļradei. Periodikā parādās vairāki viņa dzejoļi un tēlojumi, pēdējie bez lielākas literaras vērtības.[1]

1906. gada pavasarī Fr. Bārda aizbrauc uz Vīni, lai mēģinātu realizēt savus tālākās izglītības nodomus. Viņš ir brīvklausītājs Vīnes universitates filozofijas fakultatē. Šo studiju laikā padziļinās Fr. Bārdas idealistiskais pasaules uzskats. Dzejnieks noklausās Vīnē lekcijas par filozofiju, estetiku, vācu moderno dzeju. Visvairāk Fr. Bārdu saista reakcionarā franču filozofa-idealista A. Bergsona, arī vācu filozofu — Šopenhauera un Hegeļa filozofiskie uzskati. Rietumeiropas idealistiskās filozofijas ietekmes vēlāk izpaužas Fr. Bārdas teoretiskajos un kritiskajos rakstos (apcerējumi «Romantisms kā māk-

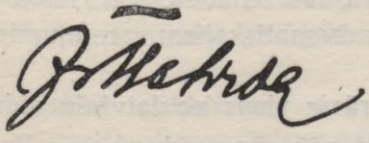

Fr. Bārdas autografs

[1] Fr. Bārdas tēlojumi 1923. gadā iznāk sakopoti krājumā «Vita somnium».

slas un pasaules uzskata centralproblema» 1909. g., «Mākslu attiecības» 1915. g. u. c.), kā arī dzejā.

Vinē paplašinās Fr. Bārdas zināšanas vācu literaturā. Tuva viņam kļūst vācu modernistu — A. Momberta, R. Rilkes, S. Georges, H. Hofmanstāla daiļrade, arī vācu 18. un 19. gs. romantiķu — Fr. Šlēgeļa, L. Tīka, Fr. Novalisa darbi. No krievu dzejniekiem viņam mīļš ir A. Bloks, bet it īpaši Ļermontovs. Radoši pārkausētas ietekmes, kas gūtas no vācu romantiķiem un Ļermontova sacerējumiem, pamanāmas vairākos Fr. Bārdas dzejoļos. Ļermontova poēmas «Demons» ierosmē radies Fr. Bārdas dzejojums «Tamaras nakts».

Smagas slimības un materialo grūtību dēļ Fr. Bārda 1907. gadā pārtrauc studijas Vinē un atgriežas Latvijā. Viņš ir latviešu valodas skolotājs vairākās Rīgas vidusskolās, līdzstrādnieks žurnalā «Stari», arī almanachā un žurnalā «Zalktis», estetikas iektors Dubura dramatiskajos kursos.

1911. gadā iznāk Fr. Bārdas pirmais dzejoļu krājums *«Zemes dēls»*. Kritika uzņem to atsaucīgi. Tā Andrejs Upīts savā recenzijā žurnala «Izglītība» 1911. gada 8. numurā krājuma labākos dzejoļus pieskaita pie izcilākā tā laika latviešu lirikā.

Fr. Bārda darbojas arī kā literaturas kritiķis un publicē vairākas recenzijas par jauniznākušām grāmatām (Andreja Upīša «Mazās dramas» 1912., Aspazijas «Ziedu klēpis» 1912., Plūdoņa «Uz saulaino tāli» 1912., «Dzīves simfonijas» 1914., Raiņa «Gals un sākums» 1913., Skalbes «Saules puķes» 1914. u. c.).

Pirmā pasaules kara periodā Fr. Bārda dzīvo pārmaiņus gan Pociemā, gan Rīgā, darbodamies par skolotāju.

1914. gadā iznāk Fr. Bārdas kroņa patriotisma garā ieturētā drama vienā cēlienā «Nu ar dievu, Vidzemīte!». Tai, tāpat kā pārējiem nedaudzajiem Fr. Bārdas dramatiskajiem sacerējumiem, paliekamas nozīmes nav.

1917. gadā Fr. Bārda Valmierā ir viens no latviešu vidusskolas organizētājiem. Viņš strādā par zēnu vidusskolas direktoru Valmierā, ir Strādnieku un zemnieku deputatu padomes Izglītības nodaļas vadītājs. Ilgstošajai slimībai atkārtojoties, Fr. Bārda mirst 1919. gada 13. martā. Viņš apbedīts Umurgā,

kur dzejniekam 1933. gadā uzcelts piemineklis (autors — LPSR Tautas mākslinieks T. Zaļkalns).

Pēc Fr. Bārdas nāves iznāk viņa otrs dzejoļu krājums — *«Dziesmas un lūgšanas dzīvības kokam»* (1923.).

Fr. Bārdas daiļrades vispārīgs raksturojums

Fr. Bārda līdzās K. Skalbem ir viena no spilgtākajām personībām to latviešu romantiķu vidū, kas savas literārās gaitas sākuši pagājušā gadsimta pēdējā gadu desmitā vai šī gadsimta sākumā. Viņš ir daudzpusīgs liriķis, dzejnieks domātājs, kas savu idealistisko pasaules uztveri, romantisko daiļrades metodi mēģinājis nopamatot arī teoretiski (apcerējumi «Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centralproblema» 1909., «Prāts un mūžības jautājumi» 1919., «Domas par reliģiju» 1920.).

Romantismu viņš izvirza par mākslas un pasaules uzskata galveno problemu, piešķirdams šim jēdzienam īpašu subjektivi idealistisku saturu. Teoretiskajos uzskatos Fr. Bārda lielā mērā balstās uz A. Bergsona mācību, līdzīgi pēdējam pasaules intelektuālās izziņas vietā izvirzīdams dzejisku intuiciju. Fr. Bārda aizstāv mākslas atrautību no sabiedriskās dzīves. Dzejai, pēc viņa domām, jāpaceļas pāri atsevišķu sabiedrības grupu un šķiru cīņas interesēm, tās uzdevums ir atklāt estetiskos, uzskatāmos tēlos «universa mūžīgās likumības». Šie uzskati izpaužas arī viņa daiļradē. Dzīvodams triju revoluciju laikā, Fr. Bārda tomēr nav ar savu dzeju uz tām atsaucies. «Ne dzīve pati par sevi viņu interesē, — raksta par Fr. Bārdu Andrejs Upīts, — bet tikai tās viņas parādības, kuras sniedz vielu viņa sapņainam skatījumam, kuras viņš var ietvert savā romantiķa jūsmā un krāsaini gleznot pēc savas iedomas.»[1] Fr. Bārda dzied dziesmu smilgām un zālei, paceplīšam uz zara, vējam, zilajai tālei, baltajai brīnuma pilij, neprātam, sirdij, kam gaisma dzisa («Mana dziesma» 1910.).

Negativi nostādamies pret proletariata revolucionaro cīņu, bet ar esošo dzīves īstenību tomēr nespēdams samierināties, Fr. Bārda gremdējas irealā sapņu pasaulē. «Es sapņotājs.

[1] *Andrejs Upīts*, Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, 1921., 287. lpp.

Mūžam pār galvu man ziedoša liepa šalc,» viņš raksta krājuma «*Zemes dēls*» dzejolī «*Mani sapņi*» (1910.).

Fr. Bārdas dzejoļi, kuros viņš parādās kā pasivs, no realās dzīves īstenības atrauts sapņotājs, orientē lasītāja uzmanību projām no šķiru cīņas, no kapitalistiskajā pasaulē pastāvošajām sabiedriskajām pretrunām. Tie ir apziņu iemidzinošs sava veida opijs un ilgus gadus kalpojuši buržuazijas reakcionarajām interesēm.

Taču visai plaša ir tā Fr. Bārdas daiļrades daļa, kurā reakcionaras tendences neizpaužas un kura pārņemama kulturas mantojumā. Tā ir galvenokārt viņa dabas, mīlestības un bērnu dzeja. Līdz ar Raini, Plūdoni un Skalbi Fr. Bārda ir viens no labākajiem mūsu dzimtenes dabas savdabīgā skaistuma attēlotājiem. Viņa dabas dzejoļos spēcīgi izpaužas latviešu nacionalā specifika. Būdams lielisks un savdabīgs dzejas mākslas meistars, Fr. Bārda, arī dzejojot par mūžseno mīlestības tēmu, pratis atrast jaunus vārdus. Viņa sacerējumi mazajiem lasītājiem ar savu konkreto tēlainību, lielo vienkāršību, labsirdīgo humoru un atbilstību bērna pasaules uztverei pieder pie labākās latviešu bērnu dzejas. Paliekamas vērtības atrodam arī Fr. Bārdas filofozisku pārdomu, subjektivo izjūtu un sabiedriskās tematikas dzejā. Labākie Fr. Bārdas dzejiskie daiļdarbi raksturo latviešu lirikas izcilākos sasniegumus.

Krietns skaits Fr. Bārdas dzejoļu ar savu lirismu, gleznainību, dziļo pārdzīvojumu devuši ierosmes latviešu komponistiem. Ir komponēti, piemēram, viņa dzejoļi «Saules svētki», «Čigānu dziesmas», «Ziediņš» (Jāzeps Vītols), «Dzīvīte» (Jāzeps Vītols un Jānis Mediņš), «Kad nāksi atkal?» (Alfreds Kalniņš) u. c.

Fr. Bārdas dzeja

Fr. Bārdas dzejas lielum lielo vairumu sastāda liriski dzejoļi. To vidū ievērojama vieta tiem, kuros apdziedāta Latvijas daba. Varam pievienoties Andrejam Upītim, kas raksta: «Visaugstāko pakāpi Bārdas māksla aizsniedz dabas dzejoļos un dabas parādību personifikacijās. Tur nevar atrast nevienu šablonisku gleznu, ne banalu frazi, viss te ir spirgti svaigs, nemākslots un vienkārši daiļš.»[1]

[1] *R. Egle* un *A. Upīts*, Pasaules rakstniecības vēsture, 4. sēj., 782. lpp.

Ierosmi *dabas dzejoļu* sarakstīšanai Fr. Bārdam devušas gan raksturīgas pavasara, vasaras un rudens ainavas, gan līdzīgi Skalbem pavisam sīki dabas priekšstati un parādības: raibs kukainītis, «tik liels kā trīs matu kamolīts» («Zālē» 1911.), rasas lāsītes («Rasas princesīte» 1911.), sīks lietutiņš («Lietus vīriņš» 1910.) u. tml. Par visu to viņš dzied mierīgās, klusinātās noskaņās, vismīļāk kavēdamies rāmās novakarēs un bagātīgi izmantodams krāšņas romantiskas gleznas. Ja Plūdonis prot meistariski atveidot dažādās dabā valdošās skaniskās norises, tad Bārda ir meistars attēlot dabu redzes priekšstatos. Viņš it kā glezno vārdiem. Bieži lietodams dažādus krāsu apzīmējumus un personifikacijas, Fr. Bārda panāk lielu tēlainību. Raksturīgi šai ziņā ir, piemēram, viņa dzejoļa «Ziedonis» sākuma panti, kuros ik divas rindas veido jaunu, skaistu Latvijas pavasara gleznu:

Caur birzi brauc ziedonis — mirdzošs un balts
dzeltainiem pieneņziedu ratiem.
Līkst bērzi vēsmā un sveicienu šalc
zaļu tauriņu pilniem matiem.

Met skatu viņš eglienā — aizdegas
plīvošās sveķu svecēs viss sils;
met pļavā — un zālītē nolaižas
bezdelīgu actiņu mākonīts zils.

Atbrauc pie dārza un apstājas,
zelta grožus ap liepu sien.
Sniega kupenēs ābeles ierokas,
ziedons apsnidzis cauri brien.

Fr. Bārdas dabas dzejoļus caurstrāvo maigs lirisms un sirsnīgums. Sirsnīgo apakštoni izraisa autora mīlestības pilnā attieksme pret dabu. Tā izteicas viņa gleznās un daudzajos pamazināmajos vārdos. To izjūtam, piemēram, kad dzejnieks runā par ziedoņvēja kumeliņu bubucīti, kura rudo samta purniņu ceriņi glāsta ziedpumpuru dūrītēm, par brūni zaļiem sūnu lācīšiem uz mājas jumta, par urdziņām, kas pa krēslu ratiņos brauc uz upi u. tml. Bieži Fr. Bārdas dabas dzejoļos ir liega idiliska noskaņa:

Raudupīte,
meitenīte,
vidū pļavas pakritusi,
ziedoņsaulē apreibusi,
smejas klusi...
Un, kad balto mākonīti
debess viņā iemetusi,
kā par spīti,
knipi sitot,
uzsviež gaisā burbulīti.

(«Klusā» no cikla «Vasaras idiles»)

Nereti Fr. Bārdas dabas dzejoļos («Marta panorama» 1907., «Odu vakara deja» 1907., «Sarķītes pavasaris» 1907., «Rudens» 1910., «Lietus vīriņš» 1910. u. c.) uzdzirkstī draisks humors:

Bet miezītis nevaid vis miris —
Viņš tikai izliekas tāds.
Ar apiņi celsies viņš augšā...
Un tad — lai tik rādās tam kāds!

(«Rudens»)

Pretēji Skalbem, Porukam, Sudrabkalnam u. c. Fr. Bārda savos dabas dzejoļos mēdz daudz mazāk izmantot dabu personisko izjūtu labākai pasvītrošanai. Fr. Bārda neapdzied arī dabu kā tādu, bet skata to caur savas bagātās un rotaļīgās fantazijas prizmu. Viņš, paša vārdiem runājot, pārvērš dabu par «zaļu teiku», «zilu pasaciņu». Tā, piemēram, dzejolī «Rudens» Bārda nestāsta konkreti un tieši par labības kulšanu, bet īpatnējās pārnestā nozīmē saprotamās fantastiskās gleznās:

Stāv dzeltenos pulciņos stati
un skatās, kur rija sēd,
un klausās, kā kaimiņu birzī
viņu brālīšus maurodams ēd

dzelzs pūķis... Ak dievs, kur tas rijīgs!
Tur tūkstošiem dienā tie mirst.
Tik kaudzēs vien met viņu kaulus,
bet smadzenes maisos birst...

Skatot dabu fantastiskā aspektā, Fr. Bārda vairākos savos dabas dzejoļos liek darboties mitoloģiskiem tēliem («Aitu lēpis»

1907., *«Mēnešmeitiņa»* 1907., *«Pelēkā audēja»* 1906., *«Vārpu māte»* 1910., *«Druvu dieva rudens»* 1908., *«Meža nagaža»* 1910., *«Sukuburs»* 1910., *«Pans aprilī»* 1908. u. c.). Šajos dzejoļos autors ietvēris kādas dabas parādības pasakainu izskaidrojumu, dažreiz fantastiskā iztēlojumā atainojis kādu notikumu dabā. Pārējie latviešu dzejnieki — Fr. Bārdas laika biedri — mitoloģiskus tēlus savā daiļradē tikpat kā nav izmantojuši. Tos sastopam vēl vienīgi dažos Plūdoņa dzejoļos («Dūkņa», «Meža klusums pusdienā», «Vasaras dienvidi» u. c.), bet daudz retāk nekā Fr. Bārdam.

Fr. Bārda devis arī nedaudzus labus dzejoļus ar *sabiedrisku tematiku.* Daļā no tiem izjusti runāts par latviešu tautas ciešanām pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā. Nozīmīgākie to vidū ir *«Rudens 1915.»* (1917.), *«Trīs biķeri»* (1923.), *«Dzimtene un tāle»* (1921.), *«Sauciens tālē»* (1916.). Līdz ar vairākiem Plūdoņa dzejoļiem («Bēdu rudens», «Pār manas dzimtenes tīreļiem», «Nav asarām gala, nav gala» u. c.) tie pieder pie labākajiem liriskajiem sacerējumiem, kas atspoguļo šo traģisko laika posmu latviešu tautas dzīvē. Šajos Fr. Bārdas dzejoļos izskan sāpes par postu, ko latvieši pārcieš bēgļu gaitās, izskan bēgļu smeldzošās ilgas atgriezties Latvijā, žēlas par daudzajiem kritušajiem latviešu strēlniekiem. Vienkārši un izjusti dzejnieks izteicis mīlestību uz savu tautu, tēlojis viņas ciešanas, piemēram, dzejolī «Rudens 1915.»:

Nekad vēl izmisuma šķēps
nav tik daudz strauju siržu ķēris.
Nekad vēl lielceļš Latvijā
nav tik daudz rūgtu asru dzēris.

Visumā tomēr Fr. Bārda uz aktualo sava laika dzīvē atsaucies maz, stāvēdams nomaļus un uzskatīdams, ka rakstniekam jādzīvo ne savam laikmetam, bet savai dvēselei (apcerējums «Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centralproblema»). Reizēm, darba tautas postu notēlojot, Fr. Bārda vadījies no tīri estetiskiem nolūkiem. Skarbo dzīves īstenību izskaistina un aizplīvuro, piemēram, viņa dzejolis «Idile» (1908.) un cikls «Nabadzība» (1908.), kas veidoti idiliskās gleznās.

No Friča Bārdas sabiedriskās tematikas dzejoļiem ievērību pelnī vēl daži, kuros izskan satira par mietpilsonisko aprindu seklo, tukšo dzīvi, aprobežotajām interesēm, mutes bajārību («Dāvinājums» 1920., «Domātājs» 1919., «Zobens un lilija» 1920. u. c.).

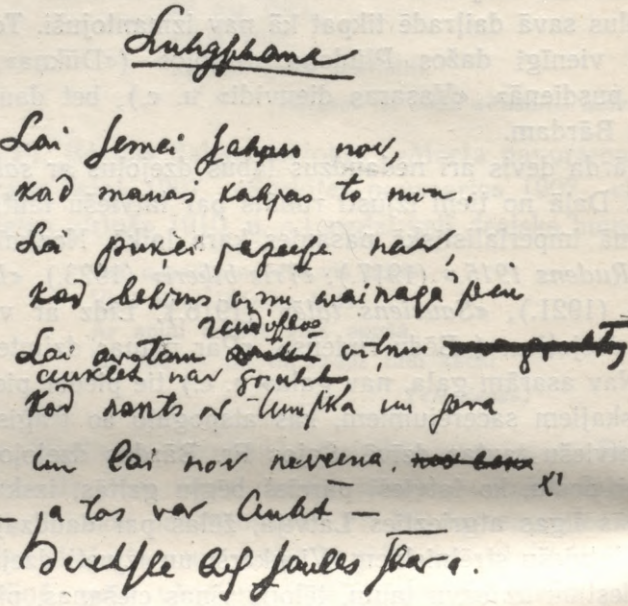

Fr. Bārdas rokraksts

Fr. Bārdam ir daudz *filozofisku pārdomu* dzejoļu. No tiem paliekama vērtība nedaudziem, jo šajā Fr. Bārdas daiļrades daļā, tāpat kā subjektivo izjūtu dzejoļos, visskaidrāk atklājas viņa idealistiskais pasaules uzskats, viņa reakcionarais romantisms. Filozofisko pārdomu dzejoļos Fr. Bārda kavējas pie tādiem jautājumiem kā — kas ir dievs, dzīvība, nāve u. tml. To lielākajai daļai ir reliģisks raksturs. Fr. Bārda tajos parādās kā panteists («Mans dievs» 1919., «Dievs un dzīvība» 1917., «Es» 1917., «Dieva nams» 1911. u. c.). Fr. Bārda ir nonācis līdz atziņai: «Jā, es zinu gan, ka tukšas tur tās debesis virs mūsu galvas —

ir velti patiesībai no tām gaidīt balvas.»[1] Dievu viņš jūt izpaužamies visā dabā, arī cilvēkā kā dabas sastāvdaļā. Dzejolī «Mans dievs» lasām:

es visur, visur tevi ieraugu.
Ar lietu tu uz zemi krīti,
ar zvaigznēm tumšā naktī spīdi.
Tu dīgsti zaļā velēnā,
tu smejies brūnā pumpurā.
Ar tārpu ābeles zargalā
tu šūpojies zaļajā paēnā.

Atsevišķos Fr. Bārdas dzejoļos, īpaši tajos, kas radušies mūža pēdējos gados, ir nosliece uz teismu, piemēram, dzejolī «Mūžīgās mīklas».

No Fr. Bārdas filozofisko pārdomu dzejas ievērību pelnī galvenokārt eleģiskais rekviema rakstura dzejojums *«Skaidu spilvens»* (1911.), kas pieder pie skaistākajiem šāda veida darbiem latviešu literatūrā. Dzejnieks tajā atskatās uz cilvēka mūžam nemiera pilno dzīves gaitu:

Mūžam mēs nemiera bērni.
Mūžam mums asinīs dūc
nemiera sarkanā dziesma.
Mūžam alkst nemiera krūts.

Cīnīties, ilgoties, tiekties —
šūpuļa dziesma jau sauc.
Soli vispirmo tu spēri,
dzimstoša nemiera skauts.

Cīnīties, ilgoties, tiekties —
nava ne vakars, ne rīts.
Dusā un sapnī pēc mērķa
roka vēl sniedzas un trīc.

Pretmetā trauksmainajiem meklējumiem, sapņiem, nerimstošajām ilgām «Skaidu spilvenā» eleģiskās, emocionalās gleznās stāstīts par to, kad «lielais svētvakars kā māte, draugs krēslas pirkstu uzspiedīs uz pulsu», un «viss, kas likās satverts, panākts, gūts», «izzudīs kā ziedu lietiņš balts, kas no spārniem nolīst

[1] «Mūžīgās mīklas», krājumā «Dziesmas un lūgšanas dzīvības kokam», izd. A. Gulbis, 1929., 20. lpp.

lakstīgalai, kad caur ievām rīta trīsas šalc». Nāve Fr. Bārdam ir kā miera osta, atpestījums pēc ciešanu pilnās dzīves. Tāpat kā Plūdonis «Rekviemā», arī Fr. Bārda «Skaidu spilvenā» kavējas pie tā, kas dzejojuma liriskajam varonim dzīvē tuvs un mīļš. Atšķirībā no Plūdoņa Fr. Bārda nav devis atskatu uz kāda censoņa mūža gaitas ritējumu. Viņa dzejojumam vairāk vispārināts, filozofisks raksturs. Tas ietver pārdomas par cilvēka mūžu vispār.

Fr. Bārdas *subjektivo izjūtu* dzejoļos daudz skumju un irealas sapņainības, kas izaug no viņa nespējas samierināties ar pastāvošo dzīves kārtību, ar pilsoniskās sabiedrības tukšo dzīves veidu, tās seklajām interesēm, izaug no dzejnieka iedomu pasaules nesaskaņas ar realo īstenību. Savā pēdējā dzejolī Fr. Bārda raksta:

Kas iraid šī dzīve, ko dzīvoju es,
pret dzīvi, kas ilgās man dvašo?
Pie pirkstgaliem drebošas pilītes
pret jūru vareno, plašo!
— — — — — — — — —
Kas iraid šie ļaudis, ap mani kas sīc
kā mušas priekš lietainas dienas?
Kas ir viņu mērķis? Kāds nākotnes rīts?
un cik viņiem zvaigžņu? — Nevienas!

Citā šī dzejoļa pantā Fr. Bārda sakās jūtamies kā jauns gulbis, ko noķēris kāds un dzen sasietiem spārniem.

Idealistiskais pasaules uzskats neatļauj Fr. Bārdam saredzēt pareizo izeju no kapitalistiskās pasaules pretrunām, un viņš aizklīst nerealos sapņos, aizsegdams ar tiem nepatīkamo dzīves īstenību. Šiem dzejoļiem reakcionara būtība. No Fr. Bārdas subjektivo izjūtu lirikas paliekama nozīme galvenokārt tiem nedaudzajiem dzejoļiem, kuros nerealā sapņainība vāji vai arī nemaz nav izteikta— *«Mans liktenis»* (1921.), *«Sēru vītols»* (1913.), *«Kad nāksi atkal»* (1906.), *«Krēslā»* (1911.), *«Apnicis»* (1911.) u. c.

Redzamu vietu Fr. Bārdas daiļradē ieņem mīlestības lirika. Tai liela pārdzīvojumu nokrāsu dažādība. Viņš rakstījis gan liegi sapņainus, gan skumjus, gan kaislus, gan filozofiska rak-

stura mīlestības dzejoļus. Vairākos Fr. Bārdas mīlestības dzejoļos izskan jaunības nemiers, neskaidras ilgas, pirmo mīlestības jūtu mošanās («Svešinieks» 1912., «Plaukstošas meitenes dziesma» 1911. u. c.). Maigas mīlestības jūtas ir dzejolī «Krēslā» (1911.), kas ieturēts Fr. Bārdas daiļradei tik raksturīgajā klusinātajā maigi sapņainajā noskaņā:

Man gribētos tevi ieaijāt,
kā krēslā vējš liepiņu aija.
Man lūgšanu gribētos pār tevi klāt
kā zaļsirmu vakaru maijā.

Man gribētos tevi vest un vest
pa tumšzilām sapņu pļavām.
Man gribētos tevi uz spārniem nest
uz debesīm — manām un tavām...

Virknē dzejoļu, kas radušies 1908. gadā, Fr. Bārda par mīlestību dzejojis simboliskos tēlos. Viņš dzied par «Zvaigžņu meitu», «zvaigžņoto», «karalieni mūžīgo», «sapņu sievu». Šajos dzejoļos izteiktas ilgas pēc cilvēka dvēseles skaidrības, pilnības.

Mīlestības temai veltīti arī divi garāki Fr. Bārdas baladiski dzejojumi — *«Sapņotājs pažs»* (1909.) un *«Sūnu māmuliņa»* (1913.). Tie ir ļoti izjusti, cildina uzticīgas, dziļas mīlestības jūtas un mākslinieciskā ziņā veidoti ar lielu meistarību.

Fr. Bārdas spalvai pieder arī nedaudzi, bet labi *dzejoļi bērniem* — *«Bukurags»* (1920.), *«Ansītis puisītis un vectētiņš»* (1912.), *«Circenīšu naktsdziesmiņas»* (1915.), *«Lietus vīriņš»* (1910.), *«Bezdelīdzēns un zēns»* (1911.), *«Odu vakara deja»* (1907.), *«Miega dziesmas lieliem vīriem»* (1910.) u. c. Šie dzejoļi ir ļoti konkreti un tēlaini, atbilstoši bērna pasaules uztverei. Lielāko tiesu Fr. Bārdas bērnu dzejoļi ir humora caurausti, kas dara tos jo sevišķi pievilcīgus mazajiem lasītājiem.

Vielu saviem bērnu dzejoļiem Fr. Bārda, kā jau to rāda nosaukto dzejoļu virsraksti, ņēmis gan no dzīvnieku, kukaiņu un putnu pasaules, gan dabas norisēm un atgadījumiem bērnu dzīvē. Bērnam pazīstami dzīvnieki un priekšmeti dzejnieka iztēlē pārvērtušies jocīgās, interesantās personificētās būtnēs:

Gaiss kluss — silts — mīksts — pelēks,
nu, izteikt trūkst vārdu!
Mušu tēvs bēniņos
rūc, sukā bārdu.

Mušu māte miegaina
purina kleiti.
Ods tikai čaklis zēns
lec un tūliņ grābj savu fleiti...

(«Odu vakara deja»)

Fr. Bārdu kā bērnu dzejnieku atzinīgi vērtējusi latviešu literaturas kritika, atzīdama, ka viņš līdz ar Raini, Plūdoni un Dorbi pieder pie labākajiem latviešu pirmspadomju laika posma bērnu dzejoļu autoriem. Cildinoši par šo Fr. Bārdas daiļrades jomu atsaucies Andrejs Upīts, rakstīdams, ka tā «noder kā paraugs jaunatnes daiļuma sajūtu audzinātājai mākslai»[1].

Viena no Fr. Bārdas *dzejas mākslinieciskā veidojuma* raksturīgākajām īpatnībām ir krāšņu romantisku redzes gleznu bagātība. Parasti dzejnieks tajās izmantojis visiem pazīstamus priekšstatus, it īpaši no dabas, prazdams atrast aizvien jaunas, svaigas izteiksmes iespējas. Ar katru priekšstatu, katru norisi dabā, ar dažādām cilvēka domām un jūtām Fr. Bārdas iztēlē parasti saistās vesela metaforiska glezna vai salīdzinājums. Tā, piemēram, par skumjām, kas viņam uzmācas, Fr. Bārda raksta:

Nu tumšais zvanītājs velk atkal tumšo zvanu,
no kura smaga migla sagulst zelta tālē.
Un lēni dūc viņš — klusās naktīs tikko manu,
bet zieds, kas viņu sadzird, trīcot izirst zālē,
no smilgas rasa krīt un lapas zarā bālē.

Un sirdī izdziest prieks, kā guntiņa dziest vējā.
Kā zilais zirnīts ziedot viņš ap dvēsli vijās...

(«Zvani»)

Arī visikdienišķākās lietas, notikumi, izjūtas u. tml. Bārdas skatījumā iegūst poezijas pilnu metaforisku atveidu. Tā, piemē-

[1] *R. Egle* un *A. Upīts,* Pasaules rakstniecības vēsture, 4. sēj., 782. lpp.

ram, Fr. Bārda runā ar poetisku gleznainību pat par akas vīndu:

Akas svirkstenis ir vecmāmuļai draugs:
par spaini viņš iztaisa plaukstu
un ar garo roku iz tumsas smeļ
viņai ūdeni aukstu.

(*«Meitenes pie akas»* no cikla «Nabadzība».)

Reizēm tomēr Fr. Bārda, oriģinalas gleznas meklēdams, ieslīdzis pārmērībām, aklā fantazijā, un viņa izteiksme kļuvusi samākslota:

Caur manām rokām silts nemiers tek.
Es dzirdu marta urdziņas savos elkoņos.
Uz maniem pleciem sarkanas ilgas stāv,
kā stārki sarkanos zābakos.

(*«Manas rokas»*)

Fr. Bārdas dzejoļos par epitetiem ļoti bieži izmantoti dažādi krāsu apzīmējumi, tā pavairojot gleznas konkretību. Krāsu apzīmējumi simbolistu ietekmē par epitetiem retumis lietoti pārnestā nozīmē, kā simboli kādai dzejnieka izjūtai vai noskaņai.

Fr. Bārda ir pirmais latviešu dzejnieks, kas lietojis krāsu epitetus šādā simboliskā nozīmē. Viņš, piemēram, runā par zilām ilgām, tumšzaļām skumjām, sarkaniem sapņiem, nemiera sarkano dziesmu u. tml. Šo Fr. Bārdas daiļrades īpatnību stipri pārspīlējuši buržuaziskie literaturas kritiķi (K. Kārkliņš, Z. Mauriņa), pūlēdamies gandrīz aiz ikviena krāsu epiteta saskatīt simbolu.

Dažos Fr. Bārdas dzejoļos atrodam ierosmes, kas gūtas no latviešu folkloras. Viņš saskatījis latviešu tautas dziesmās daudz skaista, sajūsminoša. Dzejolī «Latvju dainas» (1915.) Fr. Bārda raksta:

Kad lasu senās mīļās tautas dainas,
kur katra lietiņa kā zeltā mirdz,
man brīžam acis satvīkst asarainas
un vieglās sērās saldi pagurst sirds.

Cik daudz tur skaistuma — tik vienkārša un svēta,
cik dziļi sirdī katris vārdiņš skan!
šķiet pasaule kā nekad neredzēta,
un tomēr viss tik tuvs, tik zināms man!

Atsevišķos Fr. Bārdas dzejoļos ir radoši pārkausēti tautas dziesmu motivi. Tā dzejolī *«Sēras»* (1912.) Fr. Bārda raksta par Saules meitu, kas vakarā aizejot

atstāja gredzenu
dzīparu kārklam;
atstāja gredzenu
ezera niedrītei
un krastmalā raudošai
priedītei.

Dzejoļa pamatā ir tautas dziesmas par sauli, kas norietot apveltī kokus. Tautas dziesmu pārveidoti motivi devuši dzejniekam iespēju ar lielāku emocionalu spēku izteikt savu atstātības, vientulīguma izjūtu. It visiem, it visiem Saules meita atstājusi pa gredzenam, tikai dzejnieka vientulīgo sirdi tā aizmirsusi, un dzejoļa beigas izskan smeldzošās skumjās.

Daudz latviskas īpatnības ir vienā no Fr. Bārdas skaistākajiem dzejoļiem *«Meitenīts ar launagu»* (1910.). Tā izteicas jau pirmajā pantā. Ik rindā tajā sastopamies ar latviskiem priekšstatiem. Dzejolī izlietota arī latviešu tautas dziesmās bieži atrodamā uzrunas forma:

Cīrulīti, rudacīti,
ar to zīļu vācelīti —
dod man savu vainadziņu,
es tev došu launadziņu!

Vairākos Fr. Bārdas dzejoļos ievīti latviešu folklorā sastopamie mitoloģiskie tēli — Meža māte, Meža mātes dēli («Vakars mežā» 1917.), Saules dēls, Saules meita («Saules puķe — Saules meita» 1912.) u. c.

Dažkārt Fr. Bārda dzejoļos pārfrazējot pārņēmis atsevišķas tautas dziesmu rindas («Karā kautas dvēselītes» 1915., «Tautas bēres 28. decembrī 1916.» 1916.).

*

Fr. Bārdas piemineklis Umurgas kapos

Pirmspadomju laikā Fr. Bārda bija viens no vispopularākajiem un visvairāk lasītajiem dzejniekiem. To apliecina jau tas, ka abi viņa dzejoļu krājumi iznākuši sešos izdevumos. Kritiskie raksti, kas parādījušies pirmspadomju posmā, visumā ir pareizi atspoguļojuši Fr. Bārdas daiļrades pozitivās vērtības, bet nav atseguši reakcionaros momentus tajā. Visatzinīgākās atsauksmes ir guvuši Fr. Bārdas dabas, bērnu un mīlestības dzejoļi.

Padomju laikā par Fr. Bārdu rakstīts maz. Pirmā Fr. Bārdas daiļradi marksistiski novērtējusi Anna Sakse, norādīdama gan uz pozitivo, gan arī reakcionaro viņa literarajā mantojumā, izvirzīdama pamatprincipus viņa darbu pareizai vērtēšanai. «Bārdas nenoteiktās sapņu pasaules nostādīšana pāri dzīves īstenībai ir kaitīga un ilgus gadus bijusi ierocis ekspluatatoru rokās, kā novērst darbaļaužu uzmanību no šķiru cīņas, — raksta A. Sakse. — ... mums nav jānoliedz Fr. Bārdas lielais dzejnieka talants, bet mums jāatzīst arī tas mulsinošais iespaids, kādu Poruka un Bārdas sapņu un subjektivisma sludināšana atstāj uz lasītājiem bez dialektiskās dzīves izpratnes.»[1] Ar savas daiļrades labāko daļu Fr. Bārda atstājis tautai ievērojamas vērtības: viņa dabas, bērnu un mīlestības dzeja, arī vairāki sabiedriskās tematikas un socialo izjūtu dzejoļi pieder pie izcilākā, ko devusi latviešu dzeja.

[1] *Anna Sakse,* Raksturīgākās iezīmes Poruka un Fr. Bārdas darbos, «Padomju Latvijas Skola», 1945., 8., 57. lpp.

LITERATURA

Fr. Bārdas darbi. Fr. Bārdas Kopoti raksti iznākuši četros sējumos 1938.—1939. gadā. Tie aptver viņa filozofiskos rakstus, teoretiskos apcerējumus par mākslu, recenzijas, dzeju, tēlojumus un vēstules.

Par Fr. Bārdu. *A. Upīts* — «Zemes dēls», Fr. Bārdas dzejoļi («Izglītība», 1911., 631.—633. lpp.); Jaunākā lirika, «Mītu» taisītāji (par Fr. Bārdas dzeju) «Jaunais Vārds», 1915., 156.; Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, 1921. 1. d.; *E. Sūna* — Fricis Bārda, dzīve un dzejnieka personība. Rediģējis K. Egle, 1925.; *A. Sakse* — Raksturīgākās iezīmes Poruka un Fr. Bārdas darbos («Padomju Latvijas Skola», 1945., 8.); *M. Kalve* — Fricis Bārda un viņa dzeja, Fricis Bārda, «Dzejas», Izlase, 1956.

EDVARDS VULFS

(1886.—1919.)

Dzīve

Edvards Vulfs dzimis 1886. gada 16. (v. st. 4.) decembrī Platones Ķidraucku Vilkos[1] kā saimnieka dēls. Mācījies vietējās skolās, tad Jelgavas realskolā, kuras laikā jau sācis rakstīt dzejoļus. Viņa pirmais dzejolis, parakstīts ar pseidonimu Odiņš, ievietots «Apskatā» 1903. gadā, bet aktivi E. Vulfs literaturā sāk darboties ar 1906. gadu, kad dekadentiskajā žurnalā «Dzelme» ievietoti viņa dzejoļi, kritikas un daži tēlojumi.

1906. gadā E. Vulfs iestājas Rīgas Politechniskajā institutā, kur studē tirdzniecības zinātnes. Bet jau šai laikā E. Vulfs galvenokārt interesējas par literaturu. Viņa tālākā dzīve un literarā darbība cieši saistīta ar dažādiem laikrakstiem, kuru redakcijās viņš strādā vai arī iesūta savus feļetonus, dzejoļus, stāstus. E. Vulfa interesi saista arī dramaturģija, un viņa pirmās lugas jau 1906. gadā parādās uz skatuves (*«Rožainās dienas»* u. c.). Turpretim studijas institutā ieilgst divpadsmit gadu, un E. Vulfs institutu tā arī nenobeidz.

Ilgāku laiku E. Vulfs ir latviešu laikrakstu referents krievu avīzē *«Рижская мысль»*. Savas literarās darbības sākumā E. Vulfs aizraujas ar dekadentismu, kura ietekmē rakstītas vairākas lugas, dzejoļi un tēlojumi. 1907. gadā viņš ir dekadentiskā žurnala «Dzelme» tulkojumu nodaļas vadītājs. Arvien lielāku vērību E. Vulfs pievērš humoram un satirai. 1908. gadā «Baltijas Vēstnesī» ievietota virkne viņa humoristiskā garā rakstīto dienas skatu. Ar 1909. gada rudeni (līdz 1914. g.) E. Vulfs ir «Latvijas» literarā pielikuma humora nodaļas

[1] Tagadējā Elejas rajonā.

E. Vulfs

«Skaidiena» — kā viņš pats humoristiski parakstās — «neatbildīgais redaktors». Uzsvērdams savu feļetonu radniecību ar R. Blaumaņa feļetoniem, E. Vulfs te parakstās kā Puliera padēls. Bez humoristiskajiem darbiem E. Vulfs raksta arī stāstus un dzejas. Laiku pa laikam viņš «Latvijā» ir arī vietējo ziņu nodaļas vadītājs.

1911. gada rudenī Vulfs pieņem sekretara un dramaturga vietu Interimteatrī. Līdz ar to aktivāks kļūst viņa darbs dramaturģijā. 1912. gadā Rīgas Latviešu teatris izrāda E. Vulfa lugu *«Izabella»*, jau tieši teatra dienas vajadzībām rodas nākamās viņa lielās lugas: 1913. gadā Rīgas Latviešu teatrī parādās *«Faustiņš»*, 1914. gadā — jocīga spēle četrās varbūtībās *«Greizsirdība»*, 1915. gadā Jaunajā Rīgas teatrī — *«Romas degšana»*.

Pirmā pasaules kara laikā — 1915. gada jūlijā — E. Vulfs aizbrauc uz Krievijas dienvidiem — Ziemeļkaukazu, kur nodzīvo līdz 1916. gada aprilim. Šis laika posms ir visauglīgākais rakstnieka daiļradē. Šai laikā viņš saraksta savas labākās lugas — *«Sensacija»*, *«Svētki Skangalē»* un *«Meli»*. Vērojumi Krievzemē atspoguļojas arī vairākos E. Vulfa labākajos stāstos. Pats rakstnieks kādā vēstulē izsacījies, ka Ziemeļkaukazā pa-

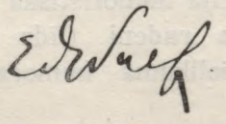

Ed. Vulfa autografs

vadītajos deviņos mēnešos viņš sarakstījis tikpat daudz kā agrāk vairākos gados kopā.

Ar 1916. gada otru pusi, līdz 1917. gada maijam E. Vulfs strādā laikraksta «Baltija» redakcijā Pēterpilī. Pēc tam dzīvo Rīgā. Nervozajā žurnalista darbā un, ar trūkumu pastāvīgi kaudamies, veselību sabeidzis, viņš mirst ar diloni 1919. gada 14. janvarī.

E. Vulfa daiļrades raksturojums

Edvards Vulfs ir viens no raksturīgākajiem sīkburžuaziskajiem rakstniekiem latviešu literatūras vēsturē. Strādādams dažādos laikrakstos un ievietodams tajos gan prozā, gan dzejā sarakstītus feļetonus, Edvards Vulfs nevar vienaldzīgi paiet garām veselai virknei dzīves nelietību, trumu un ačgārnību. Pie tām viņš apstājas arī savās labākajās lugās un stāstos. Bet tikai ļoti reti viņš aiziet tālāk par vienkāršu pazobošanos. Tā ir dzīves trūkumu pielabotāja kritika bez nolūka tajā kaut ko radikali grozīt, bez prasmes ielūkoties trūkumu un socialo ļaunumu cēloņos. Kur E. Vulfs mēģina izvirzīt kādu idealu, tur viņš ne sprīdi netiek tālāk par vispārējām frazēm par gaismu, sauli, cilvēku mīlestību utt. Tā ir sīkburžuaziskajiem rakstniekiem raksturīgā neapmierinātība ar buržuazijas mietpilsonību un garīgo trulumu; par to pazobojas arī E. Vulfs, bet tai pašā laikā, ja vien tur šo to mazliet pielabotu un pielāpītu, viss būtu labākajā kārtībā. Šī pieticība un aprobežotība krietni samazina arī saturīgāko Vulfa darbu vērtību.

Savā 32 gadus garajā mūžā Vulfs tā arī nepaspēja izveidot īsti noteiktu savdabīgu rakstnieka seju. Visu mūžu viņš seko dažādiem svešiem paraugiem, it īpaši dramaturģijā. Viņa darbos allaž vērojamas sasteigtības pazīmes, viņa izteiksme grubuļaina, dažkārt tajā, piemērojoties mietpilsonisko aprindu sarunu valodai, daudz bez mēra sajūtas lietotu vulgaru izteicienu, banalu asprātību.

Edvarda Vulfa daiļrades labākā daļa ir tā, kur viņš uzrāda dzīves negatīvās parādības, tās komiskā vai satiriskā gaismā notēlodams. Viņa darbu galvenie varoņi ir inteliģence, galvenokārt bohemas aprindas, un mantīgā, it īpaši mazpilsētu mietpil-

soniskā buržuazija. Pēdējai viņš bez krāsu sabiezināšanas, bez tās aprobežotības izzobošanas nekad nepaiet garām, un tā ir viņa daiļrades pati labākā daļa.

Dramaturģija

Savā izveidē tā ir īsti daudzveidīga un plaša. Labi pazīdams skatuves mākslinieku aprindas, pats kādu laiku strādādams par sekretaru un dramaturgu Interimteatrī, tulkodams lugas, E. Vulfs labi iepazinis skatuvi, aizrāvies ar dažādiem novirzieniem dramaturģijā, sekojis tām dienas vajadzībām, ko kases pildīšanai pieprasīja buržuaziskais teatris. Un Vulfs raksta lielā steigā lugu pēc lugas, šādā maizes darbā nespēdams rūpīgāk apsvērt un izkopt savu talantu. No tā arī izaugusi stilu un žanru dažādība, kas ir Vulfa dramaturģijā, šo darbu sasteigtība un paviršība. Tur ir pseidoklasiskā stilā uzrakstītā teiku drama *«Izabella»*, pasaka *«Zemnieka dēls»* (nepabeigta), misterijas ievirzē veidotā *«Pasaka par nāvi»* (1913.), Gētes «Fausta» pirmās daļas lokalizēta parodija *«Faustiņš»*, par jocīgu likteņspēli nosauktie dienas skati *«Romas degšana»*, luga *«Greizsirdība»*, kur katrs cēliens uzrakstīts, parodējot kādu literaro stilu. Savu rakstnieka gaitu sākumā Vulfs aizraujas ar Materlinku un viņa garā saraksta vairākus viencēlienus («Klusuma bērni», «Tea Moreni» u. c.), par ko pats pazobojas vēlāk lugā «Greizsirdība». Dažkārt Vulfs visu lugu vai atsevišķus skatus veltī dažādu skatuves efektu vai izdarību atveidošanai (piemēram, viencēlienā «Sasistais spogulis» sulainis Miks atveido saplēstā spoguļa ietvarā sava kunga attēlu). Šai ziņā Vulfa dramaturģija saista uzmanību ar rakstnieka nemitīgo rosmi un cenšanos izlietot visdažādākās skatuves mākslas iespējas. Bet šī skatuves līdzekļu dažādība vairāk ir autora sports un savas individualitates trūkuma atspoguļotāja nekā satura dziļākas izteiksmes līdzeklis.

Ar to kritiku, kas ir Vulfa lugās par mantīgo buržuaziju, ar šo lugu pastiprināti teatralo sižetisko risinājumu Vulfs vistiešāk latviešu literaturā turpina A. Alunāna dramaturģijas tradicijas. Arī Vulfa lugu idejiskie mērķi ir stipri radniecīgi Alunānam: tos pašus jaunlatviešu laiku centienus buržuaziskie un sīkburžuaziskie rakstnieki gadu desmitiem atkal un atkal izvirzīja savos

darbos, un to dara arī Vulfs, kaut gan ir pavisam cits laikmets, buržuazija kā šķira kļuvusi reakcionara un vienīgais progresīvais spēks uz vēstures skatuves ir proletariats. Vērtīgākās ir tās Vulfa lugas, kur viņš bez specialiem efektiem attēlo buržuazijas dzīves ikdienu: komedijas *«Svētki Skangalē»*, *«Sensacija»* un drama *«Meli»*.

Abas komedijas notēlo mazpilsētu varasvīrus, mazpilsētu inteliģenci. Vulfam izdodas izveidot veselu virkni spilgtu mietpilsoņu tipu, parādīt viņus komikas gaismā, kura reizēm jau pāraug asā satirā.

Komedijā *«Svētki Skangalē»* tirgotājs, labdarības biedrības priekšnieks Dalbiņš, lai palielinātu savu popularitati un kļūtu par pilsētas galvu, rīko biedrības svētkus, kuros godina tās dibinātāju, novietojot viņa ģīmetni biedrības namā pie sienas. Svētku sarīkošanā piedalās visa mazpilsētiņas inteliģence. Nevienu nekavē tas, ka biedrības dibinātājs ir bez vēsts pazudis, klīst pat baumas, ka viņš izsūtīts katorgā, un nav nevienas viņa ģīmetnes; viņa uzgleznošanai norīko pozēt Dalbiņu kalpotāju Bumbieru. Situacija sarežģījas, kad izrādās — Bumbiers ir tas pats biedrības dibinātājs Strazdiņš, kas savā laikā izsūtīts uz Sibiriju, bet tagad atgriezies ar svešu vārdu dzimtajā pusē. Bet te nu spilgti izpaužas Vulfa sīkpilsoniskā mērenība un aprobežotība: Bumbiers nevis atklāj Dalbiņa viltu un karjerismu, bet samierinās. Dalbiņš piesola viņam uzlikt akmens krustu pēc nāves kapsētā, atļauj jauniešiem, kuriem Bumbiers simpatizē, apprecēties, un Bumbiers nospriež, ka ne jau viņam pasaules ļaunumu un netaisnību labot. Tā ir arī paša rakstnieka pozicija, viņa sīkburžuaziskā aprobežotība.

Lugā ir daudzi reljefi veidoti tēli: enerģiskais, izdarīgais, bet nejēga kulturas dzīvē labdarības biedrības priekšnieks Dalbiņš, viņa mietpilsoniskā madama, žūpa un stulbenis ārsts Kamelbergs, aprobežotais teoloģijas kandidats Godiņš, iedomīgais, skaudīgais skolotājs Sveiklītis, kašķīgie dažādu avīžu pārstāvji Žuks, Sprigulis un Dambis, kā arī vairāki citi raksturīgi tēli. Katram E. Vulfs atradis pa raksturīgam vaibstam, katra personaža mietpilsoniskā aprobežotība izpaužas savdabīgā veidā.

Piemēram, satiriski norakstūrodams teoloģijas kandidatu Godiņu, E. Vulfs viņu notēlo kā pašlepnu stulbeni, sieviešu mednieku un reizē gauži gļēvu un neuzņēmīgu cilvēku, kas noder par pastāvīgu uzjautrināšanās objektu apkārtējai sabiedrībai. Te mietpilsoņi smejas par mietpilsoni, kas atšķiras no citiem, jo Godiņš ar saviem dievvārdiem un tikumības spredikiem šķiet pēdējais ērms enerģiskajiem sabiedrības pīlariem. Atzīmējama Vulfa veiksme ar nedaudz replikām norakstūrot cilvēkus. Piemēram, ārsta Kamelberga raksturs skaidrs jau ar pirmajiem vārdiem, ko viņš saka, atnācis pie Dalbiņa: «M-mojen! Paģiras... (Atmet ar roku.) Stukalka!... Līdz pieciem no rīta... (Žāvājas.) Nedabon gulēt... Ē!... Ielej!...»

Ar dziļām simpatijām rakstnieks turpretim veidojis Bumbiera tēlu. Garajos katorgas gados Bumbiers spējis saglabāt neviltotu godīgumu un to idealismu, ar kādu viņš savā jaunībā piedalījies sabiedriskajā dzīvē. Vispārējais raksturojums, kādu Vulfs devis par Bumbiera jaunības dienu sabiedrisko darbību, aptuveni atbilst jaunlatviešu laika buržuazijas labākās daļas sabiedrisko darbinieku raksturojumam. E. Vulfs sevišķi pasvītrojis tās līnijas, kas Bumbieru raksturo kā cilvēku, kurš modinājis tautas pašapziņu. Kaut kādu konkretāku, skaidrāku mērķi un ideālu te saklausīt nevaram, tāpat kā to nav visā Vulfa daiļradē. Bumbiers redz, ka gadi ir gājuši, un dzīves īstenībā vairs no viņa idealiem nekā nav. Palikuši tikai vecie vārdi par darbošanos tautas labā, bet tās ir tikai tukšas frazes, kuras, ar vajadzīgo izveicību lietojot, iespējams tikt pie popularitates un turības.

Izvirzot mazpilsētas inteliģenci iepretim simpatiski norakstūrotam kādreizējam Bumbiera sabiedriskajam darbam tautas kulturas dzīves laukā, Vulfs satiriski parāda, ka latviešu buržuazijai vairs nav gluži nekā pat no tiem mērenajiem idealiem, kas tai bija tās sākumos. Tā ir stulbeņu un karjeristu pasaule, kam darbošanās «tautas labā» ir tikai izkārtne, kas kalpo tās mietpilsonības un mantrausības aizsegšanai. Šis satiriskais asums ir lugas galvenā idejiskā vērtība, tās spēks.

Arī komedijas *«Sensacija»* centrālā ass ir kādas mazpilsētiņas «labākās» aprindas. Šī komedija izveidota no paša Vulfa sarakstītā feļetona «Nedzirdētā nekaunība», kas ievietots 1910. gadā «Skaidienā». Centralais notikums, pati «sensacija» kā feļetonā, tā komedijā ir vienāda, bet komedija ļoti uzskatāmi liecina par E. Vulfa izaugsmi. Feļetonā risinās tukšs joks, tam nav nekādas lielākas sabiedriskas nozīmes, turpretim komedija «Sensacija» jau izaugusi par veselu sava laika mazpilsētas dzīves ainu.

«Sensacijā» sižetiskā līnija saistās ar pilsētas avīzes «Tāpavietis» sīkpilsoniskajiem izdevējiem, kas sevi lepni dēvē par progresistiem iepretim «melnajiem» un «sarkanajiem». Vulfs pārliecinoši notēlo, ka šie mazpilsētas «opozicionari» galu galā vienmēr domā tikai par savu personīgo labumu, progresa aizstāvju loma tiem vajadzīga popularitatei un avīzes abonentu skaita palielināšanai. Drukātavas īpašnieks Zilbers izdod avīzi, lai reklamētu savu drukātavu. Avīzes redaktors Kātiņš par to, izsmiedams avīzes «opozicionaro» poziciju, saka: «Tās liberalās aprindas, kas izdod «Tāpavieti», patiesībā ir viena vienīga persona, — drukātavas īpašnieks Sīmanis Zilbers. Bija vēl viens kompanjons, bet tas aizbēga. Un šis liberalis ir tāds pats liberalis kā es Ķīnas ķeizars. Idealu mērķu tai lietai viņas pamatos, protams, nav nekādu. Avīze ir tikai reklama priekš Sīmaņa Zilbera drukātavas. Un, lai kaut cik griežtu uz savu «organu» vērību, tad viņš spēlē «liberalu» lomu.»

Bet arī pats Kātiņš prāto vienīgi, kā tikt pie lielākas algas. Mākslīgi uzpūstā «opozicija» nelīdz — avīzi pilsētiņā pērk arvien mazāk. Tad, lai palielinātu savas lapeles tiražu, tās izdevēji izdomā sensaciju — ievieto avīzē ziņu, ka kāda pilsētas labāko aprindu dāma alejā uzmākusies avīzes redaktoram. Šī banalā ziņa saceļ kājās visu tenkās un savstarpējā izsekošanā slīgstošo pilsētiņu. Neviens vairs nav drošs par savu sievu — varbūt tieši viņa tā vainīgā. Līdz ar to autoram izdodas raksturīgā ainā notēlot mietpilsonisko inteliģenci un tās uz meliem dibināto laulības dzīvi. Galu galā bankas direktors Filipsons, pārliecināts, ka vainīgā ir viņa sieva, izgādā Kātiņam labāk atalgotu vietu.

lai tikai avīze neatklāj vainīgo. Vētra norimst, un visi šai dūksnājā omulīgi dzīvo tālāk. Tā arī šai komedijā Vulfs labi parādījis mazpilsētas sabiedrisko dzīvi, bet reizē jūtam arī, ka viņam nav noteiktas pozicijas, kā vārdā viņš kritizē.

Arī «Sensacijā» ir daudz sulīgu tēlu. Bankas direktors Filipsons «kā veikalnieks stipri apdāvināts, kā vīrs mazliet despots, kā tēvs... jā, ka viņš ir tēvs, to viņš zina, bet vairāk ar nekā» — tā pats Vulfs viņu raksturo. Viņš mīl arī iedzert un ir kāršu spēlmanis, lakstojas ar savām kalponēm, bet pilsētā Filipsons ir viens no ievērojamākajiem vīriem. Kad viņa sieva grib uzaicināt viesos pazīstamu rakstnieku, Filipsons atbild: «Jā, nu bet saki, ko tad lai es ar viņu runāju... To jūsu rakstniecību es nepazīstu, un dzert viņš droši vien nemāk.»

Filipsona sieva sevi iedomājas pārāku par citiem un tāpēc tēlo smalku dāmu, kam vienmēr sāp galva, bet paslepen pieņem savu mīļāko.

Ķesteris Stabiņš kopā ar mācītāju brauc revidēt mājas mācības, lai varētu krietni izēsties. Kopā ar mācītāju viņi nododas arī kāršu spēlei un labi pazīst pilsētiņas ielas meitas.

Cienījams kungs, kam nekādi aizliegti augļi nav sveši, ir drukātavas īpašnieks Zilbers. Kā galīgu tumsoni un reakcionaru Vulfs notēlojis avīzes «Tāpavas Vēstnesis» redaktoru Buraku.

Gaišākie tēli ir Filipsona meita Mīce un ģimnazists Saša. Arī viņiem sakarā ar «Sensaciju» atgadās savi pārpratumi, bet autors visumā viņu mīlestību noraksturo kā skaidras, spēcīgas jūtas. Tas ir gaišāks plankums mazpilsētas nepievilcīgās mietpilsonības dūksnājā, un šis jūtu patiesīgums un elementarais godīgums ir tas, uz ko rakstnieks aicina lasītāju un kā vārdā vērtē notēloto sabiedrību.

Mākslinieciski vājāk uzrakstīta ir drama *«Meli»*. Taču socialā konflikta ziņā tā ir asākā Vulfa luga. Arī tajā notēlotās aprindas ir galvenām kārtām inteliģence — šoreiz Rīgas.

Advokats Bura paved sava dēlēna mājskolotāju Ernu Riekstiņu un ilgāku laiku patiesas mīlestības vārdā to dažādi vilā, līdz beigās Erna izdara pašnāvību. Šai lugai raksturīgi, ka te Vulfs ar mietpilsonību, ko viņš notēlojis, nemeklē nekādu

izlīgumu, bet ar Ernas nāvi apsūdz izkurtējušo buržuazisko pasauli, kuras dēļ vienkāršajai, patiesajai mājskolotājai jāaiziet bojā. Spēcīgi notēloti atsevišķi buržuaziskās ģimenes deģenerēšanās skati. Tēlu spilgtumā un raksturīgumā drama «Meli» tomēr neaizsniedz Vulfa labāko komediju līmeni.

Stāsti

Pēc darbu izveides izlīdzinātāki, viengabalaināki nekā dramaturģija ir Vulfa stāsti. Tajos viņu galvenokārt interesē inteliģences aprindu dažādas mīlestības likstas, aiz kurām dažkārt tikai vāji saskatāma vai nemaz nav samanāma tā sociālā sakne, no kā viņa tēli izauguši. Bet ir Vulfa stāstos arī pa spēcīgi nogleznotai dzīves ainai. Tāds ir stāsts par «nevajadzīgo cilvēku» Pridorožņiku (stāsts «Pridorožņiks»), sīku dzelzceļa kalpotāju, kura darbs nevienam nav vajadzīgs un kuru neviens pat nepamana. Nelielajā viņa dzīves un darba notēlojumā gūstam labu ieskatu par cariskās Krievijas birokratiskās ierēdniecības sistemu, kas samala un sakropļoja cilvēku dzīves. Spilgti tverta aina ir nelielais stāstiņš *«Stacija stepē»* — par bufetes turētāju, kas priecājas par nekārtībām dzelzceļa satiksmē, jo tad ļaudis, vilcienu gaidīdami, no viņa vairāk nopērk. Ironija par mietpilsonisko, naudas un mantas kāro inteliģenci atplaiksnās stāstiņā *«Ceļa biedrene»*, kur advokats Liepkalns aiz pārskatīšanās sāk lenkt nabadzīgo vecmāti Laimiņu. Cilvēki, kas aizmirsuši agrākos idealus un iegrimuši mietpilsoniskā labklājībā, kritizēti stāstā *«Bijušais»*.

Krievijā pieredzētais atspoguļojas vairākos ar mazliet ironisku smeldzi uzrakstītos stāstos (piem., «Ziedi, kas ceļmalā vīst», jau minētais «Stacija stepē» u. c.). Tie liecina par rakstnieka labu iejūtu «mazo cilvēku» dzīvē, par labu ielūkošanos dzīves ikdienā.

Vulfa stāstos ienāk pelēcīga dzīves ikdiena. Rakstnieks to parasti notēlo ar vieglām skumjām, kas izraisa lasītāja nemieru par šādu dzīvi un cilvēkiem, un tas ir Vulfa stāstu galvenais emocionalais spēks.

Satira

Visu mūžu E. Vulfs strādā satiras novadā, dodams dažādu formu humoristiskus un satiriskus darbus. Lielāko tiesu viņš pasmejas par dažādām sadzīves ačgār-

nībām, kam nav nekādas plašākas sabiedriskas nozīmes. Piemēram, dzejolī «Sajūsminātajam līgavainim»:

Tu man sajūsmināts stāsti,
Cik tev daiļa līgaviņa, —
Un cik mīļi viņas glāsti
Un cik maza rociņa!
Bet es garā redzu brīdī,
Kurš reiz pienāks ticīgi,
Kad ar rociņu šo *mazo* —
Lielu pliķi dabūsi!

Tamlīdzīga ir E. Vulfa satiriskās dzejas lielāka daļa. Reizēm viņa satira skar arī sabiedriski nozīmīgus jautājumus. Tādi ir, piemēram, viņa satiriskie dzejoļi par Fr. Veinbergu («Melno brauciens»), par «Rīgas Avīzi», ko E. Vulfs citādi nesauc kā par «Migas Lavīzi», par vācu «Düna Zeitung» («Puliera padēla bēru runa pie «Düna tantes» kapa») u. c. Bet neviena labāka vārda viņam nav arī par progresivajiem sabiedriskajiem darbiniekiem. «Sarkanie» viņam tikpat nesimpatiski kā «melnie». Tā ir raksturīga sīkburžuaziska rakstnieka laipošana, kaut kāda neatrodama vidusceļa meklēšana.

Paliekamāka nozīme tiem Vulfa feļetoniem, kas pēc literarās izveides tuvojas stāstiņiem. Tā feļetonā «Dzimtene un ... kucīte» E. Vulfs izsmej mietpilsonisko buržuaziju, kas pasaules kara posta dienās, kad daudzas ģimenes bija izklīdušas pa visu plašo Krievzemi, mātes pazaudējušas bērnus, vīri sievas, rūpējās tikai par savu personīgo labklājību un uz tautas posta iedzīvojās. E. Vulfs stāsta par kādu Rumpīša madamu, kas sludina avīzēs, ka pazudis viņas mopsītis. Vulfs šai gadījumā ne tikai ar Puliera padēla vieglumu pazobojas par šiem cilvēkiem, bet parāda arī dziļāk, kas tie par ļaudīm. Rumpīša kundzes Žaniņš, Charkovā atbraucis, jau paspējis atvērt ziepju fabriku, pusguberņas apmazgājis, arī armijai ziepes piegādājis. Tad viņam iznākušas «mazas nepatikšanas», Žaniņš Charkovā ziepju fabriku likvidē un atver Jekaterinoslavā desu fabriku ...

Interesants arī «Portfeļa monologs». Skatlogā ieliktu portfeli kāri aplūko dažādi cilvēki, kas cer iekļūt jaunajā valdībā par

ministriem. Portfelis zina: «Te tuvumā tiek dibināta kāda valsts (feļetons sarakstīts 1918. gada novembrī), un tāpēc visi ar tādu kāri raugās uz mani. Bet viņiem bail mani pirkt, jo neviens nav drošs par savu ievēlēšanu.»

Turpat pie skatloga pienāk arī smalkas madamas, jo logā ir apburoša dāmu rokas somiņa. Te nāk tās, kuras cer kļūt par ministra kundzēm. Veikala īpašnieks arī savukārt ir satraukts: tagad viņam būs daudz darba un līdz ar to peļņa — dzirdams, ka ministri bieži mainīšoties. Bet kāds ministra posteņa kandidats filozofē: «Nez, kad izceļas konflikts, vai tad ar tādu portfeli var tā pamatīgi iezvelt vai ne?»

E. Vulfa mūža pēdējo gadu satiriskie darbi liecina, ka rakstnieks aiz jocīgajiem gadījumiem, ko viņš dzīvē novērojis, prot saskatīt arī dziļāku, socialu saturu. Bet arī starp šo gadu darbiem ir dažkārt patukši joki, sabiedriski nozīmīgu temu izniekojumi (piemēram, feļetons «Pašiem sava autonomija»).

Bez lielākas nozīmes ir E. Vulfa liriskā dzeja.

Edvards Vulfs labi pazinis tās inteliģences dzīvi, kuras vidū viņš pats dzīvoja, novērojis un attēlojis tās seklumu, ideju un ideālu nabadzību. Labi viņš pazinis arī turīgās buržuaziskās aprindas. To atspoguļo viņa daiļrades labākā daļa.

LITERATURA

E. Vulfa darbi. Lielāko tiesu rakstnieka darbi vispirms parādījušies periodikā un daļa lugu uz skatuves. Nozīmīgākās lugas izdotas arī atsevišķās grāmatās, atsevišķās grāmatās iznākusi arī daļa stāstu. 1923. gadā grāmatā «Piķa rasā» iznākuši Vulfa feļetoni — lielāko tiesu mūža pēdējos gados sarakstītie. 1938. gadā iznāca Edvarda Vulfa Kopotu rakstu 1.—6. sējums, kur pirmajiem diviem sējumiem ir ievads par Vulfu un viņa darbu. Kopotajos rakstos visi feļetoni un humoristiskie raksti nav uzņemti.

AUGUSTS BRŪKLENĀJS

(1891.—1918.)

A. Brūklenājs ir viens no raksturīgākajiem pārstāvjiem proletariata rakstnieku grupā, kas izveidojās latviešu, tāpat kā krievu literaturā, strādnieku kustības jaunu revolucionaru uzplūdu un Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas sagatavošanas periodā.

Dzīve

A. Brūklenājs (īstajā vārdā Augusts Ulmis-Pogulis) dzimis 1891. gada 4. augustā Valkas apriņķa Aumeistaru pagastā[1]. Viņa vecāki trūcīgi ļaudis; tēvs ir kalps, vēlāk mežsargs Gaujienā. Te Brūklenājs mācās trīs ziemas pagastskolā un divas ziemas draudzesskolā. Jau šai laikā sākas viņa interese par literaturu, rodas pirmie dzejoļi. Zēnu dziļi iespaido 1905. gada revolucija, modinot viņā protesta garu pret apspiedējiem. Pēc skolas beigšanas Brūklenājs no 17 gadu vecuma ir gadījuma darbu strādnieks Rīgā, krāsotājs, krāvējs, palīgstrādnieks Felzera fabrikas čugunlietuvē. Izglītību nākas papildināt vienīgi pašmācības ceļā. Līdz mielēm viņš dabū pats izbaudīt melnstrādnieka darba smagumu un trūcīgo dzīvi, bezdarba postu, pat badu. Smagā cīņa par eksistenci Brūklenāju cieši saliedē ar strādnieku šķiru; cīņai par tās labāku nākotni viņš veltījis savu dzīvi un daiļradi.

Revolucijas gados Brūklenājs nāk sakaros ar nelegalo strādnieku kustību un no 1908. gada kļūst par revolucionarās pagrīdes darbinieku, Latvijas Socialdemokratijas biedru. Kādu laiku Brūklenājs darbojas Malienas socialdemokratu organizacijā, hektografējot uzsaukumus un organizējot vietējās papīrfabrikas strādnieku streiku. Jaunu revolucionarās kustības uzplūdu laikā

[1] Tagadējā Smiltenes rajona Aumeistaru ciems.

A. Brūklenājs

viņš uzstājas ar priekšlasījumiem arī legalajās strādnieku biedrībās.

Brūklenāja pirmie literarie sacerējumi presē sāka parādīties ar 1908. gadu. Rodoties galvenokārt vaļas brīžos, tiem gan vēl trūkst pilnīgākas mākslinieciskās meistarības. Taču neapšaubāmās Brūklenāja talanta iezīmes viens no pirmajiem pamana A. Upīts, uzņemdams apdāvinātā proletariskā rakstnieka iesācēja sacerējumus savos izdevumos. Brūklenāja pirmās grāmatas — dzejoļu krājums *«Tāli zvani»* un stāstu kopojums *«Atmodā»* — iznāk pirmā pasaules kara priekšvakarā (1913.). No nākamā dzejoļu krājuma *«Dzelzs un tērauda valstī»*, ko izdot aizkavē karš, daži dzejoļi iespiesti A. Upīša rakstu krājumā «Vārds» un žurnalā «Domas». 1914. gadā atsevišķā izdevumā iznāk arī viens no Brūklenāja agrīnajiem stāstiem *«Zelta sapnis»*, kas mākslinieciskas negatavības dēļ pamatoti saņem asu A. Upīša kritiku.

Pirmā pasaules kara laikā Brūklenājs ar ģimeni pārvietojas uz Irkutsku. Blakus gadījuma darbam te rodas vairāki stāsti un dzejoļu cikls *«Sibirijas plašumos»*. Irkutskā Brūklenājs iestājas nelegalajā organizacijā «Strādnieku savienība», kopā ar A. Arāju-Bērci piedalās aktivā cīņā par padomju varas nodibināšanu. Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas laikā viņš ir tautas milicijas iecirkņa priekšnieka palīgs, pēc tam Irkutskas guberņas cietumu komi-

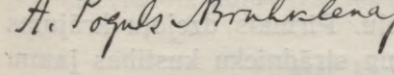

A. Brūklenāja autografs

sars. Dzejnieks krīt 1918. gada vasarā, piedaloties Irkutskas pilsētas aizstāvēšanā pret baltgvardiem. Daži Brūklenāja stāsti publicēti pēc viņa nāves «Krievijas Cīņā» u. c. padomju izdevumos.

Daiļrade

Brūklenāja stāstiņi, tēlojumi, dzejoļi veltīti strādnieku dzīvei. Daļai sacerējumu vielu devuši dzejnieka-proletarieša paša rūgtie piedzīvojumi. Tā, piemēram, viņa plostnieka dzīves iespaidi atspoguļoti tēlojumā *«Pa Gauju»* un dzejolī *«Plostnieki»*, smagais saiņošanas darbs linu noliktavās stāstā *«Burvju loks»* (1913.), pieredze Felzera čugunlietuvē — stāstā *«No tumsas tumsā»* (1915.) u. c. Tuvu iepazinis strādnieku dzīvi, Brūklenājs ar līdzjūtību un kvēlām simpatijām mēģina notēlot savus likteņa biedrus — nomāktos, izsūktos lauku un pilsētu darbaļaudis, viņu necilvēciskos darba apstākļus, trūkuma, raižu un negadījumu pilno ikdienu, beztiesiskumu kapitalistiskās ekspluatacijas jūgā. Brūklenāja sacerējumu varoņi nav tik daudz apzinīgie, organizētie proletarieši, cik neorganizētie, idejiski atpalikušie strādnieku šķiras elementi, kas, vēl nepaceldamies līdz šķiras apziņai un aktiva cīnītāja pozicijām, nonākuši pasiva cietēja stāvoklī un stichiski padoti kapitalistiskās ekspluatacijas posta varai. Vairāk par citiem tā laika latviešu rakstniekiem Brūklenājs iepazinis un notēlojis tieši nekvalificēto, neorganizēto melnstrādnieku dzīvi, tādējādi izvēršot līdz tam latviešu literaturā vēl maz skartu tematiku, atklājot dziļākam sabiedrības ieskatam kapitalistiskās iekārtas pabērnu neapskaužamo likteni.

Brūklenājs veidojas par kritizētāju realistu. Viņa sacerējumi gan vēl mākslinieciski negatavi, bet ar savu pārdzīvojuma un notēlojuma patiesīgumu tie kļūst par asu apsūdzību un protestu pret kapitalistisko iekārtu. Tie junda trauksmi, ir tā laika latviešu literaturā kliedziens pret fabrikantu zvēriskumu, darbaļaužu kropļošanu, izsūkšanu un moralisku pazemošanu.

Vērtīgākā daļa Brūklenāja daiļradē ir viņa *lirika*. Viņa literarajā mantojumā ir ap 180 dzejoļu. Pirmais dzejoļu krājums *«Tāli zvani»*, kas radies reakcijas un strādnieku kustības jaunu uzplūdu gados (1909.—1913.), atsedz galvenokārt proletariata

postu un ciešanas kapitalistiskās ekspluatacijas jūgā. Tam drūma pamatnokrāsa; proletariata uzvara dzejniekam vēl liekas kā «tāli zvani», kas gan neapšaubāmi atskanēs, bet pēc nezināma laika. Dzejnieka skatu saista vāji atalgotais, izkalpinātais melnstrādnieks, kam «pilna delna dziļu sāpju čūlu», naids sirdī pret izsūcējiem, bet trūkst gribas, apziņas un spēka cīņai par labāku dzīvi. Agrais gaitnieks iet «pret savu gribu smagā jūgā kalpot», arājam «vakars neatnāks», kaut gaita jau kļuvusi «tik smaga, smaga», vecajam laukstrādniekam «spēks lēni gaisa kā saulē rasa», kalponei «svaigais vaidziņš bālo... bez vasaras», «vējš asaru šalti logā sviež», strādnieka bērnam «iebirst sāpes krūtīs», zvejniecei «griež plecus būdas zemais jums». Taču vietumis krājumā, it sevišķi beigu nodaļā «Pret rītu», uzdzirkst arī jau spirgtāki, možāki — proletariata revolucionarās cīņas un uzvaras cerību motivi. Vairākos dzejoļos (piem., «Gaiss dzied kā zvans» u. c.) ieskanas aktivi cīņas aicinājumi, pārliecība, ka, neraugoties uz 1905. gada revolucijas sagrāvi, proletariata cīņa nav galā, tā drīz turpināsies («Vēl zobens rūs..., bet drīzi ceļsies uzvarētā cilts» — dzejolī «Vai izmirusi seno dienu cilts?») un reiz izcīnīs galīgo uzvaru («Jau vēji šalc», «Pret rītu»).

Daudz plašākā idejiskā tvērumā un arī augstākā mākslinieciskā līmenī strādnieku dzīves tema risināta Brūklenāja nepublicētajā dzejoļu krājumā *«Dzelzs un tērauda valsti»* (aptver dzejoļus no 1913. līdz 1915. g.). Dzejnieks te skaidri atklāj strādnieku posta cēloņus; kapitalistiskā fabrika, visa kapitalistiskā sistēma viņam tēlojas kā sālts, nežēlīgs milzis, dzelzs un tērauda valsts, kas parazitiski nomāc un izsūc strādnieku šķiru («Bāli bērni iet kā alā» — dzejolī «Bez darba», «Darbs dzelzu lūpām spēku sūc» — «Vakarā», «Darbs jau viļņo lielu dzelzu ēku, Ne ar savu, bet ar cita spēku» — «Katru rītu»). Šajā krājumā skaidri izpausta ekspluatēto strādnieku solidaritātes apziņa, piemēram, dzejolī «Austuvē», kur strādnieki tēloti jau kā vienots kolektivs, kurā

> ...skan kā no tūkstošu krūtīm
> Viena dziesma varenā spēkā.

Daudz noteiktāk nekā iepriekšējā krājumā dzejnieks runā par jaunas revolucionaras cīņas neizbēgamību, drošu pārliecību par proletariata uzvaru un labāku nākotni:

Drīz atkal ēze šņāks un āmurs sitīs tā, kā sita.
Bet ne priekš cita, ne priekš cita...
(«Fabrikas»)

Atsevišķos krājuma dzejoļos Brūklenājam izdevies sasniegt jau ievērojamu mākslinieciskū meistarību, pārliecinoši izteicot būtiskās, tipiskās strādnieku dzīves parādības. Tā, piemēram, dzejolī *«Ostā»* vienkāršās, spēcīgās vārsmās ietverts strādnieku protests pret ekspluataciju un maizes izvešanu uz ārzemēm:

Milzis rudzus rij un dziļāk sēstas,
Sienas dreb un mašīndzirkstis mirgo.
Spēcīgs vējš skrien burās, plaši plestās —
Vada viņu tālā pasauls tirgū.

Paliekam mēs vieni tukšām rokām.
Iela, kam tu gurdās kājas graizi?
Vārgās sejas pilnas dziļām mokām.
Jūra, atdod maizi, maizi!

Brūklenāja liriķa talanta attīstību 1914. gadā žurnalā «Domas» atzinīgi novērtē A. Upīts: «A. Brūklenājs... samērā ātri attīstījies, iedzīvojies fabrikas darba pasaulē, izveidojis īpatnēju darba izdomas un izjūtas veidu un pūlējies izstrādāt pieskaņotu izteiksmes formu. Starp viņa pēdējiem dzejoļiem ir daži patiešām skaisti socialās lirikas paraugi.»

Tālāku attīstību mākslinieciskajā meistarībā rāda Brūklenāja dzejoļu cikli — *«Lauki»* (1914.—1915.) un *«Sibirijas plašumos»* (1915.—1917.), kas radušies pirmā pasaules kara iespaidā. Te dominē dabas tematika, kara un bēgļu gaitu iespaidi, ilgas pēc dzimtenes. Karu Brūklenājs saprot un atspoguļo vienpusīgi — tikai kā asins, šausmu un posta izvirdumu, nepaceļoties līdz boļševistiskai cīņas nostājai pret to kā netaisnu karu.

Oktobra revolucijas un pilsoņu kara notikumus atbalso Brūklenāja pēdējais nelielais dzejoļu cikls *«Laiku maiņā»* (1917.). Te Brūklenāju redzam kā Oktobra revolucijas cīnītāju, kas jūsmīgi apsveic revoluciju («Maiņās») un nostājas par boļševistisko pilsoņu kara lozungu:

Jums runā zelts, mums varš.
Atliek tik viens: kurš kuru?
Augstu karogu turu:
Lai dzīvo pilsoņu karš!

«Viņa pēdējie dzejoļi skaitāmi pie vislabākajiem latviešu proletariskās lirikas mēģinājumiem,» saka A. Upīts par Brūklenāju (1923.).

Brūklenāja satiriskie dzejoļi un epigramas publicētas no 1909. līdz 1914. gadam «Zvārguļa Zobgala kalendarā» u. c. Brūklenājs vēršas pret reakcionarām parādībām sabiedriskajā dzīvē: pret valdošās šķiras peļņas kāri un politiskām machinacijām («Kā es tevi mīlēju» 1912., «Manīgam veikalniekam» 1913., «Draugam» 1914., «Kādam mūsu domniekam» 1911., «Daudzo lozungs» 1913., «Vairs netiek šauti un kārti» 1913.), pret izglītības trūkumu, mietpilsonību («Kādam pagastam», «Kritiķim») u. tml.

Skarba apsūdzība kapitalistiskajai iekārtai ir arī Brūklenāja *proza*. Viņa stāstiņi, tēlojumi, skices rāda raksturīgas ainas no lauku un pilsētu dzīves, kur atklājas strādnieku posts, darba devēju nežēlīgums, patvaļa un parazitisms. Redzam te, piemēram, kā muižas stārasta nekaunīgās rīcības dēļ apcietina strādnieku, un vienīgi darba biedru vienprātīgā uzstāšanās izglābj viņu («Krītošās zvaigznes»), kā strādnieku ģimenes laimi izposta tēva sakropļošana fabrikā («Sāpju stāsts»), kā māte strādniece bada dēļ izliek bērnu un pati beidz dzīvi pašnāvībā («Māte»), kā kapitalisti izsūc neapzinīgos strādniekus, pārdodot alkoholu («Pirmās dzirkstis») u. tml. Brūklenāja pirmajiem prozas sacerējumiem trūkst stingra sižetiska veidojuma, raksturi iezīmēti vāji, tikai vispārīgās līnijās, tādēļ tiem vairāk emocionalu tēlojumu nekā stāstu raksturs.

Māksliniecisķi pilnvērtīgāki, grodāk veidoti ir Brūklenāja vēlākie tēlojumi 1914.—1917. gada periodā: «Darba dienas ieskaņa» (notēlots tramvaja vadītāja darbs), «No tumsas tumsā» (strādnieku necilvēciskie darba apstākļi un meistara patvaļa čugunlietuvē), «Burvja loks» (jauniešu veselības sagandēšana linu noliktavās), «Sibirijas ziemas bargumā» (kara bēgļu posts),

«Baikalos», «Priekšpilsētā» (bēgļu sadzīves notēlojumi) u. c. Te izteiksmes līdzekļi konkretāki, sižetiskās līnijas stingrākas, raksturi iezīmējas skaidrāk. Atsevišķos stāstos, piemēram, *«No tumsas tumsā»*, *«Burvja lokā»* u. c., rakstniekam izdevies sasniegt jau ievērojamu koncentrētību un realistiskas izteiksmes spēku. Pareizi Brūklenāja prozas darbus novērtē A. Grigulis: tajos «nozīmīgākais paliek strādnieku dzīves kolorits, kam spilgts apsūdzības raksturs pret strādnieku ekspluataciju un visu kapitalistisko sistemu».[1]

A. Brūklenājs ir proletariata rakstnieks-cīnītājs. Kaut arī viņa rakstnieka talants agrās nāves dēļ paliek pusceļā, taču ar savu no proletariata dzīves smelto daiļradi viņš blakus laika biedram A. Arājam-Bērcem ieņem nozīmīgu vietu tā laika latviešu demokratiskās un revolucionarās literaturas frontes veidošanā.

LITERATURA

A. Brūklenāja publicēto un nepublicēto darbu izlase «Stāsti un dzejoļi» ar biografisku ievadu iznākusi Maskavā «Prometeja» izdevumā 1937. gadā. Kopojumu «A. Brūklenājs. Izlase» ar V. Austruma biografisku ievadu izdevusi LVI 1955. gadā.

Par A. Brūklenāju. *A. Upīts* — A. Brūklenāja «Tāli zvani» («Vārds», 1913.); Latviešu rakstniecība 1912. g. II pusē un 1913. g. I pusē («Vārds», 1913.); Literariskas ekskursijas («Dienas Lapa», 1913., 91.); Vēlreiz ar ušņu duramo («Domas», 1914., 10.—11.); *A. Grigulis* — Augusts Brūklenājs («Karogs» 1951., 7.); *A. Austrums* — Cīnītājs par Lielo Oktobri («Zvaigzne», 1954., 21.).

---

[1] *A. Grigulis*, Augusts Brūklenājs, «Karogs», 1951., 7.

PĒTERIS BLAUS

(1856.—1930.)

Kā Ērgļu pagasta rakstvedis P. Blaus piedalījies 1905. gada revolucijas notikumos, tad emigrējis uz Šveici. 1909. gadā, atgriežoties dzimtenē, viņu arestēja, gadu vēlāk tiesāja, bet attaisnoja. Pēc tam viņš darbojās kā žurnalists liberalajā presē. Buržuaziskās Latvijas pirmajos gados bija miertiesnesis, tad notars, beidzot privatadvokats un rakstnieku un žurnālistu pils pārvaldnieks Siguldā.

Kā dzejnieks (sākumā ar pseidonimu Zilais) P. Blaus pazīstams jau

P. Blaus

kopš pagājušā gadsmita 70. gadiem. No viņa daudzajiem liriskajiem un liroepiskajiem dzejoļiem paliekama vērtība ir tikai dažiem. Pārsvarā viņam naivi, pat sentimentali mīlestības dzejoļi, pie tam neizkoptā

un vecmodīgā formā. Retumis tomēr P. Blauam padevies itin emocionali nogleznot dzimtenes dabas ainas, bet mīlestības tema diezgan savdabīgā tvērumā risināta sonetu vainagā «Tev» (1898.). 1905. gada revolucija devusi P. Blauam ierosmi virknei vērtīgu dzejoļu — *«Bēgļu dziesmām»*, ciklam *«Alpu gleznas» u. c.*, kas vistuvāki mūsdienu lasītājam. Tajos dzejnieks vienkāršā, bet pievilcīgā formā apliecina līdzjūtību apspiestajai tautai, kas cīnās par savu brīvību.

Periodikā publicētie P. Blaua dzejoļi sakopoti krājumos *«Asnu mēnesis»* (1912.), *«Ziemas diena»* (1914.) u. c.

TEODORS LEJAS-KRŪMIŅŠ

(1871.—1947.)

Dzimis Bolderājas laivinieka ģimenē, mācījies pilsētas skolā Rīgā, vēlāk papildinājis zināšanas dažādos kursos un pašmācības ceļā. Viņa sasniegumi rakstniecībā nelieli, toties viņš paveicis ievērības cienīgu darbu priekšpadomju laikā kā tulkotājs, Rīgas mazo teatru un ceļojošo trupu režisors un aktieris.

Literaturā T. Lejas-Krūmiņš pirmos soļus spēra jau pagājušā gadsimta 80. gadu vidū kā «Mājas Viesa» un «Baltijas Vēstneša» līdzstrādnieks. No sākuma posma darbiem kaut cik pozitīvi vērtējams vienīgi stāsts *«Arestants»* (1894.) ar raksturīgi atspoguļotajām ostas, laivu piekraušanas un arestantu darba ainām. Minama arī skatuviski dzīvā, bet saturā seklā dziesmu luga *«Ubags»* (1894.), kas savā laikā daudz izrādīta. T. Lejas-Krūmiņa turpmākajā daiļrades gaitā iestājās atslābums, un tikai ar 20. gadiem nāca klajā vairāki darbi, kas pieder pie viņa labākajiem: psiholoģiskā vientēliena drama *«Rekviems»* (1926. g., uzdodot to par tulkojumu), stāstu un tēlojumu krājums *«Mazā osta»* (1933.), mīlestības stāsts *«Ieva»* (1935.) u. c. To skaitā izcila vieta autobiografiskajai grāmatai *«Mazā osta»*, kur realistiski notēlota rakstnieka bērnība Rīgas nomaļu apstākļos Daugavas laivinieku — «nāradznieku» vidū.

Jau pusaudža gados T. Lejas-Krūmiņš saistīja savu dzīvi ar teatri. Vispirms viņš bija korists Rīgas Latviešu teatrī un tur pie Rodes-Ebelinga apguva skatuves mākslas pamatus. Kad 80. gadu otrajā pusē Rīgā sāka attīstīties pašdarbības skatuves, viņš kļuva par vienu no pirmajiem profesionalajiem darbiniekiem šajā laukā. Kopš 1890. gada T. Lejas-Krūmiņš kā Jonatana biedrības teatra trupas vadītājs iestudēja un ar labiem panākumiem uzveda gan tulkotās, gan A. Alunāna oriģinallugas. Pēc izrāžu aizliegšanas šeit viņš turpināja darboties citās Rīgas mazajās skatuvēs: Pārdaugavas Sadraudzīgajā biedrībā, atturības biedrībā «Auseklis», «Zieme|-

blāzmā» u. c. Ar paša noorganizētu trupu T. Lejas-Krūmiņš apceļoja arī provinci un, īpaši laikā starp 1908. un 1915. gadu, sniedza tur daudz izrāžu. Buržuaziskās iekārtas gados viņš Latvijas laukos un pilsētās vadīja īslaicīgus dramatiskos kursus, kā arī sagatavoja pašdarbības ansambļu lugu uzvedumus. Kopā ar rakstnieku un teatra darbinieku Zeltmati viņš sastādījis arī plašu teoretisku un praktisku rokasgrāmatu *«Skatuves māksla»* (1923.).

Ļoti ražīgo tulkotāja darbību T. Lejas-Krūmiņš iesāka ar krievu klasiku — A. N. Ostrovska lugu «Negaiss» (1896.), M. J. Ļermontova romanu «Mūsu laiku varonis» (1898.) u. c. darbiem. Turpmāk viņš visvairāk tulkoja vācu, zviedru, dāņu, norvēģu, somu u. c Rietumeiropas, īpaši Skandinavijas modernos autorus: A. Šnicleru, A. Strindbergu, H. Bangu, J. P. Jakobsenu, K. Hamsunu un vēl citus. Viņa tulkojumi izkaisīti periodikā, grāmatās iznākuši galvenokārt dažādu tautu īsās prozas sakopojumi, piemēram: «Pasaules rakstniecība» (I — 1899., II — 1901.), «Zemeļnieku noveles» (1907.), «Jaunas vācu noveles» (1913.), «Zviedru stāsti» (1914.), «Norvēģu stāsti» (I—II, 1921.). Bez tam viņš publicējis daudz rakstu par cittautu literaturu, kā arī plašu monografiju «Knuts Hamsuns» (1930.).

AUGUSTS BALTPURVIŅŠ

(1871.—1930.)

A. Baltpurviņš ienāca latviešu literaturā ar gadsimtu miju. Pelnīdams iztiku Rīgā kā daiļkrāsotājs, viņš publicēja līdz pirmajam pasaules karam īsos un garos stāstus, dzejoļus un kritiskus rakstus. No 1917. gada līdz pat savai nāvei viņš strādāja Madonā, Alūksnē un Gaujienā par vidusskolas skolotāju, bet kā rakstnieks kļuva visai neražīgs.

A. Baltpurviņa daiļrades nozīmīgākā daļa ir stāsti. Ap 1906. gadu ar atsevišķiem darbiem viņš iemaldās dekadentu nometnē, taču tā ir īslaicīga novirze sānceļos. A. Baltpurviņa realistiskie stāsti palaikam ir interesantas psiholoģijas studijas, rakstnieka paša apzīmējumā — «dvēseles dzīves drusciņas». Cilvēku psihiskie pārdzīvojumi ir autora uzmanības centrā arī tajos stāstos, kas saistās ar 1905. gada revoluciju un tai sekojošo reakciju («Pie robežas», «Izstumtā», «Vakar un šodien» u. c.). Viņa stāstu parastā tematika ir tīra un spēcīga mīlestība, bieži vien ar traģisku izskaņu. Labi viņam padevušies arī daži bērnu dzīves tēlojumi («Pirmie zaļumu svētki» u. c.).

Labākais A. Baltpurviņa stāsts ir «Saša», kas sarakstīts daiļrades sākuma posmā — 1904. gadā. Centrālā persona stāstā ir sodu izcietušais noziedznieks Saša ar savu smago pārdzīvojumu plosīto dvēseli. Viņš de-

dzīgi iemīl garīgi cēlo saimnieka meitu Elzu un cer, ka tā darīs viņu stipru pret apkārtējo cilvēku naidu. Nepamatotas greizsirdības mokās un sāpēs par sabojāto mūžu Saša tomēr labprātīgi dodas nāvē. Dramatiski spraigā tēlojumā autors te parādījis cilvēku, kas, ārējo apstākļu spaidīts un iekšējo pretrunu plosīts, nespēj izturēt cīņu pret sabiedrības aizspriedumiem un paša vājībām.

A. Baltpurviņa stāsti sakopoti grāmatās: *«Rakstu 1. krājums»* (1907.), *«Agrā rītā»* (1909.), *«Starp diviem krastiem»* (1921.), *«Pēdīgais cēliens»* (1924.) un *«Atspīdumi drumstalās»* (1924.). Laikrakstos un žurnalos palikuši daudzi krājumos neuzņemti darbi.

JĀNIS KLEINBERĢIS

(1874.—1919.)

Sākumā bija skolotājs, tad pievērsās žurnalistiskai un visu mūžu darbojās laikrakstu redakcijās — «Pēterburgas Avīzēs», «Latviešu Avīzēs», «Liepājas Atbalsī», «Baltijā» u. c. Pirmos dzejoļus publicējis 90. gados, pie kam dažos ieskanas arī jaunstrāvnieku sabiedriskā protesta motivi. Dzejolī «Lai citi raud» (1897.) viņš, piemēram, pārmet bagātajiem egoismu un cietsirdību: «Tiem prātā tikai viena lieta: Lai citi raud, kad man tik liktens balts.»

20. gs. sākumā J. Kleinberģis bija jau iemantojis «moderna» dzejnieka nosaukumu ar saviem gludā, pat muzikalā formā uzrakstītajiem dzejoļiem, kuru ritmi reizēm radniecīgi tautas dziesmām. Mīlestības ilgas un sāpes, dzimtene un daba, līdzjūtības apliecinājumi vārgdieņiem un cietējiem — tāds lielāko tiesu šo dzejoļu saturs. J. Kleinberģa talants nebija dziļš, un patstāvības tam maz. Viņš ir izmēģinājies dzejot gan A. Niedras, gan A. Ķēniņa, K. Skalbes un dekadentu garā, variējot viņu motīvus un atdarinot stilu. Aiztekot «modes» strāvām, J. Kleinberģa popularitate zuda. Tikai retais šī pasivā romantiķa dzejolis spēj modināt interesi vēl tagad. Var minēt tādus ar patiesu sirsnību, pievilcīgās gleznās veidotus dabas lirikas paraugus kā *«Trīs apses»*, *«Pie jūras vētrā»*, *«Himna dabai»*.

Lirikai tuvi arī J. Kleinberģa īsie stāsti, kas veidoti jūsmīgā, gleznām bagātā stilā un atspoguļo rakstnieka mīlestību un līdzjūtību pret saviem varoņiem. Visbiežāk tie ir sapņaini jaunekļi ar skaidrām jūtām, sirdsapziņas un pienākuma cilvēki. Tematiskā ziņā pirmreizīgi ir divi stāsti par kurlmēmiem zēniem Andri un Janci («Kurlmēmais puika» un «Mazais Jancis»), kas abi aiziet bojā traģiskā nāvē. Dzīves realitates J. Kleinberģa stāstos ir vairāk nekā dzejoļos, taču tā skatīta virspusīgi un reizēm arī paviršī, nekādas nozīmīgas problemas pat neaizkustinot.

J. Kleinberģa dzejoļi izkaisīti periodikā. Stāsti iznākuši divos nelielos krājumos — *«Stāsti jaunībai»* un *«Stāsti»* (abi Derīgu grāmatu nodaļas izdevumā 1907. g.).

ATIS ĶĒNIŅŠ
(dz. 1874. g.)

Dzimis kalpa ģimenē, 1894. gadā beidzis Irlavas skolotāju seminaru. Kādu laiku A. Ķēniņš darbojās provincē, bet 20. gs. sākumā pārnāca uz Rīgu, kur nodibināja un līdz 1912. gadam vadīja vairākas privatskolas. Viņa ierosmē 1904. gadā nodibinājās grāmatu izdevniecība «Zalktis», kura laida klajā virkni vērtīgu daiļdarbu, kā arī almanachu «Zalktis» (vēlāk līdzīga nosaukuma žurnalu).

A. Ķēniņš

Pirmā pasaules kara laikā A. Ķēniņš studēja Maskavā tiesības, tad strādāja advokaturā un bija redzams buržuaziskās Latvijas valsts un sabiedrisks darbinieks (sūtnis Polijā, izglītības un tieslietu ministrs).

Pēc Lielā Tēvijas kara A. Ķēniņš ir Rīgas Pedagoģiskā institūta profesors, retumis publicējot arī pa dzejolim.

Kā dzejnieks A. Ķēniņš kļuva pazīstams kopš 90. gadu beigām, taču apskatītajā laikmetā ir publicējis tikai vienu dzejoļu krājumu — *«Potrimpa zemē»* (1914.). Minētā grāmata raksturo A. Ķēniņu kā romantiķi, kas nemierā ar esošo un traucas pēc lielākas pilnības un gara brīvības. Te viņš ir sapņotājs, kas paver tālas nākotnes perspektivas, te atkal, sāpju un skumju nomākts, aiziet līdz mistikai. Krājuma vadošie motivi ir daba, dzimtene, tēvzemes mīlestība. Kā labākie dzejoļi minami *«Mana dzimtene»* («Mana dzimtene mīļā redz saulītes maz...»), *«Laižas ziedonis»*, *«Dzimtenes egles»*, kuros dziļš pārdzīvojums, skaidra un skanīga forma.

Jau «Potrimpa zemē» neskaidri iezīmējas doma par tautas nākotni, par Latvijas valsts tapšanas iespējām. Šie temati konkretizējušies un kļuvuši par centralajiem A. Ķēniņa otrajā dzejoļu grāmatā *«Rudens un zvaigznes»* (1936.). Kādu retu dzejoli atskaitot, visumā šeit stipri izteiktas nacionalistiskas tendences.

Autobiografijā A. Ķēniņš pats atzīst, ka literatura nav viņa dzīves galvenais uzdevums un ka savu liriku viņš uzskata par «gara rotaļu pēc darba gaitām». Viņa dzejoļu labākajai daļai tomēr ir nozīme latviešu literaturas attīstības gaitā.

MĀRTIŅŠ LIEPA

(1874.—1953.)

Dzimis Vidzemē kā pusgraudnieka dēls. Beidzis Kuldīgas skolotāju seminaru, kādu laiku strādājis par skolotāju laukos. Kā 1905. gada revolucijas dalībnieks bijis spiests emigrēt un līdz 1920. gadam dzīvojis Dānijā. Atgriezies dzimtenē, viņš darbojās par lektoru, kā arī vadīja pedagoģiskus periodiskus izdevumus «Mūsu Nākotne» (1922.—1924.) un «Nākotnes Spēks» (1924.—1934.). Īsi pirms Padomju Latvijas nodibināšanās 1940. gadā M. Liepa no jauna emigrēja uz Dāniju, kur miris 1953. gadā.

Latviešu realistiskajā prozā M. Liepa darbojies divus gadu desmitus: no 1899. gada, kad parādījās viņa pirmais stāsts *«Kas vainīgs?»*, līdz 1918. gadam, kad iespiests pēdējais — *«Motka»*. Viņa īsie un garie stāsti lielā skaitā publicēti «Mājas Viesa Mēnešrakstā», «Izglītībā», «Domās» u. c., bet grāmatās tie nav iznākuši.

Labi pazīdams nabadzīgo zemnieku un kalpu dzīvi, M. Liepa tanī atradis gandrīz visu savu stāstu sižetus. Viņš nav meklējis spilgtus notikumus, taču ārēji pelēcīgajā un vienmuļajā ikdienā bieži pratis saskatīt nopietnas problemas, kuras tad arī centies risināt naturalistiskā stilā rakstītajos stāstos.

M. Liepas plašākais un labākais stāsts ir *«Viršājos»* («Domas», 1913.), kur notēlota muižas māju rentnieka dzīve. Lai iegūtu skopu iztiku un samaksātu renti, vecajam Dzelzītim nežēlīgi jāizmanto ģimenes locekļi un kalpi. Šis rentnieks tīko kļūt par gruntnieku — «Viršāju» īpašnieku un tāpēc uzņemas izmisuma pilnu cīņu par savu kaktiņu, savu stūrīti zemes, pie tam bez cerībām to iemantot: muiža vienmēr paaugstina renti, dēliem tēva mērķis izrādās nevajadzīgs. Ar apbrīnojamu sīkumainību rakstnieks apraksta «Viršāju» iemītnieku darba gaitas, attieksmes pret kaimiņiem, nemitīgās ķildas un augošo plaisu rentnieka saimē. Kā šī, tā pārējo M. Liepas stāstu idejiskais pavediens tomēr ar grūtībām izlobāms no pārmērīgi sablīvēto, bieži vien nesvarīgo faktu kopuma.

M. Liepa bija demokratisks rakstnieks, taču maz lasīts un ievērots. Naturalistiskais tēlošanas veids, sižeta vienmuļīgais risinājums, smagnēji neveiklā izteiksme — tas viss viņa darbiem neļāva ieiet masās.

BIRZNIEKU SOFIJA

(dz. 1876. g.)

Visu mūžu nodzīvojusi laukos, Kandavas tuvumā. Sākot ar 1900. gadu, dzejoļi parādījušies vispirms periodiskos izdevumos, tad sakopoti pāris nelielos izlases krājumiņos: *«Dzejas»* (1903.) un *«Saule un sirds»* (1926.). Izteiksmē vienkāršajos Birznieku Sofijas dzejoļos nav dziļa satura — tie pauž klusas pārdomas un dabas iespaidus. Viņas dzejoļi maz lasīti un ievēroti, nedaudzajiem stāstiem («Kvēle», «Bajadera» u. c.) un vienīgajai lugai *«Dzīvībai»* (1922.) literarā vērtība zema.

JĀNIS KĻAVIŅŠ

(dz. 1876. g.)

Zemnieka dēls, beidzis pagastskolu, izglītību papildinājis pašmācības ceļā. 1905. gadā revolucijas priekšvakarā ar pseidonimu Asmas Jancis publicējis satiriskus dzejoļus un feļetonus «Zvārguļa Zobgala kalendarā» u. c. Pārnācis uz Rīgu, J. Kļaviņš nodevās vienīgi rakstniecībai. Lai gan viņa pirmie liriskie dzejoļi parādījās «Dzelmē» un «Staros», taču šajos skumīgajos pantos par aizgājušo jaunību, šķiršanos un svešumu dekadentisma nav. Ievērojamus panākumus uz lauku skatuvēm guva viņa vienīgā luga — vienceliens *«Velna skuķis»* (1905.). Kā prozaiķis J. Kļaviņš tika pazīstams, sākot ar Stolipina reakcijas periodu. «Jaunā Ražā», «Izglītībā», «Domās» u. c. iespiesti daudzi viņa stāsti, skices un tulkojumi. Tie iznākuši krājumos: *«Pie dzives ziedokļa»* (1910.), *«Dzives mirkļi»* (1912.), *«Pirmie viļņi»* (1913.), *«Laika varā»* (1913.) — abi pēdējie Dzir-

J. Kļaviņš

ciemnieku» izdevumā. Kara sākumā J. Kļaviņš aizbrauca uz Kaukazu un kopš tā laika kā rakstnieks apklusa. Kā pensionars viņš joprojām dzīvo Azerbaidžanas PSR.[1]

J. Kļaviņa realistisko stāstu sižeti ir diezgan daudzveidīgi. Tajos notēlota visvairāk lauku dzīve, parādot gan nepiepildāmus mantas vairotājus, gan sūrā darbā un rūpēs par iztiku savu mūžu pavadījušus kalpus. Bieži vien rakstnieks ar neslēptām simpatijām attēlojis pretstatā vecajai paaudzei jauniešus, kas laužas ārā no lauku sētas un visādu aizspriedumu šaurības. Vienā otrā stāstā sastopami soda ekspedicijas vajāti cīnītāji, kas sapņojuši par plašāku un brīvāku dzīvi («Uzvarētie», «Bēglis»). Daudz J. Kļaviņam liriskos toņos ieturētu stāstu par mīlestību, kas nereti jauniešos rodas no pirmā skata, uzliesmo jo spēcīgi un pārvar visus šķēršļus vai arī klusi izdziest. Galvenokārt rakstnieku interesējuši paši cilvēki un viņu pārdzīvojumi, kurus viņš centies atklāt īpatnēji aprautā, it kā nervozi steidzīgā impresionistu manierē veidotā stilā.

J. Kļaviņam kā demokratiskam rakstniekam vienmēr bijuši tuvi dzīvē nesaprastie, nelaimīgie un nabadzības nomāktie.

PĀVILS GRUZNA

(1878.—1954.)

Daudzpusīgs literats un teatra darbinieks. Viņa pirmais stāsts *«Miglā»* nodrukāts «Dienas Lapā» 1905. gadā. Tad, aizraudamies kādu laiciņu ar dekadentismu kā jaunu «modi», viņš publicējas «Dzelmē». Par tādiem piedauzīgiem sacerējumiem kā «Nadja» u. c. viņš saņem bargu progresīvo rakstnieku kritiku.

Aizgājis no dekadentiem, P. Gruzna izvērš satiriska feļetonista darbību (ar pseidonimu Pe-Ge) un gadiem ilgi strādā demokratiskajos laikrakstos un žurnālos. Hitleriskās melu propagandas apmulsināts, P. Gruzna 1944. gadā pameta dzimteni un 1954. gadā mira Rietumvācijā.

P. Gruznas daudzo prozas darbu vidū nozīmīgi vairāki garie stāsti, kuri parādījās «Domās» no 1912. līdz 1914. gadam. Īpatnējs savā iecerē un veidojumā ir stāsts *«Dzērājs»*, kur autors mēģina noskaidrot kāda bohemieša sarežģīto psiholoģisko būtību. Stāsta varonis ir šķiriski neapzinīgs un vāja rakstura individs, kas dzerdams «filozofē», ka tā viņš protestējot pret nejēdzīgo tagadni un izjūtot nākotnes svētlaimību. Saprotams, viņš izposta tikai savu un ģimenes dzīvi un paliek izmisumā pie paša dzīves drupām. Mīlestības jautājumam veltīts liriskais stāsts *«Svēt-*

[1] A. Goba, Sveicinām stāstnieku Jāni Kļaviņu, «Literatura un Māksla», 1956., 50.

laimīgo sala» — viens no labākajiem šāda rakstura darbiem aplūkojamā laikmetā. Ļoti tēlaini, sīki izzīmētām detaļām P. Gruzna parāda jauna dzejnieka un vienkāršas Roņu salas zvejnieku meitenes — īsta «dabas bērna» — mīlestības ieskaņu, spēcīgo viļņojumu un pēkšņās beigas.

Latviešu demokratiskajā prozā pati lielākā nozīme ir P. Gruznas «tēliem un ainām» no Rīgas garīgā seminara dzīves — *«Bursaki»* (1914.). Kompozicionali diezgan nesaliedētās ainās autors notēlo pareizticīgo seminara, t. s. bursas un tās audzēkņu — bursaku dzīvi. Stāstā tipiskiem vaibstiem parādās aprobežotie popi, iedomīgie un pedantiski sīkumainie skolotāji. Viņi seminarā pūlas nodibināt īstu kazarmju disciplinu, kā carismam uzticīgi kalpi cenšas realizēt pilnīgu pārkrievošanos politiku un apklusināt audzēkņu slāpes pēc patiesām zināšanām. Visa šī dresura un stulbās apspiešanas metodes vispirmām kārtām izraisa latviešu bursakos protesta garu, ko vēl vairāk ieliesmina «pasaulīgās» idejas, kas spiežas cauri bursas biezajiem mūriem. Bursaki nodibina slepenu literaru biedrību «Pērkonija», noorganizē savu «Pērkonkori», abonē latviešu laikrakstus, un viņu bibliotekā ir visu latviešu rakstnieku darbi. Daudzus bursakus ietekmē jaunstrāvnieku centieni, augošā divu kulturu cīņa, kam tie aizrautīgi dzīvo līdz. Rezultatā vairāki audzēkņi tiek izslēgti no seminara.

«Bursakos» iekausēti autobiografiski materiali, jo rakstnieks pats bijis bursas audzēknis un par «brīvdomību» izslēgts no pēdējā kursa. Stāstā P. Gruzna spējis sniegt ne vien neaizmirstamu šīs dievvārdu mācības iestādes notēlojumu, bet arī samērā plašu latviešu sabiedriski politiskās un kulturas dzīves dažādo strāvojumu apgaismojumu pagājušā gadsimta beigās. Rakstnieks «Bursakiem» 1928. gadā uzrakstījis otru daļu, kurai tomēr trūkst pirmās daļas svaiguma un tēlu spilgtuma, toties ieskanas pat mistika un buržuaziskā nacionalisma idejas.

P. Gruzna uzrakstījis arī vairākas lugas, kuru nozīme nav liela — *«Kad jūra krāc»* (1921.), *«Ziedu grava»* (1921.) u. c. Bez tam viņš dramatizējis brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laikus» (1911.).

JURIS KOSA

(dz. 1878. g.)

Izglītojies skolotāju seminarā Rīgā un Valmierā, tad strādājis dažās lauku skolās. 1907. gadā par piedalīšanos revolucionarajā kustībā izsūtīts uz Sibiriju, no kurienes atgriezies tikai pēc Februara revolucijas. Buržuaziskās Latvijas sākumā viņš kalpoja Izglītības ministrijā un arī par skolotāju, tad aizgāja pensijā.

Literaro darbību J. Kosa iesāka 1900. gadā, kad «Dienas Lapā» parādījās viņa pirmie stāsti. Pirmsoktobra periodā viņš bija pazīstams tikai

kā prozaiķis, bet mūža pēdējā posmā bez redzamām sekmēm mēģinājās arī lirikā un dramā. J. Kosas stāsti 30 gados iznākuši atsevišķos krājumos, kuros uzņemta daļa agrāko darbu: *«Kad Laima iet garām»* (1933.), *«Rīta krēslā»* (1934.), *«Pusdienas karstumā»* (1936.) u. c.

Neraugoties uz J. Kosas saistību ar revolucionaro cīņu, viņa daiļradei stipri pasivs raksturs un sociali nozīmīgām problemām tajā niecīga vieta. Andrejs Upīts savās literaturas vēsturēs (1911., 1921. un 1950.) uzlūko J. Kosu par A. Niedras grupas rakstnieku. Viņa stāstu tematika lielāko tiesu saistās ar ģimenes dzīvi, tās ikdienu vai visādiem sarežģījumiem. Viņa parastie personaži ir tēvs un māte, vecāki un bērni, brāļi un māsas. Raksturojot tos, autors maz atsedzis viņu individualitates, vairāk nodarbojies ar vispārīgu sadzīves un morales jautājumu iztirzāšanu. Stāstu darbība gausa, tēlojums vienmuļš, asāk un dziļāk tverts ģimenes konflikts parādās tikai vienā darbā — *«Uzplūdi»* (1905.).

J. Kosam ir arī lielāks skaits bērnu stāstu, kuros visbiežāk notēloti trūkumā auguši, visādu nedienu un ciešanu vajāti zēni un meitenes. Samērā vērtīgs ir stāsts *«Rīta krēslā»* (1902.), kur darbīgais un zinātkārais Jānelis tā vien atgādina Sudrabu Edžus Dullo Dauku. Vairums viņa bērnu stāstu rakstīti, paturot centrā didaktiskus nolūkus, un tajos izpaužas moralizēšanas tieksmes.

JŪLIJS DIEVKOCIŅŠ

(1879.—1906.)

Dzimis lauku amatnieka ģimenē, izglītojies skolotāju seminarā Rīgā un strādājis par skolotāju Litenē, Rīgā un Lielzalvē. J. Dievkociņš bija daudzsološs dzejnieks, krievu klasiķu tulkotājs, kritiķis un redaktors bērnu literaturas laukā. Kā socialās taisnības un patiesas cilvēcības meklētāju viņu aizrāva 1905. gada revolucija, lai gan ar savu neizveidoto pasaules uzskatu tās dziļāko būtību viņš neizprata. Vienmēr J. Dievkociņu nodarbināja skolu un audzināšanas jautājumi, bet, revolucijai uzliesmojot, viņš Lielzalves skolā visas mācības sāka noturēt latviešu valodā, mudinādams arī kaimiņu skolotājus darīt tāpat. Bez tam uzstājās tautas sapulcēs, popularizēdams savu «Latviešu pagasta skolu reformēšanas projektu».

Reakcijai sākoties, J. Dievkociņu arestēja barona uzkūdītā soda ekspedicijas vienība, kura ceļā uz Jēkabpili dzejnieku 1906. gada janvara beigās noslepkavoja.

J. Dievkociņam bija īsta, sirsnīga dzejnieka talants, lai gan pilnīgi tas nepaguva uzplaukt un noskaidroties. Viņa vienkāršie, dziļi pārdzīvotie

J. Dievkociņš

dzejoļi visi nākuši no pretrunīgu jūtu pārpilnas sirds. Labākajos izpaužas optimistiska pārliecība, ka «rožainam rītam» vajag aust, tāpat romantiski sapņojumi par tādu nākotni, kurā viss «brīvi uz sauli veras», kurā nebūs «ne salnas, ne naida» («Jaunības spēkam», «Jaukākais sapnis»).

J. Dievkociņa lirikas vērtīgākajā daļā ietilpst arī virkne realistisku bērnu dzejoļu («Pureņu ziedā», «Sārtas zemenes», «Es nāku» u. c.), kuros ievīti folkloras motivi. Pretstatā šiem optimistiskajiem dzejoļiem J. Dievkociņš sniedzis daudzus pesimistiski noskaņotus — par izirušām cerībām, mīlestības sērām, dziļu vientulību u. tml.

J. Dievkociņa vienīgais dzejoļu krājums *«Ugunsziedi»* iznācis pēc dzejnieka nāves — 1907. gadā.

AUGUSTS BRAČS

(dz. 1880. g.)

Mācījies Vecpiebalgas Ogrēnu skolā pie Kaudzītes Matīsa, vēlāk beidzis Valkas skolotāju seminaru Rīgā. Pēc tam viņš ilgāku laiku strādājis par skolotāju — vispirms provincē, tad dažādās Rīgas skolās. Vairums A. Brača stāstu un dzejoļu parādījies laikā no gadsimtu mijas līdz pirmajam pasaules karam, turpmāk viņš galvenokārt darbojies kritikas un literaturas teorijas laukā. Kopš 1915. gada A. Bračs dzīvo Vecpiebalgas Vecgropiņos un tagad saņem personalo pensiju.

Progresivās sabiedrības atzinību A. Bračs iemantoja jau ar savu pirmo stāstu *«Divi suņi»* (1899.), kur alegoriskā veidā izteikts protests pret varmācību dzīvē un satiriski izsmieta suniska līšana brutalas varas priekšā. A. Brača daiļrades tālākajā attīstības gaitā iezīmējās viņam raksturīgais pesimisms. Stāstu krājumos *«Aukstā ēnā»* (1905.) un *«No atzīšanas koka»*

(1910.) savijas liriski dabas apraksti ar personažu drūmo izjūtu un pārdomu notēlojumiem. Stāstu varoņi bieži vien piedzīvo dziļu vilšanos gan personīgajā dzīvē, gan sabiedrībā un tad sāk filozofēt par visas pasaules aprobežotību un bezjēdzību. Skepticisma pilnajiem rakstnieka spriedumiem par nopietnām sabiedriskām un individuālām problemām ne vienmēr pamatā pārliecinoši sociali motivi, reizēm tie stipri subjektivi.

A. Brača dzejoļos pesimisma vēl vairāk un krājumos *«Domas pusnaktī»* (1913.), *«Drupas»* (1914.) un *«Izskaņa»* (1921. g., «Dzejisko rakstu» 1. sējumā) pat nihilistiski noliedzoša attieksme pret dzīvi un dzīvību. Izteiksmē vērojama apzinīga vairīšanās no tēliem un gleznām.

APSESDĒLS

(1880.—1932.)

Apsesdēls — īstajā vārdā Augusts Apsītis. Viņš sāka dzejot pagājušā gadsimta beigās un kā Socialdemokratu savienības publicists un propagandists aktivi piedalījās 1905. gada revolucijā. Pēc desmit gadu ilgā katorgas soda izciešanas izsūtīts nometinājumā uz Sibiriju. Apsesdēls atgriezās dzimtenē tikai pēc Februara revolucijas. Mūža pēdējā posmā viņš strādāja par bibliotekaru Rīgā un pieslējās E. Brastiņa propagandētajai «dievturības» sektai.

Apsesdēls

Pirmajos dzejoļu krājumos *«Tumsā un tvanos»* (1905.), *«Tālu vēl rīts»* (1905.) un *«Gurstot»* (1907.) Apsesdēls stiprā Zvārguļa ietekmē dzejo par sāpēm, ciešanām un dzīves grūtumiem. Šajās grāmatās skan protests pret kapitalistisko īstenību, pavīd nekonkretas prasības pēc «taisnības idejas» uzvaras, bet dažkārt te izpaužas arī neticība cilvēkam un anarchistiski noliedzoša attieksme pret dzīvi vispār. Dzejoļu saturā daudz naturalisma, rakstīti tie visbiežāk neparasti lauzītos ritmos.

Savā laikā popularākais Apsesdēla krājums bija *«Smagas domas»* (1912.), kas radies katorgas apstākļos. Ar lielu pārdzīvojuma spēku šeit atspoguļojas satriekta revolucionara inteliģenta smagās pārdomas par savu likteni un sabiedriskām problemām. Ar šo grāmatu dzejnieks atsakās no jebkādiem socialiem idealiem un kļūst absolutā individualisma sludinātājs.

Turpmākajos dzejoļu krājumos — *«Gar aizu malu»* (1921.), *«Es un mans»* (1924.) u. c. Apsesdēla anarchistiskais noskaņojums vēl padziļinās un ārpus sava «es» viņš citu vērtību dzīvē nesaskata. Stils samāksločots un dīvaini salauzīts, pastiprinās tieksme radīt nevajadzīgus un grūti saprotamus jaunvārdus.

EDUARDS CĀLĪTIS

(dz. 1881. g.)

Beidzis ministrijas skolu, izglītību papildinājis pašmācības ceļā. Sākumā strādājis par kantoristu fabrikā, tad pievērsies žurnalistikai (buržuaziskās Latvijas laikā «Brīvās Zemes» līdzstrādnieks) un rakstniecībai. Kādu laiku E. Cālītis pieslējās dekadentiem, parakstīja «Dzelmes» deklaraciju, kā arī uzstājās minētajā žurnalā pret šķiru mākslu un aizstāvēja mākslas neatkarību no dzīves. Viņa daiļradē gan nekāda īsta aizraušanās ar dekadentu principiem nav vērojama. E. Cālītis kā rakstnieks tomēr visu laiku ir svārstījies starp realismu un romantismu, reizēm uzrakstījis naturalistiskus darbus, reizēm atkal aizklīdis fantastikas un mistikas pasaulē.

Vērtīgākie ir E. Cālīša realistiskie stāsti, kas atrodami jau viņa daiļrades sākumā, lai gan toreiz ar manāmām tieksmēm novērsties no tipiskā, lai meklētu neparastus notikumus un savdabīgus īpatņus. Visvairāk E. Cālītis kavējies zemnieku dzīvē, notēlodams gan veco uzskatu un tradiciju garā ieaugušos cilvēkus («Celmi»), gan arī jaunlaiku ļaudis, kas plēšas pēc zemes («Sava zemes stūrīša dēļ»). E. Cālītis te paliek objektiva vērotāja un aprakstītāja lomā, necenšoties ne idealizēt savus varoņus, ne arī aizstāvēt kādas idejas.

Izcilākais E. Cālīša darbs ir garais stāsts *«Ints Grīns»* (1913.), kur realistiski spēcīgā tēlojumā parādīta cīņa par zemes iegūšanu. Ints Grīns ir egoists, auksts aprēķinātājs, sava mērķa realizēšanā viņš izlieto jebkurus līdzekļus un izdara pat slepkavību. Ar Intu Grīnu rakstnieks vienīgo reizi spējis notēlot komplicētu raksturu.

E. Cālītim ir vairākas lugas, bet tām literaras vērtības nav.

Pēc Oktobra socialistiskās revolucijas E. Cālītis literaro darbību turpināja, jaunos daiļrades meklējumos neielaizdamies un neko paliekamu vairs neatstādams. Atsevišķos stāstos («Partizaņi» 1923. u. c.) spilgti iz-

paužas buržuaziskais nacionalisms, bet hitleriskās okupacijas laikā rakstītajos — iegrimšana sīkumos. Padomju laikā E. Cālītis literaturā apklusis.

E. Cālīša stāsti iznākuši krājumos: *«Celmi un ataugas»* (1911.), *«Pa saules taku»* (1911.), *«Stāstu izlase I»* (1924.), *«Meklējiet sievieti»* (1942.) u. c.

JĀNIS KĀRSTENIS

(1884.—1921.)

Īstajā vārdā Jānis Šmits, ieguvis skolotāja tiesības, kopš 1904. gada strādāja dažādās provinces skolās. «Dienas Lapā» un «Pēterburgas Avīzēs» ar 1901. gadu publicētie dzejoļi neskaidru ilgu un nenoteiktu skumju pilni. Formā gatavāki, bet saturā radniecīgi tiem pirmie krājumi *«Salnas rīti»* (1906.) un *«Gāju putni»* (1910.). Vērtīgāks ir krājums *«Mirkļi»* (1922.), kur īpaši izceļas dabas dzejoļi.

J. Kārsteņa prozā parasti sastopami raksturā svārstīgi, slimīgi nervozi un kaislību apsēsti cilvēki. Gremdējoties šādu nevarīgu individu psiholoģijā, J. Kārstenis lielā mērā sekojis A. Belija, K. Baļmonta u. c. krievu simbolistu paraugam. Impresionistiskā stilā veidotie tēlojumi sakopoti krājumos *«Chimeras»* (1920.) un *«Baigi sapņi»* (1921.).

J. Kārstenis sastādījis arī vairākus bērnu literaturas krājumus: *«Brīvstundas»* (1907.), *«Ziemas vakari»* (1908.), kur uzņemti paša sakārtotāja, kā arī Apsesdēla, K. Egles, R. Egles, R. Eidemaņa J, .Jaunsudrabiņa u. c. autoru stāsti un dzejoļi.

EMILIJA KRIŠJĀNE

Aizmirsta latviešu rakstniece. Pēdējos gadu desmitos viņa dzīvo Igaunijā un literaturā vairs nedarbojas. 20. gs. sākumā viņa parādījās kā realiste, jau ar pirmajiem stāstiem risinot nozīmīgas socialas problemas. Parasti attēlodama darbaļaužu dzīvi, viņa centās atsegt tās ēnas puses un uzrādīt to cēloņus. Viņas prozā daudz mākslinieciskuno neveiklību, pat dilentantisma, tomēr rakstnieces spējas nenoliedzamas.

E. Krišjānes vienīgais grāmatā iznākušais darbs ir drama *«Zvejnieku cilts»* (1909. g., izrādīta jau 1907. g.). Periodikā atrodami stāsti: *«Plaisma»* (1905.), *«Pār drupām»* (1906.), *«Noziedznieks»* (1907.) u. c. Pēc gandrīz 20 gadu pārtraukuma rakstniece periodikā publicējusi vēl citus darbus: stāstu *«Invalids»* (1925.), romanu *«Darbs un mīla»* (1926.—1927.), lugu *«Tuvi tālie»* (1928.) — abi pēdējie publicēti «Domās».

JĀNIS GULBIS

(1885.—1917.)

Īstajā vārdā Jānis Bullis, arī Bulle, dzimis Jelgavā, kur, mācīdamies realskolā, iesācis arī literaros mēģinājumus. Par piedalīšanos revolucionārā kustībā 1904. un 1905. gadā J. Gulbis vairākkārt apcietināts, tad izsūtīts nometinājumā uz Sibiriju. No turienes viņš aizbēga uz ārzemēm, bet 1908. gadā atgriezās dzimtenē un darbojās demokratiskās preses organos — Jelgavas «Sadzīvē», Liepājas «Dzīvē», Pēterburgas «Ņevas Viļņos». Kopš 1916. gada viņš kalpoja intendanturā Kislovodskā, kur miris un apglabāts.

Ar savu aktualo tematiku J. Gulbis kļuva populars pēc 1905. gada: viņa dzejoļus deklamēja, iespieda uz pastkartēm, izdeva krājumos. Vadošie motivi viņa realistiskajā lirikā — revolucijas notikumu atbalsis, sāpes par krītušajiem cīnītājiem un aicinājums neaizmirst tos, kā arī darbaļaužu sūrās dzīves atspoguļojums. Šie jautājumi bija tuvi daudzu lasītāju sirdīm, kaut gan dzejnieks politiskajos uzskatos arvien vairāk sliecās uz meņševismu un dzejā galvenokārt pauda sakāves noskaņas. J. Gulbja dzejoļiem trūkst patstāvīgas izteiksmes, spēka un spilgtuma, to vairums nav izturējuši laika pārbaudi.

J. Gulbja dzejoļi iznākuši krājumos: *«Nemiera stundās»* (1906.), *«Dzimtenes mežos»* (1907.), *«Pēc negaisa»* (1909.), *«Magones»* (1912.). Liriskie tēlojumi un skices grāmatās: *«Asaras»* (1910.), *«Pie zemes krūtīm»* (1910.), *«Vētras atbalss»* (līdz ar dzejoļu izlasi 1926. g.).

ARVEDS ŠVĀBE

(dz. 1888. g.)

Dzimis Lielstraupes muižā kā stārasta dēls. Ap 1905. gadu viņš aizrāvās ar Raiņa, Skalbes un Aspazijas dzeju, sajūsmā gāja līdzi revolucionarajai cīņai — uzstājās mītiņos ar runām, izplatīja socialdemokratu proklamacijas.

Kā jauns tautskolotājs A. Švābe 1910. gadā sāka publicēt savus dzejoļus, tad arī stāstus un romanus. Pirmsoktobra periodā šie darbi parādījās tādos progresivos izdevumos kā «Jaunais Laiks», «Laika Balss», «Jaunā Dienas Lapa», «Domas» un «Vārds». Par A. Švābi kā rakstnieku kritiķis V. Knoriņš 1912. gadā izsacījās: «Marksistiski — kolektivistiskais pasaules uzskats konsekvents; nekur viņam nespīd cauri aizslēpies idealisms.»

Savus uzskatus A. Švābe sāka pārvērtēt pirmā pasaules kara laikā, kad viņš uzturējās Tālajos Austrumos. Krass pagrieziens viņa no-

stājā notika 20. gadu beigās buržuaziskajā Latvijā, kad viņš galīgi atteicās no jaunības idealiem un atklāti pārgāja reakcionarajā nometnē. Apklusis kā rakstnieks, viņš strauji izvirzījās par vienu no vadošajiem vēstures un tiesību zinātniekiem. Savu darbību viņš tagad veltīja buržuaziskā nacionalisma un fašisma balstīšanai.

1944. gadā A. Švābe emigrēja uz ārzemēm.

A. Švābi kā rakstnieku līdz 1917. gadam vērtējot, vispirms minams garais stāsts *«Kā Dobuls brauca pie pelēkā barona viesos»* (1911.). Darbības centrā ideals varonis — šķiras apzinīgais strādnieks Dobuls, kas cīnās pret budzi Kušķi un reizē par savām tiesībām. Stāstam stipri publicistiska nokrāsa — Dobuls vairāk atgādina revolucionaru ideju ruporu nekā pilnasinīgu cilvēku. Taču šim stāstam savā laikā bija nozīme kā protestam un izaicinājumam pret valdošo šķiru kundzību, ko pareizi uzsvēra marksistiskā kritika.

Līdzīgi idejiski nolūki arī otram A. Švābes stāstam *«Inteliģenti»* (1914.), kur parādīts progresivs lauku skolotājs nesamierināmā cīņā pret lauku dzīves melnsimtnieciskajiem vadītājiem. Šis skolotājs jau daudz pārliecinošāks tēls nekā Dobuls, arī visa sacerējuma mākslinieciskā apdare labāka.

Turpmākajos darbos A. Švābe tāpat risina aktualas problemas, bet jau ar lielāku meistarību. Stāstā *«Piens»* (1915.) viņš notēlo dažādu šķiru un socialu slāņu pārstāvjus un to pretišķības lauku apstākļos. Stāsts *«Mašīna»* (1915.) ieved lasītāju rūpnieciska darba un mašīnas pasaulē, pasvītrojot darba lomu cilvēka dzīvē. Kapitalistiskās pilsētas kontrastus atspoguļo A. Švābes poema *«Pilsēta»* (1913.).

Visi A. Švābes pirmsoktobra perioda daiļdarbi parāda socialos konfliktus starp strādniekiem un kapitalistiem, pozitivie varoņi viņam parasti ir dedzīgi socialisma aizstāvji un propagandētāji. Tie ir darbi ar lielākiem vai mazākiem mākslinieciskiem trūkumiem.

TREŠĀ DAĻA

TAUTAS DZEJNIEKS JĀNIS RAINIS

JAUNĪBA ○ RAINIS JAUNĀS STRĀVAS PERIODĀ ○ SLOBODSKAS TRIMDĀ ○ «UGUNS UN NAKTS» ○ RAIŅA ESTETISKO UZSKATU ATTĪSTĪBA ○ RAIŅA DZEJA PIRMĀS REVOLUCIJAS NORISES LAIKĀ ○ RAIŅA DZEJA PIRMĀS REVOLUCIJAS ATPLŪDU GADOS ○ BURŽUAZISKĀS LATVIJAS SPROSTĀ

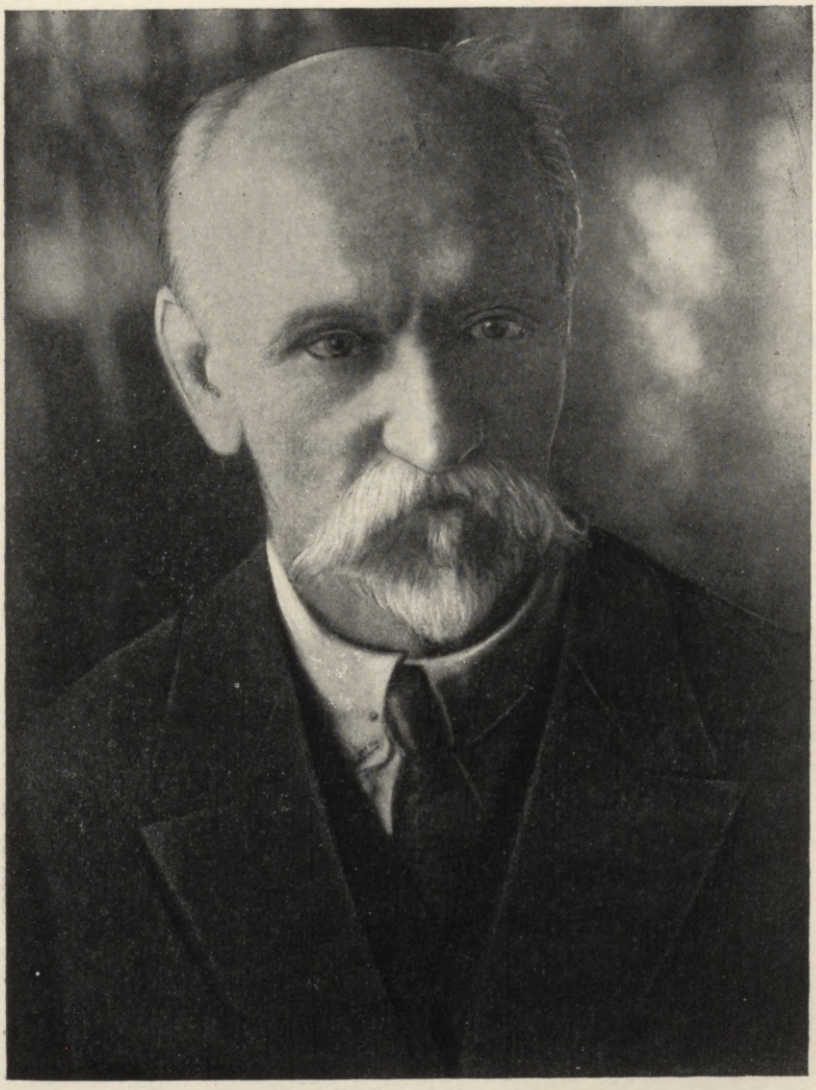

J. Rainis

JĀNIS RAINIS

(1865.—1929.)

Rainis — lielākais latviešu dzejnieks, ievērojams dramaturgs un publicists, dziļš domātājs un revolucionarais apgaismotājs, viens no pirmajiem marksisma popularizētājiem Latvijā.

Ar Tautas dzejnieka Raiņa vārdu nesaraujami saistās jaunās šķiras — latviešu strādniecības — atmoda un vēsturiskā augšupeja. Rainis nosaucis proletariatu par pamatšķiru, kas izcīna grūto cīņu par nākamo sabiedrību, par tautas laimi, par socialismu. Sevi viņš uzskatīja par proletariata-cīnītāja kareivi:

> Tev pamatšķira —
> Kur lielāks gods, kā tas, tev kareiv's būt?
> Tu izej cilvēci un sauli gūt.

Tādiem dziļi izjustiem vārdiem dzejnieks raksturoja proletariata vēsturisko atmodu un augšupeju. Dedzīgs revolucionars, bezbailīgs publicists un revolucijas dzejnieks, tautas tribuns, piektā gada revolucijas iezvanītājs — tāds bija Rainis. Visa viņa jaunrade kopš jaunības gadiem līdz mūža pēdējām dienām veltīta strādnieku šķirai kā sabiedrības pārveidotājam un jaunu vērtību nesējam spēkam. «Mana dzeja, — apliecināja Rainis, — ir priekš proletariata, un viņas uzdevums to stiprināt garā un jūtās uz lielo gaitu.»[1]

Latviešu strādniecība, atmodusies aktivai politiskai dzīvei, izvirzīja Raini un pacēla viņa vārdu kā nākamās tautas demokratijas un komunistisko ideju uzvaras karoga apliecinātāju.

«Atļaujiet atgādināt, — teica par Raini Gorkijs pirmajā Vissavienības padomju rakstnieku kongresā, — nav tādas mazas zemes, kas nevarētu dot lielus vārda māksliniekus... Latvieši radīja varenu dzejnieku Raini.»

---

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 7. sēj., 1950., 554. lpp.

«Raiņa ēna, — saka Nikolajs Tichonovs, — slīd pa Rīgas ielām un dzimtajiem laukiem kā tautas cildenās slavas ēna, kas vienmēr seko savas tautas lielajai gaitai.»

«Kad mēs runājam, domājam par Latviju, acu priekšā nostājas padomju gados atdzimušās Rīgas torņi, šalc Daugavas viļņi, nāk prātā Raiņa dzeju un lugu rindas. Rainis tiešām kļuvis par tautas dzejnieku šā vārda visaugstākā nozīmē,» tā raksta par lielā dzejnieka neizdzēšamo dzīvi Jānis Sudrabkalns.

J. Rainis kā dzejnieks, dramaturgs un publicists ieņem īpašu vietu kulturas un progresivās sabiedriskās domas attīstības vēsturē Latvijā. Ar viņa vārdu saistās mūsdienu latviešu literatūras revolucionari demokratisko tradiciju izveidošanās, patiesi tautiskās literaturas un visas demokratiskās nacionalās kulturas varens pacēlums 19. gs. 90. gados un 20. gs. sākumā.

JAUNĪBA

Bērnība

Rainis, īstajā vārdā Jānis Pliekšāns, dzimis 1865. gada 11. septembrī (v. st. 30. aug.) Zemgalē, netālu no Ilūkstes, bijušā Rubenes pagasta Varslavānu mājās[1].

Dzejnieka tēvs Krišjānis Pliekšāns (1825.—1891.) ir tipisks pagājušā gadsimta 60.—80. gadu jaunās šķiras — lauku buržuazijas pārstāvis. Viņš cēlies no klaušu zemniekiem, pēc amata galdnieks-mucinieks, piedalījies pat 50. gadu zemnieku nemieros, sācis jau klaušu laikos enerģiski un neatlaidīgi iet dzīvē uz augšu, ticis par krodzinieku, bet vēlāk par turīgu vīru — muižu arendatoru. Pēc Raiņa māsas Doras Stučkas raksturojuma vecais Pliekšāns bijis ļoti uzņēmīgs, praktiskas un patstāvīgas dabas cilvēks, ar gaišu, asu prātu, ar lielu cilvēku pazīšanas un novērošanas spēju. Bijis vācu muižnieku un baznīcas pretinieks, latviešu saimnieku turības un patstāvības sludinātāja Jura Mātera draugs un viņa centienu atbalstītājs (devis naudu nacionalās kustības vajadzībām) [2].

[1] Tagadējā Aknīstes rajona Rubenes ciemā.

[2] *A. Birkerts*, J. Raiņa dzīve, Raiņa kop. rakstu «Dzīve un darbi» 1. sēj., 1925., 12.—13. lpp.

Pat muižniekus, no kuriem nomāja muižas vai bija arī tiem saistīts naudas darījumos, Krišjānis Pliekšāns pratis turēt «sažņaugtus dūrē».[1]

Dēlam piedzimstot, viņš nomā Tadenavas pusmuižiņu, pie kuras pieder arī Varslavāni. Pirmos četrus gadus Rainis pavada Tadenavā. Tad viņa vecāki pāriet uz lielāku muižu — Randeni pie Daugavpils. Te zēns dzīvo no 4. līdz 6. dzīvības gadam. Bez Randenes Pliekšāns nomā Daugavpils tuvumā vēl otru lielu muižu Berkenhageni jeb Berķeneles muižu, kur Rainis dzīvo no 6. līdz 12. dzīvības gadam. Turpmākos gados viņa tēvs nomā divas vēl lielākas muižas Latgalē — Jasmuižu un Vasiļevu. Jasmuižā Rainis kā ģimnazists un students pavada savas brīvdienas. Uzņēmīgais Krišjānis Pliekšāns vēl iepērk par dzimtu Ezermuižu Krāslavas tuvumā, bet nevar paturēt; pēc ilgas un neizdevīgas prāvošanās viņš izput.

Neraugoties uz savu šķietamo brīvdomību, Pliekšāns kā dzīvi apguvējs un pašapmierināts «latviešu muižnieks» neatļāva dēlam biedroties ar kalpu bērniem. Zēns auga vientulībā. Augām dienām viņš klejo pa laukiem, stundām ilgi rušinās smiltīs upes vai ezera krastā, klausās vēja pūsmā un ūdeņu šalkās, ziemā, nogūlies uz ledus, vēro zālīšu kustēšanos, pavasarī palu laikā, kad «pļava pludo, ezers plešas», aizrautīgi skatās plašajās ziliplūstošajās tālēs. Dzejnieks atceras, ka savus bērna gadus viņš kopā nodzīvojis «ar upi, smilti, sauli, vēju» («Bērna draugi», krājumā «Čūsku vārdi»). Savā bērnības dienu eposā «Saules gadi» dzejnieks saka, ka bērnībā viņš sasmēlies saules visam mūžam.

Bērnībā savā «jounū dīnu zemē», kā Rainis nosaucis Latgali, iegūtajiem dabas iespaidiem īpaša nozīme viņa talanta izaugsmē, dzejiskās iztēles un fantazijas attīstībā, poetiskās valodas tēlainības un muzikalitates izkopšanā. Augdams vientulībā, nākošais dzejnieks sevišķi jūtīgi iemīlēja savas mazās dzimtenes pelēcīgo, saules alkstošo dabu, iemācījās to smalki, kā liels mākslinieks, novērot. Tāpēc saules zelta pielieta ir Raiņa dzeja,

[1] Latgales zemnieki par to stāstījuši skolotājam J. Sermonim, kas 1911. gadā kopā ar Raiņa biografu A. Birkertu apmeklējis dzejnieka dzimteni. — E. S.

Tadenava — māja, kur dzīvojis J. Rainis
(V. Valdmaņa akvarelis)

saules motivs neskaitāmos, arvien jaunos veidos iet cauri visām viņa dzeju grāmatām ar to apbrīnojamo, virtuozi mainīgo dabas gleznu īstenīgumu. Raiņa brīnišķīgā dabas lirika jau pati par sevi vēl līdz šim ir nepārspēta latviešu dzejā. Bet dabas ainas viņš reti kad dod pašas par sevi vien, viņš izmanto dabas motivus savu sabiedriski politisko un filozofisko atziņu, estetisko un etisko ideju apliecinājumam, izsakot visu tēlos un gleznās, krāsās un skaņās. Dabas motivi piešķir viņa dzejai ļoti spilgtu, simbolisku izteiksmi, milzīgu pārliecinošu spēku, dziļi īpatnēju nacionalu un tautisku formu.

No bērnībā, īpaši Randenē un Berķenelē, iegūtajiem iespaidiem sevišķa nozīme nākošā dzejnieka ieskatu un daiļrades attīstībā ir darba dzīves vērojumiem un tautas daiļradei — folklorai. Tēva rentējamās muižās zēns vēroja darba tautas sūri grūto likteni — smago darbu, apspiestību un beztiesīgumu. Viņš no visas sirds iemīlēja latviešu, baltkrievu un krievu tautas dziesmas, kādas dziedāja kalpi vecā Pliekšāna muižās, Dauga-

vas plostnieki un jaunā Kalkūnu—Poņevežas dzelzceļa būvētāji pie Randenes un Daugavpils. Savā bērnības dienu atcerē dzejnieks min muižas vecā naktssarga — baltkrieva Nedzvecka drūmās dziesmas, kas bijušas līdzīgas rudens vējam. Tajās skanējis darba tautas grūtums un ilgas pēc labākas dzīves. Vecā muižas malēja Marčuļa sērās lietuviešu tautas dziesmas bijušas smagas kā viņa grieztie dzirnu akmeņi. Ar latviešu tautas likteņiem cieši saistītā lietuviešu, baltkrievu un krievu tautu daiļrade mācīja zēnu cienīt citas tautas, ierosināja domu par draudzību starp tām. Tautas dziesmu un teiku neizsmeļamais brīves, protesta un optimisma gars, tautas gudrība un brīnumjaukā tēlainība, valodas daiļskanība un izteiksmīgums modina neaizmirstamus pārdzīvojumus. Rainis pats apliecinājis, ka viņa pirmie literaturas iespaidi nākuši no folkloras. Tautas dziesmas, tautas māksla sākusi modināt viņa estetisko gaumi.[1]

Dzejnieka māte Dārta Pliekšāne (1828.—1899.) bijusi grāmatu un smalku rokdarbu mīļotāja, laba tautas dziesmu teicēja un dziedātāja. Viņa ievadīja dēlu tautas garīgajā pasaulē un iemācīja mīlēt grāmatas.

Astoņu gadu vecumā Rainis sāk mācīties mājās. Drīz vien sākas skolas gaitas Vilkmiesta pastoratā, t. s. «Eģiptē» kopā ar mācītāja bērniem. Pēc gada viņu uzņem Grīvas vācu skolā (Landesschule), kurā mācās no 1875. gada augusta līdz 1879. gada decembrim. Lai varētu iestāties ģimnazijā, Rainis centīgi mācās arī senās — latiņu un grieķu valodas, kas skolā nav obligatas.

Ģimnazija

Beidzis Grīvas skolu, Rainis iestājas Rīgas pilsētas ģimnazijā, kuru beidz 1883. gada decembrī. Viņa klases biedrs un draugs ir vēlākais revolucionars Pēteris Stučka.

«Ģimnazijas laikos, — atceras Rainis, — es lasīju ļoti daudz un labā kārtībā, ko jau biju iesācis agrāk, atrazdams muižas bēniņos pulka vācu grāmatu un laikrakstu no 18. gadu simteņa. Visstiprākie iespaidi man bija no sengrieķiem: Homera, Sofokla, Plutarcha un liriķiem; no romiešiem man patika Cezars, Livijs, Ovidijs, Katuls, Juvenals, Horacijs ne. Grieķu iespaids palika

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 1. sēj., 1925., 38. lpp.

Grīvas skola, kurā mācījās J. Rainis

visdziļākais arī pēc, kad nāca visa masa jaunlaiku rakstnieku: Gēte, Šekspirs, Šillers, Lesings, Bairons, Šellijs, Puškins, Ļermontovs, Heine, franču klasiskie traģiķi; vārdu virkni negribu turpināt, jo visu vācu un krievu klasisko literaturu toreiz izstaigāju viscauri, arī vecās Nibelungas un Edas, Luziades — un tā tālāk — tas bij kā liels izsalkums, kurš neapmierinājās vēl ar daiļliteraturu, bet augstskolas gados un pēc tam ķēra arī pēc visādām zinātnēm: sevišķi filoloģijas, vēstures, sabiedriskās un filozofiskās daļas no dabas zinātnēm.»[1]

Rainis-ģimnazists pieraksta kādu simtu mātes teiktu tautas dziesmu. Būdams brīvdienās uz laukiem, viņš Latgalē sāk krāt folkloras materialus. Šo darbu viņš turpina arī studiju gados Krievu ģeografiskās biedrības uzdevumā. Kādā dienā ziemsvētku tirdziņā Daugavmalā zēns nopircis grāmatu ar bilžu vāku. Tā bijusi biļina«Iļja Muromietis». Teiksmainā senās Krievzemes tautas varoņa cīņas gaitu apdziedājums viņu savaldzina. Rainis

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 1. sēj., 1925., 38. lpp.

uzsāk nopietnas krievu valodas un literaturas studijas. «Agri mani ieinteresēja, — atceras dzejnieks, — arī krievu valoda, sevišķi vecās biļinas, «Iļja Muromietis» un tautas dzejnieks Koļcovs, vēlāk Puškins un Ļermontovs.»[1]

Ar jauneklīgu aizrautību Rainis lasa grāmatas, lai izzinātu patiesību par latviešu tautas pagātni un tās vēsturiskajiem likteņiem. Jau ģimnazijā izlasa Češichina sastādītos «Baltijas chroniku un vēstures materialu krājumus», kas iznāca krievu valodā laikā no 1877. līdz 1880. gadam. Sevišķi rūpīgi izlasa šos krājumos ievietotās Latviešu Indriķa un Baltazara Rusova chronikas. Rainis-ģimnazists aizrautīgi lasa arī Garliba Merķeļa (1769.—1850.) slaveno grāmatu «Latvieši» un vēlāko buržuaziski demokratisko apgaismotāju — jaunlatviešu darbus, kas pretstatā vācu mācītāju un viņu epigoņu «veclatviešu» didaktiskajai, pēc vācu reakcionārā sentimentalisma veidotajai viltus apgaismes literaturai dibināja pagājušā gadsimta 50.—70. gados progresivās, īsti latviešu literaturas pirmos pamatus. Rainis ģimnazijā lasījis J. Alunāna, K. Biezbārža, Kr. Valdemara un citu jaunlatviešu polemiskos traktatus pret Baltijas dzimtkungiem. Latviešu apgaismotāji nozīmīgi ietekmējuši Raiņa uzskatu attīstību jaunības gados par svarīgākajiem vēstures un folkloras jautājumiem. Savās «radāmās domās» dzejnieks vairākkārt atsaucas uz Merķeli un tā sekotājiem jaunlatviešiem, pasvītrojot buržuaziski nacionalās kustības pirmā — progresivā posma atšķirību no otrā — reakcionārā, buržuaziski nacionalistiskā jeb «tautībnieciskā».

Izlasījis Merķeļa grāmatā «Vanems Imanta» varoņu teiksmu par tautas cīņu pret vācu kolonizatoriem, Rainis-ģimnazists raksta lugu ar tādu pašu nosaukumu. Aspazija savās atmiņās atzīmē šo lugu kā ļoti saturīgu, pareizu un interesanti izveidotu. Tās rokraksts nozaudēts.

Ģimnazijas gados Rainis sācis dzejot. Pēc tautas dziesmu motiviem Rainis-ģimnazists sacer dzejoļa «Karaļmeita» pirmos

---

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 389. lpp.

sešus pantus par tautas varonīgo cīņu pret iebrucējiem-bruņiniekiem, sumpurņiem:

Tanī niknā dienā
Asins šļācot šķīda:
Grima zemē pils un karaļmeita...

Burvīgā gaismas pils nav grimusi nebūtībā. Tautas dzīlēs krājas naids pret paverdzinātājiem, aug un kvēlo pretestības gars.

Tautas daiļradei un pasaules, sevišķi krievu klasiskajai literaturai bijusi izcila audzinoša nozīme nākošā revolucionarā dzejnieka uzskatu veidošanā. Jau ģimnazijā, kā atceras pats Rainis, viņš «izgājis cauri» visai krievu klasiskajai literaturai. Kā bagātnieka — jaunā «latviešu muižnieka» dēls viņš mācījās klasiskajā ģimnazijā, kurā varēja tikt tikai «labāko familiju» bērni, un dzīvoja pansijā pie Bernharda Dīriķa — reakcionarās tautībnieku avīzes «Baltijas Vēstnesis» redaktora. Rainim, šķiet, pats liktenis bija vēlējis kļūt par kundziņu un spīdēt buržuaziskās «zelta jaunatnes» sabiedrībā. Tomēr jau ģimnazijā viņš stājas sakaros ar revolucionarajiem narodņikiem un atsaucīgi vēro zemnieku nemieru kustību Latvijā, kas 80. gados izpaudās dažādos stichiskā protesta uzliesmojumos.

80. gados Latvijā cēlās un pieauga jauns tautas sašutuma un naida vilnis. Trūcīgās zemniecības, kalpu un rentnieku stichiskais protests spilgti izpaudās šai laikā muižu un plēsīgāko jauno «pelēko baronu» saimniecību dedzināšanā, kas daudzās vietās, piemēram, Limbažu apkārtnē, ieguva masveida raksturu. «Noslēpumainas dedzināšanas», kā to liecina žandarmerijas archivu materiali, bijušas arī Rīgā un citās pilsētās. Muižnieki un mācītāji saņēma draudu vēstules, notika pat atentati. Atjaunojās arī tradicionalā izceļošanas kustība uz Krievijas iekšzemi.

Baltijas baroni apmelcja latviešu progresivo presi un literaturu, apsūdzēja valdībai visu demokratisko revolucionari noskaņoto inteliģenci pretvalstiskā ļaužu musināšanā un izprovocēja pazīstamo podporučika Aizupja prāvu (1882.), kurā bija iejaukti sabiedriski darbinieki — dzejnieks un virsnieks A. Pumpurs, praporščiks Krātiņš u. c. Šī prāva izsauca sabiedrībā lielu sašutumu.

Apsūdzētos spīdoši aizstāvēja advokati A. Stērste un Everts. Tāpēc tiesa bija spiesta visus apsūdzētos attaisnot.

«Narodnaja voļa» toreiz dibināja revolucionarus pulciņus armijā arī Lietuvā un Latvijā. Rainis savās jaunības atmiņās stāsta, ka latviešu vidū toreiz darbojušies vairāki klusi aģitatori — Balodis, Lange un citi. Rainis bijis sakaros ar podporučika Aizupja pulciņu. «Mums vakarniekiem, — atminas Rainis, — viņš propagandēja dibināt pulciņus, kas apmācītos šaušanā, jo tanī laikā daudzās vietās gatavojās uz atklātiem nemieriem pret muižniekiem.»[1] No pulciņa apmācības šaušanā gan nekas nav iznācis Aizupja un viņa biedru aresta dēļ.[2]

Raksturīgi, ka lietišķu pierādījumu sarakstā Aizupja u. c. lietā blakus literaturai par zemnieku jautājumu un paštaisītu pistoļu zīmējumiem nosauktas arī dažas Lasala brošuras un citi materiali par strādnieku kustību Rietumos. Tas liecina, ka narodņiku garā noskaņotā progresivā latviešu inteliģence jau 80. gadu sākumā sākusi interesēties arī par socialistisko strādnieku kustību Rietumos.

No sava drauga progresiva sabiedriska un literaturas darbinieka, arī valodnieka Andreja Dīriķa (1853.—1887.), kas bijis sakaros ar krievu un lietuviešu revolucionariem, Rainis-ģimnazists dabūjis lasīt lietuviešu emigrantu-liberaļu laikrakstu *«Aušra»*, krievu narodņiku organu *«Земля и воля»* un narodovoļcu žurnalu *«Народная воля»*. Rainis tad lasījis arī kādu nelegalu brošuru latviešu valodā — par cāļu kaušanu. Par cāļiem bijuši apzīmēti muižnieki, kuriem jādara gals, lai neapspiež zemniekus.

Krievu revolucionaro narodņiku varonīgā pašuzupurēšanās Rainim bija simpatiska, bet individualo teroru viņš neatzina. Viņu valdzināja galvenokārt zemnieku revolucijas ideja. Vienīgais spēks, kas varētu satraukt vecās kārtības balstus, Rainim toreiz šķita revolucionarā zemniecība. Masu revolucionaro cīņu pret socialo netaisnību jaunais dzejnieks savās pirmajās dzejās iedomājās zemnieka, teiksmainā varoņa tēlā, kas, no zemes sasūcies spēkus, reiz celsies un līdzīgi Lāčplēsim rokām plēsīs

[1] *J. Rainis*, Dzīve un darbi, 1. sēj., 1925., 35. lpp.

[2] Turpat, 34. lpp.

ienaidniekus. Ģimnazijas gados sacerētais dzejolis «Zemnieks» rāda šo raksturīgo tēlu:

Tīrais milzeņa bērns, tik liels un lempīgs,
Bet, kad celsies, viņš rokām lāčus plēsīs.

Simpatizējot masu atbrīvošanās cīņai pret caru-varmāku un visiem tautas apspiedējiem, tautas valdonības ideju sajūsmināts, Rainis, beigdams ģimnaziju, pārtulko latviešu valodā Puškina realistisko traģediju «Boriss Godunovs» (iespiesta pirmoreiz tikai 1898. gadā), kas līdz šim vairākkārt izdota.

Universitatē

Nākamais svarīgais posms Raiņa pasaules izpratnes un estetisko uzskatu veidošanā ir viņa studiju gadi Pēterburgas universitatē (1884.—1888.). Rainis kopā ar savu skolas biedru un draugu Pēteri Stučku studēja tieslietas. Pēterburgā viņš ieguva arī plašas zināšanas literaturā, valodniecībā, folkloristikā, vēsturē, socioloģijā un dabaszinātnēs. Dzejnieka uzmanību vispirms saistīja augsti idejiskā krievu literatura — tautas dzīves patiesa atspoguļotāja.

«Pēc pirmiem māju un skolas iespaidiem, — raksta savās atmiņās Rainis, — universitates gados Pēterpils brīvais un plašais miljonu pilsētas gars pārnesa savā atmosferā. Humora paraugi še bija progresivie krievu rakstnieki, pirmām kārtām Ščedrins-Saltikovs, asais, nesaudzīgais krievu cariskās dzīves graizītājs, kurš man bija pēc dabas vistuvāks; viņam līdzās maigais Antons Čechovs, lielais krievu novelists un vēlāk dramatiķis, kurš tanīs gados bija vēl plaši pazīstams humorists Čechonte un rakstīja bieži Pēterpils humoristiskos žurnalos. Gogolis gan man ļoti patika, bet tomēr atstāja mazāku iespaidu, — viņa episkais stils man nebija tik tuvs; tad jau man bija draugi vairāk Puškins un Ļermontovs.» [1]

Rainis saprata, ka krievu literaturai ir īpaša nozīme jaunās, patstāvīgās un progresivās latviešu nacionalās literaturas izveidnē. Savā studenta gadu dienasgrāmatā viņš ierakstījis: «Šimbrīžam vēl pārvalda vācu romantiskā strāva.» Rainis atzīmē, ka lielāko tā laika literaturas daļu raksturo salkanība, juteklība,

[1] *J. Rainis*, Kopoti raksti, 14. sēj., 1951., 661. lpp.

Jasmuiža, kur J. Rainis pavadījis brīvdienas kā ģimnazists un students

efekta meklēšana, viduvējība un mērķtiecības trūkums. «Vēl tagad briesmu un blēžu romani pie mums lielā cieņā un godā, dara vēl tagad mūsu literaturu nedrošu.» Kā veselīgu tendenci dzimtajā literaturā Rainis nosauc pirmo latviešu realistu Apsīšu Jēkaba un brāļu Kaudzīšu daiļradi. «Nu ir pārejas laiks, mūsu literatura sāk padoties citiem iespaidiem, meklēt, sekot citiem centieniem. Sevišķi krievu iespaids. Zem šī iespaida pamazām sāk izaugt jauna patstāvīga literatura . . .»[1]

Pēterburgā gūtie iespaidi pamatos noteica lielā dzejnieka estetisko uzskatu tālāko attīstību.

Rainis pats visu dzīvi smēlās spēkus un ierosmi savas jaunrades attīstībai no krievu kulturas neizsīkstošā avota. «Kas attiecas uz krievu literaturu, — rakstīja viņš neilgi pirms nāves, — tad mēs, latvieši, vienmēr esam par to interesējušies un

[1] Raiņa dienasgrāmata — 1885.—1886., 3.—4. lpp., ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzejā.

mācījušies no lielajiem krievu rakstniekiem.»[1] Raiņa dzejnieka talants uzplauka Puškina ģenija, Ļermontova, Gogoļa, Koļcova, lielo revolucionaro demokratu Beļinska, Černiševska, Dobroļubova, Saltikova-Ščedrina un vēlāk Gorkija nemirstīgo darbu apgarots. No krievu atmaskotājas literaturas Rainis mācījās un visu dzīvi realizēja savos darbos kritiskā realisma karojošo ievirzi, augstu māksliniecisko meistarību, apbrīnojamo domas skaidrumu, valodas kulturu un patiesu tautiskumu. Reizē ar to visā dižā dzejnieka daiļradē spilgti izpaužas Ļermontova un jaunajam Gorkijam radniecisks romantisks heroisms, tiekšanās pretim cilvēces labākai, laimīgai dzīvei un romantisks protests pret «veco pasauli».

Auglīgu ietekmi uz Raini atstāja arī krievu progresivā zinātne. Mācoties Pēterburgas universitates Juridiskajā fakultatē, Rainis apmeklē ne tikai savas fakultates, bet arī slavenā ķīmiķa Mendeļejeva, fiziologa-psichiatra Bechtereva un citu progresivo profesoru — zinātnes novatoru lekcijas. Vēlāk, avīzes «Dienas Lapa» slejās izklāstot krievu dabas zinātnieku materialistu uzskatus, Rainis pasvītroja, ka izcilie krievu zinātnieki Lomonosovs, Lobačevskis, Pirogovs, Botkins, Timirjazevs un citi ir izglābuši tēvijas zinātni no Rietumu «metafiziskajiem murgiem.»[2]

Materialistiskajam pasaules uzskatam Raini ļoti tuvināja Hercena, Černiševska un citu revolucionaro demokratu filozofiskie uzskati, kuru darbus viņš sāka studēt jau universitatē un saglabāja pret tiem sevišķu interesi arī vēlākā dzīves posmā. Raiņa vārdā nosauktajā Valsts literaturas muzejā glabājas dzejnieka personīgā biblioteka. Pļechanova grāmata par Černiševski, Hercena, Beļinska, Černiševska, Dobroļubova un Pisareva raksti ar Raiņa pasvītrojumiem un piezīmēm lappusēs rāda, cik rūpīgi viņš studējis lielo revolucionaro demokratu darbus.

Universitatē Rainis piedalījās arī praktiskajā revolucionarajā darbā. Viņš bija pazīstams ar juridiskās fakultates studentu Ļeņina brāli Aleksandru Uļjanovu, apmeklēja viņa dzīvokli un

[1] *J. Rainis,* Raksts «Latvieši», ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja mat.

[2] «Dienas Lapa», 1894., 17.

stājās sakaros ar revolucionarajiem narodņikiem.[1] Tuvāki sakari Rainim bijuši ar narodņiciski noskaņotajiem Pēterpils ukraiņu un baltkrievu pulciņiem. No baltkrieviem viņš dabūja lasīt nelegalo brošuru «Viltīgā mechanika».[2]

Atzīdams tautas masu cīņu pret patvaldību individuālā terora vietā, Rainis nepiedalījās studentu narodņiku sazvērnieciskās darbības šaurajā pulciņā. Tomēr plašo arestu laikā pēc neizdevīga atentata pret Aleksandru III, ko organizēja A. Uļjanova grupa, arī Rainis baidījās par savu likteni, jo bija «paspējis drusciņ sasaldēties», kā viņš noslēpumaini raksta vecākiem. Viņam arī «bijis par ko bēdāties un baidīties, jo melš, ka ap 200 mūsējo studentu sagrābti... Bet daudz zināt gan nekā nevar, jo sarunāties nau pavisam tik omulīgi.»[3]

Visu viņa uzmanību studenta gados, kā atceras pats, aizņēmuši jauna, patiesa pasaules uzskata meklējumi, «jo interesi novilka uz sevi... manas pašas tautas jaunā atmoda, kura sev meklēja zinātniskus pamatojumus un praktisku atrisinājumu mēģinājumus»[4].

Tāds pasaules uzskats, kuram no krievu revolucionaro demokratu mācības jau universitatē sācis tuvoties Rainis, bija marksisma materialistiskā filozofija. 80. gados, strādnieku kustībai attīstoties un Rietumeiropas strādnieku kustības ietekmē, rodas pirmās marksistiskās organizacijas. Pirmā marksistiskā literatura Krievijā, sevišķi «Komunistiskās partijas manifests», kas krievu tulkojumā ar Pļechanova ievadu iznāca ārzemēs 1883. gadā, Pļechanova brošuras «Socialisms un politiskā cīņa» (1883.), kuru Ļeņins nosauca par «krievu socialisma pirmo ticības apliecinājumu», «Mūsu domstarpības» (1884.) — ar tās aso kritiku pret narodņiku ideoloģiju — u. c. novērsa no narodņicisma un

---

[1] Центральный архив Революции, Департамент полиции, 3-е делопроизводство, дело № 70, 1887.

[2] Rainis par to stāstījis savam biografam A. Birkertam. A. Birkerta rokraksts «J. Raiņa sabiedriski politiskie uzskati», 2. d., ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja mat.

[3] J. Raiņa vēstule vecākiem 1887. gadā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 358.

[4] *J. Rainis*, Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 8. lpp.

audzināja revolucionarā marksisma garā arī latviešu jauno revolucionaro paaudzi — Raini un viņa līdzgaitniekus.

Raiņa biografs un tuvākais draugs Pauls Dauge dod par Pēterpils posmu Raiņa dzīvē šādu liecību.

«Pirmo ierosmi savai revolucionarai darbībai kā Rainis, tā arī Stučka ieguva Pēterburgā, kur viņi sagājās ar krievu progresivajiem studentiem — tai laikā vēl lielāko tiesu narodovoļcu tipa, bet viņu rokās nokļuva arī pirmā marksistiskā literatura (sevišķi Pļechanova darbi — *E. S.)*, kas bija parādījušies Krievijā. Bez tam viņi abi Pēterburgā, izmantojot Publiskās bibliotekas bagātīgos krājumus, pamatīgi iepazinās ar progresivo krievu domātāju — Beļinska, Černiševska, Dobroļubova, Hercena u. c. — nemirstīgajiem darbiem, kuru idejas (kopš Raiņa redakcijas laika — *E. S.)* plaši atspoguļoja «Dienas Lapas» slejās.»[1]

Viens no Raiņa tuvākajiem laika biedriem, kas labi pazina viņu studiju gados, Jēkabs Kārkliņš, tagad Latvijas PSR Konservatorijas sirmais profesors, atceras, ka vasaras brīvdienās dzejnieks viesojies Pētera Stučkas tēva mājās Kokneses Birzniekos. Rainis ar Stučku nodarbojušies ar revolucionaro propagandu lauku inteliģences un kalpu vidū, izmantojot šai nolūkā dziesmu svētkus un saviesīgos vakarus. Rainis un Pēteris Stučka rīkojuši arī jautājumu vakarus. Birzniekos bieži sanākusi jaunatne. Te runājuši par marksismu, apsprieduši Pļechanova politiskās brošuras un dedzīgi strīdējušies par viņa atziņām literaturas un mākslas jautājumos.[2]

Rainis, tāpat kā Stučka, jau Pēterburgā sper pirmos soļus, lai revolucionarā marksisma un socialdemokratisko mācību garā apgūtu «tēvu mantojumu», t. i., krievu revolucionaro demokratu, tiešo krievu socialdemokratijas priekšteču mantojumu. Tiesa, pilnīgs pavērsiens no zemnieciskā uz proletarisko socialismu Raiņa, tāpat kā citu latviešu revolucionaro studentu uzskatos, kuri mācījās Krievijas augstskolās, vēl nenotika, jo tai laikā strādnieku kustība Latvijā vēl bija vāji attīstīta.

---

[1] *P. Dauge,* Latviešu proletariata revolucionarā cīņa, Rokraksts, 20. lpp.

[2] *A. Birkerts,* Prof. J. Kārkliņa atmiņas par Raiņa jaunības gadiem, Rokraksts, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja mat.

Zināmas grūtības sava pasaules uzskata veidojumā tolaik nācās pārvarēt arī krievu revolucionaru vairumam. Tā Aleksandrs Uļjanovs, kā to apliecina viņa māsa Anna Iļjiņična, «tuvojās revolucionarajam marksismam, kuru gan vēl mēģināja samierināt ar narodovoļcu mācību, kā to darīja tā laika revolucionaru vairākums, bet tomēr pie revolucionarā marksisma viņš nenovēršami nonāktu. Pie tā viņu novestu ir turpmākā idejiskā cīņa, ir pati dzīve, kas attīstījās šajā virzienā.»[1] Pati dzīve piespieda atteikties no utopiskas ticības paliekām par zemnieku revoluciju un noveda pie marksisma labākos Latvijas revolucionarus tikai 90. gados sakarā ar strādnieku kustības masveida attīstību. Šai laikā Liepājā un Rīgā rodas pirmie nelegalie marksistiskie strādnieku pulciņi, kas kļūst par pirmo masu streiku organizatoriem. Plehanova grāmata «Jautājumā par monistiskā uzskata attīstību vēsturē» (1895.), it sevišķi Marksa un Engelsa darbi, Ļeņina grāmata «Kas tie tādi «tautas draugi» un kā viņi karo pret socialdemokratiem?» (1894.) un citi viņa darbi palīdzēja pirmajiem marksistiem Latvijā praktiski orientēties konkretajos revolucionarās cīņas notikumos, tos teoretiski izprast un spert pirmo soli pretim strādnieku kustībai.

Rainis-students rosīgi turpina jau ģimnazijā aizsākto folkloras pētīšanas un krāšanas darbu. Viņš piedalās Pēterpils Ķeizariskās Ģeografijas biedrības Etnografiskās nodaļas darbā. Šī nodaļa toreiz vāca un kārtoja arī latviešu un leišu folkloras materialus. Par šīs nodaļas darbību Rainis ar pseidonimu Pēterpiliets sūta «Dienas Lapai» vairākas korespondences (ar šīm korespondencēm «Dienas Lapā» arī sākās atklāti Raiņa literarā darbība). «Ja krievu zinātnieki, — Rainis raksta kādā no šīm korespondencēm, — tik ļoti interesējas par mūsu tautas gara mantām, nepaliksim mēs paši pakaļ.»[2]

Dzejnieka īpašai interesei par folkloru un filoloģiju tiešs sakars ar viņa pasaules uzskata un estetisko ieskatu attīstību.

«Folklors un filoloģija, — Rainis atzīmē, — sevišķi baltu un slavu valodu pētīšana, interese par indiešu dzeju un filozofiju, —

[1] *А. И. Ульянова-Елизарова,* Александр Ульянов, 98. lpp.

[2] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 31. lpp.

jo sanskrits skaitījās toreiz par mūsu valodas vai nu pirmcelmu, vai vecāko radu; — ar to sakarā arī vēsture; — sevišķi ziemeļtautu, cik tā varēja attiekties uz latviešiem-leišiem, etnografija, archeoloģija; no otras puses atkal sabiedriskās zinātnes un visa juridika, kā mācība par tiesu un taisnību, jaunā socioloģija — tās visas saviļņoja jūtas un prātus.

Mēs jau visi jutāmies kā apspiestas, beztiesīgas tautas locekļi un meklējām ij šīs tautas vēsturi, ij tautisko būtību, lai pierādītu viņu tiesību pastāvēt kā tautai, ne vien kā individiem. Mēs meklējām tāpat tiesiskās normas, kurās nokārtotos šo tautu pastāvēšana, un jau toreiz mēs atzinām un prasījām no citiem atzīšanu tautu pašnoteikšanās tiesībām. Mēs meklējām un sākām saprast tautas pašas iekšējo nokārtošanos šķirās un vēstures un sabiedrības gājienu.»[1]

Pretstatā tā laika buržuaziskajai folkloristikai Rainis apgūst folkloras kā sabiedriskas parādības materialistisku izpratni. Sekojot krievu revolucionaro demokratu atziņām, viņš izprot folkloru kā tautas masu daiļradi. Ar Raiņa un īpaši viņa toreizējā drauga aizbildņa Pēterpils universitates leišu valodas docenta E. Voltera līdzdalību Ģeografijas biedrība sastāda un ieteic latviešu folkloras krāšanas zinātnisku programu. Savos rakstos «Dienas Lapā» («Ģeografiskās biedrības pētījumi par leišiem un latviešiem», «Dienas Lapa», 1887., 65. nr.; «Maģistra Voltera ziņojums «Ķeizariskās Ģeografijas biedrības» Etnografiskās nodaļas sēdē, 30. okt. m. d.», «Dienas Lapa», 1887., 251. nr.; «E. Voltera priekšlasījums par leišu literaturu», «Dienas Lapa», 1887., 276. nr.) Rainis paskaidro šādas zinātniskas, latviešiem īpašas programas principus, ieteic pieaicināt tās izstrādāšanā Brīvzemnieku un Baronu kā «daudzgadīgus darbiniekus ap latviešu tautas gara mantām», labi pazīstamus ar «tautas savādībām». Šais rakstos Rainis-students izvirza vairākus principialus folkloristikas, valodniecības un etnografijas, kā arī dažādu literaturu kopsakaru jautājumus. Viņš uzstājas pret latviešu un leišu buržuazisko folkloristiku un valodnieku ģermanofilu un rusifikatoru reakcio-

[1] *J. Rainis*, Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 8. lpp.

narajiem ieskatiem, atsaucoties uz progresivās krievu zinātnes atziņām.

Rakstā «Ģeografiskās biedrības pētījumi par leišiem un latviešiem» (sakarā ar Voltera priekšlasījumiem šai biedrībā) Rainis mudina nekavējoties izvērst plašu folkloras un valodas materialu vākšanas un kārtošanas darbu, jo iet zudumā senlaiku ieražas, dziesmas un teikas, pat valoda pārgrozās: «Lai liekam pie sirds, — viņš raksta, — arī mēs tos vārdus, ko Ģeogr. biedr. komisija izteica krievu tautas dziesmu un melodiju krāšanai: «Ja cilvēkiem nau spēka aizturēt to, kas zūd, padodamies nepielūdzamiem likteņa likumiem, pēc kuriem attīstās cilvēku sadzīve, tad katrs ne vien spēj, bet viņam vajaga ar visiem spēkiem pūlēties glābt tās mantas, kas vēl nau zudušas, bet tautiskai mākslai par laimi vēl dzīvo un atrodas tautas mutē».[1]

Rainis uzsver, ka jāvāc tiešām īstas tautas garamantas, ka jāizsargās no viltojumiem, sevišķi mitoloģijā, kā tas noticis ar Voltera referatā minēto Vekenstetu, grāmatas «Žamaitu (leišu) mitiski stāsti un teikas» autoru, kas, leišu valodu neprazdams, salicis šai grāmatā pašu folkloras vācēju skolnieku sadomātas teikas un dievus. Vekenstets solījies laist klajā plašu teiku un stāstu krājumu arī par latviešu mitoloģiju. «Cik maz prieka, — piezīmē Rainis, — nu mums būtu bijis no tāda izdevuma.»[2]

Atsaucoties uz Voltera norādījumu, ka leišu literaturā saradies daudz sadomātu Pērkonu, Vaidelotu u. c., Rainis raksta: «Ja jau leišiem manāms šāds literaturas iespaids, tad gan viegli nojēgt, cik daudz vairāk tas būs pie latviešiem. Mūsu dzejnieki jau pārveduši bez šķiršanas mūsu dzimtenē visus leišu un senprūšu dievus.»[3] Te Rainis nepārprotami domājis tautas tradiciju viltojumus — safantazēto eposu darinājumus, izdaudzināto «etnografisko virzienu» un «mitoloģisko skolu» tā laika latviešu buržuaziskajā literaturā.

Piekrītot E. Volteram, ka sevišķa vērība folkloras un seno

---

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 32. lpp.

[2] Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии, I часть.

[3] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 33. lpp.

valodas materialu vākšanā jāpievērš baltkrievu robežām, jo citos leišu apvidos «zem literaturas un garīdzniecības iespaida iznīstas pagānu laiku atmiņas», piemēram, maz mitisku ziņu un vārdu, Rainis ieteic, ka mums šādi materiali būtu vācami Malienā, Inflantijā (Latgalē) un Augškurzemē.

Šā raksta zemsvītras piezīmēs Rainis popularizē Voltera kā pirmā latgaliešu folkloras un izlokšņu pētnieka materialus un viņa gatavojamo rakstu krājumu.

Otrajā rakstā «Maģistra Voltera ziņojums Ķeizariskās Ģeografijas biedrības Etnografiskās nodaļas sēdē» Rainis atzinīgi atzīmē Voltera pētījumos izcelto leišu tautas dziesmu un melodiju oriģinalitati, nacionalo savdabību, ko apstrīdēja daži reakcionari noskaņoti zinātnieki, piemēram, garīgās akdemijas profesors Kojalovičs u. c. Tolaik šie zinātnieki, noliedzot rusifikacijas nolūkos leišu valodas tiesības, centās uzturēt spēkā leišu rakstos latiņu burtu aizliegumu, lai ieviestu šai valodai svešo krievu alfabetu t. s. «leitisko kiriļicu». Atbalstot Volteru un atreferējot krievu progresivo zinātnieku domas, Rainis asi vēršas pret šiem rusifikatoru nodomiem.

Trešais raksts «E. Voltera priekšlasījums par leišu literaturu» būtībā ir pirmais īsais vēsturiskais pārskats mūsu literaturas kritikā par radniecīgās kaimiņu tautas literaturu. Rainis pasvītro vairākas, šai priekšlasījumā minētās leišu literaturas atšķirīgās īpatnības.

«Vispirms, — raksta Rainis, — priekšlasītāja nolūks bija apkarot tās maldīgās, bet diezgan izplatītās domas, ka leišu literatura pastāvot pa lielākai daļai iz akli fanatiskiem garīgiem rakstiem, kas kalpojot tikai katoļu garīdznieku interesēm. Tam pretim viņš aizrādīja uz to, ka leišu literaturā, pārsverot cenšanos pēc izglītības un attīstības, un ka visi lielākie un labākie leišu gari svabadi no ticības fanatisma.»[1]

«Pārejot uz literaturas gājiena apskatu, — turpina referents, — runātājs iesāka ar aizrādījumu uz ievērojamo leišu literaturas savādību, ka pirmie darbinieki te nav bijuši svešinieki, kā tas citur ievērots, bet

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 39. lpp.

J. Rainis un P. Stučka studiju gados

leiši, ar ko izskaidrojas glītā valoda tūliņ pirmos rakstu sākumos.»[1]

Secinot, ka leišu literatura ir veselīga, tautiska un tātad dzīvotspējīga, Rainis arī šai rakstā aizstāv Voltera tezes par alfabetu: «Grāmatas, drukātas ar krievu burtiem, ir izlaistas mazā skaitā. Uz tautu var darīt iespaidu un runāt tikai ar viņai saprotamu valodu un alfabetu; no tā lēti noskāršams, kādu lomu spēlē burti un kā tie var sacelt draudzību vai nedraudzību. Leiši, kuriem še nav grāmatu saprotamos rakstos, jūtas garīgi neapmierināti, meklē savas vajadzības apmierināt citur, padodas poļiem, un tā tiek atsvešināti savai tēvu zemei... vajadzētu vispirms, — saka Rainis, — ļaut leišiem brīvību burtu lietā.»[2]

Rainis pirmajos studiju gados interesējies par leišu literaturu un sacerējis rakstu par leišu ievērojamo dzejnieku Donelaiti (Rainis raksta — Donaleitis); šo rakstu viņš nolasīja Pēterpils

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 39. lpp.

[2] Turpat, 41. lpp.

latviešu studentu pulciņā.[1] Vēlāk — 1897. gadā, vienlaikus ar rakstiem par Voltera priekšlasījumiem Rainis pārtulko un nolasa minētajā studentu pulciņā garākus fragmentus no Donelaiša slavenās poemas «Četri gadalaiki» par leišu dzimtzemnieku dzīvi.[2]

Interesi par mazo tautu literaturu Rainis pats apzīmē kā raksturīgu sava «garavirziena sākumiem». Raksturīgi arī tas, ka viņa pirmais publicistiskais raksts (1884. vai 1885.) bijis par mazo tautu literaturu ap 80. gadiem. Rakstā autors gribējis «uzsvērt, ka «mazo» tautu literatura pēc būtības šķiras no «lielo» tautu literaturas, ka «mazām» tautām ir kas kopējs gaitā un mērķos, un ka tādēļ mūsu tautai būtu jāievēro sevišķi mazo tautu literatura». «Atceros arī, — Rainis raksta, — ka bija izceltas čeku un somu literaturas, kur bija jaunas vēsmas jūtamas tādās personībās kā Vrchlickis un Neruda, un Juhani Aho un Päiverinta. Raksta tendences bija reizē literariskas un sabiedriskipolitiskas... Raksts par mazo tautu rakstniecību tika iesūtīts laikam «Balss» vai kādai citai latviešu avīzes redakcijai, bet autors toreiz kautrējās painteresēties par tā likteni, un tas man palicis nezināms.»[3]

Studiju gados Rainis iecerējis grāmatu par tolaik mazizpētīto Latgali un latgaliešiem, sācis krāt tai materialus no krievu, vācu, poļu, baltkrievu avotiem, bet šie materiali vēlāk gājuši zudumā jaunstrāvnieku arestu laikā.[4]

Tāpat Rainim bijis nodoms krāt un izdot senlaiku anekdotes par kungiem, vagariem, čigāniem un mācītājiem.[5]

Studijas beidzis, strādājot Viļņā, viņš vāc leišu folkloras materialus. 1890. gada vasarā, dzīvodams tēva nomātās muižās Višķu Vasiļevā un Jasmuižā saraksta krievu valodā uz Voltera uzaicinājumu viņa rakstu krājumam (*«Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии»*.

---

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 13. lpp.

[2] Turpat, 40. lpp.

[3] Turpat, 9. lpp.

[4] *Antona Birkerta,* J. Raiņa dzīve, J. Raiņa Kopotos rakstos «Dzīve un darbi», 1. sēj., 51.—52. lpp.

[5] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 10. sēj., 1925., 54. lpp.

I часть: Праздники и семейные песни латышей») apcerējumu «Višķu pagasta kāzu ierašas». Rainis pārtulko šim krājumam arī vairākas latviešu tautas dziesmas. «To pašu vasaru vai vēlāk, — atceras Rainis, — apbraukāju arī tuvākos pagastus, zīmēdams vecos latviešu pilskalnus.»[1]

Par Raiņa tā laika plašajām interesēm liecina arī viņa raksti «Dienas Lapā» 1887. gadā par politikas un izglītības jautājumiem. Trīs no šiem rakstiem — «Sievietes par ārstēm ārzemēs» («Dienas Lapa», 1887., 209. nr.), «Irija un Gladstons» («Dienas Lapa», 1887., 230. nr.) un «Likuma projekts par strādnieku apdrošināšanu Vācijā» («Dienas Lapa», 1887., 268. nr.) viņš uzņēmis Kopoto rakstu «Dzīve un darbi» devītajā sējumā kā paraugu savām toreizējām interesēm un stilam.

«Raksts par «ārstēm ārzemēs», — saka autors, — aizķēra toreiz modernu jautājumu, un jaunajam studentam bija pie tā arī personiska interese, jo māsa Dora pašlaik beidza ģimnaziju un brālis vēlējās arī viņu redzam studējam Pēterpilī.»[2] Raiņa minētais «modernais» jautājums nozīmē tā laika sieviešu jautājumu, progresivās inteliģences uzstāšanos par sieviešu tiesībām uz augstāko izglītību un «vīriešu profesijām». Krievija tolaik šai ziņā bija ļoti atpalikusi no vairāk attīstītām valstīm (vēlāk — Jaunās strāvas laikā — šai sakarā izvērsās kustība par t. s. «sieviešu emancipaciju»). Raksta[3] nolūks — panākt, lai sievietēm atvērtu durvis medicinas mācīšanai un lai «meiteņu skolās pasniegtu visvajadzīgākās mācības par miesas un veselības kopšanu».

Raksts «Īrija un Gladstons» par Anglijas parlamenta cīņām sakarā ar īru centieniem pēc pašvaldības uzrakstīts ar lietpratēja roku un atšķiras no tā laika parastajām laikrakstu ārzemju ziņām ar nopietnu politiskā stāvokļa vērtējumu. Simpatizējot apspiestās īru tautas atbrīvošanās kustībai, autors uzsver, ka īru opozicijas vadonis Gladstons mācējis «sapulcēt savus ļaudis ar

---

[1] *J. Rainis*, Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 389. lpp.
[2] Turpat, 24. lpp.
[3] Turpat, 27.—29. lpp.
[4] Turpat.

vienkāršo paroli: katrai tautai, kas spēj uzturēt sevi pašuzturēšanās cīņā, ir tiesība uz pašvaldību»[1]. Šāds konstatējums latviešu nacionālās kustības atplūdu laikā, kad tautiskā buržuazija izlīga ar vācu baroniem un carisko birokratiju, ļoti nozīmīgs. Tikpat sakarīga ar Latvijas apstākļiem ir arī rakstā izteiktā kritika par liberalo unionistu un viņu lidera Gladstona nenoteiktību, svārstībām un piekāpšanos cīņā pret konservatoru vairākumu parlamentā. Tāda bija arī latviešu liberalā buržuazija, kuras atmaskojumam Rainis publicists un dzejnieks vēlāk veltīja daudz pūļu.

Arī raksts «Likuma projekts par strādnieku apdrošināšanu Vācijā» sasaucas ar sasāpējušiem jautājumiem Latvijā un Krievijā, kur valdība un uzņēmēji vēl nebija spiesti kaut ko darīt strādnieku un amatnieku socialās apdrošināšanas jautājumos. Latvijā 80. gadu «grūtajos laikos» — sakarā ar krizi lauksaimniecībā kuplā skaitā saradās dažādas amatnieku un strādnieku pašpalīdzības, taupības un bezalkohola biedrības, «slimo un mirušo» kases. Šai iluzoriskajai pašpalīdzībai nebija realas nozīmes. Vācijā turpretim strādnieki bija panākuši, kā pasvītrots šai rakstā, lai socialajā apdrošināšanā kā valstiskā pasākumā piedalītos valdība un uzņēmēji un apdrošinātu visus, «kam jāpelna uzturs ar savu roku pūliņiem». Raksturīgi, ka apcerējuma autors saskata Bismarka likumprojektā arī būtiskus trūkumus, kas radušies Vācijas socialdemokratijas oportunistiskā spārna piekāpības dēļ — likuma projekts nosaka strādniecēm tikai divas trešdaļas no pensijas, bezdarbnieki var pavisam zaudēt pensiju utt.

Universitates gados Rainis turpināja dzejot, bet augsta atbildības sajūta neļāva viņam nākt atklātībā kā dzejniekam. Viņš pat slēpa savu daiļradi, uzskatīja to par negatīvu. «Savu dzeju, — saka Rainis, — es toreiz neuzskatīju par dzeju, bet par intimu dienas grāmatu: lai tiktu vieglāk. Ritumā saliktie panti nebija nekas cits kā vienmēr atkārtotu žēlabu labākie, atmiņā palikušie teikumi.»[2] Tomēr Raiņa jaunības dzeja (ģimnazijā un universitatē sacerētie dzejoļi), kuru viņš pats

[1] *J. Rainis*, Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 42. lpp.

[2] Turpat, 45.—47. lpp.

vēlāk raksturo kā «neapzinātu», satur ne vien dzejnieka intimos pārdzīvojumus, īpaši jaunu atziņu, jauna pasaules uzskata mocošos meklējumus, bet arī, dažkārt jau diezgan skaidru, noteikti apzinātu, socialu protestu. Tādi ir jau minētie ģimnazijā sacerētie *«Karaļmeitas»* panti, dzejolis *«Zemnieks»*, kā arī pēdējos ģimnazijas vai pirmajos studiju gados pirmtekstā sarakstītais asais, spēcīgais dzejolis *«Beidzamā kapeika»*. Kapeika aplipusi darbaļaužu sviedriem un asinīm:

«Beidzamo kapeiku
Pavada pasaulē
Asaras, vaidi,
Rupjības, lāsti.»

Šai dzejolī jau jūtamas nākošā dzejnieka pamfletiskās, sarkastiskās satiras raksturīgās iezīmes.

«Beidzamā kapeika» pirmoreiz publicēta «Dienas Lapā» 1899. gadā. Vēlāk pārlabotā un papildinātā veidā, ar jaunu virsrakstu *«Baskājieša kapeikas dziesma»* tā uzņemta «Jaunajā spēkā» (1907.). Te dzejolim pierakstīts klāt jauns pants:

«Nāks jau reiz laiki:
Būs viņa skaidra,
Būs viņa lieka,
Būs visiem gana.»[1]

Līdzīgā kārtā — sasniedzot mākslinieciski pilnību un idejisku skaidrību — Rainis vēlāk neatlaidīgi strādājis pie daudziem jaunībā sacerētiem vai iecerētiem, dažreiz tikai pirmtekstā nepilnīgi uzmestiem dzejoļiem. Tātad starp viņa jaunības gadu «neapzināto» un vēlāko «apzināto» daiļradi ir ne tikai dziļš iekšējs sakars un secība, bet arī zināma principiala atšķirība. Pievēršoties marksismam, viņš panāk saviem labākajiem jaunības dzejoļiem nepārprotamu proletarisku ievirzi. Jaunu, socialistisku skanējumu iegūst pat agrāk sacerētie un vēlāk neskartā veidā *«Tālās noskaņās»* un citos krājumos ievietotie dzejoļi, jo šos krājumus ko-

[1] Bibliografiskās piezīmes J. Raiņa Kopoto rakstu 6. sējumā, Rīgā, 1948, 600. lpp.

pojis jau nobrieduša talanta un izveidota pasaules uzskata mākslinieks. Tāpēc šie dzejoļi nav apskatāmi tikai paši par sevi dzejnieka jaunības gadu daiļrades īpatnību raksturojumam, bet arī un galvenokārt «Tālo noskaņu» un citu krājumu kontekstā, organiskā vienībā ar šo krājumu jaunajiem idejiski māksliniecis-kajiem nolūkiem jaunos vēsturiskos apstākļos.

No Raiņa *«Rīta dziesmām»*, kā dzejnieks pats nosaucis savus ģimnazijas un studiju gados sarakstītos dzejoļus, tos pirmoreiz sakopojot un pārrakstot atsevišķās burtnīcās Slobodskas trimdas laikā[1], *«Tālās noskaņās»* ievietoti šādi pirms 1891. gada sacerēti dzejoļi: *«Agri no rīta»*, *«Aukstā dvēsele, lepnā dvēsele»*,

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzejā (inv. Nr. 455) glabājas burtnīca ar uzrakstu: «Rīta dziesmas. Jaunības dzejas. Slobodskas pārraksti 1899.—1903.» Šai burtnīcā Rainis ierakstījis 82 dzejoļus, sakārtojot tos trīs nodaļās: «Jaunības dzejas — I posma» (38 dzejoļi), «Jaunības dzejas — II posma» (30 dzejoļi) un «Mīlestība» (14 dzejoļi).

Pirmā nodaļa aptver ģimnazijas gados (1880.—1884. g. rudenī) rakstītos dzejoļus, otrā — galvenokārt studiju gadu (1884.—1888.) dzejoļus. Daži otrās nodaļas dzejoļi rakstīti arī no 1889. līdz 1893. gadam. Arī trešā nodaļa, kā var spriest pēc šo dzejoļu ļoti vienkāršās, dažkārt naivās, bet gludās un skanīgās krievu tautas dziesmām līdzīgās izteiksmes («Mīlestības gunīs Kvēloju, kūstu; Zvērējos dievojos Debešiem, Zvaigznēm»), radušies galvenokārt pirms 1883. gada. Tātad lielumlielo daļu «Rīta dziesmu» Rainis rakstījis 15—23 gadu vecumā.

Divos citos Raiņa fondos (inv. Nr. 328 un 80) atrodas daži viņa jaunības dzejoļi vēl pirmuzmetumos, kā arī pārrakstījumā un labojumos. Liela daļa šo dzejoļu labota un pārrakstīta no 1906. līdz 1908. gadam, bet daži pat vēl 1918. gadā.

No «Rīta dziesmām» Rainis periodikā publicējis šādus dzejoļus: «Aukstā dvēsele, lepnā dvēsele» («Dienas Lapā», 1895., 248. nr. un 1899.), «Mēnestiņš» («Mājas Viesa Mēnešraksts», 1896., 6. nr., ar virsrakstu «Teika»), «Acis žilba, prāti juka» (MVM, 1896., 12. nr.), «Sarkanās lūpiņas» (MVM, 1897., 3. nr.), «Visas dziļās domas» (MVM, 1897., 7. nr. lit. pielikumā ar virsrakstu «Vienīgā doma»), «Tiesa, tiesa, uzticami ilgi» («Dzirksteles kalendarā 1897. gadam»), «Gaustin gaužos» (MVM, 1898., 5. nr.), «Rudens vēji gaudoši vēsi vaid» (MVM 1898., 2. nr., ar virsrakstu «Bez augļu»), «Sirma galva» («Jaunās Ražas» 7. sēj., 1904.).

Sk. A. Birkerta ievadu Raiņa «Rīta dziesmām» (J. Rainis, «Dzīve un darbi», 1925., 11. sēj., 27.—29. lpp.) un K. Krauliņa sastādītās bibliogrāfiskās piezīmes (J. Rainis, Kopoti raksti, Rīgā, 1949., 6. sēj. 599.—600. lpp.).

«Dziļākās domas», «Filistris», «Graudi akmeņstarpā», «Jaunekļiem», «Karaļmeita», «Mūžība», «Telpas nau», «Viņš to zināja», «Viens», «Zemnieks».

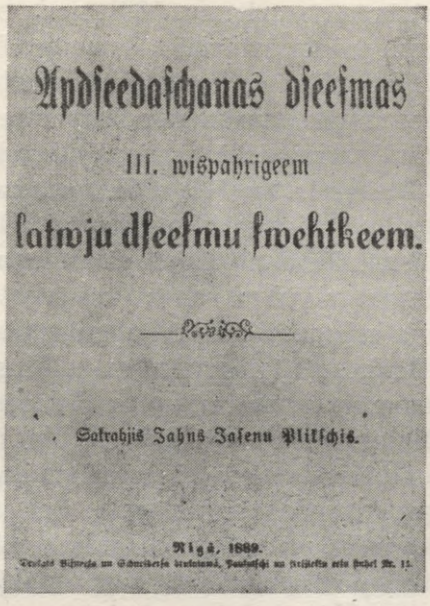
Apdseedaschanas dseesmas
III. wispahrigeem
latwju dseesmu swehtkeem.
Sakrahjis Jahns Jaunu Plitschis.
Rigâ, 1889.

«Apdziedāšanas dziesmas III vispārīgiem latvju dziesmu svētkiem» vāks

Pirmo reizi Raiņa dzejas iespiestas humora un satiras krājumā «Mazie dunduri», kuru viņš izdod kopā ar P. Stučku 1888. gadā. Pēc Raiņa paša ziņām cenzura manuskriptā svītrojusi divas trešdaļas. Nākošajā gadā, pēc studiju beigšanas, Rainis izdod satiriskas «Apdziedāšanas dziesmas III vispārīgiem latvju dziesmu svētkiem». Tā ir dzejnieka pirmā atklātā uzstāšanās pret latviešu buržuaziju un tās vadošo iestādi — Rīgas Latviešu biedrību, tā saukto «māmuļu». Viņš kodīgi izsmej kosmopolitiskos un veikalnieciskos tautībniekus, kas, maskējoties ar «tautiskumu» un «patriotismu», iedzīvojas, pat dziesmu svētkus sarīkojot.

RAINIS JAUNĀS STRĀVAS PERIODĀ

Pēc studiju beigšanas advokata karjera Raini neinteresē. Tikai divus gadus (no 1889. gada februara līdz 1891. gada janvarim) viņš darbojas Viļņas apgabaltiesā kā sekretara palīgs un izmeklēšanas tiesneša vietas izpildītājs. Pēc tam nepilnu gadu (no 1891. gada janvara līdz novembrim) strādā Jelgavā par palīgu pie zvērinātā advokata, pazīstamā sabiedriskā darbinieka Stērstu Andreja. Šajā laikā Rainis sāk aktivi līdzdarboties progresivās inteliģences sabiedriskajā kustībā, kas vēlāk iegūst Jaunās

strāvas nosaukumu. 1891. gada beigās (17. decembrī) viņš uzņemas jaunstrāvnieku laikraksta «Dienas Lapa» vadību. Kā redaktors, publicists un politisks darbinieks viņš kļūst par vienu no redzamākajiem Jaunās strāvas revolucionari demokratiskā un vēlāk marksistiskā virziena idejiskiem vadoņiem. Rainis rediģē «Dienas Lapu» līdz 1895. gada novembra beigām. Sākot ar 1893. gadu, apejot carisko cenzuru, «Dienas Lapa» izvēršas par marksisma ideju un šķiru cīņas legalas propagandas centru. Tanī iespiesta virkne rakstu, kas legalo iespēju ietvaros propagandēja marksismu. Plaši tiek apgaismota socialistiskā kustība Rietumos. Marksisma propagandas nolūkos kreisie jaunstrāvnieki sekmīgi izmanto priekšlasījumus dažādās legalās biedrībās. Šajā laikā Rainis un citi aktivākie, revolucionari noskaņotie Jaunās strāvas darbinieki izdara pirmo mēģinājumu pāriet no legalas marksisma propagandas uz nelegalu. Šai nolūkā viņi notur nelegalas apspriedes un uzņem sakarus ar strādnieku nelegalajiem marksistiskajiem pulciņiem, kas savukārt revolucionari ietekmē jaunstrāvnieku politisko darbību.

No 1895. gada novembra līdz 1896. gada novembrim Rainis kopā ar savu dzīves biedri Aspaziju dzīvo Jelgavā, veikdams gadījuma darbus vietējā notara kantorī un rakstot avīzēm. Viņš nolēmis nodoties vienīgi advokaturai un avīžniecībai, jo nav izdevies izdot savu pirmo dzeju krājumu, bet žurnals «Austrums» noraidījis jau ģimnazista gados pārtulkoto Puškina «Borisu Godunovu». Pēc ilgām pārdomām, Aspazijas pamudināts, viņš iesāk Gētes «Fausta» tulkojumu. «Mājas Viesa Mēnešraksts» iespiež pirmos Raiņa dzejoļus. 1896. gads uzskatāms par dzejnieka atklātas un pastāvīgas literaras darbības sākumu.

Nodarboties ar advokaturu un nodrošināt sev iztiku Jelgavā Rainim nav izredzes. Bijušo «Dienas Lapas» redaktoru pārāk labi pazīst arī te. Valdības iestādēm un tautībnieku aprindām tāds advokats nav vēlams. 1896. gada novembrī viņš kopā ar Aspaziju aizceļo uz Berlini, kur pelnās ar krievu valodas privatstundām, līdzdarbojas vācu laikrakstos, turpina «Fausta» tulkojumu un sūta «Mājas Viesim» savas *«Vēstules no Berlines»*.

Sakarā ar vecākās māsas Elīzas nāvi Rainis ar Aspaziju

1897. gada februarī pārbrauc no Berlines uz Jelgavu. Tā paša gada martā viņam atļauj strādāt par advokatu Poņevežā. Jūnijā — jaunstrāvnieku plašo arestu laikā Raini apcietina, iesloga Poņevežas cietumā, no turienes pārved uz Liepājas cietumu, vēlāk uz Rīgu (Jaunavu ielā, Rīgas guberņas cietumā un Rīgas cietuma slimnīcā Pārdaugavā, Šoneru ielā) un beidzot decembra beigās izsūta uz Pleskavu. Cietumā Rainis pabeidz «Fausta» tulkojumu, tulko Ļermontova «Demonu» un aizsāk satirisku lugu «Pusidealists».

Pleskavas trimdā Rainis nodzīvo pusotra gada — no 1897. gada 25. decembra līdz 1899. gada 1. jūnijam. Še viņš turpina polemiku par literarās valodas jautājumiem, kur izcīna par tulkojuma «jauno valodu» asu polemisku cīņu ar buržuaziskajiem valodniekiem J. Dravnieku un K. Mīlenbachu. Pārtulko vairākas klasiskas un modernas lugas, saraksta apcerējumus par Aleksandru Puškinu (1898.), «Francijas jaunāko literaturu» (1838.), Hauptmaņa lugu «Fūrmanis Henšelis» (1899.), kārto materialus iecerētam romanam par kapitalisma attīstību Latvijā. No Pleskavas patvaldības organi izsūta Raini uz Slobodskas pilsētiņu Vjatkas guberņā.

Rainis un Jaunā strāva

Rainis jau 90. gados nonāk līdz strādnieku šķiras kā darbaļaužu vadoņa un sabiedrības pārveidotāja misijas izpratnei. Proletariats lielajam dzejniekam kļūst par «pamatšķiru».

Rainis, P. Stučka, Fr. Roziņš un citi progresivās inteliģences sabiedriski demokratiskās kustības Jaunās strāvas revolucionarā spārna darbinieki, apgūstot dialektisko un vēsturisko materialismu, kļuva par marksisma popularizētājiem Latvijā. Krievu revolucionarā marksisma idejas un Krievijas un Rietumu strādnieku kustības pieredze palīdzēja 90. gados jaunajam Latvijas proletariatam apzināties sevi par šķiru un nostāties uz politiskās cīņas ceļa.

Ļoti svarīgi, ka jau socialdemokratijas «embrionalajā attīstības procesā», kā Ļeņins nosauca posmu no 1884. līdz 1894. gadam, Rainis un citi latviešu demokratiskās inteliģences pārstāvji savos mokošajos jauna pasaules uzskata meklējumos nonāca uz

pareiza ceļa. Šim faktam ir izšķiroša nozīme progresivās sabiedriskās domas attīstībā Latvijā 80. un it sevišķi 90. gados. Līdz tam sabiedriskā doma Latvijā atradās, kā Rainis noraksturojis savus agrākos uzskatus, «senču aizvējā», t. i., 50.—70. gadu buržuaziski demokratisko apgaismotāju ietekmē. Rainis un viņa cīņas biedri pārvarēja buržuazisko demokratu materialisma aprobežotību un, balstoties uz 19. gs. krievu klasisko filozofiju un visu Krievijas progresivo kulturu, atmaskoja buržuazisko nacionalistu oficiālā «tautiskuma» reakcionaro būtību.

Šis buržuaziskais nacionalisms, aizslēpts aiz «šķiru miera» maskas, jau 80. gados kļuva par galīgi reakcionarās pilsētas lielburžuazijas un it sevišķi budžu — «pelēko baronu» kā latviešu buržuazijas galvenās figuras valdošo ideoloģiju. Latviešu buržuazija līda uz vēdera melno vācu baronu, latviešu tautas pārvācotāju un cara satrapu — rusifikatoru priekšā. Buržuaziski nacionalā kustība šai laikā gluži izvirta, izzuda no šīs kustības vispārdemokratiskā satura pēdējās paliekas. Buržuaziskais nacionalisms ieguva arvien noteiktāku kulaku ideoloģijas raksturu: buržuaziskie nacionalisti jau 80. gados parādījās kā niknākie tautas ienaidnieki.

Rainis un citi revolucionarie jaunstrāvnieki savos literarajos un publicistiskajos darbos, tāpat kā daudzajās runās, sevišķi tradicionalajos «jautājumu vakaros» amatnieku un strādnieku biedrībās, asi kritizēja nacionalistus un kosmopolitus, uzstājās pret visām un dažādām dzimtbūšanas atliekām. Tā Rainis un citi krievu revolucionaro demokratu piekritēji kļuva par patiesiem savas tautas revolucionariem apgaismotājiem un ievērojamā mērā pasargāja jauno Latvijas proletariatu no nacionalisma sērgas. Nostādamies turpmāk uz proletariskā socialisma pamatiem, viņi latviešu «legalo marksistu» un citu Rietumeiropas revizionisma skolnieku, šo faktisko nacionalās buržuazijas aģentu Latvijas strādnieku šķirā, oportunismam pretstatīja krievu revolucionaro marksismu. Tas viss sagatavoja augsni marksisma apvienošanai ar strādnieku kustību, ko vēlāk veica Latvijas revolucionarā socialdemokratija tiešā Ļeņina vadībā. Par revolucionari noskaņoto latviešu jaunatni, kas 80. un 90. gados nāca no Krievijas univer-

sitatēm, pamatoti uztraucās ir latviešu buržuazija, ir vācu baroni, ir patvaldība. Rīgas Latviešu biedrības — «māmuļas» un vācu literarās «Latviešu draugu» biedrības barveži savās denunciacijās imperatora kancelejas trešajai nodaļai pieprasīja spert bargus soļus pret Raini un viņa biedriem. To centās panākt arī cara satrapi. Vidzemes guberņas žandarmerijas priekšnieks Prozorovskis savā ziņojumā par jaunstrāvniekiem raksta, ka jaunās, kaitīgi iedarbīgās teorijas latvieši aizguvuši «... no ultraliberalajām strāvām Krievijas universitatēs, kur dažas no šīm personām mācījās. Tādā kārtā iepazinušies ar literaturas realistiskās skolas modes mācībām, materialisma ekonomiskām teorijām un socialismu, minētie inteliģenti — latvieši, kas nebija pārtraukuši sakarus ar saviem tuviniekiem, galvenokārt latviešu lauku iedzīvotājiem, pārnesa minētās strāvas vispirms nepretenciozajā latviešu literaturā, bet pēc tam arī uz rosīgu darba pilnu dzīvi, būdami dažos gadījumos par jaunu uzskatu paudējiem, kas bija gluži pretēji Krievijā pastāvošajai sabiedriskajai un valsts iekārtai. Reizē ar to šie paši realisma izcīnītāji literaturā un tās politiskās nozīmes skaidrotāji tautas masās bija latviešu inteliģences agrāko tradiciju pretinieki, kuras dibinājās uz šauri nacionalām latviešu tendencēm, pie kam šie pēdējie nosauca sev naidīgo virzienu par Jauno strāvu. Agrāko konservatīvo tendenču — vecās strāvas pārstāvju organs bija Rīgas Latviešu avīze «Baltijas Vēstnesis», kamēr šīs Jaunās strāvas redzama izpaudēja latviešu tautas garīgā dzīve bija, sākot ar 1886. gadu, Rīgā izdotā dienas avīze «Dienas Lapa». Pēdējā jau no paša savas pastāvēšanas sākuma kalpoja latviešu nabadzīgo šķiru interesēm. Tomēr līdz 1893. gada beigām «Dienas Lapa», cīnīdamās par nabadzīgo šķiru interesēm, neuzstādīja savā programā nekādus politiska rakstura jautājumus. 1893. gada beigās turpretim šīs avīzes redaktors Pēterburgas Universitates tiesību kandidats Jānis Pliekšāns pirmo reizi ienesa avīzes uzdevumos tendences ar socialdemokratisku raksturu, izmantodams tam nolūkam dažus latviešu studējošās jaunatnes pārstāvjus, kuri sniedza avīzē savus literaros darbus un tādēļ kļuva redaktoram par tuviem cilvēkiem. Pirmie šādi J. Pliekšāna domu biedri izrādījās Maskavas Universitates students

Janis Jansons, Tērbatas Universitātes studenti Fricis Roziņš, Jānis Kovaļevskis . . .»[1]

Jaunās strāvas darbība, sākumā galvenokārt ar apgaismes raksturu (cīņa pret mācītājiem un oficialo tautiskumu, materialisma un ateisma ideju popularizēšana, prasība pēc tautiskuma un realisma literaturā, pēc sieviešu emancipacijas un vispārīgas izglītības), ātri ieguva politisku un revolucionaru nozīmi. Demokratiskās inteliģences visprogresivākā daļa — Rainis, Fr. Roziņš, P. Stučka un citi kritizēja tautībnieku reakcionaro romantismu un, izejot no krievu revolucionaro demokratu, bet vēlāk — krievu marksistu teoretiskajām atziņām, arī «veco lietu kārtību». Slavenā jaunstrāvnieku uzstāšanās pret «veco paaudzi» patiesībā pārvērtās savdabīgā politiskā cīņā pret apvienoto reakcijas nometni — pret vācu dzimtkungiem, latviešu buržuaziskajiem nacionalistiem un krievu monarchiju. Tāpēc cīņa par jaunu, revolucionari demokratisku literaturu pārvērtās par politisku cīņu. Cīņa par realismu lielā mērā sakrita ar cīņu par socialismu. Tāpēc realisma izcīņai 90. gados piemīt uzsvērti sabiedriska — demokratiska un socialistiska tendence.

Viens no jautājumiem, kurā krustojās šķēpi divu literaturu cīņā, par kuru debatēja jaunlatviešu jautājumu vakaros, par kuru rakstīja arī «Dienas Lapa», asi polemizējot ar buržuazijas laikrakstiem, bija sieviešu emancipacijas jautājums. Jaunās strāvas sākumā šī jautājuma nostādnei bija sīkburžuazisks raksturs — saimniekmeitas protests pret verdzisko, tumsonīgo morali un aizspriedumiem, par izglītības un aroda izvēles tiesībām, pret laulību aprēķina dēļ, par brīvu mīlestību. Vēlāk priekšlasījumos un «Dienas Lapas» rakstos ir jau šķiriska pieeja sieviešu jautājumam, tiek apspriestas sievietes-strādnieces tiesības. «Dienas Lapā» un priekšlasījumos tika atreferētas veselas nodaļas no A. Bebeļa grāmatas «Sieviete un socialisms». «Dienas Lapa» rakstīja, ka tikpat strādnieks kā strādniece ir «darba rūķi — lai

[1] «Записка по дознанию, произведенному в порядке 1035 ст. уст. уг. суд. при Лифляндском губернском жандармском управлении о социал-демократической пропаганде среди латышского населения Лифляндской и Курляндской губерний», ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja mat.

viņu sauc vīrieti vai sievieti, ir viena šķira ar vieniem kopējiem centieniem un mērķiem».

Sakarā ar jaunstrāvnieku uzstāšanos lielu troksni sacēla zeltenīšu apjūsmotāji pseidotautiskie romantiķi, ka, lūk, Jaunā strāva, ʼaizstāvēdama sievietes vienādas tiesības ar vīrieti, sadzīvē ieviešot netikumību. Uz to «Dienas Lapa» atbild: «Ja tautiskie dzejnieki būtu mazāk apdziedājuši «bālo mēnesi pie klusās debess velves», bet vērīgāk noskatījušies mūsu jaunlaiku sadzīvē, tad tie būtu pamanījuši, ka fabrikas mašīnu rats jau sadragājis nevienlīdzību starp vīrieti un sievieti. Nav šaubu, ka šīs sievietes izcīnīs sev tādas pašas tiesības kā vīrieši. Un šo sieviešu atsvabināšanu zem ekonomisku apstākļu triecieniem un nelokāmā spaida neapturēs nekādi tautisko tētiņu izbaiļu brēcieni.»

Buržuazijas satraukums sasniedza augstāko pakāpi iztirzājot lugas — Zudermaņa «Gods» (pirmizrāde 1894. g. 13. (25.) februarī), Aspazijas «Zaudētās tiesības» (pirmizrāde 1894. g. 3. (15.) aprilī) un «Neaizsniegts mērķis» (pirmizrāde 1895. g. 10. (22.) septembrī). «Māmuļas» runas vīri uzsāka negantu kampaņu pret šīm lugām, apvainojot to autorus jaunatnes maitāšanā, tikumības un ģimenes pamatu graušanā. Polemika starp «Baltijas Vēstnesi» un «Dienas Lapu» par «Godu» un pārrunas jautājumu vakaros turpinājās divus gadus. Rīgas Latviešu biedrība atteicās Aspazijas «Zaudētās tiesības» kā nemoralisku darbu godalgot. Kritiķi tautībnieki mēģināja apvainot Aspaziju ne tikai netiklības sludināšanā, bet literarā zādzībā: it kā viņa būtu veidojusi savu lugu pēc Zudermaņa «Goda». Kad gatavoja izrādei nākošo Aspazijas lugu «Neaizsniegts mērķis», «Baltijas Vēstnesis» aicināja publiku boikotēt to, neapmeklējot pirmizrādi.

Rainis aktivi piedalījās šajā polemikā, aizstāvot Aspaziju no nekaunīgajiem viltus moralistu uzbrukumiem, un izcēla to pozitivo lomu, kāda toreiz bija viņas lugām kā pirmajam protestam pret mūžseno sievietes sabiedrisko un ģimenes verdzību.

Sīkburžuaziskās rakstnieces Aspazijas lugu varones ļoti radniecīgas Ibsena Norai. Ibsena ideju dedzīga piekritēja bija pati Aspazija. Mērķi, kurus gribēja sasniegt šīs varones, aizejot no

buržuaziskās ģimenes, un viņu prasītās tiesības nes šķiriskas aprobežotības zīmogu. Tomēr Latvijas apstākļos, kur oficialais tautiskums savienojās ar visām vecās sadzīves un baznīcas morales paliekām, pat personīgs protests, Zudermaņa, Ibsena un Aspazijas lugu varoņu pārdrošā rīcība satrauca sabiedrisko domu un ieguva sevišķi sabiedrisku nozīmi. Raksturīgi, ka «Dienas Lapa» recenzijās par Aspazijas lugu izrādēm, atzīmējot sabiedrības interesi par tām, nosauca tās par realistiskām lugām, lai gan patiesībā tās sarakstītas Aspazijai raksturīgajā romantisma garā.

Ļoti raksturīgs ir «Dienas Lapas» viedoklis jautājumā par Zudermani un viņa lugu. Tas rāda redakcijas idejisko briedumu. Sakarā ar tautībnieku sacelto brēku avīze ironiski piezīmē, ka tas saprotams: parādības līdzīgas «Godā» attēlotajām sastopamas arī Latvijā. Tieši tāpēc arī tās apstrīd tautībnieku prese, ka latviešu buržuazija, lūk, nav nemaz labāka par vācu. «Dienas Lapas» recenzenti un kritiķi pasvītro Zudermaņa kā buržuazijas rakstnieka aprobežotību — viņš saskatījis gan «labāko familiju» nebūšanas, bet aizstāv buržuaziskās sabiedrības intereses un buržuazisko morali. Sakarā ar to Fr. Roziņš savā recenzijā par «Goda» izrādi dzēlīgi piezīmē, ka «labāko familiju» kritiķiem taču vajadzēja lugu apsveikt.[1]

Kādā citā — J. Jansona-Brauna recenzijā — «Dienas Lapa» raksta, ka gandrīz visiem vācu rakstniekiem, izņemot Hauptmani ar viņa lugu «Audēji», trūkst jēgas par proletariata, kas jau skaitās miljonos, cīņām un uzvarām tā laika Vācijas dzīvē. Zudermanis aprobežojās ar noliedzošu, kaut arī noteiktu pētīšanas metodi, nesaudzīgi asu sadzīves analizi. Tāpēc viņa dramu traģisms ir satricinošs, pat briesmīgs, bet Zudermanis nerāda izeju un ceļu uz labāku dzīvi.

Kāda toreiz literaturā nereti valdījusi tematiskā un idejiskā sīkumainība, cik nospiedošs bijis perspektivas trūkums, liecina R. Blaumaņa teiktie dziļi skumjie un bezcerīgie vārdi par literaturu vēl 90. gados: «Vai mums, latviešiem, kādreiz radīsies tik liels rakstnieks vai dzejnieks, ka viņa tēla ēna sniegsies pāri

[1] *Fr. Roziņš*, Labākās familijas, «Dienas Lapa», 1894., 85., 86.

dzimtenes šaurajām robežām? Vai attīstīsies tāds talants, kura vārds būs pazīstams Eiropā? Gandrīz jāatbild ar nē. Dīķī nevar sacelties milzu bangas, arkla vilcējs kumeļš nevar izaugt par slavenu skrējēju, vīna koks bez gaismas un karstuma nevar ražot ogu . . .»[1]

Jaunās strāvas kritikai nācās veikt milzīgu rakstnieku izglītošanas un audzināšanas darbu, lai pārvarētu šo nīkulību, lai dotu literaturai nākotnes izredzes, kurām jau bija atmetis ar roku Blaumanis. Nācās uzmundrināt ir pašu Blaumani, ir viņam līdzīgus.

Ļoti raksturīga ir Blaumaņa un Aspazijas polemika par dzejas uzdevumu. Toreiz vēl karojošā jaunstrāvniece Aspazija 1895. gadā ievietoja «Dienas Lapā» dzejoli «Atzinums», kurā atzina, ka Muza ir pārklājusi ar rīta blāzmu tumšos pasaules bezdibeņus, kailo un nepievilcīgo dzīves īstenību ietinusi zelta šķidrautā. Bada un izsalkuma balsis nozudušas harmonijās, dzejniecei šūpojoties pa ziliem gaisiem. Dzejniekam turpretim jāiet grūtais ikdienas cīņu ceļš, lai cilvēces nastas iznīcinātu, lai ar uguns mēlēm sludinātu patiesību un jaunas saules prieka vēsti.

Aspazijas atteikšanās no smalkās romantikas un pievēršanās dzīves praktiskajiem jautājumiem bija satraukusi Blaumani. Viņš izteica savu sarūgtinājumu garā dzejolī, kam sekoja vēl garāka Aspazijas atbilde pantos. Blaumanis pārmet Aspazijai, ka viņa gribot savā puķu dārzā, kur zied rozes un lilijas, audzināt tautas palīdzībai arī dziedinošus stādus. Bet tauta taču negribot no dzejnieces neko vairāk kā rozes un lilijas. Nevienam dižam garam neesot izdevies un neizdošoties novelt no tautas pleciem smagās ikdienas nastas.

Blaumanis mīļi lūdz Aspaziju nepamest savu puķu dārziņu.

Pēc nedēļas «Dienas Lapa» publicē plašu Aspazijas atbildi, kas uzskatāma kā Jaunās strāvas principu deklaracija par literaturas sabiedriskajiem mērķiem un uzdevumiem.

---

[1] *Rūdolfs Blaumanis,* Viktors fon Andrejanofs, Kopoti raksti 1937., 8. sēj., 9. lpp.

Ar īstu sarkasmu Aspazija runā par tautas mīlētājiem liekuļiem, kas tai maizes vietā sniedz puķes un izsalkumu remdina ar smaržu ēdienu. Dzeja nokaltīs un sastings, kļūs tautai nevajadzīga, ja tā, pēc Blaumaņa uzskata, izvēlēsies par mērķi pati sevi:

Un mūžīgi tad sastingušai
Tai palikt savā daiļumā,
Kā teiku pilij nogrimušai,
Kas dzelmē staro kristalā.

Sīko mērķīšu vietā dzejai jāuzstājas par cilvēces lielajiem mērķiem:

Ja dzīves lielo mērķi liedzi,
Kam uzstādi tad mērķīšus?
Un, ja ne pašas zāles sniedzi,
Kam maz tad lietot plāksterus!

Ja rādi cilvēcei, kur tverties,
Tās nastas gribi vieglināt,
Kam ne pie pašas saknes ķerties
Un tās pavisam nīcināt?

Dzejas uzdevums celt apspiesto darbaļaužu masas aktivai cīņai:

Nav mūsu uzdevums un bažas
Tiem maizes kurvjus iznēsāt,
Mums rādīt tik, ka viņu važas
Tie paši spētu sadragāt.

Aspazija pārmet Blaumanim viņa mazdūšību, nedibinātās šaubas par tautas labāku nākotni, neticību masu cīņas un ar to saistītās literaturas pārveidotajam spēkam:

Tu šaubies, ka jel kad tās telpas
Priekš ļaudīm plaši atvērsies,
Un teic, ka nospiests un bez elpas
Arvienu lielais vairums ies.

Sabiedriskās attīstības gaitā vecais ārdāms un jaunais radāms. «Un gadu simts triec gadu simtu Uz priekšu vētras strau-

jumā.» Nāk zemē jaunais Prometejs ar uguni, nāk jauna cīņu Muza:

Vai Muza mazāk cēla, skaista,
Kad pušķota ar bruņogu?
Tās acis dusmu starus laista —
Tā paceltu tur zobenu.

Nāc, viņai ziedo savu spēku
Un vēlies daļu labāku:
Nevis par mazu pārcilvēku,
Nāc būt par lielu cilvēku.

Sava aicinājuma beigās dzejniece it kā iezvana jaunās literaturas gaišo rīta cēlienu:

Kas kokļu skaņas gan vairs klausa,
Kad sadzird milzu bazuni!
Jau jaunais, sārtais rīts mums ausa,
Nāc, viņu līdzi sludini![1]

Šī polemika par dzejas uzdevumiem, kā arī jau iepriekš J. Jansona-Brauna «Domās par jaunlaiku literaturu» (1892.) izteiktā kritika par Blaumani, lika Blaumanim (un ne tikai viņam vien) daudz ko pārdomāt. Kad 1895. gadā Brunhilde no tautībnieku nometnes, kuri sāka jau attapties no Jansona dotā belziena, nāca klajā ar paskvilu «Latviešu literaturas soģiem un nievātājiem», kura bija faktiski vērsta pret «Domām» un turpmāko Jaunās strāvas nostāju literaturas jautājumos un kurā autore cenšas aizstāvēt Jansona nokritizēto Blaumani, tad pēdējais publicēja «Dienas Lapā» protestu pret Brunhildes rīcību un apšaubīja viņas tiesības uzstāties rakstnieku aizstāves lomā.[2]

Cīņa starp divām literaturām aizvien saasinājās. Pret Jauno strāvu un tās literaturas kritiku un teoriju 1895. gadā parādījās vēl viens melu savārstījums — Purapuķes stāsts «Jaunā strāva», kurā jaunstrāvnieki notēloti kā meitu pavedēji. Viss, ko tautībnieki bija rakstījuši un sprieduši sakarā ar Aspazijas un Zudermaņa lugām un «Dienas Lapas», sevišķi Raiņa rakstiem

[1] «Dienas Lapa», 1895., 225., 232.

[2] *R. Blaumanis,* Balsis iz publikas, «Dienas Lapa», 1895., 153.

par sieviešu jautājumiem, nu bija pārvērsts «mākslas tēlos». Jaunava, kas klausa dzērāju un «meitu mednieku» jaunstrāvnieku mācībām, paliek pamesta ar bērnu ceļa malā. Turpretim «godīga meita», kas turas pie veciem tikumiem un krietna puiša, kurš nedomā ne par kādām idejām, iedzīvojas labās lauku mājās. Jaunās strāvas atziņas Purapuķe nosaucis par «apzeltītiem mēsliem».

«Dienas Lapa» Jansona recenzijā dod pienācīgu atbildi Purapuķem un parāda, ka ne jaunstrāvnieku atziņas sieviešu jautājumā, bet gan paša Purapuķes un viņam līdzīgo «idealais virziens» par meitenēm, kas «klusumā zied», ir tie «apzeltītie mēsli», kas aizsedz nelietīgās atiecības pret sievieti. Jansons nosauc Purapuķi par balaganistu un tukšu pasaules lāpītāju, kas nesaprot, ka pretišķības starp sieviešu pieaugošo saimniecisko lomu un viņu sabiedriskajām tiesībām kļūst nepanesamas.[1]

Revolucionaro jaunstrāvnieku Raiņa, J. Jansona-Brauna, Fr. Roziņa u. c. literarie ieskati un cīņa par realismu principiali atšķiras no liberalo jaunstrāvnieku ieskatiem un literarās darbības.

Sīkburžuaziskie liberaļi A. Dauge, K. Kasparsons u. c. atšķirībā no Raiņa u. c. revolucionarajiem jaunstrāvniekiem, kas cīnījās par kritizētāju, sabiedriskas tedences realismu literaturā, enerģiski popularizēja savu «objektivā realisma» literaturas teoriju. Būtībā tas bija uz buržuaziskā objektivisma, apolitiskuma un bezidejiskuma balstīts sīkburžuaziskais naturalisms, vulgarā materialisma un neokantiskā «tīrā sprieduma» par mākslu eklektisks maisījums. Būdami stichiskuma piekritēji, noliegdami proletariata kā kapitalisma kaprača un sabiedrības pārveidotāja īpašo vēsturisko lomu, latviešu «legalie marksisti» iedomājās idejas kā objektivās ārējās pasaules nevarīgu, mechanistisku atspoguļojumu, neatzina to aktivo, pārveidojošo lomu. Literaro procesu un literaturas kritiku viņi identificēja ar «tīro zinātni», kas apskata kādus ģeoloģiskus vai ķīmiskus procesus dabā. Pasivai

[1] «Dienas Lapa», 1895., 279.

dzīves vērošanai, pēc latviešu «legalo marksistu» domām, jākļūst par rakstnieku jaunrades pamatmetodi. A. Dauge un K. Kasparsons brīdināja rakstniekus no jebkādām politiskām un partejiskām tendencēm, ieteica atteikties no jebkuras vadošās idejas, jo pozitiva tendence jeb idejiska nozīme it kā varot izaugt «pati no sevis» tikai no gluži bezkaislīga un bezpartejiska darba.

Taisnība, latviešu revizionisti pieļāva zināmu sabiedrības jaunumu kritiku, tomēr vienīgi buržuaziskās iekārtas «uzlabošanas» interesēs, turklāt noklusējot krievu literaturas un materialistiskās estetikas nozīmi latviešu literaturas likteņos. A. Dauge un K. Kasparsons ieteica rakstniekiem sekot Rietumeiropas naturalistu un tai laikā Rietumos populāro buržuazisko literaturas teoretiķu I. Tēna un G. Brandesa paraugam. «Legalo marksistu» estetika kļuva par vadošajiem principiem daudziem reakcionarajiem sīkburžuaziskajiem rakstniekiem, it sevišķi vēlākajai meņševiku literaturai Latvijā.

Raiņa, Fr. Roziņa, Jansona-Brauna un citu kreiso jaunstrāvnieku literarie uzskati bija krasā pretstatā vispārīgajiem, izplūdušajiem, pret darbaļaužu vajadzībām vienaldzīgo «legalo marksistu» spriedēlējumiem par «dzīves patiesību» un «socialo taisnību». Jaunās strāvas revolucionarie pārstāvji savās recenzijās un kritiskajos rakstos uzsvēra, ka taisnība pieder vienīgi sabiedrības augšupejošiem spēkiem, kas saistīti ar tautas atbrīvošanās cīņu, ar strādnieku kustību.

Rainis un sīkburžuaziskie kritiķi un publicisti nesapratās galvenajā jautājumā — uz kāda pamata jāveidojas jaunajai latviešu literaturai, kādām tradicijām un paraugiem tai jāseko. Sīkburžuaziskā objektivā realisma un naturalisma vietā Rainis drosmīgi uzstājās par kritisko realismu literaturā un izvirzīja par paraugu krievu literaturas revolucionari demokratiskās tradicijas.

Plašajā rakstā «Aleksandrs Puškins» (1898.) Rainis izcēla dižā krievu dzejnieka jaunrades raksturīgākās pazīmes — realismu, patiesīgumu un tautiskumu, Puškina ciešos sakarus ar tautu, tautai saprotamo valodu un stilu, folklorismu un nacionalo īpatnību. Rainis atsaucās uz Beļinski, kas teicis, ka Puškins ir visu laiku un visu tautu lielais dzejnieks, Eiropas ģenijs, vis-

pasaules slava. «Līdz ar Puškinu, — rakstīja Rainis, — krievu literatura top īsti krieviska, bet reizē arī pasaules literatura.»[1] Rainis aicināja dzimtās literaturas nacionalās tradicijas izprast un attīstīt vienīgi šādā cildenā nozīmē.

Sekojot Beļinskim, Rainis uzstājās pret kosmopolitisko kritiķu radīto teoriju par Puškina «baironismu».

Atšķirībā no sīkburžuaziskajiem liberaļiem A. Dauges, K. Kasparsona un T. Zeiferta, kuri reakcionaro buržuazijas literaturu kritizēja ļoti bikli un nekonsekventi, Rainis un citi Jaunās strāvas revolucionari demokratiskās, vēlāk marksistiskās grupas publicisti konsekventi apkaroja buržuazisko nacionalismu literaturā. Avīze «Dienas Lapa» Raiņa un vēlāk Pētera Stučkas redakturas laikā kļuva par karojošās literaturkritikas tribīni. Tika izvirzīta prasība pēc idejiskas literaturas. Pirmo reizi atklāti runāja par literaturas pārveidotāju lomu, par tās sabiedrisko nozīmi. Literaturai un mākslai, — teica kreisie jaunstrāvnieki, — jākalpo tautai, jāaizstāv plašu darbaļaužu masu intereses, jārāda tiem nākotnes mērķi un konkreti ceļi atsvabināšanās cīņā. 90. gados Jaunās strāvas periodā izveidojās jaunā vērienā — kā cīņa starp buržuazisko un socialistisko ideoloģiju — divi pretēji virzieni latviešu literaturā, divu kulturu cīņa latviešu nacijā. Demokratiskā un revolucionarā literatura sāka krasi norobežoties no nacionalistiskās buržuazijas reakcionarās literaturas. 90. gadu demokratiskā un revolucionarā literatura un literaturas kritika spilgti iezīmē demokratisko un socialistisko elementu pieaugumu nacionalajā kulturā.

J. Jansons-Brauns ar savām «Domām» pirmais latviešu literaturkritikā paceļ «augstākās idejas» karogu, aicina rakstniekus drosmīgi kritizēt sabiedriskās iekārtas trūkumus, apkarot sadzīves netaisnību, cīnīties par cilvēces progresu. Tomēr šim kvēlajam aicinājumam vēl trūkst skaidrāk izteiktas marksistiskas nostājas. Turklāt Jansons-Brauns, tāpat vēl citi jaunstrāvnieki, savas publicistiskās darbības sākumā nespēja pienācīgi novērtēt krievu klasiskās literaturas lomu latviešu literaturas attīstībā. Cīnīdamies par realismu, viņi neizcēla galveno — krievu, se-

[1] *J. Rainis*, Kopoti raksti, 14. sēj., 1951., 388. lpp.

višķi atmaskotājas literaturas kritisko realismu un revolucionaro demokratu estetiku.

Rainis turpretim jau toreiz redzēja krievu kulturas izcilo vietu pasaules literaturas vērtību krātuvē un saprata, ka latviešiem darīs pieejamu šo krātuvi krievu literatura un māksla. Šī Raiņa literaro uzskatu nostāja un teoretiskā līnija, kā redzējām, ir noteikta un skaidra jau pirms Jaunās strāvas laikiem. Jau studiju gados viņš kļūst par krievu literaturas kritikas labāko tradiciju pārliecinātu cienītāju, kuras bija radījuši lielie revolucionarie demokrati Beļinskis, Dobroļubovs, Černiševskis, Saltikovs-Ščedrins un kuras turpināja Plechanovs. Plechanovs pārstāvēja tā laika marksistisko literaturas kritiku. Vienīgi šī kritika konsekventi cīnījās par realismu literaturā un tās sabiedrisko nozīmi. «Marksistiskā literaturas kritika, — saka A. A. Ždanovs, — Beļinska, Černiševska, Dobroļubova lielo tradiciju turpinātāja, vienmēr bijusi mākslas realistiskā, sabiedriskā virziena aizstāve. Plechanovs daudz strādāja, lai atmaskotu idealistisko, pretzinātnisko priekšstatu par literaturu un mākslu un aizstāvētu mūsu lielo krievu revolucionaro demokratu pamattezes, kas mācīja redzēt literaturā varenu līdzekli, lai kalpotu tautai.»[1]

Vadot tālāk Jaunās strāvas cīņu par jauno revolucionari demokratisko latviešu literaturu, Rainis lika tās attīstības pamatos drošu zinātnisku teoriju. Rainis dod latviešu literaturai dzīvinošās revolucionaro demokratu idejas un marksistisko atziņu bagātības. Krievu klasisko literaturu, revolucionaro demokratu un marksistu literaturas teoriju un estetikas principus Rainis uzskata par sākuma sākumu jaunās latviešu literaturas radīšanai. Vislielākais nopelns Jaunās strāvas revolucionaro rakstnieku un kritiķu audzināšanā ir Rainim, galvenokārt 90. gadu pirmajā pusē.

Ne velti uztraucās «māmuļas» redaktori un oratori. «Komunisma rēgs» parādījās viņiem kā politikā, tā literaturā. «Kas vainīgs, tas bailīgs,» piezīmēja Fr. Roziņš par Rīgas mietpilsoņu sacelto troksni sakarā ar Zudermaņa un Aspazijas lugām. To pašu varētu sacīt par visu tautībnieku sacelto brēku sakarā ar

[1] Par boļševistisko idejiskumu, LVI, 1949., 20. lpp.

jaunstrāvnieku pirmo literaro principu deklaraciju Jansona referatā, kam sekoja liels Raiņa, J. Jansona-Brauna, Fr. Roziņa un citu kreiso jaunstrāvnieku darbs, lai šos principus realizētu un novatoriski attīstītu tālāk.

Par ļoti nepieciešamu Rainis atzina krievu literaturas popularizaciju. Būdams jaunstrāvnieku organa «Dienas Lapa» redaktors, viņš tās slejās un literarajos pielikumos publicēja Puškina, Ļermontova, Koļcova, Krilova, Ņikitina, Koroļenko, Saltikova-Ščedrina, Čechova un pirmos Dostojevska darbus. (Starp Raiņa redakcijas laikā «Dienas Lapā» publicētajiem krievu rakstnieku darbiem ir: Puškina «Pasaka par zelta gailīti» un «Čigāni», Ļermontova «Bēglis», Turgeņeva «Mednieka piezīmes», «Pirmā mīlestība» un «Jakovs Pasinkovs», Ļ. Tolstoja «Kaukaza gūsteknis», Saltikova-Ščedrina «Pārgudrais grundulis», Dostojevska «Mirušo nams», A. K. Tolstoja «Dzīves gudrība», Koroļenko «Nelabā sabiedrībā», «Jūra», «Dzelzceļš atklāts», Mamina-Sibirjaka «Dabas saimnieki» un virkne Puškina un Ļermontova dzejoļu.)

Savos spriedumos par literaturas un mākslas idejiskumu un pārveidotāju spēku Rainis balstās uz marksistiskās estetikas tezēm. Viņš vairākkārt atsaucas uz Marksu, Engelsu un Plechanovu.

Rakstā par Hauptmaņa lugu «Fūrmanis Henšelis» (1899.) Rainis atzīst, ka patiesi brīva māksla būs iespējama tikai nākotnē — strādnieku šķiras uzvaras rezultatā.[1]

Rainim un visam Jaunās strāvas revolucionarajam spārnam ir milzīga nozīme ne vien revolucionari demokratiskās literaturas, bet arī visas progresivās sabiedriskās domas attīstībā socialistiskās kustības priekšvēstures periodā Latvijā.

Raiņa un vēlāk P. Stučkas laikā «Dienas Lapa» kļuva par proletarisku avīzi ar diezgan jūtamu socialdemokratisku ievirzi, par cik tas, protams, bija iespējams stingrās, bet stulbās cariskās cenzuras apstākļos. Jau 1893. gadā tanī parādījās pirmie raksti par vēsturisko materialismu, par strādnieku kustību un socialdemokratiskajām partijām vairāk attīstītajās kapitalistis-

[1] *J. Rainis*, Kopoti raksti, 14. sēj., 1951., 498. lpp.

kajās zemēs. Turpmākajos gados «Dienas Lapa» sistematiski ievietoja chroniku par Rietumeiropas strādnieku politisko cīņu, pārstāstīja zinātniskā socialisma pamattezes, nodrukāja, autoru neminot, fragmentus no galvenajiem Marksa un Engelsa teoretiskajiem darbiem (diezgan bieži citēja «Komunistiskās pārtijas manifestu», «Kapitalu», «Ludvigu Feierbachu», «Ģimenes, privatīpašuma un valsts izcelšanos», «Piezīmes par politiskās ekonomijas kritiku»).

1893. gada vasarā Rainis bija ārzemēs un iepazinās ar strādnieku kustību Rietumos. Viņš apmeklēja Cirichē savu māsu Doru, kas mācījās turienes universitates medicinas fakultatē, piedalīdamās socialistu studentu kustībā. Cirichē toreiz notika II Internacionales kongress. Rainis paspēja noklausīties kongresā pēdējā dienā debates un Fr. Engelsa noslēguma runu. Rainis rūpīgi studēja kongresa materialus, Engelsa pētījumu «Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā» un citu marksistisko literaturu. Vēlāk viņš «Dienas Lapā» publicēja vairākus rakstus par strādnieku kustību attīstītākajās kapitalisma zemēs.

Cirichē Rainis pavadīja divarpus mēneša. Šis laiks ļoti labvēlīgi ietekmēja viņa idejiski politisko uzskatu attīstību. Te viņš vairākkārt sastapās ar Augustu Bebeli.

«Ar manu draugu — poļu revolucionaru rekomendaciju, — stāsta Dora Stučka, — Rainim izdevās panākt sarunu ar Augustu Bebeli. Augusts Bebelis Cirichē pa kongresa laiku bija apmeties sava znota dzīvoklī. Rainis viņu atradis nometušos uz grīdas — pielāgojam kādu dīvana kāju.

— Redziet, atgriežos pie savas pamatprofesijas, — Bebelis jokojis ...

Viņa vienkāršība piešķīrusi visai sarunai sevišķu sirsnības intonaciju. Viņš devis Rainim arī tīri praktiskus aizrādījumus, kā pārvest dzimtenē nelegalo literaturu. A. Bebelim jau bija attiecīga pieredze literaturas izplatīšanā. Līdz 1891. gadam Vācijā socialdemokratiem pastāvēja izņēmuma stāvoklis, tiem savus galvenos izdevumus nācās iespiest Šveicē un vajadzēja prast tos izplatīt pāri robežām. A. Bebelis iedeva Rainim kāda Ciriches meistara adresi, kuram lika pagatavot somu. Tas arī uztaisīja

to leģendaro somu ar divkāršu pamatu, kurā Rainis pārveda no Bebeļa iegūto literaturu.»[1]

Rainis pārveda dzimtenē Marksa «Kapitalu,» «Komunistiskās partijas manifestu», «Erfurtes programu», «Berlines strādnieku un socialdemokratiskās bibliotekas» burtnīcas, Bebeļa dāvāto «Sievieti un socialismu» u. c. Pārvest nelegalo literaturu izdevās arī studentam, aktivam «Dienas Lapas» līdzstrādniekam P. Daugem, kas Berlinē studēja medicinu, un citiem jaunstrāvniekiem. Šo literaturu sadalīja strādnieku, studējošās un skolu jaunatnes pulciņiem.

1894. gada vasaras brīvlaikā atbrauca uz mājām Dora. Atgriezdamās atpakaļ, viņa aizveda sev līdz sīku Raiņa atskaiti Bebelim par viņa sabiedriskās darbības pirmajiem soļiem un Rīgas strādnieku pulciņiem.[2]

Būdams «Dienas Lapas» redaktors, Rainis paplašināja tās politisko nodaļu, rakstīja ievadrakstus un vadīja ārzemju nodaļu, sevišķu vērību veltīdams ārzemju chronikai, rūpīgi gatavoja informacijas materialus, pievienodams tiem redakcijas piezīmes un komentarus. Nevarēdami atklāti rakstīt par proletariata politiskās cīņas aktualajiem jautājumiem, Jaunās strāvas publicisti runāja par tiem aplinkus. Raiņa, P. Stučkas, Fr. Roziņa, P. Dauges un citu politiskie raksti par starptautisko stāvokli, politiskām partijām un strādnieku jautājumu ārzemēs deva lasītājam nepārprotamus piemērus tam, kā praksē jārealizē marksistiskā šķiru cīņas teorija, tie atmaskoja liberalās buržuazijas un sīkburžuazisko oportunistu nodevīgo politiku, ar aizrobežu dzīves faktu materialu parādīja daudzinātā, pašmāju latviešu revizionistu sacildinātā šķiru miera patieso būtību. Lasītājs, dabiski, secināja politiskās cīņas un proletariskā internacionalisma nepieciešamību.

Kādā no saviem ievadrakstiem «Ungaru tautas sēras» — sakarā ar ungaru 1848.—1849. gada revolucijas vadoņa Košuta

---

[1] *Dora Stučka,* Atmiņas par Raini, «Literatura un Māksla», 1945. gada 7. septembrī.

[2] Turpat.

nāvi — Rainis izsaka domas, ka nepieciešama strādnieku un zemnieku revolucionari demokratiska diktatura. Ungaru liberalās buržuazijas nostāja šajā rakstā nosaukta par «mēreno atpakaļrāpulību».[1]

«Dienas Lapa» atmasko ASV viltus demokratiju un gaisina iluzijas par šķietamajām Amerikas brīvībām. Rakstā «Strādnieku stāvoklis jaunajās pasaulēs» parādīta šī demokratija kā darbaļaužu ekspluatacijas «mašīna», kas ar visiem militarisma lielvalsts likumdevējiem, tiesu un izpildu varas organiem kalpo dolaru magnatiem: «... visa valsts mašīna ar visiem likumdevēju, tiesu un izpildu organiem sastāv viņu dienestā.»[2]

Kādā citā rakstā avīze atsedz policejisko režimu Francijas buržuaziskajā republikā, kur «katrs godīgs francuzis var sagaidīt, ka viņu šodien vai rītu arestēs un izkratīs».

Vairākos rakstos, izmantojot ārzemju informativo materialu, «Dienas Lapa» atklāj anarchisma, reformisma un angļu tredjunisma reakcionaro būtību. Avīze noskaidro, kas pretstatā oportunismam ir revolucionarā socialdemokratija, kādi tās patiesie mērķi un uzdevumi, jo, sākot ar 70. gadiem, to visādi ķengāja «komunisma rēga» nobiedētā latviešu buržuaziskā prese.

Tā «Dienas Lapas» politiskā publicistika bija partejiskas, uzbrūkošas polemikas raksti, vērsti pret oportunismu un buržuazisko nacionalismu Latvijā.

Rainis un viņa tuvākie domu biedri «Dienas Lapas» redakcijā tomēr neapmierinājās ar legalu marksisma propagandu. Visi tie jautājumi, par kuriem legalas avīzes slejās varēja tikai pusvārdiem runāt, ieguva daudz lielāku politisku asumu jaunstrāvnieku referatos un jautājumu vakaros. Ar visdažādāku viltīgu paņēmienu palīdzību viņi maldināja policiju un cenzuru un vairākus gadus rīkojās diezgan brīvi, kamēr tautībnieku izprovocētā policija nesāka vajāt vakarniekus. Ap 90. gadu vidu jaunstrāvnieki lasīja strādnieku un amatnieku biedrībās popularus referatus par atsevišķām Marksa «Kapitala» nodaļām un temām, piemēram,

---

[1] «Dienas Lapa», 1895., 5.—6.
[2] Turpat, 1894., 15.—16.

par virsvērtību un tās piesavināšanu, par Engelsa «Anti-Diringu», par vispārējās izglītības nepieciešamību, par vēstures likumiem, par Plechanova darbu «Jautājumā par monistiskā uzskata attīstību vēsturē». Kad 1895. gadā iznāca šī grāmata, Rainis to ne vien dedzīgi rekomendēja «Dienas Lapas» lasītājiem, bet arī piedalījās tās apspriešanā strādnieku, studējošās un skolu jaunatnes pulciņos.

«Dienas Lapas» redakcija Raiņa un vēlāk P. Stučkas vadībā mēģināja apvienot un vadīt socialistiskās inteliģences pulciņu darbību, saistīt tos ar strādnieku kustību un panākt kopējus pasākumus nelegalas marksistiskas organizacijas dibināšanā. Šai nolūkā ziemas un vasaras brīvlaikā no 1894. gada līdz pat Jaunās strāvas sagrāvei 1897. gadā «Dienas Lapas» redakcijā, kā arī tās redaktoru Raiņa un P. Stučkas dzīvokļos, notika slepenas apspriedes, kurās piedalījās no Pēterpils, Maskavas un Tērbatas atbraukušie marksistisko studentu pulciņu, kā arī Rīgas un Liepājas skolu jaunatnes un strādnieku pulciņu biedri un daži lauku skolotāji. Šais sanāksmēs, kas vēlāk žandarmerijas materialos skaļi sauktas par «kongresiem»[1], tika apspriests jautājums par legalās un nelegalās marksisma propagandas centra radīšanu, par revolucionarās literaturas izdošanu un transportēšanu, par organizatorisku sakaru nodibināšanu ar strādnieku pulciņiem.

Nelegalie strādnieku pulciņi kā pirmo ekonomisko streiku organizatori un vadītāji, nelegalās literaturas izdevēji un izplatītāji savos organizatoriskajos pasākumos gāja daudz tālāk par kreisajiem jaunstrāvniekiem un lielā mērā ietekmēja tos. Apzinīgie strādnieki pieprasīja kreiso jaunstrāvnieku galīgu nošķiršanos no reformistiem — «legalajiem marksistiem», kas noliedza, ka nepieciešams praktisks darbs masās.

1896. gada 5. decembrī telegrafista Kristapa Šulces dzīvoklī Pārdaugavā notika Rīgas un Liepājas nelegalo strādnieku pulciņu pārstāvju konference. Tanī piedalījās jaunstrāvnieki — Da-

---

[1] Policijas departamenta direktora ziņojums 1897. gada 11. novembrī — ЦГИАЛ, фонд 776, опись 12, ед. хр. № 55, «Dienas Lapa».

vids Bundža un Pēterburgas Ļeņina vadītās «Cīņas savienības» centralās grupas pārstāvis students J. Pelūde, kas konferencē uztājās ar referatu. Konferences dalībnieki izteica savu neapmierinātību ar «Dienas Lapas» mēreno toni un protestēja pret sīkburžuazisko liberaļu piedalīšanos avīzē. Konference apstiprināja legalās un nelegalās literaturas izdošanas plānu, no kuras daļu paredzēja iespiest ārzemēs.

Jau iespiešanai sagatavoto, latviešu valodā pārtulkoto darbu vidū bija brošuras «Par socialemokratijas uzdevumiem» (programas izklāsts), Ļeņina «Par sodiem» (toreiz puslegali iznākusi Chersonā), «Komunistiskās partijas manifests», «Socialisma ābece» un «Erfurtes programa». Konference pieņēma lēmumu arī par jaunas, radikalākas nekā «Dienas Lapa» legalas avīzes izdošanu, par kuras redaktoru uzaicināja Raini. Šī konference bija pirmais mēģinājums radīt vienotu marksistisku organizaciju Latvijā.

Strādnieku pulciņu iniciativai sekoja arī socialistiskās inteliģences — studentu un skolēnu pulciņi. Tie centās ciešāk saistīties ar strādnieku pulciņiem, jo organizatoriskais jautājums sakarā ar nepieciešamību pāriet no propagandas un pulciņu savrupības uz aktivu darbu masās jau bija izvirzījies priekšplānā.

Tā, piemēram, Liepājas ģimnazijas vecāko klašu skolēnu pulciņš uzturējis pastāvīgus sakarus ar fabriku strādnieku pulciņiem.

Šie pasākumi — inteliģences sanāksmes kopā ar strādnieku pulciņu pārstāvjiem un minētā strādnieku pulciņu pārstāvju konference ar dažu jaunstrāvnieku līdzdalību — ļoti raksturīgi tā laika pulciņu savrupībai un pirmajiem ceļu meklējumiem dibināt socialdemokratisku organizaciju.

Nelegalais organizatoriskais un propagandas darbs kļuva arvien nepieciešamāks, jo legalas propagandas un atklātas politiskas darbības iespējas sašaurinājās.

«Ap «Dienas Lapu» konsolidētās jaunatnes darbība, — raksta P. Dauge, — radīja lielu nemieru vietējā latviešu un vācu reakcionarajā buržuaziskajā presē. Tajā iespieda skaļus, dārdošus

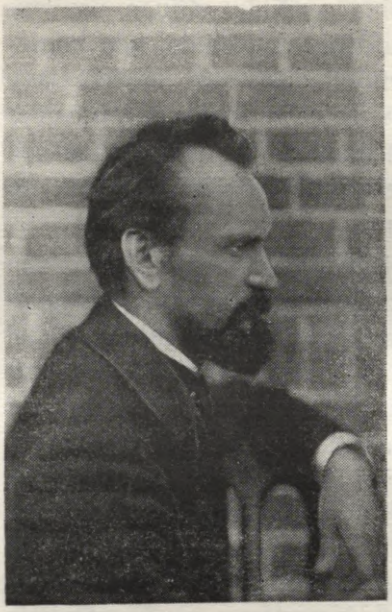

J. Rainis cietumā 1897. gadā

rakstus pret Jauno strāvu, tiem dažkārt izveidojoties par īstām denunciacijām. Legalo kulturas biedrību sapulcēs, jautājumu un atbilžu vakaros sāka parādīties spiegi — pārģērbti žandarmi. Cenzuras šķēršļi ar katru dienu pastiprinājās.[1]

1898. gada decembrī Vidzemes gubernators ziņo Policijas departamentam, ka laikraksts «Dienas Lapa» radikali mainījis savu agrāko mēreno virzienu un atļāvis savas slejas rakstiem ar kaitīgu saturu. Policijas departamenta priekšnieka v. i. Zvoļinskis šo Vidzemes gubernatora ziņojumu kopā ar savu personisko slepeno ziņojumu 1897. gada 17. jūnijā (Nr. 1565) nosūta Preses lietu galvenajai pārvaldei. Šai ziņojumā teikts, ka, «izdarot izziņu, Kurzemes guberņas žandarmerijas pārvaldē iegūtas ziņas, ka «Dienas Lapa» ir slepenas sabiedrības centrs un ka šā laikraksta redaktors Stučka uztur sakarus ar personām, kuru politiskā uzticība apšaubāma».

Sākās pastiprināta spiegošana Rīgā, Liepājā un marksisma «saindētos» lauku rajonos. «Dienas Lapu» ar iekšlietu ministra Goremikina 1897. gada 21. jūnija rīkojumu apturēja uz 8 mēnešiem, redaktoru Stučku un vairākus līdzstrādniekus — Fr. Roziņu, J. Jansonu-Braunu, J. Kovaļevski, J. Driegu un citus, kā arī agrāko redaktoru Raini, apcietināja. Apcietināja arī strādnieku un skolēnu pulciņu aktivākos dalībniekus. Apskatā par svarīgākām nopratināšanām, ko izdarījusi Vidzemes žandarmerijas pār-

[1] *P. Dauge,* Latviešu proletariata revolucionarās cīņas, Rokraksts, 25. lpp.

valde 1897. gadā[1], minētas 138 personas; daļu pietiekošu pierādījumu trūkuma dēļ pēc nopratināšanas atbrīvoja.

Šai «apskatā» sīki atstāstīta pulciņu un atsevišķu personu darbība.

«Šīs personas, — teikts apskatā pēc Rainim tuvāko jaunstrāvnieku uzskaites, — atrodoties 1893.—1894. g. ziemsvētku brīvlaikā Rīgā, apmeklēja Pliekšānu, kas tikko pirms tam bija pārbraucis no ārzemēm, kur studēja socialdemokratisma teoriju, un atvedis no turienes diezgan daudz noziedzīgas literaturas. Šo literaturu Pliekšāns deva saviem iepriekš minētiem līdzstrādniekiem, un līdz ar to visas šīs personas, kuru politiskie uzskati sakrita ar Pliekšāna uzskatiem, nāca pie domām par socialdemokratisko ideju un pasākumu propagandu starp sev tuvajiem latviešu iedzīvotājiem. Bet šīs propagandas saturs un paņēmieni tika veidoti pēc pazīstamās «Erfurtes programas», kuru 1891. gadā radījuši vācu socialisti Engelss un Kautskis. Programas tuvākais uzdevums bija darba tautas vispārēja izglītība, ieskaitot darbaļaudīs ne vien fabriku un darbnīcu strādniekus, bet arī mājkalpotājus un laukstrādniekus. Paceļot šīs šķiras izglītības līmeni, viņi sāka apgaismot strādniekiem kapitalistiskās iekārtas nospiedošo nozīmi, iedvest tiem, ka ir nepieciešama neatlaidīga cīņa ar kapitalismu, piedabūt un pieradināt strādniekus pie vienības un organizacijas, bet pēc tam vest tos uz atklātu cīņu, kuras rezultatam vajadzēja būt ekonomiskās iekārtas un tās valsts iekārtas gāšana, kas ir kapitalista-apspiedēja balsts . . .»

Tālāk sīki aprakstīti šo «noziedzīgo» ideju izplatīšanas paņēmieni tautā — nelegalas literaturas izplatīšana, sakari ar strādnieku pulciņiem, līdzdalība streiku organizēšanā utt., pēc tam par pretvalstiskas propagandas centralo figuru kā «inteliģentā centra» iniciatoru un ilggadējo tā vadītāju, politiski vislabāk sagatavoto un nobriedušo jaunstrāvnieku uzrādīts «Dienas Lapas» redaktors Pliekšāns.

---

[1] «Записка по дознанию, произведенному в порядке 1035 ст. уст. уг. суд. при Лифляндском губернском жандармском управлении о социал-демократической пропаганде среди латышского населения Лифляндской и Курляндской губерний». ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzejā.

«Tā uz Pliekšāna iniciatīvu Rīgā organizēja sabiedrību, sākumā iepriekš minētajā sastāvā, bet vēlāk tā pakāpeniski vairāku gadu laikā paplašinājās, būdama centrs, kas vadīja noziedzīgo aģitāciju apvidū. Nospraustos mērķus realizēt minētās personas sāka tanī pašā — 1894. gadā ... Tanī pašā laikā laikraksta «Dienas Lapa» virzienā notika krasa maiņa. Visa tā rakstu izlase ieguva skaidri izpaustu aģitācijas raksturu ...

Dodot personīgus norādījumus laikraksta korespondentiem, tika ieteikts iesūtīt rakstus vairāk par strādnieku jautājumu, pat pilsētas notikumu chroniku dažreiz sastādīja vienīgi no atskaitēm par nelaimes gadījumiem starp rūpnīcu un fabriku strādniekiem ... Daudzi raksti patiesībā bija izveidoti no Krievijā aizliegtajiem ārzemju izdevumiem, ar kuriem 1894. gada sākumā Pliekšāns apgādāja savus līdzstrādniekus un kurus (izdevumus — *E. S.*) laikraksta redakcija arī vēlāk transportēja no ārzemēm. Šādu laikraksta virzienu, kādu uzturēja Pliekšāns ar Jansona, Roziņa, Dauges (Paula — *E. S.*) un Kovaļevska līdzdalību, pamanīja vietējais cenzors Ruperts, kas, cik vien ļāva viņa spēki un iespējas, cīnījās pret «Dienas Lapas tendenciozo saturu un bieži vien korekturas novilkumu lielāko tiesu svītroja, bet tomēr redakcijas neatlaidīgā uzstājība panāca, ka pat cenzora atļautie avīzes numuri iemiesoja sevī gudri slēptu aģitācijas materialu.»[1]

Nozīmīgi dati minēti arī plašajā Policijas departamenta direktora ziņojumā iekšlietu ministram 1897. gada 11. decembrī (Nr. 4386) par «Dienas Lapu» un Jauno strāvu. «... 1896. gada beigās, — rakstīts ziņojumā, — saņemtas ziņas par slepenas organizacijas pastāvēšanu Baltijas novadā, kuras locekļi atradās sakaros kā ar Rīgas socialdemokratisko pulciņu, tā arī ar Maskavas strādnieku organizaciju. Izdarot attiecīgas izmeklēšanas, noskaidrots, ka jau 90. gados Liepājas, Rīgas, Jelgavas un Jurjevas pilsētu studējošā jaunatne organizēja pašizglītības pulciņus, ku-

[1] «Записка по дознанию, произведенному в порядке 1035 ст. уст. уг. суд. при Лифляндском губернском жандармском управлении о социал-демократической пропаганде среди латышского населения Лифляндской и Курляндской губерний». ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja mat.

riem bija savas nelielas bibliotekas galvenokārt ar legala satura darbiem: šie pulciņi sākumā sprauda sev par vispārēju mērķi ne tikai pašattīstības līmeņa pacelšanu, bet arī nacionalās pašapziņas līmeņa pacelšanu. Savā turpmākajā attīstībā šie pulciņi līdztekus separatajām tieksmēm sāka arvien vairāk pievērsties socialdemokratiskajām idejām, izvirzot sev kā vienu no uzdevumiem iekveldināt strādnieku masās naidīgas attieksmes pret darba devējiem un valdību. Saliedētības trūkuma dēļ starp atsevišķām organizacijām un vispārējo vadonību nebija cerams, ka nākotnē varēs sasniegt kādus nopietnus rezultatus. Saprotot tādu stāvokli, Rīgas pulciņš, kas grupējās ap tieslietu kandidatu Jāni Pliekšānu, nolēma ne tikai apvienot savrupējos pulciņus pilsētās, bet arī organizēt centru, kas kļūtu par tālākās darbības vadītāju, saņemtu vajadzīgās ziņas par darba gaitu ikvienā pulciņā. Izmantojot Rīgā izdodamās avīzes «Dienas Lapa» redaktora stāvokli, Pliekšāns paspēja izveidot šo avīzi par radušās kustības legalu organu un iesaistīt tās darbinieku skaitā dažus izcilākos pulciņu dalībniekus. Kad tādā kārtā tika radīti iecerētās propagandas stiprākas organizacijas sākumi, jautājums par aģitaciju strādnieku šķirā, kuru izprata ne tikai kā fabrikas strādniekus, bet visus ļaudis, kas atrodas atkarībā no kapitala, ieguva noteiktu formu. Vadošais Pliekšāna pulciņš nolēma strādnieku šķirā centīgi nodibināt apziņu par tās tagadējo faktisko stāvokli un atklāt to lomu, kāda tai jāspēlē ekonomiskajā un valsts sferā; izejai no šā apspiestā stāvokļa, kura uzlabošanu nevar gaidīt no kapitalistiskās iekārtas puses, strādnieku šķirai jāuzsāk cīņa pret šo iekārtu, bet tādēļ tai jāattīstās garīgi, jāsaliedējas organizacijā un tad jau jāuzstāda savas prasības kapitalistiem un valdībai, bet šo prasību noraidīšanas gadījumā — pāriet uz streikiem un varmācīgu darbību.»[1]

Marksisma legalās propagandas iespēju izmantošana «Dienas Lapas» slejās patiešām bijusi ārkārtīgi apgrūtināta. Policija un žandarmerija ar cenzora Ruperta palīdzību sekojusi vai ikvienam «Dienas Lapas» numuram jau kopš 1894. gada. Reizēm pat jābrīnās, kā Rainis un Stučka pratuši apiet cenzuru un avīzes iz-

[1] ЦГИАЛ, фонд 776, опись 12, ед. хр. № 55. «Dienas Lapa».

devēju P. Bisenieku, kas dzīvojis pastāvīgās bailēs, ka avīzi var apturēt. Cenzura vairākkārt mēģinājusi panākt Raiņa un Stučkas atstādināšanu no redaktora amata. Tā, piemēram, 1895. gada 4. martā (Nr. 235) Rīgas iekšējās cenzuras atsevišķais cenzors, ziņojot Galvenajai preses lietu pārvaldei par vienu no kārtējiem konfliktiem starp cenzoru Rupertu un Raini, raksta sekojošo.

«Ziņojot par to (par konfliktu — *E. S.*), pagodinos piebilst, ka par izklāstīto esmu vienlaikus ziņojis Rīgas Apgabaltiesas prokurora kungam, lai sauktu Pliekšānu pie atbildības tiesā, un vispadevīgi lūdzu, vai Galvenā pārvalde neatradīs par iespējamu atstādināt minēto Pliekšānu no redaktora amata kā neatbilstošu šā nosaukuma augstajām prasībām.»[1]

Bisenieks pieprasīja no Raiņa garantijas naudu laikraksta apturēšanas vai numuru konfiskacijas gadījumā. Rainim naudas nebija. Jāatzīst, ka pēdējā sava redaktora darba gaitā viņš rediģēja avīzi ļoti pavirši, bieži vien pat neieradās redakcijā.[2] Nevar, protams, to izskaidrot tikai ar viņa «nolaidību» vien. Kāpēc gan Rainis iepriekšējos gados ziedoja «Dienas Lapai» visus savus spēkus un sajūsmu, uzrādīja ļoti augstu sava pienākuma izpratni? Rainis vairs pamatoti neticēja «Dienas Lapai» un Jaunajai strāvai kā strādnieku politiskās cīņas idejiskajam vadītājam. Jaunajos apstākļos viņš skatījās uz marksisma legalo propagandu, kuras iespējas arvien mazinājās, reali — izmantot, protams, tās, bet visu vērību pievērst nelegalās propagandas un organizacijas darbam.

Strādnieku pulciņi ap šo laiku jau bija manāmi aizsteigušies priekšā Jaunajai strāvai ir propagandā, ir praktiskajos organizatoriskajos pasākumos. Auga arī sava proletariska inteliģence.

Rainis, protams, nepacēlās un toreiz Jaunās strāvas «vētru un dziņu» laikā arī vēl nevarēja pacelties līdz jauna tipa parti-

---

[1] ЦГИАЛ, фонд 776, опись 12, ед. хр. № 55.

[2] «В июле 1895 года — teikts Policijas departamenta direktora 1897. g. 20. novembra ziņojumā, —в редакции Диенас Лапа стали происходить неурядицы, так как Плекшан перестал работать и бросил газету на произвол судьбы, а вскоре и совсем оставил должность редактора, которую занял Стучка». — Turpat.

jas izpratnei. Līdz šai izpratnei tolaik vēl nepacēlās arī citi Raiņa tuvākie līdzgaitnieki — P. Stučka, Fr. Roziņš u. c., kas vēlāk Ļeņina tiešajā vadībā uzsāka socialdemokratiskās kustības organizatorisko darbību. Iedziļināties revolucionarās socialdemokratijas darbā, kas būtiski ar savu revolucionarismu atšķīrās no Rietumu socialdemokratiskās kustības, Rainis varēja, tikai būdams trimdā. Raiņa un viņa līdzgaitnieku sakari ar konkreto cīņu un ļeņinisko «Cīņas savienību» vēl nebija tik cieši, lai realizētu socialisma savienojumu ar strādnieku kustību, tie tikko bija aizsākti, un tos pārtrauca Jaunās strāvas un strādnieku pulciņu sagrāve.

Tas viss tomēr nemazina Jaunās strāvas kā sava laika raksturīgas parādības, Raiņa un citu revolucionaro jaunstrāvnieku darbības vēsturisko nozīmi latviešu strādnieku kustības rīta cēlienā un progresivās sabiedriskās domas attīstībā Latvijā. «Līdzi sabiedriskām dziļām pārmaiņām, — saka Rainis, — «jaunās strāvas» laiks lika pamatus visai mūsu modernai dzīvei līdz pat pēdējām dienām un pāri tām. Tā laika gars uztur sakarību mūsu dzīvē, sabiedriskos uzskatos un darbībā. Arī manos sabiedriska rakstura darbos tas pats gars ir visa saturētājs...»[1]

Proletariata revolucionarās cīņas neatlaidīgais un kvēlais apliecinājums vislabāk raksturo Raiņa sabiedriski politisko darbību Jaunās strāvas laikā un sevišķi viņa vēlāko daiļradi.

Raiņa darbībā Jaunās strāvas laikā īpaša nozīme viņa publicistikai. Cik tā bija rosīga, liecina kāda viņa paša atzīme sakarā ar 1925. gada kopoto rakstu izdevumu, kurā ievietoti tikai daži Raiņa publicistiskie raksti. «Mana darbība «jaunās strāvas» laikā, — raksta Rainis, — aptver pilnus četrus gadus (no 1891. gada beigām līdz 1895. gada beigām); kā galvenais redaktors rakstīju «jaunās strāvas» organa «Dienas Lapas» ievadrakstus un polemikas un sīki pārlūkoju visu avīzes gaitu. Ja tagad skaitu, ka pa nedēļu rakstīju vismaz divus ievadrakstus, tad arī pa gada 52 nedēļām sanāk liels skaits — 100 ievadrakstu; pa četriem gadiem to rakstu būtu 400. Kad nu ar tiktu uzņemti

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 78. lpp.

krājumā tikai svarīgākie, ij tad to skaits būtu tik liels, ka viņi pildītu visu sējumu.»[1]

Kādā vēstulē (1913.) Rainis uzsver, ka, būdams «Dienas Lapas» redaktors, viņš sevi identificējis ar to. Cik cieši viņš bijis saaudzis ar «Dienas Lapu» un Jauno strāvu, liecina arī viņa piezīmes par šo laiku. «Es, — raksta Rainis (1906.), — neesmu vadonis, — esmu «j(aunās) strāvas» dvēsele.»[2] Viņš patiešām bija Jaunās strāvas dvēsele. Viņa darbs «Dienas Lapā», kā viņš pats saka, «bija ideju došana citiem»[3].

«Hutena moto «Ich hab's gewagt!» (Es uzdrošinos!) bija mans moto tanī straujā laikā un reizē arī visas «jaunās strāvas» moto. Mēs jau gājām tādā pat niknā un briesmu pilnā cīņā pret cara varas tumšo spēku kā Ulrichs savā laikā pret pāvesta tumšo spēku. Šis moto, cik atceros, tika arī izteikts kādā manā rakstā. Un arī cits lielā bruņenieka, gaismas bruņenieka, vārds nāk atmiņā no «jaunās strāvas» laikiem — es ist ein Lust zu leben! ir prieks dzīvot!»[4]

Tas patiešām bija «vētras un dziņu» laiks, kas spilgti kā laikmeta liecība izpaudās Raiņa un citu revolucionaro jaunstrāvnieku sabiedriski politiskajā un literari publicistiskajā darbībā.

Buržuaziskā literaturas vēsture un meņševiki, kas uzskatīja Jauno strāvu kā idejiski viengabalainu kustību, gribēja saradot Raini ar tā saucamajiem «latviešu marksisma tēviem» — Aleksandru Daugi un K. Kasparsonu, kas izmeta no marksisma tā dzīvo dvēseli, tā īsto, revolucionaro saturu, kas ieteica tautiešiem paštaisīto vēsturiskā materialisma filozofiju un šķietami marksistisku literaturas teoriju un kritiku bez politikas un revolucijas, bez proletariska partejiskuma un šķiriskas tendences. Lielais pamatšķiras dzejnieks un tribuns Rainis turpretim dedzīgi cīnījās par aktivā socialistiskā idejiskuma principiem, kurus viltīgi noklusēja vai atklāti vulgarizēja latviešu «legalie marksisti».

---

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 78. lpp.

[2] Piezīme 1906. gada 11. decembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja mat.

[3] Vēstule 1908., turpat.

[4] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 78.—79. lpp.

Tāpat Raiņa sabiedriski politiskie un filozofiskie uzskati nekad nav iekļāvušies vēlākajā meņševiku viltus «marksisma» Prokrusta gultā. Rainis norobežojams no tiem jau no paša sākuma. Tāpat norobežojams no tiem līdz ar Raini Jaunās strāvas revolucionarais virziens, ko pārstāvēja Ed. Veidenbaums, Fr. Roziņš, J. Jansons, P. Stučka, P. Dauge un citi, kuru uzskati, kaut nevienādi, tomēr noteikti veidojās uz revolucionarā marksisma un proletariskā internacionalisma pusi. Tie propagandēja marksismu, lai pārvērstu stichisko strādnieku kustību apzinīgā politiskā kustībā un pievērstu sabiedrisko domu marksisma teorijai, socialdemokratijas mācībai.

«Berlines vēstules»

Uzturēdamies Vācijā (no 1896. g. novembra līdz 1897. g. februarim), Rainis sūtīja vēstules-korespondences avīzei «Mājas Viesis».

Savās vēstulēs no Berlines (1896. g. beigās un 1897. g. sākumā) Rainis ar dzēlīgu ironiju rakstīja, ka Berline ķēmojas pakaļ Ņujorkai, ka prūšu militarisms nomāc Vācijā īsto, brīvo mākslu, zinātni un sabiedrisko domu. «Visur spīd pretim, — atzīmē dzejnieks, — zaldātu dzeltenās misiņa pogas un metala smailie gali uz kaskām, t. i., uniformas bruņu cepurēm. Virsnieku kārta sabiedrībā ir visvairāk cienītā; prūšu leitnantu lepnībai un pašapziņai gandrīz nav robežu. Uniforma un zobens arī rēgojas pretī pat iz mākslas un zinātnes ... Militarisms varbūt pa lielākai daļai vainīgs, ka pēc «lielā kara» un uzvaras 1870. g. pret frančiem, — neskatoties uz lielisko sajūsmināšanos un patriotisma uzliesmošanu, — nenāca vācu dzejas, mākslas, zinātnes un vispār visas garīgās dzīves atmošanās un pacelšanās, kuru gaidīja ar tādu pārliecību un tādām cerībām. Laikam īsta māksla un zinātne nemīl staigāt ar pikelhaubi, prūšu zaldāta cepuri galvā. Bet uzvaras priekā vācieši domāja, ka taisni uniforma visu pacels, jo Kleider machen Leute (drēbes dara cilvēku); un tā viņi uniformēja mākslu un zinātni ...»[1]

Izslavētā filozofa Nīčšes ieskatus Rainis sauca par raksturīgāko prūsisma izpausmi domāšanā. «Nīčšes «Übermensch» (pārcilvēks) ir nofotografēts no 1870. g. kara uzvarētāja. Nīčše pats

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 14. sēj., 1951., 359.—360. lpp.

bijis leitnants jātniekos. Militarisms nomāc īsto, brīvo mākslu...»[1]

Greznā Berline «spoži reprezentē Vāciju un militarismu». Bet aiz «spīdošas čaumalas nav krietna kodola». Dzejnieks parāda, ka aiz militaristiskās Vācijas uzpūtīgā lepnuma slēpjas mietpilsoniskums, domas nožēlojamais niecīgums, lēta gaume un sekla sentimentalitate: «Berline ir «parvenu» miljonu pilsētu starpā — puskoklēcējs, nesen ar lielisku spekulaciju bagāts un lepns ticis veikalnieks. Šī riskētā, bet laimīgā spekulacija bija vācu-franču 1870. g. karš... Kā parvenijs Berline un berlinietis mīl sevišķi z e l t u... Zeltā laistās Berlines uzvaras stabā Viktorija (uzvaras dieve); zeltījumiem krustoti — šķērsoti jaunā valsts saeimas (Reichstag) nama jumti; zeltījumi iemīļoti pat privatās atklātās iestādēs: tā jaunais krāšņais Theater des Westens bagātīgi zeltīts...» «Spīdoši apzeltīta, bet ne skaidra zelta ir pat dzeja un zinātne.»[2]

Rainis piezīmē, ka līdzīgu «vācu kulturu» savā laikā noliedza lielākais vācu gars Gēte, bet pašu Gēti atkal ar niknumu noliedz šo laiku vācu «lielākais filozofs» Nīcše.

«Berline gribētu imponēt, — sarkastiski piezīmē Rainis, — sacelt apbrīnošanu — visā pasaulē; ja tas neiet, tad vismaz Eiropā. Ja arī tas neizdodas, tad Berline apmierinājas ar to, ka vismaz imponē vāciešiem, izrāda tad p r ū š u sugas pārākumu par citām vāciešu ciltīm, ja jau nav iespējams izrādīt v ā c u sugas pārākumu par visām pasaules tautām... — Taisnību sakot, līdzīgus spokus redz vai visu tautu filistri — patrioti, bet laikam neizrāda tik klaji.»[3]

Berlinē toreiz atklāja krievu mākslinieka Vereščagina gleznu izstādi, veltītu 1812. gada Tēvijas kara notikumiem, Napoleona karaspēka sagrāvei Krievijā. Savās korespondencēs par izstādi Rainis salīdzina slavenā mākslinieka gleznas ar L. Tolstoja romanu «Karš un miers», rāda pretstatā Rietumu militarisko trulo un uzpūtīgo mākslinieku, rakstnieku un zinātnieku «izzeltītiem

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 14. sēj., 1951., 360. lpp.
[2] Turpat, 361. lpp.
[3] Turpat, 358. lpp.

vizuļiem» krievu realistiskās mākslas un literaturas īsto pārākumu — vareno spēku, tautiskumu un cilvēcību. Atzīmējot neskaidros un kļūdainos paša Tolstoja filozofiskos prātojumus, Rainis pasvītro, ka tomēr viņi abi — Tolstojs un Vereščagins — pareizi sapratuši vēstures gaitu, vēsturiskās attīstības likumības tajā ziņā, ka ne «lielas personības — iekarotāji», bet gan tautas rada vēsturi. «Napoleons no abiem tiek tēlots cienīgi un vēsturiski pareizi, bet zūd vēstures vadītāja loma — un Napoleons ir tikai liels cilvēks citu starpā.»[1]

«Vereščagins, — raksta Rainis, — rāda ar savām krāsām un savu spalvu (Vereščagins toreiz bija publicējis franču valodā grāmatu par Napoleonu — *E. S.*), kāds liels postītājs ir lielais Napoleons, kura vārdu vēl tagad tiklab franču, kā arī naidīgo vācu birģeri-filistri izrunā tik ar bijību, kā velna vārdu labprāt nemin vakarā. Lai suns arī diezin cik rietu pret vilku, viņš to tomēr uzskata kā kādu augstāku radījumu. Un pilsoņiem vēl sevišķs iemesls tagad apbrīnot tādus «lielus plēsājus» un pēc viņiem ilgoties, jo tiem ir radies ienaidnieks, ar kuru tie nevar labi tikt galā. Tam viņi labprāt uzraidītu virsū tādu «lielu vīru», lai tas to iznīcina. Bismarks jau sen zobus atkoda pie šī pretinieka, un pilsoņi tagad klusām domā, ka [Napoleons bijis «lielāks» par Bismarku un darbs būtu tik] tādu uzlaist virsū «iekšējam ienaidniekam», tas to gan nokostu! Bet kur ņemt tik «lielu vīru» kā Napoleonu, vai varbūt Čezaru Bordžiju, vai tiem līdzīgu «pārcilvēku», kas to iespētu?»[2]

Kā redzams, Rainis jau toreiz ļoti nozīmīgi raksturojis to socialo bazi, uz kuru balstoties, daudz vēlāk nāca pie varas asiņainais «pārcilvēks», jefreitors Hitlers, kas arī sevi uzskatīja par Napoleonu.

Cīņa par latviešu literārās valodas attīstību

Rainis jau skolas gados sāka domāt par latviešu literārās valodas izkopšanu. Viņa māksliniecis-kajā jaunradē nesaraujami saistās un vienoti attīstās ir dzeja, ir tās izteiksmes pamatlīdzeklis — valoda. Vēl būdams ģimnazists, Rainis, tulkojot «Borisu Godu-

[1] *J. Rainis*, Kopoti raksti, 14. sēj., 1951., 380.—381. lpp.

[2] Turpat, 379. lpp.

novu», centās pašos pamatos kritiski pārtulkot smagās archaiskās latviešu valodas formas, kas bija mantotas no vecās baznīckungu literaturas.

Raiņa tulkojumiem, sevišķi «Fausta» atdzejojumam, ir izcila nozīme dzejnieka cīņā par jauno literaturas valodu. Šī cīņa sakrīt ar viņa mūža cīņu par jauno — demokratisko un revolucionaro latviešu literaturu.

Rainis turpināja ir literaturā, ir literarās valodas izkopšanā labākās jaunlatviešu tradicijas.

Savu valodas jauninātāja darbu Rainis balsta uz drošiem zinātniskiem pamatiem, pētījot tautas dzīvo valodu un tai radniecīgās lietuviešu un slavu, sevišķi krievu un baltkrievu valodas, izmantojot folkloras valodas bagātības un ieviešot literarajā valodā senvārdus, sekojot citu tautu, sevišķi krievu literarās valodas labākajiem paraugiem, radot un nostiprinot jaunus vārdus un valodas formas.

Rainis jau bērnībā prata vairākas valodas, kādās runāja viņa tēva Pliekšāna mājās Latgalē, kur dzīvoja dažādas tautības. Būdams poliglots, viņš aizvien vēl papildināja savas valodu zināšanas.

Latviešu valodas un tautas nīdēji, tautas kulturas postītāji centās padarīt latviešu valodu daudzmaz gludāku, literari lietojamāku, bet tikai zināmos šauros ietvaros, ciktāl tas vajadzīgs nepieciešamākajām ikdienas vajadzībām, nepaceļot latviešu valodu līdz lielo kulturas tautu valodu līmenim.

Pirmo nāvīgo triecienu visspēcīgajai vāciešu un faktiski arī tautībnieku piekoptajai latviešu valodas reakcionarajai politikai šajā laikā deva Rainis ar saviem tulkojumiem. Pasaules kulturas dārgumu krātuves labākās vērtības tulkojot, Rainis tās padarīja pieejamas ne tikai izredzētiem, bet visai latviešu tautai viņas pašas valodā. Līdz ar to Rainis aizstāvēja latviešu valodas tiesības un atklāja tās bagātību neizsmeļamos avotus. Rainis panāca, ka latviešu valodā var izteikt visdziļākās domas un jūtas, visaugstāko dzeju, visprogresivākās idejas. Tas ir Raiņa kā dzejnieka-tulkotāja, valodnieka un apgaismotāja pirmais lielākais nopelns.

Raiņa tulkojumi paplašināja un padziļināja latviešu literaturu. Nevienai tautai toreiz nebija tik laba «Fausta» tulkojuma kā latviešiem.[1]

Raiņa milzīgais darbs, tulkojot Gētes «Faustu», kas ir labākais no Raiņa tulkojumiem, un vairākus citus pasaules literatūras labākos paraugus, uzskatāms par varoņdarbu literaturā. Rainis ir atdzejojis Puškina «Borisu Godunovu», Šekspira «Karali Liru», «Antoniju un Kleopatru», Gētes «Egmontu», «Ifiģeniju», «Prometeju», «Klavigo», «Tarkvato Taso» un liriskās dzejas, Šillera «Vilhelmu Tellu», «Laupītājus», «Mariju Stjuarti», Lesinga «Natanu Gudro», Heines «Bimini», «Ziemeļjūru», Hamerlinga «Amoru un Psichi», Hauptmaņa «Hanneli», «Nogrimušo zvanu», Ibsena «Svētkus Solhaugā», Kalderona «Salameas tiesnesi», Bichnera «Dantona nāvi» u. c.

Rainis labi apzinājās tulkotāja darba lielo nozīmi: «No kulturas visuma uzņemšanas vien tik var izaugt kas jauns un liels. Pusmūža ziedodams veselas klasiķu bibliotekas tulkošanai, es gribēju arī latviešu tautai dot pirmo pamatu un iespēju radīt iz sevis ko jaunu un lielu.»[2]

Blakus Raiņa tulkojumu izcilajai nozīmei jaunās latviešu literaturas likteņos tiem ne mazāka nozīme latviešu literārās valodas attīstībā un izveidošanā. Tieši ar tulkojumiem sākās Raiņa kā valodas jaunrades lielmeistara darbs, kas turpinās visu mūžu ģenialā dzejnieka jaunradē.

Izcila vieta ierādama Gētes «Fausta» tulkojumam. «Atdzejojums, tulkojums, — aizrāda Andrejs Upīts, — ir liela māksla, tikai gaužam reti gadās konģeniali darbi, kas lasītājiem sniedz visu to, vai gandrīz visu to, ko oriģinali. Tāds ir «Fausta» atdzejojums latviešu valodā.»[3] Ar «Fausta» tulkojumu jaunais dzejnieks Rainis ieiet latviešu literaturā un iemanto sev nemirstošu slavu. «Fausta» tulkojumā Rainis jau pilnībā sevi parāda

---

[1] Andrejs Upīts, Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, 1911. 196.—197. lpp.

[2] Vēstule A. Gulbim, 1909.

[3] *Andrejs Upīts,* Raiņa dzeja, Ievads Raiņa kopoto rakstu izdevumam, Raiņa Kopoti raksti, 1. sēj., 1947., XXXIV lpp.

arī kā īstu drošsirdīgu zinātnes vīru, kas lauž un atmet novecojušās tradicijas un normas un rada jaunas, sekojot sava laika augstākajām prasībām pēc pasaules, sevišķi krievu literaturas valodas labākajiem paraugiem.

Rainis jau studenta gados pārtulkojis dažus gabalus no «Fausta» — abus prologus, dziesmas, Grietiņas skatus u. c. Šie tulkojumi palikuši rokrakstā.[1] 1896. gadā «Mājas Viesa Mēneša raksta redaktors un izdevējs P. Zālīte griezies pie Aspazijas ar priekšlikumu pārtulkot žurnalam «Faustu». «Dr. P. Zālīte, — raksta savās atmiņās Rainis, — liek Aspazijai priekšā tulkot latviski visu «Fausta» traģediju. Aspazija no darba atsakās, bet es pierunāju viņu to uzņemties, jo darbu es izdarīšu uz viņas vārdu. Tā sāku «Fausta» tulkojumu, turpināju to Jelgavā un Berlinē un nobeidzu Latvijas cietumos, Liepājā un Rīgā.»[2]

Tulkodams «Faustu», Rainis meklē iztrūkstošos vārdus vecu vārdu krātuvēs — folklorā un vārdnīcās, radniecīgajā lietuviešu valodā un it sevišķi dzīvajā tautas valodā — tās vārdu fondā. Tā Rainis rada daudz jaunu vārdu. «Fausta» tulkojumā viņš lietojis ap 1000 jaunradītu vārdu vai arī atjaunotu senvārdu[3]: atveldze, baigs, biedi, blāvs, blenzt, brāzma, drausma, dvesma, dzidre, dziņa, gaidas, gainīt, gaist, ilgas, jaudāt, jauda, kaisle, kvēle, malds, mīla, plūsma, raiti, sājs, skuba, smeldze, spīgot, spīvi, spulga, tvert, tveramība, trīsas, veldzēt, vira, vizma, zaigot, zvīgot utt. Rainis bieži īsina vārdus un vienkāršo to sakopojumus, lai tie noderētu spraigai domu un straujai jūtu dzejai, ietilptu tās īsā plūstošā ritumā.[4] Rainis izdara īstu literarās valodas reformēšanu, padarot valodu bagātāku un likdams tai jaunus un stiprus, no dzīvās valodas un folkloras aizgūtus pamatus. «Tā vecā klasiskā «Fausta» tulkojums, — saka Andrejs Upīts, — ir palicis par latviešu valodas bagātību avotu, no kuras smeļ

---

[1] Fausts, 1898., Aspazijas paskaidrojums ievadā.

[2] Manuskripts, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja mat.

[3] *A. Birkerts,* «Fausts latviešu literaturā», grāmatā J. V. Gēte, «Fausts», Rīgā, 1936., 56. lpp.

[4] *Andrejs Upīts,* Raiņa dzeja, Ievads Raiņa kopoto rakstu izdevumam, Raiņa Kopoti raksti, 1. sēj., 1947., XXXV lpp.

visa nākamā latviešu rakstniecība. Visu jaunāko latviešu dzeju tas pavērš dziļākas izsmalcinātākas kulturas gultnē.»[1]

Par «jauno valodu», kas visā savā spožumā pirmo reizi atklāti parādījās «Fausta» tulkojumā, Rainim nācās izcīnīt sīvu cīņu, līdzīgu tai, kādu 70 gadus pirms viņa izcīnīja Puškins pēc «Ruslana un Ludmilas» iznākšanas. Rainim par viņa valodas reformu uzbruka valodnieki-tautībnieki, kas, pieķerdamies dažiem neveikliem jauninājumiem, noliedza tulkojumam jebkādu vērtību.

Tikko «Mājas Viesa Mēnešraksts» ar 1897. gadu sāka iespiest «Faustu», pie kura tulkošanas Rainis vēl strādāja, «Baltijas Vēstnesī» sakarā ar iznākušo «Mājas Viesa Mēnešraksta» 4. burtnīcu parādījās J. Pd. (jeb J. Pērkoņdēla, īstā vārdā J. Dravnieka, bijušā žurnala «Austrums» redaktora) negatīvs, tendenciozs «Fausta» tulkojuma vērtējums. Tulkojuma valodu recenzents atzina par neliteraru un nepareizu, arī tulkojuma forma viņam šķita «pa lielākai daļai visai neizdevusies», ritums esot smags, jo «puspēdas» vietā tulkotāji lietojot «pilnu pēdu». Vienkāršiem lasītājiem, apgalvo Pērkoņdēls, «Fausts» grūti saprotams, bet «familijām» arī to nevarot dot, jo dažas nesaīsinātā «Fausta» vietas nepieklājoties pie galda lasīt. Redakcija solījusi lielisku «Fausta» tulkojumu, bet nu varot redzēt, ka lielība naudu nemaksājot. Pērkoņdēls-Dravnieks nosauca «Fausta» atdzejojumu par «sēnalām» un «nelietīgu darbu».[2]

Tā sākās divus gadus ilga un asa polemika par «Fausta» latviskojumu.

Tulkotāji (arī Aspazija vēl skaitījās par tulkotāju) deva pienācīgu atbildi jau «Mājas Viesa Mēnešraksta» nākamajā, 1897. gada piektajā burtnīcā, kurā iespiests «Fausta» 1. daļas tulkojums. Vispirms tika noskaidrota valodas jauninājumu būtība: «Lai attēlotu visus valodas smalkumus, — teikts tulkotāju piezīmē, — un poetiskās nokrāsas «Faustā», mēs bijām spiesti lietot arī mazāk pazīstamus, bet dzejiskus vārdus (seko vairāki piemēri — *E. S.*); mēs tos esam smēluši iz klajā iznākušām vārd-

[1] *Andrejs Upīts*, Raiņa dzeja, Ievads Raiņa kopoto rakstu izdevumam, Raiņa Kopoti raksti, 1. sēj., 1947., XXXV lpp.

[2] «Baltijas Vēstnesis», 1897., 94.

nīcām, nodrukātiem vārdu krājumiem, vecām grāmatām un arī pašu un citu uzminējumiem iz tautas mutes.»[1]

1897. gada «Mājas Viesa» literarā pielikuma 22. numurā ievietots ar redakcijas ievadu plašāks Raiņa «atgaiņāšanās raksts» pret «Baltijas Vēstneša» uzbrukumiem — «Gētes «Fausts» un «Baltijas Vēstnesis»».[2] Atsaukdamies uz tautas dzīvās valodas piemēriem un senvārdiem, Rainis satriec konservatīvo valodnieku nezinātnisko teoriju par dzejas valodas it kā negrozāmajām formām. «Ar to saujiņu vārdu, — raksta viņš, — kas tiek ik dienas lietoti un kurus arī visus nepazīst J. Pd. k., taču nau iespējams pārtulkot tik domu un jēdzienu bagāto «Faustu». Par ko arī noliegt un neizlietot latviešu valodas kuplumu? Vai tādēļ vien, ka var nākt kāds «kritiķis» un teikt, ka viņš tādus vārdus nau dzirdējis un tādus jēdzienus nespēj saprast? Tādiem vīriem jāatbild, lai viņi mācās, ko vēl neprot.»[3] Ar dziļu sarkasmu Rainis izsmej tautībnieku svētuļu un tumsonības apustuļu liekulību, kuri apkaroja ne tikai «Fausta» valodu, bet arī saturu un idejas. Ar īstu patosu Rainis-apgaismotājs aizstāv savas tautas godu un pieprasa tai dot nopietnu literaturu lubu romanu vietā: «Ka «Fausts» «vienkāršam lasītājam», kā «Balt. Vēstn.» saka, «grūti saprotams», to arī mēs zinām. «Fausts» jau nau nekāds Marlitas vai Heimburgas romans, vai kādas nekādas «ielas noslēpums jeb noziegums». Tas nau lasāms, uz zofajiem atgāžoties, bet nopietni lasāms, jā, studējams. Marlitas un citu tamlīdzīgu romanu, gara izvirumu drukāšanu mēs arī ar mīļu prātu atstājam «Baltijas Vēstnesim» un tā gara biedriem. Mēs nekautrējamies tautai pasniegt ij «Faustu». Mēs uzticamies mūsu tautas un mūsu lasītāju spējai un esam pārliecināti, ka tauta par «Faustu» priecāsies. Visādā ziņā pati tauta to sapratīs labāk nekā «Balt. Vēstneša» kritiķis J. Pd., kurš gan nav paspējis to kurmēr aptvert un saprast.»[4]

Šīs polemikas laikā — 1897. gada maija beigās Rainis dzī-

[1] MVM, 1897., 5.
[2] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 195.—204. lpp.
[3] Turpat, 129. lpp.
[4] Turpat, 201. lpp.

voja Poņevežā, kur viņš tika apcietināts sakarā ar jaunstrāvnieku lietu. «Mājas Viesa Mēnešraksts» tikko sāka iespiest «Fausta» otro daļu. Gandrīz visu otro daļu, kas daudz lielāka par pirmo, Rainis tulko Poņevežas, Liepājas un Rīgas cietumos. Grūtos cietuma apstākļos, galīgi slims būdams un nekaunīgās tautībnieku polemikas aizvainots, viņš ar lielām pūlēm un pašaizliedzību steidz tulkot un lasīt korekturas katrai žurnala burtnīcai. Darbu bieži vien kavē attiecīgas atļaujas trūkums, kura jāizlūdzas no cietuma priekšniecības vai žandarmerijas. Reizēm saguruma un darba neveiksmes dēļ dzejnieks ir tuvu izmisumam un pārtrauc tulkošanu, bet atkal saņemas un turpina to. Dažas «Fausta» vietas Rainim palīdz pārtulkot Aspazija. Viņa tulkojusi, kā tas redzams no Raiņa un Aspazijas vēstulēm: 1. daļā «Es atstāju nu druvas klusas» (trīs pirmie panti), «Bij karalis Tūles salā», Grietiņas dziesmu («Man miera nav») un 2. daļā «Farsalijas laukus», «Pie Pēneja augšgala» un «Pie Pēneja lejas gala» («Klasiskajā valpurģu naktī»), un piezīmes trešajam cēlienam.

Pēc kāda pusgada, kad «Mājas Viesa Mēnešraksts» jau bija iespiedis visu «Faustu», sākās jauna polemika par tā tulkojumu. «Baltijas Vēstnesī» parādījās kāda anonima autora rakstu virkne ar nosaukumu «Par valodas pareizību»[1]. Anonimais valodnieks, kas vēlāk izrādījās K. Mīlenbachs, spriedelē par dažādiem valodas pareizības virzieniem vispār, bet konkreti visas iedomājamās, raksturīgākās valodas nepareizības sameklē «Fausta» atdzejojumā. Ar neslēptu nicināšanu un ļaunu prieku viņš pārmet tulkotājiem maz pazīstamu un «nelaimīgi darinātu» vārdu lietošanu un vārdu īsināšanu jeb «strupināšanas nedarbu». Mīlenbachs nosauc Aspaziju un Raini par «neprātīgiem nelgām» un «ākstiem» un liek viņiem mācīties ābeci.

Tautībnieku atjaunotam uzbrukumam sākoties, Rainis atradās Pleskavas trimdā, uz kurieni viņu izsūtīja 1897. gada decembra beigās. «Vispirms pirmajā trimdā, Pleskavā, — raksta Rainis, — bija jāizcīna cīņa par jauno valodu, kā tā parādās «Fausta»

[1] «Baltijas Vēstnesis», 1898., 98.—122.; vai K. Mīlenbachs, Daži jautājumi par latviešu valodu, IV, 1909.

tulkojumā.»[1] Šo cīņu, kā atceras dzejnieks, nācās izcīnīt ļoti grūtos apstākļos: «Visu 1898. gadu stipri slimoju, un nelaime gribēja, ka par manu slimošanu dabūja zināt mans oponents — valodnieks M. kgs, kurš nu jo drošāk gāja uzbrukumā. Mans draugs Rud. Blaumanis bija gribējis mani saudzēt un novērst uzbrukumu pa šo slimības laiku, bet negaidot bija panācis pretējo.»[2]

«Baltijas Vēstnesim» un tā «cien. valodniekam», kā redakcija sauca anonimo Mīlenbachu, Rainis atbild ar iznīcinošu rakstu — ««Baltijas Vēstneša» jaunākā indianiešu kara deja»[3]. Rainis pamatīgi izzobo tautībniekus par viņu sacelto traci ap «Fausta» tulkojumu un parāda «cien. valodnieka» «neskaitāmo rakstu» tiešām neskaitāmās aplamības. Daļa Mīlenbacha nopelto «jaunvārdu» ir senvārdi un atrodami, kā aizrāda tulkotājs, senajās vārdnīcās. Rainis atgādina savam oponentam, ka kādreiz 1892. gadā polemikā starp valodniekiem-tautībniekiem un «Dienas Lapu» jaunstrāvnieks Sirmais savos rakstos «Latviešu «jaunie» un «vecie» valodnieki»[4] ir jau pamatīgi izkritizējis Mīlenbachu par viņa nezinātnisko pieeju vārdu īsināšanai un valodas jauninājumiem. Dzejnieks nosauc valodniekus-tautībniekus par valodas stindzinātājiem un inkvizitoriem. Viņš atzīmē, ka «Fausta» tulkojumu jau ir atzinīgi novērtējusi krievu prese. To spiesta darīt pat vācu literarā «Latviešu draugu» biedrība un Rīgas Latviešu biedrības zinību komisija.

Pēc šā Raiņa raksta Mīlenbachs iesūtīja «Mājas Viesa» redakcijai atbildi, parakstīdams to šoreiz ar pilnu vārdu. Šajā rakstā viņš mēģināja izlocīties, apgalvojot, ka negribot noķengāt tulkotājus, bet kritizējot tikai dažas nepieļaujamas valodas nepareizības, kas Rainim skanot kā poezija, bet viņam griežot ausī.

«Mājas Viesis» ievietoja Mīlenbacha rakstu ar redakcijas komentariem, kuros iesprausta arī «Fausta» tulkotāja atbilde.

Izbeidzoties polemikai ap «Fausta» tulkojumu, nebūt neizbeidzās buržuazisko nacionalistu uzbrukumi Raiņa jaunajai litera-

---

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 84. lpp.
[2] Turpat, 90. lpp.
[3] Turpat, 205.—226. lpp.
[4] «Dienas Lapa», 1892., 109

rajai valodai, kas bija organiski saistīta ar viņa dzejas idejisko saturu. Apkarojot lielā revolucionarā tautas dzejnieka idejas, buržuaziskie kritiķi centās nonicināt arī viņa izteiksmes veidu un valodu (R. Klaustiņš, A. Niedra u. c.).

Raiņa literaro valodu neatzina, un Raiņa valodnieka lomu latviešu valodas vēsturē noklusēja reakcionarie kritiķi un valodnieki arī buržuaziskās Latvijas laikā.

Buržuaziskos nacionalistus visvairāk uztrauca Raiņa kā proletariskā internacionalista idejiskā noteiktība, nepārprotami noteiktā, tautai tuvā valoda un stila cēlā vienkāršība. Par valodas ideālu viņš uzskatīja «korektību, skaidrību un vienkāršo glītumu».[1] Rainis nemitējās aizrādīt rakstniekiem un žurnalistiem rūpīgi izkopt savu valodu un stilu. «Valoda, — raksta viņš kādā vēstulē (1908.), — Jums vairāk izkopta, nekā tagad parasts, turpiniet to, jo valoda mūsu vienīgais ierocis un nekad nevar būt diezgan skaidra un skaista. Viņas spēks skaidrībā un bagātībā, ne skaistos vārdos. Kļūdas uzrādīt un padomu dot ir grūti, pats var kļūdīties, jo katrs spriež pēc sevis; vienīgais mans padoms ir: visās vietās tēlojumā un izteiksmē būt arvien gluži patstāvīgam, labākos paraugus zināt, bet darīt pēc savas dabas, attīstīt savu dabu.»[2]

Raiņa jauninājumi latviešu valodas strukturā ir mūslaiku latviešu literarās valodas neatņemama daļa. Raiņa izcīnītā jaunā literarā valoda uzņēmusi sevī dzīvo tautas valodu, kura veidojusies gadsimtiem un kuras radītāja un nesēja ir pati tauta. Jo plaši Rainis izmantojis tautas valodas bagātības gan savos oriģinaldarbos, gan tulkojumos un atbrīvojis latviešu literaturas valodu no nevajadzīgiem archaismiem, no baznīcu valodas un šķiru žargonu elementiem.

Attīrot literaturas valodu no tai svešiem ģermanismiem, ceļot gaismā daudzus nepieciešamus senvārdus, aizņemoties vārdus no radu valodām — leišu, senprūšu un krievu valodas, Rainis kļuvis par izcilu latviešu valodas kulturas kopēju. Savā jaunu

[1] Raiņa vēstule Resnevicai-Siņorelli 21. IX 1909., ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja mat.

[2] Vēstule V. 6. V 1908.

vārdu un nozīmju radīšanas un literaturas valodas jaunināšanas procesā Rainis izmanto izlokšņu un apvidus vārdus, labākos paraugus no tautas valodas un balstās uz latviešu valodas struktūras likumībām. Sava laika progresivo domu un centienu izpausmei revolucijas laikmeta lielais dzejnieks atklājis un licis lietā latviešu valodas neizsmeltās leksiskās bagātības, sevišķi rūpīgi uztverot visu jauno, ko valodai deva atbrīvošanās kustības proletariskais periods.

Rainis-tulkotājs, dzejnieks un valodnieks visu mūžu nenoguris strādāja, lai nostiprinātu literaturā (autora un daiļdarbu varoņu valodā) un līdz ar to ieviestu lasītāju runā un atdotu atpakaļ tautas valodai tās labākās vērtības. Rainis nesalīdzināmi vairāk nekā visi rakstnieki un valodnieki pirms viņa tuvinājis literaturas valodu tautas valodai. Uzstājoties par starpnieku cīnītāju literaturas valodas un tautas valodas mijiedarbības procesā, Rainis devis klasisku paraugu, kā plaši un vispusīgi jāizmanto tautas dzīvā valoda, ietverot tautas masu, visu «zemo ļaužu» runu, lai apzinīgi un sekmīgi ietekmētu nacionali literarās valodas normalizacijas procesu. Lielais pamatšķiras dzejnieks kļuvis par paraugu visiem latviešu literaturas valodas kopējiem un bagātinātājiem, literarās valodas normu apzinīgiem veidotājiem.

SLOBODSKAS TRIMDĀ

Slobodskas pilsētiņā Vjatkas tuvumā dzejnieks nodzīvo četrus gadus — no 1899. gada jūnija līdz 1903. gada maijam.

Trimdā Rainis satiekas ar Vjatkas guberņā nometinātajiem krievu boļševikiem, lasa partijas literaturu, nodibina sakarus ar latviešu boļševikiem ārzemēs. Šajos gados un pirmās revolucijas posmā Raiņa daiļradi ietekmēja Ļeņina idejas, krievu revolucionārās socialdemokratijas idejas.

Raiņa māsa Dora Stučka, kas dzejnieka trimdas laikā dzīvoja Slobodskā kopā ar savu vīru Pēteri Stučku, izsūtītu tur sakarā ar jaunstrāvnieku lietu, atceras, ka Rainis lasījis Ļeņinisko «Iskru», kuru reizēm saņēmuši politiskie trimdinieki boļševiki.

«Toreiz, — stāsta Dora Stučka, — Slobodskā dzīvoja ap 30

politisko emigrantu. Sestdienas vakaru sanāksmēs pārspriedām politiskus un teoretiskus jautājumus. Toreiz tieši bija iznākusi revizionista Bernšteina grāmata (ar devizi) «Das Endziel ist nichts, die Bewegung — alles», ko karsti kritizējām un nokritizējām. Mūsu vidū bija tikai viens «ekonomists», kas to aizstāvēja. Vēlāk — padomju laikā viņa vārds figurēja kādā kaitnieku prāvā.

Reiz biedrs Roziņš no Londonas atsūtīja mums kādu Šekspira darbu sējumu. Nesapratām, ko tas nozīmē. Sekoja vēstule ar jautājumu: Kā jums patika grāmatas iesējums? — Nu apķērāmies. Atgriezām iesējumu un atradām «Socialdemokratu»[1] latviešu valodā.

Pārdzīvojām lielu prieku un lepnumu, jo bijām gan dzirdējuši, ka krievu socialdemokrati sākšot Ženevā drīzā laikā izdot savu nelegalu partijas organu, bet par to vēl tikai gāja baumas, un nu mēs turējām rokās realu faktu.

Līdzīgā kārtā biedrs Kovaļevskis mums no ārzemēm vēlāk piesūtīja «Iskru».[2] To arvien dabūjām kādā žurnalā vai modes lapā. Tas bija liels notikums mūsu dzīvē. Uz plāna zīdpapīra iespiestais laikraksts gāja no rokas rokā. Sanāksmēs dzīvi pārspriedām tā saturu. Sanāksmēs un debatēs arvien piedalījās arī Rainis. «Iskra» arvien tika kāri un karsti gaidīta. Katrs jauns numurs saviļņoja mūs. Nojautām, ka tā iezvana jaunu strādnieku šķiras aktivitates laikmetu...

Tajā pašā laikā Vjatkas guberņā savu trimdu pavadīja izcili krievu biedri, kā Dzeržinskis — Vjatkas guberņas vistālākajā ziemeļdaļā Kaigorodskā, kur daba pilnīgi līdzinājās Sibirijas ziemeļu dabai. Bēgot no turienes (1899.), viņš vienu dienu uzturējās Slobodskā, un mēs visi jūsmojām par skaisto jaunekli ar

[1] «Socialdemokrats» — žurnals ārzemēs esošo latviešu marksistiskās grupas organs. No 1902. gada — Baltijas socialdemokratiskās strādnieku organizacijas ārzemju organs. No 1902. gada decembra līdz 1903. gada rudenim iznāca Londonā, bet pēc tam līdz 1905. gada septembrim — Bernē (Šveicē). Redaktors Fr. Roziņš.

[2] Viens no šiem «Iskras» numuriem (50. nr.) — 1903. gada 15. oktobrī — glabājas Raiņa personīgajā bibliotekā viņa v. n. Valsts literaturas muzejā.

drosmes pilno revolucionara temperamentu. Apriņķa pilsētiņā Orlovā dzīvoja biedrs Vorovskis (no turienes viņa pseidonims Orlovskis).»[1]

Reizē ar krievu revolucionarās sociāldemokratijas idejām Raiņa daiļradi jau revolucijas priekšvakarā stipri ietekmēja Gorkija darbi. Revolucionarās dialektikas vadmotivs Raiņa daiļradē, pieeja sabiedriskās dzīves parādībām un visam vēsturiskajam procesam kā pretstatu — «vecā un jaunā», «gaismas un tumsas» — savstarpējai cīņai, kā «maiņai uz augšu» atgādina Gorkija attīstības devizi — «uz priekšu un augstāk». Revolucionarā romantika Raiņa daiļradē, viņa liriskais varonis pirmās revolucijas priekšvakarā idejiski un mākslinieciski tuvs Gorkija Danko, «Vētras putnam» un «Dziesmai par vanagu».

Trimdā Rainis uzmanīgi sekoja Gorkija daiļradei, visai Krievijas literarajai strāvai, kuras priekšgalā atradās Gorkijs. Vēstulē Aspazijai (1899.) Rainis ieteica krievu žurnalos lasīt Gorkija un citu krievu rakstnieku jaunākos darbus.

Šajos gados socialistisko ideju, krievu klasiskās literaturas un Gorkija daiļrades labvēlīgajā ietekmē nostiprinājās un uzplauka revolucionarā domātāja, izcilā kritiķa, publicista un vārda mākslinieka Raiņa lielais talants.

Vairākos Slobodskā sarakstītajos rakstos viņš cīnījās par literaturas idejiskumu, par sabiedriski nozīmīgu, proletariski ievirzītu socialistiskas tendences realismu. Rainis asi kritizēja tā saukto «objektivo» jeb «fotografisko», būtībā bezidejisko un naturalistisko realismu un neokantianiskās estetikas koncepcijas, kuras popularizēja latviešu «legalie marksisti» K. Kasparsons, A. Dauge un citi. Rakstā «Iz Gētes jaunām dienām» (1901.) Rainis atsaucās uz Marksu[2], kas norādīja uz Gētes divkosīgo attieksmi pret sava laika vācu sabiedrību un viņa negativo nostāju pret franču buržuazisko revoluciju.[3] Rainis atzīmē, ka atšķirībā no krievu rakstniekiem lielās personības vācu literaturā «v i s a s

[1] Doras Stučkas atmiņas par Raini, «Literaturas gada grāmata», Rīgā, 1946., 231. lpp.

[2] Savā rakstā Rainis gan atsaucas uz Marksu, bet Raiņa minēto raksturojumu, kā tagad zināms, devis nevis Markss, bet Engelss.

[3] *J. Rainis*, Kopoti raksti, 14. sēj., 1951., 532.—533. lpp.

bez izņēmuma, ģenialais Gēte, tāpat kā Herders un Šillers, galā tika tomēr pārvarētas no pēlēkās ikdienības un vācu filistrības».[1]

«Tālas noskaņas zilā vakarā»

Trimdā, dziļiem sniegiem appūstajā tālajā Slobodskas pilsētiņā zilajos ziemas vakaros Rainis radīja savu nemirstīgo darbu — nelielu dzejoļu krājumiņu «Tālas noskaņas zilā vakarā», kas iznāca 1903. gadā. Krājumā ietverti arī labākie Raiņa jaunības dzejas paraugi. Ar savu idejisko saturu un māksliniecisko spēku «Tālas noskaņas» iezvanīja jaunu laikmetu latviešu literaturā.

Krājumā nav neviena «politiska» vārda, tikai tēli un simboli, tas, ko sauca par tīro liriku, bet grūti atrast dzejas darbu, kam būtu lielāks politiskās iedarbības spēks, lielāka revolucionizējoša un arī vispārcilvēciska nozīme nekā «Tālām noskaņām». Tās iemīlēja plašas tautas masas. Savā autobiografijā Rainis pats atzīmēja, ka krājumā «Tālas noskaņas zilā vakarā» pirmo reizi guvušas pilnu skaņu latviešu proletariata cerības, ilgas un prasības. Dzejnieks raksta, ka šo pirmo jūtu un jaunā satura izteikšanai viņam vajadzējis radīt jaunu formu un šī jaunā forma revolucionizējusi visu latviešu liriku, netieši arī literaturu.[2] Raiņa dzejoļi tiešām atvēra latviešu lasītājam ar neparastu spēku jaunu garīgo pasauli, tajos pacelts daudz vairāk jaunu sabiedrisku, filozofisku, estetisku un etisku problemu, tāpat humanistisku ideju un atvērts vairāk jaunu apvāršņu nekā visā iepriekšējā latviešu literaturā.

Pamatšķiras cīņā saucēja pamfletiskās vārsmas un asā socialā satira, savienota ar «Zelta tvaika» dzejoļu cikla burvīgo mīlas liriku, ir viengabalainas un daudzveidīgas, neredzēti plaša vēriena, izcilas sabiedriskas nozīmes lirika.

«Līdz viņām, — saka par «Tālām noskaņām» Andrejs Upīts, — latviešu rakstniecības straumīte klusiņām sīc ap baznīcas bērziem, ap kapsētas kalnu, šaurā vadziņā novirzās garām kāpostdārzam, ganībām un pļaviņai, pāri tekot, piepilda linu mārku

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 14. sēj., 1951., 524.—525. lpp.

[2] Raiņa autobiografija krievu valodā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 414.

Dzeju krājuma «Tālas noskaņas zilā vakarā» vāks

un pīļu dīķi. Raiņa dzejā pirmoreiz atveras jūra, kur bangas brāžas un kuģi lepni saceltām burām traucas uz tālēm, kur saule aust.»[1]

Spītējot pretvarai, lauztās priedes «par kuģiem iz ūdeņiem izniŗa»:

«Brāz bangas, tu naidīgā pretvara —
Mēs tāles sniegsim, kur laimība!
Tu vari mūs šķelt, tu vari mūs lauzt —
Mēs sniegsim tāles, kur saule aust!»

(«Lauztās priedes»)

Raiņa simboliskās «Lauztās priedes» kļuva par revolucionaru himnu Latvijā.

Bez cīņas nav attīstības, nav pārmaiņu. Tāpēc ceļu uz jauno, uz jaunu, taisnīgu iekārtu Rainis redzēja niknā, nepārtrauktā cīņā ar veco pasauli. Viņš zināja, ka tā prasa milzīgas pūles, uzupurēšanos un upurus. Bet ne velti līs tautas asinis. «Pastara diena», lai tiesātu veco, buržuazisko, privātīpašuma un netaisnības pasauli, nenovēršama:

Simt-simti pamirs —
Vēl tas nav gals:
Simt-tūkstošus jaunus
Sauc vietā balss.

Jo viena apklust,
Jo desmit brēc,
Līdz tuvu, tālu
Viss plašums rēc.

(«Pastara diena»)

---

[1] *Andrejs Upīts*, Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, 1921., 164. lpp.

Dzejnieka saucienam sekoja simttūkstoši. Viņa cīņas un varonības dziesmas cēla ļaudis uz lieliem un cildeniem darbiem. Strādnieku kopmītnē, zemnieku istabā, tur, kur darbaļaudis cieta trūkumu un postu, kur notika apslēpta cīņa ar tautas paverdzinātājiem, visur lasīja un pārlasīja, paturēja prātā Raiņa dziesmas.

Raiņa dzejā smēlās sev spēkus nākošajām šķiru kaujām latviešu revolucionarais proletariats. Tā tiešām bija īsta partijas literatura, kas palīdzēja revolucionarai socialdemokratijai gatavot masas 1905.—1907. gada revolucijai.

Cildenam sabiedriskam mērķim kalpoja pat visliriskākie, šķietami intimie «Tālo noskaņu» dzejoļi. Burvīgā Raiņa lirika ar tās apbrīnojamo tēlainību, formas mirdzošo tērpu un īpatnējo muzikalo poetiskās valodas ritumu ir apgarota ar lielu cilvēcisku sirsnību. Tā rāda jaunā, īstā cilvēka pirmtēlu, viņa dziļās, tīrās jūtas, augsto morali. Dzejnieks runā par sīkiem pirkstiņiem, kas «no rožu kristala izdrāzti». Taču šajā šķietami abstraktajā tēlā dziļa jēga, jo caur sīkajiem pirkstiņiem jaunas dienas «sarkana saule caur tālēm spīd». Vai «Fabrikas meitenes dziesma»:

Ak lakstīgala, nedziedi
Pie mana loga sērīgi,
— — — — — — — — — — —
Man rītu agri jāceļas,
Man saules nav tais istabās...

Meitenes sarunā ar lakstīgalu izteiktas cilvēku ilgas pēc brīva darba un gaišas, saulainas dzīves.

Lūk, kāpēc katrs «Tālo noskaņu» vārds — ir maigi liriskais, ir skaudrais trauksmes signals — atrada atskaņu, aizkustināja tautas masas.

««Tālās noskaņas», — saka A. Upīts, — ir viena no tām retajām grāmatām pasaules literaturā, kas kā fokusā uztver vesela laikmeta strāvojumus un cauri dzejnieka prizmai izstaro tālāk, pāri nākotnei.»[1]

Patiešām cauri prizmai marksistisko atziņu skatījumā, pārvērsts vienreizējas mākslas tēlos, iet vēsturiski konkretas

[1] *Andrejs Upits,* Raiņa dzeja, Raiņa Kopoti raksti, 1947., 1. sēj. XIV lpp.

īstenības vesels pirmsrevolucijas laikmets, proletariata atmodas laika strāvojums. Iegūstot «pilnu skaņu», kā teicis pats Rainis, latviešu proletariata «cerības, ilgas un prasības» te patiešām koncentrējas socialistiskajā idealā kā fokusā.

«Tālas noskaņas» organiski vienoti aptver trīs īstenības jeb, A. Upīša vārdiem runājot, «visu dzīvi viņas tagadnes dziļumā, pagātnes plašumā un nākotnes jausmu skaistumā.»[1] Tautas pagātnes tēli un ainas šai grāmatā cieši saistās ar revolucijas priekšvakara notikumiem un apstākļiem, dzīvo līdzi mostošās pamatšķiras augšupejai un apliecina izcīnāmās nākotnes idealus.

Radošs, tā laika literaturā neredzēti novatorisks, ir folkloras motivu izmantojums. Šo grāmatu apstarojusi tautas gudrība. «Tālas noskaņas» atgādina tautas mūžsenās sīvās cīņas un nesalaužamo varonību, dziļo naidu pret apspiedējiem. Krājumā ievietots arī jau minētais, pamatos ģimnazijā sarakstītais (pirmie 6 panti) dzejolis «Karaļmeita», kur tautas pagātne sasaucas ar nākotni. Citā dzejolī «Senatne» tā pati teiksmainā pagātnes romantika jaunā tvērumā. Raiņa dzejoļi par tautas pagātni atmirdz tautas daiļrades brīnumainajā mirdzumā, tos spārno sapnis par tautas laimi. Tiem nav nekā kopēja ar tautisko epigoņu romantiku, kuri centās savā viltus jaunradē izmantot folkloru senatnes idealizacijai. Rainis nebūt neidealizēja senatni, tās «burvīgā gaismā» viņš rādīja tautas ciešanas, ilgas un cīņu. Rainis prata parādīt tautu ir pagātnē, ir tagadnē, tās gadsimtu neatlaidīgajā cīņā par gaišu nākotni, par gaismas pili, nevis kā sērdienīti-pastarīti, bet kā bargu sava likteņa lēmēju. Dzejolī «Senatne» teikts, ka no staigno purvu drēgnās tumsas, no nebūtības celsies un pārvērtīsies par īstenību brīnišķais gaismas pilskalns tikai tad, kad jās karā bāliņš, pacēlis pret ienaidniekiem asi trīto zobenu.

Buržuaziskie nacionalisti iztēloja Raini par individualistu un vientulības dzejnieku, kuru, lūk, nevarot uzskatīt par vienas šķiras dzejnieku. Patiesībā Raiņa jaunradē spēcīga personība nav atrauta, neatrodas savrup no sabiedrības, no savas šķiras,

[1] *Andrejs Upīts,* Raiņa dzeja, Raiņa Kopoti raksti, 1947., 1. sēj. XIV lpp.

bet ir uzticīga tai. Jautājumu par personību un sabiedrību Rainis atrisināja dialektiski, kā revolucionars. Bālās nevarības vietā, buržuaziskās literaturas slinko un raudulīgo, ļaunam padevīgo, nožēlojamo varoņu vietā Rainis apdzied jaunos un neapmierināmos, nelokāma rakstura un dzelzs gribas, garīgi varenos cilvēkus, kas prasmīgi — vienatnē, ir kopīgi stāv un krīt par kopējo proletariata lietu. «Bez personības, — sacīja dzejnieks, — nav arī vispārības.»[1] Spēcīgas personības apliecinājums — tāda ir dzejoļa «Pats» īstā jēga:

Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver,
Pats esi kungs, pats laimei durvis ver.

Asinsradniecības saites ar tautu izteiktas neatkārtojamā Raiņa saīsinātā sonetā «Kalnā kāpējs», kurā dzejnieks garīgi sasaucas ar Puškina un Ļermontova «Praviešiem», kas vientuļi un neatzīti, tomēr nes sevī tautas labākos centienus un ilgas:

...Tad kļūsi vientulīgāks, gads pēc gada,
No tevis atšķirsies pēc drauga draugs,
Rets ceļotājs, kas būs tev dvēslē rada,
Un rēta puķe, kas tev klintīs augs.

Tad zudīs arī tie — un kalnu tālēs
Bez gaʻa klusums s i r d i tevim žņaugs;
Tev nebūs dusas atrast ledus gālēs:

Visapkārt tevi ledains vairogs segs,
Bet visas zemes ilgas krūtīs degs —
(«Kaʻnā kāpējs»)

Šīs «visas zemes ilgas» — tieksme būt kopā ar revolucionarajām masām — dega dzejnieka krūtīs visu mūžu. Viņš mīlēja dzīvi, cienīja cilvēka darbu. Vienmēr, arī vientulībā — cietumā, trimdā un emigracijā, Rainis domāja par tautas un cilvēces likteņiem. Buržuazisko inteliģentu dekadentiskajam paguruma pesimismam, kuri augstprātīgi norobežojās no tautas, no «pūļa», kuri vientulību uzskatīja par laimi, dzejnieks pretstatīja savas daiļrades veselīgo optimismu un patieso demokratismu. Dzejnieks

[1] Vēstule P. Daugem 1910. gada 10. aprilī.

apliecināja, ka «lielāka laime nav par kopību un patstāvīgu personību»[1]. Kādā no savām vēstulēm Rainis atzīstas: «Arī pēc savas dabas es neesmu sabiedrisks, bet vientulīgs cilvēks. Bet socials un demokratisks, t. i., es atzīstu darba kopību un atzīstu, ka visi darbi tikai priekš vispārības: tautas, idejas, cilvēces.»[2]

Pirms Raiņa latviešu buržuaziskās literaturas iemīļotais varonis bija «pazudušais dēls», kas, aizgājis no lauku mājām uz pilsētu pelnīties un laimi meklēt, to neatradis, atgriezās un lūdzās piedošanu vai, grēkus nenožēlojis, obligati gāja bojā cietumā vai kroņa slimnīcā. Jaunu saturu ielika Rainis arī šajā vecajā temā. Raiņa «Pazudušais dēls» nāk nesagrauzts atpakaļ uz tēva mājām:

> Nē, nenāk viņš, lai jūgā plecus liektu, —
> Viņš nāk kā tiesātājs, lai jūs iz templa triektu.
>
> (*«Pazudušais dēls»*)

«Tālās noskaņās» dzejnieks tiesā bagātos veikalniekus, vecās pasaules pārstāvjus — kapitalistus, muižniekus un budžus, viņu varas organus, visu buržuaziskās ekonomiskās iekārtas virsbūvi — baznīcu un valdošās šķiras literaturu, cietumus un karātavas. Visa šī pasaule jāsagrauj līdz pamatiem, viss jānoslauka tautas dusmu vētrai, kas attīrīs pasauli.

* *
*

«Tālām noskaņām» ir īpaša nozīme Raiņa daiļrades metodes un līdz ar to latviešu revolucionarās, partejiskās literaturas metodes attīstībā.

«Jaunā forma», ko dzejnieks min savā autobiografijā, runājot par «Tālām noskaņām», tiešām atbilst «jaunajam saturam» — strādnieku kustības rīta cēlienam, proletariata apziņas atmodai, politiskās cīņas sākotnei, pirmās revolucijas priekšvakaram, kad saasinājās visas šķiriskās pretrunas. Zinātniskais socialisms, cilvēces revolucionarās domas pēdējais vārds, šajā laikā jau ir

[1] Vēstule Birutai Skujeniecei 10. V 1908.
[2] Vēstule nezināmam ap 1916. gadu.

ienācis jaunā Latvijas proletariata dzīvē un sadzīvē, savienojies ar strādnieku masu kustību. Proletariats savas revolucionarās partijas vadībā ir jau pārgājis no stichiskuma uz plašu politisku cīņu. Tas noliedz veco pasauli visumā un ceļas, lai to noārdītu līdz pašiem pamatiem skaidri apzināta un soli pa solim sasniedzama, izcīnāma mērķa, socialistiskā ideala dēļ. Šajā konkretajā cīņas galamērķī, partijas lozungos, kas aizsnieguši masas, šai apzinātajā vēsturiskajā perspektivā arī ietvērās, pirmo reizi guva pilnu skaņu latviešu proletariata cerības, ilgas un prasības.

Ļoti svarīgi tas, ka pasaules revolucionarās kustības centrs šajā laikā bija jau pārvietojies no Rietumiem uz Austrumiem, uz Krieviju, kuras sastāvdaļa bija arī Latvija. Latviešu revolucionārā literatura, it sevišķi Raiņa daiļrade, bija varenās, ar strādnieku kustību organiski saistītās Viskrievijas literarās kustības, kuras priekšgalā bija M. Gorkijs, neatņemama sastāvdaļa.

Izšķirošajā, proletariskajā Krievijas atbrīvošanās kustības trešajā posmā šās īstenības atveidotājai mākslai, īpaši Gorkija daiļradei, bija jau noteikti proletarisks, socialistisks raksturs. Radās jauna, patiesi brīva literatura, gluži a t k l ā t i saistīta ar partiju. Tā bija literatura, par kuru rakstīja Ļeņins savā ievērojamā rakstā «Partijas organizacija un partijas literatura». Tā bija literatura, «kas apaugļo cilvēces revolucionarās domas pēdējo vārdu ar socialistiskā proletariata pieredzi un dzīvo darbu, kas rada pastāvīgus savstarpējus sakarus starp pagātnes pieredzi (zinātniskais socialisms kā noslēgums socialisma attīstībai no tā primitivajām, utopiskajām formām) un tagadnes pieredzi (biedru strādnieku tagadējā cīņa»).[1]

Tā ir jauna tipa partijas, jauna tipa dzīves pārveidotājas un nākotnes apliecinātājas šķiras māksla. Turpinot agrākās demokratiskās un revolucionarās mākslas labākās tradicijas, tā tomēr principiali atšķiras ar savu dziļo sabiedriskās attīstības un vēsturiskās nepieciešamības izpratni, jo rāda dzīves īstenību tās revolucionarā attīstībā uz apzinātu un masu kustībā izcīnāmu mērķi. Tās saturs un izteiksme ir neredzēti spēcīga, bagāta un

[1] *V. I. Ļeņins*, Raksti, 10. sēj., 1950., 30. lpp.

krāšņa, jo ietver sevī jaunā, augstākā kvalitatīvā pakāpē kā organiskas sastāvdaļas ir kritisko pieeju īstenībai, ir pozitivā aplieciņājumu, it sevišķi runājot par nākotni, visu to, kas agrāk parasti bija atdalīts atsevišķā realismā un romantismā un ieguva vairāk vai mazāk dabisku saliedējumu tikai lielāko pagātnes progresivo mākslinieku darbos.

Tas attiecināms uz Raiņa daiļrades metodes attīstību. Jaunajam saturam jaunu formu meklējot, jaunus savas pasaules uzskatam atbilstošus īstenības atveidošanas līdzekļus meklējot, atzīdams, ka forma ir «satura izpausme uz āru», Rainis sekojis labākajiem pasaules klasiskās literaturas paraugiem, bet tai pašā laikā latviešu dzejnieks bija patstāvīgs, nacionali īpatnējs mākslinieks un droši gāja novatora ceļus ir īstenības uztverē, ir tās mākslinieciskajā atveidojumā. Diendienā studējot pasaules, īpaši krievu klasiskās literaturas pieredzi, tai skaitā atmaskotājas literaturas pieredzi un revolucionaro demokratu literaturas kritiku, jau kopš Jaunās strāvas cīnoties par realisma uzvaru latviešu literaturā, Rainis meklēja un atrada realismam dabiskus pamatus tautas dzīvē, tās atbrīvošanās cīņā. Būdams cieši saaudzis ar to, saistīts ar strādnieku politisko cīņu, viņš arī varēja kļūt par vienu no pirmajiem kritizētāja realisma celmlaužiem latviešu literaturā. Savā daiļradē Rainis rūpīgi izkopa un pacēla augstākā pakāpē kritizētāja realisma sākumu, pievienojot tam klāt jauna tipa revolucionaro romantiku, jo šī romantika proletariata atmodas skaistajā laikā, socialistiskās kustības neaizmirstamajā rīta cēlienā bija jau pašā dzīves tiešamībā.

Tāpat kā Gorkija, arī Raiņa daiļrades pamatus kopš «Tālām noskaņām» nosaka cīņa par socialismu, strādnieku šķiras partijas politika. Neaizmirstamos mākslas tēlos dzejnieks rāda strādnieku šķiras apzināto cīņu par socialisma uzvaru. Tāpēc arī «Tālām noskaņām» viņa daiļradē jau spilgti iezīmējas raksturīgākās jauna tipa, partejiskās mākslas īpatnības. Ir relisms, ir romantisms viņa daiļradē tiecas organiski savienoties augstākā kvalitatīvā pakāpē — socialistiskajā realismā. «Tālās noskaņās» vērojams interesantais socialistiskā realisma rašanās un veidošanās process. Šī grāmata, ar kuru Rainis ienāk latviešu litera-

turā kā viens no lielākajiem pasaules proletariata dzejniekiem, uzskatāma ne vien par viņa talanta un mākslas meistarības apliecinājumu, bet līdz ar to ir ģenialā dzejnieka sabiedriski politisko un filozofisko uzskatu un estetisko principu deklaracija. «Tālas noskaņas» iezīmē latviešu jaunās, socialistiskās mākslas gaišo sākotni, liek pirmos šās mākslas metodes pamatus.

Tāpat kā Gorkija, arī Raiņa daiļradei raksturīga ārkārtīgi spēcīga romantiska ievirze. Tas arī saprotams. Sava laika īstenības, pastāvošās iekārtas pamatu kritisks attēlojums vairs nebija galvenais literaturas uzdevums. Cīnoties par pastāvošās iekārtas sagrāvi, noliedzot veco, literaturas vispirmais uzdevums bija parādīt un apliecināt jauno, cildeno un heroisko — augšupejošos, sabiedrību pārveidotājus spēkus, nākotnes perspektivas. Patetiskums, panta dinamisms, neredzēti skaista, simboliski tēlaina valoda, principu un lozungu deklaracija — tas viss šai laikā tieši atbilda īstenībai, pašreizējiem uzdevumiem, revolucijas vētras izraisei. Raksturīgi, ka Rainis tūlīt pēc Gorkija savā vētras iezvanītājā daiļradē gāja uz jauno daiļrades metodi caur revolucionaro, socialistiskās tendences romantismu. Romantiskai līnijai šai laikā piemita sevišķi aktiva loma jaunās metodes izveidē, jo romantiskais saturs, kas pauž īstenībā esošo romantiku, un romantisms kā stilistiskā izveidojuma līdzeklis (romantiskie tēlošanas paņēmieni) šai laikā Raiņa daiļradē bija pārsvarā.

Gorkija romantikas tradicijas vispirms izpaužas «Tālu noskaņu» revolucionarajā heroikā, kuras nepieciešamību jaunās mākslas veidojumā allaž uzsvēra Gorkijs, kuru pats nepārspēti iemiesoja simboliskajos Vētras putna, Danko un Cilvēka tēlos. Gorkija romantiskie darbi tolaik bija ļoti populari arī Latvijā.

Raiņa «pārdrošais neprāts» tuvu rada Gorkija «drosmīgo neprāta» slavinājumiem «Vētras putnā», tāpat «dvēseles nesējs» tuvs Danko ar liesmojošo sirdi.

Izaicinošas drosmes un varoņgara apdvesta ir «Tālu noskaņu» romantika. Simtsimtu pamirušu vietā simttūkstošus jaunus sauc varoņu sauksme. Lai filistri saka, ka nevar ar pieri triekties pret mūriem, «Bet taurētājs ar savu tauri Laužas viens pats caur sienu cauri». Priekšvētras trauksmē kā pirmie nāk

jaunekļi-drosuļi, pārgalvji, kaisa pār galvām ogles ar gailēm, norauj apsegas, runā dikti, zibošām lāpām žilbina acis:

Augšā! uz priekšu!
Uzvaras drosmā:
Ļaudis, tie trosmā
Sekos, kur cīnās.

(«Jaunekļiem»)

Dzejnieks sauc celties ikvienu, kam «gaiša un degoša sirds»:

Celies un pasteidzies
Gurnus sev jost,
Visu veco dzīvi
Sev nokrati nost!

(«Celies»)

Gaismas un saules zeltstaru apspīdēts, neatturams nāk pavasaris — cilvēces pavasaris pret «dziļo ziemu», pret sala un tumsas varu. Kaut arī visapkārt ceļas melni mākoņi, nāk virsū pirmais agrā pavasara negaiss, sava spēka pirmā pašsajūta ir pārāka par visu.

«Tālu noskaņu» pavasarīgās dziesmas ceļ nemieru un atraisa tautas masu mostošos spēkus. Kā palu ūdeņi ieplūst upē, padarot tās tecējumu plašu un varenu, tā Raiņa romantika, saliedējoties ar viņa daiļrades kritiski realistisko sākumu, lieliski papildina to formas un satura ziņā, piešķir darbiem monumentalitati.

«Tālu noskaņu» revolucionarā romantika nebūt nav nevaldāma, mežonīga stichija. Tās stichiskais moments jau pacēlies noteiktā apzinātības pakāpē. Stichijas priekšgājēju drosmīgais neprāts ir apzināts, stingri pakļauts tam pašam skaidrajam mērķim — socialistiskajam idealam. Šā ideala vārdā vētras priekšvēstneši atraisa stichiju un iet tās priekšgalā, lai pakļautu to savai gribai un konkretajam mērķim.

Savus romantiskos tēlus un simbolus Rainis izveidojis ar tādu pašu rūpību kā kritiski realistisko «Tālu noskaņu» saturu, saskanīgi savienojis abas jaunrades līnijas. Neviena lieka vārda, nekādas dažu kritiķu izdomātas nenoteiktības nav nevienā «Tālu noskaņu» romantiskajā vārsmā vai rindā. Tā pati nepārprotami

skaidrā, koncentrētā izteiksme, kādu redzējām grāmatas realistiskajā saturā. Savu «dvēseles nesēja» simbolisko tēlu Rainis ietvēris trijās rindās:

— Bet savu dvēseli viņš tālāk nesa
Kā rīta sauli sārtos mākoņos,
Un vēsi vēji viņas priekšā dvesa...

(*«Miera ļaudis»*[1])

Raiņa romantika neaiziet pa vieglāko ceļu — prom no dzīves, neizvairās no asumiem, neatkratās vienkārši no «bula laika» nepievilcīgās īstenības, neaizved lasītāju prom no sasāpējušiem jautājumiem uz kaut kādu «nerealu sapņu un subjektivu vēlējumu pasauli». Šī romantika cieši ieaugusi dzīvē un izaug no tās līdz ar jaunā dīgstošajiem asniem. Ne jau visa tā laika īstenība bija atmetama kā tautas atbrīvošanās interesēm un progresivajiem sabiedriskajiem idealiem naidīga. Sagraujamas līdz pamatiem, neatstājot akmeni uz akmens, bija valdošās sabiedriskās attiecības. Tautas masas, viņu darbs, cerības un gaidas, proletariata atmoda, socialisms, kas tolaik jau bija ienācis strādnieku masu kustībā un savienojies ar to, — arī tas viss tačū ietilpa īstenības saturā. «Tālo noskaņu» optimistiskā romantika izceļ šo augšupejošo spēku realo būtību ar īstu jaunā izjūtu priekšmetīgi noteikti un pārliecinoši, apstaro tos ar nākotnes apliecinājumu, parāda masām, cik skaista ir dzīve tās revolucionarajā attīstībā. Kā zināms, Ļeņins uzskatīja par svarīgu un neatliekamu uzdevumu revolucionariem parādīt masām «visā dižumā un lieliskumā mūsu demokratisko un socialistisko idealu, parādot vistuvāko un vistiešāko ceļu uz pilnīgu, neapšaubāmu un izšķirošu uzvaru»[2].

Šajā ziņā — romantikas saskarē ar dzīvi, ar progresivo spēku izaugsmi — Rainis seko pagātnes lielo kritizētāju realistu revolucionarās romantikas piemēram. Dzejniekam jau kopš studiju gadiem bijuši par citiem iemīļotiem krievu rakstniekiem «vairāk

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 1947., 1. sēj., 35. lpp.
[2] *V. I. Ļeņins,* Raksti, 9. sēj., 86. lpp.

draugi — Puškins un asais Ļermontovs»[1]. Turpinot krievu klasiķu revolucionārā romantisma labākās tradicijas, Raiņa revolucionārā romantika apliecina sabiedrības pozitivās parādības un raksturus kā izcilu pretstatu šķiriski antagonistiskās sabiedrības pamatiem. Balstoties uz sabiedrības progresivajiem spēkiem, ietverot sevī vispirms to, kas īstenībā ir jauns un dzīvesspējīgs, šī romantika kļūst arī par varenu vecās pasaules noliedzēju un tiesātāju. Tādējādi Raiņa romantiskā jaunrades līnija papildina kritiski realistisko ne vien ar savu pozitivā pretstatu — progresivo parādību un raksturu attēlojumu un nākotnes apliecinājumu, — bet arī atbalsta šo kritiski realistisko līniju jeb sākumu ar savu pastāvošās iekārtas un sadzīves nesaudzīgu atmaskojumu, izaicinoši drosmīgo protestu un nemiera garu. «Tālu noskaņu» romantika tiešām ir tumsu šaustošās «staru pātagas» un «ogles virs galvām», kas nevienam nedod mieru, satrauc miegainos, izsmej kūtros mietpilsoņus. Patetiski apliecinot jauno, tā ar ļaunu sarkasmu noliedz veco, pātago nederīgo. Lasītāju pārsteidz Raiņa romantiskā rakstības veida daudzveidīgums, romantisko izteiksmes līdzekļu bagātība.

Turpinot klasiskās literaturas tradicijas, Rainis arī savas daiļrades romantiskajā saturā un izteiksmē iet tālāk par viņiem un tieši seko Gorkija revolucionārās romantikas piemēram. Pagātnes revolucionarie romantiķi, tēlojot to, kas dzīvē ir un kam jābūt, tomēr neredzēja un nevarēja redzēt realus ceļus savu sabiedrisko idealu sasniegšanai. Proletariskā socialisma pasaules uzskats, ciešās saites ar strādnieku kustību, partejiskā piederība revolucionarajai socialdemokratijai noteica Raiņa romantisma kā jauna tipa jeb, Gorkija vārdiem runājot, sociala, kolektivisma romantisma raksturu. Jau savās lekcijās partijas skolā Kaprī salā Gorkijs raksturoja šo jauno, socialistiskā ideala revolucionaro romantismu, kas rodas kā pretstats vecajam individualistiskajam romantismam un kvalitativi — ar savu ideala noteiktību — atšķiras arī no agrākā demokratiskā un revolucionarā romantisma. Šis romantisms, teica Gorkijs, «radīsies uz cilvēka apziņas pamata par viņa sakariem ar pasauli un uz šīs apziņas

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 10. sēj., 1925., 51. lpp.

izraisītā savas jaunrades spēka sajūtas pamata. Šo romantisma veidu mēs nosauksim par socialo jeb kolektivisma romantismu; šis romantisma veids tikko iedīgst, vēl tikai veidojas, un par tā iemiesojumu mēs uzsatām to šķiru, kas ienāk dzīvē kā socialistiskās idejas realizētāja par visas cilvēces atbrīvošanu no kapitalisma gūsta, kā idejas sludinātāja par vispasaules brālību un brīvo darbu — par socialistisko iekārtu.

Lai jūs nemulsina romantisma termina lietošana proletariata psicholoģijai — ar šo terminu, jo nav cita, es apzīmēju tikai proletariata pacilāto, kaujiniecisko noskaņojumu, kas viņam rodas, savus spēkus apzinoties, no aizvien skaidrāk nojaužamā priekšstata par sevi kā par pasaules saimnieku un cilvēces atbrīvotāju.»[1]

1928. gada rakstā «Par to, kā es mācījos rakstīt» Gorkijs atzīmē, ka «no to uzdevumu grūtības, kādus vēsture valdonīgi uzlikusi strādnieku šķirai, arī jārodas tam aktivajam «romantismam», tam jaunrades patosam, tai rakstura un saprāta izaicinošajai varonībai un visām tām revolucionarajām īpašībām, ar kurām bagāts krievu strādnieks revolucionars»[2].

Tas viss attiecināms uz Raiņa revolucionaro dzeju, sākot ar «Tālām noskaņām». Jaunais sabiedriskais jeb kolektivais romantisms, jaunās dzīves patiesības — socialisma — izcīnītājs, proletariskā humanisma ideju paudējs, īstenības izcilu parādību, ārkārtēju notikumu un raksturu, liela patosa, izaicinošas varonības tēlošanas veids uzskatāms par Raiņa daiļrades neatņemamu organisku sastāvdaļu, sākot ar «Tālām noskaņām». Tolaik, kad, runājot Raiņa vārdiem, bija pats «laiks kļuvis liels», proletariskās cīņas nesējs, jaunā romantisma kolektivais liriskais varonis ir pamatšķira.

Pamatšķiras dzejnieka uztverē īstenības revolucionarā romantika nozīmē dzīves revolucionaru izmaiņu. Tāpēc visu to, kas ir un kas būs, kam jābūt, viņš attēlo saskaņā ar vēsturisko nepieciešamību. Šai ziņā Raiņa daiļradē nav starpības starp romantisko

[1] *М. Горький*, История русской литературы, Гослитиздат, Москва, 1939, 70. lpp.

[2] *М. Горький*, О литературе, Москва, 1937, 208. lpp.

un kritiski realistisko līniju — īstenības uztveri un attēlojumu abās daiļrades līnijās nosaka rakstnieka pasaules uzskats. Atšķirība pastāv īpatnējos tēlošanas paņēmienos, tēlu sistemā, stilā, tipizacijas paņēmienos. Šīs metodoloģiskās (rakstnieka pasaules uzskata) un metodiskās īpatnības arī nosaka jaunā tipa revolucionarās romantikas kā socialistiskās mākslas neatņemamas sastāvdaļas savdabīgumu, mākslinieciskо specifiku. Izejot, tāpat kā Gorkijs, no revolucionarās romantikas, dzejoļu vairumā ietverdams romantisku saturu un izlietodams romantiskus tēlošanas līdzekļus, Rainis tomēr (un tā ir viena no raksturīgajām Raiņa metodes veidošanās iezīmēm) pievēršas arī savas daiļrades realistiskajai līnijai. Šī līnija, neraugoties uz romantikas pārsvaru, kļūst par jaunās metodes pamatu un ir ar spilgti izteiktu kritiski satirisku raksturu. Ar principialo un skaidro vēsturisko perspektivu un sabiedrībā esošo pozitivo pamatu apliecinājumu tā atšķiras no agrākā kritizētāja realisma. Tāpat kā Gorkija lugā «Sīkpilsoņi», Raiņa «Tālās noskaņās» kritiski realistiskā pamatlīnija, kuru spārno romantika, būtībā atbilst progresivās literaturas jaunajam pamatuzdevumam — noliegt veco un apliecināt jauno.

«Tālas noskaņas» — tā ir vesela brīnišķīga pasaule. Vēl šodien šī grāmata pārsteidz lasītāju ar savu drošo tematisko un mākslinieciskо vērienu, idejisko dziļumu un romantisko apgarotību, plašajiem apvāršņiem, skaidrajām perspektivām. Raiņa radītie tēli — kā realistiskie, tā simboliskie — ir «augstākās idejas» un liela emocionala spēka apdvesti.

«Laiks, — raksta Rainis, — kad radās «Tālas noskaņas», bija smags un smacējošs: carisms bija savas varas augstumā, bet sāka just pretspēku augšanu un tapa nikns; līdz cēlās modernais kapitalisms ar saviem spaidiem, un slogs bija fizisks, saimnieciskс un morals — tikko izturams brīvam garam.»

Tas tiešām bija «bula laiks» ar «piekvēpušu gaisu». «Bij dziļa ziema», ar šiem vārdiem dzejnieks sāk savu grāmatu.

Pamatšķiras modinātāja, cīņā saucēja dzeja ar visu savu idejisko asumu un mākslinieciskās izteiksmes milzīgo spēku vērsta pret pastāvošo iekārtu. «Tālas noskaņas» ir šīs iekārtas tiesātāja

grāmata vārda vistiešākā nozīmē. Pretvaru ārdošā kritika ir viena no «Tālu noskaņu» raksturīgākajām īpatnībām. Bet kritizētājs realisms Raiņa daiļradē nav tikai noliedzējs un tiesātājs. Raiņa realisms jau principiali atšķiras no agrākā klasiskā realisma ar noteiktu jaunā, sabiedrības pārveidotāja spēka attēlojumu un apliecinājumu. Revolucijas sagatavošanas uzdevumam un apzinātai sabiedriskās attīstības perspektivai pakļautais Raiņa realisms ir jaunas kvalitates realisms, jaunas mākslas metodes noteicoša sastāvdaļa, pamats.

Kritizētāja realisma līnija, kas Raiņa daiļradē sākas ar «Mazajiem dunduriem», turpinās «Apdziedāšanas dziesmās», tiek plaši izvērsta un iegūst šo jauno augstākas pakāpes kvalitati «Tālās noskaņās», jo te tā jau iemiesojusi sevī nepārprotamu socialistisku tendenci, socialistisku idealu. Tieši ar to «Tālu noskaņu» realisms arī atšķiras no latviešu literaturas agrākā vērotāja jeb, kā to Rainis parasti sauc, «fotografiskā» un «objektivā» realisma. Šis jaunais realisms balstās uz attīstības objektivo likumību vēsturiski materialistiskas izpratnes.

«Tālu noskaņu» kritizētāja līnija ir asas *satiras* caurausta. Tā vispār ir Raiņa jaunrades būtiskākā iezīme. Arī citos viņa daiļdarbos, kā viņš pats apliecina, satira «ieņem ļoti lielu vietu visā manā rakstnieka darbībā».[1]

Raiņa satirai viscaur ir ass, kareivīgi uzbrūkošas socialas satiras raksturs. «Tālu noskaņu» satirai ir dzēlīga sarkasma noskaņa. Rainis kā ar sakarsētu dzelzi izdedzina visu nederīgo, atpalikušo, atmirstošo. Pat tajos dzejoļos, kur nav satiras, bet gan kritizētāja realisma saturs, piemēram, «Viņš to zināja» u. c., Rainis parasti runā sarkastiski. Šajā ziņā viņš vistuvāk Saltikovam-Ščedrinam, no kura viņš pārņēma un pirmais latviešu literaturā nostiprināja lielā satiriķa tradicijas.

Raiņa tuvā radniecība lielajam krievu satiriķim jūtama jau «Tālu noskaņu» satiriskajos dzejoļos. Tā izpaužas vispirms pozitivajā idealā, kura dēļ uzstājas Rainis satiriķis. Par satiras idealu Ščedrins teicis, ka «tādēļ, lai satira būtu īstena satira un sa-

[1] *J. Rainis*, Dzīve un darbi, 10. sēj., 1925., 49. lpp.

sniegtu savu mērķi, vajadzīgs, vispirms, lai tā liktu lasītājam sajust to idealu, no kura nāk šīs satiras radītājs...».

Šī satiriskā tēla radītāja izejas punkts, šis ideals, dzejnieka iedomātais, kaut arī bieži vien tieši nepateiktais, visa nederīgā un kaitīgā pozitivais pretstats, lasītājam jūtams un kļūs pats par sevi saprotams ikvienā Raiņa satiriskajā dzejolī.

Šo loģiski iedomājamo pretstatu visām pastāvošās iekārtas negativajām parādībām Rainis papildina un izceļ ar pozitivā ideāla romantisko apliecinājumu citos, simboliskā un alegoriskā izteiksmē veidotos «Tālu noskaņu» dzejoļos un nodaļās. Dabisks pretstats «piekvēpušajam gaisam» (nodaļa «Piekvēpis gaiss») ar tā raksturīgajiem tipiem ir «saules tāles» (dzejoļi «Lauztās priedes», «Uz priekšu») un «trejkrāsainā saulīte» (nodaļa «Trejkrāsainā saulīte»). Spilgts pretstats «piekvēpušajam gaisam» ir arī «zelta tvaiks» (dzejolis un nodaļa «Zelta tvaiks»). Pretstatā vecajai cilvēknīdēju pasaulei Raiņa jūtu lirikas dimantgraudi izstaro cilvēku skaistākās, cilvēciskās attieksmes. Pretstatā neciešamajai realajai īstenībai Rainis rāda jaunu, vēlējumu pasauli visā tās skaistumā, trejkrāsainas saules apspīdētu, un līdz ar to aicina uz cīņu par šo pasauli. «Tālu noskaņu» satiriskie dzejoļi nav izņemami no šīs īpatnējās pretstatu kompozicijas. Te saplūst kritizētājs realisms ar romantismu. Par līdzīgu realisma un romantisma saliedēšanos Gorkijs rakstīja, ka tā sevišķi raksturīga mūsu lielajai literaturai, tā arī piešķir to oriģinalitati, to spēku, kas visvairāk sajūtams un dziļi ietekmē visas pasaules literaturu.[1]

«Jaunā gadusimteņa nakts domu» fragmentā Rainis salīdzina divas pasaules — esošo un gaidāmo — kā divas Leiputrijas:

> Jo maza tikai bij tā Leiputrija;
> Ne daudzi guva viņā mieloties,
> Drīz bija nosukāts viss putras kalns...

Tādā pašā stilā dzejnieks rāda vēlamo pretstatu, ieliekot ironiskajā izteiksmē pozitivi realistisku saturu:

---

[1] *М. Горький*, «О том, как я учился писать», соч., т. XXIV, 471. lpp.

Mēs gaidām citu, jaunu Leiputriju,
Ko neiztukšotu tas augšējs tūkstots,
Kur būtu miers, ne miegs, bet dzīvība.

Satiriskajā dzejolī «Miera ļaudis» Rainis turpretim saasina kontrastus ar pozitivā pretstata romantisku izteiksmi. Izsmejot pieticībā un šķiru mierā iegrimušos «miera ļaudis», dzejnieks patetiski izveidojis viņu pretstatu — heroisku tēlu:

Viņš savu dvēseli jums pretim nesa
Kā rīta sauli sārtos mākoņos,
Un vēsi vēji jums uz pieri dvesa.

Jūs segu dziļāk pārvilkāt pār ausīm...

Reizēm savu satiru tekstā Rainis dod arī uzsvērti pamfletisku nākotnes apliecinājumu. Ar tādu saulainu izskaņu beidzas arī minētais «Jaunā gadusimteņa nakts domu» fragments. Šī fragmenta pēdējās vārsmās teikts:

— — — Tad beigās izaugs pastars saules dzimums
Uz skaidrās sniegabaltās svētku zemes, —
Tas baudīs laimību bez visa gala,
Ko mūžu sāpēs mēs tam ieguvām —
Ar trimdām, cietumiem un asins mokām
Mēs, negaidošie aplam cerētāji,
Kas ķērās bārdā pašam Laika tēvam...

Kā redzams, Rainis, sekojot Ščedrina piemēram, gājis arī tālāk par viņu, iemiesojis savas satiras idealā arī principiali jaunas īpašības. Ščedrins, kā arī citi lielie krievu revolucionarie demokrati, gan nonāca pie revolucionariem apsvērumiem, bet nevarēja parādīt konkretus ceļus skaistās nākotnes sasniegšanai, uz kuru, kā viņi pārliecināti cerēja, tauta «izlauzīs ceļu ar krūti». Pat lielais zemnieku revolucijas ideologs Černiševskis nevarēja parādīt realas iespējas pasaules pārveidošanai tieši tāpēc, ka neredzēja strādnieku šķiras vadošo lomu Krievijas tālākajā attīstībā. Raiņa laikā šis vadošais spēks jau izvirzījies tautas atbrīvošanās kustības priekšgalā. Pastars saules dzimums — pamatšķira ir skaidra un apzināta mērķa nesēja un iezvanītāja. Tās vārdā gadsimtu

mijā savā «Jauna gadusimteņa nakts domu» fragmentā dzejnieks saka pašam Laika tēvam:

— — — Un zini to: mēs esam paaudze,
Kas netop veca, vārds mums leģions;
Tā aug un aug un tevi veic un liec:
Tu būsi mūsu vergs — nos vincemus![1] —

Rainis kā satiriķis uzstājās socialistiskā ideala vārdā. Revolucionarā dzejnieka sarkastiskajā satirā nesaudzīgais naids pret kapitalistisko iekārtu vienmēr cieši saistās ar sabiedrības progresīvo spēku, ar socialisma pilnīgas uzvaras dedzīgu apliecinājumu. Tieši satirā Rainis vislabāk attēlo sava laika galveno konfliktu starp divām pasaulēm. Viņam nav nekādu iluziju par veco pasauli, par «bula laika» īstenību:

Tā patiesa dzīve bez apsega.
Pelēka, netīra, pūstoša.

(*«Patiesa dzīve»*)

No netīrā un pūstošā Rainis nežēlīgi norauj visas un visādas maskas. Viņa dzeja kā kveldi dedzinoša saule nāk «staru pātagām tumsu šaust». Dzīves pelēkajā ikdienā dzejnieks droši ielaiž dzestrus vējus. Nebēdniece «velna skuķis» un «taurētājs ar savu tauri» satrauc mietpilsoņu omulīgo mieru. Dzirkstoša dzīves prieka caurstrāvotā Raiņa satira uzmundrina nedrošos, paceļ kājās mazos, zemē nomītos ļaudis.

Raiņa satira pauž jaunu dzīves patiesību un morali, jaunas sadzīves normas. Tāpēc tā noārda un izmētā uz visām pusēm «prātīgos», «dieva liktos» pamatus, attaisno «pārdrošo neprātu».

Dzejolī «Prātīga rīcība» Rainis trāpīgiem satiras sitieniem iznīcina vienu pēc otra garu virkni vecās mācības baušļu par nepretošanos ļaunumam.

Viens no Raiņa politiskās satiras asākajiem darbiem ir dzejojums «Fiat justitia!». Dzejnieks rāda šo «vienīgo» kungu, pasaules visvareno taisnību.

Sarkastiski drūmā stāstījumā Rainis tēlo šīs aklās un asinskārās taisnības valdīšanu pasaulē. Nekas labs nav gaidāms no

[1] Mēs uzvarēsim!

šīs taisnības. Tā jānoliedz visumā. Tās varai jādara gals. Dzejnieks rāda, kā pamazām jau zūd vecās taisnības varenība, un pasaulē nāk jauna taisnība. Raiņa satira attīra ceļu jaunai taisnībai, droši laužot vecos priekšstatus par daudzām un dažādām sadzīves parādībām.

Dzejnieks piesaka karu tradicionalai nīkulības slavināšanai, kas latviešu literaturā bija jau kļuvusi par savdabīgu «mazākā brāļa» kultu. Rainis savā «Ubagu dziesmā» saka visiem «lēcas viruma» cerētājiem negaidīti skarbus vārdus:

Raudat sev, raudat, —
Kas glēvos ies žēlot? —
Cīnīties, krist,
Ļaut sirdij kvēlot!

Rainis atmasko arī buržuazisko nacionalistu viltus patriotismu. «Savs kakts» un «maizes rieks par balvu» ir tikai «miera prāta» patriotiem, bet ne īstajiem, nesavtīgajiem tēvijas mīlētājiem («Tēvijas mīlētāji»).

Rainim savs stils, īpatnēji satiriski pārspīlējumi, tīri rainiski tēlošanas veidi un jauninājumi. Viņa izteiksme lakoniska, līdz pēdējai pakāpei saspīlēta. Šķiet, ka katrs Raiņa dzejas vārds svērts kā zelts uz smalkiem svaru kausiem. Uz Raini attiecināmi Ņekrasova vārdi, kas teicis, ka dzeja jākaļ kā zelta nauda — atbildīgi un godīgi — un tā, lai vārdiem trūktu vietas, bet domas gūtu vaļu. Brīvi plūstošā domu gaita ietverta klasiski vienkāršā Raiņa dzejas formā, saspiestās, īsās rindiņās. Rainim, šķiet, pietiek dažu spalvas vilcienu, lai uzzīmētu portretu, dažu skulptora kalta cirtienu, lai izcirstu tēlu. Bet tie nebūt nav paviršī, steigā darināti. Ja tuvāk tos aplūko, pārsteidz rūpīgais, vienreizēji tipizētais, realistiskais detaļu izstrādājums.

Šos filistrus, tautiešus, liberaļus, godīgos pilsoņus, prātīgas rīcības, miera ļaudis utt. Rainis izveidojis ar saviem satiriskajiem pārspīlējumiem un tēla saasinājumiem tiešām kā neatkārtojamus, pirmoreiz sastopamus, bet līdz ar to visur tolaik sastopamus un vispārpazīstamus socialus tipus. Ne velti par «godīgo pilsoni», kam «godīgs darbs — ar svešām rokām», «mierīgs prāts pie svešām mokām», Rainis saka:

Tevi, vīrs, es pazītu,
Kaut vai ellē satiktu.
(*«Godigs pilsonis»*)

Raiņa satira šķiet no epigramām salikta mozaika, kas atspoguļo veco pasauli līdz tās tumšākajiem kaktiem. Ikviena epigrama un apzīmējums sasniedz mērķi kā trāpīgi šauta bulta. Šai satirai bijusi sevišķa politiska nozīme negatīvo parādību kritikā un sabiedriskās apziņas audzināšanā.

Raiņa satiriķa virtuozā meistarība ir lielas mākslinieciskas pieredzes un tiešām titaniska darba rezultāts. Tikai labi pazīstot dzīvi, revolucionāri dialektiski izprotot tās parādību cēloņus un tālāko virzību, vērojot daudzus un dažādus tipus un raksturus, varēja tik psiholoģiski dziļi tos tvert un ar tādu vispārinājuma spēku atveidot socialu tipu tēlos, uzņemt groteska prizmā apkārtējās vecās pasaules vistipiskākās parādības. Par naturalistiem teikts, ka tie centušies «izgriezt trumus», kas jau paši izsituši uz āru sabiedrības organismā. Rainis atklāj slēptās slimības un to cēloņus. Viņš vēro un redz cilvēku īstās kaites. Viņa satiras nazis ass un ātrs. Rainis lieliski pratis operēt pat cilvēku sirdis. Kādus gan augoņus viņš nav graizījis un ar kodīgām zālēm izdedzinājis! Savtība, nenovīdība, ieraušanas kāre, gara kūtrība un trulums, zvēra daba un tukša sirds, un neskaitāmas citas sirgstošās sabiedrības vainas un nelaimes, — viņš pareizi noteicis to diagnozi un radikalus ārstēšanas līdzekļus. Tāpēc viņš arī varēja pamācīt pašu Laika tēvu un pateikt taisnību acīs pat visvarenai vecai taisnībai, jo pats bija jaunās pasaules un jaunās taisnības pilnvarotais.

Partija aizrāda, ka mums nepieciešami savi Gogoļi un Ščedrini, ka daudz pilnīgāk jāizveido socialistiskā realisma kritiskais asums. Šo norādījumu gaismā iegūst sevišķu nozīmi arī Ščedrina tradiciju turpinātāja Raiņa mantojums.

*

Raiņa dzejoļu krājums «Tālas noskaņas zilā vakarā» iznāca 1903. gadā. Trulais cenzors Remiķis 1903. gadā ar īstu sirsnību ieteic Galvenajai preses lietu pārvaldei dot atļauju Raiņa «Tālu

noskaņu» izdošanai, jo tajās esot glīta dabas lirika un... reliģiska satura dzejas. Remiķis patiešām bija pārliecināts, ka Raiņa «Pastara tiesa» bargi soda bezdievīgos grēciniekus.

Sava ziņojuma noslēgumā (1903. g. 6. novembrī) Remiķis raksta, ka «Raiņa krājumā ar virsrakstu «Tālas noskaņas zilā vakarā» var atrast kaut ko nosodāmu tikai tai gadījumā, ja lasa starp rindām un izņem no katras dziesmas atsevišķus vārdus un teikumus un tulko tos apzināti nepareizi»[1].

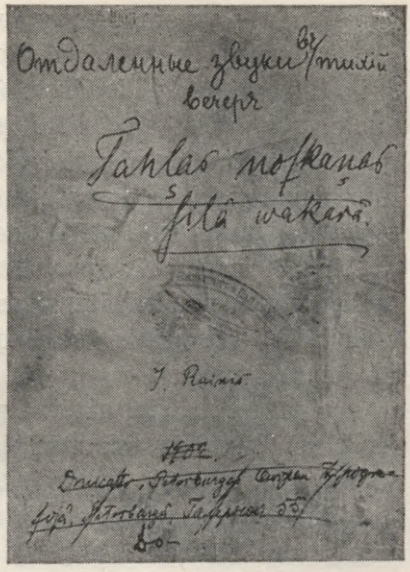

Dzeju krājuma «Tālas noskaņas zilā vakarā» cenzuras eksemplārs

Tauta nekad nav nepareizi sapratusi ne «Tālu noskaņu» romantiku, ne kritiski realistisko saturu. Grāmatas dzejiskās formulas tautas uztverē pārvērtās par revolucionariem jēdzieniem un lozungiem. Drīz pēc «Tālu noskaņu» iznākšanas Rainis kļuva ne vien populars, bet tautas dzejnieks vārda īstajā nozīmē. Ne velti buržuaziskā prese sacēla briesmīgu brēku sakarā ar «Tālu noskaņu» «sazvērniecisko raksturu», bet žandarmerija, gubernators un nacionalistiskās buržuazijas barvedis Fr. Veinbergs pieprasīja grāmatu izņemt no apgrozības. Preses lietu pārvaldes Cenzuras daļa deva pavēli: «Neatļaut turpmākajā laikā latviešu dzejoļu krājuma ar nosaukumu «Tālas noskaņas zilā vakarā» jauna izdevuma drukāšanu, rūpīgi sekojot, lai minētais krājums neparādītos drukā arī zem cita virsraksta.»[2]

Stolipina reakcijas laikā spiega un provokatora Fr. Veinberga «Rīgas Avīzes Feļetona Pielikumā» (1908.) R. Klaustiņš vairākos numuros ar neslēptu uztraukumu apskata Raiņa revolucio-

[1] ЦГИАЛ (енинград), фонд 776, оп. 121, ед. хр. 17.

[2] Turpat.

naro dzeju, kas atstājot uz lasītājiem «dziļu iespaidu». Sevišķi viņš uztraucas par Raiņa dzejas «savādo un spēcīgo, dīvaino, daiļo un oriģinalo izteiksmi», jo šo dzeju vadot šķiru cīņas «naida roka, kas visu izlieto, lai kaitētu savam pretiniekam». Lai gan Raiņa pantiem piemītot «formas pilnība, simbolika, gleznas», tomēr grūti esot to par dzeju dēvēt, jo tā kultivējot «pašu ikdienišķo avīžnieku trokšņa un nemiera politiku»... «lai terorizētu pilsoni un iedrošinātu proletarieti». Rainis kalpojot pūlim, revolucionarās dzejas savādi skaistā un avīžnieciski trokšņainā valoda rādot «dzejnieka savādniecisko un sakropļoto domāšanas un jušanas veidu».[1]

Raiņa dzejas «terorizēto» pilsoņu ārkārtējais satraukums saprotams. Tas rāda, cik spēcīgi nacionalistiskā buržuazija un patvaldības birokratija toreiz izjuta revolucionarā dzejnieka daiļrades trāpīgos un spēcīgos sitienus. Viņa dzejas skaistās rozes bija pārlieku ērkšķainas. Tautiskie rakstnieki un kritiķi nevarēja piedot Rainim «viņa formas dziļuma mākslīgo pinumu», jo tas bija ideju caurvīts, ietvēra sevī apzinātu politisku nolūku. Dzejnieka mākslinieciskā izteiksme — viņa valoda un stils — vairs nebija pašmērķis, ārējs vaļīgs tērps, tikai glīti panti, skanīgs rīmējums, ko varēja vērot pie visiem jūsmīgiem un «godīgiem», t. i., apolitiskiem pilsoņu dzejniekiem. Tā nebija formalistika. Tautībniekiem patiešām bija ko uztraukties par Raiņa daiļrades valdzinošās formas un bīstamā, musinošā satura vienotību. Šī dzeja varēja sākumā «apburt», kā saka R. Kļaustiņš, apmulsināt pat pilsoni, kas nevarēja uzreiz nojaust tās īsto saturu un jēgu un savā naivā vientiesībā uzņēma to kā jauku dabas un mīlestības liriku. Toties «proletarietis» saprata un izjuta to tās patiesā nozīmē. «Kaitīgā sēkla» atrada auglīgu augsni «zemo ļaužu» aprindās. Ikviens Raiņa vārsmu vārds un teikums, alegorija un simbols tiem kļuva nepārprotams un skaidrs kā cīņas parole, kā kaujas komanda. Tēlaino valodu pamatoja dzejnieka idejiskā pārliecība un dzelzs loģika. Ar neatvairāmu spēku tā aizkustināja un cēla revolucionarai darbībai plašas darba tautas masas. Raiņa jūtu

[1] R. K., Rainis, «Rīgas Avīzes Feļetona Pielikums», 1908., 90., 96. n., 108. lpp.

lirika un dabas gleznas iedragāja pilsoņu omulīgās dzīves pamatus.

R. Klaustiņš sevišķi sašutis par to, ka Raiņa izteiksmei nekādi nevarot piekļerties (ne cenzura, ne tautībnieki — *E. S.*), bet masas, «nemācītais pūlis» to labi saprotot, jo Rainis lietojis valodu un tēlu sistemu, kā tā iemiesota folklorā un sadzīvē, viltīgi ieliekot gleznainā izteiksmē revolucionarā «fanatisma» tendenci.

Dzejnieka alegoriskā izteiksme, viņa gleznainā valoda aizdeva buržuaziskajiem kritiķiem vislielākās dusmas.

Tautas senatni vai arī dabas ainavas un cilvēka jūtu pasauli Rainis attēloja nepārspējami skaisti, patiešām valdzinoši. Ne velti viņš pārzināja folkloru, tautas daiļrades un dzīvās valodas bagāto izteiksmi un stilistiku. Senatne viņa tēlojumā dimantstaru burvīgās gaismas apspīdēta. Apbrīnojami virtuozs mainīgo dabas gleznu īstenīgums. Dzejnieka vārsmas dod dzīvu ainavu — no maigām nokrāsām līdz spilgtiem kontrastiem. Viss tajā redzams un dzirdams. Jūtama dzīvās dabas dvaša, zemes tvīkums un valgums, visu ziedu smaržas. No silta ziedoņvēja klusajām pūsmām līdz niknas aukas dārdošajiem brāzieniem — viss izteikts pārsteidzoši realistiski un pārliecinoši. Raiņa dzejas valoda skan kā uzvilkta stīga. Viņa valodas instruments labi noskaņots — dod vienmēr pilnu un patiesu skaņu. Reizēm dzejnieka valoda ir rāma un klusa, skumji noskaņota. Te uzreiz tā uzsāk jautru dzidra strauta tecējumu. Brīžam tā sprakst un sprēgā kā sakurts ugunskurs, izmētājot uz visām pusēm karsti dedzinošas asprātību un satiras dzirksteles. Bieži spalgi skaļa, droša un varena atskan dzejnieka, tautas tribuna, cīņā saucēja balss.

Mīlot un pazīstot dzīvi un cilvēkus, būdams smalks psihologs, Rainis varēja redzēt dzīvē un cilvēku attiecībās pat tā laika smagajā ikdienā visu patiesi skaisto — cilvēka kā apzinīga darba darītāja, zemes arāja, akmeņu cirtēja, dzelzs kalēja, ikviena darbinieka cildenumu un īsta cilvēka brīnišķo jūtu pasauli.

Latviešu literaturā līdz Rainim neviens vēl nebija tik dziļi un patiesīgi, nebūt to neidealizējot, apdziedājis tautas senatni un tik nozīmīgi tēlojis tās tagadējo dzīvi. Nobāl Raiņa dzejas

lieluma priekšā visi tautībnieciskie folkloras atdarinājumi vai arī «skati iz tautas dzīves» tautisko rakstnieku darbos. Nepārspēta arī viņa dabas un jūtu lirika. Tā pat salīdzināma nav ar dabas un mīlestības apjūsmotāju vizuļiem un neīsta zelta zeltījumiem. Rainis vērsa augšup no zemes padibenēm nogrimušo pili ar karaļmeitu politiskos nolūkos, pie kam skaidri pateica, ka tas notiks viņā niknā dienā, asins šaltēm šļācot. Bībeliskajā leģendā par pastardienu ielikta revolucijas — tiesātājas ideja. Ar skanīgi tēlaino dabas un mīlestības liriku grāva visus agrākos krietn-krietnos priekšstatus par dzīvi un sadzīvi, postīja visas vecās morales normas par personīgo laimi un pašpieticīgo, sīkumaino, «krastā vītā pērkļa» dzīvīti.

*

Milzīgā Raiņa popularitate viņa dzimtenē, kas pretēji paradumam, pēc kura pravieti nemīlot viņa dzimtenē, iemīļoja savu pravieti, piespieda patvaldības varasvīrus saīsināt viņa trimdas termiņu par vienu gadu, atstājot tomēr slepenā uzraudzībā.[1] Dzejnieks atgriežas Latvijā 1903. gada maijā, tuvojošās revolucijas priekšvakarā, kļūst par tās tribunu un sasniedz savas daiļrades mākslinieciskos un idejiskos kalngalus.

---

[1] Policijas departamenta direktors Lopuchins savā 1904. gada 16. janvara slepenajā cirkularā Vidzemes gubernatoram «Об известном Вам Иване Христофоровиче Плекшане» raksta:

«В 1897 году, состоя редактором Рижской латышской газеты «Dienas Lapa», Плекшан привлекается к дознанию по делу о социал-демократической пропаганде среди латышского населения и рабочих в Лифляндской и Курляндской губерниях, причем, как было выяснено дознанием, был инициатором создания группировавшегося вокруг него тайного сообщества, руководил его деятельностью и вовлек в соучастие некоторых других обвиняемых, а в показании своем при дознании давал крайне уклончивые объяснения. По высочайшему повелению, последовавшему в разрешение дознания, Плекшан был выслан под гласный надзор полиции в Вятскую губернию сроком на пять лет, по 31 марта настоящего года. В феврале минувшего года Плекшан обратился к г. министру внутренних дел с прошением, в котором указывал на свое расстроенное ссылкой здоровье и на то, что еще до высылки в Вятскую губернию он

«UGUNS UN NAKTS»

Atgriezies no trimdas, Rainis radīja lielāko latviešu dramaturģijas darbu «Uguns un nakts» — «senu dziesmu jaunās skaņās» (1903.—1904.). Šās varoņu traģedijas simboliskajai formai nav nekā kopēja ar buržuazisko simbolismu. Rainis no jauna filozofiski apcerējis tautas mūžseno cīņu senajā dziesmā par teiksmaino varoni Lāčplēsi kā nepārvaramu spēku, kas virza uz priekšu vēstures attīstību. Lugā «Uguns un nakts», sensenajā gaismas cīņā pret tumsu, jaunā cīņā pret veco, attēloti sabiedrības augšupejošie spēki, tautas gadsimtu ilgā atbrīvošanās cīņa un tās varoņi. ««Uguns un nakts» simbolistiskajā stilā, — raksta dzejnieks savā autobiografijā, — pirmreizēji (latviešu literatūrā — *E. S.*) tautas tradiciju senatnējā formā iemiesots tautas ideju jaunais saturs.»[1]

Senās dziesmas jaunajās skaņās simboliski izteikta arī atbrīvošanās kustības izšķirošā, proletariskā posma sākotnes, proletariata atmodas, jaunās šķiras apzinātās cīņas skaistā rīta cēliena būtība. Pazīstamos vārdus: «Mana dzeja ir priekš proletariata un viņas uzdevums to stiprināt garā un jūtās uz lielo gaitu» Rainis teicis, paskaidrojot «Uguns un nakts» simbolu saturu.

в течение полутора лет состоял под надзором полиции в г. Пскове, ходатайствовал о зачете этого времени в срок его наказания. Ввиду благожелательного отзыва о Плекшане со стороны Вятского губернатора министр внутренних дел вошел в сношение с министром юстиции в желательном для Плекшана смысле и в 9 день апреля 1903 г. государь император всемилостивейше соизволил освободить Плекшана от дальнейшего отбывания определенного ему наказания.

К сему, по приказанию его высокопревосходительства, департамент считает долгом присовокупить, что буде в распоряжении Вашем имеется достаточно оснований к убеждению в действительно вредной деятельности Плекшана и в настоящее время, то последний может быть вызван Вами для предупреждения, что в случае продолжения этой деятельности он вновь будет выслан из пределов вверенной Вашему превосходительству губернии».

(ЦГИАМ, фонд ДП, 00, д. 5, ч. 33, 1954 г.)

[1] Raiņa autobiografija — ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 444.

Nozīmīgi arī tas, ka dzejnieks radījis savu darbu pirmās revolucijas priekšvakarā.

Rainis, kā viņš pats to apliecina vairākās vēstulēs un piezīmēs, izvēlējies teiku simboliku par savas lugas sižetisko pamatu un saturu vismazāk cenzuras apstākļu dēļ, kā vēl daži mēdza domāt, bet gan tāpēc, ka folkloras un Pumpura «Lāčplēša» simboli un tēli tautā bijuši labi pazīstami un iemīļoti. Dzejnieks gribēja padarīt savu daiļradi tikpat saprotamu un tuvu tautai, kāda viņai ir pašas daiļrade — dainas, pasakas un teikas. Līdz ar to viņš centies pārvarēt tradicionalās folkloras stichisko dialektiku un naivo materialismu, pārveidot «senās dziesmās» ietverto tautas prātniecības saturu no proletariskā pasaules uzskata viedokļa, revolucionarās dialektikas un vēsturiskā materialisma viedokļa. Viņš gribējis mācīt tautu domāt lielo «nākotnes domu», vērot ar jaunu skatu apkārtējo pasauli, visu notikušo, notiekošo un kas notiks, pašai savu pagātni, tagadni un nākotni kā nemitīgu «maiņu uz augšu» lielos, augšupejošos attīstības lokos. Mācīt tautu dziļi patiesīgi izprast attīstības norisi, tās likumības dabā un sabiedriskajā dzīvē, aktivi iejaukties šajā «maiņā uz augšu», lai, balstoties uz tās likumībām, pārveidotu pasauli savā labā, — tāds ir «Uguns un nakts» filozofiskais saturs un jēga.

Raini valdzināja Pumpura «Lāčplēša» aktivi demokratiskā, dzīvi apliecinošā romantika, kurā iemiesotas tautas cerības un ilgas. Šī romantika ļoti saskanēja ar proletariata toreizējo pacilāto, kaujniecisko noskaņojumu, ar revolucionaro romantiku dzīves īstenībā.

Sekojot Pumpura piemēram, dziļi pazīstot tautas daiļradi, pastāvīgi mācoties no tās, Rainis arī šajā ziņā sekojis pasaules literaturas labākajām tradicijām. Visi lielākie pasaules mākslinieki taču smēlušies no tautas jaunrades daiļuma avotiem, mācījušies, guvuši ierosmi. Vislabākā valoda un stils, visaugstākā tipizacija un dabiska romantikas un realisma vienotība vērojama to rakstnieku daiļradē, kas sekojuši tautas mākslai. Šo nozīmīgo parādību atzīmējis Gorkijs, aicinot rakstniekus mācīties no folkloras. Pirmajā Vissavienības rakstnieku kongresā viņš teica: «Es

no jauna vēršu jūsu uzmanību, biedri, uz to faktu, ka visdziļākos un spilgtākos, mākslinieciski vispilnīgākos varoņu tipus radījusi folklora. darba tautas garamantas, ... kas nepārprotami noteikti ietekmējusi tādu lielu grāmatu kā, piemēram, «Fausts», «Barona Minhauzena piedzīvojumi», «Gargantia un Pantegriels», de Kostera «Tils Pūcesspieģelis», Šellija «Atbrīvotais Prometejs» un daudz citu.» Gorkija vārdi attiecināmi arī uz Raiņa «Uguni un nakti».

Marksisma-ļeņinisma klasiķi uzskatīja tautas daiļradi par sevišķi nozīmīgu tāpēc, ka tajā iemiesotas, Ļeņina vārdiem runājot, «tautas cerības un gaidas», tautas priekšstati par dzīvi. Tieši šīs cerības un gaidas, tautas priekšstatus par dzīvi Rainis pacēlis savas dzejas mirdzumā saskaņā ar sava laika vēsturisko nepieciešamību.

Nav šaubu, ka konģenialais «Fausta» tulkotājs mācījies no Gētes daiļrades, tāpat no cittautu eposiem un to atveidojuma pasaules literaturā. Dzejnieks pats apliecina, ka jau kopš ģimnazijas gadiem viņš cītīgi studējis latviešu folkloru, krievu biļinas un vērīgi sekojis folkloras sakariem ar pasaules lielo rakstnieku daiļradi. Tieši tāpēc Rainis arī varēja radīt nemirstīgos Lāčplēša un Spīdolas tēlus, kas līdzīgi senatnes varoņiem Achilam, Heraklam, Prometejam, «Teiksmas par Igora pulku» varoņiem, krievu biļinu tēliem — Iļjam Muromietim, Mikulam Seļaninovičam, armeņu bruņiniekam Sasunas Davidam, milzim Rustamam un citiem nākuši no tautas daiļrades un kļuvuši par pasaules kulturas dārgumu.

Dzejnieka dienasgrāmatā atrodam daudzas piezīmes sakarā ar viņa dziļām pārdomām par cittautu eposiem un to atveidojumu dramā. Viņš pat gribējis rakstīt lugu, kas zinātniski abstrahētu visu tautu eposus, vai arī ņemt kā pamatu šādai abstrakcijai vienu tipiskāko. «Teika, — raksta Rainis kādā piezīmē (1912.), — dod vielu ietērpā, kuras sajūta kaut gan dramai sveša, bet publikai tuva. Idejas un simbolus var vieglāk ielikt nekā vēstures vielā. Grieķi tikai pārvērta episku vielu dramatiskā. Ar savu laiku bij sakars. Mums taču nau vairs. Tā viela jau pilnīgi pārvērsta dramā. Tā tad lielas grūtības. Nibelunga nau pārvērstas dramā.

(Hebels neskaitās, par maz spēka; arī Vagners nespēja; dod tikai galvenos vilcienus.) Vai tā tad pilnīgi neiespējams? Jeb vai tik ļoti grūti? Vai nau vajadzīgi? Vai tas nebūtu lielākais problems pārvērst veco, gulošo dzīvi par jaunu, mostošos, kad epu pārvērstu par dramu? Iztaisīt zinātniski visu tautu epu abstrakciju vai ņemt vienu, tipiskāko? — Sengrieķu kā māksliskāko... barbarisko vai latvju kā visbrīvāk veidojamo jo negatavo, toreiz neizaugušo, tagad augošo. Tā labi.»[1]

Šo principu Rainis centies ievērot savās teiku lugās. Jau «Ugunī un naktī» zināmā mērā, «galvenos vilcienos» ietverts pats raksturīgākais no latviešu un citu tautu eposiem.

Rainis gribējis «celt augšā vēsturi», cik maza tā latviešiem arī būtu, salīdzinot ar lielo tautu vēsturi, lai koptu tautas dzīvo apziņu. Kādā citā savas dienasgrāmatas piezīmē (1912.) viņš raksta: «Liela priekšrocība vēsturiskajām tautām — kulturas vecs mantojums, kuru var papildināt. Bezvēsturiskām tautām šis trūkums jāpapildina tā, ka jo sparīgāk liekas uz kulturas iegūšanu. Itin bez vēstures nav neviena tauta, tikai vēsture neliela, tikai brīvības zaudēšana, varonīga cīņa. Šo vēstures mazumu var izmantot tad, kad viņu vienmēr tura dzīvā apziņā un katra paaudze to izkopj savā veidā. Šis vēst[uriskais] mazums galu galā ir principā tas pats augstākais, par kuru augstāks nau arī vēst[uriskajām] tautā[m]: varonīga un traģiska cīņa par savu patstāvību. Un kura tauta neizkopj sevī šo mantojumu, tā ir tomēr bezvēsturiska tauta, lai arī turēdama garu vēsturi... Vāciem daudzi kopuši, romantiķi, epigoņi, Rich. Vagners... Mēs varam to pašu. Ug. u. N. tāda nozīme kā Ringd. Nibelungā. Tādēļ ceļu augšā vēsturi.»[2]

Rainis izmantojis «Uguns un nakts» veidojumā latviešu un cittautu mutvārdu jaunrades lielo īstenību, sevišķi tautas vēstures gājuma izzināmības iespējas. Eposu varoņu tēlus tautas veidojušas kā taisnīgus, liela saprāta, lielas sirdsdegsmes un ārkārtēja spēka milžus, kas prot un spēj aizstāvēt tautu pret sveš-

[1] Raiņa dienasgrāmata, piezīme 1912. g. 22. martā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 195.

[2] Turpat, 21. jūnijā.

zemes iebrucējiem un saviem apspiedējiem. Sekojot pasaules eposu un to labāko atveidojumu piemēram literaturā, Rainis arī attēlojis savus teiku varoņu tēlus patiesi demokratiskus, nacionali savdabīgus, iemiesojot tajos labākās nacionalās tradicijas, parādot tos kā neatlaidīgus un nenogurstošus cīnītājus par tautas labumu un laimi, kā tautas sirdī lolotās patiesības paudējus. «Uguns un nakts», kā arī citu viņa teiku lugu tēli ņemti no latviešu vai cittautu mutvārdu dzejas dārgumu krātuves, izteikti daiļskanīgā tautas valodā, apveltīti ar tautas gadsimtējās dzīves un atbrīvošanās cīņas pieredzi un tautas gudrību.

Bet līdz ar to, kā jau minējām, Rainis savienojis šīs tradicijas ar lielu novatorismu, droši gājis jaunus ceļus ne vien izteiksmes, jaunas monumentalas formas, bet arī idejiski filozofiskā satura meklējumos. Folklorisms lugā «Uguns un nakts», kā arī Raiņa daiļradē vispār, nav jāuzskata kā vienkāršs folkloras atdarinājums. Tā, piemēram, vērtējis visumā «Uguni un nakti» J. Jansons-Brauns, bet P. Dauge Spīdolas tēlu nosaucis par «Mefistofeli brunčos».

Grūti salīdzināt pasaules literaturas labākos, neatkārtojamos darbus, dažkārt tas nemaz nav iespējams, ja negrib nokļūt schematismā, bet vienā ziņā Raiņa «Uguns un nakts» principiali atšķiras no vairāku citu eposu atveidojumiem literaturā, piemēram, no Gētes «Fausta», — ar savu idejiskumu, ciešo saistību ar tautas likteņiem, uzsvērti sabiedriskajām demokratiskajām un humanistiskajām idejām, kas projicējas sava laika īstenībā, nepārprotami tieši sasaucas ar proletariata atmodu un viņa vēsturisko misiju.

Augsti cienot Gēti kā ģenialu dzejnieku, Rainis ļoti kritiski atsaucies par viņa filistriskajiem aizspriedumiem un idejisko aprobežotību, kas mazināja lielā vācu dzejnieka daiļrades mantojuma sabiedriski pārveidojošo nozīmi. «Gētes laiks, — atzīmējis Rainis savā dienasgrāmatā (1912.), — drīz pāries. Paliks kā dzejnieks, nepaliks kā dzīves mākslinieks. Viņa naivam egoismam nau vairs vietas socialisma tālākā posmā, naivitates vietā nāk apziņība, egoisma vietā varonība. Nebūs G[ētes] dzīvei ideala, bet arī ne Tolstojs, jo tam varonība, bet pasiva vien. Dzejā nāk atkal uz augšu Šillers un Šekspirs; — Griba un novērojums:

Markss un tagadējie socialisti... Marksam ir pamatā ļaužu paš-darbība, arī varonība, bet viņš nevarēja to uzsvērt, laiks bija pāragrs. Viņam pakaļ uzsvēra tikai materialismu, liedza gribu (te domāti vulgarie materialisti-oportunisti, stichiskuma teorijas piekritēji — *E. S.*), nu jānāk gribai, apziņai un viņu tālākai konsekvencei un varonībai.»[1]

Tātad dzīvē, proletarisko revoluciju laikmetā, ienācis marksisms, kas pats radoši attīstās tālāk un masu apguvē kļūst par varenu spēku. Tāpēc dzejnieka kā «dzīves mākslinieka» daiļradei jābūt sabiedriski idejiskai, jāiemieso sevī apzināta socialistiska tendence, kas izsaka masu gribu un varonību, šķiras apzinīgumu. Tāpēc arī «Ugunī un naktī» nācis klāt tas jaunais, ko nes sev līdzi tautas atbrīvošanās cīņas proletariskais etaps. Tāpēc «Uguns un nakts» arī ir viens no izcilākajiem tradiciju un novatorisma savienojuma paraugiem pasaules literaturā.

Atšķirībā no tautas garamantu liekulīgajiem buržuaziskajiem cildinātājiem, tukšajiem tautas dziesmu imitatoriem, Raiņa pieeja folklorai ir vēsturiska. Pārvarot tautas daiļrades dialektikas stichiskumu un materialisma naivitati, viņš izmanto un pārstrādā tautas prātniecību kritiski, piemēram, naivas paļāvības vietā dabas spēku varai liek izprast tos un izmantot savā labā — Spīdola prot valdīt pat pār elles spēkiem, bet tautai būs pašai izlemt savus likteņus. Rainis sapratis, ka ne jau viss, kas tautā bijis, ir tautisks mūsdienu nozīmē, bet laiku gaitā tas dažkārt ienācis arī folklorā. Tāpat folklora nevar dot tiešu un izsmeļošu liecību par visām dzīves parādībām tautas pagātnē. Jāatlasa un jāsaasina pats nozīmīgākais un raksturīgākais, ko dod folklora.

Šo Raiņa kritisko pieeju folklorai labi raksturo kāda viņa piezīme (1907.), kas šķiet pat pārāk kritiska, bet tā radusies tieši minēto pārdomu rezultatā, — kā rakstniekam jāizmanto folklora, radot eposu. «Taut[as] dzies[mās], — atzīmē Rainis, — ja tās ņem kā pagadās, arī maz jūtu; tikai ikdienas dzīve, nau politikas, tiklāl tauta nebij attīstīta. Lēnas sēras par verdzību, bet tas dieva prāts, vai arī neprasa nekāda izskaidrojuma.

[1] Raiņa dienasgrāmata — piezīme 1912. g. 3. maijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 195.

Nekur nav protesta, nav cīņas, nav rūgtuma. No t[autas] dz[iesmām] nevar zināt, ka verdzība bijusi briesmīga. T[autas] dz[iesmas] vilto atmiņu, vēsturi. Epā jābūt pareizai vēsturei: jābūt tām šausmām kā Dantes ellē; tikai mūsu mocības lielākas, vajga sadrebēties visai pasaulei.»[1]

Rainis, kas pats darbojās folkloristikā un savus lielākos dramas darbus radīja uz tautas dziesmu un teiku pamata, protams, nedomāja, ka tautas dziesmas vilto atmiņu un vēsturi, ka tajās maz jūtu, pārlieku daudz ikdienas dzīves, nav protesta, cīņas utt. Tāpēc šī piezīme nav jāsaprot burtiski, tā vērsta pret kumeliņu-bāleliņu trallinātājiem, tā saucamās «mitoloģiskās skolas» piekritējiem literaturā, kuri, primitivi izmantojot tautas dziesmas, viltoja vēsturi, iztēlojot tautas dzīvi pagātnē kā bezbēdīgi laimīgu «zelta laikmetu». Bet šī piezīme dod spilgtu liecību, cik rūpīgi Rainis meklējis folklorā savas jaunrades nolūkiem, īpaši vēsturiskajam eposam, pašu nozīmīgāko, vēstures patiesībai visatbilstošāko.

Tikai tādas uzsvērti kritiskas, ārkārtēji atbildīgas pieejas rezultatā Rainis varēja atlasīt folkloras materialā, tautas dai[rades vērtību krātuvē, pašus smagākos dārgakmeņus un noslīpēt tos. Kr. Barona dainu kopojumā tautas dziesmas izkārtotas atbilstoši cilvēka mūža gājumam. «Ugunī un naktī» šis milzīgais folkloras kā vēstures izzināmības materials uztverts un pārkausēts raksturīgākajos motivos un noskaņās attiecīgi tautas mūža gājumam. Rainis papletis īstenības apvāršņus pāri gadsimtiem. Luga tiešām aptver tautas, ja pat ne visas cilvēces mūžu. Šis neredzēti plašais māksliniecisķās uztveres vēriens dabiski nosaka simbolisku izteiksmi; bet šie simboli nebūt nav vēsturiskai tiešamībai ātri pāri pa virspusi slīdoši, kā vēl cenšas apšaubīt Raiņa simbolu vajadzību un nozīmi daži kritiķi. Vēsturiskā tiešamība visā iespējamā konkretībā pamato lugas saturu. «Ugunī un naktī» patiesīgi attēlotas tautas sāpes, ciešanas un mocības, kas tiešām ir lielākas par šausmām Dantes ellē.

---

[1] «Atdomas», 43. lapiņa, 1907. g. 7. jūlijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 412.

Pārsteidzošas un apbrīnojamas ir Raiņa mākslinieciskās abstrakcijas un konkretizacijas spējas. «Uguns un nakts» teiksmainie varoņi dzīvo un darbojas gadsimtos, bet līdz ar to tie iemiesoti mūsdienu cilvēku tēlos vārda vistiešākajā nozīmē. Arī šajā ziņā Rainis turpinājis latviešu un cittautu eposu un pasaules literaturas vēsturisko eposu labākās tradicijas, ienesot tēlu radīšanā daudz ko jaunu, lieliski izmantojot tipizacijas likumības.

Tēlu veidojuma noteiktās likumības atzīmējis Gorkijs. Rakstā «Kā es mācījos rakstīt» viņš norāda, ka mākslinieciskie tipi veidojami «saskaņā ar abstrakcijas un konkretizacijas likumiem». ««Abstrahē» — nošķir daudzu varoņu raksturīgus darbus, pēc tam šīs īpašības «konkretizē» — vispārina viena varoņa veidā, teiksim, Herakla vai... Iļjas Muromieša veidā.»[1] «Sarunā ar iesācējiem» Gorkijs uzsver, ka folklora un literatura pakļauta «abstrakcijas, tās vai citas sabiedriskās grupas raksturīgāko īpašību nošķiršanas un šo īpašību vispārināšanas vienā šīs grupas personā — konkretizacijas likumiem.»[2]

Abstrakcija un konkretizacija «Uguns un nakts» monumentalajos tēlos izvērsta līdz augstākai pakāpei. Abstrahējot, nošķirot raksturīgākās vēsturiskās parādības tautas pagātnē, dažādu sabiedrisko grupu tipiskākās īpašības un konkretizējot tās miesīgu cilvēku tēlos, kam ir simbolisku socialu tipu nozīme, Rainis tēla saasinājumam lieto hiperbolizaciju, paceļot to līdz simboliskam vispārinājumam. Konkretizējot abstrakto, dzejnieks padara simbolu par dzīvu, organisku būtni, jo viņa simboli pārvēršas par cilvēkiem. Šo konkretizaciju tiešām varētu nosaukt par kristalizaciju, jo konkretajā, individualajā tēlā izkristalizējušās vispārējā visraksturīgākās īpašības. Ne velti Rainis pats uzskata savus simbolus par *organiskiem,* dzīves īsteniem, pilnīgi realiem un «lietišķiem». Tā Rainis raksturojis «Uguns un nakts» simbolus vairākās savās vēstulēs par šo lugu. Organiskajos simbolos viņš

---

[1] *М. Горький,* Избранные литературно-критические статьи, 1941, 226. lpp.

[2] Turpat, 259. lpp.

ietver revolucionari aktivās tautas masas, tautas varoņus un arī pats sevi kā simbola radītāju. Kādā vēstulē (1917.) viņš raksta: «... ieceroties sevī dzeju, ieceros savu dvēseli, kas ir viena un kopēja visumam; savu personu es sajūtu kā simbolu. Un es gribu būt simbols ne vien saņemot, bet arī atdodot.»[1].

Cilvēks Rainim ir noteicošā, pēdējā mēraukla simbola-tēla veidojumā. «Jā, kā visās zinātnēs, — raksta dzejnieks, — cilvēks ir pēdējā mēraukla, tā mākslās cilvēks ir pēdējais attēlošanas priekšmets (un līdzeklis): visas mākslas tikai rekonstruē, rada no jauna cilvēku. Simbols paskaidro cilvēku attiecības, un tomēr pats simbols atkal tikai caur cilvēku attēlojams. Simbols ir organisms un dzīvs, alegorija ir mechanisms un nedzīvs. Zinātne — analitiska, dzeja — sintetiska, pat vairāk: organisms radošs; abstraktā radīšana, reizē intuitiva un patvaļīga, palīdz arī saprast pasauli visumā un atsevišķos laikmetos.»[2]

Par to, ka simbolos veidotie konkretie mākslas tēli var vislabāk aptvert plašus vēsturiskas attīstības apvāršņus un būt idejiski un mākslinieciski vispilnīgāki, Rainis raksta minētam J. J. arī citā vēstulē:

«Dzejai kā organismam vajga simbolu bagātības, visām attiecībām un galvenām pat vairāku, tomēr visai pilnībai jākopojas cilvēkā kā simbolā, kas pats attīstās, visu aptverošā simbolā. Tā, piem., pils ir palīgu simbols, neorganisks, Laimdota organisks. Līdz šim dzejā vienīgi bija šādi neorganiski, mechaniski simboli, tie pietika, kamēr dzejā nepazina dialektiku, netēloja dinamiku vai attīstības principu. Organisks simbols pats attīstās, un tas viens spēj attēlot masu kustību, idejas, ja gribat. Un tāds organisks simbols ir tik cilvēks. Tā Markss pirmais saprata ražošanu attīstībā (ne tik mechaniski kā t. s. sabiedr[ības] organisma mācītāji Spensers... utt.).»

«Šis pats attīstības princips, — turpina Rainis, — jāpiemēro

---

[1] Vēstule T. 1917. g. 17. janvarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Vēstule J. J. 1908. g. 23. aprilī, turpat, Nr. 412.

dzejā, tad tik varēs izteikt masu kustību (materialo un garīgo) mākslā, tad būs tā sauktā jaunā māksla, kuru tā meklē. «Ugunī un naktī» šis princips piemērots pirmo reizi apzinīgi, kaut gan atrašana un darbs dramā bija pusneapzinīgi, kā jau katra garīga radīšana. Ne senās teikās, ne R. Vagnera «Nibelungos» vēl nau šīs apziņas un mērķa, — modernā dzīvē un simbolismā jau ne tik nē; vispār es nezinu nekur tādu piemēru. Bet senās pamata un godu teikās ir pirmais «loks», un to es gribu spiralē vest tālāk. Pie tāda darba tagad arī strādāju, bet nezinu, vai uztura darbs to ļaus darīt.»

««Uguns un nakts», — saka Rainis, — laikam netiks saprasts, jo viņš prasa, lai uzskata dzeju no gluži jauna redzes viedokļa. Kas paradis dzejā redzēt tikai statiku, paliekošu parādību attiecību, masu un ideju attēlojumus, kuri neattīstās, nemainās, tas arī atzīs par pareiziem tikai alegorijas jeb mechaniskus simbolus, kādi piemēroti statikai; tāds neredzēs lēti, ka še nau pretrunu pilnas alegorijas, bet organiski (mainošies) simboli, kuri arī nebūt neattēlo statiku. Bet simboliem ir konkreta forma priekš ideju dinamikas, t. i., masas un idejas viņu attīstībā jeb maiņā. Vērotājs domās, ka viņam sniedz parasto, un redzēs, ka kas nau kārtībā, viņš neredzēs tūlīt jauno un arī nevēlēsies to redzēt, jo tas spiež viņu domāt, pārradīt savus uzskatus, t. i., darīt lielu darbu, un viņš taču gribējis atpūsties. Kūtrības likums ir tas pats materialā dabā kā garīgā. Pret to jācīnās. Inteliģencei vairāk līdzekļu saprast jauno, bet nekādas gribas, jo jaunais iet pret viņu; darba[ļaužu] masai maz līdzekļu, bet viņas griba iet līdz ar jauno, un viņai tas, ko sauc par instinktu. Ka viņa [vēl] nesaprata Marksa vārdus, bet viņa garu, tā, es domāju, viņa izturēsies arī pret jauno mākslu, tā nāk no viņas un iet uz viņu un līdzi mana paļaušanās un cerība.»[1]

Kā redzams, Rainis ļoti dziļi un vispusīgi pārdomājis savu teiku lugu, vēsturiskā eposa simbolu-tēlu būtību kā iedarbīgu,

---

[1] Vēstule J. J. 1908. g. 10.—12. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

radošu un attīstošos tipizacijas līdzekli, kā dzīvu, organisku, pilnīgi cilvēcisku tēlu sistemu, kā jaunās, proletariskās, apzināta mērķa mākslas būtisku iezīmi, kā savdabīgu romantikas un realisma savienojumu jaunā kvalitatē. Sevišķi nozīmīga dzejnieka doma par garīgās kūtrības pārvarēšanu ar «organiskajiem» — lielas mākslinieciskas nozīmes un dziļa filozofiska satura — simboliem, lai arī lasītājs «darītu lielu darbu», materialistiski izprastu dabas un sabiedriskās attīstības objektivo dialektiku, tās likumus un tā apzinīgi līdzdarboties pasaules pārveidošanā. Rainis nebija maldījies: viņa luga atrada čaklus, atsaucīgus lasītājus vispirms strādnieku šķirā. «Uguns un nakts» izrādes pievilka un pievelk vēl šodien plašas skatītāju masas. Tā saprotama un aizraujoša, dziļu pārdomu ierosinoša arī cittautu lasītājiem un skatītājiem. To liecina tās tulkojumi vairākos desmitos valodu, sekmīgās «Uguns un nakts» izrādes Maskavā 1947. gadā.

Tēla hiperboliskais saasinājums simbolā ir viens no visbiežāk lietotajiem tipizacijas līdzekļiem Raiņa dramā. Arī īstenības dažādi fakti, sevišķi vēsturiskajā pagātnē, un apstākļi parasti tiek tipizēti «palīgsimbolos», piemēram, Raiņa minētā pils. Simbolizacija lielā dzejnieka daiļradē, viņa radītie dzīvie simboli — tipi nebūt neaizved projām no īstenības, bet gan palīdz to labāk saprast, izzināt. «Uguns un nakts» naidīgajā pretstatā, lugas pozitivo varoņu cīņā pret Melno bruņinieku un tā kalpu — nodevēju Kangaru dots augšupejošos attīstības lokos tautas masu spēka simboliskais vispārinājums, izteikta šā spēka nenovēršamā uzvara pār tumsas, reakcijas spēkiem. Simbolizacija pastiprina tēla izteiksmīgumu, padziļina tā iekšējo saturu un jēgu, paceļ pāri parastajam un ikdienišķajam. «Uguns un nakts» pozitivo varoņu ieskati, domas un jūtas, iekšējie pārdzīvojumi, konflikti un pārmaiņas, visa viņu rīcība un piedzīvojumi — tas viss ir attiecīgi vēsturiska, konkreta laikmeta objektivās īstenības atspoguļojums. Tā tas domāts arī citās Raiņa vēsturiski episkajās lugās.

Dzejnieks domātājs centies lietot sabiedrības izzināmībā marksistisko materialistisko dialektiku, lai atklātu cilvēces

«Uguns un nakts» uzvedums J. Raiņa v. n. Va'sts dailes teatrī (viesizrāde Maskavā 1947. gadā)

vēstures attīstības objektivos likumus. Jau savā rakstā «Francijas jaunākā literatura» (1898.) viņš uzsvēris, ka dzejniekam nepieciešama: «Stingra, metodiska domāšana, kāda vajadzīga, lai saprastu tiešām jaunlaiku pārgrozības, viņu nozīmi un iznākumu... Ražošanas kārtības pārvēršanās pēc stingriem likumiem un cilvēku atkarība no viņas arī garīgā darbībā...»[1] Apzinīgi nostājoties materialistiskās dialektikas pozicijās, pamatojot tautas un cilvēces vēstures gājuma izpratni un savas daiļrades metodi ar Marksa dialektisko un vēsturisko materialismu, Rainis arī veidojis «Uguns un nakts» tēlus, izmantojot līdz ar to ciešā kopsakarībā ar metodoloģiskajām atziņām arī savus pirmreizējos mākslinieciski metodiskos līdzekļus.

Lāčplēsis — tautas masu simboliskais pārstāvis, teiksmainais varonis, cīnītājs par tautas laimi, par cilvēces gaišo nākotni, pret visiem un visādiem tumsas un ļaunuma spēkiem. Šis sim-

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 14. sēj., 1951., 476. lpp.

boliskais varonis nav vairs agrākais zemnieks, tas «tīrais milzeņa bērns», kas bija piezīdies zemes mātes krūtīm, kā Rainis iedomājās Lāčplēsi savā jaunības lirikā («Zemnieks»). Tagad dzejnieks dod proletariata tēlu, kas izaug no tautas dzīlēm (rāda šo vēsturisko izaugsmi); tas apgūst sevis apziņu un ved sev līdzi masas uz lielo cīniņu, kas izšķir tautas un cilvēces likteņus. Lāčplēsis — savdabīga nacionala un internacionala, proletariska varoņa simbolisks tēls. Lāčplēša tēlā, kas savas iekšējās attīstības gaitā izveidojas par strādnieku šķiras pārstāvi un simbolu, Rainis rāda demosa atbrīvošanos, tā milža spēku. Strādnieku šķira ir tas jaunais spēks, kas iznīcinās ekspluataciju un līdz ar to izbeigs arī šķiru cīņu.

Par Lāčplēša tēla konkreto šķirisko saturu, kas ietver sevī šķiru cīņas dažādus — ir uzplūdu, ir atslābuma — etapus, Rainis raksta kādas vēstules pirmrakstā (1908.) savam korespondentam J. J.: «... Ir pretruna: Lāčplēsis pats apmierinājās (Lāčplēša pašapmierinātība pēc uzvaras pār vācu iebrucējiem pēdējā cēlienā — *E. S.*), tātad nevar vest galējo cīņu, — un es tomēr uz to ceru. Manā apziņā šo pretrunu izlīdzina tas slēdziens: katra šķiras kustība iet no apspiestības caur cīņu uz uzvaru, t. i., mieru un tad valdību, t. i., citu apspiešanu. Šķiras seko viena otrai tādos attīstības lokos, bet katrs loks nau vienlīdzīgs agrākam, bet plašāks, līdz beigās šķiras pašas sevi iznīcina, kad galīgā cīņā atsvabinās pēdējā zemākā, kura vairs neapspiež citas, jo zemāku vairs nav. Tad loki izbeidzas. Lāčplēsis ir [uz priekšu] gājējs spēks visos lokos, liekas gan atnākot atpakaļ lokā, bet augstākā ... Ja gribat materialu substratu Lāčplēsim, tad tas varētu būt proletariats, kurš faktiski nesīs visas šķiru cīņas un arī cīņas garu ...»[1]

Tātad, pēc Raiņa pašas ieceres, lugas darbība simboliski atveido šķiru sabiedrības attīstību, ieskaitot latviešu tautas atbrīvošanās cīņu, no senajiem laikiem līdz bezšķiru sabiedrībai. Visa lugas darbība un konfliktu izraise, pretējo sabiedrisko spēku un raksturu sadursmes izvēršas spiralveidīgos, augšupejošos attīs-

[1] Vēstule J. J. 1908. g. 10.—12. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

tības lokos. Šajā nemitīgajā «maiņā uz augšu» arī izpaužas «Uguns un nakts» filozofiskā pamatideja. Lāčplēsis kā sabiedrības augšupejošo spēku iemiesojums, «uz priekšu gājējs visos lokos» un augšējā attīstības lokā, t. i., pēdējā cīņas etapā, pārstāvot proletariatu kā pēdējo apspiesto šķiru ar īpašu cilvēces atbrīvošanas vēsturisku misiju, izbeidz šķiru cīņu, nodibinot bezšķiru sabiedrību.

Vēstulē J. J. (1908.), atzīmējot, ka Lāčplēša «cīņa atkārtojas ne (noslēgtā) lokā, bet spiralē», Rainis uzsver: «Es idejas gribēju arī tēlot viņu augšanā, attīstībā, dialektiski (tā sakrīt vēl vairāk kopā ar cilvēku kā simbola nesēju), kā Markss pirmais tēloja un lūkoja saprast sabiedrību dialektiski; uz šo es lieku sevišķu svaru, to es atradu neapzinīgi pašā darbā.»[1]

Laimdotas tēlā Rainis simbolizē šķirisko aprobežotību, pašapmierināšanos ar sasniegtajiem idealiem — ar izkaroto uzvaru, mieru, iespēju baudīt laimi, izmantot uzvaras ieguvumus, tai skaitā apspiest citus. Laimdotas un Lāčplēša mīlestība — personīga laime un līdz ar to atteikšanās no tālākas cīņas par tautas interesēm.

Raksturīgas Raiņa pašas domas par Laimdotas tēla būtību: «Laimdota ir ikreizējais ideals katrā attīstības lokā, līdz ar viņas sasniegšanu iestājas miers un pieticība... Zināms, katrā lokā Laimdota ir citāda, bet viņas kustības tendences ir vienmēr tās pašas. Tā, piem., dzīvē tipa priekšstāvji ir dažādi, tips viens. — Spīdola ir pretspēks, kas dzen pāri par idealu (Laimdotu). Sp[īdolas] un Laim[dotas] cīņa ved uz idealu nākošā lokā.»[2]

Spīdolas tēlu, kā rāda vairākas dzejnieka piezīmes un vēstules minētam J. J., viņš domājis kā pamazām, bet neatlaidīgi topošās progresivās un zinātniskās ideoloģijas simbolisku pārstāvi. Spīdola — cilvēces progresivais gars. Sākumā kā zinības un dailes

---

[1] Vēstule J. J. 1908. g. 23. aprilī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literatūras muzeja inv. Nr. 212.

[2] Vēstule J. J. 1908. g. 10.—12. augustā, turpat.

iemiesojums tā kalpo sabiedrības tumšajām varām. Bet laiku gaitā Spīdolā pašā notiek dziļas pārvērtības, tā saista sevi ar Lāčplēsi un viņa cīņu, kļūst par augšupejošo spēku sabiedrisko, ceļa rādītāju apziņu un visa pozitivā apgarojošu daiļumu.

Savās piezīmēs «radamās domas» «Uguns un nakts» pēdējam cēlienam Rainis aizrādījis, ka Spīdolas tēlam jārada sabiedrības kulturas, zinātnes un mākslas attīstība šķiru cīņā. «Spīdola, — atzīmējis Rainis, — no barbarības uz humanitati, no l'art pour l'art (mākslas mākslai) uz dzeju kā dzīves spēku.»[1]

Tātad Lāčplēša un Spīdolas simboli organiski iemieso sevī divus tautas spēka un varenības veidus — tautas stichisko milža spēku un tautas apziņas augšupejošo attīstību. Progresivās, revolucionarās idejas, ceļot tautas apziņu, nodrošina tautas spēka un varenības izaugsmi, tauta kļūst neuzvarama — tāda ir Lāčplēša un Spīdolas likteņu savienojuma jēga.

Tautas paverdzinātāja — tumšā vara iemiesota Melnā bruņinieka un tā dienderu tēlos. Ar neatkārtojamu satiras un tipizacijas spēku veidots tautas nodevēja Kangara tēls. Ne velti vārds «kangars» kļuvis Latvijā par sugas vārdu visiem un visādiem Dzimtenes nodevējiem.

Rainis pats teicis, ka «Uguns un nakts» simboli, viss lugas saturs «ir gluži reals un stingri loģisks, bez kādām mistiskām puķēm»[2]. Vēstulē Duburam (1910.) viņš raksta, ka vēlas, lai lugu «Uguns un nakts» izrāda kā realu dramu, bet ne kā operu, kur abstraktā muzikā parasti izcelta irealā dzīve. Ja «Uguni un nakti» iestudētu kā operu, tad — labāk — kā operu ar dziedāšanu un realu muziku, bet nekādā ziņā melodramu, kuru Rainis uzskata par formas maisījumu un nosauc par meludramu.[3]

Dzejnieks vairākkārt atspēkojis buržuazisko kritiķu apsvērumus, kuri iztēloja «Uguni un nakti» kā tīri simbolisku, pārpasaulīgi individualistisku darbu. «Uguns un nakts» plašajā vēsturiskajā vērienā ietverta sabiedrisko grupu un šķiru cīņas vēsture

---

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 179.
[2] Vēstule J. 1908. g., turpat, Nr. 212.
[3] Vēstule Duburam 1910. g. 4. apri.ī.

no pirmatnējās kopienas līdz proletariskās revolucijas laikmetam, paverot plašas vēsturiskas perspektivas uz bezšķiru sabiedrību. Lugas simboliskie tēli kā masas pārstāvji ir šā «cīņas gara», šķiru cīņas gara nesēji. Savam korespondentam J. J. Rainis raksta (1908.), ka Lāčplēša tēlā viņš gribējis «dzejiski attēlot cīņas garu (tas pats arī masā), kurš saceļas, sadeg, atslābst,... lai citā veidā (arī personā) — augstākā — atkal ietu loku»[1].

Ikvienā Lāčplēša cīņas posmā ar tumsas spēkiem lugas darbības personas rādītas jaunās attieksmēs un jaunā apgaismojumā. Tie tiešām ir aizvien jauni attīstības loki, kas nesakrīt, bet spiralveidīgi «mainās uz augšu». Šī augšupejošā izmaiņa arī rāda šķiru cīņas mainīgo norisi ar tās pacēlumu, kulminacijas momentu, atslābumu un jaunu pacēlumu augstākā pakāpē. Dažādos vēstures periodos — cauri viduslaiku feodalismam, augošam un augstākās stadijas kapitalismam, līdz socialisma pilnīgai uzvarai, kad šī lokveidīgā, šķiru sabiedrībai piemītošā raksturīgā attīstība izbeidzas un turpmākā bezšķiru sabiedrības attīstība notiek jaunā cīņā pret veco. Lūk, tāda, trīs īstenības — pagātni, tagadni un nākotni — aptveroša ir šīs dialektiskās attīstības «maiņa uz augšu», augšupejošos lokos, kaut gan lugas darbība izbeidzas, Lāčplēsim ar Melno bruņinieku dzelmē krītot, bet «Cīņa nau galā un nebeigsies...» Rainis attēlojis šķiru cīņu kā galveno vēsturiskās attīstības virzītāju spēku. Revolucionaro masu uzvarošā cīņa proletariata kā sabiedrības pārveidotāja vadībā ir augšējā attīstības loka būtība. Šādos stingri noteiktos tematiskos un sižetiskos ietvaros Rainis arī veidojis savu lugu. Lokveidīgi aizvien plašāk augšupejošā līnija arī ir «Uguns un nakts» galvenā sižetiskā līnija. Tā iet cauri pasaules vēstures dažādiem periodiem, bet uztver sevī galvenokārt šo šķiru cīņas momentu, «cīņas garu», neattēlojot pasaules vēsturi visumā, tās dažādībā. «Ja gribat, — raksta Rainis tajā pašā tikko citētajā vēstulē, — lai Lāčplēsis būtu immanentais spēks,

[1] Vēstule J. J. 1908. g. 10.—12. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

tam tad vismaz vajadzētu attēlot visu pasaulsvēsturi (Jūs redzat, ka tas še nau darīts), bet arī dots tik viens cīņas piemērs... Tad tas vēl nav immanents spēks, bet tik filoģenetisks piemērs par pasaules attīstības likuma vēsturi.»[1]

Rainis (tajā pašā vēstulē) kategoriski brīdina, ka viņa lugas varoņi un viņu «cīņas gars» nav jaucams ar Hegeļa īstenības «demiurgu» — absoluto ideju, immanento garu. «Tāpat lugā, — saka Rainis, — nau Hegeļa immanentā gara.» Tas ir abstrakts, nedzīvs, domāts gan zinātniskai teorijai, tomēr to nedrīkst «ņemt kā pierādījumu zinātniskam pētījumam, bet arī dzejai tas neder, arī techniski dzejai neiespējams, jo nau dzīvs padarīts (personā, uzbūvē, idejā), tad jau vecais dieviņš ir dzīvāks. Bet lugā ir gan attīstības princips (socialdemokrati bieži to sauc par dialektiku plašākā ziņā)... Tas šimbrīžam ir man līdzeklis parādību un viņu sakarības aptveršanai. Vai jūs iztiekat bez attīstības principa, un ko ņemat viņa vietā, jeb labāk, ko ņemat dialektikas vietā? Bet domāju, ka atzīstat attīstības principu un sakarību, jo atzīstat vēsturisko materialismu.»[2] Hegeļa dialektika, raksta Rainis, «arī bija ar galvu uz leju»[3].

Tāpat kā «Tālas noskaņas», luga «Uguns un nakts» piesātināta ar varenu dzīves un dzīvības apliecinātāju spēku. Doma par dzīvību, kas uzvar nāvi, strādnieku šķiras galējā uzvara pār saviem paverdzinātājiem ir šā daiļdarba vadošā ideja, viena no «cīņas gara» spilgtākajām izpausmēm. Šo domu Rainis pasvītrojis vairākkārt. Komentējot «Uguns un nakts» saturu reakcijas vismagākajā laikā, Rainis uzsvērti norāda uz lugas un arī sava paša optimistisko noskaņojumu. «Jaunajai (proletariata) filozofijai un dzejai, — atzīmē viņš 1908. gadā, — jāmeklē dzīvība, ne nāve kā iznākums.»[4] Par sevi pašu viņš šajā laikā saka: «... es ilgi dzīvošu, es tā gribu, man pietiek gribas un ir vēl daudz darba.»[5]

---

[1] Vēstule J. J. 1908. g. 10.—12. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Turpat.

[3] Piezīme vai vēstules pirmuzmetums nezināmam 1908. g., turpat.

[4] Turpat.

[5] Turpat.

«Un es esmu dziļš dzīves draugs, — raksta viņš vēlāk kādā citā vēstulē. — Gribu dzīvot 200 gadu, tādēļ varu droši runāt par nāvi!»[1] «Rakstnieka garam, — saka Rainis, — vajag būt augstākā mērā spirgtam un priecīgam, lai ražotu.»[2] Arī laimes momentu Rainis pievieno mākslas darba optimistiskajam veidojumam, pie kam uzskata par augstāko laimi kalpošanu tautai. «Arī priekš mākslas attīstības, — viņš raksta kādā vēstulē (1908.), — es nezinu nekā labāka kā laimes jūtas... laime ir arī skaistums un skaista dzīve arī kā māksla...»[3] Šis možais dzejnieka noskaņojums jūtams visā lugas veidojumā.

Tieši tādēļ viņš arī pievērsās folklorai, kas vislabāk izsaka tautas masu veselīgo, dzīves priecīgo psiholoģiju. «Tautas psiholoģijas dokumenti, — raksta Rainis savam korespondentam J. J., — ir arī teikas un epi, un tie pa lielākai daļai nobeidzas ar cerību un gaidām, ka kritušais varonis (t. i., tautas gars, cīņas gars) celsies un nesīs galīgo atsvabināšanu. Šo cerību... es... pārcēlu no beigām uz ievadu, cieši pieslēgdams masas, proletariata psiholoģijai... Pašā lugā visur šī sakarība: daudzie pavedieni ar visu parādību pusēm un cīņu kā visa dzinēju spēku, un masu kā visa spēka nesēju.»[4]

Rainis īpaši uzsver, ka šās psiholoģijas raksturīgākā īpatnība ir *masu varonība,* trauksme uz cīņu un neatlaidība cīņā, nelokāma griba un ticība galējai uzvarai. *Gribas* momentam masu psiholoģijā un līdz ar to spēcīga rakstura cilvēkam Rainis piešķir sevišķu nozīmi. «Griba, — raksta viņš tajā pašā vēstulē, — ir visam saturs, un gribas augstākā pakāpe ir masā, tautā jeb proletariatā. Nāk[otnes] dzejai jābūt vienai no šīs gribas parādībām, ar to dzeja būs pacēlusies augstākā pakāpē un viņai būs lielāks sabiedrisks dzīves spēks. Tā es vērtēju c[īņas]

---

[1] Vēstule Paulam Daugem 1917. g. 6. februarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Vēstule Āronu Matīsam ap 1907. g., turpat.

[3] Vēstule S. 1908. g. 10. maijā, turpat.

[4] Vēstule J. J. 1908. g. 10.—12. augustā, turpat.

garu, arī psiholoģiski atslābstošo. Bet šī atslābšana pieder klāt, es nevaru to netēlot...» Rainis nepiekrīt tiem partijas biedriem, kas kustības atplūdu, masu paguruma laikā zaudē dūšu, ticību masas iekšējiem spēkiem, baidās taisnībai skatīties acīs un cenšas šo atslābumu «neievērot, un nekā necer no cīņas gara, kas reiz atslābis, tad tie, man liekas, neizteic masas psiholoģiju»[1]. Atslābums cīņā taču ir iespējama, dabiska, bet pārejoša parādība. «Un ja atslābst, — Rainis atgriežas pie šīs temas arī nākošajā vēstulē J. J., — tas nenozīmē, ka tas būtu beigts; tūkstoškārt tas atkal uzliesmos un ir arvien audzis, arī atslābdams, to māca vēsture, un vēsturiskais materialisms tam nerunā pretim.»[2]

Rainis vispār uzskatīja gribas un rakstura momentu kā vienu no galvenajiem visā savā jaunradē. «Tik jāpiemetina, — viņš saka, — ka tā griba ir ne dota, bet attīstīta un ar apziņu attīstīta.»[3]

Rainis aizrāda, ka, vērtējot «Uguns un nakts» saturu, vispirms jāņem vērā lugas idejiskums, gribas un rakstura momenti, masas cīnītājas psiholoģija, psihiskā struktura, revolucionarās šķiras aktivā loma īstenības pārveidošanā, kad, ieguvusi šķirisko apziņu, apzinoties savu vēsturisko misiju, tā pārvēršas par milzīgu materialu spēku, iemieso sevī, Marksa vārdiem runājot, vislielāko ražošanas spēku. Polemizējot ar stichiskuma teorijas, tā saucamā «ekonomiskā materialisma» piekritējiem «ekonomistiem» un «legalajiem marksistiem», kas uzskatīja ekonomiskos apstākļus kā fetišu, vērtēja kapitalistiskās ekonomiskās iekārtas — bazes — objektivo attīstību objektivistiski, paļaujoties pašplūsmei, nonākot pie ideju un aktivas politiskas cīņas noliegšanas, Rainis ironiski piezīmē, ka «nesen vēl bija socialdemokrati (te tieši domāti «ekonomisti» — *E. S.*), kas

---

[1] Vēstule J. J. 1908. g. 10.—12. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Turpat.

[3] Vēstule nezināmam 1911. g. 30. maijā, turpat.

dievināja apstākļu visspēcību un nicināja gribu»[1]. Dzejnieks atceras šos «marksistus», šos vulgari materialistiskos sabiedrības vēstures iztulkotājus — «ekonomistus» un «legalos marksistus» — kopš Jaunās strāvas laika, t. i., 90. gadiem, un saka, ka uz dažiem kritiķiem, kas neizprot «Uguns un nakts» īsto saturu un jēgu kā revolucionaru pieeju objektivai īstenībai, «vēl atsaucas vecie uzskati». Uzskatot sevi par revolucionarā, radošā marksisma pārstāvi, Rainis uzsver: «es no manis izliktos uzskatos pamazām esmu ieaudzis 15 gados.»[2] Pret tiem, kas ignorē ideoloģijas nozīmi un neatzīst cilvēku apzinīgas, aktivas iejaukšanās nepieciešamību sabiedriskajā attīstībā, Rainis vērš sašutuma pilnus vārdus: «Bet R. (kāds kritiķis, kas vērtējis «Uguns un nakts» saturu no stichiskuma teorijas viedokļa — *E. S.)* īsti prasa ko citu: kā var aicināt Lāčplēsi (t. i., cīņas garu), lai ved mūs cīņā, kad šis cīņas gars ir vienā lokā kritis? Es turpretim gribētu zināt, kas tad lai ved mūs cīņā, ja ne cīņas gars? Laikam gan saimnieciskie apstākļi, immanentais spēks, kā to grib lielums socialdemokratu? (Te domāti meņševiki-likvidatori, kas toreiz, pielaikojoties reakcijai, atsaucās uz «ekonomisko konjunkturu» un masu pagurumu, neredzēja iespējas jaunam kustības pacēlumam. — *E. S.*) ... Arī nākotnē es no viņa (cīņas gara — *E. S.*) vairāk ceru, nekā no saimnieciskiem apstākļiem, jo viņš jau tos izlieto. Ja arī Jūs (J. J. — *E. S.)* cīņas gara un gribas momentam pieliekat tikpat maz svara, tad mums te ir nopietna starpība. Bet Jūs tad daudzās vietās runātu sev pretim.

Bet varbūt Jūs domājat, ka nevajga tēlot pagātnes cīņas, bet kādēļ tad minēt katastrofiskus mitus? Varbūt vajga tēlot tikai auksti un objektivi un neaizdedzināt tagadnes un nākotnes sajūsmību par pagātnes cīņas garu?

... Komentars un ievads, kaut arī no manis dots, nau organiska lugas sastāvdaļa. Tēvs pats var apspriest nepareizi savu dēlu un uzšūt tam nepiederīgu svārku. Tad: ievads nau rakstīts

---

[1] Vēstule J. J. 1908. g., ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Turpat.

saprašanas dēļ, bet viņa nolūki estetiski: ... stāties personu saraksta vietā, kurš aiztrauc katru iluziju lasot, un ... sagatavot lasītāja fantaziju un jūtas un ... liek viņam uzlūkot nākošos notikumus no augstāka stāvokļa, pieslēgties idealisma un varonības dziņām lasītājā. Tam jājūt, ka arī no viņa tiks prasīta uzupurēšanās un vēl lielāka, jo cīņa tikai vēl sāksies. *Cīņas un varonības gribas sajūta man ir viss, no šenes jāsaprot mani.* Dzejai tik tas jādod, ne zinātniski paskaidrojumi un pamatojumi, kuri paliek tik bezvērtīgi sīkumi, bez varonīgas gribas, tāpat kā visi saimnieciskie apstākļi negrozītos bez šīs gribas.»[1]

Meklējot jaunajai mākslai jaunu, *monumentalu* izteiksmi, atmetot naturalistu un vērotāju realistu vienkāršoto tēlu darinājumu un mechaniskās alegorijas, veidojot «Uguns un nakts» simboliskos tēlus kā «dzīvus organismus», Rainis uzskata partejisko tendenci kā noteicošo īstenības patiesīgai izzināšanai. «Te nav aina un atspoguļojums vien, — viņš raksta kādam citam savam korespondentam, — bet ir dzīvs gribas darbs, kas pats dzīvs un dara dzīvu. Tas arī ir augstākais dzejas mērķis. Vecā estetika māca, ka dzejai jābūt tikai atspoguļojumam, tikai tēlam, kam gar apkārtējo dzīvi nevar būt daļas: katru attiecību uz dzīvi sauc par tendenci un pretekli mākslai. Tā mākslu dara par nedzīvu: paceļ to debesīs, bet atrauj no darbības cilvēkos, kur vien tai vieta. Kad nāks jauna estetika, tā prasīs, lai dzejas un mākslas darbi būtu ne tēli, bet dzīvi organismi.»[2]

Kategoriski noraidot buržuazisko simbolismu, kura metodoloģiskie pamati ir idealisms, Hegeļa imanentais gars jeb absolutā ideja, Rainis uzskata par nepieciešamu metodoloģiski pamatot dzejnieka mākslinieciskо metodi, sevišķi vēsturiskajā eposā ar dialektiskās attīstības un sakarību marksistisko principu, vēsturiskā materialisma principu. Līdz ar to viņš atmet arī latviešu «legalo marksistu» (A. Dauges, K. Kasparsona u. c.) neokantisko literaturas teoriju par literaturas vēsturiskā procesa pašplūsmi, īstenības atspoguļojuma automatismu, tendences un apzināta

[1] Vēstule J. J. 1908. g. 10.—12. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Vēstule Helm. 1908. g. 22. februarī, turpat.

ideala nevajadzību. Rainis krasi norobežo sevi no šiem objektivistiem un vairākkārt aizrāda uz «fotografiskā» jeb «objektivā» realisma primitivo pieeju dzīves īstenībai, uz šās teorijas vulgaro būtību. Īstenības statiskā, inertā atspoguļojuma vietā viņš pieprasa «dinamisku» īstenības uztveri un atveidojumu un kā tādus domājis arī «Uguns un nakts» organiskos simbolus. «Bet viss sacītais par organisku, dinamisku simbolu, — Rainis raksta vēstulē J. J., — paliek nepilnīgs, ja neievēro,... ka simbolam jābūt konkretam, dzīvam cilvēkam; ja tas nau, tad... nedzīvas alegorijas... To pieredzējuši visi pasaulsliteraturas virzieni, kad viņi nedeva vairs dzīvus cilvēkus, bet šablonas, jo nebija dzīva satura... Dzejas darbam jābūt pašam organiskai būtnei ar patstāvīgu dzīvību (te Rainis domājis mākslas iekšējās attīstības likumības — *E. S.*) un dzejniekam iet kā tēvam, kurš nevar noteikt dēla būtni. (Raksturīgi, ka līdzīgas domas par radāmā tēla zināmu «patstāvību», kad daiļdarba varonis it kā pats nostājas uz savām kājām un darbības loģiskajā attīstībā sāk dzīvot savu dzīvi, pat citādi, kā to sākumā bija iecerējis autors, atzīmējuši Tolstojs, Gorkijs un citi lielie rakstnieki. — *E. S.*)

... Neesmu simbolists. Tas izsaka par maz, zīmējas tik uz techniskiem līdzekļiem, pat ne uz metodi, tāpat kā neesmu impresionists, ne romantiķis. Vajga cita vārda šim kompleksam no jauna nolūka (masas tēlošanas virziena) ... (sinteze un filozofija, attīstības likumu saņemšana kopā) ...»[1]

Bet arī par «realistu» toreiz parastajā nozīmē, kad vēl jauca realismu ar naturalismu un uztiepa realismam bezkaismīgu, objektivistisku īstenības vērotāja lomu, Rainis sevi neatzīst. Arī kritisko, vērtētāju realismu, kura dedzīgs piekritējs un aizstāvis bija Rainis, viņš jau «Tālās noskaņās» bija sācis pārveidot, ienesot tajā socialistisku tendenci un idealu, papildinot ar revolucionaru romantiku. Rainis uzskata, ka realismam savā attīstībā jāiet tālāk. Tikko citētā vēstulē viņš piemetina, ka daži socialdemokrati «vispār mākslā neiet tālāk par fotograf(isko) realismu».

[1] Vēstule J. J. 1908. g. 10.—12. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

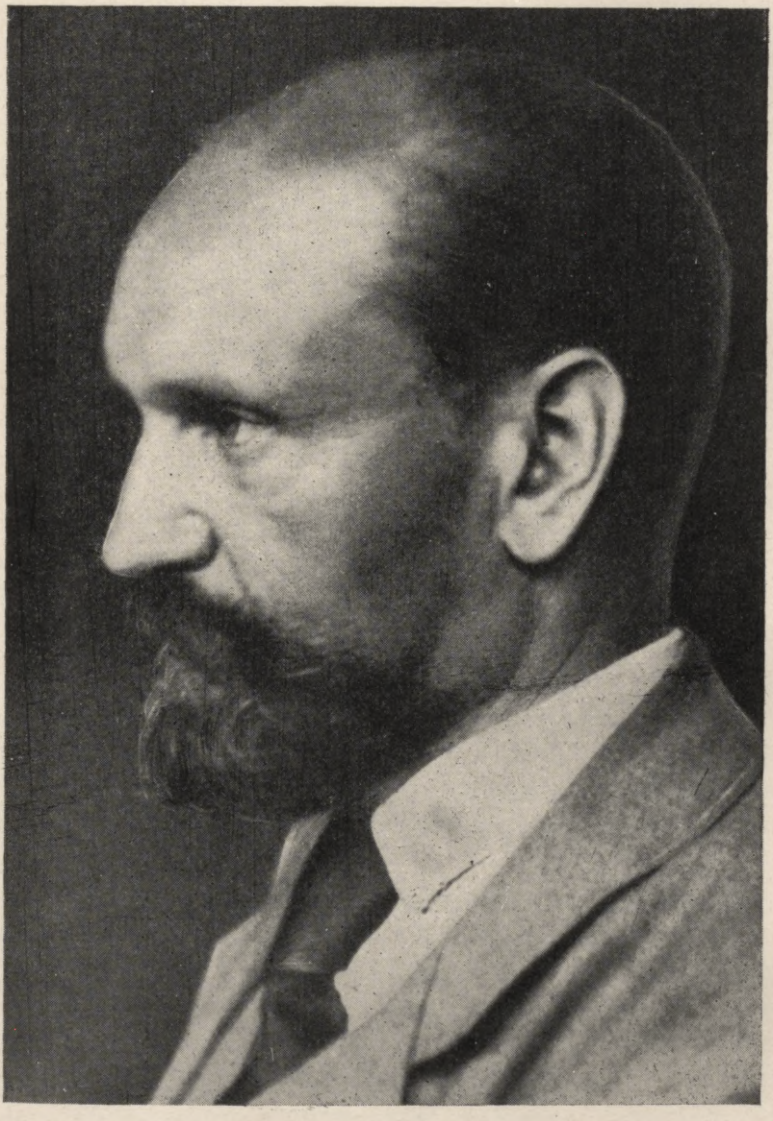

J. Rainis 1905. gadā

Apspriežot ar savu korespondentu J. J. jautājumu, kādai jābūt dzejai, lai tā varētu aptvert plašus vēsturiskus tematus ir pagātnē, ir tagadnē, Rainis raksta: «Te jums vēl arī jautājums: vai pēc Jūsu domām franču 1793. gads būtu iespējams priekšmets dzejiskai aptveršanai, un kādus Jūs iedomājaties priekš manis tematus?

Igo romans ir gandrīz vēsture, ne dzeja. G. Büchnera «Dantona nāve» (viena no vislabākajām dzejām pasaulē) dod tomēr individus, atšķirtus no masas, ne kā masas simbolus (tas nau viņa nolūks). Vai šis temats, viens no lielākiem, ir jel maz iespējams dzejai? Jo še *reala* vēsture, ne teika. (Par ko Jūs to saucat par mitu?) Ar Hauptmaņa «Vēveru» («Audēju» — *E. S.*) realismu (kas būtībā bija sīkburžuaziskais naturalisms — *E. S.*) še nepietiek, «Uguns un nakts» teiku simbolisms arī nau piemērojams. Te vajdzīgi līdz šim vēl nezināmi līdzekļi.»[1]

Rainis nebūt nedomā, ka «Uguns un nakts» teiku simbolisms un līdz ar to viņa organiskie simboli jau ir universals līdzeklis visu izcilu vēsturisku parādību apdzejošanai, bet tikai viens no daudziem, vēl nezināmiem un meklējamiem līdzekļiem.

Šo jauno līdzekļu meklējumos Rainis atzīst par ļoti vēlamu un nepieciešamu rakstnieku un kritiķu — kā savu lasītāju audzinātāju — ciešu sadarbību, lai arī sevi audzinātu. «Tas ir cilvēcisks sakars, — raksta viņš šai pašā vēstulē, — kurš man liekas viens no skaistākiem un garīgi auglīgākiem. Mums caur to jātop audzinātiem vēl vairāk skaidrībā par savu darbu un pašā darba darīšanā.»

Šie «nezināmie līdzekļi», kā tagad lielā revolucionarā dzejnieka jaunrades un viņa «radāmo domu» kopsavilkumā var nepārprotami redzēt, ir jaunas kvalitates kritiski realistiskā un revolucionari romantiskā sākumu organisks savienojums jaunā, viengabalainā mākslas metodē. (Arī Raiņa «organiskajiem simboliem — tēliem» te sava vieta.) Šo idealo savienojumu, bieži vien vēl taustīdamies, saduroties ar dažādām pretrunām, kas

[1] Vēstule J. J. 1908. g. 10.—12. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

neizbēgamas ikviena liela meklējuma sākotnē, Rainis neatlaidīgi meklē. Luga «Uguns un nakts» ir šo meklējumu un titaniska darba lielisks rezultats. Tā jau iemieso sevī socialistisko realismu tā sākotnējā posmā un ļoti īpatnējā, folkloras motivos veidotā, nacionalā formā.

«Ugunī un naktī» pārsvarā ir revolucionarās romantikas simbolika. Šās stilistiskās un sižetiskās īpatnības būtiski nosaka jau tas, ka «Uguns un nakts» ir teiku luga. Reālā vēsture tautas masu iztēlē tradicionalajā folklorā dabiski pārvēršas līdzībās, simbolos, alegorijās. Šos tautas daiļradē sastopamos dzejiskās izteiksmes līdzekļus un pārnestas nozīmes tipizacijas paņēmienus Rainis organiski pārveidojis piemēroti «jaunu tautas ideju» izteiksmei. Lugas romantika atbilst tautas revolucionari romantiskajam noskaņojumam pirmās revolucijas vētras priekšvakarā. Šajā ziņā «Uguns un nakts», ja tā var teikt, ir vēl romantiskāka par «Tālām noskaņām», kur kritiski realistiskais sākums ar savu asi satirisko izpausmi ir noteicošais. Toties filozofiskais saturs «Ugunī un naktī» dziļāks, sabiedriski politiskā problematika vēl plašāka. Tāpēc lugas saturs visumā, Raiņa paša vārdiem runājot, patiešām ir «gluži reals un stingrs loģisks». Stils — monumentals.

Dzejnieka īpatnējā revolucionarā simbolika *bagātina* jaunā realisma metodi, kļūst par tās organisku sastāvdaļu. «Uguni un nakti» Rainis pats uzskatīja par savu labāko darbu. Šajā darbā patiešām jau iemiesoti jaunās, socialistiskās mākslas metodes — socialistiskā realisma — neatlaidīgie meklējumi, šās metodes būtiskākās iezīmes: dziļi partejiskais, marksistiski filozofiskais īstenības revolucionaro vēsturisko izmaiņu skatījums un jauno, «nezināmo» izteiksmes līdzekļu izlietojums. Rainiski īpatnējam, pārnestas nozīmes, t. i., simboliskajam lugas stilam kā vienam no revolucionarās romantikas koncentrētam, visaugstākās hiperbolizacijas veidam ir, tāpat kā jauna tipa revolucionarajai romantikai, socialistiskā ideala apliecinātājai vispār, pilnīgi likumīga vieta socialistiskajā realismā, kas atļauj dažādu stilu, daudzveidīgas māksliniecisk as izteiksmes bagātību.

Uzskatot «Uguns un nakts» simbolus par organiskām, t. i.,

dzīvām būtnēm, kas ietver sevī tautas un proletariata masas, cilvēku un dzejnieku pašu kā simbola — tēla radītāju, Rainis izmanto simbolus kā spēcīgas dzejiskas izteiksmes līdzekli. Viņa filozofiskās dzejas un «Uguns un nakts» simbolika, kurā vispārējas filozofiskas un sabiedriski politiskas atziņas konkretizējas simboliskos dzejas tēlos, tipos un tipiskās parādībās, ir tas sevišķais, kvalitatīvi īpatnējais un nenovērtējamais dārgumu ieguldījums, ko mūsu tautas dzejnieks devis socialistiskā realisma attīstībai latviešu un pasaules literaturā. «Uguns un nakts» poetiskajiem, ar konkretu revolucionāri vēsturisku saturu piesātinātiem, nacionāli savdabīgiem simboliem būs joprojām atklājuma un vienreizēja, neatdarināma parauga un normas nozīme latviešu un pasaules literaturā.

Raksturīgi, ka Rainis pats apzinājies «Uguns un nakts» sevišķo nozīmi literari vēsturiskajā procesā un sabiedriski politiskajā dzīvē. Vēstulē J. Jansonam-Braunam (1913.) sakarā ar viņa negatīvo nostāju pret «Uguni un nakti» un māklas vietu strādnieku kustībā vispār viņš raksta: «Bet man liekas — arī mākslai ir nozīme mūsu lielajā cīņā, arī J[aunais] Teatris, izrādīdams «Ug[uni] un N[akti]», ir aģitējis pilnīgi politiski, un man saka lietpratēji, kas stāv praktiskā cīņā, ka tā pati «Ug[uns] un N[aktsl» iespaida ziņā var sacensties ar avīžu ievadrakstu...»[1]

RAIŅA ESTETISKO UZSKATU ATTĪSTĪBA

«Uguns un nakts», kā tas redzams jau no apskatītajām dzejnieka piezīmēm un vēstulēm, no viņa paša spriedumiem par šo lugu, ir visspilgtākais un koncentrētākais viņa estetisko un etisko uzskatu izpaudums — savā ziņā ticības apliecinājums. Šo lugu viņš rakstījis ilgu pārdomu, dziļu vēstures un materialistiskās filozofijas studiju rezultatā, tuvodamies revolucionarā marksisma

[1] Vēstule J. Jansonam-Braunam 1913. g. 4. aprilī sakarā ar viņa rakstu «Vārdā» «Vai gaidāma mums īsti proletariska māksla?» («Vārds», 1913., 2.). Citēts no J. Kļaviņa raksta «Jauni dokumenti par Raini», «Karogs», 1948., 3.

dialektikai, apgūdams to un apzināti galvenajos jautājumos nostājoties tās pozicijās. Ne velti viņš savos spriedumos par «Uguni un nakti» atsaucas uz Marksa dialektiku un vēsturisko materialismu, uz Marksa un Engelsa estetiskajiem ieskatiem, ņemot vērā arī Pļechanova kā toreizējās krievu marksistiskās mākslas kritikas pārstāvja rakstus. Pie «Uguns un nakts» filozofiskā skatījuma, pie vēsturiskām un literarām atziņām, kas ietvertas šajā lugā kā degpunktā, Rainis allaž atgriežas kā pie pirmpamata arī savās pārdomās par citiem iecerētiem darbiem, kā, piemēram, «Kurbads», «Imants», «Spēlēju, dancoju» utt. Lugu «Kurbads», kas palikusi nepabeigta, bet pie kuras viņš strādājis ne vienu vien desmitu gadu, caurstrāvo doma, ka teiksmainā, Lāčplēsim līdzīgā varoņa cīņa ir veiksmīga, kamēr viņš iet kopā ar tautu, tās plašajām masām. Tiklīdz tas zaudē ciešos sakarus ar tām, pārstāj cīnīties par tautas vēsturiskajām interesēm, viņš kļūst bezspēcīgs.

Tagad, protams, viena otra Raiņa estetiskā atziņa, kas iemiesota «Ugunī un naktī» vai izteikta viņa spriedumos par šo lugu, var radīt domstarpības, jo vēl nebija pietiekami precizēta, bet visumā dzejnieka estetiskie ieskati toreizējos latviešu sabiedriskās dzīves apstākļos un literaturā bija milzīgs novatora solis uz priekšu. Tas bija socialistiskā realisma celmlauža darbs latviešu literaturā.

Raiņa daiļrade, luga «Uguns un nakts», dzejnieka filozofa estetiskie ieskati rāda, ka viņš dziļi izpratis sabiedriskās ideoloģijas — filozofisko, politisko, estetisko un etisko ieskatu — nozīmi sabiedriskajā attīstībā.

«Uguns un nakts» uzrakstīšanas laikā Rainis jau ir kritiski pārvērtējis ne vien pirmo latviešu progresivo domātāju, buržuazisko demokratu un apgaismotāju — jaunlatviešu, bet arī revolucionaro jaunstrāvnieku (nerunājot jau par Jaunās strāvas liberaliem sīkburžuaziskajiem «kooperativajiem» socialistiem un «legalajiem marksistiem») filozofiskās un estetiskās atziņas. Savu filozofisko ieskatu attīstībā Rainis pārvar ne vien jaunlatviešu aprobežoto materialismu, bet arī metafizikas elementus Ed. Veidenbauma materialismā.

Vienīgi uz jaunās, proletariskā socialisma ideju cementētās estetikas pamata, uz viengabalainās mākslas metodes pamata lielākais latviešu dzejnieks arī varēja radīt «Uguni un nakti» un citus savus nemirstīgos darbus to apbrīnojamā mākslinieciskajā daudzveidībā.

Raiņa filozofiskie, etiskie un estetiskie ieskati, protams, nav radušies uzreiz, ne arī veidojušies nepārtraukti taisnvirzīgi, un tiem ir ciešs kopsakars ar dzejnieka politisko uzskatu attīstību. Savā uzskatu attīstībā viņš gājis tiešām grūtu meklējumu ceļu, pārvarējis šaubas un svārstības, pirms nokļuvis pie pareizām atziņām, pie viengabalaina pasaules uzskata kā metodoloģiski viengabalainas, savā mākslinieciskajā izpausmē daudzveidīgas, metodes pamata. Jau Jaunās strāvas laikā Rainis domātājs bijis citu savu līdzgaitnieku priekšgalā un arī apzinājies šo savu priekšgājēja lomu progresivās sabiedriskās domas attīstībā Latvijā. «Mans darbs «Dienas Lapā», — saka Rainis, — bija ideju došana citiem, piemēram, Jansonam, vēlāk kulturas darbs, lai būtu ceļš literaturai.»[1] Kādā vēstulē Andrejam Upītim 1911. gadā dzejnieks raksta: «Man še nav šaudīšanās. Man gan tāda bija, bet sen atpakaļ. Un es pa ilgu laiku topu tas, kas esmu, bet es šo procesu biju nobeidzis jau tad, kad vēl citi bija tik pusceļā (kā Veidenbaums) vai nebij vēl sākuši, kā lielākā daļa (piem., Jansons). Tur es pilnīgi vienis prātis, ka nav ko kaunēties no savas attīstības, kad tik iet uz priekšu . . . »[2]

«Gatavība un attīstības spēja, — Rainis pasvītrojis savās vēlākajās piezīmēs — «atdomās». — Esmu bijis ļoti agri gatavs, jau 16. g. pilnīgs ateists, bet nekad nebijis pilnīgi gatavs; arvien prāts un temperaments mani dzinis pār mani pašu pāri, bet arvien es to arī esmu jutis kā pāreju, pagājušais un nākošais bijis es pats, sakars nau zudis. Attīstības spēju esmu ieskatījis par savu labāko; pilnīgu gatavību, kura vairs neattīstās, par nāvi.

---

[1] Vēstule J. J. 1908. g., ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Vēstule A. Upītim 1911. g. 23. janvarī, turpat, Nr. 212.

Es esmu gandrīz pie visiem saviem pazīstamiem redzējis šo gatavību un apstāšanos, un man katrreiz bijis no tā bail kā no miroņa.

Savā attīstībā es novērojis periodes; lielākā es stāvu tagad.

Atpūtas vajadzība, vecā krājuma samalšana.»[1]

Neatlaidīgi meklējot arvien jaunas estetiskas atziņas un jaunus socialistiskās mākslas izteiksmes līdzekļus, Rainis vienmēr centies pulcināt ap sevi un audzināt arī citus, sevišķi jaunos rakstniekus un kritiķus. Idejiskās un mākslinieciskās ierosmes došanu citiem Rainis uzskatījis par savu kā socialistiska mākslinieka vispirmo pienākumu. «Kad nau neviena soc[ialistiska] dzejnieka, — Rainis atzīmējis dienasgrāmatā (1908.), — es viens, man paka|dara.»[2] Vēstulē nezināmam (1908.), noraidot kāda kritiķa diletantiskos spriedumus par Raiņa literaro ieskatu un dai|rades attīstību, dzejnieks piezīmē: «Nesaka, ka attīstījusies vesela skola, ka man paka| dzied visi jauni dziedātāji. Jūs vienīgais — diemžēl — sakāt man pirmo atzinīgo vārdu, nesaucot par «skolnieku», kaut gan reformatoru (šis kritiķis domājis Raiņa valodas jauninājumus — *E. S.*) un labu domātāju. Atzīstat manu dzeju visumā, sapratīsat arī — Jūs sakāt — ko ilgi nesapratuši.»[3]

Latviešu progresivie rakstnieki un kritiķi saprata dzejnieka domātāja dai|rades un estetisko atziņu dziļo būtību un sekoja viņa piemēram. Latviešu revolucionarās literaturas jaunā paaudze tiešām bija Raiņa skolas paaudze.

Apbrīnojami plaša ir Raiņa sarakstīšanās ar vairākiem lite-

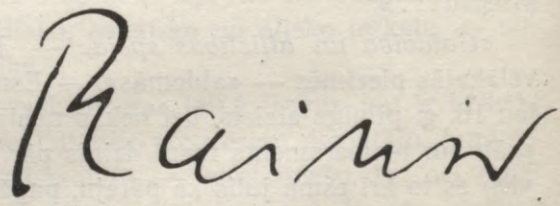

J. Raiņa autografs

[1] Raiņa «Atdomas», 40. lapiņa, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 413.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1908. g. 28. maijā, turpat, Nr. 334.

[3] Vēstule nezināmam 1908. g., turpat, Nr. 212.

raturas, teatra un sabiedriskajiem darbiniekiem par daudziem un dažādiem estetikas jautājumiem. Savas pārdomas par mākslas pamatproblemām — šķiriskumu un partejiskumu, pasaules literaturas klasiskajām tradicijām un novatorismu, latviešu un krievu kulturas un literaturas vēsturiskajiem sakariem, saturu un formu, valodu un stilu, tipiskumu, tēlu veidošanas paņēmieniem un sistemu utt. dzejnieks visu mūžu risinājis diendienā un sīki atzīmējis dienasgrāmatā vai atsevišķās piezīmēs — «radāmās domās» sakarā ar iecerētiem darbiem. Sevišķa nozīme Raiņa epistolarajam mantojumam un piezīmēm ir Krievijas pirmās revolucijas periodā, jo šai laikā viņa estetiskie uzskati iegūst briedumu un daiļrade sasniedz augstu idejisku un mākslinieciskū pacēlumu. Dzejnieka vēstules un piezīmes, domas par iecerētiem un veiktiem darbiem ievada lasītāju viņa jaunrades laboratorijā. Te redzam Raiņa pasaules uzskata un estetisko principu attīstības ciešo kopsakaru ar viņa mākslinieciskās metodes izveidi. Marksistiskais pasaules uzskats ir devis viņam pareizu dzīves revolucionaro izmaiņu, īpaši Krievijas pirmās revolucijas kā sevišķa vēsturiska laikmeta izpratni, noteicis viņa pieeju īstenībai un tās atveidi, mākslinieciskō paņēmienu sistemu un tās jauninājumus jeb, citiem vārdiem runājot, socialistiskā realisma metodi.

Raksturīgs paša Raiņa atzinums, ka Krievijas pirmās revolucijas periodam bijusi noteicoša nozīme ne vien viņa daiļrades, bet visas pasaules literaturas tālākajā attīstībā. «Grieziens, — dzejnieks atzīmējis dienasgrāmatā vēl neilgi pirms nāves (1927.), — cauri laikiem: visi v[ecie], vid[us] u[n] j[aunais] laiks vienā pusē un pēc 1905. jauns laikmets: garīgi no 1905. izaug 1917. okt. (Oktobra revolucija — *E. S.*) ... Vācija un Eiropa negāja līdz 1905. g. Vecais Fausts paliek Eiropas izteiksmes augstums, jauns Fausts sākas 1905. g.»[1]

Konģenialais Gētes «Fausta» tulkotājs patiešām viens no pirmajiem pasaules literaturā ir pacēlis šo Eiropas izteiksmes augstumu jaunā pakāpē — iemiesojot lugā «Uguns un nakts» un visā savā piektā gada revolucijas laika daiļradē «jaunā Fausta»

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1927. g. 6. aprilī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 1/23.

idejas. Būdams nacionali ļoti savdabīgs dzejnieks, saglabājot un krāšņi izkopjot savas daiļrades nacionalo specifiku, Rainis līdz ar to pārvarējis tradicionalo latviešu literaturas nacionalo šaurību — droši savienojot savā dzejā un dramā labākās nacionalās tradicijas ar proletariskā internacionalisma atziņām, atmetot tautībnieku piekopto sīciņo tautiskumu, līdzšinējos priekšstatus par tautas paražām un tikumiem, par izdaudzināto «tautas garu». Socialistiskā mākslinieka pieeja īstenībai, viņa tipiskums ir pavisam citādas dabas. Latviski mietpilsonisko pasauli ar tās šauro dzīvi un sadzīvi, ar tautisko rakstnieku un dzejnieku cildinātiem «goda vīriem» — tautiešiem Rainis neuzskata par vistipiskāko tautas dzīves parādību. Latvijas «mazie apstākļi» un «sīkie miera ļaudis» nav piemēroti viņa sajūsminātajai, «augstākas idejas» nesējai dzejai. Tie noder vienīgi viņa sarkastiskajai satirai. «Neizturami šauri apstākļi dzimtenē, latviešos, — Rainis atzīmējis 1908. gada dienasgrāmatā. — Visi darbi varēja būt tik piemēroti mazajiem apstākļiem: tautībai, sīkām partijām, mazai sajēgai.» Rainis uzsver, ka, piemērojoties šiem apstākļiem, dzeja nevar dot «lielus nodomus, idejas». «Viss aprēķināts uz saviem šauraj[iem] lasītājiem. Pirmoreiz liela izeja socialismā. No tā stāvokļa jāapspriež visi mani agrākie darbi.»[1]

Šī «izeja socialismā» arī pavēra «Tālu noskaņu» lasītājam pāri bula laikam ar piekvēpušo gaisu tās pirmreizēji plašās tāles, kur saule dzimst, un lika senai dziesmai «Ugunī un naktī» atskanēt jaunās skaņās.

«Izeja socialismā» noteica pavisam citu saturu un jēgu visai dzejnieku tēlu sistemai, jaunus tēlu veidošanas mākslinieciskos paņēmienus. Īstie tēvijas mīlētāji nav «Piekvēpušā gaisa» varoņi — «godīgie pilsoņi», krietnkrietnākie tautieši filistri, ne tie, kam ir savs kakts, kam miera prāts un kuri maz ko bēdā, lai visapkārt nakts, bet gan tie, kas straujāk slēdz savu tēviju sirdī, ir tēvuzemes sāpju nesēji. «Bez poezijas pieka[ļ] tos pie cietas — Pie tēvzem — sienas, rokas top tiem sietas —» Tādi īstenībā ir

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1908. g. 26. aprilī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 409.

tēvijas, tautas dzīves tipiskie raksturi un tipiskie apstākļi. Tipiskuma izpratne Rainim ir dziļi partejiska.

No «izejas stāvokļa socialismā» jāvērtē arī folkloras motivi Raiņa daiļradē, jo tradicionalo folkloru viņš izmanto novatoriski — marksistiski filozofiskā skatījumā, pārvarot stichisko dialektiku un naivo materialismu, kas ir folklorā kā tautas masu pasaules uzskata atspoguļojums senatnē. Pēc Ausekļa un Pumpura tautas mutvārdu poezijas nacionalās tradicijas radošais turpinājums tiek pacelts jaunā, augstākā pakāpē.

Raiņa daiļrade vispār ir klasisks nacionalās kulturas demokratisko un socialistisko elementu iemiesojums tradicionalajā formā, šīs formas arvien dziļāks pārveidojums. Arī te vērojama «lielā izeja socialismā». Dzejnieks novatoriski pārveidojis daudzas dzimtās literaturas nacionalās formas, sevišķi romantiskajā dzejā un episkajā dramā, īpaši folkloras motivu izmantojumā. Pēc Jura Alunāna, Ausekļa un Pumpura, kas bagātinājuši dzejas valodu, māksliniecisko izteiksmi vispār un literaturas demokratisko saturu, balstoties uz tautas daiļradi, Rainis, izkļūstot pats no «senču aizvēja» (t. i., nekritiskas pieejas pagātnes mantojumam), ievada to no jaunlatviskās apgaismes priekšdarba revolucionarās apgaismes plašajā gultnē, ietver jaunas estetikas zinātnisko principu sistemā. Tāds, vispirms, ir viņa kā mūsu literarās valodas izcilākā jauninātāja, normalizētāja un kuplinātāja mūža darbs — izmantojot tautas dziesmu leksiskās un stilistiskās bagātības ne vien oriģinaldarbos, bet arī tulkojumos, tai skaitā konģenialajā Gētes «Fausta» atdzejojumā. Kopš jaunības gadiem viņš pētījis tautas dziesmu metriku un stilistiku, iedziļinājies valodā kā dzejnieks un zinātnieks. Rainis studējis arī leišu un baltkrievu tautas dziesmu, kā arī krievu biļinu lielisko formu dažādību.

Grūti iedomāties ne vien pašu pamatšķiras dzejnieka valodu un stilu, bet visu mūsdienu literaro valodu, tās stilistiku un dzejas kulturu vispār bez šīs Raiņa «pievēršanās folklorai», ko vēl dažkārt mēdz uzskatīt par viņa daiļdarbu formas laikmetisku atpalicību no socialistiskā realisma jaunajiem idejiskajiem principiem.

Mūsu demokratiskajā un revolucionarajā literaturā, īpaši Raiņa daiļradē, vērojama interesanta, ļoti raksturīga un no reakcionarajām literaturas strāvām atšķirīga vecā sastapšanās ar jauno, kad tradicionalie priekšstati, tēli un raksturi kalpo jauno sabiedrisko attiecību, sadzīves normu, jaunu etisku un estetisku principu ieviešanai un nostiprināšanai. Savā dienasgrāmatā Rainis atzīmējis, ka ar lugām «Pūt, vējiņi!», «Krauklītis» viņš centies «ieviest mūsu garīgajā satversmē tautas dziesmas».[1] «Pūt, vējiņi» prologā dzejnieks pasvītro tradicionalās folkloras lomu «mūsu dienas darbā», jo tā «palīdz gatavot mums jaunu dzīvi».

Tieši šīs jaunās dzīves dēļ Rainis arī izlietojis tautas apziņā iemiesotos, ikvienam vienkāršam cilvēkam saprotamos tradicionalos folkloras priekšstatus un motivus partejisku ideju un proletariskā humanisma atziņu propagandai. Tieši tādēļ viņš filozofiski-vēsturiskā un dialektiskā materialisma gaismā pārvērtējis tautas naivo un stichisko prātniecību, lai mācītu darba tautu domāt lielo «nākotnes domu», izprast ārpasaules — dabas, sabiedriskās dzīves un cilvēku domāšanas likumīgo virzību, un līdz ar to paplašina pašu skaistuma jēdzienu.

Lūk, kāpēc «jaunās skaņās» skan «senā dziesma» Raiņa «Ugunī un naktī» un citās lugās. Jaunu socialistisku jēgu iegūst senatne un karaļmeita tā paša nosaukuma dzejoļos «Tālās noskaņās», vecu ļaužu stāsti — «Vētras sējā», vecas gudrības un karā kauta dvēselīte «Klusā grāmatā». Pavisam citādi Raiņa filozofiskajā dzejā un dramās kļūst arī tautā sen pazīstamie un agrākajā literaturā bieži sastopamie bībeles leģendu tipi un tēli. Pazudušais dēls «nāk nesagrauzts uz tēva mājām», lai triektu ārā no templa pārēdušos un pašapmierinātos. Pastarā dienā tiesā veco pasauli. «Savādā valoda» apgāž visus Jerikas mūrus. Jāzeps sapņotājs skata cauri mūžiem cilvēces tālāko gaitu un it kā sasaucas ar «Klusās grāmatas» filozofiskajām vārsmām par tālo, bet jau šodien izcīnāmo nākotni, kad atnāks tas laiks, kas nāk tik vedams, kad cilvēku-kustoņu, cilvēku-zvēru paaudzes

[1] Piezīme J. Raiņa dienasgrāmatā — 1915. g. 9. septembrī.

pārgrozīsies, kad lēni no cilvēkiem atkritīs zemums, cilvēks kļūs cilvēks un varēs ar daiļumu dziedēt un veldzēt, un nākotnes spožumu sapņos rādīt.

Gadsimtiem ilgi pamācīja tautu pēc bībeles līdzībām liekulīgajā cilvēku paverdzinātāju un nomācēju cilvēkmīlestībā, aicināja nepretoties ļaunumam, lika paciesties, pazemīgi gaidīt nāvi — glābēju un cerēt, ka debesīs labāki būs. Arī jaunajā pašu latviešu literaturā drīz vien sāka ieviesties no bībeles līdzībām un dogmām atdarinātā žēlsirdīgo zamariešu verdzības morale, saradās liels daudzums «nabagu» dzejnieku un rakstnieku, kā tos nosaucis Rainis, kuri lūdza pēc līdzcietības «mazākajam brālim», idealizēja «sirdsšķīstos ļaudis», dažādos baltos tētiņus un pelēkās vecītes-kukažiņas un tiešām, vārdam nav vietas, ar lielu iejūtību un pārliecību viņi aizkustinoši tēloja šos sērdieņus «skatos iz tautas dzīves». Lūk, kāpēc Tautas dzejnieks Rainis apzināti izmanto šīs tradicionalās līdzības, asociacijas un raksturus, lai vistuvāk piekļūtu tautas psichei un raksturam, gaisinātu visas iluzijas, modinātu un iedarbinātu tautas apziņā un dvēselē spēcīgas domas un jūtas, dzīvotgribu, brīvestības alkas. Viņš aicina saslieties pretestībā un naidā, sludina jaunu cilvēkmīlestības morali komunistiskā humanisma garā, raida tautas sapņus, ilgas un cerības realā virzienā — rādot nākotnes spožumu virs zemes.

Pirmās revolucijas laikā tauta pārfrazēja tautas dziesmas, ziņģes un baznīcas dziesmas, dziedāja tās baznīcas mītiņos un gājienos, izsmejot un zaimojot kungus, kas debesīs un arī virs zemes. Tas bija dabisks, nacionali īpatnējos apstākļos radies, stichisks process kā sava laika raksturīga, bet pārejoša parādība. Lūk, kāpēc ilgi un rūpīgi apsvērtais, mākslinieciski smalki un pārliecinoši izveidotais folkloras motivu izmantojums, tāpat bībeles leģendu pārkausējums (kuras bieži vien, piemēram, par kungiem, debesīm un elli, jau pati tauta folklorizējusi, savdabīgi pārveidojusi pretējā — bezdievīgā nozīmē), pilnīgi dabiski iederas nacionalajā formā socialistiskā realisma aizsākumos ģenialā dzejnieka daiļradē. Iederas arī tāpēc, ka viņa daiļrades kritiski realistiskā līnija un tās satiriskais saasinājums, sākot ar

«Mazajiem dunduriem», «Apdziedāšanas dziesmām» un «Pusidealistu», īpaši ar «Tālām noskaņām», kur jaunā metode sāk veidoties vispusīgi, ir tautas atjautības, dzirkstošas asprātības un dzēlīgas zobgalības piesātināts. Rāmā ironija un asā ļauna smiekla un dusmu satira Raiņa daiļradē nāk no dažādiem avotiem, bet vispirms no tautas daiļrades, tai ir iekšēji dziļš un gudrs, īsti tautisks raksturs.

Nacionalā forma un nacionalā specifika vispār, bet Raiņa daiļradē it īpaši, ir plaši un komplicēti jēdzieni. Folkloras motivi vien, protams, nepārklāj šos jēdzienus, bet šie motivi ir viena no raksturīgākajām īpatnībām un estetiskajām likumībām lielā vārda mākslinieka neatlaidīgajos meklējumos pēc jaunās, socialistiskās mākslas izteiksmes «nezināmajiem līdzekļiem», kā viņš pats teicis. Folklorisms piešķir viņa daiļradei spilgtu savdabību un pievilcību.

Krievijas pirmās revolucijas nozīme Raiņa estetisko uzskatu attīstībā

Minēto «lielo izeju socialismā» Rainim devis Krievijas pirmās revolucijas sagatavošanas periods un norise. Tieši tāpēc visu lielā dzejnieka jaunradi un revolucionaro darbību arī caurstrāvo viņa dzīves vadošā doma par latviešu tautas likteņu vēsturisko kopību ar krievu tautu, krievu revolucionārā proletariata vadošo lomu latviešu tautas atbrīvošanās cīņās.

Jau 1897. gadā savā rakstā «Vēstules no Latvijas un par latviešiem» kādam krievu laikrakstam Rainis atspēko vācu kolonistu teicienu, ka «latviešiem nav vēstures», ar vārdiem: «Bet ir nākotne — milzīgajā Viskrievijas dzīvē.»[1]

Krievijas pirmās revolucijas laikā Rainis uzsver domu par latviešu darba tautas vienīgo vēsturisko «izredzi uz kopēju cīņu un kopēju *mājas izbūvi* ar krieviem».[2]

Atzīmējot 1906. gada dienasgrāmatā savas pārdomas par pasaules literaturā vairākos daiļdarbos minēto, bet neatminēto «ne-

---

[1] «Письма из Латышии о латышах», ZA J. Raiņa v. n. Valsts literatūras muzeja inv. Nr. 4/356.

[2] Piezīmes — 1906. g. 4. jūnijā, turpat, Nr. 227, 45. lapiņa.

zināmo un noslēpumaino» tautu nākotnes «mīklu», Rainis raksta: «*Krievu* nākotne ir gaiša, tā nevar pazust, tur *nau* mīklas, tikai liels, tāļš spožums.»[1]

Šo krievu, latviešu un citu tautu nākotnes «tālo spožumu» dzejnieks saprot kā socialistisku idealu, kā proletariata cīņas galamērķi par socialisma pilnīgu uzvaru un līdz ar to par īstu demokratiju, par īsti tautisku kulturu — socialistisku pēc satura, nacionalu pēc formas. Kādā emigracijas laika piezīmē (domājams, sakarā ar iecerētu rakstu) Rainis raksta:

«Tūliņ pašā sākumā gribu teikt, ka mūsu tagadējā modernā kulturas attīstībā par galveno idejisko faktoru es turu socialdemokratiju, pareizāki — socialistisko pasaules uzskatu, kura nesējs ir proletariats, mūsu pamatšķira. (Modernā kultura ir demokratiska kultura.)

Man liekas, šis fakts nav jāpierāda, un šinī vietā arī nebūtu telpu pierādījumam.

Pie šī uzskata esmu turējies visā savā darbībā un tomēr zinu, ka daudzus viņš arī tagad vēl pārsteigs, sevišķi ne vien pilsoniskas aprindas, bet arī plašākas, cik tās vēl netic pašu spēkiem un aicinājumam.»[2]

Vērīgi sekojot Krievijas pirmās revolucijas notikumiem Baltijā ir revolucijas augstākā pacēluma, ir atplūdu laikā, pareizi izprotot proletariata kā buržuaziski demokratiskās revolucijas hegemona lomu, Rainis saskata un vērtē šai sakarā arī nacionalā momenta izpausmi revolucijā.

Vērojot vācu baronu organizēto soda ekspediciju trakošanu Latvijā, Rainis ar sašutumu atzīmē:

«Vai tiešām nelaimīgā latviešu tauta, — raksta Rainis, — arī šoreiz tiks atdota aprīšanai, atdota zirnekļiem viņas sulu izsūkšanai, netiks piesaistīta krievu dzīvei?» — «Mēs, būdami slavi, — Rainis turpina, — izjūtam patiesu draudzību ar krievu

---

[1] Piezīmes dienasgrāmatā — 1906. g. 24. maijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 207—75/3.

[2] Piezīme emigracijas laika materialos — bez datuma, turpat, Nr. 283.

tautu, šī draudzība dibinās uz etnisku asinsradniecību, uz visu vēsturi, un tā jo ciešāka tāpēc, ka saskan ar mūsu augstāko labumu un izdevīgumu, jo visu latviešu tautas ekonomisko stāvokli nosaka visciešākā saskare ar Krieviju.»[1]

1908. gadā Rainis sarakstījis krievu valodā plašu apcerējumu «Latvieši». Šis apcerējums bija domāts prof. A. Kasteļanska kopotam rakstu krājumam par Krievijas nomaļu tautu etnografiju un kulturu.[2] Raiņa apcerējums ar Pētersona parakstu krājumā iespiests stipri saīsinātā veidā. Tikai tagad tas atjaunots pēc rokraksta un korekturas novilkumiem.[3] Raiņa rakstā doti vērtīgi vēsturiski un statistiski dati, kas atmasko vācu «kulturtreģeru» reakcionaro lomu, pasvītrota krievu progresivās kulturas loma latviešu tautas pašapziņas formēšanās procesā. Ne Baltijas vācieši, pārvācotāji kosmopoliti, ne viņiem paklausīgā latviešu nacionalistiskā buržuazija, bet strādnieku šķira krievu proletariata vadībā ir tas spēks, kas izcīnīs dzīves pārveidības un izveidos progresivo nacionalo kulturu.

Ļoti skaidri Rainis parāda Baltijas vācu separativo tendenču patieso būtību: «Nedz piederība pie Vācijas, nedz pilnīga valstiska patstāvība nevarētu dot muižniekiem lielāku iespēju ekspluatēt zemniekus nekā tagad, šajā ziņā tālāk nav kur iet... Uz ko patiešām tiecas baroni — tas ir, uz Baltijas savrupību, uz veco landtagu un privileģiju atjaunošanu, uz krievu ietekmes samazināšanu, turklāt viņi vēlas, lai iespējami ciešāk saliedētos visas trīs guberņas, kurās viņi gribētu vienu kopīgu ģeneralgubernatoru, atsevišķu tiesu palatu un augstāko administrativo resoru, cerēdami, ka tādā kārtā Baltijā vadošā loma piederēs vācu muižniecībai un vācu valodai. Baroni vēlas, lai notiktu atgriešanās atpakaļ pie 1886. un 1860. gadu laikiem.» «Latviešu buržuazija un zemniecība, — turpina Rainis, — protams, nevar pievienoties šīm tieksmēm; buržuazijai to realizēšana nozīmētu

---

[1] Piezīme — bez datuma, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 375.

[2] Формы национального движения в современных государствах, сборник под редакцией А. И. Кастелянского, С. Петербург, 1910.

[3] *J. Rainis*, Kopoti raksti, 1951., 14. sēj., 558.—559. lpp.

grūtāku konkurenci ar vāciešiem, zemniekiem — dzimtbūšanu. Bet praktiski, — norāda autors, — latviešu buržuazijas prasības nonāk nevis pie autonomijas, bet vienkārši pie zemstes.»

(Starp citu, latviešu buržuaziskie nacionalisti līdz pat Februara revolucijas uzvarai 1917. gadā un tās pāraugšanai socialistiskajā revolucijā pat neieminējās par kaut kādu Latvijas atdalīšanu no Krievijas. Pērkamo latviešu buržuaziju visā pilnībā apmierināja patvaldības mazo nacionalitatu apspiešanas politika. Latviešu buržuazija lieliski piemērojās šai politikai. — *E. S.*)

Par latviešu proletariatu Rainis piezīmē, ka tas atšķirībā no vācu muižniecības un latviešu buržuazijas vēlas patiesi demokratisku apgabala pārvaldi jaunās Krievijas sastāvā un kopā ar krievu strādniekiem cīnās par demokratiskās republikas lozunga ieviešanu dzīvē (t. i., par boļševiku lozungu piektā gada revolucijā — *E. S.*).

Šajā pašā rakstā Rainis dedzīgi atspēko tautībnieku melus, it kā 1905.—1907. g. revolucija Baltijā bijusi nacionala kustība, vērsta pret Krieviju. Ar plašu faktu materialu viņš pierāda, ka latviešu un igauņu strādnieki cīnījušies plecu pie pleca ar Krievijas strādniekiem nevis par savas nacionalās buržuazijas interesēm, bet par kopējo proletariata lietu.

«Latviešu atdalīšanās no Krievijas, protams, būtu pašnāvība,» saka Rainis.[1]

«Mēs esam kā miesas daļa no Krievijas, — raksta Rainis kādā no savām vēstulēm jau 1906. gadā, — mēs esam labā roka, ko viņa sniedz uz Eiropu. Vāci (domāti Baltijas vācieši — *E. S.*)

---

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 1951., 14. sēj., 558. lpp. Pirmuzmetumā (turpat, 712. lpp., 247. piezīme): «Lieki būtu teikt, ka latviešiem bez liela radniecīgas tautas aizsardzības tāda atdalīšanās nozīmētu pašnāvību. Tādēļ latviešu buržuazija vēlas Zemsti, pašvaldību, gan demokratisku, bet ar īpašumu uz izglītības cenzu, lai nezaudētu vadību pār mazturīgiem zemniekiem un proletariatu; tā joprojām paļaujas uz krievu birokratiju. Vācu muižniecība un buržuazija un latviešu buržuazija abas grib autonomiju vai pašvaldību jautājumos, kas attiecas uz tautas masu pārvaldīšanu, savus mērķus tās ietērpj nacionalā ideoloģijā, iededzina nacionalo naidu un konkurenci.

ir sveši uzaugumi, lieka gaļa. Ja viņi kur der, tad Vācijai, uz to tiecas kā austriešu vācieši.»[1]

Jau šajos gados Rainis kritiski raudzījās uz «izglītotiem Rietumiem» un to izdaudzināto buržuazisko kulturu, atzīmējot tajā mietpilsoniskumu un sabiedriskās domas sastingumu, rutinu un aprobežotību. Jau tad Rainis nāk pie pārliecības, ka cilvēces likteņos Krievijai piekrīt sevišķa loma. Viņš uzsver Krievijas atbrīvošanās kustības starptautisko nozīmi. Kādā vēstulē (1907.) viņš atzīmē Īrijas un Anglijas sabiedriskās kustības atpalicību, salīdzinot ar Krieviju. «Reliģiski iemesli Belfastas streikā — tas rāda, ka tur vēl saimnieciskie apstākļi maz attīstījušies. To saka man arī jūsu cīņa koledžā, ka arī tur vēl pakaļ mums, krievu barbariem. Nu mācības sākas, būs jums, lāga zeļļi, priecīga raušanās ap statutiem, lai izmestu angļus svaigā gaisā: inteliģence tur mietpilsoniska.»[2]

Citā 1907. g. rakstītā vēstulē latviešu politiskajiem emigrantiem, kas pēc piektā gada revolucijas bija apmetušies uz dzīvi Amerikā, Rainis izsaka cerību, ka latviešu strādnieki revolucionari ienesīs amerikaņu proletariata kustībā veselīgu strāvojumu. Šajā pašā vēstulē dzejnieks pateicas saviem draugiem par viņiem piesūtīto Amerikas latviešu socialdemokratu strādnieku federacijas organa «Darba rīts» pirmo numuru. Viņš uzsver, ka «jaunais laikraksts jāatzīst par labu garīgas rosības zīmi un nodomātais lielinieku virziens man simpatisks».[3]

Pārliecību par latviešu liktenīgo kopību ar krieviem Rainis nav mainījis arī vēlāk, izvirzot pazīstamo lozungu «Brīva Latvija — brīvā Krievijā!» (1916.), un pat buržuaziskās Latvijas laikā. Vīlies cerībās par tā saukto «brīvo Latviju», atbrīvojoties no mānīgās «valsts idejas», ar kuru viņš, atgriežoties Latvijā, kādu laiku aizrāvās, Rainis nāk pie pārliecības, ka buržuazisko nacionalistu «tautība un jaunā valsts ideja izbeigusies, nogājusi

---

[1] Atzīme vai vēstule nepazīstamam 1906. g. 13. novembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Vēstule Konradam 1907. g. 23. oktobrī, turpat.

[3] Vēstule uz ASV 1907. g. 27. jūnijā, turpat.

veikalībā kā pirmā tautība tautiskās siļķēs», buržuaziskās Latvijas loma starptautiskajā dzīvē gaužam nožēlojama, tāpēc latviešiem vienīgā izredze «sastādīt kopvalsti» ar Padomju Krievijas tautām. Būdams Kulturas tuvināšanas biedrības ar Padomju Savienības tautām priekšsēdētājs Latvijā, viņš vairākkārt izteicis savu sajūsmu par padomju kulturu, uzskatot to kā nesalīdzināmu pretstatu buržuaziskajai pagrimuma kulturai Latvijā. Šās biedrības atklāšanas vakarā dzejnieks pasvītrojis, ka «Jaunā Krievija jau teikusi jaunu vārdu literaturā, mākslā, zinātnē. Tai atbild Eiropa un mācās no tās. Mēs nevaram palikt atpakaļ.»[1]

Rainis par literaturas un mākslas šķirīskumu un partejiskumu

Jau minētajā izteicienā «Mana dzeja ir priekš proletariata un viņas uzdevums to stiprināt garā un jūtās uz lielo gaitu» un pēc tam vairākkārt Rainis pats apliecinājis savas daiļrades noteikto šķiriskumu un apzināto, kareivīgo partejiskumu.

«Proletariata gaita, — dzejnieks rakstījis, — ir tik liela, ka viņu mīlēt un saprast dara jau cilvēku labu; katrs nevarīgs vārds, kas viņu izteic, top jau skanīgs. Cienīgi viņu izteikt ir ticis mans dzīves uzdevums . . . »[2]

Partejiskumu Rainis uzskatīja par visas savas literārās darbības un estetisko principu pamatkriteriju. «Mani saprast, — ierakstījis viņš savā dienasgrāmatā (1908.), — pilnīgi var tikai socialists un strādnieks, viens ar garu (apzinīgumu — *E. S.*), otrais ar jūtām. Kad strādnieks attīstīsies līdz socialismam un tālāk, līdz pilnīgai pašapziņai, viņš sapratīs arī ar garu.»[3]

«Es palieku sīocialldemokrats!»[4], — Rainis atzīmējis vēlāk (1912. gada dienasgrāmatā) sakarā ar likvidatoru postošo darbību partijā, — . . . es, būdams s. d., atklāju sevi savos darbos vispilnīgāk un dziļāk, jo ar to atklāju vesela laikmeta un šķiras būtību.»[5]

---

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 200.

[2] Vēstules pirmuzmetums nezināmam sakarā ar «Kluso grāmatu», bez datuma, turpat, Nr. 212.

[3] Piezīme dienasgrāmatā 1908. g. 2. maijā, turpat, Nr. 415, 142. lpp.

[4] Turpat 1912. g. — «dienasgrāmatu lieces», turpat, Nr. 195.

[5] Turpat 1912. g. 23. martā. Nr. 212.

Šo partejiskuma izpratni Rainis apstiprinājis arī emigracijas pēdējos gados savās nozīmīgajās vēstulēs latviešu boļševikiem 1917. un 1918. gadā. Vēstulē P. Daugem (1917.), aplūkojot savu sabiedriski politisko un literaro darbību kopš pirmās revolucijas laika, Rainis raksta: «... tas ir zināms un redzams no katras rindiņas, ka es esmu s-d. (socialdemokrats — *E. S.*), ne demokrats vien, kopš tā laika, kad devu iniciativi s.-demokratijai pie latviešiem. Ka es skatos uz mākslu kā uz šķiru mākslu, arī ir zināms.»[1]

1918. gadā, pieņemot Padomju valdības aicinājumu atgriezties dzimtenē, savā atbildē caur Padomju sūtniecību Šveicē Rainis raksta: «Ja nu gribat no manis literaturu, tad varu palikt arī še (literaturā — *E. S.*). Bet tad Jums (t. i., partijai — *E. S.*) jāsaka arī, ko lai es rakstu.»[2]

Tā pati doma atkārtojas vairākās vēstulēs. «Apsāktu darbu, — raksta dzejnieks nākošajā vēstulē, — man vēl daudz citu, un kad būtu uz tiem ierosinums no āras, piem., izteikts vēlējums no latviešu strādnieku puses, es tos aši nobeigtu un arī aši uzņemtos un izvestu citus, uz kuriem man arī aizrādītu, kopībā viegli strādāt»[3] «Jūs labi sakāt, — pasvītro Rainis citā vēstulē, — ka latviešu strādnieki gaida ziņas no sava dzejnieka, es varu atbildēt uz Jūsu vārdiem: Rainis nāks viņiem talkā šinī grūtajā cīņu un pārbaudījumu brīdī, jo cita ceļa viņam nau...» Šajā pašā vēstulē teikts, ka dzejas augstākā brīvība ir kalpot proletariatam, ka šādu «augstāku brīvību» nespēj nekad dot literatura, pilsoniska pasaule, jo pati dibināta uz nebrīvības, ka dzejas dvēsele ir dzejnieka individualitatē un tautā un ka «dzejas saturs pastāv laika garā, kas gatavo nākotni jūtās caur pagātni un tagadni».[4]

Līdzīgu Raiņa domu varētu minēt daudz, kas liecina, ka Rainis itin labi saprata dzejas un dzejnieka uzdevumu ir buržuaziski

---

[1] Vēstule P. Daugem 1917. g. janvarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 416.

[2] Vēstule 1918. g. 24. oktobrī, turpat, Nr. 212.

[3] Vēstule 1918. g. 6. septembrī, turpat, Nr. 446.

[4] Vēstule 1918. g. 8. septembrī, turpat, Nr. 446.

demokratiskajā, ir socialistiskajā revolucijā. Viņš gaidīja vēlējumus no strādnieku puses, no boļševikiem.

Līdz apzinātam partejiskumam paceltais šķiriskums arī deva Raiņa estetikas attīstībai to dzīvinošo ierosmi, kas tik spilgti izpaudās viņa daiļradē jau pirmās revolucijas priekšvakarā un norises laikā. Cieši saaugot ar pamatšķiru un tautu, Rainis kā īsts tautas dzejnieks apzinājās savus sevišķos pienākumus un arī tiesības. «Pats sev ņem tiesību, — viņš raksta kādā piezīmē, — ir zeme, ir tauta man to dod, mana lielā mīlestība man dod to tiesību un mana lielā līdzcietība, un ciešanas. (Vienīgi) avīžnieki pret mani: es plaģiators, es aģitators, ne dzejnieks, mani drīz aizmirsīšot, punduri lielāki par mani...»[1]

Citā piezīmē (1908.) ar virsrakstu «Slavas jautājums» Rainis uzsver, ka socialistiska dzejnieka popularitati tautas masās nosaka viņa kopsajušanās ar šķiru, jo šķira līdzdarbojas viņa daiļradē. Tāpēc viņa slava pieder šķirai, partijai un ir palīgs partijas lielo mērķu sasniegšanā.

«Horacija: aere perennius [Exegi monumentum aere perennius («Esmu uzcēlis pieminekli, mūžīgāku par bronzu (varu)». — *E. S.*)]. Puškina: *Я памятник себе воздвиг.* Tāda slava tagad vienaldzīga soc[ialis]mam. Slava tagad vajadzīga kā reklama, kā organizēšanās moments ap kādu viduci; kā palīgs dzejniekam darīt iespaidu uz vēl lielākām masām, pamudinājums pašam vairāk strādāt, jo ir atzinība par pareizu ceļu; arī atmaksa, ka var justies kā vajadzīgs, pienākumu izpildījis, derīgs ierocis cīņai un savai šķirai.

Labākā daļa no šīs slavas krīt atpakaļ uz šķiru, partiju, organizaciju.

Ārējas slavas parādības nau vairs ne kroņi, ne triumfi, kā romiešiem, ne naudā, kā kapitalistiem.

Visa slava no ārienes ieraidīta (iesaistīta) sirdī, paša slavas guvēja pašsajūtā. Pat arī šī pašsajūta nau personīgas laimes jūta, bet savas lietas, savas šķiras uzvara. Sajūt, ka spēja izdarīt

[1] Piezīme bez datuma, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 277—50/1.

lielo darbu tikai zem ciešo kopsajušanu (caur ciešo kopsajušanos) ar visu šķiru, šķira līdzi darbojas.»[1]

Arī jautājumu par varoni un varonību Rainis organiski saista ar masām, tautu. Agrākā traģedija ir pesimistiska, jo tās pamatā bija varoņa konflikts ar masām, tautu. «Varoņu nau, — dzejnieks atzīmējis 1906. gadā, — bet visai tautai jātop par tādu. No masas izaugs varonība un glābiņš.

Traģedija žēlojas mūsim (mums), ka labais un daiļais, t. i., varonis, mirst, bet masa, zemais uzvar.

Traģedijai jāizbeidzas līdz ar pesimismu, jo no masas, zemā izaugs labais un daiļais.»[2]

Partijas augošais, uzvarošais spēks, pēc Raiņa domām, ir masās, proletariata atmodā, viņa šķiriskas apziņas izaugsmē. Šai ziņā ļoti raksturīga kāda 1914. gada piezīme, kurā viņš īsi aplūko šo proletariata kā sabiedrības pārveidotāja izaugsmi un arī savu kā dzejnieka cīņā saucēja darbību pagājušos desmit gados. Pirmās revolucijas neveiksme, pasvītro Rainis, meklējama tai apstāklī, ka partija toreiz vēl «nedabūja apvienot un apmācīt pulku»:

«Pārdroša doma: no dziļākās nebrīvības, no kalpības, no zemības tieši tapt par valdnieku, ne pavieglināt jūgu, ne paīsināt pātagu, ne izņemt dažus dzeloņus, bet pašu pātagu izraut.

(Tieši šo domu Rainis vēlāk izteicis 1920. gadā sarakstītajā dzejolī «Pārdroša doma». «Pagalam pārdroša doma bija. Tādēļ nākamos laikus tā ievadīja. — To ejat paust.»[3])

10 gadu atmodas laiks, kamēr acis vēru; 10 gadu vajadzēja saukt: ceļaties, kustaties, verat acis un ausis, *atdarāt muti* kaut uz žāvāšanos, pastaipāt rokas, sataustāt līdzās līdzgulētājus, aprunājaties, apvienojaties.

10 gadi apvienota darba un cīņas.
Maksājot ar cīņu par verdzību.

---

[1] Piezīme «Atdomās» 1908. g. 24. maijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 334.

[2] Piezīme 1906. g. 10. decembrī, turpat, Nr. 412, 40. lapiņa.

[3] J. Raiņa Kopoti raksti, 2. sēj., 560. lpp.

Ar spīti pret spīdzināšanu.
Ar karu pret kalpināšanu,
Ar augš[anu] pret žņaugš[anu],
Ar domu un dziesmu pret asins briesmu,
Pats ņem savu likteni savās rokās.

Nedabūja nosust nams, jau vajdzēja izturēt pārbaudījumu. *Nedabūja apvienot un apmācīt pulku, jau vajdzēja* uzbrukt kaujā; apvienot desmitus tūkstošus.»[1]

Šai proletariata apvienošanā un apmācīšanā sevišķa nozīme mākslai. «Jaunā māksla, — Rainis raksta, — proletariskā... Māksla rodas cīņā un izsauc to u[n] palīdz [tai]. Marseļjez[a] Internacionale. 1905. (g.) d[ziesmas], poļu [dziesmas]. Proletariats nevar būt bez kulturas.»[2]

Proletariatam dzeja ir cīņas līdzeklis. Tai jābūt lielas sajūsmas, augstu jūtu dzejai, bet «jūtas, — aizrāda Rainis, — ir te tik cīņu ierosinātājas, sasildītājas, pacilātājas, entuziasma devējs, bet nau pats cīņas līdzeklis, var arī tas būt, bet retāk.

Pilsoņiem dzeja ir pats prāta aptumšošanas līdzeklis, ļaužu mānīš[anas] līdzeklis, ka dzeja izteiktu ko mūžīgu, kas stāv par cīņu, kas smejas par visiem sabiedrisk[ajiem] centieniem, (pauž) zemus dzenuļus.

Viņu dzeja neiejūsmina viņu pašu kareivjus, tā jau smejas arī par tiem, tā atzīst par labu tikai necenšaņos, tikai bijušo, parasto, apspiedēju kārtību. Tā paļaujas uz to, ka karaspēks un policija visas revoluc[ijas] un nejaukās cīņas apspiedīs, tādēļ nau ko uztraukties.

Bet pilsoņiem tā paļāvība nau tik mistiska un liela, tie cīnās pret revoluciju un, ja ņems palīgā dzeju, tad ne šo kā līdzekli, bet Niedras dzeju.»[3]

Revolucionarajai dzejai kā proletariskās cīņas līdzeklim tāpēc jākļūst ļoti spēcīgai — lielu ideju, augstu jūtu, varena

---

[1] Piezīme 1914. g. 2. jūlijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 409.

[2] Piezīme bez datuma, turpat, Nr. 353, 71. lapiņa.

[3] Piezīme 1907. g. 9. maijā, turpat, Nr. 415 (19).

emocionala spēka piesātinātai. «Kas grib darīt iespaidu uz notikumu gaitu, — Rainis atzīmējis (1908.), — tam ierocis ir sajūsmība, nopietnība, dusmas, visas jūtas. Kas to negrib, tas var no augstas pakāpes viegli ironizēt un sajūsmu saukt par jūtelību, smieties par izdarītām kļūdām, būt gudrs un pārvarīgs gars. Bet patiesībā katrs no šiem gudrajiem, ak, cik labprāt, būtu labāk sajūsmināts. Heine pats gribēja «d[ie] Freiheit einrichten», tad runāja nopietni, bet, kad to nevarēja, tad nāca viņa satiras.

Viņš skauda Freiligr[ātu] un Hervegu taisni tādēļ, ka tie darīja tiešu iespaidu uz politiku; tas pats pie Gētes pret Šilleru.»[1]

Dzejai jākļūst par vienu no visiedarbīgākajiem partijas politikas līdzekļiem. Tāpēc Rainis neatlaidīgi meklē dinamiski strauju un spēcīgu dzejas izteiksmi. Diendienā, kā to rāda viņa piezīmes, dzejnieks risina savas pārdomas par estetikas likumiem, dzejas būtību, dažādiem tās veidiem un tēlošanas paņēmieniem, par dzejas sabiedrisko nozīmi un uzdevumiem. No šā viedokļa viņš salīdzina savus jaunos un iecerētos darbus ar agrākajiem.

«Tāl[as] nosk[aņas], — Rainis atzīmē, — bija sākums ar nākotni, pastara pareģošana, draudi vec[ajam], tas viņu spēks un iespaids.

Asajiem dzej[oļiem] vajga arī šī sakara ar nākotni. Nu tikai nākotne būs citāda: mierīgs darbs utt., bet kura tomēr nau attaisnojama (bez cīņas — *E. S.*), jābūt tik spēcīg[ai] dzejai kā Pastarā tiesa un Fiat justitia.»[2]

«Ir tik gribas jeb kustības dzeja un neapzinības jeb miera dzeja,» Rainis raksta citā piezīmē (1908.). «Nau tik (nesalasāms vārds) un skaidras mākslas dzejas.

Visas dzejas sakne ir jūtas, bet tās vai kustīgas vai ne, apzinīgas vai neapzinīgas . . .

Pēc tā vajga pārvērtēt visu dzīvi.»[3]

Kā redzams, Rainim dzejas emocionalā, specifiskā būtība —

---

[1] Piezīme 1908. g. 26. novembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 415 (19).

[2] Piezīme ar zīmuli zem 1914. g. 2. jūlija piezīmes, turpat, Nr. 409.

[3] Piezīme 1908. g. 14. janvarī, turpat, Nr. 334 (161).

jūtas kā «dzejas sakne» — tiek idejiski apzināta, jūtas tiek organizēti virzītas uz priekšu. Jūtu apzinīgajā kustīgumā to īpašā nozīme dzīves revolucionarajās pārveidībās. Arī sajūsma — cīņas ierocis, tā jāliek lietā.

Arī emigracijas vēlākajos gados, aizsākot vairākas teiku lugas, Rainis domājis par to, kā ietvert tajās partejiskas idejas. «Es strādāju pie «Imanta», — dzejnieks raksta vēstulē J. Jansonam-Braunam, — kā Tev patīk tas temats? Kādas mūsu idejas pēc Tavām domām tur varētu ielikt?»[1]

Pamatšķiras dzejnieka kaujinieciskā partejiskuma visspožākā izpausme ir viņa paša daiļrade. Uzskatot kalpošanu proletariatam par augstāko brīvību, viņš tiešām pirmreizēji mūsu literaturā arī realizē šo brīvību, padara mākslu īsti brīvu, lieliski apliecinot dzīves patiesību dzīves revolucionarajā attīstībā. Viņa daiļrades metodei viscaur ir šķiriski apzināti, marksistiski izturēti metodoloģiski pamati. Viņa pasaules uzskats, partejiska pārliecība un nostāja nosaka pieeju īstenībai un līdz ar to tās uztveres un atveidojuma veidus, īstenības faktu un materiala atlases un vispārinājuma principus, tipizacijas paņēmienus, tēlu sistemu, saturu un formu, valodu un stilu (ieskaitot individuālā stila daudzveidīgos paņēmienus) noteiktā sabiedriski-politiskā nolūkā, konkreta estetiska ideala dēļ. Lasot Raiņa daiļrades darbus, redzam, ka tēlainība kā mākslas likums un specifika neizpaužas pašplūsmē, bet ir apzinātam mērķim pakļauta, lai ietekmētu cilvēkus, viņu prātu un jūtas, audzinātu un pāraudzinātu viņus.

Raiņa dzeja patiešām ir viņa iecerētā apzinības — gribas un kustības spēcīgā dzeja. Lasītājs patiešām izjūt ir pastara dienas pareģošanu, draudus vecajam, ir visa jaunā neatvairāmo augšupeju.

Raiņa estetiskās atziņas un šo atziņu pārvērtība mākslas tēlos ir teoretiski, ir praktiski apliecina partejiskuma vitalo nozīmi socialistiskā realisma ģenezē un attīstībā. Viņa metode kā

---

[1] Vēstule J. Jansonam-Braunam bez datuma, citēts no J. Kļaviņa raksta «Jauni dokumenti par Raini», «Karogs», 1948., Nr. 3.

dzīves un mākslinieciskās atziņas veids un sabiedriskās dzīves ietekmes un pārveidošanas mākslinieciskо paņēmienu *kopums* nav atraujama no pasaules uzskata, no partejiskuma. Ne velti dzejnieks «vingrinās zinātniskā domāšanā». Tāpēc partejiskums caurstrāvo arī visu viņa mākslinieciskо domāšanu, ir arī mākslinieciskuma dzīvā dvēsele, pamato visu jaunrades procesu, nosaka temu izvēli un mākslinieciskо veidojumu. Partejiskums, politiskās orientacijas vienotība, piešķirot dzejnieka jaunradei idejiskumu, nebūt neierobežo mākslinieciskās izteiksmes dažādību, stila daudzveidību.

Atšķirībā no buržuaziskā partejiskuma Raiņa partejiskums ir augstākā objektivitate īstenības atspoguļojumā, objektivās ārpasaules visrealākā uztvere un atveidojums, dzīves patiesības vispilnīgākā izpausme tipiskumā kā īstenības māksliniecisкajā vispārinājumā gan realistiski tipiskos raksturos un apstākļos, gan romantiskos tēlos. Šādā metodiskā vienotībā un stilistiskā daudzveidībā arī jāizprot Raiņa partejiskās mākslas būtība, tās milzīgais, sabiedriski pārveidojošais spēks. Partejiskais Raiņa izpratnē ir patiesīgais, kas atbilst tautas vitalajām interesēm, socialisma izcīņas un galīgas uzvaras mērķiem. Tāpēc Raiņa daiļrades partejiskums ir arī pilnīgākā *tautiskuma* izpausme, jo strādnieku šķiras revolucionarajai partijai nav un arī nevar būt citas intereses kā tautas intereses. Bet tautiskums, kā atzinis jau Beļinskis, ir *augstākais realisms*. Šā augstākā realisma pārstāvis jaunos vēsturiskos apstākļos ir Rainis. Viņa estetiskie ieskati un to iemiesojums daiļradē ļauj secināt, ka partejiskums nav socialistiskā realisma «elements» jeb sastāvdaļa, kā dažkārt to saprot, bet gan tā pamatu pamats un būtība, realisma augstākā izpausme mākslā. Partejiskums ir socialistiskā realisma kā jauna tipa partijas literaturas pamatkriterijs, jauna ir sociali vēsturiska, ir estetiska īpašība. Šo atziņu izteiksme mākslā piešķir Raiņa daiļradei nepārejošu nozīmi, padara to nemirstīgu. Ne velti dzejnieks teicis par sevi:

Jo mūžam būšu es pie darba tautas,
Kad viņas ilgu jūtas jāizteic,
Kaut jūdžu tālums, mūžu laiks mūs šķirtu.

Par dažām Raiņa estetikas novatoriskajām īpatnībām

Pati pirmā Raiņa estetikas ieskatu un daiļrades novatoriskā īpatnība ir tā, ka viņš radīja jauna tipa filozofisku dzeju, kuras pamats ir marksisma filozofija — vēsturiskais un dialektiskais materialisms.

No sava socialistiskā pasaules uzskata viedokļa, marksistiski materialistisko filozofisko un estetisko atziņu viedokļa, viņš pārvērtējoši apguva un radoši, novatoriski turpināja ne vien tautas daiļrades un literaturas labākās nacionālās tradicijas, bet arī pasaules literaturas mantojumu, tās mākslinieciskо pieredzi.

Dzejnieks domātājs vēroja tautas pagātni, tagadni un nākotni filozofiskā skatījumā. Vēstulē P. Daugem, kas bija sācis izstrādāt priekšlasījumu par filozofiskiem motiviem Raiņa dzejā, dzejnieks rakstīja: «Mani tas ļoti interesētu, jo Tev ir filozofiska daba, un man visas dzejas pamatā ir tā pati dziņa ne vien tēlot, bet arī aptvert un vēl dziļāk tik radīt.»[1]

«Bet man vajga, — dzejnieks ierakstījis kādā piezīmē, — vingrināties arī zinātniskajā domāšanā.»[2] Un citā: «Dzejas par sociologʻ[iju] kā Verharʻ[nam], par vēsturi un dabas zinātnēm.»[3]

Filozofiski dziļi aptverot īstenību, vispārinot vēsturiskas, dažkārt cauri laikmetiem ejošas parādības, Rainis *dabiski* izvēlas simbolus kā sintezes līdzekli abstrakcijai un līdz ar to arī konkretizacijai. «Aplam būtu domāt, — saka Andrejs Upīts, — ka tikai aiz ārējā iespaida Rainis ticis par latviešu lielāko simbolistu... Raiņa simbolistiskais izpausmes veids organiski izriet no socialām atziņām.»[4]

Pētījot abstrakcijas un konkretizacijas likumus un paņēmienus vairāku tautu folkloras un literaturas vēsturē dažādos laikmetos, Rainis nāk pie atzinuma, ka simbolika jeb, kā viņš raksta,

---

[1] Vēstule P. Daugem 1913. g. beigās vai 1914. g. sākumā, citēts no P. Dauges manuskripta «Par to, kas daudziem nezināms».

[2] Piezīme 1913. g. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 219.

[3] Piezīme 1914. g. 2. jūlijā, turpat, Nr. 409.

[4] *Andrejs Upīts*, «Raiņa dzeja», J. Raiņa Kopoti raksti, 1947., 1. sēj., 18. lpp.

simbolisms vispār ir likumīga parādība ikviena laikmeta literari vēsturiskajā procesā. Simbolisms, pēc Raiņa domām, vislabāk noder dedukcijai, sintezei īstenības uztverē un atveidojumā, jo savieno sevī dažādus tēlošanas paņēmienus — realistisko un romantisko — un līdz ar to arī dažādus sava laikmeta literaturas strāvojumus: realismu kā specialzinātnēm līdzīgu faktu krāšanas, novērošanas, empirikas, induktivu metodi un romantismu ar nākotnes apliecinājumu un hipotezēm. Tādā kārtā simbolisms ir dabisks kopsavilkums jeb noslēgums ikviena šķiru sabiedrības laikmeta jeb formacijas augstākajā attīstības posmā. Bet ikvienā laikmetā valdošā šķira ienes realismā un romantismā, tāpat to savienojumā — simbolismā — savus centienus un mērķus. Tā, piemēram, buržuaziskais simbolisms, kura metodoloģiskais, filozofiskais pamats ir idealisms, kļūst, kā to vairākkārt norādījis Rainis, galēji reakcionars. Un tiešām, buržuaziskais simbolisms pēc Krievijas pirmās revolucijas sagrāves, kā zināms, izveidojās par vienu nō aktivajām dekadences strāvām, kas iemiesoja sevī kapitalisma augstākās attīstības stadijā kontrrevolucionarās imperialistiskās buržuazijas pasaules uzskata filozofisko pamatojumu — subjektivo idealismu.

Tāpēc Rainis secina, ka «arī estetikā katram laikmetam savi likumi», kuri jāizzina, lai, balstoties uz tiem, socialistiskais mākslinieks varētu attīstīt savu dai[radi». «Klasicisms, — Rainis atzīmējis (1908.), — vairs neder. Kādi estetikas likumi feodalismam, kādi kapitalismam, kādi pārejas laikam un socialismam? Jāizpēta. Vai jautājums pareizs? Vai stāv sakarā ar manu teoriju par simboliem?»[1]

Pēc dažām dienām Rainis atgriežas pie šā jautājuma. «Buržuaziskā sabiedrība, — viņš atzīmē, — pārāk aprakstīta, novērota; vairākkārt bijis realisms un simbolisms. Prolet[ariskā] sabiedrība prasa to pašu. Jaunas attīstības stadijas prasa atkal jaunu realismu, bet katras stadijas rezultati jāsaņem simbolismā. Vai realiem tēliem jātop par simboliem?»[2]

---

[1] Piezīme 1908. g. 7. jūlijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 334—133.

[2] Piezīme 1908. g. 11. jūlijā, turpat.

Kā redzams, atstājot vairākus jautājumus atklātus, dzejnieks tomēr jau noteikti risina galveno jautājumu par jauna realisma un jauna romantisma (par jauno realismu viņš rakstījis vairākās piezīmēs) savienojumu jaunā viengabalainā sintetiskā un deduktivā metodē, kuru, lietojot tā laika terminoloģiju, viņš sauc par simbolismu jeb «organiskajiem simboliem». (Tāpēc arī jāatšķir, kur Rainis runā par simboliem jeb simbolismu kā tēlošanas paņēmieniem, stila īpašībām, un kur par simboliem jeb simbolismu kā romantiskās un realistiskās daiļrades līniju organisku savienojumu, t. i., metodi.)

Raksturīgi arī tas, ka jautājums — vai realiem tēliem jātop par simboliem? — atstāts tālākajām pārdomām un meklējumiem. Kā jau agrāk tika minēts, Rainis nebūt nedomā, ka viņa simboli ir universals līdzeklis visu parādību un raksturu attēlošanai un tipizacijai. Visa viņa agrākā un vēlākā daiļrade rāda, ka viņš nebūt nav atteicies no realiem tēliem, bet gan padarījis tos tik tipiskus, ka tie būtībā kļūst par simboliem. Vai tad «Tālo noskaņu» «Godīgs pilsonis» nesimbolizē liberalo buržuaziju, bet pozitivais liriskais varonis — proletariata atmodu?

Tāda īsumā, vispārējos vilcienos, ir Raiņa domu un pārdomu, dažkārt vēl ļoti aptuveno, sākumā pat pretrunīgo, bet neatlaidīgo meklējumu gaita, kura pieved viņu arvien tuvāk klāt jaunās, socialistiskās mākslas «nezināmo līdzekļu» atminējumam un šo līdzekļu — ir realistisko, ir romantisko — savienojumam.

Bet šis savienojums, kā to varēja vērot jau «Tālās noskaņās» un «Ugunī un naktī», Rainim ir ļoti savdabīgs. Šai savienojumā romantika visbiežāk ir simbolos, kaut gan simboli piemīt arī realismam. Raiņa realisma raksturīgākā īpatnība ir tā, ka šis realisms ir arī īstenības filozofiskais vispārinājums, tātad ļoti tuvs romantiski simboliskajam, t. i., pārnestas nozīmes tēlojumam. Raiņa kritiski realistiskai, t. i., īstenību vērtējošai pamatlīnijai, šai viņa mākslinieciskās metodes vadošajai sastāvdaļai, piemīt idejiska apgarotība, trauksmaina mērķtiecība. Tas ir, Raiņa vārdiem runājot, «plaša skata» realisms, kas būtiski atšķiras no agrākā, Raiņa minētā, faktu uzkrājēja, empiriskā, induktivā realisma, kuru viņš bieži sauc par «objektivo» jeb «fotogra-

fisko» realismu. Šī Raiņa estetisko ieskatu un daiļrades būtiskākā, īpatnēji rainiskā iezīme līdz šim vēl maz tiek ievērota. Idejisko ievirzi un nākotnes apliecinājumu piešķir vienīgi Raiņa romantikai, atstājot viņa jaunrades realistiskajai sastāvdaļai bezkaislīgu īstenības atspoguļojumu vecā, vērotāja realisma nozīmē.

Spēcīga tendence, idejiska noteiktība un pacilātība, strauja, dinamiska virzība uz priekšu raksturīga ne vien viņa spārnotai revolucionarai romantikai, bet arī realistiskai jaunrades līnijai. Viss, ko viņš tēlojis realistiskiem izteiksmes līdzekļiem — tautas senā pagātnē vai arī visu notiekošo tagadnē, — viss tiek ietverts izcīnāmās nākotnes partejiskā skatījumā, uzsvērti pakļauts «vadošai zvaigznei», «augstākai idejai».

Dzejnieks cīnītājs dzīvoja un radīja savus labākos darbus laikmetu mijā, pirmās revolucijas laikā. Tāpēc viņš uzskatīja, ka dzīve jādzīvo, to «augšup vēršot ikdien»:

> Ne dzīvi dzīvot vien,
> ne tēlot vien,—
> Bet dzīvi veidot,
> augšup vērst ikdien!

Šī izcili aktivā pieeja dzīves īstenībai tās pārveidošanas nolūkos arī nosaka Raiņa īpatnības viņa mākslinieciskajā īstenības uztverē un atveidojumā ne vien romantiskā, bet arī realistiskā tēlojumā. Šim realismam, ja var tā teikt, ir pamfletisks un zināmā mērā pat publicistisks raksturs, kaujinieciska, uzbrūkoši propagandiska tendence, socialistisks saturs un jēga. Pie kam dzejnieks gandrīz nelieto politiskus apzīmējumus, aģitacijas lozungus. Viņš panāk savus politiskos — propagandiskos un aģitatoriskos — nodomus, pastiprina savas dzejas idejisko iedarbību ar valodas tēlainību, bagātajiem izteiksmes līdzekļiem.

Alegoriski simboliskā izteiksmē un stilā Rainis veidojis arī savas jaunrades realistisko līniju. Tiešos politiskos procesus, pat tekošā momenta notikumus, viņš visbiežāk mēdz salīdzināt ar dabas parādībām to mainīgajā virzībā.

Izmantojot propagandas un aģitacijas nolūkos cilvēka ārpasaules objektivās attīstības likumības, dabas ainas, straujās pārveidības

dabā, Rainis attiecīgi veido arī savu dzejisko izteiksmi. Tai jābūt, kā teica Rainis, koncentrētai un īsai kā Šekspiram. Jālieto sentences — kā Šilleram. «Rakstīt, — atzīmē Rainis 1907. g. dienasgrāmatā, — *sentences kā Šillers* ... Šil[lers]tuvojas Voltera, Igo, Zola rakstnieku tipam. Mana līdzšinējā gaita arī tāda.»[1] Lakoniskā, straujā izteiksme, kas piemērota dzīves straujo notikumu gaitai, prasa īsas teikumu konstrukcijas, īsus vārdus. Neder smagu teikumu uzbūve, stieptas galotnes. Jāizlaiž lieki vārdi. Dzejas valodai saskanīgi, saderīgi jāsaaug kopā ar dabas tēlojumu, kas ir dzejnieka argumentacijas un tēlu sistemas materials. Rainis polemizē ar tiem rakstniekiem un valodniekiem, kas, atsaucoties uz klasisko filoloģiju, nepieļaujot nekādus saistošo vārdu izlaidumus, jo tāpēc raksti un runa it kā kļūstot nesaprotama. Minētajā 1907. gada dienasgrāmatā Rainis raksta:

«Izlaiž vārdus: it kā tas teica — nu viņi vairs neprot runas. Tā Gēti nesaprot, Luteru un vidus laiku valodu, taut[as] dziesmas, manu poeziju, kur nolaisti nevajadzīgi vārdi un teicieni. Filoloģiski — gramatiski cilvēki mēs tikuši, tik pārāk loģiski, ka palikuši bez prāta. Aleksandrieši mēs esam, komentatori, papīra valodnieki, kanclisti.

Vainīga t. s. klasiskā izglītība. Jādibina domāšana uz dabu (šajā izteiksmes jauninašanas nozīmē — *E. S.*), dabas tiešu novēroš[anu], mācīš[anos] no dabas, ne no papīra.»[2] Un nākošajā piezīmē: «Manai valodai jābūt ironiskai pret veco, t. s. klasisko izteiksmi, filoloģiski aleksandrinisko, bet tad atkal *jaunai nākotnes izteiksmei,* kas dibināta uz dabas tiešu novērošanu un tiešu dabisku loģiku un valodu.»[3]

Intensivā, emocionali spārnotā tieksme uz mērķi nosaka Raiņa dzejas būtību, tās romantiku un realistisko sākumu, valodu un stilu. «Mērķim, — Rainis raksta kādā piezīmē (1910.), — jābūt ārpus mākslas, kā ārpus katras lietas, ārpus cilvēka. Tā taisni

---

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1907. g. 18. jūnijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 415.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1907. g. 1. jūlijā, turpat, Nr. 415.

[3] Turpat 1907. g. 8. jūlijā, turpat, Nr. 415.

māksla un cilvēks saistās kopā ar pasauli un pastāv. Kam mērķis iekš sevis, tas drīz nīkst.»[1]

Ar savu uzsvērto mērķtiecību un noteikto idejisko izvirzi Rainis ne vien norobežo sevi no «tīrās mākslas», kuras piekritēji to uzskata par pašmērķi un cilvēka sevis piepildīšanu, par tās augstāko likumu, bet pārvar arī klasiskā kritiskā realisma vēsturiski nosacīto aprobežotību, nerunājot jau nemaz par tā saucamo latviešu «vērotāju realismu». Šā pēdējā vietā, kuru Rainis vīsur sauc par «fotografisko» jeb «objektivo» realismu, viņš stāv par vērtētāju, jaunu vērtību radītāju realismu.

Rainis polemizē ar tiem latviešu socialdemokratiem, kas savus priekšstatus par jauno mākslu saista ar veco realismu, iedomājas realistisko tēlojumu kā pasivu, mechanisku īstenības atveidojumu. «Kad s. d. runā par jauno mākslu, — Rainis raksta 1912. gadā dienasgrāmatā, — tad domā tikai veco realismu un seksualismu, ar dekadentisku reklamu raibumiem. Simbolisms s. d. tikai nenozīmīgs vārds. — Vēl svešs un pretīgs lielums, jo ar visu lielmutību viņi vēl nezin, ka kustība ļaudīs, no kuras viņa tik atbalss, (nezin) ka dzīves maiņa ir liela.»[2]

Šajā pašā piezīmē Rainis izsaka sarūgtinājumu, ka latviešu socialdemokratija «kā tāda vēl tagad manai mākslai ir pilnīgi sveša. Manas politikas dēļ man un manu pienākumu dēļ man jādod (jāiet — *E. S.*) mākslas maldu tekas.» Protams, Rainis personīgu aizvainojumu dēļ te pārspīlē — attiecinot savas daiļrades neizpratni uz visu socialdemokratiju, arī uz tās revolucionaro spārnu — boļševikiem. Tomēr zināmā mērā Rainim bija taisnība. Latviešu socialdemokratijā reakcijas laikā, līdz pat ceturtajam Briseles kongresam (1914. g.), vadību bija sagrābuši meņševiki. Tāpēc latviešu socialdemokratijā arī nebija noteiktas partijas politikas literaturas un mākslas novadā, kas būtu balstīta uz ļeņiniskajiem partejiskuma principiem. Meņševiki pieņēma kā pamatu savos spriedumos par literaturu un mākslu latviešu «legalo marksistu» estetiskās atziņas, īpaši par «objektivo realismu». Bet Jan-

[1] Piezīme 1910. g. 20. oktobrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 253.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1912. g. 24. martā, turpat, Nr. 191.

sons-Brauns, kas pa šo laiku jau bija kļuvis samierinātājs, vispār neatzina Raiņa novatorismu un viņa dzejas sevišķo nozīmi strādnieku šķiras revolucionarajā kustībā.

Kādā citā piezīmē Rainis skarbi izsakās par «feļetona realistiem», kuri izprot realisma būtību tikai kā tekošo dienas notikumu chroniku. Laiks pagājis, pasvītro Rainis, jaunajai rakstnieku un kritiķu paaudzei jāuzstājas par jaunu, plaša vēriena, liela stila realismu, kas varētu pacelties savam, reakcijas nospiestajam, laikam pāri.[1]

Šis jaunais, mērķtiecīgais realisms, kuru Rainis meklējis ar ārkārtēju piepūli un patiešām arī izveidojis savā daiļradē, ir ļoti līdzīgs vairāku citu socialistiskā realisma aizsācēju dzejnieku jaunrades realistiskajam sākumam. Bet tas arī atšķirās ar dažām Rainim piemītošām īpatnībām. Raiņa realisms visbiežāk iet lielajās līnijās un šai ziņā ļoti tuvs viņa jaunrades romantikai. Raiņa jaunrades romantiskā līnija ietver sevī izcilākās dzīves parādības, tajā dažkārt izkrīt sīkās detaļas, tāpat kā dzejnieka apzināti īsinātā valodā dažkārt izkrīt saistošie vārdi. Te arī viens no iemesliem, kāpēc vēl tik bieži jauc Raiņa realistisko tēlošanas veidu ar viņa romantiku. Dzejnieka cīnītāja, tautas tribuna dzeja ir «sajūsmināta dzeja» arī tās realistiskajā sākumā.

Rainis vairākkārt atzīmējis, ka strādnieku materialās labklājības intereses, ekonomiskās prasības nav tikai patlabanējā stāvokļa uzlabošana, «maizes un kapeikas» intereses, kā to centās iztēlot «ekonomisti», bet tikai sastāvdaļa proletariata lielajā varonīgajā politiskajā cīņā un revolucionarajā apgaismē. Savā 1907. gada dienasgrāmatā dzejnieks raksta: «Es zinu: sajūs[mība], dz[eja] un ideal[isms] (pašaizliedzīgā cīņa par socialisma uzvaru — *E. S.*) ceļas no maizes interesēm, bet maizes int(ereses) un sajūsm(ība) nau viens, kā tēvs un dēls nau viens, bet maizes intereses nevar palikt vienas, bez sajūs[mības].»[2]

Attiecīgi savai īstenības uztverei un atveidojumam lielajās

---

[1] Turpat 1912. g. 17. septembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 191.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1907. g. 26. augustā, turpat, Nr. 415.

līnijās un lielajām idejām veltītai «sajūsmības dzejai», kas ietver sevī arī «maizes intereses», Rainis arī veidojis savas dzejas realistisko līniju, nebūt neatmetot to un nejaucot ar romantiku. Kādā no savām piezīmēm (1909.) par literaturas teorijas jautājumiem «Atdomās» viņš raksta:

«Mana dzeja tēlo vairāk cilvēku lielās attiecības pret pasauli un sevi nekā cilvēkus pašus. Viņa cilvēka attēlojumus ņem kā materialu, no kura taisa slēdzienus. Attēlotājs realisms viņai ir tikai ierocis lielākiem mērķiem.»[1]

Savā dienasgrāmatā Rainis atzīmējis, ka viņam velti pārmet to, ka viņš neraksta par strādnieku ikdienas dzīvi. Rainis paskaidro, ka nav ņēmies rakstīt par to, kā strādnieks šodien ģērbjas, ēd, kādi viņa materialie un sadzīves apstākļi, tas jāattēlo, bet tas prozas vai cita profila dzejnieka uzdevums. Viņš raksta par to, ko šodien domā strādnieks, ko domās rīt, nākotnē.

Raiņa filozofiskā, lielu domu un lielu jūtu dzeja skata pasauli un cilvēku no lielāko, tālāko mērķu viedokļa. Šī dzeja patiešām ir, Raiņa vārdiem runājot, no īstenības «izvilktais spēks», īstenības «ekstrakts». Galvenokārt šiem lielajiem mērķiem atbilstoši viņš arī veidojis ir romantiskos, ir realistiskos izteiksmes līdzekļus. Lūk, kāpēc arī formas jautājums, Raiņa vārdiem runājot, viņam «kļūst par satura jautājumu», lūk, kāpēc viņš arī izvirza «ideju dramas» un «ideju lirikas» problemu. Lielākajiem mērķiem un lielākajām cilvēku attiecībām pret pasauli veltītai dzejai jāatrod jauni izteiksmes līdzekļi, jāiegūst attiecīgs veidojums jaunu, īpašu uzdevumu veikšanai. Agrākā realisma, sevišķi vērotāja realisma pieeja dzīves īstenībai un tās atveidojums jāvērtē kritiski.

Jaunās mākslas metodika, aizrāda Rainis, pakļauta metodei un nav jaucama ar to, tāpat kā ierocis ar mērķi. Socialisms nav identificējams ar realismu, kas pats jaunajos vēsturiskajos apstākļos pārdzīvo krizi, izmainās.

«Socialismu, — Rainis raksta minētajā piezīmē «Atdomās», — identificē ar realismu nedomātāji — kritiķi, ar šablonas un

[1] «Atdomas», piezīme 1909. g. 12. maijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 334.

ikdienības prātu. Piesien socialismu pie pārdzīvotas dzejas formas, kura der tikai faktu krāšanai, empirikai, ne dedukcijai.»[1]

Rainis, protams, nav domājis vispār noliegt faktu krāšanu un iztēlot to par vienkāršu, empirisku faktoloģiju. Viņš itin labi sapratis, ka jaunajam realismam īstenības vispārinājuma nolūkos — «dedukcijai» lieti der ikdienas dzīves sīkie fakti, ka nepietiek ar īstenības un ideju attēlošanu lielajās līnijās vien. Kādā piezīmē (1907. gada dienasgrāmatā), aplūkojot dažu rakstnieku — Mērikes, Garšina, Gētes un Freiligrata — jaunradi, Rainis atzīmē, ka viņiem ir gan «dziņa pēc neikdienišķā: fantastika un sajūsma», bet trūkst *«ikdienas, kas cenšas uz augšu»*. Mākslinieka vajadzīga arī «saprašana priekš svešā — *tulkošana»*. Dažiem rakstniekiem, piemēram, Freiligratam, *«trūkst plašu domu»*, jo *«trūkst prozas»*. *«Vajga daudz prozas,* — pasvītro Rainis. — Man trūkst prozas. Pat esmu aizradis prozu rakstīt. *Tas jāiegūst:* vecos artiķeļus salasīt kopā (no D[ienas] L[apas] ārz[emju] ziņām: bezsakara krājumi), kā aforismi, pārdrukāt «Spītnieku», tad jāņem: ceļojuma *apraksts,* tagad pa 15 dien[ām]. *Vindomisas* svētki. Vēstules no Šveices. Biografiskas skices. *Mazie kalendaru stāstiņi ar tendenci* a la jüdische Vitze no Boccaccio stāstiem. T(autas) dzies(mu) stāstiņi. *Malienas miera* ***romans*** *un* ***tagadnes romans.***»[2]

No 1912. gada dienasgrāmatas redzams, ka Rainis iecerējis romanu par 90. gadu paaudzi un arī romanu par trimdu. «Es rakstu, — atzīmējis Rainis, — «trimdu» romana formā, lai nāktu publikai tuvāk, lai būtu kā viņa, kā viena ģimene, vismaz viena šķira ... jāpāriet uz prozu.»[3]

«Beigās, — teikts citā piezīmē, — ieņemt šajā sistemā ne vien latv[iešu], bet arī vācu, krievu un Eiropas literaturu. Te tēlot pa

---

[1] «Atdomas», piezīme 1909. g. 12. maijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 334.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1907. g. 27. augustā, turpat, Nr. 415.

[3] Turpat 1912. g. 25. novembrī, turpat, Nr. 191.

laikmetiem. Latv[iešu] dzīvi un vēsturi dramu rindā, tā Šeksp[irs] ir pamats angļu dzīvei. Hauptm[anis] ne.»[1]

Raiņa plašie nodomi gan palika nerealizēti trimdas pēdējo gadu un sevišķi buržuaziskās Latvijas apstākļos, dažādu satraukumu un neveiksmju dēļ. «Viens un viens es esmu, — atzīmējis dzejnieks 1912. gada dienasgrāmatā, — gribēju uzreiz uzņemt par daudz lielu zemes gabalu, nespēju apstrādāt. Jāņem man mazāki citi un jāņem sev: vairāk (un visur) (t. i., arī prozas žanros — *E. S.*).»[2] Bet šie Raiņa — kaut arī nerealizētie — nodomi labi raksturo viņa ieskatus par prozas izcilo nozīmi literari vēsturiskajā procesā.

Rainis un Gorkijs

Raiņa karojošā literari kritiskajā darbībā kopš Jaunās strāvas laika, visā viņa proletariata cīņai veltītajā daiļradē, tās metodes un estetisko ieskatu attīstībā daudz līdzīga Gorkija, sevišķi jaunības gadu, revolucionarai romantikai, pasaules uzskata un estetisko atziņu attīstībai. Arī Raiņa cīņa pret mietpilsoniskumu, kosmopolitismu, buržuazisko nacionalismu un dekadenci liecina par viņa tuvo garīgo radniecību Gorkijam.

Līdzīgi Gorkijam, arī Raiņa jaunā mākslas metode veidojās viņa *jaunrades praksē,* nemitīgos mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu un to teoretiskā pamatojuma meklējumos.

Spilgtie revolucionarās romantikas motivi Gorkija jaunības gadu daiļradē atspoguļoja proletariata heroiku, trauksmi uz cīņu par labāku nākotni. Raiņa revolucionarās romantikas idejisko radniecību ar Gorkija Danko, Vētrasputnu un Ērgli apliecina arī tas, ka viņš pārtulkoja latviski «Dziesmu par ērgli» (1900.).

Jau 900. gadu sākumā Gorkijs nāk pie atzinuma, ka ar kritizētāja realisma metodi un izteiksmes līdzekļiem vien revolucionarai literaturai nepietiek, ka jārada jauna, *varoņīga literatura.* Rainis radīja savus labākos daiļdarbus «Tālas noskaņas» un «Uguni un nakti» tieši tajā laikā, kad, Gorkija vārdiem runājot, bija «pienācis varonības nepieciešamības laiks». «Nu patie-

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1912. g. 12. aprilī, Raiņa v. n. Valsts literatūras muzeja inv. Nr. 191.

[2] Turpat 1912. g. 9. aprilī, turpat, Nr. 191.

šām, — Gorkijs rakstīja Čechovam (1902.), — pienācis varonības nepieciešamības laiks — visi grib uzbudinoša, spilgta, tāda, ziniet, kas nebūtu līdzīgs dzīvei, bet labāks, augstāks par to, labāks, skaistāks.»[1] Līdzīgus ieskatus izteicis arī Rainis. «Ikdiena pagājusi, — raksta viņš kādā piezīmē (1902.), — mums vajaga dot varoņus. «Pusidealists» man sākums, te ir varoņu tipi. Realisms bija ikdienas, no dusmām (noteikts). Jauna romantika ar neikdienišķiem varoņiem. Reakcionari prasa — individualitates, mums arī to vajag, bet iz sava vidus.»[2]

J. Rainis un M. Gorkijs
(V. Alberga un O. Kalēja skulptura.)

Arī Raiņa domas par varonības un gribas momenta nozīmi jaunajā literaturā, varonīgo cīņas garu masu psiholoģijā un māksliniecisķās metodes «nezināmu līdzekļu» meklējumi saskan ar minēto Gorkija tezi.

Jaunās, vēstures skatuvē uznākošās, varonīgās šķiras psiholoģijai Gorkijs pievērsa īpašu uzmanību. «Tas, kas šodien notiek dzīvē, — rakstīja viņš 1907. gadā, — ir daudz nozīmīgāks un svarīgāks, nekā mēs domājam. Nostājoties vispārējā plāksnē, mēs neievērojam, ka atrodamies *jauna* vēsturiska *procesa* sākotnē, ka dzīvojam laikā, kad dzimst *jauns* psiholoģisks tips.»[3] Šim jaunajam psiholoģiskajam tipam, domāja Gorkijs, jābūt literaturas uzmanības centrā, attēlojot dzīves īstenību, jāmeklē

[1] Gorkija vēstule Čechovam 1906. g.

[2] Piezīme 1902. g., ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 195.

[3] *М. Горький,* Материалы и исследования, т. 2, 336. lpp.

tipiskais, sevišķi attīstības virzībā uz nākotni. Gorkija daiļrades praksē arī veidojās šā jaunā psiholoģiskā tipa notēlojums un šā tēlojuma metode. Tas pats sakāms arī par Raiņa daiļradi.

Gorkijs uzskatīja, ka literaturas uzdevums ir plašāks nekā īstenības attēlošana vien. Dzīves patiesība nav izsmeļama ar apkārtējās, patlabanējās īstenības atspoguļojumu vien. Dzīves patiesība un daile ir dzīves attīstībā. Tieši dzīves īstās patiesības dēļ literaturai vajag dažkārt atrauties no tiešās, tuvākās apkārtnes, pacelties mazliet tai pāri, lai labāk, vairāk un tālāk redzētu.

«Literaturas pienākums, — Gorkijs 1909. gadā rakstīja kādai rakstniecei, — bet, ja gribat, arī uzdevums neaprobežojas tikai ar to, lai atspoguļotu īstenību tik ātri pārejošu, — literaturas uzdevums atrast dzīvē vispār nozīmīgo un ne tikai šodienai... Laiks saprast, ka zemē, kas vēl nesen tik vareni sakustējās, — šajā zemē jābūt un ir brīvi jaundzimuši cilvēki... Viņi, šie cilvēki, vislielākā zemes vērtība, viņi mūsu sūtījums uz nākotni. Kas viņi ir?... Strādnieki?... Arī starp strādniekiem ir jaunais krievu cilvēks, arī starp zemniekiem utt. Lūk, viņi sacer gudri viltīgas dziesmiņas un, lūk, smejas par katorgu, par savām brūcēm un fiziskajām mocībām...

Man gribas jums teikt, ka laika uzdevums ir uzpūst jaunā dzirksteles spožos uguņos, bet vecais, verdziskais, no dzimtbūšanas laika krievu dvēselē dzīvojošais, — tas diezgan pasvītrots... Pacelieties mazliet pāri nabadzīgajai ielai un Pēterburgai un pāri «šodienai» — paskatieties, cik lieliski galu galā taču kristalizējas dzīves fiziskā neērtība — lepnās cilvēciskās domās, izaicinoši varonīgos darbos, skaistā pasaules dzīvē.»[1]

Šo domu Gorkijs atkārtojis arī vēlāk. «Sarunā ar jaunajiem» viņš rakstīja: «Es neesmu naturalists, es stāvu par to, lai literatura paceltos pāri īstenībai, lai viņa skatītos uz to mazliet no augšas uz leju, tāpēc ka literaturas uzdevums ir ne tikai atspoguļot īstenību. Nepietiek attēlot esošo, nepieciešams atcerēties vēlamo, iespējamo. Nepieciešama tipizacija...»[2]

---

[1] Журнал «Звезда», 1947, № 6, 170. lpp.

[2] *М. Горький*, Избранные литературно критические статьи, 1941, 285.—286. lpp.

Tas viss attiecināms arī uz Raiņa daiļradi, sevišķi lugu «Uguns un nakts». Dzejnieks filozofs pratis pacelties pāri sava laika īstenībai un vērot dzīvi tās vēsturiskajā attīstībā, saistīt tautas pagātni ar tagadni un nākotni, pratis uzpūst jaunā dzirksteles spožos uguņos, tipizēti izcelt vēlamo un iespējamo.

Gorkijs centies izprast un precizēt jaunās, topošās mākslas metodi arī teoretiski. «Attiecībā par socialistisko realismu — īpaši literaturu, es rakstīšu Jums atsevišķi, — Gorkijs 1912. gadā raksta Anučinam. «Doma par to, ka tā būs, ir ne realisms (ne vecais kritizētāja realisms — *E. S.*), ir ne romantisms, bet gan kāda sinteze no abām, — man šķiet pieņemama. Arī var būt, ka tā arī būs.»[1]

Tieši tādu domu, kā jau iepriekš bija minēts, taču izteicis arī Rainis, uzsverot, ka jaunā māksla nebūs neviens no agrākajiem virzieniem pasaules literaturā, bet gan pasaules mākslas labākās pieredzes organisks, sintetisks savienojums augstākā kvalitatē, piemēroti proletariata cīņas vēsturiskajiem uzdevumiem. Zinātniskā socialisma teoriju Rainis domājis kā jaunās mākslas metodes metodoloģisko pamatu, bet realisma un romantisma sākumus kā nepieciešamas šās metodes sastāvdaļas. Iecerot «1905. gada epu», viņš rakstīja: «Man socialisms — modernākā teorija — socialistiskais pasaules uzskats — socialistisks eps. Tāpēc romantika — realisms . . .» «Tēlošanai, — Rainis piemetina, — jābūt spēcīgākai, ka justu asins smaku un justu augšāmcelšanās prieku.»

«Jaunajai socialistiskajai etikai, — rakstīja Gorkijs, — jābūt — to es sen jūtu. No šīs etikas radīsies jauna estetika — pats par sevi saprotams.»[2]

Tieši tā domāja arī Rainis, allaž uzsverot etiskos, estetiskos un filozofiskos momentus proletariskajā pasaules uzskatā. «Mākslai, literaturai, zinātnei un etikai, — saka Rainis, — arvien tas ir bijis mērķis: vest cilvēci ne tikai ātrāk uz priekšu, bet uz cilvēcību un kulturu. To pie mums bieži aizmirst, pat noliedz visus

[1] Сборник «Горький и Сибирь», 59. lpp.
[2] Turpat, 58. lpp.

etiskos, estetiskos un filozofiskos momentus.»[1] Tāpēc Rainis arī pasvītro, ka jaunā estetika nāks ar dzīvas gribas darbu, kas pats dzīvo un dara dzīvu.

Sekojot lielā proletariskā humanista Gorkija piemēram, Rainis neatlaidīgi apkarojis buržuaziskās sabiedrības cilvēknīdēju ideoloģiju. To apliecina visa viņa daiļrade un publicistika, īpaši iznīcinošā nīčšeanisma kritika. Jaunajam cilvēkam — nākošās socialistiskās iekārtas izcīnītājam Rainis veltījis visu savu daiļradi. Viņa humanisms atšķiras no buržuaziskās liekulīgās cilvēkmīlestības ar savu noteikto un aktivo demokratisko un revolucionaro tendenci. Kādā vēstulē (1916.) dzejnieks raksta: «Tikai mīlējot ļaudis, var strādāt. Pamats darbam ir iekšējais cilvēks, tas jāizkopj, bet labākais līdzeklis uz to ir — darbs priekš citiem. Caur to pats aug visvairāk. Katrs darbs, ko dara aiz mīlas, ir labs; nav jābaidās no maza darba, bet arī ne no liela. Vistuvākais darbs priekš savas tautas, tas nāk visvairāk labā cilvēcei. Un vēl ideala izvešana aktivi tieši jāveicina, nepietiek ar pretim nestrādāšanu.»[2]

Gorkija un Raiņa jaunrades radniecīgo tuvību apliecina latviešu darba tautas nedalītās simpatijas vienlaikus pret abiem rakstniekiem. Jau pirmās revolucijas priešvakarā un tās norises laikā Gorkijs un Rainis bija popularākie rakstnieki Latvijā. Abu vārdi un daiļrade, neraugoties uz atšķirīgajām māksliniecīskajām īpatnībām, tautas masu uztverē cieši saistījās kopā un simbolizēja proletariata skaisto, neatkārtojamo atmodu. «Var teikt, — saka Andrejs Upīts, — ka katrs 1905. gada revolucijas etaps Latvijā nesaraujami saistīts ar Gorkija un Raiņa vārdu.»[3]

Andrejs Upīts šādi raksturo abu rakstnieku kopsakarīgo nozīmīgo lomu šā laika literari vēsturiskajā procesā:

«Gorkija un Raiņa revolucionarā romantika, — raksta A. Upīts, — spilgti un vareni pauž tautas masu verdošās jūtas, priekšnojautas un tieksmes 1905. gada priekšvakarā. Pašas re-

[1] Vēstule nezināmam 1914. g. 22. maijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Vēstule Mildai Robiņai 1916. g. 24. janvarī, turpat.

[3] *Andrejs Upits,* Ceļā uz socialistisko realismu, 1951., 161. lpp.

volucijas laikā un īpaši asiņainās reakcijas gados Rainis atrod arī konkretus vārdus un tieši realistiska tēlojuma veidu, kas apgaro masas, iekveldina masas apņēmību sagraut patvaldības citadeli un visu kapitalistiskās verdzības pasauli, stiprina ticību uzvarai. Pēc tam Rainis atkal atgriežas savā iemīļotajā romantikas jomā. Gorkija daiļradē pat šai revolucionarās romantikas periodā ne uz brīdi neapklusa realisma stīga. Līdztekus revolucionarās masas aizraujošām simboliskajām alegorijām latviešu sabiedrību saviļņoja Gorkija realistiskās lugas, kuras parādīja, no vienas puses, kapitalisma samītos, sakropļotos dzīves neveiksminiekus un, no otras puses, šās dzīves valdītājus, pašapmierinātos buržujus un garīgi aprobežotos sīkpilsoņus visā viņu intelektualajā un moralajā niecīgumā, ar visu viņu alkano rijību, nemaskoto nelietību un pseidokulturu.

Pirmā Gorkija luga, kas parādījās uz latviešu teatra skatuves, bija «Sīkpilsoņi». To uzveda 1904. gada sākumā. Pēc tam latviešu un krievu teatros izrādīja «Barbarus», «Dibenā», «Saules bērnus», «Ienaidniekus». Sakarā ar savu lugu izrādēm Rīgas krievu teatrī 1904. g. un 1905. gadā Gorkijs vairākkārt bija Rīgā. Vietējā sabiedrība jūsmīgi uzņēma lielo revolucionaro rakstnieku. Nodibinājās ciešs kontakts starp Gorkiju un progresivajiem latviešu žurnalistiem un īpaši ar jaunatni, Rīgas politechniskā instituta studentiem. 1905. gadā, atbrīvots no aresta Pēterpilī, Gorkijs atkal atbrauca uz Rīgu un kādu laiku dzīvoja Rīgas Jūrmalā slepenā policijas uzraudzībā. Policmeistars — vietējais vācietis cītīgi ziņoja savai priekšniecībai par bīstamā rakstnieka gaitām. Šajos divos gados Maksima Gorkija vārds nepazūd no laikrakstu lappusēm — iespiež viņa stāstus, recenzijas par viņa lugām teatros, biografiski kritiskus rakstus par viņa dzīvi un darbiem.»[1]

Gorkija darbus plaši izdod Rīgas izdevniecības. Vairākas viņa grāmatas izdotas arī Liepājā, Cēsīs, Limbažos un Aizputē.

Rainis bieži redzēts Gorkija lugu izrādēs.[2] Zināms, ka Rainis

[1] Andrejs Upīts, Ceļā uz socialistisko realismu, 1951., 161. lpp.

[2] *А. Чак-Чадарайнис.* «Максим Горький и латышская литература», rokraksts Gorkija muzeja fondā Maskavā.

ticies ar Gorkiju Rīgas Jūrmalā. (Tuvāku ziņu par šo satikšanos nav.)

Cik labi pazinis Gorkija dzīvi un daiļradi Rainis, liecina arī viņa piezīme (1900.), kas pievienota «Dziesmas par ērgli» tulkojumam.[1] Rainis iepazīstina latviešu lasītājus ar «jauno, apdāvināto krievu rakstnieku, kurš pats cēlies no tās šķiras, kuras nospiesto dzīvi viņš tēlo un kuru viņš pats izbaudījis līdz padibenēm. Raksturīgi tomēr priekš viņa un viņa šķiras ir šī dziesma par ērgli, kurš tiecas pēc gaismas un vaļības; tā viņš atšķiras no mūsu «nabagu» dzejniekiem, kuri prasa tikai līdzcietības . . .»

Tā Rainis izvirza Gorkiju par paraugu latviešu literaturai un līdz ar to noraida «nabagu» dzejnieku liekulīgo līdzjūtību «mazajam brālim». Dzīves pabērniem — apspiestai šķirai pašai jātiecas pēc gaismas un vaļības, jāizcīna sev labāka dzīve.

Raiņa vārdā nosauktajā Valsts literaturas muzejā atrasts dzejnieka vēstules pirmteksts, rakstīts 1905. vai 1907. gadā krievu rakstniekam Zeļenko, kas, pēc vēstules satura spriežot, Gorkija ietekmē interesējies par latviešu literaturu.[2] Rainis apsola savu palīdzību, kā var secināt no vēstules, kāda paredzēta latviešu literaturas almanacha sastādīšanā krievu valodā. Viņš sūta savu un Aspazijas biografiju un dažas ziņas par tā laika latviešu literaturu, izsaka savas domas par vairākiem rakstniekiem.

«Mans labākais darbs, — raksta Rainis, — luga «Uguns un nakts». Bez tam — mēs abi (Aspazija un viņš — *E. S.*) esam liriķi, bet liriku grūti tulkot. Es ieteiktu dzejoļus tulkot bez atskaņām, tas atvieglinātu tulkotāja darbu, bet tomēr paliktu doma. Jūs varētu izvēlēties Aspazijas poemu «Patiesība» un manus dzejoļus «Vakara vējš» — «Kopumā» vai arī «Fiat justitia», «Pastara tiesa» — no «Tālām noskaņām zilā vakarā». — Ja Jums šo grāmatu nav, tad aizsūtīšu . . .

Jūsu minētais Skalbe nožēlojis «Balsī» «savus grēkus» un atteicies no tiem, kas maitā jaunatni. Akuraters iespiedis žurnalā «Stari» «Maldu zvaigzni» — par marksismu. Bez tam abi jau-

---

[1] «Saimnieču un zeltenu kalendars 1900. gadam» — literarajā daļā.

[2] Vēstules pirmuzmetums, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 448.

cas ar deviņiem pārējiem rakstniekiem, kas žurnalā «Dzelme» atteikušies no velna, t. i., marksisma... Nomaļus stāv liberalis Zvārgulis. Par tādiem gardavajiem un stražņikiem kā Poruks, Viktors Eglīts, Niedra es pat runāt negribu. Visi viņi rakstīja stāstus — par tiem vairāk maksā... Līgotņu Jēkabs liberalis, bet reakcionaro rakstnieku Poruka un Eglīša dievinātājs un brīvās mākslas piekritējs, kas neatzīst literaturas atkarību no valsts ekonomiskās sabiedriskās attīstības...»

Būdams emigracijā, Rainis, kā to liecina atzīmes dienasgrāmatā, visu laiku sekojis Gorkija daiļradei. Starp dzejnieka rokrakstiem un vēstulēm atrasti vairāki izgriezumi no krievu un ārzemju žurnaliem un rakstiem par Gorkiju.

Gorkijs savukārt bija tuvs latviešu tautas un literaturas draugs, labi pazina Raiņa daiļradi. 1917. gada sākumā Pēterpilī iznāca jau kara laikā Gorkija uzsāktajā Krievijas mazo tautu literaturas krājumu serijā «Latviešu literaturas krājums». Krājumu sastādījuši Gorkijs un Brjusovs, pieaicinot latviešu rakstniekus un publicistus, starp pēdējiem arī Pēteri un Doru Stučku, un kā tulkotājus labākos krievu rakstniekus un dzejniekus. Krājumu ievada plašs J. Jansona uzrakstītais apskats par latviešu literaturu.

Krājumā uzņemti Raiņa labākie revolucionarie dzejoļi un luga «Zelta zirgs» Brjusova tulkojumā.

Gorkijs ļoti rūpīgi rediģējis Raiņa darbu tulkojumus, daži viņa dzejoļi vairākkārt ceļojuši no Pēterpils uz Maskavu, kur dzīvoja daži tulkotāji, un atpakaļ. Kādā krājuma redakcijas apspriedē, kurā piedalījušies arī sastādītāju līdzstrādnieki latvieši, lasīti pārtulkotie darbi. Gorkijam sevišķi paticis Raiņa dzejolis «Nabaga brāļi», un viņš bijis sajūsmināts par Blaumaņa noveli «Nāves ēnā».[1]

Šo krājumu Rainim aizsūtījis Pauls Dauge 1918. gada sākumā. Vēstulē P. Daugem Rainis raksta:

«Gorkija «latv. krājumu» dabūju, daudz mīļa paldies: ko teikt — brangi reprezentējis latviešu literaturu citā tautā, savs

[1] *А. Чак-Чадарайнис.* «Максим Горький и латышская литература», rokraksts Gorkija muzeja fondā Maskavā.

raksturs un stils, mīlīgums un uz priekšu vilkošs spēks, pilnība un vienība dzīvē, spēcīgs eleģisms kā agrs pavasars poezijā. Var gan rādīties latvieši pasaulē, un tas tikai jaunākais koks, aiz kura kā pļava[s] zaļo laukā tautas dzeja. Lielākais nopelns ir sastādītāju, kopā lasot tik var apsvērt, cik liels nopelns rakstītājam.

Žēl tikai, ka ievadītājs še tik pārāk pazemīgs un ar atvainošanu ved mūs pa pakaļdurvīm; mēs varam iet pa lielajām. To sastādītāji labāk sapratuši. Jūs taču (esat) gaiši literariski cilvēki, ko liedzaties! Te ir liela saprašana un sajušana tautas būtībai un dzejai — tik īsā krājumā dot sajēgu par labu organismu. Jūs esat vairāk spējās nekā izliekaties un to liedzat. Jūs esat arī vairāk jūtām. Jūs taču mīlat savu tautu! Arī tu P. [t.] d. (Pētera tēva dēls — *E. S.*)... Bet nu neslēpies vairs, atklāj savu mīlu, lai var no kapa celties mūsu tauta un caur socialismu dzīvot. Brīva Latvija, t. i., socialistiska Latvija, un jau brīvā socialistiskā pasaulē, kā bij mana pirmā formula dzejā ...

No vairākām vēstulēm, ko Doriņai rakstīju, man pēc diviem gadiem atnāca atpakaļ ...: viena [kart.], kuru biju rakstījis par Gorkiju.»[1]

Rainim, kad viņš atradās buržuaziskās Latvijas sprostā, Gorkijs sūtījis sveicienus un vēlējies tikties ar viņu. Rakstnieks Pāvils Rozīts savā vēstulē Gorkijam (1926. gada 17. oktobrī) piemin, ka Gorkija sveiciens un aicinājums nodots un ka viņš savukārt sveicina Gorkiju.[2]

Raiņa un Gorkija draudzībai un garīgajai radniecībai bija liela nozīme latviešu revolucionarās literaturas attīstībā.

Rainis un pasaules literaturas tradicijas

Rainis vairākos rakstos, vēstulēs un piezīmēs izteicis dziļas domas par izcilākajiem pasaules rakstniekiem — Tolstoju, Šekspiru, Gēti, Šilleru un citiem, pētījis viņu mākslas jaunrades procesu. Bieži vien viņš to dara sakarā ar iecerētiem darbiem, cenšas kritiski uzņemt savā daiļradē pasaules literaturas labāko pie-

[1] Vēstule Paulam Daugem 1918. g. 7. februarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Архив Горького, шифр КГП, 17—18—22 и КГП 66—6.

redzi. Dzejnieka epistolarais mantojums rāda viņa jaunrades paņēmienus un nodomus vai ikvienā iecerētā darbā, ievada viņa jaunrades laboratorijā, atklāj dzejas lielmeistara domu un «atdomu», kā viņš pats saka, pasauli, palīdz pareizi iztulkot viņa darbus, estetisko ieskatu veidošanās gaitu un radošo fantaziju.

Prasot no rakstnieka īstu pašcieņu un augstu pienākuma sajūtu pret tautu un cilvēci, Rainis ir nesaudzīgi ass pret pasaules «lielajiem gariem».

Apcerējumā «Iz Gētes jaunajām dienām» (1901.) Rainis raksta: «Un jo vecāks tika varenais dzejnieks, jo vairāk viņš raudzīja slēpties aiz neievērojamā Veimaras ministra. Mēs nepārmetam Gētem, — kā to darīja Börne vai Mencelis, — ka viņš nebija liberals, mēs viņam pārmetam par to, ka viņš pa laikam varēja būt arī filistrs; ne tādēļ viņš vainīgs, ka nevarēja sajūsmināties par vācu «brīvības kariem», bet tādēļ, ka viņš pilsoniskām bailēm no realas un lielas vēsturiskas kustības upurēja savas reizēm izverdošās veselīgās estetiskās jūtas; tādēļ, ka viņš tai laikā, kad Napoleons tīrīja Vācijas lielos Augija staļļus, ar svinīgu nopietnību varēja nodoties tukšiem «menus plaisirs» pie viena no visvairāk sekliem un maziskiem vācu pilsgalmiem.»[1]

Rainis nav varējis piedot mūža pēdējo gadu filistrību Augustam Bebelim, kuru ļoti cienīja. Saņēmis ziņu par viņa nāvi (1913.), Rainis raksta: «Es brīnos, kādēļ man no Bebeļa nāves nau tāds dziļš iespaids kā no Tolstoja, kad man likās pasaule vientuļāka un tukša. Un Bebelis man taču bij nesamērojami tuvāks pēc temperamenta, pēc uzskata un darbības. Un tad es viņu pazinu personiski un briesmīgi aizrāvos no viņa kā no personas. Tās degošās acis! Vai tikai mana sajūta vien vainīga? Jeb vai uz mani darīja dziļu iespaidu viņa garīgā novecošanās memuaros, ko es noturēju par vispārēju garīgu mazvērtību.»[2]

Mīlot un augsti cienot Tolstoju kā ģenialu mākslinieku, Rainis nepieļauj nekādu iecietību pret viņa reakcionaro filozofiju. «Kad vecais Tolstojs, — raksta Rainis kādā piezīmē (1912.), —

[1] *J. Rainis*, Kopoti raksti, 14. sēj., 1951., 533.—534. lpp.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1913. g. 23. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 334.

tik neganti un aplami ārdās par visu pasaules literaturu, tā uzbrūk Šekspiram, taupa tikai Homeru, tad tas nav ņemams traģiski ne priekš literaturas, ne Tolstoja, kaut gan viņš stipri blamē savu prātu un jūtas. Lieta laikam vienkārši tā, ka Tolstojs līdz pašam vecumam vēl nepazīst sevi, un neapzinoties lūko iepazīt sevi salīdzinājumos. Ārdīdams visu pasauli, viņš tik grib teikt, tāds es neesmu, es esmu citāds, bet kāds esmu, to nezinu. Tas citiem būs jāsaka..., pēdējais kristīgais modernā pasaulē, Don-Ķichots, dzelzs un papīra laikmetā.»[1]

Mācoties no pagātnes lielajiem meistariem, Rainis tomēr kritiski vērtē viņu mantojumu, lai jaunajos dzīves apstākļos apzinīgi turpinātu viņu labāko pieredzi un tradicijas. Sevišķi rūpīgi viņš studējis Šekspira daiļradi. «Jāatgriežas uz Šekspiru, — raksta Rainis, — viņš deva ne realistiskus tēlojumus (ne vērotāja realisma garā — *E. S.*), bet skicētas impresijas: ne individualus raksturus, bet idealizētus tipus... Formas jautājums top par satura jautājumu. Saturs ir, bet formas trūkums dara neiespējamu satura attēlojumu. Drama ir labākā forma lielu idealu ietveršanai, visvairāk koncentrēta.»[2]

Atzīstot par augstāko mākslas formu dramu, sevišķi traģediju, jo tā «izsaka visdziļāk visas cilvēces būtību», Rainis kritizē Šekspira dramu saturu. Rainim šķiet, ka Šekspirs, tēlojot ārkārtēju kaislību virzītus tēlus, atstājis zemā līmenī dramu idejisko saturu un jēgu. Mūsdienu sabiedrībā cilvēkiem ir citi kaislību dziņuļi, citi sabiedriskie ideali un mērķi. Tādēļ mūsdienu dramai, pēc Raiņa domām, jābūt ideju dramai, kas aptvertu «cilvēku gara visumu vienā darbā».

«Jānāk, — saka Rainis, — idejas dramai, lielumam jābūt idejās.» Šajā idejiski audzinošajā dramā Rainis grib piemērot savus «organiskos», dzīvos masu simbolus, kas būtu iemiesoti spēcīgos, lielu cilvēcisku un sabiedrisku dziņu raksturos, kas aizrautu un arī audzinātu skatītājus, vedot tos uz lielumu. Tiem

---

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1912. g. 7. jūnijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 458.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1909. g 7. jūnijā, turpat, Nr. 453.

jābūt jaunā cilvēka, nākotnes sabiedrības cilvēka pirmtēliem. No šā viedokļa Rainis arī vērtē Šekspira mantojumu.

«Šekspirs, — raksta Rainis, — ir tagad jau kulturas atmošanās spēks. Ar savu lielo personu, lielo poeziju viņš apsedz un attaisno savu dramu satura zemo kulturas stāvokli; ne vien viņa liriku, bet arī traģediju jēdzienu vēl tagad liek par neatvairāmu paraugu, bet traģedijas jēdzienam vajadzēja būt izaugušam līdz ar izaugušo kulturu...

Franču klasiķi Kornejs un Rasins stāv kulturali augstāk, tikai poetiski zemāk. Viņu varoņi tiek traģikā dzīti ne no kust[oniskām] kaislībām, bet no goda un pienākuma, kārtas un šķiras jūtām un uzskatiem... Fr[anču] konflikti ir garīgi, t. i., kulturali un top izcīnīti individos garīgiem līdzekļiem...

Bet, ja tikai fr[ančiļ] būtu bijuši lielāki liriķi, būtu pārvērtuši domu konfliktus jūtu konfliktos, būtu tik dziļi paši iedomājušies problemas, kamēr atrast viņu jūtu stīgas, vai būtu vismaz uzsvēruši vairāk pienākumu jūtu pusi (jo neviena ideala nau bez jūtām), tad arī viņu dramas būtu noturējušās līdz Š[ekspira] dramām...

Te ir piemērs par individa iespaidu uz lieliem gadsimteņu laikmetiem visā cilvēces kulturā.»[1]

Raiņa minētās «kustoniskās kaislības», tāpat «satura zemā kultura» Šekspira dramās ir pārspīlējumi. Arī franču dramas vērtējums, šķiet, vienpusīgs. Bet Rainis to dara apzināti, lai labāk pastiprinātu savas jaunās, no aplūkojamā priekšmeta atšķirīgās atziņas pareizumu, lai ātrāk to atrastu. Patiesībā Rainis nav domājis noliegt Šekspira mantojumu. Svarīga ir viņa dziļā, pareizā doma par idejiski audzinošo dramu. Pareiza ir novatoriskā estetiskā atziņa par mūsdienu cilvēku kaislību dzinuļiem, par pozitivo varoni kā nākotnes cilvēka pirmtēlu, un ka tieši tāpēc «jāatgriežas pie Šekspira», bet ar mūsdienu pieeju.

Līdzīgas domas par Šekspira, Šillera un citu pasaules lielo dramatiķu jaunradi Rainis atzīmējis vairākkārt arī dienasgrāmatā. Pārdomās par dramu kā visspēcīgāko dzīves īstenības un

[1] «Atdomas», 1910. g. 29. decembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 334.

patiesības uztveres un atveidojuma līdzekli viņš visur uzsver dramas idejisko saturu un neatlaidīgi tai meklē jaunas izteiksmes iespējas, jaunu formas veidojumu, pētījot un salīdzinot lielo meistaru mantojumu. Rainis grib paplašināt un padziļināt dramas žanra iespējas.

Rainis asi kritizē buržuazisko bezidejisko dramaturģiju, kas, vadoties no veikalnieciskiem aprēķiniem, ņem no klasiskās dramas kā vienīgo tradiciju tikai seksualo momentu un, izdabājot publikas lētai gaumei, patiešām pārvērš to par galveno dzinuli.

«Visi, — atzīmē Rainis (1913.), — tā vajā ideju ieviešanu dramā un reizē atkal prasa, lai būtu psiholoģija un idejas. Tā ir liekulība, kura aug no garīgas nepieaugšanas: veca prasība pēc kaislībām kā vienīgā motiva dramā, kopš Šekspira. Bet mūsu dzīvē lielāks motivs par kaislībām ir, no vienas puses, aprēķins un veikals, no otras — idejas.»[1]

Par idejiski saturīgas dramas mākslinieciisko veidojumu, lai luga, nezaudējot idejiski audzinošo nozīmi nepārvērstos par kailas tendences, par «feļetona lugu» (šis jautājums ir ļoti aktuals arī mūsdienu dramai), Rainis daudz domājis un no šā viedokļa vērtējis arī savas lugas, vērīgi sekojot skatītāju noskaņojumam, atsauksmēm presē par šo lugu izrādēm.

Galu galā Rainis nonāk pie pareiza apsvēruma, ka arī publikas noskaņojums var būt pārejošs un tāpēc vērtējams kritiski. Ar laiku skatītāji iedziļināsies viņa lugu saturā un izpratīs to idejas.[2]

Nākošajā piezīmē Rainis turpina to pašu domu. «Man ir katrā lietā un situacijā pārāk daudz ko teikt, tādēļ dramas man tik plašas. Šekspirs deva tikai faktus un notikumus, ne idejas. Arī «Hamlets» ir pēc moderna uzskata gluži tukšs no idejām, tikai domīgs raksturs. Tagadne dzīvo pārāk ar idejām, lai tās neizteiktu arī dramā. Bet te grūtības...»[3]

Raiņa lugas ir labākais pierādījums, kā to autors pārvarējis šīs grūtības. Publikas noskaņojums pēc dažu Raiņa lugu pir-

---

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1913. g. 23. februarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 195

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1913. g. 18. februarī, turpat.

[3] Piezīme dienasgrāmatā 1913. g. 19. februarī, turpat.

majām izrādēm patiešām bija pārejošs. Tās pievilka arvien jaunas skatītāju masas, jo to idejiskais saturs un mākslinieciskais skatuviskais veidojums patiešām ir organiski viengabalains.

Atgriežoties pie savām pārdomām par teiku dramu, Rainis izvirza prasību pēc to vēsturiskas konkretības, patiesības un idejiskuma. Teiku drama jātuvina modernai dramai. Episkais atstāstījums dramatiski jāsasprindzina, jāpiesātina ar idejām, jāizceļ objektivā patiesība, vēsturiski nozīmīgais un aktualais šai ziņā — ir saturā, ir formā — jātuvina prozai, vēsturiskajam romanam.

«Vai krievu teikās, — raksta Rainis, — var izcelt dramu? Vispār teikas ir dotas episki; tauta, atskatoties atpakaļ uz savu vēsturi, dara to rāmā garā. Tātad temats, ko dod teika, ir episki veidots. Labāk ņemt to pašu tematu, kā to dod vēsture, proza, tikai objektivo patiesību, ar maz veidojumiem.

Tagad jāmeklē tad t. s. idejas, līdzības garīgos virzienos, vai simbolu — modernas dzīves uzskatu jeb filozofiju.»[1]

Raiņa domas par formu un stilu

Savā pasaules literaturas, īpaši dramas mantojuma kritiskajā vērtējumā Rainis ļoti rūpīgi aplūkojis formas un stila problemas. Tām viņš pievērš sevišķu uzmanību, lai socialistiskās mākslas monumentalos stila meklējumos liktu lietā klasiskās literaturas labāko pieredzi. Formas jautājums viņam, viņa paša vārdiem runājot, «top par satura jautājumu».

«Forma, — uzsver Rainis, — ir satura izteiksme uz āru, tātad stāv vistuvākā atkarībā no satura, ir īsti tikai saturs, kurš top nojaužams, redzams, dzirdams, saprotams. Viņai tātad nau patstāvīgas būtības, viņa tikai funkcija, tikai doma, tikai fantazija. — Un te nu notiek tas brīnums, ka šai fantazijai taču arī sava pastāvība un patstāvība. Viņa atkārtojas vienmēr zināmam saturam zināmos apstākļos. Viņa pat dara atpakaļ iespaidu uz saturu. Labs stils dara vērtīgu arī nesvarīgu domu... Liels uzdevums liek būt lielam.»[2]

Atzīstot formas un satura organisko, dialektisko vienotību

---

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1912. g. 3. februarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 195.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1912. g. 6. martā, turpat.

un satura, ideju primaro nozīmi, Rainis uzskata, ka forma savukārt ietekmē saturu, padara to bagātāku. Dažkārt «no formas var radīt arī saturu».

Īpašu vērību lielais latviešu literarās valodas jauninātājs veltī valodas kā literaturas pirmelementa izkopšanai. Ikviena daiļdarba valoda jāniansē attiecīgi konkretajiem zināma laikmeta apstākļiem.

«Var izlietot, — Rainis raksta, — formu bagātību valodas kuplināšanas labā, lai darītu bagātāku vārdu krājumu jēdzieniem un jēdzienu noskaņām, jo no formas var radīt arī saturu.

Formas: mīlne, mīlotne, mīlnieks, mīlme, mīlestība priekš vecmodīgās mīlas, mīloņa. Niansēt pēc šīm iespējamām formām saturu; izteikt tādas noskaņas, kādu līdz šim nemaz nebija.»[1]

Ļoti daudzās Raiņa piezīmēs atrodam daždažādus vārdu niansējumus un kombinējumus, kas liecina, kādu milzīgu darbu viņš ieguldījis iespējamo jēdzienu noskaņu pētījumos.

Uzskatot valodu par idejiskās cīņas un apgaismes līdzekli un ieroci, par vienu no aktivākajām demokratiskās un socialistiskās kulturas formām, Rainis allaž atgādina, ka arī literarai valodai jāpakļaujas apzinātam nākotnes mērķim, ka tikai reakcionariem valodas mērķis ir «kaila gramatiska šablona». «Mērķim, — saka Rainis, — jābūt nākotnē, kas dod dzīvību, lietderīgām tagadnes vajadzībām; lai valoda taptu lokanāka, veiklāks ierocis loģikai, domu izteiksmei un saprasmei.»[2]

Rainis pētījis arī jautājumu par formas īpatnību atkarību no žanra. Viņš uzsver formas un satura organiskās vienotības savdabību ikvienā žanrā. Jāpanāk ikvienā žanrā specifisks, no citiem žanriem atšķirīgs satura veidojums formā. Rainim šķiet nedabiski, kad prozu mechaniski pārliek pantos, jo dzejai jāveido saturs īpatnēji.

Raiņa piezīmes rāda, ka viņš domājis arī par attieksmēm starp vielu un žanru, vielas sadali vai īpatnēju tās uztveri starp dažādiem žanriem. Prozas kā īstenības visaptverošākās mākslas

---

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1912. g. 7. martā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 195.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1912. g. aprilī vai maijā, turpat.

formas kodolam jābūt «prāta, labāk prātīguma kodolam».[1] (Kā redzams, Rainis meklējis precizāku nosaukumu, kas, mums šķiet, atbilst krievu vārdam rassuditeļnostj, t. i., lietišķam apsvērumam — *E. S.*). Dzejnieks filozofs te, protams, nav domājis noliegt dzejai prātīgumu, bet gan uzsvēris prozas plašās iespējas visdziļāk, detalizēti atveidot īstenību, sīki un lietišķi iztirzāt tās dažādo parādību būtību. «Romans, — saka viņš citā vietā, — panes vairāk idejas.»[2]

Ikvienā žanrā, pēc Raiņa domām, vēl ir daudz neizmantotu iespēju vielas uztverē un atveidojumā. «Dzejas bezpersonība (šķietamā — *E. S.*), — piezīmē (1913.) Rainis, — ir tikai pārejas stāvoklis, kur vielu neprot ielikt cietā formā. Viela pārvalda dzejnieku, liekas tik plaša un pārvarīga, ka neiedrīkstas nemaz ietvert slēgtā šaurā formā. Proza liekas vienīgi spējīga piemēroties... Bet jo tālāk, jo vairāk pieveic vielu, pārsteigums pāriet, un var atkal slēgt formu. Forma, liekas, arī pārgrozās, viela prasa sev jaunu formu...»[3] Rainis nepiekrīt ieskatam, ka proza ir universala, «paliekoša forma» itin visai vielai un atvieto citas mākslas formas. Plašāk par šo jautājumu Rainis nav rakstījis.

Rainis kategoriski atmet mākslīgus, tīri ārējus formas darinājumus un efektus. Ļoti asi viņš izsakās par buržuāziskajiem formalistiem, īpaši dekadentiem.

Mākslai jādod galvenais un raksturīgais, tāpēc Rainis noraida arī visādas pārmērības, pedantisko sīkumainību, «gluži ārējas lietas» attiecīga fona, vēsturiskā kolorita veidojumā, kostimos utt., bet līdz ar to viņš arī neatzīst pretējas galējības, kad ārējo tērpu nemaz neievēro.

Nozīmīgas ir Raiņa atziņas stila problemas atrisinājumā. Meklējot monumentalo stilu, viņš gribējis, kā jau tika teikts, paplašināt un padziļināt ikviena žanra iespējas, piesātināt ikviena žanra daiļdarbu ar idejām — ideju drama, ideju lirika, filozofiska dzeja. Tēla radīšanas jaunajā, monumentalā stila mākslā

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1913. g. 20. janvarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 195.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1913. gada 19. februarī, turpat.

[3] Piezīme dienasgrāmatā 1913 g. 19. janvarī, turpat.

jāpaceļ līdz tipizacijas augstākai pakāpei, līdz simboliskajam vispārinājumam. Šī atziņa sakrīt ar dzejnieka agrāk izteiktajām domām par simboliem-tēliem, dzīvajiem organismiem. Šo domu viņš konsekventi turpina arī savos spriedumos par stilu. Raksturīgi ir Raiņa atzinumi par stila īpatnībām dažādos žanros un rakstnieka individuālā stila izpausmēm tajos. Par stilu dramā viņš atzīmējis:

«... stils ir veids, kā tēlo ārpasauli, gan pilnīgi objektivi, bet tomēr pēc savas dabas atsevišķa individualitate — dramatiķis. — Bet no stila arī neizbēg, nau tas jāmeklē.

Architekts var būvēt visādos stilos, un tikai tik tāli stils var būt dažāds arī dramās.»[1]

Atzīstot, ka viņa paša stils lugās «Uguns un nakts», «Indulis un Arija», «Zelta zirgs» pieder pie romantiskā, Šekspira stila, Rainis īpaši pasvītro, ka viņa stils tomēr «īpatnējs», jo tiecas uz dabisku savienojumu ar vienkāršo un lielo realistisko stilu.

Kā redzams, stila problemas Rainim ir arī metodes problemas — metodei organiski jāsavieno dažādi stili: ir romantiskais, ir realistiskais jaunā, «apzinīgi lielā» kvalitatē. Vēl gan nav pilnīgi panācis, kā Rainis pats saka, bet viņš nenoguris meklē divu sākumu — romantiskā un realistiskā — «apzinīgu vienošanos», idealo vienotību jaunās, socialistiskās mākslas stilā un metodē. Mūsdienu skatījumā tāpēc kļūst skaidrs, ka stils un metode, uz kuru tiecās Rainis, kuru viņš nemitīgi meklēja, sverot un pārsverot pasaules literaturas dārgumu krātuves mantojumu, ļoti kritiski vērtējot pats savu daiļradi, ir tas pats, tā metode, kas tagad ieguvusi socialistiskā realisma nosaukumu.

Socialistiskā realisma aizsācējs latviešu literaturā, Rainis visumā, galvenos vilcienos arī paredzējis jaunā, socialistiskās mākslas stila tālāko attīstību.

«Jaunais stils, — raksta Rainis, — var būt liels un vienkāršs, viņam jābūt tādam, jo parādību, kas aptveramas, ir saradies pārāk daudz... Tātad jāsavieno bagātība un vienkāršums. To var panākt, kad bagātību izrāda nekā Šeksp[irs] fak-

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1912. g. 12. martā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 195.

tos un notikumos, bet idejās, kuras pašas ir apstrādāti fakti, sistematizēti, *lai ideju bagātībai dod lielumu un vienkāršību caur to, ka viņas saved uz vienu kopideju, pasaulsuzskatu*[1] ... Jaunā stilā arī lirikai jābūt pildītai ar domām, t. i., apstrādātiem faktiem un raksturiem. Tikai abstraktām domām ņemama konkretā daba par izteiksmes līdzekli.»[2]

Kā redzams, Rainis īpaši uzsver arī vienu no būtiskākajām socialistiskā realisma iezīmēm — pasaules uzskatu kā jaunās mākslas metodes un stila metodoloģisko pamatojumu un uzskata, ka caur šo k o p i d e j u, t. i, pasaules uzskatu jaunais stils (resp. metodes stilistiskā izpausme) kļūs liels un viengabalains, ietverot apzinīgā savienojumā romantiku un realismu jaunā kvalitatīvā pakāpē.

Aplūkotās Raiņa piezīmes rāda, cik plaši un vispusīgi viņš pētījis klasiskās literaturas, īpaši dramas stilu. Dzejnieka dienasgrāmatā un «radāmās domās» vairākkārt atzīmēts, kas izlasīts, vēl jālasa un jāpārdomā. Viņa personīgajā bibliotekā pārsteidz izlasīto grāmatu daudzums ar pasvītrojumiem tekstā un piezīmēm uz lappušu malām.

«Apzinīgi lielo» monumentalo stilu, jauno socialistisko mākslu nevar radīt bez lielām vispārējām idejām, liela mērķa. Nekādi stila jauninājumi neglābs, ja šo stilu nesaturēs un neapgaros sabiedriski vērtīgas idejas. Tādēļ Rainis atšķir idejas no idejiņām, progresivi sabiedriskas, kaujinieciski aktivas, objektivo īstenību pārveidojošas, jaunu dzīves patiesību nesošas idejas un mērķus no personīgās laimītes un personīgās labklājības egoistiskajām tieksmēm un centieniem, kolektiva intereses, sabiedriskos mērķus no tīri individualistiskiem, plašām masām nesaprotamiem un svešiem «tornī kāpšanas» nodomiem. Raksturīgs šajā ziņā ir Raiņa vērtējums, kādu viņš dod Ibsena daiļradei. Aizrāušanās ar Ibsenu un «skandinaviešiem» smagajos Stolipina reakcijas gados bija nākusi modē arī latviešu literaturā, īpaši dekadentiem. Miķelsoni pārdēvējās par Haraldiem Eldgastiem,

[1] Raiņa pasvītrojumi. — *E. S.*

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1912. g. 23. martā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 195.

Viktors Eglītis, meklējot savai «skolai» — dekadences virzienam — «teoretisko pamatojumu» pārmetās no krievu simbolistiem uz Ibsenu, cenzdamies viņu iztēlot par latviešu dekadentu un «jaunklasiķu garīgo tēvu».

«Ibsens, — raksta Rainis kādā piezīmē (1912.), — pūlējās iekarot mūsu laikus priekš lielu ideju dramatiskas tēlošanas, bet bez sekmēm. Idejas tēlotas Zolnesā, Brandā, Borkmanī, bet nespēja kāpt tornī, dzīve alpos, gaidīšana uz bankas direktora vietu nau traģiskas, bet smieklīgas. Tā ir visļaunākā konvencija, ka nesmejas par tornī kāpšanu kā varoņa darbu. Ibsens bij stiprs talants, bet nepietiekoši izglītots, varbūt arī nebija vēl ģenijs.»[1]

Tikai lielu ideju gaismā, sabiedrības pretēju spēku un atziņu sadursmē, idejiskās cīņas vērienā var parādīt «cilvēkus brīvus, lielus raksturus, aktivus un pasivus gribas spēkus», var tālāk attīstīties pati literatura un rakstnieks.

Sakarā ar šo nozīmīgo estetisko atzinumu Rainis atrisina arī daiļuma jēdzienu dzīvē un mākslā kā estetikas pamatprincipu. Daiļums ir dzīve, tās nemitīgā virzība uz priekšu, uz apzinātu mērķi. Tāpēc daiļums nav jāsaprot kā abstrakts, no dzīves atrauts estetisms, izsmalcināts, izskaistināts daiļums daiļuma dēļ. Mākslā tas nav izsakāms formalistiski, vienīgi ārējā formā — mākslā mākslas dēļ, — bet vispirms tas iemiesojams satura vienotībā ar formu. Mākslas objektivais saturs un patiesība atspoguļo dzīves objektivo īstenību un patiesību. Rainis apliecina, ka viņš pats savu daiļradi atšķirībā no buržuaziskā estetisma neatraujami saista ar objektivās īstenības un dzīves patiesības marksistisko izpratni. Savā dienasgrāmatā 1907. g. viņš atzīmējis: «Soc[ialisti] ir sludinātāji priekš patiesā — M[arkss]... priekš daiļā man jābūt.»[2]

No šā viedokļa Rainis asi kritizē Anatolu Fransu, kas dažkārt, piemēram, savos aforismos, izprot patiesā un daiļuma jēdzienus buržuaziskā estetisma un skepticisma garā, atraujot patieso un daiļo to vienotībā no patiesā un daiļā pagātnes un tagadnes dzīvē.

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1912. g. 16. aprilī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 195.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1907. g. 10. aprilī, turpat.

Būdams pārliecināts, ka arī «sīciņo tautiņu» atbrīvošanās cīņa un dzīve var dot vielu lieliem daiļdarbiem, izvirzīt lielus rakstniekus, Rainis jau kopš studiju gadiem pētījis arī mazo tautu literaturu, atsaucīgi sekojis tās attīstībai.

Rainis interesējies arī par baltkrievu literaturu, īpaši par Janku Kupalu. Dažas vēstules un piezīmes liecina par abu lielo tautas dzejnieku tuvajiem sakariem un sirsnīgo draudzību. Lasot kādu Baltkrievijas vēstures un ģeografijas apskatu, kas iespiests Šveicē sakarā ar 1916. gadā Lozanā sasaukto Trešo tautību kongresu, Rainis ar savu roku pierakstījis dažas kritiskas piezīmes un papildinājumus par baltkrievu kulturu un literaturu, kurās min Janku Kupalu un Maksimu Bogdanoviču. Lapiņai pielikts klāt ar zīmuli pārrakstīts Bogdanoviča populārais dzejolis «Край мой рыдны, як выкляты богом». Personīgi Rainis satikās ar Kupalu un baltkrievu padomju rakstniekiem 1926. gada septembrī Minskā, kur viņš piedalījās Baltkrievijas PSR Zinātņu akadēmijas atklāšanas svinībās.

Rainis — dekadences un formalisma apkarotājs

Tāpat kā Jaunās strāvas un piektā gada revolucijas laikā, Rainis arī smagajos reakcijas gados gājis demokratiskās un revolucionārās literaturas karojošo literatu priekšgalā. Divu literaturu asajā cīņā viņš allaž ieņem principiali skaidru, nepārprotami noteiktu, uzbrūkošu nostāju pret visām buržuaziskās literaturas pagrimuma strāvām, īpaši pret dekadenci. Rainis aicina uz šo cīņu un pulcina ap sevi visus progresīvos rakstniekus un kritiķus. «Mīlat skaidrību, esat nepacietīgs skaidrības meklēšanā, nesaudzīgs sev un citiem»,[1] — raksta 1911. gadā Rainis Andrejam Upītim, kuru ļoti ciena kā neatlaidīgu dekadences apkarotāju. Kādā vēstulē nezināmam, ap šo pašu laiku, Rainis uzsver, ka A. Upīts ir «labākais no vecajiem kritiķiem».[2]

«Caurspīdība (te domāta principiala skaidrība — *E. S.*) un vienkāršība, un tomēr plašums, ir augstākais, ko var teikt

[1] Vēstule Andrejam Upītim 1911. g., ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Vēstule nezināmam 1911. g. 30. maijā, turpat.

par kādu kritiķi un mākslinieku, un pēc kā es vēl tik cenšos»,[1] — raksta Rainis kādā citā vēstulē.

Rainis aicina nežēlīgi izskaust kritikā diletantismu un draugu būšanu, idejisko šaurību un apolitismu. Vēstulē nezināmam (1908.) viņš raksta: «Diletantisma dēļ gan galīgi nav jāizsamist, bet tas mūsu attīstību var stipri un ilgi aizkavēt, jo bezgala maza ir doma, ka viss sasniegts, ka fraze ir jautājumu izšķīrusi. ... Vajaga lielam būt, lai lielu darbu darītu. Šis pēdējais ir kritiķa uzdevums... Kliķes aizgalds manim ir par šauru.»[2]

Vēstulē Jānim Asaram Rainis ar sašutumu raksta, ka «Izglītībā» Jansons-Brauns līdzdarbojas kopā ar dekadentu K. Skalbi: «Gandrīz jājautā, kādēļ «Izgl.» uzņemas vēsturiskā materialisma grēku, kad viņa tik vainīga nemaz nav? Vai bija jāsaka, ka vēsturiskais materialisms viņu princips, kad gluži mierīgi blakus Jansonam strādā šī vēsturiskā materialisma sīvākais apkarotājs K. Skalbe?»[3] Vēstulē māsai Dorai Rainis ieteic kādu partijas literaru uzdevumu viņa vietā uzdot J. Jansonam, kas «būdams pašā literaturas centrā, to izdarīs vēl labāk», tomēr piezīmē, ka J. Jansons «nāk tikai ar noliegšanu, turklāt vēl, dekadentus apkarodams, pats raksta «Dzelmē».[4]

Vēstulē Mierkalnam (1907.), atbildot uz viņa uzaicinājumu kļūt par līdzstrādnieku jaunizdodamajā laikrakstā «Viļņi», Rainis raksta: «... pie Jums jutīšos brīvs kā mājās un nebūšu spiests satikties ar šādām vai tādām dekadences personām.»[5]

Kādā vēstulē Rainis uzsver, ka progresivie rakstnieki vairāk jāiesaista aktivā literaturas cīņā, ka tiem jāuzstājas arī ar priekšlasījumiem provincē. «No progresivajiem rakstniekiem, — saka Rainis, — mums ir daudz spējīgu kritiķu...[6] Rainis min Robertu (R. Pelši), A. Upīti u. c.

---

[1] Vēstule L. — 1908. g., 21. maijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

[2] Vēstule nezināmam 1908. g., turpat.

[3] Vēstule Jānim Asaram, turpat.

[4] Vēstule Dorai Stučkai 1908. g. martā, turpat.

[5] Vēstule Mierkalnam 1907. g. 24. novembrī, turpat.

[6] Vēstule T. 1913. g. 25. septembrī, turpat.

Vairākos dzejas darbos Rainis ar dziļu nicināšanu vēršas pret dekadentiem kā bijušiem līdzskrējējiem, revolucionarās kustības atkritējiem, kas mēģina attaisnot savu nodevību ar «paš-piepildīšanās» deklaracijām. Dzejolī «Jaungada dziesmā» (1907.) dzejnieks raksta:

Kas vājāks, meklē apreibt, aizmirst sevi,
Mest skaidru apziņu un ļauties māņiem,
Un nogrimt dekadences mistikā,
Un bērnišķīgā ticībā un tumsā.
Cits meklē aizmirstību reibonī
Un nokauj savu apzinīgo garu,
Un zemai lopu dabai vaļu ļauj...

Rainis noraida jebkādu samierināšanos ar dekadentiem un neticēja viņu «jaunklasicisma» lozungiem un lojalitates solījumiem, jo faktiski viņi arvien ciešāk saistījās ar reakcijas nometni. Dekadenti, kā zināms, mēģināja izlīgt ar progresivajiem rakstniekiem, saradoties ar Raini un koķetēja ar socialismu. Rainis labi izprata šos viltīgos pretinieka manevrus. Savās «Atdomās», kā dzejnieks nosaucis savas pārdomas par aktualiem literarās cīņas jautājumiem, viņš atzīmē to literatu naivitati, kas tic dekadentu «socialismam». «Bez rakstura un bez sava sprieduma ļaudis, — raksta Rainis, — tomēr tai pašā reizē (kad socialismu identificē ar realismu — *E. S.*) savieno socialismu arī ar dekadenci un turpat arī apkaro dekadenci. Pret šādiem neloģiskumiem viņi neatduras, jo nekur viņus nevada lietu loģika, bet šablona. Un instinktivi viņi jūt, ka šablona ir viņu realisms un dekadence un veikala socialisms. Eglīts nekad nav zinājis, ko viņš grib, tik runājis, ko runā krievi (te domāti krievu dekadenti un simbolisti — *E. S.*), bet, ko tie grib, viņš arī nav zinājis.»[1]

Ļoti raksturīgas minētajās piezīmēs ir Raiņa domas par dekadences literaturas un mākslas pagrimuma būtību: «Lai nepārprot dekadences nozīmi, — uzsver Rainis, — viņa pati saucas «pagrimšana», ar ko grib izteikt, ka pati vairs nezina tālāk uz priekšu iet, ka viņai nau vairs ko teikt, ka viņa ir kāda uzde-

[1] «Atdomas» — piezīme 1909. gada 12. maijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 412.

vuma piepildīšanās, kādas attīstības apstāšanās un pagrimšana. Tā ir galvenā nozīme: sīkākas pazīmes ir dažādas, bet galvenā visām dekadencēm viena: ka nav vairs ko teikt. Dekadenču vēsturē ir neskaitāmi daudz, šī mākslas un literaturas dekadence mūsu dienās nav ne vienīgā, ne interesantākā, tikai tuvākā. Mums pašiem, ar mūsu īsiņo un neievērojamo attīstības gaitu, jau bijušas vairākas dekadences, kaut gan arī nav tik pazemīgi saukušās. Vācu mācītāju literaturai bija sava dekadence, kad beidzās tās šķiras garīgā valdība un cēlās zemnieku-gruntnieku šķira ar savu ideoloģiju — tautību. Arī šī savukārt nobeidzās 90-tos gados, kad cēlās lielburžuazija un proletariats. Tagadējā literaturas pagrimšana, kura pati saucas par dekadenci, ir gluži mazas inteliģentu daļas priekšstāve, tādēļ arī raksturīgā pazemība, kas atzīst savu nespēku un pagrimšanu, ar to vēl lielās, bet arī reizē raksturīgā izmisusi pašuzslava. Neviena plašāka šķira viņu neatzīst, viņa bez šķiras — nav atbalsta, karājas gaisā. Dekadentiem nebij nekā sava, viss (nesalasāms vārds — *E. S.*) zināšanu krājums, sanests no visiem arodiem. Viņiem bij tikai laiks un griba rakstīt, jo visi bija aizņemti ar politiku, bet viņiem politikas nebij, jo nebij šķiru intereses, viņi sludināja tādēļ mākslu par sevi, bez kāda vesela satura. Viņu mākslai tikpat maza satura kā viņiem pašiem.»[1]

Jāpiezīmē, ka Raiņa doma, ka it kā dekadencei nebijis atbalsta nevienā plašākā šķirā, ka tā it kā karājusies gaisā, kuru atkārtojuši arī citi kritiķi, pat sīvākais dekadences apkarotājs Andrejs Upīts, nav pareiza, vismaz burtiski tā nav pieņemama, bet tikai kā šķietama, ārēja parādība. Dekadenti drīz vien atrada atbalstu vismelnākās reakcijas nometnē. Dekadentu deklarētā neatkarība no šķirām, tāpat kā visa «tīrā māksla» un tās stāvēšana «pāri šķirām», bija tikai deklaracija. Dekadenti bija un palika uzticīgi reakcijas kalpi, ko apliecinājis vairākkārt pats Rainis.

Dzēlīgi Rainis izzobo dekadentu lieluma maniju, «ģeniju» taisīšanu: «... Attīstīja loģiski ģenija meklēšanu līdz tai pakāpei, ka katrs dzejnieks ir ģenijs; lai to aizstāvētu, vajadzēja atzīt,

[1] «Atdomas», piezīme 1908. g. 18. jūnijā, 131. lapiņa, Nr. 334

ka katrs ģenijs tik sevi spēj atzīt. Šī nejēdzības robeža drīz bij sasniegta. Pagrimšanas epizode pati nogrima. Vienu viņa izdarīja ar savu skaļo reklamu, ka padarīja pazīstamu, bet smieklīgu dzejnieka vārdu.»[1]

Raksturīgi, ka, jau Slobodskas trimdā būdams, Rainis nicinoši atzīmējis buržuaziskās literaturas «jaunā virziena» tukšo bramanību un izsmējis to dzejolī «Modernu ģeniju līgojums» (1902.):

Būt moderns ģenijs, — ak kāda laime!
Un nu mēs vesela ģeniju saime:
Es — ģenijs, tu— ģenijs, Anss, Pēters ar' —
Kas cūkas ganīs? — lai velns to dar'!

Mēs neesam vairs ar aklību sisti,
Mums noslēpums atklāts: mēs simbolisti —
Kas simbolists, tūdaļ nāk ģenijos — švups!
Mums ir ar' savs ģenijus ražojošs klubs.

— — — — — — — — — — — —

Kas dzejo, ka vārdos ne prāts nav ne sakars,
Tas moderns ģenijs, tas dzejas makars,
Un to, kas slavē šo virekli,
To saucam par tītanu-kritiķi.

Kas raksta, ka saprot to lielais pūlis,
Tas ģenijs nav, tas ir prasts ķūlis, —
Tad īsti mēs orģiju titani,
Kad buldurējam kā tītari

Raiņa cīņa pret formalismu, pret buržuaziskās literaturas pagrimuma strāvām Stolipina reakcijas laikā ir lielā dzejnieka revolucionarās daiļrades un viņa estetisko ieskatu organiska sastāvdaļa.

---

[1] «Atdomas», piezīme 1908. g. 18. jūnijā, 131. lapiņa, Nr. 334.

RAIŅA DZEJA PIRMĀS REVOLUCIJAS NORISES LAIKĀ

«Vētras sēja», «Jaunais spēks»

Brāzmaino piektā gada notikumu laikā sacerētā Raiņa dzeja aplūkojama ciešā sakarībā ar viņa revolucionaro darbību. Šai darbībai īpaša nozīme dzejnieka daiļradē un arī revolucijas likteņos Latvijā. Par Raiņa piedalīšanos 1905.—1907. g. revolucijā līdz šim nebija precizu datu. Jaunie materiali un dokumenti, kas tagad kļuvuši pieejami pētniekiem, parāda, ka Rainis ir bijis viens no aktivākajiem latviešu revolucionarās socialdemokratijas darbiniekiem. Partijas uzdevumā viņš piedalījies kaujas grupu un tautas milicijas organizēšanā Rīgas Jūrmalā, palīdzējis tiem saistīties ar Latvijas Socialdemokratijas Federativo komiteju, — šīs grupas saucās par Federativās komitejas patruļām vai družinām. Dzejnieks rūpējies arī par to, lai kaujinieki saņemtu ieročus, par to kaujas apmācību, uzstājies ar runām masu mītiņos Rīgā un Jūrmalā, bijis īsts tautas tribuns.

Šie fakti parāda jaunā gaismā visu cīņā saucēja, pamatšķiras dzejnieka Raiņa daiļradi šajā posmā. Viņa partejiskā dzeja organiski saistīta ar dzīves īstenību, izaugusi no tās un visā pilnībā saaugusi ar tās radītāja — profesionalā revolucionara darbību Latvijā.

Raiņa cīņā saucēja, biedrotāja un uz priekšu virzītāja dzeja ir jau šai laikā kļuvusi par «vētras sēju» un «jaunā laika apliecinātāju» vārda vistiešākajā nozīmē, no tās runā tautas tribuns. Tieši tāpēc Raiņa panti arī varēja, A. Upīša vārdiem runājot, «kā uzticami pavadoņi un iedvesmotāji iet līdzi cīnītāju pulkiem». Raiņa revolucijas dzeja, kā to jau raksturo «Vētras sējas» nodaļu apzīmējumi, dzimusi Pavasara pērkoņos, tās aicinājums iezvana Varoņu laiku, tā parauj visus Vārtus vaļā, tās Skrejošās ugunis atblāzmojas Sarkanā gaismā.

* *
*

Savā «Šematiskajā pārskatā par sabiedrisku darbību» kopoto rakstu «Dzīve un darbi» 1925. gada izdevumam Rainis atzīmējis:

1904. g. politiska darbība, sagatavojot 1905. gadu.
1905. g. 19. aprilī. Rakstnieku rezolucija — peticija.
1905. g. oktobrī, novembrī, decembrī politiska darbība, uzstāšanās ar runām.
1905. g. 6. augustā izdodu «Darbs». Rakstu krājums zem Raiņa redakcijas . . .
1905. g. 7.—15. novembrim brauciens uz Maskavu kā delegatam, kopā ar Jāni Asaru, uz pilsētu kongresu.
1905. g. novembrī uzstāšanās Latvijas skolotāju kongresā un darbība skolotāju birojā.
1905. g. novembrī latviešu zemnieku kongress.
1905. g. raksts «Kas ir satversme?» Pēc Lasaļa. Sieslaka latv. kalendari uz 1906. gadu.
1905. g. decembra 25. d. emigracija uz Šveici.[1]

Vēsturiskajās 1905. gada oktobra dienās Rainis piedalījās daudzās apspriedēs un bruņotās cīņas pasākumos Rīgā un Jūrmalā. Pēc 17. oktobra manifesta pasludināšanas viņš uzstājās plašā mītiņā Rīgas operā, piedalījās ne vien minētā pārskatā atzīmētā zemstu un pilsētu darbinieku kongresā Maskavā, skolotāju kongresā un pagastu delegatu kongresā, bet arī vairākās citās sanāksmēs.

Interesantas ziņas par Raiņa sabiedriski politisko darbību atrodamas Policijas departamenta un Žandarmerijas archivu materialos, kurus papildina arī dzejnieka laika biedru atmiņas.

Vidzemes guberņas Žandarmerijas pārvaldes 1906. gada 13. februarī sastādītā «meklējamo personu veidlapā» sīki aprakstīts «luterticīgā, 41 gadu vecā advokata palīga Ivana Christofora dēla Pliekšāna» ārējais izskats un teikts, ka viņš tiek saukts pie atbildības nopratināšanai Vidzemes Žandarmerijas pārvaldē

[1] *J. Rainis.* Dzīve un darbi, 9. sēj., 1925., 16. lpp.

J. Raiņa dzeju krājuma «Vētras sēja» vāks

kā apvainotais noziegumā, kas paredzēts kriminalnolikuma 102. paragrafā. «Pie Pliekšāna jāizdara kratīšana, tas jāarestē un jānoved Vidzemes guberņas Žandarmerijas pārvaldes priekšnieka rīcībā.»[1]

Žandarmerijas nākošajā, 1906. gada 13. marta «meklējamo personu veidlapā» (Nr. 3110) atzīmēts, ka 1906. gada otrā janvarī (kad Rainis jau bija emigracijā, bet žandarmerija to nezināja — *E. S.*) Jaundubultos (tagad Pumpuros — *E. S.*), Aleksandra ielā 2, Raiņa vasarnīcā izdarītas kratīšanas, bet «nekas nav atrasts». Šās veidlapas 22. paragrafā — «Pamats saukšanai pie atbildības» — teikts, ka «Pliekšāns pēc liecinieku pierādījumiem, piederēdams pie Latviešu socialdemokratiskās strādnieku partijas kaujas organizacijas savienības, 1905. gada beigās Rīgas Jūrmalas peldvietu rajonā organizēja iepriekš minētās savienības kaujas družinu — Krievijā pastāvošās politiskās un sabiedriskās iekārtas varmācīgai gāšanai. Vāca pats un sūtīja citus družinas locekļus vākt naudu ieroču iegādāšanai, runāja dedzīgas runas, kas cēla klausītājus uz bruņotu sacelšanos, lai Krievijā pārkārtotu uz pamatlikumiem dibināto valdīšanas kārtību, un beidzot izplatīja uzsaukumus, kas kūdināja uz šo noziegumu izdarīšanu.»[2]

Vidzemes guberņas Žandarmerijas pārvaldes priekšnieks savā slepenajā 1906. gada 24. maija (Nr. 6442) ziņojumā Policijas

[1] *ЦГИА*, ф. ДП, 7д-во, д. № 2000, 1906, л. 5—6.
[2] *ЦГИА*, ф. ДП, УП д-во. д. 12 028, 1906, л. 61—62.

departamentam dod plašu informaciju par Latvijas revolucionarās socialdemokratijas darbību, īpaši atzīmējot tajā Raiņa līdzdalību.

Rainis vairākkārt pieminēts kā viens no galvenajiem «noziedzniekiem», un viņam inkriminē pat aktivu teroristisku darbību cīņā ar «melno sotņu» (policija, karaspēks un nodevēji — *E. S.*).

Peldvietu policijmeistars Grothuzs apliecinājis, ka vairākos mītiņos, piemēram, 23. oktobrī pie kāda Mucenieka, 30. oktobrī labdarības biedrības telpās, 13., 20. un 27. novembrī Dubultos kūrmājā utt., ar runām uzstājies arī Rainis. Līdzīgu liecību devis arī policijmeistara palīgs Verīgo. Kāds cits liecinieks atstāsta Raiņa runas saturu mītiņā Majoros: «Pliekšāns teicis, ka kungs Ķeizars peldot līdz kaklam asinīs.» Arī citi liecinieki apliecināja, ka mītiņos uzstājies Pliekšāns un citi. Runāts galvenokārt par tautas bruņoto sacelšanos, lai gāztu valdību un nodibinātu republiku. Runātāji vienmēr uzsvēruši, ka jāpārliecina karaspēks pāriet revolucionārās tautas pusē.

Izmeklēšanas lieta sakarā ar Jūrmalas kaujas grupu prāvu pret Raini pārtraukta ar Pēterburgas Tiesu palatas prokurora norādījumu tikai 1913. gada 5. jūlijā.[1] Rainis tiek nodots Žandarmerijas ārzemju aģenturas slepenai uzraudzībai. Žandarmerijas Parizes pārstāvja ziņojumi krāti Vidzemes Žandarmerijas sevišķas nodaļas īpašā lietā (Nr. 165 021).

Tā, piemēram, 1913. gada 10. (23.) jūlijā sevišķu uzdevumu ierēdnis Parizē savā pavisam slepenā ziņojumā (Nr. 1112) Policijas departamenta direktoram raksta, ka latviešu socialdemokratisko rakstu krājumu «Kritušo revolucionaru piemiņai» rediģē J. Jansons (Brauns). «Otrā persona, — teikts ziņojumā, — kura ņem dalību minētā krājuma rediģēšanā, īstenībā ir Pliekšāns, bijušais Rīgas advokats, pazīstamais latviešu rakstnieks un dzejnieks, dzīvo Lugano pilsētā (Šveicē). Pliekšāns pazīstams partijas aprindās pēc pseidonima «Rainis», partijas nodibinātājs (te gan žandarmerija pārspīlē, pierakstot partijas nodibināšanas

[1] ЦГИА, ф ДП. УП д-во, д. № 5, ч. 73, 1913, л. 221.

nopelnus vienīgi Rainim — *E. S.)* un ievērojams tās biedrs. Patlaban skaitās kā organizacijas pasivais biedrs un nodarbojas tikai ar literaturu.»[1] Vēl 1916. gada 20. augustā Vidzemes guberņas Žandarmerijas pārvaldes priekšnieks savā slepenajā ziņojumā Policijas departamentam precizē dažus datus par 1905. gada Rīgas Jūrmalas kaujas organizaciju un Raiņa līdzdalību tajā. «Atgriezies no trimdas 1905. gadā, — teikts šai ziņojumā, — Pliekšāns uzstājās mītiņos Rīgas Jūrmalā, runāja pretvalstiska satura runas. 1906. gadā minētais Pliekšāns atkal (pēc Jaunās strāvas lietas — *E. S.)* tika saukts pie atbildības, būdams apvainots pēc kriminalnolikuma 102. paragrafa lietā par Rīgas Jūrmalas kaujas organizaciju, bet šajā lietā viņš nevarēja būt nopratināts, jo nebija sameklēts. Šī saukšana pie atbildības tika 1907. g. 8. augustā ar Nr. 7392 stādīta priekšā Baltijas Pagaidu ģeneralgubernatoram. Minētais Pliekšāns meklējams sakarā ar Policijas Departamenta cirkulariem no 1908. gada 11. februara un 9. jūnija..., kā apvainotu pēc kriminalnolikuma 102. un 129. panta viņu meklē Rīgas pilsētas 3. iecirkņa Tiesu izmeklētājs un Pēterburgas Tiesu palata.»[2]

Viens no Raiņa tuvākajiem līdzgaitniekiem Jūrmalas kaujas organizacijā, kas arī bijis iesaistīts minētajā prāvā, Jānis Izaks, sniedz šādas atmiņas:

«Man, Rozenbergam un Kreplinam sakari ar LSDSP caur krāsotāju Raudzenu bija jau no 1903. g. rudens; 1905. g. vasarā Jaun-Dubultos un Dubultos pastāvēja divi pulciņi: viens komplektējās no Dubultu koku zāģētavas strādniekiem, otrs no brīvu profesiju strādniekiem un jauniešiem. Raudzens, kurš 13. janvarī pie dzelzs tilta tika ievainots un uz visu mūžu palika klibs, mūs, jūrmalniekus, apgādāja ar literaturu un lektoriem. 1904. g. un vasaru 1905. g. uz sarīkotām meža masu sapulcēm ieradās Jansons, Roziņš (Āzis) un citi. Ar Raini iepazinos caur Rozenbergu, dzejnieka vasarnīcā, tagad Poruka prosp., kopā ar Rozenbergu un Kreplinu biju pie Raiņa divas reizes.

---

[1] *ЦГИА*, ф. ДП. 00, д. № 23, т. 3, 1913, л. 140.

[2] Turpat, 1619, л. 25—26.

Izejot uz pludmali, Rainis iedeva man dažas proklamacijas un, cik atceros, teica: «Ir laiks arī zvejniekus pieaicināt talkā pie jaunās dzīves veidošanas, nav jau teikts, ka tas veicams tikai fabrikas strādniekiem, tur vieta ij lauciniekiem, ij zvejniekiem.» Pie kam viņš ar lielu interesi uzklausīja manu stāstu par zvejnieku dzīvi, ierašām un ticējumiem, sevišķi smīnu Rainī izsauca tas, ko piekopa daži veci zvejnieki, enkuri ielaižot jūrā jedas (tīklu) nostiprināšanai, izrunāja: «Nu šorīt gan, dieviņ, gādā, lai tīkli būtu pilni, lai pietiktu ij cilvēkiem, ij sunīšiem un kaķīšiem.»

... Tai laikā no trimdas bij atgriezies un apmeties uz dzīvi Mellužos pie vecākiem Kronbergs, Žanis. Viņu tad arī šejienes organizacija izbīdīja priekšgalā, kreisais bija Rozenbergs, bet es, Izaks, kā sekretars. Kronbergs stājās sakaros ar Raini, un caur viņu mums nodibinājās sakari ar Rīgu, ar LSD Federativo komiteju. Rainis gan pats nav vācis naudu ieroču sagādei, bet ar LSD listēm vāktā nauda, piemēram, sapulcē Mellužu kūrmājā, tika nodota viņam. Naudu nodeva arī Kronbergam un citiem kaujas grupas politiskajiem vadītājiem.

Kā runātājs, cik atceros, Rainis uzstājās Dubultos, tā sauktajā kūrmājā divas reizes; Majoru skolā vienu reizi un Mellužu kūrmājā vienu reizi.

No Raiņa pirmo reizi teiktās runas daudz neko neatceros. Runa nebij tekoša, bet tomēr katrs izteiktais vārds bij ļoti nozīmīgs, iespaidīgs.

Majoru mītiņā sākumā radās konflikts ar policijas uzraugu. Pēc Raiņa pārliecinošiem aizrādījumiem uzraugs atstāja zāli un mītiņš noritēja bez starpatgadījumiem.

Mellužu mītiņā nozīmētais runātājs nebij ieradies. Aizgājām pie Raiņa. Laiks bij stipri pavēls, tumšs. Aspazija gribēja atrunāt Raini, lai neiet, bet, kad viņš tam nepiekrita, iznesa un pasniedza viņam revolveri. Rainis to paņēma. Rozenbergs griezās pie Aspazijas ar vārdiem: «Neuztraucaties, cienītā kundze, mēs, jaunieši, par Raiņa drošību atdosim savas dzīvības.»

Rainim uzejot tribinē, ekonoma, ja nemaldos, Veinberga vadībā, apdzirdīts pūlis gribēja mītiņu izjaukt, trokšņodams un bļaudams, ka žīdiem nav dodama nekāda brīvība, nedz tiesības.

Rainis mierīgi pateica: «Bet vācieši saka, ka latviešiem arī nav dodama brīvība, ja jūs piekrītat vācu gribai, tad es piekrītu, ka ebrejiem nav dodama pilsoniska brīvība.»

Zālē iestājās klusums. Rainis nobeidza momentam piemērotu runu, kas izsauca aukainus aplausus. Tie, kas sākumā bij svārstīgi, tagad centīgi aplaudēja, saukdami: «Bravo!»

Majoros pirms mītiņa sākšanās Rainis griezās pie manis un teica: «Man ir kāds lielāks darbs «Uguns un nakts», varbūt arī jūrmalas publiku, jeb kādā veidā, varēsim ar viņu iepazīstināt, bet par to vēl ir labi jāpadomā.» Raiņa dzejām tolaik bija tāda pat nozīme kā partijas proklamacijām un kaujas družinai. Viņa dzejoļi gāja no rokas rokā, tos visur deklamēja un mācījās no galvas.

Žanis Kronbergs diezgan bieži apmeklēja Raini, fotografēja viņu un Aspaziju. Reiz gadījās man ieiet pie Kronberga. Priekšā bija Rainis. Viņš bij uzsācis kādu rotaļu ar Kronberga mazo meitenīti. Es biju pārsteigts par to patiesīgumu un aizrautību, ar kādu tas nodevās rotaļai ar mazo, pat pagultē viņš neatsacījās ielīst. Un mazās prieks un sajūsma bija neizteicama.

Reiz, pārrunājot Erfurtes programu, Rainis nolasīja citatu no «Fausta»: «Karš, tirdzniecība un laupīšana — tā svētā trīsvienība.» (Es citēju pēc atmiņas), pie kam viņš piemetināja: «Redzat, cik pareizi Gēte novērtējis kapitalistiskās iekārtas pulsu.» Lielā dzejnieka personība, viņa dziļā revolucionarā pārliecība un plašās zināšanas atstāja uz mums visiem neizdzēšamu iespaidu. Mēs apbrīnojām Raini arī par to, ka viņš varēja runāt un rakstīt vairākās valodās. Rozenbergs man atstāstīja šādu gadījumu. Pie Raiņa iegriezušies īrnieki, kāda tirgotāja dzimta, un runājuši krieviski. Rainis tā viņiem arī atbildējis. Pēc vasarnīcas apskates un maksas uzzināšanas, īrnieki sākuši apspriesties vāciski, bet, kad Rainis arī pārgājis uz vācu valodu, tie vācu valodā jaukuši franču izteicienus, tad Rainis smiedamies teicis franciski: «Kā redzat, mēs ar trim valodām netiekam galā, būs jāņem palīgā vēl lietuvju un latviešu valodas.»»[1]

[1] J. Izaks, Jaundubultos, Amulas ielā Nr. 9, 1952. gada 25. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literatūras muzeja inv. Nr. 6/1020.

Raksturīgas ir arī Dubultos dzīvojošā 75 gadus vecā zvejnieka, bijušā kaujinieka Jēkaba Priedes atmiņas.[1] Priede saticies ar Raini 1904. un 1905. gadā. Dzejniekam toreiz bija aizliegts dzīvot Rīgā. Viņš dzīvoja Jaundubultos (Pumpuros). Rainis bieži uzstājies ar runām Mellužu kūrmājā (tagad tajā vietā uzcelta kino «Līgo» ēka). Savās runās dzejnieks skaidrojis socialisma mācības būtību un revolucijas uzdevumus, aicinājis uz bruņotu sacelšanos.

«Rainis nerunāja, — stāsta J. Priede, — tik tekoši, kā rakstīja — balss viņam reizēm bija klusa un piesmakusi. Bet viņam bija milzīga autoritate, kaujinieki vienmēr prasīja no viņa padomu. Katru viņa vārdu klausītāji uzņēma kā likumu.»

Plašāku, līdz šim nezināmu faktu materialu par Raiņa revolucionaro darbību Rīgas Jūrmalā sniedz bijušā kaujinieka A. Birzvalka (tagad Gaujienas vidusskolas skolotāja) atmiņas:

«Ar Raini iepažinos 1903. gada novembrī ģimenes viesībās pie kopīgiem paziņām. Namamāte bija liela dzejnieku Raiņa un Aspazijas cienītāja un tādēļ bija ielūgusi uz savu dzimumdienu. Rainis toreiz bij tikko atgriezies no Slobodskas trimdas un dzīvoja policijas uzraudzībā. Man bij līdzīgs liktenis. Es toreiz biju jauns inženierfakultates students un biju paguvis vērst uz sevi žandarmerijas uzmanību. Tā 1903. g. augustā izdarīja pie manis kratīšanu un nolika mani policijas uzraudzībā. Četrus gadus (1898.—1902. g.) biju par skolotāju Majoros. Tur mums bij noorganizēts nelegals literari politisks pulciņš, kurā lasījām un pārspriedām gan legalus, gan nelegalus rakstus. 1903. g. rudenī iznāca Raiņa «Tālās noskaņas zilā vakarā». Tas bija izcils notikums latviešu literaturā. Mūsu pulciņa dalībnieki drīz vien deklamēja šos Raiņa dzejoļus no galvas. Tad nu var saprast, kāds priecīgs pārsteigums bij man satikt iecienīto dzejnieku nelielā pulciņā ģimenes viesībās. Uzreiz jutāmies atklāti un brīvi. Rainis stāvēja visu uzmanības centrā. Atcerējos, ka reiz Latviešu biedrības zinību komisijas vasaras sapulcē Aspazija, runājot

[1] J. Izaks, Jaundubultos, Amulas ielā Nr. 9, 1952. gada 25. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 6/1021.

par «Fausta» tulkojumu («Fausts» tika iespiests pirmo reizi ar paziņojumu: tulkojuši Aspazija un Rainis), atzinās, ka «Faustu» tulkojis Rainis viens pats. «Es esmu tikai vienkārša dzejniece, bet Rainis ir ģenijs. Es savu vārdu pievienoju Raiņa vārdam tikai tāpēc, ka citādi neatradās izdevējs šim darbam. Es biju jau pazīstama dzejniece, bet Rainis jauns iesācējs.» Jāsaka, ka mēs visi apzinājāmies sevi par vājāk attīstītiem, kā politiskā, tā literaturas laukā, nekā Rainis...

Šinī mājā satiku abus dzejniekus vairākas reizes 1904. un 1905. g. Vēlāk, kad viņi apmetās uz dzīvi Rīgas Jūrmalā, arī tur tos dažas reizes apmeklēju.

1905. gada rudenī tika izsludināts ģeneralstreiks. Priekš šī streika 1905. g. septembrī bijām reiz ar Raini kopā. Ejot uz mājām, Rainis lika man priekšā uzņemties bumbu izgatavošanu, jo tas uzskatīja bruņotu sacelšanos par nenovēršamu. Es no tā atteicos, jo ķīmiju pārzināju ļoti vāji.

...Rainis bij visas revolucionarās organizacijas īstais vadonis. Mēs visi pakļāvamies viņa gribai. Enerģiskākais un aktivākais Jūrmalas organizacijas biedrs bij Mellužu iedzīvotājs Kronbergs (pazīstamā latv. teatra aktiera A. Kronberga tēvabrālis). Tas faktiski vadīja visu revolucionaro darbību. Daži no kaujas organizacijas locekļiem bij apbruņoti arī ar automatiskām pistolēm. Raksturīgi 1905. gada revolucijai ir tas, kādā ceļā tika dabūti šie ieroči. Man bij tuvs paziņa robežpunktā Virbaļos par policijas priekšnieku, un tas man un dažiem maniem draugiem apgādāja no Vācijas firmas automatiskus Brovninga sistemas revolverus. Tas pats policijas priekšnieks mani ar maniem draugiem pārgādāja pār robežu, kad sākās soda ekspediciju darbība 1906. gadā. Tas pārgādāja pār robežu arī Jāni Ozolu un daudzus citus, ko tam sūtīja revolucionarā Rīgas organizacija.

Rīgas Jūrmalā bij nodibināta kaujas organizacija, lai stātos cīnītāju rindās uz pirmā aicinājuma. Tādu aicinājumu gaidīja no Rīgas Federativās komitejas. Bet drīz sāka darboties soda ekspedicijas, un revolucija tika nežēlīgi apspiesta. Jūrmalas kaujas organizacijas biedri visu rudeni pa naktīm norīkoja posteņus, kas 3—4 cilvēku lielās grupās apstaigāja Jūrmalas ielas.

Šīs grupas rīkojās disciplinēti un neko neuzsāka, pirms nebij uzklausījušas Raiņa domas.»[1]

* *
*

Raini kā pārliecinātu revolucionaru un tautas tribunu pirmās revolucijas laikā labi raksturo viņa runa 1905. gada 26. oktobrī mītiņā sakarā ar politisko apcietināto atbrīvošanu no cietuma uz amnestijas pamata:

«Jūs šodien, — teica Rainis, — visi skatījāties viņu drudžainās acīs, viņu izvārgušās sejās, viņu kalsnējos stāvos, tā izmērdēti, kuru dzīvās sarkanās asinis bālas tikušas. Mīliet viņus, kā viņi Jūs mīlējuši ar savām karstām sirdsasinīm, kuras aukstajos mūros tika dzesinātas. Jūsu mīlestīb[ā] tiem atkal iesils sirdis. Tās aukstie mūri nav noaukstēj[ušī] un apslāpējuši, neviens, itin neviens nav ticis remdens no tiem karstgalvjiem. Jūs redzējāt šodien atkal, ka viņu acis deg vienās ugunīs, tāpat kā priekš cietuma mokām. Tā tiem sirdis gadiem un gadiem, un gadiem degušas un nav tukšas izdegušas, iz viņu sirdīm jaunas aizvien šāvušās karstākās liesmas un citus aizrāvušas līdzi.»

Rainis runā par revolucionarā varoņdarba svētumu un nemirstību, par to, ka nākošās paaudzes savās sirdīs mūžīgi glabās viņu dižumu.

«Nemirstīgi *ir visi mūsu kritušie varoņi,* kaut mēs arī nezinām viņu vārdus, visumā, cilvēcē, idejā viņi dzīvos mūžīgi, viņu dvēseles *dzīvos iekš mums,* un mēs viņus kā gaišas zvaigznes atstāsim saviem bērniem un nebeidzamām mūža audzēm...»

Dzejnieks izsaka savu optimismu, nelaužamu ticību revolucijas spēku galīgajai uzvarai un aicina būt nelokāmiem grūtajā, bet uzvaru nesošajā cīņā par socialismu.

«*Mēs nevaram atlaist rokas,* mēs nevaram vēl cīņu beigt. Šis laika brīdis ir *svarīgs* un *izšķirošs,* mēs nevaram palaisties, ka *tik drīz nāks cita izdevība.* Stāvat cieti, līdz visu prasīto

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 6/1022.

iegūsiet, un esat droši, *mēs iegūsim. Mūsu pusē ir ticība* un nemirstība, mūsu pusē varoņi, idejas, spars, vēstures gājiens negrozāms. Gājiens laika ritmā griežas uz mūsu pusi, un mūsu pusē, *tikai mūsu pusē* ir varoņi, kas atdod savas dzīves gadus, visu mūžu un asinis cilvēcei. Pieminat mūsu varoņus un ejat droši uzvarā. Uzvarošā socialdemokratija lai dzīvo!»

Raiņa piektā gada revolucijas laika politiskos ieskatus apliecina arī viņa korespondence «Pēterburgas Avīzēs» «Morozovas pilī pie zemstu un pilsētu darbiniekiem». Šo korespondenci viņš rakstījis, būdams 1905. gada novembrī «pilsētu kongresā» Maskavā. Tajā parādīta buržuaziskā liberalisma īstā būtība, korespondences teksts šāds:

MOROZOVAS PILĪ PIE ZEMSTU UN PILSĒTU DARBINIEKIEM

(Iespaidi no Raiņa)

I

Grezna iela Maskavas lepnākā iecirknī. Greznā pils, kura diezgan manāmi grib izrādīt īpašnieka miljonu bagātību. Grezni ļaudis tur sabrauc pulkiem — Morozova devusi savu skaisto, balto, lielo koncertzāli «tautas priekšstāvjiem», kur apspriest tautas vajadzības. Varvara Aļeksejevna ir liberala kundze, viņa pirmā brīvības un sajūsmības laikā savas telpas bija ļāvusi visām tautas sapulcēm, un tad arī bija nākusi tik dažāda un savāda tauta, visādi socialisti, revolucionari un pat socialdemokrati, kuri runājuši tik savādas un pārmērīgas runas un pīpējuši tik lētu tabaku, ka Varvarai Aļeksejevnai nelabi meties. Viņa tādai tautai tagad vairs vietas nedod savā pilī, bet tikai savās milzīgās fabrikas darbnīcās; pilī tiek aicināti «tautas priekšstāvji» ar smalkām dzīves ierašām un bez pārmērībām, tādi taisni ir zemstu un pilsētu sabiedriskie darbinieki, kuri agrāk, kad Krievijā vēl nebija nekādu pilsonisku partiju, saucās kopnosaukumā «zemci» — zemstenieki.

Zemstu sabiedriskie darbinieki ir krievu liberalās vai, kā viņi paši saucās, demokratiskās inteliģences zieds, izglītoti, attīstīti ļaudis, ar brīvprātīgiem, humaniem, cilvēku mīļotāju uzskatiem, labām sirdīm, veselu prātu, ziedošu garu un — miesām; stalti stāvi, reti kur kāds novārdzis, savām smalkām, mīkstām rokām viņi raksta smalkas, mīkstas rezolucijas, viņi nevienam negrib pāri darīt, nevienu aizkart, ne ar savām rezolucijām, ne ar savām spīdošām runām. Viņi īstenībā ir liberaļi, ja skatās pēc tām šķirām, pie kurām

šie kungi pieder: tie ir vai nu bagāti, bet attīstīti muižu īpašnieki, izglītoti fabrikanti ar eiropisku civilizaciju, tirgotāji un banķieri, namu īpašnieki, kuri sekojuši t. s. laika garam, vai pārtikuši advokati, inženieri, ārsti, ierēdņi zemstu iestādēs, literati, kuri, taisnību sakot, paši nekādu trūkumu necieš, bet tikai, kā cilvēkmīļotāji, cieš līdzi īstajiem «trūkumcietējiem un sērdieņiem».

Tomēr visi šie kungi paši nebūt nav mierā ar veco kārtību, viņiem ir daudz iemeslu vēlēties, ka tā tiktu pārgrozīta tādā kārtā, ka viņiem būtu dzīve vēl ērtāka, ka birokratija ar savu aizbildnības kāri neierobežotu viņu atkāto, sabiedrisko darbību, neiemaisītos viņu veikaliskos uzņēmumos un atļautu viņiem, kā izglītotiem ļaudīm, noteicēju vietu valsts dzīvē, kura būtu piemērota viņu stāvokļim un spējām. Viņi tātad aizstāv visas 17. oktobrī pasludinātās, bet no tautas jau daudz agrāk izkarotās un dzīvē lietotās brīvības: kā vārdu, sapulču un biedrību brīvību un personu neaizskaramību, bet viņi baidās, ka tikai šīs labās brīvības netiktu velti valkātas no neizglītotās tautas, ka tikai tauta nesaprastu ļaunā nozīmē brīvību un neatļautu sev kādas pārmērības. Pārmērība un nepieklājība ir tā, kas liberaļiem visvairāk riebjas. Visvairāk viņi baidās par to, ka netiktu pārprasta streiku brīvība: lai jau nu arī atstātos no darba, arī kopīgi, lielā pulkā, bet kad tik viņi no dieva puses dotu brīvību tālāk strādāt tiem, kas nevēlas piedalīties pie streika, t. i., vienkārši sakot, streiklaužiem; kad tik streikotāji nepieļautu pret tiem nekādus varas darbus, pret streiklaužiem jāizturoties tik pieklājīgi un saudzīgi, ka nedrīkstot uz tiem ne greizi paskatīties, ne nicinoši nospļauties — tas jau būtu varas darbs, kad viņus kauninātu par biedra atstāšanu un nodošanu. Vispirms pieklājība — ir liberaļa devize — un tad veikals.

Liberalā inteliģence ir jau daudz radikalāka, viņai nav jābaidās tik daudz no brīvību nelieti valkāšanas no strādnieku puses; viņa liek pārgrozītā valsts kārtībā vislabākās cerības uz vadošām vietām administracijā, kur līdz šim bija neapdāvinātas personas, kuras tikai prata labi līst. Tai inteliģencei būtu gan patīkamas cenza vēlēšanas, kur ievērots mantas un izglītības stāvoklis, bet daudz nekas viņai nav pretī pret pilnīgi demokratisku konstituciju: gan jau viņi ar savām zināšanām un dāvanām dabūs sev piemērotas vietas. Liberali inteliģenti nav vienpusīgi un nepielaidīgi, viņi prot piemēroties apstākļiem un salīgt, un izlīgt ar visādiem ļaudīm. Stingras programas viņiem nav, to viņi atzīst par pedanteriju un vienmuļību; arī kad liberaļiem būs pilnīgi nodibinājušās partijas, arī tad pārāk stingru programu tie neturēs, lai varētu ievērot apstākļus — vai soļi uz priekšu, vai atpakaļ, kā kuru reiz vajadzēs.

Arī šoreiz zemstu un pilsētu darbinieku kongresā liberaļi būtu ļoti labprāt līguši ar to, kas neuzstāda pārmērīgas prasības un sola atkal mieru un kārtību, bez ārkārtējiem soļiem, kas pārāk strauji un dziļi satricina dzīves pamatus. Vis abāk būtu līguši ar grafu Vitti, kurš ir veikls kompromisa vīrs un pretinieks visādām pārmērībām, tiklab reakcionarām, kuras ar asinīm

gribētu aizskalot projām visu iegūtās pilsoņu brīvības, kā arī revolucionarām, kuras līdz pašam pamatam gribētu pārvērst visas valsts un sabiedrības dzīvi. Reakcionari šie kungi nav, bet arī ne revolucionari, ne republikaņi, ko viņi šinī kongresā atkārtoja reizu reizēm; gan viņi ar laipnu prātu izteica savu cienību pret brīvības cienītājiem un savu līdzjūtību Socialdemokrātijai, viņas noteiktai programai un spraigai un tālredzīgai taktikai, pat «roku rokā iet» daži bija ar mieru, bet paši viņi nav un nebūs revolucionari, arī tad nē, kad atzīst, ka vieniem viņiem nav liels sabiedrisks spēks, bet tikai moralisks.

Lai varētu noslēgt veikalu ar grafu Vitti, liberaļi saņēma visu savu veiklību, diplomatiju, smalkjūtību un pielaidību un uzstādīja prasības, kuru mērauklu grūti nāktos vairs pārspēt. Viņi bija pašā labākā garastāvoklī, kur ar laipnību cerēja visu panākt, kad no ārienes nāca nelaipns uzsauciens, bez kādas saticības un smalkjūtības, no tās pašas tautas, priekš kuras vien viņi rūpējās, lai sagādātu tai mierīgu un laimīgu dzīvi. Tie bija ļaunie socialdemokrati, kuri stāvokļa ieņemšanu pret Vitti nosauca rupjos vārdos par «andeli» un draudēja izjaukt katru kaulēšanos un tautas tiesības pārdošanu par lēcas virumu. No otras puses, atkal Vittes piekritēji brīdināt brīdināja paceltiem rādītāju pirkstiem, lai no Dieva puses liberaļi neprasot pārmērīgas lēcas, lai paciešoties un gaidot, gan Vitte pats došot. Ko bija darīt nelaimīgiem liberaļiem cilvēku mīļotājiem?

Šodien pat, kad rakstu šīs rindiņas, «Novoje Vr[emja]» atkal brīdina kādu valdības vīru vārdā no pārmērībām: valdība gan piekrītot rezolucijas prasībām, bet darīt nekā neprot, lai «bruņojoties ar pacietību». Ak, tās bruņas sen cauras, ir citas labākas bruņas.»[1]

Ir citas labākas bruņas — liela dzejnieka revolucionarais darbs un dzeja aicināja tautu uz bruņoto sacelšanos.

Pirmās revolucijas sagatavošanas un norises laikā radītā Raiņa dzeja patiešām ir dziesma par vīriem un ieročiem. Jau revolucijas priekšvakarā, atceras Rainis, «visi dvašojām drausmīgi skaistā priekšsajūtā un gatavojām lielo 1905. gadu».

Dzejas grāmatas *«Vētras sēja»*, kas iznāca 1905. gada rudenī, un *«Jaunais spēks»* (1906.) uzrakstītas revolucijas notikumu tiešā ietekmē. «Vētras sējā» tikai neļaudzi dzejoļi — «Garām», «Tava laime» u. c. — radušies agrāk. Šīs grāmatas, kas apliecināja revolucijas augstāko uzplūdu posmu, parāda mums īsto Raini — Raini revolucionaru. Šo grāmatu dzejoļi patiešām ir

[1] «Pēterburgas Avīzes», 1905. g. 72. numurā, «Morozovas pilī pie zemstu un pilsētu darbiniekiem» — Iespaidi no J. Raiņa.

cīņas un varonības dziesmas, kas darbaļaudis ved kaujā — izšķirošā, asiņainā.

«Mesti ir kauliņi: Brāžat uz priekšu, viesuļi!» — tādiem vārdiem sākas grāmata «Vētras sēja». Dzejnieks pats metas cīņas ugunīs. Top cieta viņa doma, top skanīgs vārds:

Topi zobens, kas griež!
— — — — — — — —
Topi asa doma!
Topi nikns vārds!

Rainis ir pārliecināts, ka revolucija visā pilnībā, «līdz pašam pamatam» izmainīs sabiedrisko iekārtu, nebūs tā, ka «atkal viss pa vecam ies».

Tā nevar palikt, tā nepaliks:
Līdz pašam pamatam jauns viss tiks!

J. Raiņa dzeju krājuma «Jaunais spēks» pirmā izdevuma vāks

Vēsturē pirms Raiņa nav daudz tādu piemēru, kad dzejniekam cīnītājam būtu tik liela nozīme kā viņam piektā gada revolucijā Latvijā. Raiņa laikabiedri liecina, ka dažam viņa mazam dzejolītim bieži vien ir bijuši lielāki panākumi nekā desmitiem runu vai avīžu rakstu.[1] «Visām revolucijām pasaulē, — saka Andrejs Upīts, — ir bijusi sava saucēja un iedvesmotāja dzeja, bet nevienai propagandiskie iedvesmotāji saucieni nav iekļāvušies tādā mirdzošā mākslas aptērpā kā Latvijas piektajam gadam Raiņa dzejā.»[2]

«Vētras sēja» patiešām sēj vētru un viesuļus. Tā palīdz izraisīt šo vētru, lai «pavasara pērkoņos» ar svilpojošu vēju,

---

[1] P. Dauges ievadraksts Raiņa darbu izlasei krievu valodā, Ян Райнис, Избранные сочинения, 1935, «Academia», XXXIX lpp.

[2] *Andrejs Upīts,* Raiņa dzeja, J. Raiņa Kopotu rakstu I sēj., 1947., XVI lpp.

dancojošo sniegu un skrejošām ugunīm lauztu ziemas bargo varu — lai atvizētu «zaļa pavasara». Gleznaini liriskajā «Vētras sējā» dzejnieks kaujinieks ietvēris piektā gada cīņu vēsturi. Ik rinda te izsaka tautas nemieru, cilvēciskas brīvas dzīves gaidas un alkas. Ar varenu pārliecības spēku tā saceļ masas un aizrauj sev līdzi uz lielo, līdz galam ejošo cīņu. Kā «lielās vēja plēšas», šķiet, dvašo pati Raiņa dzeja:

Mākoņu blāķi veļas,
Un ceļas uguns dvašas vējš, —
Tas rauj sev līdz visas pūsmas
Un visas vētras, un negaisus;
Tas augus izvelk iz zemes
Un visus kustoņus iz alām.
Mēs paši visi aizrauti tiekam līdz,
Varenām rokām mūs paceļ auka,
Un kājas aizrauj straume projām
Līdzi, līdzi.

(*«Lielās vēja plēšas»*)

Dzejnieks rāda nākotnes skaistās ainas kā tautas senseno cerību un tagadnes grūto cīņu piepildījumu. Kad graujošā «pavasaras vētra» būs beigusi savu pasaules atsvaidzinātāja un atjaunotāja darbu,

Tad smaids pār zemes vaigu pārlidos,
Tad laika šalkas klusi aizviļņos...

«Vētras sējas» dabas un pavasara gleznu simbolikai dziļš idejisks raksturs, vēsturiski pareiza notikumu virzības un revolucijas uzdevumu izpratne. Kaut gan te, tāpat kā «Tālās noskaņās», dzejnieks gandrīz visu izsaka krāsu, skaņu, gleznu un simbolu valodā, tā ir politiska, partejiska dzeja.

«Vētras sējas» pavasara pērkonu negaisi un palu bangainās brāzmas neplosās pašas par sevi. Pašplūsmes aukainā stichija tiek ievadīta noteiktā, stingrā gultnē, pakļauta «nākotnes valsts», t. i., socialisma apzinātam mērķim. Dzejas formulā — «visu zemju vārgdieņi — savienojaties!» — izteikts proletariskā internacionalisma lozungs — «visu zemju proletarieši — savienojieties!». Nepārprotami skaidri dzejnieks izteicis partijas

taktiku un strateģiju arī jautājumā par revolucijas līdzgājējiem un pagaidu sabiedrotiem, par strādnieku šķiras hegemona lomu demokratiskā revolucijā:

Lai mūsu ceļi šķiras rīt,
Kad šodien pirmie šķēršļi krīt!
Jums rīt iet līksmā atdusā,
Mums tālāk darbā un cīņā,
Jo mums šī kauja nav pēdējā.

(«Šķirti ceļi kopā»)

«Vētras sējas» vārsmas saskan ar partijas norādījumu par nemitīgu masu apgaismi un mobilizaciju:

Kurt jums krūtīs karstas dusmu kvēles,
Pirkstiem aizskārt pusdzijušās brūces,
Lai ar nakti jūs man neaprastu,
Neticētu tumsas mūža varai.

(«Ziemas novakars»)

Cīņa nebūs viegla, tādēļ jāsaņem visi spēki kopā, lai uzvarētu:

Lai ir grūt',
Vajag spēt:
Stipram būt,
Uzvarēt.

(Ievadmotivs nodaļai «Vārtus vaļā!»)

Doma, ka nekas nenāk pats no sevis, ka brīvība jāved, kas izteikta jau «Tālās noskaņās» un vijas kā sarkans pavediens cauri visai Raiņa daiļradei, «Vētras sējā» iegūst sevišķi spēcīgu izteiksmi un noteiktību:

Tas jaunais laiks, kas šalkās trīs,
Tas nenāks, ja ļaudis to nevedīs;

Ikvienam ir rokas jāpieliek,
Lai lielais darbs uz priekšu tiek;

Ikviens lai uguni kurina,
Kas visu pasauli sasilda;

Lai palīdz katris to namu celt,
Kur vien tik cilvēces laime var zelt...

(«Jaunais laiks»)

Bet jaunais laiks nav vedams mierīgas cīņas ceļā, tas jāizcīna ar ieročiem rokās:

Topi asa doma!
Topi niknis vārds!
Topi skaidrs, lai rūsa nespēj kost,
Lai vīrs tevi droši var sānos jost,
Ka akmens sienas vari cirst,
Lai tērauda bruņas un važas irst —
(«Topi cieta doma»)

Vecās iekārtas balsti jau šķobās, tāpēc revolucionarās tautas bruņoto spēku mobilizacijai jābūt ātrai, visplašākās masas aptverošai. Jāuzbrūk pēkšņi, neļaujot pretvarai attapties. Strauji aukainā triecienā, uguns viesuļiem trakojot, jāgāž šie balsti un jāārda nost, pasaule jāizmēž tīra.

Jau «Vētras sējas» pirmajā dzejoļu ciklā, kas atspoguļo kustības straujo uzplūdu augstāko kāpinājumu, izteikta partijas revolucionarā taktika. Tautas dusmu un sašutuma vilnis neatlaidīgi jākāpina, jāsasprindzina, lielais ugunskurs arvien vēl jāsakurina. «Ziemeļtēva ledus pils» balsti, kas asociējas ar «cara tētiņa» valstiskās iekārtas pamatiem, sen jau no apakšas skaloti un grauzti:

Liels ledus kalns ir atšķēlies nost —
Lēnām, ilgām, senām
Bij ko grauzt, ko rakt, ko kost!
Nu sākas kalnu velšanās
Cīņās un dūkoņās.

Tāpēc jāizmanto moments, revolucionarā situacija, lai pēdējās šķilas atplēstu un pēdējie veckārtības ledus kalni noveltos. Raiņa dzejolis «Ziemeļtēva ledus pils» nepārprotami saskan ar Ļeņinisko vērtējumu par carisko Krieviju — kā kolosu uz māla kājām:

Tavs nams jau sen ir izkurtis,
Viens grūdiens — un viss būs sakritis.
Uzvara drīz būs galīga...

Tāpēc, lai savvaļā svilpo vēji un danco sniegs, lai pārsteigtai patvarai nedotu atvilkt elpu un atgūties:

Vecākiem troņiem
Jumtus tie plēš,
Biezākos putekļus
Projām tie mēž;
— — — — —
Visu, kas satrupis,
Viņi var graut.
(«Svilpojošs vējš»)

«Laiks tapis liels». Pavasara vētrām jāšķīsta pasaule, jāaizpūš, jānoslauka nost «sīkā laika» pelēkais tvaiks:

A! o!
Tā bij! tā bij; ho! tā vairs nau.
Laiks tapis liels, ej laukā, rau!
Tvaiks aizplūst prom, miegs noslaucīts nost,
Vairs nevar dūmi acis kost.
(«Sīkais laiks»)

Laiks mainās augšup. Kas par to, ka «vēl saule dus»:

Bet drīz jau skanēs lauks,
Drīz celsies putniņi un ziedi plauks...
(«Vēl saule dus»)

«Pēc ilgās guļas» jāceļ ļaudis ar «jaunām vēstīm», kaut arī:

Plakstiņi tik smagi,
Acis kaunās gaismas,
Sirdi aizradušas prieka jūtas.
(«Pēc ilgas guļas»)

Dzīves prieka un drošas pārliecības optimiskā ieskaņa arvien pieņemas spēkā. To nespēj izdzēst pat pirmās neveiksmes, pirmo zaudēto kauju upuri, reakcijas pretuzbrukums, kas attēlots grāmatas pēdējos divos dzejoļu ciklos. Cīņa jāizved līdz galam. Pārvērtībām jābūt pilnīgām, nekāda samierināšanās, nekāda izlīgšana ar patvaldību un mantīgajām šķirām nav pieļaujama. Katrs «Vētras sējas» pirmās nodaļas dzejolis pauž proletariata atmodas neatturamo spēku, jaunas šķiras lielo apņēmību:

Tā nevar palikt — un nepaliks,
Par velti cerat, ka straume siks,
Ka ūdeņi pārskries un aprimsies
Un atkal viss pa vecam ies.
— — — — — — — — — —

— — — — — — — — —
Tā nevar palikt, tā nepaliks:
Līdz pašam pamatam jauns viss tiks!
(«Tā nepaliks»)

Visiem «kūtriem miera mežiem», kā veci ļaudis stāsta, jātop brāstiem. Pavasara vētrai jāizdara savs darbs pamatīgi, jāattīra viss, lai jaunam laikam ceļš būtu brīvs un tīrs, — «lai vecā dzīve jauno netraucē». Baladiskās vārsmās dzejnieks rāda šo vēstures darbu — revolucijas augšupeju:

Plēš kokos vējplīsas ar trakām steigām;
Vai visa gada mēslus sagrābdams,
Vai raudams zemē ziemai gultas veļu,
Vai visu pārkratīdams, vēdinādams
Un piesmakušo ziemas istabu
Caur cauri izpūzdams ar svaigu dvašu,
Līdz pašam pēdīgajam kaktiņam
It visu smalki, tīri noberzdams,
Ka nepaliek ne krislīts. Skrej un ķer,
Un visur ieskatās un parausta,
Vai vietā viss, vai stipris, jauns un audzējs,
Vai jumti turas, ēkas, pīlari?
Kurš vājš, to sa'auž vienās drumstalās.
Un atkal ārā brāž atņemdamies,
Visgarām tīrumus un ielas mēž,
Bez žēlastības koku matus sukā,
Grūž sniegu nost, lauž veco ledu pušu,
Kā galdu notrin ceļu braucējam...
(«Pavasara vētra»)

«Vētras sējas» otrais dzejoļu cikls — «Aicinājums», kā rāda jau tā nosaukums, veltīts revolucijas sauksmei uz izšķirošo cīņu.

«Aicinājums» veidots neredzēti izteiksmīgā simbolikā. Aina nomaina ainu. Pārsteidzoši jaunas ir alegorijas un salīdzinājumi. Tie atbilst revolucijas notikumu norisei, izsaka īstenības straujo izmaiņu, dzīves visdažādākās pārveidības. No malu malām, no zemes klajumiem un dziļumiem saucēja balss velk laukā un aizrauj līdzi uz priekšu traucošajā kustības mutulī visu zemju vārgdieņus — visus sīkus putniņus, visus lauka stādiņus. Veco graujošā un jauno ceļošā pavasara vētra tos modina un ceļ uz dzīvi, dod tiem sauli, mīļo sauli. Aicinājums uz cīņu — aici-

nājums uz dzīvi. Revoluciju Rainis rāda kā radošu procesu. Revolucijas vētrās un negaisos dzimst viss jaunais, atjaunojas pati dzīve. Dzīves un dzīvot spējīgā atdzimšanā iemiesojas viss zemes daiļums, pasaules pavasaris. Visu zemju vārgdieņu vienība nes sevī dzīvību un varenu jaunrades spēku.

Jauno vēsti nesējas — sīkās zīlītes, kuslās lapiņas, smalkie, zaļie zariņi un pumpuriņi, un skujiņas, maija ziediņi, putni strazdiņi, jāņtārpiņi, pelēkie vīriņi, zemes rūķīši — visi tiek saukti laukā, uz lielo gaitu. Katram tajā būs vieta, sava dzīve un pienākums. Pat purva vaivariņš, rāvas dzērājiņš, kas «notuļ izmeties mūžam snauž iereibies», aicināts no purva ārā. Arī skumjam bērzam būs vieta zem saules un darbs: «Tu, skumjais bērzs, Vēdini zariem, Klīdini miglu . . .»

Visu vārgdieņu priekšgalā pretim saulei iet jaunās, visu garo ilgu piepildītājas dzīves vedēji:

Iz melniem dūmiem,
Iz putekļu pēķ.ēm,
Iz apakšzemes
Nāk melni stāvi
Paceltām galvām,
Sauc visus līdzi,
Kā liesma priekšā
Tiem sarkana plandās —
Laukā, laukā!

(*«Laukā»*)

Iz tautas dzīlēm tiecas sauļup, līdzi apzinīgā proletariata gaitai visi dzīves vārgdieņi. Cīņā saucējs uzmundrina visus «krēslas bērniņus», visas nogurušās, drebošās un vientuļās sirdis, liek atmirdzēt priekam lielajās, skumji velgajās acīs:

Nāc ātrāk, ātrāk, saule,
Kāp augstāk debesīs,
Še krēslas bērniņi šaubās,
Vaj maz tevi sagaidīs.

Ak mazticīgie, ko gaužat?
Lūk, mežmala jau zeltā mirdz,
Hej! Lecošo sauli paužat,
Lai lec jums līksmībā sirds.

(*«Krēslas bērniņi»*)

Saucējs paceļ «maija ziedīti», kas grib kaut

«Vienu acumirklīti
Spīdēt gaismā...»
(«Maija ziedīte»)

Cauri miglotām, rasotām atmatām ejot, dzejnieks aicinātājs redz un dzird ikvienu un zina, ko katram teikt. Te «drebošā sirds siltu vietu sev vēlētos». Te «vilka actiņa mirdz, Balss iz tāluma skan: Deg viena vientuļa sirds, Vientuļa dziesmiņa skan». Tukšai dvēselei dzejnieks saka: «Aiz loga rīts jau klauvē, Ej, durvis ver.» Arī tukšās, zilās acis sūdzas:

«Atveries tu, dzelmes avots!
Dzīva ūdens dvēsle lūdzas —

Dzīva ūdens, vētru, bangu,
Kas pār malām kaucot šļāktu,
Kas pār manu rāmo mūžu
Līdzi pērkonstrāvai nāktu.»
(«Lielās acis»)

Šī tukšā un vientuļā, nicīgā dzīve jāsilda «kopu liesmām». Vientuļie un vārgie jāiesaista lielajā kopsaimē. Dzejolī «Nicīgā dzīve» (Rudolfam Blaumanim) Rainis saka:

Šī dzīve ir tik nicīga,
Tik vēlu viņu rokās turam,
Un kaut vai dvēseles kvēlēm kuram,
Tik maz tā spīd un sasilda:
Nes viņu zārdā, lai to baro,
Lai kopu liesmās karstu gaismu staro!

Visu mazo, skumjo un kluso vientuļās gaidas dzejnieks strauji un spēcīgi pievieno drošo priekšgājēju «nerimu ilgām». Šo nākotnes vedēju trauksmainās ilgas rauj viņus augšā jau pusnaktī, kad «miegs vēl visus skauj», kad «tikko diena grūtā cīņā svīst»:

Ak, baigo krēslu tu ar skatu šķeltu,
Pār visu zemi lietu saules zeltu!
(«Nerimu ilgas»)

«Aicinājuma» noslēgumā — dzejolī «Uz balto jūru» Rainis rāda, kā pavasara vētrainā sauksme izraisījusi visus zemes dzīvos spēkus. Visas straumes un līksmās urdziņas satek kopā, uz vienu pusi — uz Daugaviņu, uz balto jūru: «Pār balto jūru Kāpj kupli mākoņi, Rosmības pilnu pūru Pār zemi lejoši.» Viss jaunais dzen sārtus asnus, meklē sauli.

«Vētras sējas» trešais dzejoļu cikls atspoguļo revolucijas visaugstāko pacēlumu — «Varoņu laiks savu gaitu sāk!»

Grāmatas pēdējos divos ciklos — «Skrejošas ugunis» un «Sarkanā gaisma» — tēlota revolucijas notikumu norise, tās dramatisms un traģika.

Skrejošu uguņu atblāzmā rādīta trauksme pirms kaujas. Pāri nemierā un bailēs satrauktai pilsētai skrejošas ugunis «kā saziņā visā tālā tālumā, kā gaida ko, kā gatavo».

Atskan atkal cīņā saucēja balss. Tagad tā norīko katru savā vietā, liek ierindā:

Lai kopā vācas,
Lai sargāties mācās,
Lai cirvji žvīgo!

(«Kāvi»)

Kādreiz mazie, klusie un vientuļie tagad iet kopsolī, plecu pie pleca ar cīņas biedriem. «Ap vientuļo bērzu, — saka dzejnieks, — izaudzis jauns svaiga sila biezoknis.» Dzejnieks rāda masas izaugsmi, jaunās šķiras sava spēka un pašapziņas pirmo kolektivo izjūtu:

Šīs lielās dienas tev liecina,
Ka nestāvi viens vairs uz klajuma.
— — — — — — — — — — —
Nav, nav tavas ilgas vīlušas,
Nav veltas bijušas ciešanas;

Nu dziļi elpu atņemas krūts:
Lai nāk kas nākdams, nekas vairs nav grūts.

(«Lai nāk kas nākdams»)

Pavisam citāds šajās lielajās dienās kļuvis cilvēks — par spīti pretvarai viņš traucas uz priekšu un meklē to rokā:

Kur ir tā vara,
Kas tevim ko dara?
(«Par spīti»)

Ejot cīnītāju pulkā, agrākie krēslas bērniņi — ar drebošām sirdīm un sēri biklo skatu — kļūst lieli un drosmīgi. Nāk jauna cilts:

Dzied prieku tiem,
Kam cīņa sūra:
Dūc tava jūra,
Nāk jauna cilts.
(«Nāk jauna cilts»)

Mūžīgā saskaņā ar savas tautas dzīvi, ar visu dzīvo — esošo un nākošo — nemirstīgi ir šie jaunās cīnītāju cilts cilvēki:

Ņekas man nevar kaitēt,
Nekā es nebaidos,
Es bojā neaiziešu,
Kaut arī nobeigtos.
— — — — — —
Tais mākoņos, ko viesulis
Pār zemi virpās griež,
Tai straumē šalcu līdzi,
Kas putas krastā sviež...
(«Mūžīgā saskaņā»)

«Vētras sējas» pēdējais dzejoļu cikls — «Sarkanā gaisma» veltīts grūto kauju dienām. Nozīmīgi šā cikla ievadmotiva vārdi:

Garā, bargā cīņā
Asins lietus līņā.

Attapusies reakcija ceļ sev cietoksni. Drūmu nojautu pauž «Darbnieku dziesma»:

Sitam akmeņus, sitam,
Pamats un nams būs citam.

Rokam pagrabus, rokam,
Paši vēl iekšā tur smokam.

Tomēr cīnītāju spītīgais gars un griba vairs nav apslāpējami. Gūstā kritušo, dzelžos sakalto «Aizgātņu dziesma» izsaka jaunās cilts nesalaužamo spēku, tās ciešās saites ar tautas masām:

Skatāt, māsiņas, skatāt, brāļi,
— — — — — — — — — —
Mēs ejam tāļi, bet pārnāksim —
Jums cerēt, tiem drebēt iztālīm.
Atbalss.
Vai, vai mūsu mīļie!

Cietuma sienās, pat ļaunajā sapnī («Ļauns sapnis») izskan nezaudētā ticība galīgai uzvarai, ciešā apņēmība turpināt cīņu visos apstākļos.

Plašā streiku kustība apņem visu zemi, un atkal dzirdama cīņā saucēja balss. Dzejnieks tribuns aicina darbaļaudis apstādināt mašīnas, izdzēst krāsnīs ugunis un pieteikt uzņēmējiem stingras prasības:

Lai skurstenis kūp,
Ja var viens pats,
Lai spraus o krāsne,
Lai ripo rats!
— — — —
Mēs gribam dzīvot,
Kā prasa prāts!
— — — — —
Stāvi mierā! Nu klausat,
Ko prasām mēs,
To izpildīt visu
Jums — vajadzēs!!
(*«Svētvakars»*)

Neaizmirstamās, dinamiskās gleznās Rainis tēlo revolucijas masu skatus:

Pa ielām visgarām
Putenis riņķus griež,
Bars pakaļ baram
Cits citu spiež;

Pie durvīm, pie logiem
Stāvgrūdām pilns kā bāzts,
Uz jumtiem, uz žogiem
Noklāts kā klāsts.

(«*Revolucijas ielu gājiens*»)

Pirmie upuri. «Kā aizturētas elsas kaklu žņaudz, Un sirdi plosa nesakāmas žēlas: Tik daudz to kritušo, tik daudz, tik daudz...» («Pirmie upuri») Tauta sērās. Bet šajā grūtajā tautas sāpju brīdī no jauna atskan viņas dzejnieka balss. «Caur tevi jauna diena aust,» saka viņš kritušā kaujinieka piemiņai («Dusi»).

Pēc zaudētām kaujām pie varoņu kapu kopām dzejnieks uzrunā tautu pravietīgiem vārdiem, kas gatavo to jaunām cīņām:

Visi mūži mums viņu vārdus slēps:
Tie nosviesti zemē, un krūtīs šķēps,
Bet krūts vēl ceļas, vēl elkoņi spiežas,
Un skats tiem kā asmins pretvarā griežas.
— — — — — — — — — — —
Tie celsies — tāds spēks nevar izgaisis būt:
Kas skar viņu kapus, pats sajūsmu jūt,
Un ceļas kā varons no kapu vietas,
Brukt cīņā, kaut rokas būtu tam sietas.

Tos kapus, tos kapus pieminat,
Kur savus varoņus atstājat!
Kad pagurst prāts, kad atkrīt rokas, —
Pieminat savu varoņu mokas!

(«*Mūsu varoņu kapi*»)

Ar tādu pašu optimiskas traģedijas izskaņu, ar nelokāmu pārliecību un drošu skatu tālajā nākotnē — ar dzejoli «Tomēr» — Rainis nobeidz savu pirmās revolucijas cīņu laikā radīto dzejas grāmatu «Vētras sēja»:

Var zibens spert,
Var pērkons dūkt,
Mēs neļimsim ceļos:
Lai žēlo lūgt.
— — — — —

Mums vārds ir «Tomēr»,
To pieminat,
Kad mūs jau beigtus
Cerēsat.

Un tie, kam vārds ir «Tomēr», uzvarēja. Neviens viņu izlietās asins piliens, tāpat kā revolucijas dzejnieka teiktais vārds, negāja zudumā, tika likts lietā. Pieminot varoņu mokas, darba tauta teica savu galavārdu. Savas partijas vadībā proletariats izveda cīņu līdz galam.

* *
*

«Vētras sējas» savdabīgais *satura un formas* veidojums sevišķi nozīmīgs Raiņa daiļrades metodes attīstībā. Pēc «Tālām noskaņām» un «Uguns un nakts» dzejnieka amata prasme, tēlošanas veidi un sistema iegūst vēl skaidrāku un noteiktāku izpausmi. Rainis konsekventi liek lietā sava pasaules uzskata un estētikas atziņas, apzināti rīkojas ar jauno, arvien vēl meklējamo un rūpīgi veidojamo daiļrades metodi, arvien vairāk nostiprinoties savos etiskajos un estetiskajos ieskatos, kuplinot savas metodes gan revolucionari romantisko, gan kritiski realistisko tēlojumu, organiski tos apvienodams. Sevišķi rūpīgi dzejnieks izkopis izteiksmes pamatlīdzekli — valodu, paceļot latviešu vārda mākslu patiešām vēl neredzētos augstumos. Raiņa individualais stils kļūst vēl izteiksmīgāks un saturīgi ietverošāks. Viņa «organiskie simboli» iegūst dzidru caurspīdīgumu un enerģisku kustīgumu. Tie kļūst par lielisku, spēcīgu dzejiskas izteiksmes līdzekli, par īpatnu tipizacijas līdzekli, ar tēla hiperbolisku saasinājumu pārvēršas par dzīvām būtnēm. Tie tieši projicējas sava laika konkretajā dzīves īstenībā un saistās ar partijas taktiskajiem un strateģiskajiem uzdevumiem un mērķiem stingrās un taisnās līnijās. Nekādus aplinkus ceļus te dzejnieks neiet. No viņa simbolikas estetiskās translacijas un pārnesuma formām lasītājs viegli izmana to īsto saturu un jēgu. Atspoguļojot dzīves revolucionaro izmaiņu, revolucijas viļņa

straujo uzbangojumu, tā atplūdus un masas gatavošanos uz jaunu cīņas pacēlumu, Raiņa dzīvie, dinamiskie simboli iegūst sev neapšaubāmi nozīmīgu un likumīgu vietu jaunajā socialistiskās mākslas metodē.

Revolucionarā simbolika ir viena no visraksturīgākajām Raiņa māksliniecisko rokraksta īpatnībām, savdabīgs īstenības uztveres un atspoguļošanas veids, viena no iespējamām un nepieciešamām socialistiskā realisma mākslas stila izpausmēm.

«Vētras sējas» un citu lielā dzejnieka darbu simbolika specifiskā, pārnestā formā iemieso vēsturiski konkretu, gluži realistisku, revolucionari aktualu saturu, ir pakļauta partijas politikai, apliecina socialistisko idealu. Izmantodams tautas revolucijas attīstības etapu un tās svarīgāko notikumu notēlošanai katram lasītājam pazīstamus tēlus un dabas gleznas, dzejnieks ar saviem salīdzinājumiem, metaforām, alegorijām un simboliem panāk sevišķu pārliecināšanas spēku, spēcīgu māksliniecisku iedarbību. Neatkārtojamie «Vētras sējas» tēli māca lasītāju izprast sabiedrībā jaunā cīņu ar veco, tās attīstības revolucionaro dialektiku. Lūk, kāpēc Raiņa simbolika atbilst socialistiskā realisma būtībai un kāpēc maldās tie kritiķi, kas to noliedz.

«Vētras sēju» ievada un pavada līdz tās patetiskajai izskaņai idejiski un mākslinieciski spēcīgi spārnota revolucionarā romantika. Grāmatas kompozicijā it visur dominē arī romantiska izteiksme. Ar savu «varoņu laika» heroiku, pavasara pērkonu un vētras viesulīgo dinamiku un nākotnes «gaismas pils» spārnotām izredzēm «Vētras sēja» līdz ar «Tālām noskaņām» un lugu «Uguns un nakts» ir spilgtākais revolucionarās romantikas darbs latviešu literaturā. Bet tā ir kvalitativi jauna romantika, jo atspoguļo jaunās šķiras — proletariata cīņas romantiku, apliecina skaidri apzinātu socialistisko idealu, vēsturiski patiesu, realu perspektivu. Šī romantika ieiet kā organiska sastāvdaļa jaunajā metodē — socialistiskajā realismā.

«Vētras sēja», kas dzimusi revolucijas negaisos, atšķiras no Raiņa agrākajiem darbiem, ir pārāka par tiem ar sevī uztverto pirmās revolucijas pieredzi vispār, bet it sevišķi romantiku, kas literaturā parasti atspoguļojas visātrāk. Pirmsvētras un vētras

romantika atšķiras viena no otras, kā atšķiras priekšnojauta no tiešās izjūtas, piektā gada sagatavošana — no pašas revolucijas notikumu norises. Protams, tas nemazina revolucijas sagatavošanas praktiskā darba un romantikas nozīmīgumu, bet parādības taču jāaplūko to kvantitatīvā un kvalitatīvā attīstībā. «Tālo noskaņu» jaunekļi drosuļi, kas kaisa «ogles pār galvām», tagad ir vīri ar ieročiem rokās, tie kļuvuši par bruņotās sacelšanās priekšgājējiem. Pati romantika, ja var tā teikt, jau ir apbruņota. Avangarda cīnītājiem līdzi izaugusi jaunā cilts — masa. Līdz ar to romantika un heroisms kļuvuši par masveida parādību. Romantikai pievienojies klāt arī smago cīņu skarbais pavediens. Daudzus no agrākajiem revolucijas vētras priekšvēstītājiem pretvara notriekusi zemē, tie guļ varoņu kapos ar šķēpu krūtīs, ar savām mokām tie devuši sajūsmu dzīvajiem. Vai arī tie, kas, važas žvadzinādami, aiziet uz tālo Sibiriju, kam vārds tagad ir «Tomēr».

Bet «Vētras sējas» sajūsminātā dzeja nav aplūkojama tikai no revolucionaras romantikas viedokļa. Tā vērtējama socialistiskā realisma attīstības skatījumā. Romantika šajā grāmatā apgaro un cementē Raiņa daiļrades realistisko, ar asu politisku satiru caurausto jaunrades pamatlīniju. Šis realisms nav vājāks par «Tālo noskaņu» realistisko, tipizēti satirisko saturu un tēlošanas veidu. Arī «Vētras sējas» realisms iegūst jaunas kvalitatīvas īpatnības, kuras nosaka šķiru cīņas augstākais saasinājums revolucijas norises laikā.

Īpatnēji rainiskais romantikas un realisma savienojums «Vētras sējā» vēl ciešāks, vēl organiskāks nekā «Tālās noskaņās». Pat simboliskajā atstāstā par pavasara cīņu ar ziemas salu — «Vecu ļaužu stāsti» Rainis ielicis gluži gatavus realistiskus graudus, kas nebūt nav īpaši jāizloba no simboliskās izteiksmes, jāiztulko, jāizdomā no dzejoļa estetiskās translacijas. Blakus priekšstatiem, kas izteikti pārnestā nozīmē, dzejnieks lieto arī tiešo izteiksmi. Tēlojot sala kundzību, kas «visu dzīvu kustoņu bij kūtīs un alās ietriecis», Rainis piemetina, ka:

> Draugs draugam pārstāja uzticēt,
> Visas domas sev vajdzēja paturēt;

Visapkārt bij nodevība un spiegi,
— — — — — — — — — — —
Visapkārt šķiet visi tik dumpnieki,
Tie ķerami, karami, kaujami!

Sals apsardzību steidz stiprināt,
Lai visu, kas dzīvs vēl, var stindzināt,

Visā zemē kara stāvoklis,
Tad zemē būs miera miteklis.

Simboliski uzrunājot baiļu sirdis, dzejnieks dod arī tiešu revolucijas kā varoņu laika apzīmējumu. Tā simbolos dažkārt iesūcas arī viņa daiļrades realistiskais saturs un izteiksme. Tie nav vairs tikai romantiskās izteiksmes līdzeklis vien. Visā «Vētras sējas» tipiski romantiskajā kompozicijā (kā to rāda jau dzejoļu ciklu nosaukumi) ieaužas viscaur realistiskā līnija — ir atsevišķi, gluži realistiski dzejoļi, ir minētie realisma elementi un realistiskais saturs romantiski veidotās vārsmās.

Bet tas nenozīmē, ka «Vētras sējā» jau izzustu atšķirība starp īstenības uztveres un attēlošanas romantiskajiem un realistiskajiem paņēmieniem, ka nebūtu stilistisku dažādību, kā daži kritiķi reizēm vēl mēdz saprast socialistiskā realisma būtību. Nē. Kā jau redzējām, aplūkojot «Vētras sējas» saturu, šī īpatnējā atšķirība vērojama ir saturā, ir tēlošanas veidos, saglabājot iekšēju metodisku vienotību.

Vispilnīgāk Raiņa daiļrades metodoloģiskie un metodiskie principi izpaužas varenās socialistiskās kustības un masu varonības attēlojumā. «Vētras sējā» spīdoši realizēti viņa estetiskie atzinumi par simbolu kā dzīvu tēlu un organismu, konkretu cilvēku, par cīņu kā visu virzošu spēku un masu kā visa spēka nesošu, par cīņas garu kā masu psiholoģijas izpausmi. Tendence, aktiva iejaukšanās īstenības dabiskajā attīstībā ir «Vētras sējas» dinamisko simbolu saturs un jēga. Agrā pavasara pērkonu negaisa viesuļu brāzmas pāri ziemas salā sastingušai īstenībai taču vislabāk raksturo radīšanas procesu Raiņa mākslā, par ko viņš pats vairākkārt izteicis savas domas.

Cilvēks šajā mākslas radīšanas procesā ir patiešām, Raiņa vārdiem runājot, pēdējā mēraukla, autora nolūku iemiesojums, viņa sabiedriski politisko, filozofisko un estetisko ideju nesējs. Dzejnieks, šķiet, ieskatījies ikviena cilvēka dvēselē, zina viņa iekšējo spēku un nespēku, daiļo un neglīto, pat rūpīgi slēpto. Cilvēka psichi viņš vēro kopskatībā ar masas, šķiras un tautas psicholoģiju, tās pārveidībām.

«Vētras sējā» attēlotie romantiskie «jaunās cilts» varoņi izaug kopā ar masas, proletariata izaugsmi, simbolizē to.

Cerības moments, ko Rainis allaž pasvītrojis savos spriedumos par simbola un jaunās mākslas būtību vispār, «Vētras sējā» sevišķi izcelts. Cīnītāju tēlos iemiesots izcils gribas, nelokāma rakstura un varonības spēks. Tie ir nākotnes cilvēka pirmtēli. Ne savtīgums, ne personīgas labklājības un laimes izredzes nosaka viņu darbību, bet darba tautas intereses. Sabiedrības, nākamo paaudžu labā gūtie panākumi — cīnītāja labākā alga. Šo jauno etiku, no kuras, Gorkija vārdiem runājot, izaug jaunā estetika, Rainis atveidojis «Vētras sējas» skaistajos simbolos.

Vispirms — tā ir laimes jēdziena izpratne no jauna viedokļa. Visaugstākā laime — koplaime, kalpot tautai. Šajā laimē cilvēkam jāieliek visa sirds:

Ņem kūsošo sirdi,
Nāc laukā, nāc ļaudīs:
Kvēl sejas, mirdz acis —
Tās apskaus, tās baudīs,
Tās mūžīgu koplaimi
Nākotnei audīs.

(«Pārpilnā mērā»)

Laime — lielo cīņu līdzgaitnieks. Traucot uz kauju, cīnītāji sēdina kara ratos arī laimi:

Garām, tik garām!
Stāv laime malā:
Heijā! sēd iekšā!
Un tālāk salā!

(«Garām»)

Laime — izcīnāmajai nākotnei veltītā darbā. Tam jāatdod visi spēki un sajūsma:

Tu savu sajūsmu devi:
Nāks laiks un mīlēs tevi;
Un ja tavas acis to neredzēs,
Ja mūžam ar' tevis nemīlēs:
— — — — — — — — —
Tu darbā savu laimi nesi.

(«Tava laime»)

Šim darbam jāatdod sirdsasinis, jāprot sēt pat akmens laukā:

Tu devi savas sirdsasinis,
Ko visu aptvert un veidot spēji, —
Ne grauds no tava nav uzdīdzis:
Tu sausā akmens laukā sēji.
Ies gadi, šis augums būs izmiris,
Tad lietu un zelmeni atnesīs vēji:
Ap zaļo tīrumu sveši vaigi
Brīnoties stāvēs — tu dusēsi maigi...

(«Sirdsasinis»)

Pats dzejnieks uzskata par savu augstāko laimi dziedāt «priekš jaunās draudzes», šķīt ziedus, kuri kvēlotu audžu audzēs:

Tur paspīd smaidi,
Tur acs top valga —
Ko, sirds, vēl gaidi?
Tā tava alga.

(«Priekš kā tu dziedi»)

Kopā ar cīņu par jaunu dzīves iekārtu aug ne vien jauns cilvēks, veidojas ne vien jaunas etiskas normas un sabiedriskas attieksmes, bet arī jauna estetika, jauna māksla un tās metode. «Vētras sēja» ir labākais šā kopsakarīgā procesa apliecinājums latviešu dzejā. Lūk, kāpēc nevar piekrist tiem kritiķiem, kuri domā, ka cīņas procesā par socialisma uzvaru vēl nevar rasties socialistiskā realisma māksla un tās metode. Jaunais cilvēks — socialisma izcīnītājs ir socialistiskā realisma pamats šās mākslas attīstības sākotnē, tāpat kā socialisma pilnīgas uzvaras

izcīnītājs un cēlājs pamato mūsu mākslu pēc Oktobra revolucijas, kad šī māksla kļūst par valdošo.

Raiņa revolucionarā simbolika ne vien audzinājusi masas, iededzinājusi tajās cīņas liesmu, tā savā laikā satrauca kājās visu ienaidnieka nometni — nacionalistisko buržuaziju un patvaldības birokratiju, visu, Raiņa simbolikas valodā runājot, melno kraukļu un pelēko vārnu baru. Vispirms un tieši par Raiņa dzejas simboliem visvairāk rakstīja saniknotie buržuaziskie kritiķi, izlejot visu savu indi un žulti, tāpēc ka šie simboli ar milzīgu dinamisku spēku revolucionizēja masas un dzēla buržuaziju un patvaldību vissāpīgākās vietās. Lūk, ko raksta par «Vētras sējas» simboliem 1908. gadā melnā kraukļa Fr. Veinberga «Rīgas Avīzes» feļetona pielikumā R. Klaustiņš:

«... Raiņa izdomāts un safantazēts proletarietis, tāds romantisks mākoņu varonis, nevar vienkārša mirstīga lomu spēlēt: Rainis nekavējas tam izdomāt lepnu operetes varoņu pozu un sadzejot tam piederīgu lomu. Savā dzejoļu krājumā «Vētras sēja», kas noderēja par ievadījumu revolucijai, Rainis savu fantomu nostāda sabiezētā un koncentrētā īstenībā (seko citats no dzejoļa «Laukā» — Iz melniem dūmiem, Iz putekļu peklēm utt. — *E. S.*). Rainis — revolucijas operetes dirižētājs... Pamazām šāda operete Raiņa revolucijas skurbā pāriet briesmīgi asiņainā bēdu lugā...»[1]

Asins izlējēju, soda ekspediciju benžu uzticīgais kalps R. Klaustiņš taču nevar redzēt asinis. Tāpēc viņam «gribošam negribošam jāver grāmata cieti un jānožēlo ar īgnumu sirdī, ka mūsu rakstniecībā un sadzīvē var rasties tāds briesmīgs asiņu kults. Priekš mūsu rakstniecības tas ir melns traips, priekš sadzīves atvērta nāves vaina. Prātīgais un vairāk izglītotais lasītājs varēja sākumā kādu laiku kavēties pie gleznām, pie oriģinalās izteiksmes līdzekļiem, kas tapināti no klasiķiem, bet mīnētais anarchisma gars (R. Klaustiņš viscaur Raiņa revolucionarismu sauc par anarchismu. — *E. S.*) nevar atstāt paliekamu iespaidu uz izglītotu un saprātīgu cilvēku. To tiesu Raiņa iespaids var augt jaunekļu, mūsu skolu mācekļu un mazmācītu

[1] *R. K(laustiņš)*, J. Rainis, «Rīgas Avīzes» feļetona pielikums, 1908., 108.

strādnieku starpā. Raiņa revolucionarās domas spēj katrs ar zināmu temperamentu apbalvots cilvēks uzņemt. Jo aklāka būs viņa ticība, jo mazāka saprašana, jo niknāku postu atnesīs tam Raiņa anarchisms.

Tā nevar palikt, tā nepaliks;
Līdz pašam pamatam jauns viss tiks!»[1]

«... Revolucijas negaisiem savelkoties, Raiņa simbolika dabon drošāku un atklātāku vaigu... Skrejošas ugunis pieder pie revolucijas simbolikas. Šās ugunis sāk pamazam pa nomalēm šaudīties un zibēt kā jāņu tārpiņi, kamēr tās sāk lēkāt no kalna uz kalnu un aizņem visu tālumu. Tad arī visam apvārsnim vajag pieņemt asins krāsu, tāpēc ka «garā, bargā cīņā asins lietus līņā». Vēlākos rakstu krājumos šī asiņu un uguns simbolika nodziest atkal parastos pavasara motivos. Tā mēs redzam, ka Raiņa simbolika nevis tik daudz atkarājas no viņa temperamenta iekšējās būtnes, cik daudz no ārējiem cenzuras un sadzīves apstākļiem... Simbolikai Raiņa dzejā jo liela nozīme... Viņam krūtīs gadu gadiem krājušās protesta jūtas... Tā Raiņa simbolika un dzejas spoguls, kur atspoguļots viņa gars... Raiņa dzejas simbolika ļoti ātri maina savu seju; te viņa ir nenoteikti izplūstoša, te strauji revolucionara un atkal, lūkojoties pēc apstākļiem, saplok senākā nenoteiktā bēgumā... Raiņa tendences simbolika... nenāk no brīva dzejnieka gara, ... bet tik vien temperamenta un pārliecību produkts, kas... cenšas arī lasītājam par vari uztiept savas pārliecības centienus. Bet tie ir pamācītāja un avīžnieka, bet nevis dzejnieka paņēmieni... Viņa gleznās, ritumā un atskaņās ielikts ar gudru ziņu un apdomu tāds dzejas spēks, tāda techniska dzejas mākslas pilnība, ka tādu piemēru mēs reti varam atrast... Salikteņi ļoti zīmīgi Raiņa dzejas technikā. Tie piešķir viņa gleznām savādu oriģinalu spēku un nevairamu īpatnību. Viņš pratis atrast un izmantot veselu pasauli dažādu novārtā atstātu mūsu dzīves un dabas gleznu.

Rainis savas dzejas simbolikā un gleznās gribējis tērpt savu nemiera un protesta garu, gribējis to pārdēstīt tālāk uz latvju

[1] *R. K(laustiņš)*, J. Rainis, «Rīgas Avīzes» feļetona pielikums, 1908., 108.

pilsoņu un nepilsoņu aprindām. Tāpēc visus viņa dzejas pieņēmienus, tik simboliku, tā tropus, gleznas, salīdzinājumus, apvieno viena pamata īpašība: modināt, zvanīt, saraudzēt, dzelt, sēt nemieru, īgnumu, nostādot ļaužu acu priekšā pašas krasākās nesaskaņas, pūšot tiem ausīs drūmas ciešanu un kurnēšanas dziesmas. Un visa šī didaktiskā dzeja (R. Klaustiņš tendenci sauc par didaktiku. — *E. S.*) lielāko tiesu tiek akomponēta ar tādiem tīriem atskaņu akordiem, it kā ar sudraba zvaniem.

Raiņa dzejas technikai ir diezgan grūti tikt uz pēdām — ...oriģinalitate un dīvaini spriganā gleznu valoda... Viņa dzejā pārsvaru ņem didaktika. Tāpēc arī viņa galvenā forma ir alegorija un simbols. Viss, ko Rainis saka par dabu, par ziemu, pavasaru, vēju auku, vētru, visu, ko viņš iztēlo vakara, rīta vai pusdienas gleznā, mums vajag saprast citādi, iztulkot to kā protesta, nemiera un citus zvanus.»[1]

Ienaidnieka liecība šajā gadījumā vislabākā liecība. Ienaidnieks labi saprata Raiņa simbolikas «sudraba zvanu», viņa dzejas nevainojamās mākslinieciskās pilnības milzīgo spēku. «Vētras sējas» simbolika patiešām «modināja un zvanīja», raudzēja šķiru naidu, sēja nemiera un protesta garu un dzēla, nepanesami dzēla «pilsoņu aprindas». R. Klaustiņa apcerētie «Raiņa izteiksmes līdzekļi», nav vārdam vietas, patiešām bija dzejnieka temperamenta un pārliecību produkts, pietiekami «didaktiski» — arī avīžnieciski, t. i., publicistiski, pamācoši. Kas tiesa, tas tiesa — proletariskā tendence nenoliedzama ikvienā Raiņa simbolā, pat visliriskākajā gleznā. Pat vismazākajam spīdeklītim — jāņtārpiņam bija sava vieta revolucijas skrejošās ugunīs. Un Rainis, nav ko noliegt, «ar gudru ziņu un apdomu» panācis tādu savas dzejas krāšņo, klasisko pilnību, apzināti ielicis tajā vecās pasaules graujošo, neatvairāmo spēku.

* *
*

Īpaša nozīme cīņā pret buržuazisko ideoloģiju, morali, pret vecajiem aizspriedumiem, sadzīves dažādām negatīvām parādī-

[1] «Rīgas Avīzes» feļetona pielikums, 1908., 96.

bām ir «Vētras sējas» satirai. Te tā, salīdzinot ar Raiņa agrākajiem darbiem, vēl asāka un asprātīgāka. Tās idejiski politiskais saturs vēl noteiktāks, sava satiras ieroča asmeni dzejnieks pirms kaujas noslīpējis ļoti rūpīgi.

Arī pretinieks apbruņojies, kļuvis politiski aktivs, prot viltīgi maskēties. Tas jādabū rokā. «Vētras sējā» satiekam vecus paziņas no «Tālām noskaņām». «Godīgs pilsonis» tagad jau ir «Godīgs liberals», kas piemērojies laika apstākļiem un ļoti līdzīgs tiem liberaļiem, kādus, būdams zemstu un pilsētu darbinieku kongresā, Rainis vēroja Morozovas pilī un aprakstīja savā korespondencē «Pēterburgas Avīzēs».

Sīk-sīki tekot — takts trīsastotdaļ —
Pa lielceļu, kur drūzma plūst bez skaita.

Nu dzīve iet tam atkal veco ceļu,
Viņš lielās dzirnās līdzi maļ un maļ
Un teic, ka uzveikt nevar zelta teļu...

(«Godigs liberals»)

Arī filistris te! Tas tagad trīc un dreb par savu ādu:

«Teic, kas tik te iznāks?
Kāds būs gan tas gals?
Vai panāks ko ziedons
Jeb atkal būs sals?»

(«Filistris aprilī»)

Dažādas ir šo buržuazisko liberaļu — liekulīgo revolucijas atzinēju un cilvēkmīlētāju — sugas un pasugas.

Pat visvecie, līkie bērzi
Tērpjas uzkrītoši zaļi,
Ķērkstoši, bet toties skaļi
Maigas jūtas izteic kraukļi.

(«Pavasaras zaļā vara»)

Bez žēlastības jātrenc prom no ceļa šie nodevīgie līdzskrējēji, kas, reakcijai uzbrūkot, jau atklāti sāka pāriet reakcijas nometnē. Pavasara vētrā jānoslauka visi liberalo kraukļu un vārnu bari:

Pa gaisu pēkšņi aizsviež vārnu baru,
Uz priekšu grūžot, ka tās pārmetas,
Un saspurotas neveikli steidz glābties,
Kad atkal sviestas, ķērcot aizkunkuro.

(«Pavasara vētra»)

Ar iznīcinošu sarkasmu Rainis vēršas pret mietpilsonisko savtību un gļēvulību, pret ļaudīm, kas «sīkā mierā un laimītē trūd» («Sīkais laiks»), pret «trīcošiem nelgām» («Kāvi»).

Rainis satiriķis nikni kapā uzbrūkošās reakcijas tipiskākos pārstāvjus. Latviešu buržuazija, kas sākumā koķetēja ar revolucionaro kustību, tagad jau bija noteikti nostājusies revolucijas apspiedēju pusē. Tie paši kraukļi, kam «darbs gar nāvi tik un maitām», tagad rāda īsto seju, jo pienācis laiks:

Paies laiks — tie kraukļi gudri,
Paņems sev to labo tiesu,
Tad tię knābs i dzīvo miesu,
Slavēdami pavasaru.

(«Pavasara zaļā vara»)

Žandarmerija, vērtējot Raiņa revolucionaro darbību, nebija neko pārspīlējusi. Dzejnieks patiešām ne vien savās runās mītiņos, bet arī dzejā «kūdīja» gāzt varu ar varu, vēl vairāk — tāpat kā Jūrmalas kaujinieki, kas iznīcināja revolucijas nodevējus — spiegus un provokatorus, viņš tiesāja tos uz nāvi arī savās satirās. Tāpat kā kaujinieki, kas nāvei nolemtiem nodevējiem piesūtīja mājās vai arī uzlīmēja uz sienas revolucionarās tiesas spriedumu, arī Rainis norādīja uz «nāves zīmētiem», pie kam viņš asi kritizēja revolucionaru nepiedodamo liberalismu, kuri kustības sākumā atlaida brīvā uz goda vārda baronus un citus melnsimtniekus, kas vēlāk kļuva par soda ekspediciju ceļa rādītājiem un vadītājiem.

Visapkārt naidā sastingušas sejas, —
Uz pierēm nāves pirkstiem zīmētas, —
Tās mutes šiepj un zobus ņirdz, un smejas;
Ne kaulā pat ne dzirkstes dzīvības.

Tur velti sirdis degt ar jūtu liesmām,
Kā velti ugunskuru ledū kurt,
Kā ziemu neaizdzīt ar ziedoņdziesmām...
— — — — — — — — —

(«Nāves zīmētie»)

Baladiski Rainis stāsta par tirana nakts murgiem, kuram jau rādās nākam tautas atriebēji:

Zobi klab, drebuls iz gultas trauc:
Ko tā nakts tik briesmīgi mēma?
Diezin, vai manim jau spriedumu lēma?
Klau! vai izlietā asins tā kauc?

Briesmīgi mēma nakts,
Nobālis mēnesis tikko zaigā;
Smagi soļi, — kas runā? — kas klaigā? —
«Atriebt nākam: mēs āmurs, tu lakta.»

(«Nāves pulks»)

Vara jāsagrābj nekavējoties, negaidot, nelūdzoties:

Gaidīt un cerēt ir labi,
Un rātni ir prasīt un lūgties:
Labāk ir negaidīt daudz,
Neprasīt, nelūgties — ņemt.

(«Memorandum»)

Revolucijas pavasara vētru laikā atkusa dzīves priekam arī darba cilvēku sirdis. Dzejnieks pats saka par «Vētras sējas» dzejoļiem: «Gars viņos ir jautrs un pārgalvīgi priecīgs.» Šo možo, dažkārt pat bezbēdīgo noskaņojumu pauž arī Raiņa satira. Pati lielā pavasara vētra reizēm taču ir pārgalvīgi jautra. Vējš parausta visu, kas vaļīgi turas, un atkal atelsdamies joņo tālāk — «pilsoņiem slapdraņķi acīs sviež».

Revolucijas augstāko uzplūdu laiks savam dramatismam pievienoja klāt arī šo bezbēdību un humoru. Mītiņus tolaik bieži vien noturēja baznīcās; pēc svētām meldijām dziedāja bezdievīgas dievu un visu veco pasauli zaimojošas dziesmiņas — baznīcas dziesmu parodijas. Mācītājiem (piem., Bērzaunē) lika nest sarkano karogu. Viss, kas ietiepīgi turējās pretim lielās straumes nevaldāmam plūdumam, bija smieklīgs un izsmejams. Gudra tautas humora vizuļi atspīd arī «Vētras sējas» dzejoļos. Ko gan lai saka par salu, kas, pērkonu dūkoņām sākoties, vēl nesaprot, «kas noticis — viņš pats savai varai bij ticējis»:

Ak nejēga sals, viņš nesaprot,
Ka vainīgs ir laiks, kas sauli mums dod...

(«Vecu ļaužu stāsti»)

Tāds pats nesapraša ir ežmalā izmestais pelēkais laukakmens:

Tu muļķa akmens,
Vai tā iet tev vien?
Tā tūkstošus izmet
Ikkatru dien. — —

(*«Lauka akmens»*)

Satirisko tipu veidojumā Rainis bieži vien izmanto tautas daiļrades paraugus. Dzejolī «Cūska» (latviešu tautas teika) stāstīts, ka pret sauli, kas sasilda dzīvu kustoni un radību, visas sirdis atveras,

Bet tikai čūska vienīga
Mūžīgi auksta palika,
Pie dzīves tā nepieņem dalības,
Citiem uzglūnēt vien tik nopūlas...

Tautas gudrības neizdzēšamo mirdzumu izstaro ikviena Raiņa satiras alegorija, salīdzinājums un simbols.

Raiņa smalkā ironija tuva rada Beranžē slavenajām dziesmiņām. Līdzīgi Beranžē dziesmiņām, Rainis dod gatavus klasiski izveidotus socialus tipus. Tāds, piemēram, ir «vecais rupucis». Tādu jautru, nicinoši izsmejošu palamu Rainis bija laidis klajā jau Jaunās strāvas laikā par «Dienas Lapas» cenzoru Rupertu. Vecais rupucis kļuva par sugas vārdu. Dzejolī «Vecais rupucis» dzejnieks tipizējis ne vien cenzorus, ne vien demokratiskās un revolucionarās literaturas un preses apspiedējus, bet visa dzīvā apspiedējus — cariskos satrapus un tautiskos melnsimtniekus:

Un uztupās virsū rupucis
Uz visu, kas garā bij uzdīdzis,

Viņš visu, kas dzīvs bija, koda nost
Un sazelēja, ko nespēja kost.

Cik tāli tas ķetnām aizsniedza,
Ap viņu apkārt viss nonīka.

Bet kurlā, mēmā un aklā liktenis jau ir izlemts:

Un raujas un raujas, līdz sakaltīs,
Ja sakaltis nav vēl, tad notiks tas drīz.

. Tādi paši bezspēcīgi taču galu galā ir arī šķietami visvarenie «ķīniešu priesteri», kas grasās apturēt un izdzēst sauli:

Mēs neticam vairs tiem priesteriem,
Nedz visiem tiem briesmīgiem baidēkļiem;
Tik brīdi tie aptumšo sauli, tad gaist, —
Lai mūžam tautas dvēsele kaist
Pēc saules, mīļās saules.

(«Ķīniešu priesteri»)

Šo saulaino optimismu dveš visa «Vētras sējas» satira, jo to pamato droša pārliecība par socialistiskā ideala sasniegšanas iespējām, pareiza vēsturiskās attīstības realistiska izpratne.

Cilvēkam Raiņa satira uzstāda ļoti augstas prasības. Dzejnieks ir nesaudzīgi skarbs pret garīgi tukšajiem, niecīgajiem un ļauni iedomīgajiem mietpilsoņiem, «kam pašiem savas dzīves nava, kas spēcīgi iz iekšas augtu»:

Nav lepnuma, nekā nav sava,
Ko sev kā zvaigzni pierē spraustu:
Jums atliek tik, lai visu lielu skaustu.

(«Bez savas dzīves»)

Satira «Vētras sējā», tāpat kā «Tālās noskaņās», spēcīgi pastiprina Raiņa daiļrades ir realistisko pamatlīniju, ir romantisko sastāvdaļu, tā ir cieši saaugusi ar visu viņa dzejas saturu un izteiksmi.

* *
*

«Vētras sējas» aplūkojums ļauj secināt, ka šī grāmata uzskatāma kā jauns solis uz priekšu Raiņa daiļrades un tās metodes attīstībā. «Vētras sējā» vēl skaidrāk izpaužas arī visas socialistiskā realisma (tā attīstības pirmajā pakāpē) būtiskākās pazīmes, kuras Rainis bija sācis veidot jau «Tālās noskaņās». Tāpēc jāpārlūko daži līdzšinējie mūsu kritikas atzinumi, kas vērtēja «Vētras sēju» tikai kā romantisku vai arī tikai kā realistisku darbu. Šis darbs ir stilistiski daudzveidīgs.

Šķiet, būtiski jāpapildina arī E. Andersones vērtīgā «Vētras sējas» apcerējuma (Rakstos latviešu literaturas vēsturei) secinājums. «Nākotnes perspektivu ievirze, — raksta E. Andersone, — realistiskā tagadnes atspoguļojumā — Raiņa daiļrades meto-

des — revolucionarā romantisma — spilgtākā iezīme arī šai krājumā. Celdamies pāri realajiem laikmeta notikumiem, tā tagadni apdveš ar nākotnes elpu. Tā palīdz nākotnei celties.»[1]

Šim secinājumam jāpiemetina, ka šī romantika, apdvešot tagadni ar nākotnes elpu, kā tas te labi teikts, bija cieši saaugusi ar realajiem laikmeta notikumiem, arī pati realā īstenība pirmās revolucijas laikā bija cēlusies augšup. Tāpēc Raiņa piektā gada revolucijas laika jaunradē arī varēja realistiskajam pamatam organiski pievienoties romantiskā sastāvdaļa, varēja veidoties viengabalaina socialistiskā realisma metode tās daudzveidīgajā izpausmē.

«Jaunais spēks»

Dzeju grāmatas *«Jaunais spēks»* satura un formas veidojums līdzīgs «Vētras sējai». «Jauno spēku» varētu uzskatīt par «Vētras sējas» turpinājumu. «Jaunā spēka» dzeja veltīta smagajam revolucijas atplūdu laikam.

Kad sākās un trakoja soda ekspedicijas, Rainis uzrunāja revolucionarus — būt tēraudcietiem un izturēt. Viņa īsie dzejoļi no krājuma «Jaunais spēks» par kritušajiem pirmās revolucijas varoņiem palikuši tautas piemiņā uz laiku laikiem:

Cik auksti šautņu stobri mirdz! —
Divpadsmit lodes ur viena sirds...

(«Viena sirds»)

Bet to nāve, kam nākas «mirt klajā laukā vientuļās mokās», nav velta — pazaudēta tikai pirmā kauja. No jauna jāsakārto, jāsaliedē izjauktās rindas, lai izietu caur uzbrūkošās reakcijas melno nakti.

Rainis paliek «nepārtrauktās cīņas» nesamierināmajās pozicijās. Dzejnieks tribuns šai grūto pārbaudījumu brīdī uzrunā tautu:

Vēl šī cīņa nav pēdējā,
Nav ko gavilēt uzvarā;

Nav ko noskumt, ja zaudējam, —
Mēs tomēr reiz visu panākam!

[1] *E. Andersone,* XX gs. pirmie gadu desmiti, LVI, 1949., 55. lpp.

Jo solis uz priekšu ir priekš mums
Pat smagākais kaujas zaudējums:

Par katru varoni, kas tur krīt,
Mums desmit vietā stāv tūlīt;

Kur varmāka pilsoņu asinis lējis,
Viņš brīvības uguns sēklu ir sējis.

* *
*

Vēl šī cīņa nav pēdējā,
Nav ko gavilēt uzvarā:

Vēl priekšā stāv paši grūtākie darbi,
Nākotnes acis spīd asi un skarbi;

Daudz, daudz vēl kauju — tik nepagurt!
Tik svēto sajūsmu uguni kurt!

Cietās rindās lai varoņi stājas!
Miljoni kaujas laukumā krājas —

Dūmi un liesmas, un asinis jaucas,
Tauta celt nākotnes valstību traucas.

(«Nepārtrauktā cīņa»)

Būdams dziļi pārliecināts par «jaunā spēka» galīgo uzvaru, Rainis šo spēku uzskatīja kā masu varonības un socialistiskās apziņas iemiesojumu. Nesalaužamā revolucionara cīnītāja tēlā dzejnieks rāda proletariata vareno garu, drosmi un spītu cīņā pret reakcijas pārspēku. Soda ekspedicija, varmākas un bendes neko nepanāks, jo uzvar cīņas gars, kas nāvi nicina:

Jūs varat izmērdēt šīs kuslās miesas,
Šo stalto stāvu liekt, šos kaulus lauzt
Un acu starus dzēst, kas negrib snaust,
Un samalt locekļus pēc savas tiesas;

Jūs asām sāpēm varat garu grauzt,
Līdz viņš ar moku pilnu muti brēktu:
Par savu vārgu visiem vārgiem paust. — — —

Tik veikt to nespējat: brīvs, kaut to slēgtu,
Un mūžīgs celsies viņš ar saules lēktu!

(*«Jaunais spēks»*)

Revolucija nav uzvarama — tāds ir «Jaunā spēka» vadmotivs.

* *
*

Raiņa dzeja pirmās revolucijas norises laikā uztvērusi un atveidojusi dziļus vēsturiskus procesus, Latvijas un Krievijas, kā arī starptautiskās strādnieku kustības daudzas raksturīgas īpatnības. Būdama nacionali savdabīga, šī dzeja ir arī internacionala, proletariski revolucionara.

Socialisms šai laikā jau bija savienots ar strādnieku kustību un kļuva ne par atsevišķu individu, bet masas lietu. So procesu — socialistiskā ideala ciešo vienotību ar revolucionaro praksi Latvijas apstākļos — Rainis meistarīgi atspoguļoja, un, iemiesodams mākslinieciskos tēlos revolucionarās socialdemokratijas dzīvinošās idejas, viņš kļuva par patiesu proletariata cīņas sludinātāju, cīņā saucēju, tautas tribunu.

Partijas vadībā latviešu proletariats gāja Krievijas pirmās revolucijas bruņotās cīņas pirmajās rindās plecu pie pleca ar krievu strādniekiem un uzrādīja neredzētus ir individualas, ir masu varonības piemērus. Arī tie strādnieki, kas kustības sākumā tajā piedalījās stichiski, kļuva arvien apzinīgāki, jo apguva socialdemokratisko mācību un rūdījās šķiru cīņas ugunīs. Socialistiskā apzinīguma augšana strādnieku masās — raksturīga tā laika parādība.

Tas viss galu galā noteica arī socialistiskās, ar strādnieku kustību atklāti saistītās, literaturas un tās metodes likteņus. Tālais socialistiskais ideals strauji tuvojās savam praktiskajam piepildījumam, kļuva nojaušami tuvs, jo cīņa par socialismu bija jau parasta parādība ikdienas dzīvē. Pirmās revolucijas laika varonīgie cīnītāji, kurus pacēla kustības uzplūdu bangainais vilnis, kuri līdzīgi Parizes Komunas bezbailīgajiem varoņiem bija gatavi «sturmēt debesis», saistījās ļoti noslēgtās un disciplinētās kaujinieku grupās un «meža brāļu» vienībās vai arī

diendienā darbojās pagastu rīcības komitejās. Pati dzīve, revolucija lika pamatus ikdienā un līdz ar to spārnoja ikdienišķo — biedru strādnieku ikdienas darbu un cīņu, atverot tāles, «kur saule aust». Tas noteica jaunus mērķus un saturu ir romantismam, ir realismam. Revolucijas vētrās un liesmās realisms pirmoreiz savā attīstības gaitā ieguva tādu pacilātību, tādu «spārnotības veidu», kā saka Andrejs Upīts. Arī romantisms pirmoreiz atrada sev pastāvīgu vietu un pateicīgu vielu ne vien lielajās batalijās un notikumos, bet arī ikdienas dzīvē, melnajā darbā, sīkajās sadursmēs, paužot it visur lielo «nākotnes domu». Skaistais kļuva gluži praktisks, bet praktiskais skaists. Kvalitativi mainoties uz augšu, realisms un romantisms savstarpēji tuvojās, lai savienotos vienas socialistiskā realisma metodes mākslā.

Šo literari vēsturisko procesu, socialistiskā realisma priekšnoteikumu un sākumu veidošanos latviešu literaturā apliecina revolucionarās socialdemokratijas partejiskā literata Raiņa dzeja.

Nevienam, lai kā to centās daži kritiķi, nav iespējams noliegt ne revolucionaro romantismu, ne realismu Raiņa daiļradē. Šie atšķirīgie mākslinieciskie paņēmieni, kas atbilst atšķirīgām īstenības parādībām, redzami katram uzmanīgam Raiņa lasītājam. Tie tikpat neapstrīdami kā krāsu kontrasts dabā, kā diena un nakts, kā saules riets, kā cilvēka praktiskais dienas darbs un viņa gaišie sapņi. Dzejnieka mākslas metode ir kā spožs, abpusēji asi trīts zobens — tagadnes realo kauju svelmēs cementēts, asins kvēpos rūdīts un nākotnes romantiskās saules apmirdzēts. Tomēr atzīt abu šo mākslas līniju apvienošanos daudziem vēl liedz nezinātniskās teorijas, kas neatzīst socialistiskā realisma rašanās iespēju pirmsoktobra periodā.

Rainis nebūt nav nekāds realistiski romantisks divdabis, kura labā roka nezin, ko kreisā dara, kas ar kājām gan tausta zemi, bet pats raugās mākoņos. Rainis zināja, ko darīja. Viņš bija ne vien revolucionarā darba nepārspēts apdzejotājs, bet arī darītājs.

Nav Raiņa jaunradē arī nekādu pretrunu starp formu un saturu.

Pietiek atcerēties viņa brīnišķo dabas dzeju, kas līdz šim palikusi nepārspēta latviešu literaturā un līdz ar to ir varena

pilsoniska dzeja, un kā ar savu saturu, tā formu cīnās par pasaules pārveidošanu uz socialisma pamatiem. Arī romantiskais un realistiskais tēlojums Raiņa mākslas metodē ir saskaņoti, dažādie dzejnieka izteiksmes līdzekļi vispār labi saderas kopā un papildina cits citu. Raiņa pasaules uzskats saskan ar viņa mākslas metodi, nosaka to. Tā ir mākslinieciski un idejiski viengabalaina, optimistiska dzeja, ar pareizām materialistiskām vēstures izpratnes atziņām caurausta, revolucijas uzvaras apliecinātāja, kas aicina strādnieku šķiru nepagurt, bet izturēt un gatavoties jaunām cīņām, turpināt revoluciju līdz socialisma uzvarai.

RAIŅA DZEJA PIRMĀS REVOLUCIJAS ATPLŪDU GADOS

Pēc 1905. gada decembra dienām Rainis bija spiests emigrēt. Viņš apmetās uz dzīvi Italijas Šveices Kastaņolas pilsētiņā, kur nodzīvoja līdz 1920. gadam. Atkal trimda, atkal vientulība. Buržuazijas ideologi melsa nepatiesību arī par šo vissmagāko pārbaudījumu laiku Raiņa dzīvē, pierakstot viņam kosmopolitismu, psicholoģismu un mistisko simbolismu. Patiesībā vēl ilgus gadus lielā dzejnieka karstā sirds kvēloja cīņas ugunīs; ar savu tālo, soda ekspediciju sabradāto dzimteni viņš bija saistīts tūkstošiem garīgo sakaru pavedienu. Svešumā Rainis sapņoja par «lielāko dzimteni» nevis kā kosmopolits, bet kā proletariskais internacionalists. Viņš neskaitāmas reizes ir atmaskojis un iznīcinoši kritizējis bezdzimtenes izdzimteņus — buržuaziskos kosmopolitus. «Kosmopoliti, — saka kādā vietā Rainis, — ir skaidas un pelavas, ne lietas koks un graudi.»[1] Viņu vadīja tautu draudzības princips. Dzejnieks trimdā nešaubīgi ticēja proletariata galīgai uzvarai, socialisma, «nākotnes sabiedrības» uzcelšanai. Šī bezšķiru sabiedrība ir visu naciju vienotā Dzimtene, kur jaunais cilvēks attīstīs visas savas spējas un talantus, bet kultura sasniegs augstāko uzplaukumu:

Ne vienas citas mums nepietiek,
Ne vienas vietas,
Un vai! — ja mums pietiktu cita.

Un otru vai! — ja mums pietiktu,
Ja mums vēl tagad pietikt spētu
Tā mūsu dzimtene pati.
To mazo saulaino stūrīti
Mums atņēma nost, —

[1] Raiņa vēstule 1916. g. 22. jūnijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literatūras muzeja inv. Nr. 212.

Bet viņa vietā tagad mēs
Visu pasauli noņemsim jums,
Cik viņas ir.
— — — —

Mūsu atņemtās dzimtenes vietā
Mēs celsim jaunu un skaistāku daudz,
Un lielāku par visām zemēm.
Mēs celsim viņu no lieluma,
Cik liels vien izaudzis cilvēces gars, —
No augstuma, dziļuma, plašuma,
Cik vien spēj cilvēces dvēsele just;
Mēs viņu celsim no brālības,
No visām tautām un mēlēm, un krāsām,
— — — — — — — — — — — — —

Ar visām raisītām rokām un galvām
Vienotā darbā.

(*«Lielākā dzimtene»*)

Maigas dēla mīlas pilna pret dzimteni, darba tautu, dzimtās Latvijas laukiem ir dzejnieka sirds un tās grāmatas, kurās viņš ielicis savu sirdi un sūta tās no tālienes kā velti pamatšķirai.

Trakojošās reakcijas baigajos gados, melno sotņu asins dzīru laikā iztālēm no jauna atskan tautas dzejnieka — cīņā saucēja drosmīgā balss, kas klīdina šaubas un nogurumu, aicina no jauna sakopot spēkus un turpināt cīņu. Revolucijas sakāve nav galīga, cīnītāju uzvarai jābūt galīgai.

Visgrūtāko pārbaudījumu, tautas vislielāko sāpju un ciešanu laikā dzejnieks vēl ciešāk saaug kopā ar savu šķiru, ar darba tautas masām. Rainis nav vērotājs no malas, ne arī izmisis līdzjutējs, bet gudra padoma devējs, zinātājs, īstās izejas no briesmu loka un tālākā nākotnes ceļa rādītājs. Viņa monumentalais stāvs paceļas pāri šim laikam.

Laiks toreiz patiešām bija ārkārtīgi smags, revolucijas vētras viļņu atplakuma, masu apmulsuma, izmisuma un nezināšanas laiks. Dažādu revolucijas līdzskrējēju atkrišana un nodevība bija viena no raksturīgākajām reakcijas gadu parādībām.

Latvijas Socialdemokratijā ap šo laiku domstarpības par taktiku, kas bija ļoti asas jau revolucijas laikā, saasinājās vēl vai-

Kastaņola, kur dzīvojis Rainis

rāk. Domes iluzijas un likvidatoru tendences bija saindējušas daudzas partijas organizacijas, ievērojamu skaitu partijas biedru. Latviešu boļševikiem Ļeņina tiešā vadībā nācās vest sīvu cīņu pret likvidatoriem un otzovistiem, tāpat pret tā saucamā «augusta bloka» piekritējiem, slēptiem meņševikiem, kurus organizēja jūdass Trockis, kā viņu nosauca Ļeņins, un kurā centās apvienoties pret partiju visi oportunistiskie elementi.

Šī partijas iekšējā cīņa krasi izpaudās Krievijas Socialdemokratiskās Strādnieku Partijas V kongresā, kurā piedalījās arī Latvijas Socialdemokratijas delegacija, un Latvijas Socialdemokratijas II kongresā, piedaloties V. I. Ļeņinam.

KSDSP V kongress sanāca 1907. gada maijā; sakarā ar asām domstarpībām par taktiku, kas bija izcēlušās II Valsts Domes s.-d. frakcijā, un sevišķi pēc pārsvarā meņševistiskās KSDSP Centralās Komitejas prasībām noslēgt priekšvēlēšanu vienošanos ar kadetiem un atbalstīt tos Domē, boļševiki kategoriski pieprasīja sasaukt jaunu partijas kongresu. Viņus atbalstīja vietējo partijas organizaciju vairākums.

Starp nacionalo s.-d. organizaciju pārstāvjiem latviešu dele-

gacija ieņēma diezgan redzamu vietu. Tā sastāvēja no 26 cilvēkiem ar lemjošām un 10 ar padomdevēju balsstiesībām. No pirmajiem puse bija boļševiki, divi — noteikti meņševiki, pārējie — centrs vai, kā toreiz viņus dēvēja, «purvs». Boļševiki centās saskaldīt šo «purvu». Nobalsojot par kongresa rezolucijām, latviešu centristu lielākā daļa balsoja kopā ar boļševikiem par boļševiku rezolucijām. No divām līnijām, kas KSDSP cīnījās revolucijas laikā, latviešu delegacijas lielum lielais vairākums izteicās par Ļeņinisko, boļševistisko līniju.[1] Latvieši, kā teikts KSDSP V kongresa protokolā, «šķēlās, un viņu vairākums atbalstīja boļševikus».

Boļševiki cīnījās par revolucijas vēršanu plašumā, par carisma nogāšanu bruņotas sacelšanās ceļā, par strādnieku šķiras hegemoniju, par kadetiskās buržuazijas izolaciju, par savienību ar zemniecību, par revolucionarās pagaidu valdības radīšanu no strādnieku un zemnieku pārstāvjiem, par revolucijas novešanu līdz galīgai uzvarai. Turpretim meņševiki stūrēja uz revolucijas sašaurināšanu. Carisma gāšanas vietā ar sacelšanos viņi ieteica carismu reformēt un «uzlabot», proletariata hegemonijas vietā — liberalās buržuazijas hegemoniju, savienības vietā ar zemniecību — savienību ar kadetisko buržuaziju, revolucionarās pagaidu valdības vietā — Valsts Domi kā zemes «revolucionaro spēku» centru.

Boļševiku ietekmētais vairākums uzvarēja arī Latvijas Socialdemokratijas II kongresā, kas sanāca tieši pēc KSDSP V kongresa turpat Londonā, kaut arī kongresā pieņemtajām rezolucijām, līdzīgi KSDSP kongresa rezolucijām, daļēji bija kompromisa raksturs. Kongresā personīgi piedalījās Ļeņins (lasīja referatu par tekošo momentu), kas ietekmēja visu kongresa virzienu. Kongresā pieņemtās rezolucijas bija saskaņotas ar KSDSP V kongresa rezolucijām. Tās noteica visu turpmāko partijas taktiku kā attiecībā uz Valsts Domi, tā arī visā pārējā legalajā un nelegalajā darbībā.

Ļeņins savā referatā izsmeļoši analizēja Krievijā radušos si-

[1] *P. Dauge,* rokraksts «Latviešu proletariata revolucionarā cīņa», 129. lpp.

tuaciju, pie kam viņš sevišķi pasvītroja nepieciešamību turpināt cīņu pret nesatriekto patvaldības iekārtu, izmantojot visas legalās iespējas, bet nebūt nelikvidējot, pēc meņševiku ieteikuma, partijas pagrīdes darbu.

Ļeņins mācīja, ka partijai, kas kustības uzplūdu laikā iemācījusies uzbrukt, reakcijas periodā jāiemācās, kā pareizi atkāpties, kā pāriet pagrīdē, kā saglabāt un nostiprināt nelegalo partiju, kā izmantot legalās iespējas, visādas legalās masu organizacijas sakaru nostiprināšanai ar masām. Boļševikiem tad jautājums par revolucijas tālāko attīstību un partijas taktiku bija pilnīgi skaidrs: partijai jāsagatavo masas jaunajiem uzplūdiem. Revolucijas pamata uzdevumi nebija atrisināti. Zemniecība nedabūja muižnieku zemi, strādnieki nedabūja 8 stundu darba dienu, nebija nogāzta tautas ienīstā cara patvaldība, kas no jauna nožņaudza tās nelielās politiskās brīvības, kuras tauta bija izcīnījusi 1905. gadā ... Boļševiku politiskais pamata mērķis palika tas pats, kas 1905. gadā, — gāzt carismu, novest līdz galam buržuaziski demokratisko revoluciju, pāriet uz socialistisko revoluciju.

Ar šo boļševiku politisko pamatmērķi pilnīgi saskan visa Raiņa pirmo emigracijas gadu dzeja. Tā visa pauž uzticību revolucijas agrākajiem mērķiem, izsaka nelokāmu pārliecību revolucionarās kustības jaunajiem uzplūdiem, gatavo uz to, pulcē kopā strādnieku šķiras spēkus. Tā ir dziļi partejiska, partijas politikai, boļševiku taktikai atbilstoša dzeja.

Latvijas Socialdemokratija šai laikā pārdzīvoja smagu krizi. Daudzi no visuzticīgākajiem revolucijas cīnītājiem atradās cietumos, trimdā vai emigracijā. Partijas Centralajā Komitejā kooptacijas kārtā iekļuva samierinātāji un likvidatori. Starp partijas masām un to vadošo centru brieda šķelšanās.

Rainim šai laikā nebija nekādu politisku svārstību. Viņš bija noteikti izšķīries, kurā pusē taisnība. 1907. gada dienasgrāmatā blakus piezīmēm, kurās teikts, ka viņš paliek partijā un uzskata sevi par partijas literatu, Rainis apliecina arī savu nostāju sakarā ar cīņu starp boļševikiem un meņševikiem. Viņš piekrīt boļševikiem.

«Lielniekiem taisnība, — atzīmē Rainis, — bet tā vēl jauna, nava savu izteicēju, mazenieki turas pēc vec[ās] šablonas, un tā ir sistematiskāka un atvaira visus liel[nieku] uzbruku[mus].»[1] Latviešu boļševikiem reakcijas gados nācās apgūt partijas iekšējās cīņas pieredzi patiešām grūtos apstākļos. Likvidatori un samierinātāji drīz vien, jau ap 1910. gadu, sagrāba savās rokās Centralo Komiteju un partijas centralo preses organu. Meņševiki nelaida uz Pragas konferenci Latvijas Socialdemokratijas pārstāvjus, aizturēja IV partijas kongresa sasaukšanu. Latviešu un poļu meņševiki uzņēmās Krievijas meņševiku aģenta lomu meņševiku konferences sagatavošanā, lai panāktu Pragas konferences lēmumu atcelšanu. Šai nolūkā viņi centās dabūt naudas pabalstu no Vācijas socialdemokratijas partijas kases. Tikai Ļeņina personīgā iejaukšanās — viņa protesta vēstule laikrakstā «Vorwärts» (vācu socialdemokratijas centralais organs), tāpat viņa izstrādātais platformas projekts Latvijas Socialdemokratijas IV kongresam un uzstāšanās šai kongresā (1914.), glāba stāvokli — meņševiki tika atmaskoti, partijas vadība un «Cīņas» redakcija pārnāca boļševiku rokās.

Tikpat noteikti Rainis apliecina savu nostāju arī sakarā ar domstarpībām partijā par legalo un nelegalo darbību.

«Apstākļi, — viņš raksta 1910. gada dienasgrāmatā, — sagadījās, ka man vajdzēja visvairāk darboties legali, bet es neesmu tas, kas legalu darbību būtu atzinis par vienīgo... Es negribu nožēlot, ka šāds sirsnīgs atzinums nenāca agrāk, es tikai ar prieku klausu laika saucienam...»[2]

Raiņa dziļā pārliecība, ka «lielniekiem taisnība», arī dod to vareno idejiski pārliecinošo, audzinošo un mobilizējošo spēku, kāds piemīt visai viņa pirmo emigracijas gadu jaunradei. Viņa dzeja šai laikā izsaka lielo boļševistisko patiesību. Šī pārliecība, dzejnieka «sirsnīgais atzinums» par boļševistiskās taktikas pareizību, palīdz dziļāk izprast viņa dzeju, noteiktāk vērtēt to kā

---

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1907. g. 8. augustā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 415.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1910. g. 12. februarī, turpat, inv. Nr. 334, 224. lpp.

īstu mūsu partijas literaturu. Līdz ar to var daudz noteiktāk spriest arī par viņa partejiskās daiļrades metodi. Socialistiskais realisms taču ir mūsu partijas literaturas metode. Dzīves patiesība partejiskā izpratnē, dzīves attīstībā uz socialismu un komunismu, socialistiskais apzinīgums ir socialistiskā realisma pamats un būtība. Daiļais — no socialistiskā realisma estetikas viedokļa — nesaraujami saistīts ar patiesīgo partejiskā izpratnē. Tāda ir Raiņa pirmo emigracijas gadu dzeja.

«Rainis, — teikts Gorkija rediģētā «Latviešu literaturas krājuma» (1916.) ievadā, — ir proletariata cīnītāja dziedonis, cīņā saucējs uz proletariata galējo varonīgo uzvaru, proletariata cildeno tieksmju un sapņojumu tulks... Raiņa pārliecība par tautas masu nākošo uzvaru nesatricināma.»[1]

Raiņa pirmo emigracijas gadu darbi ir spilgtākie socialistiskā realisma darbi latviešu pirmspadomju laika literaturā. Var pat teikt, ka šai laikā pasaules literaturā nav līdzīgu revolucionarās dzejas paraugu. Rainis ieved latviešu literaturu pasaules literaturā. Tā patiešām ir ideju lirika, viņa daiļrades augstākās virsotnes. Dzejnieka filozofiskās un estetiskās atziņas, kas savos pamatos nāk jau no viņa agrākajiem darbiem, te pilnīgi noskaidrotas, galēji noformulētas. Pilnīgi izkristalizējies arī revolucionarā cīnītāja tēls. Revolucionars izaudzis, norūdījies grūto cīņu apstākļos, ieguvis jaunas raksturīgas īpašības — partejisko apzinīgumu. Arī negatīvie tipi, ienaidnieka nometnes pārstāvji, ir vēl raksturīgāki, vēl tipiskāki. Raiņa valoda, visa viņa mākslinieciskā izteiksme kļuvusi vēl bagātāka un koncentrētāka. Ikviena dzejas rinda šķiet no skanoša metala izlieta un smalki noslīpēta. Tās patiešām ir sentences, spārnoti izteicieni. Viņa dzejas monumentalais stils izveidots klasiskā skaidrībā. Satirai dzejnieks šai laikā velta īpašu vērību:

Kad neder sajūsma
Kā ierocis,
Lai nāk tad satira
Un kritiķis.

---

[1] Сборник латышской литературы — под редакцией М. Горького и В. Брюсова, 1916.

Raiņa dzejoļi «Cīņā», «Virpuļu kalendari», neaizmirstamās dzeju grāmatas «Nākotnes spēks» (1907.), «Klusā grāmata» (1909., 1910.), kas sacerētas vissmagākajā reakcijas posmā — 1907. un 1908. gadā, «Tie, kas neaizmirst» (1910.), alegoriskā himna saulei «Ave, sol!» (1910.), tāpat gatavotā un neiespiestā grāmata «Asie dzejoļi» un 1906.—1908. gadu dzejoļi, kas pēc dzejnieka nāves ievietoti krājumā «Muza cīņās», pauž proleta cīnītāja titanisko spēku, viņa vadītājas — neuzvaramās partijas gudrību.

Nesamierināmi asa ir dzejnieka nostāja kā pret revolucijas apspiedējiem, tā pret tās atkritējiem, izlīdzējiem un nodevējiem.

«Virpuļu kalendari»

Šai ziņā nozīmīgi jau *«Virpuļu kalendari»*, kas iznāca 1907. un 1908. gadam; 1909. gadam gatavotie materiali palika rokrakstā — iespiesti pirmoreiz 1925. gadā Kopoto rakstu «Dzīve un darbi» X sējumā. Šā sējuma priekšvārdā Rainis raksta par «Virpuļiem»: «Bija pats niknākais laiks, kad tika rakstīti «Virpuļi», — cariskā un baroniskā reakcija sasniedza savu augstāko varmācības pakāpi, viņas upuri skaitījās ne vairs simtos, bet tūkstošos ... Pret šādu pretinieku, kam cilvēcība bija sveša, gāja «Virpuļi» ...»

Ar niknu sarkasmu dzejnieks vēršas pret tautas paverdzinātājiem un mocītājiem, pret patvaldību un buržuazisko iekārtu, pret visiem tās satrapiem un dienderiem. «Virpuļu» saturs caurcaurēm politiski satirisks.

Daļa no «Virpuļu» dzejoļiem Raiņa paša sacerēti, daļa — tulkojumi. Pirms gadiem divdesmit aizsāktās «Mazo dunduru» tradicijas viņš te pacēlis līdz partejiski noteiktas, politiski nepārprotami skaidras satiras līmenim, ietērpis to daudzveidīgā formā — gan satiriskos dialogos un garākos dzejojumos, gan četrrindu pantos epigramās un kodīgās anekdotēs, gan īsos stāstiņos un feļetonos. Vairāki no «Virpuļu» dzejoļiem vēlāk iespiesti arī citos krājumos.

Raksturīgi, ka arī «Virpuļos» ienāk vairāki satiriski tipi, kas lasītājam pazīstami jau no agrākajiem Raiņa darbiem. Dzejnieks tagad atklāj viņu īsto seju un nozīmīgās pārveidības jau-

najos apstākļos — reakcijas laika politiskajā situacijā. Goda vīrs — latviešu buržujs — «Godīgais pilsonis» «Tālās noskaņās» un «Godīgs liberals» «Vētras sējā» tagad ir naudā iedzīvojies un kļuvis pārliecināts, atklāts, riebīgs reakcionars — «Bābeles elks». Šai satiriskajā tēlā Rainis personificējis kontrrevolucionaro buržuaziju, «uzvarētāju»:

Skatat, skatat:
Kādu biedeklu!
Liels zelta vēders —
Īsas māla kājas —
Sirds vietā kupons —
Ačteles pazūd
Taukajā ģīmī;
Mati vijas
Kā sarkani tārpi!
Žods visgarām
Siekalām aplipis;
Mute izgaro
Riebīgu smaku.
Uzpampis, izkurtis,
Itin kā pūpēdis.

Ne velti toreiz «Virpuļi» sacēla negantu troksni nacionalistiskās buržuazijas aprindās. Latviešu buržuazija atbaidošajā «Bābeles elka» tēlā ieraudzīja pati sevi. Kamēr vēl Rainis tēlojis «Godīgo pilsoni» vai «Godīgo liberali», tikmēr vēl varējusi panest, bet tagad gan pacietība zūdot. «Tai laikā, — atzīst R. Klaustiņš, — kad Rainis rakstīja «Godīgo pilsoni», no viņa sacerēti daži citi vairāk vai mazāk nozīmīgi dzejoļi, kur nozākāti daži pilsoņu netikumi, veikalniecība, liekulība, bailība, to materialisms, naudas un vēdera kalpība, mazā tikumīgā jušana, liekulība. Tā dzejoļi «Miera ļaudis» un «Prātīga rīcība» salikti no ļoti zīmīgām ikdienas frazēm, kas vienā otrā vietā itin brangi prot uzķert mazpilsoņa tipiskos sejas vaibstus...» Vajadzētu, pēc R. Klaustiņa domām, «uzmudināt pilsoni uz augstāko apziņas formu»; tas būtu «liels tēvijas mīlestības un cilvēcības darbs»; bet Rainis, lūk, negribot «tikt par tādu kulturas momenta

cēlēju», viņš turpretim cenšoties iznīcināt latvju pilsoni un viņa kulturu.[1]

Buržuaziskā prese uztraucās arī par «Virpuļu» satirisko dzejoli «Pelēkais un melnais barons», jo tajā atmaskota latviešu lauku buržuazijas un vācu muižnieku apvienība. Revolucijas sākumā «pelēkie baroni» koķetēja ar revolucionariem, jo turīgajam lauku onkulim bija zobs pret muižu. Feodalisma paliekas bija vēl diezgan stipras, lauku māju atkarība no muižas ļoti jūtama. Viena otra saimniektēva dēli piedalījās revolucijā. Budzim nekas nebija pretim, ja nosvilina muižnieka siena kaudzi un ļaunākā gadījumā pat muižu nodedzina. Viņš bija sajūsmā, kad patruļnieki dažu labu baronu padzenāja, no skrošu bisēm šaudami, un, ja nu kādam lādiņš trāpīja arī pa īstam, — pats vainīgs, ka nav sargājies. Saimniektēvs kādreiz pat uz mītiņu aizgāja dēlam līdzi, bet jau no paša sākuma viņš nevarēja ciest, ka puiši un meitas izlaižas un pat prasības sāk uzstādīt. Tiklīdz iezīmējās revolucijas neveiksme, latviešu lauku buržuazija pārgāja reakcijas pusē, kur jau no paša sākuma atradās latviešu lielburžuazija, un mēģināja par katru cenu salabt ar muižniecību. Rainis rāda šo latviešu lauku buržuazijas patieso stāju. Melnos un pelēkos baronus vieno ne tikai kopīgas — kapitala un zemes — intereses, bet arī kopīgas raizes — kopīgs ienaidnieks:

> Tas ubags, bez naudas, bez zemes, bez vaļas,
> tas strādnieks, kas pieprasa ar savas daļas.

Tādēļ jāapņemas ir pelēkajiem, ir melnajiem:

> Un tādēļ mums, pelēkiem, kopā ar melniem
> ir jāved karš pret tiem dumpības velniem.

Tāpēc arī dzejnieks secina:

> Kas barons, tas barons un paliek par tādu,
> lai velk tam vai melnu, vai pelēku ādu.

Raiņa «Virpuļu» pēkšņi straujās šaltis, tāpat kā visa viņa tā laika satira, uzskatāma kā tautas dzejnieka pienācīga atbilde

---

[1] *R. K(laustiņš)*, J. Rainis, «Rīgas Avīzes» feļetona pielikums, 1908. g., 90. nr.

kontrrevolucionarās buržuazijas kanibaliskā prieka un gandarījuma līksmībām par revolucijas sakāvi. «Uzvarētāji» dzēra un nevarēja atdzerties, tiem arvien vēl slāpa asins. Mācītājs un rakstnieks Andrievs Niedra apbraukāja lauku mājas un noturēja pārrunas, kā apkarot bezdievību un marksismu. Vācu un latviešu melnsimtnieciskā prese aplaudēja soda ekspedicijām un pieprasīja nežēlīgi izrēķināties ar ikvienu revolucijas dalībnieku.

Laikrakstā «Pēterburgas Latvietis» (1906. gada pirmajā jaungada numurā) ievietots nozīmīgs buržuaziskās vācu un latviešu preses apskats. «Kad lasa, — teikts apskatā, — ārprātīgi mežonīgā priekā rakstītos artiķeļus par karaspēka briesmu darbiem Latvijas novados, tad ir tā ap dūšu, kā kad redzētu cilvēku ģīmī ietērptus ārprātīgus vilkačus, kuri, mēles izstiepuši, kāri uzlaiza barbarisko kazaku un necilvēcīgo dragunu izlietās latviešu zemnieku asinis un pie tam vienmēr ķērc ellišķīgā balsī: «Vēl lāsīti! vēl! vairāk! vairāk...»»

Apskatā minēti «Düna-Zeitung» raksti, kuros slavēts ģenerālis Orlovs par tā mežonīgo vardarbību. «Düna-Zeitung» ar sajūsmu citē Orlova pavēli: «Neapcietināt, bet uz vietas nošaut visus pie revolucionariem nedarbiem pieķertus dumpiniekus un visus tos, kas pazīstami kā revolucionari.» «Socialistu terors, — piemetina «Düna-Zeitung», — ir salaužams tikai caur sabaidīšanu. Diemžēl, šī pārliecība nerādās pilnīgi pārņēmusi visas krievu juristu aprindas, kuras slimo ar pilnīgi nevietā esošu jūtelību. Pēc mūsu domām būtu laiks, ka pēdējie tad stātos pie darba lauku kara tiesā, kura... uz vietām spriestu un tiesātu bez ilgas izmeklēšanas stingri, zaldātiski. Izdarīt masu apcietināšanas, pie kam vēlāk apcietinātie top atlaisti svabadībā, nav vērts... Cerēsim, ka drīz mums būs tik daudz zaldātu, ka varēsim tām bandām dot galīgus un iznīcinošus spērienus...»

Tādā pašā garā rakstīja Fr. Veinberga «Rīgas Avīze» un citi buržuaziskie laikraksti. Pat pazīstamais «progresists» «Tēvijas» redaktors, nākamais domes loceklis advokats Čakste rakstīja, ka «valdības pašlaik Kurzemes laukos pielietotie sacelšanās apspiešanas līdzekļi pilnīgi atbilst apstākļiem: pret ieročiem

rīkojas ar ieročiem. Karaspēka daļas virzās no viena pagasta uz otru, un bieži vien sodīšana notiek uz vietas; kas atzīts par vainīgu, to turpat uz vietas nošauj vai apcietina.»

«Virpuļi» iezīmē jaunā, lielu vispārinājumu vērienā Raiņa jaunrades satirisko, publicistiski saasināto līniju, kas, aptverot arvien plašāk raksturīgākās laikmeta parādības, cauraužas visām viņa šā laika grāmatām. Šaustot buržuaziski patvaldnieciskās iekārtas melnos zubrus, kas, reakcijai uzvarot, izvirzījušies vēstures avanscenā un visu dzīvo māc nost, Raiņa satira līdz ar to skar visaktualākos revolucionarās kustības jautājumus. Ne jau šie zubri, dažādie «Bābeles elki», ne arī jaunie savienībnieki — pelēkie un melnie baroni, ne «līdēji» un «miera līdzēji» — vilki, aitas un auni ir tauta, tās spēks un zieds. «Visu tautu zieds,» raksta 1907. gadā (sk. «Klusajā grāmatā») Rainis, ir proletariata cīnītājs. Reakcijas briesmonim nepazudināt tautu, tās varonīgo avangardu:

No briesmām tauta neiet postā,
Ne tik vēl *visu* tautu zieds;
Draud vairāk briesmu klusā ostā,
Pēc kuras nevarīgie kliedz:
Miers mūsu bieds.

(*«Uz nākotni»*)

Tagad laikmetu griežos vēl noteiktāks un redzamāks kļuvis dzejnieka satiras ideals:

«... mēs starp divām vētrām tagad stāvam, starp to, kas pārskrēja, un to, kas nāks.»

Satiriķis tribuns ietvēris «Virpuļu kalendaros» lielas sabiedriskas idejas, kas patiešām kā svaiga vēja pēkšņie virpuļi griež apkārt un satrauc reakcijas laika smacīgo klusumu un stingumu. Nozīmīga šai ziņā ir arī «Virpuļu» nodaļa «Saucēju balsis», kurā sakopoti lielo pasaules rakstnieku un domātāju izteicieni. Marksa vārdi: «Rūpnieciski vairāk attīstīta zeme rāda mazāk attīstītai tikai viņas pašas nākotnes ainu» — rāda arī Latvijas kapitalistiskās attīstības īsto ainu tuvākajā nākotnē. Tāpat Šellija izteiciens: «Liela bagātība ir kauns tam, kam tā pieder» — ne-

būt necildināja bagātos un varenos, kā to darīja tā laika kalendari un visi buržuazisko literatu rakstījumi. Vai arī brīvības cīnītāja Heines atzinums: «Es nezinu, vai es to pelnu, ka man reiz zārku pušķos ar lauru vainagu. Bet zobenu lieciet man uz zārka, jo es esmu bijis krietns kareivis cilvēces brīvības karā.»

Šie vārdi attiecināmi arī uz Raini kā krietnāko no krietnākajiem kareivjiem cilvēces brīvības karā. Šim karam, Krievijas pirmās revolucijas piemiņai, cīņai pret reakciju un jaunu revolucionaru uzplūdu gaidām veltīta arī «Klusā grāmata», «Ave, sol!» un «Tie, kas neaizmirst».

«Klusā grāmata»

Pati spēcīgākā no tām un latviešu revolucionarajā lirikā vispār ir *«Klusā grāmata»*. Šī «grāmata ar melnām lapām» stāsta par drūmo, «melno nakti, kas ir atkal uznākusi» pēc zaudētām kaujām. «Klusās grāmatas» dziesmas ir tautas kluso sāpju, neizsakāmo ciešanu un arī jaunu cerību dziesmas. Tautas dzīlēs līdz ar rūgtumu un bēdām krājas naids, spītība un drosme, jauni spēki, liela apņēmība. Tumšajā klusumā dzimst jauna vētra, palēnām aug un ceļas jauns tautas dusmu izvilnis. Melnās lapas aizklāj klusās varonības spožumu. Zem biezās pelnu segas gail karstas ogles. Partijas dziļajā pagrīdē notiek rosīgs «darbu darbs».

Šai partijas lielajā darbā iekļaujas ikviena «Klusās grāmatas» vārsma.

«Literaturai jākļūst, — rakstīja Ļeņins savā slavenajā rakstā «Partijas organizacija un partijas literatura» (1905.), — par kopējās proletariskās lietas *daļu*, par «ritenīti un skrūvīti» vienā vienotā, lielā socialdemokratiskā mechanismā, ko iedarbina visas strādnieku šķiras viss apzinīgais avangards. Literaturai jākļūst par organizētā, plānveidīgā, apvienotā socialdemokratiskā partijas darba sastāvdaļu.»[1]

Raiņa pirmo emigracijas gadu daiļrade ir nenoliedzama kopējās proletariata lietas daļa, socialdemokratiskā mechanisma iedarbīgs «ritenītis un skrūvīte», partijas darba sastāvdaļa. No šā viedokļa arī vērtējams «Klusās grāmatas» saturs un izteiksme.

[1] *V. I. Ļeņins*, Raksti, 10. sēj., 27. lpp., 1949.

««Klusās grāmatas» liktens, — saka Rainis, — ir sevišķi raibs. Viņa rakstīta reakcijas vissmagākā laikmetā 1907. un 1908. gados, kad mūsu zemi un tautu mīdīja un dedzināja vācu baroni un krievu birokrati — tās saucās sodu ekspedicijas — un mūs sodīja par to, ka iedrošinājāmies būt par cilvēkiem un runāt par brīvību. Nāves klusums bija noskaņa visam, kas vēl bij dzīvs; apdegušas miesas un asins tvans bij atmosfera, kurā vajadzēja elpot visam, kas vēl bij dzīvs. «Klusā grāmata» atskan no šīm briesmām, un tomēr viņai vajadzēja būt klusai».[1]

Vairāki reakcijas gados sacerētie Raiņa darbi, piemēram, «Asie dzejoļi», «Talsu tiesa», no aizsāktā «1905. gada epa» u. c., «Klusajā grāmatā» nav uzņemti. Pirmā izdevuma priekšvārdā dzejnieks atzīmē, ka «Klusā grāmata» tikai «daļa no lielāka darba», ko «klajā laist neļauj tie neatkarīgie iemesli, no kuriem mēs visi atkarājamies», tādēļ viņam jānāk tikai «ar atlauztu gabalu no darba», tāpēc «vienam atlikušam vārdam jāiztēlo visa degošā sirds».

«Kluso grāmatu», kas iznāca 1909. gadā Pēterburgā, cara valdība konfiscēja. Visu grāmatas metienu iznīcināja, «saraustot gabalos». Nākamajā — 1910. gadā tā iznāk pārkārtotā veidā ar nosaukumu «Vēja nestas lapas». Tāpat kā partijas proklamacijas, gāja tautā Raiņa «vēja nestās lapas» un darīja savu darbu kopējā proletariata lietā.

Tieši šo domu Rainis dzejiski izteicis arī minētajā «Klusās grāmatas» pirmā izdevuma priekšvārdā. «Pati daba, — saka viņš, — šobrīd dzejo līdzi, — vēja nopūta un vētras grūdiens, apcirsta apse un mirkušas smiltis, austošs rīts un pārvaroša saule. Pats laiks dzejo līdzi, un katrs viens no jums, kas dara laika darbu un jūtas kā masas daļa, ir dzejnieks, jo mūsu dienās dzejo darbā pašu cēlāko epopeju, un tā ir tik vēl ievada dziesma.»[2]

Tātad dzejnieks — masas darba darītājs. Viņa dzeja — masas jaunrades sastāvdaļa, ievada dziesma lielajai darba tautas nākotnes epopejai. Cieši saaudzis kopā ar masu, viņš palīdz tai

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 1925., 2. sēj., 11. lpp.

[2] Turpat, 9. un 10. lpp.

«dzejot darbā», sagatavot šo pašu cēlāko epopeju, sagaidīt «pārvarošo sauli».

«Klusā grāmata» sākas ar dzejoļu cikliem — «Visu dvēseļu diena» un «Zieme|blāzma», kas veltīti kritušo revolucijas varoņu piemiņai.

Drūms tautas traģedijas motivs ievada pirmo dzejoļu ciklu: Melna veļu laiva lēni brauc. — Aizbrida saulīte aiz melniem debešiem. — Māsiņa sēro par brālīti, kam nevajag vairs «vasaras saulītes, pavarda guntiņas, māsiņas kopējas»:

Brālītim vajaga
Vienīgas piemiņas:
Bez vārda teikuma
Darāma darba.

(«Māsiņas dziesma»)

Satraucoši skan «Zēniņa dziesma» par izpostīto sētiņu, kas tagad pilna

Vilkaču sumpurņu,
Asiņainiem purniem —

Velti pļavā klaigā zēniņš, tēti meklējot.

Ko kliedz? Tēvs nenāks,
Šę viņu šāva:
To sedz zili-sarkana,
Ruda rāva.

(«Ruda rāva»)

Klusie kapi atrodami «ikkatrā atmatā»:

Ne krusta nav, ne zīmes, —
Ne smilšu kopiņas,
Lai nav, tās dziļiem rakstiem
Mums krūtīs iespiestas.

— — — — — — — —

Bet zāle tomēr izaug
Un kapus pušķot drīkst,
Tā tomēr jauna dzīve
Mums, brāļi, atkal dīgst.

(«Klusie kapi»)

No klusajiem kapiem aug jauna dzīve. Cīnītāju-mocekļu nesalaužamā spīts un varonība rod dzīvu atbalsi tautā, sauc jaunus viņu vietā:

Mūžam tie neiespēs likt tevim vaidēt!
Sajūsmas liesmas iz acīm tev staros,
Nāvē brāļi par tevi vēl karos...

(«Nabaga brālis»)

Bet upuru un briesmu ir pārlieku daudz. Daugavas barkarola peld smagi piekrauta.

Męlna veļu laiva naktī brauc, —
Zaļas veļu aires rakstā klaudz —
Daudz, daudz, vēl daudz...

(«Veļu laiva»)

Dzejnieks saka, ka dziesma nav spējīga iztēlot tautas lielo nelaimi.

Zeme! ņem atpakaļ
Bezgala šausmas:
Iz cilvēka miesām
Izspiestās asins!

(«Neminamā»)

Un tomēr cauri bezgala šausmām un biediem kā izlietās asins sarkanais pavediens iet radošais, darāmais darbs. Tas aizvedīs līdz lielajam mērķim, līdz saules valstij:

Ko runājam, ko darām,
Ko jūtam katris viens,
Tam cauri velkas šalkas
Kā sarkans pavediens:

Par to, kas mums ir darīts,
Ko cietis katris viens,
Par asinīm, kas plūda
Kā sarkans pavediens.

Par to, ko neizdzēsīs,
Ne laiks, ne mūžs, — neviens,
Kas ies līdz saules valstij
Kā sarkans pavediens.

(«Sarkans pavediens»)

«Klusās grāmatas» otrajā dzejoļu ciklā — «Ziemeļblāzma» tautas traģedija atveidota atsevišķu kritušo varoņu tēlos. Ciešas saites ar darba tautas masām, nelokāma idejiska pārliecība, neatlaidīga griba, stingrs raksturs un līdz ar to dziļas cilvēciskas jūtas, liela sirsnība — tādi ir šie cīnītāju, profesionalo revolucionaru, partijas cilvēku tēli. Savu pienākumu skaidra apzinātība un pašaizliedzība lielā, socialistiskā ideala dēļ padara šos pirmos cīnītājus grūtajā tautas brīvības karā par īstiem tautas varoņiem. Viņi patiešām ir vecās pasaules grāvēji un jaunas pasaules iekarotāji, jaunā radītāji, jaunu vērtību nesēji, tautas apzinīgā avangarda labākie pārstāvji — nākotnes cilvēka pirmtēli.

Viens varons rītā agri izgāja;
No viņa bēgot tumsa alās līda;
Viņš pierē rīta zvaigzni nēsāja.
(«Agrā rītā»)

Viņš — jaunās dzīves sējējs, tagad «projām vests uz moku stabu».

«Viņš, kas sējis dzīvi,
Pats sev ievācis ir nāvi?»
(«Dzīves sējējs»)

Viņi — jaunais ļaužu dzimums, kam «krūtīs rīta zvaigzne» («Saules krēsla»).

Nelokāmi stingra ir cīnītāja apņemšanās, bīstamā, vēl gluži nedrošā ceļā dodoties, — lai būtu «rādīts darbs un gaita». «Nedar slidenu man ceļu, laistīdama savām asarām: neaizturi manu roku,» saka viņš šos cilvēciski siltos atvadīšanās vārdus.

Viņa vaigs ir ciets kā tērauds.
Viņa acis mīlas pilnas...
(«Romance»)

Rainis atveidojis šos varoņus kā monumentalus bronzas tēlus, kas pretimskrejošiem mākoņiem, roku uz akmeni mierīgi balstot, drūmi un bezbailīgi stāv bez vārda, kaut

Pērkons un zibens
Debešus ārda.
(«Bronzas statuja»)

Dzīvu un nemirstīgu dzejnieks izveidojis revolucionara Adolfa Herteļa tēlu:

Tas tēls, ko dzelžos saslēdzāt,
Mums līdzi staigā brīvs;
Tas acu skats, ko izdzēsāt,
Mūs vada stalts un spīvs;
Tas zaļais spēks, ko salauzāt,
Tas varonis, ko nokāvāt —
Pie mums ir mūžam dzīvs!

(«Adolfam Hertelim»)

«A. Hertelis, — raksta par viņu P. Dauge, — pēc profesijas veterinarārsts, bija ļoti populars Aizputē, ... viņa darbība (sākumā — *E. S.*) neizsauca policijas un žandarmerijas nopietnas aizdomas par viņa piederību pie revolucionaras organizacijas un deva viņam iespēju organizēt legalu kulturas biedrību, kas vēlāk kļuva par sapulcēšanos vietu partijas biedriem, par klubu, kur rīkoja referatu vakarus u. c. Kad Aizputē ienāca soda ekspedicija, tā, neatradusi pilsētā populāro marksistiski izglītoto sabiedrisko darbinieku, pirmām kārtām aizdedzināja koka sabiedrisko ēku, kur noritēja viņa darbība. Baroni jau agrāk bija pieprasījuši viņa izsūtīšanu no pilsētas. Bet Hertelim izdevās izvairīties no lauka kara tiesas un pārcelties uz Turkestanu. Tikai 1907. gadā viņu tur notvēra un nodeva lauka kara tiesai, kas piesprieda viņam nāves sodu pakarot. 1908. g. 30. augustā spriedumu izpildīja. Pēc viņa nāves no rokas rokā gāja simtiem kartīšu ar Herteļa fotouzņēmumu un lielā tautas dzejnieka Raiņa epigrafu, kas uz mūžīgiem laikiem padarīja nemirstīgu šo ļoti godīgo revolucionaru. Herteļa liktenis piemeklēja simtiem latviešu demokratisko inteliģentu, pie kam sevišķi smagi cieta tautskolotāji, LSDSP biedri, kam 1905.—1907. g. revolucijā bija ļoti liela loma kā aģitatoriem un propagandistiem ...»[1]

Arī vairākus citus revolucijas varoņu tēlus Rainis radījis pēc viņam labi pazīstamiem prototipiem. Tāds ir arī «biedrenes skolnieces» tēls dzejolī «Viens acumirklis»:

[1] *P. Dauge,* rokraksts «Latviešu proletariata revolucionarā cīņa», 98. lpp.

Ar lepnu galvu, acīs dzirkste'es,
Viss vaigs no gara apskaidrots,
Viss stāvs kā pacilāts un izaudzis,
No bērna vienā acumirklī vērties
Par pilnu cilvēku un varoni. —

Šīs «sīkās meitenītes» dzīve patiešām šķiet kā «viens acumirklis lielas drošsirdības, viens brīvs un skanīgs dvēseles sauciens». «Vētras sējas» sīkā, kautrā «maija ziedīte», kas gribēja kaut vienu mirklīti spīdēt gaismā, lai tad «tvīkstot nokaras galviņa», tagad lepni paceltu galvu, lielo mērķi apzinoties, kļūst par varoni. Un tādu ir tūkstoši:

Kad tevi minu apskaidrotā gaismā,
Es zinu tūkstotes, kas jūt tāpat,
Kas visu savu laimi iespēj mest
Priekš viena lielā iecerētā mērķa;
Es zinu vairāk:
Ka līdz ar jums mēs sasniegsim to mērķi.

Varoņi cīnītāji, bezbailīgie nāves nicinātāji ir tikai daļa no tūkstošu un miljonu masu varonības un spēka. Vadoties pēc sava estetiskā atzinuma, ka masa ir visa spēka, varonības un cīņas gara nesēja, visu virzošais spēks, Rainis «Klusajā grāmatā» ierakstījis arī šo teiksmaino masu varonību. Dzejnieka tēlotie teiku cilts ļaudis brien caur muklājiem cauri uz solīto zemi. «Mēs tūkstoši esam, mēs miljoni, jo ejam, jo topam tik vairāki.» Ne liesmas, ne svelmes, nekas tos nespēj vairs aizturēt. Pār klintīm, pār aizām tie rāpjas. «No mūsu kauliem lai tiltus ceļ, ar miesām lai plaisas pilnas veļ.» Tie izrauj no krūtīm savas kvēlošās sirdis un aizdedzina, sagrauj ienaidnieku cietokšņus.

Tais kvēlēs vaļņi
Kā ledus dīls:
Būs mūsu uz mūžiem
Tā nākotnes pils!

(«Teiku ļaudis»)

Tādu, lūk, dzīvu, konkretu priekšstatu par dzīves tiešamībā, sīvās masu cīņās iekarojamo nākotnes pili «Klusajā grāmatā» iegūst jau Raiņa agrākajos dzejoļos — «Tālo noskaņu» «Ka-

raļmeitā» un «Vētras sējas» «Gaismas pilī» — iecerētā gaismas pils.

«Klusās grāmatas» dzejiskie tēli pauž partejisko atziņu, ka socialisma skaistajiem idealiem jākļūst par masas apziņu, jānosaka masas praktiskā darbība. «Klusās grāmatas» vārsmas rāda, kā masas izaug par kolektivu varoni, kas pats ņem savu likteni rokās un dara lielo varoņu darbu nākotnes izcīņā.

...to lielāko darbu,
Kuru vienīgi darīt ir vērts,
No kura jaunas pasaules ceļas
Un kuru izved un veic
Varoņi vien.

(«Savāda valoda»)

Jauno pasauli izvest un celt nevar bez pilnīgas un galīgas vecās pasaules sagrāves, bez visu spēku mobilizacijas šai sagrāvei. Šim nolūkam veltīti arī «Klusās grāmatas» satiriskie dzejoļi, kas sakopoti ciklā «Pārejas laiks» un sadalīti divās daļās — Satirās un Epigramās. Raiņa satira te vēl dzēlīgāka un kodīgāka nekā agrākajos darbos, tā iegraužas veckārtības pamatu pamatos, tā nesaudzīgi tiesā visus revolucijas nodevējus, renegatus un izlīdzējus, atklāj smagā pārejas laika tipiskākās iezīmes — dzīves apsīkumu, seklumu un tukšumu, mietpilsonisko un dekadentisko pagrimumu. «Tagadne tukša, nākotne tāla,» saka dzejnieks par šā laika būtību. Par raksturīgākajām «pārejas zīmēm» viņš uzskata revolucijas buržuazisko un sīkburžuazisko līdzskrējēju nodevību, dekadentisko noskaņojumu:

Laiks un cilvēki ir aizgājuši,
Riebjas redzēt tos, kas uznākuši:
Kā tie līksmojas, ka paši dzīvi,
Ka no likuma un prāta brīvi!
Dzer un neķītro, un nodod brāli,
Gļēvuls, nodevējs tiem ideāli:
Smiedamies tie spriež, ka gādājams
Tautai, kas tai trūkst, — liels prieka nams.

(«Pārejas zīmes»)

«Laiks, — saka dzejnieks, — ir sekls tā kā dīķis; pārplūstošais avots aizbērts.» Niecīgie ļaudis — vēlīns dzimums — grib

sanest ūdeni spainīšiem un biķerīšiem, sasmalstot no paltu paltīm, lūdz un zog no kaimiņmājām:

Pūlas dīķi pieliet pilnu
Un par jūru apdzied dīķi.
(«Vēlīns dzimums»)

Virpulis pārskrien tukšuma laukus: «Dzīve tik sekla — smiltis un smiltis, ko te lai plūkā? Ko te lai vētī?» Bet beigsies taču kādreiz šis pārejas laiks, nāks jauna blāzma Austrumu pusē, tad

Virpulis pārskries
Pilnuma laukus,
Darbā un cīņā
Ziedošu tautu.
(«Mūsu dienas»)

Bet tagad tauta, šķiet, piedzērusi: «Pa lielceļu trokšņodams reibums iet, ceļmalā raudot gaudīgums sēd, un nešķīstība pa grāvi valstās.» Gļēvums un nespēks tagad ir godā, «panīcis baudītājs skaitās jau vīrs». «Kur ir tavs jaunekļu svaigais spēks?» dzejnieks jautā tautu. Bet vai tā ir tauta, ko viņš te redz? Nē — tā nav tauta.

Es alojos, tauta!
Tā neesi tu,
Tie smalkie ļaudis
Tur kūleņus met...
(«Piedzērusi tauta»)

Tauta ir tā, kas «klusi gaida, pusbalsī čukstas, brīnās, noskatās» gavilniekos triumfatoros, kā tie «tur dej un dzer, ka dimd, pēc uzvaras: jo nomierināts viss: spoks aizdzīts tālē». Nē — «spoks tomēr nāks». Aiz lūgto viesību durvīm stāv komunisma rēgs, «tie tur ārā arī deju sāks» («Dejas spoks»).

Principiali asa, partejiski noteikta ir Raiņa nostāja pret visādu pasugu renegatiem, oportunistiem samierinātājiem, svārstīgajiem un nodevējiem-inteliģentiem, kas revolucijas uzplūdu laikā bija iemaisījušies strādnieku kustībā un pat iekļuvuši partijā, bet, revolucijas sakāvei sākoties, aizgāja no tās vai arī centās

ienest sajukumu partijnieku rindās, pieprasīja marksisma un partijas politikas reviziju.

Partijai toreiz bija jāveic ārkārtīgi grūts uzdevums — dot pienācīgu pretsparu šiem deģeneratiem, noraut no viņiem maskas, atsegt līdz galam viņu īsto dabu un tā nosargāt marksistiskās partijas teoretiskos pamatus.

Marksisma principu aizstāvēšanas uzdevumu, kā zināms, veica Ļeņins savā ievērojamā grāmatā «Materialisms un empiriokriticisms», kas iznāca 1909. gadā.

Pēc 1905. gada decembra bruņotās sacelšanās, ko carisms apspieda ar necilvēcīgu nežēlību, Plechanovs pārmeta partijai: «Nevajadzēja ķerties pie ieročiem.» Meņševiki viszinīgi pamācīja partiju, ka sacelšanās esot kaitīga un nevajadzīga lieta, ka revolucijā varot iztikt bez sacelšanās.

«Klusās grāmatas» satiriskie dzejoļi un epigramas pilnīgi saskan ar partijas boļševistisko līniju teoretiskajos un praktiskajos jautājumos. Rainis spilgti tipizējis raksturīgākās oportunisma un renegatisma iezīmes, iznīcinoši kritizējis visus tos «labos un prātīgos piekritējus mērenos», kas, reakcijai uzbrūkot, pamanās savlaicīgi nozust krūmos — «pie laika nomaļus nostājot», lai vērotu notikumu gaitu un gudri pamācītu, «ka lēnāk vajadzēja mazliet».

Jūs tiešām teicāt to arvien,
Jūs brīdinājāt katru dien:
Ka lieta nopietna var kļūt,
Ka pieticīgiem vajdzēja būt,
Ka uguns un idejas rotaļa
Priekš jauniešiem ir bīstama — —
Nu labi vairs nav.
(«Kad labi būs»)

Ar niknu sarkasmu dzejnieks runā par tiem, kas, tagad, krustu sev priekšā aizmetot un skaļāk velnu noliedzot, cerēdami, ka biķeris tiem «secen ies», ka «par viņiem būs aizmirsies», var mierīgi noskatīties, «kā postā aiziet tie jaunieši».

Un kurš no jums vēl gudrāks būs,
Mazliet par nodevēju kļūs;
Mazliet tik, jo dūšas daudz vajaga
Tam, kas to piekopj pēc amata.

Protams, ka šiem godīgajiem, tikai «mazliet nodevējiem», renegatiem un oportunistiem «nav vairs laika priekš idejas». Jādodas pie nopietna darba — jātaisa veikals, ir jāapdomā,

Kur vēl kādu lieku grasīti ķert.
Ar ideju veikals vēl izputēs...

Tagad tos mierīga darbība sauc: «krāt kapitalu daudz jo daudz». Tādēļ gan arī «vajaga brīvības».

Bet, protams, kas celts uz kārtības, —
Lai idejas nespētu darbību jaukt.

Veikalam, kapitala krāšanai vajag miera un kārtības — tāds tagad ir visu «kārtības partiju» lozungs. Rainis atmasko šo partiju politisko būtību. «Mums pietiek cīniņa,» saka politiķi-kārtībnieki.

Mēs visu panākuši,
Kas daudzmaz svarīgāks:
Mēs vietās ietikuši,
No kurām nauda nāks,

Vēl, protams, viss nav rokās,
Vēl daudz ko piedomāt;
Šur tur vēl jāpalokās
Un jāpielien ir klāt.

(«Kārtības partija»)

Dzejolī «Bezpartejisks politiķis» dzejnieks nicinoši izsmej dažādo līdēju un izlīdzēju, konjunkturas vērotāju šķietamo bezpartejiskumu:

Tu nogaidīt vari,
Kurš kuru veiks?
Tad tu iznāksi arī:
«Uzvarētāj, sveiks!»

Idejiskā svārstība, politiskā mugurkaula trūkums ir raksturīgākā sīkburžuaziskās inteliģences īpašība. «Jūs esat tā kā lapas, ko vējš ir atrāvis,» saka Rainis par šo «moderno inteliģenci». Tie «paši savus dievus, ko vakar cēluši», jau šodien met zemē, tie neatšķir vairs strāvu «no sīkas vēsmiņas».

Bet lielā gaisa strāva
Arvien un straujāk plūst,
Jūs sānis met un dziļāk
Uz pašu zemi grūst.
(«Modernā inteliģence»)

Ko dod dažādo samierinātāju, izlīdzēju viltīgi liekulīgā politika, labi parādīts fabulā «Miera līdzēji» — vilks apēd lētticīgās, dumjās aitas.

Visvarenā kapitala vara pieņemas spēkā. Kāda varena «balss ar tiesībām», saka Rainis, pārskan lāstus, draudus, vaimanas — caur lielo troksni cauri. Miljonu mutes, kam nav balsstiesības, pret šo balsi šķiet tikai kā pīkstošas pelītes.

«Kas tā par varenu balsi?»
Jūs īgni prasāt man,
— Nu, uzklausāties labi,
Kā zelta nauda skan.
(«Balsstiesība»)

Arvien rijīgāki kļūst kapitalistiskie vilki, visi lielie un mazie plēsoņas, vēl iztapīgāki un nelietīgāki viņu izpalīgi. «Modernais ārsts», kuram saka, ka cilvēku šausta ar divi simti kokiem, atbild ar atklātu cinismu:

«Eh, ko! Tur ļaunuma nekāda!
Var piecsimts ar', tiem bieza āda;
No pēriena prasts zemnieks nenomirst!»
(«Moderns ārsts»)

Kapitala nostiprināšanos, tāpat kā revolucijas sakāvi, nodrošina kara stāvoklis.

Tas kara stāvoklis
Stāv kā stāvējis, —
— — — — — —
Uz vietas ir palicis
Kā stārks, tik kāju pārmijis.
(«Stārks»)

Šā ilgstošā kara stāvokļa radītājus un apsveicējus arī graiza «Klusās grāmatas» satiriskais asmens. Turpinot «Tālo noskaņu» un «Vētras sējas» tradicijas, Rainis arī te neaizmirst vecos pa-

ziņas un pamana arvien jaunus tipus un raksturīgas parādības. Precizi tēmētās epigramu bultas katrreiz sasniedz mērķi.

Kara stāvokļa dižvīra tips notēlots epigramā «Birokrats un ordenis»:

Cik vien spēji, tu zagi un rāvi,
Līdi, spiegoji, bendēji, kāvi,
Kas vien ir kauns, to tu darīji,
Nu tev ir jāslēpj šie traipekļi,
Ej, uzkārs tiem virsū — ordeni.

Trāpīgi sista tiek liberaļu pielaikošanās reakcijas režimam. Epigramā «Vidusvīrs» teikts:

Tu brīvību cieni, bet kartavas arī,
I tautai, i prettautai kalpot tu vari...

Epigrama «Ideals» izsaka liberaļu skanīgo lozungu īsto būtību:

— «Mans karogs un mans svētums
Ir gaisma, patiesība, darba lētums!»

Šķiet, ka Rainis būtiski «papildinājis» odiozā «filozofijas doktora», laikrakstu un žurnalu īpašnieka Pētera Zālītes pazīstamo devizi «Gaisma un patiesība».

Epigramā «Es ar!» Rainis atsedz kādreizējo līdzskrējēju agrākās sajūsmas īsto vērtību. Tādam apgriezeņam, kas tagad visu agrāko atsauc un noliedz, dzejnieks jautā:

Tā, — ko tad tu priekš *laika* darīji?
Kā darbos sajūsmu tu rādīji?

Tas atbild:

«Es! — visās sapulcēs «lai dzīvo!» kliedzu.

«Klusās grāmatas» atjautīgās epigramas rāda tautas apspiedēju un paverdzinātāju moraliskās atziņas un sadzīves principus. Piemēram, «dižtēva zēna» dzīves gudrība ir:

Ēst, dzert pa pilnam,
Strādāt pa lēnām,
Nedarīt šodien,
Ko paspēsi rīt...
(«Dižtēva zēnam»)

Tāpat arī visām citām vecu vecām gudrībām, vecu ļaužu «zelta pamācībām» kapitalisma apstākļos ir pavisam citāda jēga, nekā tā domāta šais pamācībās. Netaisna manta te nes svētību:

Še līdzīgi svētīgus procentus dod
Par naudu, ko darbā vai nedarbā rod.

(«Netaisna manta»)

Kodes ēd un rūsa maitā, izrādās, nevis gadiem krāto naudu, bet gudrību («Vecas gudrības»). Labsirdīgs kungs, dodams nabagam kapeiku, saka:

«Bet zini, ka nauda vien cilvēku
Neiespēj darīt laimīgu!»

(«Laba māciba vairāk vērts nekā zelts»)

Pretim buržuaziskās sabiedrības liekulīgai moralei un sadzīves normām, pēc kurām cilvēks cilvēkam ir vilks, Rainis nostāda īsti cilvēciskās, proletariski humaniskās morales principus, tēlo socialisma sabiedriskās attieksmes. Dzejnieka filozofiskās un politiskās, etiskās un estetiskās atziņas, kas izkaisītas «Klusajā grāmatā» un viņa agrākajos darbos, dod vielu īpašam pētījumam.

Patiešām pārsteidzoša ir «Klusās grāmatas» filozofisko un politisko, etisko un estetisko ideju bagātība. Dziļš filozofisks saturs līdz ar sava laika politiski aktualāko jautājumu atrisinājumu par revolucionarās kustības tālāko attīstību, par partijas taktikas pamatjautājumiem dots «Klusās grāmatas» nākošajos dzejoļu ciklos — ciklā «Vārdi» un garākā dzejolī «Zemes sapnis», tāpat ciklā «Uz darba dienu» un grāmatas nobeiguma dzejolī «Karā kauta dvēselīte». Šo ciklu dzejoļu pozitivās atziņas vērstas *tieši* pret dažādiem nihilistiskajiem un mistiskajiem marksisma revidentiem, pret renegatismu un moralisko deģeneraciju literaturā. Tāpēc tām arī bija tais idejiski politiskās juceklības un paguruma apstākļos tik milzīga nozīme latviešu demokratiskās un revolucionarās literaturas un kulturas likteņos un masu idejiskajā audzināšanā vispār.

Dzejoļu cikls «Vārdi» sadalīts divās daļās — «Divieši» (divu četrrindu pantu apvienojums) un «Sentences». Diviešos, kas lī-

dzīgi sentencēm, un sentencēs gandrīz katra rinda kā akmenī iekalta un atgādina parunu, aforismu, spārnotu izteicienu. Domas maksimali koncentrētas. Uz Raiņa dzeju vispār un īpaši uz «Klusās grāmatas» diviešiem un sentencēm varētu attiecināt Majakovska teiktos vārdus:

Я
поэзии
одну разрешаю форму:
краткость,
точность математических формул.

«Klusās grāmatas» divieši un sentences patiešām ir īsas un precizas kā matematikas formulas. Tās smalki noslīpētas kā zobena asmens. Šā cikla ievadmotivā teikts, ka vārdiem jākļūst par laikmetisko cīņu kaujas ieroci:

Vārdi, jūs zobens darbā liks,
Vai jums zobens asuma tiks?

Jau pirmajos diviešu pantos «Ceļš uz jaunu» dzejnieks brīdina tautu nelolot veltu cerību, ka bezdarbībā pats no sevis viss kļūs labāks. Ceļš uz jaunu ir nerimstošā cīņā ar veco pasauli. Vecā un jaunā cīņā uz dzīvību un nāvi, jaunā uzvarā pār veco viņš saskatīja lielāko attīstības likumu:

Vecais nemūžam vairs neaugs,
Tas nomirstot vien tik spēj vērsties;
Veco būs noārdīt nost,
Tad tikai jaunam būs ceļš.

Te izteikta tā pati partejiski filozofiskā doma, kas neatkārtojamos dzejiskos tēlos un simboliskās gleznās iet cauri visai Raiņa daiļradei, ka šķiru sabiedrībā dzīve būtiski pārvēršama tikai nepārtrauktas revolucionaras cīņas, tikai revolucionaru pārveidību ceļā.

Reakcijas laikā meņševistiskie teoretiķi atdzīvināja vulgaro materialistu stichisma teorijas, atvasināja no tām likvidatorismu un attaisnoja politisko pasivitati. Raiņa dzejai tāpēc bija sevišķa nozīme partijas propagandas un aģitacijas darbā, jo tā palīdzēja darba tautas masām apgūt proletarisko, īsti revo-

lucionaro pasaules uzskatu. Raiņa dzeja mācīja, ka masām jāveic ļoti liels, ārkārtīgi grūts darbs — apzinīgi, organizēti un vadīti jāattīra ceļš jaunajam, jāsekmē dzīves maiņa uz augšu, nevis uzlabojot, bet pilnīgi sagraujot pastāvošo iekārtu. Tāpēc īstenības pasivas novērošanas vietā aktivi jāiejaucas objektivajā attīstībā, lai, izzinot šās attīstības likumības, izmantotu tās, pārveidojot pasauli savā labā.

Šo marksistisko atziņu dzejnieks lieto arī nākotnes skatījumā. Nākotnes moments «Klusajā grāmatā» sevišķi uzsvērts. Rainis saista ar to visu grāmatas saturu un tam īpaši velta vairākus dzejoļus, arī diviešus un sentences. «Pārejas laika» ievadmotivā un dzejolī «Mūsu dienas» izcelts nākotnes pretstats tagadnei — tagadne tukša, nākotne tāļa.

Divietī «Par rūgtumu» teikts, kāda cieša kopsakarība ir tālās nākotnes lielumam ar tagadnes tukšumu. «Dzīve rit tālāk arvien, nākotne uzvar arvien» — tāds ir attīstības likums. Bet ar šo atzinumu vien, ar drošo pārliecību vien par cēlo nākotnes mērķu nenovēršamo uzvaru nepietiek. Tikai gaidīt un cerēt — par maz. Jo tālāka nākotne, drūmāka un atbaidošāka tagadne, dzīves īstenība, ilgstošais pārejas laiks, jo aktivāk jādarbojas, lai nākotni tuvinātu, lai īstenību ātrāk pārveidotu. Tai baigajā laikā, kad pēc revolucijas sagrāves bēdas un nāve staigāja no mājas uz māju, Rainis atrada sevī spēku un vīrišķību teikt, ka rūgtums un riebums jāpārvar. Nav jābēg no dzīves, nav mazdūšīgi jāvairās no īstenības, paliekot bezdarbībā, kā to darīja un ieteica darīt pamatu zem kājām pazaudējuši revolucijas līdzgājēji. Tukšā, niecīgā dzīve jāceļ lielumā uz nākotni. Vienīgi tāds dzejnieks, kas pats ar savām acīm redzējis tautas bezgalīgās bēdas, kam sirds izsāpējusi tautas sāpēs, bet kas arī skaidri zināja īstos ceļus uz nākotni, varēja sacīt darbaļaudīm:

> Rūgtumu izmest iz sirds
> Un riebumu noglabāt dziļāk.
> Dzīvē iet darboties līdz,
> Dzīvi vilkt lielumā līdz.

«Nākotne uzvar arvien,» atkārto dzejnieks divietī «Par nākotni». Bet vecās pasaules pretestība nav salaužama vienā rā-

vienā, reakcija vēl spēcīga un viltīga. Tāpēc nākotnes izcīņā var būt dažādi starpgadījumi; dažādi šķēršļi var stāties ceļā uz nākotni un uz laiku padarīt neveiksmīgu masu darbu un cīņu — «kauns var aiz uzvaras lodāt: pundurs var varoni veikt, ritens var atpakaļ slīgt.» Tāpēc jaunais aug un iegūst nepārvaramu spēku tikai neatlaidīgā darbā un cīņā par nākotni. Tātad nākotne jāveido, jau šodien līdzdarbojoties dzīvē. Jau šodien, velkot dzīvi lielumā līdz, jāveido nākotne — jādara tā lielāka. Nākotne nav tikai tālais, skaistais ideals, tas lietišķi visā tiešamībā jāapsver un jāapzinās jau tagad. Jāzina, ko prasīt, gaidīt un cerēt no nākotnes. Tikai tādu nopietni apzinātu, realu nākotni var cienīt:

Nākotnei lielākai jātop,
Lai varētu viņu mēs cienīt,
Saknes tai dziļāk būs laist.
Zarus tai plašāk būs plest.

Perspektivas trūkumu, ikdienas apvāršņu šaurību Rainis uzskata par pārejas laika kaitīgāko parādību. Mazie darbi jādara, bet tajos nav jānogrimst, zaudējot nākotnes izredzes. Vienmēr jāņem vērā galvenais, izšķirošais, pašam jāaug lielumā.

Lai cik dūmains un putekļains arī nebūtu darbs, debesīm jāstāv gaišām — «ikdienā nezaudēt zvaigznes».

Sīkumos izšķiežas darbi,
Velk cilvēku sīkumos līdzi, —
Lieluma mērķis tik vien
Sīkumiem nozīmi dod.
(«Mazie darbi»)

Šis lieluma mērķis nav sasniedzams atsevišķu personu varonības vai arī individuala terora ceļā. «Personu vardarbi kaitē, un atšķeltas drupatas sadrūp.» Visai strādnieku šķirai jāapgūst izzinātas nākotnes izpratne. Lielumā jāceļ masas, jāvieno kopībā, atbildīgās attieksmēs pret savu nākotni, jo tikai tad

Cīniņš ir cīniņa vērts,
Kad lielums to iedveš un nēsā:
Masā tik lielums un spēks,
Masā tik mērķis un ceļš.
(«Par lielumu»)

Domu, ka jāpanāk vēl plašāks, vēl dziļāks socialisma savienojums ar strādnieku masu kustību, ka masas idejiski jāaudzina, jācel viņu pašdarbība, kas arvien, bet reakcijas laikā it īpaši bija svarīgākais partijas darba uzdevums, dzejnieks pasvītro arī citos diviešos. Masām jāsaprot, ka ar nopūtām, cerībām un ilgām nesagaidīt brīvi kā glābēju. Pati brīve «nebrīvē smok», jāiet «glābēju glābt» («Brīve glābēja»). «Vārdos» Rainis no jauna atgādina jau «Vētras sējā» uzsvērto vārdu «tomēr». Ļaudis šaubās neziņu bailēs un ikdienas bezspēka gribā visu sāk ar vārdu «ak!» un visu beidz ar «bet».

Šaubas tā mūžam jūs kratīs,
Un ikdiena nelaidīs brīvus, —
Brīvi dod vienīgais vārds:
«Tomēr!» tik sakāt, tad būs.
(«Bet un tomēr»)

Proletariatam jāizaug līdz pilnīgai savas vēsturiskās misijas izpratnei. Līdz ar to pieaugs viņa spēks un sadzīvē ienāks jaunas etiskas atziņas un normas. «Līdz ar lielākiem mērķiem aug lielumā spēki un tikums.» Proletariešiem jābūt lielākiem par Romu, jāpārspēj pat vareno romiešu mērs, kas vēsturē stāv vēl nesasniegts:

Proletim jāaug pār mēru;
Jums lielākiem jābūt par Romu:
Pasaules verdzība tur,
Pasaules brīvība šeit!
(«Lielāki par Romu»)

Proletariatam jāapzinās, ka tikai uzvarā, kā to rāda arī vēstures pieredze, ir miers:

Roma gan zaudēja kaujas,
Bet nebeidza karot, līdz veica:
Tāds arī jums lai ir karš,
Uzvarā vien tik ir miers.
(«Uzvarā miers»)

Jāmācās no vēstures, bet jāņem vērā, ka vēstures patiesībai, tāpat kā šķiru sabiedrības patiesībai, par kuru Rainis rakstīja jau «Tālo noskaņu» dzejojumā «Fiat justitia!», ir apsējs uz acīm. «Mēs zinām nu, — saka dzejnieks, — vēstures gaitu. Akli

tā gāja līdz šim.» Valdošās šķiras vērsušas vēstures gaitu sev par labu, piesavinot sev tautas kā vēstures nesējas izcīnīto cīņu ieguvumus. Sabiedriskās attīstības objektivā likumība tāpēc nenozīmē negrozāmu, mūžīgu pašplūsmi, kā to reakcijas laikā iztēloja buržuazisko vēstures fatalisma teoriju piekritēji. Rainis turpretim propagandē vēsturiskā materialisma atziņas. Revolucionari apgaismotās strādnieku šķiras masas, pārvarot savas kustības stichiskumu, var apgūt un noteikt sev par labu objektivās attīstības ietvaros arī vēstures gaitu. Tagad mēs spējam to vērst. Tāpēc arī nepieciešama vislielākā masu pašdarbība, droša, organizēta cīņa līdz pilnīgai uzvarai:

Droša ir cīņa, jā gan!
Bet tā saka mums: «Cīnies, cik spēka!
Akli var vēsture iet,
Pasauli postā var gāzt.»
(«Pašdarbība»)

Klusumā, dziļā pagrīdē, ar gudru ziņu, piesardzīgi jākrāj spēki jaunām, izšķirējām cīņām. Sevī jāieslēdz un jāiznēsā viss naids un mīla, dziļi jāizdomā nākotnes domas. Nākotne jāgatavo un jāsargā, ievērojot vislielāko konspiraciju:

Ziņkāras ausis lai nedzird
Un glūnošas acis lai neredz:
Klusi lai nākotne gail,
Piepeši uzliesmo šalts.
(«Par klusumu»)

Dzejnieks zina šo darba tautas dzīlēs slēpto spēka avotu. Tāpēc viņš arī ir pārliecināts, ka «līdz ar jaunā laika jūtīm kvēlot sāks i melnās lapas» viņa «Klusajā grāmatā». Nepārtraukta tautas spēka attīstība sagraus bojā ejai lemtās pasaules spēkus, kas svin tikai īslaicīgu uzvaru. Divietī «Spēka avoti» Rainis apliecina, ka šī pārliecība un saskare ar darba tautas spēka avotiem spēcina arī viņa paša daiļradi, dod tai možu noskaņojumu:

Izmisums bēg manas dziesmas,
Un nāve tur neatrod vietas:
Cerība, pretspars un spēks,
Dusmas un uguns, un spīts.

Dzejnieks saka, ka viņš to spēj «šais dienās, kad nelaime staigā pa mājām», tāpēc ka

Nākotnes doma — mans sargs,
Darbnieku tauta — mans spēks.

«Vārdu» sentencēs Rainis atkārtoti pasvītro jau diviešos izteiktās atziņas, bet te tās skar galvenokārt cilvēka personības izaugsmi. Socialistiskā realisma mākslā vispār un arī Raiņa daiļrades centrā ir cilvēks. Sākot ar «Tālām noskaņām», tāpat «Klusajā grāmatā», dzejnieks rāda, ka cilvēks aug, iegūst jaunas, cildenas īpašības, attīsta savas jaunrades spējas tikai sabiedriski nozīmīgā darbā un laikmeta cīņās. Viss «Klusās grāmatas» saturs ir dziļi cilvēcisks. Šī grāmata stāsta par īsta cilvēka sabiedriskajiem uzdevumiem un viņa augsto atbildību tautas priekšā šais grūtajos pēcrevolucijas apstākļos. Sentences it kā atgādina cilvēka galvenos pienākumus, viņa lielās attiecības pret pasauli.

Sekmes darbā gaidāmas tikai tad, ja būs skaidrs mērķis un stingra apņēmība to sasniegt («Sekmes»). Cilvēkam jākļūst viengabalainam, jāliek savi spēki īstā lietā. Nevajag saskaldīt sevi pa gabalam un izdot visu līdz pēdējam («Saskaldīts»).

Cilvēkam cīnītājam jābūt pasaules pārveidotājam, jaunas pasaules cēlējam. Gudrie un stiprie jau no laika gala teikuši, ka pasaule jāveic sev, to maldot un valdot. Pavisam citāds ir jaunā cilvēka pienākums pret pasauli:

Es gribu jums citu atbildi dot:
«Ej pasaules gribu pārlabot.»
(«Pasaules griba»)

Pasaule var vērsties uz labu tikai tad, ja cilvēku jaunrade būs auglīga, dos jaunas vērtības. Līdz šim tā ir neīsta, «apgriezta» pasaule, kurā ābeles sārtie, tukšie zieди nenes augļus, zaļokšņa pļava nedod siena, skaistā, saldā mīla nedod laba («Apgriezta pasaule»).

Jaunā cēlējam dzejnieks dod padomu — mazāk atsaukties uz gudriem vīriem, vairāk visā iegremdēties pašam:

Kas pats zin atrast labu, jaunu,
Tas pasauli zin celt par jaunu.
(«Jauna cēlējs»)

Līdzīgu domu izsaka arī sentence «Runas un darbs»:

Runas ir garas,
Darbs ir īss;
No darba varas
Liktens trīs.

Jaunās, proletariskās morales pamatatziņa uzliek cilvēka cīnītāja dzīvei divkāršu pienākumu — stāvēt par savas šķiras nākotni uz dzīvību un nāvi:

Ar vienu nepietiek,
Tev jāprot abi:
Vest dzīvi tā, ka brāļiem labi,
Un mirt, kad liktens liek.

(«Divkārš pienākums»)

Sentencē «Patet ianua, exi» (Durvis vaļā, izej. — Senekas sakāmvārds.) Rainis saka, ka cilvēkam jānomet ikdiena, jāprot, ja vajag, pat upurēt sevi citu labā:

Kur atdod priekš brāļiem dzīvību, —
Tur pate nāve ir gaiša un smaida.

Bet dzīvība nav lēti jāatdod. Velta uzupurēšanās nekam nav vajadzīga. Visgrūtākos brīžos jādomā par dzīvi, ne par nāvi. Nākošajā sentencē «Vitam, non mortem regorita» (Domā par dzīvi, ne par nāvi.) teikts, ka nāve pati nāk, bet «brīvi vajaga vest».

Domā uz dzīvi
Un ne uz nāvi
Un sities par brīvi,
Kamēr vēl stāvi.

Proletariskā solidaritate — augstākais cīņas princips:

Vai cīņā
Līst asins vai sviedri, —
Lai iet vai kā,
Tik neatstāj biedri!

(«Solidaritate»)

Proletarisko, aktivo humanismu Rainis uzskata par cīnītāja labāko īpašību, jo proletariata lieta ir cilvēcības lieta. Tāpēc cīnītāja kreisā pusē ir sirds un zobens:

Sirds, kas vārgam līdzi jūt,
Zobens, kas spēj aizsargs būt...
(«Kreisā pusē»)

Cilvēks cīnītājs, kas tēlots arī agrākajos Raiņa darbos, daudz cietis, pārdzīvojis un pieredzējis, bet kā viņš izaudzis! «Vētras sējā» apdzejotā drosmīgo cīnītāju cilts daudz smagu upuru nesusi zaudētās, nevienādās kaujās pret ienaidnieku, bet tā ir norūdījusies, kļuvusi vēl spēcīgāka. Tāpēc «Klusās grāmatas» pēdējā sentencē «Akmens nams» dzejnieks var pamatoti secināt, ka proletariata nākotnes lieta ir droša, tā patiešām stāv kā akmens nams:

Uz akmens celts mūsu nams,
Tas akmens ir krams,
No tērauda lieti ir stabi, —
Mūsu lieta stāv labi.

Garāku dzejoli — «Zemes sapnis», kas seko pēc sentencēm, Rainis ievada ar vārdiem:

Vai tas nojautējs un vēstnieks nācis?
Vai mans gadsimteņu ziedons tuvu?

Sarunā ar zemes māti, kuras tēlā domāta dabas un dzīves nesteidzīgā attīstība, dzejnieks stāsta viņai par pašaizliedzīgajiem gadsimteņu ziedoņa vedējiem, kas cīnās par nākošo paaudžu laimi:

— Zieds ar augli zarā nesastopas,
Ziedam jākrīt pirms, lai auglis augtu.

Tas ir dabas likums. Bet šis pats jaunā dzimšanas likums arī ļauj paātrināt dabas un vēstures lēno ritumu, dot jaunu dzimšanu, lai ziedonis ar jaunas saules zelta gaismu ātrāk nāktu pasaulē. Tādēļ viņa vedēji arī traucē zemes māti no dziļā miega:

Mūsu gads tev ir kā viena stunda,
Gadsimteņi vēl nav ne dienas.
Mums nav laika gaidīt, drīz mēs gribam
Jauno dzimšanu un citu sauli.

Pēdējais «Klusās grāmatas» dzejoļu cikls «Uz darba dienu», atkārtojot iepriekšējo ciklu pamatatziņas, dod grāmatas idejiskā satura kopsavilkumu. Tas atgādina rainisko «maiņu uz augšu», kur attīstība atgriežas atpakaļ lokā, bet augstākā — ejot augšup un vēršoties plašumā. Dzejoļu ciklā «Uz darba dienu» Rainis plaši izvērš tālākās nākotnes perspektivas, kas izriet no laikmeta vēsturiskās īstenības, no dzīves dialektiskās attīstības. Ikdiena tiek pārvērsta par darba dienu. Dzejnieks atgriežas pie savas parastās izteiksmes. Daiļi tēlainās alegorijās un simbolos, dzejiskās metaforās viņš izsaka lielo nākotnes domu, dziļo pārliecību par revolucijas uzvaru, par nākotnes socialistisko valsti.

«Ej uz galu, laiks!» saka dzejnieks, it kā atgādinot pārejas laika nejauko tvaiku, kas neļauj saulei celties:

Ej uz galu, laiks!
Lejā, vecā saule, grimsti,
Vienās asinīs bradāt rimsti!
Rītos zilgans vārās tvaiks:
Jaunā saule, dzimsti, dzimsti!

Vienīgi īsts tautas dzejnieks revolucionars varēja šai baigajā laikā izteikt revolucionaro masu nesalaužamo gribu, kuras priekšā nobāl mokas un nāve, varēja paredzēt vēstures tālākās attīstības gaitu tikpat noteikti kā dienas ausmu, kā saulgriežus. «Nau taisnība, — viņš droši uzrunā tautu, — tām senām sērām: ka mūžam laime neatnāks»:

Nē, drīz jau gaisma spīdēt sāks,
Mēs viņai logus vaļā vērām —

Un kaut ar' diena asiņaina aust:
Tā tomēr diena ir, un nav ko gaust!
(«Dienas ausma»)

Saule gan vēl lēni griežas uz pavasari. Laukos vēl vienmēr staigā balta nāve. Tai pakaļ melnos baros vārnas klaigā. Bet pavasaris un saule tomēr nāk:

To neatturēs ne nāve,
Ne vārnu bari.
(«Saules grieži»)

Jaunā šķira ir gan zaudējusi pirmās kaujas, bet nav zaudējusi gribu un spēku uzvarēt, tā ir un paliek nepārvarama:

Mēs vienu mācījamies šinīs briesmās:
Ka mūžam mūsu spēks nav pārvarams;
Ka pērkoņgrāvienos un uguns liesmās
Sveiks jaunās atnākošās šķiras nams.
(«Jaunais nams»)

Tikpat skaidri un partejiski noteikti dzejolī «Patiesība» Rainis atrisina dzīves īstenības un patiesības temu. Lai kāda būtu patlabanējā īstenība pēc revolucijas sakāves, patiesība pieder revolucionarajam proletariatam:

Ir tomēr patiesība, ko mēs teicām,
Un paliek taisnība, ko vēstījām;
Mēs šodien sakauti vēl tomēr veicām,
Mums nievas vien priekš jūsu uzvarām.

Proletariats galu galā noteiks īstenības virzību un vēsturiskās attīstības gaitu. Tas ir tikpat noteikti un neapšaubāmi kā pasaules pastāvēšana:

Jūs zināt: pasaule par drupām grūs,
Kad mūsu gaita ceļa neiegūs.

Šis gaitas ceļš, protams, jāiegūst titaniskā darbā un sīvās cīņās. «Kalnus un aizas, un krācošus strautus, platas straumes, tuksnešu smiltis, — visu, kas šķērso, tie sameta pretī, lai mūsu gaita apstātos reiz.» Paērkšķītis, ieķēries svārku zemajā vīlē, grib aizturēt, rauj atpakaļ, bet

Pāri pār šķēršļiem
Iet mūsu ceļš,
Līdzi kā vēji
Staigā pa kalniem
Šurpu un turpu.
(«Ērkšķītis»)

Arvien pieaug cīnītāju spēki. Vīri kļūst cieti un asi kā rūdīts tērauds. Pat kaujā salauzts tērauda asmens met dusmās uguns dzirksteles:

«Dzīvodams griezu,
Mirdams zibenīju, —
Zibens dzirkstele,
Tā mana dvēsele;
Tā zilās ugunīs
Pretvaru degs!»

Mēs esam tērauds.

(«Tērauds»)

Cieta kā granits, kā akmens, no kura atlec kalts un izlec uguns, kļuvusi cīnītāju cilts:

«Klints mana māte,
Kalns mans tēvs,
Galvu ceļ debešos,
Zemē rok saknes;
Pasaules pamati
Guļ manā klēpī.»

Mēs esam akmens.

(«Akmens»)

Raiņa dzejā pat «ar bērna muti dzied nākotne dziesmas» un «no dzirkstelēm uzpūtīs liesmas»:

Kas šodien beidzies,
Tas rītu sāksies,
Tos sapņus par dzīvi
Pārvērst nāksies.

(«Bērna mute»)

Nesamierināmu šķiru naidu pauž «Klusās grāmatas» vārsmas. Dzejolī «Rokas» spēcīgos, sarkastiskos vārdos Rainis apsūdz un tiesā strādnieku šķiras ienaidniekus, atmasko viņu kustonisko dabu, zvērisko morali. Dzejnieks ienaidniekiem mūžam skatījies vaigā:

Es esmu redzējis tur visu, kas zems,
Visdziļāko kaunu cilvēces dzimtai,
Neizprotamu zvērisku naidu,
Aizlaiku aizmirstu nežēlību
Un viltību, un asinskāri,
Un neģēlību, kas riebjas pat vilkam,
Un skaudību visam, kas augsts

Dzejnieks saka, ka šai ienaidnieku pasaulē viņš nav redzējis cilvēku sejas, kur nebūtu rakstīts ar dziļām grumbām:

«Tu esi zvērs!»

Tad tapa asa mana roka
Un pirkstu gali bez smalkjūtības, —
Vai zvērus glaudīt ar zīda cimdiem?
Vai maigām acīm viņus žēlot?

Kamēr pastāv kapitala vara, cilvēku paverdzinātāju un nīdēju iekārta, nekas negrozīsies. Īsta cilvēcība atnāks tikai ar jauno iekārtu, ar jauno laiku. Bet tas «nāk tikai vedams», niknās šķiru kaujās. Tātad cīņa par socialismu ir arī cīņa par jauno cilvēku. Šai cīņā aug un veidojas jaunais cilvēks. Viņam dzejnieks velta visu savu mīlu un maigumu:

Man vajga reizi cilvēkus redzēt;
Šīs kustoņu paaudzes negrozīsies,
Jeb viņu nagi tik asāki kļūs,
Un netaps cilvēks par cilvēku,
Un velti to sludināt mīkstām sirdīm, —
Līdz būs vēl vergi, kas visu nes,
Un būs vēl tie, kas nest liek,
Un būs vēl no laikiem krājama vara,
Kas stāvēs caur krāto.

Viss maigums man, ko brāļus žēlot,
Ko mierināt sēros, ko kritušos pacelt,
Ko sirdis nogurušiem dzesēt,
Ar daiļumu dziedēt un veldzēt
Un nākotnes spožumu sapņos rādīt.

Visa mīla un maigums, kas mājo sievietes sirdī, arī jāatdod dēlam, kuru aizved uz nāves stabu, mīļam, kuru aizved, kur viena vaida, brālim, kuru aizved uz mūžu:

Lai aizved un deldē,
Ko vien rod brīvu,
Iz sievietes dvēsles
To izcels dzīvu.

(*«Sievietes dvēsele»*)

Raiņa vārsmas par cīnītāju mātēm, līgavām un māsām skan kā tautas sirdsapziņas balss, kā cildens pretstats tā laika dekadentiskajiem «mūžīgās sievietības» kustoniskajiem apjūsmotājiem. Raiņa dzeja ar savu cilvēcisko spēku un daiļumu izdedzina no latviešu literaturas tās kauna traipu — dekadenci.

Tā laika buržuaziskās pagrimuma literaturas varoņi — visādi titani, demoni un sātani, visi šie «pārcilvēki» — bija deklasētie un eksaltētie jaunieši, kas neatrada sev dzīvē vietu un meklēja to bezcerīgā mistikā un reibumā. Raiņa laimīgie jaunekļi stāv un krīt par strādnieku šķiras taisno lietu, un šo jaunekļu gaišos, nemirstīgos tēlus darba tauta svēti glabā savā piemiņā. Viņi savu jauno, dzirkstošo dzīvi līdz pašam galam izveduši cauri, izbaudījuši sava pārmēra spēku.

Un spēka kausa pēdējās lāses
Pašai nāvei ielējāt acīs,

Jūs savu lielo ideju redzējāt
Kaut vienu mirkli vēl mirstīgām acīm...

Šie jaunekļi patiešām ir laimīgi, jo īsts cilvēks uzskata par augstāko laimi atdot savus spēkus un, ja vajag, arī dzīvību sabiedrības augšupejai. Viņu piemērs rāda, ka īsts cilvēks sākas varonībā:

Jūs savā straujā gaitā mūs aizrāvāt,
Vēl krītot pacēlāt mūs līdz varonībai,
— Un tikai varonībā vēl sākas cilvēks...

Pretstatā buržuaziskajiem nihilistiem, kas tolaik meklēja «sevis piepildīšanos» un «iekšējo es» aizmirstībā un skurbumā, šie jaunekļi piepilda sevi, pienākumu izpildot, «atvedot laiku»:

Jūs, sevi piepildot, atvedāt laiku —
Un skaistuma ugunsratos tas pārgrāvās dārdot;
Jūs, sevi piepildot, izpildījāt
Pienākumu un aizejat mierā.
Bet jūsu dzīve dzīvo iekš mūsu dzīves;
Jūs, sevi piepildot, uzcēlāt mūs
To lielo darbu darīt, kurš pate dzīve.

Šis lielākais darbs jādara «ar ikdienas mazākiem spēkiem». «To darbu ne laimīgie varoņi veic, bet visums tik vien», t. i., masa. Tādēļ jāceļ masu varonība. Ikvienam cilvēkam viņa dzīvē un darbā jālīdzinās cīnītāju priekšgājēju varonīgajam piemēram. «Katram mazā, — saka dzejnieks, — ar' būs lielam būt» («Gatavība»).

Laimīgo jaunekļu piemērs pārvērtis cilvēku apziņā pašu ikdienu par darba dienu. Tāpēc ikdiena it visur jāpārvērš par darba dienu — lielākam darbam par cilvēku labāku nākotni. Šo domu Rainis uzsver vairākos dzejoļos. Nepieļaut, lai viss atkal atgriežtos uz pagājību, lai dzīve lēni, bailīgi atkal ietu pa ikdienību:

Zināt: dzīve esam mēs,
Gaitas veids ir mūsu varā,
Ikdienību vērtīsim
Darbadienā jaunā garā.
(«Viens paliek»)

«Līdz varonībai ies ikdiena celties.» Spēka apziņu varonīgā darbdiena sev smelsies ir nākotnes lielajos mērķos un spožajos sapņos, ir varonīgajā pagātnē:

Nav pagātne sveša,
Tā tava paša,
Kā saule staro
Spilgta un plaša.
(«Jaunā diena»)

Varonīgās darba dienas lielākais darbs — «darbu darbs» ir socialisma izcīņa. «Klusā grāmata» atspoguļo šo izcīņu tās visgrūtākajā, reakcijas laika posmā. Gudro partejisko ideju un atziņu piesātinātais saturs padarījis šo grāmatu par dzīves gudrības grāmatu latviešu proletariata atbrīvošanās cīņās.

Katra meistarīgi noslīpētā «Klusās grāmatas» dzejas rinda runā par tās autora slavenu varoņdarbu, neatlaidīgi darot «darbu darbu» vissmagākajos reakcijas gados. Misticisma modes strāvojums un grūtsirdības gars pārņēma šinī laikā arī latviešu literaturu, sākās un ilgi turpinājās arī tās «neapdāvinātākais periods». Rakstnieki renegati aizrāvās ar «modes virzienu» — ar dekadenci un, spekulēdami ar masu nogurumu, sla-

vināja revolucijas sakāvi un meklēja jaunus «dieva taisītājus» vai seksualus «dzīves mērķus». Rainis šai laikā saraksta «sūtījumu draugiem uz mājām» — «Klusās grāmatas» dzejoli «Darbu darbs», kur aicina tos palikt uzticīgiem savam agrākajam mērķim un celt pamatšķiras apziņu:

...Mēs vienu posmu esam zaudējuši,
Ir vieni darba rīki jānoliek, —
Kad cirvis atcirties, vai jābeidz darbs?
No viena ceļa mums ir jāatstājas, —
Kam mērķis paliek, vai var ceļu trūkt?
Un mērķis mums ir likts ne izgudrēm,
Bet pate dzīves gaita iet uz viņu.

Dzejnieks vaicā, vai tad tiešām revolucijas likteni izšķirs tas,

Ka lielais karstums tagad pārskrējis,
Ka laiks jums liekas esam neizdevīgs
Un atkrīt nost tie līdzitecētāji? —
Vai tie mums pulkā bij tie svarīgākie?
Tie nē. — Nu tad: ko esam zaudējuši?
Kas tagad neatlaižas, tie tie dārgie,
Jo tie spēj izturēt līdz uzvarai.
— — — — — — — — — —
Un viens ir darāms darbs ikvienā laikā,
Vai rāms un kluss, vai nospiedošs un draudošs,
Vai kaut pa nakti pēkšņi apsviestos:
Celt visu pašapziņu pamatšķirā.
Tā viena ir, kas spēj to galā vest,
Tai vien tas darbs nav laika kavēklis,
Nav veikals, izlīgums, bet pate dzīve
Bez žēlastības un bez liecībām.
Tā vien i brīve taps caur pašas spēkiem,
Bet visu cilvēci sev līdzi vedīs.
Tur ir tā izeja un darbu darbs.

Ar garāku dzejoli «Karā kauta dvēselīte», kas seko pēc dzejoļu cikla «Uz darba dienu», beidzas «Klusā grāmata». Šis dzejolis izsaka kaujā kritušā varoņa pēdējo vēlēšanos — lai apbeda viņu kalnā, lai viņš varētu pārredzēt dzimtās zemes laukus un darba tautas likteņus, tās atbrīvošanās cīņu līdz uzvarai. «Karā kauta dvēselīte» ir pamatšķiras traģedijas opti-

mistiskā izskaņa, kas apliecina proletariata nesalauzto, augošo spēku, viņa gatavību izšķirējām cīņām:

Manim kalna vēji tvaikus kliedēs,
Tur es redzēšu, kā brāļi uzvar. —
Visus locekļus man dodat līdzi,
Uzlasāt, kur mani sakapāja,
Lai, kad vajdzīgs, visi kopā būtu:
Roka labos sānos, sirds iekš krūtīm,
Mute zobu pilna, atkost pretī.
— — — — — — — — — —
Kauta karavīra vārdus liekat
Savas dvēsles slepenākā vietā,
Lai to neizrauj jums bargie laiki,
Lai to nedzird klausītāju ausis.

Karā kauta dvēselīte

Redzēs: baltas dienas mūsu tautai
Mūžam netraucētā spožā laimē,
Teiku neticētā pusnakts saulē;
Dzirdēs atnākam to, ko mēs vedām,
Kādēļ agri gājām smilšu kalnā;
Redzēs telpai, redzēs kalnam pāri
Žilbinošo nākamības gaismu.

Kad 1909. gadā Pēterburgā iznāca «Klusā grāmata», par tās ķecerīgo saturu Literaturas lietu galvenā pārvalde, pēc cenzora Remiķa atsauksmes, tūdaļ ziņoja prokuroram, tas — valdībai. Sevišķi bīstams cenzurai šķita dzejolis «Savāda valoda», kur teikts, ka cilvēku brīvais vārds un doma sagāzīs visus Jerikas mūrus. Ar tiesas palatas lēmumu «Kluso grāmatu» «arestēja» 1909. gada 16. jūlijā, bet 1911. gada 20. janvarī to «notiesāja», kā teikts oficialos, grafa Golovina apzīmogotos dokumentos, uz iznīcināšanu, «saraustot gabalos». 1911. gada 28. aprilī pilsētas valdes tipografijā valdības komisijas klātbūtnē spriedums tika izpildīts. Visa grāmatas tiraža sagraizīta gabalos.[1]

[1] No PSRS Valsts archiva fonda materialiem, kas glabājas Centralajā Valsts Vēstures archivā Ļeņingrādā — — фонд Главное управление по делам печати, I отделение. Оп. 9. 9. 113/1787. 776. 1909, ч. 1—15.

Nevarēdami dabūt rokā pašu autoru, saniknotie valdības satrapi tiesāja kā dzīvu cilvēku uz nāvi pēc sensenā drakoniskā likuma, «saraustot gabalos», viņa grāmatu. Tas, protams, bija dabiski, jo šī grāmata patiešām nebija klusa, tā bija ļoti skaļa un daudzbalsīga. Tā bija dzīva. Bet cariskie nelgas neatjēdza, ka velti to plosīt un dedzināt, jo tā bija ne tikai dzīva, bet arī nemirstīga.

* *
*

Aplūkotais «Klusās grāmatas» saturs ļauj secināt, ka tā patiešām ir nozīmīgākais socialistiskā realisma darbs latviešu pirmspadomju laika literaturā. Tikai īsts socialistiskā realisma mākslinieks varēja tajos briesmīgās reakcijas tumšajos gados, masu paguruma apstākļos *«celt visu pašapziņu pamatšķirā»*, tik skaidri redzēt vēsturiskās attīstības *perspektivas,* strādnieku kustības jaunu pacēlumu un izšķirošās cīņas galējo iznākumu — socialistiskās revolucijas uzvaru, «kad atnāks tas laiks, kas nāk tik vedams».

Veselas paaudzes šī dziļi *partejiskā* grāmata saukusi uz cīņu par socialisma uzvaru, devusi spēku, ierosmi un sajūsmu socialisma lielo nākotnes mērķu izcīņā. Tā nav zaudējusi savu nozīmi arī cīņā par komunismu.

«Tie, kas neaizmirst»

Krājumu *«Tie, kas neaizmirst»* Rainis nosaucis par savu «rudens dziesmu». Tā ir savdabīgs «Klusās grāmatas» turpinājums. «Klusa ir šī grāmata,» raksta Rainis krājuma «Tie, kas neaizmirst» pirmizdevuma priekšvārdā. Tā ir «klusāka par «kluso»», jo tā ir «no piemiņas un pagātnes».

Krājuma «Tie, kas neaizmirst» eleģiskajos dzejoļos caur dzejnieka paša personīgajiem pārdzīvojumiem un izjūtām it kā atkārtojas tautas slavas apmirdzētie piektā gada revolucijas notikumi un plūst nākošo cīņu gaisma par dzimtenes brīvību.

«Ave, sol!»

«Pirmie sākumi šai saules dziesmai, — raksta Rainis par poemas *«Ave, sol!»* ieceri, — meklējami ne dienvidos, kur saules daudz, bet ziemeļos, kur pēc viņas ilgojos. Ilgas pēc saules aizveda uz dienvidiem, tikai ne

parastā kārtā un ne labu prātu: trimda deva dienvidus, un dienvidi deva saules dziesmas nogatavošanos.»[1] Dzejnieks sācis domāt par šo poemu jau Slobodskā, kur sacerēti pirmie panti. Turpināta tā Kastaņolā un pabeigta 1908. gadā. «Ave, sol!» iznāca 1910. gadā.

J. Raiņa dzeju krājuma «Ave sol!» trešā izdevuma vāks

Poema «Ave, sol!» kopā ar «Uguni un nakti» un «Kluso grāmatu» ir spilgtākais Raiņa filozofiskās lirikas sacerējums. Dzejnieks apdzied visvareno objektivās pasaules dialektiku, kas rada pārmaiņas visumā — dabā un sabiedrībā, apdzied to ne kā vērotājs, bet kā filozofs — cīnītājs, kurš aktivi iejaucas dzīvē, ar asu prātu izprot pretrunu cīņu, to, ka proletariata uzvara atsvabināšanās cīņā ir nenovēršama:

Tā soļu noskaņa no mūža spēka,
Kas nāk caur neveidības tuksnesi,
Aug augdams pretstatā par pasaules ēku
Un vienībā vērš maiņas mutuli.
Sauc to par cīņu, kustību vai dzīvi,
Par straumes grausmu, posta uguni, —
Teic: ziedons, prieks vai celšanās uz brīvi;
Man vārda nav, es tikai ainu redzu;
Tur sauli, — un ar roku acis sedzu.

Saules un tumsas cīņas alegorijā, pasauļu sadursmē dzejnieks tēlo šķiru cīņu, cīņu starp progresu un reakciju, cildina sabiedrības nepārtrauktu attīstību pa augšupejošu līniju, apdzied re-

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 1925., 3. sēj., 7. lpp.

voluciju, izvirza politiskus idealus. Saule ir domāta kā sabiedrības atmodinātāja un saistās ar proletariata pamošanos apzinīgai politiskai dzīvei:

Saules platās, zvērās acis
Uzvarošiem skatiem skatās
Putekļiem un kvēpiem cauri,
Kuros nakts vēl alas taisa,
Aizvien dziļāk aizvilkdamās.
Cauri dūmiem, ielu tvaikiem
Līdz pat tumšām pagrabtelpām,
Kur tiek slodzīta uz mūžu
Visu pasaul's dzīvo būtņu
Vārgākā un nabagākā:
Cilvēks, kuru pazemojis
Vēl zem zemes otris cilvēks.

Tomēr pat visvārgāko un apspiestāko buržuaziskās pasaules cilvēku revolucija pacels «augšup», «pie saules». Pār drūmo īstenību galu galā uzvaru svin saule, kas «vienībā vērš maiņas mutuli», uzvar progresa spēki cīņā pret reakciju.

Cerību tur atkal dēsta,
Cienību uz sevi pašu.

Katram vienkāršajam cilvēkam pazīstamos dabas tēlos, kā dienas un nakts vai gadalaiku maiņa, kā saniknotas, putojošas un šalcošas upes pavasara ūdeņi, Rainis mācīja darbaļaudīm dziļu objektivās dialektikas likumu izpratni, apzinīgi un revolucionari izturēties pret buržuazisko īstenību.

Raiņa humanisms

Visu uzvarošā pavasara un gaismas avoti raksturīgi ne vien poemai «Ave, sol!», tie vijas cauri visai Raiņa daiļradei no pirmā līdz pēdējam dzejoļu krājumam, no pirmā līdz pēdējam dramatiskajam darbam. Visa viņa poezija dveš pavasara dvesmu, smaržo pavasara smaržām, ir saules staru apmirdzēta, laistās visās varavīksnes krāsās. Tanī atveras neatkārtojamas dabas un dzīves ainavas. Tā ir pilna cieņas pret cilvēku un atspoguļo vissīkākās cilvēka dvēseles kustības. Dzejnieka sirds ir pilna mīlas un maiguma «kā maija zaļais ārs». Un reizē Rainis ir pirmais dzejnieks latviešu lirikā, kas apdziedājis pavasari, sauli, dabu, cil-

vēku un mīlu ne tāpat, bet cilvēces revolucijas pavasara labad, augstākā, aktivā proletariskā humanisma labad.

Šī «augstākā ideja» ir visas dzejnieka jaunrades vadmotivs, sākot ar «Tālām noskaņām» līdz pēdējam, nāves dienā rakstītajam dzejolim. Ticība cilvēces pavasarim un jaunajam cilvēkam glāba Raini visgrūtākajos dzīves brīžos, palīdzēja viņam pārspēt nogurumu un šaubas. Raiņa daiļradē, tāpat kā Gorkija, vārds «cilvēks» vienmēr skanēja lepni. Bet viņš, tāpat kā Gorkijs, kas šo vārdu rakstīja ar lielo burtu, nedomāja par kaut kādu cilvēku vispār, bet par labāko tagadnes cilvēku kā nākotnes cilvēka pirmtēlu. Cilvēks, kas verdzina cilvēku, Rainim nav cilvēks, bet necilvēks. Naidu pret to un nicinājumu dzejnieks atzina par svarīgāko «proletariskās morales principu». Kategoriski noraidīdams nīčšeanisma cilvēknīšanas teoriju, vairākkārt uzstādamies savos publicistiskajos rakstos pret izdaudzināto Nīčšes «pārcilvēku», apkarodams «pārcilvēka» kultu latviešu literaturā, Rainis atšķīra «lielos cilvēkus» šā vārda labākajā nozīmē no mazajiem un sīkajiem cilvēkiem, protams, ne pēc viņu sabiedriskā stāvokļa buržuaziskajā iekārtā, bet pēc viņu moralajām īpašībām. «Cilvēki īsti, — raksta dzejnieks, — ir tikai lielie: tik priekš tiem nav liekas frazes visi ideali, labsirdība, cilvēcība. Tikai viņi cenšas pēc idealas nākotnes. Mazie ir pilni visādas zvērības, kuras spēj saturēt tikai laimīgas sajūsmības acumirkļos, jaunībā vai vispārējā uztraukumā.

Vajag būt ļoti veselam miesīgi un garīgi, lai izturētu visu mazo naidu un skaudību.»

Dzejnieka sirdī slēptais naids un nicinājums pret patvaldnieciskās iekārtas niecīgajiem pigmejiem, kas iedomājušies sevi par «uzvarētājiem», bieži izlaužas uz āru. Ar sašutumu un sarkasmu viņš runā par bendēm — mocītājiem un nožēlojamiem inteliģentiem, kas aiz bailēm pielāgojas soda ekspediciju režīmam. Reizēm Rainim šķiet, ka daiļliteratura nespēj attēlot visu tautas ciešanu dziļumu un nevar nekavējoties pasludināt visas pasaules priekšā pietiekami bargu protestu pret cara satrapu un nodevēju — buržuazisko nacionalistu izdarītajām patvarībām.

«Tik maz jaunu dzeju, — atzīmēja Rainis par sevi 1906. gadā,

— jo nau laika dzejot, arī trimdā ne, nau patikas, nau miera, kad mājās kauj. Bet še vieta atbildēt uz uzbrukumiem. Tagad visi reptiļi izlien no tumšām alām un nau nekādas iespējas gainīties no tiem riebekļiem. Visu latviešu tautu apgāna. Bet tauta liek, un man uzbrūk tautas dēļ, tauta īsti domā, tāpēc jāatbild.»[1] «Šinī brīdī, — rakstīja dzejnieks kādā vēstulē — man visa latv. literatura izliekas nevarīga, kad lasu telegramu par 4 latviešu meitenēm, kas Rīgas cietumā uz nāvi nopērtas.»[2]

Rainis ne vienu vien reizi nožēlo, ka, nododamies vienīgi poezijai, viņš pilnīgi aizgājis no viskaujnieciskākā un visiedarbīgākā literaturas žanra — publicistikas. Publicistiku viņš novērtēja ļoti augstu. Vairākkārt vēstulēs pazīstamiem publicistiem un kritiķiem viņš aicināja tos rakstīt ar sirdi, «spilgti un uztraukti»[3], pilnībā apzinoties savu augsto atbildību tautas priekšā. Rainis pats daudzus savus dzejoļus, emigracijā rakstītos pamfletus veltījis konkretiem revolucionarās cīņas faktiem, aktualiem politiskiem notikumiem, piesātinājis tos ar publicistiku vārda labākajā nozīmē. Tādi, piemēram, ir jau minētā revolucionara Heŗteļa un citu revolucijas varoņu piemiņai veltīti dzejoļi.

Ar kareivīgu publicistiku piesātināts dzejas darbu saturs, kuri pēc dzejnieka nāves sakopoti grāmatā *«Muza cīņās»*. Tāda šajā grāmatā ir «Jaungada dziesma» (1907.), šis spožākais no Raiņa pamfletiem, dzejnieka, tautas tribuna kvēlais jaungada aicinājums cīnītājiem dzimtenē: nepagurt, izturēt drausmīgajos reakcijas apstākļos, saliedēt palikušo kaujinieku retās rindas un turpināt cīņu kopā ar Krievijas darba tautu, uzticoties proletariata revolucionarās partijas pārbaudītai vadībai. Revolucijas notikumu spilgti publicistiskā chronika, savdabīgs apraksts dzejā ir arī 1914. gadā sarakstītā balade-poema «Talsu tiesa», kas bijusi paredzēta kā nodaļa iecerētā «1905. gada epā». «Talsu tiesā» Rainis tautas vārdā tiesā tiesātājus — soda ekspediciju bendes, priesterus un «lieciniekus», nodevīgās nacionalistiskās buržuazijas pārstāvētājus pie sodu izpildīšanas. Lakoniski, īsos,

[1] Piezīme 1. IX 1906. ZA J. Raiņa v. n. Valsts lit. muzeja inv. Nr. 21?.
[2] Vēstule O. 1906. gada 16. maijā.
[3] Vēstule N. Robiņai 1916. g. 29. maijā.

aprautos teikumos, līdzīgi laikraksta precizai informācijai, ar vēsturiski dokumentāras liecības nozīmi Rainis parāda šos raksturīgos asiņainos tipus visā viņu atbaidošajā, riebīgajā īstenībā, iznīcina tos. Var minēt kaut vai divu dragunu sarunu, kuri asins apskurbuši plātās ar saviem pastrādātiem varasdarbiem. Skopās, aši uzmestās rindās, kas it kā būtu ņemtas no kāda nezināma publicista piezīmēm, Rainis uzzīmējis Talsu epopejas neaizmirstamo varoņu portretus un savā īsajā straujo notikumu atstāstā padarījis viņu tēlus nemirstīgus. Talsu sacelšanās varoņi saukti pat vārdos.

J. Raiņa dzeju krājuma «Muza ciņās» vāks

Asas, smeldzīgas sāpes un nemiers par tautas un dzimtenes likteni skan daudzos Raiņa tā laika dzejoļos. «Es, — saka dzejnieks par sevi kādā no savām šā laika piezīmēm, — tautas sāpju nesējs, jutējs un izteicējs.»[1] Tas dažiem pētniekiem deva iespēju uzskatīt Raini par pesimistu. Patiesībā Raiņa «pesimisms», ja ar šo vārdu vispār iespējams raksturot viņa daiļradi, ir īpaša veida (kāds būtībā bija arī Ed. Veidenbauma «pesimisms»). Tas ir, ja tā var teikt, protesta pesimisms, sarkasms, sauciens pēc palīdzības, spalgs kā trauksmes signals un reizē apņēmība un spēku sakopošana, kaujnieciska sasaukšanās uz aktivu darbību, ticība revolucionaro masu spēkam, cerība uz labāku nākotni. Absolutu bezizejas stāvokli un necerīgu izmisumu nevar atrast nevienā Raiņa dzejolī. Reta, slepus nobirdināta vai ar dūri no-

[1] «Atdomas», 43. lapiņa, 30. VII 1907., ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 413.

rausta rūgta asara sakarā ar tuvu cilvēku pāragru nāvi — tā nav vājo pazīme. Tā neatplēš brūci, bet gan to apdedzina, kaldina tēraudā cilvēku. Ticība taisnās proletariata lietas uzvarai gūst virsroku visos dzejnieka-domātāja darbos.

Lai visi locekļi lūst un ļimst:
Tumsas dziļumos gaisma dzimst!

«Muza cīņās» — tā dzejnieks pats gribēja nosaukt savu dzejoļu, sevišķi cenzuras aizliegto, izlasi. Un tiešām — Raiņa dzeja bija muza cīņās. Tā palīdzēja latviešu proletariatam izturēt drūmajā Stolipina reakcijas laikā. Raiņa dzejoļus publicēja nelegalā revolucionarā prese, un arī norakstos tie gāja no rokas rokā. «Uguns un nakts», «Zelta zirgs», «Pūt, vējiņi!» izrādes apmeklēja neredzētu skatītāju skaits. Uz Raiņa dramu pamatiem izauga latviešu progresivais nacionalais teatris.

Ne velti patvaldības cenzura, sekojot norādījumiem «no augšas», lika visādus šķēršļus, lai Raiņa grāmatas neizplatītos tautā. Bet tauta tomēr dzirdēja sava dzejnieka balsi. Pat dažas Raiņa dzeju un lugu ļoti abstraktas alegorijas un simboli tautas masu uztverē ieguva noteiktu un skaidru revolucionaru jēgu. Tik tuvs tautai bija kļuvis dzejnieks, tāds dzīves spēku verdošs avots bija viņa jaunrade.

Rainis un partija

Politiski šai laikā Raini vislabāk raksturo viņa dzejolis «Sarkanais simts» (1910.), kas veltīts «Cīņas» simtajam numuram un sasaucas ar pazīstamo Ļeņina apsveikuma rakstu «Cīņas» jubilejas numuram:

Kūp pretī melna nakts,
Rauj auka lāpas, lieti liesmas maitā,
Bet lāpu vairāk deg, gaišs katrs kakts,
Visapkārt ceļas vīri lāpu gaismā. —
Jau tūkstoši
Stāv gatavi,
Vairs nespēj rīt tos cietumi,
Vēl pulki aug un lāpas simta skaitā.

Iet proletariats,
Dreb zeme, zemes varenos grābj šalka;
Tik viena dziņa vien, viens gars, viens prāts:
To veco valsti graut, ko sen jau alka,

Simts tūkstoši,
Vēl miljoni.
No visām zemēm strādnieki,
Nāk lie.ā galaciņā tautu talkā.

Ej, cīņas liesmu kop!
Ej, rindā, mūsu sarkans simts!
Reiz visa cilvēce taps brīves dzimts,
Lai top!

(*«Sarkanais simts»*)

Rainis vērīgi sekojis jaunajiem, sengaidītajiem revolucionarās kustības uzplūdiem. Raiņa personīgajā bibliotekā un archivā viņa vārdā nosauktajā Valsts literaturas muzejā glabājas vairāki boļševistisko periodisko izdevumu «Звезда», «Социалдемократ» 1911. gada numuri un cita partijas literatura, kas iznākusi laikā no 1910. līdz 1918. gadam. Dzejnieks pasvītrojis vai arī atzīmējis tekstā svarīgākās vietas.

Kā vien spējis, Rainis centies atsaukties uz revolucionarās kustības aktualajiem notikumiem, līdzdalīties tajos. Viņš sūta savus liesmainos, cīņā saucējus dzejoļus partijas izdevumiem, naudas pabalstus partijas fondam un lūdz informēt viņu par visu, kas jauns un nozīmīgs partijas dzīvē.

Rainis uzturējis sakarus ar Latvijas Socialdemokratijas tolaik vēl partejiski noskaņoto Ārzemju komiteju (Briselē). Kādā 1911. gada vēstulē[1] Ārzemju komiteja izsaka viņam pateicību par naudas ziedojumu «Cīņai» un paziņo «dažus iepriecinošus faktus no beidzamā laika socialdemokratijas darbības» — ka izdevies ietransportēt krietni daudz literaturas Baltijā, ka Latvijā pēdējā laikā nomanāma ļoti rosīga darbība: maija mēnesī Rīgas apkārtnē vien noturētas ap 30 masu sapulces, kā arī pieaudzis socialdemokratisko organizaciju biedru skaits utt.

Šī vēstule ļoti nozīmīga ne vien tāpēc, ka rāda, kādi partijas dzīves un revolucionarās kustības jautājumi tobrīd visvairāk interesējuši Raini, bet arī raksturo toreizējo stāvokli Latvijas Socialdemokratijā. Boļševikiem nācās izcīnīt sīvu cīņu pret

[1] Latvijas Socialdemokratijas Ārzemju komitejas vēstule Rainim 1911. gada 15. jūnijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzejā.

meņševikiem un likvidatoriem, kas izjauca Latvijas Socialdemokratijas delegatu sūtīšanu uz Pragas konferenci, centās novilcināt Latvijas Socialdemokratijas IV kongresa sasaukšanu un pārņemt savās rokās Ārzemju komiteju un «Cīņas» redakciju, kas ar 1910. gada maiju sāka iznākt ārzemēs — Briselē. Jau ap 1910. gada vidu izvērsās asa iekšēja cīņa starp boļševikiem un likvidatoriem. Šī cīņa arvien saasinājās, īpaši pēc KSDSP Pragas konferences (1912. gada janvarī). Latviešu boļševiki vairākās partijas organizacijās enerģiski kritizēja Latvijas Socialdemokratijas Centralo Komiteju, kas atbalstīja likvidatorus, un pieprasīja, lai CK sasauc Latvijas Socialdemokratijas IV kongresu. Ap 1912. gada vidu boļševiki ar Rīgas IV rajona iniciativu pirmoreiz nodibināja savu nelegalo frakcionaro centru (Ed. Zvirbulis, J. Šilfs u. c.), kura vadībā uzstājās pret Latvijas Socialdemokratijas meņševistisko CK, kas ap to laiku galīgi noslīdēja pie likvidatoriem un kas piedalījās antipartejiskā trockistiskā «augusta» bloka organizēšanā pret partiju. Drīz pēc tam latviešu socialdemokratu boļševistiski noskaņotās ārzemju grupas pretēji Latvijas Socialdemokratijas CK Ārzemju komitejai, kas arī sāka atbalstīt likvidatorus, nodibināja savu boļševistisko centru ārzemēs — «Latvijas S.-D. ārzemju grupu biroju», kas, sākot ar 1912. gada septembri, sāka izdot savu boļševistisko organu — «Latvijas S.-D. ārzemju grupu «Biļetens»».[1]

Latviešu boļševiku cīņā pret likvidatoriem un Latvijas Socialdemokratijas IV kongresa sagatavošanā, kas sakrita ar svarīgiem notikumiem Krievijas Socialdemokratiskās Strādnieku Partijas dzīvē, personīgi piedalījās V. I. Ļeņins. Viņš atmaskoja meņševiku un it sevišķi latviešu meņševiku neķītrās intrigas. Latviešu meņševiki kopā ar bundistiem un poļu meņševikiem uzņēmās toreiz krievu meņševiku aģentu lomu. Pragas konferencē no partijas padzītie meņševiki nodibināja savu Organizacijas komiteju un centās sasaukt meņševistisku Viskrievijas konferenci, kas atceltu Pragas konferences lēmumus. Viņi mēģināja viltus ceļā ar latviešu un poļu likvidatoru un bundistu starpniecību

[1] Krājums «Ļeņins par revolucionaro kustību Latvijā», LVI, 1947., Piezīme, 346. lpp.

saņemt no vācu socialdemokratijas partijas kases 80 000 marku meņševistiskās preses apgādam un citiem antipartejiskiem mērķiem. Savās brošurās (vācu valodā) «Anonims no «Vorwärts» un KSDSP stāvoklis», «Par pašreizējo stāvokli KSDS Partijā»[1] un citos rakstos Ļeņins pilnīgi atmaskoja un izjauca likvidatoru antipartejiskās machinacijas.

Sekmējot Latvijas Socialdemokratijas IV kongresa sagatavošanu, Ļeņins uzraksta platformas projektu Latvijas Socialdemokratijas IV kongresam.[2] Pirms šī kongresa Ļeņins ieradās Berlinē, kur satikās ar latviešu boļševikiem. Dažas dienas pirms kongresa Ļeņins ieradās Parizē (pie Bērziņa), lai apspriestu jautājumu par to, kā nodrošināt boļševiku uzvaru kongresā. No Parizes Ļeņins aizbrauca uz Briseli, kur aktivi piedalījās Latvijas Socialdemokratijas IV kongresā un nolasīja referatu jautājumā par Latvijas Socialdemokratijas attiecībām pret boļševiku KSDSP.

Latvijas Socialdemokratijas IV kongress notika 1914. gadā no 26. (13.) janvara līdz 8. februarim (26. janvarim). Konsekventiem boļševikiem gan nebija kongresā stingra vairākuma, tāpēc kongresa lēmumiem bija vispār kompromisa raksturs. Meņševikiem izdevās ienest galvenajos kongresa lēmumos vairākus būtiskus labojumus, kas pasliktināja visumā pareizus un pēc sava rakstura boļševistiskus kongresa lēmumus. Neraugoties uz to, Latvijas Socialdemokratijas IV kongress bija lūzuma moments tās vēsturē. Vislielākais panākums bija tas, ka kongresā ievēlēja Centralo Komiteju, kas stāvēja uz boļševistiskām pozicijām, un arī tas, ka boļševistiskajam spārnam nodrošināja vadošo lomu centralajā organā «Cīņa».[3]

---

[1] *V. I. Ļeņins,* Raksti, 17. sēj., 461.—473. lpp., 18. sēj., 174.—189. lpp. un krājumā «Ļeņins par revolucionaro kustību Latvijā», 1947., 156.—182. lpp.

[2] *V. I. Ļeņins,* Raksti, 19. sēj., 86.—93. lpp. un krājumā «Ļeņins par revolucionaro kustību Latvijā», 219.—228. lpp.

Vēlāk šo platformas projektu saīsinātā un grozītā veidā kā ārzemju grupu «Biroja» platformu publicēja latviešu valodā, sākumā atsevišķā lapiņā, vēlāk kā ievadrakstu LSD Ārzemju grupu biroja «Biļetena» 9.—10. numurā, kas iznāca 1913. gada 20. novembrī.

[3] Krājumā «Ļeņins par revolucionaro kustību Latvijā», 350.—351. lpp.

Šajos sarežģītajos apstākļos — partijas visasākās iekšējās cīņas laikā starp boļševikiem un likvidatoriem, t. i., no 1910. līdz 1914. gadam, Raiņa simpatijas nedalīti ir boļševiku pusē. Viņa nostāja pret likvidatoriem noteikti negativa. Sakarā ar domstarpībām partijā par legalo un nelegalo darbību viņš pieņem boļševiku viedokli par abu iespēju izmantošanu un paliek uzticīgs agrākajam partijas darba un taktikas pamatprincipam.

Arī Raiņa dzejoļi, kas šajos gados parādījās «Cīņā», savas politiskās nostājas ziņā pilnīgi saskan ar boļševiku Ļeņinistu rakstiem, kādus paretam izdevās iespiest likvidatoru ietekmētajā «Cīņā». Pēc minētā dzejoļa «Sarkanais simts» «Cīņā» vēl ir publicētas divas «Maija dziesmas» un dzejolis «Laiks». «Maija dziesmās» dzejnieks attēlo arvien pieaugošo strādnieku revolucionarā Maija spēku, kas pēc melnā reakcijas laika kļūst varenāks gadu pēc gada. Šo vareno, plaši plūstošo kustības jauno uzplūdu spēku pauž astoņkārt, ik pēc diviem pantiem atkārtotais «Maija dziesmas» (1911.) piedziedājums:

Nav aizkavējams maijs,
No sniega lauks top klajs, —
Tā strādnieki drīz varu veiks
Un brīvo valsti sveiks!

Nākošajā — 1912. gada «Maija dziesmā» «Lielais maijs» īpaši uzsvērts masas nesalaužamais cīņas un jaunrades spēks. Šī dziesma tieši vērsta pret dažādām likvidatorisma noskaņām, pret atrautību no masām un neticību kustības jaunajam pacēlumam:

— «Ak, gads no gada svinam jau to maiju,
Kur augļi mūsu darbam, kur jel ziedi?
Tā neredzēsim ziedam sēro priedi, —
Ko neizejam kaujā reiz uz klaju?»

— «Vai spēku daudz, ka šķied?
Jo karstāks šķiru karš, kas ilgi krāts;
Jo drošāk uzveiks proletariats, —
Vēl jākopj kopuprāts!»
— «Tik kopt, vai prāts?»
«Jā, kopjot reizi i tās priedes zied:

Lūk, sarkans karogs,
Spīd brīves tvarogs —
Tas sērās priedes zars, tas sveic pār klaju, —
«Nāc līdz uz brīvescīņas lie!o maiju!»

Arī 1912. gadā «Cīņā» iespiestais dzejolis «Laiks» apliecina strādnieku kustības jauna uzplaukuma sākotni un it kā sasaucas ar asiņainajiem notikumiem pie Ļenas: «Atkal ir mostamais laiks.»[1]

Labi raksturo Raini šai laikā arī vēstules, ko viņš 1912. un 1913. gadā rakstījis J. Jansonam-Braunam, kas laikā no 1911. līdz 1914. gadam bija Latvijas Socialdemokratijas Ārzemju komitejas vadītājs un viens no CK organa «Cīņa» redaktoriem. Šais vēstulēs Rainis raksta ne vien par partijas presei nodomātiem dzejoļiem, bet arī izsaka savas domas par revolucionara partijas biedra pienākumiem. Jādara viss iespējamais, lai partijas darbs nekur neapstātos, lai nekādi partijas pasākumi, it īpaši «Cīņas» izdošana, netiktu pārtraukti vai pavisam likvidēti, kā to gribēja likvidatori. Pats būdams tolaik ļoti slims, viņš tomēr uzskata, ka jāpārvar visas grūtības, jāapgādā partijas izdevumi ar aktuala politiska satura dzejas darbiem un jāatrod līdzekļi partijas vēlēšanu fondam, IV kongresa sagatavošanai.

Rainis, kā to rāda viņa piezīmes dienasgrāmatā, pārdzīvojis dziļu sarūgtinājumu sakarā ar dažu partijas biedru negatīvajām kritikām un maldīgajiem ieskatiem par dažiem viņa dzejas darbiem. Rainis aplam indentificējis Jansonu un citus kritiķus ar partiju, uzņēmis visus viņu spriedumus kā partijas viedokli literaturas un mākslas jautājumos. Viņam uzmācas šaubas, ka partijā it kā neatzīst viņa daiļrades politisko nozīmi masu audzināšanā un ka partijai viņš kļūst nevajadzīgs. Rainis tomēr galu galā pārvar šīs šaubas un nāk pie atziņas, ka viņš ir un paliek partijas dzejnieks, ka visa viņa dzīve un jaunrade pieder pamatšķirai, socialisma izcīņai.

Lai atkal no jauna varētu ciešāk iesaistīties visā partijas dzīvē, Rainis vispirms mēģina pilnīgi noskaidrot savas attiecī-

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 2. sēj., 1948., 554. lpp. (grāmatā «Muza cīņās»).

bas un saprasties ar tiem partijas biedriem, viņa literaro ieskatu pretiniekiem, kas viņu «nemaz nesaprot tāluma pēc».

Pārvarot personīgo sarūgtinājumu, Rainis raksta J. Jansonam, lūdz viņu izteikt savas domas svarīgākajos literaturas jautājumos un sīki informēt par partijas iekšējo stāvokli. Bet ne jau samierinātājs J. Jansons bija tas, kas gribētu un varētu atklāti, principiali asi nostādīt un izšķirt politiskos un literaros jautājumus, dot dzejniekam draudzīgu, īsti vērtīgu padomu. Viņš centās Raini vienkārši nomierināt, izskaidrot savu negativo nostāju pret lielā dzejnieka daiļradi un tiem kritiķiem, kas to vērtēja atzinīgi, kā pārpratumu. Dezinformētais Rainis sākumā saņēma šīs vēstules ar gandarījumu un tikai vēlāk sāka attapties un izprast J. Jansona divkosību.

Domstarpības un nesaskaņas starp Raini, no vienas puses, un J. Jansonu, no otras puses, arvien vairāk saasinājās un noveda ne vien pie viņu abu savstarpēju sakaru pārtraukšanas, bet pārvērtās asā politiskā konfliktā, kuru, starp citu, centās izmantot uzbrukumam pret partiju tās ienaidnieki savienībnieki (Socialdemokratijas savienība), renegati J. Jankavs u. c.

Raini ļoti satrauca tas, ka konfliktu starp viņu un J. Jansonu izmanto partijas ienaidnieki. Šī konflikta rezultatā Rainis dara visu iespējamo, lai atkal tuvotos partijai, sevišķi boļševikiem. Ļoti nozīmīga šai ziņā ir vēstule Robertam Pelšem (1914.), kas tolaik bija Latviešu socialdemokratu Parizes grupas sekretars. Šai vēstulē Rainis raksta R. Pelšem par 72 latviešu socialdemokratu protesta rezolucijas nodomāto publicēšanu sakarā ar Jankava rakstiem, kuros izmantotas arī Raiņa vēstules. Rainis raksta: «Es pats skaitījos pēc tradicijas un temperamenta par lielinieku.»[1]

Par Raiņa tuvošanos boļševikiem liecina arī viņa atsaucīgā līdzdalība boļševiku legalajā izdevumā — žurnalā «Darbs» (1914.), kurā darbojās P. Stučka, Fr. Roziņš u. c. Rainis ar prieku atsaucās uz redakcijas aicinājumu piedalīties žurnalā. «Darba» pirmajā numurā (1914. gada aprilī) iespiests Raiņa

[1] Vēstule Robertam (R. Pelšem) 1914. gada 4. septembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 401.

dzejolis «Vienības gars», kurā dzejnieks izsaka drošu pārliecību, ka pamatšķira kļūs «par kopuēku, kas stāv simtu mūžu».

Lugas

Rainis savu dramatisko darbu vairākumu sarakstījis emigracijā. Te sarakstītas lugas — «Zelta zirgs» (1909.), «Indulis un Arija» (1911.), «Pūt, vējiņi!» (1913.), «Jāzeps un viņa brāļi» (1914.), «Spēlēju, dancoju» (1915.), «Krauklītis» (1917.). Emigracijā Rainis turpinājis darbu ar «Kurbadu», aizsācis rakstīt teiku dramu «Imanta», traģedijas «Steņka Razins», «Kajs Grakchs» un «Iļja Muromietis».

Raiņa nodomi dramatiskās jaunrades laukā bijuši ļoti plaši. Par to liecina milzīgais dažādu materialu, literaturas, piezīmju, iecerēto lugu plānu un pirmuzmetumu krājums, kas tagad atrodas rokrakstu fondā viņa vārdā nosauktajā Valsts literaturas muzejā.

Arī Raiņa dienasgrāmata palīdz ieskatīties viņa dramatiskās jaunrades laboratorijā. Viņš, kā jau iepriekš bija minēts, gribēja darboties galvenokārt dramaturģijā, piekopt dramu «kā amatu», tāpēc domājis arī izstrādāt sev stingru darba sistemu.

Par Raiņa patiešām titanisko darbu dramas technikas apgūšanā liecina arī tas, ka viņš izmēģinājis ļoti daudz un dažādu darba paņēmienu.

Simtkārt Rainis pats klusi pārlasījis savas lugas, domādams par to, lai skatītāji un lasītāji varētu labāk uzņemt to saturu un izteiksmi.

Apgūstot dramas techniku, rūpīgi meklējot dažādus paņēmienus lugu uzbūvē, līdz sīkumiem izdomājot sižeta, pantmēra, valodas un stila problemas, izstrādājot stingru darba sistemu, Rainis līdz ar to ielicis savā jaunradē visus spēkus, ārkārtēju nervu sasprindzinājumu, īstu sirds degsmi. Iejūtoties iecerētās lugas sarakstīšanas darbā, izvedot to līdz galam, radot darbu, dzejnieks patiešām cietis radīšanas mokas. Šai ziņā nozīmīga kāda piezīme (1912.), kurā viņš atzīmējis, kā sarakstīta luga «Jāzeps un viņa brāļi»: «Iejusties darbā, — raksta Rainis, — nākas diezgan grūti: laikam nau vainīgs laiskums vien, ka man neiet vēl ar Jāzepu. Šoreiz bija cits šķērslis. Pārlasot neizšķirtos

gabalus, no vienas Jāzepa runas sāku pats raudāt un tik stipri uztraucos, ka nevarēju nemaz domas koncentrēt. Tad zināms laiskums to ņēma par iemeslu nestrādāšanai. — Es arvien vēl ļoti brīnos un kaunos, kad pats uztraucos un raudu par saviem darbiem. Vai tā ir nervozitate? Indulī beigu cēlienos tas man gadījās vairāk reizes. Zelta zirgā, kur nebiju tik uztraukts, laikam ne. Vai tā zīme, ka esmu ticis nervozāks? Vai no tā var slēgt uz darbu labumu? Laikam ne. Jo esmu raudājis par citu darbiem, kuri nemaz nav bijuši sevišķi labi. Balzaks tāpat raudājis par saviem varoņiem.»[1]

Aizsākot lielu ideju un lielu raksturu dramas jaunradi, Rainis izmantojis apbrīnojami plašu materialu. Domājot par dažādu vēsturisku laikmetu notēlojumu un masu vadoņu tēliem, viņš cītīgi pētījis vēsturisko literaturu, rūpīgi studējis izcilu vēsturisku personu dzīvi un darbību. Dzejnieka «radāmās domas» (kā viņš pats nosaucis savas piezīmes iecerētiem darbiem) rāda, ka viņu sevišķi nodarbinājusi doma par Ļeņinu kā lielu cilvēku, revolucionaru un proletariata vadoni. Sacerot, piemēram, lugu «Steņka Razins», Rainis pētījis ne tikai Steņkas Razina laika, bet arī Oktobra revolucijas notikumus Krievijā, sevišķi viņš interesējies par Ļeņina dzīvi un darbību.

Kritiski apgūstot pasaules dramaturģijas mantojumu un turpinot lielo dramaturgu labākās tradicijas, rūpīgi studējot viņu darbu idejisko saturu un meistarības paņēmienus, valodu un stilu, mākslinieciskā rokraksta īpatnības, Rainis ar vairākiem no viņiem (piemēram, ar Ļ. Tolstoju, Šekspiru, Gēti, Šilleru, Ibsenu un citiem) vedis savu piezīmju un dienasgrāmatu lappusēs idejiskus strīdus.

No iecerēto vēsturisko dramu un traģediju virknes dzejnieks līdz mūža beigām paspēja pabeigt tikai daļu, un galvenokārt teiku lugas; daudz lugu palika pusgatavas, bet vēl vairāk — tikko aizsāktas vai pirmuzmetumos. Dzejnieka jaunrade dramaturģijā nepaspēja izvērsties visā savā iecerētajā plašumā

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1912. gada 20. martā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 195.

J. Raiņa «Zelta zirga» uzvedums Ļeņina komjaunatnes v. n. Valsts jaunatnes teatrī

un dziļumā, sasniegt visumā tādu saturu un formu pilnību un idejisku noteiktību un mērķtiecību kā viņa revolucionarā dzeja.

Rainim nav vienādu vai līdzīgu lugu, jo ikviena no tām ieved skatītāju vai lasītāju jaunā pasaulē, citā laikmetā un vidē. Gandrīz vai katrai Raiņa lugai savs stils. Pārsteidz lugu tematiskā dažādība, sabiedrisko ideju un etisko atziņu bagātība.

Pirmā emigracijā uzrakstītā luga ir saulgriežu pasaka «*Zelta zirgs*». Tā veidota uz folkloras materialu pamata. Šīs lugas vēsturiskais vēriens un filozofiskais vispārinājums nav tik plašs kā «Ugunī un naktī». «Zelta zirgs» simboliski attēlo tautas zemniecisko masu stichisko kustību kā tautas apziņguma pirmo pakāpi. Jaunākais dēls panāk laimi nevis pašplūsmes ceļā, bet ar īstu tautas gudrību, nesavtību un vīrišķību. Ne velti šajā lugā latviešu tauta ieraudzīja pati sevi, savas atbrīvošanās cīņas atveidojumu, savu ilgu un cerību piepildījumu lugas laimīgajā nobeigumā.

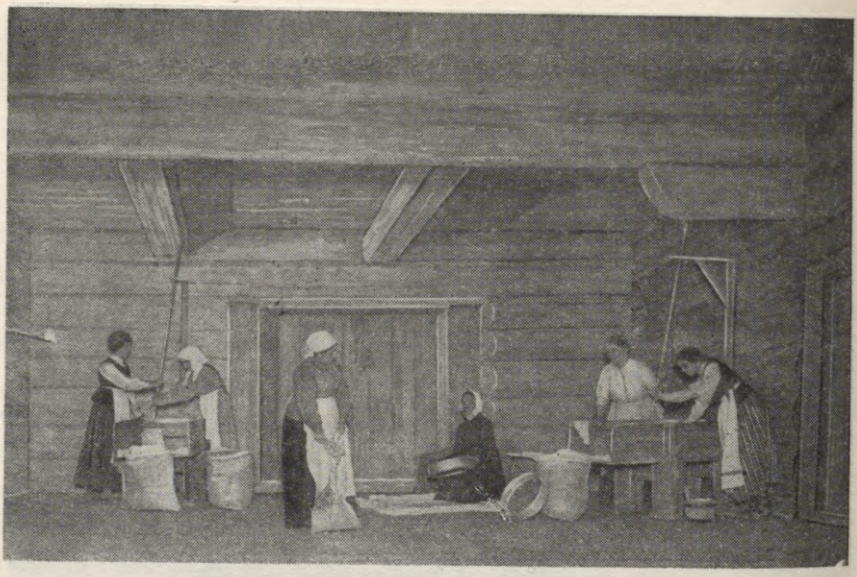

J. Raiņa «Pūt, vējiņi!» pirmuzvedums Jaunajā Rīgas teatrī 1914. gadā

«Induļa un Arijas» darbība noris 13. gs. Induļa goda un pienākuma apziņa attiecībā pret dzimteni un tautu un viņa mīlestība pret Ariju — vācu bruņinieka, tautas paverdzinātāja, meitu, nonāk traģiskās pretrunās. Šo pretrunu sadursmē un izraisē dzejnieks atrisina tautas atbrīvošanās cīņas svarīgas problemas. Pretstatā kolonizatora Mintauta varmācības politikai spilgti izcelta Induļa cīņa par tautas brīvi un laimi, viņa virišķīgā rakstura cildenās īpašības. Šīs lieliskās optimiskās traģedijas pamatdoma ir tautu draudzības ideja.

Starp emigrācijā sarakstītajām Raiņa lugām ar tautas dziesmu motiviem («Pūt, vējiņi!», «Spēlēju, dancoju», «Krauklītis») vispopulārākā ir *«Pūt vējiņi!»*.

Dramatiskajā stāstījumā par bārenītes Baibas likteni attēlota darba tautas beztiesīgā, sūri grūtā dzīve. Lugas tēlos un ainās ietverta tautas patiesā dzīve pagātnē, tā patiešām ir aizkustinoša poema par mīlu un draudzību, par tīrām un cēlām attiecībām starp cilvēkiem, pilna cieņas pret cilvēku un viņa darbu. Neraugoties uz traģisko nobeigumu, «Pūt, vējiņi!», tāpat kā

visa Raiņa dramaturģija, dziļi optimistiska. Un tieši tā to izprot šīs lugas cienītāji it visur, arī ārpus Latvijas robežām.

1914. gadā Rainis pabeidza traģediju *«Jāzeps un viņa brāļi»*, pie kuras viņš strādāja daudzus gadus. Jāzepa tēlā, viņa šaubās un iekšējās pretrunās dzejnieks lielā mērā ietvēris arī savus personiskos pārdzīvojumus pēdējos emigracijas gados. Izmantojot bībeliskās leģendas sižetu, autors parādījis divu senu kulturu — atmirstošās lopkopju un jaunās zemkopju kulturas sadursmi. Pret Jāzepu, augstākās eģiptiešu kulturas pārstāvi, saceļas viņa brāļi, kas stūrgalvīgi pieķērušies vecajai, aizejošajai dzīvei, tās «ļaunuma pamatiem». Šo pamatu salaušana un jaunās iekārtas uzvara tomēr neatnes cilvēcei brīvību un taisnību. Tāpēc Jāzeps aiziet tuksnesī meklēt jaunu «apsolīto zemi», augstāku dzīves attīstības loku, kurā iespējams īstenot visus humanisma principus. Tajā jāizzūd visām Eģiptes kulturai raksturīgajām pretrunām.

Simboliskajā Jāzepa tēlā Rainis ietvēris līdzīgi citiem savu lugu varoņiem spēcīgu personību, kas katros apstākļos, pārvarot visus sķēršļus, arī savas šaubas un iekšējās pretrunas, visu pakļaujot augstākai idejai, drosmīgi paver ceļu jaunajam, mēģina rast atrisinājumu visām dziļākajām dzīves pretrunām.

«Jāzepam», kā arī citām Raiņa ideju dramām un traģedijām, piemīt maksimals domas spraigums un dramatisms — pasaules uzskatu sadursme un mocoši meklējumi izšķirt sasāpējušos jautājumus, dziļas filozofiskas problemas, sevišķi tautas, cilvēku sabiedrības un cilvēka personības atbrīvošanas un pilnības attīstības jautājumos.

Smags ir cilvēka augšanas process. Viņa rakstura veidošanās un attīstība notiek sīvā cīņā ar vidi, raksturu sadursmēs, pārvērtējot visas vērtības, cīnoties ar vecā paliekām dzīvē un cilvēku apziņā, bieži traģisku konfliktu ceļā.

Cilvēks parādās viņa attieksmēs pret apkārtējo vidi un augstāko ideju, pret nākotnes idealu. Jāzeps atklāj sevi ne tikai cīņā pret savu laiku pārdzīvojušo iekārtu, bet arī pret rupjo varmācību un ļaunumu, cīņā pret sava laika Eģiptes socialajām netaisnībām vispār. Sava laika īstenībai viņš pretstata tieksmi

J. Raiņa «Jāzeps un viņa brāļi» Valsts akademiskajā dramas teatrī 1956. gadā

pēc jaunas dzīves, kas pamatojas uz ļaužu savstarpēju saprašanos, mīlu un cilvēcību. Kā sarkans pavediens visai lugai vijas cauri doma, ka realizēt Jāzepa sapņus, iemiesot dzīvē «augstāko ideju» iespējams, tikai salaužot un pamatos pārveidojot pastāvošo dzīves kārtību. Tikai tad pārvērtīsies cilvēki un viņu savstarpējās attieksmes, radīsies jaunas cilvēku kopdzīves normas un morale. «Jāzepa un viņa brāļu», tāpat kā citu Raiņa dramu un traģediju idejisko saturu nosaka dabas, cilvēku sabiedrības un domāšanas dialektiskās attīstības princips, dzejnieka doma par dzīves attīstību ar maiņu uz augšu. Dzejnieka domātāja balss skan laikmetiem cauri. Jāzeps tēlots kā cilvēces tālākās gaitas redzētājs.

Rainis ne vienreiz vien pasvītroja, ka viņš nepavisam nav «visu piedodošās» mīlas, pasivā humanisma aizstāvis, bet stāv tikai par aktivo, karojošo proletarisko humanismu.

Rainis pats apgalvoja, ka realisms un romantisms viņa daiļradē nesaraujami saistīti ar dzīves īstenību, bet attēlo vispirms tās izņēmuma parādības, galvenās tipiskās iezīmes, lielās līnijās tēlo ļaužu attieksmes pret ārējo pasauli, ka viņa realisms un romantisms virzīts nākotnē. Šī raksturīgā Raiņa daiļrades paņēmienu īpatnība izpaužas visās viņa lugās. Nākotnes cilvēces brālības vārdā Jāzeps nonāk konfliktā ar brāļiem, kas sacelas pret viņu. Taisnības vārdā viņš aiziet tuksnesī. Augstākās idejas un jaunas progresīvākas kulturas vārdā viņš atsakās no sava ievērojamā stāvokļa kulturalajā Ēģiptē.

Savās vēstulēs un dienasgrāmatā Rainis bieži salīdzina Jāzepa ideju ar dzejoļu grāmatas «Gals un sākums» idejisko saturu. Simboliskais jaunās «apsolītās zemes» tēls lugā «Jāzeps un viņa brāļi», tāpat kā «Spīdolas valstība» no «Uguns un nakts», sasaucas ar dzejnieka tālās «nākotnes domu» par taisnības valsti, t. i., socialismu un komunismu.

«Spēlēju, dancoju» — viena no satiriski asākajām un sava laika aktualākajām Raiņa lugām. Tā rakstīta 1915. gadā vācu militaristu uzbrukuma laikā Latvijai pirmajā pasaules karā. Mirušais asins sūcējs iznāk no kapa, krustnešu pēcteči atkal paceļ «Drang nach Osten» karogu. Luga pauž tautas naidu un sašutumu pret saviem mūžsenajiem apspiedējiem un izsūcējiem, melnajiem vācu bruņiniekiem-sumpurņiem. Tā izsaka tautas gudrību un nelokāmu pārliecību par tautas uzvaru. Tots ir darbaļaužu pārstāvis. Viņš gatavs ziedoties, kad jāglābj tēvzeme, bet ieguvumus pievāc mantīgā šķira (Zemgus dabū Leldi). Tota uzupurēšanās — lai panāktu pilnīgu tautas uzvaru — nav nemaz jāinterpretē mistiski, kā to dara vēl viens otrs kritiķis.

Lugai «Spēlēju, dancoju» bija sevišķi aktuala nozīme kara laikā, un tai arvien vēl būs paliekama nozīme kā tautas pašaizliedzīgās cīņas apliecinājumam pret saviem paverdzinātājiem — vācu baroniem.

Panāksnieku dziesma *«Krauklītis»* ar daudzajiem tautas dzīves motiviem sasaucas ar «Spēlēju, dancoju». «Panāksnieku dziesmā, — raksta Andrejs Upīts, — nenoteiktais liriskais pamatmotivs ielikts noteikta vēsturiska laikmeta aplocē ar līgavas

J. Raiņa «Spēlēju, dancoju» uzvedums J. Raiņa v. n. Valsts dailes teatrī

laupīšanas, pakaļdzīšanās un atkarošanas parašām. Raiba notikumu virkne straujā plūdumā risinās garām un līdz beigām uztur dzīvu interesi.» Jāuzsver arī tautas brīvdomības, dzīves prieka un nepārspējamas pretestības socialais moments pret saviem apspiedējiem, kas ir arī šajā lugā.

Emigracijas vientulībā

Revolucijas kustības atplūdu laikam ieilgstot, Rainim pārtrūkst tiešie sakari ar strādnieku kustību Latvijā un partijas darbiniekiem-boļševikiem. Līdz ar to viņa dzejā sāk izzust agrākā idejiskā noteiktība un mērķtiecība, kas kā izskaņa no piektā gada revolucijas notikumiem bija vēl vērojama emigracijas pirmo gadu jaunradē. Par 1912. gada jaunajiem revolucijas kustības uzplūdiem Krievijā un Latvijā Rainis zināja un ar lielu saviļņojumu saņēma katru ziņu, kas paretam pienāca no turienes. Bet, būdams svešumā un atrauts no tiešas līdzdalības kustībā, viņš vairs nespēj radoši atsaukties uz šiem notikumiem. Dzejnieks aizvien vairāk noslēdzas sevī. Emigrantu vientulībā viņš bieži vien nododas savas iekšējās pasaules pārdomām un risina filozofiskas abstrakcijas par

kosmosa bezgalību un mūžīgo ritumu pasaules telpā, cenzdamies tomēr atrast tajā vietu arī individam un cilvēku sabiedrībai. Spilgts tādas pašas prāta un jūtu, šaubu un meklējumu analizes paraugs ir dzejoļu grāmata «Gals un sākums» (1912.).

Dažādie meņševistiskie izlūki, kas ielenca Raini emigracijā, visādi centās viņu ietekmēt un apmulsināt, sanaidot ar viņa agrākajiem draugiem revolucionarajiem socialdemokratiem, nomelnot boļševistiskos lozungus un sēt neticību strādnieku šķiras uzvarai.

Raiņa dzīvē nobrieda dziļa drama. Vientulība iedragāja dzejnieka dvēseles spēkus un kļuva neizturama. Viņš sāka zaudēt pamatu zem kājām. Rainis nonāca pie domas par mīlu kā galveno sabiedrības attīstības virzītāju un sāka veidot scholastisku koncepciju par «dzejnieka filozofiju», par jaunu morali un reliģiju. Bet ko tas nozīmē? Kurp viss tas ved? — vaicā Rainis, izdarot secinājumus no savām pārdomām. Bet tā taču ir visas viņa dzīves nodevība, savas šķiras nodevība. Nē! Viņš nevar iet un neies pa to melno ceļu. Bet kur ir izeja? Taču izeja nav saskatāma. Tad rodas citas uzmācīgas domas — par pašnāvību...

Šādas tumšas lappuses var atrast Raiņa dienasgrāmatā, sevišķi pēdējos viņa trimdas gados. Līdzīgas rindas ir arī viņa vēstulēs. Ne velti Rainis atzīmē, ka vēstuli viņam grūtāk uzrakstīt nekā lugu. Dienasgrāmatas un vēstules, — tā ir dzejnieka dvēseles moku grāmata. Vietām to baigi lasīt. Dzejnieks galu galā tomēr pārvarēja savu dvēseles apmulsumu un atrada izeju no maldiem. Ar milzu gribasspēku Rainis atrada pareizos saskares punktus ar realo dzīvi un pamazām atguva radoša darba spēju.

Vispārzināma Ļeņina sirsnīgā gādība par Maksimu Gorkiju. Ļeņina draudzīgie padomi Gorkijam un viņa kļūdu principiali asā partejiskā kritika palīdzēja Gorkijam izkļūt no «dievu celtniecības» idejiskā strupceļa, kur viņš bija nonācis reakcijas gados pēc pirmās revolucijas sakāves, kā arī politiskās svārstības Oktobra revolucijas laikā.

Rainim, diemžēl, bieži vien trūka tādas draudzīgas gādības un savlaicīga partejiska padoma. Pat P. Dauge kā viens no

dzejnieka tuvākajiem draugiem vainojams ne vien nevērībā pret viņu vairākos gadījumos, ko pats atzīst, bet arī kā dažu Raiņa nepareizu filozofisku atziņu, sevišķi viņa «dīcgenisma» atbalstītājs. Būdams J. Dīcgena filozofijas popularizators, P. Dauge to nekritiski pieņēma visumā un šai virzienā noskaņoja arī Raini, kas, viņa ietekmēts, savas emigracijas grūtākajos gados kļuva par Dīcgena ir pareizo, ir nepareizo ieskatu dedzīgu piekritēju.

V. I. Ļeņins, kā zināms, kritizēja P. Dauges nekritisko pieeju Dīcgena filozofijai un pārmērīgo aizraušanos ar to. Norādot uz Dīcgena kā melnsvārcības un agnosticisma ienaidnieku un dialektiskā materialisma popularizatora pozitivo lomu, Ļeņins asi kritizēja viņa kļūdas. Uzsverot cilvēka apziņas realitati, Dīcgens bieži vien nokļūst juceklī, pieļauj nepareizu piekāpšanos idealisma un agnosticisma priekšā. Dīcgens mēģināja identificēt garu ar materiju, iedomājās dažu parādību iedzimtību utt. Pēc Dīcgena nāves viņa kļūdas centās izmantot reformisti marksisma revizijai, sakopot tās īpašā «dīcgenisma» filozofiskā sistemā, ar kuru it kā vajadzētu «papildināt» marksismu. Pret šādiem mēģinājumiem vērsās Ļeņins ar iznīcinošu kritiku, pasvītrojot, ka tikai kļūdas Dīcgena darbos var iztēlot kā īpašu, no dialektiskā materialisma atšķirīgu Dīcgena filozofiju.

Rainis, sākumā nepieņemdams Dīcgena kļūdu ļeņinisko kritiku un līdz ar P. Daugi tās pozitivi vērtēdams, bija nonācis pie atzinuma, ka vēsturiskais materialisms it kā būtu papildināms ar etiskām, no Dīcgena aizgūtām normām. Raiņa pārdomas par mīlas īpašo nozīmi vēsturiskās attīstības procesā balstās uz Dīcgena filozofijas vājajām pusēm. Arī citas dzejnieka idejiskās svārstības šai laikā lielāko tiesu saistās ar «dīcgenismu».

Ļeņiniskā «dīcgenisma» kritika palīdzēja P. Daugem pārvarēt viņa kļūdas. P. Dauge savukārt centās pārliecināt Raini vēsturiskā materialisma pareizā izpratnē. Še īpaša nozīme arī atjaunotiem Raiņa sakariem ar citiem latviešu boļševikiem, viņu padomiem un Raiņa idejisko svārstību, sevišķi etiskā momenta nozīmes pārspīlējumu kritikai.

Atkal atrast sevi un pārvarēt agrākās šaubas palīdzēja viņam arī vēstules, ko viņš paretam saņēma no P. Dauges, R. Pelšes,

māsas Doras, P. Stučkas un citiem saviem draugiem-boļševikiem.

«Gals un sākums»

Dzejnieks ar izmisuma piepūli cenšas izrauties no dvēseles šaubu apburtā loka, atgriezties dzimtajā zaļajā zemē, tuvoties dzīves īstenībai. Savu ciešanu apliecinājumu «Gals un sākums» (1912.) kā rūgtu sūdzību par sevi viņš veltī pamatšķirai. Tomēr tanī nav vairs līdzšinējo tiešo saišu ar šķiru, nav līdzšinējās domu un perspektivu skaidrības. Kā no mātes — zemes atrautais Antejs sāka zaudēt spēku arī tāds pamatšķiras milzis kā Rainis.

J. Raiņa dzeju krājuma «Gals un sākums» vāks

Zīmīgi, ka savu dzejoļu krājumu «Gals un sākums» Rainis nosaucis par «ziemas dziesmu», kas domāta kā turpinājums «rudens dziesmai» — krājumam «Tie, kas neaizmirst». «Galu un sākumu» ievada rindas, kas ņemtas no krājuma «Tie, kas neaizmirst» nobeiguma:

> No tāles dzirdu: aizšalc lieli vēji,
> Dun dobji kritieni, kaut kas vēl lūst,
> Kaut kur vēl vārstās logs, tad aizkrīt spēji,
> Un trokšņi klūpot bezdibenī grūst.

Šis ievadmotivs ļoti raksturīgs visam grāmatas saturam un dzejnieka trimdinieka noskaņojumam. Arvien tālāk un tālāk aizšalc lielie «cīņu vēji». Lielā cīņa, pamatšķiras «lielais darbs», nepārtraukti turpinās jaunos apstākļos, smagais «pārejas laiks», par kuru viņš rakstīja savā «Klusajā grāmatā», jau iet uz beigām, jau samanāmas revolucionarās kustības jauno uzplūdu pirmās pazīmes, bet viņam, agrākajam cīņā saucējam, jāpaliek

vientulībā, iztālēm, nomaļus vērojot notikumu gaitu. Šī vientulība kļūst arvien nepanesamāka. Vēstulē Jansonam-Braunam (1912.) Rainis raksta: «Es tiešām tieku vientulīgāks ar katru gadu.»[1]

«Gals un sākums» ir ne vien spilgtākais Raiņa dziļo pārdzīvojumu, ciešanu un šaubu (brīžam pat izmisuma) atspoguļojums, bet arī patiesa liecība par to, ka viņš tomēr galu galā, saņemot kopā visus savus dvēseles un miesas spēkus, iekšēji sevi mobilizējot, atrod izeju no strupceļa. Šai ziņā «Galam un sākumam» ir ļoti nozīmīgs autobiografisks saturs, tā ir īpatnēja dienasgrāmata dzejā. Tā rāda ne vien dzejnieka neatlaidīgos un bieži vien neveiksmīgos meklējumus un maldus abstrakto filozofisko pārdomu pasaulē, bet arī viņa atgriešanos realajā dzīves īstenībā. Meklējot atbildi uz vispārējiem dabas un cilvēku sabiedrības, kulturas un morales, īpaši cilvēka personības izaugsmes jautājumiem plašajās filozofiskajās abstrakcijās, Rainis beigu beigās tomēr atrod šo atbildi vai vismaz pienāk tai tuvu klāt. Ne velti tomēr (šis glābjošais vārds «tomēr», kuru viņš uzsvēris jau «Vētras sējā» un «Klusajā grāmatā», tagad noder viņam pašam) viņš «Galu un sākumu» veltī pamatšķirai. Galvenais sabiedriskās attīstības virzītājs spēks un līdz ar to visu sasāpējušo jautājumu, visu sarežģīto, visdziļāko pasaules un cilvēka personības problemu atrisinātāja ir pamatšķira,

Kas izaugs, jutīs, pratīs, izvedīs,
Līdz ļauns un sāpes ļaužu dvesel.ēs dzīs.
(«Tev, pamatšķira»)

Kā ļaunu sapni Rainis-trimdinieks pārdzīvo ilgstošās emigracijas traģiskos gadus. Nežēlojot sevi, viņš uzplēš līdz galam un atklāj savas vainas un sāpes. Uzskatot, ka dzejnieka pienākums ir atklāt savu dziļāko iekšējo es, Rainis arī tagad atklāj sevi visu, neko nenoslēpdams, pat intimās izjūtas.

Pauls Dauge raksta savās atmiņās manuskriptā «Par to, kas daudziem nezināms»: ««Gals un sākums» ir uzlūkojams kā

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

dzejnieka «dienas grāmata», kā viņa sirds atklāšana «pamatšķiras» priekšā. «Lūk, kāds es esmu, — runā viņš proletariatam, — ņemiet vai atstumiet mani! Lūk, tavā priekšā visa mana dvēsele visā viņas kailumā.»»

Arī mīlas izjūtām veltītais dzejoļu cikls, kas satura bagātības un formas dažādības ziņā būtu līdzināms «Zelta tvaika» dzejoļiem «Tālās noskaņās», atšķiras no tiem ar savām dziļajām dvēseles sāpēm un aizvainojumu.

Dzejnieka paļāvība pamatšķirai kā visu vainu dziedinātājai un visu sāpju remdinātājai palīdz viņam pārvarēt lielo dvēseles nogurumu, kādu viņš izjuta emigranta dzīves vientulībā.

Rainis I imperialistiskā pasaules kara laikā

Pirmajam pasaules karam sākoties, Raiņa dzīvē notiek lūzums. Karš izrauj to no iekšējo pārdzīvojumu pasaules. Kara baigie notikumi liek tam atkivi darboties.

Pasivā un liekulīgā buržuaziskā pacifisma un humanisma vietā viņš aicina proletariatu aktivi apkarot karu un, izcīnot demokratiskās brīvības, savienot cīņu par mieru ar cīņu pret kapitalismu vispār:

> Nav dolars zvaigzne, — uzvar gars, ne nauda —
> Brīvs cilvēkgars tik kapitalam biedons!
> Ar to nāks karam karš, — tad lielais ziedons.

Raiņa sastādītajā proletariata rezolucijā pret vācu socialdemokratijas pāriešanu imperialisma nometnē (rezoluciju pieņēma 24 socialdemokratisko grupu sanāksmē Cirichē, kas notika 1914. gadā no 4. līdz 5. septembrim) teikts: «Sapulce atzīst, ka visi kari top vesti tikai par labu valdošām kapitalistiskām šķirām, kuras rada starptautiskas pretišķības, kādu nav dažādu tautu proletariata starpā. Cieš no kara vislielākā mērā karu vedēju valstu proletariats un viņa organizacijas. Visu zemju un tautību proletariats tādēļ kopš savu organizaciju sākuma un paša socialisma parādīšanās vienmēr izsacījies pret visiem kariem, protestēdams gan ar kara budžetu liegumiem, gan ģeneralstreikiem, gan citiem protesta veidiem, un atzinis tikai revolucionaru

sacelšanos proletariata labā par vienīgo pielaižamo kara veidu.»[1]

Vācu socialdemokratu rīcību, kuri kļuvuši par atklātiem imperialistiskās Vācijas algotņiem, Rainis uzlūko kā vislielāko noziegumu pret proletarisko solidaritati. Rainis pārliecināts, ka II Internacionale, kurā noteicēja bija nodevīgā, kosmopolitiskā vācu socialdemokratija, sairst. Izsakot savas domas par socialdemokratijas nākotni, viņš uzsver, ka jārodas jaunai Internacionalei, «ka proletariats pēc kara arī ies pa šo ceļu uz jaunu internacionali».[2]

Būdams internacionalists, Rainis aicināja latviešu tautu būt «stiprai visu tautu brīves karā». Dzejnieks nelokāmi ticēja tam, ka kara noslēgumā uzvarēs Krievijas revolucija un jaunā socialistiskā Krievija sagraus ir Krievijas, ir Vācijas militarismu. Tomēr viņš kara sākumā uz laiku aizrāvās ar mānīgajām Latvijas pašaizstāvēšanās iluzijām, uzskatot, ka arī krievu, franču un angļu strādniekiem jāaizstāv «sava tēvija». Raiņa kļūdas toreiz bija līdzīgas nekonsekvento internacionalistu un kreiso socialdemokratu kļūdām, kuras, kā zināms, kritizēja Ļeņins, bet tai pašā laikā palīdzēja viņiem ieņemt pareizu poziciju.

Boļševiku ietekmētajā internacionalistu nošķiršanās procesā arī Rainis sāk ieņemt arvien pareizāku poziciju. Viņš atbrīvojas no buržuaziskā pacifisma iluzijām, pieņem boļševiku lozungu par imperialistiskā kara pārvēršanu pilsoņu karā un sāk norobežoties ne tikai no Krievijas meņševikiem un eseriem, kas sludināja šķiru mieru starp strādniekiem un kapitalistiem pašu valstī un karu ar citām tautām ārpus valsts robežām, bet arī no apslēptiem socialšovinistiem — centristiem, kas tad bija ne mazāk bīstami proletariata lietai.

Kādā vēstulē Rainis ar sašutumu raksta par centristu Martovu: «Ir ērmoti domāt, ka uzvarētājs aiz cilvēkmīlestības, arī internacionalitates, atsacīsies no savas varas. Cietīs vispirms Krievijas attīstība, kura jau spēji sākās ar 1905. gadu. Progress ir vienīgi gaidāms ne no uzvarošā vācu militarisma, bet no

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 14. sēj., 1951., 564. lpp.
[2] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 1925., 9. sēj., 365. lpp.

krievu revolucijas, kura jau tika galā ar krievu militarismu, vāju un iegrauztu jau no 1905. gada.»[1]

Savu vadošo domu, ka uzvarošā Krievijas revolucija būs cilvēces atbrīvošanās un atjaunošanās sākums, Rainis uzsver jau vairākās pirmā pasaules kara gados rakstītās vēstulēs. Dažas no tām pēc Raiņa lūguma nolasītas plašākās Šveices latviešu kolonijas sapulcēs, kā arī izvilkumos publicētas dažādos Šveices, Francijas un Zviedrijas izdevumos.

Jau 1915. gadā savās vēstulēs Rainis atkārtoti pieprasa Šveices latviešu emigrantu kopkomitejai noteikti izteikties: vai par Vāciju, vai par jauno Krieviju. «Galvenais, — raksta viņš, — vai cerat Latvijas atsvabināšanu ar vācu junkurības vai krievu proletariata palīdzību?»[2]

Īsi pirms Februara revolucijas, 1916. gadā, kad vācu militaristi bradāja Kurzemes laukus un latviešu tautas ievērojama daļa devās bēgļu gaitās, atrodot patvērumu draudzīgajā krievu zemē, Rainis savā protesta rezolucijā pret vācu imperialistu un latviešu buržuazisko nacionalistu projektēto Baltijas pievienošanu Vācijai izvirzīja lozungu: «Brīva Latvija — brīvā Krievijā!» Šim lozungam bija milzīga vēsturiska nozīme tautas atbrīvošanas cīņā līdz pat 1940. gada socialistiskās revolucijas uzvarai Latvijā. Tas ir galvenais Raiņa sabiedriski politiskajā darbībā visos kara gados un vislabāk raksturo viņu.

Rainis un Lielā Oktobra socialistiskā revolucija

Īsi pēc Februara revolucijas, 1917. gada aprilī, Rainis rakstīja: «Mani pārsteidz Jūsu ziņa, ka bijusē C. Komiteja (latviešu emigrantu Centrālā Komiteja — *E. S.*) sūtījusi apsveikumu pagaidu valdībai visu latviešu vārdā. Es uz noteiktāko protestēju pret to.»[3] Citā vietā Rainis izsaka pārliecību, ka pēc buržuaziski demokratiskās revolucijas drīz gaidāma jauna, visdziļāko pārvērtību nesoša revolucija.[4]

---

[1] Vēstule M. 1912. gada 18. decembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 362.

[2] Vēstule 1915. gada 15. februarī, turpat, Nr. 212.

[3] Vēstule 1917. gada aprilī, turpat, Nr. 212.

[4] Raiņa dienasgrāmata, 1917. gada 3. jūlijā, turpat, Nr. 215.

Revolucijas notikumiem sākoties, Rainis trauksmaini tiecas turp, uz savu iecerēto jauno Krieviju, lai aktivi piedalītos revolucijā. 1917. gada aprilī viņš raksta Paulam Daugem: «Taisāmies abi ar Asp. braukt mājās, baida vēl kuģu gremdēšana. Ilgojamies būt pie Tevis, nomesties Maskavā. Gribu jau pirms sūtīt Tev dažus rokrakstus, tiklīdz pasts būs drošāks.»[1]

Atrodoties emigracijā bez savlaicīgām patiesām ziņām no Krievijas, Rainis nevarēja īsti tikt skaidrībā par divvaldības laiku, viņš baidījās, ka Krievijas revolucija neiet bojā līdzīgi Francijas revolucijai. Tāpēc arī Rainis visumā neizprata drīz pēc tam notikušās Oktobra revolucijas nozīmi. 1918. gada vasarā vēstulē Paulam Daugem viņš lūdz savu draugu ātrāk atbildēt uz vairākiem jautājumiem, gaida no viņa patiesas ziņas par revolucijas norisi. Šajā vēstulē Rainis nosoda meņševiku nodevīgo rīcību, kas toreiz boikotēja Pirmā Maija svētkus, par ko Rainim iepriekšējā vēstulē bija rakstījis Dauge.

Dzejnieks par katru cenu grib ātrāk izrauties no emigrantu apkaimes un, atgriežoties mājās, pats visu redzēt, par visu tikt skaidrībā, jo «mutulā būdams, es domātu tāpat kā Jūs». — «Kad es domājot atgriezties uz mājām? Māju man nau, Latvijas vairs nau (Latvijas teritoriju okupēja toreiz vācu karaspēks. — *E. S.*) ... — kur lai es atgriežos? Kam es vajadzīgs? Kad būs pēc manis kam kāda vajadzība, gan mani sauks un es iešu, kā vienmēr esmu gājis, kur sauca pienākums ... Es arī domāju, ka mēs labāk un intimāk saprastos, ja būtu kopā Krievijā.»[2]

Tiklīdz 1917. gada novembrī sešos Latvijas neokupētajos apriņķos nodibinājās padomju vara, Rainis ar vislielāko atsaucību sekojis šiem notikumiem. Tas redzams no viņa sarakstīšanās ar latviešu boļševikiem un vairākām piezīmēm. Ar lielu sajūsmu Rainis saņēmis Padomju Latvijas Tautas Komisaru Padomes priekšsēdētāja P. Stučkas (caur padomju pārstāvniecību Šveicē) padomju valdības vārdā sūtītos aicinājumus atgriezties dzim-

[1] Atbi de Paulam Daugem 1917. gada 30. aprilī, ZA J. Raiņa Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 892.; P. Dauges rokraksts «Par to, kas daudziem nezināms», 57. lpp.

[2] Vēstule P. Daugem 1918. gadā, turpat, Nr. 842.

tenē un piedalīties praktiskajā socialisma celtniecības darbā. Šo aicinājumu viņš saņēmis gan tikai 1918. gada septembrī vai oktobrī. Rainis tūliņ padomju pārstāvim Šveicē — pazīstamajam latviešu revolucionaram J. Bērziņam-Ziemelim — nodod atbildi latviešu boļševikiem, ka steidzas mājup, «lai strādātu ar Jums kopā»[1]. Dzejnieka vēstules, diemžēl, toreiz pilsoņu kara laikā palika nesaņemtas. Padomju vara Zieme|vidzemē pastāvēja tikai divus mēnešus. 1918. gada februarī visu Latvijas teritoriju ieņēma vācu okupacijas karaspēks.

Šais vēstulēs Rainis pateicas par piedāvāto praktisko darbu Akademijā, kas toreiz nodibinājās Maskavā. Viņam arī pašam šķiet, ka ar literaro darbu vien tādā laikā nepietiek. Vēstulē P. Stučkam 1918. gada oktobrī viņš raksta: «Jūs tik mīļi, skaisti rakstāt: braukt tūliņ mājās, Jūs man sagatavojat mājas citas. Nepieciešami būtu pašam redzēt, lai pats varētu spriest, pašam atjaunoties un tad senās ilgas. Mēs bijām tūliņ spārnos...»[2]

Raiņa sirds tā ir iztvīkusi pēc jaunās, īstenās dzīves un radoša darba, viņš tā grib būt derīgs Padomju Latvijai, ka jau pēc dažām nedēļām sūta otru vēstuli P. Stučkam, kur raksta, ka nodevis J. Bērziņam-Ziemelim «garu listi ar darbiem, kas man jau pusgatavi, bet viņš man neatbild, kurus lai es sagatavoju, vispār nedod nekādu atbildi, nu jau mēnesis, redzējis es viņu arī neesmu un es palieku kā zara galā. Viņš varbūt manu vēstuli sūtījis uz Maskavu, būtu ļoti labi, bet ir tad jau varēja būt atbilde. Man tādēļ tas vajadzīgs, ka es svešs palicis dzīvei un Jums. Man tādēļ vajadzētu būt arī mājās, lai es sasūktos jaunās dzīves, arī lauks nevar ražot, kad nedabū lietus. Es no sevis vien ražojis, kā radijs izstaro mūžīgi spēku — bet mūžīgi mirdams. Taisnība jau arī tā, ka man būs grūti iet atkal dzīvē un pie cilvēkiem. Es bijis kopā tikai ar sevi un vēstures fantazijas tēliem, es izlutinājies ar maigo klimatu un garīgi ar maigu sabiedrību. Bet jāiet ir un jāatjaunojas.»[3]

---

[1] Vēstule P. Stučkam, 1918. gadā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literatūras muzeja inv. Nr. 446.

[2] Vēstule P. Stučkam, turpat, Nr. 212.

[3] Vēstule P. Stučkam, turpat.

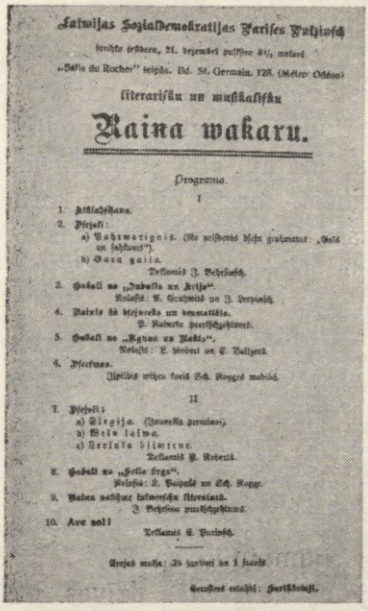

Latvijas Sociāldemokrātijas Parīzes Pulciņš
sarīko šodien, 21. decembrī pulksten 8½ vakarā
«Salle du Roche» telpās, Bd. St. Germain. 128. (Métro: Odéon)
literāriski un muzikāliski
Raiņa vakaru.
Programa.
I
1. Atklāšanas.
2. Priekš:
a) Vakarsarīgnis. (No neizdotā lieluma grāmatas: „Gals un sākums").
b) Gaiss gaiss.
Deklamēs J. Bebrišķis.
3. Soļadi no „Indulis un Arija".
Nolasīs: K. Grantiņš un J. Perļinš.
4. Raiņa šī dzejnieka un domātāja.
P. Rudzīts priekšlasījums.
5. Soļadi no „Egļum un Priedi".
Nolasīs: L. Sīrdzēns un E. Valtgrāt.
6. Pārtraukums.
Ļaužiņi vēlreiz tautā Seb. Roggē mudināt.
II
7. Priekš:
a) Elēģija. (Ilmarieša garumiņš).
b) Mīlu laiku.
c) Vecīša bijāsmens.
Deklamēs P. Roberts.
8. Soļadi no „Gaiļu kraga".
Nolasīs: L. Puķītis un Seb. Rogge.
9. Raiņa nedzīvie latviešu literatūrā.
J. Bebrišķa priekšlasījums.
10. Ave sol!
Deklamēs E. Purvīts.
Ieejas maksa: 30 sarūsi un 1 franks.
Sarūpēsot ceļojēji: Pārtikušais.

Politisko emigrantu Parizē rīkotā Raiņa vakara programa

Drīz pēc padomju varas nodibināšanās Krievijā Rainis ar prieku pieņēma Latviešu nacionalo lietu komisariata priekšlikumu par viņa jauno darbu publicēšanu un agrāk publicēto atkalizdošanu. Nosūtot atbildes vēstulē savu pabeigto, pusgatavo un aizsākto darbu sarakstu, viņš pirmā vietā min «Jāzepu un viņa brāļus», kā arī citus darbus (piem., dzejoļus, veltītus partijas dzīves ievērojamākiem notikumiem), pie kam lūdz ziņot viņam par to izdošanas iespējām arī krievu valodā. Vēstulē teikts, ka iesākto traģediju «Marata triumfs» un dramu «Kajs Grakchs» un citas lugas viņš varētu drīz, divu triju mēnešu laikā, pabeigt, ja to vēlētos komisariats, darbaļaudis. Dzejnieks uzskata brīvās Krievijas strādnieku doto uzdevumu par lielu godu, par mākslas brīvības augstāko izpausmi un auglīga darba ķīlu vienotā kolektivā, ko nespēj dot buržuaziskā valsts, bet gan tikai socialistiskā.

Par Padomju Krievijas un Latvijas jauno iekārtu, kurā viņš pats cer atjaunoties pēc emigracijas pēdējo gadu noguruma un šaubām, un neveiksmīgajiem meklējumiem, Rainim vēl daudz kas nav skaidrs. Bet galvenajā jautājumā, proti, par proletarisko diktaturu, viņš gan ir izšķīries.

«Es vienmēr esmu cerējis no socialisma vai komunisma, — raksta Rainis 1918. gadā savā atbildē Padomju valdībai, — jo brīvību tautu attīstībai nespēj vairs dot pilsoniskā valstī. Kur izšķiroša cīņa starp kapitalismu un socialismu, es varu būt tikai socialisma pusē, kā es vienmēr esmu bijis... Federativā Krievija kā pakāpe ir socialistiska. Formula «brīva Latvija — brīvā Krievijā» ir socialistiska. Latvija socialistiskās Krievijas

Federacijā. To es ceru no jums ... Par citu var droši īsāk rakstīt. Socialakademijas locekļa godu es pieņemu ar lielu pateicību.»[1]

Par Raiņa attieksmi pret Krieviju pēc Oktobra revolucijas liecina sarakstīšanās ar māsu, komunisti Doru Stučku. Vēstulē Rainis apsveic viņu ar 1918. gada Pirmā Maija svētkiem Maskavā un apliecina savas īstās domas par jauno Krieviju.

«25. 4. 18. Mīļā, dārgā zelta māsiņ, kāda man bija šodien liela diena, saņemot no Tevis pirmo dzīvības zīmi pēc tik ilga laika, it kā kopš pašas bērnības. Bērnība un cilvēces pavasaris, tie mums ir kopīgi bijuši un no tiem varam iziet uz lielāku kopību. Iesim un būsim vienas sirdis, varbūt arī viens prāts, mana mazā, mīļā pavasara Pumpurīte. Tas dabas pamošanās ziediņš no Maskavas lai ir liecinieks un zieģelis. Tas cilvēces pavasaris mūs atkal savedīs kopā.

Ar sirdi un prieku es piedalos pie Maskavas 1. un 5. Maija svētkiem, jaunās cilvēces pamošanās svētki jāsvin visiem līdz . . .»[2]

Buržuaziskajā Latvijā nacionālisti un meņševiki rūpīgi slēpa Raiņa sarakstīšanos ar latviešu boļševikiem. Tikai tagad šie svarīgie dokumenti kļuvuši pieietami pētniekiem. Tie jo sevišķi nozīmīgi tāpēc, ka nepārprotami pierāda to, ka Rainim nav bijis būtisku domstarpību ar boļševikiem arī Oktobra revolucijas periodā. Arī šai laikā viņš uzskatījis sevi par boļševiku un centies atklāti, līdz galam noskaidrot ikvienu, arī agrāko pārpratumu starp viņu un viņa draugiem boļševikiem, pie kam uzsver, ka viņa dzeja ir labākais viņa ieskatu apliecinājums.

«Manas domas un uzskatus, — Rainis raksta Paulam Daugem (1918.), — Jūs (latviešu boļševiki — *E. S.*) zināt, manas jūtas ir vairāk, tur es esmu pats, t. i., mana dzeja. Mana darbība ir visa manos rakstos un atklātībā; citas darbības, aizklātas man nav, kaut arī politiķi to nevar saprast un ticēt.

---

[1] Vēstule P. Stučkam 1918. gada novembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 446.

[2] Turpat, Nr. 212.

Tādu pat atklātību un patiesību es arī prasu, jo tik tā ir politika.»[1]

Ar lielu gandarījumu Rainis atzīmē to, ka latviešu boļševiku nostājā viņš vairs neredz «tautības noliegšanu» (t. i., zināmās, Ļeņina kritizētās dažu latviešu boļševiku kļūdas nacionalajā jautājumā — *E. S.*). Vēstulē P. Daugem (1918.) Rainis raksta, ka «pēc avīžu ziņām spriežot, pēdējā laikā Latvija netika vairs tā noliegta un kā agrāk apkarota, un ar to priekš manis atkrita viena galvenā starpība starp Maskavu un mums, es varēju atkal tuvoties Maskavas programai, kā jau lielinieks, kas atzīst arī Latvijas pašnoteikšanos».[2]

Rainis ir nemierā un izsaka savu sašutumu vienīgi par to, ka starp «Latvijas reprezentētājiem» tiek iecelti atbildīgos amatos daži «lielinieki beztautībnieki», piemēram, Daniševskis. Citā vēstulē P. Daugem Rainis raksta «... tas ir zināms un redzams no katras rindiņas, kas es esmu z.-d., ne demokrats vien, kopš tā laika, kad devu inciativi z.-demokratijai pie latviešiem. Ka es skatos uz mākslu kā uz šķiru mākslu, arī ir zināms.»[3]

Minētā atbildē Padomju Latvijas valdībai (caur Padomju sūtniecību Šveicē — 1918.) Rainis raksta: «Manu pārliecību Jūs zināt un, kā redzu, neņemat ļaunā: es gribu Latviju un brīvību; es nevaru iznīcināt tautu un individualitati vēsturē, jo tie ir dzīvi organismi, jo es pats tas esmu.»[4] Apliecinot to, ka viņš vienmēr ir bijis un būs socialisma un komunisma pusē un ka Latvija kā Krievijas Socialistiskās Federacijas sastāvdaļa ir viņa loloto cerību un vispirmās formulas arī dzejā — brīva Latvija brīvā Krievijā — piepildījums, Rainis piemetina: «To es ceru no jums; es nepiekrītu tikai, kur to neredzu. Un to es ticu: nedotu jūs, nākotne to dos visādā ziņā.»[5]

Pilsoņu kara laikā nevarēja piepildīties Raiņa vēlēšanās —

---

[1] Vēstule P. Daugem 1918. gadā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 446.

[2] Vēstule P. Daugem 1918. gada 27. augustā, turpat, inv. Nr. 416.

[3] Vēstule P. Daugem 1917. gada janvarī, turpat.

[4] Vēstule P. Stučkam 1918. gada novembrī, turpat.

[5] Turpat.

dzīvot un strādāt jaunajā Krievijā un Latvijā. Rainim neradās iespēja pārbraukt. Kad 1918. gada decembrī Latvijas teritorijas lielākajā daļā un 1919. gada 3. janvarī Rīgā atjaunojās padomju vara, Padomju Latvijas Tautas Komisaru Padome otrreiz nosūtīja Rainim un Aspazijai aicinājumu atgriezties dzimtenē. Viņiem abiem piešķīra mūža pensiju. Drīz pēc tam pret jauno padomju republiku sākās vācu revanšistu, Baltijas baronu landesvēra, Antantes un latviešu baltgvardu apvienotais karagājiens. 1919. gada maijā padomju vara Latvijas lielākajā daļā krita, starptautiskās kontrrevolucijas pārspēka nomākta. Rainis palika trimdā.

BURŽUAZISKĀS LATVIJAS SPROSTĀ

Rainis nekad nav atteicies no savas jau 1905. gada revolucijas laikā izteiktās un vēlāk vairākkārt motivētās pamatdomas par latviešu darba tautas vienīgo vēsturisko «izredzi uz kopēju cīņu un kopēju mājas izbūvi ar krieviem»[1]. Nebūdams komunists, viņš tomēr simpatizējis boļševikiem, atzinis sevi «pēc tradicijas un temperamenta par lielinieku»[2]. Turpretim ar meņševikiem Rainim vienmēr bijušas dziļas principialas domstarpības. Buržuaziskajā Latvijā viņš bijis starp tiem nedaudzajiem kreisajiem socialdemokratiem, kas, neraugoties uz savām politiskajām svārstībām un kļūdām, tomēr mēģināja šķelt meņševiku partiju, lai atrastu kopēju ceļu ar komunistiem.

1920. gada aprilī Rainis ar Aspaziju atgriezās Latvijā, par kuru viņam šajā laikā svešumā nebija vairs patiesu ziņu un kuru cerēja atrast tiešām brīvu. Šai iedomātajai Latvijai viņš pat veltīja savu grāmatu «Sveika, brīvā Latvija!», kaut gan,

---

[1] Piezīme 1906. gada 4. jūnijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 227, 45. lapiņa.

[2] Vēstule Robertam (R. Pelšem) 1914. gada 4. septembrī, turpat, Nr. 401.

jau pošoties ceļā uz šo Latviju, viņu pārņēm šaubu un baigas neziņas izjūtas:

Piepeši saraujas sirds:
Es vēl nezinu, es tikai drausmīgi jūtu —
(«Uz mājām»)

Drīz vien Rainis piedzīvoja briesmīgu, rūgtu vilšanos par tā saukto «demokratisko» Latviju, kaut gan nacionalisti un meņševiki, kamēr vēl dzejnieks neizteica atklāti savu sašutumu par baltās Latvijas režimu, centās visādi suminât viņu. Jau pirmās dienas vakarā Nacionalajā teatrī svinīgos apsveikumus pēkšņi pārtrauca jaunatnes demonstracija augšējā balkonā. No turienes skaļā balsī nolasīja asinīm rakstīto Rīgas Centralcietumā ieslodzīto vēstuli. Tajā bija teikts, ka brīvās Latvijas vēl nav, ka tikai notiek cīņa par to, ka pamatšķiras dzejniekam jāstājas ierindā, jāieņem sava vieta kaujas ķēdē.

Kā atbilde šim aicinājumam skan Raiņa vēlāk uzrakstītais dzejolis «Meklētājam» (1926.), kurā teikts:

Stāvi cieti
savā vecā cīņas vietā!
Simtos veidos mainoties,
tas pats ir pretinieks.

Drīz vien Rainis saņem no politiskajiem ieslodzītajiem vairākas vēstules. Pēc dažām dienām viņam nodeva Rīgas Centralcietumā ieslodzītā Andreja Upīša slepeni izsūtīto vēstuli, kuras beigās bija piezīmēts: «Rakstu uz plāna papīra, var izlasīt, ja uzliek uz balta bieza papīra. Ceru, — nobeidz savu apsveikumu dzejniekam A. Upīts, — ka drīz Jūs sastapšu brīvajā dzimtenē, kuru esmu dabūjis redzēt tikai pa vagona un cietuma logu.»[1] (A. Upīti, pārbraucot Krievijas robežu, apcietināja Igaunijā. Baltās Igaunijas valdība viņu nodeva Baltlatvijas valdībai. A. Upīts konvoja pavadībā ieradās Rīgā dienu pēc Raiņa atgriešanās Latvijā.)

Nākošajā vēstulē A. Upīts raksta: «Te ir savāda pasaule, kurā tomēr mīt arī dzīvi cilvēki: cilvēki, kas, mēnešiem aprakti,

[1] Andreja Upīša vēstule Rainim, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literatūras muzeja inv. Nr. 378.

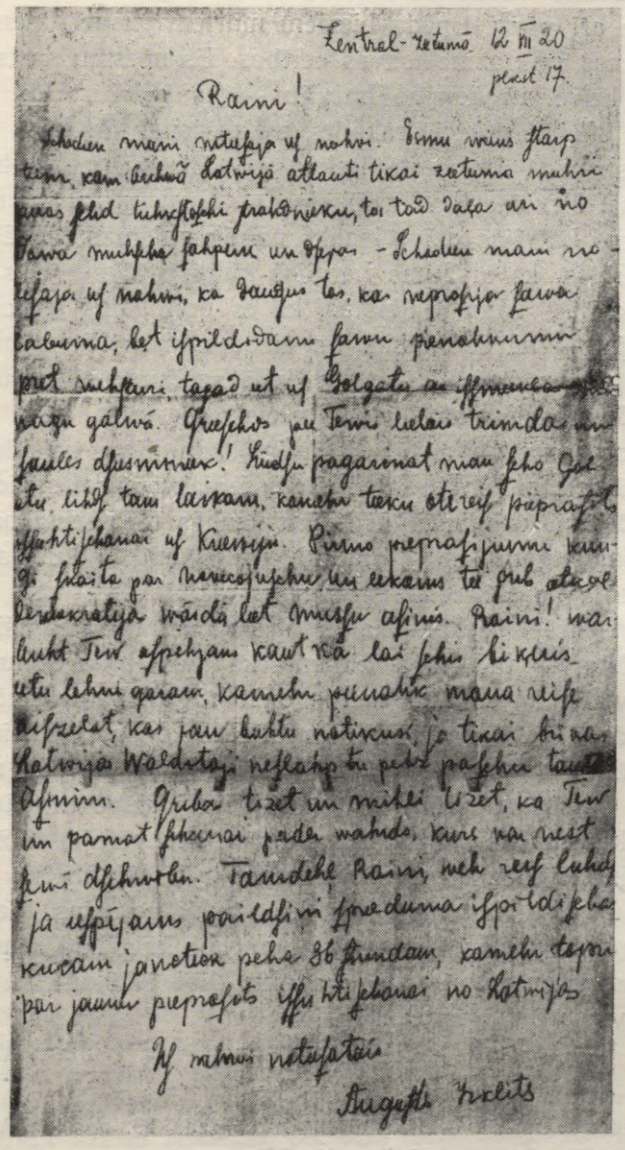

Centr.-zetumā 12 III 20
plkst 17.

Rainī!

Scholem manī rakstaja uz mahju. Esmu vinus stahjuschā tanī, kam Berlinē Latvijā atlauti tikai zetuma mahjas lohd kahdschahdi praktiskeem, tai tohd dahsa ari ino sawa mahjeka sahpem un ehpas - Scholem manī rakstaja uz mahju, ka daudsjus tas, kas neprohjot sawa dabuschot, let ispildidams sawu pienahkumu pret mahjeeni tagad ari uf Golgatu un ihmuschā [illegible] gahjis. Grehkus pee Tewis lehlai Trimdas mahte! Kahdu pagarinat man scho Gol[gatu] lihds tam laikam, kamehr tiesu otrreis pahrskat[ihs] ihstahtischanai uf Kurseem. Pirmo nepatihsumu kam[ē] schaita par nepareesu ihsschkiršanu un ekšamu tē gub[ernē] Bolschewiku wahrdā lai smeedsu afinis. Rainī! wa[i] kahdu Tew atspehjam sawā lai schis bihstamais [illegible] lehnu garam, kamehr pehdigi mana lihga [illegible] atpestot, kas pee kahdu nodarbu, ja tikai bij[a] Latwijas Waldibai nepalaiž tā pehz pascha tahlā [illegible] Afinim. Grib tizet un mihlet tizet, ka Tew [illegible] un pamat schehlsirdi pahr wahdu, kurs nu nest [illegible] Tewi dsehrtben. Tamdehl Rainī, neh reiz luhdsu [illegible] ja ispehjams pahrdahwi spreduma ispildischa[nu] kuram janotiek pehz 36 stundam, kamehr tapsu [illegible] par jaunu pieprasits ihstahtischanai no Latwijas.

Uf mahjas nolasitais

Augusts Irklits

Centralcietumā ieslodzītā Augusta Irkliša vestule J. Rainim

tomēr nezaudē cerību uz dzīvi un saules gaismu. Cilvēki, kas tomēr zin arī pār četrpēdu bieziem mūriem pasacīt viens otram savas domas un paziņot savas cerības. Es neesmu sastapis, kas nemīlētu brīvo, neatkarīgo Latviju — kaut arī varbūt ne tādā veidā, kā oficiali priekšā rakstīts, un neviena, kas kaut pēc tām dobjām skaņām, kuras te ieskan no ārienes, nesekotu dzīvei tur ārpusē. Neviena, kas nelūkotos arī Jūsu gaitā un necerētu, ka ar Jums Latvijas dzīvē ienāks vairāk gaismas, vairāk taisnības un brīves, ka ar Jums Latvijas kulturas dzīve tiks plašāka un dziļāka.... Man jāatzīstas, ka es pret Jums esmu arī netaisns bijis — ne ar nolūku un aiz aprēķina. Jūs atminēsaties manus agrākos darbus? — Cik dziļā sajūsmā es esmu strāvojis par Jūsu dzeju un Jūsu cilvēcisko personu. Bet pirmajā revolucijas laikā un agrāk aprindas, kam nava nekādu sakaru ar pamatšķiru, mēģināja Jūsu vārdu izmantot pret strādniecības atsvabināšanās dziņām. Mēs bijām šaubās un neziņā par Jums. Pag[ājušajā] gadā ap Bermonta uzbrukuma laiku, kad Rīgas ielas kūpēja no latv[iešu] strādnieku asinīm un kad Krievijā valdīja vispārējs uzskats, ka Latv[ijas] valdība to tīši pielaiž un atbalsta, — tad tapa zināms, ka Jūs braucat uzņemties oficialu vietu, un es tiku sacījis dažu rūgtu, katrā ziņā arī netaisnu vārdu par Jums. Jūs sapratīsat: ko ar visu sirdi mīlē, tam grūti piedot un vēl grūtāki saprast — it sevišķi naida un rūgtuma pārspīlētā atmosferā, kurā bija jādzīvo un jāelpo. Tagad es klausos savā tuvākā apkārtnē un vēroju tālās dzīves dimdu aiz cietuma, un man liekas, ka ir iespējams, ka visi pārpratumi un viss rūgtums nokrīt kā putekļi no sejas. Man gribas cerēt, ka mani nenoslāpēs te, ka man būs kaut kad iespēja strādāt mūsu mākslas pasaulē, kurā Jūs esat ienākuši kā skaidrotāja un vienotāja personība...

Jūsu A. U.»[1]

---

[1] Andreja Upīša vēstule Rainim 1920. gada 29. aprilī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 379.

A. Upīša piebildums. «Manā Rainim nosūtītā zīmītē minētie «esmu netaisns bijis», «rūgtums», «pārpratums» prasa mazu paskaidrojumu. Šie vārdi zīmējas uz diviem maniem rakstiem par Raini — «Brīvajā Strēlniekā»

«Ļ[oti] god[āto] darbabiedri, — Rainis atbild A. Upītim, — saņēmu Jūsu vēstuli un sirsnīgi pateicos par Jūsu lab[ajiem] vārdiem, ko man sakiet. Lieli jau bijuši pārpratumi, un es nevaru teikt, ka viņi mani nebūtu dziļi sāpinājuši. Tikai sarūgtinājuši gan nē, jo Jūsu talantu es stādu tikpat augstu kā agrāk... Es zinu, Jūs tiešām tā domājat, kā izteicāt: «Ko ar visu sirdi mīlē, tam grūti piedot un vēl grūtāk saprast», bet es šo mīlu, kura tik tuva naidam, saprotu tikai teoretiski un domāju, ka viņa ir tikai nepacietīga un vārīga temperamenta izplūdums un nenāk no sirds, kura ir īsti mīlas sēdeklis. Es domāju taisni otrādi, ka vislabāk saprot otru un piedod mīla un biju uz to cerējis arī sevis labad. Es pats tiešām saprotu arī Jūs, kur[u] es mīlu.»[1]

Rainis, kā tas redzams no viņa atbildes vēstules A. Upītim un dažām piezīmēm, centies, neraugoties uz nacionalistu un

---

1917. gadā un «Krievijas Cīņā» 1919. gadā. Pirmajā, Februara revolucijas laikā, es pārmetu Rainim, ka viņš nav ar revolucionaro strādniecību, bet uztur ciešus sakarus ar reakcionaro buržuaziju, kas publicēja dzejnieka uzsvērti sirsnīgās vēstules (A. Deglava «Jaunais laiks»). Otrā bija asi pārmetumi Rainim par «Daugavu» vai «Sveika, brīvā Latvija!», nosodot vispār viņa atbalstu buržuaziski nacionalās republikas vadoņiem. 11. IV 1920. ieslodzīts Centralcietumā, atradu vieninieku korpusu pilnu ar latviešu komunistiem, starp tiem bija arī daži jaunieši, mani bijušie skolnieki. Tie ļoti jūsmoja par lielo revolucionaro dzejnieku, viņa simpatijas buržuaziskai republikai izskaidroja ar emigracijas apstākļiem un Latvijas politiskās situacijas nepazīšanu. No dzejnieka, kas atgriežoties bij saņemts ar nepieredzētām gavilēm un godu, cerēja lielas lietas — milzīgu iespaidu republikas politiskajā režīmā, drausmīgo cietuma apstākļu uzlabošanu, amnestijas sagatavošanu, draudzīgu sakaru nodibināšanu ar Krieviju utt. Jaunieši bij pārliecināti un lūkoja pārliecināt arī mani, ka minētā raksta spriedumi bijuši pārāk asi un zināmā mērā netaisni. Vajadzētu dzejniekam likt saprast, ka savā ceramā, turpmākajā lielajā politiskā vadoņa darbā viņš var rēķināties ar plašu revolucionarās sabiedrības atbalstu.

Kā zināms, cerības nepiepildījās, bruzuazijas politiku kaut cik ietekmēt un grozīt Rainim neizdevās, pat Šiļfa un Arāja-Bērces nogalināšanu viņš nespēja novērst.»

[1] Vēstule Andrejam Upītim 1920. gada 6. maijā, ZA J. Raiņa v. n Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 212.

meņševiku pretošanos saeimā, darīt visu iespējamo, lai panāktu viņa atbrīvošanu. «Mans pirmais solis, — raksta viņš minētajā vēstulē A. Upītim, — ir palicis, diemžēl, bez panākumiem, pat bez atbildes.» Rainis tomēr neatlaidās, viņa, bet it sevišķi tautas protests, kas toreiz plaši izvērsās visā Latvijā, izjauca nacionalistiskās buržuazijas nodomu izrēķināties ar A. Upīti — nodot viņu lauku kara tiesai, lai notiesātu uz nāvi.

Rainis tāpat protestēja pret nodomāto A. Upīša izsūtīšanu uz laukiem pēc viņa atbrīvošanas no apcietinājuma. «Dzīvē, — atceras A. Upīts sakarā ar Raiņa nāvi 1929. gadā (rakstā «Mans pēdējais sveiciens Rainim»), — mēs nebijām pārāk tuvi — atskaitot gadījumu, kad politiskā apsardze, laikam 1921. gadā, gribēja mani izdzīt no Rīgas un nometināt uz laukiem, bet Rainis ar savu toreizējo lielo iespaidu pasargāja mani no šīs trimdas. Tā arī es esmu piedzīvojis to lielā dzejnieka lielo labsirdību un izpalīdzību, kura pazīstama visā latviešu rakstnieku un mākslinieku pasaulē.»

No Centralcietuma savus sveicienus Rainim nosūtīja arī Leons Paegle.

Vēstules no apcietinātiem un par apcietinātiem, kā arī viss «brīvajā» Latvijā redzētais un piedzīvotais, arvien vairāk pārliecina Raini, ka viņa dzejoļu gramata «Sveika, brīvā Latvija!» ir bijis tikai maldu sapnis. Vairākas dzejnieka piezīmes rāda, ka viņš šo grāmatu domājis patiešām brīvai, socialistiskai, bet nebūt ne buržuaziskai Latvijai. Šo domu apliecina vairākās vietās arī viņa dzejoļu krājums «Uz mājām».

Arī savu sērdienu dziesmu «Daugava» Rainis nekad nav domājis Latvijā pastāvošās buržuaziskās iekārtas cildināšanai un stiprināšanai, bet gan veltījis tautai tās briesmu brīdī — Bermonta bandu uzbrukuma laikā. Dzejnieks ļoti sāpīgi pārdzīvoja visus pārmetumus par šo grāmatu. Viņš uzskata tos par nepelnītiem un vislielāko pārpratumu. Kādā no savām 1920. gada piezīmēm Rainis raksta:

«Pats pēdējais (pārmetuma — *E. S.*) piemērs ir «Daugava». Kad reakcija bija jau nospiedusi pie zemes Latviju un grieza viņai rīkli, es neizturēju un izkliedzu «Daugavu» pret

Māja Torņkalnā, Dīķu ielā 11, kur dzīvoja J. Rainis pēc atgriešanās no Šveices

tautas nokaušanu. Man saka: sajūsmība novērsa nāvi, ne karaspēka technika un vadība. Tātad man arī tur daļa, jo sajūsmība ir mans ierocis. Un nu, kad reakcijas briesmas pāri, man pārmet, ka es esot reakcionars taisni šīs sajūsmības dēļ, šīs «Daugavas» dēļ... Ak, es esmu gan cietis pārestību un nodevību, un neslavu! Un vai tiešām varizeji var teikt, ka labāk būtu bijis, ka es nebūtu palīdzējis tautu glābt un nebūtu cīnījies pret reakciju? Pēc gadiem un gadu simtiem būtu uzvarējusi taisnība arī tā, bet vai nokauta tauta un mīdīts gars ir tik vienaldzīgi? Lūk, te mans kauns un nepacietība vainīga, ja man tagad pārmet!... Brīvs, pētošs gars visur jauns, pārvērš vecās kārtības, tas ir revolucionars. Tas ir mans ierocis, un tas man atliek vēl vienmēr. Man tad jāatsakās no drīzas vai tūlītējas uzvaras, bet kad tikai tauta un cilvēce dzīvo, man ir laika diezgan. Es neredzēšu sava darba augļu, bet viņi būs. Ir vērts stādīt un kopt, un gainīt postekļus. Un lai nedomā, ka es sev pielieku kādu nopelnu. Es esmu tikai laika izteicējs, bet vēl neatnākušā laika. No turienes man nesaprašana,

pārestības, vajāšanas, — no turienes sāpes, ne nopelni un alga. Bet man pietiek, kad tikai glābti jūs un kad tikai es varu izteikt sevi un to laiku, kas nāks.

Vai jūs esat glābti? Vai tautai nedraud nokaušana, miesīga un garīga? Vai es varu iet savā darbā?»[1]

Vienīgi kā nākošā, vēl neatnākušā un nebūt ne esošā laika izteicējs Rainis arī dzīvojis un darbojies buržuaziskās Latvijas sprostā pavadītajos gados. Šai nākošā laika izcīņai viņš arī veltījis, kā pratis, visus savus spēkus un sirdsdegsmi. Tāpat kā Stolipina reakcijas laikā, lai glābtu tautu no miesīgas un garīgas nokaušanas, viņš aicina tautu nesamierināties nekādā ziņā ar patlabanējās īstenības apstākļiem, bet likt visas cerības tālākās nākotnes mērķa sasniegšanai, turpināt cīņu par to.

Par to, ka Rainis ļoti ātri vīlies savās cerībās par pastāvošo iekārtu Latvijā, liecina kāda no viņa piezīmēm jau 1920. gadā:

«Man prasīja, vai būs labāk? Vai būs vieglāka dzīve? Būs vieglāka, bet gluži laimīgi taps tikai bērni. Tas vispārējs jautājums. Domā, ka es spēšu vērst uz labu. Bet nelaiž mani klāt tur, kur es varētu ko darīt, nelaiž praktiskajā darbā. Kā lai es vēršu par labu?»[2]

Ne velti jau 1921. gadā Rainis rakstīja māsai Dorai Stučkai, ka braucis šurp ar lielām gaidām un cerībām, bet zaudējis abas.

«Mīļā zelta dvēselīte, — raksta māsai Rainis, — rakstu atkal steigā, vakar ar lielu pārsteigumu satiku mūsu dārgo Pauli (Paulu Daugi, kas toreiz, atgriežoties no ārzemēm uz Maskavu, ieradās Rīgā —*E. S.*), un varbūt viņš jau šorīt brauc atkal prom. Es biju cerējis satikt viņu Vācijā, bet nu viņš atbraucis agrāk. Es vēl braucu turp, laikam šinīs dienās, un būšu Šveicē, Vācijā, varbūt arī Italijā (Rainis toreiz nekur neaizbrauca. — *E. S.*). Man ar veselību neiet tik labi, kā gribētos. Pie klimata grūti pierast. Tad man arī viena cita vajadzība: manu «Jāzepu» izdod Gulbis vācu valodā un Vācijā man varbūt izdosies dabūt viņu uz vācu skatuves, jāmēģina man pašam.

[1] Piezīme 1920. gada 29. februarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literatūras muzeja inv. Nr. 212.

[2] Piezīme 1920. gada 20. augustā, turpat, Nr. 242.

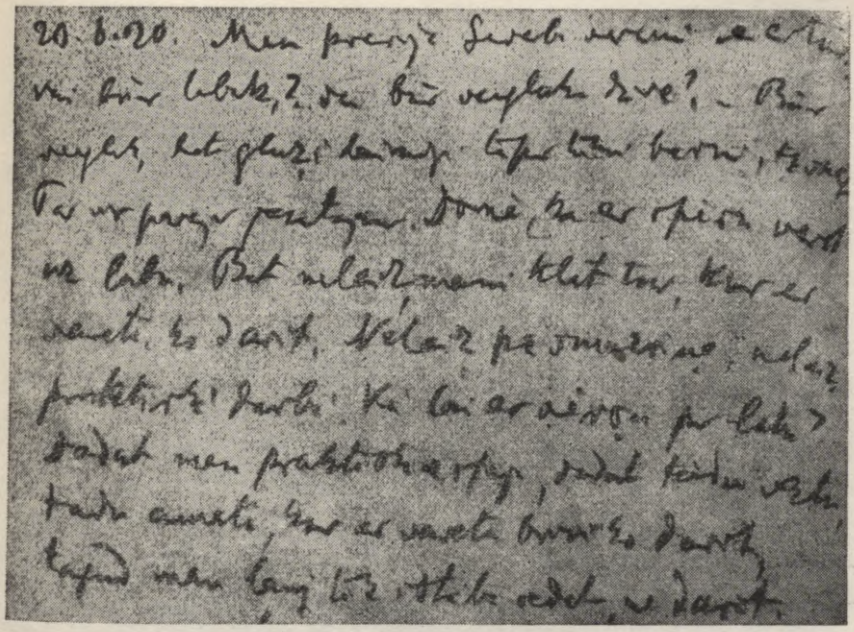

Piezīmes no J. Raiņa dienasgrāmatas 1920. gadā

Ir arī projekts tulkot viņu angliski. Bet vēl cits iemesls braukt: paliek bēdīgi ap sirdi, še dzīvojot. Iebraucu ar lieliem priekiem un cerībām, bet abi nu izbeidzas. Grūti par to runāt.»[1]

Vēlāk Rainis raksta māsai: «Nu jau mēs gadu še, bet nevaram iedzīvoties. To tu būsi sajutusi arī no dzejoļu krājumiem, ja tik tos būsi saņēmusi.»[2]

Raksturīgākās rindas no šīs vēstules toreiz tika nofotografētas un ievietotas Maskavā iznākušajā «Komunaru Cīņā».

«Manu mīļo, dārgo zelta Doriņ, — Rainis raksta māsai nākošajā vēstulē (bez datuma), — es rakstu, gultā gulēdams, nau nekas nopietns, tikai gripa vien, bet nomoca ilgā gulēšana, pāri par mēnesi. Līdzi iet mana grāmatiņa, tā lai pastāsta, kā man sviežas; gan jau Tu izburtosi, atradīsi arī daudz vecu laiku.

[1] Vēstule Dorai Stučkai 1921. gadā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 718.

[2] Vēstule Dorai Stučkai 1921. gada 15. augustā, turpat.

Man pašam grūtāk pārstāstīt visu, kas pa tiem gadiem pārlaists. Otrs, kas runās manā vietā, būs Pauls, kurš atpakaļ braucot caur Rīgu. Tavas mazās vēstulītes še saņēmu, pēdējā bija no septembra mēneša, bet dabūju to diezgan vēlu. Reiz man bija izredze braukt līdz uz Maskavu, kad es biju mākslas departamentā un gāju no šenes mākslas darbu reevakuacijas komisijā, kurā es būtu varējis piedalīties. Varbūt gadīsies kāda cita izdevība. Viens liels kavēklis ir mana veselība... tie piecpadsmit gadi Italijas nomalā darījuši mani diezgan vārīgu, katrs mazs saaukstējums ķeras man klāt. Citādi esmu diezgan stiprs, tikai galīgi nosirmojis... Par Jums abiem dzirdu atstāstījumu diezgan daudz, bet pa lielākai daļai agrākus, visādā ziņā dzirdu, ka turaties labi ar veselību. Es jau projektēju par savu braucienu atpakaļ, bet grozīju, mani aizturēja.»[1]

Par savu sarūgtinājumu un vilšanos cerībās Rainis rakstījis arī tā laika dienasgrāmatā ir 1920., ir 1921., tāpat 1922. un 1923. gadā, un vēlāk.

«Cik maza mūsu latviešu dzīve!...»[2] «Vai vērts palikt Latvijā?»[3] tādas piezīmes lasām dzejnieka 1922. gada dienasgrāmatā.

Savā tā laika dienasgrāmatā Rainis atzīmējis, ka viņam bieži vien uznākušas domas par pašnāvību. «Atkal pašnāvības domas pēc garāka pārtraukuma: diezgan esmu dzīvojis, ij laba piedzīvojis, ij strādājis. Pietiek dzīvot,»[4] raksta dzejnieks 1922. gada dienasgrāmatā.

«Es vēl stāvu šinī pasaulē, — atzīmē viņš gadu vēlāk (1923. gada dienasgrāmatā), — līdzi darbojos pie viņas izkopšanas un vešanas uz viņas pilnību. Es drīz vairs tur nestāvēšu.»[5]

«Man nav tēvijas, garīgas tēvijas,» lasām nākošajā piezīmē.

---

[1] Vēstule Dorai Stučkai — bez datuma, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 461.

[2] Piezīme 1922. gada 1. februarī, turpat, Nr. 415.

[3] Piezīme 1922. gada 2. janvarī, turpat.

[4] Turpat.

[5] Piezīme 1923. gada 10. janvarī, turpat, Nr. 372.

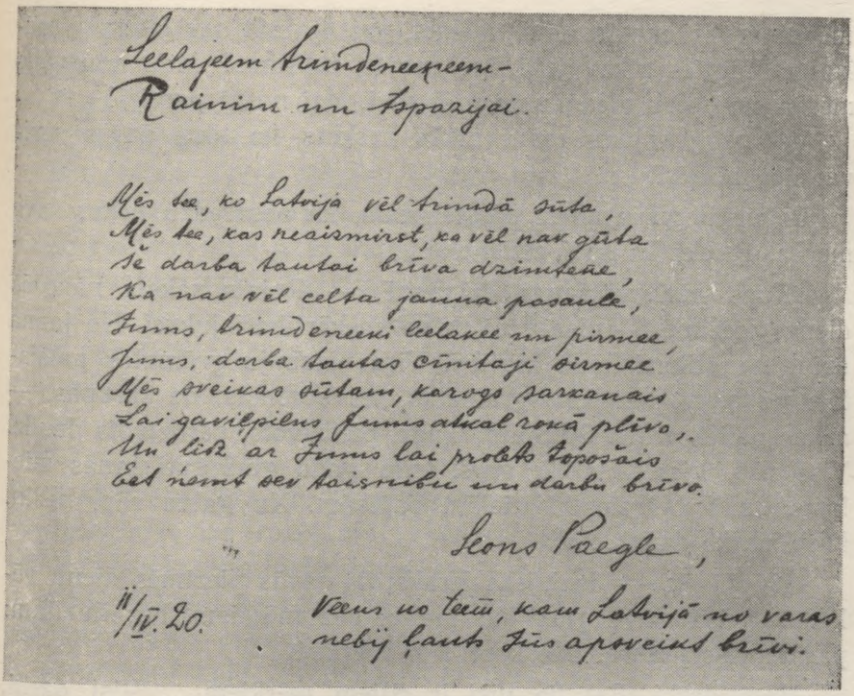

Leelajeem trimdeneeņeem-
Rainim un tspazijai.

Mēs tee, ko Latvija vēl trimdā sūta,
Mēs tee, kas neaizmirst, ka vēl nav gūta
Še darba tautai brīva dzimtene,
Ka nav vēl celta jauna pasaule,
Jums, trimdeneeki leelakee un pirmee,
Jums, darba tautas cīnitaji sirmee
Mēs sveikas sūtam, karogs sarkanais
Lai gaviļpilns Jums atkal rokā plīvo,
Un līdz ar Jums lai prolets topošais
Eet nemt sev taisnibu un darbu brīvo.

Leons Paegle,

11/IV. 20.

Veens no teem, kam Latvijā no varas
nebij ļauts Jūs apsveikt brīvi.

L. Paegles vēstule J. Rainim

«Tiklīdz dzimtene tapa par pēdējo, viņa no manis nogriezās.»[1]

Lasot šīs piezīmes, kļūst saprotamākas Raiņa tā laika dzejoļa rindas:

Vārti aizdarīti visi ciet,
Ceļa sliedes noslaucītas nost. —
(*«Piepildīts»*)

«Es, — dzejnieks turpina savu sāpju stāstu, — esmu sējies pie visuma klāt kopš bērnu dienām, kad tas man likās kā glābiņš. Visu darba dzīvi esmu pienākumu meklējis un pildījis. Nu mans pienākums viss izbeigts un darīts... neesmu vairs vajadzīgs... Un nu es esmu bez mēra izbrīnējies: Kas nu lai notiek? Ko lai nu daru? Man nau vairs mērķa nekāda, kad nau

[1] Piezīme 1923. gada 21. februarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 372.

mērķa ārpus manis. Vai meklēt, vai darināt sev jaunu pienākumu? Jūgties atkal jūgā, lai nebūtu tukšums? Man nau vairs mērķa sevī, nau pienākumu pret sevi. Vai nu tā pareizi?

Vai nebij aplams mans mūža uzskats, ka tikai ārpus sevis var būt mērķis?

Es tik noguris no šī pārsteiguma, ka nesaredzu nekur sava mērķa. Priekš kā sevi attīstīt?»[1]

«Kopš pārbraukšanas dzimtenē, — Rainis raksta nākošās dienas piezīmē, — visa vecā dzīve un kārtība izjukusi. No jauna dzīve nau tikusi kādā kārtībā. Visas atzīmju grāmatas palaistas: ne metu, ne dienasgrāmatas, ne atdomas, ne sarunas, — nekas netiek vests. Strādāts daudz, piedzīvots, pārdzīvots daudz. Viss zūd. Viss bijis tik garš, triju gadu garš satikšanās mielasts, kurš beidzies ar lielām paģirām. Nu galva sāp, nezin, kurp iet, ko darīt!...»[2]

«Nu jāsāk, — dzejnieks ierakstījis savās piezīmēs dienu vēlāk, — visa dzīve gluži no jauna: bez mērķiem, bez iluzijām: pašam viss jādara. Bet kas? Kur mērķis?

Mani darbi. Bet tie visi ir citiem mērķiem... Visi darbi, viss 100 tāpat beigts kā mana politiskā gaita, jo viņi bij tuvākās attiecībās ar šo gaitu un viņas mērķiem.»[3]

«Ir varbūt, — Rainis raksta vienā no nākošās dienas smago pārdomu piezīmēm, — iekšējs mērķis, vismaz pagaidām, kad atkrituši visi ārējie mērķi cilvēces labā. Pagaidām, lai sevi attīstītu un to vēlāk liktu lietā, nezināmā lietā. Sevi izprast caur darbiem, jo arī izpratne ir vispilnīgākā aktivā. Izprast sevi, apdomāt, priekš kā dzīvo, nau bijis laika steigā pēc ikdienas mērķiem. Labi, tie bijuši lieli mērķi, un tie ir vienmēr apdomāti, bet nu reiz tie sasniegti, vai tad nau tomēr arī pēc tiem dzīve vēl vērtīga? Vai atliek tikai vēl pašnāvība? Vai sīka bauda? Vai nau vēl augstāki mērķi? Vai meklēšana pati nau mērķis? Jeb

---

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1923. gada 19. februarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 22.

[2] Piezīme 1923. gada 20. februarī, turpat, Nr. 1/21.

[3] Piezīme dienasgrāmatā 1923. gada 21. februarī, turpat, Nr, 23.

vai šī meklēšana nau jau pašnāvības veids? Jaunā dzīve ir vecās miršana.

Pagaidu mērķis paliek: vecās dzīves likvidēšana un fiksēšana, reģistrēšana.»[1]

Bet Rainis paliek Rainis. Viņam nelīdz nekādi iekšējie pagaidu mērķi. Noslēgšanās sevī neglābj no šaubām, nemiera un trauksmes par viņa paša darbu vecajiem lielajiem mērķiem, kas tagad buržuaziskajā Latvijā šķiet kļuvuši nevajadzīgi un lieki. Viņš taču nevar pats sevi, savu veco dzīvi, visu agrāko darbu simtu vienkārši atmest, jo šo darbu mērķi un idejas patiešām nesaraujami cieši saistītas ar viņa revolucionaro politisko gaitu un tās mērķiem. Paļauties nespēkam, apstāties un mirt nozīmē piemēroties reakcijai. «Vai tik stiprs mans spēks par mani?» jautā dzejnieks sev un atrod atbildi, ka šis spēks ir paliekošs, tas jāsaglabā, lai trakojošās reakcijas apstākļos saglabātu sevi cilvēces augšupejas labākam laikam.

«Pēc vēstures paradumiem, — Rainis atzīmējis savā dienasgrāmatā dažus mēnešus vēlāk, — reakcija iet uz priekšu — mūsu pēckara laiki. Es reakciju nespēju aizturēt uz ilgu laiku. Cits manā vietā būtu piemērojies reakcijai un nobeidzis savu gaitu, man nau ļauts tik agri (nobeigt) apstāties un mirt, man jāpaliek pāri priekš tā labā laika, kad atkal cilvēce ies uz priekšu, uzplūdu un progresu laika. Dzimteni es redzēju, tas bija prieks, — nu jābeidz redzēšana.»[2]

Tāpat kā paguruma brīžos emigracijas pēdējos gados, Rainis arī tagad pat bezcerīgās piezīmes dienasgrāmatā parasti nobeidz ar vārdiem: «Jāsaņemas tomēr, jāiztur, jāstrādā.» Viņš nodomājis kādu laiku nodoties tikai literaturai, lai paspētu līdz mūža beigām pabeigt iecerētos darbus. «Nostiprinās domas, — viņš atzīmē dienasgrāmatā, — ka varu sākt dzīvot tikai literaturai, jo pārtika gandrīz pietiekoša; un ir laiks, paliek pāri tikai nedaudzi gadi.»[3]

---

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1923. gada 21. februarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 23.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1923. gada 28. jūnijā, turpat, Nr. 372.

[3] Piezīme dienasgrāmatā 1923. gada 28. jūlijā, turpat, Nr. 1/23.

Pārvarot grūtsirdību, nepaļaujoties izmisumam un nāves smacējošai elpai, Rainis šajos gados strādājis patiešām drudžaini. Pārsteidz dienasgrāmatā ieliktie lielie saraksti «par darāmiem darbiem, ar ko nodarbojies gada galā un kas pāriet uz nākamgadu». Tūliņ darāmo, nepieciešamo un iespējamo darbu skaitā, kas pārgājuši no 1922. uz 1923. gadu, atzīmētas vairākas dzejoļu grāmatas, satira, humors, sīkas dzejas žurnaliem, literari sacerējumi, tulkojumi, biografija, jaunības dzejas sakārtojums, dzeju izlase. Dzejnieks gribējis izdot žurnalu («Taisnais»), sarakstīt libretu operām «Indulis un Arija», «Pūt, vējiņi!» u. c., iecerējis virkni jaunu lugu — vēsturiskas un teiku dramas un traģedijas, bērnu lugas, komedijas. Plašajā iecerēto lugu sarakstā minētas dramas un traģedijas — «Prometejs», «Imanta», «Grakchs», «Steņka Razins», «Aleksandrs», «Sokrats», «Kung-tse», «Liadzi», »Cezars», «Robespjers», «Napoleons», «Amors un Psiche» u. c., joku lugas «Malenieši», «Rumpanīts», «Frine».[1]

Daudzas piezīmes dienasgrāmatā, kā arī «radāmo domu» biezie sainīši, rāda, ka dzejnieks aizrautīgi strādājis vai pie ikviena iecerētā darba. Apbrīnojami plašas un vispusīgas ir dažādo vēsturisko materialu un literaturas studijas. Ar materialu vākšanu un apdari, klasiķu pētīšanu un «radāmo domu» metiem darāmiem darbiem viņš pēc paraduma nodarbojies diendienā. Nav spējis atjaunot noguruma un slimības dēļ tikai «veco», pirms pārbraukšanas Latvijā vienmēr stingri ieturēto paškontroles kārtību. Aplūkojot 1922. gada darba rezultatus, Rainis nožēlo, ka nav vedis nekādas grāmatas par to. «Nau nekāda pārskata. Rekonstruēt tagad grūti darīto darbu, un tomēr tāds bij: 3 grāmatas: Gold. Ross, Muromietis un Puķu lodziņš.»[2]

Dzejnieka piezīmes dienasgrāmatā, tāpat «radāmās domas» un vēstules, ļauj dziļāk ieskatīties viņa jaunrades laboratorijā un paver plašāku skatu viņa iekšējā, īsto domu un jūtu pasaulē. Arī

[1] Piezīmes dienasgrāmatā 1922. gada 24. decembrī, 1923. gada 7. janvarī. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 1/21.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1923. gada 11. janvarī, turpat, Nr. 1/23.

J. Rainis pie Kazdangas revolucionaro skolotāju soda vietas

šajos traģiskajos buržuaziskās Latvijas sprostā pavadītajos gados viņš veltījis jaunradei visus savus spēkus un sirdsdegsmi. Šajā ziņā viņa piezīmes ir īpatnējs darāmo darbu žurnals, jaunrades atskaite. Uzsākot šajā laikā neredzēti plaša vēriena jaunradi, ieguldot tajā ārkārtīgi daudz neatlaidīga, vispusīgi apsvērta, sistematiska darba, dzejnieks centies jau iepriekš, cik vien iespējams pilnīgāk, paškritiski apdomāt, iznēsāt sevī ikviena iecerētā un ieceramā darba pamatidejas un tēlus, sižetu un kompoziciju.

«Lasu un piezīmēju par Kungtsi. Nau dramatisma, bet labas krāsas. Temats nākotnei. Tam jāseko Liadzi vai Laotse. — Neeju uz dziesmu dienu. — Nevaru sajūsmināties par Kungsti. Personiski līdzīgs temats, tas var interesēt. — Kad izstrādā stipri, dramatiski, tad zūd filozofija un lirika,»[1] līdzīgas rindas lasām vai ikvienas dienasgrāmatas piezīmē.

Bieži vien savu iecerēto darbu tematus un varoņus Rainis salīdzinājis ar klasiskās literaturas tematiem un varoņiem, lai savā jaunradē sekmīgāk atrisinātu tradiciju un novatorisma problemu.

Rainis cerējis līdz mūža beigām uzrakstīt vispirms aizsāktās vēsturisko un teiku dramu lielās serijas nozīmīgākos darbus. «Taisu, — raksta viņš kādā piezīmē, — tādu kalkulacju: dzīvošu varbūt līdz 70 gadiem, tā tad būtu vēl man doti ap 15 gadi. Tad nu jāaprobežojas ar vajadzīgākiem darbiem: jāizbeidz manas gaitas, idejas: tautīb[as] — ar Imantu, latvības — ar Dievs un velns, brīvības — ar Steņku, valsts — ar Grakchu. Tad jāpāriet uz jaunām idejām: vecās labās kārtības, kulturas utt. laušanu ar Sokratu un Aleksandru, darba un cilvēces labošanas mēģini ar Kung-tse un beigās darba labošanas nevajadzība ar Liadzi. Priekš Liadzi varbūt vēl mēģini saņemt kopā vecos centienus pēc garas dzīves, t. i., darbu ar Gilgamešu ... Pa starpām vienmēr rakstīt biografiju.

Pa šo laiku ļoti daudz domu par plāniem: Komediju, ... Zalkša līgavu, Gilgamešu, Bībeles temi: Estere, Belzacars.

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1923. gada 16. jūnijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 1/23.

Romani: Kleopatra, Belzacars, Aleksandrs Lielais, Savonarola, G. Bruno, C. Borģia (arī drama ar faktiem vien) priekš Eiropas.

Mums: Nameitis, Veidenbaums, vēstur. un literar.

Meklēju dramu temas, tāpat romanu...»

1923. un 1924. gada dienasgrāmatā Rainis vairākkārt atzīmējis un pasvītrojis, ka viņam kā tautas dzejniekam nav vajadzīgs «ne naudas, ne slavas, tikai darbs».[1] Dzejnieks nebūt nedomā pielaikoties buržuazisko aprindu gaumei un prasībām, bet ir nolēmis «ieiet politikā» ar visu savu daiļradi, kaut gan tas nozīmētu saiet naidā ar pilsonību, «atmest pilsonības pabalstu».

Dzejnieka paša piezīmes, tāpat visi citi viņa dzīves gaitas dati buržuaziskajā Latvijā, rāda, ka viņš šajā laikā «iegājis politikā» ne vien ar saviem politiski nozīmīgajiem daiļdarbiem, īpaši ar politiski saasināto satiru un pamfletiem, bet arī aktivi līdzdarbojies sabiedriski politiskajā dzīvē. Viņš nebūt nav varējis, kā bija domājis, aprobežot sevi ar literaro darbu vien, «dzīvot tikai literaturai». Gandrīz visi viņa šajos gados sarakstītie darbi, pat teiku dramas un jūtu lirika, projicējas dzīves īstenībā, ar kuru viņš nekad nav zaudējis tiešas aktivas attieksmes.

Kopš savas atgriešanās Latvijā līdz mūža pēdējām dienām Rainis centies izmantot katru iespēju, lai atklāti izteiktu savu protestu pret buržuaziskās diktaturas patvarībām un aicinātu strādniekus turpināt cīņu par demokratiskām tiesībām, kuras mina kājām «brīvās» Latvijas satrapi. 1921. gada 7. jūlijā Rainis uzstājās strādnieku protestu mītiņā pret izņēmuma stāvokli un nāves sodiem.

«Runājot par kara stāvokli un nāves sodiem, — teica savā runā Rainis, — mums jātur karstas sirdis, bet auksti prāti. Kas ir kara stāvoklis? Kā valsts pārvaldīšanas formu tādu jēdzienu agrāk nepazina. Tagad šis jēdziens padarīts par «tiesisku iestādi». Kara stāvoklis nav nekas cits kā valdošās šķiras diktatura. Romieši diktaturu ieveda cīņu momentos, kad valstij bruka virsū ārēji ienaidnieki. Tad nodeva diktatora tiesības vienai personai. Šī persona vadīja karu un valdīja, bet tas viss

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1923. gada 8. jūnijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 1/23.

bija vērsts pret ārējo ienaidnieku. Tagad to vērš pret tā saukto «iekšējo ienaidnieku». Demokratiskā valstī tāds ienaidnieks nav domājams, jo tauta pate pret sevi nevērsīsies. Turpretim monarķistiskā valstī vai valstīs, kuras stūrē uz monarķiju, valdošais mazākums izmanto kara stāvokli pret tautas vairākumu pēdējā apspiešanai. Kara stāvokli cenšas izmantot tagad arī domu brīvības apspiešanai, bet tās veltas pūles, jo doma paliks brīva. Ar varu karot pret idejām velti! Kara stāvoklis nokauj tautā tiesisko apziņu un pāri visam pacelj rupjo varu. Tautā rodas īgnums un nemiers, jo nav uzticības uz tiesu un tiesisko iekārtu. Kopsumā tas noved pie valsts pamatu satricināšanas un tātad ar kara stāvokli panāk tieši pretējo — valsts pamatu ārdīšanu. Arī šo sapulci mums gribēja noliegt uz kara stāvokļa pamata. Jūs ieradušies kuplā skaitā izteikt savu brīvo domu. Brīvā doma iet uz priekšu un ved mūs nemitīgi tuvāki Socialismam. Socialistiskā iekārta nāks, un nekas viņu neatturēs. Lai dzīvo socialisms!»[1]

Viltus demokratiskā valsts noteikti stūrēja uz fašismu. Rainis arvien skaidrāk sāka apjēgt lietu īsto stāvokli un atbrīvoties no «patstāvīgas un neatkarīgas Latvijas valsts» iluzijām. Pēc pārbraukšanas Latvijā viņš gan vēl kādu laiku ietiepīgi turējās pie savas «valsts idejas», uzsverot gandrīz vai katrā runā, ka valsts lieta ir pamatšķiras lieta, maldīgi domājot, ka strādniekiem izdosies caur vēlēšanām saeimā pārveidot pastāvošo valsts iekārtu. Buržuazijas asiņainais terors un uzsāktais karagājiens pret pēdējo demokratisko brīvību paliekām, izņēmuma stāvokļa ievešanu, carisko likumu pieņemšana utt. — tas viss atdarīja acis arī Rainim. Pamazām radās un padziļinājās domstarpības un nesaskaņas ar meņševiku partiju, kuras «goda biedros» un centralajā komitejā viņš formali sastāvēja. Pret viņu drīz vien manāmi atsvešinājās ne vien valdības un pilsoņu aprindas, bet arī meņševiku partija, jo viņa sabiedriski politiskā un it īpaši literarā darbība nekādi neiekļāvās meņševiku politikas ietvaros. Būtībā Raiņa darbībai buržuaziskajā Latvijā nebija nekā kopīga ar meņševiku partijas nodevīgo politiku.

[1] «Socialdemokrats», 1921., 150.

Politiskā spekulacija ar Raiņa vārdu, dažādu «goda biedru» piešķiršana utt. pa inercijas ceļu gan vēl ilgi turpinājās, bet beidzot arī tai bija ar kaunu jāizbeidzas. No Raiņa neiznāca ne valdošās kliķes «galma dzejnieks», ne arī meņševiku partijas literaturas «galvenais dzejnieks». Viņš bija un palika tautas dzejnieks. Cik tālu viņš stāvējis no nacionalistiskās un meņševistiskās pagrimuma literaturas un cik tuvs vienmēr bijis tautai un tās jaunradei, liecina viņa uzrunā teiktie vārdi Raiņa vakarā ceturtajā vidusskolā 1921. gada 19. septembrī:

«... Ja mēs, rakstnieki, gribam mācīties tīro latviešu valodu, tad mēs ejam pie tautas, pie pamatšķiras. Strādnieku šķira tiek saukta par zemākiem slāņiem tāpēc, ka tā ir nemantīga, bet ir jāsaka, ka tie nav zemākie slāņi. Tautas dvēseli visspilgtāk izsaka pamatšķira. Mums par to dokuments — tautas dziesmas. Lielākā daļa tautas dziesmu ir uzglabājušās no pamatšķiras. Labieši nenodarbojās ar dziesmām. Visstiprākās ir tautas pašas dziesmas, tur izpaužas tautas kulturas spēks. Pie šīm tautas dziesmām, šīs tautas dzejas ir turējies tautas vairums, un pie tām mums nākotnē jāturas, uz to jābūvē nākotnes ēka. Šī tautas dzeja ir demokratiska dzeja ...»[1]

Rainim kļuva pavisam skaidrs, ka arī kulaku valstiņas labieši «nenodarbojās ar dziesmām», tiem pilnīgi sveša bija demokratiskā dzeja un demokratija vispār. Tie nodarbojās ar cietumiem un gatavi bija, kā vēlāk Rainis pats rakstīja, «izpārdot ij tautas dzīvo dvēsli».

Tā beidzot Raiņa paša priekšstatos sabruka un nevarēja nesabrukt viņa «valsts ideja», atstājot dzejnieka dvēselē tikai riebumu un jaunu nogurumu.

1922. gada dienasgrāmatā ir piezīmes, no kurām redzams, ka Rainis patiešām sāk pārvarēt meņševistiskās un pilsoniskās apkaimes ietekmi, redz neķītro veikalu, kādu ar viņa vārdu taisa meņševiki un nacionālisti, viņš cenšas izrauties no šīs apkaimes un iet tālāk savu patstāvīgo ceļu arī politiskajos jautājumos.

[1] No Raiņa runas 1921. gada 19. septembrī Raiņa vakarā ceturtajā vidusskolā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 311.

Rainis satiekas ar dažiem revolucionari noskaņotiem sabiedriskajiem darbiniekiem, kuri, kā viņš atzīmējis savā dienasgrāmatā, «nau pie maziniekiem... tādēļ pie manis». Pārrunājot ar tiem starptautiskā stāvokļa jautājumus, dzejnieks pārliecinās par buržuaziskās Latvijas gaužām niecīgo, pat nožēlojamo lomu pasaules politikā. Tāpēc vienīgā izredze latviešiem ir «sastādīt kopvalsti» ar Krievijas tautām. Šajā tautu kopsaimē, «kad lielkrievi būs atkal pieņēmuši mūs», līdz ar citām tautām kulturali ātrāk attīstītos arī latvieši, kas savukārt varētu daudz ko dot citu brālīgo tautu attīstībai, vispirms tuvākajām kaimiņu tautām — baltkrieviem un ukraiņiem. Tepat Rainis piezīmējis arī to, ka viņam vajadzētu izstāties no socialdemokratu partijas, lai būtu «lielāks iespaids arī strādniecībā» un nebūtu «jānes atbildība par partijas darbību», kas bija ieturēta naidīgā vērienā pret Padomju Savienību.[1] Savas pārdomas un sarunas par «aiziešanu no partijas» Rainis minējis dienasgrāmatā vairākkārt. 1923. gadā dienasgrāmatā viņš atzīmējis: «Partiju vajag šķelt, lai viņu glābtu.»[2]

Arī vēlāko gadu piezīmes rāda, ka meņševiku rūpīgi slēptās dzejnieka nesaskaņas ar socialdemokratisko partiju, sevišķi tās nodevīgo vadību, nebūt nav gājušas zudumā, bet gan padziļinājušās. Viņš arvien noteiktāk pārliecinās, ka izrauties no iekšējā paguruma, atgūt sevi un jaunrades rosmi viņam nav iespējams, neizraujoties no meņševiku apkaimes, no buržuaziskās Latvijas sprosta. Pārdomās par savas sabiedriski politiskās un literarās darbības īsto saturu un jēgu jau kopš Jaunās strāvas laikiem viņš allaž uzsver tās organisko saistību ar Krievijas un Latvijas liktenīgi kopējās cīņas gaitu. Jauns laikmets pasaules vēsturē, pēc viņa domām, sācies kopš Krievijas pirmās un sevišķi Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas. Ar šo laikmetu viņam arī turpmāk jāsaista sava dzīve un darbība, dzejas tēli, viss dzejnieka radošais darbs. «Uzreiz, —

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1922. gada 25. decembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 1/21.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1923. gada 21. janvarī, turpat, Nr. 372.

Rainis raksta kādā dienasgrāmatas piezīmē, — izrauties no miegainības. Vai var radīt sajūsmu? Vai var būt jauna strāva? Vai trimdas laika sparība? Vai jel maz kas līdzīgs iespējams? Vai tikai viss viņpusē?»[1] Nē, atbild sev dzejnieks: Vēsturiskais pagrieziens, Jaunā strāva pasaules vēsturē un līdz ar to arī literaturā sākās kopš 1905. gada un sevišķi Oktobra revolucijas.

Par padomju literaturas un kulturas sevišķo starptautisko nozīmi Rainis bija dziļi pārliecināts, jau atgriežoties Latvijā. 1920. gada 21. maijā viņš lasīja Tautas augstskolā lekciju par jauniem virzieniem pasaules literaturā revoluciju laikmetos. «Lielākā, — teica Rainis, — ir krievu revolucija.»

Šajā idejiskā noteiktībā un politiskā pamatojumā Rainis gribējis attīstīt arvien tālāk pats savu daiļradi, aktivi piedaloties sabiedriski politiskajā dzīvē, uzturot ciešus sakarus ar tautu.

Rainis gāja pie tautas un pamatšķiras un cik spēdams gaisināja maldīgos priekšstatus par tā saucamo «brīvo» Latviju. Rainis enerģiski uzstājās par boļševiku ierosināto strādnieku šķiras vienoto fronti. 1922. gada Pirmā Maija mītiņā Rainis uzsvēra domu, ka mieru nevar panākt šķiru miera ceļā. «Mūsu darbībai, — viņš teica, — jāiet caur cīņu uz mieru... Pēc pasaules kara strādniecība ir vājināta un palikusi tikai 1/3. Rīgā ir ap 7000 bezdarbnieku, kas liecina par grūtiem saimnieciskiem apstākļiem. Šodien strādniecība iet vienotā frontē par savām tiesībām. Lai dzīvo vienota strādnieku fronte!»[2]

Par to pašu vienotās frontes jautājumu Rainis pēc dažām dienām uzstājies progresivās jaunatnes sanāksmē. Cauri viņa runas «Ezopa valodai» izskan tā pati doma, kuru viņš izteicis vairākkārt, ka nekādas brīvas Latvijas vēl nav un ka nevar būt nekādas samierināšanās ar pastāvošo iekārtu. Arī šajā sanāksmē Rainis saka, ka revolucionari trimdinieki, atgriežoties Latvijā, ir gaužām vīlušies par to.

«Mēs gribam brīvu Latviju un uzsveram vārdu — brīvu.

---

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1927. gada 6. aprilī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 1/23.

[2] «Jaunākās Ziņas», 1922., 96.

J. Rainis ap 1923.—1924. gadu

Mēs nejūtamies še kā savās mājās. Brīva Latvija nevar būt par daudz, bet tagad ir par maz brīva.»[1]

Būdams saeimas deputats, Rainis arī te atklāti atzīst, ka «tās Latvijas, par kuru mēs sapņojām svešumā, nav, bet mēs viņu uzcelsim»[2]. Šīs cerības piepildījās tikai pēc diviem gadu desmitiem — pēc 1940. gada tautas revolucijas.

Rainis nevarēja neredzēt, ka šķiru cīņa Latvijā turpmākajos gados arvien saasinās. Sevišķi spilgti šis saasinājums izpaudās 1925. gada sākumā — pašvaldību vēlēšanas kampaņas laikā. Augstskolas korporaciju, Nacionalā kluba un citu fašistisko organizaciju huligani jauca strādnieku sapulces, piekāva to dalībniekus, izdarīja pat teroristiskus aktus. 15. februarī nacionalistiskie banditi nošāva Aleksandru Masaku, kas atgriezās

[1] *J. Rainis*, Dzīve un darbi, 1931., 11. sēj., 415. lpp.

[2] Runa 1922. gada 8. maijā, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 331.

no pirmsvēlēšanu sapulces. Masaka nošaušana dziļi saviļņoja Latvijas strādniecību. 17. februarī Rainis saeimas sēdē uzstājās ar sašutuma pilnu runu, kurā atmasko buržuaziskās valsts īsto būtību un saka, ka «tiešām grūti jau elpot garīgam cilvēkam Latvijā». Dzejnieks izsaka apsūdzību visai «mantīgo šķirai un tās aizsargiem».[1]

Masaka bērēs, kas izvēršas par Rīgas strādniecības protesta demonstraciju, ierodas arī Rainis un saka pie viņa kapa atvadvārdus.

Kā redzams, Rainis ir izjutis revolucionarās strādniecības pieaugošo spēku un centies iet kopsolī ar to. Grūti, protams, bija pārkliegt «rēcošo zvēru balsis» ar protesta runām demonstracijās vai buržuaziskajā saeimā, bet Rainis izmanto arī tās tribīni, lai «cauri nejaukam troksnim» teiktu patiesību, atklātu melnās varas īsto seju. Savā runā saeimā 1925. gada 20. maijā viņš uzsver, ka buržuaziskā valsts balstās uz antidemokratiskiem, militaristiskiem, korupcijas un nelikumības pamatiem. Prese kļuvusi pērkama, sensacionala un pornografiska. Spiedošajā valsts atmosferā aiz dzīves apnikuma, bezcerības un izmisuma, bet bieži aiz trūkuma iet bojā cilvēki. «Visu mūsu dzīvi, — saka Rainis, — tagad noteic veikals.»[2]

Rainis, kaut arī neprazdams uzņemt ciešus sakarus ar Latvijas Komunistisko partiju un revolucionaro pagrīdi, tomēr turpināja sava vienpatņa cīņu pret buržuaziskās Latvijas mantīgo šķiru un tās aizsargiem. Būdams viens no Cilvēku tiesību aizstāvēšanas biedrības organizētājiem Latvijā, viņš vairākkārt uzstājās ar protestu pret strādnieku kustības darbinieku un revolucionaro rakstnieku vajāšanām. Raksturīgi, ka ar aicinājumu turpināt savu vīrišķīgo cīņu pret reakcijas spēku trakošanu Latvijā pie Raiņa (sakarā ar Linarda Laicena apcietināšanu) griezies Anri Barbiss un citi Rietumeiropas progresivie rakstnieki.

Minētie fakti vien jau apgāž visus buržuazisko nacionalistu melus, it kā «lielais nemiernieks» Rainis sava mūža beigās būtu atsacījies no šķiru cīņas principiem un miris, samierinā-

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 1931., 11. sēj., 356. lpp.

[2] Turpat, 422. lpp.

jies ar visiem un visu. Varenais Raiņa gars slāpa nost buržuaziskās Latvijas tvanā. Dzejnieka drūmais noskaņojums un sašutums nepārprotami izpaužas visā viņa šā laika daiļradē. Raiņa sarkastiskā satira vēršas pret visiem baltlatviskās iekārtas pamatiem. Vairums buržuaziskajā Latvijā sacerēto politisko dzejoļu ievietoti pēc dzejnieka nāves sastādītajā krājumā «Muza cīņās». Nozīmīgas rindas atrodamas arī Dagdas skiču burtnīcās, sevišķi «Mēnessmeitiņā» un «Sudrabotā gaismā».

Pats par sevi Rainis vairākkārt saka, ka viņš mājās pārnācis nelaikā:

Es mājās pārnācis pirms sava laika
Kā balodis,
Vēl zem' un prāti kūp no asins tvaika.

Tāpat arī 1921. gadā publicētajā dzejolī «Tev atkal cīņā iet» Rainis apliecina, ka buržuaziskajai Latvijai nav nekā kopēja ar viņa iecerēto «jauno valsti», t. i., socialistisko iekārtu:

Lūk, brīve zūd, kas rada jauno valsti,
Lej atkal asnis cilvēcei par kaunu,
Top grēkos celti veckārtības balsti,
Tev atkal cīņā iet pret veco ļaunu.

Šo domu, ka cīņa nav galā, bet vienreiz un drīz vien tā ir jāizved līdz galam, dzejnieks atkārto vairākos dzejoļos. 1925. gada beigās sarakstītais dzejolis «Jaunu gadu, jaunu laimi» sasaucas ar citiem viņa agrākajiem jaungada dzejoļiem, kuros viņš parasti atzīmēja tekošā momenta raksturīgākās parādības un aicināja pamatšķiru nepagurt, bet turpināt cīņu:

Jaunu gadu, jaunu laimi!
Kāda būs tā jaunā laime?
— Tāda pat kā vecā gadā:
Cīņa, cīņa atkal cīņa.

Cīņa deva mūsu daļas
Tikai vienu mazu tiesu,
Vairāk vaj'dzēja mums iegūt, —
Nu to pašu grib vēl atņemt!

Nesaudzīga buržuaziskās Latvijas kritika atrodama arī Pirmajam Maijam veltītajos dzejoļos, kas krājumā «Muza cīņās»

sakopoti ciklā «Pirmais Maijs». Dzejolī «Uz strādnieku maija svētkiem» (1921.) viņš atklāj ulmaniskās Latvijas — Rietumu lielvalstu puskolonijas patieso stāvokli:

Svinat, svinat,
Bet zināt:
Jums rīt ir jāiet mošķus dzīt!
Spekulantus un sūcējus mīt!

Raiņa ikgadējie Pirmā Maija dzejoļi ir labākais apliecinājums, ka viņam pilnīgi sveša nacionalā šaurība un nav nekā kopēja ar buržuazisko nacionalismu, kā to centās uztiept buržuaziskie kritiķi. Šajos dzejoļos ļoti spilgti izteikta proletariskā internacionalisma ideja. Dzejolī «Atmodas svētki» (1923.) uzsvērts, ka strādnieka spēki «pasauli tura» un lai strādnieks «cilvēci ceļ». Tāpat dzejolī «Maija piemērs»:

Apzināt vienībā
Strādnieku spēku!
Pārtaisāt brīvībā
Pasaules ēku!

Arī dzejolī «Past-telegrafniekiem uz jaunu darbu» (1921.) teikts:

Glābt cilvēci ir strādniek' — uzdevums!

Kā redzams, Raiņa revolucionarās dzejas socialistiskais ideals, «augstākā ideja» un «vadošā zvaigzne» atspīd visā savā agrākajā mirdzumā arī viņa ceturtajā — pēdējā trimdā, par kādu uzskatāmi buržuaziskajā Latvijā pavadītie gadi. Dzejnieka jaunrades nodomi visai plaši. Rainis ir un paliek uzticīgs agrākajiem mērķiem. Jaunajos apstākļos viņš izvirza pamatšķirai nevis reformistiski apcirptus, bet īsti revolucionarus, līdz galam ejošus lielas strateģijas cīņas uzdevumus un lozungus. Dzejolī «Pārdroša doma» (1920.) uzsvērts, ka agrākā nākamo laiku ievadītāja «pārdrošā doma» par proletariata vēsturisko lomu jāpauž arī tagad. No kalpības un pazemības, no dziļākās, tumšākās nebrīvības strādniekiem jākļūst par pasaules valdniekiem, piepeši jāiegūst sev rokās visa gaišā vara. Tāpēc nevar būt nekādas piekāpšanās pastāvošās iekārtas priekšā:

Ne jūgu vieglināt,
Ne pātagu īsināt,
Ne dažus dzeloņus trulināt —
Bet pātagu pašu pušu lauzt,
Sevi par jaunu spēku jaust!

Rainis, kam pašam, sastopoties ar Baltlatvijas īstenību, nokritušas iluziju zvīņas no acīm, brīdina tos strādniekus, kas grib gavilēt par šķietamajām brīvībām:

Lūk, debess mācas, veļas,
No jauna mošķi ceļas,
Grib gaismu piesmacēt,
Vēl maz ko cīņā guva,
Vēl uzvara nav tuva,
Nav laiks vēl gavilēt!

Vēl Latvija nav brīva —
Lai griba top jums spīva:
To panākt vaj'ga spēt!

Neatlaidīgi, kopš 1920. gada līdz sava mūža pēdējām dienām, viņš cenšas izgaisināt iluzijas par kulaku valstiņas viltus demokratiju, atklājot tās īsto būtību:

Neviena mīkla nav minēta,
Neviena plaisa nav aizbērta,
Neviena vaina nav dziedēta, — —
Viss vecais smagums velk ar visām šausmām.

Raiņa dziļais naids pret šo veckārtību jūtams arī viņa runās saeimā. «Mēs uzturam, — saka viņš kādā no savām runām, — gandrīz visus valsts lielsaimniekus, un šī lielsaimniecība, kurai ir bijis noteicošs vārds līdz šim, domā, ka viņai būs vārds arī turpmāk, viņa prata ierīkoties tā un pratīs to arī turpmāk, ka valsts nodokļu nasta gulsies ne uz viņu, bet uz nabadzīgām šķirām.»

Veltīgi bija mēģinājumi satricināt «veckārtības balstus», pakustināt no vietas visaptverošo budzisko «smagumu» ar runām buržuaziskās Latvijas saeimā vai meņševiku kongresā. Šī cīņa bija dzejnieka vienpatņa divkauja ar veco pasauli. Agrākās

revolucionarās socialdemokratijas vietā, kuras rindās viņš cīnījās pirmās Krievijas revolucijas laikā, tagad viņam apkaimē bija meņševiki — nodevēji, kas izlīga ar buržuaziskajiem nacionalistiem, bet viņu reklamēja par savu goda biedru.

Neapmierinātība un sarūgtinājums nepalika bez sekām. Dzejnieks sāka sāpīgi izjust, ka pamazām zūd viņa miesīgie un jaunrades spēki.

No vairākām dzejnieka piezīmēm un vēstulēm redzams, ka viņš jau pirmajos gados pēc atgriešanās Latvijā itin labi izpratis buržuazijas cenšanos izolēt viņu no darba tautas masām, neķītro, divkosīgo politisko veikalu ar viņa vārdu un intrigas. Glaimiem un liekulīgiem suminājumiem no ienaidnieka puses vienmēr sekoja arī «ēzeļa spērieni». Nacionalistiskie huligani rīkoja obstrukcijas sanāksmēs un mītiņos, kur uzstājās Rainis. Viņam nereti draudēja ar viņa jaunāko darbu konfiskaciju un pat ar paša apcietināšanu.

Baltlatvijā Rainis tiešām jutās kā vajāts svešinieks, kam jāmeklē droša paliekama vieta citur. «Arī man vajag vietas, — viņš raksta 1923. gadā dienasgrāmatā, — kur palikt, kur mājās justies.»[1]

Saņemot kopā ar milzīgu piepūli patiešām pēdējos spēkus, atgaiņājoties no dažādiem uzbrukumiem, vērojot reakcijas un terora pastiprināšanos, Rainis tomēr neatlaidīgi strādā pie iecerētiem daiļdarbiem, kaut gan nekad nav īsti apmierināts ar padarītā darba rezultatiem. Atņem daudz velti tērēta laika un ir jau galīgi apriebušies visi meņševiku uzspiestie amati un pienākumi, sēdes un reprezentacijas, visa viņu taisītā, peļu kņadai līdzīgā sīkā politika, dažādas ārēji trokšņainas, būtībā izlīdzīgi nevarīgas «mazinieku interpelacijas» saeimā utt. Dzejnieks arvien biežāk domā par bēgšanu no Latvijas: jāizmanto izdevīgs gadījums nokļūt ārzemēs, lai apskatītos, kur labāki apstākļi radošam darbam, kur būtu drošībā un varētu palikt pavisam. Bet tādas izdevības nebija. Pat Raiņa skopās piezīmes dienasgrāmatā liecina, ka viņš buržuaziskajā Latvijā vien-

[1] Piezīme 1923. gada 2. janvarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literatūras muzeja inv. Nr. 372.

mēr bijis naidīgā aplenkuma stāvoklī, stingrā nacionalistu un meņševiku uzraudzībā, kas sekojuši katram viņa solim. Jābrīnās, ka šajos apstākļos dzejnieks varējis vēl tik daudz laba padarīt un sevišķi daudz aizsākt savā daiļradē, interesēties par dažādiem literaturas un kulturas jautājumiem, ņemt atsaucīgu līdzdalību daudzu Latvijā vajāto cilvēku personīgajā dzīvē. «Domāju par darbiem, — dzejnieks raksta par saviem darāmiem darbiem 1924. gada nobeigumā, — visu salikt iekšā, riskēt; otrs risks: konfiskacija. Es atkal gribu pārcelties uz ārzemēm, [bet] Lietava u[n] Igaunija izdos Latvijai . . .»[1]

Līdzīgas piezīmes atrodam arī 1925. gadā dienasgrāmatā. Tajās bieži vien pasvītrots, ka jātiek vaļā no amatiem, jāstrādā gar aizsāktiem darbiem, jāaizbrauc. Valdība gan solās Raini atlaist no amatiem, bet ar noteikumu, ja viņš pats atklāti atteiksies un prom nebrauks.[2]

Atgriežoties Latvijā, Rainis, kā jau bija minēts, cerēja dzimtenē nobeigt daudzus iecerētus liela stila darbus — «Imantu», «Kaju Grakchu», «Steņku Razinu», «Kurbadu» u. c. Raiņa jaunrades lielie nodomi to plašā vēriena ziņā līdzinās Balzaka iecerētai «cilvēciskajai komedijai». Rainis gribēja savos milzīgajos darbos kā varenā dziedājumā parādīt latviešu tautas vēsturi un citu tautu vēsturi, sevišķi izceļot, kā redzams jau pēc darbu nosaukumiem, mūžseno latviešu draudzību ar krieviem.

Buržuaziskās Latvijas apstākļos, visa «vecā smaguma» spiests, Rainis atmet ar roku pasāktam darbam un 1925. gadā izdotajos kopotos rakstos («Dzīve un darbi») publicē dažus sava sāpju bērna fragmentus, pievienojot tiem sarkasma pilnas piezīmes:

«. . . nau izredzes, — piezīmē viņš «Lielā zagļa Tut-Ancha» fragmentam, — uz dramas turpināšanu un nobeigšanu «mūsu laikā», kurš sevišķi nelabvēlīgs dramai; nau arī izredzes, ka drīz beigsies «mūsu laiks». Tad jau drīzāk drama.»[3]

---

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1924. gada 24. decembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 23.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1925. gada 17. jūnijā, turpat, Nr. 1/23.

[3] *J. Rainis*, Dzīve un darbi, 1925., 10. sēj., 329. lpp.

Sakarā ar nepabeigto traģediju «Kajs Grakchs» Rainis saka: «...šo gadu gars nau labvēlīgs literaturai, kur nu vēl progresivai, kas norādītu uz nākotni...»[1]

Ļoti raksturīgas ir arī piezīmes «Klusajai grāmatai» un «Galam un sākumam». Atceroties «Klusās grāmatas» «vēsturisko seju», Rainim šķiet, ka tajā attēlotais «pārejas laiks» nemaz nav vēl pagājis, ka šai grāmatai vēl ir tā pati kādreizējā aktualā nozīme: «Bet cik savādi pazīstama man izliekas šī seja, gluži it kā tas «pārejas laiks», kas tur attēlojas, būtu norakstīts no šodienas. Kā acis var vilt! Jeb vai neviļ?»[2]

Par «ziemas dziesmu», t. i., «Galu un sākumu», teikts: «Kad pārbraucu mājās, es gan sāku vasaras dziesmu, bet tā tika drīz aizsaldēta... Es varbūt tomēr rakstīšu jums savu vasaras dziesmu, bet man tā pirms jādzīvo, un kad tas būs?»[3]

Rainim vairs neizināca uzrakstīt «vasaras dziesmu», jo viņš nesagaidīja pat pavasara, kaut gan šā pavasara īsti brīvās Latvijas gaidas izsaka visa viņa pēdējo mūža gadu dzeja.

Rainis atkal kā kādreiz emigracijā noslēdzās sevī, aizgāja savu iekšējo pārdzīvojumu pasaulē. Viņu apmeklēja tikai paši tuvākie draugi un cienītāji.

Lai cik smaga Rainim arī bijusi šī jaunā vientulība, viņš tomēr centies pārvarēt grūtsirdību un nekad nav zaudējis ticību tautas masu spēkam, revolucionaro pārveidību neaizbēgamībai, socialistiskā humanisma uzvarai Latvijā un citās zemēs.

Pat savas vientulības visgrūtākajos brīžos Rainis domājis par darba tautas likteņiem, nav zaudējis garīgas saites ar masām. Revolucionarā strādniecība, darba jaunatnes možā rosme allaž aizrāvusi sev līdzi arī Raini, devusi atveldzi nogurušajam dzejniekam, gaisinājusi viņa drūmo noskaņojumu, palīdzējusi iekšēji saņemties.

Nepārprotami noteikta bijusi Raiņa nostāja divu literaturu cīņā. Par buržuazisko pagrimuma literaturu un reakcionaro presi viņš raksta, ka buržuaziskie «laikraksti un literati apspriež

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 1925., 10. sēj., 514. lpp.
[2] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 1925., 2. sēj., 9. lpp.
[3] Turpat, 296. lpp.

visu tikai no reakcionarās politikas stāvokļa, nau politiska, ne vēl literariska gudrība, bet vienkārša garīga nespējība saprast, kas der tautai un pat viņu šķirai».[1]

Raiņa spilgto personību raksturo viņa nesamierināmā nostāja pret visiem buržuaziskās iekārtas ļaunumiem. Kopš Jaunās strāvas laikiem līdz pēdējām dienām viņš nemitējās atmaskot imperialismu un aicināja Latvijas darbaļaudis būt modriem pret kara kurinātājiem. Rainis allaž aizrādīja uz latviešu strādnieku šķiras kopējām interesēm ar krievu revolucionaro proletariatu, uz tā vadošo lomu cīņā pret imperialismu. Kad buržuazisko nacionalistu barveži savu saimnieku — Vācijas, Anglijas un Amerikas imperialistu tiešā uzdevumā mēģināja pārvērst Latviju par kara placdarmu pret Padomju Savienību, Rainis uzstājās pret šo nodevīgo politiku un atmaskoja starptautisko militaristu nodomus.

«Katrs karš, — rakstīja viņš 1922. gadā, — ir riebīgs un nejēdzīgs. Cēlums ir tikai atsvabināšanas kariem, kad tauta nomet kāda apspiedēja jūgu. Bet tas nav vairs karš, tā ir revolucija.»

Šai revolucionarā karā tautai proletariata vadībā jāuzstājas apbruņotai, balstoties uz tautu draudzību. Par varenāko uzvarošo ideju pret imperialismu Rainis tādēļ uzskatīja proletarisko internacionalismu, starptautisko darbaļaužu solidaritati. Aicinot visu progresivo cilvēci pieteikt «karu karam», dzejnieks bija pārliecināts, ka proletariats teiks te savu izšķirošo vārdu. 1920. gadā dzejolī «Mīļais maijs» lasām:

Teic strādnieks: kariem reiz būs rimt!
Tiem asins zvēriem peklē grimt.

Šo domu viņš uzsver vai ikvienā Pirmajam Maijam veltītā dzejolī. Vēl neilgi pirms nāves, 1928. gada Pirmajā Maijā, dzejnieks rakstīja:

Skaistākos no svētkiem
Saucam «nost ar karu!»
«Nost ar tumsas varu!»
Lai reiz nāktu brīvīb' svētki.

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1929. gada 3. janvarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 413., 5. lapiņa.

Rainis aicināja panākt vispārēju spēku mobilizaciju cīņā par mieru visā pasaulē — «pret karu kara pulkus sapulcināt». Progresivajai cilvēces kulturai, literaturai, mākslai, zinātnei — it visam jākalpo vienam mērķim — miera, demokratijas un cilvēka tiesību aizstāvēšanai.

Caurstrāvots ar dzīvinošu optimismu un sasaucas ar mūsdienām Raiņa aicinājums visu tautu vienkāršajiem ļaudīm, kas aizstāv miera lietu:

Lai vilks cik asinskārs, tas neuzvar,
Bet uzvar tas, kas strādā, plauj un ar.
(«Sodi bez gala»)

Meņševistiskajiem lideriem bija ko uztraukties, jo Rainis pat saeimā atklāti pateica, ka netic Latvijas mierīgai pārejai uz socialismu. Viņš uzskatīja, ka visa attīstība galu galā notiek «tikai caur revoluciju».[1] Dzejnieks te domā pāreju uz nākotnes sabiedrību ne mierīgā, bet revolucijas ceļā.

Rainis zināja, ka dziļā pagrīdē cīnījās vienīgā revolucionārā — varonīgā Latvijas Komunistiskā partija un ka it visur notika asa šķiru cīņa. Dzejnieks sajuta, ka darbaļaudis sauc viņu pie sevis uz «klaja lauka» atklātai, izšķirošai cīņai pret veco pasauli:

K'au! durvīs dūrēm cīņas klaudz —
Tās mani sauc, —
Tur klajā laukā telpu daudz, vēl daudz.

Rainis ar visu sirdi tiecās tikt «klajā laukā», lai ietu kopsolī ar avangardu cīnītājiem. Bet dzejnieka mūža pēdējos gados viņa «izmocītā sirds» jau bij pārāk nogurusi.

«Dagdas skiču burtnīcas»

Dzejnieka cīnītāja īstās tieksmes, cerības un ilgas, kā arī iekšējais nogurums un sarūgtinājums, izteikts vairākos dzejoļos un grāmatās. «Sudrabota gaisma» (1920.) un «Mēnessmeitiņa» (1925.) — šīs pēdējās divas «Dagdas skiču burtnīcas», — tāpat pēdējie 1929. gada dzejoļi, pauž dzejnieka traģiku buržuaziskās Latvijas sprostā, viņa nesamierinātību ar to.

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 1925., 11. sēj., 401. lpp.

Dzejolī «Uz mājām» (burtnīcā «Mēnessmeitiņa») dzejnieks apliecina, ka jau iepriekš paredzējis, kas nāks:

Ka zudīs visas skaistās iluzijas
— — — — — —
Līdz pašām mielēm tev sāpes ciest,
Tad ļaus tev riebās vaigu projām griezt.

Dzejolī «Aizaugu stīgas» nepārprotami izteikta Raiņa attieksme pret šo Latviju, kuru viņš cerēja atrast kā «Spīdolas valstību», bet atrada kā kulaku valstību:

Aizaugu stīgas un ērkšķi bij priekšā,
Es iegāju svešā namā iekšā —

Rainis vēl nezaudē cerību, grib tiešām darīt vēl visu iespējamo:

Es ciešu vēl. Es iešu vēl.
Es veikšu.
(*«Citu laiks»*)

Bet pārlieku liels ir «vecā smaguma» pārspēks, sabrūk arī pēdējie viņa jaunrades nodomi. Šajā Latvijā, kur «stipri nāves elpa pūš», Rainis neredz vairs nekādu iespēju radošam darbam. «Ceļa mūžu» nobeidzot, dzejnieks novēl tautai visu savu dzejas mantojumu:

Es mājās visu dalījis,
Visu devis,
Ko ceļa mūžā ieguvis.
(*«Pie sevis aizeju»*)

Bet nav Rainim nekādas samierinātības ar buržuazisko Latviju. Īsta pašcieņa un lepnums, dziļa, nesalaužama spīts jūtama visā viņa dzejā mūža pēdējos gados. Dzejolī «Nekas nav vajadzīgs» viņš saka:

Lepnis dzīvojis,
Lepnis mirstu —

Vai šie rainiskie vārdi nav rada tiem, kas kādreiz teikti dzejolī «Viņš to zināja»? «Sudrabotās gaismas» un «Mēnessmeitiņas» vārsmas dzejnieks uzrakstījis ar savām sirds asinīm.

Viņa romantisms joprojām ir revolucionars — sabiedrisks, jauna tipa romantisms, jo atspoguļo revolucionarās cīņas romantiku, apliecina nākotni plašā, no socialistiskā ideala un proletariskā humanisma viedokļa apzinātā vērienā. Šis romantisms ietver sevī arī visu to skaistāko, kas ir cilvēka jūtu pasaulē, arī viņa intimākās izjūtas. Romantiskā līnija arī šajos gados ir Raiņa daiļrades neatraujama, organiska sastāvdaļa. Kā spilgts pavediens tā ieaužas visā viņa dzejā un padara to cilvēciski vēl pievilcīgāku, sabiedriski vēl nozīmīgāku.

«Mēnessmeitiņas» romantika nebūt neaizved nekādās «nenoteicamās sapņu tālēs». Dagdas brīnišķīgais sapnis par mēnessmeitiņu vispirms ir «sāpīgs stāsts» par dzīvi, dzīve — sapnis. «Dagda, — saka dzejnieks, — pats nobeidz savu vēstuli ar mazu dzejolīti par dzīvi-sapni...»[1] Šis sapnis atveido realo dzīves īstenību un līdz ar to arī šķiru sabiedrības realās pretrunas. Dagdas «sāpīgajā stāstā» Rainis ielicis daļu no sevis, izteicis pats savas ciešanas un dvēseles mokas, ilgas un cerības. Šajā ziņā arī «Mēnessmeitiņā» daudz autobiografiska. Dagdas dienasgrāmata ir paša dzejnieka dienasgrāmata pantos. Romantiskajā iztēlē par mēnessmeitiņu uztverts ļoti konkrets, ikdienišķs saturs par visu to rūgto dzīves patiesību, ar kādu Rainis sastapās, atgriežoties dzimtenē, kur nu izzūd viņa «visas skaistās iluzijas», bet «visi raibie ziedi» izrādās «par papīru», kur nu riebās vaigs ir jāvērš nost no šīs «dzimtenes» («Uz mājām»). Bet viņš nav nekāds aizbēdzējs no šīs «realās īstenības». Sapnis par mēnessmeitiņu nav nekāda aizmiršanās, nedz sevis piepildīšana, nevarīga aiziešana no «citu laika» vienaldzības. Šajā «svešajā namā», kur dzejnieks atrada tikai «Tumšu tukšumu, Bet kaktā — savu nosirmojušo bērnību» («Aizaugu stīgas»), viņš meklē iespējas «veikt, vērst visu citādi, liekt pašu likteni». «Mēnessmeitiņas» romantiskajam sāpju stāstam caurcaurēm izskan nevis bezcerīgā, «rezignētā tieksme bēgt kaut kur prom», bet optimistiskā pārliecība, ka ir aktivi jāiejaucas dzīvē. Tā «klusā rezignacija», par kuru dzejnieks runā minētajā dzejolī «Uz mājām», izzūd līdz ar skaisto iluziju sabrukumu. Šajā sve-

[1] *J. Rainis*, Kopoti raksti, 1948., 3. sēj., 553. lpp.

šajā dzimtenē, kur «Līdz šim viss nāves gara ceļu iet», Rainis uzskata sevi par «dzīves advokatu» un meklē arī te ne nāvi, bet dzīvību, ir pārliecināts, ka «Būs dzīvei uzvara» («Dzīves advokats»). Dzīve izaug no pelniem, «pelnu pasaulē» paliek vēl šī piepildāmā, realizējamā cerība.

«Liktens man grib atņemt Leldi! Es nedošu. Es likteni pašu tiesāšu.

Neko man nevar padarīt. Impavidum ferient ruinae.»[1]

Divietī «Laužams liktens», kas it kā sasaucas ar «Klusās grāmatas» diviešiem, teikts, ka cilvēkam jāuzņem sevī «pasaules sēkla» un «nākotnes pasaules dvēsele». Šai briestošajai dvēselei jālauž esošās dzīves čaula, jāaug pāri dzīves īstenībai, jācīnās par nākotnes pasaules lielajiem mērķiem.

Dzīvi tik dzīvot ir maz,
Nav viss ij to pazīt un saprast, —
Pāri par dzīvi būs augt,
Pāri par likteni stāt!

Kā redzams, arī «Mēnessmeitiņas» īpatnēji rainiskā romantika ir materialistiskās filozofijas atziņu piesātināta. Tās ideals ir nākotnes pasaules, socialisma ideals.

Neatkārtojamā, psiholoģiski smalki niansētā Dagdas skiču — šā «romana dzejoļos» — mīlas lirika it kā turpina jaunā, plašākā vērienā un kopumā «Tālu noskaņu» un «Gala un sākuma» mīlas dzejoļu ciklu saturu. Te tā pārsteidz un valdzina lasītāju ar jaunu domu un izjūtu bagātību, kam ciešs kopsakars ar dzīves īstenības laikmetiskajām parādībām un tās cildenajiem nākotnes mērķiem. Mīlētāji noslēgušies savā pasaulē no apkārtējās dzīves tukšuma, gara truluma un kūtrības, kāds bija buržuaziskajā Latvijā, bet ne no dzīves augšupejas, ne no dzīves lielās patiesības.

Mēs visi epizodes šinī zemē,
Un zeme pati saules epizode,
Un saule epizode visumā.

(«Epizode»)

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 1948., 3. sēj., 521. lpp.

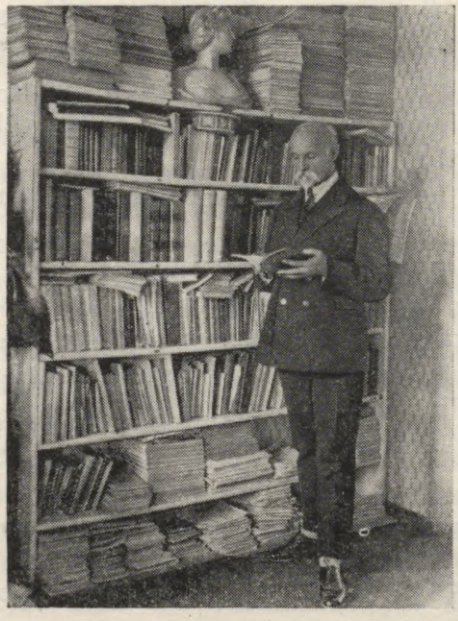

J. Rainis ap 1925. gadu

Bet mīla un viss labākais, kas viņam ir, — viņa darbs, līdzdalība cīņā par labāku nākotni neiet zudumā. Tāpēc arī mīlai, šķiet, ir sākums, bet gala nav. Visa pasaule vēl «nav laba diezgan». Mīlai jāpalīdz cilvēka un pasaules atjaunotnei. Mīlētājs ir pasaules daļa, tāpēc viņam ir daļa gar to. «Es pasaul's daļa, atbildīgs par visu.»[1] Mīlai, tāpat kā socialistiskā humanisma atziņām jāceļ cilvēks, cilvēce, šī atbildība dod spēku nākotnes izcīņā. «Tu devi spēku manim tālāk iet.»[2]

Dzejnieka kvēlais aicinājums uz šo līdz galam ejošo cīņu, visa viņa dzeja kā muza cīņās rāda, ka viņš te savu aktivo mīlu, aktivo humanismu nebūt nedomā kā šķiru cīņas atvietotāju, bet gan kā nākotnes sabiedrības, jaunu cilvēku morāles un sadzīves principus.

«Mēnessmeitiņas», tāpat arī pārējo Dagdas skiču burtnīcu («Treji loki», «Čūsku vārdi», «Uz mājām», «Sudrabota gaisma») romantika dabiski papildina Raiņa šā laika daiļrades realistisko pamatlīniju, ir cieši saaugusi ar to kopā. Vienlaikus ar Dagdas un arī pēc tam realistiskā māksliniecisk rokrakstā sarakstītie dzejoļi — politiski pamfletiskie un satiriskie — pilnīgi saskan ar romantiskajiem, jo pauž vienu un to pašu pieeju dzīves īstenībai, tās dziļo izpratni un apzināti drošu nākotnes

[1] *J. Rainis*, Kopoti raksti, 1948., 3. sēj., 547. lpp.

[2] Turpat.

apliecinājumu. Raiņa daiļrades romantiskās sastāvdaļas savienojums ar realistisko ir ļoti daudzveidīgs. Bieži vien romantiskajos dzejoļos dzejnieks pāriet uz tīri realistisku, tiešās lietišķās valodas izteiksmi vai arī realistiskos dzejoļos ievij gluži romantisku simboliku. Tomēr tas nebūt nemazina viņa mākslinieciskās metodes viengabalainību, bet gan apliecina dzejnieka izteiksmes līdzekļu dažādību. Arī sava mūža pēdējā posmā — buržuaziskās Latvijas sprostā pavadītajos gados — Rainis ir un paliek proletariata dzejnieks, ievērojamākais socialistiskā reālisma pārstāvis latviešu pirmspadomju literaturā.

Latvijas darbaļaudis, sevišķi revolucionarā jaunatne, protams, gaidīja no sava dzejnieka pēc viņa atgriešanās no emigracijas daudz vairāk, lielu jaunrades pacēlumu. Bet Rainis, viņa paša vārdiem runājot, bija mājās pārnācis nelaikā un ne viņš vien par to vainojams, kā arī par to, ka nespēja savlaicīgi izkļūt ārā no svešā nama tukšā kakta. Viņa dzeja, sevišķi Dagdas skiču burtnīcas un epistolārā mantojuma dokumenti, liecina, ka viņš, cik vien spēdams, ir centies to darīt, lai nelaikā neaizietu bojā fiziski un garīgi.

1921. gadā «Sidrabotās gaismas» iecerei veltītās piezīmēs Rainis raksta: «Nāves elpas nojautu, nespēju dzīvot, nespēju pavēlēt, patstāvīgi dzīvot...»[1]

Dagda saka: «Es aizceļošu, jaunās Latvijas klimatu es labi nepanesu... Eju atrast, — ko? — teikšu, kad būšu atradis...»[2]

Kā redzams arī no agrāk jau minētām Raiņa dienasgrāmatas piezīmēm, viņš visus buržuaziskajā Latvijā pavadītos gadus meklējis sev patvērumu, «garīgo tēviju» ārpus Latvijas.

«Visu veco dzīvi, — atzīmējis Rainis 1922. gada dienasgrāmatā, — priekš Latvijas un iekš Latvijas likvidēt, jo pilnīgāka būs likvidacija, jo labāk varēs sākt jaunu dzīvi. Tātad vajga arī projām braukt.

Likvidēt arī veco miesas uzbūvi un [uzlabot] veselību,

---

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 1948., 4. sēj., 582. lpp.

[2] *J. Rainis,* Kopoti raksti, 1948., 3. sēj., 388. lpp.

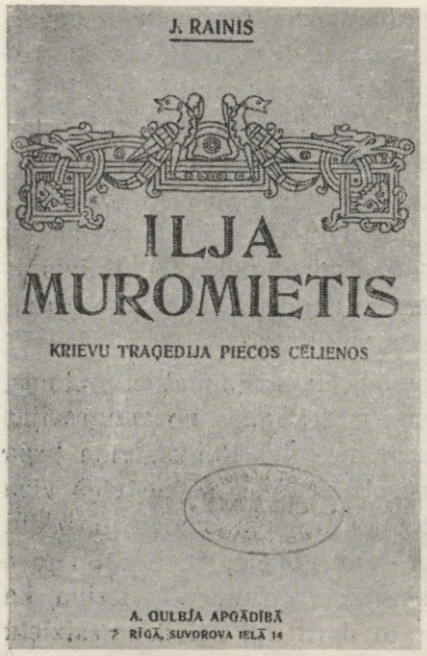

1. Raiņa lugas «Iļja Muromietis» vāks

sasmelties Rentgena un kalnsaul[es] labumus, masažu un mājas kurijas un tad aidā.

Sentimentalitate ir vēl, bet viņa tapusi lielāka ar vilcināšanos. Jābrauc aši, bet kur norakstīt vecus darbus, še vai ārzemēs?

Sajūta tāda, ka jāuzvar un uzvarēšu.»[1]

Līdzīgas piezīmes dzejnieks atstājis arī neilgi pirms nāves — 1928. gada dienasgrāmatā: «Nopietni jātaisās uz prombraukšanu. Es taču nobeidzu veco liter[aro] darbu... Ko es vēl kavējos ar dzīves nobeigšanu?»[2]

Par to, ka dzejnieks pastāvīgi bijis ceļa jūtīs, liecina vairāki viņa dzejoļi.

«Iļja Muromietis»

Traģediju «Iļja Muromietis» Rainis pabeidza 1922. gadā. Šā darba sižetu un lugas varoņu raksturojumu viņš veidojis pēc krievu biļinu materiāliem. Iļja Muromietis tēlots kā tautas aizstāvis un šai ziņā ļoti tuvs Lāčplēša tēlam «Ugunī un naktī». Viņš cīnās pret tautas apspiedējiem, svešzemniekiem iebrucējiem, pret kņazu Vladimiru un tā dienderiem. Šai lugai aužas cauri autora raksturīgā doma, ko atrodam arī citās viņa lugās (jo sevišķi spilgti iecerētā dramā «Kurbads»), ka izcila varonīga vēsturiska persona, cik liela tā arī būtu, var uzvarēt un veikt savus nodomus, tikai tautas masu atbalstīta. Šī luga apliecina Raiņa dziļās simpatijas un

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1922. gada 24. decembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 1/21.

[2] Piezīme dienasgrāmatā 1928. gada 31. augustā, turpat, Nr. 1/23.

mīlestību pret krievu tautu, pareizu tās atbrīvošanās cīņas izpratni. Tāpēc latviešu nacionalistiskā buržuazija to uzņēma demonstrativi naidīgi.

Rainis — Padomju Savienības draugs

Buržuaziskās Latvijas valdoņi, gatavojoties karam pret Padomju Savienību, kurināja nacionālo naidu, apspieda mazākuma tautības. Buržuaziskie nacionālisti mēģināja aizliegt nacionalitatu skolās mācību pasniegšanu mātes valodā, noteica ierobežojumus nelatviešu uzņemšanai augstskolās, nicināja latgaļus, neatzina tos par latviešiem.

Rainis vienmēr droši uzstājās pret šīm provokacijām. Raiņa drošsirdīgās cīņas rezultatā izgāzās tā saucamais «baltkrievu process», kuru bija sākuši pret baltkrievu kulturas darbiniekiem šovinisti. Toreiz neizdevās arī aizliegt baltkrievu skolās baltkrievu valodu kā mācību valodu.

1926. gada septembrī Rainis piedalījās Baltkrievijas PSR kulturas konferencē. Savā runā konferences atklātajā sēdē Rainis ar dziļu sašutumu stāsta par baltkrievu kulturas un tās darbinieku vajāšanām buržuaziskajā Latvijā. «Pie mums bija tāds ieskats, — paskaidro Rainis, — kas valdīja arī cariskajā Krievijā, ka baltkrievi nav tauta, ka baltkrievu valoda nav valoda, bet apakšvaloda, krievu vai poļu valodas izloksne. Vajadzēja arī pie mums Latvijā cīnīties pret šādiem ieskatiem ... Carisko spaidu laikos baltkrievu valoda tika nolikta par prastu zemnieku un strādnieku runu, kurā nekad nebūtu iespējams radīt literaturu, kuru nekad nevarētu lietot inteliģence un kultura. Lielā revolucija, iznīcinādama veco spaidu valdību, atcēla arī spaidus no valodas, un nonicinātā, noliegtā baltkrievu valoda tika par brīvu un pat par valdošo valodu savas tautības teritorijā. Tas pats, mēs zinām, notika arī ar latviešu valodu un tautu, kuras taisni no revolucijas tika paceltas iz nicināto stāvokļa ... Latviešu proletariata intereses prasa, lai baltkrievu tauta attīstītos cik vien iespējams ātrāk ... Es pats esmu cēlies no Latgales, no tās daļas, kur dzīvo daudz baltkrievu. Ar baltkrieviem esmu saistīts draudzības un biedriskuma saitēm. Es uzņēmos aizstā-

vēt saeimā baltkrievu intereses, kamēr viņiem nebūs tur sava pārstāvja.»[1]

Rainis bija pārliecināts Padomju Savienības kā miera un demokratijas zemes draugs. Laikā, kad buržuaziskās Latvijas valdība centās ar Ķīnas mūri nosargāt tautu no padomju ietekmes, neatļāva brīvi pārdot padomju grāmatas, laikrakstus un žurnalus, aizliedza skolās krievu valodu, bet visa buržuaziskā prese sacentās Padomju Savienības apmelošanā, apgādājot ar pretpadomju informaciju, izslavētajām «Rīgas pilēm», Rietumu reakcionaros laikrakstus, — dzejnieks atklāti uzstājās par ciešu kulturas sakaru nodibināšanu ar socialisma zemi. Pats viņš bieži apmeklēja Padomju sūtniecības rīkotos vakarus un pieņemšanas, satikās ar padomju sūtniecības un zinātnes pārstāvjiem. Pēc viņa ierosinājuma un ar viņa līdzdalību Latvijā 1926. gadā nodibinājās Kulturas tuvināšanās biedrība ar Padomju Savienības tautām. Pats viņš bija šīs biedrības priekšsēdētājs no tās darbības sākuma līdz savai nāvei.

«Mums, latviešiem, — teica Rainis savā runā šīs biedrības oficiālā atklāšanas koncertā 1929. gada 3. aprilī, — kulturas tuvināšanas biedrība sevišķi no svara, jo viņa Baltijas valstīm dod vienu svarīgu momentu — miera momentu. Garantija par mieru ir viena no svarīgākām lietām, ar to dota garantija par mieru visā pasaulē. — Ar šo dienu mēs iesākam tuvināšanos ar austrumiem, ar austrumu tautām. Divas tautas ir tās lielākās, ar kurām mēs gribam tuvināt savu kulturu, tie ir baltkrievi un lielkrievi... Jaunā Krievija jau teikusi savu vārdu literaturā, mākslā, zinātnē. Tai atbild Eiropa un mācās no tās. Mēs nevaram palikt atpakaļ... Mēs vēlamies, lai visa kultura attīstās, izplatās, ar to visai Eiropai nāks nākotne, plaša, lielāka nākotne.»[2]

Vairākas Raiņa vēstules jau kopš padomju varas nodibināšanās Krievijā un vēlākajos gados, piemēram, Latviešu nacio-

---

[1] Raiņa runa Baltkrievijas PSR Zinātņu akademijas jubilejas sanāksmē 1926. gada novembrī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 379.

[2] Turpat, Nr. 200, mape 60.

nalo lietu komisariatam un P. Daugem 1918. gadā, kā arī vēlākās atzīmes dienasgrāmatā, rāda, ka viņš ar lielu sajūsmu saņēmis ziņas par viņa darbu nodomāto tulkošanu krievu valodā. Rainis sevišķi interesējies par «Uguns un nakts», «Jāzepa un viņa brāļu», «Pūt, vējiņi!», «Iļjas Muromieša» tulkošanas un izrāžu iespējām Padomju Krievijā. Šos darbus, tāpat revolucionarās dzejas izlasi un aizsāktās lugas «Marata triumfs» un «Steņka Razins», viņš gribējis sniegt kā savu ieguldījumu padomju kulturā. 1926. gada dienasgrāmatā Rainis atzīmēja: «Lunačarskis bijis Rīgā šodien, man nebija ielūguma. Teicis, ka krievi ejot uz klasiski tautisko dzeju. Razins, Muroms būs tiem labi.»[1]

Rainis ļoti interesējies par visu padomju tautu dzīvi. Dzejnieka bibliotekā glabājas daudzu baltkrievu, krievu un ukraiņu rakstnieku grāmatas, starp tām vairāki dāvāti eksemplāri.

«Dziļas simpatijas, — rakstīja viņš jau 1920. gadā, — saista mani ar ukraiņu tautu. Dziedājumu melodiskā valoda, vientiesīgā, bet fantastiski realā dzeja, maigais un spēcīgais tautas raksturs, demokratiskā dzīves kārtība Gogoļa aprakstos, mocekļa Ševčenko kvēlā dzeja, pati plašā zeme — viss tas valdzināja mani jau jaunībā.»[2]

Šodien padomju tautu miera sardzē kā dzīvs starp dzīvajiem stāv arī latviešu tautas dzejnieks Rainis.

Ļoti raksturīgas ir Raiņa domas par buržuaziskās Latvijas izdaudzināto kulturu. «Es pats to laiku, — atzīmē Rainis jau 1921. gadā, — kopš esmu Latvijā, redzēju ar lielām bēdām, cik mūsu kultura ir īsti zema . . .»[3] «Ja Latvijai ir cerība uz nākošo tālāko kulturu, tad šī cerība ir strādniecībā.»[4]

Par buržuaziskās viltus kulturas būtību labi teikts dzejolī «Mūsu kultura» (1927.) Raiņa sarkastiskajos jautājumos:

---

[1] Piezīme dienasgrāmatā 1926. gada 7. janvarī, ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 1/23.

[2] Piezīme vai vēstule nezināmam, turpat, Nr. 446.

[3] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 1931., 11. sēj., 370. lpp.

[4] Turpat, 406. lpp.

Bagātas drēbes un ēsmas,
Un greznīgi nami, un villas,
Smaržīgi zīdi un zelts —
Vai tie jau kultura ir?

Spaidi un spiegi, un bailes,
Un kārtība, celta uz varu;
Ložmetējs, durklis un šķēps —
Vai tā jau kultura ir?

Ticība, paklause, piekāvs
Un paļauja valdošai varai:
Dari ar mani, ko gribi —
Vai tā jau kultura ir?

Dzejnieka atbilde ir šāda:

Nē, tur nav cilvēka cieņas,
Tā muižnieku kultura jāsauc;
Brīve un pašdarbs, un gars —
Tā mums kultura būs.

Dzejolī «Mākslinieku vārdi» (1928.) Rainis izsaka vēl dziļāka sašutuma pilnus vārdus par buržuazijas varasvīriem, kulakiem un spekulantiem, kas toreiz Latvijā visas kulturas lietas bija sagrābuši savās rokās:

Tie latvju tautas miesas izsūcēji,
Kas tai kā dēles apkārt piezīdušies
Un, tautu noliesinot, tauki top.
Tie tautas mantu šķiež uz visām pusēm,
Bet tautas kulturai to atraut pūlas, —
Jo kas tiem māksla, tautas gara dzīve?
Lai tikai varas krēslā noturētos,
Tie izpārdod ij latvju tautas dvēs'li.

Kā nesalīdzināmu pretstatu latviešu fašistizējošās buržuazijas nomāktai kulturai Rainis atzina padomju kulturu. Šo kulturu viņš redzēja pats, būdams Baltkrievijā, piedaloties minētajā kulturas konferencē, kas izvērsās par Zinātņu akademijas nodibināšanas svinībām, un baltkrievu padomju rakstnieku sanāksmē. Baltkrievu tautas dzejnieks Janka Kupala, kura jaunradei Rainis jau agrāk bija vērīgi sekojis, iepazīstināja viņu ar padomju kul-

turas sasniegumiem. Savā runā kulturas konferences atklātajā sēdē Rainis teicis:

«Jaunā Baltkrievija ar lielu entuziasmu pārdzīvo savu garīgo atdzimšanu. Nav dzejniekam lielāka prieka kā redzēt, pārdzīvot un kļūt aizrautam no tīras, skaidras gaismas plūsmas. Šo prieku es izjutu tad, kad man ir piešķirts gods piedalīties Baltkrievu akademiskajā konferencē.»[1]

Novēlot «spožu saules mūžu baltkrievu darba tautai», Rainis izteicis pārliecību, ka viņas jaunā, dzejas pilnā padomju kultura nesīs jaunus dārgumus «viscilvēces nākotnes proletariskās kulturas augstumos».

Interesantas ziņas par Raiņa uzturēšanos Baltkrievijā sniedz savās atmiņās baltkrievu rakstnieks V. F. Vo|skis un b. A. Duncis.

V. F. Vo|skis raksta: «1926. gadā J. Rainis atbrauca uz Baltkrieviju. Viņš tika uzaicināts kā viesis uz akademisko konferenci sakarā ar baltkrievu pareizrakstības pieņemšanu. Konferenci sasauca Baltkrievu kulturas instituts, kuru pēc 2 gadiem reorganizēja par BPSR Zinātņu akademiju.

J. Rainis jau sen gribēja personīgi iepazīties ar visas Padomju Savienības, kā arī ar Padomju Baltkrievijas ekonomiskiem un kulturaliem sasniegumiem.

1926. gadā naktī no 13. uz 14. septembri Rainis atbrauca Minskā.

1926. gada 18. septembrī J. Rainis rakstīja saviem draugiem uz Maskavu, ka viņš gribējis «izmantot izdevību redzēt Baltkrieviju» un tāpēc labprāt braucis uz BPSR galvaspilsētu.

J. Raini es pirmo reizi redzēju Jankas Kupalas vārdā nosauktajā Valsts baltkrievu dramas teatrī. Šajā vakarā izrādīja lugu «Kalējs-vojevoda», kas bija ļoti populara skatītāju vidū. Lugas autors un inscenētājs bija dramaturgs un režisors BPSR Tautas mākslinieks J. A. Mirovičs.

Pārpildītajā teatra zālē Rainis ienāca kopā ar Janku Kupalu un Jakubu Kolasu.

Starp skatītājiem bija Kondrads Krapiva, Zmitroks Bjaduļa, Petruss Brovka, Petro Glebka un daudzi citi toreiz vēl ļoti jaunie baltkrievu dzejnieki un rakstnieki.

Neatceros, vai notika pirmizrāde vai parastā izrāde, bet publika to uzņēma ļoti atsaucīgi. Sevišķi panākumi bija V. N. Krilovičam vojevodas lomā, V. I. Vladimirskim zēna lomā, T. J. Grigonisam kalēja lomā.

Uz skatuves dzīvoja tautas pasakas-leģendas burvīgie tēli, skanēja baltkrievu melodijas. Rainis visam tam sekoja ar milzīgu uzmanību un interesi.

---

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 397.

Lugu «Uguns un nakts», «Pūt, vējiņi!» un «Zelta zirga» autoram bija tuva šī uzveduma noskaņa, socialā virzība un folkloras dzejiskums. Rainis pats atkal un atkal atgriezās pie tautas daiļrades tīrajiem, neizsīkstošajiem avotiem. Luga pēc baltkrievu folkloras motiviem viņam ļoti patika un to dziļi saviļņoja.

Starpbrīdī Rainis iegāja aiz kulisēm apsveikt ar panākumiem aktierus.

Viņš sarunājās ar lugas autoru un inscenētāju Miroviču un rakstnieku Zmitroku Bjaduļu par teatra un folkloras savstarpējo sakaru.

Mans personīgais iespaids par Raini bija kā par cilvēku, kas nelieto daudz vārdu, bet kam vairāk patīk klausīties nekā runāt.

Daudzu cilvēku klātbūtnē, likās, viņš drusku mulsa, bet privatā sarunā, sevišķi par tuviem tematiem, acīm redzami atplauka, kļuva daiļrunīgs, valoda ieguva spilgtumu un tēlainību, domas un ieskatus viņš izteica precizi, noteikti un spilgti. Dzīvi spīdošās acis un kustīgums liecināja par jūtīgu un jūsmīgu raksturu, reizē arī par vienkāršību un kautrību. Tas viņu tuvināja Jankam Kupalam, tāpat rakstura ziņā kautrīgam cilvēkam.

Atceros, ka biju pārsteigts, cik labi mūsu viesis prata baltkrievu valodu, cik labi pazina baltkrievu sadzīves un baltkrievu folkloras īpatnības.

Vēlāk noskaidrojās, ka baltkrievu valodu Rainis pārvalda jau kopš bērnības...

Ir zināms, ka Rainis vācis materialus folkloristiskai dramai «Baltkrievi», pie kuras viņš gribējis strādāt.

Savas uzturēšanās laikā Minskā latviešu tautas lielais dzejnieks ļoti sīki iepazinās ar sasniegumiem republikas kulturas dzīves celtniecībā.

Minskas avīžu tā laika chronikās var izsekot, kur Rainis bijis un par ko interesējies Baltkrievijas PSR galvaspilsētā.

Rainis apmeklējis Baltkrievijas Valsts muzeju, kas atradās Sarkanarmijas ielā, kur tagad ir Virsnieku nams.

Muzejā bij labi nokomplektētas nodaļas — vēstures, etnografijas, mākslas zinātnes nodaļa, bibliotēka un archivs.

Sevišķi Raini interesēja etnografijas nodaļa ar ārkārtīgi bagātajām kolekcijām, kuras vēlāk Lielā Tēvijas kara laikā gājušas bojā.

Dzejnieka uzmanību saistīja arī senās mākslas izstāde, archeoloģiskā izstāde, rokrakstu nodaļa bibliotekā.

Muzejā Rainis pavadīja vairākas stundas, ilgi sarunājās ar muzeja zinātniskajiem līdzstrādniekiem.

16. septembrī Latvijas Tautas dzejnieks uzstājās ar runu banketā Baltkrievu kulturas institutā.

Viņš runāja par viņam pazīstamo jauno krievu poeziju un par Janku Kupalu, kā teikts laikraksta «Zvezda» 1926. gada 17. septembra chronikā.

19. septembrī Rainis apmeklēja Balkrievijas Valsts universitati.

Viņš apskatīja Medicinas fakultates nervu un bērnu slimību klinikas, fizikas un zooloģijas korpusu, Valsts un tiesību fakultati, studentu kopmītni.

Kā liecina laikraksta «Zvezda» 1926. gada 20. un 21. septembra numuri, Rainis uzstājies ar runu universitates studentu, profesoru un pasniedzēju priekšā.

21. septembrī Rainis izbrauca no Minskas uz Vitebsku uz otrā Baltkrievijas Valsts dramas teatra (tagad Jakuba Kolasa vārdā nosauktais Baltkrievijas Valsts dramas teatris) atklāšanas svinībām. Šajā laikā teatris bija tikko izveidojies no Maskavas Akademiskā dailes teatra baltkrievu studijas un uzsāka patstāvīgu darbību. Ar lugas «У минулы час» izrādi teatris atklāja 1926.—1927. gada sezonu.

Rainis bija šīs etnografiskās lugas pirmizrādē. Lugā tēlotas baltkrievu tautas ciešanas un cīņas klaušu laikos.

Uzturēšanās Baltkrievijā atstāja ļoti lielu iespaidu uz Raini...

Atgriezies dzimtenē, Rainis uzstājās ar daudziem referatiem, kuros augsti novērtēja Baltkrievijas PSR sasniegumus kulturas celtniecībā.»[1]

Par Raiņa satikšanos ar Baltkrievijā dzīvojošo latviešu grupu raksta b. A. Duncis:

«...1926. gadā es strādāju Vitebskas apgabala partijas komitejā un 14. novembrī partijas uzdevumā izbraucu uz Minsku sagaidīt Raini. Rainis ieradās kā Latvijas delegats uz Baltkrievijas Sarkanā Krusta un pusmēneša konferenci. Paraleli viņam vajadzēja piedalīties Baltkrievu kulturas instituta organizētajā konferencē sakarā ar baltkrievu valodas jaunās ortografijas pieņemšanu.

Toreiz, 1926. gada novembrī, es pirmo reizi redzēju Raini un ar viņu personīgi runāju.

Man bija iespēja izjust šī cilvēka pievilcību, sirsnību, redzēt viņa gudro skatu, dzirdēt viņa asprātīgo, trāpīgo runu.

Viss mūsu dzejnieka ārējais izskats atbilda tiem priekšstatiem, kas bija radušies, jūsmojot par viņa dzejoļiem un dramām.

Raiņa sagaidīšanai Minskā sapulcējušies latviešu sabiedriskie un partijas darbinieki organizēja draudzīgu satikšanos, kur izraisījās interesantas un svarīgas sarunas ar Raini.

Lūdzām Raini izteikt savas domas par Latvijas buržuazisko republiku un tās attīstības perspektivām. Atbildes mūs pilnīgi apmierināja. Rainis joprojām bija pārliecināts, ka vislabākās attīstības perspektivas Latvijai esot tikai socialistiskajā federacijā. Viņš minēja ļoti daudz faktu par buržuaziskās valdības ekonomisko un finansu politiku, tirdzniecības līgumiem ar kapitalistiskajām valstīm, sevišķi ar Angliju un Ameriku, kuri padara Latvijas «neatkarību» par tukšu vārdu un pārvērš zemi par kapitalistisko valstu agraro piedēkli. Viņš uzskatīja, ka šādas politikas rezultatā Latvija neizbēgami nonāks agresivo kapitalistisko valstu pilnīgā varā.

---

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 379.

Plašām iedzīvotāju masām Latvijā daudzi Raiņa minētie fakti nebija zināmi.

Mūs interesēja Raiņa attiecības ar Latvijas socialdemokratu partiju, nodevēju partiju mūsu republikas vēsturē. Uz šo jautājumu viņš atbildēja pēc ilgas klusēšanas un ar lielu rūgtumu. Rainis sašutis par to liekulīgu troksni, kas sacelts ap viņa vārdu. Socialdemokrati viņam glaimo, bet faktiski ved negodīgu spēli. Patiesībā viņi baidās no Raiņa kā no «infant terrible», «briesmīga bērna», kas var izdarīt viņiem kādu neizdevīgu joku. Socialdemokratu negodīgumu sevišķi labi atklāja gadījums, kad viņi, Rainim aiz muguras savstarpēji vienojušies, pārdeva Raiņa ieņemamo Nacionalā teatra direktora posteni reakcionarās buržuaziskās partijas pārstāvim un tā vietā ieguva Menderim izdevīgu vadošu posteni Latvijas bankā.

Rainis zina, ka viņi to pārdos par 30 sudraba grašiem, tikko tas būs viņiem izdevīgi. Bet tomēr socialdemokratu partijā bez vadoņiem ir arī latviešu strādnieku šķiras pārstāvji. To dēļ viņš dzīvo, uzstājas, runā un tic, ka tieši viņi uzvarēs.

No šiem Raiņa izteikumiem bija skaidrs, ka viņš nav mainījis savu revolucionaro ideoloģiju un, kad pienāks Padomju Latvijas uzvaras brīdis, būs kopā ar mums.

Pēc banketa mēs ieteicām Rainim aizbraukt uz Vitebsku — uz Valsts teatra atklāšanu.

Kad Rainis saņēma pēkšņo telegramu par Aspazijas slimību, viņš teica man, ka neticot telegramai, ka tie esot atkal to «triki», kas viņu pa labi un pa kreisi godina. Bet tomēr viņš ar Aspaziju ir saistīts, un, ja patiešām notiks kāda nelaime, sev nekad nepiedošot. Bet viņš atbraukšot, noteikti atbraukšot.

Tādi bija viņa pēdējie vārdi, cieši spiežot roku atvadu sveicienam.»[1]

Rainis patiešām vairākkārt mēģina izrauties no Latvijas, «kur stipri nāves elpa pūš», un nokļūt Padomju Savienībā. Viņš par to sarakstās ar saviem draugiem P. Daugi, P. Stučku, savu māsu Doru, ar baltkrievu padomju rakstnieku Janku Kupalu. Rainim sūtījis sveicienus un vēlējies tikties ar viņu arī M. Gorkijs.[2] Krievu strādnieki Rainim sūta kolektivas vēstules un aicina lielo dzejnieku uz socialistisko Dzimteni, uz viņa ilgi meklēto, vienīgo īsto «garīgo Tēviju».

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 379.

[2] Rakstnieks P. Rozītis savā vēstulē Gorkijam 1926. gada 17. oktobrī piemin, ka Gorkija sveiciens un aicinājums Rainim nodots un ka viņš savukārt sirsnīgi sveicina Gorkiju. — Архив Горького, шифр КТП 17-18-22 и КТП 66-6.

Pievolgas strādnieku un izglītības darbinieku grupa 1925. gadā sūta dzejniekam uz Rīgu kolektivu vēstuli par to, ko viņi «pārdzīvojuši un izjutuši», lasot viņa dzejoļus. «Mēs nevarējām lasīt tos vienaldzīgi, — raksta viņi, — mēs tos ... iesūcām savā būtībā, tie mums radniecīgi pēc gara un satura, tās ir mūsu laika un mūsu stichijas dziesmas.» Vēstules autori tāpēc atzīst, ka tāda dzeja, kas lasītājus un klausītājus tā var aizraut, nevar vairs palikt tai tautā vien, kurai tā domāta: «Jūs, Ivan Christoforovič, šos dzejoļus esat veltījis mazajai latviešu tautai, bet ar to tomēr nepietiek, — tie ir ikvienas tautas simboli, kura meklē ceļus un cilvēces labāku dzīvi, tie ir — pagātnes atskaņas, tagadnes īstenība un nākotnes laikmeta stari. Jā! vai gan var izsacīt visu to, kas ielikts Jūsu dzejoļos. P. Dauge daudz uzrakstījis par Jums (domāta P. Dauges grāmata «И.Райнис — певец борбы, солнца и любви», kas iznāca 1920. gadā Maskavā — *E. S.*), bet viss tas ir tikai graudiņš no tās zelta graudu kaudzes, ko Jūs esat iebēruši «pamatšķiras» klētīs ...»

«Mēs nevaram piekrist P. Daugem, — turpina vēstules autori, — kad viņš Jūs raksturo kā individualistu, Jūs tiešām esat individs, bet kolektivam, Jūs — liela ansambļa muziķis virtuozs.

Un ko mēs vēl gribam teikt? Jāsaka, ka nevar apmierināties tikai ar pateicību vien, jāizdara attiecīgi secinājumi.» Bet, iekams izdarīt secinājumus, vēstules rakstītāji citē Raiņa alegorisko vārsmu:

Caur muklājiem cauri
Mēs bridīsim,
Līdz solīto zemi
Sasniegsim.

Vēstules autori sakarā ar to jautā: «To jūs, Ivan Christoforovič, nezin kad uzrakstījis, domājams, ka diezgan sen jau, — un, lūk, 1925. gadā mēs Jums prasām, — vai tad patiešām neviena tauta nav izbridusi šos purvus un dūkstis un nav aizgājusi līdz apsolītajai zemei? Vajag būt kā darba cilvēkam taisnam, lai atbildētu uz šo jautājumu, un mēs uzņemamies šo drosmi kā darbaļaužu grupa un pasakām atklāti: tās tautas,

kas apdzīvo zemeslodes piekto daļu un saucas tagad par Padomju Socialistisko Republiku Savienību, ir pārgājušas pāri pār šiem purviem, izkāpušas laimīgākas nākotnes zaļajā krastā. Patiešām, ceļš bija grūts, tik grūts, kā tas apdziedāts Jūsu dzejā. Daudzi ir slīkuši, daudzi noslīkuši, noslāpuši tajos un saindējušies ar purva gāzēm, bet tagad šis etaps pabeigts, mēs jūtam cietu zemi zem kājām, mēs ejam un kāpjam kalnā, kur esam uzcēluši bāku pārējai cilvēces daļai. Un šajā laikā, kad, tik priecīgi palūkojies apkārt, skats nejauši apstājas pie Jūsu sacerējumiem, kas atdzīvina mūsu cīņu, pareģo tik pareizu mūsu tagadni un apgaismo mūsu nākotni, un top sērīgi, un dvēselē pamostas skumjas, kad zini, ka šis cilvēks — ģenijs, kas vēl dzīvo, bet neelpo to gaisu, kam viņš rada savu dzeju, ka viņš dzīvo un nezin, un, ja arī zina, varbūt netic, ka mēs dūkstīm un purviem tikuši pāri. Lūk, tāpēc mēs arī gribam, Ivan Christoforovič, lai Jūs tam ticētu, ka tas viss pastāv ne vārdos, bet patiesībā.»

«Mēs neticam, Ivan Christoforovič, — saka vēstules autori, — ka no Jūsu krama vairs nevarētu izšķilt dzirksteles, ar ko aizdedzināt mūsu sirdis un pacelt tās uz radošo darbu brīvā darba druvā. Mēs gribam, lai Jūs būtu un paliktu mūsu dziedonis un mūsu dzejnieks, mēs jūtam to Jūsu skaistajās dzejās. Bet, ja arī ne tā, varbūt ilgie gadi un trauksmīgā dzīve Jūs salauzusi, tad tomēr Jums vairāk nekā jebkuram citam tiesības pavadīt savus pārpalikušos gadus šajā zemē, kur tik skaisti Jūsu dziesmas attaisnojusi dzīve.

Mēs saprotam, Ivan Christoforovič, ka Jūs dziļi laidis saknes savā tautā, mēs saprotam, ko Jūs esat cietis un ciešat savā dvēselē šīs tautas labā un priecājaties, kad kaut kur šīs tautas dzīlēs iemirdzas uguntiņa.»

«Bet ir bijis gadījums, — grib dzejnieku pārliecināt viņa draugi, — kad Jūs, Ivan Christoforovič, esat meklējis, kur vieglāk elpot, un atradāt to Šveicē, — bet vai tagad Jūsu krūtis neprasa dzidrāka gaisa, nekā tas ir Jūsu tagadējā dzīves vietā?

Mēs, protams, neesam oficialas personas, mēs tikai darbaļaudis, bet mēs zinām, ka mūsu darba tautas republika atvērs

Jums pretī savas rokas un uzņems Jūs kā miesīgu brāli un skolotāju.»[1]

1926. gada septembrī Rainis piedalās, kā bija minēts, Padomju Baltkrievijas kulturas konferencē un ir nolēmis braukt pēc tam uz Maskavu. Viltota, meņševiku sastādīta telegrama it kā «Elza [Aspazija] bīstami slima» — viņu atsauc atpakaļ. Padomju sūtnis pēc dažām dienām nosūtījis no Rīgas uz Vitebsku cita satura telegramu: «Paziņojiet Rainim caurbraucot, ka Aspazija vesela.»[2] Bet Rainis jau bija ceļā uz Latviju.

«1926. gadā, — atceras Dora Stučka, — Rainis bija atbraucis uz Minsku. Proletariskie dzejnieki sūtīja pie viņa sevišķu delegatu ar vēstuli, kurā viņu lūdza atbraukt uz Maskavu. Rainis to būtu darījis, bet tad pēkšņi viņš saņēma Aspazijas telegramu, ka viņa nopietni saslimusi, un atgriezies Latvijā. Viņš gan apsolījies atbraukt nākamā gada pavasarī. Vēlāk noskaidrojies, ka Aspazija savas diplomatiskās slimības laikā redzēta pat uz ielas. Rainis neatbrauca arī 1927. g. pavasarī, un tā līdz pašam pēdējam laikam sakarus uzturējām tikai ar vēstulēm.»[3]

Svarīgus faktus par to, kā šajos gados Rainis centies nokļūt Padomju Savienībā, piemin savā apcerējumā «Par to, kas daudziem nezināms» arī P. Dauge.

«1925. gadā, — raksta P. Dauge, — Maskavā iebrauca kāda saimnieciska delegacija no Latvijas... man Rainis nosūtīja sekošu sirsnīgo vēstuli:

Sveiks, mīļais, dārgais, vecais draugs, gadījums ir labvēlīgs, varbūt Tu saņemsi šīs rindiņas. Sūtu arī savu Kopoto rakstu pirmo sējumu, bet nezin vaj to varēs aizvest. Pilnu komplektu nezinu, kā aizsūtīt, Tev tas pienākas, jo Tu tik tuvu par mani interesējies. IX sējumā Kop. rakstu varēja ielikt daļu no Tev rakstītas vēstules. Nākošā sējumā, kur būs sevišķi vēstules, varēšu ievietot vairākas; arī Tavas, uz kurām atbildēju. Varu rakstīt Tev tikai dažus īsus vārdus, esmu par Tevi šo laiku daudz domājis, kārtojot un cilājot savus vecos rakstus, kurus izdošu šogad.

---

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 6/907.

[2] Turpat, Nr. 636.

[3] Doras Stučkas atmiņas par Raini, «Literaturas gadagrāmata», Rīgā, 1946.

Tagad brauc saimnieciska ekspedicija, varbūt sarīkos kādu reizi arī literaturas, mākslas vaj teatra izbraukumu, tad arī es varētu tikt līdzi. Gribētos ļoti redzēt Tevi un Tavu dzīvi. Šogad varbūt es braucu uz Šveici, jo esmu ļoti noguris no darba, un tur es varētu atpūsties. Esi mīļi, sirsnīgi sveicināts no Tava nn.

Nav jāpaskaidro, ka starp rindiņām spīd cauri Raiņa ilgas pēc m ū s u dzīves. Viņa vecā sirsnība un draudzība pret mani nebij iesnaudusi. Un, bez šaubām, nebij arī iesnaudusi viņa pārliecība, ka še, Padomju Apvienībā, mēs būtu atraduši kopēju valodu.

Gadu vēlāk tas arī izpaudās konkretā formā. Man pienāca noteiktas ziņas, ka Raiņa neapmierinātība ar balto dzimteni ir sasniegusi degpunktu un ka viņš ir gatavs katrā brīdī viņai dot ardievas. Man tika likts priekšā izlietot manas draudzīgās attiecības un stāties ar viņu sakaros.

1926. gada rudenī Minskā tika svinīgi atklāta Baltkrievijas republikas Zinātņu akademija, uz kuru bij aicināti dažādu valstu priekšstāvji. Latvija deleģēja uz turieni Raini. Man uzdeva braukt turp, sastapties ar Raini un uzaicināt viņu uz Maskavu. Es biju savārdzis un tikko dienu priekš tam ievietots sanatorijā. Manā vietā uz Minsku brauca cits biedrs, un es no savas puses tikai paguvu aizrakstīt Rainim vēstuli. Uz šo savu vēstuli es saņēmu no Raiņa divas atbildes, ar kurām arī izbeidzas mana ilggadējā korespondence ar viņu.

Par laimi neesmu iznīcinājis savas minētās vēstules pirmuzmetumu (vienīgā vēstule, kurai es esmu atstājis kopiju). Domāju, ka viņai kopā ar Raiņa atbildi ir zināma vērtība Raiņa problemas pētīšanas mērķiem. Vēstule ir rakstīta 16. XI 26. g. Lūk, viņas teksts:

Mīļais, vecais draugs. Ilgus gadus Tev neesmu rakstījis, un sirsnīgās saites, kuras mūs vienoja, sarāva pārdzīvotais laiks, viss tas, kas pārvilka strīpu par Tavu veco skaisto lozungu «Brīva Latvija brīvā Krievijā». Es visus šos gadus strādāju un atdevos ar visu savu dzīvi un visiem saviem vājiem spēkiem «brīvās Krievijas» veidošanai, kura priekš manis ir kļuvusi par Tevis apdziedāto «lielāko dzimteni». Tu atdevies no brīvās Krievijas atrautai, sevī noslēgtai Latvijas valstiņai. Tomēr es zinu un jūtu, ka Tavam lielajam, brīvajam garam nepietiek telpas «demokratiskajā» Ulmaņa Latvijā. Un es zinu un jūtu, ka Tavas plaušas svabadāk uzelpos mūsu proletariskā Padomj-

valsts Apvienībā, tur, kur Tevis apdziedātā «Pamatšķira» desmito gadu ceļ jaunu, no kapitala verdzības atbrīvotu pasauli, tur, kur cīnās un darbojas roku rokā, plecu pie pleca ar simtu dažādu tautu strādniekiem kopējā, vienotā sajūsmā tas latvju proletariats, kas mīl un saprot lielākās dzimtenes dziedoni — Raini.

Mīļais, dārgais, vecais draugs. Tu nezini, ar kādu prieku, ar kādu sirsnību apsveic mūsu latvju strādnieks, mākslinieks, zinātnieks, sarkanarmietis Tavu lēmumu apciemot kauču vienu stūrīti no mūsu Padomju dzimtenes. Un, ja Tu no šejienes «Vses-Obščestvo Kuļturnoi svjazi s zagraņicei» esi saņēmis uzaicinājumu apmeklēt Maskavu, tad šis uzaicinājums ir tikai atskaņa no visu šejienes latvju aprindu vēlēšanās, — Tevi redzēt mūsu vidū. Mēs visi, un arī es viņu starpā, sajūtam, ka pārtrauktā saite starp mums ir traģiska vēstures kļūda, kuru dzīve agri vai vēlu izlabos. Mēs visi Tevi uzaicinām ar veco sirsnību un mīlu. Mēs visi gribam redzēt un apskaut savu veco, mīļo Raini.

Neatsakies tūlīt pēc šo rindiņu saņemšanas man telegrafēt, vai un ar kādu vilcienu Tevi varam sagaidīt. Es pašulaik pēc stipra pārpūlējuma atrodos sanatorijā še pat pilsētā. Ja nebūtu ārsta aizlieguma, es Tev gribēju aizbraukt uz Minsku pretī [seko adrese]. Ar sirsnīgu drauga skūpstu Tavs P. Dauge.

Caur zināmu uzticības vīru man bija ziņots, ka Rainis kategoriski bij izteicis savu domu pārcelties uz Maskavu. Par šo viņa domu P. Stučka savā piemiņas rakstā izsakās sekoši: «Vai Rainis varēja tiešām pārcelties uz Maskavu, vispāri S.P.R.S.? Jā un nē. Še viņam rastos jauna enerģija, jo patiesībā viņš bij vienīgais, kas Latvijas s.d. partijā vēl tiešām ticēja piedzīvot socialismu. Šinī ziņā viņu varēja pielīdzināt nelaikim A. Bebelim. Bet es neticu, vaj viņš būtu bijis apmierināts ar šejienes straujo gaitu... viņa enerģija bija salauzta...»

... Rainis uz manu vēstuli atbildēja sekošām rindām:

Mīļais, labais, dārgais, cik ļoti priecājos, saņemdams Tavu mīļo vēstuļi. Tie gadi nav varējuši mūsu draudzībai neko padarīt, un nu jau mēs vairs netiksim sveši. Man te tik daudz jāredz un jādzird, tik daudz jaunu iespaidu, tik daudz jāskrien visur, ka nevaru neko plašāku Tev uzrakstīt. Galvenais: varēšu Tevi redzēt un pateikties arī personīgi par tik skaistu godināšanu un tik sirsnīgi domātu apsveikumu no Kultursakaru biedrības — visu tikai nākamu pavasaru: šoreiz steigā izbraucu nesagatavojies uz ilgāku palikšanu. Mājās man palika Elza slima, es tomēr viņu atstāju, lai nepa aistu gadījumu redzēt kaut Baltkrieviju. Tagad nu jāsteidzas mājās: viņai sirds vāja un katra lēkme var piepeši tikt bīstama un katastrofiska. Man tāpat bij pērn-

3

ziem. Jāsteidz arī viena luga, lai to uzvestu vēl šogad — Turaidas roze, jāizdod arī vēl visādā ziņā līdz ziemsvētkiem XI sējums kopoto darbu. Vai saņēmi I sējumu? Un vai Doriņa saņēma visus 10 sējumus? Kā liekas, nesaņēma. Pa tiem gadiem sakrājušās atkal slimības arī manī: sevišķi baidos saaukstēšanos un negribētu atkal piedzīvot tādu krizi kā pērn, kad dakteri jau noteica, ka būšot beigas ar mani: sirds, kura man bija stipra, sākusi neizturēt.

Es redzu, ka Tev, mīļais, neiet daudz labāk, jo Tu raksti no sanatorijas; Tu sapratīsi arī manas bailes. — Bet pavasarī, maijā, es labprāt braucu, man apsolīts no jūsu puses, ka arī tad šķēršļu nebūs. Tā nu, mīļais, dārgais, paskaidro mūsējiem, kā ir ar mani, un saki, ka pieņemu dārgo aicinājumu. Es telegrafēju reizē Doriņai un Biedrībai, — varbūt Doriņa varētu šurp atbraukt uz Minsku. Un nu mīļi, sirsnīgi skūpstu veco, dārgo draugu — uz redzi. Uz redzi.

18. XI 26. Tavs vecais Rainis.

Nākošā dienā vēl lielākā steigā Rainis atsūtīja otru īsu vēstulīti, kurā viņš atkārto vakarējo un vēlreiz pasvītro, ka pavasarī viņš būs pie mums. Šī ir viņa pēdējā man rakstītā vēstule.[1]

Mans mīļais, mīļais, nevarēju tomēr aizbraukt, esmu par daudz noguris, baidos par savu sirdi, man viņu ziemu bij jau kreisā puse noņemta ar tādu trieku; tas varot atkārtoties un tad beigas. Vēl gribu strādāt. Celies, mīļais, arī Tu augšā, saņem veselību, pasaudzē sevi drusku un varēsi vēl strādāt. Nākamu pavasari, aprīlī vai maijā uz redzi.

19. XI 26. Sveiks, sveiks mīļais.
Tavs vecais Rainis.

Līdz ar šo nobeidzās mūsu korespondence.»[2]

Rainis patiešām cer, kā bija solījies saviem draugiem, nākošajā pavasarī atbraukt uz Maskavu, bet buržuaziskās Latvijas varasvīri dara visu iespējamo, lai nelaistu viņu uz Padomju Savienību. Tad Rainis uzsāk bēgšanai līdzīgu, grūtu, nogurdinošu ceļojumu uz Ēģipti un Palestinu, atgriežas no turienes fiziski un garīgi izmocīts un drīz nomirst (1929. gada 12. sep-

[1] Pirms šīs vai iepriekšējās vēstules Rainis nosūtīja P. Daugem uz sanatoriju Maskavā telegramu: «Эльза больна должен вернуться субботу. Приезжай сюда. Телеграфируй гостиницу Европа — Райнис.» Tāda paša satura telegramu Rainis nosūtījis Dorai Stučkai.

[2] *Pauls Dauge.* Par to, kas daudziem nezināms. Rokraksts ZA J. Raiņa Valsts literaturas muzeja inv. Nr. 719.

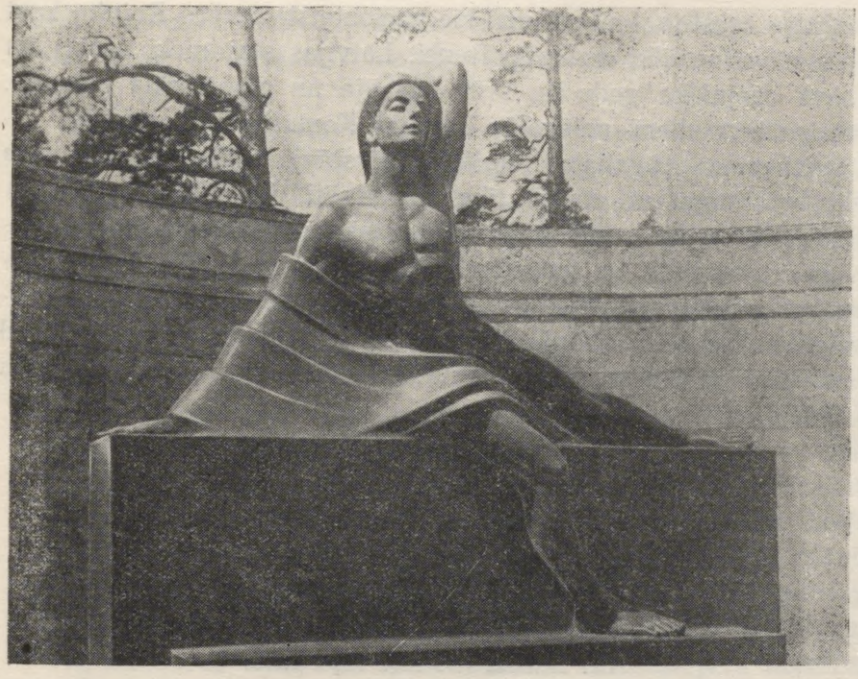

J. Raiņa piemineklis Raiņa kapos

tembrī) savā vasarnīcā jūrmalā, Majoros. Lūk, viņa dzejolis, uzrakstīts 1929. gada 5. septembrī — nedēļu pirms nāves:

Kā putniņš krātiņā es še esmu.
Kad tuvojas putenis līdz zemei baigi...
Bet drīz jau no krūtīm izdzirdu maigi
Plūstam dziesmas saldo dvesmu.

Tā līdz pēdējam elpas vilcienam ar visu sirdi latvju tautas dzejnieks Rainis ticēja lielajam cilvēces pavasarim, gaidīja to pārnākot savā mazajā dzimtenē no Austrumiem — no Padomju Savienības, kaut gan viņš pats nobeidza mūžu vientulībā.

* *
*

Mums saprotama Raiņa personīgā traģedija. Velti buržuaziskie nacionālisti un meņševiki ,kas saindēja viņa dzīvi, mēģināja spekulēt ar Raiņa vārdu arī pēc viņa nāves. Ne velti nelegalā

«Cīņa» rakstīja, ka buržuaziskie nacionalisti cenšas Rainim kaut pēc nāves uzvilkt aizsargu frenci. Latvijas strādnieki nosargāja sava dzejnieka godu un svēti glabāja un glabā viņa piemiņu. Raiņa bēru dienā nelegalās Latvijas Komunistiskās partijas Lejaskurzemes Apgabala Komitejas pārstāvji nolika uz dzejnieka kapa vainagu un turpat tika apcietināti. Uz platās, sarkanās zīda lentas bija uzrakstīts nedaudz pārkārtotā veidā Leona Paegles sacerētais, ar pazīstamo Raiņa grāmatu «Tie, kas neaizmirst» saskanīgais dzejolis, ar kuru viņš 1920. gadā no Centralcietuma apsveica Raini, atgriežoties no trimdas trimdā. Tagad ar šiem pašiem vārdiem pamatšķira pavadīja savu dzejnieku pēdējā gaitā:

Mēs tie, ko Latvija vēl trimdā sūta,
Mēs tie, kas neaizmirst, ka nav vēl gūta
Šeit darba tautai brīva dzimtene,
Ka nav vēl celta jauna pasaule.
Tev, lielais aizgājēj,
Tev, pamatšķiras karognesēj sirmais,
Mēs sveikas sūtām! Karogs sarkanais
Lai aicinošs virs tava kapa plīvo
Un līdz ar tevi prolets cīnītājs
Lai ņem sev taisnību un darbu brīvo.

Pamatšķiras karognesēja revolucionarā dzeja kļuva par neizsīkstošu spēka avotu latviešu strādniecībai viņas cīņās par padomju varas atjaunošanu Latvijā. Fašistiskās reakcijas trakošanas laikā komjaunieši sakopo Raiņa dzejoļu izlases krājumu «Rainis — cīņā saucējs» un 1936. gada oktobrī «Brīvās Jaunatnes» izdevumā iespiež nelegalā tipografijā un nelegali arī izplata.

Sargājot savu socialistisko Tēviju — Padomju Socialistisko Republiku Savienību, Padomju Armijas latviešu strēlnieki-gvardi smēlās spēkus no Raiņa darbiem. Ar jaunu spēku tajās dienās skanēja viņa dziesmu un «Uguns un nakts» vārdi.

Rainis sen vairs nav «vienīgi Latvijas», kā to gribēja buržuaziskie nacionalisti, lielākais dzejnieks. Varenais dzejnieks, kā Raini nosaucis Gorkijs, dzīvo daudzās tautās un valodās. Viņš kļuvis par visu padomju tautu, tautas demokratijas

zemju, visas brīvo tautu «lielākās dzimtenes», par kuru sapņoja, dzīvs būdams, iemīļoto dzejnieku. Raiņa daiļdarbi tulkoti vairāk nekā 40 valodās.

Maskavas, Ukrainas, Baltkrievijas, Lietuvas un citās padomju republikās izrāda Raiņa lugas. «Pūt, vējiņi!» izrāda uz Maskavas, Ļvovas, Gorkijas, Viļņas, Novosibirskas, Barnaulas, Astrachaņas, Orlas, Kirovas un daudzu citu, pavisam 22 pilsētu skatuvēm ārpus mūsu republikas robežām.

Recenzijā par Gorkija vārdā nosauktā Krasnodaras Dramas teatra iestudētās lugas «Pūt, vējiņi!» viesizrādēm Charkovā laikraksts «Krasnoje Znamja» rakstīja: «Par nabaga meitenīti, bārenīti Baibu, par viņas beztiesīgo dzīvi stāsta savā lugā «Pūt, vējiņi!» lielais latviešu dzejnieks J. Rainis. «Pūt, vējiņi!» — valdzinoša poema par mīlu un draudzību, par cieņu pret cilvēku un darbu, par tīrām un skaidrām attiecībām starp cilvēkiem. Luga uzrakstīta lieliskā dzejā. Tajā tik daudz dzīves, dzejas sirsnības, taisnības, ka, neraugoties uz traģisko nobeigumu, skatītāji uzņem to optimistiski kā nekad nemirstošu tautas dziedājumu.

Krasnodaras teatra un īpaši režisora G. Moisejeva nopelns, ka viņi pratuši iedziļināties lugas tekstā, saskatījuši tajā ne vien saistošu sižetu un interesantu dramatisku izveidojumu, bet arī patiesīgu dziesmu par latviešu tautas dzīvi. Režisors devis skatītājiem ne tikai lugas dzejiskumu un skaistumu, bet arī dziļi atklājis tās pamatideju, parādot Baibas, Ulda, Ortas, Gatiņa tēlos latviešu tautas iekšējo skaidrību, prātu, vīrišķību un nesalaužamo spēku. Lugā šis spēks iemiesots vispirms drošsirdīgā un vīrišķīgā jaunekļa Ulda tēlā . . .»[1]

Tālajā Pekinā un vairākās citās Ķīnas Tautas Republikas pilsētās ar labām sekmēm izrādīja filmu «Rainis», kas dublēta ķīniešu valodā. Ķīnas laikraksti ziņoja, ka ķīniešu valodā pārtulkotas vairākas Raiņa dzejas. Tjaņcziņas laikrakstā «Tjaņcziņžibao» publicētajā recenzijā atzīmēts: «Filma «Rainis» rāda, ka īstam dzejniekam jāizjūt laikmeta pulss, ka tam jāatsaucas uz visām tautas prasībām, uz visu, kas saviļņo tautu . . . Taisni šajā ziņā šādā izpratnē filma «Rainis» un tās varonis sniedz mums

[1] «Красное знамя» (Харьков), 30 июня 1951 года.

dzejnieka revolucionara skaistu paraugu... Raiņa dzīve nesaraujami saistīta ar latviešu tautas atbrīvošanās cīņu. Raiņa dzīve — dzejnieka un kareivja dzīve. Mums no Raiņa jāmācās viņa bezgalīgā dzimtenes, savas tautas mīlestība. Mums sevī jāaudzina tāds nepiekāpīgs cīņas gars, tādas pašas augstas moraliskas īpašības, kādas piemīt šim izcilajam cilvēkam...»

«Filma, — rakstīja Pekinas laikraksts «Guanmiņžibao», — veltīta latviešu revolucionarajam dzejniekam Jānim Rainim, tā paceļ mūsu cīņas apņēmību un stiprina ticību uzvarai... Rainis spēja iemantot tik dziļu savas tautas mīlu un cieņu tādēļ, ka viņš savu tautu mīlēja vairāk par visu un atdeva tai visas savas spējas un spēku... Raiņa, dzejnieka revolucionara, dzīve un daiļrade ir spilgts paraugs ķīniešu kulturas un mākslas darbiniekiem...»[1]

Raiņa literarais mantojums ir tas nenovērtējamais ieguldījums, ko progresivajai pasaules kulturai, padomju socialistiskās varenās valsts kulturai devusi mazā latviešu socialistiskā nacija.

«Un latviešu rakstniecībai, — rakstīja Andrejs Upīts, kas daudzos savos kritiskos darbos atklājis Raiņa vareno nozīmi latviešu tautas literaturā, revolucionarajā kustībā un kulturā, — ir tiesības būt lepnai ar to, ka viņa par savējo var saukt vienu no vislielākajiem pasaules darba tautas dzejniekiem.»[2]

Šo vārdu patiesīgums ar katru dienu iegūst lielāku nozīmi.

---

[1] Pēc laikraksta «Literatura un Māksla» 1950. gada 15. oktobra numurā ievietotā raksta «Filma «Rainis» Ķīnā».

[2] Andreja Upīša ievads — Raiņa dzeja, J. Rainis, Kopoti raksti, 1. sēj., XI lpp.

LITERATURA

J. Raiņa raksti. J. Raiņa kopotus rakstus pirmoreiz izdevis «Dzirciemnieku» apgāds 2 sējumos ar A. Upīša ievadu 1913.—1914. gadā. 1920.—1923. gadā iznāca A. Gulbja apgādā J. Raiņa kopotu rakstu jauna izdevuma 5 sējumi, kas ietvēra tikai piecas lugas. Plašs kopotu rakstu izdevums 11 sējumos «Dzīve un darbi» iznāca A. Gulbja apgādā 1925.—1931. gadā. Padomju laikā Latvijas Valsts izdevniecība izdevusi Raiņa kopotos rakstus 14 sējumos 1947.—1951. gadā. Plašākās izlases izdotas 1935.—1937. gadā 4 sējumos Maskavā «Prometeja» apgādā un 1945.—1946. gadā 2 sējumos Latvijas Valsts izdevniecībā.

Daļa J. Raiņa tulkojumu apvienota 4 sējumos «J. Raiņa Kopoti tulkojumi» (A. Gulbja apgādā).

Krievu valodā izdotas vairākas J. Raiņa rakstu izlases:

Избранные сочинения, изд. Academia 1935, Избранное, Изд. худож. лит., М 1940; Песни борьбы и мужества, Изд. худож. лит., М. 1944; Избранная лирика, Латгосиздат, Р. 1948; Стихи для детей, Латгосиздат, Р. 1948 и 1953; Избранные произведения, изд. «Советский писатель», Л. 1953.

Plašākā izlase iznākusi 1954. gadā: Ян Райнис, Собрание сочинений в трех томах. Латгосиздат.

Daļa Raiņa vēstuļu publicēta periodikā un grāmatā «Rainis un Aspazija dzīvē un mākslā. Sarakstīšanās», I—II (1937.).

Daudz pilnīgi jauna vai ļoti maz pazīstama materiala ir LPSR Zinātņu Akademijas izdevniecības 1957. gadā izdotajā grāmatā «Literarais mantojums, I», ko sagatavojis Tautas dzejnieka J. Raiņa vārdā nosauktais Valsts literaturas muzejs.

Sīkākas bibliografiskas ziņas par J. Raiņa rakstu izdevumiem sk. K. Egles publikacijās.

Par J. Raini. *E. Andersone* — Rainis. Grāmatā: E. Andersone, XX gs. pirmie gadu desmiti latviešu literaturā, 1950. — Raiņa daiļrade latviešu tautas kulturas attīstībā, «Skolotāju Avīze», 1954., 37. — Lielais pamatšķiras dzejnieks — cīņā. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954.

Anonims — Raiņa «Spēlēju, dancoju», «Komunists», 1919., 77.—82.

Anonims — Indulis un Arija. Ieskats traģedijas saturā un viņas nozīmē, 1912.

J. Asars — Domas par Raiņa «Pusidealistu», J. Asara Kopoti raksti, 3. sēj., 1. burtn., 1910.

Aspazija — Raiņa «Uguns un nakts», 1921.

V. Austrums — Rainis un buržuaziskā Latvija, «Cīņa», 1945., 215. — Raiņa satira 1905.—1907. gada revolucijas laikā, «Cīņa», 1955., 216.

H. Bendiks — Diskusija par Raiņa daiļrades jautājumiem, «Cīņa», 1954., 258.

A. Birkerts — J. Rainis, «Domas», 1912., 1.—12. — J. Rainis, 1920. — J. Raiņa biografija. Rainis, Dzīve un darbi, 1., 1925. — Piezīmes par Raiņa lugu gaitu mūsu kulturas dzīvē, Rainis, Dzīve un darbi, 5., 6., 7., 8., 1925. — Raiņa nozīme mūsu dramas un skatuves mākslas vēsturē, Rainis, Dzīve un darbi, 8., 1925. — Rainis kā domātājs, 1925. — Rainis kā mākslinieks, 1925. — Rainis dzīvē un darbā, 1930. — Bibliografiskas piezīmes grāmatā «Tālas noskaņas zilā vakarā», 1934. — Bibliografiskas piezīmes grāmatā «Sirds devējs», 1935. — Bibliografiskas piezīmes grāmatā «Gals un sākums», 1935. — Bibliografiskas piezīmes grāmatā «Lielās līnijas», 1936. — J. Raiņa dzīve, 1937. (uz vāka 1938.) — Bibliografiskas piezīmes grāmatā «Muza cīņās», 1940. — Ievads grāmatā «Kalnā kāpējs», 1940. — Tautas dzejnieka J. Raiņa atstātais literarais mantojums. Grāmatā «Literaturas gadagrāmata», 1946. — Rainis un tautu draudzība, «Literatura un Māksla», 1947., 40. — Rainis — krievu literaturas tulkotājs, Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954. — Lielo dzejnieku un draugu atceroties, «Zvaigzne», 1955., 18. — Jaunatrasti 450 Raiņa raksti, «Literatura un Māksla», 1957., 27.

P. Birkerts — Raiņa daiļradīšanas procesa psiholoģija, 1923. — J. Rainis kā folklorists, Grāmatā «Folkloras instituta raksti», 1., 1950. — Krievu folklora Raiņa lugā «Iļja Muromietis», «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1954., 9.

E. Birznieks-Upītis — Trīs braucieni, «Literatura un Māksla», 1945., 34. — Rainis un «Dzirciemnieku» izdevniecība, «Karogs», 1946., 4.—5. — Atmiņas par Raini. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954.

A. Brodele — Rainis pie mums, «Literatura un Māksla», 1945., 34.

E. Damburs — Rainis — cīņā saucējs, «Padomju Latvijas Boļševiks», 1945., 1. — Jānis Rainis — dzejnieks un revolucionars, 1949.

A. Daugavietis — Rainis un krievu literatura, «Cīņa», 1949., 216.

P. Dauge — Prātnieciskais un intuitivais elements Raiņa «Galā un sākumā», «Jaunās Pēterpils Avīzes», 1915., 3.—10. — Par to, kas daudziem nezināms, «Celtne», 1935., 10.—12.

Diskusija par J. Raiņa literaro mantojumu, «Literatura un Māksla», 1945., 44.

R. Dobrina — Kaujinieku organizacija un Rainis 1905. gadā, «Cīņa», 1955., 215.

M. Dombrovska — Simboli Raiņa lirikā. Diplomdarbs LVU (manuskripts), 1950.

G. Dovgjallo — Rainis latviešu muzikā, «Padomju Jaunatne», 1954., 181.

J. Duburs — Raiņa «Indulis un Arija», 1912.

K. Egle — Rainis svešās valodās, «Literatura un Māksla», 1945., 34. —

Rainis citās valodās, Bibliografija, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1948., 3. — Bibliografijas par Raini. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954.

K. Freinbergs — Raiņa «Uguns un nakts», 1911. — «Jāzeps un viņa brāļi», 1920. — «Spēlēju, dancoju», 1921. — Apgūsim Raiņa dramatisko mantojumu. «Padomju Jaunatne», 1954., 180. — Raiņa nepabeigtā luga «Dzērājs», «Karogs», 1956., 9.

T. Gintere — Jauni materiali par J. Raini, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1954., 9.

V. Greble — Raiņa folkloristiskā darbība «Dienas Lapā», «Karogs», 1950., 1.

K. Graudiņš — Grāmata par Jāņa Raiņa daiļradi, «Padomju Latvijas Komunists», 1955., 1.

K. Grigorjans — Jānis Rainis un armeņu literatura, «Literatura un Māksla», 1954., 37.

A. Grigulis — Revolucionarā proletariata dzejnieks un cīnītājs, «Cīņa», 1954., 217. — Par Raiņa daiļrades metodi un par «romantisku» spriešanas metodi, «Karogs», 1954., 3.

N. Grīnfelds — Muzika Raiņa daiļradei, «Padomju Jaunatne», 1949., 179.

Ž. Grīva — Viņās dienās, «Padomju Jaunatne», 1954., 181.

A. Gulbis — Rainis un Aspazija latviešu grāmatniecībā. Brošurā «Rainis un Aspazija», «Tie, kas neaizmirst», 1920.

V. Hausmanis — Pret neprecizitatēm un dogmatismu literaturas zinātnē (Sakarā ar D. Klēbachas rakstu «Krievu literaturas klasiķi Raiņa vērtējumā» žurn. «Karogs» 1956., 9.), «Literatura un Māksla», 1957., 1.

B. Infantjevs — Jauni materiali par Raini, «Cīņa», 1947., 247.

J. Jansons-Brauns — Raiņa dzeja, «Tālas noskaņas zilā vakarā», Rakstu krājumā «Darbs», 1905.

J. A. Jansons — J. Rainis, viņa «Tālas noskaņas», kā arī ievērojamākie dramatiskie darbi mūsu kulturas un literaturas vēstures gaismā, Filologu biedrības raksti, 10., 1930.

Jānis Rainis, Atgādne lasītājiem, Latvijas PSR Valsts bibliografijas izd., 1954.

V. Kalpiņš — Vēlreiz par to pašu. No Veidenbauma līdz Rainim, «Karogs», 1957., 5.

M. Kalve — Dažas piezīmes par Raiņa dzejoļu krājuma kompoziciju, «Karogs», 1954., 9. — Raiņa mīlas lirika. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954. — Dažas piezīmes par Raiņa dzejas stilu, «Karogs», 1955., 9. — Pēcvārds Raiņa 1905. g. revolucijas dzeju «Izlasei», LVI, 1955. — Par Raiņa dzejas meistarību, «Padomju Jaunatne», 1956., 179.

D. Klēbacha — Krievu literaturas klasiķi Raiņa vērtējumā, «Karogs», 1956., 9. — Rainis realisma sardzē, «Literatura un Māksla», 1956., 37.

V. Kaupužs — J. Raini, skaņražu iedvesmotāju, pieminot, «Cīņa», 1956., 212.

E. Kazaine — Nekas nav zudis (Atrasts J. Raiņa dzeju krājuma «Tie, kas neaizmirst» rokraksts), «Literatura un Māksla», 1956., 45.

Klusais par Raini (lekcijas konspekts), «Celtne», 1930., 2.

J. Kļaviņš — Jauni dokumenti par Raini, «Karogs», 1947.. 9., 1948., 3.

A. Krauja — Raiņa «Pusidealists», 1912. — Arī Antiņš, «Domas», 1912., 8.—9. — 1905. gads Raiņa dzejā, «Domas», 1913., 2.—4. — Tie, kas neaizmirst, «Vārds», 2., 1913. — «Pūt, vējiņi!», «Jaunā Dienas Lapa», 1914., 11.—22.

K. Krauliņš — Rainis un revolucija, «Karogs», 1954., 11.—12. — Dialektika Raiņa lirikā, «Karogs», 1947., 7.—8. — J. Raiņa literari kritiskie un publicistiskie raksti no 1896. līdz 1901. gadam, «Literatura un Māksla», 1948., 37. — J. Rainis un Jaunā strāva, «Karogs», 1949., 9.—11. — Raiņa lirikas bibliografija, Raiņa kopoto rakstu 6. sējumā, 1949. — Rainis un krievu kultura, «Karogs», 1950., 11.—12. — Raiņa sabiedriski filozofisko uzskatu attīstība līdz 1905. gada revolucijas priekšvakaram. Kandidata disertacija LVU (manuskripts), 1951. — Dažas piezīmes par Raiņa daiļrades metodi, «Karogs», 1953., 9. — J. Raiņa dzīve un darbība (1865.—1905.), 1953. Recenzijas: «Karogs», 1953., 12. (M. Losberga); «Literatura un Māksla», 1954., 11. (B. Barševska); «Padomju Latvijas Komunists», 1954., 4. (E. Sokols).

K. Krūza — Rainis lielākā dzimtenē. Par Raiņa dzejas tulkošanu, «Literatura un Māksla», 7. VIII 1955.

K. Kundziņš — Latviešu teatra repertuars līdz 1940. gadam, 1953. — Par Raiņa lugu mākslinieciskо veidojumu. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954. — Nemirstīgs spēks un daiļums (Raiņa dramaturģija), «Karogs», 1955., 9.

M. Ķempe — Rainis nevar mirt. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954.

V. Labrence — Raiņa publicistiskā darbība Jaunās strāvas laikā. Diplomdarbs LVU (manuskripts), 1951.

V. Lācis — Rainis — latviešu tautas dzejnieks, «Padomju Latvijas Skola», 1945., 7.

M. Mauriņa — Raiņa lugas uz Jaunā Rīgas teatra skatuves. Diplomdarbs LVU (manuskripts), 1951.

M. Murele — Rainis — mūsu izcilais dramaturgs, «Skolotāju Avīze», 1954., 42.

J. Nazarenko — Rainis Ukrainā, «Literatura un Māksla», 1954., 37.

J. Niedre — Jānis Rainis. Grāmatā «Literaturas gadagrāmata», 1945. — Kāda Raiņa trimdas laika vēstule, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1948., 2. — Raiņa tradicijas latviešu literaturā. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954. un «Cīņa», 1954., 217.

V. Niedre — Tautas daiļrades atspulgs Raiņa darbos, «Skolotāju Avīze», 1954., 42.

R. Pelše — Kas ir «Uguns un nakts», 1911. — Antiņš vai Spīdola, «Domas», 1912., 56.—59. — J. Rainis 1905. gada negaisos, «Celtne», 1931., 3.—4. — Lielais latviešu tautas dzejnieks, «Karogs», 1940., 2. — «Uguns un nakts» revolucionarā nozīme, «Padomju Latvija», 1941., 68. — Kas ir «Uguns un nakts», «Padomju Latvija», 1941., 102.—116. — Latviešu un krievu kulturas sakari, 1951.

J. Plaudis — Raiņa panta formas, «Karogs», 1945., 9.—10. — Raiņa dzejas formas, «Cīņa», 1945., 214.

T. Priede — J. Rainis — jaunatnes audzinātājs, «Skolotāju Avīze», 1955., 37.

M. Pūķe — Daži vērojumi par neitrālās leksikas izmantojumu J. Raiņa dzejā, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1957., 2.

Rainis un viņa tradicijas (Ievadraksts), «Literatura un Māksla», 1955., 37.

Rainis zem cenzuras sarkanā zīmuļa (trīs nepublicēti dokumenti), «Celtne», 1935., 10.

L. Reinholde — Atmiņu fragmenti par Raini, «Zvaigzne», 1955., 18.

O. Rezņiks — Rainis un krievu kultura, «Karogs», 1954., 9.—10.

Fr. Rokpelnis — Mūsu Rainis, «Padomju Latvijas Skola», 1949., 10. — Izcilais latviešu tautas dēls, «Padomju Latvijas Komunists», 1954., 8. — Latviešu tautas lielais dzejnieks un brīvības cīnītājs, «Literatura un Māksla», 1954., 36. — Latviešu tautas lielais dzejnieks un brīvības cīnītājs Jānis Rainis, R., 1954.

J. Rudzītis — Rainis un folklora. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954. — Raiņa «Spēlēju, dancoju» kā pasaku un teiku luga, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1957., 7.

M. Rudzītis — Rainis — cīņā saucējs. Grāmatā «Rainis — cīņā saucējs», 1941.

S. — Raiņa dzejas motivi, «Vārpas», 1909., 11.—23.

V. Samsons — Progresivās sabiedriskās un filozofiskās domas attīstība Latvijā 19. gadsimta otrā pusē, «Padomju Latvijas Skola», 1952., 3. — Par J. Raiņa pasaules uzskatu, «Karogs», 1955., 1. — Jāņa Raiņa sabiedriskī filozofiskie uzskati, «Padomju Latvijas Komunists», 1955., 9.

Skg. — «Uguns un nakts» idejas, «Progresa kalendars», 1911.

Ed. Smilģis — Pāri visām robežām..., «Cīņa», 1955., 216.

E. Sokols — Raiņa nemirstīgais mantojums, «Skolotāju Avīze», 1951., 39. — Jaunās strāvas publicistika un kritika, «Cīņas Darbinieks», 1950., 36., 1951., 37.—39. — Jauni materiali par Raini, «Literatura un Māksla», 1951., 36. — Raiņa vēstules, «Karogs», 1952., 9. — Janka Kupala un Rainis, «Literatura un Māksla», 1952., 26. — Par dažām teoretiskām premisēm Raiņa daiļrades metodes vērtējumā, «Karogs», 1954., 1. — Raiņa dzeja pirmās revolucijas atplūdu gados, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1954., 2. — Nopietnas kļūdas monografijā par Raini, «Padomju Latvijas Komunists», 1954., 4. — J. Raiņa dzīve un jaunrade. Kandidata disertacija LVU

(manuskripts), 1954. — Rainis un Gorkijs, «Literatura un Māksla», 1954., 37. — Rainis un krievu kultura, «Cīņa», 1954., 216. — Raiņa cīņa par latviešu literarās valodas attīstību, Valodas un literaturas instituta raksti, III, 1954. — Raiņa jaunības gadi, Valodas un literaturas instituta raksti, III, 1954. — Par socialistiskā reālisma sākumiem, «Literatura un Māksla», 1954., 40. — J. Raiņa «Uguns un nakts». Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954. — Rainis buržuaziskās Latvijas sprostā. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954. — Raiņa dzeja 1905. gada revolucijas norises laikā, «Karogs», 1955., 3. — Rainis 1905. gada revolucijas cīņās, «Literatura un Māksla», 1955., 37. — Par dažām Raiņa estetiskajām atziņām, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1955., 9. — Socialistiskā reālisma metodes ģeneze Gorkija un Raiņa daiļradē, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1956., 12. — Rainis un pirmā krievu revolucija, R. LVI, 1955.

Ž. Spure — Tautas dzejnieks Rainis, «Literaturas kalendars», 1941.

D. Stučka — Atmiņas par Raini, «Literatura un Māksla», 1945., 34.; grāmatā «Literaturas gadagrāmata», 1946.

P. Stučka — Tomēr — proletariata dzejnieks, «Cīņas Biedrs», 1920., 80.

J. Sudrabkalns — Ko Rainis saka par nodevējiem, «Cīņas Literārais pielikums», 1942., 10. — Raiņa piemiņai, «Cīņa», 1945., 214. — Dažas Raiņa darbu līnijas, «Literatura un Māksla», 1945., 37. — Raiņa rakstus lasot, «Cīņa», 1948., 217. — Lielais Rainis, «Literatura un Māksla», 1949., 37. — J. Raiņa «Uguns un nakts» simtā izrāde, «Cīņa», 1949., 218. — Dzejnieka nemirstība, «Cīņa», 1950., 216. — Raini lasot un pieminot. Raiņa piemiņas dienās. Tauta piemin Raini. Grāmatā «Karogi sasaucas», 1950. — Rainis cīņā par mieru, «Cīņa», 1953., 215. — Rainis, «Cīņa», 1954., 217. — Raiņa balss skan pasaulē, «Literatura un Māksla», 1954., 37. — Dzejnieka nemirstība. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954. — Kopā ar tautu, «Cīņa», 1955., 216.

A. Upīts — «Uguns un nakts», «Izglītība», 1910., 1.—2. — J. Raiņa «Indulis un Arija», «Jaunā Dienas Lapa», 1912., 36.—41. — Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, 1., 1912. — J. Rainis un viņa dzeja, 1912. — «Tālu noskaņu» pirmie 10 gadi, «Domas», 1913., 5. — Rainis Latvijas revolucijas gaitās, «Cīņa», 1940., 79. un «Padomju Latvija», 1940., 29. — Pēc piecdesmit gadiem, «Cīņa», 1944., 30. — Raiņa dzeja. Grāmatā «J. Raiņa kopoti raksti», 1., 1947. — Latviešu literatura, 1., 1951.

S. Viese — Materiali stāsta, «Padomju Jaunatne», 1955., 180.

A. Vilsons — Latviešu progresīvā un revolucionārā lirika buržuaziskās diktatūras periodā, Valodas un literaturas instituta raksti, I, 1952. — Rainis kā satīriķis «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis», 1954., 1. — Rainis par tautu draudzību, «Zvaigzne», 1954., 18. — Par Raiņa dzejas meistarību. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954. — Tradiciju un nacionālās specifikas jautājumi Raiņa daiļradē, «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis», 1955., 9. — Rainis par jaunatni, «Padomju Jaunatne», 1955., 180.

J. Vītoliņš — Rainis latviešu muzikā. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954.

T. Zeiferts — Lāčplēša teikas pēdējais izveidojums, «Zalktis», 8., 1910. — Induļa teikas dramatizējums, «Dzimtenes Vēstnesis», 1912., 39.—40. — Latviešu rakstniecības vēsture, 3., 1925.

K. Zemdega — Tautas dzejnieka J. Raiņa tēls gleznieciībā, skulpturā un grafikā. Rakstu krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954.

D. Zemzare, M. Pūķe — Par dažiem Raiņa valodas un stila pētīšanas jautājumiem, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1954., 9.

B. Zvaigzne — Ivans Franko un Jānis Rainis, «Literatura un Māksla», 1956., 35.

Великий латышский поэт. (Передовая). «Сов. Латвия», 1955, 216.

Т. Гинтере — Русская культура и Ян Райнис. «Сов. Латвия», 1953, 216. — Петербургский период жизни и деятельности Яна Райниса. «Известия АН Латв. ССР», 1957, 5.

К. Григорьян — Ян Райнис об армянской литературе. «Известия АН Латв. ССР», 1954, 9. — Ян Райнис и армянская литература. «Дружба народов», 1955, 9.

Н. Грюнфельд — Райнис в латышской музыке. «Сов. Латвия», 1949, 215.

Э. Дамбур — Ян Райнис — певец борьбы. «Большевик Сов. Латвии», 1954, 1.

П. Дауге — Ян Райнис — певец борьбы, солнца и любви. 1920. Введение в книге «Я. Райнис. Избранные сочинения», 1935. Райнис — журналист. «Сов. Латвия», 1945, 214.

К. Зелинский — Ян Райнис. «Литер. газета», 1954, 110.

А. Илличевский — Дискуссия о творческом наследии Яна Райниса. «Сов. Молодежь», 1954, 216. — Проблемы социалистического реализма в дооктябрьской литературе и творчество Яна Райниса. «Известия АН Латв. ССР», 1955, 2.

К. Краулиньш — Развитие общественно-философских взглядов Я. Райниса до кануна революции 1905 года. Автореферат кандидатской диссертации. 1951. — Райнис и русская литература. «Дружба народов», 1951, 3. — Вступительная статья в книге «Я. Райнис, Избранные произведения», 1953.

«Латышская литература». Рекомендательный указатель произведений латышских писателей, имеющихся в переводе на русский язык. Сост. И. Вейнберг, 1954.

Я. Менцендорф — Вступительная статья в книге «Ян Райнис, Избранное». 1940 — Предисловие в книге «Ян Райнис, Избранная лирика», 1948.

Научная дискуссия о творческом наследии Я. Райниса. «Известия АН Латв. ССР», 1955, 2.

Р. Пельше — Латышский поэт Я. Райнис. «Литер. газета», 1940, 73. — К вопросу о переводе на русский язык произведений Райниса. «Известия АН Латв. ССР», 1952, 7. — Борец, мыслитель. «Сов. Латвия», 1954, 217.— К итогам дискуссии о творческом наследии Я. Райниса, «Сов. Латвия», 31. X—1954.

Ф. Рокпелнис — Великий сын латышского народа. «Коммунист Сов. Латвии». 1954, 8.

В. Самсон — Общественно-философские взгляды Яна Райниса. «Коммунист Советской Латвии», 1955, 9.

«Советская Латвия». Передовая «Ян Райнис», 1954, 217.

Э. Сокол — Молодые годы Райниса. «Известия АН Латв. ССР», 1952, 1. — Творческое наследство Райниса, «Известия АН Латв. ССР», 1952, 2. — Жизнь и творчество Я. Райниса. Автореферат кандидатской диссертации, 1954. — Великий поэт латышского народа. «Сов. молодежь», 1954, 177. — Поэт-революционер. «Сов. Латвия», 1954, 216. — Серьезные ошибки в монографии К. Краулиня о Райнисе. «Коммунист Сов. Латвии», 1954, 4. — Глубже изучать литературное наследство Райниса. «Известия АН Латв. ССР», 1954, 4. — Райнис в плену буржуазной Латвии. «Известия АН Латв. ССР», 1954, 11. — О литературном наследстве Яна Райниса. «Сов. молодежь, 1954, 208. Жизнь и творчество Яна Райниса, Р., латгосиздат, 1957.

Я. Судрабкалн — Мудрый учитель жизни. «Сов. молодежь», 9. IX—1945. — Творчество Райниса. «Сов. Латвия», 1945, 214. — Великий латышский поэт. «Литер. газета», 1945, 39. — Неугасимая жизнь. «Литер. газета», 12. IX—1950. — Вступительная статья в книге «Ян Райнис. Вей, ветерок», 1950. — Райнис и русская культура. «Сов. Латвия», 1954, 217.— Всегда живой. «Сов. Латвия», 1955, 216.

Н. Тихонов — Читая Райниса. «Сов. Латвия», 1945, 214.

К. Умбрасас — Общие черты в творчестве Ю. Янониса и Я. Райниса. «Известия АН Латв. ССР», 1955, 9.

А. Упит — Огонь и ночь. «Сов. Латвия», 28, 1—1947. — Творчество Райниса. В издании «Ян Райнис, Собрание сочинений в трех томах», I, 1954.

А. Фадеев и *П. Павленко* — Юбилей латышского народного поэта. «Литер. газета», 15. IX — 1940.

М. Фетисов — Классик латышской литературы Ян Райнис. «Литература в школе», 1954, 4.

К. Фрейнберг — Трагедия «Илья Муромец». «Сов. Латвия», 1956, 213.

К. Эгле — Бессмертные творения. «Сов. молодежь», 1954, 180.

Ю. Юровский — Вдохновенная драматургия. «Сов. Латвия», 1955, 216.

Я. Янсон — Латышское общественно-культурное развитие и латышская литература. В «Сборнике латышской литературы» под ред. В. Брюсова и М. Горького, 1916.

PERSONU RĀDĪTĀJS*

A (sk. Birkerts, A.)
Adamovičs, Fr. 68, 249
Aho, J. 436
Aizups 424, 425
A. J. 41
Akmentiņa, D. 149
Akuraters, J. (Vilks, J., Polluks) 9, 15, 26, 38, 54, 55, 61, 64, 72, 105, 110, 114, 119, 126, 138, 139, 144, 150, 152, 163, 291—306, 313, 360, 568
Alberts, Fr. 59
Alunāns, A. 58, 144, 146, 223, 243, 307, 384, 400
Alunāns, J. 133, 165, 423, 537
Amtmanis-Brieditis, A. 30, 149
Andersone, E. 213, 278, 624, 625, 759
d'Annuncio, G. 91
Antons (sk. Birkerts, A.)
Anučins, D. 565
Apsesdēls (Apsītis, A.) 9, 45, 163, 410—411
Apsīšu Jēkabs 101, 123, 124, 141, 143, 357, 427
Apšinīks, P. (Apse) 78
Arājs-Bērce, A. 105, 107, 114, 121, 127, 128, 132, 393, 398, 709
Archangeļskis, V. 42
Ars 38
Asāns, I. 80
Asars, H. 56
Asars, J. 21, 22, 47, 49, 56, 57, 82, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 101, 136, 246, 247, 582, 587, 759
Asp. (sk. Aspazija)
Aspazija (Asp., Rozenberga, E.) 26, 27, 34, 45, 49, 50, 61, 66, 85, 86, 99, 105, 110, 114, 117, 124, 126, 133, 136, 144, 146, 152, 288, 336, 366, 413, 423, 442, 447, 448, 449, 450, 451, 455, 474, 475, 477, 482, 568, 591, 592, 593, 594, 700, 705, 748, 751, 753, 754, 760.
Astra 120
A. U. (sk. Upīts, A.)
Atvars (sk. Rainis, J.)
Augenbergs-Ezerietis, K. 69
Augstkalns, Alv. 183
Auseklis 135, 151, 152, 167, 249, 250, 257, 280, 537
Austriņš, A. 53, 54, 64, 105, 141, 237, 321, 337, 354, 360, 364
Austrums, V. 332, 398, 759
Avens, A. 334
Ābola, M. 278
Ābols (sk. Birkerts, A.)
Āronu Matiss 61, 62, 524
Āzis 42

Bairons, Dž. 422
Baltazars, Rusovs 423
Baltpurviņš, A. 55, 64, 163, 401—402
Balzaks, O. 686
Baļmonts, K. 54, 412
Banga, T. 30, 149
Bangs, H. 401
Barbiss, A. 726
Barons, Kr. 432, 513
Barševska, B. 761
Baumanis, J. 223
Baumaņu Kārlis 31

* Sastādījusi Dz. Vārdaune

Bārda, Fr. 105, 119, 122, 126, 133, 163, 350, 364—380
Bebelis, A. 9, 281, 446, 457, 458, 571, 753
Bechterevs, V. 428
Beika, D. 115
Belijs, A. 412
Beļinskis, V. 249, 250, 428, 430, 453, 454, 455, 552
Bendiks, H. 760
Benjamiņš, A. 62
Bergsons, A. 365, 367
Berne, F. 281, 571
Bernšteins, E. 481
Beranžē, P. Ž. 623
Bergs, A. 73
Bērsons, I. 332
Bērziņš, Art. 71
Bērziņš, J. (Ziemelis) 336, 701
Bērziņš, L. 68
Bērziņš, Rūd. 149
Bērzs, A. 191
Bichners, G. 473, 529
Biezbārdis, K. 223, 423
Birkerts, A. (Ābols, A., Antons, Lauzums, Signals, J.) 11, 22, 37, 38, 39, 40, 41, 50, 64, 66, 67, 73, 82, 97, 101, 105, 123, 136, 137, 138, 163, 279—290, 363, 418, 419, 429, 430, 436, 440, 474, 760.
Birkerts, P. 288, 363, 760
Birznieks-Upītis, E. 26, 27, 45, 52, 64, 65, 67, 69, 105, 114, 115, 122, 137, 141, 150, 169, 170, 191, 256, 309, 316, 760
Birznieku Sofija 163, 405
Birzvalks, A. 593
Bisenieks, P. 466
Bjernsons, B. 194
Bjaduļa, Z. 745, 746
Blaumanis, R. (Pulieris) 28, 42, 48, 49, 51, 52, 59, 60, 68, 70, 105, 114, 122, 126, 133, 135, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 196, 241, 243, 257, 288, 309, 317, 321, 335, 336, 343, 382, 448, 449, 450, 451, 478, 569, 606
Blaus, P. (Zilais) 163, 399—400
Bloks, A. 268, 366
Bogdanovs, V. 42
Bogdanovičs, M. 581
Bokačo, Dž. 561
Botkins, S. 428
Bračs, A. 62, 85, 163, 409
Brandess, G. 249, 281, 453
Brastiņš, E. 410
Brencēns, Ed. 33, 304
Brigadere, A. 28, 56, 60, 105, 123, 126, 141, 142, 144, 146, 147, 148, 163, 192—213
Brīvzemnieks, Fr. 102, 166, 167, 432
Brjusovs, V. 94, 95, 269, 569, 636, 765
Brodele, A. 760
Brovka, P. 745
Brūklenājs, A. (Ulmis-Pogulis, A.) 67, 70, 105, 120, 121, 163, 327, 392—398
Buclers, M. 55
Bundža, D. 10, 39, 280, 282, 285, 461
Būmanis, A. 72, 73

Cālītis, Ed. 55, 163, 411—412
Cezars 421
Cimermanis, U. E. 102
Cimze, J. 31
Cunskis, S. 80

Čaikovskis, P. 31, 32
Čaks, A. (Čadarainis) 567, 569
Čakste, J. 73, 640
Čechovs, A. (Čechonte) 27, 66, 76, 79, 139, 141, 170, 186, 281, 335, 428, 456, 563
Černiševskis, N. 428, 430, 455, 499
Češichins, J. 423

Damburs, E. 278, 760, 764
Dante, A. 513

Daugavietis, A. 760
Dauge, A. 452, 453, 454, 468, 482, 527
Dauge, P. 45, 430, 458, 461, 462, 464, 469, 487, 511, 524, 553, 564, 569, 570, 599, 633, 647, 693, 694, 696, 700, 703, 704, 712, 714, 743, 748, 749, 751, 753, 754, 760, 764
Daugule-Kempa, K. (Skaidreite) 80
Dārziņš, E. 31, 32, 57, 354
Deglavs, A. 62, 105, 124, 137, 138, 163, 214—235, 709
Dermanis, V. 70, 82, 85, 87, 91, 92, 93, 101
Dievkociņš, J. 21, 163, 408—409
Dīcgens, J. 694
Dīriķis, A. 425
Dīriķis, B. 102, 223, 424
Dišlers, K. 54
Dobrina, R. 760
Dobroļubovs, N. 281, 428, 430, 455
Doku Atis 26, 66, 68, 88, 142, 168, 256
Dombrovska, M. 760
Donelaitis, K. 435, 436
Dorbe, H. 272, 376
Dostere, E. 40
Dostojevskis, F. 250, 338, 456
Dovgjallo, G. 760
Draudiņš, T. 69
Dravnieks, J. (Pērkoņdēls, J., J. Pd.) 443, 475, 476
Dreimanis, J. 337
Driega, J. 462
Duburs, J. 28, 30, 149, 200, 521, 760
Duncis, A. 745, 746
Dzeržinskis, I. 481, 482

Eferts-Klusais, E. (Klusais) 336, 762
Egle, K. 243, 361, 380, 412, 759, 760, 766
Egle, R. 363, 368, 376, 412
Eglītis, V. 49, 54, 56, 64, 71, 72, 83, 94, 115, 157, 158, 159, 569, 580, 583
Eidemanis, R. 412
Eldgasts, H. (Miķelsons, J.) 71, 158, 159, 579
Elks, E. 62
Endzelīns, J. 69
Engelss, Fr. 9, 87, 281, 283, 431, 456, 457, 460, 463, 482, 532
Everts 425
Ezeriņš, J. 64, 115, 321
Ēķis, E. 56
Ērika, L. 30, 149
Ērmanis, P. 324

Fadejevs, A. 765
Fallijs (Bulāns, K.) 56, 72, 158, 159, 160, 325
Fetisovs, M. 765
Flobers, G. 60, 65
Fontane, T. 259, 273
Franss, A. 139, 580
Freiligrats, F. 44, 550, 561
Freinats, A. 115, 118
Freinbergs, K. 69, 73, 761
Fridenbergs-Mieriņš, J. 101

Gailītis, T. (Gaidulis) 166
Garšins, V. 170, 561
George, S. 366
Gēte, V. 26, 126, 145, 165, 194, 249, 273, 384, 422, 442, 470, 473, 474, 482, 483, 509, 511, 535, 537, 550, 557, 561, 570, 571, 592, 686
Gintere, T. 761, 765
Gladstons, V. 437, 438
Gļebka, P. 745
Gļinka, M. 31
Goba, A. 406
Gogolis, N. 27, 90, 165, 170, 249, 426, 428, 502, 743
Goldmanis, J. 18
Golts, A. 344, 363
Gorkijs, M. 25, 27, 42, 43, 45, 66, 88,

90, 92, 93, 94, 95, 96, 136, 139, 269, 335, 417, 428, 482, 489, 490, 491, 495, 496, 498, 509, 514, 528, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 615, 636, 675, 693, 748, 756
Gorters, H. 284
Graudiņš, K. 761
Greble, V. 761
Grigonis, T. 745
Grigorjans, K. 761, 765
Grigulis, A. 173, 235, 247, 290, 332, 398, 761
Grinfelds, N. 761, 765
Grīns, J. 70
Grīva, Ž. 761
Grīziņš, J. 115
Grunavs, S. 103
Gruzna, P. (Pe-Ge) 163, 406—407
Gulbis, A. 26, 57, 64, 72, 339, 363, 373, 473, 712, 759, 761
Gulbis, J. (Bullis, arī Bulle, J.) 163, 413

Hamerlings, R. 473
Hamsuns, K. 309, 339, 401
Hauptmanis, G. 10, 39, 60, 281, 443, 448, 456, 473, 529, 562
Hausmanis, V. 761
Hebels, F. 510
Hegelis, G. 365, 523, 527
Heimburga, V. 476
Heine, H. 39, 64, 165, 249, 273, 280, 281, 339, 422, 473, 550, 642
Hercens, A. 428, 430
Herders, I. 483
Hertelis, A. 647, 676
Hervegs, G. 281, 282, 283, 550
Hofmanstāls, H. 366
Homers 421, 572
Horacijs 421, 547

Ibsens, H. 26, 160, 194, 281, 292, 447, 448, 473, 579, 580, 686
Ieviņš, K. 70
Igo, V. 529, 557
Iļičevskis, A. 764
Infantjevs, B. 761
Irklītis, A. 707
Ivanovs, Vj. 54
Izaks, J. 590, 591, 592

Jakobsens, J. P. 401
Jankavs, J. 15, 45, 61, 62, 82, 83, 85, 684
Jansons-Brauns, J. (Brauns, O., Jansons, J., J. J.) 45, 47, 50, 64, 66, 67, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 93, 94, 95, 98, 100, 136, 143, 157, 168, 216, 235, 280, 283, 284, 446, 448, 451, 452, 453, 454, 456, 462, 464, 469, 511, 515, 519, 520, 522, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 531, 533, 551, 558, 569, 582, 589, 590, 683, 684, 696, 761, 766
Jansons, J. (sk. Jansons-Brauns, J.)
Jansons, J. A. 761
Jansons, K. 217
Janševskis, J. 27
J. J. (sk. Jansons-Brauns, J.)
J. Pd. (sk. Dravnieks, J.)
Jaunsudrabiņš, J. (Neizilberlings) 54, 55, 58, 60, 64, 68, 105, 119, 123, 142, 144, 163, 307—324, 365, 412
Jesens, A. 65
Jēgere-Freimane, P. 212
Jēkabsons, K. (Jakobsons, K., Roberts Skarga) 54, 55, 160
Jēpe, O. 27, 361
Jurjāns, A. 31, 32
Jurovskis, J. 766
Juvenals 421

Kalderons 473
Kalniņš, A. 31, 32, 354, 368
Kalniņš, J. 213
Kalniņš, Kr. 223, 234
Kalpiņš, V. 761
Kalve, M. 235, 380, 761
Kazaine, E. 762

Kārkliņš, J. 430
Kārkliņš, K. 377
Kasparsons, K. 452, 453, 454, 468, 482, 527
Kasteļanskis, A. 542
Katuls 421
Kaudzīte, M. 409
Kaudzītes (brāļi) 27, 249, 280, 407, 427
Kaupužs, V. 761
Kautskis, K. 284, 463
Kazaks, J. 35
Kārstenis, J. (Šmits, J.) 163, 412
Kemps, Fr. (Sk.) 75, 76, 80, 81
Kellermanis, B. 309
Kikučs, A. 80
Klaustiņš, R. 71, 102, 103, 277, 479, 503, 504, 505, 617, 619, 638, 639
Kleinberģis, J. 59, 163, 402
Klēbacha, D. 761
Klusais (sk. Eferts-Klusais, E.)
Kļaviņš, J. (Asmas Jancis) 26, 163, 405—406
Knoriņš, V. 47, 73, 99, 100, 136, 362, 363, 413
Kocs, A. 42
Kojalovičs, M. 434
Kolass, J. 745, 747
Koļcovs, A. 423, 428, 456
Kondratovičs, L. (Sirokomļa) 169, 176
Kornejs 573
Koroļenko, V. 456
Kosa, J. 163, 407—408
de Kosters, S. 309, 509
Košuts, L. 458
Kovaļevskis, J. 59, 446, 462, 464, 481
Krapiva, K. 745
Krauja, A. (Balodis, A.) 99, 324, 762
Krauliņš, K. 440, 762, 764
Krātiņš 424
Krilovs, I. 25, 249, 456
Krilovičs, V. 745
Krišjāne, E. 163, 412
Kronbergs, A. 594
Kronbergs, Ž. 591, 592, 594
Krops, V. 79, 80
Krustāns, Ed. 75, 76
Krūms, A. R. 61
Krūza, K. 54, 55, 64, 103, 762
Kuga, J. 34
Kukurs, J. 72
Kundziņš, K. 762
Kupala, J. 581, 744, 745, 746, 748, 762

Ķempe, M. 762
Ķēniņš, A. 56, 72, 158, 163, 365, 402, 403—404

L. 582
Labrence, V. 762
Laicens, L. 64, 72, 141, 726
Laizāns, O. 75, 79
Lafargs, P. 9
Lapiņš, J. 64
Lasals, A. 425, 587
Latviešu Indriķis 423
Lautenbachs (sk. Lautenbachs-Jūsmiņš, J.)
Lautenbachs-Jūsmiņš, J. (Lautenbachs, J.) 166, 167, 228
Lauzums (sk. Birkerts, A.)
Lācis, V. 118, 762
Leitāns, A. 102
Lejas-Krūmiņš, T. 163, 400—401
Lesings, G. 422, 473
Lēnavs, N. 273
Libergs, J. 33
Liepa, M. 163, 404
Livijs 421
Ligotņu Jēkabs (Roze, J.) 62, 67, 70, 82, 101, 102, 569
Lindulis, J. (Linde, J.) 26, 105, 144, 147, 163, 236—247
Lobačevskis, N. 428
Lomonosovs, M. 428
Longfello, H. 259

Losberga, M. 762
Lunačarskis, A. 87, 101
Luters, M. 557
Ļeņins, V. 9, 11, 12, 13, 16, 20, 21, 36, 37, 87, 94, 114, 428, 429, 431, 443, 444, 461, 467, 480, 489, 493, 509, 632, 633, 634, 635, 642, 651, 678, 680, 681, 686, 693, 694, 698, 704
Ļermontovs, M. 26, 69, 78, 165, 249, 273, 280, 366, 401, 422, 423, 426, 428, 443, 456, 487, 494

M. 699
Madernieks, J. 33
Majakovskis, V. 656
Makajs 283
Maļčevskis, A. 169
Mamins-Sibirjaks, D. 66, 141, 456
Mancelis, G. 102
Markss, K. 9, 87, 143, 281, 431, 456, 457, 458, 459, 482, 512, 515, 516, 518, 520, 525, 532, 580, 641
Marlita, E. 476
Materlinks, M. 54, 160, 384
Masaks, A. 725
Matvejs, J. 35
Mauriņa, M. 762
Mauriņa, Z. 377
Mākonis (Kalniņš, J.) 21, 105, 163, 325—332
Māteru Juris 214, 217, 418
Mediņš, Jānis 354, 368
Melngailis, E. 31, 32
Mencelis 571
Mencendorfs, J. 764
Mendeļejevs, D. 428
Merķelis, G. 26, 57, 288, 423
Mērike, E. 273, 561
Mērings, F. 281
Mickevičs, A. 169, 176
Mierkalns, Fr. 62, 582
Mierlauks, A. 30, 149
Miķelsons, J. 45
Mirovičs, J. 745, 746
Milenbachs, K. 69, 443, 477, 478
Moisejevs, G. 757
Momberts, A. 366
Mopasans, G. 64, 69, 281
Muceniece, O. 30
Mukāns, J. 80
Murele, M. 762

Nazarenko, J. 762
Negri, A. 283
Neruda, J. 436
Niedra, Andrievs 48, 51, 83, 88, 91, 92, 115, 124, 155, 156, 325, 336, 402, 408, 479, 549, 569, 640
Niedre, J. 136, 173, 190, 247, 762
Niedre, V. 763
Nicše, Fr. 54, 57, 157, 252, 293, 294, 469, 470, 675
Novaliss, Fr. 366
Ņekrasovs, N. 39, 42, 250, 273, 281, 501
Ņemirovičs-Dančenko, V. 28
Ņikitins, I. 456

O. 676
Okolo-Kulaks 81
Olavs, V. 51, 73
Orlovskis (sk. Dzeržinskis)
Ostrovskis, A. N. 401
Ovidijs 421
Ozols, J. 27, 75

Pabērzs, J. 79, 80
Paegle, L. 60, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 107, 118, 119, 120, 121, 128, 138, 141, 146, 710, 715, 756
Palevičs, J. 147
Pauls, L. 280
Pavļenko, P. 765
Pavasaru Jānis (Veismanis, J.) 52, 83, 102

Peiverinta, P. 436
Peine, A. (sk. Sudrabkalns, J.)
Pelše, R. (P. Roberts) 47, 66, 67, 69, 82, 85, 97, 98, 99, 119, 136, 149, 191, 582, 684, 694, 705, 763. 766
Pelūde, J. 461
Petefi, Š. 281
Pērsietis 26, 88, 143
Pētersons (sk. Rainis, J.)
Pirogovs, N. 428
Pisarevs, D. 281, 428
Pipiņš-Vizulis, E. (Vizulis) 50, 62, 64, 66, 67, 71, 82, 87, 88, 89, 101, 136, 168, 191
Platess, A. 48, 49, 50
Plaudis, J. 763
Pliekšāne, D. 421
Pliekšāne, E. 442
Pliekšāns, K. 418, 419
Plutarchs 421
Plūdonis, V. (Lejnieks, V.) 49, 50, 52, 54, 56, 57, 64, 66, 67, 71, 102, 103, 105, 110, 114, 115, 117, 119, 122, 123, 126, 132, 133, 135, 136, 137, 142, 150, 152, 163, 248—278, 350, 366, 368, 369, 371, 374, 376
Plechanovs, G. 87, 100, 281, 428, 429, 430, 431, 455, 456, 460, 532, 651
Poruks, J. 49, 52, 105, 122, 123, 126, 133, 141, 142, 300, 350, 357, 370, 379, 380, 569
Priede, J. 593
Priede, T. 762
Pruss, B. 183
Pumpurs, A. 26, 135, 144, 152. 280, 424, 508, 537
Purapuķe, J. 182, 451, 452
Purvītis, V. 33, 34, 35, 270
Puškins, A. 25, 26, 69, 78, 165, 249, 259, 272, 280, 339, 422, 423, 426, 428, 442, 443, 453, 454, 456, 473, 475, 487, 494, 547
Putāns, S. 79
Pūķe, M. 762, 763
Radins, L. 42
Rainis, J. (Pliekšāns, J., Atvars, Henricus Lettus, Pētersons) 23, 26, 27, 28, 30, 32, 34, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 61, 65, 67, 69, 70, 72, 73, 76, 82, 84, 91, 92, 93, 97, 99, 101, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 142, 144, 145, 147, 149, 151, 152, 153, 168, 217, 269, 272, 273, 277, 279, 288, 289, 290, 325, 336, 337, 338, 343, 346, 366, 368, 376, 413, 417—758
Rancāns, N. 77
Rasins 573
Raudzens 590
Rāviņš, O. 51
Reinholde, L. 763
Remiķis, M. 502, 503, 671
Renans, E. 252
Rezņiks, O. 763
Rilke, R. 366
Riļejevs, F. 337
Rimskis-Korsakovs, N. 31
Roberts (sk. Pelše, R.)
Robiņa, M. 566
Robiņa, N. 676
Rode-Ebelings, H. 400
Rokpelnis, Fr. 763, 766
Roland-Holste 87
Romans, A. 58
Rončevskis, K. 33
Roze, J. 341, 363
Rozenbergs 590, 591, 592
Rozentāls, J. 33, 34, 35, 56, 57
Roziņš, Fr. (Āzis, Roziņš-Āzis, Fr.) 9, 37, 45, 82, 142, 168, 170, 171, 280, 284, 443, 446, 448, 452, 453, 455, 456, 458, 462, 464, 467, 469, 481, 590, 684
Roziņš-Āzis, Fr. (sk. Roziņš, Fr.)

Rozītis, P. 64, 115, 301, 306, 324, 363, 570, 748
Rožkovs, N. 67
Rubinšteins, A. 32
Rudzītis, J. 763
Rudzītis, M. 763
Rudzītis, P. 149
Rūmniece, B. 30, 149
Ruperts 464, 465, 466, 623

S. 763
Sakse, A. 115, 379, 380
Samsons, V. 763
Saltikovs-Ščedrins, M. (Ščedrins) 39, 43, 281, 426, 428, 455, 456, 497, 499, 502
Saulietis, A. 56, 105, 365
Seneka 662
Senkevičs, H. 169
Serafimovičs, A. 66
Sermonis, J. 419
Servantess, M. 64
Sēlis, R. 115
Signals, J. (sk. Birkerts, A.)
Sirokomļa (sk. Kondratovičs, L.)
Skalbe, K. (Austris) 9, 15, 26, 27, 53, 54, 55, 61, 64, 72, 102, 103, 105, 110, 114, 119, 126, 133, 141, 142, 150, 152, 163, 237, 270, 288, 333—363, 366, 368, 370, 402, 413, 568, 582
Skg. 763
Skrinda, K. 75, 77, 78, 81
Skrinda, O. (Leidumnīks, I.) 75, 76, 78
Skujeniece, B. 149, 488
Smiļģis, E. 30, 149, 763
Sofokls 421
Sokols, E. 763, 766
Sokrats 719
Spensers, E. 515
Spure, Ž. 764
Staņislavskis, K. 28
Stenders, Vecais 43, 101, 103
Stepņaks-Kravčinskis, S. 41
Stērste, A. (Stērstu Andrejs) 425, 441
Strindbergs, A. 401
Stučka, D. 418, 457, 458, 460, 480, 482, 569, 570, 582, 694, 703, 712, 713, 714, 748, 751, 754, 764
Stučka, P. 9, 39, 45, 281, 284, 421, 426, 430, 435, 441, 443, 446, 454, 456, 458, 460, 462, 465, 466, 467, 469, 569, 684, 694, 700, 701, 703, 748, 753, 764
Sudrabkalns, J. (Peine, A.) 60, 67, 68, 72, 73, 105, 107, 119, 126, 128, 133, 136, 257, 277, 337, 354, 363, 370, 418, 764, 766
Sudrabu Edžus (Sirmais, Zilbers, E.) 21, 26, 27, 52, 66, 67, 88, 105, 115, 117, 120, 138, 139, 141, 152, 163, 165—191, 325, 408
Sūna, E. 380

Šalkonis 69, 120
Šamiso, A. 273
Ščedrins (sk. Saltikovs-Ščedrins, M.)
Šekspirs, V. 25, 194, 249, 422, 473, 481, 511, 557, 562, 570, 571, 572, 573, 574, 578, 686
Šellijs, P. 69, 422, 641
Ševčenko, T. 69, 743
Šilfs, J. 680, 709
Šillers, Fr. 25, 26, 39, 165, 194, 249, 273, 422, 473, 483, 511, 550, 557, 570, 573, 686
Šķilters, G. 33, 35, 57
Šlēgelis, Fr. 366
Šmitchene, M. 30, 149
Šniclers, A. 401
Šopenhauers, A. 365
Štirners, M. 293
Štrāls, K. 54, 55, 118, 321
Šulce, K. 460
Švābe, A. 163, 413

T. 582
Tagore, R. 69

Tautmilis-Bērziņš, R. 144
Telešovs, N. 66
Tēns, I. 249, 453
Teodors (sk. Zeiferts, T.)
Tichonovs, N. 418, 766
Tiks, L. 366
Tilbergs, J. R. 33, 57
Timirjazevs, K. 428
Tirzmaliete 156
Tolstojs, A. K. 456
Tolstojs, L. 27, 66, 79, 170, 194, 335, 338, 339, 456, 470, 471, 511, 528, 570, 571, 572, 686
Tomsons, R. 223, 224
Trasuns, A. 77
Trasuns, Fr. 75, 77
Trasuns, J. 77
Treimanis, E. (sk. Treimanis-Zvārgulis, E.)
Treimanis-Zvārgulis, E. (Treimanis, E., Zvārgulis) 27, 42, 45, 51, 52, 64, 102, 114, 117, 132, 143, 281, 410, 569
Tukišs, P. (Vōrgulis, P.) 77
Tumanjans, O. 259
Turgeņevs, I. 165, 236, 250, 339, 456

Uļjanova-Jeļizarova, A. 431
Uļjanovs, A. 428, 429, 431
Umbrasas, K. 766
Upīts, A. (A. U.) 15, 16, 22, 23, 25, 26, 30, 47, 48, 50, 52, 53, 56, 57, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 109, 110, 111, 114, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 160, 161, 191, 235, 241, 243, 246, 247, 270, 277, 278, 287, 306, 317, 318, 324, 340, 341, 343, 344, 345, 351, 362, 363, 366, 367, 376, 380, 393, 396, 397, 398, 408, 473, 474, 475, 483, 484, 485, 533, 553, 566, 567, 581, 582, 583, 584, 599, 628, 691, 706, 708, 709, 710, 758, 759, 764, 766

Ūders, T. 35
Ūlands, L. 273
Vagners, R. 510, 516
Vaildš, O. 54, 339
Vainovskis, J. 58, 64, 105, 144, 148
Valdemars, K. 288, 423
Valdis 256
Valdmanis, V. 420
Valters, M. 8, 15, 62, 68, 85, 97, 338
Valters, J. 33, 34
Veidenbaums, Ed. 10, 37, 39, 104, 132, 133, 134, 260, 280, 281, 333, 334, 469, 532, 677
Veinberga, I. 765
Veinbergs, Fr. 8, 38, 60, 390, 503, 617, 640
Veismanis, J. (sk. Pavasaru Jānis)
Vekenstets 433
Veresajevs, V. 76
Vereščagins, V. 470, 471
Verharns, E. 553
Vēsmiņu Kārlis 45
Viese, S. 764
Vilks, J. (sk. Akuraters, J.)
Vilsons, A. 290, 763
Vimbars 75, 76
Virza, E. 64, 318
Vitmens, V. 160
Vigners, E. 31
Viksne, P. 191
Vitols, J. 31, 32, 354, 368
Vitoliņš, J. 765
Vladimirskis, V. 745
Volters 557
Volters, E. 432, 433, 434, 435, 436
Voļskis, V. 745
Vrchlickis, J. 436
Vuguļs, D. 80

Vulfs, E. (Puliera padēls, Odiņš) 60, 64, 73, 105, 117, 142, 144, 147, 148, 163, 381—391

Zaļkalns, T. 33, 367
Zariņš, R. 33
Zālīte, P. 48, 49, 62, 216, 231, 234, 474, 654
Zālītis, J. 18
Zālītis, J. 32
Zāmuels, V. 59
Zeiboltu Jēkabs 27, 137, 138
Zeibots, E. 166
Zeidelis, R. 38
Zeiferts, T. (Teodors) 27, 62, 64, 66, 68, 70, 71, 76, 82, 85, 101, 103, 250, 278, 325, 363, 454, 765
Zeltiņš, D. 53, 54, 344, 362, 363
Zeltmatis, E. 30, 71, 85, 325, 401
Zeļenko 568
Zeļinskis, K. 764
Zemdega, K. 765
Zemgaliešu Biruta 9, 53, 55, 56
Zemzare, D. 765
Zolā, E. 153, 557
Zudermanis, H. 216, 229, 230, 447, 448, 451, 455
Zvaigzne, B. 765
Zvanpūtis (Viļķers, K.) 42, 113, 120, 132, 280, 281
Zvārgulis (sk. Treimanis-Zvārgulis, E.)

Ždanovs, A. 455
Žibalts, G. 30

ILUSTRACIJU SARAKSTS*

		Lpp.
1.	O. Skulmes «V. I. Ļeņins LSD IV kongresā»	6—7
2.	«Socialdemokrata» 1. numura titullapa	10
3.	«Cīņas» 1. numurs	13
4.	M. Pukitss «Sodekspedicijas Vidzemē 1905. gadā» *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)*	16—17
5.	«Universalās bibliotekas» izdevums	26
6.	Jaunā Rīgas teatra nams	29
7.	V. Purvīša «Pavasaris»	32—33
8.	«Cīņas» 100. numurs	44—45
9.	Daži no aizliegtajiem laikrakstiem	46
10.	«Pēterburgas Avīžu» 1. numurs	51
11.	«Pēterburgas Avīžu» literarā pielikuma 1. numurs	52
12.	«Vērotāja» 1. numurs	53
13.	«Dzelmes» 1906. gada 8. numurs	55
14.	«Zalkša» 1908. gada 1. numurs	56
15.	«Svaru» 1907. gada 5. numurs	58
16.	Satiriskā žurnala «Rīkstes» 4. numurs	60
17.	«Dzimtenes Vēstnesis»	61
18.	«Jaunā Dienas Lapa»	63
19.	«Jaunais Vārds»	64
20.	«Jaunības Teku» 1. numurs	65
21.	«Izglītības» 1. numurs	66
22.	«Domu» 1915. gada 1. numurs	68
23.	«Druvas» 1913. gada 10. numurs	69
24.	«Vārda» 1. sējuma titullapa	70
25.	«Jaunas Ražas» XI sējuma titullapa	71
26.	«Taurētāja» 1917. gada 1. numurs	73
27.	«Daugavas» kalendars 1905. gadam	75
28.	J. Asars	89
29.	V. Dermanis	92
30.	V. Brjusova un M. Gorkija rediģētā krājuma vāks	94
31.	A. Upīts 1910. gadā	96

* Ilustracijas savākuši E. Ābele un J. Upītis.

Lpp.

32. R. Pelše *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 98
33. J. Raiņa dzejolis, rakstīts kādam nelegalam izdevumam 1904. vai 1905. gadā *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 106
34. A. Upīša «Jaunu avotu» pirmizdevums 125
35. Sudrabu Edžus 30. gados . . . . . 164—165
36. Sudrabu Edžus jaunībā *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 173
37. Sudrabu Edžus autografs 173
38. «Dullā Daukas» pirmizdevuma vāks 182
39. Sudrabu Edžus rokraksts *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 185
40. A. Brigadere 193
41. A. Brigaderes autografs 193
42. A. Brigaderes dzīves vieta «Sprīdīši» 195
43. A. Brigaderes rokraksts *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 198
44. Luga «Princese Gundega» Dailes teatrī 1923.—1924. g. *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* . . . 201
45. «Skarbos vējos» pirmizdevuma vāks 207
46. A. Deglavs 215
47. A. Deglava autografs 215
48. A. Deglava piemineklis Meža kapos 218
49. A. Deglava rokraksts — fragments no romana «Rīga» *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* . . . 222
50. Lindulis *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 237
51. Linduļa autografs 237
52. «Dižūdru Māle» vāks 241
53. Linduļa lugas «Dižūdru Māle» afiša *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 242
54. V. Plūdoņa dzejoļu krājuma «Pirmie akordi» pirmizdevuma vāks 250
55. Plūdonis 1900. gadā *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 256
56. V. Plūdoņa rokraksts 260
57. V. Plūdoņa pasaku poemas «Eža kažociņš» vāks 266
58. V. Plūdoņa «Rekviema» 1912. gada izdevuma vāks . . . 268
59. V. Plūdonis . . . . . 272—273
60. A. Birkerts 1950. gados 280
61. A. Birkerta autografs 280

Lpp.

62. J. Akuraters *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 292
63. J. Akuratera autografs 292
64. J. Akuratera rokraksts *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 295
65. J. Akuratera «Kalpa zēna vasaras» pirmizdevuma vāks . . 298
66. J. Akuraters 20. gados *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 302
67. E. Brencēna ilustracija «Kalpa zēna vasarai» 304
68. J. Jaunsudrabiņš *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 308
69. J. Jaunsudrabiņa autografs 308
70. J. Jaunsudrabiņa «Baltās grāmatas» otrās daļas pirmizdevuma vāks 311
71. J. Jaunsudrabiņa ilustracija «Baltajai grāmatai» 314
72. J. Jaunsudrabiņš 1950. gados *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 320
73. J. Jaunsudrabiņa vēstule, rakstīta 1941. gadā *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 322
74. Mākonis *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 326
75. Mākoņa autografs 326
76. K. Skalbe 334
77. K. Skalbes autografs 334
78. K. Skalbes dzimtā vieta «Incēni» *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 338
79. K. Skalbe 30. gados 342
80. K. Skalbes dzejoļu krājuma «Kad ābeles zied» pirmizdevuma vāks 347
81. K. Skalbes rokraksts *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 353
82. K. Skalbes «Ziemas pasaku» pirmizdevuma vāks 357
83. J. Akuraters, A. Austriņš un K. Skalbe *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 360
84. Fr. Bārda 365
85. Fr. Bārdas autografs 365
86. Fr. Bārdas rokraksts *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 372
87. Fr. Bārdas piemineklis Umurgas kapos 379
88. E. Vulfs 382
89. E. Vulfa autografs 382

Lpp.

90. A. Brūklenājs *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 393
91. A. Brūklenāja autografs 393
92. P. Blaus *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 399
93. A. Ķēniņš *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 403
94. J. Kļaviņš *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 405
95. J. Dievkociņš *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 409
96. Apsesdēls *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 410
97. J. Rainis* . . . . . 416—417
98. Tadenava — māja, kur dzīvojis J. Rainis *(V. Valdmaņa akvarelis)* 420
99. Grīvas skola, kurā mācījās J. Rainis 422
100. Jasmuiža, kur J. Rainis pavadījis brīvdienas kā ģimnazists un students 427
101. J. Rainis un P. Stučka studiju gados 435
102. «Apdziedāšanas dziesmas III vispārīgiem latvju dziesmu svētkiem» vāks 441
103. J. Rainis cietumā 1897. gadā 462
104. Dzeju krājuma «Tālas noskaņas zilā vakarā» vāks . . . 484
105. Dzeju krājuma «Tālas noskaņas zilā vakarā» cenzuras eksemplars 503
106. «Uguns un nakts» uzvedums J. Raiņa v. n. Valsts dailes teatrī (viesizrāde Maskavā 1947. gadā) 518
107. J. Rainis 1905. gadā . . . . . 528—529
108. J. Raiņa autografs 534
109. J. Rainis un M. Gorkijs *(V. Alberga un O. Kalēja skulptura)* 563
110. J. Raiņa dzeju krājuma «Vētras sēja» vāks 588
111. J. Raiņa dzeju krājuma «Jaunais spēks» pirmā izdevuma vāks 599
112. Kastaņola — vieta, kur dzīvojis Rainis 632
113. J. Raiņa dzeju krājuma «Ave sol!» trešā izdevuma vāks . . 673
114. J. Raiņa dzeju krājuma «Muza cīņās» vāks 677
115. J. Raiņa «Zelta zirga» uzvedums Ļeņina komjaunatnes v. n. Valsts jaunatnes teatrī 687
116. J. Raiņa «Pūt, vējiņi!» pirmuzvedums Jaunajā Rīgas teatrī (1914. gadā) 688

* Visas ilustracijas par J. Raini ņemtas no ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja.

Lpp.

117. J. Raiņa «Jāzeps un viņa brāļi» Valsts akadēmiskajā dramas teatrī 1956. gadā 690
118. J. Raiņa «Spēlēju, dancoju» uzvedums J. Raiņa v. n. Valsts dailes teatrī 692
119. J. Raiņa dzeju krājuma «Gals un sākums» vāks 695
120. Politisko emigrantu Parizē rīkotā Raiņa vakara programa 702
121. Centralcietumā ieslodzītā Augusta Irklīša vēstule J. Rainim 707
122. Māja Torņakalnā, Dīķu ielā 11, kur dzīvoja J. Rainis pēc atgriešanās no Šveices 711
123. Piezīmes no J. Raiņa dienasgrāmatas 1920. gadā 713
124. L. Paegles vēstule J. Rainim 715
125. J. Rainis pie Kazdangas revolucionaro skolotāju soda vietas 718—719
126. J. Rainis ap 1923.—1924. gadu 725
127. J. Rainis ap 1925. gadu 738
128. J. Raiņa lugas «Iļja Muromietis» vāks 740
129. J. Raiņa piemineklis Raiņa kapos 755

SATURS

1. daļa

VISPĀRĪGIE JAUTĀJUMI

Lpp.

Laikmeta sabiedriski politiskie apstākļi 7
Latviešu kulturas un mākslas dzīves īss raksturojums 20
Tautas izglītība 20
Biedrības 22
Bibliotekas 24
Grāmatniecība 24
Skatuves māksla 27
Muzika 31
Tēlotāja māksla 33
Periodika kā literaturas tribine 36
Nelegalie un puslegalie marksistiskie periodiskie izdevumi . . 36
Legalie socialdemokratiskie izdevumi 44
Dažas attīstības līnijas 20. gs. periodikā 47
Redzamākie legalās preses izdevumi 48
Periodiskie izdevumi latgaliešu dialektā 74
Kritikas attīstība un literaturas vēsturnieku darbs 82
Progresivā kritika 82
Ermanis Pīpiņš-Vizulis 87
Jānis Asars 89
Vilis Dermanis 91
J. Jansons-Brauns 20. gs. 93
Andrejs Upīts 95
Antons Birkerts 97
Roberts Pelše 97
Antons Krauja 99
Vilhelms Knoriņš 99
Literaturas vēsturnieku darbs 100
Progresivās dzejas, prozas un dramaturģijas īss vispārīgs raksturojums 105
Raksturīgākās iezīmes idejiski tematiskajā saturā 108
Dzeja 129
Proza 137

Lpp.
Dramaturģija 144
Literarie virzieni un metodes 150
Buržuaziskās literaturas īss raksturojums 155
Literatura 161

2. daļa

BURŽUAZISKI DEMOKRATISKO REVOLUCIJU PERIODA RAKSTNIEKI

Sudrabu Edžus
Dzīve un daiļrades ceļš 165
Priekšpadomju posma literarā darbība 174
Lirika un liroepika 174
Stāsti 180
Padomju posma daiļrade 186
Stāsti 186
Dzeja 188
Literatura 190

Anna Brigadere
Dzīve un daiļrades ceļš 192
A. Brigaderes daiļrades vispārīgs raksturojums 197
A. Brigaderes dramaturģija 200
Pasaku lugas 200
Pārējās lugas 205
A. Brigaderes proza 205
Autobiografiskā triloģija 205
Stāsti 211
Literatura 212

Augusts Deglavs
Dzīve un daiļrades ceļš 214
Deglava stāsti 217
Romāni 219
«Rīga» 221
Literatura 235

Lindulis
Dzīve un daiļrades ceļš 236
Linduļa literarās darbības vispārīgs raksturojums . . . 239
«Dižūdru Māle» 240
Pārējās Linduļa lugas 243
Literatura 247

Lpp.

Plūdonis

Dzīve un daiļrades ceļš 248
Plūdoņa daiļrades vispārīgs raksturojums 254
Proza 254
Balades 257
Poemas 260
Lirika 266
Plūdonis — tulkotājs 272
Dzejas mākslinieciskā meistarība 273
Literatura 278

Antons Birkerts 279
Literatura 290

Jānis Akuraters

Dzīve 291
Daiļrades vispārīgs raksturojums 293
Dzeja 294
Pārējie prozas darbi 299
Akuratera dramaturģija 303
Literatura 306

Jānis Jaunsudrabiņš

Dzīve un daiļrades ceļš 307
«Baltā grāmata» 310
Stāsti, noveles, tēlojumi 312
Romani 317
Dzeja 320
Dramaturģija 323
Literatura 323

Mākonis

Dzīve 325
Daiļrade 327
Literatura 332

Kārlis Skalbe

Dzīve un daiļrades ceļš 333
K. Skalbes daiļrades vispārīgs raksturojums 343
Dzeja 345
Proza 354
Literatura 362

Lpp.

Fricis Bārda

Dzīve un daiļrades ceļš 364
Fr. Bārdas daiļrades vispārīgs raksturojums 367
Fr. Bārdas dzeja 368
Literatura 380

Edvards Vulfs

Dzīve 381
E. Vulfa daiļrades raksturojums 383
Dramaturģija 384
Stāsti 389
Satira 389
Literatura 391

Augusts Brūklenājs

Dzīve 392
Daiļrade 394
Literatura 398
Pēteris Blaus 399
Teodors Lejas-Krūmiņš 400
Augusts Baltpurviņš 401
Jānis Kleinberģis 402
Atis Ķēniņš 403
Mārtiņš Liepa 404
Birznieku Sofija 405
Jānis Kļaviņš 405
Pāvils Gruzna 406
Juris Kosa 407
Jūlijs Dievkociņš 408
Augusts Bračs 409
Apsesdēls 410
Eduards Cālītis 411
Jānis Kārstenis 412
Emilija Krišjāne 412
Jānis Gulbis 413
Arveds Švābe 413

3. daļa

TAUTAS DZEJNIEKS JĀNIS RAINIS

Jānis Rainis 417
Jaunība 418
Ģimnazija 421
Universitatē 426

Lpp.

Rainis Jaunās strāvas periodā 441
Rainis un Jaunā strāva 443
«Berlines vēstules» 469
Cīņa par latviešu literarās valodas attīstību 471

Slobodskas trimda 480
«Tālas noskaņas zilā vakarā» 483
«Uguns un nakts» 507

Raiņa estetisko uzskatu attīstība 531
Krievijas pirmās revolucijas nozīme Raiņa estetisko uzskatu attīstībā 540
Rainis par literaturas un mākslas šķiriskumu un partejiskumu 545
Par dažām Raiņa estetikas novatoriskajām īpatnībām . . . 553
Rainis un Gorkijs 562
Rainis un pasaules literaturas tradicijas 570
Raiņa domas par formu un stilu 575
Rainis — dekadences un formalisma apkarotājs 581

Raiņa dzeja pirmās revolucijas norises laikā 586
«Vētras sēja», «Jaunais spēks» 586
«Jaunais spēks» 625

Raiņa dzeja pirmās revolucijas atplūdu gados 630
«Virpuļu kalendari» 637
«Klusā grāmata» 642
«Tie, kas neaizmirst» 672
«Ave, sol!» 672
Raiņa humanisms 674
Rainis un partija 678
Lugas 685
Emigracijas vientulībā 692
Rainis I imperialistiskā pasaules kara laikā 697
Rainis un Lielā Oktobra socialistiskā revolucija 699
Buržuaziskās Latvijas sprostā 705
«Dagdas skiču burtnīcas» 734
«Ilja Muromietis» 740
Rainis — Padomju Savienības draugs 741

Literatura 759
Personu rādītājs 767
Ilustraciju saraksts 777

ИСТОРИЯ
ЛАТЫШСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
ТОМ IV

На латышском языке

Redaktore R. Rozenberga
Mākslinieka P. Šēnhofa noformējums
Tehniskā redaktore E. Pētersone
Korektore M. Zumberga

Nodota salikšanai 1957. g. 4. martā. Parakstīta iespiešanai 1957. g. 19. novembrī. Papīra formats 60×92/16. 49,75 fiz. iespiedloksnes, 49,75 uzsk. iespiedloksnes, 55,36 izdevn. loksnes. Metiens 5000 eks. JT16381. Maksā 20 rbļ.

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS
IZDEVNIECĪBA.
Rīgā, Smilšu ielā 1.

Iespiesta Izdevniecību, grāmattirdzniecības un poligrafiskās rūpniecības Galvenās pārvaldes 1. tipografijā «Cīņa» Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Pasūt. Nr. 1391.

7

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0306047600